

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SEVCENKO SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE
SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

UKRAINIAN ARCHIVE
Vol. XXVI

UKRAINIAN REGIONAL STUDIES
Prof. Wasył Lew, Ph.D., Prof. Mykhaylo Sonevsky, Ph.D.

THE TCHORTKIV DISTRICT

A COLLECTION OF MEMOIRS
AND HISTORICAL DATA

COUNTIES: Tchortkiv, Kopychyntsi, Borshchiv, Zallshchyky

EDITORIAL STAFF: *Olha Sonevtska*
Bohdan Stefanovych
Roman Drazhnyovsky, L.L.D.

PUBLISHER: *Executive Committee of the Tchortkiv District Countrymen*

Book cover designed by Yakiv Hnizdovsky

NEW YORK — PARIS — SIDNEY — TORONTO

1974

УКРАЇНСЬКИЙ АРХІВ
Т. XXVI

ІСТОРИЧНО-МЕМУАРНИЙ ЗБІРНИК ЧОРТКІВСЬКОЇ ОКРУГИ

ПОВІТІ: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: *Ольга Соневицька*
Богдан Стефанович
д-р Роман Дразньовський

ВИДАВЕЦЬ: *Діловий Комітет Земляків Чортківської Округи*

Обгортку виконав Яків Гніздовський

7.4/877

Нью Йорк — Париж — Сідней — Торонто

1974

СЛОВО ВІД РЕДАКЦІЇ

Історично-мемуарний Збірник Чортківської Округи містить історично-географічні матеріали чотирьох колишніх повітів галицького Поділля, Чортківського, Густинсько-Копичинського, Боршівського та Заліщицького. Своїм географічним положенням ця територія була тісно з собою зв'язана, а політично-адміністративно майже два століття, від першого поділу Польщі до 40-их рр. XX стол. становила найдалі висунений на південному сході прикордонний закуток подільської землі, що в тому часі належала до австрійської держави, а після до поверсальської Польщі, відділений від українських центральних земель кордоном, куди ввесь час пильно берегла доступу царська, а потім совєтська деспотія.

Після прилучення до Австрії наша територія майже 100 років становила окремий чортківський "ширкул", тобто чортківську округу, а після скасування поділу на ширкули — 4 сумежні повіти. Та й далі ці 4 повіти належали до спільного Округного Суду в Чорткові. Також, що торкалося церковної організації, наші повіти мали дещо спільне. Коли сусідні, північні повіти, теревельський і скалатський, разом із тернопільським, увесь час належали до гр. кат. Львівської Архиепархії, то наші 4 повіти, разом із бучацьким (що належав в тому часі до станиславівського ширкулу), і покутські, тобто тодішні ширкули: станиславівський, коломийський і чортківський разом із Буковиною, були придлені до новоствореної Станиславівської Епархії вже імперським розпорядком з дня 8 травня 1850 р., що було переведено в діло булоє папи Лева XIII і преконацією першого станиславівського єпископа о. д-ра Юліана Пелеша 27 березня 1885 р. А найбільше об'єднували нашу територію сама природа подільської високорині, подільський врожайний чорнозем, покритий безмежними ланами пшениці та й іншого збіжжя, перерізаний кількома річками, що майже паралельно течуть з півночі на південь, tworячи шораз глибші яри з чарівними красвидами, поки не відлюються до крутоберебого Дністра.

Дня 11 листопада 1962 р. з'їхались до Нью Йорку земляки з наших чотирьох подільських повітів, згадали молоді літа, землю, де народились, де виростили, або де вкладали працю свого життя, і вирішили спільно видати пропам'ятну книгу, в якій слід би обговорити всебічно життя-буття нашої території, зокрема пережиті події. Видання такої книги виявилось необхідним особливо тому, що почали появлятися книжки про наші землі, видавані більшовицькою пропагандою, які подавали нашу історію в зовсім викривленому вигляді. Годі ж допустити, щоб майбутні покоління були обмежені фальшивими відумками в книжках, де затерті всієї сліди правди. Адже в кожному виданні, починаючи з УРЕ, втовкається в голови необізнаних читачів одна провідна думка, що нібито галицькі українці

КОМІСІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДІВ І ПУБЛІКАЦІЙ НТШ

Поручили до друку: проф. д-р Василь Лев
проф. д-р Михайло Соневицький

*Колисав мою колиску
Вітер рідного Поділля
І зливав на сонні вій
Степового запах зілля.*

* * * * *

*Колисав мою колиску
Крик неволеного люду,
І так в серце вколисався,
Що до смерти не забуду.*

Редакція подяє дякі особливості місцевої зовірки, головно місцевин та
устаткування

Технічне опрацювання фотографічного матеріалу — м-р В. Грицин і О. Старостяк

Богдан Лепкий

вичували тільки їх приходу, тільки допоміг "братнього народу", щоб об'єднатися з москалями в одну державу. Правда, в 60-их рр. XIX стол. було вичування на допомогу, але не від "братнього народу", тільки від самого "руського" царя-самодержця, і воно з'явилося якраз серед найбільш реакційної частини нашої інтелігенції, т. зв. московфілів. А вже абсолютною неправдою є ширена більшовицькою пропагандою вістка, що галицькі селяни зачитувалися Леніном, хочби тому, що вони не розуміли московської мови; а ім'я Леніна взагалі не було відоме нікому в нас аж до вибуху більшовицької революції, але й тоді український наріл Галичини не чекав на Леніна, бо швидко довідався, що він розпочав на Наддніпрянщині війну з військами української революції.

Отже видання історичних свідчень сучасників стало пекучою справою. При Науковим Товаристві ім. Т. Шевченка в Нью Йорку заснувалася комісія регіональних дослідів, що поставила собі за завдання допомогти у видаванні регіональних збірок. Загальний З'їзд нашого земляцтва 1962 р. належав до перших, що пропагував справу видання праць/якої книги, де був би відтворений правдивий образ життя нашого народу, його організації в усіх ділянках і боротьби з усіма окупантами. Для переведення цього завдання Загальний З'їзд вибрав Діловий Комітет з 5 земляків під проводом Ольги Соменської з дорученням збирати матеріали, фонди на видання книжки, кооптувати нових членів відповідно до потреби.*

Коли почали напливати матеріали до заплянованого Збірника, виявилось, що земляки в своїм ентузізмі на Загальному З'їзді захопили занадто широку територію (приблизно 220 сіл і міст), що матеріал, який вичерпував би всебічний опис території, вимагав би не одного, а кількох томів, на що треба б багато-багато рук до праці та й фондів, про які годі мріяти. Отже Редакційна Колегія вирішила обмежити найважливішим завданням під цю пору: зібрати свідчення про пережиті події перших десятиліть XX стол., а інші проблеми порушити тільки там, де вони коротко з'ясовані.

Отже вступну загальну частину про давнє минуле, до якої історик може ще знайти збережені джерела, Ред. Колегія вирішила обмежити підставними інформаціями, потрібними до розуміння історії книги. Для цього містимо написану для нас цінну працю з археології проф. д-ра Ярослава Пастернака і статтю про важливі історичні події, що її переживала наша територія. А головну вагу кладемо на опис подій перших декілька років нашого століття, пережитих наочними свідками.

Найдокладніше обзнайомлені з життям повіту були ті земляки, що довгі літа жили в центрі повіта і стояли в провідній організації праці, або довгий час брали в ній участь. На жаль, небагато знайшлося авторів спогадів, що пережили весь час на нашій території, більшість зміняла місце перебування і могла описати тільки фрагменти історії нашої землі. І небагато таких земляків, що дожило того віку, щоб розказати про історію повіту від початку століття. Тільки для борівського повіту понастигло нам знайти людей, що по черзі жили там і працювали в центрі. Вони змогли подати нам погляд на

життя повіту за весь час від кінця XIX стол. до виїзду на еміграцію в 40-их рр. цього століття. Те саме торкається і окремих громад. Містимо спогади людей, що пам'ятають початки століття, а не знають пізніших подій, бо виїхали на еміграцію ще перед першою війною, інші пішли першої війни; і навпаки, багато молодих людей емігрувало при кінці другої війни і вміють оповісти події тільки останніх літ.

Тим то звертаємо увагу читачів, що наша книга не може подати вичерпної історії повіту, ні окремих сіл, і що на нашій території зашло багато важливіх подій, яких не було кому описати, бо їх свідки винищені окупантами наших земель. Проте навіть зібрані нами фрагменти кидають яскраве світло на боротьбу і страждання нашого народу.

Наша книга не є історією наших земель, вона є тільки збіркою матеріалів до історії. Вона не є індивідуальною працею історика, вона є **колективною** працею сотні людей, що причинилися до неї своїми свідченнями, хто короткими відповідями на наш запитник, хто тільки реєструє факти нашого організованого життя і важливіших подій, хто довгими статтями, що глибоко сягають в історію села, що ширше описують пережиті події. Кожному із земляків, що відгукнулись на наші заклики, Редакція дає слово, скорочуючи дописи тільки там, де повторюються описані іншими факти. Редакція дбала про те, щоб дати по змозі правдивий і заокруглений погляд на життя та події окремих районів, звертаючи увагу на описи подій загального значення, або на такі особисті справи, що кидають світло на життя доби. Імена всіх авторів дописів нам знані, але не всі вони бажали подавати свої імена в друкованій книзі.

Не зважаючи на часті заклики в пресі впродовж 10 років збирання матеріалів, ми не дістали відомостей про всі села округи. Не сподівалися ми дістати вістей про маленькі громади, присілки більших сіл, або про нечисленні столітніми польонизовані села, де число українців було невелике і звідкіль небагато наших людей могло опинитися на еміграції. Проте бракує нам дописів і про декілька більших громад, де, як нам відомо, киніло колись буїне національне життя. Можливо, що не найшовся ніхто з тих сіл на еміграції, що почувався б на силах написати спогад про своє село. Найбільше бракувало нам дописів із великого борівського повіту. Та тут прийшов нам на поміч інж. Ст. Кушей, що побував у кожному селі і подав нам прийнятні коротку характеристику села. А вітм ми не забули жадної громади. Про кожну помістили прийнятні офіційні статистичні відомості. Отже хоч наша книга не має претенсії бути вичерпним джерелом інформації, проте містить чимало матеріалу з території прикордонних повітів, що від передісторичних часів перші були виставлені на несподівані тяжкі переживання нападів різних орд із сходу.

Деякі автори прислали нам фотографії, що ілюструють наше життя-буття. Містимо їх, наскільки вони технічно надаються до репродукції.

Для вигоди майбутніх дослідників подасмо побіч українських польські назви сіл, бо з такими назвами вони зустрінуться в старих документах і мапах, писаних польською, латинською, німецькою та іншими мовами, що

*Про діяльність Ділового Комітету та його клінтин інформаційна стаття при кінці книжки.

живали латинки. В історичній книжці не подаємо нових назв сіл, придуманих більшовиками і змінюваних до вподоби, що часто зривають із нашої традицією і бажаної її затерти. Було в нас містечко Говсте, поляки змінили на Тлусте, тепер дістало офіційну назву "Голтост" і що офіційну назву читасмо також у чужомовних атласах (напр., америк. інтернаціональний атлас). Зате старовинний наш Перемишль у них вже "Пшемисль", Холм — "Хелм", Грубешів — "Хрубешув". З поляками московські публікації поведуться покищо аж надто людяно, натомість українську назву "старший брат" мусить перевернути на своє і в своїй формі заперезувати перед усім світом.

При кожному селі подаємо важливіші статистичні відомості. Знаємо, що статистичний матеріал для більшости читачів неіскрижлив. Проте він становить необхідну основу для людей, що будуть зацікавлені студіями історії нашої території в XX стол. до другої світової війни. Статистичний матеріал у стислих цифрах подає інформацію про величину села, про число населення, кількість орного поля з додатком, скільки з того поля (крім усіх лісів) припадало на родину великого землевласника та його найближчих помічників, (при чому не слід забувати, що більшість землевласників мала по кілька сіл, а то й цілі "ключі").

Зокрема статистика подає погляд на віровизначений та мовний склад населення. Австрійська та польська статистики не зазначували національності громадянина, тільки його мову. І на що справу хочемо звернути увагу людей з молодших генерацій, що не переживали практики переведення конскрипцій на наших землях. Тому, що питання простору, числа домія та інвентаря, чи навіть загального числа населення не створювали безпосередньо національної політики, то ці дані нормально подавано правильно. Інакше було з віровизначеною, а спеціально з мовною статистикою. В часах абсолютизму на ці речі ще не дуже звертали увагу. Бо всі політичні справи вирішав уряд, бюрократія і шляхта, а справа мови підданців-панцизників нікого не цікавила. Але з поступом демократизації величина національних груп у державі набирала все більшого значення, починаючи з такого локального питання, котра мова повинна бути мовою навчання в сільській школі. А вже вирішені значення мовна статистика мала в часах, коли треба було показати світові, що на наших землях живе така кількість польського населення, що ті землі повинні на вічні віки належати до Польщі. Тим то в 20-их і 30-их рр. XX стол. закони польської держави постановляли парцелювати велику власність (понад відповідну норму), а тих порозуміння польських партій вирішило, що що землю треба парцелювати виключно між польських колоністів із корінної Польщі, званих у нас "мазурами": для них засновували навіть окремі громади на колишніх панських ланах. Польська влада зовсім не турбувалась українським малоземельним селянством, що століттями працювало кірпачами на тих землях, а по скасуванні філіварків не могло навіть заробити на прожиток на колишніх ланах. Польська бюрократія з великою радістю приймає до відома, коли збожіж українське населення емігрувало за море, бо цим робом зростає процент польського населення на окупованих Польщею землях. До того ж польська адміністрація безцеремонно поводилась при переписі населення, і що польську сфабриковану

національну статистику годі брати до уваги. Ми вибрали для інформації в справах мови та релігійної приналежності австрійську статистику з 1900 р. останню, що подавала дані про вислід конскрипції в кожному селі зокрема.* Друкуємо шифри, подані в статистичній, остерігаючи ще раз, що статистичні числа, які торкаються мови населення, перекручені. Староства призначали на статистичних комісарів крім власних урядовців здебільшого поляків учителів або громадських писарів. Вони, ходячи від хати до хати, питали головни, чи мешканці належать до костела, чи до церкви (де називалося: поляк, чи русин). Опісля всім римо-католикам автоматично приписували польську мову, а решті комісари всім членам мішаних подруж. Знаючи що практику, ми ставили в наших запитниках питання, якою мовою розмовляли римо-католики в їх селі, щоб читачі могли виробити собі погляд на розбіжність між даними офіційної статистики і дійсністю. Жидівське населення — особливо за австрійських часів — поголовно розмовляло між собою жаргоном німецької мови, т. зв. "Ліши", принесеним із собою перед століттями із заходу, коли прибуло на нашу землю, особливо в початках панування історичної Польщі, а згодом перетинаним українськими словами, що їх перенесли з собою аж до Америки (борщ, кириш, колач, каша...). Але ані австрійська, ані польська влада не признавали жаргону за окрему мову, тому комісари записували звичайно всім жидом за розговірну мову польську, дарма, що сільські та мало-містечкові жиди говорили без порівняння краще українською мовою, ніж польською, живучи серед українського оточення. Тільки по більших містах інтелігентні жиди мали відвагу за австрійських часів записуватись до німецької мовної групи. В різних випадках фальшування мовної статистики звертаємо увагу читачів знаком окулю при фальшуванні поданих чисел. Багато перекручень подибемо при статистичній філіварків, дуже часто там, де жили не поляки-власники, а жиди-орендарі! За класичний приклад незлісності опублікованої статистики може правити мовна статистика міста Заліщиків. Не брали ми до уваги статистики наших схематизмів, бо вони подавали тільки приблизне число власних вірних і не мали зовсім можливості перевірити широку число членів інших релігійних груп. Натомість майже при кожній громаді ми використовували такі відомості, подані в схематизмах, як дані побудовання церков, дані до життєпису священників, імена землевласників-"коляторів", дані про школи, про найближчі залізничні станції, пошти тощо, маючи до диспозиції схематизми Львівської архієпархії з рр. 1841, 1853, 1874 і з новоствореної Станіславської єпархії з рр. 1888, 1907, 1912 і 1930.

Хто ближче приглянеться статистичній населення окремих сіл і міст, швидко помітить нагале зменшення людності між рр. 1910 і 1921. Це, очевидно, вплив воєнних подій: багато наших землеків-воєків загинуло в боях першої світової війни і наших визвольних змагань, багато цивільних людей загинуло на нашій території, особливо в прифронтовій смузі, де не раз підпали руїні цілі села. Але і в нормальних часах приріст населення був невеликий через еміграцію за море. Зате значний приріст показує статистика 1931 р. Однак це не був приріст автохтонного населення, як зраз зменшалось через дальшу еміграцію. Це величний наплив чужого елементу: польських селян-

*Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder. Bd. XII. Galizien, Wien 1907.

колоністів, бюрократів і купців із коринної Польщі, що ще більше зріс у 30-их рр., підсилюваний пропагандою польських політиків для можливо найвищого сполучення "кресів". Для цього явища нема статистичних джерел через розвал польської держави в 1939 р.

Друга війна і повсюдні події змінили основну склад населення наших міст та сіл. На початку війни більшовики, щоб з'єднати собі прихильність місцевого селянства, вивезли на схід усіх колоністів, що їх польська влада в останніх роках населила на наших землях, опісля, щоб залишити стероризовані і покірне село населення, забрались до "чистки" української людності, арештуючи всіх, кого переслідувала польська "панська" влада, вважаючи їх небезпечними і для себе, і взагалі всіх інтелігентів та селян, на кого доносили всякі прислужники, шпигуни та донощики, вивозили їх і без суду варварським способом нищили й розстрілювали (Вінниця, Умань), а їх родини вивозили на Сибір та Казахстан; потім знову гітлерівські окупанти вивезли з усіх сіл і міст усе жидівське населення і зліквідували його по таборах смерті, а одночасно вивозили українську молодь на примусові роботи в Німеччину, а також розстрілювали підозрілих їм українців, часто за вказівками поляків-«фольксдойчерів», наостанку, вернувшись удруге, московський уряд виміняв польське населення з нашої території (між ними колишніх латинників), що переїхали до Польщі на т. зв. «відіскані землі», взаємін за наших лемків та українців Заскня, виселених з їх прадідних земель, та почав нове переслідування українського населення, якого частина задалагерів пішла на еміграцію з невпевненості життя під сталінським терором, спроважуючи до більших центрів москалів та перемінюючи українські школи на російські. Отож для історії наших земель важливим було зафіксувати прізвиська селянських родів, що віками жили на нашій землі, та топографічні назви, що можуть теж затратитись. На жаль, із браку міст не могли ми помістити довгих описів побуту села та народного одія, беручи до уваги, що на етнографічні теми появляються окремі публікації.*

Що торкається розкладу матеріалу, то крім вступної частини, загальної для всієї території 4 повітів, книга ділиться на чотири частини, призначені для кожного з чотирьох повітів у такому порядку: 1. центральний повіт *Чортків*, після нього 2. найближчий географічним положенням і будовою терену надзбурчанський повіт *Густин-Копичинь*, за ним 3. найближчий його сусід із півдня, також надзбурчанський, а одночасно надністрянський повіт *Борщів*, а наостанку 4. його сусід із заходу, також надністрянський, тобто і т. зв. «теплого Поділля», визначний красою свого положення, повіт *Заліщики*, що з півночі сусідує з чортківським, закінчуючи коло чотирьох сумежних повітів.

Після вступних статей про центр кожного повіту і повітові організації містимо відомості про села за поділом на судові повіти, що об'єднували села, ближчі до себе, географічним положенням. Чортківський адміністративний повіт не мав окремих судових повітів, копичинський ділився на судовий копичинський (північно-західний) і густинський (східний), борщівський на

судовий борщівський (північний) і мельницький (південний), заліщицький на судовий заліщицький (південний) і судовий в Товстому (північний).

Починаючи з передісторичних часів, подільські села виникали в ярах річок, де було джерело води і для людей, і для домашніх звірят. Ці села часто лучаться з собою безпосередньо і мають багато спільних сусідських проблем. Тим то ми рішались описувати їх у географічному порядку, ділячи їх на близькі до себе райони, щоб читач відтворив собі докладніший образ території. Поазбучний порядок розірвав би образ єдності терену.* На подільській високорівні простягаються головні лани, панські фільварки, а рідко окремі села, і то звичайно над потічками, притокою недалекої річки. Найбільше сіл високорівні трапляється в північних повітах, де річки ще не творять глибоких ярів, де натомість виникали стави в результаті геологічних змін.

На кіш книжки містимо ще інформації про діяльність Ділового Комітету та список жертводавців, завдяки яким можна було приступити до друку нашої книжки.

Для перевірення дат і відомостей, або для їх доповнення крім згаданих джерел ми помістили були нам, очевидно, різного роду енциклопедії, як українські (Енциклопедія Українознавства, Українська Радянська Енциклопедія), так і чужомовні (передусім Encyclopaedia Britannica, Der grosse Brockhaus з 1928-35 рр.), а далі М. Грушевського Історія України-Руси, праця А. Чоловського і Б. Януша про минуле Тернопільського воєводства (пор. нижче примітку у статті про історію нашої території) тощо, географічні карти, зокрема австрійські (т. зв. генералки (Generalkarten; Husiatyn, Kolomea), А. Яблоновського (Aleksander Jablonowski) історичний атлас Польщі, видання Крак. Академії Наук, статистичні видання (крім згаданого вище Gemeindelexikon, вид. 1907 р.) також і видання з 1915 р. Statistische Central Commission: Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden, польські видання Polski Urząd Statystyczny Rz. Polskiej: Powszechny spis ludności 1921 і 1931.

Автори статей, що торкаються історичних подій, подають ще й спеціальну літературу, поміщену в примітках під текстом.

Ширшу бібліографію до історії наших земель підготував д-р Дмитро Штогрін. З неісторичних містий й покищо неможливо помістити. Але вона могла б повиявитись у додатковій формі разом із неопублікованим етнографічним матеріалом, деякими спогадами та есентуальним матеріалом про неоговорені докладніше села, що його прислали б ще інші земляки.

*Проте можна б видати додаткову книжечку, якби наклад нашої книги розширювався в відповідній кількості.

*Поазбучний список з'являється на кіш книжки.

ЗАХІДНЕ ПОДІЛЛЯ НА ЗАРАННІ ІСТОРІЇ.

До уваги береться тут Чортківська округа — колишній повіт Заліщики, Борщів, Чортків та Копичинці.

Західна частина подільської високорівни (300-400 м над рівнем моря) простягається від р. Дністра на південь по Волині на північ і від р. Стрипи на заході по р. Збруч на схід. Ця плоска, розлога рівнина лиш подекуди легко погорблена, вкрита сьогодні ланами збіжжя, лежала багато мільйонів років на дні т. зв. сарматського моря. Пізніше, в плейстоцені, тобто в ранній фазі сучасного четвертинного періоду геологічної історії землі, яку геологи датують часом коло 50 мільйонів років тому, підземні вибухові сили видвинули сьогоднішнє Поділля вгору, а на північній його межі з морських органічних осадів створився був вапняковий крах — скелясті горби Товтри.

Багато мільйонів років пізніше, у так зв. дилувіальній добі, приблизно 600.000 років тому, нова природна стихія досягла сьогоднішні українські землі від півночі. Великий льодовик акрив був тоді могутнім шаром шілу північну Європу та велику частину України аж по Товтри на західному Поділлі. В тепліших міжльодових добах — таких було три — він тапав з півдня, а води, що спливали з нього, формували рельєф терену, жолобили в могутніх вапнякових зложжях подільської високорівни глибокі корита сьогоднішніх рік Гнилої й Золотої Липи, Стрипи, Серета й Збруча. Разом із водами з туючих карпатських льодовиків вони створили ріку Дністер, яка, як природний комунікаційний шлях і дороговказ уздовж південної границі шлого Поділля та головне джерело постачання води й риби, відіграла важливу роль в житті його праісторичного населення.

Досліджування пам'яток старовини, залишених тим населенням, почалося ще в 70-их рр. минулого сторіччя. Великі українські, польські й австрійські археологи. Археологічні знахідки з тих досліджень зберігалися в музеях Львова, Коломиї, Стрия, Станіславова, Борщова, Тернополя, Заліщиків, а також Кракова, Познаня й Відня. Крім того вони були в кількох приватних збірках на Поділлі й Буковині.

Всі згадані дослідження, теренові розкопки й розкопи, дали на сьогоднішній такий образ праісторичних та ранніс-історичних часів західного Поділля.

Найдавніші пам'ятки по ранніх предках сьогоднішніх подольців із стародавньої (палеолітичної) доби виявив заслужений дослідник подільського палеоліту Юрій Полянський на берегах р. Дністра в с. Печерній біля Заліщиків та вздовж р. Серета в селах Кулаківці, Касперівці, Монастирок і Більче Золоте. Це — дрібне знаряддя, виготовлене з кварцових відлупків та призначене для різного хатнього вжитку. Залишки його найранішій поселенці західного Поділля, кочуючі мисливці й рибалки, що приїшли були приблизно 50-40.000 років тому гори Дністром з-над його середнього бігу і оселилися

були на бережних річкових терасах близько води, а в Монастирку (Залішки) в затисненому місці під скеляним нависом.

Дещо молодші пам'ятки, приблизно з часу 40-25.000 років тому, виявлено в кількох місцевостях на Дністрі й Сереті. Були це стоянки-таборища згаданих вже кочуючих гуртів людей, що вживали різні крем'яні знаряддя т. зв. ориньяцького типу та кістяне приладдя. На деяких їхніх стоянках відкопано вогнища як доказ того, що місцеві палеолітичні поселенці вміли вже самі добувати вогонь та вживати його для різних потреб.

В Голіградах, Новосілі Костюківій і Касперівцях найдено сліди крем'яних робітень того часу. Це були перші зародки промислового виробництва на західному Поділлі, перші початки місцевого виробу хатнього приладдя на збут, на товаробмін.

На багатьох стоянках пізньої палеолітичної доби виявлено теж кістки кількандітьох родів великих і малих тварин, м'ясом яких живилися тодішні поселенці західного Поділля.

Про духову культуру цих поселенців, про їх звичаї й вірування наявні сьогодні пам'ятки по них ще нічого не говорять, бо досі не виявлено ще їхніх поховань, які вказували б на похоронний ритуал та інші культові обряди.

В наступній, молодшій кам'яній (неолітичній) добі (4500-1500 до Хр.) в наслідок змінених кліматичних умови населення західного Поділля, як і всієї України та взагалі Європи, перейшло з кочівничого на осілий, хліборобсько-скотарський спосіб життя. Воно стало будувати тривкі хати, навчилася виготовляти глиняний посуд і полотною одежу та з розвитком вісти в позаробове життя більш дбало вже про своїх покійників.

Головну групу залишених неолітичним населенням західного Поділля пам'яток становить глиняний посуд, цілий і в уламках, з різнобарвно мальованим орнаментом, що його знайдено в багатьох (58) місцевостях! Така кількість знахідок виразно вказує на значний приплив нових поселенців з середнього Подністр'я й Побожжя з т. зв. трипільською культурою, що їх вважаємо найранішими предками українського народу. Заселення ними західне Поділля творило західну частину розлогих трипільських земель між Дніпром та Карпатами.

З трипільських поселень на західному Поділлі на особливу увагу заслуговує одно, в Більчу Золотому, у величезній, багаторозгалуженій підземній печері "Вертеба", яку виколобили впродовж тисячеліть підземні води в могутніх вапнякових зложжях. Вхід до неї на дні лікуватого

І Повіт Залішки (Березівці, Березький, Винятиці, Голігради, Городок, Добровляни, Дорогичівка, Дуліська, Жезова, Зозулинці, Залішки, Іване Золоте, Касперівці, Кошівці, Кулаківці, Лисичинці, Лисівці, Новосілка Костюкова, Печерна, Торське, Устечко, Цанівці, Червоногород, Шитівці) — **Борщів** (Билин, Більче Золоте, Борщівці, Верхняківці, Іван Нисте, Іванків, Капустинці, Козачина, Курпінці, Данишів, Мельники, Мизаків, Окони, Писиче, Скала, Ресківці, Уст-Синьковська, Шчепарка.) **Чортків** (Білий Потік, Витівка, Звинок, Надирівка, Росоха, Хом'яківка, Чортків Старий) **Копичинці** (Насильківці, Городишні, Гусятин, Жабини, Лисівці, Сухостав, Чабарівка, Шидлівці).

заглиблення терену веде до невеличкої комори-залі, з якої в різні боки розходяться галерії загальною довжиною до 8 км.

"Вертебу" виявлено ще у 1820-их рр., проте перші розкопки в ній переведено тільки через половину сторіччя пізніше. В часі між двома війнами двічі досліджував її О. Кандіба з Праги, в останніх роках невеликі розкопки перевів у ній І. Савішніков зі Львова. Велика кількість знахідок різного типу — кераміка, крем'яне й кістяне приладдя, вогнища, тваринні кістки й 25 людських щілих і розкопаних кістяків — вловні оправдусь назву "Надністрирськї Помпеї", яку надали цьому печерному трипільському селищу й погребіщу їхні перші дослідники.

В Кошиліцях, в урочищі "Обоз", в закруті потоку Джуриня, К. Гадачек (Львів) досліджував в рр. 1908-1912 промислово-селі трипільських ганчарів з другої половини III тисячріччя до Хр., яку раніш уважали табірним місцем римських легіонів. Він виявив на ній залишки кількох десятків наземних хат, господарські ями для переходування припасів, кільканадцять ганчарських і кухонних печей та велику кількість крем'яного й кістяного приладдя.

В Більчанській "Вертебі" в Кошиліцях і на кількох інших селищах трипільців (Заліщики, Дзвиняч, Іванс Пусте, Кулаківці, Росохач) знайдено вперше імпортовані із Семигороду металеві вироби — мідяні шила, намистини, кинджал, бритву (?). Разом з унікальною на Поділлі першою глиняною ложкою з Заліщиць та уламком срібного браслету з Кошиліць, набутими, можливо, теж із Семигороду, вони вказують на вищий вже життєвий стандарт мешканців західного Поділля в другій половині III тисячріччя до Хр.

На трипільських селищах західного Поділля та в суміжних місцевостях є багато крем'яного приладдя — сокирки, ножі тощо, виробленого з волинського сірого сирцю. Вони засвідчують живий товарообмін праісторичних подолань з неолітичними крем'яними робітнями на західній Волині й Сокальщині, що виготовляли це приладдя на експорт у Подніпров'я, Подніпров'я й Прибалтику. Свідком ще дальших товарообмінних зв'язків є знайдена в Сапогові (Борщів) сокирка з темно-попелястою кременю з білими цятками, родичка якого є в Люблінщині (Раків, пов. Опатів).

В кількох місцевостях західного Поділля (Більче Золоте-Вертеба, Кошиліці, Білий Потік, Личківці) були виявлені теж поховання трипільського населення. В Личківцях А. Кіркор розкопав у 1877 р. одну їхню могилу і знайшов в ній випрямлений кістяк, а біля нього крем'яне приладдя для вжитку на тому світі та розбиту глиняну мальовану посудину, колось і харчари (в далеку дорогу). Глибше під кістяком були останки похоронної трини. В Більму Потісі Й. Костешевський виявив у 1925 р. під звалищами трипільської хати три обрядово на "вічний сон" скорчені кістяки з подібним вирядом, а в Кошиліцях Ю. Захарук знайшов у 1953 р. під долявою наземного трипільського житла перепалені кістки людського черепи. Про багато поховань у "Вертебі" була вже мово. Всі ці поховання вказують на віру в позагробове містичне життя та на існування біритуалізму в

похоронному обряді трипільців: кістякові раніш й тілопальні пізніш поховання, з великою перевагою перших.

Появу тілопального похоронного обряду слід приписувати бажанню утруднити покійникові поворот з "того світу" в ролі опіра. Страх перед його поворотом слідній теж у всіх інших похоронних ритуалах, як корення й зв'язування покійника, прикладання його камінням, обводження магнічним кам'яним колом, насипуванням над ним могили тощо.

Глиняні фігурки жінок і тварин, знайдені на багатьох трипільських селищах західного Поділля, кидають теж деяке світло на культові вірування подільських трипільців. Вони були тісно пов'язані з хліборобськими обрядами, при чому жіночі фігурки зображували богиню родючості, прародительку, а фігурки биків були для подільських ратаїв символами робочої сили в господарстві.

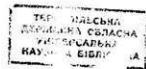
Цікаві глиняні вироби у виді двох порожніх, получених із собою вальшів, так зв. "біноклі", знайдено на трипільських селищах в Більчу Золотому, Кошиліцях і Ланівцях. Коли на них натягнути було зерну тонку шкірину болону, вони правили за бубни, необхідні ще й досі при всіх ритуальних танцях примітивних народів.

Під сам кінець кам'яної доби (2500-1800 до Хр.) закінчилося спокійне життя трипільських хліборобів і скотарів на західному Поділлі. Починається переселення різних племен з центральної і північної Європи на схід у пошукуванні кращого прожитку. Першими з них прийшли хліборобські поселенці із Шлеську, які принесли з собою глиняний посуд із прикметним орнаментом у виді горизонтальних долаких ліній та волот. Їхні землянки з цього типу керамікою й крем'яним знаряддям виявлено в Торському (Заліщики) теж в Сухоставі (Копичинці), а кілька уламків такої самої кераміки знайдено теж на терені с. Синьова (Заліщики).

Дещо пізніше з'явилось на західному Поділлі нордське хліборобське плем'я, що прийшло з далекі, польовиківими пісками акриті півночі, приваблене в Подністров'я урайним подільським чорноземом та багатством трави для їх худоби. Своїх покійників ковало це плем'я у скринях, складених з великих кам'яних плит. Такі кам'яні "скринькові гроби", як їх називають в археології, виявлено у кільканадцятьох місцевостях чортківської округи. Вони правили за родинні гробниці, бо в Берем'янах було в кам'яній скрині п'ять осіб разом. При додаткових, пізніших похованнях кості попереднього покійника відсувано, разом з його могильним вирядом, набір і на його місце кладено нового покійника. Прим., в Увеслі лежала в кам'яній скрині-домовині жінка, а в її ногах були складені на купу кістки чоловіка й жінки, разом з глиняним посудом та крем'яним приладдям. Це вказує на родово-патріархальний лад у цього зайшлого на Поділля племені.

За другою, нордськською хвилею нових поселенців прийшла під самим

2. Повіті: Заліщики (Берем'яни, Голізради, Кошиліці, Слобідка Кошиліська, Цалпи) - Чортків (Білий Потік, Увеслі, Уладичів, Хом'яківка) - Копичинці (Городище, Кощівинці, Увеслі, Хоростів, Чортків).

кінець кам'яної доби в Подністров'я третя хвиля, з Судетських країв, що принесла з собою кераміку, прикрашану відтисками шнурка. Кістякові поховання цих "шнуровиків", як їх в археології називають, виявлено досі у восьми місцевостях західного Поділля.³ У вирялі їх могил на "той світ" знайдено що "шнурову кераміку", а разом з нею невідомо в нас до того часу зброю: кам'яні бойові топирі, при допомозі яких "шнуровики" силою добували собі місце серед місцевого хліборобського населення. Воно, навчене досвідом, стало їй собі виробляти нову зброю для самооборони, свідками чого є багато бойових, кам'яних місцевих типу топирів, знайдених одинцем у 21 місцевостях чортківської округи.⁴

Другим джерелом постачання нової зброї були для трипільських нащадків західного Поділля прибалтійські краї. Імпортовані звідтіля шляхом міжплеменного товарообміну кам'яні топирі знайдено в часі різних земляних робіт у Боршевці й Циганах у Боршівщині та у Васильківцях, Кошобинчикях і Чорнокіньцях у Копичинеччині. На ще далішій товарообміні зв'язки західного Поділля на початку II тисячиріччя до Хр. вказує викопаний у Звиничі (Чортків) кам'яний топиреш так зв. фатьянівського типу, що був продуктом кременярських майстерень у верхів'ях Волги.

Пам'ятки старовини з наступної по кам'яній, бронзової доби (1800-800 до Хр.) виявляють дальший розвиток хліборобства при допомозі кращого вже, бронзового знаряддя, появу нової категорії ремісників: бронзіників та значні зміни в організаційній та соціальній структурі населення Поділля. На зміну матриархального ладу приходить патріархат — сильна рука мужчини, окремі роди організуються в племена, в похоронному обряді тілопопелення йде вже поруч із кістяковими похованнями.

До рідкісних знахідок ранньої бронзової доби (1800-1500 до Хр.), що були ще тільки її предвісниками, належать на західному Поділлі вироби з міді: двокопий топир з Гермаківки (Боршів) і плоска сокира з Колодзівки (Залішки). Вони імпортовані з Семигороду. Добуті шляхом товарообміну звідтіля є теж трохи пізніші, вже бронзові (стоп міді й цини) сокири та топирі, виявлені в десятих місцевостях чортківської округи.⁵ Вони походять із середньої та пізньої бронзової доби (1500-800 до Хр.), а попит на них був викликаний приходом згаданих вище чужих племен і необхідністю боронити себе й своє майно перед ними. Так само слід пошновати появу бронзового меча в Ланівцях (Боршів) і вістря бронзового списа в Дуплишках (Залішки). Хліборобське бронзове приладдя заступлене досі на західному Поділлі одним тільки серпом із Дуплишк. Полотняну одягу заступували бронзовими фібулами, що їх знайдено в Полівцях, Улашківцях (Чортків) та в Білівцях (Боршів).

3. Повіти: **Залішки** (Жезав, Касперів, Копичинці) — **Боршів** (Мельники) **Копичинці** (Постолівка, Раків Кут, Увисла, Хоростів).

4. Повіти: **Залішки** (Беліркиви, Виничин, Воружинці, Голігради, Дзвинч, Залішки, Іване Золоте, Новосілка Костоюків, Сверхинці, Данівці) **Боршів** (Залуче, Іване Пусте, Сапогів) **Чортків** (Білобожниця, Давидівці, Заболотівка, Капустинці, Улашківці) **Копичинці** (Майтан, Шидлівці).

5. Повіти: **Залішки** (Добровільні, Жезав, Червоногород) — **Боршів** (Боршівці, Шупарка) — **Чортків** (Сосудівка, Чортків) **Копичинці** (Козобинчик, Сидарів, Хоростів).

Поховання бронзової доби ще мало вивчені на терені західного Поділля. В Білому Потопі (Чортків) Й. Костешевський розкопав був у 1925 р. чотири гроби з обрядово скорченими кістяками й глиняними двохвишми посудинами у вирялі "на той світ". Цього самого типу прикметну кераміку виявлено в одній могилі в Жезаві (Залішки). Бронзовий топиреш знайдено в могилі в Мушкатівці, а бронзовий ніж у могилі в Білчу Золотому.

Бронзове приладдя і зброя були доволі рідкісні і тому коштовні в Україні. Їх треба було готовими або в сировині для їх виробу імпортувати більшістю з багатого на корисні копальни Семигороду через Закарпаття, тому металурги стали шукати нового, дешевшого й більше поширеного в природних рудах виробничого металу й винайшли спосіб випалювати з місцевої залізної руди залізо. Це значно прискорило розвиток різних ділянок виробничої техніки, стало дуже помітним у хліборобській праці і в хатньому господарстві, мало теж помітний вплив на розвиток ювелірного. Настав нова доба, яка в археології дістала назву залізної доби (800-0 до Хр.) В ній вже розвинене хліборобство й скотарство далі були головним заняттям населення України, в цьому й західного Поділля.

Залишки поселень з того часу виявлено на західному Поділлі у 12 місцевостях.⁶ Вони позначені чорною керамікою, яку заковували, а потім виглажували до металічного блиску. Цей новий у ганчарстві технічний засіб, нова мода на чорну кераміку, принесена торговельними шляхами з альпійських країв в часі коло 800 р. до Хр., скоро прийнялась була між нащадками трипільських племен, як це видно з її поширення в терені. Разом із цією керамікою знайшлося на розкопуваному нами в 1931 р. селищі в Новосілці Костоюків тільки кременя й кістяне приладдя та дві фібули з бронзового дроту заступували одягу. Виробів з нового матеріалу — з заліза в місцевого населення було ще дуже мало. На терені чортківської округи знайшлася досі тільки одна залізна сокира серед розвалин тогочасної хати в Новосілці Костоюків і друга в Жезаві (Залішки) та грубка сполненого заліза на полі "Виготів" у Голіградах, де нову, чорну кераміку виявлено ще суміш із старою мальованою, трипільською.

На поселенні цього самого типу в Тудорів (Копичинці) викопав І. Свешніков (Львів) у 1956 р. глиняну фігурку коня як далекий відгомін чи пережиток трипільської культової пластики, а з нею разом тигариці до ткацьких стоячих кросен, глиняні прирешки з зеретом та кам'яні зернотерки.

Поховання залізної доби ще мало вивчені, бо досі одні тільки було виявлене у Винятинцях (Залішки), у вирялі якого "на той світ" знайшлися тільки три глиняні посудини, ліплені вільноруч.

В 1937 р. дощова вода вимулила була в Голіградах (Залішки) з-під каменя на горі "Ковалева Балка" багатий на форми скарб бронзових частин кінської зброї та прикрас для її ремінця. Ці речі, що були передані в Музей

6. Повіти: **Залішки** (Бішпанка, Голігради, Заулушці, Залішки, Касперів, Кукачів, Лісочини, Новосілка Костоюків, Хмельна) **Боршів** (Іване Пусте) — **Чортків** (Росолух) **Копичинці** (Тудорів).

Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, які збережена частина іншого, трохи ранішого бронзового скарбу з Дуплиск, вказують на торговельні зв'язки подільських нащадків трипільських племен у ранній залізній добі із Закарпаттям, звідкіль багато траських бронзових виробів експортовано карпатськими перевалами у верхню Подністрів'я й Поділля. На торговельні зв'язки західного Поділля з Причорномор'ям, точніше — з грецькою колонією Ольбією, вказують дві грецькі монети, знайдені в Заліщиках.

Під кінець минулого сторіччя (1890 р.) Г. Оссовський досліджував у с. Увислі (Копичинці), на правому березі р. Тайної, тілопальне погребіще того часу, на якому знайшлися в урнах перепалені людські кістки, а з ними пошкоджені вогнем різні особисті прикраси спалених на вогнищі покійників, виготовлені ще з бронзи, та кількості здебільшого каолінових намистин та проверчених мушлів з намист. Форми кераміки з цього погребіща виразно вказують на те, що на ньому була похована зайшла з Тернопільщини частина племені з т. зв. висоцькою культурою (назва від с. Висоцьке коло Бродів).

Вимок тілопального погребіща в Увислі становлять два кістякові поховання в кам'яних "скринькових гробах", в яких, як у трипільських могильних спорудах, були покладені "на вічний сон", можливо, знатніші члени роду. Невідомі ближче пам'ятки висоцького типу виявлено на початку цього сторіччя теж у Турлічці (Борішів).

В VI стол. до Хр. прийшла на українські землі перша орда азіських кочовиків — скити, що витіснили частину нащадків придніпрянських трипільців на західне Поділля. Могили цих нових поселенців, розташовані завжди на підвищеннях місцях і ніколи суміш із могилами місцевого населення, були досліджувані у вісьмох місцевостях чортківської округи.⁷ Прикметними були їх виряду с бронзові дзеркала з довгою ручкою грецького причорноморського виробу й тригранні наконечники стріл скитського походження. Єдиний вимок у побутові цих могил становлять дві могили в Раковому Куті (Копичинці), в яких паристі поховання (чоловік із жінкою) були в кам'яних скриньках подільського типу. Вони засвідчують існування патріархального ладу в цих пришедців, нащадків трипільських племен ранньої залізної доби. Унікатими з того часу в чортківській окрузі с бронзовий котел і кам'яна миска скитського виробу, що їх випадково добули із землі в Іванію Пустому (Борішів).

Найціннішою праісторичною пам'яткою західного Поділля з VI ст. до Хр. є два золоті скарби, викопані в Михалкові (Борішів) у 1878 і 1897 рр. В склад їх входили: дві княжі корони, дві миски-чари, дванадцять фібул застібувати одягу і близько 730 різних дрібних особистих прикрас, разом вагою 7 кг чистого золота. Всі предмети цього величезного скарбу, що має за собою багату літературу на різних мовах, були вироблені із семігродського золота тамошніми трацькими золотарями. Мабуть, недалеким від правди золота здогад, що це був леварський скарб одного з трацьких князів, який під час нападів скитів на Семігрод і Подунав'я подався з ним через Карпати на

7. Повіття: Заліщики (Городок, Дуліська) — Борішів (Більче Золоте, Скв'ятин)
Чортків (Залісск) — Копичинці (Постолівка, Швалів).

північ у горішню Подністрів'я і там закопав його заля безпеки у двох місцях у землі приблизно між 600 і 550 р. до Хр. Більша частина обох цих скарбів, разом з обома коронами, зберігалася в Гіпотечному Банку у Львові як власність Музею Дідушицьких і була вивезена більшовиками в Москву 18 квітня 1940 р. Решта обох скарбів зберігається досі в Природничому Музею у Відні.

Унікальними знахідками з останніх сторіч до Хр. на західному Поділлі є бронзовий нашийник-гравня з Залісся (Борішів), що своїми зубцями верхом нагадує корону, як теж залізне орнаментоване вістря на спис, з Дорогичівки (Залішки). Вони були занесені в Подністрів'я венецькими племенами, предками західних слов'ян, що стали просуватися з прибалтійських країн уздовж Висли й Бугу на уржайне західне Поділля. Залішки їхніх трьох хат із перелому старої й нової ери відкопано в Берем'янах (Залішки), а їх тілопальні поховання без могильних насипів виявлено в Іванію Золотому (Залішки) і в Борішівцях, Залісскі Капустинцях (Борішів). Знайдені там в урнах разом з перепаленими кістками залізни ритуально погнені мечі, списи, т. зв. умба від шитів і остроги вказують на воєнничий характер інвазії прибалтійських венець на західні українські землі.

В перших сторіччях по Хр. появляється на українських землях багато римських монет, предметів шоденого вжитку, вибагливої кераміки, скляного й теракотового посуду, різного типу ювелірні прикраси, що вказує на економічний ріст та вищий життєвий рівень верхніх шарів місцевого населення. Всі ці речі були імпортовані з наддунайських римських провінцій, з чого й пішла в археології назва цих часів — доба впливів провінційально-римської культури чи коротше — *римська доба*.

На західному Поділлі імпорти з римської провінції Долішньої Мезії шляхом через колишню грецьку колонію-місто Ольбію є репрезентовані передусім срібними й мідними римськими монетами, які знайдені у 35 місцевостях чортківської округи.⁸ З того й пішла поговірка в Борішівці, записана О. Наконечним, цр. мовляв, "наш повіт лежить на старих, нездалий гробах і черепю". Цілі скарби цих монет-денарів виявлено в Касперівцях і Колодівці в Заліщиках, близько Дністрового торговельного шляху, що з праісторичних часів правив за головну комунікаційну артерію західних українських земель. Це с доказом переходу тілошнього населення цих земель з товарообміну на грошову торгівлю. Велася торгівля тоді дуже широким масштабі, охоплювала посередню й далекий Єгипет, звідкіль імпортовані бронзові фігури єгипетської богині Ізиди й Серапіса виявлено в Жабинцях (Копичинці) і в Синькові (Залішки).

Другу групу римських імпортов творів у чортківській окрузі предмети люксового вжитку. Це скляні й бронзові посудини з Борішева, Більча

8. Повіття: Залішки (Берем'яни, Блишанка, Голіград, Городок, Давнян, Залішки, Лівнів, Новосілка Костюкова, Устек, Хмелів) — Борішів (Бабинці, Більче Золоте, Глубок, Гравіска, Заваль, Залісск, Залуч, Кричів, Кудринці, Даниш, Ніра, Саног) — Чортків (Білобожниця, Чортків) — Копичинці (Босери, Васильківці, Галюківці, Жабинці, Котівка, Кошобинці, Кричівка, Постолівка, Сухостав).

Золотого й Залісся, емальовані дармовиси в формі пташки з Блишанки й Залісся, бронзові фалоси культового призначення з Залісся й Кошоби́ничів, мініатюрна бронзова людська рука з латинським написом з часу коло 174 р. по Хр. з Мишкова та бронзові фібули застібувати одіж, виявлені в Залішчичині (Бедриківці), Боршівщині (Бабинці), Чортківщині (Полівиці, Улашківці) та Копичиничині (Жабинці, Кошоби́ничів).

Жива торговельна течія, що йшла гори Дністром від північних берегів Чорного моря, захопила з собою й частину тамошнього південно-слов'янського населення, відомого античним історикам під іменем гетів. Діставшись на західне Поділля у висліді експансивної політики свого короля Бойребісти, ці нові поселенці перебували там кілька сторіч, в якому часі вони повністю асимілювалися та розлилися у місцеве населення — в нащадках трипільців. По них осталися залишки неукріплених хліборобських поселень та тілопальні поховання з прикметною сивою, вже на ганчарському колі точеною керамікою, які виявлено у 12 місцевостях чортківської округи.⁹ Матеріальна культура цих південно-слов'янських поселенців дістала в археології назву липицької культури від села Липиця Горішня (Рогатин), де вперше просліджено її залишки.

З доби великого переселення народів, тобто з *ранньо-слов'янської доби*, що датується IV-VII сторіччями, є на терені західного Поділля ще дуже мало пам'яток старовини. Досі це тільки кистякові поховання прогнаних гунами з Подніпров'я у 375 р. готів, виявлені в Сорощі, Увселі й Целєві в Копичиничині та золоті ковтки аварського походження у формі піраміди, добуті із землі в Михалкові й Устю Єпископському в Боршівщині.

З часів між *ранньо-слов'янською* та *княжою* добою походить єдина в чортківській окрузі й найвідатніша в цій Україні пам'ятка дохристиянських культів вірувань наших предків. Це чотиригранна кам'яна статуя-ідол т. зв. "Св'ятовита", добутій у 1848 р. із р. Збруча біля села Городищі на Копичиниччині. Його верхня частина зображує людську голову з чотирма обличчями, вкрити круглою шапкою. Довкола він прикрашений плоскорізьбами, що зображують різні фігури й предмети (кинй, шаблі), розташовані трьома шарами один над одним. Дослідник цієї рілєкної пам'ятки М. Міллер (Мюнхен) доводить, що збручанський ідол являє собою всю космогонію предків українського народу. В горішньому шарі на ньому — небо з несесними богами, в середньому — земля, на якій люди виконують ритуальний танець довкола свого ідола, а долішній шар — це підземне царство, пекло і його бог Чорнобог.

Огляд пам'яток старовини західного Поділля закінчуємо раннім середньовіччям, що має в археології України назву *княжої доби* (800-1340) чи доби Київської Русі. Був це час великих змін в організації й суспільному ладі цілої Європи, час закріплення державних формацій, устаткування суспільного розшарування, виникнення феодального ладу та заведення християнської

релігії, якої ідеологія створила новий світогляд і надала життя нового змісту. Всі ці зміни й новотвори мали місце теж в Україні, де з *ранньо-слов'янських* родових угруповань організувалися вже літописні племена, що згодом злилися в один український народ. Вони позначилися теж і в духовній та матеріальній культурі, в побуті й мистецтві літописного племені білих хорватів, що заселювало тоді західне Поділля.

Найбільш прикметні та помітні в терені пам'ятки старовини княжої доби — це городища, валами й ровами укріплені поселення. Вони виникли головню у висліді створення українським народом держави як адміністративно-організаційні й торговельно-промислові центри та осідки влади. Завданням городищ-городів була теж оборона границь держави й окремих князівств та водних і сухопутних торговельних шляхів.

Городища княжої доби збереглися, краще чи гірше, у 25 місцевостях західного Поділля¹⁰ та, на жаль, досі тільки одні з них, в Білчу Золотому, було досліджуване, ще у 1878 р. і тоді за третім валом А. Кіркора виявив отвір у скелі з боку гори Пісочної, мабуть, вхід до льоху чи підземного переходу під городищем.

На місці городища в Колиндянах мав бути колись, за народною традицією, город "Райгород", а в Голіградах містечко "Вигоща" та город "Голятин". По городищах в Кудринцях і Пилипчів (Борша) осталися вже тільки одні назви в терені. Следи неукріплених селищ виявлено в Іваню Золотому, Іваню Пустому, Лисичниках та Жабинцях.

Другу головню групу пам'яток княжої доби творять погребнища-цивинтарі, виявлені у 19 місцевостях чортківської округи¹¹ в *ранніх*, дохристиянських похованнях знайдено в їх вірді, попри городища, колись із сграфію, багато різних особистих, головню жіночих прикрас та металевих нашивок на чільях-діялеми.

Зокрема цікаве було одно жіноче поховання, відкопане К. Галайчем 1912 р. в селі Павлівці (Чортків), де крім бронзового перстня на руці й залишків оздобленого шкураного вузла збереглися ще частина плетеної коси покійниці як, мабуть, єдиний досі в Україні матеріальний доказ того роду жіночої зачіски в княжій добі.

В зовнішньому оформленні гробів княжої доби панувала на західному Поділлі дека різноманітність. Прим., у Желаві (Залішчичині) більшість поховань на великому погребнищі, досліджуваному К. Галайчем у 1908 р., мала тільки глиняний могильний напіл. В Шидлівцях (Копичинці) та в Мишківці (Залішчичині) такі могили були обведені кам'яним, поставленим в коло

10. Повіти: Залішчичин (Лисичини-Миколаївка, Голігради, Торське, Шерешівці) — Борша (Бабинці, Білче Золоте, Борша, Висока, Волкиві, Капустинці, Кривче, Ланівці, Пинатинці, Устя Єпископське, Худяківці) — Чортків (Біле, Колиндяни, Малий, Роскоша, Сосудка, Ягольничин) — Копичинці (Говидів Великий, Городища, Сокричів, Тудорів).

11. Повіти: Залішчичин (Добровільні, Желаві, Іване Золоте, Кулаківці, Летичів, Мишківці, Торське) Борша (Волхонське, Волкиві, Глубоцьке, Капустинці, Королівка, Миколаїв, Худяківці) — Чортків (Павлівка, Хом'яківка) — Копичинці (Говидів Великий, Городища, Постоляків).

9. Повіти: Залішчичин (Бережівці, Голігради, Засуллиця, Залішчичин, Кулаківці, Лисичини, Новосілка Костокова, Торське) — Борша (Скоп'ятин, Стрілківці) — Чортків (Винавка) — Копичинці (Кривеньке).

на поверхні терену. Було це magicне коло, що мало обмежувати свободу рухів покійника по смерті. В кільканадцятьох місцевостях залищицького й боршівського повітів¹² на гробах лежала з таким призначенням велика кам'яна плита, приспана землею; під нею збереглися сліди дерев'яних домовин, збитих залізними цвяхами, а в них покійники, часто приспані валном.

В могильному виряді "підплитових гробів" подібуються доволі часто коштовні речі, як залишки золотом гатованої матерії киявського походження, нашітої іноді на поясок шкіри, для прикраси чола або шиї, далі срібні імпортовані ковтки західно-слов'янського типу і як слина на українських землях того роду західка — емальований бронзовий ковток у виді мініатюрної колодки альпійського походження, добытий з підплитового гробу в Дзвиничі (Заліщики). З цього можна здогадуватися, що в того роду гробах ховали членів суспільної верхівки. Утверджує нас в цьому факт, що під сам кінець княжої доби, в XV ст., кам'яних плит цих гробів вже не присипували землею і стали класти на них написи з іменем та прізвиськом визначного, виходить, покійника, його званням і датою смерті.

В чортківській окрузі є дуже мало ранніх архітектурних пам'яток нової, християнської віри. Це залишки печерних монастирів у скелях у Монастирку (Боршів), Берем'янах (Заліщики) й Улашківцях (Чортків), далі руїни колишнього великого монастиря у Волківцях (Боршів) і урочище "монастир" у Ланівцях (Боршів), давніше керамікою княжої доби та бронзовими натільними хрестиками того часу.

Від Білівців у Боршівщині тягнуться майже рівнобіжно до Збруча аж до Гербаків старовинний земляний вал, перерваний в кількох місцях, будову якого приписують римському імператорові Траянові. Проте археологічними дослідженнями виявлено, що він походить із багатьох пізніших, раннь-середньовічних часів і був споруджений володарями західно-українських земель для захисту проти східних чочовиків, печенігів та половців.

В оборону проти пізніх наїзників, татарів, побудовано на західному Поділлі в XV-XVII ст. низку мурованих замків, пристосованих до вимог нової воєнної стратегії. Їхні краще чи гірше збережені руїни є в кільканадцятьох місцевостях боршівського, чортківського й копичинського повітів.¹³ У Звенигороді добре збереглися ще оборонні вали замку і велике старе цвинтаріще з різного роду хрестами й надгробними плитами, на яких є ще сліди написів церковно-слов'янською, латинською, турецькою й арабською мовами.

Скарби срібних монет, головню польських з того часу, викопані із землі в Шипівцях (Заліщики), Косові (Чортків) і Пробіжній (Копичинці), вказують на

¹² Повіти: Заліщицький (Бетричів), Гоголів, Дзвинич, Добровільні, Жезова, Колодзівка, Лесів, Новосілка Костюкова) — Боршів (Біліче Золоте, Берем'яна, Волківці, Горнолова, Звенигород, Іванівка, Ланівці, Лосєв, Монастир, Ніва, Турчів).

¹³ Повіти: Боршів (Бабичів, Звенигород, Кривче, Кудринці, Скала, Турчів, Устя Спаське) — Чортків (Калишів, Кривозука, Чортків, Ягольниця) — Копичинці (Густинь, Копичинці, Кошівинці, Сидорів).

ті неспокійні часи, які настали на західному Поділлі в добу козацько-польських воєн.

При тому слід згадати й скарб імпортованих з Візантії срібних речей княжої доби, що його добыли із землі в Залісся (Чортків) в половині минулого сторіччя. В ньому була срібна позолочувана чаша, перстень і великий нашийник, прикрашений трикутниками з порожніх кульочок. Скарб закунено до царського музичного кабінету у Відні.

Такий приблизно образ праісторичних та раннь-історичних часів чортківської округи дають її багатіші пам'ятки старовини, що їх від сотні років, відколи археологія стала історичною наукою, майже безупинно досліджують свої й чужі археологи.

Перші гурти людей середньодністровського походження появились на терені цієї округи вже в старій кам'яній добі, приблизно 50-40,000 років тому і з того часу її терени, дуже пригої для оселення з уваги на геологічні, кліматичні, економічні та комунікаційні умовини, невпинно приманювали до себе все нові гурти оселення. В результаті того західне Поділля в молодшій кам'яній добі (4500-1800 до Хр.) було вже густо заселене залишками з південного сходу хліборобськими племенами, праслов'янськими предками українського народу і творило західну частину розлогих трипільських земель між Дніпром і Карпатами.

В наступних сторіччях число населення західного Поділля далі постійно зростало шляхом природного приросту, як теж приходу нових оселення із заходу та навіть із далекої півночі, привселення економічними умовинами. Одні з них залишалися на місці й розпливались у місцеве населення, інші подавались далі на схід; і навпаки, із сходу інші оселення з Подніпров'я подавались на захід на захисне та незвичайно врожайне західне Поділля під тиском азійських чочовиків у скито-сарматській добі, в часах великого переселення народів та в ранньому середньовіччі.

У княжій добі чортківська округа як частина Галицько-волинського князівства була вже густо, як на ті часи, заселена, головню вздовж більших рік і то здебільшого по їх західному, захисному боці з уваги на загрозу татарської навали від сходу.

Пам'ятки старовини того часу виявляють повну єдність духової й матеріальної культури населення західного Поділля з усіма іншими частинами українських земель, єдність у длянні політичного устрою, єдність у суспільній організації, економіці, виробництві, житлових умов і цілого способу життя. І тільки окремі деталі роз'яснити чи підперти та деякі спірні проблеми краще розв'язати зможуть нові, додаткові матеріали з майбутніх розкопів не досліджуваних ще могил, селищ та городищ, яких ще доволі залишилось на пребатуваному в пам'ятки старовини західному Поділлі. Там багато ще цих неписаних документів чекає в архіві землі на свого дослідника-археолога.

Список вибраної літератури предмету до статті проф. Пастернака подано на стор. 907-909.

залишаючи підданих на поталу татар. А навіть якщо залишалися боронити укріпленого замку, то в ньому могло поміститися небагато людей: озброєні оборонці та упривілейовані. Як довго подільські землі рахувалися васаліями Золотої Орди, оплачувалися данинами. Але коли попали під владу Польщі, татари трактували їх як чужу, ворожу землю, отже руйнували її.

В часі розпаду Золотої Орди в пол. XV стол. Кримське ханство династії Гіреїв проголосило свою незалежність, а 1475 р. стало васалом могутньої Туреччини. Тоді прийшли часи найтяжчих нападів татарських орд. Таких нападів за сто років (1450 до 1556) нараховують 86. Татарські орди палили села, грабили все добро, а людей, що не встигли поховатися по лісах, забирали в полон, щоб мати рабів і рабину для власних потреб, або на продаж на турецьких ринках. В одному році, 1575 татари взяли в полон з українських земель 35 тисяч людей.

Татарські орди мали три шляхи, якими прямували на Львів: т. зв. "Чорний Шлях" через південну Київщину на захід, "Кучманський" через Брацлавщину, Бар, Проскурів, Збараж і третій "Волоський" із Молдавії на Покуття і через Дністер на Поділля. Найгіршимши для нашої території був цей "Волоський" шлях, що коштував багато крові і сліз наших предків. За примір може правити доля села Колодирів (пор. нижче статтю В. Вериги про Колодирівку, заліщицького повіту). А про село Чорнокінь (пов. Гусятин) оповідає в своїх спогадах чужинець Ульріх Вердум (Werдум), що переїздив ним 26 липня 1671 р.: саме перед кількома днями татари взяли штурмом замок та село по хоробрій обороні і вимордували всіх людей, разом із жінками й дітьми. Люди Вердума бачили тіла побитих, що лежали ще непоховані.

У відповідь на гніт українського селянства польською шляхтою прийшла доба козацьких повстань. Із Гусятини ролем був провідник козацького повстання в рр. 1594-96 Северин Наливайко, син ремісника-кушніра, закатованого посіпаками магната Каліновського. В часі визвольних воєн Богдана Хмельницького хвиля повстань покотилася широко по нашії території. З судових актів Руського Восвідства, писаних після повороту польської влади, довідемося, що повстанці рухи відбулися в Копичинцях, Хоросткові та по сусідніх селах північного Количинського повіту: в Галинцях, Кошобинцях, Кругельні, Ніжбірку, Говиліві та Перемилові, а з північного чортківського повіту в Білобожниці та Звинячі. Немає одначе судових актів Подільського Восвідства, тому й мало відомо про тогочасні події в тій частині нашої території.

Політ України між Польщею й Московщиною в Андрусівському договорі 1667 р. викликав нову орієнтацію на Туреччину і спричинив союз гетьмана Петра Дорошенка з султаном Мохаммедом IV. Сам султан з турецьким військом, татарська орда і 12 тисяч Дорошенкових козаків 1672 р. вступили на Поділля, здобули Кам'янець і в Польщі настала паніка. Султан наближався до Бучача і тут королівські комісари приневелили були підписати ганебний для Польщі бучацький мирний договір, в якому Польща віддавала все Поділля Туреччині, а Брацлавщину і Київщину гетьманові Дорошенкові.

Крім того зобов'язалася платити туркам щорічний гарач. А коли Польща наступного року не заплатила гарачу, султан вислав військо. Війна продовжалася до 1676 р., коли нова велика турецька армія знову здобула замки в Ягольниці, Чорткові, Язлівці, Бучачі, а далі й Галич; аж по довгий битві коло Журвана підписано новий трактат, в яким знову признано червогородський і кам'янецький повіти Туреччині. В серпні 1680 р. спільна польсько-турецька комісія визначила докладні кордони кошами: на заході кордон становила ріка Стрипа від вліття до Дністра по село Цвітово. Далі залишилася при Польщі Бучач і села Трибухівці, Джурин, Ридодуби, Хом'яківку, Тудорія, Майдан, Галинкізці, Жабинці, Кругульці, Личківці. Отже до давніх границь Подільського восвідства комісія додала ще для Туреччини частину тодішнього теревовельського повіту Руського восвідства, а саме: місто Чортків і доколишній села: Білобожницю, Скородинці, Біле, Угрині. Тоді Чортків став столицею чортківського пашаліку і в ньому осів субаша.

Але мир тривав лиш кілька років. Бо коли польський король Ян Собеський 1683 р. пішов на відсіч Віднею, то одночасно польська шляхта почала наступ на Поділля, щоб відбити втрачені свої маєтки. Одначе не вдалося їй відбити сильно укріплених турками Кам'янець. Але щоб мати базу випадку на Кам'янець, польський коронний гетьман Станіслав Яблоновський побудував фортецю при злитті Збруча з Дністром, називаючи її "Окопами св. Трійші". В наближчих роках наша територія була місцем безлічних сутичок, бо татарські чамбули з доручення турецького султана вирушали з Кам'янця і досягали іноді навіть Золочева, рубуючи по дорозі країну. Ще 1698 р. татари досягли були Підгайшів, але, розбиті тоді, відступили поспішно до Кам'янця. Це був останній напад татар на наші землі. Бо ослаблена після поразки під Віднем Туреччина мусіла замиритися з європейськими сусідами і в січні 1699 р. підписала мир у Карлсвіці (над Дунаєм), яким зреклася угорських країн і Семигороду на користь австрійських Габсбургів, Озова для Росії, а все Поділля звернула Польщі. З того часу Туреччина перестала бути небезпечним сусідом, а перейшла до дефензиви. З великою радістю верталася польська шляхта до своїх маєтків.

XVIII століття означало на наших землях мирні часи, безпечні від нападів орд. Замість оборонних замків польська шляхта могла тоді будувати собі пишні палаци і безконтрольно використовувати пращу своїх кріпаків. Отож збільшилася тиск панщини і закріпачення нашого селянства. Коли над Дніпром жили й діяли ще роди козацьких старшин із свіжою традицією гетьманщини, а на версні шари давно вже перейшли були до польського табору, а русинами залишилися тільки селяни і малосвіщене сільське духовенство, що набувало знання читання церковних книг від своїх батьків, коротко, як насміялася польська шляхта: "поп і хлоп".

А тим часом за вибраних шляхтою королів "сасія" з німецького саксонського роду Августа II і III (1697-1763) польська шляхта панувала й бенкетувала за принципом "За круля Саса, слз, пій і попушай паса" ("Тяж, пій і попусай пояса"), заступаючи шляхетські свободи "ліберум вето"

належало далі до Польщі, як також інші українські землі на Правобережжі і так воно тривало 20 літ. Тим часом 1790 р. пісар Йосиф помер. Катерина, хоч на 12 літ старша від нього, пережила і його і його молодшого брата Леопольда, а, використовуючи заможатня Леопольдового сина Франца ІІІ війну на заході з приводу вибуху французької революції, довела 1793 р. до другого поділу Польщі на спілку з Прусією, ігноруючи Австрію. Якби був жив твердий Йосиф, напевне згодився би був претенді до дальших частин колишньої галицько-волинської держави, а подіблення числа українців в австрійській імперії безперечно було б причиною до збільшення значення українського елементу, особливо в часах демократизації Австрії і під час першої світової війни. Тим часом при другому поділі Катерина загорнула всі українські землі по лінію Збруча і далі в простій лінії на північ по Волгині в Білорусь із Пінськом та Мінськом (разом 250.200 км²!), а Прусія – Гданськ, Познань, Торунь тощо (57.100 км²). Коли ж вибухнуло повстання Косцюшка, то по його здавленню і по здобуттю Суворовом Варшави пришло до третього поділу Польщі 1795 р. Король Станіслав Понятовський зрікся престолу, а решту Польщі розділено так, що Катерина зайняла останок Волгини по Буг, майже всю Білорусь, Литву і Курляндію (разом 120.000 км²). Прусія – Мазовіє і Варшаву, а Австрія дала т. зв. "Західну Галичину" – Польську землі Радомщини та Люблинщини разом з українською Холмщиною, але вона (як і Прусія) мусіли 1815 р. на віленському конгресі повернути ці землі ще й із Замостям польському, т. зв. Конгресовому Королівству, що осталося під владою російського царя.

Вперта, амбітна й енергійна німка Катерина II померла в рік по останнім поділі Польщі, залишаючи на Сході Європи могутню російську імперію, нібито спадщину для своєї династії.

Приїжді нашої території до Австрії під час першого поділу Польщі 1772 р. не покінчив остаточно спору за межі. Відновив він по 37 днів. Тоді російський цар Олександр використав короточасне своє наближення до Наполеона і в мирному договорі, підписанні 14 жовтня 1809 р. в царському палаці в Шенбруні після австрійської поразки під Ваграмом, брав у нагороду неозначений докладно простір між Збручем і Стріпою (пор. нижче статтю В. Вериги про Колодзівку, заліш. повіту), названий "Гернопільським краєм". Проте Росія доводило не відтислася цим злободучом, бо після падіння Наполеона, на Віденському конгресі 1815 р., віддала нашу територію Австрії і шойно по сто роках, під час першої світової війни, заявила нову претенсію, тим разом до всіх українських земель, що були під Австрією.

Приєднання Галичини до Австрії мало для українського народу позитивну вартість. З дальшої перспективи Галичина мала стати українським Пємсьонтом у часів найтяжчого гніту російського царату. Але вже і в найближчих часах після катастрофального становлення нашого селянства при кінці панування старої Польщі прийшла деяка полеша, особливо завдяки сміливим поступовим реформам енергійного сина Марії Терезії, імператора Йосифа II (1780-90), представника «світлого абсолютизму». Перелусім «патент для підданців» (Untertanypatent), виданий 1781 р. для німецько-чеських земель, для охороши

седли, що регулював відносини між ними і їх панями в справі відбуквання панщини, і дальший патент, що зносив кріпацтво, давав право одружуватися без спеціального дозволу пана, переселятися, учитися ремесла, значно об'єднували долю селянських мас. Ці патенти в найближчих роках стали правосильні і для угорських країн, і для Галичини. Це сталося якраз у такі часи, коли царя Катерина II указом з 3 травня 1783 р. застала кріпосне право на лівобережній Україні, де досі його не було. Проте совістських істориків бодить приєднання Галичини до Австрії, а не до турки народів, бо в них окупація кожної країни московськими деспотами уявляється «прогресивним» явищем. Знесення панщини дочекався наш народ під Австрією 1848 р., тоді як знесення кріпацтва в Росії прийшло шойно 1861 р.

В релігійній діяльності австрійська влада зрівняла в правах унітів із латинцями, чого не могла добитись українська верхівка в старій польській державі. Унітів (галицькі владики прийняли унію ще за Польщі, львівська єпархія 1700 р.) офіційно названо греко-католиками, латинцями римокатоликами. У Львові відновлено митрополію 1808 р. (перша митрополія була заснована в Галичі за князя Юрія 1303 р., але в 1347 р. скасовано, по переименованню митр. Петра до Володимиря над Клязьмою, опісля до Москви).

У зв'язку з приєднанням Галичини до держави західно-європейського типу автоматично мусіли настати деякі поступ і в ділянці освіти. У власному інтересі держави винирнула потреба виховання нового урядництва та піднесення освіти духовенства на чужовій території. Кандидати на священіки мусіли мати починку середню школу (гімназію) і богословські студії. Вже в 1774 р. Марія Терезія заснувала духовну семінарію у Відні "Barbareum" при церкві св. Варвари, 1784 р. засновано університет у Львові, а при ньому Studium Ruthenum.

Проте треба було ще пістоліття, щоб розбудити приспаний нарід до життя. Пробудником була Росія Третья, зокрема ж Маркян Шашкевич із своєю "Русалкою Дністровою". А другим етапом був революційний подвиг 1848 р. з його результатами: скасуванням панщини декретом 16 травня 1848 р., проголошенням конституції в Австрії, скасуванням першої української політичної організації "Головної Руської Ради" та "Народної Гвардії", скликанням "Собору руських учених" та участю українців у Слов'янському з'їзді в Празі в червні 1848 р.

В цих усіх проявах нашого відродження визначну участь брав наш земляк Іван Борисикевич, уродженець Увесли, густинського повіту. Про цю непересічну постать "весни народів" пише у своїх споминах д-р Євген Олесьницький, якого батько був парохом недалекого села Говилова:

"Почавшиши від 40-их рр. XIX стол. був великим приятелем нашої родини Іван Борсиківський і головню його впливам треба признати, що в нашої родині запанував руський дух. Був він майже роєвником, а в кожнім разі товаришем зі шкіл, і взагалі з молодих літ, моего батька; визначна роля, яку він у тих часах відіграв у публичному житті, не могла лишитися без впливу на ідеологію моего батька, а опися і цілої нашої родини."

Іван Борискевич уродився (1815 р.) в селі Увислі, густинського повіту, в найближчій сусідстві Говилова. В Увислі був його батько священником і там придбав собі власну реальність, яка складалася з приблизно 100 моргів землі та гарного двірця з городом і господарськими будинками. Як заможна людина міг він відступити від звичаю давати сина на богослов'я і завдяки цьому пішов Іван Борискевич на права. Була це в тих часах між русинами рідкість. Скінчив він права у Львові і саме, коли був укінченим правником, припав часі Стадіона та рух 1848 р. Іван Борискевич перебував тоді у Львові і взяв активну та гарячу участь у тім русі, перебув бомбардування Львова в 1848 р., зазнав нападів від польської гвардії та ставав відразу і весь час стояв на руській національній становищі, не даючись заманити ані між поляків, ані між сторонників "Руського Собора". Був він одним з головних засновників "Головної Руської Ради" й ініціатором "З'їзду Руських Учених" у Львові, делегатом на слов'янський з'їзд у Празі разом з Гинилевичем та Олексієм Заклинським, членом усіх депутатів, що їздили від "Головної Р. Ради" до Відня, вкниці депутатом до конституційної Держ. Ради в 1848 р. у Відні, яка потім була перенесена до Кромержа: опісля, по 1861 р. був послом до Красного Союму з курії сільських громад густинського повіту. Між толішніми руськими провідниками був він, здається, єдиний юрист, людина жива, що орієнтувався добре в ситуації, тож віддавав справі великі прислуги, при чім також усяди, де було треба, приймався і грішми. Стадіон хотів його заманити до державної служби, де ждала його безперечно скоро і висока кар'єра. Та хоч у політиці йшли тоді русини разом з урядом, не хотів бути залежний і не прийняв державної посади, а лишився до смерті вільною людиною. Він сидів на батьківській землі в Увислі і там господарив. Не женився, мав особисті потреби невеликі, зате працював усяди, де того вимагала народна справа. В 60 рр. виринули різниці між ним і толішніми святоюрськими провідниками, тоді то він усунувся від політичного життя. Борискевич був з одного боку рішучий противник поляків, однак з другого боку також не менш завзятий противник москвофільства. Він був уже в 1848 р. свідомим українцем, він видав тоді своїм накладом "Маруся" Основ'яненка з передмовою в українській душі й на чім самім становищі стояв на "З'їзді Руських Учених". Він не міг, очевидно, погодитися з еволюцією, яка зайшла в 1866 р., коли орган святоюрців "Слово" оголосило програму: "один народ" (адин народ) і з тим політиками не міг далі йти. Тому не хотів більш каландувати до союму і держави від політики оподалік. У 80-их рр. почала керма політики переходити в руки народолюбів. Цей рух повитав Борискевича з великою радістю. Він був тоді уже за старий, щоб взяти в нім активну участь. З кінцем 80-их рр. почав занепадати на здоров'я, стратив зір, умови сити почали також слабнути, вкниці з початком 90-их рр. продав реальність в Увислі й переїхав до Відня. Там погит його швидко трагічний кінець. Безпомічного, слабоного старця постигла нагла смерть на вулиці, серед ночі. Впав, здається, жертвою грабежу (1892 р.). Так скінчив на ті часи серед нашої суспільності дуже визначний громадянин. Та вплив Івана Борискевича на національний настрій у нашій родині лишився і був очевидний. Перенісся він також і на мене." »

«Д-р Євген Олексійович, Сторінки з мого життя. 1 частина. Львів 1935, стор. 30-33.

(Світлина І. Борискевича та й дальших визначних діячів поміщені в словниковій частині Енциклопедії Українознавства при іменах тих діячів прим. Редакції.)

Та ще й другий наш земляк визначився в добі "внеси народів". Це о. Іван Гушалевиц (1823-1903), уродженець села Паушівки, чортківського повіту. Подасмо відомості про особу цього діяча, зібрані Андрієм Господином з Вінниці, родом також із Паушівки.

Іван Гушалевиц народився 4 грудня 1823 р. в селі Паушівці, чортківського повіту. Вчився в селі в дяка, потім у гімназії в Бучачі. Було йому 12 років, як його батько Микола і мати померли ще молодим від тифу. Його взяла під опіку близька родина, що жила в селі Базарі. По закінченні гімназії Іван Гушалевиц став вихованком Львівської Духовної Семінарії.

Ще в гімназії почав писати вірші, спершу німецькою мовою. 1848 р. видав свою першу збірку "Стихотворення Івана Гушалевица". Цього самого року він закінчив семінарію і був учасником "Собору руських учених". Став теж співробітником тижневика "Зоря Галицька", що його Головна Руська Рада почала видавати у Львові в травні 1848 р.

У 1849 р. І. Гушалевиц видає газету "Новини", а пізніше з Я. Головацьким і Б. Дідишким тижневик "Пічол". Від 1849 до 1855 р. учительював у львівській гімназії, разом з Я. Головацьким та І. Вагилевичем входив до складу комісії для випрацювання української юридичної термінології, складав шкільні підручники, видавав газету "Дом і Школа". Деякий час був парохом в Іванівці, долинського повіту, одночасно інспектором народних шкіл. Тоді то організував селян, щоб протестували проти польських спроб запровадити польську абукву для українців. Потім дістав посаду катедрі в Академічній гімназії у Львові. В 1861 р. був вибраний послом до Союму і делегатом до Державної Ради в Відні.

Гушалевицеві ранні поезії писані були народною галицькою мовою, а деякі з них композитори І. Лаврівський та М. Вербицький підклали під ноти, і вони в тих часах поширювалися як пісні: "Де єсть руська вітчизна", "Бурлака", "Ми в дуг пілем", "До русі", "Тост до Русі", "Чого дожи похилились". Зокрема пісня "Мир вам, браття", заступала русинам тих часів гімн. Із чотирьох драматичних творів тільки мелодрама "Підпиріви" мала успіхи на сцені.

Під впливом Б. Дідишкого і Д. Зубрицького з народної мови він переходить на "язичя", стає у 1866 р. москвофілом і залишається ним до смерті (2 червня 1903 р.) Сина його, Євгена Гушалевица був оперним співаком.

Та після "внеси народів" прийшла ще раз реакція в Австрії. А після програної війни з Прусією біля Садової (Кеніггрецу) 1866 р. і перетворення Австрії в дуалістичну імперсько-королівську, тобто австрійсько-угорську монархію, в Галичині польська шляхта захопила владу в свої руки і ще засіяло незміру в можливість здобути рівних прав із поляками, репрезентованими польською шляхтою, що мала ще й великі впливи на імперському дворі.

На нашому Поділлі вже небагато було залишилось землевласників із

давні шляхетських родів XVII-XVIII стол. Вони перевелися, але їм на зміну появились нові високі, інколи й перекинці українського роду, що добились за Австрію титулів графів та баронів, які нічим не уступали своїм попередникам у використанні українського селянства. Дуже влучну характеристику подільських великих землевласників XIX стол. подає д-р Євген Оленишківський. Нав'язуючи до особи діляча свого рідного села, Говилова Великого, що належало до хоростківського ключа, він пише: "Цей Кастан Левський, граф австрійський та ексцеленція, власник величезного земельного маєтку на Поділлі, з якого утворив фільєкоміс (майорат) Сіменських-Левських, походив зовсім з неаристократичного роду. Його батько був, правда, вже австрійським графом, але дід його був, застаться, дяком, що доробився маєтку в часі розборів Польщі, доставляючи коні для російського війська і купуючи відтак одне село за другим, з чого утворився хоростківський ключ. Були це часи, де не було ні права, ні правного порядку. Маєтки були ні по-чому, тож спритні люди добували їх різними способами. Хоростківщина, як взагалі ціле Поділля аж поза Бучач, належало передім до маєтків відомого Потоцького-Каньовського, про якого кружили довгі роки різноманітні оповідання й анекдоти. Потім цей величезний маєток розпався, і частини його переходили на людей різноманітними шляхами. Взагалі подільські власники дібр були дуже різноманітні, часто підозрілого походження. Всікі управителі та економі, що завідували довгі роки без рахунків добрими власниками, що перебували за границею, або власників, що загинули безслідно серед воєнних завірюх, які потягали світом у другій половині XVIII і в першій XIX ст., пізніше всікі спекулянти та військові ліверанти з часів кримської кампанії, всікі лицарі різноманітного промислу, — всі вони мали спроможність наживатися та добувати маєтки і багатства, громадяни працю папашинників, а відтак купували графства та баронії; а далі, дізлі в репрезентацію красу і державу як легітимована класа великої посілости, яка правила краєм і мусіла мати з-поміж себе намісника й перше слово в державній політиці. Таким способом взялися численні "аристократичні" роди на Поділлі, як Левські, Баворовські, Пінські, Черняковські, Воляські, Городські, Коритовські і багато-багато інших. Та граф Кастан Левський був ще настільки чесний і людяний, що старався часом помагати своїм давнім підданам та облегчав їм конкуренційні тягари."²

Під впливом зневіри у власні сили в обличчя могутніх ворогів виринає серед русинів у 60-их рр. концепція ставки на царську Росію під гаслом "алий народ" (одина наріч) і москвофільський світогляд поширюється між інтелігенцією тих часів дуже швидко. Але світоглядові москвофільів протиставляється під впливом Шевченкових творів, що пролітались були до нас у Галичину, ідеологія групи молодих інтелігентів, що рада б була навіязати зв'язки з забурчавськими українцями і опертися на народний масі, з чого й їх назва "народовців".

До визначних народовців 80-их рр. належав наш земляк о. Микола Січинський (1850-1894), якого батько о. Лука Січинський був довголітнім парохом Нижбірка, густинського повіту, а його дружина Олена, відома

діячка перед першою війною, була дочкою о. Івана Корнія, пароха Гадинківців, густ. повіту. (Іх сином був Миколом Січинський, виконавеш аттестату на намісника Потоцького 1908 р.) О. Микола Січинський був визначним промовцем, "енергічним, гарячим і спосібним", як його характеризує Є. Оленишківський. Його, молодого, 33-літнього "сотрудника" в Копичинцях, густинський повіт вибрав 1883 р. своїм соймовим послом, виявляючи незвичайну національну свідомість у тому часі, коли на поставлених спільно всіма русинами, москвофільами й свідомими українцями, 40 кандидатів пройшло всього 11 послів українського походження на всіх 150 послів Галицького Союму.

Отож початки були незвичайно тяжкі, москвофільство 70-их і 80-их рр. міцно закріплює, опанувавши такі інституції, як "Народний Дім" у Львові та "Ставропігію". І щоб очистити атмосферу серед власної суспільності і розпочати боротьбу з польською шляхтою за свої права, треба було великих зусиль нової генерації русинів, що стала виразно на українській платформі і створила при кіш XIX стол. три політичні партії (націонал-демократичну, радикальну та соціал-демократичну), вставляючи в партійні програми як максимальний постулат, створення української держави. В останнім десятилітті XIX стол. і на початку XX стол. українська ідеологія рішуче перемогла москвофільство, що й виявилось в перших демократичних, чотирипартиейних виборах до австрійського парламенту 1907 р. і наступних 1911 р.

Найвизначнішим поруч Костя Левського представником націонал-демократичної партії був якраз наш земляк, адвокат д-р Євген Оленишківський (1860-1917), уродженець села Говилова Великого, густинського повіту, де його батько, визначний діяч тих часів, о. Григорій був парохом і довголітнім деканом густинського деканату. Євген Оленишківський — блискучий промовець, публіцист, організатор Стрийщини, засновник "Крайового Господарсько-молочарського Союзу" (опися "Маслосоюз"), організатор інших наших економічних установ, посол до галицького Союму (1900-17) і голова українського соймового клубу, посол до віденського парламенту в рр. 1907-1917, тобто до своєї смерті у Відні в часі першої війни. Хоч Є. Оленишківський, оселившись і відкривши канцелярію у Стрию, всю свою енергію молодих літ звернув був на організацію тієї частини галицької волости, а згодом на працю всерйової репрезентації, проте не забував ніколи своєї тіснішої батьківщини і відвідував Поділля не тільки за життя свого батька о. Григорія (родж. 1816 р.), що був 63 роки парохом Говилова (від 1842 р. до своєї смерті 1905 р., помер на 90-ому році життя), але деколи і по його смерті (останні свої відвідини Поділля 1910 р. згадує в своїх споминах). І зворушливі слова про рідні сторони він помітив у тих спогадах, писаних у Відні в серпні 1916 р., коли вже тяжка недуга томилла його (помер 26 жовтня 1917 р.). В моменті писання тих рідких ситуацій на воєнному фронті була така, що подільські повіти від початку війни 1914 р. знаходилися в руках російської армії, і могло здаватися, що при евентуальному замиренні рідні й залишаться під Росією. Отож, згадуючи про свій перший виїзд із відої хати до школи в містї, він пише: "Тоді попрощався я рідне село, до якого вертався опися хіба на короткий

² Там само, стор. 19-21.

час на свята і ферії. Пізніше довелося мені деінде, далеко від Поділля, проживати, а проте воно стоїть мені до нині перед очима. Не визначається воно різноманітністю або мальовничістю⁶, а є в моїй уяві краще і принадлише від тих чарівних околиць, що я наолюдяв їх досить у моїх подорожах по світі. Перед очима моєї душі мріють широкополі подільські лани, відкриті золотом пшеницею, що хвилюють під подувом вітру, немов море. Це найкращий вид, який я у своєму житті бачив. Таких збіж нема на цілм світі. Це невечерпані, багаті скарби української землі, що в'яжуть мене споминами літ дитинних і почати молодечих. Не було в мене більшої розкоші, як літньою морозом, коли збіжжя цвіте, або досягає перед самими живими, в теплу місячну ніч іти або їхати ланами відкритими збіжжям. Який тихий маєстат б'є від тих ланів, яке почування переймає людину, повну свідомості, що це скарбниця цілої людськості, головне джерело удержання, яке живить увесь світ! А який дивний, проймаючий запах іде від тих ланів! Такого запаху не стрічав я ніде більше, лиш на нашому Поділлі. Воно зовсім не романтичне, а промовляє до мене все чаром поезії. А нині, коли це пишу, те Поділля в руках неприятели, під московською займанщиною, з-під якої правдоподібно вже не видобудеться. Там і моє родинне село і могили моїх родичів. Я вже їх не побачу ніколи. Страшна туга переймає мою душу, а золоте Поділля мріти буде перед моїми очима до смерті.⁷

(Вислови подібного саїтменту читасмо в численних теперішніх дописках наших земляків, які, на жаль, із браку місця не можемо всі помістити. На "Сторінках з мого життя" Є. Олєсницького, особливо на їх початку, міститься багато цінного матеріялу до історії нашої території в XIX стол. і їх варто перечитати — прим. Редакції).

Кінець XIX стол. і початок XX означає розбудження національної свідомості серед широких шарів українського народу в Галичині (селянські страйки 1902 р., боротьба за демократичну виборчу реформу, партіяментарії і соймові вибори, організація У.С.С. і УГА тощо). Як ці події розвивались на терені наших 4 повітів, про це розказують помінешні далі спогади наших найстаріших земляків, що описали їх для нашого "Збірника", пристали нам для опублікування, а самі здебільшого вже відійшли у вічність.

В часі Визвольних Змагань пройшла на нашій території і славна Чортківська офензива. Немає змоги описувати її окремо, вона описана очевидцями та фахівцями, і до цієї літератури відсилаємо зацікавлених.⁸

Тяжкі переживання нашої території під окупацією Польщі (1919-1939 р.) і трагедія другої війни є дальшою темою нашого "Збірника".

*Повища інформаційна стаття Редакції оперта головню на підготинивих записках до ширшої статті про історію наших земель д-ра Леоніда Стєпаньського (*1966 р.).*

⁶ Автор має на думи свої найбільш околиці на подільській високорівні, де лежало його рідне село, не беручи до уваги мальовничих ярів. Дієстра та його околиці в південній частині галицького Поділля.

⁷ Там само, стор. 48-49.

⁸ Дюр., напир., Українська Галицька Армія у 50-річчя її участі у визвольних змаганнях. Том четвертий. (Матеріал до історії) Вид. Дмитра Микілока, Вінніпег 1968, стор. 9-43.

"Чортківський Пролом" (7. VI. 1919)
Картина Петра Андрусева.

НАШІ ВИЗНАЧНІ ЛЮДИ.

Подільська земля видала багато визначних людей, що здобули собі добре ім'я в історії українського народу. Діячам, що заслужилися для релігійного, культурного, освітнього, економічного та політичного розвитку життя наших чотирьох повітів, будуть присвячені згадки в статтях і спогадах при окремих повітах. Тут бажано згадати принаймні коротко тих наших діячів, що народилися і виростали на території наших повітів, а визначились опісля в різних ділянках на ширшій арені в краю чи навіть за кордоном.

На релігійному полі перше місце належить мученикові за християнську віру, закатованому більшовиками, єпископові Григорієві Хомишині, народженому дня 25 березня 1867 р. в селянській родині в селі Гадинківцях, К.* Ординаний був на священика 1893 р., іменований єпископом Станиславівської єпархії 6 травня 1904 р., інтронізований 19 червня 1904 р. Покинув богословські студії і досягнув докторат богослов'я в Римі, де прилягнувся дисципліні тодішнього римо-католицького клира. Під тим впливом намагався перевести на власну руку в своїй єпархії деякі реформи на нашому ґрунті, що часто йшли по лінії латинізації нашої Церкви і викликували опір серед громадянства.

Проте пращовав беззастанно над християнізацією життя народу і як визначний проповідник відбував численні місії. І вмер як ісповідник віри після допитів у большевицькій тюрмі 17 січня 1948 р. (пор. Гр. Лужинський, Українська Церква між Сходом і Заходом, 1954, стор. 584).

В селі Гадинківцях, К., народився також о. Михайло Сімович (1869 — 1951), довголітній катехит середніх шкіл у Чернівцях, що по прилученні Буковини до Румунії був іменований апостольським візитатором гр. кат. Церкви на Буковині і займав це провідне становище аж до часу окупації Буковини більшовиками.

В селі Звинячі, Ч., виростав із дитячих літ о. д-р Тит Теодосій Галушинський (1880-1952) ЧСВВ, син місцевого пароха о. Миколи, учений

Ісповідник Віри
Протос. Григорій Хомишин

*Для згодження мисли живимого скорочень до означень повітів: Ч. — чернівецький повіт, К. — конотинський, Б. — бориспільський, З. — звиняцький.

бібліст та історик церкви, автор численних праць та статей, головню на богословські теми, з 1949 р. архимандрит Василіанського Чину та консультор Конгрегації Східної Церкви в Римі.

Родом із Білобожниць, Ч., був о. Йосиф Заячківський (1889-1952) ЧСВВ, з 1932 р. в Римі генеральний секретар ЧСВВ, член Комісії для видавання літургічних книг і зредатування кодексу канонічного права Східної Церкви.

Про визначних людей старших генерацій, що вийшли з нашої території, на полі політичної та громадської праці, (Іван Борискевич, о. Іван Гушалевиц, о. Микола Січинський, д-р Євген Олексинський) — була мова в попередній статті. В ХХ стол. визначились своєю діяльністю на крайовому терені такі наші земляки:

Проф. Михайло Галушинський (1878-1931), син о. Миколи, пароха Звиняча, Ч., педагог, директор зразкової гімназії Укр. Пед. Тов. в Рогатині (1910-14), автор праць на педагогічні теми, деякий час комендант Укр. Січ. Стрільців, голова матрічного тов. "Провсвіт" у Львові (1923-31), в рр. 1928-30 сенатор, опісля посол до Союму в Варшаві, вибраний із листи УНДО. Його брат Іван Галушинський (1883-1944), педагог, автор статей на педагогічні та громадські теми, голова Головної Управи "Рідної Школи" у Львові в рр. 1933-4 і 1938-9.

Лев Ясінчук (1882-1963), родом з Білобожниць, Ч., інспектор шкіл Головної Управи "Рідної Школи" у Львові — пор. його статтю нижче: Білобожниця, Ч.

Володимир Темницький, син о. Миколи, пароха Шидлівців, К., був міністром закордонних справ Української Народної Республіки в кабінеті Б. Мартоса.

Довголітній організатор Заліщищини Василь Бараник, нар. 1880 р. в Кобилівцях, тербов. повіту, покінчивши юридичні студії в краківському університеті, працював уєсь как адвокатом у Товстому та Заліщиках і був сенатором з листи УНДО в рр. 1928-30. Вивезений більшовиками 1939 р. С вістак, що помер у квітні 1941 р. у в'язниці в Харкові.

Іван Завалинук, нар. 1885 р. в Чорнокинях Малих, К., адвокат, носол із листи УНДО до Союму в Варшаві в рр. 1928-38. Пор. його статтю про Количиниш в 20-их рр.

Д-р Корнеліо Троян, нар. 1885 р. в Сидорові, К., адвокат і заслужений діяч у Ходорові, з 1928 р. сенатор із листи УНДО з лівського Восвіствта. Помер на еміграції в Нью Йорку 1959.

Д-р Володимир Лисий, нар. 1892 р. в Коничинях, опісля адвокат у Тернополі, заст. голови Української Радикальної Партії, автор правничих розвідок.

Микола Дорожницький, нар. 1894 р. в Садках, З., абс. Високої Торговельної Школи в Празі, провідний діяч ОУН, в 20-их рр. близький співробітник полк. Є. Коновальця, на еміграції голова Установ Мужів Довіря у

Відні, генеральний секретар, опісля заст. голови УНО в Берліні, голова Центрального Представництва Укр. Емігр. в Німеччині, помер у Мюнхені 1956 р.

На економічному полі визначились: уродженець Лисівців, З., д-р Євген Храпливий (1898-1949), інженер-агроном, науковець, проф. УТГІ та УВУ, директор "Сільського Господаря" (1928-39) та "Хліборобської Палати" у Львові.

Богдан Стефанович, нар. 1903 р. в Заліссі, Б., інспектор Ревізійного Союзу у Львові.

Захар Рудик (1893-1961) нар. в Садках, З., начальний книговод "Центросоюзу", що перший впровадив західноєвропейське книговедєння модерним способом, незане до того часу в Польщі.

В Скалі, Б., народився Іван Мартюк (1889-1972), визначний член Дирекції "Центросоюзу" у Львові. Уродженнями нашої території були також інші кооперативні діячі, директори ПСК: Василь Шмата (у Чорткові), Евстахій Гомотюк (у Борщеві), Іван Панкевич (у Коломиї).

Уродженнями нашої подільської території були й численні науковці. В Білобожниць, Ч., народився д-р Іван Борискевич (1848-99), син о. Михайла, пароха і декана чортківського деканату, професор університету в Інсбруці та Граці, окуліст, автор праць з гістології ока (пор. статтю про Білобожницю, Ч.). Д-р медицини Євмен Лукасевич (1871-1929), син о. Кирила, пароха Мшаниця, К., визначився працями над українським медичною термінологією.

В Гадинківцях, К., народився проф. д-р Василь Сімович (1880-1944), визначний представник української філології (пор. монографію проф. П. Ковалева "Василь Сімович", вид. УВАН, Вінніпег, 1953) і д-р Михайло Соєвський (нар. 1892), класичний філолог, автор "Історії грецької літератури" I (вид. УКУ, Рим 1970). Дитячі й молодечі літа перебіла у Чорнокинях Великих, К., проф. д-р Олександр Кульчицький (нар. 1895 р.), автор низки праць із діяньки психології.

Родом із Товстого, З., був д-р Володимир Кучер (1885-1959), проф. лівського університету ім. І. Франка, автор низки праць із теоретичної фізики, а родом із Лисівців, З., нар. 1904 р. проф. д-р Зіновій Храпливий, автор праць із фізики. Інж. агроном-дослідник, Роман Кошк (1895-1970), родом із Хмелеви, З., автор праць, особливо з помолгії. Авторами праць з діяньки історії України були о. д-р Теофіл Коструба ЧСВВ (1907-43), уродженець Старої Ягольниці, Ч., о. д-р Ісидор Нагасевич (нар. 1908 р.), родом із Полівиці, Ч., в Чорткові народився д-р Леонід Соєвський (1922-1966), автор праць з історії України, редактор Аналіз УВАН і співредактор англійського видання Енциклопедії Українознавства.

Наша земля видала теж чимало письменників та поетів. Чільне місце між ними займає Богдан Лепкий (1872-1941), якого батько Сильвестер (як письменник виступав під псевдонімом Марко Мурава) був парохом Кругельця, К., де Б. Лепкий перебіла свої дитячі літа. Кругельцєві присвятив початкову частину своєї автобіографії.

В селі Городищі, К., народився 1873 р. Денис Лукіянович, автор повістей, м. інш. "За Кадильну" (1902 р.) та тему подільського сільського життя, також працював з історії літератури; в р. 1939 став викладачем львівського університету. При кінці життя писав по лінії большевицької політики.

В селі Іванкові, Б., народився 1884 р. поет і письменник Дмитро Николишин, що писав також розвідки з історії української літератури (див. Іванків, Б.). Вивезений большевиками пропав без вісті.

В селі Суходолі, К., народився Михайло Ломаський (1886-1968), автор численних нарисів та оповідань про Гуцульщину, де довгі роки вчителював. Для нашого Збірника написав спогад про Густині і Суходіл (більше про особу автора див. його статтю про Суходіл). Оповідання писав також Дмитро Макогон (1881-1961) родом із Хоросткова, К.

Поетичним хистом визначається уродженець с. Галинківців, К., о. Іван Заверуха (+1961 р., перебувши заслання на Сибірі), що поміщував вірші в різних виданнях.

В селі Джурині, Ч., народився один з найвишніших наших журналістів д-р Іван Німчук (1891-1956), автор численних статей, розвідок з історії та споминів (м. і. про Луб'янську в'язницю в Москві, де перебував у рр. 1939-41), головний редактор "Діла" в рр. 1935-39.

Що торкається музичного мистецтва, то першим українським професійним композитором у Галичині був Денис Січинський (1865-1909), що його безсмертні твори хорів ("Лічу я неволі", "Дніпро реве" тощо) і сольові

Композитор
Михайло Гайворонський

Композитор
Ігор Соневицький

пісні ("Фінале", "І золотої й дорогої") та багато інших) належать постійно до репертуару наших естрад. А народився Денис Січинський у селі Ключиньках, К.

Трубадур Українських Січових Стрільців, композитор низки стрільських пісень і диригент Михайло Орест Гайворонський (1892-1949) народився в місті Заліщиках, помер у Нью Йорку. Крім хорових творів залишив теж композиції для скрипки і оркестрові. (Про творчість Гайворонського вийшла 1956 р. монографія пера музиколога д-ра В. Витвицького)

В Галинківцях, К., народився 1926 р. д-р Ігор Соневицький, проф. УКУ, музиколог (м. і. "Артем Ведель"), диригент і композитор (хорові твори, сольові пісні, фортепіанні твори).

Ще більше видала наша земля визначних виконавців музичних творів. В Копичинцях народився Клим Чичка (псевдонім: Чичка-Андрієнко, 1885-1967), оперний співак-тенор (про нього докладніше нижче після його статті "Спогади про музичне життя в Копичинцях").

Мирослав Скала-Старицький

В Скалі, Б., народився світової слави оперний тенор Мирослав Старицький (1909-1969), що прибрав собі псевдо від назви свого рідного міста Скала-Старицький. Мав він у репертуарі 31 опер у різних мовах, а виступав спершу у Львові, а опісля в головних ролях у Німеччині, Франції, Бельгії, Швейцарії, Еспанії, Альжирії, відбув концертні турне в Англії, ЗСА, Канаді.

Євгенія Ласовська, зам. Старицька, нар. в Копичинцях, сопрано, оперна артистка (Львів, Варшава, Вільно) і концертна співачка на українських естрадах (Львів, Відень) та в радіо.

Іванна Сinenька

Євгенія Ласовська

Стефа Федчук

Іванна Сinenька, зам. Іваницька, нар. в Чорнокинях Великих, К., сопрано, виступала особливо на концертних естрадах у Чехословаччині, Галичині, Буковині, Румунії, Австрії та Німеччині.

В Канаді живуть і виступають: Стефа Федчук, драматичне сопрано, що виїхала з батьками до Люксембургу, де закінчила середню школу і музичні студії в консерваторії, опісля доповнила ще в Ліоні у Франції. Була членом камерного ансамблю при дворі люксембурзької княгині, де виступала в ролях Дездемони, Тоски, Маргарети. Виступала теж як концертна співачка (Люксембург, Бельгія, Франція, Швайцарія, Канада). Роксолія Росляк, нар. у Чорткові, дочка відомих діячів, д-р Михайла і Олени Росляків, сопрано, виступає на оперній сцені, в музичних фестивалях і на концертних естрадах у Канаді. Осип Гошуляк, нар. в Паушівці, Ч., бас, виступає в операх як член Канадської оперної компанії в Торонті і на концертах в Канаді і ЗСА, також у радіо і телебаченні.

Відомим диригентом українських хорів в Європі і ЗСА є Кирило Цепенда, нар. у Джурині, Ч.

Визначною піаністкою на терені нашої округи перед першою війною, опісля вчителькою Музичного Інституту у Львові та на еміграції в ЗСА була Ростислава Білинська, зам. Темницька, дочка пароха Кошубинців, К., пізніше Скали, Б., о. Витовта Білинського.

В Філадельфії живе і працює в своїм фаху як педагог і виконавець піаністка Лідія Сось-Бульба, нар. у Старім Чорткові, якої батька Степана Сось і тітку Леонію Білик вивезли більшовики і замордували в Умані 1941 р. Лідія Сось закінчила гімназійні студії в гімназії "Рідної Школи" в Чорткові, а музичні в Українському Музичному Інституті ім. Лисенка у Львові в класі Василя Барвінського і в ЗСА.

Наша подільська земля видала теж визначних мистців сцени. До них належала передусім родина Коссаків, талановитих і музикальних дітей дяка з Чорткова Андрія Коссака, що становили фундамент театру "Руської Бесіди" у Львові перед першою війною. Це — Михайло Коссака, нар. 1874 р., диригент театру "Руської Бесіди" від 1896 р. до вибуху війни 1914 р. В 30-их рр., репресований совєтською владою, загинув на Наддніпрянщині. Його молодший брат Василь Коссака (1886-1922) визначався гарним теноровим голосом, був актором "Руської Бесіди" з 1903 р. до вибуху війни, в рр. 1915-8 очолював власну трупку, опісля виступав в інших галицьких театрах. Найбільшу славу в театрі "Бесіди" здобула собі сестра обох Коссаків Катерина (1881-1919), що була артисткою театру "Бесіди" з 1896 р. до вибуху війни 1914 р., дружина відомого артиста сцени Івана Рубчака (1874-1952). В 1818-19 рр. організувала власну трупку, з якою виступала на Буковині і в Галичині, а опісля виїхала з галицькою еміграцією до Кам'яниці, де померла 22 листопада 1919 р. Катерина Рубчакова визначалася не тільки як незрівнянна драматична артистка, але й як співачка-сопрано, одбодована з природи незвичайним голосом, що виступала майже в усіх операх, які були в репертуарі нашого театру: "Галька", "Катерина", "Давид" (Маргарита).

Незвичайно талановитим мистцем сцени був Василь Юрчак (1876-1914), нар. у Скалі, Б. З 1896 р. до вибуху війни 1914 р. виступав він у театрі "Бесіди". Про нього висловлюється Степан Чарнецький у своїй "Нарисі історії

українського театру в Галичині" (1934 р.) так: "В Юрчака було щось, що ставило його вище від других артистів; це був його ширий, тихий ліризм... Для своєї творчості не шукав і не потребував великого матеріалу; бувало часто в маленьких епізодичних ролях творив типи гідні долота першорядного різьбяря". Високо ставив його талант М. Садоський. Помер після вибуху війни (28.IX.1914 р.) на туберкульозу в Тереволі.

Із Скали, Б., походить теж артист молодшої генерації Євген Курило, що був актором українських театрів у Галичині, в останніх роках перед еміграцією у Львівському театрі, де креував головні постаті в історичних драмах. Тепер виступає в ЗСА як визначний режисатор.

У Волківцях коло Боршева народився Володимир Довганюк, відомий у Канаді і ЗСА як драматичний актор, зокрема як виконавець ролі Гриця Зазулі.

Але й образотворче мистецтво заступлене непересічними мистцями, що походять з нашої території.

В Скалі, Б., 1891 р. народився Микола Анастасьєвський, що по закінченні реальної школи в Снятині 1912 р. студіював рисунок і малярство в Академії мистецтва в Кракові до вибуху війни 1914 р. Під час війни в 1918-19 рр. працював як маляр і графік у Міністерстві Освіти УНР в Кам'янці на Поділлі під проводом міністра Петра Холодного, маляра з професії. Після закінчення студій 1923 р. польська влада давала йому посаду вчителя рисування в середніх школах на коріно-польських землях і шойно з початком другої світової війни він мав нагоду вчитися в українській гімназії в Холмі. На еміграції в Німеччині працював у різьбарсько-малярській студії, заснованій С. Литвиненком у Берхтсгадені, а опісля осів у ЗСА в Ст. Полі, столиці стеїту Миннесоти, де працює як графік.

З нашої округи походить теж відомий мистец Яків Гніздовський, нар. 1915 р., що гімназійні студії покінчив в гімназії "Рідної Школи" в Чорткові і у Львові, а фахові з кордоном. З 1949 р. перебуває в ЗСА. В 1967 р. виїхала монографія його творів з його біографічним нарисом: "Пробуджена нарівна". Він ілюстрував англійські видання поезій Кітса і Колеріджа, як також українські народні казки в перекладі Галун-Блох. В 1972 р. виїхала в Бостоні "Flora Exotica" з 15 його дереворізами. Він також оформив багато українських еміграційних видань, йому належить також обкладинка нашого "Збірника". Хоч Гніздовський працює у малярстві, проте також багато уваги посвятив

Яків Гніздовський
(Автопортрет — дереворіз)

кераміці, скульптурі і прикладній графіці. Його дереворізи, що з 60-их рр. виставляються по всьому світі, зробили йому міжнародне ім'я.

В Тарнавіч, Б., народився Осип Танасевич, що студіював малювання спершу у Львові, опісля в Німеччині. На еміграції живе в штаті Арізоні, ЗСА. Мистець відомий із виставок у Торонті, Філадельфії та Нью Йорку.

В Торонті живе маляр і мозаїст Ірина Носик, родж. в Чорткові, внучка сенатора д-ра Антона Горбачевського. Студіювала на еміграції в Існесбурі, а закінчила студії в коледжі мистецтва в Торонті. Працює як графічний мистець у відділі біології Торонтського університету. Свої роботи виставляла в Існесбурі, Берліні, Шоріху, Торонті і Нью Йорку.

Родом із Чорткова є теж Роман Василюшин-Гармаш, нар. 1926 р., що почав студіювати мистецтво на еміграції в Мюнхені. Військова служба в Корей перервала його студії. Вищу мистецьку освіту закінчив у Темпл-університеті 1958 р. дипломом з графіки, скульптури і малювання. Працює мистцем-діорамістом у музеї Сівк Центру в Філадельфії. Почавши з 1959 р. бере участь в українських та американських виставках у Філадельфії та Нью Йорку, а його роботи знаходяться в численних колекціях (напр. стінописи в музеї Сівк Центру в Філадельфії).

Ака Перейма, дочка Копичинських уродженців, учителів Андрія і Павлини Клімів, прибувши до ЗСА 1950 р., покінчила студії мистецтва (скульптуру) в Інститутах Мистецтва в Чикаго і Дейтоні. Її олійні картини, акварелі, скульптура, кераміка — оперті головним чином на українському фольклорі, подані в модерному вислові. Її монументальні скульптури були виставлені в Музичному Центрі в Акроні, Огайо. Її роботи знаходяться в різних приватних і публічних колекціях, а виставки її творів відбувалися в різних містах ЗСА, м. і. в Нью Йорку.

..

Простір нашої території великий і не завжди відоме місце походження людей, яких імена повинні були знайти в повному огляді. Тому прохаю вибачення, якщо я провинилася пропущенням численних осіб.

Ольга Соневичка

ШКІЛЬНИЦТВО НА НАШИХ ЗЕМЛЯХ У ПОЛОВИНІ XIX СТОЛ.

В добі знесення панщини та "весни народів" і аж до видання законів з 1867 і 1869 р. народне шкільництво в Галичині ділилося на парохіяльні школи (*schola parochialis*), де диктовчили та священники вчили основ грамоти українською ("руською") мовою, тривіальні (*schola trivialis**), де часто переважало навчання німецькою мовою, та головні (*schola capitalis*), поставлені на

*Слово *trivialis* від "tres vias" — "три дороги", очевидно, початкового навчання писання, читання і рахування. Згодом слово "тривіальний" набрало значення: "невеликої освіти", отже "простенький", "невибагливий".

вищому рівні навчання. Наші парохіяльні школи існували в центрах парохій, отже по більших селах та містах і підлягали наглядові гр. кат. консисторій, тривіальні здебільшого по містечках під наглядом римо-кат. духовництва, а головні в більших міських центрах. У половині XIX стол. сітка шкіл вже була доволі поширена, але не існувала ще тоді шкільний примус, тим то тільки невеликий відсоток дітей користав із науки.

В наших руках шематизм клира гр. кат. Львівської архидієцезії на р. 1853, до якого парохії обов'язні були подати інформації також про існування шкіл у їх парохіях. Із цього шематизму довідуємося про стан шкільництва на нашій території.

В чортківському повіті існували в тому часі наші парохіяльні школи в таких 8 парохіях: Бичківці, Білобожниця, Джурин, Звиняч, Свидова, Улашківці, Чортків, Ягольниця. Тривіальні школи зазначені в містечкостях: Біле, Косів, Угринь, Шманьківці.

В густинському повіті існували наші парохіяльні школи в таких 26 парохіях: Босири, Васильківці, Гадинківці, Горольниця, Густин, Ключинці, Копичинці, Коцюбинці, Кругельц, Кривеньке, Мшанець, Нижбірок, Орнішківці, Постолянка, Пробіжана, Самолуски, Сидорів, Суходіл, Сухостав, Товстенке, Трибухівці, Тудорів, Увисла, Целів, Чабарівка, Шидлівці. Тривіальні школи зазначені в містечкостях: Говилів, Хоростків, Яблунів.

У борщівському повіті існували наші парохіяльні школи в таких 24 парохіях: Бабичів (коло Кривач), Борщівківці, Вісичка, Вільшовець, Волківці над Дністром, Глубічок, Горошова, Гермаківка, Залісся, Звиняч, Іване Пусте, Іванків, Кривче, Кулричів, Ланівці, Мельниця, Нівра, Пилатківці, Пилипче, Скала, Скот'ятин, Стрілківці, Шупарка, Худийків. Тривіальні школи зазначені в містечках: Борщів, Королівка, Озеряни, Устя Спископське.

В заліщицькому повіті наші парохіяльні школи існували в таких 16 парохіях: Бедриківці, Виятинці, Ворувлинці, Горолок, Дзвиняч, Касперівці, Кошилівці, Летяче, Нирків, Новосілка Костюкова, Садки, Синьків, Товсте, Угриньківці, Устечко, Хмелева. "Головна" школа зазначена в Заліщиках.

Цей список не можна вважати вичерпним. Тяжко собі, напр., уявити, щоб у місті Чорткові, стояли циркули, не існувала крім парохіяльних шкіл також, коли вже не "головна", то принаймні "тривіальна" школа; адже такі школи існували навіть у підміських селах Чорткова (Біле, Угринь, Шманьківці). Можна здогадуватися, що деякі парохії думали, нібито до шематизму вистачить подавати відомості тільки про існування власних парохіяльних шкіл.

Додати слід, що на нашій території не було в тому часі жадної гімназії.

ЧИТАЛЬНИЙ РУХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛ.

Читальні по наших селах і містах були центрами культурного та економічного розвитку нашого народу. Читальний рух розпочався в останніх декадах XIX стол., а досягнув кульмінаційної точки в перших декадах XX стол. Перед нами "шматизм всего клира греко-католицької єпархії Станіславської на рік Божий 1907", що між іншими інформаціями подає відомості про існування читальень по парохіях, здебільшого навіть число членів та імена голов. Проте слід зазначити також і застереження: матеріал не зовсім повний, бо деякі парохі не подали тих інформацій, читю з недовідою, чи з політичних мотивів, — але це тільки в виняткових випадках. Подаємо матеріал, як він надрукований у публікації, що подає стан, як треба злогадувати, із р. 1906.

В чортківському повіті діяли тоді читальні "Просвіти" в таких місцевостях: Антонів, Базар, Бичківці, Біле, Білий Потік, Білобожниця, Давидківці, Додина, Заболотівка, Звиняч, Калиніщина, Колінцянці, Косів, Криволука, Мухавка, Нагірня, Паушівка, Полішів, Рудодуби, Саліва, Свидова, Скородичів, Угринь, Улашківці (2 читальні), Хомяківка, Черкашина, Чортків (2 читальні), Швайківці, Шманківці, Шульганівка, Ягольниця. В Росохачі та Сосувіші загалом існування читальень, але не зазначено, чи це читальні "Просвіти". Читальні ім. М. Качковського існували тільки ще в Білім (крім читальні "Просвіти"), в Джурині, Джуринській Слобіді, в Заліссі та Старій Ягольниці.

В гусятинському повіті читальні "Просвіти" діяли вже в Босирах, Василькові, Васильківцях, Верхівцях, Гадинківцях, Говиліві Великім і Малім, в Городищі, як подав о. Козорозський (хоч сам він був тоді ще московіфікованим переконань), в Гриньківцях, Ключовицях, дві в Копичинцях, в Котівцях, Кошобинцях, Кривенькім, Мшанці, Нижбірку Старому, Оришківцях, Перемиліві, Постолівці, Пробіжній, Раковому Куті, Самодусках, Сидорові, Сокиринцях, Сухоставі, дві в Товстенімі, Тулорові, Увислі, Хлопівці, Хоросткові, Чабарівці, Чорнокітцях Великих, Малих, Чорнокітській Волі, в Шидлівцях і Яблуніві. Без сумніву були і в столиці повіту, Гусятині та сусідньому Вільківці, хоч тодішній адміністратор парохії в Гусятині поминав що справу мовчанкою. В Кругелівці була читальня "на аласних статутах", фактично московіфікованого напрямку, а до читальні ім. М. Качковського признавалися в тому часі ще тільки сусідні до Кругелівця села: Кошобинці і Нижбірок Новий, а також Суходіл, але вони незабаром перемінялися на читальні "Просвіти".

В борщівському повіті читальні "Просвіти" існували в Бабинцях біля Кричак, Білівцях, Білці, Боричківцях, Боршеві, Бурдяківцях, Верхняківцях, Вільківці, Волківцях коло Боршева, Глубичку, Гермаківці, Заліссі, Залучі, Івану Пустім, Іванкові, Капустинцях, Козачинці, Королівці, Ланівцях, Лосєві, Мельніші, Мушкатівці, Ніпрі, Олексинцях, Пилипці, Піщатинцях, Підфиліп'ю, Салогові, Скалі, Скочинці, Стрілківцях, Тарнаві, Трубинці,

Турлівці, Устю Єпископським, Циганах, Шершенівцях і Шишківцях. Читальні ім. М. Качковського існували в Кричці, Кудринцях, Озерянах, Панівцях, Худківцях і Шупарці. Стояв московіфізм, о. Н. Курилович поминав мовчанкою заснування чит. Качковського в своїй парохії у Волківцях над Дністром (мабуть, щоб не нагадувати єпископові), а згадав тільки хитро-мудро читальню "св. Володимира" в філіяльних Латківцях.

В залішківському повіті зазначено читальні "Просвіти" в Бердківцях, Блишанці, Бураківці, Винятинцях, Ворувинцях, Голіградках, Головачинцях, Дзвинячці, Добровлянах, Дорогичівці, Дупликах, Жежаві, Залішківцях, Івану над Дністром, Касперівцях, Колодзіївці, Кошилівцях, Летичім, Лисівцях, Милівцях, Мишкові, Новосілі Костюковій, Попівцях, Рожанівці, Салках, Сверхівцях, Слобіді Кошилівській, Товстим, Торським, Угриньківцях, Хмельові, Цапівцях, Шипівцях, Шугроминцях і Шитівцях. Читальні ім. Качковського доживали віку ще тільки в Городку та Куліківці і в Засулівцях.

Богдан Стефанович

ОСТАННІ ВИБОРИ ДО АВСТРИЙСЬКОГО ПАРЛЯМЕНТУ (1911 р.)

Вибори до австрійського парламенту з 1911 р. дають виразний образ стану політичного усвідомлення українського населення в наших повітах напередодні вибуху першої світової війни.

Ще до початків XX стол. вибори в австрійській державі відбувалися за куріяльною системою, що дала населення на курії в основному на підставі майнового цензу, опираючись на тезі, що хто платити більше податку, повинен мати більше впливу на політичне життя держави. Куріяльна система виборів особливо кривдила українське населення, що не мало заможніших шарів. Але коли на Заході Європи заіснували вже демократичніші виборчі системи, а в Росії вибухнула 1905 р. революція в результаті програної війни з Японією, народні маси австрійської частини австро-угорської імперії привели останній австрійський куріяльний парламент ухвалити нову виборчу ординацію на основі чотириприметникової виборчої системи: загальною, рівною, безпосередньою і таємною права голосування, що введено в життя при перших того роду виборах 1907 р. Новий закон давав виборче право всім громадянам чоловічої статі вище 24 року життя. В результаті всі національності Австрії дістали точне число мандатів відповідно до проценту їх населення в державі.

"Єдина несправедливість була в Галичині, де поляки отримали 20 місць більше, ніж їм належало, коштом русинів" — констатує Encycl. Britannica (вид. з 1956 р., том II, стор. 771). Бо коли в цілій монархії обов'язували одномандатні виборчі округи, Польське Коло, що в тодішнім парламенті мало величезне число голосів, під загрозою повалення прокусти вибороло спеціально придуману для Галичини виборчу систему: двомандатні округи, де в сполученні двох або більше повітів виходив т. зв. посол більшості, що

мусів здобути понад 50% відданих голосів, і посол меншості, що потребував 25% голосів. Це встановлено з таким розрахунком, що в багатьох повітах Східної Галичини міське населення (польська бюрократія і жидаї) та сільські латинники (під пресією дворів і ксьондзів) можуть легко здобути 25% голосів. Це торкалося пояса, ким шіла польська експансія ще за часів шляхетської Польщі: проста лінія зі Львова на схід. Із нашої території вона захоплювала повіти Чортків і Гусятин. Отже виборча ординація получила повіти Чортків і Теребовлю (69 виборча округа Галичини), де мовна статистика 1910 р. нараховувала 99,584 українців і 85,707 поляків (очевидно, з жидами, бо тільки мінімальне число жителів подавало німецьку мову за розмовну). Так само сполучено повіти Гусятин і сполонізований Скалат (70 округа Галичини), де ця статистика нараховувала 97,693 українців і 92,175 поляків. Але ця штука не могла вдатися в несподіванієм ще поєднати надністрянським, покусутським та карпатським, де ніяк не можна було набирати 25% польського населення, навіть із жидами. До цих повітів належали на нашій території Борщів і Заліщики. То тут польські виборчі геометри знайшли іншу раду. До наших двох повітів додали ще з Покуття повіт Городенку і судовий повіт Снятин (58 виборча округа); разом набиралося аж 273,189 населення (з чого 201,962 українців), тоді як Чортків-Теребовля мала тільки 186,535, а Гусятин-Скалат 190,210. До того з округи 58 повибирали міста Борщів, Заліщики, Снятин, спольшене село Цигани, додали спольшений Бузач, Тоямча та ще два спольшені покусутські села і створили з того "міську виборчу округу ч. 32" (з 43,808 населення) з того 13,340 українців, 29,120 поляків з жидами, одного посла, а сільська з 273,000 населення, отже 6-7 разів численніша двох. До того вийшов такий курйоз, що найбільше місто на нашій території, Чортків, належав до сільської округи, а село Цигани до міської!

Додаймо ще для порівняння місто Львів, що з числом населення 201,165 вибирало 7 послів (очевидно всіх поляків); у Львові один мандат припадав пересічно на 28,738 людей, тоді як у нашій Борщівщині-Заліщищині аж на 136,595!

З другого боку залучені порівняльні таблиці мовної статистики з 1910 р. і виборчої статистики з 1911 р. сімю судових повітів нашої округи показують у процентах, яку високу національну свідомість виявили наші виборці. Цифри також показують, яке марне число голосів здобула москвофільська партія на наших терені. Ще пропорційно найбільше число голосів здобув москвофільський кандидат о. Іван Смолюний, парох Панічів, у найближчий околиці своєї парохії, в південно-східному кутку Мельниччини.

З нашої території вийшов у виборах послом з округи Чортків-Теребовля професор Львівського університету д-р Олександр Колесса (нац. дем.), з округи Гусятин-Скалат Михайло Петрицький (нац. дем.), з округи Борщів-Заліщики-Городенка-Снятин д-р Теофіл Окуницький (нац. дем.), головню голосами подільських повітів, і письменник Василь Стефаник (рад.), головню голосами покусутських.

Для орієнтації в складі австрійського парламенту додаймо, що цей парла-

Мовна статистика Чортківської округи з 1910 р.

Судові повіти:	М о в и							
	Українська		Польська		Німецька		Інші	
	скільки.	%	скільки.	%	скільки.	%	скільки.	%
1 Борщів	42,443	63.30	24,305	36.27	288	0.43	12	—
2 Мельниця	32,365	76.97	9,505	22.60	179	0.43	7	—
3 Гусятин	25,135	54.74	20,756	45.17	42	0.09	3	—
4 Колешичі	28,346	56.56	21,727	43.36	41	0.08	—	—
5 Заліщики	26,855	72.15	10,025	26.93	282	0.76	57	0.16
6 Товсте	26,310	66.42	13,277	33.51	19	0.05	8	0.02
7 Чортків	45,528	59.71	29,833	39.13	731	0.95	157	0.21
разом:	226,982	63.36	129,428	36.13	1582	0.44	244	0.07

Вибори до австрійського парламенту в 1911 р.

Судові повіти:	Управління до голосування		Віддано важких голосів		на українській партії		на русофільську партію	
1 Борщів	13,103	10,439	6,622	63.44%	185	1.77%		
2 Мельниця	8,413	6,280	4,021	64.03%	1223	19.48%		
3 Гусятин	8,423	7,390	4,075	55.14%	328	4.46%		
4 Колешичі	9,486	7,950	4,435	55.79%	230	2.88%		
5 Заліщики	6,949	5,915	4,493	75.96%	11	0.19%		
6 Товсте	7,441	6,491	4,429	68.23%	2	0.03%		
7 Чортків	15,363	13,144	7,514	57.18%	405	3.09%		
разом:	69,178	57,609	35,589	61.77%	2384	4.15%		

Судові повіти:	на польській партії		на жидівській партії		неважких і невідданих голосів	
1 Борщів	3,043	29.15%	578	5.54%	11	0.10%
2 Мельниця	1,029	16.38%	—	—	7	0.11%
3 Гусятин	2,484	33.61%	501	6.79%	2	—
4 Колешичі	2,782	35.00%	499	6.28%	4	0.05%
5 Заліщики	904	15.28%	492	8.32%	15	0.25%
6 Товсте	2,033	31.32%	—	—	27	0.42%
7 Чортків	4,538	34.53%	684	5.20%	3	—
разом:	16,813	29.18%	2,754	4.78%	69	0.12%

Міжпартійний поділ

Українські партії		Польські партії	
Укр. нац. демок. партія	34,546	польська демокр.	7,019
Укр. соц. демок. партія	322	польська консервативна	8,925
Укр. радикальна партія	721	польська "єдинка" (нар. дем.)	869
разом:	35,589	100%	разом: 16,813 100%

мент складався з 516 послів. Після виборів 1911 р. німецькі послі належали до 3 клубів, що різнилися своїм ставленням до уряду: нім. нац. клуб мав 100 послів (з кількох об'єднаних партій), однопільний клуб нім. христ. соціальної партії — 73 послів, опозиційні нім. соц. демократи — 49. Чеський клуб (з кількох партій) — 84 послі, чеські соц. дем. — 25. Польський Клуб (з різних партій) — 70, поль. соціалісти — 9. Український Клуб — 28 (в тому числі 18 нац. дем., 5 радик., 5 буковинців). Хорватсько-словенський Клуб — 27; дальматинців — 7. Unio Latina — 21 (в тому 16 італ. і 5 румунів). Поза клубами стояло 23 послів (т. зв. "дикі"), між ними було 2 наших москвофілів. 1 укр. соціаліст (Вітик із Дрогобиччини) та італійські соціалісти рахувалися гостіпантами нім. соц. дем. клубу.

(Статистичні дані із офіційного видання: Statistische Central Commission. Oesterreichische Statistik, N. F. Band 7, Heft 1).

Чортківська Округа

(чотири повіти)

з означенням історичної границі до 1772 р.

ЧОРТКІВ

Т Ч О Р Т К І В

МІСТО ЧОРТКІВ.

Чортків за австрійської влади був поділений адміністративно на три громади: Чортків, Старий Чортків та Вигнанку (польські назви: Czortkow, Czortkow Stary, Wignanka). Топографічно населення розрізняло Долішню Вигнанку в долині яру Серета, що безпосередньо лучилася з властивим містом Чортковом мостом на Сереті, і Горішню Вигнанку, положену на високорівні, а отриману з Долішньою Вигнанкою доволі стрімкою дорогою т.зв. "польською", не битим шляхом. А далі на півд. схід місто лучилося безпосередньо із Старим Чортковом. Польська влада скомасувала ці частини в одну громаду.

В основному подасмо зраховані разом статистичні числа також в австрійській статистиці. Проте для зрозуміння складу населення окремих частин міста подасмо ще й окрему віровизначену та мовну австрійську статистику з 1900 р. В цю статистику врахована також військова залога в казармах, що складалася не тільки з місцевого населення, але й із деякого числа військових з інших австрійських країн, зокрема з німецьких.

Статистичні відомості про місто Чортків: Загальна поверхня 5163 га, (в тому числі 1202 двірської посілости), з того 3342 орного поля. Число домог: 1921 р. — 2090, 1931 — 2684. Число населення: 1900 р. — 12.838, 1919 — 14.486, 1921 — 14.085, 1931 — 19.215. За совітською статистикою (УРЕ) в 1963 р. в Чорткові жило кругло 16.400 осіб. За австр. статист. 1900 р. в громаді жило 3923 гр. кат., 4411 римо-кат., 4017 мов., 87 нім., на фільварках 132 гр. кат., 206 р. кат., 62 мов., 3923 гр. кат., 4411 римо-кат., 4017 мов., 87 нім., на фільварках 115 укр., 277 поль., 3 нім. Мова: в громаді 3885 укр., 8182 поль., 188 нім., 19 ін.; на фільварках 115 укр., 277 поль., 3 нім.

Потрібна статистика 1900 р. за поділом на 3 громади показує:

В місті **Чорткові** число населення в громаді 5099, а саме 601 гр. кат., 1302 р. кат., 3146 мов., 50 нім. Мова: 606 укр., 4206 поль., 131 нім., 17 ін. (В тому числі військових 124 гр. кат., 464 р. кат., 25 мов., 48 нім. Мова: 183 укр., 342 поль., 117 нім., 17 ін.) На фільварках число населення 168, а саме 52 гр. к., 105 р. к., 11 мов. Мова: 37 укр., 123 поль., 2 нім.

В **Старому Чорткові** число населення в громаді 2127, а саме 1065 гр. кат., 560 р. к., 502 мов., на філь. число населення 87, а саме 33 гр. кат., 54 р. к. Мова: в громаді 1044 укр., 986 поль., 25 нім.; на філь. 33 укр., 54 поль.

У **Вигнанці** число населення в громаді 5212, а саме 2257 гр. кат., 2549 р. кат., 369 мов., 37 нім. Мова в громаді 2181 (!) укр., 2990 (!) поль., 32 нім., 2 і. (В тому числі військових 71, а саме 37 гр. кат., 11 р. к., 4 мов., 19 нім. Мова: 54 укр., 9 поль., 8 нім.) На фільварках число населення 145, а саме 47 гр. кат., 47 р. к., 51 мов. Мова: 45 укр., 98 поль., 1 і.

Школи за Австрії: Польщі: 7-класна хлоп'яча і 7-класна дівоча народна школа з польською мовою навчання, держ. хол. українцівна Учителська Семінарія і прив. дівоча. За Австрії приватні українська і польська (гімназія), за Польщі прив. українська гімназія "Рідної Школи" і держ. польська. На Горішній Вигнанці за Австрії і Польщі 2-класна народна школа з польською мовою навчання.

Загальний вид на Долішню Вигнанку

На першому фоні обмурована площа замку (зверху). Праворуч з-поміж дерев вислизає баня нової української церкви. Навіть від неї проти міста на Сереті, на роздоріжжі каміньця Кука Ровного, де приміщувалася Училищна Семінарія. Зверху за нею вул. Залізнична, що веде до Чортківської залізничної станції. В каміньці проти Училищ. Сем. приміщувалася гімназія "Рідної Школи". Ліворуч угорі (за Серетом) гора "Стінка" на території міста Чорткова (район Окружного Суду).

Загальний вид на місто Чортків (з башти замку на Долішній Вигнанці)

Вигору — Серет; міст на Сереті в правому кутку. В центрі міста — костел Домініканів. Праворуч угорі пишеться вул. Міхковича, угорі Окружний Суд. Ліворуч від костела — центральна вулиця. Нижче неї, вище до Серета — жиївське гетто. В центрі на горі клячатор "Сестер Милосердя".

Д-р Роман Дражньовський

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО МІСТО ЧОРТКІВ.

Місто Чортків ($25^{\circ}42'E$, $49^{\circ}01'N$) положе в мальовничім ярі ріки Серета. Його минуле несе, згадується щойно в документах з 1522 р. як посілість польського шляхтича Чортковського, що побудував дерев'яний замок на Долішній Вигнанці. При кінці XVI стол. Чортків дістав магдебурзьке право, а на початку XVII стол. нові власники Гольські побудували замок із каменю та цегли. Опісля Чортків став власністю Потоцьких і належав до них майже до кінця XVIII стол. Однак положення замку в підніжжі гори не було пригідне до оборони, тому часто мусів піддаватися. В роки протипольського повстання в добі Хмельниччини місцеве населення оволоділо ним, 1655 р. здобуло його московське військо і забрало його власника Павла Потоцького з родиною в неволю. В 1672 р. здобувають його без більшого опору турецькі війська. Після бучацького миру замок стає резиденцією турецького субпаші. Повноваження Чорткова Польшею тривала до її поділу в 1772 р. При кінці XVIII стол. за австрійських часів замок перейшов у руки Саловських, що 1779 р. винесли його австрійському уряду, який примістив там 1809 р. тютюнові магазини, а пізніше домініальні арешти.

Головними землевласниками Чорткова в XX стол. були польські черниці, Конвент Сестер Милосердя.

Географічне положення Чорткова в дуже глибокому ярі Серета спричинило скопльовану будову комунікаційної сітки битих шляхів. Насправді провадять у дальший світ лише два биті шляхи. Один — вулицею Міхковича, що аж на високорівні за Чортковом розгалужується в двох напрямках: на шосе, що через Білобожницю і Джурин веде на захід до Бучача, а далі до Станіслава, і на шосе на південь, що через Ягольницю-Товсте веде до Заліщиків і далі до Чернівців.

Ще більше розгалужень на високорівні має другий битий шлях, що з міста звертає на південь, переходить Старий Чортків і за палином рабина перетинає мостом Серет, а трохи далі нагло звертає на схід. Продіставшись на подільську високорівню, творить розгалуження: на півд. схід іде шосе до Коліндани, де розгалужується знову в двох напрямках, одне іде далі на півд. схід до Скали над Збручем, друге через Озерян-Ланівці до Боршева і далі до Мельничів, до колишнього кордону в Окопах і звідтіля до Кам'яни Подільського.

На $1\frac{1}{2}$ км від попереднього розгалуження іде на схід бічна бита дорога через Швайківці до містечка Пробіжної, а звідтіля до Гусятина над Збручем. Головне шосе веде на північний схід до Копичинців, опісля на північ через Терешово до Тернополя. Але з Копичинців ідуть ще дальші розгалуження: биті шляхи на схід до Гусятина і на півн. схід до Хоросткова, Грималова, Скалата.

Важливою подією для розвитку Чорткова була побудова залізничних шляхів: Станіславів — Бучач — Чортків — Копичинці — Гусятин у 70-х рр.

XIX стол., на початку 90-их рр. ліній Тернопіль — Копичинці — Чортків — Залішки — Чернівці та при кінці 90-их рр. через залізн. станцію Вигнанку (положену на галицьких землях) до Скали, до Боршева та Івана Пустого. Під час другої світової війни залізн. лінія до Станіслава була пошкоджена біля Бучача і совєтська влада не відбудувала її.

Залізнична мережа створила можливість економічного росту не тільки для самого міста, але й для всього району. Чортків набирає більшого значення від сусідніх міст, навіть від старого історичного міста Теребовлі. Спершу як осідок австрійського "циркулу" (перед поділом циркулів на повіті), опісля як осідок Окружного Суду для сусідніх повітів (Копичинці, Боршів, Залішки, Бучач, Булзів) Чортків стає адміністративним центром, а згодом і економічним південної частини галицького Поділля.

Стрімкі західні узбіччя яру Серета, під якими розвивується центр Чорткова, не надавалися на розбудову міста. Тому територіальний його ріст мів відбуватися коштом сусідніх громад: Старого Чорткова і Вигнанки, головні частини, Долішньої Вигнанки.

На південь від мосту на Сереті, що лучив Чортків із Вигнанкою і залізничною станцією, що була побудована на території Долішньої Вигнанки, являється місто скупчилося довкола мурованого базару, з яким лучився ряд будинків, із модерним на ті часи готелем "Брістоль". Цей комплекс становив центр торгівлі в Чорткові. На схід від цих об'єктів стояв будинок магістрату (ратуш) з високою вежею, що служила обсерваційним пунктом для вогневої сторожі. В шій будівлі містилися поліція. А далі стояли шкільні будинки польської гімназії та народної школи при вул. Шкільній.

Вище базару, на захід від нього, домінував костел і монастир Домініканів, що осіли тут ще на початку XVII стол. (1619 р.) і з того часу були розсадниками латинства і польонізації, якої наслідки виявляє вище подана статистика. Цей костел мав вигляд оборонної будови готичного стилю, але його вигляд змінили пізніші реставрації. Дали на захід головна вулиця Чорткова, вул. Міхевича, початок шосе до Заліщиків і Бучача, піднімається доволі стрімко. Крім кількох крамниць і аптеки був тут маленький парк із пам'ятником невідомому воякові, а за ним у великому будинку містився поштовий уряд. Недалеко в одній з бічних вулиць поляки побудували дім "Сокола" з великою театральною та гімнастичною заленою. Тут відбувалися не тільки польські імпрези, але також незабутні вистави українських театрів "Тобілевича" і "Заграви". Трохи даліше на захід, напроти поштового уряду стояв український "Народний Дім", партерний будинок, де приміщались українські інституції.

Далі вгору приміщувалися комплекси урядових будинків: суд, податковий уряд, долішні казарми. Трохи на північ схована за цими будинками стояла велика тюрма. Типова архітектура австрійських урядових будинків нагадувала довгі літа існування австрійської монархії на наших землях. Напередодні другої світової війни в сусідстві цих будівель побудовано будинок української гімназії "Рідної Школи".

Стара, дерев'яна парохіяльна церква на Старому Чорткові

Дерев'яна церква з XVII стол. на Долішній Вигнанці.

(В XX стол. печатка, під стіною Консерваторського Уряду)

Фабрики, різні, магазини і майже вся торгівля концентрувалися на західному березі Серета, на терені міста. Але природне продовження міста становить Долішня Вигнанка, що лучиться з містом єдиним мостом на Сереті. На Долішній Вигнанці побудовано ще на початку XVI стол. замок, на Долішній Вигнанці збередилася незвичайно цінна пам'ятка нашої архітектури, дерев'яна церква з XVII стол. (побудована 1630 р. — за інформаціями шематизму з 1888 р.), що в XX стол. вже була нечинна, під опікою консерваторського уряду. Біля церкви було парохіальне помешкання для "сотрудників". Для потреб вірних побудовано на початку століття (1903 р.) нову, муровану церкву біля руїн замку, в якій концентрувалося релігійне життя українського Чорткова в XX стол. Недалеко цієї церкви в будинку "Куля Рольнічого" тиснулася Учителська Семінарія, а проти неї довгі роки гімназія "Рідної Школи".

На Старому Чорткові стояла також дуже стара дерев'яна церква і тут був парохіальний уряд. На Старому Чорткові була теж резиденція рабина в пишному палаці, відкупленому від гр. Борковських. Нова божиця була збудована в псевдоорієнтальному стилі.

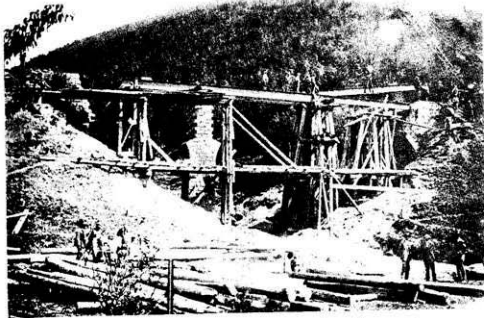
Характеристичні для Чорткова явищем були численні, далеко розкинені довкола міста присілки-хутори, приналежні головню до громад Старого Чорткова і Вигнанки, що їх відділяли горби й ліси від центра громад. Їх географічне положення (велика віддаль від міста, брак догідного получення) не дозволило їм ані об'єднатися із центрами, ані розвинути в окремі громади, як, напр., присілок Добровілька. Сюди належали теж такі присілки, як Вавринів, віддалений приблизно 6 до 7 км на північ від міста в глибокому ярі, на захід від залізничної лінії в напрямі Копичинців. Приблизно на такій самій віддалі, але більше на схід, на високорівні розкинувся досить широко присілок Переходи. Трохи даліше на північ, обабіч дороги розбудувалася Зелена, а в її сусідстві Пастуше. В цій околиці простягався Чорний ліс.

На західному березі Серета на південь від Чорткова розмістилися присілки Рудкова і Берло. Тут знаходилися великі поклади каменю, живаного на будову домів у Чорткові та околиці.

Ближче до міста і до комунікаційної сітки лежали присілки Вільхівчик, положений на сході між Горішньою Вигнанкою і Старим Чортковом і на південь від шосе Синякова та трохи даліше на захід від неї Калічівка. В районі цих присілок були поклади доброї глини і це дало базу для розбудови в цьому місці цегельні. На південний захід за горішніми казармами в напрямі Ягольничі простягалися поля під назвою Манькова. На північний захід в ярі сховався малий присілок Кадуб.

В останніх десятиліттях українське селянство повіту збувало свої продукти в українських кооперативних установах. Крім них було в Чорткові кілька приватних українських харчевих крамниць. Але зрештою торгівля була в жишівських руках.

Чортків був осидком різномірної індустрії. Харчева ділянка була заступлена трьома великими млинами, різною худобою, а далі фабриками опиту.

Яр потоку, притоки Серета, у присілку Вавринів
Направляють залізничний міст між станціями Чортків і Вигнанка, нащепні мокалами при відступі 1915 р.

содової води та морозива, фабрикою мармеляди, гуральнею. Бровар згорів і його не вілбудовано, лише руїни і назва вулиці "Броварна" на Вигнанці нагадували, що в Чорткові була колись пивоварня. Будівельна індустрія мала добру підставу в великих покладах каменю: на Горішній Вигнанці пісковика, на Старому Чорткові гранітоподібного твердого каменю. Кілька цегельень постачало випалювану цеглу для міста та околиць. З уваги на добрі поклади глини і добрий збут фабрика кахлів завжди давала людям заняття. До менших, проте економічно важливих, підприємств належали ливарня заліза і верстати ремонту машин при залізничній вулиці, фабрика меблів, капелюхів, гумових виробів і мила. До доморобної індустрії треба б зарахувати прокушку глиняного посуду та кераміку, як також виріб шнурів.

В місті була велика дікарня та дві електростанції.

Що торкається українських інституцій, крім "Народного Дому" існували читальні на Горішній та Долішній Вигнанці, де приміщувалося також гімнастичне товариство "Сокіл". Пласт був заборонений і переслідуваний урядом. Крім співочого тов. "Бояня" була теж духова оркестра "Просвіти".

Д-Р АНТІН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ.
ОРГАНІЗАТОР ЧОРТКІВЩИНИ.

Антін Горбачевський народився 27 січня 1856 р. (рознисник І. Франка) в селі Зарубинцях, збаразького повіту, де його батько був тоді священником (пізніше в Збаражі). Старшим на два роки був його брат д-р Іван Горбачевський, пізніше професор хемії в чеському університеті в Празі, декан того університету і ректор, славний українець, що був австрійським міністром (в рр. 1917-18), пізніше професор і ректор Українського Вільного Університету в Празі.

Сенатор д-р Антін Горбачевський

Антін Горбачевський закінчив народну школу т. зв. Гавтнормальшуде (з німецькою мовою навчання) в Збаражі, а класичну гімназію в Тернополі 1874 р., де тоді діяла сильна потайна українська учнівська громада, заснована в половині 60-их рр. о. Данилом Тянчевичем, в якій юнаки здобували основи української національної свідомості в часах панування московфільської течії серед тогочасної нечисленної інтелігенції. По матурі вступив на юридичний факультет львівського університету, а під час студій відбув односторонню військову службу.

Вже в часі університетських студій Антін Горбачевський пристав був до українського народоцького гуртка студентської молоді, до якого належали всі пізніші визначні українські діячі. Опісля вступив до партії народовців, у якій тоді гуртувались такі старші діячі, як посол о. Стефан Качала, віце-маршал союму Юліан Лаврівський, професори університету брати о. д-р Омелян і д-р Олександр Огоновські, гімназійні вчителі Юліан Романчук, Олександр Барвінський. Сильнішою в тих часах була московфільська партія, що мала свою пресу ("Слово", "Наука" Ів. Наумовича). Отож народовці заснували 1880 р. свій орган "Діло" (у протиставленні до московфільського "Слова"). Його першим редактором був Володимир Барвінський, а по його передчасній смерті 1883 р. видавниця спілка "Діла" іменувала редактором саме Антона Горбачевського, що ввесь час стояв близько до редакції "Діла". Антін Горбачевський прийняв обов'язки редактора тимчасово, поки не пішукано нового постійного редактора (Івана Белея), бо визначив собі інший життєвий шлях, шлях організаційної національної праці в терені. До того часу

нечисленні ще українські юристи вступали до державної служби в судівництвах, де була запевнена щомісячна постійна цісарська пенсія, а опісля емеритура. Але при кінці 70-их і на початку 80-их рр. виринуло серед студентської молоді гасло вибирати адвокатуру, що давала незалежне від уряду становище і змогу працювати виключно для українського народу, боронити його прав і організувати його національне життя в центрах повітів, де до того часу адвокатами були лише поляки або жида. Довга низка визначних українських юристів вибирає тоді адвокатську професію. Як незалежні люди перебирають вони в свої руки провід політичної організації, настає т. зв. адвокатська ера в історії галицького політичного життя. До перших юристів, що присвятились адвокатурі, належав Антін Горбачевський, що після осягнення ступеня д-ра права та переведення адвокатської практики на становищі конкістадора у Львові та Перемишлі відкрив свою адвокатську канцелярію в Чорткові в січні 1893 р.

З того часу адвокатська канцелярія д-ра А. Горбачевського стала осередком політичної та організаційної праці цілого повіту. І самий д-р Горбачевський і згодом його конкістадори вижджали часто на села з рефератами, навіть у найбільшу негодю, засновували читальні "Просвіти". Як перший український адвокат у Чорткові, д-р Горбачевський провадив свою канцелярію українською мовою і захищав права української мови в судах та в урядлах.

Незвичайно солідний у праці та у виконуванні своїх національних обов'язків, завжди коректний у поведінці, бистрий і вдумливий юрист-цивіліст із широкою загальною освітою та розумінням тогочасних соціальних інтересів і потреб, вирозумілий та готовий допомогти ближнім, д-р А. Горбачевський був окрасою української палестри. Добрий промовець, речевий у змісті, промовляв гарно і з темпераментом і дбав про чистоту української мови та стилю, що було рідкістю в тих часах. Своєю округу знав якнайдокладніше, шанований всіма, не виключаючи і національних противників.

Слід підкреслити, що всі організації Чорткова і повіту, зокрема перел першою війною, народжувались в канцелярії д-ра А. Горбачевського. Першою з них була кредитівка "Надія", що приміщувалася таки в його домі; він очолював її як голова Надвірної Ради. А далі "Народний Дім". Він був теж безперервним головою касинового товариства "Українська Бесіда", що приміщувалась у "Народному Домі". Головно його заходами відкрито в Чорткові 1911 р. українську приватну гімназію УІТ.

Від часу заснування національно-демократичної партії, що створилася була з давніх народовців, з групи сесієснівців із радикальної партії та гуртка безпартійних, д-р А. Горбачевський став її злищисловним членом і перебрал провід Повітового Народного Комітету в Чорткові.

З природи скромний, сам не висувався вперед, а радо уступав своє місце іншому, кого уважав за відповіднішого до даної справи. При перших загальних виборах до австрійського парламенту в 1907 р. Чортківщина висунула його кандидатуру, бо мав до цього всі об'єктивні дані. Але на

бажання Народного Комітету у Львові він радо уступив своє місце проф. універс. д-рові Олександрові Колесі, що за пляном Народного Комітету повинен був разом із проф. університ. д-ром Станіславом Дністрянським спеціально зайнятися в парламенті справою заснування українського університету у Львові. Д-р А. Горбачевський перевів тоді таку зразкову виборчу організацію в виборчий округи Чортків-Теребовля, що виборча перемога д-ра Колесі була однією з найближчих до краю. Шойно при виборах до Галицького Союму в червні 1913 р. д-р А. Горбачевський здобув посольський мандат у чортківському повіті.

Як визначного юриста обрано в 1913 р. д-ра А. Горбачевського, єдиного українця в Австрії, членом Найвищого Державного Трибуналу у Відні, що на основі австрійської конституції мав компетенцію судити міністрів. Це давало йому теж право боронити в усіх державних інстанціях. Отже в часі першої світової війни д-р Горбачевський боронив вивезених з Галичини австрійською владою наших людей, невинно підозрілих у державній зраді. Знаменна була його оборона д-ра Мелітона Видрака, що перед першою війною був провідником русофільського політичного напрямку на терені Чортківської Округи. Тільки завдяки авторитетові д-ра А. Горбачевського нагний воєнний суд у місті Граці допустив оборону підсудного і описав прихилився до виводів оборонця д-ра Горбачевського, звільняючи д-ра Видрака, якому загрожувала кара смерті, від закидів обвинувачення. Д-р Видрак, оцінюючи що допомогу українського адвоката, закинув по війні політичну діяльність і як адвокат у Чорткові льовляно та з пошаною ставився до організаційної праці д-ра Горбачевського в місті та в повіті.

Перед російською окупацією 1914 р. д-р Антін Горбачевський виїхав був із дружиною та дочкою-одиночкою Лілією з Чорткова на захід Австрії і вернувся до Галичини шойно в 1916 р. Тому, що тоді Чортків був ще під москалями, осів як адвокат у Дрогобичі і звітивав брав описав живу участь у законодавчих справах Національної Ради в Станіславові в 1918-19 рр. В липні 1919 р. переїхав із галицьким урядом за Збруч до Кам'янка на Поділлі. Але в вересні 1919 р. уряд УНР створив надзвичайну дипломатичну місію до Польщі під проводом міністра Андрія Лвицького, до якої між іншим покликано з-поміж галичан як радника д-ра А. Горбачевського і як заступника голови місії д-ра Ст. Витвицького. Місія виїхала до Варшави, але з приводу Східної Галичини настала розбіжність думок у самій місії і галичани виступили з неї. Тоді д-р А. Горбачевський вернувся з Варшави ще на деякий час до Дрогобича, а вже в 1921 р. переїхав на постійне до Чорткова з дочкою Лілією, бо дружину втратив у часі війни.

Під польською окупацією д-р А. Горбачевський не опускав рук, але докладав усіх зусиль до відродження українського національного життя в повіті. Належав до Надзирних Рад наших економічних установ, як "Повітового Союзу Кооператив", кооперативи "Української Книгарні", був теж головою філії тов. Допомоги Українським Інвалідам, оборонцем у політичних промислах. Дива він тоді головню як призначив усіма авторитет. Властива організація перейшла в молодші руки, передаєм адвокатів д-ра Остапа Юрчинського, д-ра Володимира Електоровича, д-ра Івана Хмича.

*Українські діячі перед першою війною:
адв. д-р Остап Юрчинський, о. Маріян Крижельницький, парох Старої Ягільниці, адв. д-р Антін Горбачевський.*

В березні 1928 р. як заслужений діяч увійшов до Сенату польської Речі-посполитої, обраний з листи Українського Націонал-демократичного Об'єднання (УНДО) і перебув на становищі сенатора три каденції. В Сенаті виконував свої обов'язки заступника українського народу якнайовісніше, не пропускав ні одного засідання, студіював і приготувався до промов на плеснумі та в комісіях.

У вересні 1939 р. більшовики застали д-ра Горбачевського в Чорткові. Але в часі, коли почалися перші арештування та вивози небажаної совєтській владі української інтелігенції, йому пошастило потайки виїхати з родиною з Чорткова до Львова, звідкля на весну 1940 р. переїхав із транспортом переселенців до Кракова. По відступі більшовиків 1941 р. вернувся до Чорткова, де перебув час німецької окупації. Але прийшов новий більшовицький наступ у березні 1944 р. і 88-літній сеніор мусів знову залишити Чортків, тим разом встанне. Довелося їхати разом із дочкою, зятєм І. Носком та вчучкою на захід товарним поїздом серед студен та слоти. Після довготривалої подорожі добився кінець-кінців до Сянока, вичерпаний і хворий із перестуди. І в Сяноці помер 25 квітня 1944 р.

Стаття про загинулого голову на основі некролога, написаного д-ром Степаном Бараном і опублікованого в газеті "Краківські Вісті" в ч. 97-100 (1130-33) 1944 р.

Від Редакції: Про діяльність наших установ у Чорткові перед першою війною та їх працініжні знаходяться принагідні згадки в наступних статтях, зокрема в статтях д-ра М. Присяка.

Українські правителі соціальних виборів 1913 р. чернівецького повіту першої "Народних Делов" у Чорткові.
(В центрі — в костюм одній — першого жор-жор Горбачевський)

Проф. д-р Олександр Колесса,
посол до Віденського парламенту в рр. 1907-1918 з
виборчої округи Чортків-Теребовля

Фрагмент з Окружного Звізгу "Соколія" і "Січей"
в Шевченківському ювілейному році (1914)
(Бандеря з села Билого перевозить міст на Сереті з Виснянки до Чорткова.
На задньому плані серпентина з Долиниці Виснянки до Горишньої)

зокрема від ревматизму мав покорчені пальці рук. Однак по війні став лояльним українським громадянином, за української влади працював при розбудові нашої державності, а після її заляччання, вже за польського режиму став зразковим членом нашої національної спільноти, належав до всіх українських організацій, які підпомагав фінансово, і виступав оборонцем у всіх політичних процесках. До того ж був дуже чесною людиною, дуже працьовитим і злибним адвокатом.

Національне життя в Чорткові було вже в тому часі всебічно розбудоване і зразу втягнуло мене у свій круговорот. Зараз першого року з організуванням доброго хор, до якого пристали всі сплавучі інтелігентні Чорткова, між ними Євгенія Ласовська, пізніша оперова співачка, опісля дружина нашого славного тенора Мирослава Скали-Старичика, та Леонтій Крушельницький, тоді ще гімназійний учень, що пізніше вибився на доброго диригента "Думки" в Станиславові, а в ЗДА став організатором і кількакратним диригентом хору "Думки" в Нью Йорку.

Нашої інтелігенції було в Чорткові тоді досить багато: чотирьох адвокатів — д-р М. Видрака, д-р А. Горбачевський, д-р В. Електорович і д-р Евстахій Юрчакський, стільки саме конкістистів — крім мене д-р Іван Гринчишин, д-р Іван Хичій, д-р Михайло Росляк, судді Радники Миронович, Стебельський, Якулюк, Смерчинський, Панас, судові апіканти: Юліян Антонович, Вайювич, д-р Василь Палівор, Шпайко; численні вчителі гімназії та вчительської семінарії, як Дм. Пугут, Василь Коваль та інші, інженер Олесків та багато інших. Інтелігенція гуртувалася коло товариства "Бесіда", що містилася в "Народнім Дому" на розі вул. Мікевича та Зеленої. Там сходилися ввечері на гутки, там відбувалися засідання всіх товариств, там відбувалися теж співаки хору.

Репрезентантом української спільноти в Чорткові був наш сенйор д-р Антін Горбачевський, дуже заслужена та поважна людина, довголітній політичний діяч, кол. посол до Галицького Сейму, член австрійського Найвищого Трибуналу Стану, що мав право судити міністрів, а за Польщі сенатор у польському Сенаті, взагалі передова постать крайового масштабу серед українського суспільства.

Після двох років праці в адв. д-ра Видрака я перейшов на працю до канцелярії сенйора д-ра А. Горбачевського на місце д-ра Івана Хичія, що, покінчивши приписану практику, відкрив власну канцелярію, а на моє місце в д-ра Видрака вернувся Іван Гринчишин, що осигнув тоді докторат права. Громадська праця серед нашої спільноти була поділена в той спосіб, що д-рові Горбачевському, який осигнув вже був тоді поважний вік — 70 років, залишено репрезентацію і політичний провід, адв. д-р Юрчакський перебрав діяльність, а мені приділено працю в "Рідній Школі", вивабивши мене 1924 р. головою кружка Р. Ш. Голозосте в "Рідній Школі" давало багато праці, бо чортківський кружок удержував приватну гімназію, народну школу та й ще бурею для учнів гімназії. Бюджет кружка РШ вносив коло 5.000 зл. місячно,

на який складалися головню шкільні оплати від батьків учнів. Але вони були невеликі, бо учні були здебільшого дітьми незаможних селян і решту фондів треба було добувати за добровільних пожертв. На що шіль українське громадянство оподаткувало себе шомісячним податком, що його треба було кожного місяця збирати. Я, ставши головою, упорядкував найперше діловодство і книговодство кружка, призначив збирачів у кожного уряді, водство і книговодство кружка, збирачів вив'язувалися до своїх обов'язків дуже солідно, особливо мшув відмітати збирач між залізничниками Івана Мимохода старшого (бо їх було двоох), і не було випадку, щоб хтось із громадян відмовився від датку. Висоту податку залишено оціню саміх громадян, а виносиня він у вищих урядовців, як судів — 5 зл., в адвокатів — 10 зл. місячно, тобто покупну рівновартість 5-10 доларів.

Багато клопоту причинило мені закріплення за кружком РШ площі під будову власного будинку. Справа була в тому, що гімназія не мала власного будинку і приміщувалася у двох найкращих житлових будинках, непристосованих для потреб школи і ще передо мною попередня Управа кружка думала про те, щоб придбати власний будинок. З тою метою Управа кружка в 1921 р. набула від парохії площу коло старої церкви в середмісті, на якій планувала виставити згодом будинок для потреб кружка. Парохія була обов'язана заплатити в тому часі данину від маєтку, яку держава була наклала на всіх власників нерухомостей і на ту данину парохія була змушена пролати частину своєї землі. Польська марка падала із дня на день і площу що вдалося набути досить дешевим коштом. Для такої трансакції виматаний був передуватимий дозвіл Єпископської Консисторії, на підставі якого списувано формальний контракт купна-продажу. Такий контракт мусів ще бути затверджений Всевишнім Урядом іменем Прокураторії Скарбу, а вже після того Консисторія повинна була ще контракт затвердити іменем Церкви. Таки були вимоги обов'язуючого ще австрійського закону.

По списанні контракту відіслано його до затвердження Всевишнім Урядом, де він застряг і не було кому дописувати справи. В додатку кружок не відібрав був навіть закупленої площі у своє посідання. Заставши такий стан, я насамперед взяв у посідання кружка закуплену площу, віддавши її іменем кружка в оренду одному міщанинові під город. Після того виловив із Всевишнього контракт, але тепер виникла нова перешкода з боку парохії о. Бабія, що задумав на тій площі будувати нову церкву. О. парох натякнув, що контракт власливо є неважкий за причини покривдження понад половину вартості. Заклад такого покривдження був правно важливий тільки впродовж трьох років від підписання контракту, а після того тратив силу. Я вичекав отже з дальшими заходами до уливу трьох років, а тоді звернувся до Єпископської Консисторії з домаганням остаточного затвердження контракту. Коли Консисторія відмовила затвердження контракту, я загрозив їй скаргою в суд. Щоб не допустити до процесу між кружком РШ і українською Церквою перед польським судом, втрутився в той спір Головна Управа РШ у Львові, доручаючи кружкові подолати справу угодою. Для цього тривалися незабаром нагоди, коли до Чорткова приїхав на місце єпископ Хомичин. За

інтервенцію пароха улаштовано в цій справі авдієнцію в єпископа, на яку вибралася делегата в складі д-ра А. Горбачевського, як представника громадянства, дир. В. Петрикевича від гімназії та мене, як голови кружка РШ. Після обопального висвітлення справи стала між нами угода того змісту, що замість проданої першої площі кружок отримав іншу площу два рази більшу, поверхні майже одного морга, положено на Долішній Вигнанії, недалеко залізничної станції біля старої церкви нечинної що оставала під охороною Консерваторського Уряду, як пам'ятка старого будівництва.

По правнім оформленні угоди виринув був плян розпарцелювати набуту площу між залізничників під будову дома, з уваги на те, що це рухливе місце не було відповідне для школи, а за доглядним ґрунтом розглянутися в здоровішій частині міста.

Та цього не встиг я вже довести до кінця, бо у вересні 1926 р. я покинув Чортків, а довершив цього мій наступник у канцелярії д-ра А. Горбачевського, а також на пості голови кружка РШ д-р Мих. Росляк.

Побіч праці в кружку РШ я ввесь час аж до мого виїзду з Чорткова займався працюючи в хорі, що була для мене великою розрадою і давала мені дуже гарні емоції, бо всі співали були інтелєгентами, грамотними в нотах, а до того були з мого проводу дуже вдоволені, бо я засвоїв собі спосіб ведення хору з Наддніпрянщини, а це було для галичан новиною. Впродовж мого перебування в Чорткові хор виступав щороку на Шевченківських та інших національних святах і публіка сприймала наші виступи дуже тепло.

З важливіших подій того часу згадаю перше політичне віче під голим небом, на якому виступав з посольським звітним доповіддю у Галицького Клубу в польському сеймі в Варшаві посол з Волині Самійло Підгірський. Після й Галичини в цьому періоді в сеймі не було, бо галицьке населення ті перші вибори до польського сейму було збійкувало. Це віче зробило особливе враження на мою дружину, що, приїхавши з-під большевицького режиму на Наддніпрянщині, не могла собі уявити, що в нас можна так вільно писати й говорити і, коли вже закінчилося співом національного гимну "Ще не вмерла України", вона схопила мене за руку з окликом: "Ой тійаймо, бо певно будуть зараз стріляти".

На цьому висвітлюються мої спомини з перебування в Чорткові. Шоправда, довелося мені ще раз перебувати в Чорткові, за большевицької окупації в 1940-41 рр., тим разом тільки в тюрмі, та про це передчасно писати.

Від Редакції. Д-р Лонгін Горбачевський належав до перших, що відгукнулись на заклик Діла. Комітеті прислали спогади з пережитого. Він, списавши свої спогади, вислав їх із Монреалу 29 травня 1963 р., а в супровідному листі зазначив з незвичайною скромністю: "Не маю претензій, щоб їх у залуваному збірнику друкувати... але можна їх використати як історичний матеріял... Зрештою, робіть собі з тими споминами, що хочете і що будете уважати відповідним. Я списав їх так, як умів, щоб пам'ять про ті часи не пропала, бо дельце чи жє живуть люди, які це зробили б." Редакція друкує ціні спогади д-ра Л. Горбачевського в цілому, наскільки торкаються

нашої території, розділивши їх між описувані ним місцевості. Д-р Л. Горбачевський родився 1889 р. в містечку Монастириськах, бучацького повіту, як нащадок старого мішанського роду Гарбачевських-Горбачевських. Його батько, судовий урядовець, виїхав 1896 р. з родиною до Тернополя, опісля до Тереволі, потім до Золочева, наостанку до містечка Товстого, заліч. повіту, на посаду директора уряду ґрунтових книг. Спогади про Товсте поміщені нижче в розділі про заліщанський повіт, образок улашківського ярмарку під Улашківцями, про відвідини Червоногороду під Червоногородом.

Лідія Горбачевська Носикова.

УКРАЇНЬСЬКА БЕСІДА В ЧОРТКОВІ.

Значення товариства "Українська Бесіда" в Чорткові далеко відбігло від характеру касинового товариства. Сміло можна твердити, що власне там народжувалися майже всі задуми організованого життя і то не лиш міста, але й околиць. Сам факт, що вже в 1908 р. у статуті товариства находилася назва "Українська", а не "Руська Бесіда", вказує, що ініціаторам залежало на цьому, бож треба було заходів у справі затвердження такої назви, тим більше, що в самому Чорткові та деяких селах існували ще сліди москвофільства. В тому часі назва "Руська Бесіда" була в моді і львівська "Бесіда" домоглася зміни статуту в цьому напрямі доперва у 1928 р.

Група ідейних інтелектуалів-народовців під проводом адвоката Антона Горбачевського з'їздує своїм авторитетом симпатії досить чисельної налестри та концентрованих урядових осіб Окружного Суду. Осідком Теміди цієї частини Поділля, що об'єднувала 11 судових повітів, був власне Чортків. Потреба комунікації людського духа в українській громаді стає стимулом до заснування касинового товариства і день 12 жовтня 1908 р. стає початком діяльності "Української Бесіди" в Чорткові. Із скрупи матеріялів, що збереглися, можна твердити, що перший статут крім проєктованого Антона Горбачевського підписали о. Олексій Гуновичев, судовий радник Евстахій Стебельський та вчитель державної семінарії Дмитро Пігут та Іван Косака.

Перші сходини та взагалі початкова діяльність товариства відбувалися в домі першого голови Антона Горбачевського, де приміщувалася також кредитівка "Надія" та представництво асекурного товариства "Дністер". Незабаром, коли придбано площу з домом для "Народного Дому" і всі установи найшли там приміщення, то й "Бесіда" користувалася там одною кімнатою, а на випадок потреби — залено.

У самому заранні розвитку товариства приходить перерва — перша світова війна. Шойно по закінченні світової завірюхи та кривавих змагань за власну державність починається наново, тим разом у дуже невдаливих обставинах, бо під владою окупанта Польщі, навізування нових контактів.

Свід згадати судді Окружного Суду, що не зважаючи на терор, поновили членство та були носіями віри у невмирущість свого народу. Їх прізвища: Яскуляк, Міронович, Смерчинський, Панас, Кметик, Гарасевич, Паллюров.

Адвокати і апіканти: Юрчинський, Електорович, Гринчишин, Хичій, Паньківський, Росляк, Мартюк, Матрачук. Учителський збір "Рідної Школи", головню гімназії, як директор Петрикевич, Калиняк, д-р Кульчицький, Будурович, д-р Вовк, Шкядрох, Вересюк, парох о. Бабій і багато інших стають членами "Бесіди" і сприяють до відновлення товариського життя.

У 1924 р. поширені рамки статуту дають змогу для створення літературної секції. Влантовуються тоді театральні вечори, вистава кераміки з експонатами мистця Литвиненка зі Львова, курси малювання на шовках-батьківани тощо. Читануть літературні твори: Стефаніка, Лепкого, Леси України, Тичини... Пачовські і Михані своїми скечами та М. Борсєна і О. Малицька своїми вокальними виступами виповнюють зимові вечори.

"Бесіда" і "Союз Українок" улаштували прощальний Вечір для відомої оперової співачки Філомени Лопатинської перед її виїздом в Україну до театру "Березіль". Була і вистава книжки у співлі в Україну до театру "Українська Книгарня". Здавалося, що при співпраці нового покоління відроджена "Бесіда" набиратиме росту та сили. Та почалася нагілка з польського боку, переслідування урядництва, конфіскація чортківським судом "Гайдамаків" Т. Шевченка, ревізії в "Українській Книгарні", арешти окремих діячів культури та перенесення їх із прикордонної смуги на терени корінної Польщі, жадлива самоволя державних чинників у формі "пашифікації". Нишком вижидалося змін, але ця зміна принесла із собою кінець товариського життя, смерть або заслання з рук нових нацишників.

У невимірній хроніці Чорткова залишаться імена без вісті пронаваших членів "Бесіди" Василя Барана, Влока Пігута, Телепка, Електоровича, Чеховського, о. Чубатого, а також Наді Юрчинської, яку розізнали лиш по косах після розкопання тираногом повітря чортківського суду.

Було ще короткочасне відновлення товариського життя в рамках статуту "Української Бесіди" в часі німецької окупації, але вже в приміщеннях Українського Комітету. Майже безперервним головною товариства був сенатор д-р Антін Горбачевський, передостанім Іван Носик, доля останнього незнана.

* * *

Чортків — це сонячний споми мій юних днів,
Чортків — це сум татарського о шляху, що вів крізь нього на Львів.
Чортків — це слава відомої Чортківської офензиви.
Чортків — закрийши на вес оклик Мельничука й Шеремети перед їх розстрілом: "Слава Україні!"

Антін Слободян

УКРАЇНСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В ЧОРТКОВІ В 30-ІХ РОКАХ.

У 30-их роках провід українських організацій спочивав у руках молодших діячів. А наші сеньйори д-р Антін Горбачевський та д-р Остап Юрчинський, що

поклали величезні заслуги для пробудження повіту перед першою війною, служили далі громадї своїми радами та своїм життєвим досвідом. Д-ра О. Юрчинського тяжко хворого вивезли большевики по захопленні Чорткова 1939 р. і він скоро помер на чужині.

Центром організаційного життя Чорткова і повіту був "Народний Дім", партерний будинок при вул. Мішкєвича, в якому приміщались українські установи ще перед першою війною. Кредитова кооператива "Народний Дім" займала тільки одну кімнату. Згодом що кооперативу об'єднано з найбільшою в повіті кредитовою кооперативною "Побіда" в підміському селі Білім, якої директором був Олекса Кос. Так постав Український Повітовий Кооперативний Банк "Українбанк", якого директором залишився Олекса Кос.

В "Народнім Домі" від фронту приміщалися книгарня і детальна кооперативна храмнина споживахих товарів. Більшу залю "Народного Дому" займала "Українська Бесіда", там також відбувалися засідання наших організацій, наради, збори. Решту орєндував Повітовий Союз Кооператив. Союз Кооператив купив був площу при вул. Заліничий ("Колєєвий") на Вигнанні і почав був будову великого дому. Перед вивбухом другої війни були вже викінчені підвали і партер. На кілька років перед другою війною чортківський і копичинський Повітові Союзи Кооператив об'єдналися в Окружний Союз Кооператив. Директорами були Василь Шмата, Роман Петрицький та Антін Поморинський. Окружний Союз Кооператив у Чорткові мав свою складницю в Товстим, пов. Заліщиці, де директором був Сайовський.

Ілюстраторами були Павло Червоняк (пізніше директор Союзу), Довгополий, опісля Ценник.

Коли в 1930 р. я прийшов на працю до Повітового Союзу Кооператив, головою філії "Сільсько-го Господаря" був адвокат д-р Остап Юрчинський. Зуваги на перевантаження працюю він зрікся цього посту і Загалні Збори вибрали на голову філії С.Г. д-ра Володимира Електоровича, а мене на секретаря. Д-р Електорович провадив велику адвокатську канцелярію, був головою Надзирної Ради Союзу Кооператив, головою тов. Допомоги Інвалідам і тов. Охорони Воєнних Могил, отже згодом на голову філії С.Г. обрано адвоката д-ра Михайла Росляка, а наперелоді другої війни Василя Шмату. Повітовим агрономом був спершу інж. О. Яхницький, однак він захворів туберкульозом горла і не міг працювати. В тому часі Повітовий Союз Кооператив знайшовся в фінансових труднощах і не міг помагати "Сільському Господареві" дотациями; тим то філія кілька років не мала агронома. Аж з 1934 р. прийнято на працю агронома Мирослава Гнатюка, що засновував по селах при кружках СГ секції Вишколу Сільсько-господарської Молоді і розбудив сільські кружки до життя. В 1936 р. прийшов на працю до філії інж. агроном Оуляя Винницький, дослідник сільсько-господарських рослин, передусім пшениці, що до того часу провадив дослідну стацію братів Клєшинських в маєтках дідачів у Яблунів, Колич, повіту. Отже інж. Винницький працював над поширенням пшениці з високим урожаєм, відпорої на ржу, а також насіння броварного ячменю. Поширював теж племінний матеріал свиней та курей і мав великі успіхи в своїй праці. Д-р В. Електорович, що був членом Повітової Ради в Чорткові, виділяв для С.Г. гектар

убіччя гори, де С.Г. приготував ґрунт і поставив огорожу, саме напередодні вибуху другої війни. Всі ці заходи знищив прихід більшовиків. За німецької окупації відновлено філію "Сільського Господаря" і я був комісаричним її головою, але ніяка серйозна праця під гітлерівським режимом не була можлива.

Головою філії тов. "Просвіти" був адвокат д-р Іван Хичій, що його опісля більшовики вивезли на Сибір. Повітовим головою "Сокола" був до часу його роз'явання польською владою лікар д-р Богдан Макарюшка, що опісля переніс свою канцелярію до Львова. Головою "Лугів" чортківського повіту був учитель гімназії Василь Шварок, опісля лікар д-р Петро Синенський, вивезений більшовиками в глибок Союзного Союзу, а я був у складі старшини. Польки спершу толерували організацію, але напередодні війни заносилося на роз'явання "Лугів" польською владою.

Замітною особою в Чорткові був інвалід, колишній підстаршина УГА, фармацевт Кизимович, спеціаліст від лікувального зілля. Мені приходилось часто лізти по селах в справах кооперативних, сільськогосподарських тощо, то він постійно долучувався до моєї поїздки, забирав слово в справах, важливих для селян, а закінчував промову пропагуванням зілляства. Та й його вивезло НКВД в глибок Сов. Союзу і він швидко помер після повороту з заслання.

Варто додати, що в Окружному Суді працювало небагато українських юристів. Коли коло р. 1935 переведено в цій суді частку польського персоналу з причини незвичайно поширеного хабарництва, то не потерпів тоді ніхто з українців-суддів, бо нікому з них не можна було закинути будь-якої провини. Особливо відомий був своєю совістістю, неспідкулістю та неподатністю на спокуси з боку жителівських клієнтів суддя д-р Панас, що провадив векелевий відділ. Він дуже багато помагав радою нашим людям, а загинув трагічно 1945 р.

Від Редакції: В доповненні до повної статті подаємо силуету визначного кооперативного діяча Василя Шматю.

ВАСИЛЬ ШМАТЮ

Заслужений кооперативний діяч Василь Шматю народився 1889 р. у селі Кривецьк, гусятинського повіту. Після закінчення Учительської Семінарії в Тернополі вчителював у містечку Поморянах. Під час першої світової війни воював як старшина австрійської армії, а в часі Визвольних Змагань був командантом скорострільної сотні УГА (про це докладніше, пор. згадку про В. Шматю в статті Р. Бриковича про Кривецьке, нов. Коничинці).

Перебувши всю весну кампанію з 9 бригадою УГА, а далі тиф і полон у Тухолі, по війні не вернувся до праці в шкільництві під польською владою, а працював у кооперативі, організував український кооперативний рух у копичинському повіті. Опісля настановлено його директором Повітового Союзу Кооператив у Копичинцях, де він крім того присвячував час безкорисній праці в філії тов. "Просвіти" і був головою Кружка "Рідної Школи", що провадив українську приватну народну школу в Копичинцях.

У 1930 р. Ревізійний Союз Українських Кооператив (РСУК) і Центросоюз, доцінюючи вартість його праці в Копичинцях, іменували його головним директором Окружного Союзу Кооператив у Чорткові, де він працював із посвятою і сапував стан ОСК; для відзначення його заслуг вибрано його членом Ради РСУК і членом Надзвичайної Ради ЦС. Але громадська праця Василя Шматю в Чорткові не обмежувалася кооперативом. Його обрано було головою філії "Сільського Господаря", де він також виявив свій організаційний хист, він був заступником голови Кружка "Рідної Школи" в місті Чорткові і вкладав багато праці для справи будови двоповерхового будинку "Рідної Школи", а разом із братом Андрієм для розвитку 7-класної народної школи РШ, де був незвичайно активним головою Батьківського Кружка (пор. статтю д-ра М. Росляка про діяльність Кружка РШ в Чорткові).

Василь Шматю

Прибувши на еміграцію до ЗСА, оселився в Нью Гейвені, Конн., де до кінця життя працював на американській землі для справи "Рідної Школи". Помер 1956 р.

Олена Росляк

МІСТО ЧОРТКІВ І ЙОГО УКРАЇНСЬКЕ ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ.

Чортків, що своїм географічним положенням та природною красою належить до кращих міст галицької волости, разом із сумжаними давніми передмістями Старим Чортковом та Долиньською Вигнанкою лежить на низині в яру по обидвох берегах ріки Серета. Не зважаючи на те, що ці частини творять спільну природну територію і цілість, чомусь аж до часів першої війни Старий Чортків із сумежною Калініюкою та дальшими більшими поселеннями становив особну адміністраційну громаду сільського типу з громадським урядом на передмісттю теперішнього міста, і так само Долишня Вигнанка з Горішнюкою Вигнанкою та дальшими сільського характеру окремими пунктами поселення, Переходами, Пастушам тощо творила окрему адміністраційну одиницю з особним громадським урядом на терені Долиньної Вигнанки.

Довкола центральної частини теперішнього Чорткова простягаються горби, густо заліснені, а також прибрині садами, поміж якими випадаються малі господарства з чепурними хатами та господарськими будинками, що разом творять гарне природне обрамлення самого міста.

Ще за австрійських часів у місті запроваджено було електричне освітлення, модерну каналізацію, водопроводи. Тоді також Чортків став був осідком Окружного Суду, до якого належали Повітові Суду судових новітв у Кошичинах, Густині, Боршеві, Мельниці, Заліщиках, Товстім, Бучачі, Монастирських, Золотім Потоці і Будзанові. Для приміщення того суду ще тоді було збудовано великий триповерховий модерний будинок з окремими адміністративними та судово-карними будівлями. Повище Окружного Суду вбудовано було також тоді великі казарми, окремі для піхотних, а окремі, подальше від міста, для кавалерійських частин тодішньої австрійської армії. Шкільний Інспекторат, Фінансовий Уряд, розбудовано вузлова залізнична станція — немалою мірою причинилися до розбудови міста. Розбудова міста і одночасно його гарне географічне положення в ярі Серета давали йому великі вигоди на створення кліматично-відпочинкового осередку.

Ріка Серет своїми дієвими та лагідними убіччями творила в багатьох місцях чи то природні, чи то культивовані пляжі, з яких вповні користало місцеве населення та гості, яких влітку щораз більше з року на рік почало було появлятися в Чорткові на відпочинок. Заліснені горби міста, його віддалених передмість та сусідніх околиць притягали до себе численних туристів літніми місяцями, а також численну шкільну молодь, що між двома світовими війнами користала з навчання в чортківських школах.

Крім державного народного шкільництва з польською мовою навчання в місті була вже повна семикласна українська приватна народна школа "Рідної Школи". В Чорткові була спеціальна одна народна школа, звана "школою вправ", в якій кандидати на учителів з місцевих двох учительських (чоловічої та жіночої) семінарій під наглядом та за вказівками своїх фахових учителів переводили практичні справи навчання шкільної дітвори. Крім польської державної середньої школи була в Чорткові українська приватна гімназія т-ва "Рідна Школа". Лише рідко в цій школі вчилися деякі учні жидівської національності. Місцеве жидівське населення, не маючи змоги добитися права прийняття до державної польської середньої школи більшої кількості своєї дітвори, на три роки перед другою світовою війною відкрив в місті приватну жидівську середню школу з польською мовою навчання.

В Чорткові між двома війнами поби́льшувалося число української інтелігенції, особливо завдяки розбудові наших економічних та шкільних організацій. Крім священників, народних учителів, учителів гімназії "Рідної Школи" та державної семінарії, крім численних працівників у наших економічних установах, про яких мова деінде, мали ми в Чорткові теж людей вільних професій.

В різних часах мали тут свої канцелярії лікарі: доктори Теофіл Бачинський, Ярослав Мандицький, Богдан Макарушка, Федорович, Петро Синьєвський, Зенон Маньовський, Юліан Павлишин.

Адвокатські канцелярії мали, починаючи з найстаріших: д-р Антін Горбачевський, д-р Остап Юрчицький, д-р Мелітон Вирак, д-р Володимир Електорович, опісля д-р Іван Гриничини, Гринина, д-р Іван Хичій, д-р

Михайло Росляк, Сильвестер Мартюк. Конципієнтами адвокатськими (опісля адвокатами в інших містах) були Лонгін Горбачевський, Оробець, Микола Малицький, Володимир Пігут, Лвирі Чеховський, Омелан Дерій і може ще декто, яких імена пригадується. Інженер був Роман Воробкевич.

За Польщі було небагато українців на державній службі, бо польська адала рідко кого з наших людей приймала на державну службу крім тих, що залишилися були з австрійських часів. Суддями були Теодор Яскуляк, Евстахій Стебельський, Миронович, Панаєс, Смерчинський. Судовими аплікантами (за Австрії і на початку 20-их рр.): Осип Капустинський (опісля адвокат у Густині), Микола Хомин (опісля суддя в Товстім), д-р Василь Палідвор (суддя в Рожнітові, згодом перенесений до корінної Польщі "для добра паньства").

З музик у Чорткові жила піаністка Добромилська-Миронович, що давала лекції і виступала на українських концертах. Опісля вчили, наскільки собі пригладу, в філії "Музичного Інституту", Лілія Шнитковська і В'ячеслава Лахович.

Хоч між двома світовими війнами незвичайно посилився польський наступ на скромний український стан посідання з-перед першої світової війни, то все таки українці не лише з успіхами протиставили польському наступові, але навіть значно поширювали свій стан посідання.

В Чорткові діяв Окружний Союз Українських Кооператив із сіткою споживчих кооператив по всіх селах та містечках повіту. Повітовий Український Кооперативний Банк дбав про поширення українських кредитних кооператив у цілому повіті. Ці дві уразково ведені кооперативні повітові централь перед другою світовою війною давали працю значному вже числу освічених, ідейних кооператорів, що збільшували наші сили в боротьбі проти польського наступу і адміністративних та поліційних переслідувань, а одночасно творили власну українську господарсько-фінансову базу, на якій могло організуватися і даліше розвиватися українське культурне, виховне, рідношкільне та суспільно-громадське життя.

Повітова філія т-ва "Прогрес", Повітовий Союз Кружків "Рідної Школи", повітові осередки товариств "Сокіл", "Луг", "Сільський Господар", філія "Маслосоюзу", філія "Союзу Українок" діяли успішно весь час між двома світовими війнами.

Згадаю трохи більше про працю "Союзу Українок", в якому я особисто весь час мого життя в Чорткові активно працювала і навіть упродовж кількох років була його головою.

Засновано "Союз Українок" у Чорткові 1922 р. з ініціативи Ірини Олесюкової при допомозі Юлії Пігутової, Марії Юрчицької, Антоніни Яскулякової та інших. Відразу організаційна праця пішла жвавим темпом: притягнуто в ряди членства не лише багато подружжених жінок, але також молодих дівчат. Надавши організацію сітку в самому Чорткові, звернено зараз пильну увагу на поширення її по селах чортківського повіту. В тій сілі

Жіночий хор "Союзу Українок" у Чорткові.

(В центрі — диригентка хору Вячеслава Ляхович, ліворуч від неї голова СУ Олена Писун-Рослякова)

Секція домашніх робітниць при філії СУ, в Чорткові.

(В центрі — Олена Писун-Рослякова голова СУ, праворуч від неї жінка Емілія Тимко, ліворуч — Ірина Турнавська, провідниця секції)

Управа філії "Союзу Українок" у Чорткові (1936 р.)

Сидять зліва: Лідія Горбачевська-Носикова, Юлія Писунівна, Антоніна Ясківська, голова філії Олена Писун-Рослякова, Марта Волосківська. Стоять: Леся Баранова, Ольга Жевко, Антоніна Поморницька, Михайлина Шиманська, Юлія Соснова і Надія Юрчишська.

членкині товариства в неділі та свята виїздили на села, де познайомлювали українське жіноцтво з цілями організації та потребою заснування місцевого кружка "Союзу Українок" в селі. Звернено було зокрема увагу на потребу організації Дитячих Садків по селах літньою порою, щоб вони піклувалися дітьми в часі, коли матері мусять працювати на полі. Ця організаційна праця а скорому часі дала добрі висліди: майже в кожному більшому селі були засновані місцеві Кружки СУ, а в багатьох можна було відкрити Дитячі Садки, що їх провадили кваліфіковані садівнички.

Упродовж кількох років перед другою світовою війною повітова філія СУ в Чорткові мала постійну організацію, яка часто відвідувала села чортківського повіту, де допомагала місцевим кружкам СУ в наладнанні і веденні їх статутно-організаційної праці.

В червні 1936 р. заходами повітової філії СУ зорганізовано і вдало переведено в Чорткові повітове свято Української Селянки, в якому взяли участь численні жінки і жіноча молодь з цілого повіту. До численно зібраного на тім святі жіноцтва та гостей промовляла під голим небом тодішня сенаторка Олена Кисілевська, а ввечері того дня відбувся з цього приводу концерт. Ця перша публічна маніфестація українського зорганізованого жіноцтва була дуже вдалим переглядом наших сил і спроможностей.

При чортківській філії СУ, що одночасно виконувала всі організаційні справи серед жіноцтва в самому Чорткові, діяла успішно окрема секція домашніх робітниць, яких багато працювало в місті. Ця секція опікувалася на випадок потреби окремими робітницями, організувала для домашніх

помічників товариські сходини, культурні імпрези, спільні Різдвяні і Великодні гостини та розвагові товариські зустрічі.

Довгий час філія "Союзу Українок" у Чорткові провадила власний жіночий хор, якого диригенткою була В'ячеслава Ляхович, учителька музики, а по її виїзді з Чорткова хором цим диригував Ярослав Струк. Диригент місцевого співашкого товариства "Боян". Цей жіночий хор упродовж кількох років з великим успіхом допомагав товариству провадити усвідомлену організаційну працю серед нашого жіноцтва не лише в самому Чорткові, але також по найдаліших селах чортківського повіту.

Наостанку слід згадати про співашке життя міста Чорткова.

Ще перед першою світовою війною спорадично організовано були концерти та аматорські вистави. Але шойно по першій війні, коли гімназія "Рідної Школи" притягала до нашого міста більшу кількість гімназійних учителів, між якими були часом і добрі диригенти, організовано в Чорткові окреме співашке товариство "Боян", яке вже систематично вело співашку діяльність. Це товариство згуртувало серед своїх членів не лише молодь, але також і старших громадян, що мали гарні голоси і радо сходилися на співанки хору, щоб співати щонеділі в церкві і виступати із співом на концертах чи інших імпрезах.

До довголітніх стовпів т-ва "Боян", що були немов би цементом, що тримав увесь час при житті співашке товариство, були постійні члени хору з добрими голосами Ірина Пігут, Євгенія Ласовська, сестри Ярослава і Маріїка Борси, Маріяка Зазуля, Софія Літвинська і Тоса Серієцька, д-р Василь Палідвор, Володимир Літвинський, Володимир Пігут, Антін Смерчинський, Лев Кравчук, Орест Богонюс та інші, що їх прізвиська вже точно не пригадую собі. Деякі з них співали в хорі постійно аж до вибуху другої війни. А втім хор мав у різних часах багато більше добрих хористів. Хор "Боян" виступав також на похоронах усіх наших визначних чортківських громадян, які в часі між двома світовими війнами відійшли у вічність.

Зокрема слід підкреслити заслуги жертвених диригентів, що в різних роках той хор зовсім безкорисно провадили, вивчаючи завжди нові пісні до різних виступів. Були між ними учителі української гімназії РШ: Микола Мельник, Микола Кокільський, Осип Залеський, Володимир Масевич, адв. Лонгин Горбачевський, директор Союзу Кооператив І. Ворончак і Ярослав Струк.

Шойно вибух другої світової війни припинив корисну працю т-ва "Боян", бо нові окупанти, московські комуністи, вже по кількох днях порозв'язували всі українські організації, між ними і т-во "Боян". В часі німецької окупації вліті 1941 р. залишки вивчених та злікованих НКВД колишніх співаків відновили були діяльність хору "Боян" під диригентурою проф. Березовського, що перебував тоді в Чорткові. В тому часі хор ще не раз виступав на різних місцевих імпрезах, аж замовк знову з приходом нової московської окупації ранньою весною 1944 р.

Д-р Михайло Соневицький

ЧОРТКІВСЬКА ГІМНАЗІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА (пізніше "Рідної Школи") У МОЇХ СПОГАДАХ.

З Чортковом в'язали мене спогади ще з дитячих літ. Уроджений у селі Галинцяхівці, тоді густинського повіту, в моїх юнацьких і студентських часах я вважав себе приналежним до осередку судового повіту в Копичинцях, віддалених на 8 км від мого рідного села, тим паче, що там знаходився осілок Секції Українського Студентського Союзу. Проте Чортків, віддалений тільки на 12 км від мого села, як більший центр нашого Поділля, положений у чарівному ярі Серета, приманював мене до себе з дням моєї дитинства, куди я ще в перших роках ХХ стол. їздив із батьками на вистави театру "Руської Бесіди" під дирекцією М. Губчака, що з недостатчі відповідейного приміщення відбувалися тоді під наметами на площі під руїнами замку на Долішній Вигнаній.

В часі моїх університетських студій я не раз під час вакацій бував у Чорткові і доводився про розвиток новозаснованої школи. Чортківську гімназію відкрито в вересні 1911 р. Поляки випередили тут нас, засновуючи свою приватну гімназію, заповнювану польською й жидівською молоддю, що її польська соймава більшість поспішила зробити державною, як було і в сусідній Тереволі. Отже українська гімназія в Чорткові зразу натрапила на сильну конкуренцію. Проте з признанням треба підкреслити, що чортківські українці збойкотували чужу державну школу, хоч наука там була безплатна, а послиди дітей до приватної української, утримуваної оплатами батьків і жертвами суспільності.

В перших роках свого існування гімназія приміщувалася в будинку "Народного Дому". Але цей партервий будинок був, на жаль, невеликий, тому школа не могла там довго існувати. Тим то згодом, не пригадую собі напевно, чи ще перед війною, її приміщено в винайманому домі власителя-жидів. Це приміщення не відповідало потребам школи і цей факт увесь час стояв на перешкоді розвитку школи.

Навчання в школі відбувалося за планами гімназій класичного типу, загальною прийнятими тоді в австрійській державі, пристосованими до галицьких обставин. Управителем гімназії в першому році її існування, коли школа мала одну класу, був, наскільки собі пригадую, професор тодішньої реальної школи в Тернополі, відомий наш історик Омелян Терельський, у пізніших роках українст проф. Олександр Бойчук. Австрійська влада давала тоді відпустку вчителям державних середніх шкіл, щоб могли керувати приватними школами, що ще не мали доволі кваліфікованих учителів. Тому й учителями гімназії були спершу т. зв. "доходлячі", тобто вчителі державних шкіл, у Чорткові зокрема українці вчителі державної вчительської семінарії, як Дмитро Пігут, Іван Косак та інші, що поза лекціями в державній школі могли вмістити невелике число лекцій у приватній. Але з побільшуванням широку числа клас — чортківська гімназія мала в останньому році перед війною три класи — окрім допоміжних учителів прибували ще й власні.

Пригадую собі, що в останній році перед війною вчили там м. і. класичний філолог Ярослав Танчаковский і математик Щорондайлович, мій старший товариш із віленського університету.

Вибух війни в серпні 1914 р. перервав на довгий час діяльність школи. Царська влада зовсім не цікавилася шкільництвом і через три роки російської окупації не відкрила ні одної всенародної, ні середньої школи ніде на окупованому терені. Хоч Росія зразу після зайняття Львова в 1914 р. зголосила претенсію до Східної Галичини та Буковини, проте тоді ще існувала засада, що, поки мирний трактат не признав тобі території, вона ще не твоя. Тому царська влада не виявила охоти клопотатися справами школи та вчителів, що жили три роки без платні, як зрештою всі австрійські урядовці, що залишилися були на окупованому терені. * З другого боку не було потреби жаліти, що царська влада не відкривала шкіл, бо вони напевне були б московські і напевне вчили б у них піддані з глибини Росії обрусителі. Проте наша молодь тратила роки і оставалася позаду з наукою. Тому тут то там починали формуватися самочинно приватні лекції. Так і в Чорткові, як інформує мене колишня учениця чортківської гімназії Олена Пигут-Рослякова, розпочалася приватна наука місцевих учнів у домі адвоката д-ра Остапа Юрчинського, що сам у той час перебував із родиною по австрійському боці бойової лінії. На цих курсах учив Дмитро Пигут, о. Олексій Гуньовський, о. Матвій Черник та може ще дехто.

По відступі російської армії за Збруч улітку 1917 р. чортківські українці встановили відновити свою приватну гімназію. В нормальних, мирних часах гімназія того року повинна була б мати вже сім класів. Але з уваги на воєнну хуртовину багатьох учнів, що розпочали свою науку перед війною, змарнувалися, відлучилися за три роки від книжки і до школи не вернулися в часі воєнної скрути. До того ж відлучалася недостатка вчителів не тільки в приватних, але і в державних школах, бо більшість з них була змобілізована як резервові старшини армії. Отже школа відкрила тільки три класи, мабуть з деяким опізненням, бо пірвичні вказки за той шкільний рік, датовані днем 16 березня 1918 р., а не кішчем січня, як нормально бувало. На керівника школи запрошено було Никифора Даниша, проф. математики державних гімназій у Коломиї, пізніше в Станіславові. Крім т. зв. "доходячих учителів" з держ. учительської семінарії допоміжними вчителями гімназії були також учителі в військовому мундирі, біолог Юліан Мінко і Смачіло (вчив німецької мови), що належали тоді до чортківського військового гарнізону. В часі шкільного року ввійшов у склад учительського збору владний учитель школи Микола Мельник (Микола Матвій-Мельник), відомий поет, учитель української та німецької мови, що його вдалося виокремити з австрійської армії.

* Відом з цього правдива збірка керівник української приватної гімназії в Городені Антін Крушельницький, що в листопаді 1916 р. при допомозі Дмитра Дорошенка, тоді уніовножаного Союзу Мист на терен окупованого російською армією частин Галичини та Буковини, відкрив гімназію з 8 класами, що в ній учив і автор цих рядків, а вчилися здебільше учні з території чортківської округи. Була б вона напевне закрита царською владою за "максениство", якби не вибух революції в березні 1917 р.

Шкільний рік закінчився дня 21 червня 1918 р., а гімназія дістала була від австрійської влади право прилюдности, як вказує печатка на шкільному свідоцтві. *

Дальший розвиток гімназії зв'язаний з моїми власними переживаннями. В шк. роках 1916/7 і 1917/8 я вчив в українській приватній гімназії в Городені. В часі іспиту зрілості директор станіславівської державної гімназії д-р М. Сабат, що був призначений головою іспитової комісії, запропонував мені вчительську посаду в своїй школі, де тоді в воєнних часах також відлучався дошкільний брак учителів. Я подав відповідну заяву і ц. к. Краєва Шкільна Рада у Львові надала мені посаду в станіславівській державній гімназії. Але при кінці вакацій я поїхав буди в Чортків і тут випадково зустрінувся на вулиці колисьного вчителя та опікуна VIII класу в колишній гімназії проф. Н. Даниша, що саме в цьому часі був керівником чортківської гімназії. Ми сердечно привіталися і по кількох словах розмови дир. Даниш запропонував мені посаду вчителя в Чорткові. Коли я з'ясував йому, що я зв'язаний Станіславом, він приобіцяв мені вислати в Красів Шкільний Раді відпустку, навіть платну, з державної служби. Сантимент до Поділля почав переважати, і коли я почув ще, що в складі Учительського Збору мій товариш із шкільної гімназійної лавки і опісля з віленського університету Микола Мельник, а також товариш із віленської "Січі" Юліан Мінко, я прийняв пропозицію і з днем 1 вересня 1918 р. розпочав свою працю в чортківській гімназії, що тривала — з деякими перервами — шість років.

Шкільний рік 1918/9 почався нормально, хоч довкола панувала атмосфера виснаження довгою війною. На початку шкільного року гімназія мала 4 класи. Крім керівника проф. Н. Даниша, що вчив математики й фізики, та власних учителів українців і германців Миколи Мельника і класичного філолога Михайла Соневицького вчили ще допоміжні вчителі: Юліан Мінко (біологія), а з державної учительської семінарії, що містилася тоді в будинку "Кулка Рольовича" на Вигнанці напроти приміщення нашої школи, Дмитро Пигут (математика), Василь Коваль (латинська мова), Осип Касіян (історія, географія) та катехит о. Матвій Черник. Зокрема треба згадати молодого вчителя Остапа Маньовського, що з великим ентузіазмом довгі роки провадив підготовчий курс до гімназії.

Вже по перших тяжких працях в школі воєнна ситуація на фронті почала скеровувати нашу увагу в інший бік. Стало очевидним, що центральні держави хилилися до упадку, і тому українська суспільність самочинно почала підготовлятися до можливості розпаду австрійської монархії. По центрах повітів формувалися потайні комітети молодих. Але підкреслити треба, що в тих часах австрійська влада стягнула до військової служби останні резерви і майже вся чоловіча молодь, українська і польська, у побороному віші та чоловіки в дозрілих дітях знаходилися в рядах австрійської армії. До виїзців належали молодші люди звільнені з військової служби або

* Це дати, як і деякі події, наведено на основі збережених шкільних свідоцтв Олени Пигут-Рослякової, що була тоді ученицею III кл., а опікуном IV класу був Микола Мельник.

рекламовані як необхідні для праці в школах та публічних установах, або воєнні інваліди. В Чорткові створився такий таємний комітет з юристів Осипа Капустинського, Миколи Хомина і д-ра Івана Гринчишина та гімназійних учителів Миколи Мельника, Юлія Мінка і автора цих рядків. Хорунжий Мінко був у зв'язку з капітаном (опісля отаманом) Василем Оробком, українцем із Буковини, що був тоді начальником залогів чортківського гарнізону. Ми довідалися, що в нашому гарнізоні українці належать до винятків, але зрештою чужі воєнки апатичні, вони тільки про те мріють, щоб війна скінчилась і щоб вони могли вернутися додому. Однак треба було зорганізувати принаймні групу молодих людей, що допомоги б перебрати владу на випадок перевороту. Ми й навізали контакт із поближкими селами. Дня 31 жовтня повітовий організатор д-р Остап Юрчишин дістав із Львова таємну відомість, що там готується переворот і що ми повинні негайно зорганізувати перебрання влади від австрійських урядовців-поляків. Мені й Миколі Мельникові призначено було піти до близького села Угрина та звербувати молодь. Пізнім вечором ми привели загін молодих людей, здебільшого підростків, до "Народного Дому", а звідти поведено їх до казарми, де їх умовиливано; вони допомогли капітанові Оробкові перебрати владу і роззброїли неукраїнську залогу. Вже не пригадую собі, чи й інші села постачали добровольців. М. Мельник ужив ще для допоміжної служби старших учнів гімназії, але це були найвище 14-чи 15-літні юнаки. Наступного дня вдалося без більшого опору перебрати владу в усіх державних установах. Поляки були заскочені, неспідоготовані, залкани, чекали на вказівки з заходу і тільки цю фактоті треба завдавати гладке перебрання влади, бо зрештою наші сили були мінімальні, а число польських бюрократів подавляюче.

Навчання в державній учительській семінарії — наскільки собі пригадую, — продовжалося завдяки достатній кількості українських учителів, але в державній польській гімназії припинилося, бо вчителі не склали службового приречення; вони згодом улаштували потайні збори лекцій. В нашій гімназії навчання в перших днях дислокації награлося, очевидно, на перешкоди і тільки згодом, як успокоїлося, ми могли знову присвятитися педагогічній праці. З нашого гуртка тільки Мінко залишився на становищі допоміжного вчителя, бо всю його увагу забирала праця на становищі референта громадських справ у Повітовому Комісаріаті. Тим часом з міста і повіту почали напливати зголошення старших учнів, яким у тому часі трудно було продовжати науку в подальших містах, і дирекція відкрила тоді вже за української влади п'яту класу, до якої зголосилося доволі кандидатів. * Піднято для школи ще декілька кімнат у сусідньому будинку (в напрямі до моста). Наша гімназія стала державною. Пізніше закінчено дня 11 лютого 1919 р. під управою проф. Н. Даниша; але незабаром його покликано до Секретаріату Освіти в Станіславів; а на становищі директора чортківської гімназії призначено проф. Станіславівської гімназії Олександра Бойчуна, що

був керівником нашої гімназії перед вибухом війни в 1914 р. Але недовго довелося йому керувати школою, бо наш фронт заломився і почався відступ. Треба було закінчити шкільний рік передчасно (19 травня 1919), після чого ми відбули з Миколою Мельником вступили в ряди Української Галицької Армії і відійшли з нею за Збруч.

Після приходу польської армії на наші землі настало спершу пригромадження. Але воно не тривало довго, була ще надія кращого подолання справи дипломатичним шляхом і наші люди почали наново свою працю. Чортківська громада постановила відновити школу, польська окупаційна влада не почувалася ще сильною перед світом і дозволила відкрити школу, мабуть, у перших місяцях 1920 р. Дала навіть згоду, щоб управу школи перебрав проф. учительської семінарії Дмитро Пігут.

На цьому місці вважаю за відповідне подати деякі біографічні відомості про цього вчителя-патріота, що завжди в критичних хвилинах віддавав себе до диспозиції українського громадянства. Дмитро Пігут, ур. в Тернополі 1871 р., закінчив був там учительську семінарію і був декілька років народним учителем. Однак працював невпинно далі над собою, в 1905 р. склав матуру в тернопільській реальній школі, що давала право записатися на політехнічні студії, і, хоч був вже батьком 4 дітей, виїхав на дальші студії в політехніку у Львові, користуючись з того, що його дружина Юлія з Вашиків із свого майна могла удержувати родину і оплачувати студії. Дмитро Пігут покичив політехніку в 1909 р., складаючи іспит на вчителя математики та фізики в середніх школах. Цього ж року в вересні дістав посаду вчителя державної чоловічої семінарії в Чорткові, де працював увесь час до переходу на емеритуру в 1929 р., після чого був знову керівником гімназії "Рідної Школи" в рр. 1929/30 — 1933/34. Помер у Чорткові в грудні 1947 р.

Дмитро Пігут

Школа вже була відкрита в тому часі, коли я вернувся з Кам'яця Польського, де спершу мене придлено було до Пресової Квартири УГА, і де по приході польської армії я був зайнятий на становищі контролера в установі Заготовки Державних Паперів при уряді УНР. В місяці лютому польська влада в Кам'янці видала наказ усім галичанам вертатися додому і я непомітно з'явився в Чорткові та включився до праці в гімназії, де саме дошкульно відчувалася нестача класичного філолога. В шк. р. 1919/20 існувало 6 класів, склад Учительського Збору змінювався; учителі Мельник і Мінко не вернулися до праці, зате з-за Збруча прибув біолог Микола Ковальський, біолог і музикант Осип Залеський та ще декто. З уваги на спізнєне

* На офіційному вказі зазначено, що зберігся між моїми документами, зазначено, що я в тому році вчив латинської мови в IV і V кл., грецької в III, IV і V кл. та української в V кл. — разом аж 30 годин тижнево і був опікуном V класу.

відкриття школи наука йшла в приспівеному темпі і скороченому вигляді, а шкільний рік закінчився дня 8 липня серед нової воєнної метушні. Бо саме в тому часі похід армій Пілсудського на Київ закінчився невдачею і розпочався панічний відступ поляків, що не зупинився на Збручі. Присмачо було приглядатися, як після однорічного бундючного панування польська бюрократія в поспіху і переполосі тікала з міста, але й прикро було спостерігати, як на її місці прибула ворожа армія розхристаних московських більшовиків.

У Тернополі створився був уряд "Галицького Револуційного Комітету" під проводом В. Затонського (Його маніфест з 15 липня 1920 р.), що зайнявся негайно реорганізацією шкільництва. Також і в Чорткові зорганізовано курси вчителів всенародних та середніх шкіл, українців і поляків, що повинні були на швидку руку ідеологічно перевиховати педагогів. У них, очевидно, обов'язково мусіли брати участь усі вчителі, що залишилися на терені Чорткова та околиці. Але викладачі були невідготовані, плавали в загальниках революційної пропаганди; були це головню військовики і, коли з залишків шляху показали частини, що відступали під натиском відділів армії от. Петлюри, вони зникли, обірвавши свої доповіді, на чім попало. Одне на їх місце знову вернулася польська влада.

Через воєнні події шкільний рік 1920/21 розпочався знову з опізненням, мабуть, двох місяців. На керівника школи запрошено уродженця Старого Чорткова, історика Осипа Гусакавіського, вчителя української державної гімназії в Тернополі. В нормальному розвитку школи повинно було бути 7 класів, але з уваги на помітне число кандидатів до VIII кл. в Чорткові та околиці з-поміж поворотців з-за Збруча, колишніх вояків УГА, з непокинутою середньою освітою, вирішено відкрити повну 8-класну школу. Зокрема автор цих спогадів побував за цим, бо в його рідному селі знайшлося 5 кандидатів до найвищої класи, що ними він опікувався ще з 1910 р., коли організував у селі підготовчий курс до гімназії. Восьму класу тоді закінчило 12 учнів і учениць. Школа мала того року добрий склад Учительського Збору (окрім керівника 10 власних учителів і 2 допоміжних; їх імена зазначені під фотознімком). Вперше від 1914 р. Львівська Шкільна Рада прислала візитура, д-ра Івана Копача. Візитація випала добре і на її основі Шкільна Рада признала школі право приналежності на наступний рік. З уваги на те, що того шкільного року не було ще права приналежності, абітурієнтів призначено до складання іспиту зрілості в українській державній гімназії в Тернополі, де всі вони в числі 12 склали іспит. В тому шкільному році, як і в наступному, вчителі улаштували шкільно-популярно-наукових доповідей, ініціювали аматорські вистави, улаштували Шевченківський концерт. Хором управляв учитель Кокольський. Можна сказати, що цей шкільний рік був на довгий час кульмінаційною точкою розвитку. Він закінчився в нормальному реченні і з того часу після закінчення воєнного періоду наука в школі могла відбуватися без опізнення.

У шкільному році 1921/22 керівником школи був історик Микола Бабин, уродженець сусіднього села Галичківців, копичинського повіту, що дістав був для цієї мети відпустку з своїй посади в одній із львівських гімназій. Склад

Вчительський Збір гімназії У. П. Т в шк. р. 1920/21.

Сидять (зліва направо): Микола Кокольський, Дмитро Пісун, о. Дмитро Паневник, Сава Никифорчик, Михайло Сосенківський, дир. Осип Гусакавіський, Осип Горчинський, Столяк Стефанович, Іван Велигорський, Євген Яворівський, Юхимчик Тракало, Микола Малицький.

Вчителі і перші абітурієнти гімназії У. П. Т (1920/21)

Сидять (зліва направо): вчителі: Осип Горчинський, Євген Яворівський, Михайло Сосенківський, дир. Осип Гусакавіський, о. Дмитро Паневник, Сава Никифорчик, Іван Велигорський, Юхимчик Тракало; абітурієнти: перший з правого боку Михайло Поговорський, пізніший редактор "Нового Шляху" - Вішнітеті.

Учительського Збору поповнився деккими новими вчителями (Андрій Попенюк — клас. філ., Онуфрій Яківич — укр., нім., Михайло Навроцький — укр., поль., Іван Калиняк — іст., геогр., Володимир Масевич — укр., лат.) на місце тих, що відійшли до інших шкіл, або іншої праці. Школа мала 8 класів. Кураторія прислала на візитію українця-візитатора д-ра Володимира Левинського і на його внесення надала право прилюдності на наступний рік. Проте цього року зареєструвалися непорозуміння між керівником школи і більшістю Учительського Збору, що мало недовірливий вплив на дальший розвиток школи. Крім того візитатори звертали увагу на невідповідність приміщення школи: головний підпідвальний будинок, перероблений провізорично із звичайного помешкання, міг помістити найвище п'ять класів і конференційну кімнату без окремого приміщення кабінетів; для решти класів треба було підняти приміщення недалеко внизу під замком у залупісній домі. Це приміщення під ніяким оглядом не відповідало вимогам гігієни. Дуже влучно описав його колишній учень гімназії Богдан Стефанович: "Завести б тутешніх снібів під так звану філію чортківської гімназії, без тротуару, без твердої дороги, без печей, без замків, Восени і весною вчителі і учні обирали в біологі кабінеті і черевки. Злаважало, що туди ніяк не можна пробратися, — а якось пробірались і одні, і другі. В моїй класі палилися в кухонній печі, бо іншої не було, і при тм добувалося стільки диму, що ми волюпи сидіти в плащах у холоди, ніж у димі. Шкільний денник моєї класи переходувався в кухонний т. зв. братурі. Пригадуючи це все і порівнюючи з умовами вчительської праці в інших країнах, зокрема в Америці, ми, колишні учні нашої чортківської гімназії, почувалися до ще більшої відякності супроти наших ідейних і жертвених виховників." А втім ці вчителі отримували дуже мізерну платню, бо весь бюджет школи спирався головню на місячні оплати учнів, що ніяк не могли покрити коштів на чини, шкільне устаткування і платню вчителів. Та й становище керівника школи було нестатвильне, через що вони змінювалися шороку.

Катастрофічним станом починався новий шкільний рік 1922/23. Уступив не тільки керівник школи, але й подавляюча більшість учителів, що перенеслися до інших приватних гімназій, або дістали посади в державних школах. До початку шкільного року Головна Управа УПТ не знайшла була між учителями державних шкіл кандидата на керівника і тимчасово поручила агенди управи авторів цих рядків. Аж з днем 1 жовтня управу школи взяв на себе Іван Болнар, проф. математики української державної гімназії в Тернополі. Це й був момент, коли я особисто ринівся був перервати свою вчительську працю. Річ у тому, що я покинув був студії класичної філології в вієнському університеті перед самим вибухом війни в 1914 р. і тоді розпочав був працю над докторською дисертацією. Війна перервала була цю працю і, аж коли над докторською дисертацією. Війна перервала була цю працю і, аж коли над докторською дисертацією. Війна перервала була цю працю і, аж коли над докторською дисертацією.

на вчителя нашої школи, в якій працював опісля 11 років. Отже про шк. р. 1922/23 він пише, що з попереднього Учительського Збору залишилися тільки три вчителі: І. Калиняк, А. Попенюк і М. Марковський. Головна Управа призначила окрім нього ще таких нових учителів до чортківської гімназії: Марту Гарматій (укр., нім. мови), Олександра Кульчицького (нім., поль. мови), Ілдоу Никифорука (біологія) і Петра Омельковича (клас. філ.). Гімназія мала того року 7 класів і підготовчу, що її провадив учитель Остап Маньовський. Класи I-III і V-VI приміщалися в головному будинку, а класи підготовча і IV-V на т. зв. філії. Фреквенція була така: I кл. — 43 (37 учнів і 6 учениць), II кл. — 34 (31+3), III кл. — 36 (31+5), IV кл. — 13, V кл. — 14, VI — 7 (5+2), VII кл. — 14. Тому, що VI кл. мала тільки 7 учнів, і з уваги на трудності приміщення її роз'язано з кінемом I півр., а учні перейшли до гімназії у Станіславові або Тернополі. Школа мала хор, що співав у церкві в неділі і свята; того року провадив його учитель Попенюк. Улаштовано концерти Шашкевича і Шевченка, свято-миколайський вечір і свято пісні. Учні й учениці VII кл. дали аматорську виставу "Невольника" в будинку старого магістрату. Весною вчитель біології влаштуоваував майже щосуботі природознавчі екскурсії. Майже всі учні й учениці належали до пласту, якого опікуном і в цьому році, і в наступних був учитель М. Марковський. При кінь березня візитував школу візитатор Кураторії д-р Володимир Левинський. Візитатія випала добре, школа дістала право прилюдності. Візитатор порадив не відкривати на наступний рік вищих класів з уваги на низьку фреквенцію і брак відповідного приміщення. Кругож УПТ послушав цієї поради і в наступному шк. р. 1923/24 відкрив тільки класи I-IV і підготовчу.

У вересні 1923 р. я вернувся назад до праці в чортківській гімназії. Ситуація була знову критична. Управитель проф. І. Болнар уступив, а Головна Управа не могла знайти ніде старшого вчителя, професора державної гімназії, що згодився б узяти на себе обов'язки управителя чортківської гімназії. Тоді Головна Управа УПТ сподівалася переконати Кураторію Львівської Шкільної Округи, щоб признала мене принаймні тимчасовим керівником школи. Але після призначення Антанто Галичини Польщі в 1923 р. і в Кураторії повівало іншим духом: вона тепер почала пильніше приглядатися до українського приватного шкільництва і по зможі нищити його дальший ріст. Саме в тому часі вийшов закон, що признавав важність докторських дипломів, здобутих тільки в Польщі, отже Кураторія не признала мою закордонного диплома. До того ж звернулася по інформації про мою особу до чортківського Староства. Староство видало неприхильну оцінку, може йому видалася підрозуміти моя подорож за кордон (до Відня) восени 1922 р., у неспокійний час перед призначенням Галичини Польщі. В результаті Кураторія не тільки що не погодилася на мене керівником школою, але взагалі заборонила мені право навчання, трактуючи мене як нового вчителя без дозволу навчання, тому що в часі реєстрації всіх учителів на початку 1923 р. я не виконував учительських обов'язків, отже не був зареєстрований. Так серед шкільного року я опинився на безробітті, ніби за кару за здобуття диплома поза кордонами Польщі (я мусів його опісля, 1926 р. нострифікувати в краківському університеті). Аж заявляю заходам адв. д-ра Володимира Електро-

ровича в Старостів та інтервенції Головної Управи УПТ в Кураторії по двох місяцях перерви (15.III-15.V). Кураторія дозволила мені виконувати вчительські обов'язки. Ще раніше Кураторія погодилася, щоб тимчасовим управителем школи був катехит о. Теодор Чубатий. Фактично він не міг виконувати цих обов'язків, перевантажений працею в парохії і в школах, тому Головна Управа призначила мене секретарем школи із зняжкою шкільних годин (13 лекцій тижнево) і з обов'язком заступати о. Чубатого в його функції офіційного керівника школи.

В 1923/4 шк. р. школа мала чотири класи і підготовчу, так що всі вони могли поміститися в одному будинку. З уваги на скорочення числа класів зменшилося також число вчителів. У тому шкільному році вчили окрім о. Чубатого і мене І. Бударович, І. Каліняк, М. Марковський, І. Никифоров, А. Попенюк; допоміжні: Д. Пігут, В. Коваль і учитель приг. класи О. Маньовський.

Так нам остаточно удалося щасливо довести цей тяжкий шкільний рік до кінця. А з уваги на неприхильне ставлення Старства до моєї особи мене даліше перебування в Чорткові ставало неможливе. З кінцем шкільного року я хоч-не-хоч розпрощався з рідним Поділлям і перенісся до Станіславова до дівочої гімназії "Рідної Школи". З цією хвилинною кінчається мій спогади про чортківську гімназію "Рідної Школи".

Іван Бойчук

ІЗ СПОМИНІВ ПРО ЧОРТКІВСЬКУ ГІМНАЗІЮ.

Ще в часі війни після трирічних примусових наकाцій, в шк. р. 1917/18, вступив я до II кл. у відновлений українській гімназії в Чорткові. Після кімчанської шк. гімназії, де ще пахло духом України-Руси, Чортків зроби́в на мене враження чогось ближчого, рідного-українського. Шоправда, поверховий будиночок гімназії при вул. Колійовий враз зі своєю "філією" (звичайна піднаймлена хатина під замком) ні трохи не дорівнював величавій будові кімчанської гімназії, не було тут після воєнної руйни достатньо вистаткованих кабінетів і замість великої гімнастичної залі треба було користуватися широким підві'ям звалищ чортківського замку, але було тут те, чого не відчувалося у Кімчані. Була тепла, якая родинна атмосфера у відношенні учнів поміж собою і між учнями та вчителями. В ц.к. гімназії ми боялися вчителів як наставників, старшому учневі треба було кланятися на вулиці (хай би був хтось з першаків не пошанував перед четвертаком!), тут знову учні боялися вчителів як батьків, а до старших товаришів відносилися як до старших братів. Не було ц.к.-івської набузучості, навіть педеля обіщаного під час урочистостей ісарськими медалями. Монархія ще, шоправда, стояла, хоча не стало її "найянішого пана" Франца Йосифа, але ми, навіть молодші учні, значачи про Талергофії і малярські цибеніції, дивилися на монархію вже іншими очима.

Шк. р. 1918/19 застав мене учнем III кл. Шоправда, як 16-літній хлопець я

не воював тоді за Україну, але руйнищо таки мав у руці. Старших з-поміж нас, що ще не підлягали мобілізації, зорганізовано до допоміжної військової служби. Не всіли ще познайомити нас навіть, як обходиться із зброєю, як прийшла вістка, що через Чортків має переходити якась артилерійська частина і її треба залержати. Мене з моє молодшим на два роки від мене В. Пігутом поставили на сторожі біля залізничної вежі, на якій приміщений був кулемет. На випадок небезпеки ми мали подати сигнал одним пострілом. Стоїмо. Ніч темна, ворог не підходить, тихо, лише Серет під мостом хлопоче. Нарешті Володко: "Слухай, Іване, ти тут постій, а я піду в лози і раз собі вістрілю. Хочу знати, як руйниши стрілець." Вдалося мені його переконати, що стріляти без потреби не можна, і ми без стрілу та інших пригод вернулись до варти. Трагікомізм цієї події не в тому, що 14-літній хлопцев-воєк хотів прийняти раз собі в лозах стріляти, а в тому, що тоді, коли діти брали в руки руйнищо, деякі наші хлопці в побороному віші ховалися по кукурудзах. Думаю, що до кожного з них прийшло пізніше каяття, та не було вже вороття.

Програ́на наша визвольна війна не зломилася нас на душі. Вищі класи поповнилися сотниками та поручниками УГА. Молодші учні їх просто боготворили. Ми не знали про будь-яку організацію, чи її провід, а просто збиралися гуртками, найчастіше під претекстом прогулянок до лісу, дехто навіть із пістолем в кишені. Ніхто з нас не примирювався з думкою, що всьому вже кінець. Не знаю, чи ми тоді покладали надію на повстання проти Польщі, чи на міжнародну справедливість щодо Галичини, пам'ятаю тільки, що наші настрої зростали з кожним новим наближенням першого листопада. Та не дочекались ми ні повстання, ні справедливості Ради Амбасадорів, що викреслила нас із карти світу. Треба було схвати пістолі і добре братися до книжки.

Мило згадую моїх чортківських учителів. Д-р Олександр Кульчицький — завжди усміхнений, з учнями майже товариський, ніколи не обмежувався сухими лекціями, а розказував нам всякі новості, включно з модерними таннями. Ми всі його дуже любили і тоді ще не знали, що він визначний психолог. Д-р Михайло Соневицький був суворий у вимогах до учнів, але дуже справедливий. Ми добре вивчали його предмет, хоча б тому, щоб не робити йому прикритості. Раз не вивчив я лекції і зачав м'ятися у відношенні. Професор страшенно скривився і сказав тільки: "Ай-ай, Бойчук, Бойчук." Це так вплинуло на мене, що я завжди добре вивчав грецьку мову, щоб не робити професорові кривди. Подібним був проф. Петро Омелькович, який теж багато вимагав і справедливо оцінював. Він так любив свій предмет, що в VII-й кл. пробував розмовляти з нами латинською мовою. В його викладах, які у викладах д-ра Соневицького ми пізнавали ґрунтовно класичний світ. Коли згадую цих двох учителів, то приходять мені на думку, що в добу нищільного реалізму і занедбаного чи спотвореного класичного світу було б добре мати по школах таких Соневицьких і Омельковичів. Проф. Іван Каліняк — добродушна людина, лагідної вдачі, добрий знавець історії, який вмів так гарно пов'язати всесвітню історію з історією нашого народу. Про нього казали: "Його, здається, і жид би не розсердив." Проф. Андрій Попенюк був

диригентом нашого "славно" гімназійного хору. Він так любив українську пісню, що, здається, більше переймався хором, як своїм предметом навчання. Наші славні солісти — Гена Ласовська, Льонько Крушельницький і Володю Пігут — були його "пупільми". Не один з нас підбавив заздрити їм їх талану. Катехит о. Дмитро Паневник, був поступовий священник, що не держався букви підручника, а філософічними явищами доказував правди віри, і своїми ескортами вмів тримати в увазі вільнодумних вояків, що вернулися з фронту. Школа, що в молодому віці згас наслідком туберкульозу.

З товаришів моєї класи двох нас опинилося в Канаді, двох в Америці, одна (Свєнція Ласовська-Старишча) в Парижі, двох замордували большевики, а одного вивезено на Сибір. Доля інших мені невідома. Хоч не з моєї класи, але всі ми знали "американку" Марусю Бек, як чарівну дівчину екзотичної тоді для нас країни, з якої ми в тому часі після війни діставали на сніданки какао і білий як сонце хліб. Чи хто з нас тоді подумав, що колись ці приємаки нам проїдаються і що "американка" Маруся Бек стане визначною американкою?

Від Редакції. Автор спогаду про початки чортківської гімназії "Рідної Школи" д-р Михайло Ярослав Соневицький, нар. 1892 р. в Галинківіцях, гусетинського пов. (пор. статтю про село Галинківіч), покінчив студії класичної філології в Відні напередодні війни 1914 р., осягнув ступінь доктора філософії віденського університету 1923, учительовав в українських гімназіях у Городенці, Чорткові, Станіславові, Тернополі та Львові, викладав античні мови в Богословській Академії у Львові в рр. 1933-39 і 1941-44 та в університеті ім. Ів. Франка у Львові (1939/40 — 1940/41), проф. Укр. Католич. Університету в Римі, автор праць із діянки класичної філології, зокрема "Історія грецької літератури" (т. І, Рим, 1970).

Автор наступного спогаду Іван Будурович був учителем гімназії "Рідної Школи" в Чорткові в шк. рр. 1922/3-1928/9 і 1931/2-1934/5, разом 11 років. На запрошення Редакції погодився відтворити у головних рисах образ праці й життя гімназії в тому часі. Список членів Учительського Збору відтворив частинно із власної пам'яті, частинно на основі інформації своїх колишніх учнів. Найбільше допоміг йому у реконструкції д-р Дмитро Бучинський, уродженець села Трибухівців, пов. Копичини (пор. далі статтю Трибухівці), що був 8 років учнем гімназії (склав іспит зрілості 1933 р.). Прислаючи свої спогади, автор застерігає, що їх не слід уважати за повністю докладні, бо все таки вони опираються в основному на людський пам'яті, до того ж оцінюють довгий шмат часу. Спогади проф. І. Будуровича про стан гімназії в 1922/23 р. використано вище при спогадах М. Соневицького, а нижче подаємо спогади про рр. 1924/5 — 1934/5.

Іван Будурович

СПОГАДИ ПРО ПРАЦЮ ГІМНАЗІЇ "РІДНОЇ ШКОЛИ" В ЧОРТКОВІ в рр. 1924/5 — 1928/9 і 1931/2 — 1934/5

Шк. р. 1924/25. Як попереднього року, так і цього гімназія мала тільки пригтовану класу і класи I-IV. В I піріччі школа не мала затвердженого Кураторією керівника, заступавав його вчитель Іван Калінік. Із початком II піріччя Головна Управа "Рідної Школи" іменувала керівником Віктора Петрикевича і що номінацію Кураторії прийняла до відома. В. Петрикевич мав учительський іспит ще перед війною і вчив тоді української та латинської мов в укр. держ. гімназії в Тернополі. Війну перебув як австрійський старшина, а по війні був учителем гімназії в Берегові на Закарпатті до 1924 р. На становищі керівника гімназії в Чорткові перебував 5 років, до кінця шк. р. 1928/29.

З учителів попереднього року відійшли І. Никифоров, А. Попенюк, д-р М. Соневицький. Прийшли нові: Д. Завідовський, І. Посмітх і В. Шварок. Отже в складі Учительського Збору 1924/25 шк. р. працювали (крім доходячих): о. Кубайович Дмитро, катехит, Будурович Іван (лат., гр.), Завідовський Дмитро (лат., нім.), Калінік Іван (іст., геогр.), Марковський Михайло (мат., рис., гімн.), Посмітх Ілля (прир.), Шварок Василь (укр.) Хор провадив І. Калінік. Фреквенція учнів була середня.

Шк. р. 1925/26. В цьому році вже відізначено V класу. В Учит. Зборі зайшли такі зміни: відійшли Завідовський та Посмітх, прийшли д-р Василь Вовк (укр., нім.), Володимир Гришай (прир., фіз.) і Любов Михайлова (укр.). До науки польської мови у V кл. заангажовано вчителя місцевої держ. семінарії Артура Галькевича. В II пір. хворого Калініка заступає учень Микола Урбанович (звільнений із Рогатина). Хор провадив д-р Вовк. Улаштовано ті самі імпрези, що в попередніх роках. Фреквенція дещо краща, як у попередньому році.

Шк. р. 1926/27. Відізначено класи пригтовану, I — VI. Учит. Збір також збільшився. Відійшли Гришай, Урбанович і Шварок, прийшли Зубрицький Гнат (іст., геогр.), Олексюк Степан (укр., поль.), Проць Михайло (поль.) і Стельмашук Теодор (прир., фіз.). Класу I поміщено у власному невеличкому будинку при вул. Шкільній. У попередніх роках була там поміщена тільки пригтована класу. Хор провадив д-р Вовк. Улаштовано ті самі імпрези, що в попередніх роках.

Цього року Кураторія наказала, щоб у державні свята керівник школи чи назначений ним учитель мав до учнів промову з нагоди даного свята. Таким першим святом був день 11 листопада. Коли учні зібрались у школі, щоб під провідом учителів йти до церкви, о. катехит, навіть не знаючи про згаданий розпорядок, попросив керівника, щоб йому дозволив сказати кілька слів до зібраних учнів. Керівник, що був у клопоті, що і як має говорити до учнів із такої нагоди, радо на це згодився. Свою промову до учнів о. катехит закінчив так: "Отже йдемо сьогодні до церкви молитися, щоб ті чужі прапори, які

бачимо сьогодні в місті, і та ханчива рука, що їх вивисила, зникли і пропали в безвісті і щоб нам замаяв наш рідний жовто-блакитний прапор. З таким наміренням ідемо сьогодні до церкви молитися." Дивним-дивом поляки нічого про це не довідалися, а то могли бути дуже погані наслідки.

Шк. р. 1927/28. І в цьому році відчинено тільки 6 класів і приготівню. Учні й учениці VI кл. з попереднього року перейшли після вступного іспиту до держ. гімназій у Станіславові і Тернополі або (без вступного іспиту) до прив. гімназій "Рідної Школи" — в Рогатині й Золочеві. З Учит. Збору відійшли Михайлова та Олексюк, а прийшли д-р Вересюк Петро (іст., геогр.) і Фарина Степан (іст.). — З кінцем шк. року Кураторія закрила приготівню класу, хоч вона існувала в усіх попередніх роках. Приготівню класу провадив учит. Маньовський і далі, але "не офіційно."

Шк. р. 1928/29. З уваги на слабу фреквенцію у VI кл. в попередньому році, як також з уваги на брак відповідного приміщення — в цьому році, як і в двох наступних, відчинено тільки 6 класів. Катехитом того року був о. Ярослав Дерляца. Прийшов новий учитель — Остап Цепинський (лат., гр.), а коли він покинув школу при кінці I півр., його місце зайняв учит. Ярослав Гайдукевич (лат., гр.). За короткий час свого перебування Цепинський зміло вишколив хор. У II півр. хор — уже під диригентом Вовком — в неділю і свята їздив до більших сіл і давав там концерти з великим успіхом. Учениці виступали в гарних народних одягах, що робило на публіку велике враження. Старі, сиві господарі плакали із зворушення і казали, що наша школа — це справді рідна школа, яка доказує, що "Україна ще не вмерла", але живе і росте. Господарі радо давали підводи для хору, а наша школа стала в повіті дуже популярною.

Шк. рік 1929/30. Цього року відійшов дир. Віктор Петрикевич, що виявився був поважною і незвичайно обов'язковою людиною. Коли візитатор Шедів заявив, що гімназія не дістане права прилюдности, поки не матиме будинку, почав акцію збирання фондів, придбав навіть трохи доларів від своїх колишніх учнів із Канади та ЗСА. Однак це не подобалося Кураторії і дало йому посилу в держ. гімназії в Бучачі, щоб позбутися з Чорткова. Тоді управу перебрав емеритований професор держ. семінарії — Дмитро Пігут. Відійшли також учителі Будурович і Зубрицький, прийшли Любович (поль.) і Яшикевич Володимир (нім.). Катехитом у тому році був о. Михайло Божак. Хор і далі провадив д-р Вовк.

Шк. рік 1930/31. Школа мала четвертий рік підряд тільки 6 класів. Відійшов Гайдукевич, а прийшли Березівський Роман (нім.), д-р Біланюк Петро (геогр., прир.), Масевич Володимир (укр., лат.) і Тарашук (?). Катехитом був о. Володимир Чорний (також у наступних двох роках).*

Шк. рік 1931/32. У цьому році відчинила школа і VII класу з уваги на трохи більшу фреквенцію, як також тому, що кружкові УПТ вдалося винайняти ще одну кімнату в шк. будинку. З Учит. Збору відійшли Тарашук, Любович і Яшикевич, прийшли Будурович Іван (лат., гр.) і Кулишкий Ярослав

Учні і вчительський Збір гімн. У. П. Т в Чорткові в шк. р. 1922/23.
(Управляє гімназію проф. Іван Боднар стоїть у середніх рядах ліворуч — у чорному одязі)

Вчительський Збір гімназії "Рідної Школи" в р. 1934/35

(Сидять зліва вправо учителі: Іван Будурович, Анна Ракоча, керівник школи Володимир Масевич, В'ячеслав Ляхович, о. Маріян Дьоба. Стоять учителі: Михайло Маркович, Володимир Охримович, Михайло Кріпа, Теодор Ляхович, Леся Писк, Марцел Боярський)

* У шк. рр. 1929/30 і 1930/31 — не вчителював у гімназії в Чорткові, — тому крім невеликої може неповної листи Учит. Збору — не може більше ніяких інформацій подати.

(поль.). До польської мови у VII кл. був заангажований учитель місцевої польської гімназії Владислав Тутек.

Шк. рік 1932/33. Вперше від 1922/3 р. школа стала повною гімназією, бо мала вже 8 класів. Прийшла нова вчителька Ганна Ракоча (укр.). Візитацію перевів візитатор Людвик Тутес і після візитації заявив Дирекції, що рівень знань достатній, научні засоби також задовільні, але без відповідного шк. будинку школа не може дістати права прилюдности.

У місяці червні відбулася перша матура. До письменого іспиту допущено всіх 13 учнів. Провідником комісії назначено директора польської гімназії в Городені — Яна Пискозуба. Матура випала погано, бо при письмєнім іспиті відіало 6 абітурієнтів; усний іспит здали всі допущені (7).

Шк. рік 1933/34. І в цьому році мала гімназія 8 класів. В Учит. Зборі знову зайшли деякі зміни. Відійшли вчителі Кулишків і Фарина, а прийшли д-р Маркіян Терлецький і Лев Цвек (поль.). По І. півр. відійшли Березівський, д-р Біланюк і д-р Терлецький, а прийшли Мирослав Боярський (гімк.) і Мирослав Завишський (лат., гр.). Катехитом у тому році був о. Теодор Чубатий.

При кінці року відбулася друга матура в нашій школі. Провідником комісії був професор укр. держ. гімназії в Станіславові Бойчук Олекса. При письмєнім іспиті перепала 1 абітурієнтка, а одного абітурієнта, що був найкращим учнем у VIII класі, арештувала державна поліція на один день перед усним іспитом. Усний іспит складо 7 абітурієнтів, перена І.

В цьому році в місяці жовтні було арештовано 5 учнів гімназії (з того 4 з VII кл.) під закидом приналежности до ОУН. Кілька місяців пізніше відбулася судова розправа перед трибуналом присяглих. Двох учнів звільнено, а 3 засуджено на довшу тюрем. Це було головною причиною, що гімназія в наступнім році не мала VIII класів.

Шк. рік 1934/35 (класи I-VII). Відійшов дир. Пігут, а управу школи перебрав учитель Володимир Масевич. Катехитом був о. Маріян Дзьоба. Відійшов учитель Стельманшук, прийшли Михайло Кріса (геогр., прир.) і Володимир Охримович (лат.). Хор провадив д-р Вовк. Улаштовано такі імпрези, як і в попередніх роках. Фреквенція в цьому році зменшилася. 7 клас не мали навіть 90 учнів.

Візитатори. У шк. р. 1922/23 візитовав гімназію д-р Володимир Левішський, у рр. 1923/24 — 1928/29 Казимир Сосніський, Едвард Горват і Станіслав Пайонк, а в рр. 1931/32 — 1934/35 Людвик Тутес і Шелів. Треба підкреслити, що візитатори-поляки ставилися до нашої школи незвичайно ворожо і бували настрої місцевими польськими організаціями. Учителям відмовляли права навчання під різними претекстами і це було головною причиною, що в Учит. Зборі шороку були зміни. Напр., учит. Завдовський не дістав права навчання тому, що як австрійський вояк був у російським полоні і "там міг стати прихильником комунізму" (слова самого куратора). Зате справжньою комуністкою учит. Олексюковіч (комун. письменник, його псевдо: Степан Тудор) дали право навчання на 1926/27 і 1927/28 рр., хоч Кураторія

мала дуже докладні інформації про нього; але Головна Управа Р.Ш. під натиском батьків учнів звільнила його з кінцем шк. р. 1926/27. Очевидно — це була воля на млин Кураторії, щоб учитель-українець затронував українську молодь комунізмом. Права навчання не дістали наступні вчителі: Березівський, д-р Вересюк, Завдовський, Ляхович, Урбанович, Шкварок, Любович.

Візитатори приходили на візитацію найбільш несподівано. Про їх приїзд учителі й учні аж тоді довідувалися, коли візитатор увійшов до класів. Він добре розумів, як його несподівана поява фатально відбивалася на учнях, а часто й на вчителі. Коли, напр., візитатор Сосніський несподівано зайшов на лекцію нім. мови до IV класу, то вчитель, щоб рятувати ситуацію, викликав учня, що був найкращим не тільки в своїй класі, але навіть був оздобою всієї школи. Та той учень був такий зляканий, що навіть уст не відкрив. Аж при кінці лекції, коли клас вже трохи освоївся за присутністю візитатора, казав учитель тому учневі повторити нову лекцію і він повторив її без одної помилки. На повізитаційній конференції з керівником школи візитатор не робив школі жадних серйозних закидів, так що можна було сподіватися права прилюдности. Але місцева "Польська Організація Народова" запросила візитатора на своє засідання і так його там "перестроїла", що він не поставив внеску на уділення права прилюдности. Відмова права прилюдности була для приватних шкіл тяжким ударом, бо держава звертала шкільні оплати тільки тим державним урядовцям, яких діти ходили до приватних шкіл із правами прилюдности. Тому деякі батьки-урядовці переносили своїх дітей до державних шкіл.

Наставлення польської шкільної влади до гімназії показала найкраще перша вже зазначена матура. Прислані Кураторією теми до матуральних задач були незвичайно трудні. З латинської мови треба було перекласти Тацита: *Аннали* XVI, розд. 18 і 19 (разом 34 рядки друку в книжці) і ще додаткове питання: *Петроній у Тацита і Сенеки* — і то польською мовою, хоч це було незгідне з регуляміном. Перекласти такий довгий і трудний текст, переписати начисто переклад і відповісти на додаткове питання впродовж трьох годин — справа нелегка. В математичній задачі перше питання було взагалі неможливе до розв'язання, як це ствердив опис і сам провідник комісії, а друге питання, хоч не було так трудне, проте його не можна було зазначати, не скінчивши першого (!). Тому з математичної задачі ніхто не мав позитивної оцінки. На підставі письмового іспиту не допущено до усного іспиту 6 учнів. При тому позначалася дивовижа, неймовірна навіть на польські відносини. Польську задачу одного абітурієнта оцінив екзаменатор-поляк на "дуже добре" і вписав ще й похвалу під оцінкою на половину аркушевої сторінки. Задача щодо змісту дійсно була дуже добра, але мала одну граматичну помилку 5 разів повторену. Екзаменатор — згідно з регуляміном — пораджував ті помилки за одну, але провідник комісії рахував кожну помилку окремо, і обізнану ноту задачі на "недостатньо" і не допустив абітурієнта до усного іспиту. Після такої ґрунтовної чистки при письмєнім іспиті усний іспит здали всі допущені (7).

Арешти учнів і процеси. Восени 1934 р. арештовано 5 учнів гімназії під закидом приналежности до ОУН. Під час розправи перед суддями

присяглими, якій я особисто прислухувався, виявилося, що при слідстві арештованих тяжко побили, а одному з них, що мав довге волосся, вирвали з голови цілу жменю волосся. Інший підсудний жалівся, що його при слідстві так били по стопах, що поламали мішній ліщиновий дрючок, а він через рани на стопах впровадив кілька тижнів не міг стати на ноги. При тому покликувався на свідка-поляка (Ковальського), що сидів з ним в одній келії. Коли прокуратор Вальєвський запитав свідка, чи він бачив рани на ногах підсудного, то свідок заявив під присягою, що він багато разів бачив ті рани, коли шодня помагав підсудному їх перев'язувати, але не міг їх оглядати докладно, бо вони були такі жалкі, що свідкові робилося слабо. Одна пані-полька з публіки на галерії, вислухавши зізнання того свідка-поляка, сказала сама до себе: "От така то наша Польща." і вийшла, бо не хотіла вже слухати дальших зізнань. Коли покликали на переслухання одного поліційного агента, то інший підсудний заявив, що не саме той пан, що його так тяжко бив у слідстві. Провідник трибуналу Гонсьоровський запитав агента, чи він справді бив підсудного, пригадавши йому його присягу. Але агент мовчав. Тоді провідник запитав те саме ще раз. Коли агент і цим разом мовчав, провідник запитав його знову: "Питаю вас утретє, чи ви били обвинуваченого". Тоді агент напівтихим голосом і дуже нерішучо відповів: "Я властиво його не бив". Після такої явної кривоприписи багато з публіки, очевидно самі поляки, негайно немов на команду вийшли із залі, бо вже навіть їм було забагато слухати такого насміху з присяги. Коли оборонське д-р Росляк довів свідкові, що він часто сам собі перечить, то той без обиняк заявив: "Я не знаю, що там пан комісар накрутив". Так то йшла розправа проти наших учнів. Коли по якомусь часі суддю Гонсьоровського заасудили на арешт за великі хабари, не один з нас прийняв цю вістку з великим вдволенням.

Мгр Олександр Дразньовський

СПОГАДИ ПРО ЧОРТКІВСЬКУ ГІМНАЗІЮ "РІДНОЇ ШКОЛИ" ІМ. МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА.

В шк. р. 1922/23 я, уродженець Чорткова, записався до першої класи "Рідної Школи" ім. Маркіяна Шашкевича. І згадуються мені ті дитячі часи, коли то ми "по камінню й по бекоти" йшли з радістю шодня до школи, до своєї, рідної школи, де, хоч дорослі й зі страхом перед учителем, здобували, "гризли" знання. От так у вчителів латинської мови, Івана Будуровича, не було жартів у науці: треба було вчитися шодня, бо він не знав компромісів. І коли не вистачала шодення лекція, тоді він запрошував прийти ще й по полудні до класу і сидів разом з учнями. Проте Іван Будурович був наш найкращий педагог. З тих років ніхто не може його забути! Печать його впливу, доброго, культурного й справедливого, лишилася в кожного з нас на все життя. Він, хоч і суворий, проте рівночасно з гумором умів учити і змушував учитися.

Додатково він перераб на себе обов'язок бібліотекаря досить великої гімназійної збірки. І тут він теж був майстром: він знав характер кожного учня, знав, якою книжкою зацікавити початківця, добрав наступні книжки,

умів заохочувати читати. І учні читали! Розкоплювали книжки, передавали іншим і знову позичали, а коли не стало книжок у гімназійній бібліотеці, позичали в українській книгарні.

Визначною особою в гімназії був її директор, Віктор Петрикевич. Дуже поважний, замкнений у собі. Зате незвичайно дбав про свою школу. Він був дуже добрим знавцем української мови та літератури, а також старослов'янської. Викладав на високому рівні і умів учити. Коли згодом прийшов натиск з боку польської Кураторії, нас змусили інтенсивно вивчати польську мову. Як головний об'єкт студій нам підсудили шовіністичну повість Г. Сенкевича: "Огнем і мечем". І тут наш директор умів показати свої високі педагогічні здібності. Він вибирав з цієї повісті і підкреслював місця, що зоглиджували Хмельницького, козаччину та український народ. Він учив "легально", але тим провокативним, образливим лекціями він викликав у нас живу реакцію. Польська література виховувала нас у протилежному напрямі, ніж у запланованому Кураторією.

Незабутнім залишився в пам'яті також учитель німецької та української мов В. Вовк. Він учив нас також музики і проводив хор. Яка ж була в нього завзятість і посвята! Після науки по полудні в суботу приходив на співання, вишкочував наші невироблені голоси й приготував до концертів та до щонедільного співу на богослужіннях. А крім того улаштував поїздки з концертами по сільських читальнях, щоб збирати фонди на будову гімназії. Ми-шодня тепер можемо оцінити, скільки в нього було безкорисної посвяти, завзятості та ідеалізму.

Багато в мене сподівів про старших і молодших товаришів. Зокрема, як нині пригадую собі: десь на початку шкільного року 1925/26, коли ми, місцеві учні, заходили до бурси, щоб зустрітись з старшими знайомими після вакаційної перерви і поспіяти з новим приростом, "цувахом", як казали з-німецька, до кінцяти в бурсі вийшов статенний господар з добрим обличчям. Познайомився, почали розмову, а наостанку батько Гніздовський представив свою гордість, яку привіз у "школи". — "Ану-но, Яшу, покажи, що ти вмієш." А Яків — тепер наш славний Гніздовський — витягнув папір та олівць і почав креслити карикатури. Ми всі зразу побачили, що перед нами не якийсь перехвалений синок, а вроджений талант. Його рука креслила певними штрихами на папері. І вже в найближчих роках його малюнки заповнили всі коридори школи, і тоді зникли всі інші, включно з моїми, що раніше домінували на стінах.

Провідні учні школи обов'язково належали до Пласту. У нас був 21 пластовий курінь імені І. Богуна. Опікуном його був учитель Михайло Марковский, а куриним у пр. 1922-24 І. Пастух, опісля в пр. 1925-28 — Олександр Дразньовський.

Через брак фондів не всі пластини мали уніформи. І тільки раз два пластини брали участь у вишкочі на Соколів, а один раз вислали представників нашого куреня на пластовий їзд до Бережан. Курені сходилися в суботу по полудні: в негодю сходили відбувалися в класах або в бурсі при вул. Шкільній, а в погідні дні йшли на теренові вправи. Двічі-тричі на рік вибира-

лись на довші прогулянки до Чорного лісу, на Переходи, Бердо тощо. Під час вакацій збирались малі гуртки пластуни (по 7-8) і робили довші екскурсії до Теревовлі, Бучача, Ядлівця й на Дністер. Місцеві священики і заможніші селяни радо приймали і гостили пластуна.

Другим організованим гуртком був хор. Він підготував під час шкільного року три концерти: в пам'ять Шевченка, Франка і Маркіана Шашкевича, якого ім'я мала наша гімназія. Був у нас також театральний гурток. Ставили "Невольника", іздівся з ним по селах і містечках. Раз у рік підготували Миколаївський вечір.

Весняною порою шла гімназія робила одноденну довшу екскурсію, наприклад, до Теревовлі або Бучача, щоб охлюпати фрукти замків, частіше в довколишній ліс або до Улашківців, де нас вгощали в монастирі оо. Василіони великою макігурою сиру з шибурою і великими буханцями хліба. Апетити в нас були буряцькі.

Шороку на Різдво місцеві учні розбивались на гуртки й ходили колядувати на "Рідну Школу." Збирали досить значні суми. Але дещалі, з року на рік все більше поліція стежила за нами і не давала нам колядувати. Треба було доставати спеціальний дозвіл аж від Староства.

Тасмні гуртки. Одного разу член Проводу УВО зобов'язав мене організувати першу клітинку УВО в гімназії. Управа гімназії остерегла мене, коли на шкільну адресу прийшли перші числа "Смолоскипи" і "Розбудови Наші". Найближчі товариші сходилися на замку і студювали разом підпільну літературу, а з деяких статей я приготував реферати, що їх читав на сходинах товаришів у неїлю. Тяжкі вони були для нас, але ми пробували.

Нашим обов'язком було також прибрати могилу двох колишніх Січових Стрільців, Шеремети і Мельничука, які восени 1922 р. з групою партизанів прибули з-за Бучача, а польський суд у Чорткові засудив їх на розстріл. Їх могила стала місцем протипольських демонстрацій на Зелені свята і Першого Листопада. Шороку ми привозили могилу до порятку, а в листопаді хилили до далекого Чорного Лісу наламати смерековий галузок, з яких сплітали вінок, і вдвох пізно ввечері, коли поліція залишила стійку, завішували вінок на хресті. Деколи це було дуже важко: часто в тому часі йшли дощі і ми в дрізному взутті зрокрадалися через піле кладовище. Кожний подув вітру порушував старі бляшані написи на гробах і нам зважалося, що це поліція на засідці. Але завдання завжди було виконане.

Ми були ще замолоді, щоб брати участь у поважніших акціях УВО. Під час замахів на Східних Торах учитель польської мови поляк Галькевич посягнув цілу годину образливий промови на адресу українців. Ми мовчали, але незабаром по-своєму помстилися, кинувши йому через вікно смерядчу "бомбу". Після того він помітно присмирів.

Після шостої класи кожний з нас мусів шукати нової школи, бо в будинку не було місця для повної гімназії. Взагалі гіркий то був момент – залишати направили рідну, улюблену школу, з приятелями, "своїми" вчителями, і йти в далекий від домів чужі міста. Спочатку було ще досить легко здати вступний

іспит до тернопільської, станіславської, чи інших українських державних гімназій, але після 1928 р. це було майже неможливо. Тому учні переходили до інших гімназій "Рідної Школи", до Рогатина і Золочева. Але й туди поліція пересилала свої оцінки і в дорозі переїжджала наші пакунки і часто притримувала нас.

Але в інших гімназіях нас любив, бо для них Чортків – це було місто героїської протиофензиви 1919 року. Ми швидко займали там провінційні місця в Пласті, хорі та гімназійних гуртках. Проте завжди жили духом чортківської гімназії; на вакації верталися додому, привозили плакати, нелегальну літературу. Наші зв'язки не переривалися і після матури.

Особливо небезпечні часи були під час і після пацифікації. Кількох учнів перепитували і замішали в політичний процес. Одного засудили на півліт за те, що, вертаючись з іншої гімназії, віз із собою кілька примірників "Сурми". Великий політичний процес над учнями гімназії відбувся зразу після пацифікації, в якій вмішали теж Омеляна Тарнавського і довгий ряд учнів під закидом підпаду стіжків біля Улашківців. У процесі оборонили адвокати д-ри Шухевич та Ганкевич з Львова і місцеві: д-ри Росляк, Хичій, Юрчинський та Електорович. Особливо владним виявив себе д-р О. Юрчинський, який набиває місцевими людьми і селянами і стала неначе протестатійним політичним вієм. А на лаві сиділи молоді, майже діти, учні української гімназії, що ставали героями в очах молоді.

Це був початок. Пізніше пішли процеси проти Ст. Вороха і товаришів, а в 1939 р., напередодні війни приготувався величезний процес проти майже всіх абсолютентів гімназії, учнів та сільського активу.

Д-р Стенан Ворох

ГІМНАЗІЯ "РІДНОЇ ШКОЛИ" ІМ. М. ШАШКЕВИЧА В РР. 1935-39 ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ В ЧАСАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-44). (Спогади колишнього учня)

Тридцять років ХХ століття — це був час, коли польська окупаційна влада на західних українських землях була в найсильнішому наступі проти українського народу. Смерть юних націоналістів Біласа й Данилишина з рук польського ката, повні трагізму звідомлення про жалкий, плямюво викликаний московським окупантом штучний голод з мільйонними його жертвами в підвостебській Україні, варшавський процес, обвинувачення польської прокуратури та оборона обвинувачених визначними українськими юристами, конфіскації польською цензурою шпальти, а то й цілі сторінки наших газет, "пацифікація" українського селянства польським військом і поліцією — це ті моменти, що мали вирішальний вплив на психіку суспільства західних українських земель, а в тому і на наше селянство. Воно немов нагло зрозуміло, чого жадає від нього Україна в хвилині безоглядного наступу

окупантів. Відповідно його була масова висилка синів і дочок до вищих шкіл, щоб дати народові нову освічену верству, нових провідників.

Ось приклад цього знаменного явища. Родина бідняків, що працюють у наймах, висилає сина одинака до чортківської гімназії. Він, очевидно, звільнений з оплати за навчання. Шосуботи перед вечором можна було бачити батька, з торбинкою на плечах, що спокійно поспішає 25 км до Чорткова, щоб перелати синові прохарчування на цілий тиждень. І так шосуботи, рік за роком, поки син не закінчив гімназії. "Діти до шкіл!" — стає лозунгом для всіх.

Тому й не дивно, що коли класи чортківської гімназії раніше нараховували 10-15 учнів, то ті класи в 30-их рр. подвоїлись. Вже клася 1934 р. нараховувала 30 учнів, а клася 1935 р. понад сорок.

Шонеділі о год. 8,30 ранку учні сходились на ескурту, а опісля парами, під проводом молодого, ввічливого катехита о. Павла Тауцького маршували до церкви, що була віддалена всього сто метрів від гімназії. Хто дивився на двійкову колону гімназистів, що прямували до церкви на Службу Божу т. зв. "дев'ятку", міг був помітити тоді ще крім приписаних гранатових одностроїв і синіми чи червоними лампасами також убрання різного роду і кольору.

Та прийшов 1936 р. До гімназії прибуло декілька нових учителів. На місце незвичайно добросердньої владі керівника Володимира Масевича, українця, прийшов новий керівник школи, за спеціальністю математик, Микола Тофан. Суворий із вигляду, вже в першому дні своєї появи викликав серед учнів до деякої міри почування страху. Він ніколи не усміхався, на кожному кроці звертав увагу кожному учневі, від найнижчої до найвищої класи, якінебудь недотримання щодо однострою чи поведінки. На розпорядження нового директора, під загрозою виключення з гімназії, вже в першому місяці його урядування всі учні мусіли являтися на лекції в приписаних одностроях. Нездільні колони гімназисток і гімназистів своєю уніформованістю і дисциплінованістю приваляли увагу всіх прохожих. Точність у виконанні шкільних обов'язків, зразкова поведінка учнів у школі й поза школою були результатом твердої руки нового керівника, проте його суворість робила його в уяві учнів тираном. При його наполегливій і рішучій співпраці кружок "Рідної Школи" під проводом доброго знавця людської психіки, видатного громадського й політичного діяча, адвоката д-ра Михайла Росляка довів остаточно до збудування власного приміщення для гімназії "Рідної Школи". Громадянство Чортківської Округи шедро жертвувало, бо наглядно бачило здійснення довго очікуваної мрії. Про ніщо інше не було мови, як тільки про нову школу: як виглядатиме, яка велика буде, коли буде закінчена. Щоб оцінити великий підйом духа, ентузізм та посвяту учнів школи, треба було бачити, з яким зав'язям шодня після науки десятки їх брали до рук жагання й лопати і з виразною на їх молодеческих обличчях радістю, гордістю та вдовольненням помагали копати глибокі рови для своєї власної, напевно, доводення до кінця школи. Будова проходила швидко і була закінчена в призначений час.

Вже восени 1938 р. чортківська гімназія почала своє даліше навчання у власному двоповерховому будинку, чи не наймодернішому в тому часі в

Гімназія "Рідної Школи" ім. М. Шашкевича
в Чорткові в шк. р. 1936/7

(В центрі сидить керівник школи Володимир Масевич)

Вчительський Збір гімназії "Рідної Школи" в шк. р. 1937/8

(Сидять: Михайло Марковський, Галич Кривошанський, о. Павло Тауцький, керівник школи Микола Тофан, Анна Ракоча-Телецька, Ольга Волович, Олена Мельник, Столяр: Мирослав Боярський, Володимир Якович, Константин Демчук, Леа Івас)

Чорткові. Вона примістилась при "Грунвальській" вулиці, що вела до парку на узбіччі чортківської Стінки.

Відомий з визвольних змагань Чортків, старе українське місто, мало, однак, у своєму центрі дві найбільше домінуючі будівлі, польський готичного стилю костел при вулиці Мінкевича і Окружний Суд з добре відомою для українців, а навіть для гімназистів, чортківською в'язницею, які не надавали йому в ніякому разі українського характеру. І як дивно воно склалося, що в протиположній окупаційному символі-судові і в'язниці, зараз же біля мурів тієї в'язниці, українці вибудували гімназію "Рідної Школи", живий доказ своєї духовної вартості.

Нова гімназія вміщувала в собі чотири класи нового типу, дві класи, призначені для ліцею, фізичну, хемічну та біологічну лабораторії, кімнати для директора, професорського складу і доволі велику гімнастичну залу, де відбувались у неділі ескорти, а також імпрези і раз у році великі гімназійні забави.

І коли пригадаємо, що в 1935 р. чортківська гімназія нараховувала коло сотні учнів, то в 1938 р. в новому власному будинку навчалось більше трьох сотень.

Радістю й гордістю наповнялось серце не тільки кожного вчителя, що, виконуючи дижур, провадив довгу уніформовану, зразково дисципліновану колону гімназисток і гімназистів майже цілим містом на Службу Божу до церкви на Довішню Виганку, але з такою самою гордістю виструнчено маршувала молодь, всі в одностроях, із щитками на руках число 676 та стилізованою відзнакою Р. Ш. в формі тризуба на мазениках у хлопців та на беретках у дівчат. Сповнені радості й гордості споглядали на нас батьки і наші громадяни, але з такою самою силою ненависті мусіли дивитись польські окупанти, коли шонелі зранку виривіня, довга колона гімназійної молоді проходила якраз попри в'язницю, суд і костел.

Після збудування нової гімназії в складі Учительського Збору зайшли зміни. Управитель М. Тофан, що помітно причинився до будови школи, перейшов на працю до Тернополя. За його суворість і брак хочби принагідної усмішки ніхто з учнів його не любив, однак шойно після його перенесення ми учні зрозуміли, скільки добра ця на вигляд сувора людина зробила для нас.

Наступним керівником школи був призначений Головною Управою УНТ філолог-германіст Омелян Бачинський. Це була людина високої культури, знавць музичного мистецтва, суворий, але вироzumий для молодечих прогріхів. Тоді восени 1938 р. прийшли теж і нові вчителі. На місце вчителя Грицишина прийшов філолог М. Кужіль, а далі Осип Мельник, викладач мистецтва Володимир Каший, математик Володимир Гутлевич, українці В. Кокурудз, Т. Сельський.

Прегарні умовини в модерному приміщенні, висококваліфікований учительський склад, завзяття серед учнів змагатись і рости духовно підносили рівень школи. Кінець-кінцем польська Кураторія змуслена була признати для школи "право прилюдности", що зрівнювало її з правами державних гімназій.

Таблиця абитурантів гімназії "Нового типу" Р. Ш. ім. Маріїни Шашкевича 1938/39 в новому будинку.
(В центрі Учительського Збору — дир. Омелян Бачинський.)

Ніхто не міг би був подумати, що шкільний рік 1938/9 буде першим і останнім роком гімназії "Рідної Школи" ім. Маркіяна Шашкевича у своїй власній модерній домівці. Її будинок розкіш перебрала друга світова війна.

Місяць перед закінченням шкільного року, 12-го травня 1939 р., арешт трьох учнів четвертої класи нового типу потряс гімназію. Блискуча оборона визначних чортківських юристів д-ра Михайла Росляка, д-ра Володимира Електоровича та мгр-а Сильвестра Мартюка виборола для них відносно лагідний присуд. Суд відбувся 14 липня 1939 р. Найстаршого 18-літнього і найбільш обтяженого за поширення націоналістичної літератури Степана Вороха, якого боронив д-р В. Електорович, засуджено на півтора року в'язниці, 17-літнього Івана Запотоцького, якого боронив мгр С. Мартюк, на 14 місяців, а 16-літнього Миколи Зубика як малолітнього завдяки знаменитому оборонцеві д-рові М. Росляку, звільнено від вини та кари. Треба з гордістю зазначити, що всі три хлопці, як під час 48-годинного слівства в польській поліційній станції, так і в тюрмі поведились мужньо, вони не зрадили нікого ані не визнавали своєї вини. Тільки знайдена в їхніх домах підпільна література становила основу для присуду.

Чотири роки, від 1935 до 1939 були чи не найкращими роками в історії чортківської гімназії. Вона тоді досягла вершка своєї чисельності в учнях — біля 400 студентів, а в організаційному та научному відтинках приймала дорівняла, якщо не перевищувала державні гімназії.

Крім директорів, яких ми вже згадали, знаменитими вчителями, що під ворожою окупацією зуміли плекати любов до свого рідного, вишлювати патріотичні почування в юні серця своїх учнів, були молоді ще тоді вчителі.

Вчителька Анна Ракоча-Теленко на лекціях старої української літератури при кожній нагоді вказувала на причини упадку могутньої книжкої держави та з притиском вивчала нас хоронити українське суспільство від розбрату, що був причиною нашої національної трагедії. Вона виконувала теж і функцію вчительки фізкультури дівчат.

З природи добряга, спокійної владі, зовсім безвинно замордований більшовиками в 1941 р. Михайло Марковський, учитель математики й фізики, викладав ясно й нескладовано, тому й не було в нього учня, який не знав би його предмету.

Вчителька історії Марія Боднар (тепер заміжня Ржепещька) часто порівнювала героїчні моменти чужих історій з історією українського народу. Напр., Тернопіль — Крути. Це збуджувало в нас гордість до нашої минушини.

Ольга Волощук, молоденька, ніжної владі вчителька і ентузіастка української літератури, зокрема творів Лесі Українки, своєю інтерпретацією літературних творів зачаровувала учнів.

Володимир Гуглевич, молодий, веселої владі, талановитий викладач математики й фізики, вказував учням, як можна опанувати поезію чисел систематичною працею над собою.

Учителем фізкультури був Мирослав Боярський. Його елегантна, культурна поведінка в співжитті з учнями була зразком для кожного з нас. Лекції фізкультури були справжньою прісмістю та заохочували до змагань за кращу фізичну вмість.

Загальнолюблений учитель історії Константин Демчук, колишній поручник у польському війську, а після поручник Першої Дивізії згинув під Бродами 1944 р. в боях проти московського окупанта. Лекції історії подавав так цікаво, що кожний учень знав його предмет у подробицях.

Знаменитий учитель німецької мови, Володимир Яникевич, був суворий і вимогливий. Всі його високо цінили, бо бачили в ньому доброго педагога і його відданість для нас. Першим життєвим іспитом з німецької мови для мене і моїх товаришів, Івана Іванчишина і О. Б., учнів восьмої класи старого типу під час німецької окупації, було вживання її під час допитів Гейстапо. На цих допитах ми давали собі раду з німецькою мовою зовсім добре, без потреби перекладача. Опилившись після другої світової війни в Німеччині, багато з його учнів закінчили студії в німецьких університетах завдяки солідній підготовці німецької мови з гімназійних часів.

Згадати слід ще й інших викладачів, як Михайла Крісу, якого поляки розстріляли після другої світової війни. Він був веселої владі, жартівливий, добрий учитель географії та природничих наук. Філолог Михайло Кужіль був арештований більшовиками і загинув, мабуть, у Вінниці. Добрячої владі, проте вимогливий учитель латинської мови О. Мельник, елегантний із вигляду та поведінки полоніст Л. Цвек. Учителями музики і співу в різні часи були Орест Богонос, Шпитковська, Зінок, Думановський. А був час, що самі керівники школи (Володимир Масевич і Омелян Бачинський) крім своїх головних завдань провадили гімназійний хор. В 1935 р. диригентом гімназійного хору був історик Ляхович. Учитель співу, Орест Богонос, колишній член хору Дмитра Котка, ліричний тенор, був теж диригентом чортківського хору хору Дмитра Котка, ліричний тенор, був теж диригентом чортківського хору "Боян". Учителька музики і співу С. Шпитковська після закінчення Львівської Консерваторії працювала в чортківській гімназії всього один рік, перед війною 1939 р.

Було б неправильно закінчити спогади про чортківську гімназію "Рідної Школи" з упадком Польщі. Бо хоч обставини змінилися, то не змінився в ній дух молоді. Ця гімназія й надалі залишилась тією самою науково й виховною інституцією для дітей свого народу.

З приходом московського окупанта на західні українські землі, чортківську гімназію "Рідної Школи" перейменовано на "десятиріччю число 1". Систему навчання зовсім змінено. Керівником призначена була Анна Ракоча-Теленко. "Запелом" (завідуючим педагогічною частиною) призначено вчителя В. Гуглевича. Більшовицька влада ввела до Вчительського Збору декількох своїх довірених, присланих із Совєтського Союзу молодих учителів, які диктували управителям, що й як робити. Призначені т. зв. комсоміри (комсомольські організатори) організували комсомол. До цієї комсоміри (комсомольські організатори) організували комсомол. До цієї організації "Ленінської Комуністичної Молоді" вони підбирали учнів за

партійними вказівками особливо обережно. Крім індиферентних одиниць туди попадали національно свідомі учні. Заливалася пригнічена атмосфера непевності. Учні вищих класів, що знали совєтську лівісність із перевірених книжкових видань, були незвичайно обережні, дивились довкола широко відкритими очима, насторожено чекаючи з дня на день чогось страшного.

Проте перший рік науки в "десятирічці" ч. 1^а проминув спокійно, ніби зовсім нормально. Почалися літні вакації. І ось совєтський гімн з ясною неба гроючюю і затривожилою учнів вищих класів чортківської десятирічки. В липні 1940 р. перший арешт. Жертвою вправ учень 9-ої класи Мирослав Балик із села Гадинківців, колишнього повіту. Цей незабутній друг мусів держатися дуже міжно, бо після нього, через кілька місяців, не було дальше жадних арештів.

Почався новий шкільний рік 1940/41. Старшо-класники йшли в школу із ще більшою обережністю та ще з більшою неспівністю про закінчений день. Під час лекцій сиділи вони немов на шпильках. З правила не спали по своїх домах, чи в офіційно в школі занотованих стінках, а в добре знайомих сусілів, а деколи навіть в домах знайомих їм добре із людяності й співчутливості родин інших національностей. Іноді наші вороги ставали нашими приятелями в обличчі спільного ворога.

Тринадцятого жовтня 1940 р. ранку агенти НКВД арештували учня десятої класи Володимира Гавришинця по дорозі до школи. Зібний, пильний, добрий учень, знаменитий спортсмен, завзятої, твердої й безстрашної владі юнак, провідний член підпільного руху. Не охороняла його навіть причаєність до Комсомолу. Цей неочікуваний арешт, за соціальним похолодженням неможомого юнака та ще й до того комсомольця, став страшним моментом для кількох із нас, обтяжених націоналістичним минулим, які того ж таки дня, незаметно, під час лекцій залишили свої класи і, пішовши в підпільне життя, ніколи вже більше не вернулись до совєтської школи. Тільки ті, які виявились опісля, що пішли в підпілля, врятували своє життя.

В лютому 1941 р., більшовицька кривава рука загорнула до чортківської в'язниці понад сорок хлопців і дівчат із нашої колишньої гімназії. Попали туди теж і зовсім невинні учні, якщо йдеться про організованість у підпільній організації. Згинули тоді за свій наряд, як герої чортківської гімназії: Мирослав Балик, Володимир Гавришин, Володимир Ковальчук, Володимир Балацький, Микола Царук, Осип Осалша, Михайло Гриневич, (що родився в Нью-Йорку ЗСА), Андрій Качур і А. Крохмалюк. Не надумо інших, про яких не маємо певних вісток, щоб їм не шкодити, якщо хтось врятувався від смерті в часах сталінського терору.

Не пощадила московська жорстокість і вчительського складу. І так пропали без вісті заарештовані в тому часі Михайло Марковський, старший віком М. Кужіль і Василь Баран, управитель хлоп'ячої бурси. Були вістки, що асі наші арештовані товариші й вчителі були вивезені на початку совєтсько-німецької війни до Вінниці і там жоросто помордовані в вінницькій тюрмі, пляново підпалені відступаючими відділами НКВД.

Таблиця абітурієнтів 8-класної державної української гімназії в Чорткові 1941/42 р.

У верхньому ряді сидять: Осип Танашевич, Мирослав Воярський, Василь Касіян, Ілля Гомонко, Анна Ракоча-Гелетюк, директор Теодор Пидліс, Михайло Чортківський, Михайло Криса, Володимир Ковальчук, Константин Демчук, Богдан Думановський. В ряді нижче директорка: о. Марко Дарога, Володимир Гелетюк.

Учительський Збір державної української гімназії в 1942/43 шк. р.

В першому ряді сидять: учитель Богдан Думановський, Михайло Криса, директор школи Теодор Пидліс, Анна Ракоча-Гелетюк, о. Марко Дарога і Володимир Гелетюк. У другому ряді: Константин Демчук, Ілля Гомонко, Мирослав Воярський, Іван Мокрицький, Богдан Сидячий, Михайло Чортківський, Володимир Гелетюк, Осип Гринишин, Іван Апанасюк.

Пришла зміна окупанта. На місце дикого більшовика прийшов новий, західно-європейський "культуртрегер", не менше безоглядний й жорстокий, німецький нацистський грабіжник. Вже в шість тижнів по його приході трьох чортківських гімназистів, Іван Іванчишин, О. Б. і Степан Ворох, які при Божій допомозі пережили в підпіллі час большевицького терору, були заарештовані Гештапом, разом із 250 студентами, що відбували т. зв. офіцерський вишкіл в Поморянах в серпні 1941 р., організований О. У. Н. Цим разом наші гімназисти із всіма курсантами опинились у тернопільській в'язниці, де впродовж місяця мусли вживалися шматком чорного хліба на день та водою. Були це початки гітлерівської окупації і ми мали щастя вийти на волю завдяки клопотанням Українського Комітету Тернополя.

У вересні 1941 р. організувалися знову, в нових обставинах, чортківська гімназія. Ті, що вазували рік за большевицької владі, перебуваючи в підпіллі, пішли продовжувати науку. Привернено старий тип гімназії. Кількох із нас колишніх 10-клясників, перейшовши чотири роки через польський новий тип, один рік совєтської системи, вступили до восьмої класи старого типу, щоб остаточно закінчити середньозшкільне навчання. До гімназії прибули нові вчителі. Учителю Ллія Гомонко, хоч дуже вимогливий у навчанні латинської мови, був дійсним приятелем молоді, що допомагав багатьом учням у матеріальній скруті. Учителю М. Чарнецький був добрим знавцем і викладачем німецької мови. Новий катехиз о. Марко Дирда став справжнім душпастирем гімназистів, рушієм активності в церковному, мистецькому й товариському житті гімназії. Крім знаменитих проповідей на ескортах і в церкві зорганізував Марійську Дружину дічат і хлопців, струнну оркестру, яка кожного ранку під час Служби Божої в церкві на Долішній Вигнанці грала твори церковної музики. Отець Марко Дирда проводив гімназійним хором, що крім співу під час недільних Служб Божих, давав вірним таки в церкві концерти церковної музики Бортнянського, Вєдєла тощо. Організував подібні концерти в довколишніх містечках і не тільки популяризував нашу церковну музику, але й поширював добру славу чортківської гімназії. Незабутнім залишився в пам'яті гімназійних хористів концерт на Святоюрській Горі в палаті митрополита Андрея, також концерт церковної музики на Яній Горі в Гоголіві і прогулянка до Каменя Добуша.

Директором гімназії був тоді математик проф. Теодор Поліха. Спокійний, вимогливий педагог, духовий аристократ. Опікувався молоддю і вставлявся за неї навіть у небезпечних моментах перед німецькою владою, особливо коли відбувалися арешти гімназистів. Його висока культура й повага допомогла витягнути з німецької тюрми тих, що були заарештовані туди в липні 1942 р., арештованих під час матуральних іспитів, абітурієнтів І. Іванчишина, О. Б. і автора цих рядків та чотирьох учнів з шостої й сьомої класи. Задержані ще на два місяці в чортківській тюрмі, а після вивезення, мабуть, до Львова, або Станиславова були: учень шостої класи В. Гулька і учень підготовчого матурального курсу А. Андрийчук. Обидва були обтяжені знайденою під час турсу в їхніх помешканнях націоналістичною літературою, а останній додатково ще спробою втечі в часі арештування та зломанням руки гестапівцями в боротьбі з ним. Очаїдх, справжній спортсмен, увесь час

серйозний, бойової владі, боївар підпілля ще за часів совєтської окупації, добрий друг, а крім цього добрий і пильний учень. Всіх заарештованих Гештапо вкидало до однієї келії. Нас було вже вісім. В одному моменті двері келії з доскомотом відкрились і в камеру вкинено покрываєного А. Андрийчука. Розповідав, що сталося. Він пробував втекти. Повалив на землю гестапівця і всіма силами рванує до втечі від гітлерівських поїснєк. Пробіг декілька вулиць, вскочив у шинтар і добіг до мур, поза яким широкі поля вкриті високою, доспілою вже тоді пшеницею. "Ще тільки кілька секунд, перескочити через мур, а там воля, ніхто не знайде мене у пшеничній ланаш", — розповідав зовсім спокійно, з обкравленим обличчям, безстрашний А. Андрийчук. Але в хвилині, як він пробував перескочити мур, що останню перешкоду до волі, поліційний пес догнав його. Він, утікаючи, пробував ножем відбити атаку вишколеного напасника, однак ця розправа забрала йому кілька прешіних хвилин часу. Гестапівці догнали і рукоятками пістолів побили до непритомності свою жертву.

Можливо, що ті два гімназисти були б по якомусь часі вийшли на волю, якби не страшна ніч 22-го листопада 1942 р., коли то Гештапо видало наказ до управ тюрм у цілій Галичині розстріляти всіх в'язнів запідозрених у приналежності до українського підпілля, як відплату за те, що саме першим згинув декілька гестапівців на вулиці Зеліньської у Львові в перестрілці з видатними українськими підпільними провідниками. Мабуть, тієї жакливі ночі згинуві наші товариші від куль німецьких "культуртрегерів". У чортківській тюрмі розстріляні були 52 невинні жертви. Тіла помордованих гештапо похоронило в спільній ямі біля містечка Ягольниці. На місці масового гробу через одну ніч виросла велика могила, яку на вічну пам'ять мученикам виснагло доконалим організоване українське суспільство. А в 1943 р. гітлерівці застрілили по дорозі до Паушівки вояка УПА, гімназиста Володимира Ласюту.

Після другого приходу більшовиків у Галичину згинуві як воїни УПА в нерівних боях проти московського окупанта колишні учні чортківської гімназії: знаменитий баритон-солист гімназійного хору, атлетичної будови Микола Зубик, хресталого характеру товариши: Марія Римик і Слава Юрчинська. Згадаємо тут тільки тих, про яких маємо певні відомості.

Багато важких перешкод і трагічних моментів стояли на шляху життя й росту чортківської гімназії, та все таки в тяжких і несприятливих обставинах вона дала чимало видатних одиниць, які сьогодні займають важливі позиції в культурному, мистецькому, громадському, науковому, професійному і політичному житті українського народу по обох боках залізної куртини.

КРУЖОК УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА "РІДНА ШКОЛА" В ЧОРТКОВІ ТА ЙОГО ШКОЛИ.

Обговорюючи незвичайно плодотворну та корисну працю Українського Педагогічного Товариства "Рідна Школа" на вужчому його відтинку міста Чорткова та чортківського повіту для добра не лише місцевого українського населення, але також для всього українства Чортківської Округи, не можемо поминути мовчанкою тієї жертвенної піонерської праці на виховно-шкільному відтинку, що її також серед невідрадних обставин провели чортківські провідні діячі ще за австрійської окупації Галичини.

Українські народні маси, хоч самі мало освічені в давноминутих часах, опиняючись як слід вату освіти для своїх дітей, відчували не раз може

Д-р Михайло Росляк

підсвідомо, що тільки через основно поширену освіту наш народ зможе видобути із того незавидного національно-політичного та соціально-економічного становища, що його накиннули йому різні окупанти нашої землі. Тому, хоч самі ще не раз зовсім неписьменні, всімами заходами при незвичайно скромних матеріальних засобах намагалися просунути свої діти, зокрема хлопців, до міських шкіл, де вони могли б дістати більше освіти, підготуватися до переходу до середньої школи, тоді знаної як загально-освітня гімназія, а там далше й до високих шкіл. Розуміли це добре нечисленні тодішні наші національні провідники в Чорткові і, щоб ліхові зарадити, використали відповідні постанови загально-освітнього товариства "Просвіти", під фірмою філії цього товариства в перших роках двадцятого сторіччя закупили недалеко залізничного двіря в Чорткові відповідну більшу посілість із будівельною площею, садом та розлогим городом і на тій посілісті вибудували мурований більший будинок на приміщення селянської дітвори з чортківського повіту, що мала б ходити до т.зв. "виділової школи" в Чорткові, щоб підготуватися до переходу до дальшої науки в учительській семінарії в Чорткові або в українських гімназіях в Тернополі чи Станіславові. Це була справді піонерська праця тодішніх наших народних провід-

ників, що діяли під проводом заслуженого директора школи Дениса Добромільського, який був першим та довголітнім управителем заснованої бурси, виховником та інструктором там приміщеної дітвори і молоді, які обов'язки він виконував зовсім безплатно, та місцевого адвоката д-ра Антона Горбачевського, який також жертвенно та безкорисно виконував не лише громадсько-суспільні, але також фахово-правничі справи, зв'язані із справою набуття посілість, поставленням будинку, оформленням статуту для ново-заснованої бурси тощо. Цим двома заслуженими громадянами помагали інші тодішні провідні наші діячі в Чорткові та Чортківщині. Після смерті Дениса Добромільського бурсу вели вчителі української гімназії "Рідної Школи", заснованої 1911/12 р. Останнім управителем бурси від 1931 р. аж до часу відступу московсько-большевицьких армій під напором гітлерівських змоторизованих полчищ в червні 1941 р. був гімназійний учитель Василь Баран, що був одночасно керівником семикласної народної школи "Рідної Школи", відкритої в Чорткові в вересні 1933 р. Цей останній управитель своїм вмілим проводом і раціональним господарюванням розбудував бурсу, змодернізував її, посплачував всі залегли борги і провадив її на такій виховній та санітарній висоті, що навіть польські адміністрації, санітарні та шкільні чинники, переводячи інспекції, не могли нічого їй закинути і так могла та бурса виконувати своє відповідальне завдання, виховуючи у своїх приміщеннях незалежну селянську молодь, яка користалась з науки спершу лише в місцевій "виділової" школі і учительській семінарії, опісля в українській гімназії, лишею та семикласній народній школі "Рідної Школи".

У часі відступу з Чорткова НКВД арештувало останнього управителя бурси Василя Барана, що в тому часі працював у Шкільному Інспектораті, і разом з іншими 1.300 в'язнями з чортківської в'язниці, сильно ескортованими, пішки відправляло до тюрми в Вінницю, де всіх їх вимордувано вліті 1941 р. перед дальшим наступом на Україну гітлерівських армій. З цих чортківських в'язнів вирятувалося лише 8 осіб, які чудом були неостріляні, а лиш ранені серед масахри величезного числа в'язнів, зібраних там із західної та центральної України. Між чудесно врятованими був один в'язень із Чорткова, що вернувшись додому, докладно поінформував дружину і доньку Василя Барана про його трагічний кінець у тюрмі в Вінниці, заявляючи, що на власні очі по втечі большевицьких злочинців бачив трупа їх чоловіка і батька.

На закінчення цієї частини спогаду про працю чортківської бурси слід ствердити, що через її скромні кімнати перейшли впродовж півсторіччя сотні української дітвори та молоді, які опісля, по закінченні середньої та високої освіти, відігравали визначні ролі не лише у своїх професіях як священники, адвокати, судді, лікарі, інженери, різного роду вчителі, кооператори, державні службовці тощо, але також як жертвенні та безкорисні працівники на народній службі на різних відтинках багатогранного національного-громадського життя.

Полагодились задовільно справу організації власної бурси, чортківські діячі почали серйозно застановлятися над потребою створення в самому Чорткові повної середньої школи типу загально-освітньої класичної гімназії, яка дала б приміщення більшій кількості молоді, зокрема селянської, що з

кожим роком щораз численніше зголошувалась із різних місцевостей до Чорткова та сусідніх повітових міст Чортківського Округу, щоб відповідно підготуватися до вступних іспитів до гімназії. А що мало хто з уваги на нездовільні масткові відносини батьків міг рухатися на гімназійну науку в далекі містах Тернополі, чи Станіславові, то виникла печуча потреба створення української школи того типу в Чорткові. Бо в тих часах існували на терені Чортківської Округи тільки так звані украйствітські семінарії в Чорткові та в Заліщиках, в яких деякі предмети повинні були викладатись також українською мовою. Ті то вліті 1911 р. ті самі діячі, що колись захопились такою організацію бурси, але вже в трохи збільшеному гурті, — бо прибули до них колишній суддя, опися адвокат, д-р Остап Юринський, учителі місцевої державної семінарії: Дмитро Пігут та Іван Коосак, пізнійшій сотник УСС, численні учителі народних шкіл із самого Чорткова та доволішійші сіл, численні свідомі національно та у своїй суспільно-громадській праці жертвенні українські католицькі священики, — рішили з початком вересня 1911 р. за посередництвом українського Шкільного Союзу у Львові заснувати в Чорткові першу класу української приватної гімназії, яка впроваджує наступний рік поступово мала б розвинути у повну 8-класну класичну гімназію. Цей план швидко здійснено з початком шкільного року 1911/12. Отже до вибуху першої світової війни ця гімназія мала вже розбудовані повні три класи під проводом кваліфікованого директора Олександра Бойшуна та кваліфікованих учителів. Вже в тому часі гімназія у трьох перших класах нараховувала коло ста учнів (хлопців і дівчат), маючи характер колекційної школи, який задержувала за ввесь час свого існування.

Гімназія, що вивчала правом прилидності, що зрівнювало її свідоцтва з відзнакою кінця цих державних австрійських гімназій. Про її розвиток доваго тодішній провід місцевих філії тов. "Просвіти", в якого керівну роль відігравали адвокат д-р Антін Горбачевський, суддя д-р Остап Юричницький, учителі місцевої державної семінарії: Дмитро Пігут, Іван Косака, Василь Коваль, директор "випускової" школи Денис Добрянський, учитель фізики школи Олександр Волощук за посередництвом Шкільного союзу, що в тіх роках з ініціати українських репрезентатів галицького союзу та виденського парламенту давав правну опіку тодішнім нашим вже досить численним приватним школам.

Несподіваний ябух першої світової війни в липні 1914 р. та негання окупація Галичини російськими арміями перервали далшу плянуву пращо гімназій. Шойно після відступлення російських армій з Галичини вліті 1917 р. гімназія відновила свою діяльність. В тому часі гімназія користувалася вже правом прилюдности, що його з уваги на міжнародну опінію почала респектувати також нова польська окупаційна влада. Такий правний стан гімназії тривав до 1925 р., коли то Шкільна Кураторія у Львові відібрала гімназії не право, мотивуючи своє рішення тим, що школа не має відповідного приміщення та відповідно розбулованих шкільних кабінетів. Насправді головним мотивом цього рішення польського шкільного львівського куратора було бажання польських адміністраційних та шкільних чинників довести школу до самодіквіції в налі, що, коли гімназія не матиме права

придильності, то впав стан фреквенції учнів у школі, що в далішній консеквенції виклике фінансові труднощі та різні матеріальні ускладнення для власника школи, а це напевно мусить довести до ліквідації школи. Що такий мотив керував політикою Кураторії, виявилося незабаром, коли Старшина Кружка УПТ подбала про ще один поверховий будинок на додаткове приміщення шкільних класів, доповнила шкільні кабінети за аказівками шкільного візитатора і внесла на писмі прохання про привернення школи вибраного права. Тоді Львівська Шкільна Кураторія мислями не відповідала на це писмо Старшини Кружка, а писемні ургенції в цій справі посилала також без відповілі. Нарешті я особисто, як голова місцевого Кружка УПТ, поїхав до Львова на аудієнцію до куратора Галомського, в часі якої ще раз вияснив йому, що власник школи, Кружок УПТ, тимчасово зв'язав задовільно справу приміщення школи, придбавши для неї ще один будинок, що подбав про потрібні кабінети за аказівками шкільного візитатора і робить інтенсивні заходи про будову власного шкільного модерного будинку на приміщення гімназії. На ці мої вияснення куратор Галомський відповів, що знає про це із звітів візитатора Юрія Польського, але його теперішній стан приміщення школи навіть у двох будинках не задовольняє, бо і цей другий будинок невідповідний на приміщення школи. Коли я на те підкріплю, що цей другий будинок раніше був одним приміщенням, для державної польської торговельної школи, а ми тепер маємо для нашої гімназії аж два будинки, що всі державні школи в Чорткові працюють в не кращих від наших будинках, бо в Чорткові взагалі нема нових модерних шкільних будинків, тоді куратор Галомський чинично у змісём відповів мені: "Ваші аргументи в цій справі не є слушні. Державна школа — то конечність і її мусить приміщувати, де лише можна, без уваги на те, чи будинок вповні надається на таке приміщення школи. Натомість приватна школа — то люксове і коли ви конечче хочете вести приватну школу, хоч — на мою думку, — не мусите цього робити, то мусите мати на ту школу люксове приміщення. Ваше прохання про надання вашій гімназії права придильності буде позитивно полагоджене, коли знайдете відповідне приміщення на вашу приватну школу." Іншими словами: не можете допустити до існування вашої окремої школи, посилаєте ваші діти до державної польської гімназії, а ми вже виховуємо їх на вірних слуг нашої державної рації і нашого уряду. По такий жеї і відкрито ворожий навіс куратора Галомського я гілкий подякував за аудієнцію і заявив, що будемо доглядати за цими діловими справами у відповідних чиничку у Варшаві.

Це правда, що навіть винаймлення для гімназії другого будинку остаточно не забезпечувало школи відповідним приміщенням і не давало можливості поставити її на такій висоті, на якій хотіли її бачити і самий власник школи, Кружок УПТ "Рідна Школа", і Вчительський Збір разом із своїм директором, і загальн українського громадянства Чортківської Округи. Тому ще в двадцятих роках було закуплено від місцевої української парохії більшу площу при вул. Залізничній коло старої церкви на Долнійшій Вигнанні, на ній, що незабаром треба буде приступити до будови на тій площі власного приміщення для гімназії.

Та незабаром трапилася нова нагода купити відповідної площі.

Користаючи з того, що в самому центрі міста Фундація Убогих ім. Саловського, колишнього більшого землевласника в Чорткові, почала парцелювати свою велику посілість при вулицях Паркової та Трибунальській, Кружок УПТ рішив запитати для своїх потреб більшу площу з цієї мастиности, бо вона краще надалася під будову рідношкільного будинку від купленої площі при рухливій вул. Залізничній. Цю нову площу вваляло Старшина Кружка набути тільки тим способом, що підставлено в ролі купця місцевого гімназійного вчителя Михайла Марковського, на якого ту площу по купівлі від Фундації Убогих заінтабульовано. Шойно по довшому часі після цієї трансакції учитель Марковський "подарував" цю площу вже нібито від себе на потреби "Рідної Школи" в Чорткові. Зроблено це тому, що управа фундації відмовилася була проламати будь-якій українській інституції шонебудь із своїх парцельованих мастів.

Слід при тому зазначити, що засновник фундації був українського роду та греко-католицького віровизнання і він у фундаційнім акті призначив свій масток на виховання сиріт та малих дітей бідних батьків без уваги на їх віровизнання. Тим часом місцеві поляки, перебаривши цю фундацію в свої руки, віддали її під опіку польським законним-шариткам, що зробили з цієї фундації ще один бастион польськості в Чорткові і, коли навіть приймали українських дітей до захисту, то негайно переводили їх на римо-католицький обряд і виховували їх у польському дусі. Українські католицькі священики ніколи не мали доступу до цього захисту, а місцеве Старство ігнорувало українські протести проти насильного перетягування в тім захисті українських дітей на римо-католицький обряд.

По впорядкуванні табулярного права власности Старшина Кружка побала, щоб архітект виготовив відповідний план будови, призначеної на приміщення гімназії, і в 1929 р. подав цей план на затвердження тернопільському воеводі Малешкому. Минали місяці, минали і роки, а воевода не давав жадної відповіді. Писемні пригадування залишалися без відповіді. Тому коли львівський шкільний куратор заявив мені, що без придбання відповідного модерного приміщення Кружок не може рахувати на право прилюдности для своєї школи, то я вніс тоді спеціально до Тернополя, щоб там особисто у воеводи Малешкого інтерв'ювати в справі затвердження наших планів будови. Коли я внісши воеводі всю справу і попросив затвердити план, то на це воевода коротко відповів, що він поінформований про цю справу воевідомим будівельним урядом і що не може дозволити будувати шкільний будинок на площі, яка єсучасу з судовими забудованими, зокрема з в'язнищою Окружного Суду, бо це може мати шкідливий вплив на виховання молоді. Коли Кружок УПТ хоче будувати школу, то мусить подбати про іншу відповіднішу площу. Діставши в руки приготовану вже давніше відмовну відповідь, я вернувся до Чорткова і скликав засідання Старшини Кружка, на якому зreferував вислід моєї інтерв'ю у Воевідстві і запропонував зробити проти цього рішення рекурсу до Міністерства Внутрішніх Справ у Варшаві. Але тому, що немає нигде на успіх рекурсу, то не чекаючи на його вислід, слід негайно поробити заходи для вибудування невеликого мешкального будинку з таким внутрішнім розташуванням

конструктивних і висячих стін, щоб замість малих мешкальних кімнат можна було створити коридори та великі шкільні залі. По обговоренню цієї справи було створити відповідний план у місцевого архітекта, німця Ральфа Браннера. Присутнього на засіданні адвоката д-ра Володимира Електоровича Браннера. Присутнього і члена управи міста Чорткова, прицилувати, уповноважено, як лавника і члена управи міста Чорткова, прицилувати, щоб посадик Станіслав Михаловський затвердив план, ще поки стане загально відомим намір будувати такий будинок.

Завдяки вправності та розумному спритові д-ра Володимира Електоровича посадик Михаловський затвердив план і на його основі на весну 1937 р. Кружок "Рідної Школи", продавши свою першу площу при вулиці Залізничній "Окружному Союзові Кооператив" у Чорткові за 9 тисяч золотих, міг приступити до будови. Широкий загаль місцевого населення, своїх людей, поляків і жидів, не знав усіх перипетів в справі цієї будови. Знав лише, що "Рідна Школа" має площу при вулицях Паркової та Трибунальській і що на цій площі стане великий будинок, в яким буде приміщена школа.

Але до поставлення відповідної будівлі треба було відповідних фондів. А насправді фінансовий стан Кружка ще перел кількома роками був жалюгідний. Переуасім слід згадати, що довголітня низька фреквенція учнів у гімназії не давала настільки шкільних оплат шомісячно, що вистачало б на покриття, якщо вже не всіх шкільних видатків, то принаймні місячних оплат учителів, директора школи та чинів за приміщення на школу. На ці основні учителів, директора школи та чинів за приміщення на школу. На ці основні потреби жуживано всі рідно-шкільні збірки в Чорткові і повіті, які в тім часі не були задовільні. З причини постійних дефіцитів Кружок УПТ кілька років не сплачував своїх шомісячних зобов'язань до Каси Хворих та Фонду Безробіття, а ці установи в дальшу чергу обтяжували своїми претенсіями до незплачених сум наші обидві будівельні проекти табулярними гіпотекми. Тих гіпотек в 1935 р. було вже так багато, що загрожувала примусова судова ліквітація обидвох площ і цілковита їх утрата. Крім того власник гімназії злягав із недоплатами учителями школи на великі суми, що їх іхологи не міг заплатити, коли рахувати висоту платні кожного вчителя відповідно до ставок, що обов'язували по державних гімназіях. Такий стан не міг тягнутися в безконечність, бо не загрожувало цілковито руйною та небезпечною ліквідації школи навіть без натиску з боку ворожих чинників.

Коли я молодією людиною перебрав восени 1929 р. головуство Кружка УПТ "Рідна Школа", тоді все фінансове діловодство власника школи провадив один з учителів школи, що одночасно був членом Старшини Кружка в характері його скларка. Він інкасував на шкільних перервах оплати від учнів і щоденно сплачував зібрані гроші учителям малими зачетами, при чому в цілості сплачував шомісяця приватним власникам шкільних будинків їх належності за приміщення школи, бо найменша недоплата загрожувала судовим процесом та викиненням школи з будинку. Щоб шоймо ліхові раз на завжди зарадити, я запропонував директоріві школи та всьому Вчительському Зборові такий вихід з цього незavidного становища:

Скаржник Кружка, яким буде завжди один з учителів як повноправний член Старшини Кружка, всі зібрані від учнів чи їх батьків шкільні оплати

щоденно передає до місцевого Українбанку на рахунок власника гімназії. Висота платні директора школи і всіх учителів усталоється на сумі 75% висоти платні вчителів державних гімназій із зарахуванням індивідуальних кваліфікацій та років служби в "Рідній Школі" окремих учителів. Так усталена нова платня буде обов'язково кожному вчителю щомісяця заплачена без уваги на те, які доходи з різних джерел може мати власник школи. Всі члени Вчительського Збору зрікаються своїх заlegлих від років претенсій з причини невірності платні.

Як директор гімназії, так також усі вчителі зрозуміли як слід незавидне становище, в якому знайошесь тоді власник гімназії, і радо погодилися на таку службову угоду з Кругом УПТ. Це була тоді з боку всіх членів Учительського Збору незвичайно велика жертва і в її після як слід оцінив широкий загал нашого громадянства. Так радикально за взаємним порозумінням звільнено власника школи від великих заlegлих зобов'язань. Це був перший крок на шляху санації фінансів та господарювання власника школи.

В дальшу чергу Старшина Круга прийняв мої пропозиції в справі цілковитої сплати заінтабульованих заleglostей на рахунок Каси Хворих та Фонду Безробіття, як також категоричну вимогу щомісячної сплати вкладок до тих установ від нашої гімназії, як також відтоді вже діючої семикласної народної школи. Незабаром власлос успішно реалізувати плян сплати боргів "Касі Хворих" та "Фондові Безробіття", що приймали замість готівки облігації польської державної внутрішньої позички. Ці облігації власлос зібрати як пожертву від усіх наших установ, зокрема кооператив, та від деяких наших громадян, що мусили раніше такі облігації купити. А завдяки ініціативі та допомозі розумного, спритного та дуже рухливого директора кредитової кооперативи "Побіда" в селі Білим, після директора "Українбанку", Олексі Коса скопувано для Круга УПТ такі облігації за ціну четвертої частини номінальної їх вартості від різних власників таких облігацій, що хотіли позбутися їх за безцінь, зокрема від поляків та їх установ у Чорткові, а після у Львові на чорному ринку. Так куплено таку кількість цих облігацій, що вони вповні вистачили на сплату наших заleglostей до Каси Хворих і Фонду Безробіття.

Після санації фінансів прийшла черга на оживлену збірку, акцію, яку розпочато закликом до оподаткування найперше всіх передових громадян самого Чорткова. На спільному засіданні рідношкільних організацій та членів Управ усіх інших місцевих та повітових організацій Чорткова я запропонував, щоб кожний із присутніх найперше самий себе оподаткував покищо одноразово жертвою у висоті своєї одномісячної платні, як одномісячних доходів. Коли почнемо від нас самих, створимо довіря до нас, як передових громадян у Чорткові, що взялися за переведення запланованої збірки, і тоді матимемо більш запевнений успіх. При цьому я особисто склав на ту цінь і на руки директора Українбанку на рахунок Комітету Будови тисячу золотих. Всі присутні однодушно одобрили мою пропозицію і вже на самому засіданні члени писанимих деклараціями як частинними виплатами на руки Олексі Коса, скарбника Комітету Будови, склали значні суми.

На цьому засіданні поділено чортківський повіт на малі райони, що складалися найбільше з двох-трьох суміжних сіл і кожний такий район призначено окремим громадянином до постійної особистої обслуги, найменш раз на тиждень, для переведення збірки. Кожний збирач обов'язаний був особисто відвідати приділені йому громади чи то в неділі та свята, чи навіть вечорами в робочі дні. Кожний збирач раз на тиждень складав на письмі звіт про виконання роботи голові Будівельного Комітету, що скликавав щопонеділка ввечері руки голови Будівельного Комітету, що скликавав щопонеділка ввечері сходили всіх збирачів, на яких підсумовувано виследи тиждневій збірковій акції в цілому повіті. При цій нагоді збирач пожертв шукав кандидатів з-поміж селянських дітей на учнів народної школи та гімназії. В цій акції брали жертвенну участь обов'язково всі активні громадяни в Чорткові і повіті. А велику роль в цій збірковій акції відіграв чортківський повітовий Український Кооперативний Банк взагалі, а його тодішній головний директор Олекс Кос зокрема. Вислід цієї збіркової акції перейшов наші сподівання. Численними більшими та меншими жертвами зібрано впродовж короткого часу коло ста тисяч золотих, які вповні вистачили на покриття коштів сирій будови будинку під дах. З кінем жовтня 1937 р. накрито дах бляхою, забезпечуючи будинок перед шкідливими впливами зимової пори, а після поведено дальшу збірку акцію впродовж зими для прибирання коштів на цілковите викінчення будинку в наступному році. Народ був захоплений нашими успіхами і кожний громадянин бажав якнайбільше своїми жертвами майна причинитися чимнебудь до швидкого закінчення будови.

Але в цій дальшій акції несподівано прийшов новий ворожий удар. Тим разом від місцевого посадика, котаря Станіслава Міхаловського. Коли ранньою весною 1938 р. замовлені ремісники та робітники прибули на місце будови, щоб продовжувати працю над викінченням будинку, з'явилися на будові два поліцаї, які прогнали робітників з будови і опечатали будинок. Одначо посланець місцевої Управи лоручив мені письмо, в якому було сказано, що Управа міста, довідавшись, що її впродовжено в бруд, що під пляшкою будови мешкального будинку криється будова шкільного будинку, забороняє дальшу працю, бо власник площі та запланованої будови не має потрібного для цієї справи дозволу від тернопільського воєводи.

Я скликав негайно засідання всіх членів Управ усіх місцевих рідношкільних організацій, на якому рішено опротестувати вчинок посадика С. Міхаловського, зв'язавши негайно з сенатором д-ром Антоном Горбачевським і послом д-ром Степаном Бараном, що репрезентували чортківську округу у Варшаві, і просити їх про вислання для мене, голови рідношкільних організацій у Чорткові, авлісній у прем'єра міністрів, генерала д-ра Славоє-Складковського, який одначо виконував обов'язки міністра внутрішніх справ, щоб у нього безпосередньо добитися уневажнення рішення чортківського посадика. В дуже короткому часі повідомив мене сенатор д-р А. Горбачевський телефонічно, що авлісній призначено на найближчий понеділок, і просив, щоб я негайно виїхав до Варшави. Я виготовив у польській мові коротку історію цієї тяжкої справи, представив теж становище Львівського Шкільного Куратора щодо його відмови призначити гімназії права прилнності і, забравши з собою затверджені пляни будови та

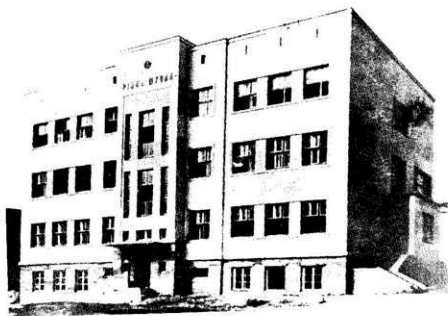
всі інші матеріали, вихав до Варшави. Тут довідався я від сенатора Горбачевського і посла Барана, що авіація відбудеться о 10 годині в соймовому бюрі прем'єра. Озброєний документами і планами, я з'явився в товаристві обох парламентаристів у бюрі прем'єра. Зреферувавши йому справу, я виразно підкреслив, що кружок "Рідної Школи" в Чорткові, не маючи змоги добитися від тернопільського воєводи затвердження плану будови шкільного будинку, примушений був будувати звичайний мешкальний будинок, щоб мати маскову користь на свої статутівні завдання. Але якщо за згодою шкільної влади в майбутності вдасться примістити в тім будинку гімназію, то це буде найкраще шкільне приміщення, якого не мають навіть державні школи в Чорткові.

Вислід інтерв'ю був надзвичайний. Прем'єр Славоу-Складковський, що похмуро, але пильно слухав моїх слів, по закінченні моїх висяєнь звернувся до свого секретаря словами: "Негаймо прошу телефонічно в моїм імені доручити посадникові Міхаловському відкрити будову і не робити надалі жадних перешкод у цій будові." Описав, подаючи мені руку на прощання, заявив: "Бажаю вам, пане докторе, та вашим співробітникам всього найкращого в цій справі." Це все діялося в присутності ще кількох осіб, зібраних у бюрі прем'єра, як пізніше виявилось, пресових кореспондентів, які переповіли на сторінках своїх пресових органів перебіг цієї історичної для "Рідної Школи" в Чорткові інтерв'ю.

По двох днях, коли я вернувся з Варшави до Чорткова, застав на будові оживлений рух фахівців і будівельних робітників, які разом з членами рідношкільних організацій вітали мене на будові, гратуючи мені з приводу цього успіху. Я особисто уважаю, що найбільшу, а то може й виключну заслугу в усій справі поклав д-р Антін Горбачевський, довголітній чортківський адвокат, посол і сенатор, людина скромна, але жертвенна, з гарячим українським серцем. Він саме як найстарший віком сенатор, у тій останній парламентській каденції на телефонічне прохання прем'єра Складковського відкривав перше засідання сенату і це, як мені здається, мусіло мати вплив на відношення прем'єра до достойної і загальношанованої особи цього нашого довголітнього парламентариста і визначного громадянина.

Як було заплановано, з кінцем серпня 1938 р. будинок був шкільково викінчений і всі залі та кабінети були готові. З початком шкільного року по Службі Божій в церкві всі учні з своїми батьками, всі вчителі під проводом директора Омеляна Бачинського, всі члени проводів місцевих українських організацій та інші численні місцеві та довколишні громадяни зібралися на просторій площі для посвячення нового будинку та офіційній передачі ключів головою кружка УПТ директорів гімназій та лише Омелянові Бачинському. По dokonанні посвячення будинку місцевим парохом о. Теодором Чубатим в асисті гімназійного катехита зібрані громадяни оглядали окремі залі, складаючи директорів гімназій побажання якнайкращих успіхів у дальшому навчанні молоді в цьому, тепер вже просторому та модерному, шкільному будинку.

Кошти будови, не враховуючи дарових робіт окремих громадян і

*Будинок гімназії "Рідної Школи" в Чорткові
(після викінчення в вересні 1938 р.)*

Учительський Збір (з директором Омеляном Бачинським у центрі) та учні гімназії "Рідної Школи" ім. Маркіяна Шапкевича перед новим, власним будинком 1938/39.

старших учнів школи, виносили 280 тисяч золотих. Всі гроші склали жертвенні громадяни чортківського повіту, а також численні громадяни сусідніх повітів. Залишилось було на кінець будови тільки 22 тисячі золотих боргу за будівельні матеріал, на що в міській жовтні позичено у Центр-Банку у Львові потрібну суму, і борг той згодом виплачено.

Шкільний будинок був модерний, на три поверхи, з високим підвалом і фундаментом, що вповні відповідав усім вимогам на приміщення школи. У великій залі в підвалі влаштовано гімнастичну залу з вигідною сценою для шкільних вистав та інших потреб школи. Крім того на сцені улажено вівтар, який щонеділі та кожного свята служив катехитові гімназії для відправи Служб Божих і в той час простора гімнастична зала ставала каплицею. На фронтонній стіні будинку приміщено напис "Рідна Школа" з рідношкільним гербом, що кожному прохожому вказував, яким завданням будинок має служити.

Приміщення гімназії та ліцею у власнім модерним будинку негайно спричинило небувалий розвиток і зріст гімназії та ліцею. Фреквенція учнів збільшилася ще в часі будівництва будинку і під час ведення акції над придбанням фонів на що будову, бо представники "Рідної Школи" звертали увагу не лише на матеріальні злобртки на покриття коштів будови, але вели також оживлену освітню акцію, зокрема серед широких мас селянського населення цілої чортківської округи, щодо потреби середньої освіти нашої молоді. Вони особисто випикували, зокрема по селах, зібраних дівчат та хлопців і особисто переконували батьків про потребу дальшої освіти в середній школі їх здібних дітей, обіцяючи при тому незможним батькам всяку можливу матеріальну підтримку в бурсі УПТ "Рідної Школи". Це мало той наслідок, що фреквенція учнів гімназії вже в 1937 р. збільшилася вдвоє, а також значно зросло число учнів семикласної народної школи, як підбудови гімназії. Це все підбальорювало не лише провідних діячів, але також широкі верстви населення всієї округи.

Тоді вже й Кураторія Львівської Округи мусіла признати гімназії "Рідної Школи" в Чорткові право прилюдности.

В такому стані застав чортківські школи вибух другої світової війни, коли на зміну польської окупації Галичини прийшла московська комуністична окупація. Вона перемінила всі три наші школи, тобто семикласну народну школу, гімназію та ліцей на десятирічку ч. І за своїми шкільними організаційними системами. В часі першої окупації ця школа працювала під проводом Анни Ракочей-Теленко, що довгі літа за польської окупації була вчителькою гімназії. Коли в червні 1941 р. на зміну московської окупації Галичини прийшла німецька окупація, тоді наша школа перемінилася на вісімкласну гімназію гуманістичного типу і під такою назвою працювала під проводом директора Теодора Поліхи за весь час німецької окупації.

Впродовж свого поперх 30-річного існування чортківська гімназія виховала тисячі української молоді, хлопців і дівчат, даючи їм солідну освіту, приспособлюючи її до дальших студій у високих школах. Багато вихованків цієї чортківської школи згинувли в пожежі другої війни та в московських

Збірні лекції народної школи У. П. Т. учителя Остапа Маньовського (О. Маньовський сидить у центрі, праворуч від нього вчителька Ірина Олексюкова, ліворуч – друга вчителька).

Новоно заснована народна школа У. П. Т. в 1933/4 р.
(В центрі – українська школа Андрій Шмита з дружиною, що були її фундаторами будинку для школи)

тюрмах, багато їх збереглися для праці на добро свого народу, багато працюють тепер у вільному світі, зокрема на американськiм континенті, в різних професіях, священників, лікарів, адвокатів, інженерів, учителів, професорів, мистців.

Діяльність Клуба "Рідної Школи" не обмежилася справою гімназії, бо дуже скоро виявилася потреба створення української народної школи, як підбудови гімназії. Крім того провідними діячами керував ще важливіший мотив: шоправда, в Чорткові існували дві державні семикласні початкової школи (хлоп'яча і дівоча), але вони велися польською мовою навчання, а за Польщі працювали в них головню польські вчителі-щовіністи.

Вже в часі першої світової війни після відновлення гімназії УПТ кваліфікований учитель Остап Маньовський, уродженець і житель Долішньої Вигнанки, заснував був підготівний курс до гімназії, що повторювалося щорічно і за Польщі. Згодом він почав організувати приватну народну школу при гімназії. Тоді ще окупаційна польська влада не бралася за нищення українського народного шкільництва, бажаючи зберегти про себе добру оцінку в очах альянських чинників у Парижі, які мали вирішувати правню дальшу долю Галичини. Отже в цій акції ні сама гімназія, ні учитель Остап Маньовський не мали жалних перешкод з боку польських загально-адміністраційних та шкільних чинників. Так у короткому часі самочинно постанала майже самостійна приватна українська народна школа, що, однак, не мала формального дозволу діяння від польської шкільної влади, яка її існування мовчки толерувала. Щойно по призначенні Галичини Польщі Радою Амбасадорів у Парижі місцевий шкільний інспектор заітересувався цією школою і зажадав її ліквідації. Тому що Львівська Шкільна Кураторія відмовила дозволу власникові гімназії на дальше ведення цієї школи, то вчитель її Остап Маньовський перевів навчання на збірні лекції і, поділивши всіх дітей на малі групи, вів дальшу науку групами, по приватних домах батьків. Місцева поліція, як лише могла, робила труднощі у веденні цих збірних лекцій, які щороку постачали значне число кандидатів до гімназії. Однак в 1930 р. Староство в Чорткові при допомозі поліції та адміністраційними карами вчителів зліквідувало остаточно цю школу. У зв'язку з тим зродилася потреба відкриття в Чорткові нашої приватної школи за виразним дозволом шкільної влади. Тим більше, що в тому часі в Польщі змінено організацію всього шкільництва, прийнявши за основу семикласну народну школу, а з дотеперішніх 8-класних гімназій створено загальну 4-класну гімназію, з якої учні по т. зв. "малій maturi" могли переходити до двокласних ліцеїв, зорганізованих за спеціальностями. Щойно по закінченні одного з таких ліцеїв їх абсолюенти могли продовжувати студії на високих школах. Цей принцип організації застосовано також до всього приватного шкільництва. Вже по закінченні 6-ої класи початкової школи, як загальної підбудови всього середнього шкільництва, учні могли здлати вступні іспити до 4-класної гімназії.

Таку нашу приватну 7-мкласну школу відкрили ми за згодою Чортківського Округного Інспекторату розвитком способом, зачинаючи найнижчими класами у вересні 1933 р. в будинку при вулиці Шкільній, що його коштом

*Перша класа народної школи У. П. Т 1934 р.
(В центрі — її вчитель Василь Баран, пізніше керівник школи)*

*Батьківський Клубок і вчителі народної школи У. П. Т 1938 р.
(В центрі — голова Б. Кр. Василь Шмата)*

5,000.00 золотих купив від головної Центральної т-ва ім. Михайла Качковського у Львові перший безінтересний керівник цієї школи, смертований довголітній учитель та керівник державної народної школи. Андрій Шмата враз із своєю дружиною Михайлиною з роду Павлух. Цей княжий лар Андрія та Михайлини Шматів для чортківської "Рідної Школи" уможливив нам забезпечити відповідне приміщення для цієї нової школи; при тому Андрій Шмата погодився навіть зовсім безкоштовно очолити школу в характері кваліфікованого керівника. Завдяки цьому Кружок УПТ в Чорткові мав основу домогатися в Шкільній Інспекторії видання згоди на формальне існування цієї школи. Школа почала свою діяльність у першому році свого існування лише з 12 учнями, а вже в 1939 р., тобто в шостому році свого існування, ця школа закінчила шкільну працю в шості класах із 185 учнями і в тому році дала перший випуск кандидатів до місцевої нашої гімназії.

Коли школа вже гарно розвивалася, фундатор школи Андрій Шмата з уваги на свій поважний вік зрештував з керівництва, а перебрав його гімназійний учитель, що вчив у цій школі, Василь Баран, що мав не лише теоретичну освіту з обсягу народного шкільництва, але також відбув був ще окрему практику в народній школі. Крім керівника постійно працювали в цій школі такі повнокваліфіковані народні учителі: Ірина Тарнавська, Михайлина Шманська, Галина Шкрумид, Лисак та о. Кость Гаврилів. Навчання в школі стояло на високому рівні, так що щорічні візити державних інспекторів були зовсім задовільні. Жертвенну працю при організації цієї школи виявив був тоді головний директор Округного Союзу Українських Кооператив у Чорткові і одночасно заступник голови місцевого Кружка УПТ Василь Шмата, рідний брат Андрія.

Наш успіх у побудуванні рідно-шкільного будинку на приміщення гімназії став спонукою до того, що Кружок УПТ з початком 1939 р. продав приміщення народної школи в Чорткові при вул. Шкільній за 5,000.00 золотих і з цією готівкою розпочав добудову до будинку при вулицях Паркової та Трибунальській на цілу його висоту, щоб тим робом придбати дальших 8 шкільних залів на приміщення семикласної народної школи. Поставлено тоді вже фундаменти під заплановану добудову, закуплено і спроведжено на місце будови потрібний будівельний матеріал, та вибух другої світової війни припинив переведення плану в діло. Московські окупанти зужили готовий матеріал на свої потреби, а залишки незаконного фундаменту при модерній шкільній вибудованій будинку залишилися вимовним свідком добрих намірів керівних чинників "Рідної Школи" в Чорткові.

Крім народної школи в Чорткові існувала ще приватна народна школа "Рідної Школи" в селі Звинячу, чортківського повіту, яку проводив повнокваліфікований учитель Михайло Цонкий. На жаль, не маю докладніших відомостей про працю цієї школи. Концесіонованим власником школи у Звинячу був місцевий Кружок УПТ і всі доходи із збірок у тому селі йшли виключно на потреби тамтешньої школи.

На терені чортківського повіту організаційну працю для всіх статутівих завдань "Рідної Школи" довгі роки провадила Старшина Кружка УПТ в

Чорткові через своїх членів та місцевих сільських відпоручників. Коли опісля поширено організаційну сітку низових клітин у формі місцевих кружків по деяких селах повіту, тоді зорганізовано в Чорткові посередню клітину поміж місцевими кружками і центральною УПТ "Рідної Школи" у Львові в формі Повітового Союзу Кружків УПТ чортківського повіту з осідком у Чорткові. З цього часу цей Союз перебрав на себе всю працю в повіті, яку провадив у порозумінні та при допомозі чортківського місцевого Кружка, тим більше, що на першому плані завданням Союзу була постійна збірка акцій в повіті на потреби шкільництва в Чорткові, що обслуговувало шлий чортківський повіт, не кажучи про інші повіти Чортківської Округи. Опісля до збіркової акції прийшла справа організації дитячих садків по різних селах повіту і шією справою, зокрема в часі пільних робіт по селах у сезоні жнив, керував провід Повітового Союзу Кружків. Коли опісля стала актуальною в Чорткові справа будови власного приміщення для наших шкіл у Чорткові, провід Союзу включився всеціло в цю акцію і вів її разом з чортківським Кружком та його спеціально для цієї справи зорганізованим Комітетом Будови.

ОСТАП МАНЬОВСЬКИЙ — ЗАСНОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ШКОЛИ УПТ В ЧОРТКОВІ.

Остап Маньовський (1892-1958) був сином свідомих міщан міста Чорткова. Народну школу закінчив у Чорткові, опісля ходив до гімназії в Кишині на Буковині, а скінчивши кілька класів гімназії, перейшов до Учительської Семінарії в Заліщиках. Закінчив Учительську Семінарію в ріднім місті Чорткові в 1913 р. Після вибуху війни забрано його до австрійської армії до старшинської школи. У 1918 р. як старшина брав участь у вивольних змаганнях під Львовом. Вернувшись додому, став працювати в "Рідній Школі" в Чорткові учителем підготовчої класи до гімназії. Згодом зорганізував народну школу від першої класи, починаючи з кількох учнів. Учив у будинку

Остап Маньовський

при вул. Шкільній, де була філія гімназії. Дітей прибувало щороку, а в 1930 р. було вже чотири класи. В цій самій школі крім О. Маньовського вчили ще дві вчительки, одна з них Ірина Олеськова, довголітня голова "Союзу Українок". Релігії вчили катехити гімназії. Діти улаштували концерти, Миколаївські та Шевченківські свята. Вчилися теж народних танців і вишивання, що його Шевченківські свята. Вчилися теж народних танців і вишивання, що його науку вела дружина управителя школи Анна Маньовська. На діточі виступи приходили батьки і громадство, а допомагав школі "Союз Українок". Однак польська влада розв'язала цю школу, мотивуючи тим, що це не приватні лекції, а справжня школа, ведена за всіма шкільними правилами і що ця школа зайва, бо в місті Чорткові є державна школа для всіх дітей. Деякі діти перейшли до державної школи, але багато залишилося на т.зв. "збірних

лекцій", бо кожному кваліфікованому вчителю можна було вчити приватно по дев'ятеро дітей. Отже Остап Маньовський ділив класи і провадив збірні лекції по домах: у себе вдома, в Ірини Олесюкової і в домі д-ра Юрчинського. Тим часом кружок "Рідної Школи" робив дальші заходи і остаточно дістав дозвіл на ведення народної школи, але польська влада не дозволила вчити в тій школі Остапові Маньовському, як небажаній для неї особі. Проте О. Маньовський передав усі діти із своїх збірних лекцій до новоствореної школи, щоб підтримати людською загодою "Рідної Школи".

Крім такої бурхливої праці в школі учитель Остап Маньовський працював і для старшого громадянства: не було села в чортківському повіті, де він не був би з рефератом від "Рідної Школи", чи "Просвіти". Він організував теж приватну українську школу "Рідної Школи" в селі Звинячі, чортківського повіту, яку провадив учитель Ценкий. Від тов. "Просвіти" Остап Маньовський провадив довгий час курс для неграмотних при вул. Шкільній в Чорткові у вечірніх годинах та кожної неділі по Вечірні. Учнів читати, писати та української історії. На курсах неграмотних було понад 30 учасників та учасниць. Приходив і священник на релігію і час від часу голова Кружка "Рідної Школи" д-р Росляк. На ті курси часто приходили представники "Союзу Українок": Юлія Пуготова, Каролева, Юлія Соснова, Жевкова та інші. Вони щороку улаштували для учасників Свят-вечір і свячено. Від бурхливої праці і переслідувань ослаб Остап Маньовський на серце і в Варшаві признали йому малу пенсію з "Каси Хворих". Крім того провадив лекції гри на скрипці.

Помер 1958 р. у своєму рідному місті Чорткові. Величавий похорон улаштували йому учні, які там ще залишилися. Похований він на вигнанецькому цвинтарі, де спочивають його батьки, діди і предки.

Михайлина Шиманська

СПОГЛЯД ПРО ПРАЦЮ В НАРОДНІЙ ПРИВАТНІЙ ШКОЛІ "РІДНОЇ ШКОЛИ" В ЧОРТКОВІ.

Одного вересневого ранку 1933 р. прийшла до мене Ірина Тарнавська, вчителька "Рідної Школи" в Чорткові, з пропозицією взяти посаду вчительки в новоорганізованій школі. Я в тому часі була без заняття, бо саме з кінцем 1932/33 шк. р. по майже п'ятирічній учительській праці на Підляшші була звільнена з праці. Тим то я радо погодилась і таки того дня зголосилась до праці в школі.

Школа містилася в будинку при вул. Шкільній. Управителем школи був емеритований учитель Андрій Шмата, а вчительками були Ірина Тарнавська і я. Дітей було дуже мало, коло 15 у двох класах, першій і другій. Було дві причини, чому мешканці Чорткова ставилися стримано до нової спроби створення української приватної школи. Раніше була приватна народна школа, яку жив Остап Маньовський. Але польська влада по якомусь часі

закрила її, а батьки мали труднощі примістити діти в державних школах. Крім того люди на державних посадах боялись посилати діти до української школи, щоб самі не втратили посади. Отже до школи прийшли діти незалежних від держави батьків, як двоє дітей д-ра Росляка, двоє д-ра Хічя, дочка дир. книгарні Івана Носика, двоє дітей кооператора Петра Василичина і ще кількоро дітей чортківських міщан.

Про відкриття школи голова Кружка "Рідної Школи" д-р Михайло Росляк повідомив шкільний інспекторат у Чорткові. По кількох днях почали з'являтися польські поліцаї на слухство. Питали, хто веде школу, на якій підставі відкрито школу, погрожували карами. Ми не давали жадних пояснень і відсилали до д-ра Росляка.

Шкільний інспектор відіслав в цій справі до Львівської Кураторії і швидко тоді виявилось, що Кураторія окремого дозволу на відкриття школи не дала. Але в Кураторії переочили прохання Кружка "Рідної Школи" про дозвіл на заснування української приватної школи, а в законі про приватне шкільництво була, здається, точка, що школу можна відкрити, якщо до двох місяців немає негативної відповіді. З цієї точки закону скористав д-р Росляк і відкрито школу.

По короткому часі праця в школі налаждалася, але інспектор ані не візитував школи, ані не прислав своїх розпорядків. Згодом старий віком Андрій Шмата зрзигнував з управи школи з причини слабого здоров'я, а на його місце прийшов на керівника гімн. учитель Василь Баран.

Вже в другому році навчання число дітей значно збільшилося. Було коло 50 дітей. Тоді прийнято ще одну вчительку, Галину Шкромуду, а в наступному році молодого вчителя Івана Лисака. Число дітей щороку збільшувалося і дійшло майже до 100. Люди з передмість, із Горішньої Вигнанки, Синякової, Берда, Кадовба почали посилати свої діти до "Рідної Школи". Почавши від п'ятої класи, приходили деякі діти з села Угриня.

Всі вчителі пильно працювали, щоб утримати школу на належному рівні знання. Ця праця оплачувалася. Одного ранку, перел 8-ою год., з'явився несподівано в школі інспектор і представник Шкільної Кураторії. Застали вчителів кожного в своїй класі. Почалась візитація з наміром знайти щонебудь, що могло б стати причиною до роз'язання школи. Слухали лекцій учителів і самі ставили питання дітям. Кожного вчителя візитували дві години. Переглядали конспекти-притотування до лекцій, які вчителі повинні були писати на кожний день. На всі питання діти відповіли добре, так що замість зліквідувати школу, на конференції з управителем школи інспектор казав подякувати вчителям за їхню працю. З того часу Львівська Кураторія признала школу.

Тому, що в старому будинку було тільки чотири навчальні кімнати, то коли побудовано новий модерний будинок для гімназії "Рідної Школи", там примістили теж 5-ту і 6-ту класи народної школи. Це було тим вигідне для нас, що ми могли користати з кабінетів гімназії.

Перший випуск учнів 6-ї класи до гімназії відбувся в червні 1938 р. Учні були добре підготовані до іспитів.

Всі вчителі старались зашестити учням любов до свого рідного, дати їм якнайбільше знання української мови, літератури, історії України, тому побіч обов'язкових предметів, передбачених державною програмою, велося потайки навчання історії та географії України. Тілі були такі дисципліновані, що коли в 5-й чи 6-й класі я вела лекцію історії України і несподівано польський інспектор входив до класу, тоді я відразу переходила на історію Польщі, і це учнів цілком не бентежило.

При школі був добре зорганізований "Батьківський Кружок", якого доволитим головою був знаний на терені Чортківщини кооператор Василь Шмат. "Батьківський Кружок" тісно співпрацював із школою і крім збирання фондів на потреби школи, підготував щомісячні збори батьків із рефератами окремих учителів та голови Кружка на виховні та громадські теми. Збори батьків, як теж інформаційні конференції з батьками, втішали високою фреквенцією учасників, що було доказом загального зацікавлення батьків школою. "Батьківський Кружок" допомагав школі в улаштуванні шкільних свят, забав та імпрез.

Так працювали ми до кінця 1938/39 шк. р., до вибуху другої світової війни і приходу "визволителів" із соходу. Шкільний рік 1939/40 прийшлося починати в нових, змінених обставинах.

ШКОЛИ В ЧОРТКОВІ В ШК. РР. 1939/40 — 1940/41.

Після приходу до Чорткова більшовиків 17 вересня 1939 р., вже по кількох днях почалася переорганізація шкільництва, творились окремі школи, українські, польські і жиївські. В Чорткові були три українські школи: десятирічка в новому будинку гімназії "Рідної Школи" і дві семирічки, одна на Старому Чорткові, друга на Долишній Вигнанці при вул. Замковій. Колишній керівник української народної школи Василь Баран став інспектором. Управителем на Старім Чорткові призначено учителя Зінюка, а потім змінив його Василь Яхницький, колишній управитель школи в Паушівці, чортківського повіту. В десятирічці залишився колишній директор гімназії "Рідної Школи" Омелян Бачинський і майже всі вчителі гімназії. Управителем школи на Долишній Вигнанці став Василь Потікевич, а описія замінив його вчитель із Харкова, завзятий комуніст, Гріщенко. Завідуючою педагогічною частиною в школі на Вигнанці була Михайлина Шиманська. Вчили там Василь Потікевич, Остап Маньовський, Ірина Тарнавська, Наталія Марак, а також учителька з Київщини Капкан і вчителька російської мови москвова Баранова. Крім того була в кожній школі провідниця "піонерів". Школа називалась "Залізнодорожна" і підлягала відділові залізниць "Діло", якого представники часто навідувались до школи.

Праця в школі була дуже трудна, бо директор Гріщенко вимагав антирелігійної роботи в школі, стежив за тими вчителями і учнями, що ходили до

церкви. Допомогали йому в тому учні, що прийшли з батьками з України, головню були це діти залізничників. Не раз треба було кривити душою і говорити проти власного переконання. Не раз треба було полагоджувати трудні і прикри справи, щоб рятувати як учителів, так і учнів із небезпечних ситуацій.

Та з вибухом більшовицько-німецької війни наша мука скінчилась.

УЧИТЕЛЬСЬКА СЕМІНАРІЯ В ЧОРТКОВІ.

Австрійська влада заснувала утравістичну чоловічу Учителівську Семінарію в Чорткові 1909 р. Ця інституція проіснувала до 30-их років. В складі Учителівської Збору завжди були українці і між учнями школи переважали українці. На жаль, ніхто не подав ширшого нарису історії цієї важливої інституції. Обмежуємось відомостями про найраніші часи школи, подані нам Михайлом Чайківським, колишнім абсолютентом семінарії, що вчився в ній у рр. 1911/12 — 1912/13.

Директором Учителівської Семінарії в шк. р. 1911/12 був д-р Нітман, в шк. р. 1912/13 Пйонтковский. У тих роках на найвищих курсах (третій і четвертий курс) вчили українці Іван Косак та Дмитро Пігут і катехит о. Олексій Гуцьковський, поляки Дудя, Бутиковський, Старчевський, Понський і жид д-р Тавб. На третьому році науки в 1911/12 р. було коло 20 учнів і всі перейшли на четвертий рік. На нижчих роках була більша фреквенція. Українці становили 75% учнів, жиїв не було. Тому що українці становили подавляючу більшість, поляки поводитись спокійно. До того вчителі українці були самі поважні люди, так що всі мусіли їх респектувати.

За Австрії семінарія із школою вправ містилась у центрі міста на розі вул. Шкільної. За Польщі поміщено там польську державну гімназію, а семінарія знайшлась за мостом на Вигнанці на розі вул. Броварної і Залізничної в будинку "Кулка Рольнічного".

Перша матура відбулась у червні 1913 р. під проводом інспектора д-ра Яєра. Всі абітурієнти здали матуру, між ними понав десятка свідомих учителів українців, що описія працювали для добра нашого народу. До них належав наш інформант — Михайло Чайківський.

По першій війні вчили м.і. українці: Дмитро Пігут, Василь Коваль, Осип Касян.

Д-р Михайло Росляк

МОСКОВСЬКО—КОМУНІСТИЧНА ОКУПАЦІЯ В РР. 1939-41 (Переживання і спостереження)

Масова втеча поляків у напрямі південно-східних кордонів. Вже третього дня по наглім, хоч давно сподіванім, нападі модерно озброєних

гітлерівсько-німецьких армій на Польшу з одночасним бомбардуванням не лише всіх більших польських міст і важливих стратегічних та вузлових місцевостей, але навіть деяких менших із мирним населенням, — на шосе Львів-Золочів-Тернопіль-Чортків-Залищики почали появлятися шораз численніше групи втікачів із кориннопольських земель особовими автами в напрямі прикордонного містечка Залищиків. Між тими втікачами переважали родини вищих рангою військових старшин та вищих урядовців, які з раї свого службового становища розпоряджались чи то державними, чи власними автами. Не бракувало поміж першими втікачами також приватних людей, мастково добре ситуваних, які прагнули забезпечити себе та свої родини в найбільше безпечному — на їх думку — закутку тодішньої польської держави. З кожним далішим днем колони особових авт збільшались, при чому вже в Чорткові декі авта залишалися нечинно на дорозі з браку потрібного пального, якого вже тоді в Чорткові не можна було дістати. Місцева бензинова станція в перших днях війни, випродавши свої скромні запаси бензину, стала зачиною. Пригноблені такою несподіванкою втікачі залишали свої авта на шляху, а самі або найнятими підводами, або жіночими фіяками, якщо взагалі могли їх дістати, намагалися добитися до Залищиків. Інші, звіснені залишалися в самому Чорткові та його найближчій околиці. Дуже часта поява в небесних просторах німецьких розвідних літаків викликала паніку як серед утікачів, так також серед переляканого місцевого населення. За весь той час ні разу не було наїзду німецьких бомбовиків над Чортковом і німецькі бомби за короткий час польсько-німецької війни в Чортківщині не вибухали.

Не вважаючи на воєнний час та загальну паніку, спричинену численними втікачами з усіх сторін польських корінних земель, в усіх відділах чортківського окружного та повітового судів даліше щодня відбувалися давно ще перел війною розписані судові справи, хоч і в нервовому настрою та розгубленню, при чому кілька разів на день на голос алярного дзвінка, заінсталяованого першого дня війни на коридорах будинку, розправи негайно припинювано і всі присутні разом із суддями, прокураторами та адвокатами швидко збігали до примітивних схованок у підвалах судового будинку, а декі, відважніші, вибігали в сусідні городи, де стежили за низько перелітаючими німецькими розвідними літаками. Хоч я часто приглядався рейдам німецьких літаків, проте ніколи не спостеріг стрілів із боку польських воєнків, що стояли на постю в чортківських казармах.

Арештування українського провідного активу. Уже в перших днях війни польська поліція, розміщена густо "постеруновими" станціями по різних містечках та селах Чортківської Округи, повела масові арештування серед місцевого громадського активу, арештуючи головною кооператорів, культурно-освітніх та рідношкільних діячів і українських учителів. Перші транспортні арештованих відставляли до Чорткова до окружної в'язниці, звідки в перших днях війни чортківське Староство намагалося відставити їх залізничним транспортом до табору інтернованих у Березі Картузкій. Таких транспортів виїхало з Чорткова кілька, але лише декі з них доїхали до місця призначення. Опісля з причини швидкового безладдя в державній адміністрації, зокрема також у залізничним транспорті, всіх арештованих примішували

найперше у великій в'язниці окружного суду в Чорткові, а коли вона не могла вже примістити дальших арештованих, то ними заповняли маленькі приміщення в'язниць при повітових судах. Арештування робила місцева поліція на розпорядження повітових старостів. У самому Чорткові деякий вплив на ці арештування мала Окружна Прокуратура, в проволі якої стояв недавно призначений прокуратор, родом із Західної Галичини, д-р Владислав Ціжковіч, людина гуманна та характерна, і тільки йому треба заявлявати, що в самому Чорткові тоді нікого не арештовано, ні серед тодішньої провідної ерверстї, ні серед мішанства та робітничства. Проте простора в'язниці окружного суду, що нормально могла примістити у своїх кімнатах найвище коло 200 в'язнів, була тоді заповнена зовсім у нічм невинними українськими політичними в'язнями в числі поверх 500 осіб, крім невеликого числа звичайних кримінальних злочинців, що ще до вибуху війни там були ув'язнені. Негайна поміч українських адвокатів тим невинно арештованим була неможлива з причини загального воєнного замішання, безладдя в адміністрації та судівництві і неможливості контакту з родинами арештованих.

Розмова з польським прокуратором. Коли я одного дня в половині вересня 1939 р. по полагажденню справ у суді перед полуднем вертався до моєї канцелярії головною вулицею, на якій стояло вже багато нечинних авт різних нещасливих утікачів, а довгі ряди інших, переповнених дівторю та жіноцтвом, ще пробивалися тим шляхом на Залищики, надійшов до суду з міста прокуратор Ціжковіч, і ми, привітавшись взаємно, мимоволі одночасно звернули очі на метушно на шляху. Тоді прокуратор запитав мене, чи міг би я посвятити йому кілька хвилин на розмову. Я негайно дав на це свою згоду, заявляючи, що серед таких подій, хочби я й мав яку пильну канцелярську роботу, то її годі брати до уваги, бо не то вже спокую, але навіть нерів до її виконування не вистачає. Отже дуже радо з ним поговорю. Тоді прокуратор запитав мене, яка була б моя рада для того особисто, що він з своєю родиною повинен робити в тім загальнім нещастю, чи брати родину і разом з нею мандрувати в невідоме, як ще вже тисячі роблять, чи залишитися на місці і чекати тут на свою і своєї родини долю. Я був дуже заскочений відвертістю та довір'ям прокуратора до моєї особи, бож, хоч ми були знайомі від часу його появи на становищі шефа Окружної Прокуратури в Чорткові, проте наше знайомство мало виключно формальний характер і поза нормальним урядово-судовими зустрічами ми ніде не стрічалися і жалких товариських зв'язків не підтримували. Я був українським адвокатом, а він польським прокуратором і в часах загальної напінки польських адміністраційних та поліційних чинників на все, що українське, глибока безодня ділила нас. Отже почувши таке його запитання і одночасно освідомивши собі його довір'я до моєї особи в такій для нас усіх критичній ситуації, я відповів йому, що мені дуже трудно на це питання щонайбільше конкретне та ще й правильне відповісти. Я можу йому хіба те сказати, що я особисто думав би зробити, коли б був на його відповідальному місці та в його ситуації. Мені здається, що я не відважився б їхати з малими дітьми і дружиною в невідоме сідом за довіною чергою втікачів із різних місцевостей, що прямують до Румунії, де напевне

чекають їх табори інтернованих, а там крім звичайних поневірянь можуть виникнути різні хвороби та інші небезпеки. Питання лише, хто до нас на зміну польської адміністрації приїде: німці, чи росіяни-комуністи, бо це питання також потребує відповіді, коли треба рішати, що робити. На це відповів мені прокуратор, що він погоджується з мою оцінкою ситуації для нього. І він, і його дружина також не думають із Чорткова втікати, але він може тут залишитися лише тоді, коли б я заявив йому свою готовність боронити його перед українцями на випадок, якби до Чорткова приїшли німці, зокрема до часу, коли німецька адміністрація перебере урядування. Бо він добре розуміє ненависть українців до різних чинників польської адміністрації взагалі, зокрема за останній час, і боїться, що та ненависть може звернутися проти його особи, як шефа місцевої прокуратури, хоч він особисто має чисте сумління і не повинен брати на себе відповідальності за ті безчестя, які тут діялися супроти українців. На що застав прокуратора я відповісти, що особисто маю повне довір'я до його особи, бо за недовгий час свого урядування він дався пізнати нам, українським адвокатам, як людина характерна і з добрим людським серцем. Тим то я заявляю йому мою фавову адвокатами і громадську оборону та поміч, якби дійсно йому загрожувала будь-яка небезпека з українського боку. Але я сумніваюсь щодо такої небезпеки для нього та його родини. По щій моїй заяві д-р В. Ціжкович подякував мені за прихильність та увагу до його особи, заявляючи мені, що він в такому випадку не буде рухатися з родиною зі свого помешкання, положеного в суспільстві моєї реальності і залишатися надалі в Чорткові. На цим ми попрощалися і розійшлися до своїх робіт, він до суду, а я до моєї адвокатської канцелярії.

Маршал Ридз-Смиглі в Чорткові. Того самого дня по полудні я стріву колишнього мого патрона ще з часу моєї адвокатської практики д-ра Якова Граніського, вихрищеного жидка, який ще перед вихрищенням змінив своє родове прізвище Гольдберг на "Гранішкі" і ще перед першою світовою війною по відбуттю своєї адвокатської практики в канцелярії нашого чортківського адвоката д-ра Антона Горбачовського провадив у Чорткові свою власну канцелярію. Від нього я довідався, що того саме дня раннім ранком був у нього особисто маршал Ридз-Смиглі, який із своїм штабом переїхав через Чортків у Залішки, де думав організувати свою головну квартиру, щоб звідти керувати останньою лінією оборони уздовж Карпат, ріки Дністра та південних частин галицького Поділля. Адвокат Граніський ховив із Ридзом-Смиглім увесь час до гімназії в Бережанах і ще з тих часів вони приятелювали. Д-р Я. Граніський, перепоїшивши що поїло мені та присутньому зі мною приятелю, д-рові Володимирові Електоровичу, додав від себе, що він не вірить запевненням Ридз-Смиглого про якусь "останню лінію оборони" і думає, що Ридз-Смиглі напевно вже на румунському боці кордону.

Наступні дні (п'ятниця і субота) проминули без помітніших подій. Утікачі більшими і меншими групами манували далі в напрямі Заліщиків автами, хто мав ще паливе, звичайними возами, або й пішки, а багато з них вже зневірені залишилися в Чорткові, користаючи з вільних ще приміщень серед місцевих мешканців усіх трьох національних груп. Ми всі, що мали власні

радіоприймачі, пересиджували годинами коло голосників, вилловлюючи всі можливі на кожній зрозумілій для нас мові найдрібніші вістки про дальші блискавичні просування німецьких армій в напрямі до західно-українських земель та про реакцію заінтересованих держав на ті події. Зокрема цікавило нас, що саме говорять про ці події Москва, Київ, Берлін, Відень. Я особисто щонайменше сидів при сильнім, недавно купленим апараті німецької марки "Телефункен", довго, поки сон остаточно не зморив мене.

Масове звільнення в'язнів з чортківської в'язниці. Так само проминула мені ніч з 16-го на 17-го вересня 1939 р. Заснув я тоді пізно, шойно над ранком, і спав твердим сном до 6-ої години ранку. Аж пробив до нас наш шавер, також місцевий адвокат, д-р Іван Хичій, що, побудивши нас, оповів нам, що в Копичинцях є вже червона армія і що він чув по радіо промову Молотова про наказ, виданий червоною армією, їти на Польшу для визволення "єдинокровних братів із пансько-польської неволі." Я, зірвавшись із ліжка в піжамі, негайно вибіг на двір: мені здавалось, ніби там побачу большевицькі літаки. Тим часом я стріву тільки мого сусіда, прокуратора Ціжковича, який, побачивши мене, подав мені до рук великий жмут різних ключів, заявляючи: "Пане докторе, не ключі до в'язниці окружного суду. Ви знаєте, там сидять сотні невинних, в останньому часі арештованих українців. Зробіть, що уважаєте за відповідне." Ці події і заява прокуратора та й в'язничі ключі на хвилину мене приголомшили. Я спершу не знав, що сказати, але негайно опритомнів. Подякував прокураторові за довір'я та передачу ключів, негайно накинув на себе вбрання, натягнув на ноги взуття і побіг мерщій до в'язниці, віддаленої від мого помешкання яких триста кроків. Там відчинив я ключем головні двері на подвір'я, а стрівуши старшого дозорця Заморського, поінформував його, що ці ключі я одержав від прокуратора Ціжковича і що я прийшов випустити на волю всіх у часі війни арештованих в'язнів і всіх політичних, в слідстві і засуджених, і просив його допомогти мені в цій справі. Я був вловлений зустрічю саме з цим дозорцем, бо він був гуманною людиною і завжди прихильно ставився до нас, українських адвокатів, які дуже часто інтервеніювали у в'язниці в дуже численних випадках українських політичних в'язнів. І цим разом Заморський привітно прийняв мене, хоч тим разом я згодився у нього в динамово для його характеру, з комплектом прокураторських в'язничих ключів. Ми обидва негайно відчинили головні двері до великого в'язничого будинку, переповненого шестер'ю в'язнями, залишаючи на мос виразне доручення головні двері в'язничого подвір'я навісті відкритими, і почали відчиняти окремі келії, переповнені в'язнями, де я заявляв усім присутнім, щоб вони негайно, по можності поодинокі, а в крайній мірі малими групами, верталися до своїх рідних місцевостей, щоб не напружуватися по дорозі на арешт перемаршу армій. Крім того особисто мені знаним в'язням я довірочно казав, що в наші околиці вже маршують озброєні відділи червоної армії, щоб вони про це поінформували також довірочно, по можності, всіх в'язнів і обережно продасталися полями додому, щоб по дорозі не арештували кого з них большевицькі частини. Так ми обидва з Заморським випустили тоді на волю коло 500 в'язнів, залишаючи у в'язниці лише 13-ох, щодо яких я особисто знав, що вони вже або засуджені, або

очікували суду за тяжкі кримінальні провини, як вбивство, підпад, розбій тощо. Подякувавши дозорців за поміч при звільненні майже всіх в'язнів і вручаючи йому цілу в'язничу прокураторських ключів до в'язниці, я доручив йому опікуватися залишеними в'язнями до часу, коли у нього з'явиться хтось із нової компетентної влади. Я самий, доручивши найперше занести до мого недалекого дому дуже сильно побитого політичного в'язня, мігра Пакуляка з села Іванкова, борішеського повіту, який на поліції був так сильно побитий по п'ятах, що від опухлини і нестерпних болів не міг не те, що пішки йти, але навіть стояти, відійшов такж додому з важкою головою після таких несподіваних подій, вражень, нових турбот та журб про наше найближче майбутнє.

Так я закінчив мою самостійну майже десятилітню діяльність адвоката і кримінального оборонця в численних політичних та кримінальних процесах перед чортківськими лавами присяглих і звичайними кримінальними трибуналами Окружного Суду в Чорткові, не передчуваючи ніколи, що доля призначить мені без суду масово звільняти з в'язниці стільки зовсім невинних людей, та ще й до того в обличчя назріваючої для мого народу, і для мене особисто та для моєї родини такої великої небезпеки, полученної з приходом нового окупанта з жорстокою системою московського НКВД.

Револьюційний Комітет. Вернувшись коло години 10-ї ранку додому, я переодягнувся і негайно пішов на головну вулицю Чорткова в напрямі моєї адвокатської канцелярії при тій вулиці в налі, що по дорозі зустріну знайомих громадян і товаришів праці, щоб із ними поділитися моєю ранішньою діяльністю в чортківській в'язниці та обмінятися думками щодо витвореної ситуації. По дорозі я стрів коло адвокатської канцелярії нашого достойного сеньйора, адв. д-ра Антона Горбачевського, майже всіх чортківських передових українських громадян, адвокатів, лікарів, гімназійних учителів, кооператорів, деяких міщан і ремісників та купців, які вже там очікували мене, цікаві на подію, що дала мені в'язничні ключі до рук.

Заледве тільки встиг я побіжно поінформувати в приміщеннях спільної канцелярії адвокатів д-ра А. Горбачевського і д-ра В. Електровича про мою ранішню діяльність в окупійній тюрмі, коли один із присутніх спостеріг через вікно, що два юнаки на балконі двоповерхнього дому місцевого повітового Староства, положеному напроти вілли д-ра Горбачевського, вивішують великий червоний прапор. Одночасно до приміщення канцелярії прибіг один із наших громадян, повідомляючи, що танки червоної армії вже є на долинні в центрі міста, коло наріжного костела. Коли ми негайно вийшли з приміщення на вулицю, то перший більшовицький танк із наїженими дулами гарматки та кулеметів був уже на висоті вілли д-ра Горбачевського, а за ним у відповідних відстанях посувалися дальші танки. На першому танку з рушницею в руках сидів Володимир Деркач, місцевий мешканець, про якого ми обидва з д-ром Електровичем, як доволі грізні карі оборонці в різних політичних, в тому і комуністичних справах, знали, що він має якесь зв'язки з КПЗУ ("Комуністичною Партією Західної України"); тому нас обох його поява на першому більшовицькому танку зовсім не здивувала. Він навіть, помітивши нас обидвох у гурті цікавих на тротуарі перед віллою д-ра Горбачевського, о вітав задоволенням усімхом та помахами вільної руки. Ми ще добре не опригодили

від цієї зустрічі з В. Деркачем на першому більшовицькому танку, коли ми спостерігали, що з будинку повітового Староства вийдє добре відомий нам усім місцевий маляр, Леонтій Левинський, який недавно разом із другим українським студентом, Євгеном Липовим, та з групою українських хлопців із недалекого села Угрина та з більшою групою чортківських молодих людей був замишаний у більший кари́й процес КПЗУ перед чортківською лавою присяглих; але нам обидвом і д-ром В. Електровичем вдалося було тоді їх обидвох швидко оборонити, не зважаючи на те, що вони обидва довгий час вже діяли дуже засекречено в КПЗУ. Євген Липовий ще в слідчій тюрмі інформував нас, що він шоправда свого часу мав зв'язки з КПЗУ, але описав зрозумів свою помилку і зрівав із тією організацією. Натомість маляр Леонтій Левинський, син місцевого залізничника поляка, одруженого із світлою місцевею українкою, вихований матір'ю в українському дусі, по закінченню місцевої української гімназії, в часі університетських студій попав під вплив чинників КПЗУ, до самого вибуху другої світової війни залишався активним її членом, хоч дів дуже обережно та засекречено, і шойно по приході більшовицької окупації попав у знесіру до своїх тогочасних ідеологічних переконань, з чим довірливо зрівноважив переді мною в 1941. р. Він на початку вибуху німецько-російської війни закінчив життя самогубством.

По виході з будинку Староства Леонтій Левинський, помітивши нас обидвох із В. Електровичем у гурті осіб перед домом д-ра Горбачевського, приступив до нас і заявив нам, що в Чорткові вже створено Револьюційний Комітет, що він є головою того Комітету і в тому характері запрошує нас обидвох, а через нас і всіх тих з-поміж українців, кого ми уважимо за відповідні запросити, на засідання того комітету на другу годину по полудні до великої залі засідань місцевої Управи. По тій заяві Л. Левинського ми всі знову вернулися до канцелярії нашого сеньйора, д-ра Горбачевського. Тут по короткій виміні думок над витвореною ситуацією рішили одностайно всі піти на засідання Ревкому.

Перше засідання Ревкому і привіт старшини Червоної Армії. Коли в означений годині ми прийшли до просторого будинку місцевої управи, то застали вже там багато цікавого народу, а тим часом вулиці міста почали маршувати перші масові скупчення більшовицької піхоти широкими колонами. Перед розпочаттям засідання Ревкому в люсі незнайому нам усім персональному складі, бо його складу Л. Левинський не з'явив нам при нашій зустрічі, вбіг до залі засідань відомий мені і д-рові В. Електровичеві місцевий жид-комуніст, кравець Йонас Бухберг, і кликнув: "Товаришу Левинський, старшина червоної армії зближається до залі засідань. Негайно спіши його привітати від Револьюційного Комітету!" Леонтій Левинський пібів з-поза президіяльного стола до дверей, але поки він схвильований повною молодого старшини в залі засідань, чумів виголосити привіт, старшина вперевд його словами: "Товариші, вітаю вас в імені червоної армії. Хай живе Українська Радянська Соціалістична Республіка, хай живе її трудова інтелігенція!" По тих словах віддав салют вибраним рукою до данка і обернувшись, вибів негайно із залі засідань і зник у гонві народу, зібраного по просторих коридорах будинку. Не так сама візита, як зміст привіту та негайний відхід старшини

моєю власною канцелярією українського машинного і кожного з них на зміну диктував від імені Тимчасової Управи відповідей, обіцяючи до всіх сімох властей, члених української громади та до народних шкіл і об'єднань по підписанню всіма членами Тимчасової Районової Управи соціальними питаннями негайно розглядаю до повілі. На їх об'єднаннях нічого не відбувалося, моя праця в характері технічного писаря Тимчасової Управи.

Наступного дня рано знову було коротке засідання Ревкому і Тимчасової Управи, після чого голова Леонтий Левичський відкладає засідання до третьої години по полудні, заявляючи, що всі члени обидвох установ повинні обов'язково на спільне засідання обидвох установ прийти.

Розв'язання Ревкому і Тимчасової Районової Управи. Коли на попереднє засідання всі члени з'явилися, Л. Левичський, віттуючи засідання, сказав таку заяву: "Відкрито офіційно спільне засідання Револьційного Комітету та Тимчасової Управи і одночасно розв'язую Револьційний Комітет і Тимчасову Управу. Прошу розійтись додому". Я мав відгадувати це запитати Л. Левичського, чи може забрати з собою мою машину до місця, на що Л. Левичський відповів: "Не вільно цього робити, ваша машина стала державною і вона далі тут потрібна". Нагадаю загальна конґрессія серед бідності присутніх, невстачинених в дієсну причину такої заяви Л. Левичського, але ніхто з нас не мав відваги інтерпелювати Л. Левичського в тій справі. Шоймо наступного дня я повідомив, що до Чорткова приїхала вже відповідна клітина НКВД, яка нічого не перекладає арештування деяких польських суддів, головного прокуратора д-ра Владислава Цижковича, посади Станіслава Михайловського, директора місцевої лікарні д-ра Завального, двох багатих жидівських купців і українського лікаря д-ра Петра Синьського, який був навіть членом розв'язаного Ревкому, і що разом з НКВД приїхали також цивільні комуністи з-за Збруча, які організують нову Тимчасову Районову Управу, нову Управу міста і переймають під свою владу всі державні інституції та установи. Ми українці найбільше були здивовані арештом молодого лікаря, д-ра Петра Синьського, який недавно овів був на постійно в Чорткові і почав був вести з успіхом лікарську канцелярію, бож він не був заангажований в ніяку спеціальну воєнну акцію проти СССР чи комуністів зокрема, щоб арештування серця українців розпочинали від нього. Того ж дня ввечері довідалися ми, що до нової Тимчасової Районової Управи входить даліше чотири особи, в тому числі новий секретар комуністичної партії чортківського району Осауленко, голова місцевої Управи адм. Карпенко, обидва з-за Збруча, місцевий лікар українськ д-р Зенон Маньовський і урядовий міської електривні Шляйхер, жидівської національності. Обидва останні, як нібито репрезентанти місцевого населення, попали до тієї управи на найбільше наше здивування. Іх ніхто й не питався, чи хочуть вони до тієї управи належати. Вони обидва самі себе не вважали компетентними там належати, бо на загальних адміністраційних справах не визначалися і не мали часу такими справами займатися, маючи аж забагато навантаження своєю професійною працею. Їх усю повідомили, що вони входять до тієї управи, а вони обидва, не маючи відваги проти нього протестувати, прийняли це повідомлення і були звичайними манексними в руках двох перших членів управи, які самі про все

рішали, а правильніше: виконували лише доручення, що їх звверху доставали. Так закінчилася моя праця на становищі звичайного члена Ревкому і технічного писаря Тимчасової Районової Управи, в часі якої я втратив українську машину до писання, а переді мною постало важливе актуальне питання, що мені далі робити.

Моя праця в Українбанку та історія із зайвим привітом. По короткій застанові я рішив злізкувати в місті моє адвокатську канцелярію. Негайно забрав мою правничу бібліотеку до власного дому, а архів переніс до підвалу. Зняв із канцелярії мої адвокатські висновки і віддав приміщення його власникові. Самий я почав працювати в Українським Повітовим Кооперативним Банку, де від його заснування я виконував функції секретаря Надзірної Ради. Цілими днями пересиджував в здебільшого самітній за боргом банку, полагоджуючи справи, бо дотепершній постійний працівник цього банку перейшов до Львова, а другий його працівник, одночасно його начальний директор, Олекса Кос, мешкаючи постійно в сусіднім селі Білім, також не мав змоги щодня приходити до праці. Так я працював в тому банку в малій кімнаті місцевого "Народного Дому" впродовж першого тижня. Там відвідав мене під кінець тижня керівник української гімназії Омелян Бачинський, відомий педагог і колишній довголітній директор української гімназії в місті Березіві на Карпатській Україні, і в розмові про політ, що на наших очах тоді так швидко розвивався, піддав думку, що може було б добре вислати до головнокомандуючого маршала Тимошенка привіт від усіх наших організацій в Чорткові, щоб принаймні на деякий час вартувати наших людей перед арештуваннями, які вже були почалися. Ми обидва рішили порозумітися з провадими всіх наших організацій і запросили їх на сходинах. На цих сходинах, на диво, ні один із нас не висловив думки, що така акція може бути недоцільна, а навіть шкідлива, бо виявить непотрібність всі наші національні організації та їх дотепершні провади. Навпаки, всі присутні зацікавилися за доцільністю такого привіту, доручивши мені і д-р. О. Бачинському такий привіт зредагувати. Ми це зробили, а наш артист-каліграф гарним, артистично виконаним друком переписав його на напівпергаментовим папері і всі місцеві наші організації своїми урядовими печатками і підписами голів та секретарів ствердили його. Делегация з п'ятьох громадян під проводом нашого сенатора д-ра А. Горбачевського доручила той привіт місському командованню. Він відповів, що тов. маршал Тимошенко буде мило вражений таким привітом від усіх підписаних українських організацій міста Чорткова. "Але я почувався до обов'язку, — сказав він даліше, — вислати вам, що в радянській дійсності провади всіх організацій лідуть знизу, а не згори і ті, що підписали цей привіт повинні бути в такий спосіб вибрані." Я негайно вислав йому, що власне всі підписані на тому привіті саме в такий спосіб свого часу були вибрані і вони вважали себе за репрезентанти довірених їм членами своїх організацій так довго, як довго ті організації існують і їх діяльність незаборона. Міський командант заявив, що він наступного дня їде до головної квартири головнокомандуючого в Монастирській і цей привіт передасть тов. маршалові Тимошенку. По кількох днях пришло до Чорткова перше число обласної газети "Вільне

Життя" з Тернополя, в якій на першій сторінці була поміщена фотокопія нашого привіту під великим заголовком: "Грудний і всі українські організації міста Чорткова вітають прихід червоної армії". Ми все таки по розмові з комендантом мали несмак із такого нашого нерозважливого і непотрібного кроку, але все було вже пізно. А по кількох днях від місцевої Районової Тимчасової Управи прийшла заборона діяльності всіх тих організацій, що були підписані на привіт.

Підготовка для організації районової філії Держбанку. Десь у половині наступного тижня ввечері прийшов до мого службового приміщення незнайомий чоловік, із вигляду людина з-за Збруча і, привітавши мене словами "Добрий вечір", запитав: "Чи це приміщення українського банку?", а коли я відповів, що так, він запитав мене: "А ви будете Михайло Семенович Росляк?" Коли я і не potwierдив, він представився мені делегатом обласної філії Держбанку в Тернополі і заявив, що він приїхав до Чорткова з дорученням перевести перевірку діяльності всіх приватних та кооперативних банків у цілому чортківському районі і поробити перші кроки для відкриття в скорому часі районової філії Держбанку в Чорткові. Одночасно він заявив мені, що пропонує мене на свого співробітника і вів мене, щоб я наступного дня зголосився до праці в просторих приміщеннях місцевого польського "Залічкового Банку", де він робить урядовий осідок для себе і для мене та всіх наших дальших співробітників, яких він покличе в порозумінні зі мною.

Коли наступного дня я зголосився в польським банку, мій шеф скликав усіх працівників того банку та його постійного довготривалого начального директора, Францішка Кошалку, родом із Західної Галичини, і заявив їм усім, що з того дня він самий переймає провід цього банку і всіх інших краків у Чорткові і в цілому чортківському районі і що без його рішення не можна нічого основного в цьому банку робити, а я став його помічником в усіх банкових справах аж до дальшого зарядження. Мені доручив він якнайшорше підшукати такого українця, що надається на головного касира нового банку і йому передати урядово дальше ведення каси, а дотеперішнього касира перевести на іншу роботу в банку. Я стягнув на касира інтелігентного та совісного кооператора Миколу Божжору з села Білого, що до того часу добре провадив тамешню рухливу кредитову кооперацію "Побіда". Він перебрав ведення каси, а я самий з доручення шефа зайнявся виготовленням кінцевих балансів усіх місцевих та позамісцевих банків і кредитових кооператив та підготуванням їх до остаточної ліквідації через злиття з філією Держбанку в Чорткові.

До приходу більшовиків у більшість сільських громад діяли українські кредитові кооперативи, а їх повитою набувальною був Український Кооперативний Банк, в скороченню Українбанк, у Чорткові. Крім того майже в кожній сільській громаді діяли ще з давніх австрійських часів більш чи менш активні місцеві громадські каси системи німецького сусупільно-громадського діяча Фрідріха Вільгельма Райфайзена, що для їх набувальної від кінеш двадцятих років за Польщі створена була при "Виділі Повітовім" Повітова

Щалничка Каса. Але ці громадські щалничко-позичкові каси в більшості стояли зовсім недіяльні та й існували лише на папері, бо загальна нашіо селянства не мав до них довіря, як підлеглих польським контрольним органам. Натомість українські кредитові кооперативи, що підлядали контролеві Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові і користали з планів та позичково-фінансової допомоги з організаційної системи повітових Українбанків до їх централі "Центрального Українського Кооперативного Банку" у Львові, під скороченою назвою Центр-банк, мали повне довіря всього селянства і в результаті, користаючи із скромних ошадностей не лише українців, але часто і римокатоликів, в швидкому часі розбудували свої фінансово-позичкові бази і могли уділювати не лише дрібні позички приватним громадянам, але також на потреби культурно-громадських справ села, а навіть самого Чорткова, як то було з фінансуванням будови на приміщення української гімназії "Рідної Школи". Тепер доля призначила мені роллю підготовки ліквідації дотеперішньої української кооператив на відтинку кредитово-банковим, що в його розбудову наш нарід протягом десятиліть вкладав стільки грудів, жертв та вського роду зусиль, радіючи своїми успіхами на цьому відтинку нашого збірного громадського життя, в яке і я самий увесь час моєї адвокаторської практики в Чорткові старався вкладати свої скромні цеглини.

Крім українських кредитових кооператив та громадських щалничко-позичкових кас, званих райфайзенками, діяли ще в Чорткові та містечку Ягольниці дві жидівські кредитові кооперативи в системі слабо поставленої жидівської кооперативної розбудови в Галичині.

Розпочинаючи доручену мені працю, я найперше в імені мого шефа виготовив і розіслав відповідні писма до всіх відомих мені громадських райфайзенок та кредитових кооператив. Описав мусів я перевірити, чи мої відомості про існування кредитових станцій по всіх селах повіту точні і чи виконують працю над приготуванням кінцевих балансів та над упорядкуванням усіх справ до остаточної ліквідації їх установ для передання всіх матеріалів, зокрема всієї готівки, виказів залеглих боржників та кінцевих балансів до централі в Чорткові.

Всі ці праці закінчено взагалі задовільно місцевими, чи позамісцевими людьми, часом при мої особистій співпраці, впродовж місяців жовтня і листопада 1939 р., так що на день 1-го грудня я вже міг був скликати в імені комісара банковості до приміщення майбутньої станції районової філії Держбанку в дотеперішнім польським "Залічковім Банку" в Чорткові представників усіх кредитових установ і перебрати від них усі матеріали в депозит для майбутньої районової філії Щалничої Каси в Чорткові, якої створення вже тоді було заплановане.

У часі цієї моєї виснажливої діяльності я ствердив, що мій шеф був характерною людиною, свідомим українським громадянином, що ставився до мене і до всіх наших людей, що з ним співпрацювали, з довірою та прихильністю. По моїм повероті до Чорткова в листопаді 1941 р. мене інформували, що він при відвороті більшовицьких частин із наших околиць закінчив життя самогубством.

Вибори до т. зв. "Народних Зборів Західної України" у Львові. В тому часі в місяці жовтні були проголошені з гаслами, большевикам питомою, пропагандою вибори до "Народних Зборів Західної України" у Львові: та в цій діяльності я не брав жадної участі. Один день тільки я займався виготовленням виборчих списків для тих виборів на передмісттю Вигнанці і був присутнім на великих зборах інтелігентів міста Чорткова, під якою то назвою секретар районного комітету комуністичної партії Осауленко скликав всіх українських, польських і жидівських інтелігентів до найбільшій в тім часі залі в Чорткові, польського "Сокола", і там відчитав усі постанови положення про вибори (виборчої ординації), пояснюючи деякі точки того положення ближче, і закінчив свій виступ закликом до присутніх: "Ви, як освічені громадяни, що краще і скорше зуміли зрозуміти постанови цього виборчого положення, допоможіть роз'яснити його місцевому населенню." По цій заяві Осауленко звернувся до присутніх із запитанням, чи всі зрозуміли всі постанови, і візвав тих, що мають якісь сумніви, щоб ставили запитання в неясних справах. Тоді присутній в залі місцевий адвокат д-р Іван Хичій, людина розважна і серйозна, при тому знаменитий юрист і правний аналітик, попросивши слова, висловився, що у відчитанні Осауленком положення про вибори говориться, скільки голосів кандидат мусить дістати, щоб бути вибраним, але нема постанови, що станеться в тому випадку, коли такої більшості кандидат не одержить, і при тому живив слів: "Це творить люку в законі". Ця влучна заввага д-ра Хичія викликала лют в Осауленка, який обурено заявив: "В радянських законах жадних люк немає. Радянські виборці є такі класово свідомі, що вони поголовно голосують на кандидатів, виставлених комуністичною партією." Серед всіх присутніх в залі виникло хвилює здивування і порушення, але ніхто більше не зголошувався до слова і Осауленко закрив збори, а присутній коло мене алев. д-р В. Електорович потику шепнув мені: "Побачите, товаришу Росляк, що товариш Хичій непотрібно тим запитанням самим спричиняє собі небезпеку. Побачите, що вони його тепер, як контр-революціонера, арештують." Я признав слушність здогадам д-ра В. Електоровича, але ми обидва не сподівалися, що такі наступної ночі не лише д-ра І. Хичія, але також і мого тодішнього співрозмовця, д-ра В. Електоровича НКВД арештує.

Ще наглі арештування обидвох наших визначних і дуже діяльних українських громадян-адвокатів викликало велике занепокоєння серед українського населення та велике здивування серед польської та жидівської інтелігенції, яка також була присутня на зборах, що їх скликав і на них реферував самий Осауленко. Ми тоді знову на ініціативу директора української гімназії, Омеляна Бачинського, зіійшлися на сходи до малої залі українського "Народного Дому", щоб подумати, чи і як нам, українським інтелігентам, реагувати на заклики Осауленка, щоб допомогти вияснити місцевому населенню постанови виборчого положення. По короткій обмін думок рішення вислати директора "Окружного Союзу Українських Кооператив" у Чорткові Василя Шмату і мене до Осауленка з заявою, що всі місцеві українські інтелігенти готові включитися в виборчий апарат за вибором виставлених комуністичною партією кандидатів і чекаємо на відповідні інструкції. Коли

наступного дня ми обидва зголосилися в приміщення кол. польського Стараства, де урядував Осауленко, і там подали його секретаря шль нашого прибуття і просили особистої зустрічі з Осауленком, то наперше ми мусили довго чекати, поки Осауленко зволив нас прийняти. Коли остаточно ми стали перед його обличчям і я, як той, що вже знав його особисто з раші моїх із ним зустрічей в товаристві комісара банківської, сказав, що ми обидва прийшли заявити йому, як найвишшю представників радянської адміністрації в чортківському повіті, в імені всіх українських інтелігентів, що всі ми готові до якнайдалішій ідучій співпраці з ним особисто і з усіма його радянськими співробітниками у представлений на зборах виборчих справі, то Осауленко, не давши навіть докінчити мені моїх заяв, зміривши нас обидвох ворожогострим згрідливим поглядом, заявив: "Нам зовсім непотрібна ваша співпраця. Ми самі знайдемо собі до трудящих дороги і в самому Чорткові, і в чортківському районі". Коли я пригадав йому, що він самі закликав на зборах інтелігенцію Чорткова до помічі в роз'ясненню виборчого положення народів, Осауленко нічого вже на це не відповідав, а лише ще раз згрідливим поглядом поглянув на нас обидвох. В такій ситуації ми вийшли з його канцелярії і пішли до "Народного Дому", де вже довірливо повідомили про вислід нашої авдієнції тих, що вислали були нас із такою місією до Осауленка в добрій вірі, просячи їх, щоб шль справи не розголошували.

В часі виборчої акції та агітації за вибором самого таки Осауленка та жінки польського робітника тютюнової фабрики в Ягольній Сабіні Туркєвич, також польки родом, яку на пропозицію голови міста Чорткова Карпенка поставлено в кандидати, як репрезентанта населення чортківського повіту, що було, розуміється, одноголосно аклямацією прийняте, — я, само-розуміло, не брав жадної акції і чувся дуже щасливим, що міг сидіти цілими днями в приміщеннях "Залічкового Банку", де полагджував різні справи для банкового комісара. Натомість мою дружину покликало до активної участі в праці виборчої комісії. Вона ще по закінченні гімназії в 1922/3 р. доповнила була семінарійну матуру, а по приході большевничої адміністрації до Чорткова зголосилася була до вчительської служби, якої до того часу ніколи не виконувала, і її призначили були вчительською школи вправ у Чорткові. Отже голова виборча комісія під проводом Осауленка призначила її секретарем одної районної виборчої комісії. Головою шль комісії був призначений молодий чортківський адвокат, жидівської національності, мій особистий приятель Карло Берикляк, син судового секретаря, що в часі наших визвольних змагань добровільно зголосився був із своїм старшим братом до Української Галицької Армії і відбув уся воєнну кампанію, найперше в Галичині, а опісля на Великій Україні, де його старший брат згинув, як герой наших визвольних змагань. Так уся виборчу працю в тій виборчій комісії виконували увесь час той мій приятель і моя дружина, які мене ввесь час інформували про різні клопоти, зокрема вже про самий процес голосування. Вибори згідно з нашим положенням розпочалися о годині 8-й зранку, а голосування повинно було закінчитися також о годині 8-й вечора, після чого комісія повинна була зачинити виборчий локаль та присутні до підрахунку виданих голосів, як стояло в виборчих положеннях. Згідно з його постановами

працівників всі ми, новозаангажовані до праці в банку, не мали довіри. Що торкається першого, то не лише я, як його колишній кариєрний оборонець, але також всі інші знали, що він за комунізм сидів цілий рік у польській в'язниці. Знову ж Штайн, хоч не мала такого обтяження, а навіть свого сина посилає до української приватної гімназії, втратила була в нас усіх довіру з причини її підозрілих контактів з Осауленком та його співробітниками з-поза Збруча по лінії партійної комуністичної праці. А коли швидко по її заангажуванні до праці в банку Осауленко помістив її в списку кандидатів на радних міста Чорткова, то це ще більше підкопало у всіх нас довіру до її особи.

Слід згадати цікавий момент, що торкається кандидатури Штайнової на радного міста Чорткова. Одного разу Шудлов у часі праці закликав до свого кабінету згаданого вище Володимира Літницького і молодшу доводську адвокатуську концилієнту Маргулесіну, де вони застали вже якогось молодого чоловіка з-поза Збруча, що звернувся до них словами: "Ваш банківський робочий колектив дочекався великої честі. З-поміж вас поставлено в кандидати на радних до Миської Ради товаришу Штайн. Це справді велика честь не лише для товаришки Штайн, але також для цілого колективу. Що ви знаєте про товаришу Штайн, як вона виконує свої обов'язки у нашій колективі?" Обос вище названі, збентежені таким несподіваним запитанням, що його поставив, як пізніше виявилось, редактор комуністичного місцевого тижневика "Нове Життя", скромно відповіли: "Товаришка Штайн є порядна особа. Вона свої обов'язки добре виконує. А відт. тов. дир. Шудлов може краще від нас сказати про неї." Насправді, багато з працівників, а жіноцтво погаловно, навіть не любило її за її влізливості і сварливості, про що обоє інформатори очевидно нічого не гадували редакторів. Яке велике було здивування нас усіх, а в Л. Літницького і Маргулесіної зокрема, коли по двох днях появилася на сторінках тижневика велика стаття з усіма ми похвалами на адресу товаришки Штайн, а під тією похвалюваною статтею повні імена і прізвища Літницького та Маргулесіної як "авторів" тієї статті. Це все до речі підірвало в нас усіх почуття довіри до Штайнової, хоч може вона була також лише жертвою тодішніх відносин у комуністичній дійсності.

На новому становищі в характері заступника головного інспектора районної чортківської філії Держбанку працював я безперервно до 28 березня 1940 р. головню як правий консультант та контролер різних установ, чи вони докладно притримуються державних, асоціозного характеру, постанов щодо фінансово-грошового господарювання, зокрема щодо щоденного точного відправдування грошових впливів до каси Держбанку та покриття всіх своїх витратків письмовими асигнатами із свого рахунку в Держбанку. Це ж бо й була і певно ще й досі є основна риса діяльності районових філій Держбанку згромаджувати у своїх касах усі грошові впливи всіх без винятку державних, кооперативних та професійного характеру совєтських установ та покриття письмовими асигнатами всіх їх витратків, щоб таким робом вирівняти чинники кожноразово мали перегляд фінансового господарювання в цілому районі і могли рятувати всі установи та й саму державу перед всякого роду зловживаннями, яких не бракувало з боку керівників різних того роду установ.

Перша спроба втечі на Захід. В часі тієї праці я за намовою деяких — приятелів, зокрема помічника головного бухгалтеря, Олексі Коса, що постійно носився з думкою втечі на Захід, рішився був ще в другій половині жовтня разом із ним виїхати до Львова, залишаючи дружини з дітьми в Чорткові, з наміром втечі на Захід. Зі Львова ми обидва разом з кількома іншими чортків'янами переїхали залізницею до Рави Руської, де переночували в жидівській хаті, і наступного дня зранку, закупивши квитки на автобус, що з цього міста тоді ще курсував у напрямі нового кордону над Сяном, збирались виїхати в надії знайти там можливість переходу зеленої границі і так дістатися поза досяг більшовицької окупації і дати добитися на Демківщину, окуповану гітлерівською Німеччиною. Так робили численні наші втікачі перед нами та ще довгий час і пізніше, так само і ми обидва з О. Косом хотіли ачинити. Та робив я це з великими сумнівами, чи слід мені залишити дружини з трьома маленькими дітьми, з яких наймолодше мало заведе півроку, на поталу долі, щоб рятувати своє власне життя. Ті сумніви я внутрішня боротьба не покидали мене весь час подорожі з Чорткова аж до зайняття місця в автобусі для остаточного виїзду. І тут в останній хвилині перед рушенням автобусу в дорогу я остаточно рішився вискочити з автобусу, а вслід за мною те саме зробив мій товариш подорожі та втечі Олекс Кос і ми обидва рішилися вертатися через Львів назад до свого Чорткова. Цим моїм рішенням занехати раз на завжди плани втечі я врятував мою родину від примусового вивезення на Сибір. Бо вже в половині квітня 1940 р. вивезли родини всіх тих, що до того часу були арештовані, і тих, що повітали на Захід, полишаючи дружини з дітьми та батьків на старих місцях. Тоді вивезено з Чорткова сестру моєї дружини, Ярославу Хичій, з двома малими дітьми, що їх батько та чоловік був арештований ще в половині жовтня і опісля вивезений до тюрми в Тернополі.

Залишення праці в банку і виїзд на постійне до Львова. Вернувшись до Чорткова, ми обидва з Косом дали працювати в Держбанку. По деякому часі неспокійний О. Кос так і під кимсь претекстом звільнився з праці в Чорткові і негайно виїхав до Львова, де його заангажував бухгалтером до ново-з організованої установи Обласного Комітету Профспілки Працівників Вищих Шкіл і Наукових Установ Західних Областей України. Я й надаліще залишався в Чорткові, хоч із початком 1940 р. помітив, що деякі особи з-за Збруча при кожній нагоді, де лише мене стрічали, провокували мене зради-во-підступними питаннями та зловислими поглядами, що вказували на те, що моя особа стає щораз більше предметом зацікавлення не лише їх, але може й самого НКВД. Проте мені було дуже трудно рішиться змінювати постійне місце осідку, бо в Чорткові жила вся родина моєї дружини з її батьками, а в селі Заліссі, чортківського повіту, жила моя мати, сестра і вся ближча та дальня родина. Крім того ми мали в Чорткові власну віллу, де вигідно мешкала моя родина. Шоправда, також у Львові ми мали власну поверхову чиншову кам'яницю, але в той кам'яний мешкали це з-перед війни чиншівники і тепер з причини перенаселення Львова численними приїзними людьми з-за Збруча і дуже численними польськими та жидівськими втікачами з часу вибуху польсько-німецької війни не було можливості знайти у Львові жєнебуд-

вільне помешкання. Але в перших днях війни поїхали в нашу кам'янищу чотири німецькі гарматні стрільня, що здемонтовали частину дому, так що одна родина чиншівників мусіла з помешкання вибратися, а тільки друга дала мешкало в частинно зруйнованім домі.

Дня 28 березня 1940 р. раннім ранком НКВД перевозило із станції в Чорткові декілька арештованих із чортківської тюрми до тюрми в Тернополі заломованими вагонами. Між тими арештантами були д-р Володимир Електрович і наш швагер д-р Іван Хичій. Знайоми залізничники повідомили нас про цю подію. Дружина Хичія, сестра моєї дружини, негідно побила з 12-літнім сином на зал. станцію, забравши з собою трохи харчів та теплого убрання, щоб це передати арештованому чоловікові. Ми обидва із швагром Володимиром Пігутом пішли до праці, бо вже тоді був суворий закон карати всіх, що спізнюються до роботи. Ми обидва були, очевидно, під враженням згаданої події. Цей вираз нашого смутку та почуття нашої повної безрадности допомогли якнебудь арештованому швагрові слідий був на наших обличчях. Це зразу помітив наш приятель, стрінувши нас обидвох по дорозі до Держбанку. Він зразу так запитав нас про причину нашого неспокою. Ми поінформували його про нічний виїзз нашого швагра разом з іншими в'язнями з чортківської тюрми. Він вже раніше докладно знав про його арешт і не раз співчував нам у тій справі, потішав нас, що справа його невинности скоро вясниться і він левно зйде на волю, бо, мовляв, радянська влада нікого з невинних не переслідує і не карає. Тим разом наш приятель, що мав партійний білет членства комуністичної партії, втративши рівновагу духа, висловився, що він вже раніше спостеріг, що органи місцевого НКВД арештують тут невинних людей, які є вони робили колись за Єжова в Україні. Але самий товариш Сталін цього їх злочини не знає. Він напевно прикоротить їх, а винуватих притягне до суворой відповідальности, як тільки довідляється про ці злочини, так як це він зробив був з євжовичами в Україні, коли то навіть самого Єжова розстріляли, а на його місце поставлено нового комісара, товариша Берію.

На цю заяву нашого приятеля молодий віком мгр Володимир Пігут, людина імпульсивна, у стані найвишого душевного зхвилювання висловився: "Що ви таке нам говорите і в такій нереальній спосіб пробуєте нас заспокоїти. Ваш Сталін такий самий бандит та злочинець, яким був розстріляний ним бандит Єжов." Ці розпуюко викликали слова Вол. Пігута і мене особисто і нашого приятеля вдарили по голові ніби обухом важкої сокири. Я здревів із страху. На превелике щастя, наш приятель, по хвилині мовчанки та обсервування нас обидвох, опанувавши себе самого в моменті такого неприємного для нього заклопотання, сказав до швагра: "Володимире Дмитровичу, я з часу першого познайомлення з вами, коли ви приїхали до Чорткова, помітив, що ви людина імпульсивна та що чуття має перевагу у вас над розумом. Нинішні ваші нерозумні слова potwierджують мої попередні спостереження. Так як ви смієте в майбутньому робити, коли не хочете напирати і для себе і для вашой родини, і для ваших батьків це більшого горя понад те, що вже стрінуло вашу усю родину. Як ви могли в мойй присутності так висловитися про товариша Сталіна? Ви, дозріла людина, повинні те знати,

що я повинен з такою вашою поведінкою зробити відповідний ужиток. Звичайно, я цього не зроблю з уваги на всю вашу невинну родину, яку я маю зможу добре пізнати. Тому вірю, що ви обидва з Михайлом Семеновичем будете також звязати і на мене, і на мою родину. Ще раз звертаю вам увагу, щоб ви були на майбутнє обережні, бо буде зле з вами."

Опісля наш приятель, звертаючись до мене, сказав: "А ви, Михайло Семенович, повинні вже тепер якнайкорше зникнути з Чорткова і то з усюю вашою родиною. Я вже давніше збирався вам це сказати, але все не мав відваги розпочинати з вами розмову на цю тему. По цім випадку, що його викликав своєю молодечеством нерозвагою Володимир Дмитрович, мені вже все одно, тому тепер вам це говорю і вас остерігаю. Таких людей, якими ви були до приходу червоної армії в ці сторони, у нас не люблять. Вас тут доквруги люди шанують за вашу громадську працю, що й ви тут робили, і це є обтяженням для радянської дійсности. Вас вже давніше НКВД хотіло арештувати, але капітан Щудлов завжди ставав у вашій обороні, заявляючи, що він вас потребує для праці в Держбанку. Він дійсно досі вас там потребував, але тепер справа так змінилася, що він не буде далше вас боронити. Тому моя вам рада: виїжджайте, де лише можете, не сидіть довше в Чорткові."

По цій пересторозі мого випробуваного приятеля наша несподівана розмова і така вагітна в дальші в мене самого та моєї найближчої родини наслідки закінчилися. Я перепросив його за нервовий вибуховий висліп мого молодшого швагра, подякував йому за пересторогу і, заявивши йому, що такі того дня виїжджаю з Чорткова, попрощався з ним і, вступивши на хвилину до Держбанку, зголосився хворим на сильний атак шлункової язви, пішов до помешкання наших приятелів, Леє і Василя Баранів, що мешкали в бурсі "Рідної Школи" коло головного двір'я, і нічим поїздом від'їхав до Львова.

Так закінчилася моя праця в банківській за першої окупації червоною армією Чортківщини і треба було мені зачинати в невідрадних умовах нове життя у Львові.

Життя і праця у Львові (в скороченні). У Львові стріву я Олексю Коса і при його допомозі дістав новостворене службове місце інспектора соціального страхування при Обласнім Комітеті Профспілки Пранівників Вищих Шкіл, де він саме був зайнятий. Праця була для мене відповідна, здебільшого правничого характеру, з місячного платню 400 карбованців. Описав перебував я ще обов'язки бухгалтера того Комітету, а згодом ще й бухгалтера Спортового Товариства "Наука" при тому самому Комітеті, коли дотогочасному бухгалтерові Олексі Косові пошастило потаємно покинути Львів і датися за Сян. Завдяки новому навантаженню моя платня підвищилася до 800 карб. місячно, що вистачало на утримання родини. Бо згодом мой дружині вдалося швидко зльїзніти із учительської служби в Чорткові і разом із трьома дітьми переїхати до Львова. А мені вдалося переконати чиншівника в нашом домі, положеном коло головного двір'я, щоб переніс до свого власного дому на Підзамчі, так що наша родина могла вже приміститися у власному домі в нешуканий кухні та в двох кімнатах, здемонтованих німецькими гарматними стрільнями на початку війни.

большевицької порядкової поліції, і вказуючи на мене рукою, а другою сильно мене притримуючи, бо я намагався вирватися йому з рук, заявив: "Товариші, возьміте сво, ето контрреволюціонер з Чорткова, он злесь укривається". Я хвилено втратив притомність і впав на тротуар. Полістиці забрали мене в свої руки і в товаристві Й. Бухберга затягли до тюрми при вулиці Яхновича. Там Й. Бухберг повторив своє обвинувачення перед дижурним старшиною, який, як видно було з його поведінки, був незаловлений нахабною сміливістю Бухберга, і запитав його, "А ти хто такий?", на що Йонас Бухберг показав йому якусь посвідку, по чім вони обидва негайно вийшли з кімнати, полишаючи мене під охороною одного з тих поліцаїв, що привели мене з міста на домагання Бухберга. Коли по якомусь часі дижурний в'язничий старшина вернувся до кімнати, де мене залишив був, звільнивши порядкового поліцаїста, запитав мене, чи Йонас Бухберг свєрє, а коли я potwierdзав його запитання, він звелів йому непарламентарним російським проклянням і з деяким хвилюванням та обуренням забрав від мене у в'язничий депозит мою шлюбну обручку, срібний годинник марки "Докаса", зняв з мене шийний та шкєрєвкий від мєштї і завів до в'язничїї кєлїї, де я застав понал двадцять в'язнєв, якї засипали мене сразу рїзними питаннями на тему свїжих подїй. Всї запитання зводилися до того, чи це вже дїйсно вибухнула війна між Гїтлером і Сталїном, а коли я potwierdзав це їм, то всї в'язнї прийняли це з великим захопленням. Між тими в'язнями були самї жиди і поляки, переважно такі, що займалися недозволеною приватною торгівлею. Але було між ними і кілька таких, що вели розрїбні харчевї крамниці у Львовї, арештованї за зв'язки з приватними спекулянтами та за відпускання їм харчевих товарів на чорний ринок у Львовї.

Незабаром після мене почали в'язничїї сторожі приводити до цієї самої кєлїї інших арештантів, затриманих із різних причин на вулицях міста, так що швидко ця переходова більших розмірів в'язнична кєлїя мала вже понад 40 в'язнєв і стала наскрізь переповнена, так що не можна вже було навіть усім нам, лежачи на підлозі, приміститися. В тїй тюрмі я перебував до третьої години наступного дня, коли нас звїдти перевезено тягаровими автоматами до тюрми в Бригїдаках.

У Бригїдаках. У цїй новїй тюрмі нас усіх приміщено в наполовину меншїй кєлїї від тїєї, що ми мали в тюрмі при вул. Яхновича. Тут ми всї могли лише дуже стиснено побїч себе стояти і не було мови про те, щоб можна було на підлогу покластися. Через таке велике переповнення деякі в'язнї мєлїли і їх від нас забирали впродовж того попудня та найбільшїї ночї. В цїй кєлїї ми вже були застали кількох арештованих за дерзистістю червоноармїйшєв, а між ними був один старшина, поручник. Вони відверто нарікали на большевицькї порядки і виявляли радїсть із вибуху війни. Не зважаючи на те, всї ми трималися обережно перед цєю групою в'язнєв, не знаючи їх зовсім. Всю що ніч ніхто з нас не спав, бо й не було можливості для цього. Коли враншї зачало сїрїти, ми почули крики знадвору польською мовою: "Розбивайте дєрєвї в'язнїшї! НКВД втекло з міста." В одній кїмнатї дєрєвї нашої кєлїї виважено і зовсім поламано сильними дубовими дошками з підлоги нашої кєлїї.

Найбільша заслуга в цьому була з боку ув'язнєних червоноармїйшєв, якї як лєви кинулися були на тї дєрєвї і сильними дошками та власними тїлами в одній хвилині їх розламали. Ми всї вийшли на подвір'я в'язнїшї. Там почало шораз більше збиратися в'язнїв із здемолюваних в'язничних кєлїй. В скоромо часї подвір'я було переповнене великими масами в'язнєв. Але всї вихідні брами з того подвір'я були позачинованї. Звинні і молодшїї віком в'язнї кинулися на високї мурї і тим способом дїсталися на бїчні вулицї з задньої сторони Бригїдок. Вулицею Городельською упорядкованими рядами відходили на Схід большевицькї танки та піхотинцї. Вони помітили масу в'язнєв, що втікали з в'язничного подвір'я і почали стрїляти на втікачєв. Опісля розбїли вхідні в'язничні дєрєвї на подвір'я і почали стрїляти до зібраних мас в'язнєв на в'язничнім подвір'ю, кладучи тропом численних в'язнєв. Тими стрїлами вїєсьє загнало решту в'язнєв з подвір'я до кєлїї і лєжачїх там саме вїєсьє сторожованїх бїля вихідної брами в'язнїшї. Коло 10-ї години ранку вернулася із запланованїх втєчї в'язнична сторожа тюрми Бригїдок і перебрала дальшїй нагляд над в'язнями. Почалися напрями здемолюваних в'язничних дєрєвї та заплювання направлєних кєлїй нами, живими же в'язнями, при чому не обходилося без побїв в'язнєв, проклянь тощо. Такий стан замїщання тривав до вечірїї годин того вїтрака, коли то з'явилися в цїй тюрмі спецїальна комїсія НКВД у вїєсьєвих мундїрах під провомодом прокурора, яка почала сортувати всїх в'язнєв на двї категорїї: політичних та уголовних (кримїнальних). Нам усім доручено вноситися з нашої кєлїї з усіма нашими рєчами, якї ще хто з нас мав; поведи нас коридорами в'язнїшї на першїй поверх, де ця комїсія урядувала. Там кожного коротко запитували про особистї данї, як довго ув'язнений на такі питання в'язнїв придїляли до одної, чи другої групи. Коли прийшла черга на мене, я згїдно із правдою заявив, що в часї вибуху війни я з 14-літнім сином стояв у черї перед харчевою крамницею за хлїбом для родини. Черга була велика. Дальше вже я придував, викрут, що нїбито деякі хулїгани, хочїя бодає чєргою дїсталися до крамниці, почали бїйку з лєдькими в черї, на це прийшла порядкова поліція, яка кількох хулїганів і мене з ними арештувала, хоч я учаси в бїйцї не брав і спокійно чекав на чергу. На це з уст прокурора впало рїшення: "До уголовних". Насправдї, в тому часї я не здавав собі докладно справи з важливостї і далекосягlostи наслідків придїлення мене до групи звичайних кримїнальнїків. Це шойно на другий день я ствердїв, коли почалися масовї розстрїли політичних в'язнєв, яких найперше численими тягаровими автоматами вивозили з Бригїдок на повиставову площу за Стрийським парком і там масово розстрїлювали над приготованими спїлними масовими могилами. Такий стан тривав до наступної п'ятниці до попудня з тим, що в четвєр по полуднї крім вивозу численних в'язнєв із тюрми поза місто, почали інших розстрїлювати також на подвір'ю Бригїдок і в тому часї вже часто також до нашої кєлїї приходили енкаведисти із списками в руках, з яких вичитували вїдомї їм прїзвища в'язнєв, забирали їх вже без рєчей із кєлїї і на подвір'ю в'язнїшї розстрїлювали. Розстрїляючи забирали на вантажїї авта і вивозили до спїлних могил поза місто. В тому часї ще кількох в'язнєв таким способом забрано з нашої кєлїї і їх на подвір'ю розстрїляно. Хоч який серед нас усіх у

келії панував жак під постійним гуком карабінів, що розстрілювали в'язнів, все таки були між нами такі відважні очайдухи, що, не зважаючи на сувору заборону, постійно заглядали через вікна келії, інформуючи нас, решту в'язнів, про все, що тоді на подвір'ю бачили.

Я особисто впродовж тих кількох днів примирав із голоду, бо нам усім в тому часі на Бригідках зовсім не давали їсти, а я зовсім нічого не мав при собі і залежав від ласки того спів'язня, що з милосердя часом поділився зі мною своїм скромним запасом, зокрема сухарем. Заопікувався тоді спеціально мною присутній у тій самій келії від вітвірка молодий поручник польської армії Малиявський, що перед війною служив при війську в Чорткові і, хоч я його ніколи особисто не знав, він мене пізнав, бо бачив на вулицях Чорткова. Він допомагав мені і своїми і чужими скромними запасами сухарів. Найбільше такі всім нам докучала велика спрага, бо й води ми діставали лише двічі на день і то дуже малими порціями. В такому безнадійному стані ми помітили, що зачиняють нас на всі замки. А по деякому часі цілком замкнули звуки дозорців на в'язничних коридорах і тільки часом долітали до нас деякий людський звук із подвір'я в'язниці. Німецькі бомбовики почали скидати бомби в околиці Бригідок, де спричинили великі спустошення і в людях і в каменях. Від сильних вибухів дрижали мурі стародавньої будівлі, що колись служила приміщенням на римокатолицький монастир. Серед тих вибухів, які з малими перервами тривали всю ніч з п'ятниці на суботу, ми переживали в келії страхітливі сцени. Деякі з нас шукали спасення в молитвах, але були й такі, що під впливом сильних вибухів та потрясень в'язничних мурів зривалися з місця з прокльонами і напівбожевіллями кидалися по тих, що лежали на підлозі і в молитві шукали заспокоєння. Так у безнадійному та грізному страху пролежали ми тоді на в'язничній підлозі до світанку, коли нагло почули крики з подвір'я Бригідок: "НКВД знову втекло зі Львова. Розбивайте келії і всі втікайте." На цей крик сильніші з нас кинулися на двері нашої келії, які негайно розлетілися в кусні під сильними ударами ще здорових і сильних в'язнів. Так само повинявано позачинювані залізні брами на коридорах і ми знову опинилися на замкненім подвір'ю, де тим разом застали вже порозбивані в'їздові брами на подвір'я в'язниці і я з поручником Малиявським, який піддержував мене рукою, бо я був дуже ослаблений, пустилися в напрямі забудовань римокатолицької архієпископської палати, де жила тоді його наречена з своєю матір'ю. Вулицями Львова відступали різні з'єднання червоної армії на Схід, не звертаючи вже уваги на численних утікачів із Бригідок.

В гостинній хаті нареченої пор. Малиявського я вперше за цілий тиждень зів теплої страви, гарячої гречаної каші з кислим молоком. Відпочивши, я попрощався з гостинними господарями і в товаристві пор. Малиявського, який мною даліше опікувався, ми відійшли до недалекого помешкання мого приятеля, д-ра Костя Панківського, де я застав не лише родину мого приятеля, але також багато інших знайомих. Там я пересидів всю суботу та й неділю, бо у Львові ще в той час бушували різні червоноармійські частини, що відступали, і я боявся в такий небезпечний час іти до мого дому коло головного двірця в напрямі Богданівки, щоб знову не потрапити кому в руки,

хоч вони вже тоді не дуже цікавилися прохожими львів'янами. Шойно ранком наступного понеділка, коли вже німецькі передові частини були на ринку у Львові, я трохи вже відпочивши продовж двох днів у домі приятелів та під їх тодішньою опікою, вернувся до родини, яка весь час взагалі не знала, що зі мною діялося.

В наступних днях, коли ми обидвоє з дружиною пішли оглядати спалені звалища тюрми Бригідок та тисячі трупів по інших львівських тюрмах, що їх розпізнавали прибиті горем родини і серед зворушливих сцен родинної розпукки забирали з собою для похорону, я довідався від недавніх моїх спів'язнів, яких стрів на пожарищі Бригідок, що ще в суботу рано НКВД, користаючи з того, що через Львів увесь час того дня відступали на Схід частини червоної армії, вернулося було на деякий час до тюрми, де ще застали були багато в'язничних келій на другому поверсі заловнених в'язнями, які не встигли дверей своїх келій порозбивати. Крім того енкаведисти напали ще по дорозі і коло тюрми тих в'язнів, що тікали додому, позачинили їх знову в тюрмі і опісля всю тюрму підпалили, так що вона разом із рештою в'язнів згоріла.

Так закінчилися мої жажливі переживання за час окупації Західно-українських земель московсько-комуністичною імперією від вересня 1939 до кінця червня 1941 р.

ПОВІТ ЧОРТКІВ

Північний район

Завняч
Бичківці
Скородинці
Косів
Грамушівка (Ромашівка)
Білий Потік
Семаківці
Ридодуби
Слобідка Джуринська
Джурин
Білобожниця
Калинівщина
Біле

Південно-східний район

Швайківці
Шманьківці і Струсівка
Шманьківчики
Колитдяни
Давидківці
Утринь
Залісся
Росохач
Сосулівка
Улашківці
Заболотівка

Південно-західний район

Черкащина
Стара Ягольниця
Шульганівка
Долина
Ягольниця
Хом'яківка
Нагір'янка
Салівка
Мухавка
Антонів
Свилова
Поліпці
Паушівка
Кривошука
Базар

Північний район

ЗВИНЯЧ.

Статистичні відомості про село Звиняч (польська назва Zwiniać): Загальна площа 2775 га, (в тому числі 1582 латвійської власності), з того 1886 орного поля, 649 лісу. Число домог: 1921 р. – 402, 1931 – 476. Число населення: 1900 р. – 2335, 1910 – 2263, 1921 – 2056, 1931 – 2210. За австр. статист. 1900 р. в громаді 2064 гр. кат., 89 р. кат., 38 мов; на фольварках 39 гр. кат., 38 р. кат., 67 мов. Мова: в громаді 2087 укр., 104 польс.; на фольс. 54 укр., 90 польс. Пошта і станція поштової в селі. Заліз. станція Калинівщина (11 км).

Положення села. Село Звиняч було положене в північно-східній частині чортківського повіту, на самій границі тербовельського повіту. Сусідувало воно з Ласківцями, Вербішем, Будзановом і Скоморошем, тербов. повіту. Розтягалося з заходу на схід в виді видовженої еліпси довжиною коло 4 км і шириною коло 1½ км, досягаючи східною частиною правого берега річки Серета. Західна частина села положена на рівнині, що ступнево переходить у глибокий і даліше також широкий яр на сході села. За своїми назвами Звиняч поділений на три головні частини: Юзефівка (зах. частина), Село (середина села) і Підманастир, чи як селяни називали – "Підманастир" (схід. частина). Серединою села перепливає потік, названий в офіційних мапах також Звинячем, що випливає в кінці західної частини села в місці, що зветься Кириччи; вливається він до Серета. В селі до цього потоку впливають чотири джерела, між ними з криниць "кеснджол", що містяться біля парохіальних забудовань, та "жидівської" (назва останньої взята від того, що її вода без заварення надавалась до розводиновання горілки, з чого користали корчмарі). Менші частини села мали свої окремі назви: Загумінки, Рови, Під Кеснджим садом і Під Єгрісками. Знову ж більші вулиці називались іменами, чи прізвищами господарів. У східній частині села, званій "Під манастиром", обидва береги яру мали окремі назви. З південної сторони (ближче середини села) була Росінська гора, верх якої був заселений і звідтіля на південь починались орні поля. Назва ця взята від роду Росінських. Північний берег (ближче Серета) звався Єгріска і не був придатний до оселення чи управи землі. За переказами це місце в минулих століттях належало до ділчих Мисловських, які влаштували на верху цього берега ігрища, получені із двобоями на конях, тощо (звідси й назва ігріська – "єгріска"). Після знесення панщини, в часі, коли вийтом села був якийсь подяк, або латинник, діляч підкупив його і заміняя з громадою цей голий берег за т.зв. Скомороський ліс. Громада пам'ятала цю, заповніну вйтом, кривду, до останніх часів.

До Звиняча належали фактично ще два присілки: Муравщина, положений

на лівому (східному) березі Серета, що нараховував коло 10 родин, і західна частина присілка Перейма, положеного над потоком тієї самої назви, що становив граніцю між чортківським і теребовельським повітами. Цей присілок був віддалений від села півтора км на північ (східна частина цього присілка вважалася складовою частиною села Скомороша). Незалежно від того, що обидва присілки були адміністративно придлені до Скомороша, теребовельського повіту, їхні мешканці через роліне пов'язання уважали себе частиною звиняцької громади і у зв'язку з цим брали активну участь у житті села.

В околиці Звиняча починається лісний терен. З північної сторони села на віддалі пів км. починається він Великим лісом, що був власністю гр. Рех і переходив опісля у Скоморошів ліс та Муравшину (власність діда Мисловського) і далше у Тулорівський та Яблунівський ліси. З південної сторони села починалась лісна смуга від його східної частини Ксенджим селом (власність звиняцької церкви) та Кручею (власність Мисловського) і переходила в Бичківський та Скородинський ліси.

Орні поля простягались вклясто рівниною на південь, захід і частинно на північ від села. Поля на підставі переказів називались: За каплизню, Коло Яна, Коло Синього хреста, Коло Гани, За Рудкою, За могилою, Долатки, Карташі, Каливузи, Василева долина, Під ланом і За гостинцем; з північної сторони — Коло Червоних воріт, Під лісом, Корчінка; за західної — Могилки, Соколинське, Межі дорогами, Сухий горб, Від Косова, За шсарською, Ставки і віддалені на приблизно 10 км від села, недалеко границі буцацького повіту — Синожита.

Назва села та головних його родів. Існують різні здогади й перекази про назву села Звиняча. О. С. Фіголь на підставі переказів вважав, що назва ця походить від "дзвонів", нібито декот з перших оселенців села займався виливанням дзвонів. За іншим переказом цим ремеслом нібито займався ченці звиняцького монастиря, що перейшли туди в 16 стол. з села Угорників у Станіславівщині.

Найчисленнішими родами в селі були Гринчишини, Мальовані і Штогрини. Крім них численні роди мали такі прізвища: Папчинини, Фіголь, Бойко, Стефанишини, Болнар, Болнарчук, Грошко, Зинко, Доскох, Садовий, Белзюк, Предик, Якимішини, Кузик, Капач, Градовий, Білявий, Ясінчук, Цимбалістий, Школьвий, Штільський, Торончук, Ковальчук, Крайчик, Полінух, Сиволос, Російський, Паніш, Долинний, а в присілку Перейма — Калинович, Мельничук, Дмитраш, Ясінчук і Депутат.

Передісторичні та історичні пам'ятки села. Спеціальних наукових розкопів в околицях Звиняча не було, а лише принагідні знахідки вказували на те, що цей терен був місцем розвитку передісторичних культур. Польський археолог Б. Януш на підставі знайдених у селі бронзових речей здогадувався, що це було одне з місць культури ранньої доби бронзи. Український археолог, Я. Пастернак, був тієї думки, що тут розвивалась вже пізньо-трипільська культура енеолітичної доби. Перед першою війною при копанні ями на

бараболі на горі Юстима Мальованого (біля церкви) було знайдено велику зовсім непошкоджену глиняну посудину, що її І. Галушницький передав до Музею НТШ у Львові. Я. Пастернак описав цю знахідку, яку приналежну посудину типу "Кравченефес" ранньо-слов'янської доби (пор. його Археологія України, Торонто, 1961, ст. 224, 532-533 і карта ч. IV). Крім цих описаних знахідок у селі при різних нагодах знаходилися старі монети, що їх звали "тришиками". Поля на південь, що звалися "За могилою", знаходилися біля високого (коло 6-7 м) і широкого горба. За переказами це була вислана козацька могила. У 1930-их роках через що могили простягалася вже орна рілля. Селяни виорювали з неї частини шабель, до яких не прив'язували уваги; тому ці знахідки не збереглися. На звиняцьких полях при шляху на захід від села була менша могила, на якій стояв кам'яний т.зв. Павелків хрест. На горі Степана Мальованого (Кривого) на Юзефівці була також могила. Знову ж при вирівнянні обійсти сні Степана. Василь Мальований, натрапив на купу кам'яних плит, якими вимостив своє подвір'я. Опісля здогадувався, що груба верства цих плит лежала на давній гробині, до якої цей господар у часі своєї праці не добував. У 1905-06 рр. при будові дороги натраплено було між церквою і забудованими філярку Мисловського на великий склепений тунель; його записано, бо знахідкою ніхто не цікавився.

До історичних пам'яток Звиняча слід зарахувати також 5 швинтарів в околиці села. Найстарший із них був у т.зв. Ксенджому саді. Всі кам'яні хрести на ньому позапалались по рамена в землю. Написи на них вказували на XVII і початок XVIII ст. Інший швинтар був на церковному полі недалеко парохіальних забудован; він датувався XVIII і першою половиною XIX ст. На ньому був похоронений один з парохів Звиняча, о. Василь Левинський. Коло цього швинтаря знаходилися третій з могилами головою з другою пол. XIX ст. Між ними була могила о. Миколи Волянського. В суєвстві цих двох швинтарів містяться найновіший і найбільший швинтар. Тут також спочивають два парохів Звиняча, о. Микола Галушницький і о. Михайло Грималюк. Південна частина цього швинтаря належить до старших кладовищ села. В цій частині в першій пол. XIX ст. була побудована мурована каплиця з крипотою, в якій були похоронені члени родини Мисловських. Зовсім на окремому місці, у "Василевій долині", був швинтар, на якому похоронено померлих на епідемію плямистого тифу в часі першої світової війни.

З панцизних часів залишилась у селі пам'ятка під назвою "Червоні ворота". Було це місце біля філярку Мисловського, при дорозі, що вела із Звиняча через річку Перейму до Булзана, на якому стояв досить великий камінь, званий "бабою". За переказами, на ньому камені карали багатогамі селян, що провинились в дечому супроти діда. Від слів крові, що були наслідком побиття, названо це місце "Червоними ворітами." Далшою пам'яткою з тих часів був залізний хрест на гранітовій підставі, що стояв на горбі при дорозі між церквою і читальнею; цей "хрест воли" поставили селяни на пам'ять знесення паншини в 1848 р. В 1964 цей хрест перенесено біля церкви, а на його місці споруджено пам'ятник Т. Шевченкові. До цього ж села слід ще зарахувати: кам'яний хрест при білій дорозі ("бісарський") на горі Антона Гарасимовича; Синій хрест (кам'яний), що його поклав Степан

Центр села Звиняча

На першому плані читальня "Прогресу". Заду з правого боку видніс будинок народної школи. З лівого боку дім Гринчишиних, вище нього видно церкву.

о. Іван Панчишин,
городженець Звиняча

о. Стефан Фіголь,
уродженець Звиняча
(1897-1969)

Штутський при дорозі із Звиняча до Білого Потока; фігуру св. Миколая при тій самій дорозі на церковному полі, званому Рудкою (фігура була, мабуть, фундацією родини Галуцьких); фігуру св. Анни, що стояла при цій самій фундації родини Галуцьких); фігуру св. Павла, з подільським написом (мабуть фундація доробче села Білого Потока, з подільським написом (мабуть фундація дідачів). При дорозі із Звиняча до Бичківців стояла давня фігура св. Івана (дідів). З нею були зв'язані різні перекази серед населення Звиняча та довколишніх сіл про те, що прохажі оповіють коло цієї фігури переходить "нечиста сила". На роздоріжжі недалеко шквітара стояла фігура Переходиці з написом "Ісус Христос син Давидовий, 1905". На фігурі Матері Божої з написом "Парубство села Звиняча, 1905". На Юзефії при дорозі, на полів'рю Семена Торончука, була капличка з фігурою Матері Божої. Той сам Торончук уфундував також високий хрест з білого каменю на оболоні в західному кінці села. Були також кам'яні хрести при "кесндій" та "жиждівській" криничках. Одною з найновіших пам'яток села була збудована біля церкви в 1942 р. висока мурована могила борця за волю України, на якій стояв 20-метровий кований і залізний хрест; більшовики розрили її в 1944 р.

Матеріали до історії села. Перед другою світовою війною над історією Звиняча працював його уродженець оо. Іван Панчишин, збираючи довгий час матеріали та писані документи і записуючи перекази, що залишилися у пам'яті найстарших у селі людей. В цій праці помагали йому також оо. Степан Фиголь і теолог Федір Панчишин, а служив йому своїми порадами й джерелами з історик оо. Георгій Коструба. Одначе всі ці матеріали пропали в часі війни; зо них залишились лише скільки виписки. На їх основі можна твердити, що на початку XVIII ст. Звинч вже був досить густо заселений, маючи дві церкви. Одна з них (мабуть дерев'яна) — св. Параскевії була церквою монастиря оо. Василіянів, що знаходились у східній частині села, на достій високій, залісненій і неприступній горі (званий Кутом), на правому березі р. Серета. Ігуменом монастиря на початку XVIII ст. був ієромонах Никифор Сколкин, що титулювався «Намісник Катедри Львовської, Ігумен обителей святой Звиничков». В 1705 р. позарував він для церкви кинок Трифологон. Пізніше, в 1725 р. ієромонах Іван Балко, що був «Намісником на тен час святого монастиря Звиничкого», позарував для монастирської церкви Трійдов, яку відкупив від настоятеля монастиря в Янові, заплативши за неї "червоного відкупку від настоятеля монастиря в Янові, заплативши за неї "червоного золотого і корову з телятем". Інший настоятель звиняцького монастиря, ієромонах Длдя Ласенецький у 1734 р. позарував для монастирського храму св. Параскевії Трійдов Шитнуно, яку купив за "золотих польських 7". Під тим сам роком зазначається також, що свого роду протектором монастиря був дідич Муравський, власник помістя на східному березі Серета, званої опісля Муравщиною.

У тих часах існувала в селі друга дерев'яна церква Різдва Пресв.
Богородиці, збудована, мабуть, колом швинтарів у "Ксендієм саді". В 1712 р.
Петро Осалда, як своєю жінкою Аніною подарували для містечк
місцевій літургікон, виданий Львівською Староприсице в 1691 р., тобто
широкоповне видання Літургікону митр. Петра Моголи з 1639 р., про що
загдується в перемоді до цієї книги. Заплатили Осалди за цю книгу золотих
дванадцяти "за держави короля Августа, за держави пана Антонія Шинья-
ського."

Дальші інформації вказують, що в тому часі у Звинячі було трьох ділчих: Муравський, Шинявський і Мисловський. Їхні послання були відносно невеликі і тому багаті Потоцькі, що були тоді власниками докодишніх сіл, називали їх "підланками". Пізніше Мисловський відкупив від двох перших їхні маїстності.

Звиняцький монастир проіснував до 1785 р. і тоді за реформи австрійського імператора Йосифа II був зліквідований, а його ченці, за переказами, перейшли до василіанського монастиря в Улашківцях, передавши частину богослужбових книг із храму св. Параскевії до згаданого сільської церкви Різдва Пр. Богородиці, яка в свою чергу протривала до 1790-их років. Тим часом оселення і з ним центр села посунулися далі на захід, де в 1792 р. за допомогою ділчих Катерини Мисловської було закінчено будову мурованої церкви Вознесіння Господнього, до якої перейшло майно, включно з богослужбовими книгами, з попередньої церкви. Парохом Звиняча в тому часі, за переказами, був о. Н. Лисинський. Ця церква простояла 120 років, тобто до 1912 р., і в тому періоді обслуговували її крім згаданого такі парохі Звиняча: о. Василь Левинський (нар. 1797, свяч. 1820, пом. після 1853), о. Микола Волянський (нар. 1829, свяч. 1852, пом. після 1874) та о. Микола Галушинський (нар. 1852, свяч. 1877, пом. 1923). З останнім зв'язаний найдовший період історії церкви.

Разом із місцем під будову церкви ділчих Катерина Мисловська подарувала була на дзвіницю стару масивну будівлю, яка в формі оборонної фортечної споруди служила, мабуть, в XVII і XVIII ст. за вартинство маїстностей Мисловських. В 1936 р. її розібрали і на іншому місці побудовано одностінну дзвіницю з трьома отворами. У 1904 р. ділчих Йосиф Мисловський побудував на своєму полі біля фільварку мурований римо-католицький костел, який насправді служив як гробницю його родині (у 1960-х роках його перероблено на паровий млин). Через мале число вірних цей костел не мав свого священика і дуже рідко відправляли в ньому богослужіння римо-кат. священики з Будзанова, або Вербівця. В 1912 р. попередню церкву розібрали і на її місці почато будову мурованої церкви в бароковому стилі, яку взагалі закінчено ще за життя о. М. Галушинського в 1921 р. В часі будови нової церкви село користало із згаданого костела, який і так майже завжди стояв пусткою. Продовжуючи традицію попередніх церков, село святкувало два празники в році: Вознесіння Господнього і Різдва Пресв. Богородиці (чи, як у селі казали, "другої Матки Божої"), і в новій церкві, що мала коло 1500 стоячих та 100 сидячих місць, був головний запрестольний образ Вознесіння Господнього, а за ним схований образ Матері Божої з Ісусом на руках, який в половині кожної Служби Божої відкривало, зсуваючи перший ручним двигуном.

Після смерті о. Галушинського деякий час обслуговував звиняцьку парохію о. Романовський із сусіднього села Бичківця, а 1924 р. парохом села став о. Михайло Ганкевич (нар. 1875, свяч. 1902, пом. 1947 в Інгольштадті, Німеччина), за якого доведено до кінця всю працю, зв'язану з будовою та устаткуванням нової церкви. Коли 1935 р. о. Ганкевич став парохом села Більківців, бучацького повіту, до Звиняча прибув о. Нестор Потгорський з

Церква в Звинячі, пов. Чортків

*о. Михайло Ганкевич,
парох Звиняча в рр. 1924-1935.*

недалекого села Скородинці. За нього розмалювано церкву всередиці і побудовано стилісний балкони для дітей та хори, де висів портрет о. Галушинського як найвишарпанішого пароха в історії села. У 1938 р. на місці о. Погорельського парохом Звиняча став о. Михайло Грималюк, що був духовним провідником села в часі великої війни, починаючи другою світовою війною. Помер він у Тернополі 1963 р., після чого його тіло перевезено до Звиняча і поховано на місцевому цвинтарі.

До звиняцької парохії належало сусіднє село Скомороше, теребовельського повіту, в якому була мурована церква Воздвиження Чесного Хреста, побудована в 1849 р. У 1931 р. Скомороше нараховувало 480 мешканців, з того одна четверта були латинники.

Господарсько-економічний розвиток села. Взагалі мешканці Звиняча займалися різнництвом. В переважній більшості були це середняки, малоземельні і лише одиниці мали більше ніж 20 моргів поля; також мало було безземельних. Останні займалися головним ремеслом, або працювали на місцевих філярках, каменоломнях та лісах лісників. Головний філярварк Мисловського містився в північній частині села, де крім господарських будівель був великий сад і парк, в якому стояв його поверховий палац, побудований у ренесансовому стилі. Філярварк гр. Рєя був віддалений на один км на захід від села. Особливо від філярварку, під Великим лісом знаходилися забудовані для адміністратора цієї поселісти. Під час більшовицької окупації 1939 р. у філярварку Мисловського містився колгосп, а в філярварку Рєя радгосп. У 1950-их роках їх зруйновано, а колгоспні приміщення побудовано у Василевій долині, на південь від села. Поселість Баворовського, що звався Антонівкою, була положена близько присілка Перейми у віддалі двох км на північ від села. Після першої війни цей ділеч розпарцелював своє майно і в цьому процесі населення Звиняча, Скомороша та Перейми закупило більшу частину його поля. У 1920-их і ранніх 30-их роках спадкоємці Мисловського розпарцелювали два малі філярки поміж місцеве населення без різниці національності та релігійного визнання. В середині 30-их років розпарцелювано пайку ще одного із спадкоємців цього ділеча, але під натиском політики польського режиму в цій парцеляції першість купувати землю мали поляки й латинники, а для українців був дуже обмежений доступ до неї. Взагалі під час усіх парцеляцій село набуло коло 700 моргів поля. В часі останньої з них до села прибуло чотири родини колоністів; три з них — поляки, а одна родина свідомих українців, що купила землю, скориставши із свого далекого родинного пов'язання з латинниками.

До звиняцької парохії перед першою війною належало 162 морги поля. На присмерковій садибі крім господарських забудовань був невеликий сад, в якому стояв новий мурований 10-кімнатний дім священника, що його збудував о. Галушинський. Біля цього дому була ще стара мурована трьокутнігата хата; у ній довгий час приміщувалася частина клас "Рідної Школи". В першій половині 1930-их років було розпарцелювано поміж місцеве населення також кілька десятків моргів церковного поля. Крім орного поля заможніші селяни мали і по кілька моргів лісу.

В околиці села було кілька каменоломень. У Великому лісі, над річкою Переймою, була велика каменоломня червоного каменю (власність ділеча Рєя), який вивозило до Польщі. На схід від нього, по обох боках річки Перейми була інша каменоломня сірого каменю, частина якого була власністю селян Звиняча. Камінь із цієї каменоломні власники продавали на різні будови в доокілишніх селах. Перед першою війною було знайдено поклади сірого граніту в середині села; тут відкрито каменоломню і видобуто камінь на будову церкви (1912-1921 рр.). Опісля її закрито, бо далішні поклади каменю входили під забудовання господарів. При кімні східної частини села, біля Серета була також копальня глини, лише для потреб села, з чого й місце не називалося Глиниськими, що було громадською власністю.

Від початків XIX ст. в селі була велика гуральня (власн. ділеча Мисловського). Спочатку її будинок містився в середині села, над потоком, а опісля його розібрано й побудовано нову гуральню біля філярварку, куди спроваджувано воду із звиняцького потоку спеціально спорудженою турбіною. За совєтської влади в 1950-их роках цю гуральню роззалоно і на її місці побудовано автобусову станцію. На початку цього століття у дворі Мисловського засновано килимарню вовняних килимів, що в часі першої війни перестала існувати.

Одним із головних занять населення Звиняча поза різнництвом у давніх часах був випас овець і разом з ним кушнірство. За переказами, цим ремеслом займалися головню предки роду Штогринів; деяких з їхніх нащадків ще до нових часів звали "кушнірами", не зважаючи на те, що з цього промислу не осталось ні сліду. Здавна в селі було досить розвинене млинарство; три однокамінні водяні млини, що їх порушував місцевий потік, були власністю господарів, Олексі Панчишина, Степана Цимбалістого та ділеча Мисловського, який звичайно винаймав його місцевим людям. В першій половині 1930-их років збудовано над Серетом турбиновий млин на одну пару валів і два камені, що був власністю спілки, до якої належали — українці Григорій Бріль і два поляки; всі вони переїхали до Звиняча з Грималівцями. Крім цих було ще два малі млини для роблення круп. Над річкою Переймою були ще інші три однокамінні водяні млини Мисловського, що їх у різні часи винаймали українці — Михайло Ясінчук, Микола Дмитраш і Дмитро Мельничук. Більшим промисловим підприємством у селі була цегельня, що її заснувала спілка селян у другій половині 1930-их років і в якій постійно працювало коло 20 осіб під час літніх сезонів. Інші сілські спілки були власниками трьох моторових молотилок, що обслуговували не лише Звиняч, але й сусідні села. В селі була також олійня на дві печі, з якої користали мешканці Звиняча та доокілишніх сіл, головню Скомороша й Бичківців.

Із сілських ремісників, що шлодженно займалися своїм ремеслом і мали власні верстати праці, у 1920-их і 30-их роках працювали: два ткачі, що виробляли конопляне і лляне полотно; два римарі, що робили й направляли упряж для коней; три ковалі; один механік ("монтир"), що направляв молотилки, керати (кінні колесовороти), машини до шиття тощо; три стельмахи і чотири столярі; двох із них, Степан Мудрий і Микола Градовий, відбули спеціальні столярські курси і спеціалізувалися у виробі хатніх меблів та в

різби рамок до картин, касеток тощо; чотири кравці — двоє із них, Іван Галамбєць та Іван Мальований закінчили кравецькі курси і провадили свої верстати, навчаючи по кількох челядників; п'ять шевців — між ними Іван Казимєрчук пранював разом із челядниками, а Іван Сенишин крім свого верстату провадив ще й кравчиню із шкiрою. Крім них були також муляри, булівинчі тощо.

Перед першою війною в селі були три жидівські корчми; одна з них у середині села мала ще й спеціальні пивниці на більший склад алькогольних напійків, руїни яких залишилися до нових часів. Крім них була ще одна корчма в полі за селом, в якій селяни платили за горілку на весні збіжжям, а в часі живих снопами. Всі вони перестали існувати в часі першої війни.

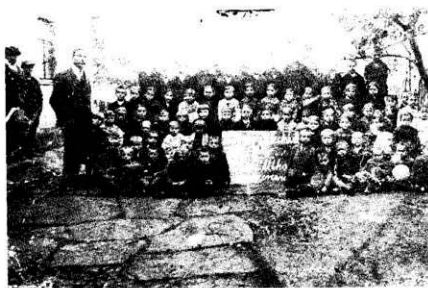
За найстаршу економічно-допомогову інституцію села треба уважати збіжжєвий шпихлір, що існував при місцевій читальні т-ва "Просвіти" при кінці XIX й на початку XX століть. З цього шпихліра на весні (під час т.зв. передівки) випозичували збіжжя тим, що потребували, або допомагали в часі посухи та неврожаю.

Кооператива "Будучність" була заснована у Звинячі 1921 р. і приміщувалась у власному домі при читальні. Крім неї в селі була ще й приватна крамниця, що її власником був українець, Михайло Зінюк. До 1930-их років існували в селі ще шість жидівських крамниць із мішаними товарами. Згодом, однак, кооператива приєднала до себе майже всіх покупців села і відкрила ще дві свої філії, побудувавши для одної з них власний будинок. У зв'язку з цим жидівські крамниці не могли видержати конкуренції і мусіли самі зліквідуватись, а їхні власники переключились на рільництво.

Крім того існувала в селі шадично-кредитова кооператива "Будучність", що була заснована ще перед першою війною на системі Райфайзена, а звалась тоді популярно "Райфазинка".

В першій половині 1930-их років окрема спілка селян заснувала в селі молочарню, що містилась в домі Дмитра Мальованого аж до другої війни.

До піднесення господарського розвитку села дуже причинилась діяльність місцевого відділу т-ва "Сільський Господар", що був власником сівалки та машин до чищення збіжжя (змійки, трієра тощо), якими допомагав селянам. В 1935-36 рр. заходами відділу було зорганізовано курси сівалництва та ближівництва, на яких інструктором був Струх із Чорткова. Крім цього у 30-их роках при гуртку Вишколу Хліборобської Молоді відбувались курси сівалництва, городництва та шовківництва, що їх провадили інструктори з Чорткова й Білобожичів (між ними П. Боднар, який в 1940 р. загинув у большевиській тюрмі). У 1937-38 рр. звиняцький відділ "Сільського Господаря" організував зимовою порою "суботні вечори", на яких більш досвідчені господарі давали поради щодо поодиноких ділянок рільництва й господарства. Дискусіями цих вечорів провадили: Степан Предик — пасічник; Василь Зінюк — подвійний збір у роші з одної ниви; Микола Ліпак — гноїння полів; Михайло Штогирн сіяння озимини та ярини сівалкою і руками; Дмитро Мальований — молочаря та її користь для

Звинячі. Учні "Рідної Школи" з керівником школи Михайлом Ценким, 1928/9.

Учні двох класів (2-го і 5-го) "Рідної Школи" в Звинячі з учителькою Тетяною Чайківською, 1931 р.

господаря і села; Дмитро Штогрин (Кушнірів) — staying та годівля худоби взимку. Коли в другій половині свого панування польський режим обмежив для українців право купувати землю, тоді населення Звиняча почало масово закладати пасіки, сади, плантації шовковиць та поширювати вже існуючі плантації тютюну, а декотрі з селян засновували власні крамниці в містах. Так, напр., Василь Панчишин, Іван Прелик та Іван Гринчишин відкрили крамниці з матерією, взуттям та готовим вбранням у сусідньому містечку Будзанові, що перетримали до приходу большевиків.

Освітньо-громадська праця. В селі існувала народна школа від половини XIX ст., що спершу містилась у громадській канцелярії, а опісля у власному мурованому будинку біля церкви, побудованому в другій половині XIX ст. За часів володіння Австрією була вона 2-класною з українською мовою навчання. До першої війни вчителями школи були переважно українці, між ними: Корнелій Марковський (керівник школи) і його жінка, М. Шевчук і Дмитро Гаврилюк, який опісля став керівником школи. В часі польської окупації школу змінено на утравістичну. Керівником її ввесь час був один із найбагатших у селі, поляк Е. Дрелюховський, і вчителювали тут переважно поляки. Мовою навчання в школі була фактично польська мова, не зважаючи на те, що село кількакратно робило заходи для привернення української мови навчання. У 1936 р. після розв'язання "Рідної Школи" вчителював у цій школі також українець, Михайло Карач. З приходом большевиків у 1939 р. цю народну школу перемінено на 8-класну в системі десятиліткі, а під час німецької окупації — у 7-класну. В останньому періоді учителями її були між іншими Михайло Лисак (керівник), Ярослав Гордовський і Микола Зубик.

В 1928 р. заходом місцевого кружка "Рідної Школи" засновано в селі українську приватну народну школу, яка опісля перетворилась у 6-класну. Примишувалась вона в сільських хатах, передусім у домі Василя Зінюка та в різних садах у хатах Йосифа Зубика, Миколи Капана, Петра Мальованого (Лепети) і в парохіяльній домі. Керівником школи ввесь час її існування був Михайло Ценкий, а учителями в різних часах були: Марта і Слава Ганкевичі (дочки о. Ганкевича), Т. Чайковська, Марія Ребеш, Михайло Сохаський, Михайло Карач, Михайло Ванджарук та інші. У 1935 р. польська влада закрила цю школу, але кружок "Рідної Школи" провадив свою діяльність до 1939 р., організуючи передусім дитячі салки в часі літніх сезонів, що примішувались звичайно в парохіяльній домі.

Читальню т-ва "Просвіти" в селі засновано ще 1886 р. Опісля збудовано в середині села власний мурований будинок. За часів Австрії крім шинліра й шаднично-кредитової кооперації існували ще Братство Терезости й відділ т-ва молоді "Сів", що його організував і дежний час очолював син о. Галушинського, д-р Микола Галушинський. Під час польської окупації в приміщенні читальні крім відділу т-ва "Сільський Господар" й гуртка Вишколу Хліборобської Молоді працювали: т-во "Луг", відділ "Союзу Українок", який зимовою порою організував у приміщеннях парохіяльного дому курси варення й шиття, аматорський гурток, що його у 1920-их роках організував М. Ценкий, а опісля керували ним Степан Боднарчук і Степан Грошко, і хор,

*Аматорський гурток при читальні "Просвіти" в селі Звинячі (1931 р.)
(В центрі Михайло Ценкий, керівник "Рідної Школи" і голова гуртка.)*

яким у різних часах керували Василь Белзюк, Іван Боднарчук та Михайло Бойко. У 1930-их роках, головою літньою порою, майже щорічно підготував із шим хором спеціальний концерт "обжинок" Микола Зінюк, перебуваючи в селі на вакаціях. При кінці 30-их років М. Бойко організував також струнну оркестру. Останні три організації виступали із своїми імпрезами не лише в селі, але роз'їжджали з ними по докодишніх селах. До Звиняча часто заїжджали переліні хорові й театральні групи: у 20-их роках виступав тут відомий хор Дмитра Котка, а в 30-их театральні групи Когутяка, Сталініквіної, Кулика та інші.

Крім організацій, що існували при читальні, працювали також церковні організації. З них слід згадати Сестринство, Апостольство молитви, Свічкове братство й братства дівчат та хлопців.

З польських організацій існувала в селі за Польщі лише клітина "Стишєльця", що організувалась у 1933 р. при місцевій станиці поліції (постеруку), нараховувачи коло 10 членів, що рекрутувались головню із зайдишх поляків, які працювали на фільварках. Спочатку вони поводились досить зухвало, але опісля їхня поведінка стала смиріною, а причиною цього слід, мабуть, уважати їхній страх перед небажаними наслідками цієї зухвалости з боку місцевого, організованого в "Лузі", парубоцтва. В 1937 р. ця клітина сама зликувалась.

При читальні існувала досить велика бібліотека, що її основою була книгозбірня о. М. Галушинського, яку він подарував для користування села. В дальшій розбудові цієї бібліотеки багато допоміг найстарший син о. Галушинського, проф. Михайло Галушинський, даруючи помітне число своїх книжок. Крім цього до бібліотеки приходили періодичні видання Самоосвіти й

Дешеві книжки і газети: Свобода, опісля Діло, Батьківщина і Сільський Господар та журнал Жіноча Доля. Селяни передплачували (заможніші самі, а бідніші — по три-чотири спільно) часописи Народну Справу, Нове Село і Громадський Голос, а одиниці, особливо учітелі "Рідної Школи" — Наш Прапор і Комар. У 1930-их роках діяльність читальні та організації при ній розгорнулася досить широко, на що її старе приміщення виявилось тісним. Тому в 1935 р. приступлено до будови нового більшого будинку на тому самому місці. Не зважаючи на пресю чортківського Старосту, що будову закінчено в 1937 р. В новому будинку мстися велика зала читальні, яка одночасно служила для різних імпрес, та приміщення для центральної крамниці кооперативи з великим підвалом. Після закінчення будови залу читальні та її сцену розмалював Василь Крисак, що у 1938 р. вийшов до Канади.

Звинячани посилали свої діти за часів Австрії і головно за Польщі до гімназій та вчителських семінарій у Чорткові, Станіславові, Коломиї, Тернополі й Перемишлі і коло десятка з них опісля закінчили вищі студії.

Політичне життя. За часів австрійського володіння село під проводом свого пароха стояло одноістотно на національних позиціях, піддержуючи під час виборів кандидатів на посади з Української Націонал-Демократичної Партії (одиниці голосували на кандидатів з Української Радикальної Партії). Виразником політики цієї партії був сам о. Галуцький, що каандував кількакратно в 1880-их і 90-их роках до Герцанової Ради в Відні та Галицького Союму. В 1919 р. він був одним з ініціаторів реорганізації цієї партії на Українську Трудову Партію (попередили УНДО) і до смерті залишився членом її Широкого Народного Комітету (пор. Народний Ілюстрований Календар т-ва "Просвіти", рік 47, ст. 88). Національна свідомість населення Звиняча виявлявся передусім у тому, що при творенні української держави в 1918 р. з села зголосилося коло 250 добровольців (молодих і старших) до УСС і української армії, між ними багато й таких, що, не вертаючись додому, перейшли просто з австрійської до української армії. Висміядачів із них полягали в боях; між ними підпор. Василь Малаховий, що загинув 3 вересня 1916 р. під Лисеню, в пам'яті якого поет Роман Кулчицький створив пісню "Заквітчали дівчатонька" (пор. Великий співаник Червоної Калини за ред. З. Лиска, Львів, 1937). Крім них загинув також воля УГА Микола Садоний, якого в мелодійський спосіб замучили поляки, коли він у 1918 р. був на відпустці в селі.

Першим політичним в'язнем польських тюрем із Звиняча був абсолютний тернопільський гімназій, підстаршина УГА та член українського уряду в Чорткові, Стефан Фіголь (пізніше греко-кат. священник), який перевів також проголошення самостійності України в селі. Арештовано його двічі в 1921-22 рр. за участь у проволі чортківського повіту та за розброювання поляків під час української влади. В часі другого 6-місячного ув'язнення в Чорткові загрожувала йому кара смерті, від якої врятував його адвокат д-р Мелітон Вилрак. Третій раз арештовано С. Фіголя, як студента медицини в українському потайному університеті у Львові разом з його товаришем і одно-

сельчанином, також студентом медицини в тому ж університеті (пізніше гр. кат. священником), Іваном Панчишином. Однак через брак доказів вини по кількох місяцях ув'язнення їх звільнено. В 1922 р. польська поліція арештувала під закидом розброювання поляків в с. Білому в часі самотійності України Степана Крайного (Крупчака), що після виходу з тюрми вийшов до Канади.

Зберігаючи традицію освітньо-політичної діяльності в селі роду Галуцьких, звинячани загально у 1920-их роках були прихильниками політики УНДО і голосували під час виборів за дистою цієї партії. Знову ж ряд колишніх УСС-ів та воєвк УГА були прихильниками дій УВО, але окремі клітини не творили. Крім цього в селі було кілька родин радикалів. Щойно 1930-й рік і особливо польська "пашифікація" привели кардинальний зворот у політичній думці звинячан. Про самий наїзд польської пашифікаційної жандармерії на село провідні селяни довідалися заздалегідь і змогли сховати головну частину бібліотеки і самі скритися, тому ніхто з них поза малими винятками фізично не потерпів. Потерпіло лише майно пароха о. М. Ганкевича, керівника "Рідної Школи" М. Ценкого, читальні (знищено всі картини та решту бібліотеки), кооперативи (при чому побито крамаря) і господарів Михайла Штогриня та Степана Прелика. Події пашифікації були безпосереднім стимулом до поживлення піпільного руху в селі. Ними й можна датувати початок організованих клітин УВО-ОУН у Звинячі, до яких спочатку належали лише вибрані одиниці. На початку жовтня 1932 р. місцева клітина ОУН розкинула була дотичку, мабуть, у зв'язку з процесом членів УВО-ОУН у Чорткові. Знов ув'язнено 22 грудня 1932 р. у день страти Біласа й Данилишина, в селі згинули зловни. В червні 1933 р. відбулось перше арештування членів звинячків клітини ОУН. Ув'язнені були: Іван Школьній (крамар кооперативи), Микола Фіголь, Василь Гринчишин, Василь Якимичин і Василь Дерев'яко. Під час сілства в сільській станиці поліції, яке переводило тайна поліція з Чорткова та місцеві поліціянти (з останніх найбільшою жорстокістю відзначився Т. Гурецький), найтяжче тортуровано Фіголя і Гринчишина. Судовий процес над усіма відбувся 22-24 січня 1934 р. в Чорткові, в якому засуджено І. Школьнію на півтора року, а всіх інших по 6 місяців в'язниці. Боронови їх чортківські адвокати: Іван Гринчишин, Михайло Росляк, Володимир Електорович та Іван Хичій. Після виходу цих звинячан з тюрми клітина ОУН в селі значно зроста. Перед початком польсько-німецької війни М. Фіголь, С. Гринчишин і В. Дерев'яко були знову арештовані й заслані до Берези Картузької, звідкіль вернулися з початком большевицької окупації. На початку німецько-большевицької війни Фіголя і Дерев'яка забрано до червоної армії, де вони й пропали (холоди висті, що їх скоро після мобілізації розстріляли). В. Гринчишин зумів уникнути цієї мобілізації і з приходом німців очолив революційний провід села.

У травні 1938 р. арештовано в Чорткові Миколу Зубика, учня 4 кл. (нового типу) чортківської гімназії, за приналежність до ОУН (разом з ним ув'язнено ще двох учнів цієї самої класи: Степана Вороха та Івана Запотожного; обидва не із Звиняча). Після 6-місячного ув'язнення Зубика звільнено від війни й хари. Боронови його, здається, адвокат В. Електорович.

Незабаром після приходу до Чортківщини більшовиків НКВД почало виволокати тих, що були політичними в'язнями польських тюрем. Тоді М. Зубик пішов у підпілля. З цієї причини більшовики вивели його родину на Сибір. У цьому самому часі вивезено також родини гайового Скоморського ліса Гейни і адміністратора фільварку Мисловського Прокопова (останній спольщений українцями). По приході кінців М. Зубик, вийшовши з підпілля, вернувся до гімназії і закінчив її, склавши матуру у 1942 р., після чого віддався всьому праці в селі, як учитель місцевої народної школи та культурний діяч. Загинув він в УПА лесь у пізніх 40-х роках.

В часі від 1938 до 1944 р. клітина ОУН в селі розвивалась досить широко діяльність, вербуючи у свої ряди не лише свідомолоть, а й старших селян. В липні 1941 р. в селі урочисто проголошено відновлення української державності з участю представників із Чорткова.

Еміграція з села. Еміграція із Звинича почалась ще на початку цього століття і продовжувалась з різними перервами аж до 1938 р. Найбільше звиничан виїхали до Канади, головню до Альберти й Манітоби, менше до ЗСА. Між ними виїхали такі родини, як: Фіголі, Якимичини, Гриничини, Штогрини, Мельничуки, Панчишини, Багани, Крикаси, Сиволоси, Паншеви. Спершу часто виїжджали самі чоловіки, що, заробивши трохи грошей, спроваджували на нове місце оселення свої родини, або самі вертались із заробленими грошима додому і, користуючись з паризьких мистків місцевих дідичів, поширювали свої господарства та відбудовували їх. До останніх належали такі особи, як: Петро Мальований (Лепета), Микола Лизак, Іван Крикак (Плютвіч), Іван Крайчик (Мазур), Семен Ільчишин, Ахсентій Пашів, Антін Галамбеш, Дмитро Рудко і Василь Дмитраш із присілка Перейми. Виїхали також деякі родини до Аргентини та Бразилії і декілька родин до Боснії (між ними родина Павла Депутата). Ті, що виїхали до заокеанських країн, часто помагали своїм родинам у селі, а деякі з них допомагали фінансово шлій громаді. До таких свідомих одиниць слід передусім зарахувати Василя Мельничука, який чималю примичнявся до успішного закінчення будови нового приміщення читальні "Просвіти" й кооперативу у Звиничі 1935-37 рр., зібравши між українцями в ЗСА й Канаді 125 дол. на цю шль. До зібрання цих фондів примичнялись у великій мірі такі свідоми громадяни: Я. Ганиш, І. Мельник, А. Рейтар, П. Борис, М. Пахолок, І. Довгань і М. Мороз.

Цим і багатьом несподаним особам село завдячувало свій всебічний ріст, здобуваючи собі визначне місце між селами Галичини, що стверджено в календарі т-ва "Просвіти" (річ. 47, ст. 88) словами: "село Звинич належить до найбільше зорганізованих і освічених не лише в Чортківщині, але також і в краю."

Відомості про село подано на підставі інформацій о. Стефана Фіголя, Василя Мельничука, Степана Штогрини, Теодора Панчишина, Степана Фіголя, д-ра Степана Гриничини і Дмитра Штогрини та інших уродженців Звинича й сусідніх сіл. Крім цього використано доступні матеріали про село та його визначних осіб, публіковані в різних виданнях, і виписки, що збереглися із проповідних джерел до історії села, які був зібрав у 1920-30-их роках о. Іван Панчишин.

Написав д-р Дмитро М. Штогрин

БІЧКІВЦІ

Статистичні відомості про село Бічківці (Byczkowce): Загальна поверхня 1808 га, (в тому числі 1066 двірської посілости), з того 1159 орного поля. Число домог: 1921 р. — 236, 1931 — 297. Число населення: 1900 р. — 1524, 1910 — 1558, 1921 — 1446, 1931 — 1492. За австр. статист. 1900 р. в громаді 633 гр. кат., 754 р. кат., 19 мовців; у дворі 46 гр. кат., 64 р. кат., 8 мовців. Мова: в громаді 567 укр. (1), 834 поль. (1), 5 нм.; у дворі 36 укр., 76 поль. Пошта — Звинич (5 км), заліз. ст. Калінішчина (12 км). Школа за Австрії 2-класна, за Польщі 3-класна з польською мовною навчанням.

Село положене на високогірній, на правім березі річки Серета у віддаленій одного-двох км від ріки. Форма села подібна до великої латинської букви S. В напрямі з заходу на схід переплітаються два потоки, що впливають до Серета. Північний потічок має досить глибокі узбіччя. На північ, схід і південні с ліси, а в селі повно садів, що люблять рости на глинистій землі. На захід від села простягаються поля. Південна частина села називається Халатівка. Назви сіл: Круча, Підлики, Грушки, Довгі гони, Кернички, Підберезина, Дубина, Луги. Назви лісів: Козирги, Круча. Більше половини мешканців села становили латиники, що були давніми колоністами та двірською службою. Проте розгортанню мовою латиників була українська. Прізвиська українців були: Цибульський, Прокопів, Олійник, Слоїк, Солтис, Кучма, Козюк, Драбинястий. Мешканці займалися хліборобством, а дехто і ремеслом: в селі були шевці, кравці, кушнірі, теслярі, ковалі, ткачі.

Двір був власністю лідиця Цешелького. На схід від села був ще фільварок Богуслава. Церква в селі була мурована, побудована 1827 р., а дзвони у вежі над входом до церкви. Парохом перед першою війною був о. Олександр Лукашів, по війні о. Михайло Дмитерко, о. Юліан Машак і о. Михайло Романовський. Костел збудовано коло 1895 р. Спершу, коло 1860 р. була школа при церкві, учив дякоучитель Криворучка. Публічну школу заснували коло 1875: учительова до 1908 р. Антін Гордиський.

Читальню "Просвіти" засновано коло 1892 р., а пізніше тов. "Сільський Господар". Життя в товариствах було рухливе, бо великий процент латиників змушував наших людей до зорганізованої праці. Товариства спершу мали приміщення в дзвоні. По першій війні збудовано власне більше приміщення, де була простора зала для вистав, читальня й кооператива.

Деякі селяни послали діти до середніх і вищих шкіл: о. Марковський був парохом церкви в Тернополі, Михайло Марковський учив у чортківській гімназії Р. Ш., Іван Цибульський та Гриць Олійник учили в школах Чортківщини.

Відомості подав Іван Цибульський

СКОРОДИНЦІ

Статистичні відомості про село Скородинці (Skorodince): Загальна поверхня 1016 га, (в тому числі 326 двірської посілости), з того 621 орного поля. Число домог: 1921 р. — 271, 1931 — 302. Число населення: 1900 р. — 1325, 1910 — 1396, 1921 — 1404, 1931 — 1420. За австр. статист. 1900 р. в громаді 838 гр. кат., 389 р. кат., 44 мовців; у дворі 1 гр. кат., 18 р. кат., 35 мовців. Мова в громаді 771 (1) укр., 492 (1) поль., 7 нм.; у дворі 29 поль., 22 нм. Пошта і залізні станції Чортків (12 км).

Село належало до парохії в Бичківцях. Після першої війни створено окрему парохію в Скородинцях. Раніше в селі була дерев'яна церква з-перед 1700 р. Велику, нову вимурувано 1914 р. на місці колишньої корчми; стару розібрано і перевезено до сусіднього села Майдану. Нову церкву розмалювано в 1938 р. в 950-річчя хрищення України-Руси. Коло церкви стояла задля дзвіниці на 4-метровім підмурованні, з 6 дзвонами, що їх в 1943 р. забрали німці.

Назву села Скородинці люди двоєм способом пояснювали: одні пов'язували цю назву з трав'яною "скородою", що росла в доколишніх лісах. Другі пояснювали: "скоро день" — скороденці, що нібито так називали сусіди мешканців цього села. Село лежало в низовині Серета, оточене горбамі, і часі літньої спеки неможливо було працювати на полі чи по господарствах; тому люди вставали до праці по досвітках, а зате відпочивали в полудневих годинах.

Село, положене в долині ріки Серета, по правому його боці, мало вигляд гуртової оселі у формі багатокутника. На схід від села був великий горб, званий "Шовбом", далі на південь "Розвалівщина" (чи "Розвалівщина"), а на захід горб "Підвігін", на якому був швинтар. На захід від села були величезні глинища. Глину і пісок копано для власних потреб. Були цілині сусіди: Горішна, Середня, Кубова, За селом. Назви полів: Зап'ягата, Ратівки, Круглик, Під стінками, Довге, Додатки, Бурділі, Долина, На горі, Ланок, За лісом, За селом, На вигоні, Під порубами.

Село оточували ліси, що мали назви від сусідніх сіл: білешківський, білобожницький, калинівський, потіський, бичківський, вербовецький, тудорівський і скородинський. Два останні були власністю скородинських людей. В білешковому лісі була гора, що звалася "Батурова", а на ній джерельна криничка з високим дубовим хрестом і великими валами. Були перекази, що за цими валами люди копалися і боронилися перед татарами і турками. Дід автора інформації знайшов був там вістря ратисти.

В селі стояла фігура на пам'ятку знесення панщини, до якої щороку в травні виходило село з процесією на молебень.

В селі стояв великий мурований будинок школи, що за Австрії була двокласна з українською мовою навчання, за Польщі трикласна, уграєвистична, а вчителі були виключно поляки.

В Скородинцях був фільварок з 3 братів, жидів Розенкранців. Він так був задолжений, що в 1911 р. виставлено його на продаж. Про це дізнався Український Земельний Банк у Львові і, щоб не допустити до продажу його німецьким чи польським колезістам, закупив його і розпродав виключно між скородинських селян по низькій ціні і на догідні сплати.

До села приїздив лан діляча Чельського з Бичківців. Перед другою війною його розпарцельовано. А тому, що скородинські латинники не могли закупити всю землю, купували її також українці.

Перед першою війною був у селі великий мурований млин, що його в часі війни москалі знищили. По війні його відбудовано тільки частинно.

Частіші прізвища селян: Маланчуки, Бандури, Стельмашуки, Шевці, Підгородецькі, Шадковські.

Читальня "Просвіти" ім. Т. Шевченка заснована 1905 р., що містилася спершу в дяківш, мала великий цегляний будинок, побудований коло 1935 р., в якому приміщувалися всі інші установи та організації: споживача і кредитова кооперація, молочарня, кружок "Сільського Господаря", "Сокол", кружок "Рідної Школи", т-во "Відродження", дитячий садок. У читальні була бібліотека і різні часописи ("Нар. Справа", "Новий Час", "Сільський Господар", "Госп. Кооп. Часопис" та інші). Діяли театральний і самоосвітній гуртки, також хор і мандолинова оркестра. Театр. гурток брав участь у конкурсах вистав у Чорткові 1941 р. драмою "Невольники".

Гімнстичне т-во "Сокол" засновано 1910 р. Його шільно було увісломлення і виховання молоді, що масово до нього належала. Воно теж виконувало роллю добровільної пожежної сторожі. В 1905 р. була в селі велика пожежа і тоді згоріло більше половини господарств.

В селі відбувалися передвиборчі віча, організовані УНДО.

Селяни були малоземельні (лише кілька мали 10-15 моргів). Крім хліборобства працювали теж як рубачі в лісі за дев'яту купу гілля. В селі були свої шевці, ковалі, ткачі, стельмахи, столяри.

Перед першою війною була еміграція до Канади, а також до Бразилії. По війні майже половина емігрантів вернулася додому.

Культ-освітню працю в селі вели студенти і селянські провідники. Перед і під час другої війни багато молоді вийшло в "Рідній Школі" в Чорткові. З них за Польщі: Мир. Чорнєцький та Іван Піоняк були переслідувані і в'язнені в Бригідках і Березі Карпатській.

По першій війні побудовано для латинників мурований костел, до якого дозвіл священник із Бичківців (за большевиків переміщений на колгоспний шпихлір), а також "Дом людюви" і створено організацію "Стешельна", що більшою діяльності не проявляла, хіба тим, що в часі нацифікації її члени помагали уланам і поліції нищити наші парохіальні забудовання та наші установи.

Латинники та мішані подружжя розмовляли українською мовою і тільки в присутності "наша постерукового" (поліца) калічили по-польськи.

Під час нацифікації потерпіли парохіальні будинки і свідомі селяни. Чоловіки повітіали в ліси, рятуючись перед арештуванням. В останні дні Польщі хлопці розбірали в селі дві компанії польського війська.

В селі було кілька прихованих прихильників комунізму, що з приходом большевиків в 1939 р. вислугувалися їм, як брати Микола, Стефан і Грицько Шевці, що їх прозивано в селі "рібі" (рабі).

По приході большевиків було в селі спокійно аж до пізньої осені, коли арештовано і засуджено Ант. Солецького за невідання зброї.

Весною 1940 р. на донос поляка відділ Н.К.В.Д. коло 50 чоловік оточили кривку і застрілили підпільника Ант. Шевцева. Другому, що був із Білого, пошастило втекти, та його вже за німців хтось, мабуть, із комуністичного підпілля застрелив через вікно у власній хаті.

На весну 1941 р. почалися масові арешти і в одній акції арештовано, вивезено і вимордовано у Вінниці 18 найкращих громадян.

Село, положене між лісами, було наражене на переслідування окупантів. Після вибуху німецько-совєтської війни напередодні приходу німців з Яблунівських лісів їхав на знищення села полк большевицької кавалерії, але на схід від села большевики стрінулися із німецькою патрулею і відступили на Майдан.

Із приходом німців було зразу спокійно, згодом почався набір на роботи до Німеччини та втечі від нього. З призначеного на виїзд контингенту 280 хлопців і дівчат — виїхало лише кілька осіб.

В 1942 р. село заопікувалося приблизно сотнею дітей із-за Дністра, з околиць навішених повинню.

В червні 1943 р. нагнали Колпаківські партизани трохи страху на околицю. Під час їх перебування в селі сільські хлопці, перебрані за Колпаківців, зняли з дзвіниці дзвони, вивезли на поле і там закопали перед німцями, що вже вимагали дзвонів на контингент. Але дзвонів не вдалося врятувати. Восени німці арештували священника та десять господарів і загрозили їх розстрілом під самою дзвіницею, якщо не відстануть дзвонів. Не було іншої ради, як відкопати дзвони і віддати німцям, що звільнили закладників.

Багато хлопців із села було в У.П.А. Автор спогадів П. Підгородецький належав до групи УПА, що в серпні 1943 р. оперувала в Станіславівщині та Чортківщині, а 15 грудня 1943 р. вступив до дивізії "Галичина", де перебував дивізію кампанію до її кінця, попав в американський полон і був звільнений 1946 р. Маріяна Підгородецького, що належав до дивізії, розстріляли большевики.

По другій війні большевики переселили поляків до Польщі на т. зв. "земе одискане", а майже половину українського населення на Сибір, а на їх місце прибули українці, поселені з Перемишчини та Сяніччини, а також калмики із совєтської Росії.

Народний одяг зберігся був аж до другої війни.

*Відомості подає П. Підгородецький, частинно
Омедин Михайлович, а також Микола Маланчук
та Іван Пішоняк.*

КОСІВ

Статистичні відомості про село Косів (Козов): Загальна поверхня 2628 га. (в тому числі 905 дільської посполоти), з того 2361 орного поля. Число домів: 1921 р. - 459, 1931 - 472. Число населення: 1900 р. - 2497, 1910 - 2700, 1921 - 2407, 1931 - 2427. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1511 гр. кат., 814 р. кат., 121 мов.; у дворі 9 гр. кат., 12 р. кат., 30 мов.; Мова: в громаді 1357 (1) укр., 1089 (1) поль.; у дворі 51 (1) поль.

Школа за Австрії 2-класна з польською мовою навчання і доповняючий річний курс, за Польщі 3-класна теж польська. Пошта в Білобожичі (7 км), заліз. станція Калінішівщина (9 км).

Церква мурована, побудована 1812 р.

Село положене на подільській високорівні над потоком і ставами при битій дорозі Будзанив-Чортків.

РОМАШІВКА (ГРАМУШІВКА)

Статистичні відомості про село Грамушівку (польська назва Romaszówka): Загальна поверхня 1387 га. (в тому числі 594 дільської посполоти), з того 1253 орного поля. Число домів: 1921 р. - 222, 1931 - 287. Число населення: 1900 р. - 1252, 1910 - 1334, 1921 - 1180, 1931 - 1270. За австр. статист. 1900 р. в громаді 894 гр. кат., 201 р. кат., 45 мов.; у дворі 69 гр. кат., 43 р. кат. Мова: в громаді 785 (1) укр., 355 (1) поль.; у дворі 61 укр., 51 поль. Пошта і заліз. станція - Дзурин (6 км).

Школа за Австрії 2-класна з українською мовою навчання, за Польщі 3-класна.

Село положене на подільській високорівні над малим потічком у віддаленні 2 км на півд. захід від села Косова. Церква мурована, поставлена 1903 р.

БІЛИЙ ПОТІК

Статистичні відомості про село Білий Потік (польська назва Biały Potok): Загальна поверхня 1391 га. (в тому числі 379 дільської посполоти), з того орного поля 888. Число домів: 1921 р. - 204, 1931 - 239. Число населення: 1900 р. - 1211, 1910 - 1259, 1921 - 1152, 1931 - 1167. За австр. статист. 1900 р. в громаді 340 гр. кат., 703 р. кат., 32 мов.; у дворі 33 гр. кат., 69 р. кат., 34 мов. Мова: в громаді 264 (1) укр., 811 (1) поль.; у дворі 7 (1) укр., 129 (1) поль.

Школа за Австрії і за Польщі 2-класна з польською мовою навчання.

Село положене на високорівні над потоком тієї самої назви, разом з прісліком Хом'яківкою належало перед першою війною до парохії в Ромашівці (Грамушівці), по війні до парохії в Бічківці. Церква мурована, поставлена 1805 р. Село мало сильну перевагу польського елементу.

СЕМАКІВЦІ

Статистичні відомості про село Семаківці (польська назва Siemakowce): Загальна поверхня 1356 га. (в тому числі 925 дільської посполоти), з того 621 орного поля. Число домів: 1921 р. - 102, 1931 - 118. Число населення: 1900 р. - 564, 1910 - 556, 1921 - 540, 1931 - 548. За австр.

статист. 1900 р. в громаді 301 гр. кат., 212 р. кат.; у дворі 23 гр. кат., 11 р. кат., 17 моїс. Мова: в громаді 309 укр., 204 польс.; у дворі 15 (1) укр., 36 польс.

Школа за Австрії 1-класна з польською мовою навчання.

Невеличке село Семаківці, położone над потоком на півд. схід від села Блого Потока, лучилося з селом Калинівщиною і належало до парохії Блобожнині.

РУДОДУБИ (РИДОДУБИ)

Статистичні відомості про село Рудодуби (Rydoduby): Загальна поверхня 1163 га, (в тому числі 320 лісової покритості), з того 1050 орного поля. Число домог: 1921 р. 197, 1931 243. Число населення: 1900 р. 1206, 1910 1267, 1921 1163, 1931 1196. За австр. статист. 1900 р. в громаді 597 гр. кат., 482 р. кат., 36 моїс., 5 ім.; у дворі 36 гр. кат., 24 р. кат., 26 моїс. Мова: в громаді 599 укр., 526 польс.; у дворі 44 укр., 42 польс.

Школа за Австрії 2-класна з польською мовою навчання.

Село, położone на високорівні у віддаленні 3 км на півн. захід від Блобожнині при битій дорозі Будзанив-Косів-Чортків, належало до парохії в Блобожнині і мало нову, муровану церкву, побудовану 1923 р.

СЛОБІДКА ДЖУРИНСЬКА

Статистичні відомості про село Слобідка Джурина (Słobódka Dżurynska): Загальна поверхня 1035 га, (в тому числі 144 лісової покритості), з того 818 орного поля. Число домог: 1921 р. 258, 1931 306. Число населення: 1900 р. 1394, 1910 1385, 1921 1310, 1931 1334. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 188 гр. кат., 1174 р. кат., 24 моїс.; у фольварку 1 гр. кат., 7 р. кат. Мова: в громаді 205 укр., 1159 польс., 22 нім.; на фольварку 8 польс.

Школа 2-класна з польською мовою навчання.

Село Слобідка Джурина, położone на північ від Джурина у віддаленні 2 км, було давньою польською колонією, що мала костел і польського священика. Проте в селі була також стара дерев'яна церква з 1743 р.

ДЖУРИН

Статистичні відомості про село Джурина (Dżuryn): Загальна поверхня 1743 га, (в тому числі 540 лісової покритості), з того 1529 орного поля. Число домог: в 1921 р. 323, 1931 421. Число населення: в 1900 р. 1794, 1910 1907, 1921 1836, 1931 1986. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1489 гр. кат., 126 р. кат., 71 моїс., 2 ім.; у дворі 45 гр. кат., 25 р. кат., 31 моїс., 5 ім. Мова: в громаді 1499 укр., 171 польс., 18 нім.; у дворі 39 укр., 67 польс. Школа за Австрії 2-класна з українською мовою навчання, за Польщі 5-класна українською. Пошта з катин. станції в селі.

Село лежить при битому шляху Чортків-Бучач і при залізничній магістралі Станіславів — Бучач — Чортків. Густин над невеликою річкою Джуриною, що взяла назву від села. Ця річка пливе паралельно до Серета і

Церква в Джурині

Школа в Джурині

Стрипи через низку сіл чортківського і заліщицького повітів, творить у своїй нижній течії помітний яр і вливається до Дністра в містечку Устечку. Саму назву села виводили від слова "джура" (прим., Джурин хутір). Село положене на подільській високорівні у формі ланцюгової оселі з садами, далеко від сіл.

На північний захід від села розтягалися майже до другої світової війни панські лани, які поступово розпарцувало між місцеве населення. Оподалік від "шисарської" дороги, близько площі, званої "голова", нішалася гарна мурована церква, покрита ліскувою бляхою, з великим хрестом та громовозом, побудована 1903 р. (Стара дерев'яна була поставлена ще 1773 р.). Близько церкви збудовано просторий парохіальний дім, а в сусідстві з ним читальню "Провітні" з кооперативою "Згода". Через дорогу від "Провітні" стояла інша читальня, московільська ім. М. Качковського, з кооперативою "Жерело". Станція поліції, пошта і корчма також містилися одна поруч одної. Це був центр села з громадським урядом. В останніх роках перед другою світовою війною вибудовано польський костел для 25 родин, а священик дождався з польського села Слобідки.

Між залізничною станцією і мостом на Джурині в тіні дерев знаходився сільський цвинтар з гробницею о. Яримовича та з пам'ятником УСС чет. М. Шанайди. На Зелені Свята село під проводом о. Н. Івахнюка урочисто з процесією йшло походом на цвинтар, щоб відправити паханьки на гробів і віддати пошану тим, що загинули за волю України. Символом цих героїв у Джурині була власне могила М. Шанайди. По першій світовій війні село було у 70% московільське, 25% становили тоді незорганізовані українці, а решту поляки, жида та кількох німців. Не зважаючи на різні політичні переконання, всі ходили до тієї самої церкви і співали ті самі пісні. Сусіднє село, польська Слобідка, маючи піддержку поліції, часто нападало на наших хлопців і спершу їх побивало. Опісля наші хлопці з "Провітні" спільно з чит. М. Качковського прогнали їх із села, аж до остаточної перемоги. Не одне українське весілля було свідком розгри між поляками зі Слобідки і нашими хлопцями. Були це роки 1928-1935. Остаточню нашу прогнали їх безповоротно. Серед таких несприятливих обставин українізування села проходило повільно вперед, так що перед вибухом другої світової війни село було вже на 75% українське, а читальню ім. Качковського разом із "Жерелом" продано 1936 р. на ліхтарії.

Частини села називалися: Залжурилка. При мурованці, За школою, Озерини, Хатівка, Підгата, За двором, Коло млина тощо. Поля навколо села мали такі назви: Загороди, Жолуб, Травня, Калодб, Пріски, Довгі Гоні, Заді, Могівка, Бурта тощо. З давніх часів стояла в полі незнана могила, яку розкопано у 1941 році. Залишився тільки горб. Але поле дістало назву Могилка.

У більшості населення займалося рільництвом, частинно ткацтвом, столярством, кравецтвом. Крім кооператив "Згода" та "Жерело" було кілька приватних жилдівських крамниць з однією корчмою, яка в останніх роках з причини браку гостей зликувалася. Із села, де загально панував добробут,

небагато людей емігрувало, а ті, що виїжджали, то переважно до Канади, Аргентини та Америки.

Частіші родинні прізвища такі: Коцюк, Цепенда, Квасниці, Блаженко, Німчук, Тимків, Братків, Юрчишин, Маланюк, Сисак, Острорехя, Кузик.

Священічі доми (о. Яримович, о. Іван Лабій, о. Сивак, о. Н. Івахнюк) шораз більше ставали центром товариського життя села. Шораз більше молоді виїжджало із села на студії до Львова, Праги, Загребу, Риму та Відня. Село видало багато замітних діячів та сільських авторитетів, що займали становища у громадському житті, чи то відійшло село чи радшого в громаді. Слід згадати тут: Ігнатія Цепенду, Григорія Цепенду, Т. Коцюка, Дмитра Сисака, Івана Блаженка, Івана Браткова, Миколу Гришика (довголітнього, розумного вийта села, голову читальні "Провітні" та старшого брата в церкві), дали читальняних діячів: Івана Коцюка, Михайла Петришина, Марію Палащук, Кесню Блаженку, родину Квасниць, Михайла Гришика, Николая Вельгана, Асю Шчерську, Михайла Сисака, Николая Сисака.

Село Джурин по першій світовій війні було ще переважно московільське. Завдяки послідовній праці перших піонерів, рік за роком, шораз більше появлялося свідомих українців, а завершений період цієї праці можна вважати побудову читальні Провітні 1927 р. за ініціативою приїжджого з Америки Івана Блаженка. Він згуртував довкола себе значне число свідомих господарів, що склали значні суми, потрібні на побудову читальні "Провітні". Це були: Михайло Коцюк, Дмитро Блаженко, Дмитро Вічирник, Михайло Шчерський, Стефан Юрчишин, Яків Німчук, Павло Тимків, Стефан Коцюк, Никола Гришик та о. Н. Івахнюк.

Д-р Іван Німчук,
уродженець Джурини,
голови́ний редактор "Діла".

Першими інтелігентами села, що відіграли важливу роллю в його національному відродженню, були в його початках: Микола Сисак, студент медицини, сини о. Лабія, Стефан Блаженко, а головою редактор д-р Іван Німчук. Завдяки йому село Джурин прибрало нове наймичке обличчя.

Шораз більше передлатиніків наших часопісів (Діло, Свобода, Народна Справа, Новий Час, Нова Зоря) появлялося в селі. При читальні "Провітні" постав добрий аматорський гурток, що виставляв поважні драми (Мотря, Батурин, Казка старого млина, Голгофта, Мати-Наймичка тощо). Діачі аматорський гурток здобув перше місце на конкурсі: у 1933 р. виставою "Убийники", а в 1936 р. виставою "Ясні Зорі" під проводом А. Сисака, що був теж першорядним актором. Першим театральним діячем був Василь Палажук.

*Хор читальні "Прогресиві" в Джурині (1937)
В центрі диригент Кирило Цепенда*

Учасники "Обжинків" у Джурині (1935)

здібний актор і письменник. Його слідами із ще більшими успіхами пішли Роман Квасниця, Андрій Сисак, Микола Івахнюк, Микола Квасниця, Євген Дмитрівський, Мирон та Іванка Бачинські. Приїжджі мандрівні театри великою мірою причинилися до розвитку сценічного мистецтва в селі.

Духова оркестра організується з подиву гідним зав'язанням. Її ініціаторами були: Ілько Багрий, Михайло Гришик, Осип Кушнір, Роман Бабелюк, Онуфій Німчук та Михайло Юришин. Її керівники, фаховий музик із Бучаки Біндер та Євген Дмитрівський, підносять її на високий рівень. Участь духової оркестри на змаганнях, фестивалях та інших імпрезах причинилась до піднесення патріотичного духа.

Хор читальні "Прогресиві" завдяки добрим диригентам став згодом найкращим у повіті. Першим його диригентом слід уважати інж. Антона Івахнюка, брата місцевого пароха. Він, приїжджаючи на літні вакації, брав живу участь у читальні "Прогресиві". По ній на короткий час хор перебрав місцевий талановитий музик Євген Дмитрівський, пізніший диригент духової оркестри. Під час ферій хором диригував студент теології Сидір Нагасвський, а в 1936 р. перебрав цей хор студент Львівської, а пізніше Віленської Консерваторії Кирило Цепенда. Репертуар хору побиблився. Хор цей роз'їжджав із самостійними концертами крім Полішів, Базару, Паушівки та Чорткова також поза межі чортківського повіту, як Задарів, Петрилів тощо. На конкурсі повітових хорів у Чорткові джуринський хор здобув перше місце, яким у заступстві диригував динамічний Олесь Наклович. Диригентом Кирилові Цепенді треба завдячувати притягнення молоді з читальні ім. Мих. Качковського до хору при читальні "Прогресиві". Невеличка мандолінона оркестра, що складалась із студентів та сільських хлопців, на свій лад пропагувала українську пісню серед молоді та старших.

Крім згаданих товариств та організацій існував у селі відділ "Союзу Українок", УНДО, рухливий "Дуг" із його провідниками Андрієм Сисаком, Миколою Івахнюком, Евс. Шумегою, Романом Молчаковським. І "Сільський Господар" виявив користь та виховну роботу. "Рідна Школа" завдяки розумінню її значення та за підтримкою о. Н. Івахнюка шораз краще розвивалась. Дитячі садки під проводом фахових провідниць (Гали Литвин із Винник та Іванка Кучер зі Львова) дбали про виховання наших найменших.

У розпалі освітньої та економічної праці в селі прийшла нацифікація польського війська та поліції восени 1930 р. Відділ поліції ниніш збіжжя, розсипав муку по землі, скидав із стін образи і ниніш їх. Економічні втрати були великі, однак усвідомлення населення більшало. Молодь горнулася до церкви, до читальні, до аматорських гуртків та до хору. У передвоєнних роках (1935-1938) число студентів зросло майже до 60. Всі гуртувались довкола авторитетного, тактовного та всіми любленого д-ра Івана Німчука.

Джуринські студентські забави в рр. 1935-1939 здобули розголос далеко поза власний повіт. Студенти з Теремівлі, Могильниці, Ромашівки, Бучаки, Чорткова та інших міст приїжджали до Джурини на "вакаційну забаву".

Студентська відвідування та копаний м'яч завдяки спортсменів Миронові Бачинському здобули собі громадянство в селі. І шахи мали великих прихильників між учителями та студентами. Вакаційні шахові турніри були великою атракцією в селі.

Крім вище згаданих діячів та д-ра Лева Маршківського Джурин видав також двох священників та багато вчителів.

Друга світова війна застала село у розквіті культурно-освітнього життя. А крім легальних товариств діяло теж численне підпілля і не один незнаний герой із свідомих хлопців склав свою голову у воєнній хуртовині за Україну.

Відомості подав Кирило Цепенда

БІЛОБОЖНИЦЯ

Статистичні відомості про село Білобожницю (польська назва *Białobornica*): Загальна площа 1445 га, (я тому числі 723 дівської власності), з того 1178 орного поля. Число домог: 1921 р. - 279, 1931 - 305. Число населених: 1900 р. - 1386, 1910 - 1463, 1921 - 1296, 1931 - 1511. За австр. статист. 1900 р. в громаді 948 гр. кат., 321 р. кат., 20 мовел.; у дворі 27 гр. кат., 24 р. кат., 46 мовел. Мова: в громаді 967 укр., 322 поль.; у дворі 15 укр., 82 поль. Пошта і заліз. станція в місті.

Школа за Австрії 2-класна з українською мовою навчання, та Польщі 3-класна українствична.

Лев Ясінчук

БІЛОБОЖНИЦЯ МОЇХ ЮНИХ ЛІТ

Положення села, легенди, дійсність. Що це за назва? — подумав той, хто перший раз її почув. Дійсно, трохи дивна назва. Видно, що стара, бо коли була б нова, то, мабуть, звучала б "Білоцерква". Замітив я те, що в сусідстві є ще й інші "білі" оселі: Біле, Білий Потік, немов у протиставленні до назви належного повітового міста, Чорткова. Десять у 20-их рр. цього століття написав був Петро Коструба, пізніший учитель гімназії, малу монографію, в якій твердив на основі брошури, найденої в архіві Народного Дому у Львові, що Білобожниця — це осілок білого бога, а Чортків осілок чорного бога. Можливо. Але, чия, до якого ірвингизація могла належати ця "божниця"? Можливо в цьому предметі допомогло б дещо висвітлити те, що в західній стороні від Білобожниці розтягнулися чотири села, близько одне від одного, з чужими назвами: Джурин, Полівці, Паушівка й Базар. В Паушівці я вчителював у 1903/4 р. В розмові, сивоволосий газда, покурюючи люльку, казав мені, що старі люди називали це село "Башівка". Так отже насувається думка, що білобожниця могла бути стара поганська святиня...

З моїх дитячих років я запам'ятав, що Білобожниця (наголос на складі - нині) була селом, як про це казали таблиці при в'їздах до оселі ("Весь Білобожниця"). Та в ії, здавалось би, стабільності настала незабаром неперелбачена зміна. В колах сусідських поміщицьких родів не раз виривалися

натяки, що за часів давньої Польщі Білобожниця була містечком. В тих колах обертаясь замолоду теж Франц Борискевич, що оженився був із дочкою ділчача Охочкою, а згодом, у 1890-их роках, став виборним війтом у Білобожницю. Він зацікавив тією справою мого батька й одного дня вибравшись обидва до Львова, де при допомозі факхового архіваря відійшли в галицькому Намісництві документи, що дійсно визнавали за Білобожницею титул містечка із встановленням для нього герба. Вернувшись додому, за рішенням громадської ради поробили нетайно заходи і Намісництво привернуло селу титул містечка та герб. Незабаром стали при в'їздах з кожного кінця таблиці з гербом, мальованим вгорі, і з двомовним написом: "Містечко Білобожниця".

Про давнину Білобожниці, хоч трохи молодшу, засвідчувало б і те, що коли в наслідку воєнних дій у часах Хмельниччини були на західному Поділлі знищені численні маєтки, то між ними згадується і Білобожниця.

Величаюча була, як на сільські відносини, білобожницька церква, простора й висока будівля з грубезними стінами, мурованими з каменю, що в соняшному світлі далеко навкруги виблискувала своїми п'яття баянями, критими дискусною бляхою. Її положена на високорівні 352 м понад поземом моря, побудована 1875 р.

Напроти західного входу до церкви стоїть дзвіниця фортечного стилю: грубезні стіни муровані з каменю й високі на три поверхи. Перші два поверхи становлять чотирикутну підставу, на якій побудований третій поверх, восьмикутний, з чотирма луковими вікониками. Дах складають вісім трикутників, що сходяться з собою у вершку, закінченому похилим металевим хрестом. На дзвіниці висять п'ять дзвонів, чотири шораз більші підряд, а п'ятий, великий, окремо. На богослужбю скликав дзвонар великим дзвоном, а коли вже над'їжджав священник до церкви, тоді дзвонили "в усі дзвони", себто чотири менші грали гармонійну, звучну мелодію, а великий дзвін грімо чотирмава акорд.

Обі ці замітні будівлі обведені грубим камінним муром; при його зовнішньому боці росли численні старі берези й липи, а при брамі череша.

Білобожницька церква була немов орієнтаційним пунктом для богомольців з-над Збруча й Дністра, що, починаючи від Вознесіння, шле боже літо мандрували на прощу до чудотворної Матері Божої в Зарваниці, і для тих з південного та північного заходу, що їхали й ішли на торг, чи на "гермін" до Чорткова. Вони перевіряли на везомому годиннику на білобожницькій церкві, чи не пізно. І ті з подальших сторін, що не знали Білобожниці, але в молодій Українській Галицькій Армії належали до 2-ої Бригади, також поглядали на цю, немов на гору виставлену церкву, коли гарного червеневого дня 1919 р. довелося їм у славному чортківському прорині гнатися від Яголинці, чи Чорткова через Білобожницю або при неї на Трибухівці й Бучач за втікаючою польською армією.

За моєї пам'яті душастирем великої парохії Білобожницької, а одночасно і деканом чортківського деканату, був о. Іван Михалевич. Крім Білобожницької належали до парохії Рудодуби, із власною мурованою, старою церквою, де

багатом, а побіч нього сидів сурмач з крутою трубкою, на якій вигравав, коли хтось не вступався з дороги.

Початок господарського відродження. Не для хвалби, але для зрозуміння деяких далішніх моментів розповіді мушу згадати, що мій батько був громадським радним у двох громадах: Білобожний й Калинівщині. Чи це було законом правильно, я й сьогодні не знаю. Громади пояснили це так, що раз має чоловік поле в громадах, дає у всьому добру раду, то чому не вибрати б... Коли Францов Борискевичів надолго вїттування і він під ніякою умовою не хотів залишитися далі, не зважаючи на загальну волю громадян, то мому батькові загрожував вибір на вїїта. Батько не напирився, але, пам'ятаю, не дуже й відпекувалася. Одначе мама так ляментувала, так відказувала, так погрожувала батькові, щоб навіть не показувався дома, якби прийняв вибір, що батько рішуче відмовився. Мама боялася, що батько як вїїт "розп'ячнється", бо кожний вїїт розп'ячнється.

— Як, кожний? — було каже батько. От, Борискевич не розп'ячнися!

— Бо Борискевич — пан, а не тах, як ти — звучав мамин аргумент.

Пригадуються мені такі моменти з того часу (напевно мені було тоді шість років, бо я вже ходив до школи). В довгі вечори пізньої осені батько засідав тоді за стіл, здіймав со стіни пафтову лямпу і при її слабому світлі щось писав, чи рахував на окрайній паперу, не раз навіть вечеру відкладав на пізніше, аж деколи було мамі того забагато. Згодом я зрозумів, чим турбувався батько як громадський радний.

Наша громада була тоді бідна, майже нужденна, поля було мало, та й те здушене дідовими ланами. Крім роботи у дворі заробітків не було. На додаток звалилася на громаду не одна біда, але кілька нараз. То церква погоріла від городу саме того року, коли я народився; то не було шкільного будинку і діти душилися в лямків, то вчителів громада не дала належного школі городу до вжитку; то господарськими будинками парохії були перестарілі ліп'янки, що валилися. Нарешті Старостево з Чорткові прискалося до громади, щоб збудувала школу згідно з приписами, щоб дала вчителів морт городу і щоб вбудувала церкву. Та кошти внесли б на тодішній час найменше десять тисяч золотих ринських.

І тоді батькові насунулася думка, що згаданий вище "пустошак" стоїть нежитком, а обривана поверхня корчма напроти церкви, що служила колись заїзним домом, коли ще не було залізничі, стала зайвою і тільки шкодить громаді, заманюючи людей до п'янства. "Пустошак" і корчма були власністю діда, що мешкав у Дулинках, залишничого повіту, і мав титул "шамбеляна". Якби громада мала "пустошак" і корчму, то могла б розібрати велетенське муроване підпілля корчми і вбудувати з того матеріалу парохійський господарський будинок. Саму корчму можна б відновити і перебудувати на поверховий шкільний будинок, якого завидували б нам сусідні громади. Перед школою, окрім напроти напної хати, можна б відігнати рівною межею город для вжиткування керівника школи. Від тієї межі можна б

потягнути до нашого шляху такої ширини парцелі, як широкі обїїсть по другому бої дороги і пустити їх на літшашо. Навіть стало б простору на парк. Кожний господар схоже купити таку парцелю, тому це певне, що насиплється стільки грошей громаді, що разом з пайкою, яку мустиме влатити діда, напевно покриють кошти всіх потрібних робіт. Стане навіть на відновлення церкви. Треба тільки відважитись купити "пустошак" і корчму від діда.

Батько поділився своїми міркуваннями з громадськими радними. Розмови й наради про цей плян тягнулися цілу осінь, а як прийшла зима, громада прийняла плян і вибрала трьох уповноважених: Федька Гарасимова, Василя Старика і Петра Ясінчука. В морозний січневий день, після Йордану, вони поїхали до Дулинок, до шамбеляна, й побули там аж три дні. Піходили до пана з тим, що громада не хоче мати серед села пустиря та розвалин і, коли б пан схотів це продати, то громада сама готова купити. Делегати швидко зрозуміли, що пан тільки жде на доброго, солідного купця. Отож третього дня добили торгу за ціну куна 4,000 зол. ринських і радісно вернулись додому.

Ледве тільки стовпів сніг і просохло, громада спровадила інженера з Чорткова, щоб перемеряє усі зладив мапу для табул. У квітні відбулася дітшаша парцель, яку переводив учитель. Багато з тих господарів, що не мали свого обїїсть проти "пустошака", намагалися купити парцелю й підганяли гроші. За нашу несповна чвертьморгову парцелю батько заплатив стільки, що за це можна було б купити лєнде три морті поля.* Крім одного громадянина ніхто не вирікся доброї нагоди. Ті, що набули парцелі, зараз узалися до весняних робіт на нїх. Громада спровадила будівничого, Степана Даха з Чорткова, який поробив пляни на всі залучані роботи. Ще того самого року розібрав Дахко підпілля, а господарі звели камінь на парохійське обїїсть.

До двох років все було перевелене згідно з залудом; великі будинки ясніли білим муром і виліскували блисками дахами. В обїїшеній пожежою церкві вставлено нове склепіння і поставлено новий дах із п'ятма правильно розставленими і гарними формою балками. Громаду ділено не коштувало те все нічого. Заплатили тільки ті господарі, що стали власниками парцелі, які прекрасно залапалися під будову господарств, а при цьому визначались урожайністю.

А в парку, що тягнувся напроти шкільного будинку по обох боках теребо-

* Куплена батьком парцель не принесла шість родин. Одідиша й старша сестра, Анна зам. Полотняк, а після її смерті перейшла парцель на сина Євгена, чоловіка Дари Махогов (прини Вильє), лісового інженера в Милушчині, якого нїм розстріляли в Станіславові за привласнення до "недозволенних організацій". Іншим трьом синам теж на повелю: найстарший, Осип, хорунжий УСС, загинув у Ширі, а бокз за Львів, молодший, Платон, був суджений польським судом присяжних за вбивство студента-провокатора Гукі, а описав прогав у Сов. Союзі; наймолодший, Ярослав, учений петрограф, погав у 1919 р. до Совієт, де його засудили на 5 років на Колиму з додатком дальших 5 років після звільнення досліджував 15 років скелі в Алтай, а тепер десь карється.

вельської дороги, були вистругані стежки, засаджені квітники, вибудувана круголія, вставлені лавки; в гарячі літні свята діти стягалися громадини, обсадили лавки й ґрунтів під добродійною прохолодою розложистих зелених дерев і кушів. Та мало того. При кінці 1890-их років випадок хотів, що тим парком поцікавилися представники лікарів-окулістів широкого світу.

Перед о. Іваном Михаїлом парком Білобожницький був о. Михайло Борискевич, що згодом перейшов на пароху до відпустової місцевості Зарваниці в підлаському повіті. Він мав двох синів, Івана та Франца. Франц мав у Білобожниці гарну реальність, через дорогу, напроти парохіального дому. На тій основі він міг бути вибраний війтом у Білобожницю. На тій власності жила його дружина, а він сам жив у Цвітові, буцацького повіту, що належала до зарваницької парохії, яка винаймала йому своє досить велике господарство. Іван (не слід утотожнювати його з Іваном Борискевичем з Увесьли, густинського повіту, що в 1848 р. був делегатом від Головної Руської Ради у Львові на Слов'янський Зїзд у Празі, де домагався права на самовизначення українського народу й запоруку від братів слов'ян його повної самостійності) став д-ром медицини і незабаром професором окулістики в університеті в Інсбруку в Грації. Як окуліст він здобув неабияку славу в лікарському світі і серед безчисленної громади своїх пацієнтів хворих на очі, а то й невидячих по кілька років. Знали його добре й подоляки, хворі на очі, яких він спеціально лікував і багатьом привертаяв зір, перебуваючи на какаїшній спешу в Зарваниці, а опісля в Білобожниці, де заснував провізоричну очну лікарню. Цінилі його золоті руки не тільки незрячі, але й численні колишні його студенти.

Ці його колишні студенти, лікарі-окулісти, розсієні по всьому світі, задумали зведати свого вчителя поставленням на його честь пам'ятника в місцевості його народження. Зтіхалися комітетові лікарі-окулісти до Білобожницької й не могли надобуватися місцем під пам'ятник у парку, яке їм громада дарувала ширим серцем. Не знаю, як воно тепер, але ще в часі другої світової війни пишався у вінку струнких смєрк, на високому обніжжі й покої гарно виконаний обеліс (5 м висоти); з круглого заглиблення на обеліску вирило природної величини погруддя шанованого й любленого професора, Івана Борискевича.

Виразніші й очевидні наслідки шасливої трансахії громади показались незабаром. По другому, до тієї пори незабудованому, боці буцацької дороги появилися нові господарські збудовання, хати криті бляхою, або черепицею. Вхід до трьохлітньої хати вже через асфальтований ґанок (рундуку). Принаймні мешкальна кімната викладена помостом, вікна розмірно великі, що відчинилися на дві половини. На старих обійстях теж помітна зміна. Хто мусів будувати, або поправляти хату, робив це за новою молодою. Оселя прибирала культурнішого вигляду. Тільки садів було мало. Ледве коло старої школи, а тепер коло нової, розвів учитель садок; більший сад був коло парохіального дому, а великий — коло господарства Ф. Борискевича; та ще в одного господаря, третя хата від нас, — маленький садок, де влітку червоніли грушки "дулі", що ними діти зривали собі очі. На нашому обійстю росли 42

вишні двоякого роду, чорні й великі червоні ("прості" й "морелі"), що крім фронту оточували всю садибу. Відділюючи яких 100 м' городу, батько розвів новий сад із дичок, або зернівок, які сам шевив. Навіть правилинний виноград пиявся по драбниках на південній стіні стодоли. Після кількох років дерева почали родити й ми вже не потребували заглядати, чи не їде "салівник" із Скорелінівців з грушками, чи сливками. Приклад із садом прийнявся швидко в інших господарствах і по кількох роках оселя так зазеленіла, що тільки де-не-де визирали з неї верхки дахів, чи через випадкові прогалини ясніли малі смуги білих стін.

Також зміну рілїнних культур переводили господарі за прикладом батька. Батько вичитував господарські часописи, раніше "Добрі Ради", що виходили в Мамайвцях на Буковині, а пізніше сільсько-господарські галицькі. Відколи я запам'ятав, садили в Білобожниці картоплі "американки". Десять батько роздобув був "шампйони", круглаві, в середині жовтаві, що спечені розсилися й були дуже смачні (особливо печені в полі). Очевидно, як першого року владіли "шампйони", то господарі приходили по "трохи на насіння" і за кілька років не мали шампйонів; американки залишилися тільки на невеликих грядках, на вчаний винок. Але трапилося біда: "шампйони" почали діставати "рака". Десять вичитав батько про новий рід бараболів, званих "рогальками", що були половинні, білі, а в середині немов масткі. Знову по кількох роках був тільки один новий рід бараболів, що добре владіла в білобожницьких полях.

Навіть т. зв. "залізного" воза батько перший справив у громаді. А то влітку і восени при зводженні збіжжя, чи бараболів із поля лодилися на сільських вибох дерев'яні вози, яких рішшя розходилися пронизивним скреготом на цілі гони, якщо довший час не заїздив Кирило, дїтяр із Кут. А коли вже приїхав довгим обманим возом, на якому на шілу довжину лежала чорна від дьогтю бочка з дьогтем, Кирило, обтапаланий тим мастком, став на бочку і сильним баритоновим голосом гукав-вистівував: "Лагооот, дагоот! До Кирила дїтїю, до Кирилина. Дїтїю, як волиня, ітра, як холса, дагооот, дагоот!" Так повторював він багато разів, а переставав тоді, коли бачив, що "газди" вже пошили роботу коло хати й поважним подільським кроком йдуть із машинами просто до нього, щоб кунити, чи замінити дьогтю за збіжжя. Це була "оказія" й для дїтїй, які потім продовж кількох днів "вистівували" поклик Кирила. Я пам'ятаю що мелодію й до сьогодні. До залізного воза не треба дьогтю. Купити господар сам, або пішло хлопця до Дулики, що мала велику крамницю при буцацькій дорозі, і вже с "шмір" у дерев'яній коробі. Не буде пересадів в твердженні, що до кількох років не було в селі дерев'яного воза. Коваль, хоч мусів прийняти челядника й хлопця, то ледве астигав з роботою. Тільки деякі жінки жалували за давнім возом, бо цей "дуже гуркотить і будить досвітками бахурів."

Не думайте, що тодішні мешканці Білобожницької не мали ніяких інших розваг. Траплялися оказії, що на довгий час зацікавлювали не тільки дїтїй, але й старших. От, переходить улітку селом "словак" у вузьких, білих штанах, в короткому сердачку й маленькому капелюшку, а на ньому кіш,

наладований різними блискучими предметами для дитячої розваги, а то й для хатньої потреби. За "мінйомом", що проїжджав дорогою і кликав "мінйя — мінйя", бігли діти не раз аж на кінець оселі, щоб замінити "дримбу" за мамину спідницю, чи грубку, виставило, а то й гармоніюку за татові штани, бо нічого іншого не було під руками. Трохи меншою сенсацією був "катеринка" з граючою скринькою і кросенками під неї, що заходив на великій подвір'я — до "ксьондза", до "професора", а деколи й до нас. Він злізав свою скриньку з плечей, клав її на кросенка й починав крутити коробочкою при скринці ("катеринка") й добував з неї мелодії, деколи хрипавлі. На вершук "катеринки" звичайно сиділа папуга, часом малпочка, а в ближніх біла мишка, що за 4 грейшари витягала "любе". Але такі найбільшою новиною був "циган" (звичайно босняк), що вів ведмедя на ланцюзі й на дрючку, заплісеному кільцем у ведмежий ніс. Вийшовши на чисте подвір'я, "циган" починав бубнити на маленькому бубні, а коли вже позбігалися заикаєні, то сіпну ведмедя за ніс кільцем на дрючку, а ведмідь починав танцювати на задніх лапах. Опісля показував штуки ("як парубок любить дівку", "як баба месе воду"). Після закінченого "представління" брав ведмедя від "цигана" в лапу бубон і йшов... на збірку.

Примітка від Редакції. Через недовгаж покійний автор залуєжати в цьому місці одну сторінку мантиюпсу. Можа буда там про те, — як можна здогадуватися з дальшого тексту, — що в домі авторного батька збирався церковний хор на співачки.

В зимову пору був час вивчати і світських пісень тодішнього хорового репертуару. Пам'ятаю, що хор учився таких пісень: "Де Дніпро наш хотіть хвилі...", "Не згайтеся ясні зорі", "Шасть нам, Боже, шасть нам, шасть", "Як ніч мя покрие", "Там на горі крута лежа", "Чом так скрито син сусіда зрять на мене", "Розвивайся, ой ти старий дубе", "Ой, поїхав Ревуха за море гуляти", "Сонце ся сховало за високі гори", "Козак пана не знає з віка", "Зі тої гори високої", "Ще не вмерла України" та інші, що були у збірниках "Боян" та "Кобзар".

Сходили хору не обмежувалися самим співом. Не раз батько натякнув на якусь подію, що її вивчати у газеті, і вже зшив ішаві розмови й різноманітні питання. Деколи треба було перервати співачку, брати газету й прочитувати якийсь місьце. В нас були свої часописи "Батьківщина" й "Русское Слово" зі Львова, "Просвіщеніє" з Відня, злавна лежав у шафі "Сіон", "Наука" (Науомича), якийсь "Господар і Промисленник"; в 1893 р. забрала навіть американська "Свобода", а від о. декана починав батько тричі в тиждень "Діло". Коли я почав приїздити додому з гімназії з Бучана на свята, чи на вакації, ми не раз з батьком заводили розмови, а їх наслідком було те, що зникло "Русское Слово", зникло "Просвіщеніє", а з'явилася лівська "Свобода", "Посланник" із Лавщина, книжечки й календар "Просвіти", а пізніше "Гайдамаки" Петрищого.

Школа. Не було в Білобожницьких таких людей, що могли б були депо розповідати про початки народної школи. Оповідання середнього віку (35-40 років) білобожничан, чи й калинівчан (я Калинівчани не було тоді ще окремої школи і діти ходили обов'язково до білобожницької) починалися від учительо-

вання учителя Коструби, батька двох відомих пізніше діячів, Петра й Теофіла, а це було перед моїм народженням; я вже не знав Кострубу-вчителя. Знав його тільки з листування батька з Кострубою, бо я носив листи на пошту, що тоді була у двірському будинку на кінці села. Коструба-вчитель був тоді ще неодружений. Він учив у дяківці коло церкви. Кажали, що був гострий і вимогливий. В нього всі учні мусіли вміти читати й писати, а з недбалощами, чи дитячми він не жартував.

Залюбки оповідали колись його учні про одну Великодню пригоду. Як це є в звичай, коло церкви відбувалася гайка, а Коструба став собі по шкільному боші побіч церковного муру й приглядася та прислухався. Прийшла, мабуть, без ніякого побічного наміру черга на "Кострубу". Гурт діячів ставився саме в тому куті під церковним муром, де по другому боші стояв учитель Коструба, і почав співати:

"Прійди, прийди, Кострубоньку,
Стану з тобою до слобожоньку..."

Коструба напевно подумав, що діячата зумисно дразнять його, отже швидко покинув своє обсерваційне місце.

Після Коструби прийшов на його місце учитель-поляк, Мечислав Химяковский. Була це людина спокійна, до людей приязна. До дітей і до мешканців говорив завжди українською мовою, а деколи навіть приходив на Службу Божу до церкви, замість їхати до свого костела, до Хом'яківки, віддаленої на 4 км. В школі вчив обох мов. Навіть молитву відмовляли так, як проводив той учень, що на нього припала черга. Польської граматики вчив багато й добре. Знанням від нього з того предмету я користувався не раз навіть у гімназії. Учив теж і української граматики, головню відмінні іменників ("число одниничне", "число множе", "сім падежів"). Лівних, або збиточників направив на правильну дорогу відповідним інструментом, що завжди був або в нього в руках, або лежав на високій "грубці" (печі). Всі тодішні учні знали польської історії більше від тих, що вчилися в Коструби. Ми добре знали, що Краків збудував Кракус, який післетупом забив смока під Вавелем; ми знали, що одного польського короля мучили з'їли; шоправда, ми знали теж, що російський король Данило заснував Львів для свого сина Лева. Ми навчилися, що Гаврило — то Габрієль, Касья — то Катерина, Гершко — то Генрик, Юрко — Сжи, а Гнат — то Ігнат (ми кликали Ігнаца). Оповідання дітей батькам вдома про таке двомовне навчання не полохало нікого; все ж таки вчить по-українськи.

Все йшло тихо-мирно, аж прийшлося залишити гостинну дяківку й перенести школу до нового поверхового будинку. З тієї нагоди шкільна влада піднесла білобожницьку школу з однокласної на двокласну, а повітова шкільна рада в Чорткові розписала конкурс на другого вчителя (-лку) для "двокласної народної школи з польською мовою навчання в Білобожничі". На цей конкурс зголосився вчителька-поляк. Повітова шк. рада прислала текст конкурсу з наміченою кандидатурою до місцевої шкільної ради, якої головою був мій батько, для висловлення опінії. Члени місцевої шкільної ради були здивовані; знали, що Коструба вчив по-українськи й ніколи шкільна влада не вимагала опінії про перемену мови навчання.

Зараз на другий день батько вибрався до інспектора в Чорткові. На гострі заміти батька й рішучу вимогу змінити конкурс інспектор занепокоївся і, здавалося, не знав, що відповісти. Шойно після надуми заявив, що стався помилка; він змінити конкурс, проголосить інший і перешле місцевій шкільній раді для висловлення opinii, може навіть із новим кандидатом(кою). На відхідному батько заявив, що якби так не сталося, то громада піде за своїм правом аж до найвищих місць. Але новий конкурс дієсно проголошено на вчителів(льху) з українською мовою навчання. Поручену шкільною радою вчителю громада прийняла.

Наростаюче почуття спільності. Читальня "Просвіти". Співаки залюбки трималися хору, хіба що старілися і попри господарські зайняття ставало їм трудно ходити на співанки; на їх місце ставали інші, молодші. В розмовах спільного гуртка розбуджувалося зацікавлення різними питаннями, а то й нахил до самостійного читання. До села приходило вже багато часописів. Відомості з різних сторін краю про тісні читальні викликали бажання заснувати читальню в Білобожніці. По ціці були читальні в сусідстві тільки в Білому й у Лежурині, обі їм. Качковського, Білобожничани хотіли Просвітнянської. Не раз домагалися, щоб батько зайнявся тим, але він вимовлявся, мовляв, йому це не випадає, бож є о. декан і це належить до нього. При деяких нагодах батько натякав на це деканові, але він відмовлявся і то не тому, що був неприхильний читальні, тільки свідомість, що йому випадало б зайнятися нею, стримувала його. Однак не настільки, а то й настирливі намови батька сказав раз о. декан: "Займіться тим, підготуйте усе, а я прийду на збори, тільки головою не дам себе вибрати: будете — ви". "Ну, — подумав батько, — якось вже буде, як прийде перед людей."

Все було підготоване. Взимі відбувалися загальні збори і, коли прийшла точка вибору голови, батько поставив внесок, щоб головою вибрати о. декана. Він відмовлявся, як міг, але на перті прохання збираних дав себе кінсь-кіншем вибрати, тільки — "вас нехай робить пан Ясінчук". Не було ради. Все ж такі мають нарешті повніше товариство. Дуже була вдоволен моя мама не тільки читальною, але й тим, що "може не будуть так виривувати хати, а то ані повечеряти, ані спати вчас, ніби не у своїй хаті, а в криміналі".

Природне й ступеневе поглиблення замишування до читання, особливо в молодих, скріплюване численними сходинами в читальні та, хоч слаба ще, бібліотека спричинявала навіть зміну поточної мови в молодих і, не тільки тієї, подільської, але навіть свого білобожничого діалекту — на літературну, всеукраїнську мову. Колиш були б всіма, як не в очі, то поза очі такого, що говорив би "бучач", "шапка", "м'ясо": треба було казати "бучин", "шипка", "хмисо". Першого року мого перебування в Бучачі я приїхав на Різдвяні вакації до батьків і вийшов з невідповідною, з совгами, на лід на ставі. То зараз обісли мене мої колишні товариші з народної школи й розпитували про вєкчину, а між тим і про те, що там дають їсти. Я відповідав, що тричі в тиждень їмо м'ясо. Хлопці підняли регіт і покритикалися, повторюючи "м'ясо — м'ясо". Я сразу засоромився моєю новоюбтою вимови. Проте і далі правильно вживав вивченої мови й вимови. Як же я злинувався,

коли після кількох років я знову зустрівся з моїми давніми товаришами; вони вже попідростали на "парубків", належали до читальні, мали кашеюхи обгикані пав'яним і когутчим пір'ям і навіть голоси мали змінені на чоловічі. Я завважив, що вони говорять гарною мовою. Я висловив мого спостереження перед молодшою сестрою про одного з її товаришів, отже молодшого від мене. "Відкіля це в нього така мова?" — питаю. — "Він читає багато, пасє коні й читає; люди сміються, що він до місяця читає"...

Зацікавлення політичним рухом. Вже явно й очевидно наростало нове покоління. Воно ще не перейняло було керми в громаді, але його зацікавлення були відмінні від батьківських. Колиш обговорювалися й вирішували різні суспільні питання в нашій хаті й учасниками були, так сказати б, виборці. Тепер, у 1890-900 роках все перенеслося до читальні і даліше — на прилюдні віча, не тільки в місті, але вже навіть по селах. В моєму дорілку виші я не раз розмірковував над слабим заінтересуванням наших попередників політичними справами, напр., виборами. Одні з них я пригадував собі ще з хлоп'ячих літ — вибори посла до парламенту. Це був початок 1890-их рр. Кандидував о. Галушинський, парох Звиняча, а з польського боку, граф Волжеський з Рипини. Для голосування вибрали трьох "правоборів": о. декана Івана Михалевича, Петра Ясінчука і статочного господаря Гната Полутренка. Ширші селянські кола знали добре о. Галушинського з його прегарних проповідей на храмах у деяких громадах, а особливо на запрошення о. декана до Білобожніці на Спася; хвалили його, мовляв, от "казнодєє", ще ліпший, як польський ксьондз прелат Громнішкий з Бучача, — але до виборів були немов непричетні, стояли збоку. Який був висліл числа голосів, я, очевидно, не знаю; але знаю те, що о. Галушинський перенав. І сьогодні мені не дуже то й дивно, — адже за голос графа платили по 200 згр., а це сума, за яку в тих часах можна було купити 2 морги поля.

В цих виборах зайшла одна немила подія, в якій вмішали були мого батька. Мале стїєне, Слобідка, у відллі 8 км на захід від Білобожніці, вислато правибора Качоровського. Коли вночі приїхав батько з виборів, оповідав, що того Качоровського зараз після голосування якісь люди перехопили недалеко мосту на Сереті в Чорткові й побили. Виборці з багатьох сіл верталися додому в бік Білобожніці. Якийсь люди пристанули були з фірою недалеко відякуту, по якому горою йшов бучапський битий шлях, а долом їхала залізниця. Коли надїхали словбські люди, а між ними Качоровський, сховані під відякутом вибігли на дорогу, спинили словбських і відруге побили Качоровського. Вже майже забувся цей випадок. Аж на самого Чесного Хреста приїшов після півночі жандарм із Чорткова, стукотом збудив батька й домагався, щоб його пустили в хату. Очевидно — пустили. Жандарм наказав батькові одягатися, "бо пан староста казав привести вас на 8-му годину раню." "Як то, — сказав батько, — в таке велике свято? Та ж в моєму році ще ніколи нікого жандарми не водили." Ця заява нічого не помогла; жандарм відповів: "А від тепер будуть". Мама навіть не пустила нас того дня на дорогу, не то до церкви. "Будуть з вас діти сміятися, скажуть аристантові діти," казала. Але вєчирім поїздом вернувся батько додому і оповідав, як його стрінув комісар Староста: "То ти, єгомось, побив Качоровського?" А батько на те: "А ти

видів?" "Шо, — скрикнув комісар, — ти мені тикаєш?" "Як ти мені тикаєш, то ми так, як колеги." Комісар відсапнув із злості і далі вже почав допитувати через "ви". Після переслухання казан батька зачинити в арешті, але ввечері прийшов і пустя додому.

Батько справді мав виборче "шастя". Перші вибори за нової Польщі були 1922 р., коли доля Галичини ще не була вирішена; тому українці постановили їх збойкувати. Батько, як член Ширшого Комітету Нац. Дем. Партії, дораджував українським громадянам, і своїм і з сусідніх сіл, не йти до виборів і за те був арештований.

Пам'ятаю й інші вибори, в яких кандидував проф. Юліан Романчук, селянин з-під Станіславова Йосиф Гурик, Євген Олесьницький і "староруси" Король. Романчук і Гурик мали передвиборчу нараду в нашій хаті і про неї "звітувала" мені молодша сестра (Романчук мав "таку то" бороду, а Гурик так зачесаний, як у нас чешуться, з гривкою). Всі вони перепали. І знов загаль громадянства стояв огірчений і зневірений, остеронів, бо "де там пани допустять хлопа, чи хлопського приятеля", — казали.

Але надійшов час, коли український народ у Східній Галичині ступіною розворушувався й розгрівався новим рухом аж до жару. В тому русі я брав уже участь у рідній місцевості, хоча здебільшого тільки принагідно, або через особисті зв'язки з моїми колишніми товаришами з народної школи, з яких особливо вибивалися Тома Пиливський і Михайло Полутренко. Обидва вони визначалися крім природного розуму начитаністю, блискучою спосережливістю, критичизмом і холодним спокоєм у найтяжчих моментах. Т. Пиливський став перед першою світовою війною виборним війтом у Білобожниці й умів швидко затерти нищівні наслідки тієї війни, відбудовуючи розвалений гранатою шкільний будинок, а Полутренко помер у молодому віці. Поки я вчителював у Галичині (3 роки на 5-ох посадах: у Косові та Паушівці чортківського повіту і в Личківці, Мшанці та Пробижці, густинського повіту), я кидався у вир культурного та політичного руху, чи то в Білобожницю, чи на місці праці, не рахуючись з можливими наслідками, які дійсно досягали мене до тієї міри, що я мусів забратися з Галичини майже на 20 років. Я перейшов на Буковину, але й тоді не перервав моїх зв'язків з Білобожницею, особливо листуванням з Т. Пиливським. Його листи були справжніми "посланнями" літературної форми.

Перший селянський страйк (1902). Усвідомлююча робота в читальні, розмови на політичні теми на основі прочитаного в часописах, вислукування віцевих промов, — все це оживило й розворушило душі селян, не тільки одиниці, але й цілих гуртків. В цьому періоді моєму навіть рідко розмовляла про забави й танці, середуші перестали нарікати, мовляв: — "Біда нам селянам". Розбираючи й розжовуючи слова піснєрадикалів "ми є сі, що вас всіх кормимо, за вас всіх терпимо", розводили балачки про те, як поправити долю важкопрацюючого без-і малоземельного селянина. От, за кілька днів почнутися жнива, майже єдиний час, коли нуждарі можуть дено проробити на животіння своє і своєї родині, хоч на короткий час, може до Різдва. А що після того?

І такі, як Томко Пиливський і Михайло Полутренко починали виходити. "Пан (дідич) дає за жниво 13-ий сніп; значить — зробиш копу (60 снопів), то даси панові 55 ½ снопа, а собі візьмеш 4 ½ снопа. Якби перерахувати вимолочене збіжжя на гроші, то при доброму намолоті пан мав би 10 злр., а ти — 80 грейшарів. І скільки ж ти можна заробити? Якби в насі жнив прийнятні два тижні була погода, то працюючи по 6 днів у тижні, може справна доросла людина нажити за 2 тижні 12 кп. 3 того припало б на пана одинадцять кп і 6 снопа, а на зарібника 54 снопи. В перемій вимолоченого зерна на гроші, то панові при доброму намолоті випаде 110 злр., а тобі, хлопе, 9 злр. Такий то заробіток за 12 довгих днів праці, на соняшній подільській сніп, від снітанку до пізнього вечора, на своєму харчі! Шо за два тижні заробиш, те з'їси ще в часі роботи. Ех, просто голова крутиться і кров буриться — не від рахунку, а від тої несправдливості й крияди. А де ж родина, діти, чим їх прогодувати? Якій вихід? Селянський народ мусить за собою одностайне стати, бо пронаде голодовою смертю. Не йти до роботи на панський лан!"

— А як пан спровадить гуцулів, чи бойків, або вище машини-жнивarki? — хтось несміливо замітив.

— Спровадити чужих робітників уже не може, бо знає, як збіжжя достигло; поки приїхали б такі чужі робітники, то зерно висиплеться й не було б ні їм, ні панові. А на жнивarki найдеться також рада, майстри до машин в нас найдуться; правда Юзю (Осипу)? Юзю, помислюй сільський завадяка, недавно вернувся з війська аж із Штокерав ково Відня, майстер на все, простими кішмиши й звичайним молотком направити кишеневого годинника. Юзю лише посміхнувся і каже з переконанням:

— Та певно, що не будемо шукати майстрів по чужих селах.

Між зібраними був такий настрий, що навіть якби хто мав які сумніви, то не відважувався б признатися до того. Постановили, що не підуть на лан, поки не переведуть з паном угоди на свій лад. "Якби пан хотів балакати з нами, то най балакає Томко."

Саме в тому часі я здобув патент на "зрілість" і приїхав до батьків перед святом Петра. На день після Петра дідич проголосив початок жнив. Перший віддавав мене Томко Пиливський і розповів мені докладно, як він висипив людям їх заробітний стан і що постановлено страйкувати, поки дідич не погодиться найменше на 9-ий сніп. "Я — каже, — прийшов розповісти тобі, бо певно не один приїде питати тебе, як то воно може бути; бож ти вчений!" — (тут усміхнувся скривленими устами).

— Добре, що я докладно знаю. Ніхто не може боронити дідича за довголітні кривдження. Аби тільки не було хитких і зрадників.

— Галаю, що всі одностайні, — каже Томко, — а зрештою ми маємо на все змову; ти допоможеш, коли було б ще треба?

— Ну, ще й питася. Справа справедлива, тож не буду стояти збоку, — кажу.

— Але занадто не втручайся, бож ти будеш шукати посади, — закінчив Пилипівський своє посланництво делє помітним глузуванням.

* * *

На пшеничних двірських ланах повинні сьогодні початися живна. Ще довіта панські гайдуйки пригадали не селянам при звуках бубна.

Але в селі тихо, не гуркотять ковані вози, не йдуть валки жінок у поле, хіба може дехто покрадьки... Дехто виходить несміло до воріт, розглядається, перевірюючи постійність спітромаддя. На дорозі не видно нікого. Сусід теж вийшов подивитися. Побачив першого: "Слава Ісусу Христу" — "Слава на віки". А ви не пішли на лан? "Та як видите, що тут стою". Коротка мовчанка. Сусіди наближаються до себе й притишено балакають.

— Не знати, як ми вийдемо на тім страйку, — каже перший.

— Боюся, щоб пан не пустив живварок — доповиноє другий.

— Ну, як Бог дасть; а Бог ласкавий...

Добігас полудне. Годинник на церкві дзвонить 11; і "парсонка" вже їде до Бучача. Бачу, що до мене простує Томко, з палицю. Поздоровивши, кличе мене в поле. "Чого?" "Подивитися, чи не вийшов хто на лан." беру свою "матуральну" паличку й уже їдемо. На пільних доріжках сіріє пиллога, що вже грубо насила на нашому взутті й на штанах. Добре, що нема вітру. Зате спека, духота, піт із нас лється, хочеться води якнайхолоднішої, а тут нема нікої.

Ми вже обійшли кілька ланів, напружимо зір, але ніде не видно жінок. Доходимо до "Озера" — так називалося поле. На протилежному кінці від нас на добрі гони рухаються дві постаті — схиляються й підносяться; жнуть. Ми присіли, щоб не зрадити себе. Може вдасться розпізнати, хто це. Зоболіло нас під колінами й ми на хвилину впроштувалися. В ту ж мить жінці, чоловік і жінка, оглянулися, зразу присіли на стерню, вхопили по снопові, що лежали біля них, всадили їх собі на голову. Видно, пізнали нас. Томко не хотів їти до них, це з пів кілометра й до межі далеко. Поки дійдемо, вони втечуть. Через яких дві години ми верталися тим боком, по котрому жінці жали, але за ними вже й слід застиг.

Проминув день. Збігжа на різкому сонці пристигало ще краще. На всякий випадок Томко пішов до "Юзя" в доручення, щоб уночі вийшли на лан "майстри". На другий день вийшли на лани панські служки з машинами-живварками. В невеликій віддалі від себе в'їдаються машини в ясну стіну пшениці. В'їхали яких 50 кроків і стали машина — одна, друга, а незабаром третя. Сходиться панська служба — поганяч ки комє, польовий, гумєний, дєтєтє економ на коні. На другому лані те саме. Погоничі один наперєд другого зголошують, що коси потріскалі. "Від чого потріскалі? Пошукати!" Находять дерев'яні пади в'їти в землю. Га, почекай один з другим, наш пан також не дурний. Він певно зараз замовить з Львова нові коси. Аби хоч були

коси на складі у Львові, а то як прийдеться замовляти у фабрики, то поки те все приїде, то збігжа висиплється. "Не крякай тут над нашими головами", — каже економ. "То вже дідичєва голова в тому, що треба зробити."

Дідич, повідомлений про випадок, скликав зараз на нараду економи, управителя ("ржонцу") й писаря. Ніхто не знає, як вони там радили, але вибїг з наради економ, сів на коня й почавал до ... Томка Пилипівського. "Пан просить вас, щоб ви дїбрали собі 10 чоловік і прийшли до нього зараз на нараду про живна."

"Прийти, то я можу, — каже флегматично Томко, — і людей можу привести, але не до двора, тільки до громадської канцелярії." Видно, що й таке становивє Томка мусїли обговорити на нараді, бо економ відразу погодився на його проєкт. Визначили 2-гу годину по полудні.

В назначений порї засїв дїлич за писарський стіл у громадський канцелярій з своїми найвищими урядовцями, а по другому боці Томко Пилипівський з 10-ма чоловіками. Почалося їм застрашування, обвинувачування й погрози: люди втраять живна і прийдеїть їм круто. Уповноважені знали в своїх серцях про такі можливості, але наївїм видом не зраджували, що вони думають, що й вони бояїться, щоб збігжа не висипалося. Почалися торги. Томко почав із 7-го снопа й улавав, що ані на волос не поступить. Уповноважені почали нетерпєливим, невдоволенім непохитїстю Томка. Не один думає: "Добре йому твердо триматися, коли він не потребує робити на лані." Але ніхто не визнає, бо бояїться, щоб своїм словом не попусувати справи. Переговори затягалися. Пан тримався на 13-ому снопі, але незабаром почав при вських мудрацїях спускати по одному снопові вниз. Томко нїби й слухати не хоче про менше, ніж 7-ий сноп, а то нїби жалєє пана й підступає аж до 9-го снопа. Пієдла довшої перепалки з уськими докорами пан пристав на 9-ий сноп.

Уповноважені, мало не танцюючи, поспїшали додому, розказуючи по дорозі прохожим про перемогу і що завтра їдуть до пшениці. На другий день заробїло на панських ланах, а вєчєрї вже стояли виструєнені ряди полукїпкї, позначуєваних хрєпивою, будьками, лободєю, диким романєм та іншими бур'янами, що їх можна було нїйти на межах; це знаки, що робив ті полукїпкї. До кїнця живна їшла вже робота на ланах безперервно.

Пїєдластрайковї порухакї. Відкопи тільки почалися в селі балачки про страйк, впадо пїєдзорїня на одного господаря, слухно, чи нї, що він інформє дїлича про кожний стан. Я особисто ставивєсь недовїрливо до тих пїєдзорїнь, просто тому, що цей господар не працював й не потребував працювати на панському, бо мав доволї свого на прожиток. Але сєлянї, особливо молодші, витирпали, що це не сплєтє, але правда. "Ми провїчимо його, — казали, — щоб усіх подібних йому відстрашати."

Вже була згладка, що на Спаса відбуваєсь в Білобожницї великий празник. Майже з усіх довколїнних сіл їшли від ранку до Білобожницї свєтєчно зодягненї сєлянї з оберєками зїлля й вузликми овочів, щоб на Спаса посвятити. Недалєко входу до сєла з бучацького кїнця запрїмїчують нечуване

й небачене диво. Дах мешкального дому "розшитий", зірвані стіни та покриття, а на голих лахах виставлені віз, плуг, колісниця й борони. Чужі селяни стають на дорозі, приглядаються й коментують на різні лади, що це мало б значити. Підходить дехто з білобожничан і довірливо інформує гурток, що на горіді того господаря хтось викосив уночі коноплі й бараболі. Чужі "ах-кають". І чому ж то так? "Страйк". — додає інформатор півшептом, оглядаючись на боки. В гуртах посторонніх прочан несеться шепіт: "то за страйк". Чому? За що? Відповіддю на ці питання було тільки порушення раменами.

В зустрічі з одним, про якого я думав, що він належав до виконавців цього жорстокого присуду, я запитав, чи виконавці не боялися, що хтось може вийти з хати. Він відповів: "А хіба він дурний, адже він був певний, що під дверми й під кожним вікном стоїть хтось із колом..."

Так закінчилася в Білобожничі перша селянська спроба сил селян і діда. Ця перша спроба ще тугіше сіментувала волю мешканців — тоді вже містечка.

"Січ". Коли "Єринчич" Іван (Іван Мула) вернувся додому зі Львова як вилучений цісарський гарматчик, я ще ходив до білобожницької школи. Його полк складався з галичан і чехів. Чехів Мула висмівав, бо вони їли "клубси" (напів"яке л) з хлібом! Це були мої перші відомості про гармати та інші народи. Іван співав у церковному хорі сильним, хоч не дуже гарним, тенором і приходив до нас не тільки на співанки хору, але й на балачку, яка мене дуже цікавила; я ж ніколи не бачив гармати, ані чехів, ані Львова. Як я пізніше осілював, то Іван був — на свій час і стан — мудра людина, він багато читав, але був бідний. Його мати-вдова мала стару хатчину при вул. Шевченка, малий город і не більше, ніж мого поля. Тому Іван бажав знайти якусь іншу працю поза господарством, от, хочби стати "стражником" при дорозі. Та в нього метрика... пахла українською, а він її не змінить! Треба знайти інший спосіб.

Однієї літньої неділі по полудні, коли мешканці після тижневої атомії відпочивають десь під грушею, чи в столі, або на межі між високими кукурудзами, а на вечірше ще передчасно, сховився гурток конаків на ободоні перед церквою. Підійшов до них Іван Мула й почав їм муштрувати, видаючи по-польськи команду. Я зачу вигук і побіг туди, де вже застав громаду "длитася". Раптом чуємо команду: "формель фуркель, вправо зворот". Що це значить? Я думав, але не міг розочувати. Тепер признаюсь, що вже будучи в Бучачі в гімназії, я деколи приглядався муштрі міських пожежників і раз почув виразно команду: "формуй чвуркі, вправо зворот". О, та ж це те загадкове "формель фуркель"...

Іван Мула осягнув свою мету, став дорожником. Його муштрований гурток розлетівся. Аж 1903 р., коли я на другому році моєї вчительської служби був уже на другій посаді, в Паушівці, я заснував у Білобожничі "Січ", щоб білобожницька українська молодь не була залежна від чужої, часто незрозумілої для неї команди, щоб здобувала фізичної справності в рідному

середовищі і щоб була готова й злібна нести поміч землякам на випадок елементарних нещаст. Мені (на диво!) вдалося без труднощів залегалізувати статут "Січі" й увести товариство у належні чинності, усвідомлюючи при цьому сивочіпів про історичну, Запорозьку Січ. В урядових колах настало протверзіння шойно згодом і, коли я почав робити заходи для заснування такого товариства в Паушівці, після неприємної "дискусії" з староствою в Чорткові я вилетів з учительської служби в чортківському повіті.

Товариство гарно розвивалося без уваги на збавище око й піклування місцевої австрійсько-польської жандармерії. Хлопці й дівчата відбавляли порядкові й протипожежні вправи з громадською сивачкою, пишались своїми "лентами" і залюбки співали січових пісень. Дуже припало їм до вподоби таке місце пісень:

"Пусті, мене, моя мати.

Пусті мене, моя мати.

Гей, та за Січев мандрувати (2).

Буду тобі день орати,

День орати, день косити,

Гей, три дні сіпом молотити (2).

Упродовж першої зими заснував у "Січі" молодий гімназійний учень, Мавський, син місцевого громадського писаря, духову оркестру, що була для молоді приманою, а для батьків гордістю.

Вже не пригадую собі точно року, в якому ще перед першою світовою війною в різних околицях Галичини горіли ділічівські стирти збіжжя подібно, як це згодом повторилося за Польщі. Така пожежа вибухла і в діліччя сусідньої Калінішчини. Був би пропав увесь дорібок літа, якби не рятуюнок білобожницької "Січі", з наразенням життя, але й з умінням сивочіпів рятувати стирти так завзято, що польське аскураційне товариство прислало похвалу й подяку для "Січі" з долученням 100 австр. корон для організації. Після тієї події, небезпечної і для села, самі селяни пояснювали собі на різні лади причини тієї загадкової пожежі. Сивочіпи з свого боку пояснювали, що не певно хтось хотів тільки настрашити діліччів. Секретні підозріння поширювались, аж одного дня обігбала Білобожницю новина, що сивочіп Г. вже давно вилізв тасмо за море і писав "від воли".

Після одиричного існування настала криза в "Січі". Повітосе Стариство в Чорткові остерігало "Січ" кількома наворотами, щоб її діяльність не виходила поза межі статуту. Однієї осінньої неділі я приїхав колесом до батьків. Недовго гостив я в рідній хаті, а поспівав до "Січі". "Сам Бог привів вас", — привітало мене кілька голосів. — "Що сталось?" — питаю. "На, читай", — і один з моїх давніх товаришів подає мені писмо. Було це писмо старости в Чорткові, яке повідомляло, що "Січ" у Білобожничі розв'язана, що колішні члени під карою арешту не сміють носити публічно т. зв. "ленти" і що впродовж 14 днів можна внести відлік до Намісництва у Львові через повітосе Стариство. Я прочитав писмо раз побіжно, а другий раз уважно. Старий кошовий, Фелько Кушнір, з сивими козацькими усами, у вишваному сердаці, стежив за моїм поглядом і, ледве я відвів очі від паперу,

відізвався: "Ну, що?" — "Найважливіше, — кажу, — є постанова, що можна внести відклик". "Та ми вже це читали, але чи той відклик що допоможе, — каже писар, — коли

"Га-Ка-Та" подуріла, як червоні ленти вздріла."

І хто напише рекурсу?

— Я, — відізвався я самовпевнено, хоч зроду ще не писав, ані навіть не бачив рекурсу.

— Коли?

— Зараз. Шкода тільки, що не маю при собі ані паперу, ані пера, ні чорнила.

— Біжи, Петре, до Старика й купи те, що ось чув. А купи два аркуші, — кінчає наваздогінці кошовий, — бо може треба буде щось поправити й переписати.

Миттю з'явилося бажане приладдя. Мене послали за писарський стіл громадської канцелярії, де мистілася квартира "Січі", самі позасідали довкола стола, а кому не стало місця, той стояв позаду. Мені пригадала картина Рєпіна "Запорожці пишуть листа турецькому султанові" і я посміхнувся, бо подумав, що мій рекурс буде хіба подібний до того листа, а люті і жалі заставляє мене писати "від серця".

Я почав писати. В кімнаті тихо, що чути окремі віддики. Хтось вийняв тютюн, але сусід ударив його по руці й тютюн поринув назад у кишеню. Добре дісталось в могому відлику місцевій жандармерії, яка не допильнувала, як із стайні викрали коней і певно відвели до російської границі. Вона тільки страхася владу, що "Січ" є на те, щоб панів різати. Дісталось теж достоту польським магнатам і шовіністам, що для своєї вигоди хотіли б задержати українського хлopa в сонній темноті, тому хотіли б знищити таке молодецьке товариство, як "Січ", дарма, що воно має таку шляхетну програму праці...

Я прочитав письмо під загальне одобрення, тільки розумний, але м'який М. Полутренко відізвався так: "А може то за востро?" "Шо, — крикнуло разом кілька голосів, — за востро? Я б їм так виписав, щоб їх усіх шляг трафія, як будуть читати." Коротка дискусія закінчилась і я переписав писемко начисто. Тепер виринула справа достави того рекурсу. Поштою ... Ні, може пропасти. Хтось мусить віднести й дати в руки самому старості. Стало на тому, що такі завтра сам кошовий, зодягнений по-святячому, з лентою на грудях, мусить поїхати до Чорткова й доставити писемко. "Коли так постановляєте, то я поїду, але нехай їде зо мною осяул", — каже Федько Кушнір. Осяул погодився.

В понеділок перед вечором громада січовиків вичікувала нетерпляче висланців. Ідуть. Громада січовиків затримувє надїжджаючий віз і гурмою

входять до громадської канцелярії. "Ото, ви нас убрали. Ми галали, що нас замкнуть на віки до криміналу, як староста подивився на нас, почав кошовий. — Ми вийшли та, як це має бути, кажемо "Слава Ісусу Христу". А він до нас з криком: "Ви з Білобожниць? З Січі? З лентами? Ви дістали моє писемко?" "Дістали", — кажу. — "І ви відважуєтесь носити ленти ще й до мене?" — кричить. "У писемі стоїть, прошу пана старости, що ми маємо право рекурсу; от ми й принесли." Я подав писемко. Староста таки зараз прочитав, щось подумав і каже, але вже не так гостро: "Йдіть додому, там прийде відповідь." На те ми сказали: "Слава Ісусу..." обернулися й пішли.

Цікаво, що обіжана відповідь ніколи не прийшла, а до самої першої світової війни ніхто ніяким способом не картв січовиків, коли вони в неїшли, чи свята ішли в лентях до церкви.

Щоб задержати в себе "Січ" за всяку ціну, треба було переплести ще понад одну скелю. Після смерті о. декана І. Михалевича змінялися священники в білобожницькій парохії. Деякий час адміністратором був о. Кливак, селянам прихильний і симпатичний їм. Він приходив у неїшли та свята, а деколи й вечором до читальні й розповідав зібраним цікаву всячину. Тільки одне читальняникам не подобалося: він часто натякав, що краще було б змінити "Січ" на "Сокола". Головним аргументом на цю зміну було в нього те, що всі слов'янські народи мають "Соколія". На це селяни відповідали, що саме тому не хочуть "Сокола", що волять товариство з рідною історичною назвою. Однак селяни догадувалися, що дійсним аргументом бажання зміни була постанова статуту "Січі", що священник не може бути членом "Січі", дарма, що в білобожницькій "Січі" ця постанова була мертва, якої ніколи ніхто не підносили; напавши, таким священником, як о. Кливак, були в "Січі" завжди дуже раді. Але ця рідна "небезпека" швидко проминула.

Різниця назви тодішніх протипожежних товариств зовсім не послаблювала дружніх взаємин білобожницької "Січі" із сусідніми "Соколами". На Повітовому З'їзді "Соколія" у Чорткові білобожницька "Січ" була шанованим гостем і йшла на чолі походу через шле місто до площі Замку, а весь цей похід — на загальне бажання — провадив на коні мій батько.

Театр. Бувало аліку заїжджав у Чортків наш український мандрівний театр "Руської Бесіди" зі Львова до власного "театрального будинку", який адміністрація театру будувала з дошок, звичайно на Вігнінці. Тоді заворушувалася не тільки весь чортківський, але й сусідні повіти. Це заворушення об'являлося не тільки в домах священників, українських учителів, у вакаційному часі студентів і учнів різних шкіл з-поза Чорткова, але й під стріхами значної кількості селян. В тому мізерному, але зовсім пристойному й примісному приміщенні грав театр під дирекцією Йосипа Стадника, а пізніше Романа Сирецького найкращі твори української й чужої драматичної літератури з операми й оперетами включно. Чортків був гордий цим відвідуванням Мельпомени, бо головні актори-виновці були якраз чортківськими уродженцями, а то четверо з родини Коссаків, не вичислюючи Івана Рубчака, чоловіка однієї з Коссакивних.

*Так латини називали німецьке поліцейське товариство, засноване в Познані 1894 р., від перших букв імен засновників (Hanselmann, Kesselmann, Tiedemann), що поставило було собі мету винищити польський елемент у сільських провінціальних місцевостях Німеччини. Цю саму програму докладно наслідували польські шовіністи супроти українського населення. Тим то українці перед першою війною називали їх також "такатистами" (Га-Ка-Та) — *Примітка Редакції*.

В нашій хаті також усе йшло шкереберть. Треба було вчасно вертатися з поля, помитися, переодягнутися й шось перекустити за коло 7-ої год. відійти власними кінсьми, щоб не заплітатися на початок вистави. В мене бували тоді вакації, то я був невідступним товаришем батька. Домашнє господарство не завжди давало мамі змогу також поїхати, але обі сестри, особливо старша, що за прикладом знайомих Косаківних дуже хотіла поступити до театру, уважали для себе просто шаман буття в театрі. По дорозі ми зустрічали старших і молодших селян і студентів з різних сіл, що боси, з черевиками в руках, мандрували до мандрівного театру; з наближенням до міста взувалися.

Було б може зайвим перевести тут оцінку тієї великої культурної, усвідомлюючої праці, яку виконував наш мандрівний театр. Велика громада народу з ширшого простору довкола Чорткова переживала прийнятний пролог кількох вечорів враження, пізнавала історичні, чи побутові дії, захоплювалася оперною музикою з оркестрою, хорами й солістами на сцені і набирала жагучого бажання з'явитися в себе театр, хочби навіть малий і не такий виставний, як цей "з Львова". Білобожничани мали добру нагоду перевірити й оцінити себе самих і постановили обновили й поправили свій театральний гурток, прийняли давати на кожну виставу, на скільки це можливе, потрібну обстановку й не втратити часу на вичування пустих п'єс, для самого розсміщення видшів. Ця їхня постанова захопила рад і мене. Я вбрався здоху з Буковини на три дні до батька, а мусів залишитися на три тижні. Учні, місцеві й довколишні, що перебували на вакаціях, заставили мене навчити їх якусь п'єсу. Не можна було відмовитися. Я взяв Тобілевича "Мартина Борулю" і мусів сам грати титуловану роллю. Інші аматори, чоловіки і жінки, дарма, що всі виступали перший раз, були дуже добрі, а Омелько — просто незрівняний. У великій двірській століді ми збудували простору хату кандидата на дворянина. Простора столідола була повна селянської публіки, а перед самим початком вистави треба було долати три ряди сидінь, бо прийшло багато польської інтелігенції з кількох сусідніх сіл. Вся ця вистава пройшла під небувале захоплення глядачів. Ще під Різдво писав мені Пилипський, що в сілї околиці панів і "хлопів" це говорять про "Мартина Борулю" і його недосягнене шляхетство, про Омелька, Наїшевського та інші персонажі.

Ріст читальні, "Січі" й аматорського гуртка просто примусив громадян побузувати власний відповідний "Народний Дім", що вони й довершили на площі, дарований Василем Стариком, сином Петра, яку він відрізав від свого города при вул. Шашкевича.

Мешканці. За моїх дитячих років жили в Білобожничі майже самі українці-хлібороби (тоді називали себе русинами) за винятком 11 родин латинників, які тоді говорили дома й усюди по-українськи. Тільки один, Рафа, що прийшов був із Рясшаними як стражник при бучачій дорозі, говорив польським діалектом. Ці родини були римо-католики й ходили в неділі до костела в Хом'яківці. В Білобожничі побудували костел майже перед першою війною. П'ять польських родин були шляхтиччями; українці мали сім шляхецьких родин. Українські шляхецькі родини з часу моїх дитячих і

молодечих літ: Чайківські, Попелі, Паславські, Заячківські, Сухолоські (кравець й музикант), Новіцькі (були й поляки), Кобиланські (були й поляки). Польські й українські шляхтичі були теж усі хліборобами, а бідніші навіть робили на двірських ланах. Про герби ніхто з них не знав нічого, а від "хлопів" відрізняв їх одяг. Загалом тримали себе гордовито, особливо польські шляхтичі, з "хлопами" не дружилися. За моєї пам'яті тільки один Іван Чайківський оженився з "хлопською" дівчиною з дуже порядної української родини; навіть одягу змінив на "хлопську", коли "шляхецька" зносилася. На замітніших святкових зазвонних зустрічах титулували себе "вашей". Було в тому часі ще три місцеві жидівські родини, а дві прийшли з інших сіл (корчмар і торговельським деревом).

В часі між обома світовими війнами одяг селян і шляхтичів, чоловіків і жінок, нагально змінювався. Сердаки, чи кожухи вже тільки доношували ті, що їх ще мали. Зовсім зникли доморобні солом'яні капелюхи. На сорочки чоловіки надягали вже "блужки", рази "шайгові", а згодом суконні. Зникли в жінок завії, рантухи, а заміняли їх звичайні хустки. Залишилися в усіх тільки вишивані сорочки. Перед другою світовою війною одяг у Білобожничі вже не різнився від міського в Чорткові. Дівчата вже вибрали не тільки "блужки", але й "суконки", а замість сердаків та кожухів мерзли в зимі в "польках".*

Виході. Після д-ра Івана Борисенківця довгий час ніхто з білобожницьких батьків не мріяв про те, щоб шукати для дітей шляхів у світ. Аж десь у 1880-их роках вийшов із села невідомо куди хлопчик-сирота, що жив при заміжній сестрі, Петрі Сеньків. Якійсь час не знали, де він подіється. Шойно по кількох роках, саме тоді, коли я мав перейти до шкіл у Бучачі, з'явився в селі на вакації елегантний панчик. Це був Петро Сеньків, що закінчив уже в Бучачі найвищу тоді там четверту класу гімназію і після вакацій мав би перейти кудись на докінчення гімназії. Але — на які кошти? Він же розповідав у мого батька, що до Бучача прийшов був шукати роботи і зайшов до монастиря оо. Василів. Тоді ще не було т. зв. "фірми" в монастирі і Петро зайшов аж до кухні, де його гарно погостили. На додаток — побачив його о. ректор Островерха (ще з неформованих ченців) і запропонував йому, щоб залишився в "конвікті", буде на послузі, де буде потреба, і зможе навіть ходити до школи. Так Сеньків залишився, закінчив 3-у і 4-у класу народної школи і 4 класи гімназії. Він дуже доряджував батькові, щоб мене дав до "конвікту". Тільки о. ректор вимагав, щоб кандидати вміли трохи співати, прийняли "тропарі й кондаки", трохи "самогласні" і трохи "ірмологія". Я дуже зрадів такою вісткою, бо не тільки все те вмів, але навіть знав уже звичайні ноти і грав на скрипці. Після короткого іспиту із співу о. ректор прийняв між іншими й мене. В "конвікті" я вже зустрів Теодосія Каськову, що пробув там уже рік, а враз зі мною прийшли такі, як знаменитий педагог і пізніший керівник школи в Монастирському, Созонт Ласовський, уродженець Старої Ягольниці, чортківського повіту, далі Спиридон Матринчук, пізніший ветеринар, Іларій Бошорків, пізніший адвокат у Бучачі, Іван Жиджакора,

* Дій Редиків. З браку місця пропущено детальний опис народного одягу чоловіків і жінок, шляхтичів і селянської бідноти.

пізніший історик, права рука проф. М. Грушевського, Максим Поповський, пізн. учитель гімназії та інші.

Коли я після вакацій зголосився до "конвікту", вже не було "старих" оо. Василія, а ректором був із "нових" о. Кудик. Ші то "нові" оо. Василіяни сповнили прохання Петра Сенькова і вислали його до Крехова на закінчення освіти в новітній оо. Василіяни, звідки перейшов на теологічні студії і був висвячений на священника. Був він гарний священник і ряса була йому дуже до лиця; на жаль, він передчасно помер.

Тим, що вийшов із Білобожниць після Сенькова був я, автор цієї праці, що зростав і працював на очах громадськості з деякою принакхою в Галичині, Буковині, побував кілька разів на Великій Україні й делегатом від Централу "Рідної Школи" у Львові до української еміграції в ЗСА і Канаді.

В тому самому (1893) році, що я, вийшов у світ теж мій шкільний товариш Іван Ставничий. Мав хист до малювання та різьби і дівастав на науку до маляра-різьбара Ковальського в Рівніці. Разом із своїм майстром малював церкви, різьбив іконостаси, а прикраслявши трохи гроша, поїхав до Кракора, де дівастав на два роки до Академії Мистецтв як налзвичайний студент. Як самостійний маляр-різьбар прикрасив у Галичині багато церков своїм реалістичним стилем, між іншими теж у своїй Білобожниць, де крім великих обрядових ікон на стінах і на Парських Дверях зобразив на головному склепінні Переображення Господнє, величиною 2 х 6 метрів, передаючи переконливо віддалі як Ісусом і учениками. Іван Ставничий помер у рідному селі, а його дуче талановитий і глибоко очитаний син Степан працював у "Рідній Школі" вчителем хлоп'ячої школи ім. Грінченка у Львові.

Дальшим, що покинув своє село, був Йосип Заяцьківський (1889-1952), який теж ходив до гімназії в Бучачі з василіяньського конвікту. Тоді вже була в Бучачі державна, повна гімназія з польською мовною навчання. Після закінчення школи вступив Заяцьківський до чина св. Василія В., був висвячений на священника і став у Римі секретарем свого колишнього ректора в Бучачі, о. Дениса Ткачука, архимандрита оо. Василіяни. Останній раз я стінув їх обох у Підлютому, де вони відвідували митрополита А. Шептицького в часі вакаційного відпочинку, а випадково в той самий день вислала була мене "Рідна Школа" до свого месената.

Деся у тому часі, що о. Заяцьківський, пішли до шкіл два брати Григорій і Петро Юрчишини. Обидва закінчили Вчительську Семінарію в Заліщиках. Особливо молодший, високоталентовитий, був добрим і любленим керівником школи в Городенщині.

Майже в тому самому часі вийшов Микола Полутренко, син залізничника, білобожницького уродженця. Перша світова війна перервала йому науку в гімназії і він вступив до залізничної, де був кілька років телеграфістом на станції в Білобожниці. Але гін до науки прислував його покинути ту службу; докінчив гімназію, описав Лісову Академію у Львові і став лісовим інженером в Дирекції Лісів у Львові. Його сестра, Марія Полутренко стала

вчителькою після закінчення Вчительської Семінарії в Чорткові і вийшла заміж за білобожничанина, керівника школи в Угриньківцях, Михайла Чайківського.

Четверо дітей моєї молодшої сестри, Євгенії Сторожук, покінчили середні школи Р. Ш. в Чорткові. Найстарший її син, Льонгін, що був керівником товарового відділу Центросоюзу у Львові, згинув замучений і розстріляний при відході більшовиків 1941 р. Змасакроване тіло віднайшли члени родини в масовій могилі на подвір'ї тюрми при вул. Лоницького у Львові. Його молодшому братові, Богданові, вдалося втекти під час арештування Льонгіна. Він закінчив Господарську Академію в Дублянах ступенем інженера-агронома і живе тепер у Дітроїті. — Дві сестри Сторожуківні вчителюють.

Окрема згадка належить до двом братам, Петрові й Теофілові Кострубам, синам колишнього молодого вчителя в Білобожниці. Вони, шоправда, тут не народилися, але тут виховувалися аж до університетських студій. Їх батько після відходу з Білобожниць працював у Золочівщині. Після кільканадцяти років вернувся бездітним влітвом у Чортківщину, де став керівником школи в Старій Ягольниці й одружився вдруге з дочкою управителя школи в Поліщих Павлика. Леве його сини, Петро і Теофіл Коструби, покінчили нижчі класи гімназії, як помер їх батько, а мати-вдова перенеслася з синями до Білобожниць. Хлопці вчилися тут приватно і здавали іспити як екстерністи. Описав Петро закінчив філософію у Львові і став учителем в українській гімназії Р. Ш. у Львові. Хворий змалку Теофіл (1907-43) студіював історію у лвівському університеті, описав вступив до чина св. Василія В., де далі займався науковою працею, поміщаючи свої праці головню в "Записках Чина св. Вас. В." Переклав на сучасну мову Галицько-Волинський літопис (1936) і Геродотову Скигію (1937).

Від Редакції. Автор спогадів, Лев Ясінчук (1882-1963), належав до найбільш заслужених діячів нашого шкільництва в Батьківщині. Про свої дитячі та молодечі літа згадав в повнших спогадах. Осягнувши вчительський диплом в Учительській Семінарії в Станиславові 1902 р., працював тільки 3 роки у галицькому шкільництві. Переслідуваний австрійсько-польською

Лев Ясінчук

владно за свою громадську діяльність, зокрема за заснування "Січей", мусів кинути Галичину і перенестися на Буковину, де були вільніші відносини в шкільництві. В часі першої світової війни бився на російському, румунському та італійському фронтах у ранзі поручника австрійської армії, а після розвалу австрійської держави брав участь в українських визвольних змаганнях. Вернувшись після війни до Галичини, з 1922 р. до розвалу Польщі

1939 р. працював головним інспектором народних шкіл та організатором українського приватного шкільництва в Головній Управі "Рідної Школи" у Львові. Аналогічна його праця в шкільництві продовжалася аж до вїзду на еміграцію. До ЗСА прибув 1948 р. Паралельно до праці в шкільництві тривала весь час до останніх днів життя його публіцистична праця. Він був автором безлічі статей і різних органів нашої преси та окремих публікацій, а діяльність "Рідної Школи" знайшла в ньому фундаментальну історію. І коли голова ДК Земляків Чортківської Округи Ольга Соневицька звернулася до нього з пропозицією написати спогад про рідне село, він деякий час вагався у своїй скромності, бо мусів згадати там діяльність свого батька, непересічного селянського діда; настанку під наляганнями земляків списав свої спогади і вручив їх особисто голові ДК дня 27 вересня 1963 р., на два тижні перед своєю смертю. Його заслуги для національного усвідомлення польських сіл відзначила голова ДК у прощальній промові в часі похоронних відправ.

ДОПОВНЕННЯ ДО ВІДОМОСТЕЙ ПРО БІЛОБОЖНИЦЮ, поданих у спогадах Лева Ясінчука.

Молодшій Білобожниці брала участь у визвольній війні. В ряди УСС-ів вступила низка юнаків, з яких згинув на фронті: абсолювент учительської семінарії Гнат Юрчишин, Старик, син Петра, Гриць Полутренко.

Не поминула села польська пафизація 1930 р. Багато громадян поховалися тоді в Кадинівській лісі. Деяким господарям поліція і воєнки порозшивали дахи будинків, нібито в пошукуванні за зброєю.

Учителем у Білобожниці напередодні першої війни був українець Іван Дембійський, а за Польщі українець Шегедін, що його совєтська влада вивезла 1939 р. на Сибір в місто Калінін.

Після о. декана Михалевича було в Білобожниці кількох священників, адміністраторів і парохів, між ними о. Іларіон Сіменювич, о. М. Радловський, що по короткому перебуванні помер передчасно в Білобожниці, а найдовше (від 1920 р.) о. Лев Воробкевич, що був теж довгі літа деканом чортківського деканату. О. Воробкевич брав живу участь у культурно-освітньому житті села. Коли польська влада не хотіла допустити до побудування читальні "Просвіти" в селі, він взяв на себе побудову як свого приватного дому. Так заслугою о. Воробкевича було поставлення поверхового читального дому, в якому концентрувалася діяльність усіх українських організацій села і де примістилася була також кооператива. Діяльними між молоддю були обидва сини о. Воробкевича, інж. Роман та інж. Юліян. По другому своєму приході 1944 р. в часі другої війни більшовики арештували о. Воробкевича і вивезли на заслання, де він і помер.

Ще 1940 р. московські окупанти арештували Антона Заячківського, Михайла Підвисоцького, Савчина та четвертого (якого прізвище призабулось) і всі вони пропали в Совєтському Союзі. Вивезли також дружину А.

Заячківського та 4 інші родини, з яких тільки деякі особи вернулись по 7, 10, або й більше роках заслання.

У своїх спогадах Лев Ясінчук згадує тих народжених Білобожниці — переважно із старших генерацій, — що, покінчивши студії, працювали у своїх професіях для добра свого народу, наскільки на це дозволяли окупанти: о. Йосип Заячківський, д-р медицини Михайло Борискевич, артист-малюк Іван Ставничий, учителі та вчителі Лева Ясінчук, Григорій і Петро Юрчишин, Михайло Чайківський та його дружина Марія Полутренко-Чайківська, дві сестри Сторожуківні, Степан Ставничий, а далі — урядовець Центросоюзу у Львові Льонгін Сторожук, інж. Богдан Сторожук, Микола Полутренко.

Крім згаданих Л. Ясінчуком сіл ще додали юриста Павла Семкова, що згинув на фронті 1915 р., учителів Якова Кобиляцького, що помер на Вел. Україні 1919 р. та Осипа Юрчишина УСС, що згинув на фронті, начальника заліз. станції Осипа Полутренка, що помер 1944 р. в Білобожниці, а далі: теолога Осипа Анткова, лікарів д-ра Назара Ясінчука, сина Лева (у Франції), Степана Пиливського та Галину Бойко (дент.), інженерів Романа та Юліана Воробкевичів, Лева Пиливського, Лева Полутренка, Лева Чайківського, вчителів Михайлину Починюк, Оксану Ставничу, Софію Полутренку (вивезена на Сибір померла там 1955 р.), учителів Зенона Пиливського, Лева Бойка, Греськова, Гаврися, Починюка, — абсолювентів гімназій, промислових, торговельних та високих шкіл Тимка Рибаків, Михайла Пиливського, Грия Полутренка, Ольгу Полутренку, Віру, Ліду, Іванну і Мирославу Чайківських, Славу Старика, Крижанівську, Полотніковину.

У білобожницьких громадах проявилися ще в XIX стол. бажання дати своїм дітям високу освіту, як це зазначено в споминах Лева Ясінчука. Цей гін збільшився в перших декадах XX стол., а в останніх роках перед вибухом другої війни дійшов до вершин, коли будувалася гімназія "Рідної Школи" в Чорткові. Тоді багато молоді їхало шодня шкільним поїздом до Чорткова і деякі з них покінчили вищі студії шойно по другій війні. Але московські окупанти, що називають себе представниками робітничо-селянської влади, внаслідок бачили багато української селянської молоді 1940 р., а їх родини вивезли на Сибір.

Відомості подав Михайло Чайківський

КАЛІНІВЩИНА

Статистичні відомості про село **Калініншину** (Kalinivshyn) Загальна поверхня 1271 га. (в тому числі 698 лісової площиною), з того 1051 орного поля. Число домог. 1921 р. — 181, 1931 — 214. Число населення: 1900 р. — 938, 1910 — 1012, 1921 — 968, 1931 — 1056. За австр. статист. 1900 р. в громаді 491 гр. кат., 107 р. кат., 34 мейс.; у дворі: 54 гр. кат., 35 р. кат., 17 мейс. Мова: в громаді 648 (!) укр., 184 (!) польс.; у дворі 51 укр., 54 польс.

Школа за Австрії 1-класна з українською мовою навчання.

Громада Калінінщина, що лежала на півні, схід від Білобожниць і тісно з нею в'язалася, належала до парохії Білобожниць і мала спільну з нею церкву. Залізнична станція стояла на ґрунтах Калінінщини.

БІЛЕ

Статистичні відомості про село Біле (польська назва: Biały): Загальна площа 4975 га, (в т.м. числі 1807 двірської власності), з того 3226 орного поля. Число домог. 1921 р. 791, 1931 1022. Число населення: 1900 р. 4320, 1910 4578, 1921 3844, 1931 4652. За австр. статист., 1900 р. в громаді 3602 гр. кат., 395 р. кат., 85 мовц., 1 ин. в дворі 87 гр. кат., 78 р. кат., 72 мовц. Мова: в громаді 3642 укр., 441 польск.; в дворі 77 укр., 160 польск. Пошта і телегр. ст. Чортків (3 км). До першої війни станція жандармерії була в Чорткові, по війні перенесена в село.

Школа за Австрії 4-класна з українською мовою навчання, при ній теж колишарська школа, за Польщі 2-класна утворюється і приватна 2-класна УПТ "Рідної Школи".

Велике село полегнене на рівнині, частиною на горбівині, по правому, західному боці ріки Серета.

Назви частин розлогого села: Брідня, Зелена, Кальмуки, Лісок, Мокляки, Нагірянки, Порійова, Скалка, Хабатівка, Худибина, Штокалівка. Назви піль: Головова, Довгі гони. Каміня, Мочарі, Негиби, Пригорби, Пріски, Сереліні гони, Гравня. Назви лісів: Монастирська і Пухля. Були каменоломні і копальні глини та піску.

В селі було дві церкви. Матірія церква нова, мурована з 1903 р. і філіальна дерев'яна, що існувала ще 1742 р. Двівині при обох церквах були дерев'яні. Перел першою війною парохом був о. Мих. Медвецький, сотрудником о. Михайло Фіголь. Перед другою парохом – о. Стефан Чеховський, сотрудником о. Нестор Погорешкий.

Частіші прізвища селян: Гевко, Кулій, Божогора.

В початках 1900-их років заходами о. Пісецького засновано в селі читальню "Просвіти" і поставлено мурований будинок читальні з театральною заленою; в будинку "Просвіти" приміщалась також крамниця. В селі існувала з давніших часів читальня ім. Качковського. За Австрії було 3 корчми, з яких одна згоріла в часі першої війни. За Польщі кооператива "Побіда" закупила будинки двох інших корчем.

В селі було чотири млини: один — власність громади, два — дідица Городиського, четвертий — українця Стефана Черемшинського.

За малими винятками селяни були малометельні, працювали також при вирубі лісів. Були свої ковалі, шевці, кравці, ткачі. Власник великої помістости Городиський мешкав у селі Товстенським, конач. повіту. По першій світовій війні розпаршувалося один фільварок між місцеве населення. Багато селян емігрувало до Канади, Америки та Аргентини.

До першої війни латинники і мішани подружжя розмовляли українською мовою і ходили до церкви (крім родин Красевських, Сачинських, Яблонських). За Польщі вже деякі з латинників почали калячити польську мову. В селі був костел, збудований Домініканцями з Чорткова. Щодарту неділю приходив пішки або приїздив сільською пішодорою один із Домініканців.

До усвідомлення села причинилися передусім о. І. Пісєцький, о. Мих. Фіголь та селянські провідники: Яким Мальнований, Павло Провальний, Марко Римик, Микола Божогора.

При читальні "Просвіти" була бібліотека і театральний, хорівий та оркестровий гуртки. У селі був кружок "Рідної Школи" і відділ "Союзу Українок". Селянин Микола Божогора мав власну, велику бібліотеку. Активною була політична партія У.Н.Д.О. під проводом Як. Мальованого. Були в селі і москвофіли, польських організацій не було.

Зараз по відступленні Української Галицької Армії за Збруч прийшов до села польський військовий відділ із Чорткова під командою л-ра Болеслава Круковського і тяжко любив кількох селян. Були в селі також пашифікація, під час якої деяким селянам перемішано і знищено все зерно. Народний оди зберігався до першої війни.

Відомості подав Онуфрій Соробей.

Андрій Соробей

СПОГАД ПРО КУРЯЛЬНІ ВИБОРИ ДО ГАЛИЦЬКОГО СОЙМУ 1913 Р.

В червні 1913 р. село Біле вирішило, хто мав вийти послом до Сойму у Львові з чортківського повіту. На посіл кандидували: українськ-д-р Антін Горбачевський і поляк дідица Целецький. По інших селах поляки мали майже 50% правиборців за собою і тому 8 ще невибраних правиборців у селі Білому притягнули всю увагу поляків, які сипули гроші, щоб тільки вибрати на правиборців москвофілів під проводом вийта Андрія Марчака, що без перерви вийтував 18 років у селі, був головою читальні ім. Качковського і був досить популярний серед селян. Громадським секретарем був теж москвофіл Юхим.

Село наше в той час було вже свідоме. І хоч близько міста Чорткова, люди задержали були ще одні діливі своїх. Проте було багато й таких, яким москвофілство припадо до вподоби або на яких панський двір мав вплив.

Я вже від 1909 р. працював громадським секретарем у селі Угріно, чортківського повіту, і провадив там українське урядкування. Та крім канцелярської роботи я часто й охоче займався культурно-освітньою працею серед селян. Це не подобалося польським урядовцям і з наказу Повітового Відділу в Чорткові мені заборонено провадити секретарство в Угріно, що й змусило мене вернуться до родини в селі Білім якраз тоді, коли почалася передвиборча гарячка.

Обзнайомлення з приспями і громадським діловодством дуже мені в ту пору придалися. Селяни Яким Мальований, Павло Провальний, син Івана, Михайло Запотокий і я рішили прикласти всіх зусиль і повести сильну акцію серед селянства, щоб такі наші свідомі правиборці були вибрані, які пізніше мали вибирати поста.

Насамперед ми склали листу громадян, що мали право голосування на основі закону, і провірили її з урядовою листною, що була виставлена до публічного перегляду. Виявилось, що в урядовій листі не було вписано коло 200 наших людей, яких ми негайно повідомили післаннями, щоб ніхто не рекламацію до Вибірної Комісії. А рекламиші і картки правиборців ми мали

вже готові. В селі було ще багато неписьмених, отже ми поділили село на групи по 60 номерів і на кожну групу призначили одного письменного українця, якого завданням було почити людей, як мають голосувати. Треба було вивчити напам'ять і назвати 8 правиробців поіменно: о. Михайло Медвецький, о. Михайло Фіголь, Яким Мальований та інші з нашого списку.

Серед села Білого стояла читальня Качковського, близько церкви і громадського уряду. На день перед виборами привезли туди поляки багато горілки, пива, ковбаси та хліба, щоб у день виборів ними засобами підкуплювати виборців. І дійсно в день виборів зранку велика кількість людей рухнула до читальні Качковського, а описці ситі та підліти виходили готові вже голосувати на москвофілів. У день виборів рішення Виборча Комісія, щоб голосувати поіменно на кожного правиробця, а москвофільські кандидати на правиробців у проволі з війтом Марчаком сиділи в локалі виборців, щоб на них люди голосували.

На вибори приїхав комісар Староста Гронзівіч і зачалося голосування. Зразу мали перевагу москвофіли, але поперх півтора тисячі наших українців облягли громадський будинок і наші правиробці почали діставати велику перевагу.

Над вечором привезли до голосування 80-літнього Казуляка, який, віддавши голос на наших правиробців, сказав: "Тепер може вмирати, я віддав голос на чесних людей, а не на перерв'я."

Десь коло 8 год. вечора приїхали з Чорткова д-р Антін Горбачевський, суддя Евстахій Юрчинський, суддя Ясукляк і суддя українськ Файгель. Застали масу людей, що чекали на свою чергу голосувати. Погугорили з ними і не могли називуватися з витривалості та завязьтості людей. Казали, що ще таких виборів не бачили. Вони від'їхали коло 11 год. ночі, а люди даліше голосували.

Десь коло 12 год. ночі вийшов комісар Гронзівіч із виборчого локало і, запевняючи людей, що вибрали своїх правиробців, просяв, щоб решта розходилась, щоб вже можна було закінчити вибори. "Ні!", — відповіли люди, — "не покинемо виборчого локало, поки всі не переголосуємо". І так вибори продовжались до 10 год. ранку наступного дня. Тоді знову вийшов комісар Гронзівіч і офіційно проголосив, що всі всіма правиробцями вишли з нашої листи: о. Михайло Медвецький, о. Михайло Фіголь, Яким Мальований та інші. Радости не було кінця. Тим, що причинились до перемоги, зробив на пам'ятку знимку Залучковів з Чорткова.

Третього дня розійшлась чутка в Чорткові, що поляки не втрачати надії, а платять кожному правиробцю по 500 корон, щоб нестеригнути на свій бік. Довідавшись про це, ми негайно поділили повіт Чортків на дві частини і я з Андрієм Сернецьким, адвокатським соліциатором у д-ра Горбачевського, поїхали в південно-східну частину повіту збирати повноважність від наших правиробців, виставлених ім Старостом, щоб бути певними, що вони не попадуть можливими шутками в руки противника. Правиробці радо віддавали ці повноважності до наших рук, та завжди мусіли запевнитись наперед, що ми такі свої, а

не польські агітатори. Напр., правиробець у Швайківцях Іванців, тримаючи макоті в руках, не хотів віддати повноважності, але домагався, щоб ми доказали, що ми чесні українці. Аж коли я згадав, що маю брата Онуфрія Соробєя, то тоді повірив, бо сказав, що він його знає і що я подібний до нього. Тоді радо віддав свою повноважність. Рівночасно ми пояснили, як мають голосувати, та щоб на один день перед виборами всі правиробці явились в українській бурсі на Вигнанні.

В день виборів на посли о 6-й год. ранку з бурени перейшли всі до "Народного Дому", де їм ще остаточно пояснено хід та правила виборів і віддано їх повноважності. Тоді всі правиробці перейшли до Староста, де о 8-й год. зачалися вибори на посли. Більшістю голосів присутніх на предсідника виборів вибрано господаря Якіма Мальованого з Білого. Він попросив польських урядовців і комісарів залишити виборчий локаль, що вони й зробили. Зачалося голосування, вислідом якого українськ д-р Антін Горбачевський був вибраний послом до Крайового Сейму у Львові. Так то 26-годинні вибори на правиробців в селі Білому причинились до вибору першого посла-українця з нашого повіту.

Південно-східний район

ШВАЙКІВЦІ

Статистичні відомості про село Швайківці (Szwajkowiec): Загальна поверхня 948 га, (в тому числі 609 двірської посілости), з того 794 орного поля. Число домог: 1921 р. — 127, 1931 — 128. Число населення: 1900 р. — 721, 1910 — 755, 1921 — 723, 1931 — 752. За австр. статист. 1900 р. в громаді 426 гр. кат., 138 р. кат., 18 мейс.; у дворі 63 гр. кат., 66 р. кат., 10 мейс. Може в громаді 437 укр., 145 польск.; у дворі 58 укр., 81 польск. Пошта — Пробіжна (3 км), заліз. ст. Гадкинівці (5 км), станція залізні в Коломинах.

Шледе за Австрії і-класею з українською мовною навчання, за Польськ 2-класною утравністичною.

Невелике село ланногової форми, положе на рівнині на правому боці річки Нічлави, становило продовження села Гадкинівців, Копичиньського повіту, і належало до парохії в Гадкинівцях.

Церква дерев'яна, з тесаних брусів, з грьома банями, дуже давня. Двіничня дерев'яна із сходами та великими отворами на чотири сторони.

Назву села пояснено від слова "шевська швайка" (шило). Назви частин села: На границі, За городами, У куті, За фільварком. Назви поля: На могилі, На шнурах, На середних гонях. На захід від села дісок "Березина". Село перетинала бита дорога, що лучила Чортків із містечком Пробіжною. Між селом і містечком Пробіжною була висока, давня могила, нерозкопана.

Часті прізвища в селі: Проньків, Іванців, Василичин, Байрак, Гуменюк, Михайлюк, Гриб, Слота.

Читальня "Просвіти" заснована 1906 р. Для її приміщення селяни відступали безплатно свої кімнати. При читальні був театральний і хоровий гуртки, бібліотека і часописи.

За Австрії було дві жительські корчми і дві жительські крамнички. В другій половині 20-их років засновано споживчу кооперативу, відбірню молода, кружок "Сільського Господаря".

Дрібно- або безземельні селяни займалися землеробством. Була значна еміграція до Канади.

В селі був фільварок, власність спольщеного німця Рудрофа, який по селянським страйку 1902 р. піднімали жида. Був теж млин.

Латинники і мішани подружжя говорили українською мовою. Організаційну і культ-освітню роботу в селі вели священники, студенти і селянські провідники. Високі школи перед першою війною покинули: о. Петро Процьків, весь час на душпастирській праці в півд. Америці, і Сильвестер Процьків, що працював у "Земельному Банку" у Львові.

*Відомості (головно перед першою війною) подав
Сильвестер Процьків (1885-1966).*

ШМАНЬКІВЦІ

Статистичні відомості про село Шманьківці (Szmaniałkowce): Загальна поверхня 1406 га, (в тому числі 601 дворської власності), з того 1067 орного поля. Число дворів: 1921 р. - 255, 1931 235. Число населення: 1900 р. - 1229, 1910 - 1201, 1921 - 1127, 1931 - 1112. За австр. статист. 1900 р. в громаді 734 гр. кат., 409 р. кат., 28 мейс; у дворі 30 гр. кат., 24 р. кат., 4 мейс. Мова в громаді: 734 укр., 436 польс.; у дворі 29 укр., 29 польс. Пошта: Колоніяни, залізв. ст. Шманьківці (3 км), станція пошти в Колоніянах.

Школа мурована з цегли, за Австрії збудована з польською мовою навчання, за Польщі з-вляючи, також польською.

Село położone на правому боці Нічлави, яку в селі називали звичайно "Стара Ріка", оточене з півночі і сходу горами, мало форму гуртової оселі вигляду неправильного кола. На півдні села вливається до Нічлави потік, що випливає у присілку Стрівка.

Назва частин села: Стросівка, Іжиківка, За горолами, вул. Шевченка. Присілки: Добровілка, Стрівка. Назви гіл: Толока, Ставки, Ями, Середні гони, Пріски, Букачи великі і малі, За св. Яном, За замком, Добрівка, Вербівка, Заді, Могилі (хоч могил і не було). Один з горбів мав назву "за замком", хоч замку теж не було. Назви панських лісів: Липник, Кругляк і Дубники. Були каменюдані у Ставках та Вербіві, а в селі глинистка і поклади гарного різноколерового піску. В селі були два хрести в пам'ять знесення панщини і на східному боці села капличка св. Миколая. В 1942 р. виспано могилу в пошану полятих за волю України. В селі була олійня і два млини, з яких один зруйнований російським військом у час першої війни.

Селяни були малоземельні. В селі був лиш один 25-морговий мاستок, що

Церква в Шманьківцях

його власником був Йосиф Геваніцький, будівничий церков. Деякі селяни працювали при вирубі лісу, виробляли теж цеглу. В селі були свої шевці, кравці, ткачі, ковалі, мулярі. В рр. 1927-28 була велика еміграція до Канади.

В селі була церква, мурована з місцевого каменю, збудована в 1895 р. Дзвіниця нова, мурована, а перед нею ріс дуб, посаджений в пошану Марк. Шашкевича.

Дуже діяльним був парох села в рр. 1883-1909 о. Іван Гордієвський. Він заснував братство тверезості, касу ощадності, крамничню мішаних товарів і збудував в 1905 р. дім для читальні "Просвіти" та інших установ. Після нього парохом був його брат о. Порфирій Гордієвський.

В селі була споживча і кредитова кооператива, агенція асесур. т-ва "Дністер", кружок "Сіль-Госп.", кружок "Рідної Школи", відділ "Союзу Українок", діточі садки і "Луг". При читальні існував театральний і хоровий гуртки, бібліотека і часописи: Діло, Свобода, Громадський Голос і Укр. Голос. Перевагу в селі мала партія українських радикалів. На вічу 1907 р. виступали брати Сичинські. На початках 1920-их років зорганізовано при читальні дуже добрий хор, що його провадив імігрант із центральних земель України В. Благотір. Театральний гурток вели Олекса Горичий, Микола Трач і Йосиф Гордієвський.

Фільварок належав до оо. Домініканів із Чорткова. По першій війні розпарцельовано його передусім поміж місцевих латинників.

В селі був костел оо. Домініканів, який що-другу неділю обслуговував один із чортківських Домініканів. Польки мали "Кулько роляніче", "Дом. людови", "Стісильна", який не раз нападів на українські забави і спричинював

бийки. За Польщі були в селі арешти. Латинники і мішані подружжя розмовляли українською мовою.

Ще на початку століття вищу освіту здобув Прокіп Мостович, що був гімназійним учителем, а по першій війні директором української гімназії в Коломиї. Мих. Галант покінчив медичну на Чехах і там працював лікарем. Описля вчилися в середніх школах Михайло Мостович, Луць Гермак, Антін і Василь Захарчук, Микола Дзаман, Микола Рога, Олекса Горичий, Михайло Солоткий. Дехто з них загинув під час воєнних дій, інші оселилися поза рідними землями.

Часті прізвища в селі: Багрий, Мостович, Горичий (Горячий), Сивак, Галант, Рибак, Студоло.

З вибухом німецько-совєтської війни НКВД арештувало Івана Давидюка, Антона Слоту і Олексу Горичого; вони пропали без вісті. Совєтська влада вивезла Олену Слоту, Анну Горичу та Івана Крушка з дружиною.

Відомості подая колишній мешканець села.

СТРУСІВКА (Стросівка)

Статистичні відомості про громаду Струсівку, присілок Шманьківців (Strusówka): Статистика поверхні громади Струсівки включена у статистику села Шманьківців. Число домог: 1921 р. — 53, 1931 — 56. Число населення: 1900 р. — 337, 1910 — 317, 1921 — 275, 1931 — 301. За австр. статист. 1900 р. в громаді 263 гр. кат., 55 р. кат., 4 домог; на філярку 15 домог. Мова: в австр. статист. 1900 р. в громаді 263 гр. кат., 55 р. кат., 4 домог; на філярку 15 домог. Невеличкий присілок Струсівка, що становив окрему громаду, лучився безпосередньо з селом Шманьківцями.

ШМАНЬКІВЧИКИ

Статистичні відомості про село Шманьківчики — з наголосом на першому складі — (Szmanówczuki). Загальна поверхня 1175 га; (в тому числі 632 лісової площини), з того 741 орного поля. Число домог: 1921 р. — 133, 1931 — 169. Число населення: 1900 р. — 741, 1910 — 754, 1921 — 710, 1931 — 760. За австр. статист. 1900 р. в громаді 487 гр. кат., 141 р. кат., 14 домог; у дворі 45 гр. кат., 45 р. кат., 9 домог. Мова: в громаді 481 укр., 161 польс.; у дворі 46 укр., 53 польс. Пошта і залізні станції в місті: станція австр. жандармерії була також у селі, а за Польщі станція поліції в Коломиїнах.

Школа з польською мовою навчання, за Австрії 1-класна, за Польщі 2-класна.

При битві шляху Скала-Чортків, 12 км на півд. схід від Чорткова попід ліс тягтися на рівині село Шманьківчики, довжиною 3 км. В селі потічок і два ставки. В західній стороні села стояв філярварок, якого власником був ділч Станіслав Виговський, спольщений українськ, що мешкав у селі. При будові залізничної лінії Виганик-Боршів він був інженером, познайомився із вдовою, ділчикою Пяттерерою і оженився з нею. В східній частині села був філярварок Домініканів із Чорткова. До обох філярварків належало коло 600 моргів землі разом з дісом. А село мало 400 моргів землі на 120 господарів, головню малоземельних, що мусіли емігрувати до Канади. Назва піль: За дісом, В широкім полі, Під березинов, За волов, На горі, Загуменки.

Село належало до парохії в Шманьківцях (2 км). Але в селі була каплиця, побудована 1872 р., під якою були поховані колишні ділчі. Каплицею завідував ділч, оліаєч українці греко-католики мали право користуватися сьют. Перед Великоднем святити тут паски, шороку другого дня Великодніх свят шарох із Шманьківців відправляв тут богослуження. Молодь виводила гайки навколо каплиці, а на св. Юрій, патрона села, також відправлялося богослуження. Коло каплиці була дзвіниця на один дзвін.

Із шпихліра на філярку побудовано напередодні другої війни, 1938 р., костел, до якого дожджав Домініканів із Чорткова.

Школа містилася спершу в колишній хаті. В 1911 р. побудовано мурований будинок. Учителями були поляки.

Не бракувало в селі і гуранії при філярку, з якої місцеві господарі вивозили горілку на станцію і не один з тієї ролости пертався додому на штельвазі. До першої світової війни на перехресті доріг Скала-Чортків і Залісся-Струсівка пишався на всі довоклиці села червона корчма, власністю ділча Виговського, а орендатором був тоді Лейба Угар, останній з черги. В тій корчмі багато господарів пропило своє поле, чим скривдили своїх дітей, які по першій світовій війні нарікали на своїх батьків-маріотратників. Корчма перестала існувати коло 1922 р. Власністю ділча був також млин і цегельня.

Свідомішими господарями до першої війни були Гринько Гира, Петро Солодкий, Тимко Захарчук і Роман Коцюбович. З них три перші послали своїх синів до української гімназії. Студент Василь Солодкий з вибухом першої світової війни вступив до Українських Січових Стрільців. По війні покінчив вищу студію на Чехах. Крім того Василь Бойко покінчив рільничу школу.

1924 р. свідоміші господарі, як Ілько Захарчук, Марко Буяновський, Федь Коцюбович, Михайло Стець, Михайло Гира, Антін Мішій, Стефан Бойко, Семен Біликський, Іван Мішій, Максим Вербошевський заснували читальню "Просвіти", що приміщувалася впродовж трьох років у хаті незаможного свідомого господаря Андрія Глуха.

Студент духовної семінарії Василь Гира організував аматорський гурток і розмалював куліс та куртину. Молодь почала гуртуватися до праці. Щодня сходилися на релігійні вистав, що їх підготувля Марко Буяновський. Вистави відбувалися щомісяця в будинку колишньої корчми, що її управа читальні "Просвіти" віднаймала в ділча Виговського. 1925 року Управа читальні внесла прохання через Громадську Раду до повітового Відділу призначити їй відповідний шматок громадської толоки під будову читальні. Повітовий Відділ відкинув прохання. Тоді управа читальні купила шматок городу, що межує з громадською толокою, і вже 1926 р. приступила до будови читальні.

1927 р. виникла думка заснувати споживчу кооперативу, яку тим часом примішено в доміш читальні "Просвіти", читальню перенесено до ново-будованої доміжки. Пригадую собі, що цілу зиму ми сходилися до

приміщення читальні, що було тільки завальковане. Праця киїла даліше, підготовлялися вистави. Добрими аматорами були Андрій Кошубович, його сестра Анна, Антін Ушій, Максим Павлюк, Рузька Сліпеня, Текля Кузь, Марія Шемлей, Тимко Глух, Василь Захарчук, Петро Ушій, Петро Мішій і Петро Захарчук.

Коли прийшли перші вибори до громадської ради 1927 р., українці взяли zorganizовану участь, вибираючи 12 радних на всіх 16. Війтом села вийшов українець Максим Вервеченкий.

Досить клопоту було з громадською толокою, що знаходиться в східній частині села, де оо. Домінікани мали фільварок. Розпарценовавши фільварочну землю поміж жителів села поляків, Домінікани домогались від Громадської Ради відступлення їм частини толоки під будову костела. Огірчені тим, що Домінікани, парцелюючи землю кою 100 моргів, вирішили були не продати українцям ані п'яні землі, члени Громадської Ради відмовили їм. Але тому, що толока була помилково від непам'ятних часів заінтабульована на Домініканів, хоч громада завжди її жила, Домінікани пішли на процес із громадою і громада той процес прогала, стративши при тому кілька моргів громадської землі на сплатення процесових коштів.

Другі вибори вже до волосних рад, що відбулися 1938 р., були пофальшовані польською адміністрацією. Український муж довір'я був допущений тільки під час голосування, а до підрахування голосів відкинених. Радних вийшло 8 українців на всіх 16. Солтисом вийшов поляк. На лавників до волости вийшов українець і дідич Виговський. Завдяки добрій організованості лавників українців колиндянської волости до Повітової Ради вибрано українського лавника із Шманьківчиків.

Кооператива робила поступ з року в рік. Побудовано магазин на вулиці, куплено сівалку, засновано кредитову кооперативу. Сусідня громада Струсівка, помітивши, як село Шманьківчики поступав вперед, звернулася до управи кооператива, щоб у них відкрити філію. В порозумінні з Дирекцією Пов. Союзу Кооператив у Чорткові ми заснували філію в Струсівці. Провідними господарями в Струсівці були Гринько Явний і родина Сосяків. Філія в Струсівці проіснувала кілька років, і це дало громадянам Струсівки можливість заснувати свою власну кооперативу.

Для кооперативу в Шманьківчичах були роки росту, але були й роки залому. Одного справника довелося усунути з Управи кооператива, за що він став тяжким її ворогом: один крамар заснував свою власну крамницю.

Крім читальні "Просвіти" і кооперативу в Шманьківчичах існували ще інші організації: кружок "Рідної Школи", кружок товариства "Сільський Господар", при яким діяв гурток вишколу хліборобської молоді, тов. молоді "Луг" і самоосвітній гурток. Зорганізовано також хор у порозумінні з філією тов. "Просвіти" в Чорткові, що вислала диригента для підготовки концерту і з тим концертом об'їжджати довокільнісі села. Щороку в місці травні на храмовий празник села св. Юрія улаштувано фестивалі, на які прибували сотні людей і довокільнісі сіл. У програму фестивалів входили

вправи лугувиків, соколів, козацьке весілля тощо. При читальні була гарна бібліотека, що нараховувала 400 опрацьованих томів, пренумеровано газети "Новий Час", "Свободу", "Український Голос", "Народну справу", "Госпо-Коопер. Часопис."

До організації та усвідомлення села причинилися передусім: студ. Василь Гира, селяни Максим Павлюк, Михайло Стець, Максим Козяр.

В часі соймових виборів українські громадяни підтримували Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО). Підпілля до вибуху другої світової війни діяло дуже законспіровано. Після розпаду Польщі zaangażовувало більше осіб до роботи і діяло до 1946 р.

Головою читальні перед війною був Максим Козяр, що в початках культурно-освітньої праці не брав участі. Але по кількох роках, приглянувшись збоку, вступив у члени читальні, а вибраний головою читальні, був зразковим її головою. По приході большевиків був головою села і своєю тактикою причинився в багатьох випадках до рятунку громадян села. Справником кооперативу був Василь Буяновський, людина спокійна, чесна і працьовита. Ту саму функцію він сповняв за совєтської влади; але одного дня його арештовано і він пропав без вісти.

З польських організацій існували "Кулко рольніче", молочарня, "Стшельни" і "Дом Людови". Проте латинники розмовляли українською мовою.

Перед вибухом польсько-німецької війни двох громадян села забрано до Берези Картузької: Василя Захарчука Т. і Василя Захарчука А.

З приходом совєтської влади нашу кооперативу злило з польською, що приміщувалася в червоній корчмі. Кредитову кооперативу націоналізовано. Читальню "Просвіти" переїмлено на клуб. В 1941 р. большевики вивезли господарів Федора Калужника і Олену, Івана Захарчука і Анну. 1947 р. Теклю Захарчук. Усі вони помирали на заслання. По відступі совєтської армії 1941 р. поставлено могилу з хрестом.

Село Шманьківчики духово і морально піднеслося було в 20-их і 30-их роках. В селі знайшлося кілька одиниць, що в останній світовій війні віддали своє життя за українську справу і в підпіллі, і в дивізії "Галичина".

Відомості подані В. З.

КОЛИНДЯНИ

Статистичні відомості про село Колиндяни (польс. назва Kolendziany): Загальна поверхня 1928 га, (в тому числі 1291 двірської посілости), з того 1075 орного поля. Число домог: 1921 р. — 312, 1931 — 329. Число населення: 1900 р. — 1716, 1910 — 1872, 1921 — 1681, 1931 — 1776. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1267 г. кат., 181 р. кат., 13 мейс.; у дворі 126 г. кат., 97 р. кат., 32 мейс. Мова в громаді 1277 укр., 184 польс.; у дворі 106 укр., 147 польс. Поняття в міст., залізи, станиця Шманьківчичи (6 км).

Школа за Австрії 2-класна з українською мовою навчання, за Польщі 2-класна утравквістична.

Церква мурована з 1888 р.

ДАВИДКІВЦІ

Статистичні відомості про село Давидківці (Dawidkowskie): Загальна площа 2047 га, (в тому числі 1044 дярської посілости, з того 1165 орного поля. Число домог: 1921 р. — 294, 1931 — 330. Число населення: 1900 р. — 1470, 1910 — 1554, 1921 — 1502, 1931 — 1693. За австр. статист. 1900 р. в громаді 974 гр. кат., 354 р. кат., 33 мейс.; у дворі 48 гр. кат., 40 р. кат., 21 мейс. Мова: в громаді 948 (!) укр., 413 (!) поль., 1 нім.; у дворі 36 (!) укр., 72 поль. Пошта і поштова станція в Коліндяхах (6 км), заліз. станція в Шмьльковичах (11 км).

Школа за Австрії 2-класна з українською мовою навчання, за Польщі 2-класна утравквістична.

Село положене на горбівині, головню на лівому боці річки Нічлави та над її допливами. Присілок Слобідка Давидківська на півн. схід від села. Назва піль: Бубина, На куті, Пенки, Вовча гора, Лиса гора; а лісів: Грабина (на півд. схід від села), За рікою (на захід від села). Були каменоломні і глиниська для потреб села.

Селяни малоземельні, була велика еміграція до Канади і Америки. В селі були крам'я, шевці, столлярі і стельмахи.

Церква в Давидківцях мурована, поставлена 1905 р.

В селі був фільварок Сімашків, гуральня, корчма і млин.

Село мало читальню "Провітти", самоосвітній гурток, споживчу кооперативу і відбірню молока, кружок "Сільського Господаря" і "Рідної Школи", а також гімнастично-пожежне т-во "Луг". Відбувалися віча від організації УНДО. Культурно-освітню працю в селі провадили парох і селянські провідники.

Латинники досить численні в селі, мали костел, до якого дозбижав священник, а також свої організації, які однак не проявляли більшої діяльності. До першої війни місцеві латинники і мішани подружжя розмовляли тільки українською мовою.

За Польщі були в селі арештування (Гавришок, Волосінка та інші) під закидом нищення телеграфічних стовпів і палення панських стирт.

За другої війни сімох хлопців пішло до дивізії "Галичина", багато в підпілля.

За новою більшовицькою окупації по другій війні були в селі численні арешти, вивози на Сибір, а також розстріли. Шевчукову Катерину сталінські нспіпаки повішали на дереві таки на її подвір'ю.

Відомості подав Лев Смеречинський.

УГРИНЬ

Статистичні відомості про село Угринь (Ugryn): Загальна площа 2138 га, (в тому числі 1015 дярської посілости, з того 1117 орного поля. Число домог: 1921 р. — 323, 1931 — 393. Число населення: в 1900 р. — 1574, 1910 — 1711, 1921 — 1360, 1931 — 1705. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1408 гр. кат., 34 р. кат., 28 мейс.; у дворі 40 гр. кат., 51 р. кат., 12 мейс., 1 ім. Мова: в громаді 1397 укр., 73 поль.; у дворі 36 укр., 68 поль. Пошта і заліз. станція Шмьльковичі (5 км) або Чортків (6 км).

Школа за Австрії 2-класна з українською мовою навчання, за Польщі 2-класна утравквістична.

Церква мурована, побудована 1870 р., наділена відпущом. Парохом перед першою війною був о. Ксенофонт Гуглевич, перед другою о. Дмитро Василік, що був головою читальні "Провітти" і кооперативу.

ЗАЛІССЯ

Статистичні відомості про село Залісся (польська назва Zalesie): Загальна площа 2510 га, (в тому числі 1170 дярської посілости, з того 1808 орного поля. Число домог: 1921 р. — 384, 1931 — 475. Число населення: 1900 р. — 2212, 1910 — 2287, 1921 — 2012, 1931 — 2231. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1401 гр. кат., 576 р. кат., 34 мейс.; у дворі 95 гр. кат., 26 р. кат., 80 мейс. Мова: в громаді 1380 укр., 631 поль.; у дворі 82 укр., 117 поль. Пошта в Коліндяхах (7 км), станція польні і заліз. тупик на місці.

Село положене над потоком Млинікою, що а сусіднім селі Угриню (5 км) вливається до Серета. Положене серед лісів, що підкреслює його назва, давало ідеальну можливість ховатися перед ордами наїзників у часі небезпек. До того ж село мало численні джерела питної води, так що не треба було копати глибоких криниць.

На стародавність села вказують археологічні знахідки. В Заліссі знайдено срібний скарб з X-XI ст. по Хр., мабуть, візантійського походження (пор. вище статтю проф. Яр. Пастернака).

Назви частин села: Барівський бік, Борухівка, Млиніш, Польський кут, За корчмою, Коло церкви. Назви піль: Галилея, Морти, Заді, Під Березиною, Конанки, Загумінки.

Часті прізвища в селі: Бурник, Лучка, Крисків, Мельничук, Росляк, Сов'яз, Лисак, Задоровський, Сокальський, Фартушинський, Чеховський.

Першими поселенцями Залісся були люди українського роду і такий стан тривав до часів Гайдамаччини, коли то багато польських утікачів з-поза Збруча, тікаючи перед народним гнівом українського народу, дісталися також в околиці Залісся. Тоді за дозволом і протекцією ділків Тарнавських осіли також у самому Заліссі, де дістали від тодішнього власника різні привілеї та земельні наділи. Загалом усі вони були звільнені від панщини. Були це такі шляхетські родини: Румійовські, Уруські, Ліпінські, Міровські, Гасини, Хіхловські, Свірські, Чеховські, Стожескі, Зем'янські, Вонсовичі, що розрослися в численні родини, так що до вибуху другої світової війни становили приблизно третину всіх мешканців. Крім того між двома світовими

війнами місцевий фільварок, якого власником був тоді жид Юзеф (Йосє) Фельшуг, розпарцельовано між спроваженими із корінної Польщі колоністів, для яких створено було з обширного лану під назвою "Помірки" особний просторий присілок, що безпосередньолучився з Заліссєм за церквою у південній частині села. Так у тому часі процентове відношення між поляками і українцями дуже змінилось на користь поляків.

У Заліссєю авесь час була польська школа. Всіх предметів навчали польською мовою і всі діти в першому році навчання вчилися лише польськи. Аж від другого року навчання вчили всіх дітей також українською мови як предмету. Проте в селі ще розмовляли між собою лише по-українськи і українська мова була розгівірною мовою також у чисто польських родинах. До часу закінчення першої війни майже ніхто з заліссян, навіть із місцевих родовитих поляків, не вмів плавню говорити польською мовою. За польської окупації був усе сильний натиск на всіх римокатоликів, між якими був також значний процент колишніх грекокатоліків українського роду, щоб вони вживали польської мови. В тому напрямі діяли вчителі місцевої школи, оо. Домінікани із містечка Озерня, які обслуговували місцевий костел і мали в тому часі навіть постійно одного священника в Заліссєю, громадський уряд, що був у руках визначеного повітовим староствою державного комісара, польські організації, як Дом Людови. Кулко Рольніче, "Стшелец" та "постерунок" поліції, що мав свою станицю в Заліссєю. Не зважаючи на все те, розгівірна польська мова дуже помалу приймалася серед заліссян. Навпаки, діти спроважених колоністів масово засвоювали собі в стрічі з місцевими дітьми українську мову і здібнішого добре нею володіли.

Селяни, за винятком двох (одного українця і одного поляка) — мало-земельні. Була значна еміграція із села до Канади. В селі були ремісники: шевці, крапії, будівничі сільських будинків.

В Заліссєю була мурована церква, побудована 1895 р., і дерев'яна дзвіниця.

В селі був великий фільварок, власність жида Фельшуга, що на ньому він проживав. В селі була гураляня і млин.

Село мало читальню "Просвіти" (в церковному будинку), споживчу кооперативу, кружок "Сіль. Господаря", кружок "Рідної Школи", відділ "Союзу Українок", а при читальні хорівий і театральні гуртки.

Організаційну і культ.-освітню працю в селі вели студенти і свідоміший селянський актив. Виснаслідання молоді до середніх шкіл у Чорткові і Тернополі почалося доперва на кілька літ перед першою війною. Високі студії починав д-р прав Мих. Росляк, о. Михайло Пастушенко, инж. Мирослав Білінкевич. Останнього замордували вліті 1941 р. більшовики в часі панічної втечі перед німцями.

В селі були арештування. За часу совєтської окупації 1939-41 р. потерпіли особливо молоді господарі, що були активними між двома війнами.

В часі другої світової війни в середині села висипано високу могилу для вшанування пам'яті жертв терору Н.К.В.Д.

Всіх колоністів, включно з тими давніми польськими заліссянами, що були замешкалі за дозволом державної польської адміністрації серед нових колоністів, де мали також усі привілеї нових колоністів, більшовицькі окупанти Залісся ранішою весною 1940 р. поголовно вивезли на Сибір. А по закінченню війни примусово вивезли до Польщі з Залісся всіх римокатоликів цілими родинами, між ними і всіх грекокатоліцьких жінок римокатолицьких чоловіків, залишаючи в селі лише самих грекокатоліків та римокатолицьких жінок грекокатоліцьких чоловіків. На місце виселених на Сибір колоністів і на місце вивезених до Польщі в 1945 р. всіх римокатоликів поселено виселенців з Лемківщини.

На закінчення автор відомостей про село Залісся подав ще таку інформацію: По битві під Полтавою 1709 р. забрали до Залісся молоді учасники козацького війська гетьмана Мазепи на прізвища Орлик, Лучка, Росляк; вони, подрузившись з місцевими дівчатами, дали початок до розросту їх родів у Заліссєю. Мій праділ Григорій Росляк, родом із Київщини, був між тими новими поселенцями Залісся, що оженився з місцевою дівчиною. З того подружжя було двох дітей: донька Анна і син Дмитро, мій дід. Наймолодший його син Семен, мій батько, помер 1932 р. на 73-ому році життя. Мого праділа вже по народженню його дітей було арештовано в Заліссєю під замітом участі в гайдамаччині, вивезено до тюрми в Кам'янці Польському, де він помер. Ці відомості я ствердив у метричальних книгах села Залісся, а також із оповідань мого батька, а головню його тітки Анни, сестри мого діда Дмитра.

Відомості подав д-р Михайло Росляк

РОСОХАЧ

Статистичні відомості про село Росохач (Rosochacz): Загальна поверхня 2855 га, (в тому числі 1375 дярської посілости, з того 1617 орного поля, ліс 896. Число домів: 1921 р. 353, 1931 — 419. Число населення: 1900 р. 1750, 1910 — 1933, 1921 — 1790, 1931 — 2133. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1357 гр. кат., 286 р. кат., 62 мейс.; у двори 15 гр. кат., 24 р. кат., 6 мейс. Мова: в громаді 1298 (!) укр., 407 (!) поль.; у двори 5(!) укр., 39 (!) поль. Пошта і залізні. станція Ягольниця (7 км).

Школа 2-класна, за Австрію з українською мовою навчання, за Польськ утравієстична. Будинки муровані, старий, учителі — поляки.

Село Росохач, данцогова оселя, положене в долині ріки Серета по обох її берегах, частинно на горбах, що мали назви: Лиса гора, Городише, Заболотівка, Іванева гора. Назви присілки: Лучки і Дзвиринец. Назви піль: Білавина, Корташі, Загілляниці, Залуч, Березина, Городише, За гостинцем. На захід від села були ліси.

Часті прізвища в селі: Базиліак, Басисті, Говіки, Повшки, Дутки.

В селі був фільварок графів Ляницькорських, до якої родини належала велика посілість ще від XVI стол., 2 млини і корчма. За Польськ розпарцельовано трохи фільв. землі між місцеве населення. Селяни в більшості малоземельні, але були і середіозаможні. Крім хліборобства займалися

частинно кошикарством. Трохи людей емігрувало до Канади. В селі були свої шевії, крашії, ковалі, столярі.

Церква нова, мурована, поставлена 1907 р., дзвіниця теж мурована.

В селі була читальня "Просвіти", споживча кооператива і молочарня. При читальні діяли театральний і хорівий гуртки. Була пожежно-гінмнстична організація "Сокіл". Організаційну і культ.-освітню працю в селі вели сини священика і селянські провідники.

В селі був костел і "Стшеслі". Латинники і мішани подружжя розмовляли українською мовою. Відносини між двома групами населення по першій війні були напружені. Під час пацифікації польська солдатека зруйнувала читальню (бібліотеку та вшаштування) і наробила шкоди в господарствах голови читальні Данила Янчишина та пароха о. Ст. Оробця.

Під час большевицької окупації з'явилися в селі підпільники. Члени Сільради знайшли їх у домі Данила Ноги. Тоді один підпільник застрелив одного члена Сільради, а решта їх розбіглася. Після того підпільники разом із господарем дому втекли з села. Жінку і дітей цього господаря вивезено і вони пропали. В метушні загинув Дмитро Безпалко. Анну Петрик та її батьків вивезли на Сибір.

Коли влітку 1941 р. большевики панічно втекли, то на полі Березині знайдено в житі замордованого ними священика з Угрина. Мав він на грудях вирізаний хрест і повіризувані нігті на пальцях рук. В лісі "Галилєї" знайдено помордованих і закопаних двох селян: Юл. Півшака і Павла Шульця, а на їх могилах мертвого з пострілу в чоло селянина Мих. Мацишина. В лісі "Білавині" знайдено замордованого Стефана Цвєка. А знову за німецької окупації в Росохаці гітлерівці розстріляли 52 закладників.

Відомості про Василь Бразар.

СОСУЛІВКА

Статистичні відомості про село Sosulówka (поль. назва Sosulówka): Загальна площа 1723 га, (в тому числі 356 лісових посілости), з того 1530 орного поля. Число домог: 1921 р. — 257, 1931 — 301. Число населення: 1900 р. — 1290, 1910 — 1377, 1921 — 1255, 1931 — 1440. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1143 гр. кат., 51 р. кат., 47 моїс.; на фіска. 10 гр. кат., 19 р. кат., 20 моїс.; Мова: в громаді 1131 укр., 110 поль.; на фіскальну 22 укр., 38 поль.

Школа за Австрії з польською мовою навчання, за Польщі 2-класна утравістична.

Село, що лежить на правому березі Серета, приналежить до парохії в Росохаці (4 км), мало муровану церкву.

УЛАШКІВЦІ

Статистичні відомості про містечко Ulaszków (поль. назва Ulaszków): Загальна площа 2117 га, (в тому числі 792 лісових посілости), з того 1530 орного поля. Число домог: 1921 р. — 388, 1931 — 515. Число населення: 1900 р. — 2458, 1910 — 2503, 1921 — 2037, 1931 — 2251. За австр. статист.

1900 р. в громаді 1638 гр. кат., 153 р. кат., 489 моїс.; у дворі 75 гр. кат., 89 р. кат., 14 моїс.; Мова: в громаді 1612 укр., 450 поль., 214 нім.; у дворі 89 укр., 89 поль.

Пошта і станція поїздів в місті, заліз. станція — Ягольниця (8 км).

Школа 4-класна, за Австрії з польською мовою навчання, за Польщі утравістична.

Стару назву містечка Улашківці слід виводити від імені власного Власій (церк. слов.) в укр. мові Улас, що відповідає польському імені Владеї (Блажей). Отже стара назва вказує на українське походження місцевості. В поточній мові наріз уживав назви "Лашківці".

Містечко положене в петлі Серета, на східному березі ріки. Високо на горі на правому березі стояв монастир оо. Василіян, у віддаленні приблизно 1½ км від містечка, де відбувався щороку великий відпуст. Церква оо. Василіян, шоправда невелика, але з великою площею довкола, мала ігумена, священиків і братчиків. До неї належала парохія в Милініях. Збоку монастиря, у скелі стояла фігура св. Івана Христителя, з-під якої випливала вода; наріз приписував їй лікувальну силу на хвороби очей. Під час відпусту тут завжди стояла довга черга людей по цю воду.

У тому часі відбувалися теж славні "лашківські" ярмарки.

Крім церкви оо. Василіян в містечку була парохіяльна церква, стара, дерев'яна, що згоріла в часі першої війни. На її місці побудовано кам'яну каплицю 1921 р.

Назви частин села: Жмиків, Підгора — Юридика (оо. Василіян), Кут, Глиниска, Оболоне.

Назви піль: Чигри, Могила, Кериньки, Низька гора, Висока гора, Бабина долина, Василяха, Помірки, Яцурна долина, Над ровом, За кляштором, За Жмиковим.

Назви ліса: Жмиків, Стінка, Шелений брід, Галиця.

Прізвища в селі: Бабійчук, Багрий, Басюк, Богун, Гановський, Дрогомирський, Зазуляк, Замковий, Ільницький, Ковальчук, Когут, Ладан, Лазарук, Ляхуткевич, Москалик, Моткалюк, Патрончак, Садевич, Самотіга, Сенік, Сеїдзюк, Топольницький, Фойлюк, Чайковський, Шерчук. Польські прізвища: Захисевський, Федорович, жидівські: Зомерман.

На полях були давні могили, а в селі нова, висипана в часі другої війни. На території Улашківців були каменоломні, поклали піску та глини. На терені монастиря оо. Василіян були підземні печери. В 1936 р. знайдено кам'яну труну — 3 м завдовжки.

З ярмаркових складів-магазинів, збудованих за австрійських часів, залишилися по першій війні тільки руїни.

В містечку була школа в мурованім будинку. Учителі — українці і поляки, керівник — поляк.

Читальня "Просвіти" була заснована ще на початку століття, а будинок

поставлено в 1926 р. Споживчу кооперативу з двома філіями засновано, мабуть, у 1927 р., Районову Молочарню в 1934 р. і кредитивку в 1935 р. В містечку існував кружок "Сільського Господаря", "Рідної Школи", і товариство "Сокил", опісля "Луг". При читальні була бібліотека і часописи, діяв хор і аматорський гурток.

В містечку була рим.-кат. парохія з мурованим костелом. Поляки мали свої організації: Дом Людови, Кулко Рольніче і Стішельца. Латинники і мішані подружжя розмовляли укр. мовою. В містечку була теж жидівська божниця.

В містечку було кілька корчем, а з промислових будинків млин, пекарня, олійня і валярка.

Селяни малоземельні. Крім хліборобства працювали при вирубі лісу, займалися кошикарством і ганчарством. В селі були свої шевці (6), кравці (4), ковалі (4), стельмахи, боднарі і будівельники, а також "згінники" (гуртові торговці свиней).

Перед першою війною кілька родин було виїхало до Боснії, але згодом вони вернулись. Приблизно 20 родин емігрувало до Канади, кілька до Аргентини та Бразилії.

В часі пацифікації потерпіло кілька родин. У 1930 р. діяло підпілля (підпалю стирт).

Культурно-освітню працю провадив спершу парох, о. Яків Тарнавський, опісля свідомі селянські провідники і головню студенти (вистави, концерти).

В середніх школах вчилися більше число учнів. Учительську Семінарію покинув Іван Гановський. Теологію покинули: оо. Антін Басюк, Микола Когут і Володимир Тарнавський. Крім того покинув студії mgr соціологі в Лювене — Євген Гановський та може ще інші з молодшого покоління.

Відомості подали Михайло Судма і Марія Ванджура (з застереженням, що вони невизначені, бо автори виїхали дуже давно з околиць).

Від Редакції. Нижче подасмо (в скороченні) опис улашківського ярмарку з-перед 100 літ пера нашого великого зем'яка Богдана Ленкого. Опис у формі спогаду, поданий як спостереження очима дитини.

Богдан Ленкий

СПОГАДИ ПРО ЯРМАРОК В УЛАШКІВЦЯХ.

Пригадую собі, що від Великодних Свят у нашій хаті чулося слово Лашківці.

— Мамо, що таке Лашківці? — спитав я раз, коли тата не було в покою, а мама направляла біля і, як звичайно, радо тоді балакала зі мною.

— Лашківці це таке велике село, де бувають великі ярмарки, що на них сходиться велика сила народу.

— І великих коней можна там купити?

— Найвеликіших, — усміхнулася мама.

— А медведів?

— Медведів не продають, лиш цигани їх водять, або показують у цирку.

— А що таке цирк?

— Як будеш чесний, то візьму тебе до Лашковець і побачиш.

Отже від Великодних Свят балакаючи й балакаючи про ті Лашківці. Мама крала довгий папірець і писала "конотатку". Потім прочитувала з татом, одню черкувала, друге дописувала і кінця тому не було.

Аж одного гарного, теплого ранку наш "фірман", Василь-пачкар, заїхав бричкою на дручак перед фіртку. Коні "цугові", шпакі, за бричкою прив'язаний великий кіш, — зараз видно, що їдемо далеко.

Іхали ми ремінним дишлем, бо по дорозі приставали до нас сусіди і знайомі. Заки доїхали до великих озерських лісів, була нас ціла валка: бричок, найтанок і возів.

У лісі так виїздили дорогу, що наша бричка рипіла, скрипіла, плакала і стогнала як жива. Ліс був страшний, та ще під вечір, аж стало сутеніти й не видно було ні сонця, ані поля, лиш дерева й дерева кругом. А хто його зна, що там твориться поміж деревами, далеко? І хто може сказати, чи це розбійник засівся у корчах, чи лісовик?

Бричка, здавалося, не дійде до Лашковець. Вибіє, виверти, коріння і баюри напосілися на її здоров'я. Так тоді Василь звернув з дороги і вїхав поміж дерева. За ним пішла ціла валка. Знали, що він, як колишній пачкар, з озерським лісом руку тримає. Ліс його лиха не схоче.

І дійсно, без дороги іхали ми куди краще, ніж по дорозі. Крутилися трохи поміж деревами, накладали дороги, то правда, але все таки іхали. Аж нараз побачили перед собою діліський табір. Горіли ватри, грали на лірах і бандурах, співали побожних і веселих пісень у суміш, навіть танцювали, — ще й як!

Було на що подивитися. Але Василь звернув нараз убік і затяв коні, бо казав, що діли не люблять, як їх застукати на такий забаві і не легко, щоб який кинув чим за чоловіком, або й стрілив. Він їх знав. І чого він не знав, цей Василь-пачкар зі шрамою через лице і з погаратаною лівою рукою?

Страх і ліс вколосили мене. Я не чув, коли і як заїхав до Лашковець і опинився на "станції".

Що лиш раннім ранком збудило мене сонце і гамір.

За вікнами ніби море шуміло. Крик, гук, шум і рев. І співід музики, і дівинки, — орґія звуків.

"Станція", це була звичайна селянська хата, куди ми заїхали на час ярмарку. Наша валка трималася купи. Сусіди стояли по сусідських хатах. Вбралися, поснідали й пішли на ярмарок.

Я так багато нараз аської всьчини побачив, що мене геть затьмарило. На великим майдані намети. В наметах усія народи: вірмени, греки, турки. Кого там не було? — І чого? Золото, срібло, самошвіти, аж за очі хапали. Брокати, дорогі футра, перські дивани й наші килими. На темновисшевіх підкалах китиші, такі живі й гарні, що здавалося пахнуть. Чуда й дива всілякі. Навіть верблюдів бачив; такі стояли, як гори. А що вже коні та коней!

Досить наші гарні, а там ще краші були. Такі, як мама ножичками з паперу витинали. А штукарі! Яких یشук вони не показували. Тільки стій та дивися!

Обід їли ми під якимсь наметом, пили чорну каву і любувалися собретами. По обіді пішли на станцію відпочивати.

Та який там відпочинок! Усе хтось приходить, то своїх, то знайоми, навіть з далеких сторін аж з-під Бережан та Підгайшів, бо погода стояла на дворі гарна і зїзд був дуже великий. Вечером ціле товариство вибралося до театру.

Від Редакції. Далі письменник описує свої дитячі враження на виставах українського театру під час ярмарку в Улашківцях і трагікомічні переживання в часі бурі по закінченні вистави. Заіхавленіс відсласмо до джерела поданого фрагменту: "Казка мого життя", частина перша: Кругульш, розділ: "Моя перша зустріч з Мельоменою", вид. НТШ Українська Бібліотека, том 9, Нью Йорк 1967, стор. 66-70.

Д-р Лонґин Горбачевський

ЯРМАРКИ В УЛАШКІВЦЯХ ПЕРЕД ПЕРШОЮ ВІЙНОЮ.

Покі ми були гімназистами, проводили в Товстім тільки короткі фері на Рїздво і Великдень та 6 тижнів літніх шкільних вакацій. Літні вакації урізно-манітніювали нам славіні ярмарки в Улашківцях.

Улашківці — містечко чортківського повіту, положене над Серетом у віддалі 8 км від залізничної станції Ягольниці. В Улашківцях був з давніх часів монастир оо. Василіян, що славився чудотворною іконою Божої Матері. Від нас, з Товстого до Улашківців було коло 7 км.

Від часів ще історичної Польщі відбувалися тут щороку на св. Івана Христителя, 7 липня, великі ярмарки, на які зїздилися з товаром купці з дуже далеких сторін світу, навіть з Азії. Ті ярмарки неретрапляли поділи Польщі, австрійські часи, і навіть поверсальської Польщі до другої світової війни. Після болшевицької окупаци, очевидно, їх вже не стало.

Отож улашківський ярмарок був для мешканців Товстого не абиякою атракцією, а тривав він впродовж двох тижнів: на тиждень перед і тижень по св. Івані, за українським, не римо-католицьким обрядом. Вже на два тижні перед Іваном починали зїздитися до Улашківців по своїм товаром різні купці з шілого краю, а навіть з-поза кордону. Зокрема приїжджали купці з Чернівиці, Станиславова і Львова з готовою конфекцією, мануфактурою, галатерією, біжутерією, тощо, виробники повозів, бричок, возів і всякого господарського снаєста, як упряж, хомути, серпи, коси, ножі тощо, ремісники селянської конфекції і текстиля, як фоти (платки), гуні, опанчі, кожухи, хустки, шапки тощо, віділавники церковних дзвонів, виробники церковних фелонів та інших церковних речей, як чаші, хоругви, хрести тощо. Приїжджали навіть наші кустарники з далекого Яворова по своїми виробами з дерева, як ложки, миски, коновики, ночви, решета, ганчарі з своїми виробами, а навіть з далекого Кавказу тамошні танцюристи з виробами із срібла з прегарним ікрусто-ваним та окисдованим орнаментом. Оповідали, що ще до нашого приїзду до Товстого приганяли з російських степів дикі коні, що їх купували охотники на власний риск, бо вибраного коня ловили на аркан, і якщо при цьому кінь уловився, то покупцеві мусів заплатити умовлену ціну. Очевидно, не бракувало теж ярмарку на худобу й коні. Використовували теж ярмарок торгівлі харчами, пекаря, різники, ресторатори, шинкарі — приїздив м. і окремим вагоном ресторатор із Відня для вибагнивої публіки. Раніше приїздили теж український театр "Руської Бєсїди" та жилицький театр.

В часі тривання ярмарку була теж офіційна (не чорна) біржа на продукти сільського господарства, на який дідичі пропадали десятками та сотнями вагонів пшеницю, жито і вєгалі збіжжя та інші продукти свого господарства, робили умови на доставку таких продуктів на наступний рік і вєгалі перево-дили всякі торговельні трансакції.

На улашківський ярмарок зїздилися мешканці з багатьох повітів, як із залішківського, чортківського, густинського, боршівського, бучацького, а також з-поза Дністра, з Покуття — городенського, гвоздєцького, сятинського, так що впродовж ярмарку бувало постійно до яких 100 000 людей, що забезпечували себе потрібними в господарстві предметами на весь рік. Ціни на товари були тоді, без перебільшення, на половину нижчі, ніж звичайно, а то з уваги на масовий збут, бо за час двох тижнів не один купець заробив більше, ніж нормально за цілий рік. В часі ярмарку був такий стиск, гамір, свист і крик, що не можна було чути самого себе, а викликували не спеціально най-мані продавці, що, щоб звернути на себе увагу — кричали-верещали, співали, свистали й трубили на різні голоси так, що після двох-трьох днів такі продавці вже тільки шипіли.

Не диво, що використовували цей ярмарок також усього роду обманців, злодії та інші шумовини, що зїздилися з шілого краю і не одна селянка оплакувала втрату всіх грошей за продану корову чи коня.

Для влєржання порядку і безпеки приїжджав на час ярмарку окремий комисар Староства з цілим відділом жандармерії, що стежили за злодіями та різними обманцями, але звичайно з малим успіхом.

Окреме місце займали лірники, жebraки та каліки, що купчилися біля манастиря, який височів над місцем ярмарку на високій горі. Вони мали свої цехи, зі своєю говіркою і всіма способами намагалися розбудити у прочан милосердя для себе. Як глинути було з манастирської гори на ярмаркову площу, що займала поверхню багато соток моргів, то видно було одне море голів і чути було тільки суцільний шум.

Не диво, що цей ярмарок займав нашу увагу і ми майже щодня їздили туди, для чого була раз-у-раз нагода, бо наші різниці і м'ясарі довозили з Товстого по кілька разів на день свої м'ясарські вироби, а й жидацькі різниці ажержували туди постійно комунікацію. В першу чергу ми, люди середньої класи, забезпечували себе на ярмарку мануфактурою та конфекцією, тобто одніями, кожухами (футрами), взуттям тощо, бо як згадано, ціни були на половину нижчі від нормальних, а крім того з цікавості. В часі ярмарку тягнули через Товсте прочани з-над і з-поза Дістри у своїх мальовничих народних одягах, зокрема звертали нашу увагу селяни із Серафимів, гореленського повіту.

Після закінчення ярмарку всі ми верталися до нормального, ваканційного життя. А Улашківці пустіли, замовкали і ставали на весь рік тихим подільським селом — до найближчого Івана.

ЗАБОЛОТІВКА

Статистичні відомості про село Заболотівку (польська назва Zabłotówka): Загальна площа 1305 га, (в тому числі 599 лісової посілости), з того 863 орного поля. Число домог: 1921 р. — 194, 1931 — 244. Число населення: 1900 р. — 1059, 1910 — 1137, 1921 — 1065, 1931 — 1140. За австр. статист. 1900 р. в громаді 704 гр. кат., 297 р. кат., 6 мейс.; на філія. 22 гр. кат., 25 р. кат., 5 мейс. Мова: в громаді 608 (!) укр., 339 (!) поль.; у дворі 11 (!) укр., 41 поль.

Школа за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі 2-класна українська.

Село полегне на лівому боці Серета, становило продовження Улашківців і належало до парохії Улашківців, але мало свою церкву.

Південно-західний район

ЧЕРКАВЩИНА.

Статистичні відомості про село Черкавшину — Черкавшину (польська назва Czarkawiszyna): Загальна площа 287 га, (в тому числі 125 лісової посілости), з того 261 орного поля. Число домог: 1921 р. — 78, 1931 — 94. Число населення: 1900 р. — 348, 1910 — 381, 1921 — 396, 1931 — 425. За австр. статист. 1900 р. в громаді 297 гр. кат., 25 р. кат., 13 мейс.; на філярку 10 гр. кат., 3 р. кат. Мова: в громаді 297 укр., 38 поль.; на філія. 10 укр., 3 поль.

Школа за Польщі 1-класна з польською мовою навчання.

Село Черкавшина (Черкавшина) лежить на високорівні у верхнім бігу потічка Черкашки, в північно-західнім напрямі від села Стара Ягольниця.

Мешканці користали із школи та церкви села Ст. Ягольниця, віддаленої всього $\frac{1}{2}$ км. Між обома селами проходить із півночі на південь залізнична лінія, що лучить Чортків із Заліщибами. В селі був філярварок родини Ожаровських. Власники не жили в селі, а віднаймали філярварок. Коли в 1910 р. пожежа знищила stodолу та стогів збіжжя, власники продали поля селянам із села Шмандківців.

Жителями села були українці; жило також кілька родин латинників і одна жидацька, що потім вибралась із села.

Прізвища людей: Павлінів, Назарак, Іванців, Коник.

Школу заснували в 1906 р. Поміщення для класів і вчителя винаймали у селян, а під час продажу філярварку куплено для школи город і хату, де по першій війні вчилися діти і мешкав учитель. Перед другою війною збудовано мурований шкільний будинок. Першими вчителями школи були Теодор Фриз та Іван Цибульський, а по війні Іван Попадюк та Стефанія Брилинська.

Коли 1935 р. люди кинули дерев'яну церкву в селі Тудорові, копичинського повіту, розібрали її, дерево привезли і з нього наново збудували церкву в Черкавшині. В селі була читальня "Просвіти" і уділова крамниця мішаних товарів, а потім кооператива "Згода". В селі зачали будувати рим. кат. каплицю, але війна перервала працю.

Селяни посідали дітей до середніх шкіл. Одним із тих учнів був Юліан Назарак, що опісля вступив до Українських Січових Стрільців і був автором стрілецьких пісень, як "Хлопці, алярм", "Слава, слава, отамане!", "Нема в світі краших хлопців" та інших, що до них музику склав композитор УСС-ів Михайло Гайворонський. Назарак не вернувся з війни.

В селі побудовано пам'ятну могилу.

Відомості подав Іван Цибульський

СТАРА ЯГОЛЬНИЦЯ.

Статистичні відомості про село Стару Ягольницю (польська назва: Jagielnica Stara): Загальна площа 1845 га, (в тому числі 768 лісової посілости), з того 1669 орного поля. Число домог: 1921 р. — 283, 1931 — 326. Число населення: 1900 р. — 1336, 1910 — 1492, 1921 — 1271, 1931 — 1620. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1202 гр. кат., 23 р. кат., 21 мейс.; у дворі 41 гр. кат., 24 р. кат., 25 мейс. Мова: в громаді 1203 укр., 43 поль.; у дворі 42 укр., 48 поль. Пошта в містечку Ягольниця (6 км), заліз. станція Болі (7 км) або Ягольниця (8 км), станція поліції спершу в Ягольниці, опісля в Білому.

Село, ланцогової форми, полегне над річкою Черкаскою. Його північна частина горбовата, південна — кр. Присілок: Ставки; інші частини села називалися: Горби, Кінець, Замлини, Голоділка. Назви гіл: На горі, На степах, Ставки, Підлози, Полівецькі.

Часті прізвища мешканців: Біловус, Горачко, Бабій, Тильний, Ревуцький, Голінатий, Петришин, Юрків.

Великими землевласниками були графи Лянцкоронські. В селі був двір, а також фільварок "Ельжбестин", 4 км на захід від села. Двір спалили москалі під час першої війни при відступі, і його вже не відбудовано. Фільварок Ельжбестин залишився до другої війни. По першій війні граф Лянцкоронський розparcelлював на власну руку поміж місцеве населення коло 800 моргів фільваркового поля. Коло 300 моргів купили люди з доволених сіл та й із сіл товмашького повіту і тоді постала колонія Ставки, 2 км від села. В ній жило коло 40 родин, серед них лиш дві родини латинників. Колонія мала окрему школу. Решту поля, коло 500 моргів, купили також місцеві селяни.

Розкопи в ярі річки Черкаси робив проф. львівського університету Зив; в скелях були скаменілі рибки. Принагідно знайдено монети з різних часів, також із римських.

В селі і на полях при дорогах були хрести. В часі другої світової війни, по втечі більшовиків, виспано було пам'яткову могилу.

Селяни переважно малоземельні, але були і заможніші. Перед і по першій війні була значна еміграція до Канади, а також до Аргентини та Бразилії. В селі жили теслярі, столярі, ковалі, шевці, кравці і ткачі. В селі був млин гр. Лянцкоронського, що його підпалили місцеві війни. В XX стол. корчми в селі не було.

Церква в селі дерев'яна з 1794 р. підлягала охороні архітектурних пам'яток. Обсаджена була старими смереками, ялицями та липами, що врятували її від пожежі під час відступу царської армії 1915 р., коли згоріли забудовані парохіяльного дому. Перед першою світовою війною парох села о. Марія Крушельницький зібрав фонди на будову нової церкви і купівля для неї площу, де громада мала будувати церкву. Однак вибухла війна, австрійські гроші здевальювалися і нової церкви не збудовано. Російські солдати принесли епідемію тифу, від якої померло 1915 р. кілька десятків мешканців і парох села о. М. Крушельницький.

Школа поверхова, побудована заходами о. М. Крушельницького 1914 р., за Австрії 1-класна з українською мовою навчання, за Польщі 2-класна утравквітнична. За Австрії вчителі українці (Коструба, Петро Білинський, Цибульський), за польської окупації Іван та Іванна Цибульські.

Читальню "Просвіти" засновано коло 1900 р. Будинок читальні поставлено по першій війні і він мистів залю із сцению, читальню, споживчу кооперативу ("Надія"), молочною, кружком "Рідної Школи" і "Сільського Господаря", гімнастичне т-во "Соція" та вакаційні дитячі садки. Читальня мала бібліотеку з кількохсот книжок і часописи: Народна Справа, Новий Час, Діло, Свобода. При читальні був театральний і хоровий гурток.

Народний одяг зберігався ще тільки у чоловіків старшого віку.

Латинники говорили тільки українською мовою і ходили до церкви.

Над усвідомленням села працювали священники, о. Марія Крушельницький, о. Юліан Машак, дяковчитель Самійло Ласовський, учитель Петро

Коструба, вчителі Іванна та Іван Цибульські та їх син інж. Михайло. Зокрема діяльним був перед першою війною о. Марія Крушельницький (1870-1915); він заснував був у селі касу Райфайзенку і вислав був дідка Тильного на курс книговодів до Львова, провадив курси неграмотних, опікувався молоддю, підтримував студента Юліана Назарака із прилученої Черкащини, що по скінченні гімназії в Станиславіві студіював мистецтво в академії в Мюнхені, однак загинув молодим, як член УСС у боях над Стрипою; Йосифа Дальчука вислав до Учительської Семінарії в Запідкахах; він опісля вчителював на Закарпатті. При допомозі цих студентів зорганізував театральний гурток при читальні "Просвіти", що давав вистави в stodolі парохіяльних забудовань. Брав він участь і в організації повіту в тісному контакті з адвокатом д-ром А. Горбачевським, скликаючи віча й наради в часі виборів, належав до засновників гімназії УПГ, переводив збірки на удержання бурси в Чорткові. Як діяльний член "Сільського Господаря" виробував нові роди збіжжя, піклувався садівництвом та расовою худобою. Його син, уроджений у Старій Ягольниці, Леонтій Крушельницький, адвокат у Станиславіві, визначився як організатор і довголітній диригент хору "Думки" в Станиславіві, а опісля на еміграції в Австрії та в Нью Йорку.

Селяни посилали дітей до середніх, фахових та високих шкіл і переважно довозили їх, чергуючись, підводами до Чорткова (9 км). Був час при кінці польської окупації, що середньошкільників було до 50 душ.

За Польщі була (1930 р.) паціфікація в селі і арешти (1935 р.). Між іншими арештовано трьох сільських хлопців за посилання підпільної літератури. Сиділи вони в Березі Картузькій, після вибуху другої війни втекли і вернулись додому.

В 1940 р. більшовики вивезли всіх поселенців української колонії Ставки, що прибули з товмашького повіту і набули тут землю, а також деякі родини із села, як Івана Хрустаку з дружиною та невісткою. Його син Петро, арештований польськими окупантами і вивезений до Берези Картузької, не вернувся назад. Більшовики розстріляли Андрія Яремка разом з одним підпільником з Шульганівки за те, що його переховував, арештували Яремкову родину і вивезли на Сибір.

Та найбільше страхиття село пережило в неділю 12 березня 1944 р. при кінці німецької окупації. Опівдні того дня з північного сходу і від заходу похулися стріли. Згодом військові частини ввійшли в село, підпалювали хати і почали стріляти до людей, що втікали з села на всі сторони. В одного господаря була в stodolі підземна кривка, накрита соломом, куди сховалося 11 осіб. Stodola і все, що було в ній, згорілося і всі там загинули в огні. В іншому господарстві був підвал під хатою і вхід до нього з повітря. Тут теж сховалося кілька осіб. Коли напасники залякнули до підвалу, казали людям вийти. Але люди боялися і не виходили. Тоді один вояк кинув до підвалу ручну гранату, від якої всі загинули. Під вечір військо залишило село, а в нім коло 250 осіб вбитих та поранених і дві третини господарств спалених. Тільки надвісна частина, т. зв. Голодівка, залишилася цілою. Опівдні, що озброєні люди прибули з містечка Ягольниці і що крім військових частин були між

ними польські вартівники тютюнової фабрики і польські т. зв. "фольксдойчі" (люди, що за часів Гітлерової влади признавалися до німців, покликуючись на будь-яке споріння з німцями.)

Відомості подає Іван Цибульський і Петро Рижак.

ШУЛЬГАНІВКА І ДОЛИНА

Статистичні відомості про село Шульганівку (Szulhánówka). Загальна поверхня 1337 га, (в тому числі 613 дівірської посієдності, з того 1192 орного поля. Число домог: 1921 р. - 214, 1931 - 252. Число населення: 1900 р. - 1375, 1910 - 1323, 1921 - 997, 1931 - 1275. За австр. статист.: 1900 р. в громаді 1108 гр. кат., 94 гр. кат., 47 мов.; у дворі 81 гр. кат., 17 гр. кат., 58 мов.; Мова в громаді: 1100 укр., 118 польс.; у дворі 69 укр., 76 польс., 11 нім. Пошта і залізнич. станція Ягольниця (2 км).

Школа на Австрії 2-класна з українською мовою навчання, на Польщі 2-класна українськомовна.

Статистичні відомості про село Долину (Dolina). Загальна поверхня 1177 га, (в тому числі 419 дівірської посієдності, з того 1060 орного поля. Число домог: 1921 р. - 182, 1931 - 194. Число населення: 1900 р. - 931, 1910 - 1030, 1921 - 870, 1931 - 985. За австр. статист.: 1900 р. в громаді 808 гр. кат., 57 гр. кат., 50 мов.; на фільварку 3 гр. кат., 13 мов.; Мова в громаді: 801 укр., 114 польс.; на фільварку - 16 польс.

Школа на Австрії 1-класна з українською мовою навчання, на Польщі 2-класна українськомовна.

Села Шульганівка і Долина, побудовані в ярі річки Черкаски на південь від Старої Ягольниці, були дуже з собою безпосередньо. Яр від сходу - стрімкий, від заходу більш похилый. В ярі річки видно верстви силурійської та девонської формацій, під верхом вапняк.

Мурована церква, до якої ходили мешканці обох сіл, була побудована 1878 р. на західній березі яру, на границі обох громад. Дім священника і парохіяльні будинки лежали в громаді Шульганівки на схилі яру. Нароком перед першою війною був о. Дмитро Хомин, а по війні о. Михайло Фіголь, зять о. Хомина. В селі вчителював перед першою війною Осип Прошок, по війні уродженець села Олекса Шевчук із дружиною. Тоді збудували нову муровану школу. В Долині була окрема школа, де по війні вчив Карло Вербицький.

В обох селах була товариства: читальня "Просвіти", кооперативні і "Сільський Господар". При церкві був хор, що його провадив дядь Кляшторський. Цей хор давав також концерти з нагоди національних свят.

Над усвідомленням села працювали священник (о. Хомин, о. Фіголь), учителі, студенти і перелові селяни. Мешканці села посідали дітей до середніх та вищих шкіл. Діяльний син о. Хомина Микола був суддею в містечку Товстому, дочка, заміжня Бризинська, учителькою. Було також кілька учителів і студентів, дітей селян.

Латинників було в селі небагато. Дівірська посієдність обох сіл належала до ключа графа Лянкоронського. В Шульганівці був побудований двір, а в долині, на захід від села, фільварок "Катимж".

Відомості подає Іван Цибульський.

ЯГОЛЬНИЦЯ

Статистичні відомості про містечко Ягольницю (польська назва Jagielnica). Загальна поверхня 768 га, (в тому числі 574 дівірської посієдності, з того 656 орного поля. Число домог: 1921 р. - 527, 1931 - 588. Число населення: 1900 р. - 3111, 1910 - 3070, 1921 - 2702, 1931 - 2795. За австр. статист.: 1900 р. в громаді 673 гр. кат., 1044 гр. кат., 1366 мов.; у дворі 4 гр. кат., 14 гр. кат., 10 мов.; Мова в громаді: 674 укр., 1982 польс., 425 нім.; у дворі 4 укр., 24 польс. Пошта, залізнич. станція і станція пошти на місці.

Школа з польською мовою навчання, на Австрії 4-класна, на Польщі 7-класна, в мурованому будинку.

Містечко Ягольниця, гуртова оселя форми елісії, лежить по обох боках битого шляху Чортків-Товсте над річкою Черкаською. Частини містечка: Місто, Критичка, Під замком, Під лазнею, Когутівка. Назви річок: Коло кашки, Озерце, Під могилою, Зали, Козакова долина, Манівка. На полі стояла стара могила, яку большевики розорали в 1941 р. тракторами. Були підземні льохи-печери; одна тягнулася до 2 км. Були теж глиниська і поклати піску. Часті прізвища: Кросельницький, Зявін.

Українці в більшості малоземельні, займалися хліборобством і ремеслом, поляки теж хліборобством, ремеслом, а переважно працювали в фабриці тютюну. Кілька німецьких родин працювало в фабриці тютюну і як механіки на фільварку гр. Лянкоронського.

В містечку було 5-6 корчем, 2 млини, 2 цегельні і - найважливіше фабрика тютюну. В містечку була читальня "Просвіти" з бібліотекою, хором, театральним та оркестровим гуртками. Був відділ "Союзу Українок" і дитячий садок.

Організаційну та освітню працю вели місцеві міщанські провідники і Сестри Службинні.

За большевиків і за німців діяло підпілля.

В містечку була мурована церква, побудована 1855 р. До парохії належали 3 сусідні громади, що безпосередньо були з містечком: Нагір'янка з старою дерев'яною церквою, Хом'яківка і Салика.

Поляки мали костел, а "пробошом" був завзятий шовініст ксьондз Мисливін. В містечку були дві жидівські божниці. Поляки мали Куло Родичиче і парамілітарну організацію "Стіпельца", що ставилась дуже ворожо до українців. Корчем було 5 чн 6, 2 млини і 2 цегельні.

Відомості подає Ярослав Копица.

Вид Редакції: Містечко Ягольниця, колишнє родове гніздо магнатів Лянкоронських, було поблизу Чорткова головним центром політичної новітньої. Станіслав Лянкоронський, воявода руський і великий гетьман коронний, побудував коло р. 1630, над ярмом річки Черкаски мурований замок на місці дерев'яного з XVI стол., що оборонився перед українськими повстанцями 1648 р.; але здобув його московський генерал Бутурлін 1655 р. і турки 1672 р., після

чого він деякий час був осідком турецького баші. В XVIII стол. Лянцкоронські відрастворили його, а 1817 р. відступили австрійському урядові на фабрику тютюну.

Також сусідні передмістя Ягольниці над річкою Черкаською, окремі громади Хом'яківка (на півд. захід), Нагір'янка, "Нагурилка" (на південь) і Салівка (на півд. схід) підпали були під вплив латинізації та польонізації.

САЛІВКА

Статистичні відомості про село Салівку (Salowka): Загальна поверхня 1356 га, (в тому числі 643 джерської посілості), з того 621 орного поля, 617 луку. Число домог: 1921 р. — 169, 1931 — 211. Число населення: 1900 р. — 798, 1910 — 838, 1921 — 807, 1931 — 890. За австр. статист. 1900 р. в громаді 322 гр. кат., 443 р. кат., 15 моїс; на філярку 4 гр. кат., 2 р. кат., 12 моїс. Мова: в громаді 308 укр., 468 поль., 4 нім.; на філярку 4 укр., 14 поль.

Школа з польською мовою навчання, за Австрію 1-класна, за Польщу 2-класна.

Салівка — передмістя Ягольниці.

НАГІР'ЯНКА

Старовинна дерев'яна церква в Нагір'янці, пов. Чортків, збудована без цегли.

Статистичні відомості про село Нагір'янку (польська назва Nagierzanka): Загальна поверхня 1276 га, (в тому числі 542 джерської посілості), з того 1130 орного поля. Число домог: 1921 р. — 212, 1931 — 247. Число населення: 1900 р. — 1321, 1910 — 1398, 1921 — 1343, 1931 — 1405. За

австр. статист. 1900 р. в громаді 626 гр. кат., 474 р. кат., 99 моїс; 2 ін.; в дорі 52 гр. кат., 60 р. кат., 8 моїс. Мова: в громаді 614 укр., 575 поль., 11 нім., 1 їд.; в дорі 39 укр., 81 поль.

Школа з польською мовою навчання, за Австрію 1-класна, за Польщу 2-класна.

Нагір'янка — передмістя Ягольниці, осідок управи ключа мастків графів Лянцкоронських.

ХОМ'ЯКІВКА (Ягольницька)

Статистичні відомості про село Хом'яківку (Chomakówka): Загальна поверхня 814 га, (в тому числі 222 джерської посілості), з того 712 орного поля. Число домог: 1921 р. — 181, 1931 — 216. Число населення: 1900 р. — 919, 1910 — 1063, 1921 — 990, 1931 — 1127. За австр. статист. 1900 р. в громаді 482 гр. кат., 382 р. кат., 18 моїс; на філярку 19 гр. кат., 13 р. кат., 5 моїс. Мова: в громаді 476 укр., 406 поль.; на філярку 19 укр., 18 поль.

Школа з польською мовою навчання, за Австрію 1-класна, за Польщу 2-класна.

МУХАВКА

Статистичні відомості про село Мухавку (Muchawka): Загальна поверхня 1432 га, (в тому числі 567 джерської посілості), з того 1281 орного поля. Число домог: 1921 р. — 261, 1931 — 301. Число населення: 1900 р. — 1281, 1910 — 1334, 1921 — 1195, 1931 — 1295. За австр. статист. 1900 р. в громаді 956 гр. кат., 260 р. кат., 29 моїс; на філярку 6 гр. кат., 25 р. кат., 5 моїс. Мова: в громаді 922 укр., 323 поль.; на філярку 5 укр., 31 поль. Пошта і заліз. станція Ягольниці (4 км).

Школа за Австрію 1-класна з українською мовою навчання, за Польщу 3-класна українськомовна.

Село położone при битому шляху Чортків-Ягольниця-Товсте-Задішки.

Церква мурована з 1860 р., відбудована по першій світовій війні. Село було експозитурою Свидови.

СВИДОВА

Статистичні відомості про село Свидову (польська назва Świdowa): Загальна поверхня 1831 га, (в тому числі 860 джерської посілості), з того 1695 орного поля. Число домог: 1921 р. — 327, 1931 — 413. Число населення: 1900 р. — 1900, 1910 — 1876, 1921 — 1653, 1931 — 1827. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1413 гр. кат., 333 р. кат., 44 моїс; в дорі 61 гр. кат., 46 р. кат., 3 моїс. Мова: в громаді 1331 (1) укр., 459(1) поль.; в дорі 59 укр., 51 поль. Пошта і заліз. станція Товстий (2 км).

Школа за Австрію 2-класна з українською мовою навчання, за Польщу 4-класна українськомовна.

Село тягнеться довгою стрічкою з двома відногами, паралельно до битого шляху Ягольниця-Товсте. Побіч села пливе мала річка Туна (так подає назву авторка інформації), що творить два стави. Частини села: Коло церкви, За мостом, На горі. Назви поля: Дубина, За селом, На наньським, Залуцького

(колишній священик, що відкупив був це поле від жидів). На полях були дві могили; оповідали, що вони походять з польсько-турецької війни. Одну називали "козаською", бо по польському бою воювали козаки, другу — турецькою.

В селі були глиняська і поклади піску для власного вжитку. Часті прізвища селян: Фетів, Пастушок, Онішук, Дідійчук.

Церква мурована з 1843 р. з мурованою дзвіницею. Пароком перед першою війною був о. Ілля Матковський, по війні його син.

У селі був мурований "Народний Дім", збудований у 1908-1910 рр., в якому містилися театральна зала, читальня "Просвіти", при ній театральний і хоровий гуртки, і споживча кооператива. До першої війни були "Січ", по війні "Луг". Із двох корчем по першій війні залишилася одна. В селі був фільварок гр. Лянкоронського, з двома млинами і гуральнею.

Селяни здебільшого малоземельні, але були і багатії. В селі були свої ковалі, шевії, крапії. Латиники і мішани подружжя говорили українською мовою. За Польщі були колоністи.

Організаційну працю провадив місцевий дяк, що був і громадським писарем: він провадив аматорський гурток, і з його ініціативи збудовано "Народний Дім".

Дуже мало селянських дітей ходило до вищих шкіл. Родом із Свидови був о. Василь Дідійчук, що втік до Канади і там помер у 1960 р.

Інформації подав уродженець села Марія Ванджур, що виїхала із Свидови 1921 р.

АНТОНІВ

Статистичні відомості про село Антонів (Antonów): Загальна поверхня 812 га, (в тому числі 466 джерської поселення), з того 660 орного поля. Число домог: 1921 р. — 163, 1931 — 180. Число населення: 1900 р. — 797, 1910 — 843, 1921 — 789, 1931 — 763. За австр. статист. 1900 р. в громаді 508 гр. кат., 195 гр. кат., 28 мейс., 2 ін. у дворі 35 гр. кат., 23 гр. кат., 5 мейс., 1 ін. Мова: в громаді 500 укр., 235 польс. у дворі 35 укр., 29 польс.

Школа за Австрії і за Польщі 4-класна з польською мовою навчання.

Село, положене на польській високорівні, 3-4 км на захід від Свидови, належало до парохії в Свидові, мало свою церкву, побудовану 1884 р.

Села в районі Джуринки: Подіїш, Кричулука, Паушівка, Базар.

ПОЛІВЦІ

Статистичні відомості про село Полівці (Polowce):

Примітка: За Австрії крім громади Полівці перебувала окрема громада Полівці-колонія, де жили в давніх часах оселили німці-протестанти. Крім того 1925 р. Полівці оселили на панських

данах польських колоністів і створила громаду "Бартошувки". Подано тут цифри, підраховані докупити.

Загальна поверхня 2372 га, (в тому числі 1160 джерської поселення), з того 2072 орного поля. Число домог: 1921 р. — 364, 1931 — 416-40 колонія Бартошувка. Число населення: 1900 р. — 1952, 1910 — 2165, 1921 — 1906, 1931 — 2169. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1458 гр. кат., 76 гр. кат., 96 мейс., 159 протест., у дворі 109 гр. кат., 43 гр. кат., 5 мейс., 6 прот. Мова: в громаді 1435 укр., 194 польс., 160 нім.; у дворі 108 укр., 49 польс., 6 нім. Пошта і залізні станції в Джурині 6 км.

Школа в селі Полівці за Австрії 2-класна з українською мовою навчання, за Польщі 4-класна утрактівістична. Для потреб школи підійлялося ще й окреме селянське хату.

Село ланцогової форми, положене на рівнині, на річку Джуринкою і двома ставами при битій дорозі в Джурині на Паушівку і далі на південі. Частини села: від півночі при битій дорозі — Басі, на захід від неї на лівому березі річки — Долина, де була німецька колонія, заснована Австрією і переселена Гітлером до Німеччини в початках другої світової війни. Паралельна до неї називалася "від Бучич" (від Бучача) на правому березі річки. Південна частина села називалася Королівка, де була церква, костел, а далі на захід пивнтар. Нездалеко церкви на правому березі річки стояв двір, а частина на протилежному березі річки — Бачина.

На схід від села була польська колонія Бартошівка, заснована на панських данах по першій війні.

Назви пілк: Лашівка, Різана Долина, Кросніщина, Травна-пасовиська, На могилках, Від Бучич.

На пограниччі з Паушівкою стояла від непам'ятних часів т. зв. паушівська могила. В 1941 р. на схід від села висічено високу могилу з кубовим хрестом і табличкою: "Борцям за волю України", яку німці в 1944 р. зруйнували. В центрі села коло читальні стояв кам'яний хрест на пам'ять занесення панщини. Був ще старий кам'яний хрест на полі, званім Лашівка, і дуже старий дерев'яний в напрямі Ягільниці, поставлений, мабуть, у часах холери.

Коло села були глиняська і поклади піску для власних потреб села.

Церква мурована, з високою мурованою дзвіницею, збудована 1884 р., при допомозі колятора Орловського, де він і був похований. Тому, що була замала, приготувано вже було матеріал для будови нової, та друга світова війна перешкодила тому.

Досить великий будинок школи, немурований, критий гонтами, стояв на горбку серед села біля громадського уряду. Містилося там просторе помешкання керівника і пікільна зала. На приміщення дальших класів винаймали селянську хату. Вчителями були українці. За Австрії керівником школи був Григорій Павляк.

Перед першою війною заплановано збудувати в селі поверховий цегляний будинок під 7-класну школу для всіх довокільнішніх сіл. На весні 1914 р. для цього спроваджено на залізні станцію в Джурині цеглу, дерево та інший матеріал. Місцеві та сусідні селяни безплатно звозили цей матеріал коло школи та громадського уряду, щоб по живих почати будову. Та війна перешкодила

шюму. Частина матеріалу розтягнуто, а решту по війні зужито на будову дому під читальню "Просвіти" та кооперативи. Цей будинок поставлено під проводом учителя Михайла Петрашка, якому польська влада не дозволила вчити і він з жінкою та дитиною проживав у своєї матері, небагатій вдові. Кілька літ пізніше цей учитель виїхав із жінкою до Канади, а сина залишив при бабуні, якому по її смерті родина допомогла закінчити університетські студії.

Населення села ділилося на шляхту і "хлопів". Часті прізвища між сільською шляхтою села: Кравецькі, Чайковські, Городиські, Смерчинські, Дорожинські, Дмитровські тощо, а між меншістю, колишніми паніцизниками: Бойко, Чапор, Басій, Михальчук, Франків, Голодрига, Паламар.

Селяни в більшості були малоземельні, але були і власники 10, а то й 20 моргів поля. Займалися хліборобством і для власних потреб ковальством, столярством, шевством, кушнірством. Німці працювали в хліборобстві і ремеслі, як ковалі, слюсарі, стельмахи тощо. За Австрії виїздили деякі особи, а то й родини, до Америки та Канади, але деякі з них верталися.

До селян належали переважно поля далшй від села і менше урожайні. В селі був двір і великий філярков, що по смерті діда Оровського став власністю діда Михайловського. По війні Михайловський почав парцелявати поля між місцеве населення, але наші селяни не мали на купно подостатком грошей. Пізніше парцелявано вже тільки між місцевих поляків і спроваджених із Польщі колоністів. Тому, що діда жив із родиною у Львові, парцеляцію і господарство на решті філяркову провадив син Залкінгер, що за Австрії приходив до села купувати ключа, а перед другою війною був власником каменів у Чорткові.

Був теж масток-хутір родини Гановських, який за Польщі набув українець Осадия, емігрант-поворотець з Америки. Його разом із польськими колоністами большевики вивезли на Сибір на початку другої війни. Були ще філярки Кона, Юрмана і Ягольницький.

За австрійських часів були в селі: гуралий, цегельня, два млини, водний і паровий, і корчма. По першій війні залишилися тільки водний млин, а на місці розвалені корчми побудовано "Народний Дім".

Аж до створення польської колонії в селі не було міжнародних непорозумінь. Латинники і мішани подружжя говорили тільки українською мовою. Населення німецької колонії говорило по-німецьки. З придуттям польських колоністів постали і їх товариства, зокрема "Тиселска", що поведилося завжди провокаційно. В часі нацифікації 1930 р. були в селі напади і арешти.

Дуже великий мурований костел почали будувати ще за Австрії, а закінчили за Польщі. Тоді прибув до села і польський євangel, що з великим зав'язанням взявся за польонізацію латинників і розпадовання ненависті проти українців. По розвалі Польщі в його мешканні знайдено список українських селянських дітяч, призначених до страги на шибениці в Джурині після сповідного повороту Польщі. (В Джурині була станція поліції.)

Організаційну та усвідомлюючу працю в селі вели студенти і селянські провідники.

В "Народному Домі" приміщалися читальня "Просвіти" та інші організації. При читальні була бібліотека та часописи, театральні, самоесвітній та хорівий гуртки. Хор під проводом Миколи Дудяля належав до кращих у повіті. В селі була споживча кредитова кооператива, молочарня і кружок "Сільського Господаря". Дуже активним був відділ "Союзу Українок". За Австрії було пожежо-гімнастичне т-во "Січ", за Польщі "Луг" і пізніше "Сокіл". В "Народним Домі" переводжено збірки пожегта до кружка "Рідної Школи" в Чорткові на будову української гімназії.

При церкві була "захоронка" Сестер Службених, які зразково вели дитячий садок, із виступами дітей у селі, а навіть і в Чорткові.

Із села багато хлопців і дівчат вчилися в середніх школах, зокрема в учительських семінаріях. Більшість їх покінчили і працювали в школах. При допомозі митрон. А. Шептицького п'ять дочок адовили по парохів о. Косареви покінчили учительську семінарію, а син теологію. Дехто з учнів перервав науку, вернувся на господарство і працював серед громади.

Абсолютент філософії Юліан Чайківський з кільканадцять учнями середніх шкіл і студентами зголосився до Січових Стрільців. З них в обороні Львова 1918 р. полегли Євген Чайківський, Ковальський, Войчук, Франків, Голодрига та інші. Тільки трьох вернулися живими. Самий організатор "Січових Стрільців" загинув у зимовому поході на Україні.

Між двома світовими війнами високі школи (теологію, медицину, фармацевтику, філософію) закінчила довга низка осіб, чоловіків і жінок. Студент медицини Амаросій Вевелод Смерчинський згинув трагічно у Відні 1944 - перел закінченням хірургії.

Гітлим згадки є Николай Смерчинський, син Онуфрія, що залишився круглим сиротою, маючи 9 літ. Без опіки і засобів до життя пішов на інше село за пастуха. Там за кожний ошалжений грейлар купував запощі, одвілі, книжки і самотужки працював над своєю освітою аж до часу покінчення до військо. Там скінчив підфішерську школу, дальше набираючи знання. Хоч міг лишитися при війську з добрими виглядами на кар'єру, вернувся в рідне село, оженився і взявся до торгівлі із заощадженими 90 коронами. Спеціалізувався в експорті беконів до Відня. Гроші складав до банку, щоб було за що посылати дітей до шкіл. Але перша війна зруйнувала його, гроші злевалуваля. Тоді почав купувати землю. Дійшов до 20 моргів доброї землі, кілька моргів лісу коло Язлівця, модерного господарського інвентаря і до 100 пив пасіки. Помер у 1936 р. Ця родина була зразком не тільки для села, але й околиці. Николай Смерчинський, довголітній голова кружка "Сільського Господаря", сиротинський судья в селі, калквалтий віт і голова громадської шкільної ради (за Австрії) виховав 9 дітей, лбаючи про те, щоб дати кожній дитині освіту.

Найжахливіша подія в селі сталася за гітлерівської окупції, 6 січня 1944 р. в день Навечер'я. Німці на очах батьків розстріляли кола громадського уряду 15 недітих хлопців, кількох молодих і старших господарів, між ними молодого провідника Миколу Бася, батька малих дітей, і навіть якогось

незайомого, що випадково переїжджав селом, стягнувши його із саней. Значи прізвища деяких із розстріляних: Микола Басій, Михайло Франків, Петро Пігуг, Євген Голодирга, Петранік, Жиромський.

Відомості про село "Подолька"

КРИВОЛУКА

Статистичні відомості про село Криволука (польська назва Козубовка): Загальна поверхня 884 га. (в тому числі 410 деревної покритості), з того 793 орного поля. Число домог: 1921 р. - 136, 1931 - 174. Число населення: 1900 р. - 784, 1910 - 845, 1921 - 717, 1931 - 791. За австр. статист. з 1900 р. в громаді 706 гр. кат., 13 гр. кат., 20 мейс; по фільварку 20 гр. кат., 4 гр. кат., 21 мейс. Мова: в громаді 704 укр., 35 польс.; на фільв. 18 укр., 27 польс.

Школа за Австрії 1-класна з українською мовою навчання, за Польщі 1-класна українська.

Село, положене на високому, у віддаленні 2-3 км на захід від Паушівки, 6 км на схід від Язівки, бучацького повіту, маює дерев'яну церкву, поставлену 1898 р. Село належало до парохії в Подішві (4-5 км).

ПАУШІВКА

Статистичні відомості про село Паушівку (Равшівка): Загальна поверхня 908 га. (в тому числі 995 деревної покритості), з того 1623 орного поля. Число домог: 1921 р. - 392, 1931 - 399. Число населення: 1900 р. - 1978, 1910 - 2134, 1921 - 1717, 1931 - 1835. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1673 гр. кат., 89 гр. кат., 49 мейс; у дворі 73 гр. кат., 57 гр. кат., 3 ін. Мова: в громаді 1651 укр., 160 польс.; у дворі 96 укр., 68 польс., 3 нім. Полтва і станція поділи в базарі (4 км), заліз. станція в Джурині (7 км).

Школа, за Австрії 2-класна з українською мовою навчання, за Польщі 3-класна українська, приміщується в двох будинках, старім і новім.

Село положене над річкою Джуринкою і над правобічним потічком-доливином. Старі люди називали його "Палашівка" і виводили від слова "палаши", якими колись биліся в боях із татарами. Назви частин села: На горі, За ровом, Другий кінці, Коло церкви, За цинтарем. Назви сіл: Яр-сіножать, Терники, Під гасм, Лузник, Кирнички, Гребельки, Довгі гони, На ямах, Забереже, За ліском, Млаки, Гравна. Невеликий панський дісок - Пастівник. В селі були глиняська і каменоломня. При дорогах на полях безліч хрестів. Була могила, як казали, з татарських часів; перед першою війною відбувалися розкопки.

Церква мурована, поставлена 1901 р. на місці старої, з банями, покритими бляхою, і з дзвіницею.

Часті прізвища в селі: Голушків, Ковтуні, Піроті, Господині, Іваськові, Карабіни, Ковбії, Котакі.

Селяни - переважно малоземельні, але були і багатіші. В селі були свої шевці, кравці, ковалі і столярі. З села йшла еміграція до Канади, Америки та Аргентини.

В селі був фільварок лідиша Богущького, який піднаймали жили. Його розпарцельовано по першій війні між місцеве населення і колоністів з корінної Польщі. Величавий напад, що був у лісі, знищили московські війська в 1916 р.

До першої світової війни була гураляня, корчма, цегельня і млин; по війні залишилися цегельня і млин, в якому мололи збіжжя і довколишні селяни.

Латинники та мішани подружжя говорили українською мовою. Для місцевих латинників ділих побудували каплицю. Та вони до неї не ходили, бо ксьондз із Подішви дуже різко до неї навідувався. Подільці-колоністи мали свої організації: Дом лодови, Кулко рольніче, "Стєхєси", що ставився ворожо до місцевого населення.

Читальня "Провітні" і при ній збіжжя кооператива засновані були 1903 р., кілька літ пініше пожежою-гімнастичне і-во "Січ". Будинки для читальні та інших організацій збудовано приблизно 1924 р. Тут приміщувався споживча та кредитова кооператива і молочарня, кружок "Сільського Господаря" та "Річної Школи", і-во "Відродження", дитячий садок і і-во "Діт". При читальні була бібліотека та часописи (Свобода, Наш Пранор, Народна Справа, Діло, Батьківщина), театральний, хорівий і самоосвітній гуртки.

В часі нацифікації польські ювкки знищили бібліотеку читальні і товар у кооперативі. Потерпіли теж свідоміші селяни та вчителі.

За всіх окупантів після першої війни існувало українське підлілля.

Організаційну й культурно-освітню працю вели священики, вчителі, студенти і селянські провідники. В селі зберігався народний одяз. В 1944 р. в наслідок воєнних дій село було знищене на 50%.

Селянська мова ходила до середніх і фахових шкіл. З-поміж неї в оборони Львова в 1918 р. загинув Йосиф Кришків, а М. Жиромський загинув від гранати таки в селі. П'яточ: Василь Прохурський, П. Мирдович, Р. Машикевич, Яків Каптанчук після перервання фронту між Львовом і Перемишлем перейшли з частинами української армії на Чехословаччину, а до них долучився при кінці 1920 р. Андрій Господин з останніми частинами армії генерала Краса. З Чехо-Словаччини А. Господин виїхав 1923 р. до Канади. По повероті з Чехословаччини додому Василь Прохурський, син місцевого дяка, зараз таки організував хор, аматорський гурток і почав збірку грошей на будівлю "Народного Дому". Звернувся він і до однокласників в Канаді і вони: Андрій і Йосиф Господини, Вас. Ковтун, Дм. Голушків і Р. Машикевич приїхали і від себе і від інших значну суму, чим помогли збудувати "Народний Дім". В. Прохурський, що спершу був і диригентом, і режисером, і книговодом, підготував собі допомогти молодіших людей: Павла Перота, Г. Говєвича, В. Жиромського, Г. Чикалоска, А. і Й. Голушків, П. Карабіна, які разом з ним стали у провіді освітньої праці в селі. Також діяльним став відділ "Союзу Українок", в якому виникали: А. Шиндєрова, М. Грембачева, Г. Яхницька, П. Кавчук, М. Погріба, А. Чикалоска.

Висну освіту здобули: інж. Йосиф Стасини, що працював у цукроварні в

Тернополі, учителі Василь і Маркія Прохурські, Тома Іваськів та Анна Карпиниць, богословські студії о. Володимир Ковбасюк і о. Остан Гошуляк, а також Йосип Гошуляк, тенор оперний співак у Канаді. В Паушівці народився відомий діяч галицького відродження, член Гос. Руської Ради о. Іван Гушакевич (1823-1903).

Відомості подали Андрій Господин і Григорій, Анна та Йосип Гошуляки.

БАЗАР

Статистичні відомості про село Базар (Bazar). Загальна поверхня 2014 га, (в тому числі 986 дільської посілости), з того 1883 орного поля. Число домог: в 1921 р. 352, 1931 482. Число населення: в 1900 р. 2009, 1910 2059, 1921 1714, 1931 2166. За австр. статист. 1900 р. в громад. 1687 гр. кат., 124 р. кат., 55 мейс; у дворі 69 гр. кат., 31 р. кат., 43 мейс. Монах в громад. 1667 укр., 199 польсь; у дворі 69 укр., 74 польс. Пошта в міст., заліз., станція Джурин (11 км).

Базар становив парохію спільно з Паушівкою. Мурована церква в Базарі побудована 1901 р. Перел перпою війною римо-католиків у селі було всього 8% населення. Аж за Польщі недалеко від села засновано польську колонію із 40 номерів на розпарцельованій панській землі, що підвищило відсоток польського елементу. Але колоністів більшовики вивезли на Сибір, а всіх латинників після війни за договором між Совєтським Союзом і Польщею переселили до Польщі на т. зв. "відьзискані землі".

Культурно-освітній розвій села розпочався за Австрії. До першої світової війни існували в селі дві читальні "Просвіти". Існувала теж церковна крамниця. Недалеко церкви з давніх часів стояв каміний т. зв. панцигунський хрест, а могила-пам'ятник для всіх поляків у першій світовій та українсько-польській війнах споруджений був артистом-скульптуром Сергієм Литвиненком в 1932-33 рр.

Хати села були здебільшого модернізовані, просторі, криті бляхою, а біля хат просторі городи з малими садками. В селі були два млини, один водний над річкою Джуринкою, другий моторовий. Коло села була велика каменоломня, що обслуговувала довколишні села. Село культивувало жито, пшеницю, кукурудзу, а з промислових культур тютюн, що його відставлявано до фабрики в Ягольниці.

Крім модернізованого одягу задержався ще давній власного виробу: грубе полотно, кожухи, сердаки тощо, але й ці останки переводилися.

За Австрії була 2-класна школа з українською мовою навчання і польською як предметом, за Польщі 3-класна утравківтична. І за Австрії, і за Польщі керівниками і вчителями школи були українці. Керівники: Козак, Фриз, Потурняк. Грабар, учителі: Ковбасюк, Кошубова та інші.

В 1924 р. збудовано будинок читальні "Просвіти". При ній існувала бібліотека з 1000 книжок, з яких користали члени; також відбувалося і односте

Районова Молочарня в Базарі (1937)

Відео "Союзу Українок" у Базарі

читання часописів та журналів. Придбано теж радіо для вигоди членів. При читальні існував аматорський гурток: старших і другий — доросту. Вистави власними силами відбувалися дуже часто. Місцевий хор визначився на конкурсі сільських хорів у Львові, в 1943 р. Між співаками і аматорами вирізнялися: Іван Федорик, Микола і Данило Мазури, Анна Гуменюк. Духова оркестра нараховувала 18 інструментів. Багато членів місцевої читальні були теж членами матірнього товариства "Прогрес" у Львові.

В селі існувала сільсько-споживча кооператива "Громада" з двома філіями та районною молочною у власному кооперативному домі. Кооператива обслуговувала село всім потрібним товаром: споживчим, шкільно, залізничним, мануфактурою, склом; і приймала всі сільсько-господарські продукти. Існував кружок "Сільського Господаря": в кооперативному будинку перекупувалися господарські машини: трісер, молотілка, сівалка і молотілка конюшини. При кружку "Сільського Господаря" організовано виписку хліборобської молоді — коло 35 осіб (обох статей), що займався вивченням та поглибленням культури пашних буряків, городини, зокрема помідорів. Працювали у вишкіль Петро Мотуз і Михайло Голік, інструктором був Болвар із Чорткова.

В селі були негелія, що належала до Кулка Рольовича, а також "Дом Людови" для дитинчиків села.

Довше або коротше працювали для церкви і села священники: оо. Маланюк, Фіголь, Дерев'яно, Величковський Нестор, Копистяцький Роман, Ніцович Стефан.

Село видало таких інтелігентів: д-р Олекса Тивоняк (лікар на Чехах), Параскевія Возняк — учителька, Мих. Угрин і Василь Тивоняк — гімназійні абсолюенти, Волод. Маланчук — дир. Пов. Союзу Кооператив у Бучачі. Та з-поміж усіх на перше місце вибився Пресв. Володимир Маланчук, список у Парижі. Народжений 1904 р. в недалекому селі Заліпниках Малих, бучацького повіту, в родині коваля та машиніста на філярку, виростав у Базарі. Замолоду осиротів, бо батьки помирали на тиф. Злібним сиротою заопікувалися добрі люди, як керівник школи Фриз та інші, а згодом митрополит Андрей Шеніцький.

Зрештою в селі було мало студентської молоді через велике віддалення від міст, де були середні школи. В останньому часі перед другою війною ходили до гімназії крім дітей священника та вчителів такі селянські сини: Держак. Ів. Дудка. Ів. Баран.

Передову участь у громадському, культурно-освітньому, господарському та організаційному житті села брали: Лотоцький, о. Ніцович, Гринь, Угрин — як голова Наглядової Ради кооперативи і Осип Шпачинський, Дам'ян Побуринний, Михайло Голік, як члени її управи. В районній молочної працювали: Осип Шпачинський, Гринь Кризь, Данило Мотуз, Данило Мотуз був мотором і серцем села, за те і знищили його московські дуподуби.

В "Сільському Господарі" винодилися Мазур і Данило, а в відділі

"Союзу Українок" його голова Олена Шпачинська. "Сільський Господар" алаштував господарські курси, на яких доповідали агрономи Винницький і Котик.

Головою читальні "Прогресу" був Олекса Гулей (до першої світової війни), між війнами Михайло Возняк, Михайло Будний, Осип Шпачинський, Фель Грешук, Михайло Лотоцький.

Комісаром села за Української Держави був у 1918 р. Олекса Гулей, а в 1919 р. Ілько Ващук.

В часі нацифікації в 1930 р. польські улани знищили кооперативу та побили людей, вбираючи їх у козацькі одяги з читальняної гардероби.

За першої більшовицької окупації був у селі колгосп, до якого занано коло ¼ господарств. Утікаючи перед німцями, більшовики забрали із собою 14 осіб, з яких вернулося лише 10.

За німецької окупації Петро Матвій згинув в Освенцімі в каньї.

*Відомості подали Осип і Володимир Шпачинські,
Дмитро Ващук, Василь Угринчук.*

**КОПИЧИНЦІ—
ГУСЯТИН**

КОРУЧЫНТСІ—HUSYATYN

*Копичинці.
Вид з міста на став і церкву "на Горі"*

Визначні повітові діячі

МИХАЙЛО ПЕТРИЦЬКИЙ (1865-1921)

Михайло Петрицький, син копичинських міщан Константина і Катерини із Сторожинських, уродився 1865 р. в Копичинцях. Батьки Михайла Петрицького мали 7 синів і 3 дочки. Всі сини дістали середню або й вищу освіту. Зокрема відомий був у Галичині його старший брат о. Петро Петрицький (1855-1919), організатор Рогатинщини, що помер у польській тюрмі в Бригідках.

Михайло Петрицький закінчив учительську семінарію і деякий час учителював, але, не мігши стерпіти австрійсько-польського режиму в шкільництві і бажаючи стати незалежним, покинув шкільництво і взявся за торгівлю: провадив у Львові торгівлю срібними товарами.

Михайло Петрицький

Але вже 1902 р. почав видавати у Львові політичний часопис "Гайдамаки" і видавав його з великим успіхом до 1906 р. В 1902 р. Михайло Петрицький брав участь в організації рільного страйку в густинському повіті. Від 1905 р. перебував у густинському повіті вічевий рух за загальним голодуванням до австрійського парламенту.

В 1907 р. Михайло Петрицький кандидує як член національно-демократичної партії на посла (депутата) до віденського парламенту і здобуває посольський мандат. У 1911 р. вдруге кандидує на посла до австрій-

ського парламенту. Так отже був він послом до австрійського парламенту в рр. 1907-1918.

До Галицького Союму він відмовився кандидувати, а запропонував Івана Кивелюка, суддю в Копичинцях, і підтримував його кандидатуру. Івана Кивелюка вибрано послом до Галицького Союму; він став опісля навіть членом Красового Відлду.

Коли перед світовою війною молодь до 21 років не могла виїздити за море, посол Михайло Петрицький подбав про відповідні папшпорти і сотки української молоді виїхали до Канади.

Його заходами побудовано в Копичинцях поверховий будинок, що став власністю товариства "Народний Дім". У тому будинку приміщено згодом приватну гімназію Українського Педагогічного Товариства, що її засновано передусім завдяки заходам Михайла Петрицького.

Слід ще підкреслити, що Михайло Петрицький у часі видавання тижневика "Гайдамаки" розвинув також видавничу діяльність. Він видав довгий ряд партійних книжок з української белетристики, а між ними В. Начовського "Сон української ночі", поезії Богдана Лепкого, Кармаського, Шурата тощо.

Слід також додати, що на початку століття австрійсько-польська адміністрація переслідувала його за його політичну діяльність. Із цієї причини його засуджено і в тюрмі в Тернополі він відбув навіть голодівку.

Зокрема гусятинський староста та його прибічники переслідували його, не перебираючи засобами. Одного разу, коли мав поїхання на судову розправу в Гусятині, йому викрадено вночі з жительського готелю всі речі, так що не міг з'явитися в суді на означену годину. Тоді його засуджено заочно.

В часі першої світової війни царська окупаційна влада вивезла його в глибоку Росію як закладника. По закінченню в часі революції Михайло Петрицький вертається на рідну землю і заді виконує посольські обов'язки.

В 1917 р. заснував він у Копичинцях філію товариства "Сільський Господар", що займається апробацією повіту. В тому часі він купує для "Сільського Господаря" дім у самому центрі Копичинців.

Після листопадового перевороту 1918 р. Михайло Петрицький входить як посол до Української Національної Ради ЗУНР у Станіславові.

З переходом уряду ЗУНР на лінію Збруча Михайло Петрицький теж поїхав за Збруч. Начальна Команда Галицької Армії іменує його старшиною для пропаганди. Він переходить усі етапи долі УГА, а в 1920 р. зближається до Збруча. Проте, знаючи ненависть польських діячів та польської бюрократії до його особи, в тім трагічному моменті не рішався перейти Збруча, а залишився на Великій Україні. Польськими арештують його і вивозять до Харкова, де він закатований у в'язниці ("Холодна Гора") вмирає в лютому 1921 р.

Похов. о-р Володимир Лисий, уродженець Копичинців.

Делегація до Крайової Шкільної Ради у Львові в справі гімназії УПТ в Копичинцях.

В центрі сидить провідник делегації о. Северин Матковський, праворуч від нього о. Петро Шанковський, парох Копичинців, лворуч о. Северин Шанковський, парох Чабавіки, відторучник батьків. Стоять зліва направо: о-р Лука Сафіян, Юрій Шмериковський, суддя в Гусятині, і Іван Кивелюк, суддя в Копичинцях, соймовий посол.

О. Северин Матковський народився 2 листопада 1861 р. в селі Горожанка Велика, руського повіту, в священничій родині: він був сином о. Павла, цілителя архидиякона гр. кат. Капитули в Перемислі. Гімназійну науку почав у Дрогобичі, а скінчив в Академічній гімназії у Львові. У Львові і в Перемислі відбув теологічні студії. Вже тоді, в Духовній Семінарії, належав до ініціаторів заснування читальні для питомців і був першим її бібліотекарем. Опісля студіював ще на філософському факультеті Віденського університету слов'янську філологію в проф. Міколюшка. Тоді теж відбув подорожі по Західній Європі: крім Австрії побував у Німеччині, Швейцарії та Італії.

По висвяченні 1885 р. працював спершу сотрудником перемиської катедри. Опісля перенісся до станіславівської єпархії: тут став катехитом, а потім парохом у Снятині, звідки перейшов на парохію до Босир, де працював від 1893 р. до своєї смерті 1935 р. Донька о. Северина виїхала заміж за відомого діяча й організатора українського міщанства в Тернополі, проф. гімназії Іларія Брикювича. Його єдиний син загинув у перших днях світової війни 1914 р.

Про його діяльність у парохії - пор. статті про Босир, Сокиринці, Кошопинички. Та не тільки парохія, але й увесь гусятинський повіт були

тереном його громадянської діяльності. Він заснував по сусідніх селах читальні "Просвіти" і кредитові кооперативи. Заснував у Гусятині філію тов. "Просвіти" і довгі роки був її головою. За заслуги на полі просвітнянської діяльності іменовано його почесним членом тов. "Просвіта" в 1926 р.

О. Северин належав теж до ініціаторів і засновників товариств "Народний Дім" і "Згода" в Копичинцях та кооперативи "Збруч" у Гусятині.

Під час рільничого страйку 1902 р. з доручення Народного Комітету у Львові посередничив між селянами і ділками і довів до закінчення страйків на користь страйкарів.

Найбільше енергії та витратилося о. Матковський виявив у часі боротьби за виборчу реформу до австрійського парламенту, за загальне, рівне, таємне і безпосереднє виборче право. Тоді багато віч відбулося при його активній участі і під його провідом. Виборча боротьба була особливою гострою в нашій окрузі (Гусятин-Скала), де кандидував брат колишнього намісника Галичини і міністра внутрішніх справ Австрії, графа Агенора Голуховського, власник великих земельних посілів у селі Скала-Гусятин. Він то спровадив карний відділ мадярів на нашу село. Оповідали, що о. Матковський запросив коменданта відділу на обід, де познайомив його з ситуацією, і в результаті військо зовсім львівсько поводитися з українським населенням. Чув я від о. Матковського, як у часі виборів не раз вистові вночі приносили йому звідомлення, заступаючи в вікно: "Ми, отченку, маємо стільки і стільки голосів у нашій селі".

До своєї праці мав також помічників між духовенством, як давнього приятеля із семінарійних часів о. Климента Соєницького з Галинківиш, о. Івана Бриквича з Кривенького, о. Анатолія Малиновського, сотрудики в Копичинцях, опісля пароха Чабарівки, та інших молодших священників.

По селах за спонукую о. Матковського організувалися пожево-гімнастичні товариства "Соколи" та "Січ". Пригадую собі, як у моєму селі в 1912 р. на Йорданські свята члени тов. "Сокол", коло 60 хлопців і дівчат, під провідом учителя Володимира Змрочка в присутності о. Матковського склали присягу, що весь рік не будуть пити алкогольних напків. Деякі з них на все життя залишилися абстинентами.

О. Матковський старався, щоб селяни посілали свої діти до вищих шкіл і часто помагав їм матеріально.

О. Матковський належав до повітового автономного органу "Повітового Відділу" в Гусятині і був його віцепрезидентом. Там він завжди заступав інтереси селян.

В часі війни, в 1917 р. з о. Бриквичем та М. Кінаевичем поїхав до Військової Команди російської армії в Кам'яни на Поділлі, щоб інтересувати в справі арештованих українських священників. У результаті його інтервенції випущено на волю 62 священників.

В 1918-1919 рр. був членом Національної Ради ЗУНР в Станіславові, де працював у кількох комісіях. Також по війні належав до активних членів УНДО.

Коли в 1919 р. поляки окупували Галичину, то запросили о. Матковського як віцепрезидента Повітового Відділу, щоб сказав своє слово. Та коли він почав промовляти українською мовою, тоді одні з учасників заперестували проти вживання української мови. О. Северин із великою відвагою сказав: "Якщо той молодик не вийде з залі, то я говорити не буду." І молодий поляк вийшов.

О. Матковський працював теж науково. Він був дійсним членом Богословського Наукового Товариства, мав багато написаних праць і сподівався колись їх видати друком. Написав м. і. книжку "Три синодальні архирей", але на її видання не дістав дозволу в станіславській дієспі, а видав її приятель о. Матковського, о. Стефанович у львівській архидієспі. Ренту рукописів напевно пропала.

В останніх часах свого життя о. Матковський, хоч був немічний і слабкий, проте далі інтересувався кожною ділянкою українського життя, де вже працювали його учні та вихованки.

Тяжко недужий о. Северин помер у Тернополі в домі свого зятя, проф. Бриквича. Я був свідком відкриття великого портрета о. Матковського в великій читальній залі в моєму селі, Сокиринцях. Коли відкрито портрет, всі присутні як один заплакали сльозами вдячності для свого добродія та з жалю за тяжкою втратою.

Віктор Андрієвський у своїх споминах подав таку силю о. С. Матковського: "Пригадую старенького панотця Матковського. Я з ним говорив, а також був у нього в гостині. Він мав два факультети і об'їздив пів Європи, говорив, розуміється, крім польської мови по-німецьки і по-латині, а при тім був простим сільським священником, любив свою паству, болів інтересами мужика, заснував кооперативи, читальні і т. д. Нема що говорити про його відданість українській національній ідеї." (Віктор Андрієвський "З минулого", II том, стор. 190).

Подав Антін Слободяк

О. ІВАН БРИКОВИЧ (1875-1951)

О. Іван Бриквич народився 1875 р. в Тернополі в патріотичній мішанській сім'ї; його молодший брат, гімн. проф. Іларій Бриквич був визначним організатором тернопільського мішанства. О. Іван закінчив гімназію науку в Тернополі, теологічні студії в львівському університеті, був висвячений у 1898 р. Одружений з Оленою Кисілевською, дочкою о. Ісидора, пароха в Крегульці, по кількох роках душпастирства в Львівській архидієспі перенісся до Станіславської єпархії, де дістав послуду в Кривеньк як помічник-сотрудник старенького пароха о. Йосифа Левинського, діла своєї дружини. По смерті о. Левинського 1918 р. став завідателем, а з р. 1921 парохом Кривенького.

Перебуваючи сорок літ душпастирем на одному місці, о. Бриквич знав докладно своїх парохіян сіл Кривенького та Василькова наче свою рідню. А

тому, що в поведінці з парохіянами був привітний і жартівливий, здобув собі в них велику симпатію та пошану і міг розгорнути в селі велику релігійну і громадську діяльність.

Надеждав до найкращих проповідників в околиці, тому не тільки його парохіяни горнулися до його наук, але й доколишні села та міста запрошували його з проповідями та промовами на релігійних та національних святах. Але за проповіді на могилі-пам'ятнику борцям за волю України в Товстеньким о. Бриковичеві приходилося не раз їхати на переслухання до Староства, ставати перед судом, а навіть бути засудженим. Також у часі т. зв. пацифікації його арештували й тримали в тюрмі.

о. Іван Брикович

О. Брикович звертав велику увагу на виховання сільської молоді, він теж піднірав акцію посилення селянських дітей до вищих шкіл.

У початках душпастирської праці звернув увагу передусім на викоринення п'янства, що і морально, і матеріально нищило наших селян; а важива інколи і драстичних засобів, коли не помагали слова. Однієї неділі, пертаючиш пізнім вечором із родиною з відвідин о. Матковського в Босирах, почув п'яні крики, що доходили з корчми. О. Брикович, що любив сам поводити кінями, передав новоди дружині, а сам зіскочив із батоном у руках і збіг до корчми. По хвилині в корчмі запанувала тиша, тільки через бічні двері та вікна висакували п'яні постаті. А власник корчми не новажився навіть запротестувати. Але в церкві о. Брикович лагіно промовляв до сумління. Його тактика увінчалася успіхом. В парохії засновано братство тверезости, черевлено ілєбісцит за знесення корчми в селі, так що по першій війні корчми в Кривенькім не було.

У 1918-9 рр. о. Брикович брав живу участь у творенні української держави, а в часі відступу УГА за Збруч подався з 9-ю Бєстєлюю Бригадою і був іменованій її полєвим духовником після злобуття Бердичева. Місцеве газєта, подаючи звідомлення з богослужєння для війська УГА, назвала о. Бриковича "золотоустим". В одному селі відправляв богослужєння в церкві за зголоу місцевого священника-москаля. Коли сєляни, що прийшли на богослужєння, почувли вперше знаменито виголошену проповідь українською мовою, були такі захоплєні, що вислали делегацию до Коменданта Бригади з пропозицією замінити їх батюшку "капала" на "хорошого українця", заявляючи готовість дати за цю заміну 40 пудів вівса для конєй, якого сиривд бракувало нашій армії. Та не й по війні прокралєся відпоручичий того села через Збруч до Кривенького з відомістю, що їх "батюшка" номер і вони запрошують о. Бриковича, щоб переїхав до них.

О. Брикович виконував обов'язки полевого духовника і в найтяжчих

хвилинах УГА. Коли тиф десятикував армію, він ніс волякам поміч і розраду. А коли весною 1920 р. рєшткє 9-ої Бригади та інших відділів принєводєні були переорганізуватися в 4-ий піхотний полк Червоної Української Армії в містєчку Чєчєльнику, то й тоді наші воляки не підпали під вплив агітації політруків і не допустили до усунєння полевого духовника, так що о. Брикович ладі відправляв Службу Божу і виголошував патріотичні проповіді. Аж коли поляки при кінці квітня 1920 р. роззброїли рєшткє армії за Збручем, о. Брикович продістався через Збруч до своєї парохії та родини.

Мрією о. Бриковича було спочити по смерті на кладовищі в Кривенькім серед своїх парохіян. Але окупанія нашої землі москєвськими бєльшєвиками не дозволила на це. Вигнаній із своєї парохії помер у Колодєвнє на Стєпанєвєвичинє днє 11 сєрпня 1951 р.

Парохіяльна церква "на Горі"
в Копичинцях

Іконостас у церкві "на Горі"

Повітове місто

КОПИЧИНЦІ

За австрійських часів Копичинці поруч Гусятина були осідком Повітового Суду для північно-західної частини повіту. Після знищення Гусятина на початку війни 1914 р. Копичинці стали центром повіту. Вже під час війни були осідком російського "уездного начальника", після повороту Австрії новим осідком австрійського Староства, після Листопадового Зриву осідком Комісаріату, за польської окупації польського Староства, під час другої війни — повітової німецької влади.

Статистичні відомості про місто Копичинці (Kopyschynce): Загальна площа 5510 гектарів тому числі 3192 гектарів сільськогосподарської, з того орного поля 3416 гектарів (1452). Число дворів: 1921 р. 1195, 1931 1410. Число населення: 1900 р. 7714, 1910 7606, 1921 8146, 1931 8732. За австр. стат. 1900 р. в громаді 3103 гр. кат., 1883 р. кат., 2197 мов., 7 инш.; у дворі 190 гр. кат., 260 р. к., 73 мов., 1 инш. Мова: в громаді 3180 укр., 3785 поль., 54 нім.; у дворі 31 (1) укр., 473 поль. (До разунку бракує в мовній статистиці 81 душа!). Пошта, залізн. станція, жандармерія на місці.

Копичинці (з наголосом на складі -пи-) положені в долині західної Нічлави (східне рамено, Пробіжницьке, зливається з західним поївно нижче Колиндиян). Річка формується тут із двох потоків, Яблунівсько-Сухостваського і Стрилки, що зливаються до меншого, північного ставу, а з нього до південного, великого. Громада Копичинці складалася з кількох частин, що колись були окремими оселями. На захід від ставів та річки, починаючи з півночі, важливіші частини називались: Казинівищина, де при пляху до Хоросткова-Горнополя стояли казарми КОП-у ("Корпус Охрони Пограниччя"), далі Хомяківка (на північ від шляху школа і костел), а ще далі на південь пам'ятник знесення пащини, потім вже власне місто з ринком. Над самою річкою була Кезьжина, а даліше частина на південь від шляху до Чорткова — Кутель або Гетьманщина, де стояла стара дерев'яна церква Воздвиження Чесного Хреста, а при ній мешкав постійно священник-помічник ("сотрудник"). На схід від ставів та річки, починаючи з півночі, лежали Кабівці, далі Баворівщина, кудию йшов битий шлях на Гусятин, потім Бетьки в районі лісу, а над ставом падає графів Баворовських із великим парком. Південно-східна частина Копичинців називалась "Гора". Тут стояла в XIX стол. стара дерев'яна церква Різдва Христового, а на початку XX стол. 1900 р. побудована, а 1903 р. поблагословлена, мурована простора церква св. Миколая. Далі на південь, вселя дорога до Пробіжної, а відгалуженням на схід була бита дорога-поїзд до залізничної станції, побудованої на краю ліса, що була важливим вузлом залізничних сполучень лінії Тернопіль-Чортків та залізничної відноги до Гусятина.

Великі ліси на південь від битого шляху на Густині кінчалися під Кругульцем, на південь сягали близько села Конобинців. При дорозі до Кругульця, за залізничним мостом лінії на Тернопіль, росли колись селянські сади, найбільший з них "Палів сад"; можливо, що колись там були хутори. Адміністратор поштів г-р Баворовський всі ті сади виманив від селян горілкою та дровами. За Польщі росло там ще кільканадцять яблунь, свіжків минулого.

На захід від міста починались інші ліси, що лучилися з яблунівськими.

Центральною українською будівлею в Количинцях був "Народний Дім" при битому шляху на Чортків, на межі властивого міста і Гетьманщини.

Дем'ян Еліш

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ КОПИЧИНЦІВ

Історія Количинців починається в лісах Поділля, що їх винищувало для будови, або на городи, поля, пасовиська. Залишки давніх черепків чи крем'яних топирів, веретільних головок, що показуються на поверхні при оранні, вказують на заселені місця, з якими зв'язані також назви окремих частин міста і піль, як Кабівці, Гранівська (Гринівська), Рудка, Мандриків Горб, За Галамбцем, Гайворони, Кардашівка, Швайчина, Прохівці, Гавришівка, Хом'яківка, Ксенячина, Бетків, Гора-Мараки, Кутеш, Новіці: Гетьманщина, Калинівщина, Баворівщина, Забуті: Снявщина, Лудеччина, Людиччина, Гололівка, Підвищенці. Частини лісу: Козаччина, Фешаків Горб, Кругляк. Згадати треба й про сліди давнього поселення на горбі коло Котівки. Розкопи на полях недалеко Сухоставу та на південним схилі коло ставу в Количинцях вказують, що то були поселення наших предків з VIII-IX століть.

На теперішні Количинці складалась кілька частин, що мають свої окремі історії. Кабівці — то найдавніша назва оселі, де був боярський осередок із церквою св. Миколая, що давно там не існує. Назва Кабівці — то може поганські Капиші, або давні печі "кабини", або родове прізвище боярина. Гранівська — то пізніша Снявщина з 1400-их років. Грановський правив Поділлям в імені литовського князя. Війни за Поділля між литовцями, мадярами і поляками тягнулись від 1340 до 1434 р. Червона Русь належала до Людовика Угорського від 1372 до 1387 р. З тих часів походять назви Мандриків Горб (Монтекіра), Кардашівка. Довга межа відділяла Кардашівку, пізнішу Калинівщину, від поштів Грановського, який почав звати себе Снявським, коли оженився з Снявською. "За Галамбцем" — це відгомін наїзду мадярів, що відкликалися на право спадщини через посвоячення з галицькими князями. В недалеких Конобинцях частину села називали "Венгри", а Баторські, Маркушевські мішались з татарськими Балами, Бульчаками, Шелегеями, Кіндяками тощо.

Швайчина, Прохівці, Гавришівка — то окремі двори, з яких залишилися тільки назви. Хом'яківка, Гололівка — то оселі, де на вигоні нібито 1443 р. створено "Ксеняжину" латинських парохів, із полем "Кісбанки" на Котівських

Количинці.

Стара дерев'яна церква на "Гетьманщині" (на "Кутці")

полях, а для спільної парохії "Копичинум - Кочубинум" (Копичини - Кошобини?) побудовано костел для 30 душ латинян.

Гора (колинці "Мораки" — Мараки?) — то місце, де польський шляхтич Бєстєвський з Бєстєвни, що почав себе називати Копичинським чи Копечинським, побудував у лісах укріплене місце "опидум", оточене водою ставу. Саме Бєстєвські заснували латинську парохію 1443 р. На Горі побудовано теж другу церкву: Рождєства.

Польська шляхта вводила себе найзлом у володіння давніх власників із часів галицького князівства і протягала їх із спадкових дїбр, а ті втікали до татарів і разом з ними перетягли на батьківщину. Так постала і Балиш-Качибєйш з приналежним до неї простором і укріпленням Балів у Кошобинцях, Зеленим Кутом, Нарайківю, Кордубайківю тощо.

До 1700-их років Копичинці були селом з назвами: Кабівці, Хом'яківка, Кутєнь, Кардашівка, Гора-Мораки з "опидум", укріпленим місцем, і належали до трьох панів із трьома церквами та двома "замками". Простір із землями та лісами був поділений на дві частини: Гетьманщина і Копичинці з "торговим місцем". До "опидуму" Копичинці належали: Гора, Бєтєйш та Баворівщина, далі місто з Кєсєжєноу та частина Хом'яківки, а також Котівка з Текєлєвоу. А до Гетьманщини належали Кабівці, Кардашівка, Калінівщина, частина Хом'яківки, "при місті", Голодїйєвка, Кутєнь і Гавришєва.

Згадати треба, що в 1640-их роках Гетьманщина належала до Мартїна Лудєського. За нього, мабуть, збудували третю церкву "Чєсного Хрєста" на Кутїї, звану і досі "гєтьманською". Згодом відомості та слїди з документів і хроніки, що була при костелі, подають, що в часах повстання Хмєльницького знищено замок та костел і впродовж 40 літ не було костела і "загинув слїд євської єрєшї".

Аж 1688 р. ротмістр польського війська Семен Баворовський став власником частини Копичинців. Про ті часи поміщено в записках Ульриха з Вєрдуму про подорож 1672-73 рр. З Миклушинці 26 липня 1672 р., виминаючи Терєбовлю праворуч, через містєчко Янів і через Яблунів, де виспано невисокої шанї, ми перєїхали до Копичинців п'ять миль. Копичинці — то отвертє містєчко, положєне на трьох горах, оточєне і розділєне озєрєм-ставом. Замок лєжить на боїх звєсім оуєстїїлїй. Поля тут назагал неєврожайні... Тодї зачїнаєтьєся вїдбулов укріплєного мїєця, до якого, як подає переказ, привєзєно куцїв-жївїї із Кошобинцїв. Замєсєчок Калїновських, мєжє збудованє пїзніше з валами, обведєне ровом з водою, було також знищєне і залишилось невідбудованє при фїльварку "гєтьманським" Калїнівщини.

При "укріплєнїї мїєцї" Баворовський побудували палац, також вїдбуловали дерев'яний костел, що його описїя змїстєчка Гайдамаччина. А в р. 1743 поклав фундаменти під мурований костел у своїй "Гєтьманщинї" Людєвїк Калїновський, одначє докінчїи його шовїю в р. 1802 вєжє Матїй Баворовський, коли то в початках австрїйського панування лїдїчї ставали шляхтичами.

баронами, графами на підставі "опинї" та генеалогїї, підписуваної староста-ми.

За Австрїї коло 1830 р. в двох частинах Копичинців було 430 домів, в тому числї 85 жївїльєських. Найдавнїшї нагробнї камєї жївїї мали дату 1710-их років. А найдавнїша датована пам'ятка в Копичинцях — то кам'яний нагробний хрєст з 1603 р. на горї Шлїкудї при "Довгїй вулицї". Подібний пам'ятник у лїсї "коло попадї" в Кошобинцях походив із 1770 р. Коло церкви "на Горї" були також три намогильні хрєсти з 1706 і 1714 р.

Кам'яний хрест з 1603 р. на горї Шлїкудї

Із записок при костелї можна вичитати, що ще в 1619 р. діляч сєла Кловиниї призначив "дєєстїну" для бакалавра-вчитєля. А при церкві "на Горї" була дяківка, де вчили дяки з псалтиря читати. Для школи був призначєний дохід із поля т. зв. "шкільного". В 1805 р. австрїйський уряд перемїнив що школу на "тривїяльну" (читати, писати, рахувати) і дав її під нагляд латинський Конєєсторїї. Польські пани та євєндлї, що 1772 р. опинилися пїд Австрїєю, ставились неприхильно до навчання українцїв. Грамотних вїддавали в рекрути. В дворах, що були одначєсно адмїнїстраційним урядом громад, працювали поляки, або нїмці та чєхї, наванї з Заходу. Про тривїяльну школу в Копичинцях мєємо згадує 1823 р. А в 1852 р. жївїєся вчитєль тривїяльної школи окружїї владї Чортківської Округи в Залїшєках, що латинський парох не дєє належєний йому за науку дїтєй 12 кїрїв збїжжє, згїдно із зобов'язанням з 21 сєрєпня 1816 р. В 1860 р. було зобов'язано ходити до школи 200 дїтєй, але з них лише чєтєвєрта частина ходила.

Вїд 1848 р. по 1882 мешканцї Копичинців, сєлянї, мїщанї та жїдї, жївїї жїтїєм малєго мїстєчка. З полїду на двї частинї, з яких кожнє мала свого вїста, стали мїєстом з одною громадською зєврїєстїю, з бургомїєстром, а при адмїнїстраційній змїнї окружїї на повїтї були коротко в 1863 р. осїєком повїтовїї владї. Звїдомлєння "Провїдїєння по державним просторї Галичини на 1864 р." (нїмєцькою мовою) подає такі вїдомостї: До повїту Копичинцї належало 28 катаєтральних громад, а самє 3 мїєста і 25 сїл з 34,148 мешканцями в 5,391 домах, де жїло 7,259 родин. Староста Олєкс. Лєчєвський з 7 працівниками і з урядом податковим ІІ клєєєсї з "поборною" Августом Тїлеманом і 4 працівниками — примїшуєвалїєся у домї Шєрїє. (За Полїєдї до другїїї свїтовїї вїєни власником того дому був український Повїтовий Союз Коопєратив). Судоводєство пїдїєгалє Окружєному Судовї в Тєрїєполї, а в Копичинцях був радник Рїшард Завадєський. Поштмїєєстром

був Вінцент Філерер. В Копичинцях стояло для зміни 12 пар поштових коней. Нагляд над "шасарською" дорогою мав Антін Філіппович у Сухоставі. Відділ львівської жандармерії з "дутом" у Тернополі мав у Копичинцях свій "постеруток". У тривіальній школі вчителем був Миколай Гадіковський, крім нього ще один учитель-помічник. До школи ходило 112 учнів, хоч зобов'язаних до науки було 744. Нагляд над школами Чортківської округи мав латинський парох Будзанова Міхал Кульчицький. Школи в селах повіту підлягали о. Михайлові Галбівському, парохам Кругуляк. Парохом був о. Яків Шанковський, секретником о. Антін Туркевич, пізніший парох Оршківців. Копичинці з Котівкою й Тетлівкою парохували голі 2795 душ. Лікарі "від ран" – Герман Грубін і Алекс. М'єжєвський, акушерки – Анна Грін, Катерина Гумініська і Марія Руткевич, аптекар – Петро Знамірський.

В 1848 р. була знесена панщина. В ті часи жив у недалекій селі Унієлі знаний із діяльності в окрузі юрист Іван Борискевич (1815-1892), що його 1861 р. вибрано послом до австрійського парламенту. Писання Шевченка та Шанкевича і освітня діяльність таких людей, як Борискевич, захопили до науки також багато Копичинчан. У 1870-их і 1880-их роках вони почали посидати своїх синів до середніх шкіл у Тернополі, Бучачі, Бережанах та й у Львові. Молоді люди, покинувши науку, ставали вчителями, як Федір Турчан у Гиньчу, Василь Ілія (Еліїв) у Сокалі, Йосиф Петрицький у Ренужинцях, а Михайло Петрицький, покинувши вчительство, став редактором, а описав послом до австрійського парламенту. Петро і Павло Петрицькі були священиками. Степан Петрицький – лікарем (виїхав до Бразилії). Лікарем був теж д-р Лука Сафян, що відкрив канцелярію в ріднім місті. Степан Созанський був податковим урядовцем у Динові.

Молода генерація підготувала своїх батьків до заснування 1882 р. першої читальні в Копичинцях. Вже 1884 р., 10 серпня, відкритою в читальні "лекціаторсько-музикальній вечер", на якому деклямовано "Наймичку" Шевченка і співано пісні "Боже, боже покровитель", "Мир вам, браття", "Ще не вмерла Україна", "Шість нам Боже" тощо.

Ті роки були бурхливі в боротьбі з польськими панамі за права, що їх давала австрійська конституція. По містах і селах Галичини відбувалися віча і збори. В 1883 р. вибрано послом до галицького сойму о. Микола Січинського (1850-94), батька Мирослава, який 1908 р. брав австрійського намісника Галичини, графа Андрія Потоцького. В травні 1884 р. стався в Копичинцях пожежа, про яку писали газети, а Іван Франко в "Сучасній Літосі" під днем 5 травня занотував:

"В Копичинцях, браття, стріляють люде!
За те, що в аргент ся наперли,
Немов би то всі ми без кутів дверей,
Без замків рабами не мерли."

Про ту подію оповідали в Копичинцях, що граф Баворський забрав кодо 2 га громадської толоки під будову дому і під саж при своїм фільварку на Кабівцях-Баворівщині. Люди заворушилися і в неспокійній гуртом до бургомістра Томка Турчаневича з протестом. Він покликав жандармів, які

розганяли людей і арештували. А коли люди хотіли арештованих відібрати, жандарми почали стріляти і було ц'яток тяжкораних і вбитих.

Культурно-освітнє, навіть політичне життя при кінці XIX і на початку XX стол. розвивалося під проводом незвичайно діяльних священиків-помічників ("сотрудників"), що були при "гетьманській" церкві на Кутні. По о. Миколі Січинським прийшов о. Іван Виницький, описав о. Струмінський (1890), о. Йосиф Вигнанський (1904), о. Анатоль Малиновський. Організаційний провід спочинав в руках д-ра Луки Сафяна. Почали засновувати окремі читальні: на Калінівщині, Баворівщині, Гетьманщині тощо. Одночасно закликали організувати економічні товариства. Була заснована "Руська крамниця" в місті і на Баворівщині з назвою "Січ". Знайшлися активні організатори села, як Іван Пендзівол, в місті – Андрій Чичка, Микола Петрицький.

В 1897 р. організовано кредитове товариство "Згода" та "Воскресеніє", яке почало будувати "Народного Дому" з великою залогою на театральні вистави, концерти, повітові збори тощо. Віззю "До всієї доброземлячої Русі" підписав комітет: о. С. Матковський, о. Н. Темницький, о. декан Д. Бахталовський, о. Ід. Симеонів, о. К. Лукасевич, о. Іс. Кисілевський, о. Струмінський, о. В. Білинський, о. Кл. Соневицький, д-р Л. Сафян, суддя Т. Яскулук, суддя Ів. Кивелюк, Вол. Навроцький, Ів. Боб'як, Ів. Шмата, Кость Ілія (Еліїв), В. Мотика, Міштак, Н. Гонта і Пидишчук.

Зібрано 2200 корон уділів, 2774 кор. резервних фондів, 7500 кредиту. 2 червня 1904 р. відбулося посвячення фундаментів. Побудовано половину дому.

Провідним організатором рілничного страйку в повіті 1902 р. був Михайло Петрицький, що в тому часі почав видавати тижневик "Гайдамаки" у Львові.

Від Редакції: До статті додано список використаної літератури (42 числа). Не подасмо його через брак місця.

Анна Садовська-Денисюк

СПОГАДИ ПРО КОПИЧИНЦІ В РР. 1910-19

Мої спогади про Копичинці починаються з днем 1 липня 1910 р., коли я по скінченню студій приїхала до моїх батьків, що в травні 1910 р. продали свою реальність у Целієві і перенеслися до Копичинців. Зараз наступного дня по моїм приїзді прийшов до нас д-р Лука Сафян і заангажував мене на урядничку кредитової установи "Згода", бо я в тому часі єдиня з українців мала відповідну фахову освіту. Там я мала нагоду пізнати життя не лише міста, але й повіту.

Парохом у Копичинцях, у третьому поколінні після діда і батька, був о. Петро Шанковський, а "сотрудником" о. Йосиф Вигнанський, визначний проповідник; однак вже в найближчих місяцях відійшов із Копичинців, доставив парохію в Лисівцях, пов. Заліщики. На його місце прийшов о. Анатоль Малиновський, також визначний проповідник, люблений громадою.

"Народний Дім" — поверхова камениця, в тому часі була вибудувана лише частинно, тобто на половину. Була там велика театральна зала, в партері примішлась теж споживча кооператива і кредитове товариство "Згода". В найближчому часі побудовано другу половину на приміщення гімназії. Будовою "Народного Дому" був зашквалений увесь повіт, пожежертви пили з усіх шарів українського населення. Зокрема треба згадати участь копичинських міщан, і тих, що вкладали фізичну працю, і тих, що дарували камінь та шутер на будову із своїх каменярень в околиці міста, а головню їх провідника Костя Елісева, поважного і любленого громадянина, що дарував цеглу. До піонерів будови належав 80-літній Олекса Сафін, батько д-ра Луки і Стефана Сафінян, що подарував площу на будову. Головою будівельного комітету обрано мого батька, Захарія Садовського, тоді 78-літнього дідуся, що мав практику в будові, переїхавши в літо будови церков у Самодусках і Целієві. Батько жертвував 20 стовів каменю і мав нагляд над будовою, дождаючи двічі або тричі в тижні з Целієва. Слід зазначити, що до будови "Народного Дому" причинилися своїми пожежертвами також і копичинські жиди.

В Копичинцях діяла також учительська організація "Васна Поміч", якої головою був мій батько. В повіті вчителі були зразково організовані. Копичинці були теж повітовим центром організації студентів; тут існувала "Секція Українського Студентського Союзу", що делегувала своїх членів на зустрічі читальні у повіті, улаштовувала театральні вистави в вакаційному часі, як "Невольника" тощо.

В місті існував гарний міщанський хор "Боян", а диригентом його був учитель гімназії Павло Волявський. Дуже добре розвивалась приватна гімназія Українського Педагогічного Товариства під проводом свого директора, проф. Олега Целєвича. Незвичайно успішно розвивалась кредиторська "Згода", якої директором був Адріян Височанський, що помер у часі московської інвазії (15 лютого 1916 р.)

Однак цей розвиток та взагалі існування всіх наших установ та всього шкільництва в повіті увірвалось нагло з вибухом війни 1914 р., коли царські армії зайняли Галичину. Тоді все організоване життя в громадах замерло. Московська інвазія тривала в нас найдовше з цілої Галичини, бо аж до липня 1917 р., коли фронт спинився на Збручі, де ще довгий час у прикордонних селах продовжувалась воєнна руйна.

*Кост' Еліс,
батько автора статті з історії
Копичинців*

По відвороті російських армій 1917 р. відновлено більшість товариств, між ними і кредитове товариство "Згода". Скликано Загальні Збори і вибрано нову управу, до якої ввійшли: Ванда Височанська, дружина померлого директора, Анна Садовська як директор-кигвод і Стефан Сафінян, брат д-ра Луки, як директор-касир. Ми з великим запалом почали продовжувати нашу працю.

В жовтні 1918 р. почалась підготовка до Листопадового Зриву, опісля перебрания влади, а далі українсько-польська війна. Коли в липні 1919 р. українська армія відступила за Збруч, поляки поарештували нас, а всі установи закрили. Незабаром я залишила Копичинці.

*Захарій Садовський з дочкою
Анною, авторкою спогадів.*

Додам ще кілька слів про мого батька Захарія Садовського. Народився 1830 р. в місті Підгайцях, на 10-ому році життя почав учитися в місцевого дяка, а в 1850 р., маючи 20 літ життя, став вже дяковчителем. Коли на початку 60-их рр. XIX стол. сформовано для доповнення фахової освіти учительські курси, т.зв. малі вчительські семінарії, батько поїхав на ті курси і по скінченню їх 1864 р. листав учительський посаду в Товстенцях (1864-1880). Додам, що список Хоминшин, родом із Галичківців, був його учнем. Опісля перенесли його до села Самодусь, де вчителював у рр. 1880-1907. Того року перейшов на емеритурю, коли мав за собою 45 літ дяковчительської служби по зарахуванні йому до емеритури тільки двох років дяковчительської служби. Платня його спочатку була в натурі: річно 2 кірші жита (200 кг), і кореш імениті і папа для худоби. Але батько мав 400 пнів наскі і провадив велике господарство. З того міг утримати в школах 9 дітей (7 хлопців і 2 дочки). Сини студіювали: двоє в учительській семінарії, трьох теологів, двоє померло учнями гімназій. Батько помер 1928 р., проживши 98 років.

Клим Чичка-Андрієнко

СПОГАДИ ПРО МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ В КОПИЧИНЦЯХ ТА ОКОЛИЦІ ДО ПЕРШОЇ ВІЙНИ

Перед першою війною музичне життя в Копичинцях помітно процвітало, виявляючи при тому чимало визначних талантів. По деяких селах були дуже добрі церковні хори, організувались і світські, що виступали на концертах, деколи і в Копичинцях. Деякі священики в повіті визначались прекрасними

голосами. Бачу ще сьогодні о. Мадюньського, о. Рогошевського, а із старших о. Витовта Білинського, чую його теноровий голос, і о. Климентія Соневицького з його низьким, басовим голосом. Дружина о. Рогошевського аккомпанювала на фортепіано на моїх концертах в Копичинцях.

Пригадую собі ще деякі визначні одиниці. Знаменитий скрипаль Саген Турула улаштував концерти в Хоросткові. Виступала на концертах славно на всю околицю визначна піаністка Ростислава Білинська, пізніше заміжня Темницька, що мала тоді вже за собою вищі музичні ступіні. В останніх роках перед війною виступала теж на концертах у Копичинцях відома оперна співачка-сопрано Філомена Лопатинська, дружина адвоката д-ра Лева, що саме відкрив був адвокатську канцелярію в Копичинцях (згинув на фронті в перших днях війни). Їх син, Фавст Лопатинський, пізніше славний актор і режисер із школи Курбаса, був тоді учнем копичинської гімназії і вже тоді виявляв великий акторський талант у шкільних виставах.

А що вже казати про Дениса Познанського, сина о. Володимира, пароха Товстенського, з професії вчителя гімназії! Він організував був у селі не лише зразковий хор, але й малу оркестру з селян, що було унікально у тому часі. Сам він грав на багатьох інструментах, зокрема блискуче на скрипці, влаштовував концерти в Копичинцях та Густині, що стояли на високому рівні. Це був незвичайний музичний талант, диригент і композитор. Мав за собою власні композиції, як, напри., великий музичний твір на мішаний хор у супроводі оркестри "Гермистий шлях" на власні слова, також оркестральний твір "В'язанку українських пісень", расподію. Помер молодим на розрив серця під час диригування хором у церкві. А церковним хором у Копичинцях диригував замісний урядовець Константин Ласовський, батько музикальних дітей: оперної співачки Євгенії, опісля зам. Старшикої, Ольги, зам. Соневицької, В'ячеслава. І знову спогад: бачу його, веселого, повного мистецької енергії. Часто заходив до нас із співаником наших чудових пісень. У нас вдома всі співали. Я сьогодні чую його голос, бачу його елестичну постать, ясні, повні радості очі. Пригадую собі теж диригента, студ. університету Володимира Держирку, пізніше емігранта до Канади. І непересічно талановитого музиканта, студента Михайла Гордія з Чорнокині! Не можна ж мимнути мовчанкою поставлену Копичинською Секцією Українського Студентського Союзу на виставі 1910 р. виставу "Невольника" в Копичинцях, Густині та Боршеві. Організовано було оркестру з музик із різних сіл повіту, до якої і я належав, під диригентурою М. Гордія, в ролі кобзаря виступав студент Антін Бабій, гарний тенор.

Від Редакції. Автор повних споминок, Клим Чичка, народився 1885 р. в Копичинцях. Був сином місцевого діяльного мішаника Андрія, звідки його пізніший артистичний пеклоном: Клим Чичка-Андрієнко, німецькою мовою Clemens Andrijenko. Копичинців вчительську семінарію в Тернополі, де визначився в семінарійній оркестрі як скрипаль, декілька літ учительовав, працюючи одночасно над освітньою селом (пор. нижче село Горнолиця), опісля на гімназійних курсах у Копичинцях. Але, бажаччи перейти на університетські студії, доповнив гімназійну матуру. Проте тому, що визначався ще змоду непересічним теноровим голосом, перемогло остаточно його

замидування до музики, він рішився присвятитися музичній професії і відбув студії содового співу у проф. Високої Музичної Школи у Відні Ранієр-Горбовського, а вернувшись до Галичини, у Львові у проф. Філяма-Фломянського. В 1922 р. виступав у Львівській опері. Та на тім не зупинився: поїхав до Берліну, щоб там, маючи до диспозиції велику державну бібліотеку, поглибити студії теоретичної літератури з діянки фізіології, ларингології, акустики і механіки та педагогіки співу. Ці студії забрали йому сім років у Берліні (1927-34). Результатом його студій було готових до друку сім праць. При цьому не занедбував і розвитку власного голосу, а з 1934 р. розпочав припинену мистецьку діяльність, виступаючи з незвичайним успіхом у репрезентативних концертних залах Берліну. Перед нами програмки з концерту в лютому 1938 р., де опубліковано довгу низку найкращих оцінок співака, як, напри., проф. Людвіга Гесса: "Один із найбільше феноменальних голосів, які я колинебудь чув у моєму житті, справжній геній співу". Реферуючи про ці успіхи, В. Барвінський висловлює побажання, щоб співак завітав до Львова. Але діялось це напередодні другої війни. А тим часом гітлерівська влада почала ставатись ворожо до чужинців-артистів, якщо вони не пішли на службу їхній пропаганді. Наш мистець хоч-не-хоч мусів обмежитись педагогічною діяльністю і виїхати в глуху провінцію, до Ротенбургу над Фульдаю. Після 1945 р. поновив свою співачку діяльність (м.і. співав в українському таборі в Корнбургу), хоч літа надцербрили силу мистця. Згодом почав занепадати на здоров'я, а в однім з останніх листів до нас, згадуючи рідні Копичинці і колишніх знайомих, пише: "Минуло! І ми ідемо назустріч Вічності... Думками з Вами." Помер 5 березня 1967 р.

Клим Чичка Андрієнко

Д-р Михайло Соневицький

ПЕРЕДІСТОРІЯ ГІМНАЗІЇ УПТ В КОПИЧИНЦЯХ

Коли польська більшість у Галицькому Союзі не допускала до заснування українських державних середніх шкіл, зате навпаки поширювала невпинно сітку польських гімназій і реальних шкіл на нашій території Галичини, серед українського суспільства зродився самооборонний рух на підставі творення українських приватних середніх шкіл. Приклад дав о. О. Ваньо в Заланові, рогагинського повіту, що заснував у себе на селі підготівний курс до гімназій та курс науки і класи гімназійної. Під кінець 1907/8 шк. р. коло 30 учнів складало вступний іспит до II класу в державній українській

гімназії у Львові, а також велике число до I класи. Це дало спонуку до створення зразкової гімназії УПТ в Рогатині.

Негайно по закінченні, в шк. р. 1908/9 сформувалися гімназійні курси в Яворові, і одночасно в Копичинцях завдяки ініціативі посла до Віденського парламенту Михайла Петрицького. Так наші Копичинці стали були в першій ряді воїнів за рідну школу. Після цього почину в наступних роках почали поставити далі українські приватні середні школи в інших містах Галичини, м. і. гімназія УПТ в Чорткові (в 1911/12 шк. р.). Під впливом цього рідношкільного руху я й сам став ентузіастом справи і молодим студентом записував у моєй рідній селі Гадзінківцях у 1910/1 шк. р. підготовчий курс до гімназії; а в наступному році 1911/2 на бажання батьків був вже курсу науки I кл. гімназійної і новий підготовчий курс. Тому, що в тому році я вийшов був на студії до Відня, курси вели студенти прав Степан Бульчак і Михайло Гордій. Майже всі учні цих курсів здали були при кінці шк. року вступний іспит до приватної гімназії УПТ в Копичинцях і були її учнями до вибуху війни.

Найбільшою перешкодою для розвитку нашого приватного шкільництва в тих часах була нестача кваліфікованих учителів. Австрійські шкільні закони, очевидно, вимагали відповідно кваліфікованого керівника школи і вчителів. Тим то копичинська гімназія не могла зразу називатися гімназією, а тільки гімназійними курсами і не могла зразу добиватися прав державних шкіл. На фотографії цієї школи в календарі "Просвіти" на 1911 рік я бачив трьох учителів: абсолютна філософія Микола Бабин, що опісля перейшов на посаду до гімназії УПТ в Рогатині, учителя народної школи Клим Чичка і абс. прав Денис Ястрембський. Нарахував я 23 учнів I класи і 28 II класи; отже фотографія була з 1909/10 року.

В третьому році існування, тобто в шк. р. 1910/11, школа мала три класи і понад 100 учнів. Вчили: абс. прав Денис Ястрембський, студ. IV року прав Никифор Онисчук, учитель Клим Чичка і студ. прав Олександр Грининин. Управителем школи був тоді посол Михайло Петрицький, кол. народний учитель, катехетом о. Анатоль Малиновський, а жидацьким Акерман. Школа містилася в двох найменших домах.

Школя з переходом школи до добування приміщення в "Народнім Домі", з придбанням із Перемишля проф. Олега Целевича як кваліфікованого управителя школи та з приходом більш кваліфікованих учителів копичинська гімназія стала багатонадійною інституцією, що розвивалась успішно, поки перша світова війна не уірвала нагло її існування. Віднолюю вона свою діяльність ще в часах української державності, але опісля вже більше не віднолюється, бо наш крайовий шкільний провід спостеріг, що дві приватні українські гімназії (Чортків-Копичинці) в такому близькому віддаленні одна від одної не зможуть витримати під пануванням польського окупанта.

Андрій Клим

УКРАЇНСЬКА ГІМНАЗІЯ В КОПИЧИНЦЯХ

Літом 1908 року студент права Никифор Онисчук, родом із Шидлівців над Збручем, організував у Копичинцях підготовчий курс до вступного іспиту до гімназії. Курс був досить численний, тим то серед чільних громадян міста і довіту зродилася думка заснувати в Копичинцях Кружок Руського Педагогічного Товариства, а з учнів підготовного курсу створити першу класу гімназії. І справді, 1 вересня 1908 р. громадка учнів із своїми вчителями започаткували гімназію. В приватному домі (Отаві) найняли кімнату. Першими вчителями були Никифор Онисчук, Клим Чичка, Ястрембський. Головою Кружка був парох о. Петро Шанковський, секретарем лікар д-р Лука Сафіян.

Літом 1909 р. був організований новий підготовчий курс, а восени Кружок найняв ще одну кімнату (Чарнецького) і вже було дві класи. Прийшли нові вчителі: Щуровський, Занько, Бабин. Народний Дім був у будові.

В справі дальшого існування школи відбулось повітове віче, на якому вирішено подбати про фахового вчителя на керівника гімназії. Приїхав на те місце д-р Володимир Форович. Однак його покликання не було щасливе. Зайшла потреба покласти іншого керівника.

Головна Управа УПТ у Львові запросила на те місце проф. Олега Целевича з Перемишля. Він був директором школи вже весь час до вибуху першої світової війни. Проф. Целевич – не була дуже цінна одиниця, і як людина, і як педагог. Тим часом покінчено будову "Народного Дому" і всі класи там приміщено. На ті часи "Народний Дім" був добре пристосований до потреб школи. Побіч "Народного Дому" стояв старий будинок громадського уряду. Там приміщено бурсу і кухню. Терішном гімназії став Дуσαν.

Головна Управа УПТ додала дир. Целевичеві доволі добрий учительський склад і розпочалися захоли про право прилюдности. Приїжджав на візитію інспектор Шкільної Крайової Ради д-р Іван Копац, а в результаті візитів весною 1912 р. прийшло право прилюдности, та тільки для перших трьох клас. Тодішня четверта класа такого права не дістала і учні їздили здавати іспит 4-ої класи до Рогатина, де гімназія УПТ мала вже право прилюдности. Восени 1912 р. відкрито, шоправда, п'яту класу, але не всі учні вернулись на науку до Копичинців: частина перенеслася до державних гімназій, інші до приватних із правом прилюдности. А від кінця 1912/13 р. учні тієї класи здавали іспити в гімназіях УПТ в Городені та Рогатині і вже більше до Копичинців не вернулись. Деякі з браку матеріальних засобів перестали вчитись.

Надане 1912 р. в черні право прилюдности відновлювано шороку до вибуху світової війни. Найвищою класою перед війною була п'ята класа.

22 серпня 1914 р. ввійшли до Копичинців російська армія. Галичину окупувано. Ані гімназія, ані ніяка публічна школа за часів російської окупанії (1914-17) не існували. Потайки провадилися збірні лекції початкового навчання.

гімназії у Львові, а також велике число до I класи. Це дало спонуку до створення зразкової гімназії УПТ в Рогатині.

Негайно по закінченні, а шк. р. 1908/9 сформувалися гімназійні курси в Яворові, і одночасно в Копичинцях заявили ініціативу посла до Віденського парламенту Михайла Петрицького. Так наші Копичинці стали були в першій ряді воїнів за рідну школу. Після цього почини в наступних роках почали поставити далі українські приватні середні школи в інших містах Галичини, м. і. гімназія УПТ в Чорткові (в 1911/12 шк. р.). Під впливом цього різношкільного руху я й сам став ентузіастом справи і молодим студентом записував у моєму рідному селі Гадківцях у 1910/1 шк. р. підготовчий курс до гімназії, а в наступному році 1911/2 на бажання батьків був вже курс науки I кл. гімназійної і новий підготовчий курс. Тому, що в тому році я вийшов був на студії до Відня, курси вели студенти прав Степан Бульчак і Михайло Гордій. Майже всі учні цих курсів здали були при кінці шк. року вступний іспит до приватної гімназії УПТ в Копичинцях і були її учнями до вибуху війни.

Найбільшою перешкодою для розвитку нашого приватного шкільництва в тих часах була недостача кваліфікованих учителів. Австрійські шкільні закони, очевидно, вимагали відповідно кваліфікованого керівника школи і вчителів. Тим то копичинецька гімназія не могла зразу називатися гімназією, а тільки гімназійними курсами і не могла зразу добиватися прав державних шкіл. На фотографії цієї школи в календарі "Просвіти" на 1911 рік я бачив групу учителів: абсолютна філософія Микола Бабина, що описав перейшов на посаду до гімназії УПТ в Рогатині, учителя народної школи Клима Чичка і абс. прав Денис Ястрембський. Нарухував я 23 учнів I класи і 28 II класи; отже фотографія була з 1909/10 року.

В третьому році існування, тобто в шк. р. 1910/11, школа мала три класи і понад 100 учнів. Вчили: абс. прав Денис Ястрембський, студ. IV року прав Никифор Онішук, учитель Клима Чичка і студ. прав Олекс Гришин. Управителем школи був тоді посол Михайло Петрицький, кол. народний учитель, катехетом о. Анатоль Малиновський, а жидацьким Акерман. Школа містилася в двох наймислених домах.

Школя з переходом школи до добування приміщення в "Народнім Домі", з придбанням із Перемишля проф. Олега Целевича як кваліфікованого управителя школи та з приходом більш кваліфікованих учителів копичинецька гімназія стала багатонадійною інституцією, що розвивалася успішно, поки перша світова війна не увірвалася нагло її існування. Віднолюю вона свою діяльність ще в часах української державності, але описав яже більше не віднолюється, бо наш крайовий шкільний провід спостеріг, що дві приватні українські гімназії (Чортків-Копичинці) в такому близькому віддаленні одна від одної не зможуть витримати під пануванням польського окупанта.

Андрій Клима

УКРАЇНЬСЬКА ГІМНАЗІЯ В КОПИЧИНЦЯХ

Літом 1908 року студент права Никифор Онішук, родом із Шидлівців над Збручем, організував у Копичинцях підготовчий курс до вступного іспиту до гімназії. Курс був досить численний, тим то серед чільних громадян міста і повіту зродилася думка заснувати в Копичинцях Кружок Руського Педагогічного Товариства, а з учнів підготовного курсу створити першу класу гімназії. І справді, 1 вересня 1908 р. громадка учнів із своїми вчителями започаткували гімназію. В приватному домі (Отаві) найняли кімнату. Першими вчителями були Никифор Онішук, Клима Чичка, Ястрембський. Головою Кружка був парох о. Петро Шанковський, секретарем лікар д-р Лука Сафіян.

Літом 1909 р. був організований новий підготовчий курс, а восени Кружок найняв ще одну кімнату (Чарнецького) і вже було дві класи. Прийшли нові вчителі: Щуровський, Занько, Бабин. Народний Дім був у будові.

В сиріві дальшого існування школи відбулось поновле віче, на якому вирішено подбати про фахового вчителя на керівника гімназії. Приїхав на те місце д-р Володимир Форочик. Однак його покидання не було шалливе. Зайшла потреба шукати іншого керівника.

Головна Управа УПТ у Львові запросила на те місце проф. Олега Целевича з Перемишля. Він був директором школи вже весь час до вибуху першої світової війни. Проф. Целевич - це була дуже цінна одиниця, і як людина, і як педагог. Тим часом покінчено будову "Народного Дому" і всі класи там приміщено. На ті часи "Народний Дім" був добре пристосований до потреб школи. Побіч "Народного Дому" стояв старий будинок громадського уряду. Там приміщено бурсу і кухню. Терійном гімназії став Дусян.

Головна Управа УПТ додала дир. Целевичеві дозвіл добрий учительський склад і розпочалися заходи про право прилюдности. Приїжджав на візитію інспектор Шкільної Крайової Ради д-р Іван Копац, а в результаті візитію весною 1912 р. приїшло право прилюдности, та тільки для перших трьох клас. Тодішня четверта класа такого права не дістала і учні здали здавати іспит 4-ої класи до Рогатина, де гімназія УПТ мала вже право прилюдности. Восени 1912 р. відкрито, шоправля, п'яту класу, але не всі учні вернулись на науку до Копичинців: частина перенеслася до державних гімназій, інші до приватних із правом прилюдности. А під кінець 1912/13 р. учні тієї класи здавали іспити в гімназіях УПТ в Городенці та Рогатині і вже більше до Копичинців не вернулись. Деякі з браку матеріальних засобів перестали вчитися.

Надане 1912 р. в червні право прилюдности відновлювано шорочу до вибуху світової війни. Найвищою класою перед війною була п'ята класа.

22 серпня 1914 р. ввійшли до Копичинців російська армія. Галичину окупувано. Ані гімназія, ані ніяка публічна школа за часів російської окупції (1914-17) не існували. Потайки провадилися збірні лекції початкового навчання.

Влітку 1917 р. по відступі російської армії за Збруч вернулася австрійська в'язла. Прийшла нова мобілізація і майже всі кошини учні вищих клас поклали в армію, а деякі з них згодом знайшлися в полоні в Італії. Гімназії в Копичинцях не відновлювало, мабуть, із недостатчі вчителів.

Прийшов 1918 рік і австрійська програма. Організувалася українська держава на галицьких землях, почалася теж реорганізація нашого шкільництва. Гімназію в Копичинцях відновлено, але організовано лише перші дві класи. Керівником школи в 1919 р. був Омелян Онофер, що вчив у тій школі ще до війни. Але відновлена гімназія не проіснувала довго. Відступ УГА за Збруч означав кінець школи.

Дуже багато колишніх учнів Копичинської гімназії пішло за Збруч і ті, що виійшли з чотирирокутника смертю живими, почали вертатися додому. Деякі поклали в польський полон; уштадєли в Берестю над Бугом помер Михайло Велиток.

Поворотіть чи то з-за Збруча, чи з польського полону звілься за суспільну та громадську працю. Селяни жадали своїх війтів. Не хотів цього староста в Копичинцях. Вибраних на вїтїв колишніх учнів Івана Пхаїка та Василя Пушентула закликав до себе, порадив вибрати паспортів і виїхати за море. Берези Картузької тоді ще не було. Пхаїк виїхав до Уругваю корчувати пралєси, а Пушентула до Канади (він кілька літ тому помер як наглядчак на залізній дорозі). До Канади виїхали тоді Іван Байдак та Іван Процентий, а до Америки Іван Кривий, що здобув тут звання фармацевта і живе в Детройті.

Слід ще згадати колишніх наших учителів. Проф. Онофер визначався незвичайною пам'яттю, знав напам'ять Овідія і міг рєситувати з кожної сторінки кожний вірш, який йому учні називали згори чи знизу сторінки. Незабутнім залишився д-р Володимир Кіндрачук, людина кришталєвого характеру. Опісля вчительську професію залишив: як доктор хемії доповнив студії з фармакології в краківському університеті і до другої війни мав антекву в Ланцуті. Дуже багато помагав војкам української рєспубліки, що перебували в таборі інтернованих у Ланцуті. Був учителем гімназії Назаревич з Яворова, злікований в часі другої світової війни котримсь з агресорів. Перший організатор гімназії Никифор Онушук, не бажаючи вертатися додому під владу Польщі, довгий час був колєсним пастухом у прикордонній сєлі потойбіч Збруча, опісля мусів співпрацювати з режимом, поки совєтська влада не зліковувала його. Був ще молодий учитель Володимир Гадзіньський. Закінчив свою совєтофілську позицію письменника і редактора передчасною смертю 1932 р. Деякий час був учителем гімназії славний опісля актор і рєжисер Лєсь Курбас. Німецької мови вчив деякий час тернопільянин Рєшетуха; він був теж управителем бурси. Латинської та грецької мови вчив Василь Ковалє; 1912 р. відійшов до Чорткова, де вчителював у семінарії ті гімназії. Помер по другій світовій війні в таборі емігрантів у Каринтії. Василь Чайківський був дуже добрим учителем математики і фізики. В нижчих класах учив грецької мови Грицишин, що перейшов опісля до Горєленки. В останніх двох роках перед війною в дівочім відділі вчила Марія Туряньська (пізніше зам. Кузьмич). За час шістьох років існування гімназії були ще й інші вчителі,

добрі педагоги, але протягом більше ніж півстоліття часу прїзвища їх призабулись. Взагалі всі вчителі розуміли вагу вчительської праці, обов'язки виконували як слід. Оплачувано їх із фондів, збираних як оплати від учнів. Крім того старші громадяни рік-річно давали в роші збирали фонди грїщими і натурою. Це був податок для гімназії. Учні по повороті з Рїзданих свят привозили також значні збірки з коляди на цілі гімназії. Так школа була самовистачальна і дуже добре розвивалася. Число учнів зростало з року на рік. Останнього року перед війною було навіть два рівнорядні відділи другої класи, окремий для хлопців, окремий для дівчат. Склад учнів — це більш як 90% діти сєлян. Дітей ремісників, службовців, купців було небагато. Двох учнів — сини священиків.

По другій світовій війні вернулися з Наддніпрянщини Павло Опир і Петро Бульчак. Вернулися, щоб скласти свої кості в рідних Копичинцях. Деякі живуть ще в Україні. Учні, що започаткували і гімназію, і свою науку 1908 р., а з браку 6-ї класи восени 1913 р. відійшли до інших гімназій, закінчили там або на восених курсах середню освіту. Вищу освіту здобували по закінченні війни в Празі, Варшаві, Львові та Кракові. З-поміж них Степан Кучер був деякий час асистентом проф. хірургії у Варшавському університеті і виїхав на дуже популярного лікаря-хірурга; помер кілька літ тому в Канаді, в Едмонтоні. Володимир Стадник та Іван Собків, що покінчили були високі економічні школи в Празі, в часі "українізації" виїхали з Крушельницькими в Україну і там за часів "культу особи" були зліковані. З В. Стадником згинув і його дружина-педагог, д-р Іван Олексиниш був професором геології в Бостонському університеті до часу переходу на емеритуру.

Багато учнів із перших років школи, вернувшись із першої світової війни, здобули як екстерніти учительський фах і, діставши посаду аж у коринні Польщі, вчителювали там у народних школах до другої війни і частинно в часі війни, а саме: Павло Гумєний, Олєкса Іванків, Йосиф Созанський, Олєсь Отава, Степан Потікевич, Петро Стельмашук, Микола Нападій, Балашький, Володимир Гулевич, Андрій Клим. Обидва останні були керівниками семі-класних шкіл.

Адвокатом у Галичині був д-р Євген Болнарчук, що недавно згинув трагічно в автомобільній катастрофі біля Торонта. Директорами союзів кооператив були: Іван Момотюк, Герасим Черниш, Антін Поморський, Дем'ян Титор, Онуфрій Паламар. Професію лієніків осєлужили були Іван Шанковський та Іван Захарин. Андрій Обєртанєв був начальником руху на станції в Хриплині коло Станиславова. До Канади за Польщі виїхали брати Погорєшкї; старший Михайло помер на становищі редактора "Нового Шляху" у Вінніпєзі, молодший Ярослав веде нотаріальну канцелярію в Торонті. Учениця Євдокія Волошин посвятилася монашаму чининов; покінчивши університетські студії, вчителювала до другої війни у Львові в гімназії СС. Васильянок.

У Копичинцях колишній учень Яким Наралка був знаним пасічником, а Дмитра Момотюка м'ясні вироби всі заїдали з великим смаком. Олєкса Катамай і Франц Борис по п'ятій класі вступили в 1914 р. добровольцями до

Українських Січових Стрільців. Катаматі номер у Філіяльній 1965 р., а Бориса замордували поляки в часі другої світової війни на становищі війська збірної громади на Холмщині. З інших колишніх учнів Іван Байдак жив у Вінніпезі, Процентий був монахом у Монреалі, Іван Кривий живе в Дітроїті.

В Копичинцях розпочала свою гімназійну науку голова Ділового Комітету Земляків Чортківської Округи Ольга Ласовська-Соневичка.

Д-р Іван Олексійшин

ДО ІСТОРІЇ КОПИЧИНЕЦЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

(Фрагмент із привітального листа до учасників Товариського З'їзду колишніх учнів Чортківської та Копичинецької гімназії УПТ 1965 р.)

Ваші листи пригадали мені наші молоді часи, коли ми були учнями гімназії УПТ в Копичинцях. Пригадали мені директора нашої гімназії Целевича, катехита о. Малиновського, вчителів Галицького, Онофра, Ковалів, Кіндрачука, Курбаса, Чайковського та інших. Пригадали мені багато моїх товаришів і товаришок. Вчителя Онофра я стрів у 1919 р. в Українській Галицькій Армії в Новій Ушиці, пізніше вже ніколи більше його не бачив. Проф. Ковалів стрічав під час другої війни в Австрії, коли він, закутаний коном, сидів на відкритій платформі товарного вагона, відпочивав разом з моєю родиною перед наступом большевиків. Проф. Чайковського я зустрічав як комісара Ч.У.Г.А., що разом із Затонським приїжджав до штабу III Галицького Корпусу, в тому часі переіменованого на Бригаду, на весні 1920 р. в німецькій колонії Бергсдорф (Колосові) недалеко Тирасполя. В Жмеринці стрічав теж кол. посла Михайла Петрицького.

Багато з моїх Копичинських товаришок, як Хомишинівна, Углярівна, Боднарівна та товаришів продовжували науку в Чортківській гімназії, а з одним із товаришів, пізніше лікарем Петром Синицьким, я здавав матуру 1924 р. в українській державній гімназії в Тернополі.

ЛИСТОПАДОВІ ДНІ 1918 Р. В КОПИЧИНЦЯХ І ПОВІТІ

(На основі записів адво. Михайла Шахновича)

В гусятинському повіті у вересні та жовтні 1918 р. існувала таємна організація, що підготувалась до моменту розвалу австрійської монархії. Коли кур'єр Української Національної Ради напередодні 1 листопада привіз повідомлення про планований переворот у Львові і заклик до перебрання влади в повіті, провід повітової Національної Ради, місцевої таємної військової організації і представники українських інституцій зібрались на довірочну раду, де підготовано план дій.

Ядро військової сили становив малий відділ Українських Січових Стрільців (12 осіб) під командою хорунгого Степана Прудяна з двома підстаршинами та група неозброєних бойовиків під проводом абсолюта, прав

Михайла Шахновича, Петра Стадника та Яреми Лонатинського. Роззброєно місцеву та повітову жандармерію, також австрійську військову частину, якої чужі вояки дуже радо склали зброю на відомість, що війна скінчилась і можуть вертатись додому; тяжка справа була з перебранням Староства, але й тут супроти озброєного відділу староста передав акти і касу, так само й інші уряди в місті та й залізнична станція. По селах місцеві організовані групи селян роззброювали станції жандармерії і тільки деякі містечка та спільно-звані села (Сидорів, Личківці) вимагали допомоги копичинецького озброєного відділу, а в Гусятині, де були польські бойки та сильний відділ жандармерії, місцеві мішани та мольдь під проводом Василя Явного та Антона Дубини перебрали владу насильно шойно 4 листопада.

В Копичинцях, як центрі повіту оформилась Тимчасова Рада, до якої належали посол М. Петрицький, суддя Юрій Шмериковський, організатор перевороту Михайло Шахнович, інсп. скарбової сторожі Дорош, залізничний урядовець Константин Ласовський, учитель М. Марак, Захарій Садовський, директори кредитівки "Згода" В. Височанська та Анна Садовська та інші визначні громадяни. А незабаром відбулась в Копичинцях велика повітова маніфестація, що була виявом радості та ентузіазму, і закликувала здемобілізованих австрійських вояків та мольдь зголошуватись до галицької армії, що боролась вже з поляками під Львовом. А пізніше делегати громад і відпоручники організації перевели вибори Повітового Комісаріату і Ради. Повітовим комісарем вибрано односторонньо суддю Юрія Шмериковського, його заступником, референтом безпеки, Михайла Шахновича.

Довгий час повіт не мав зв'язків із центральною владою. А місцеву організаційну працю спінював опір польського елементу, що саботував розпорядки української влади, зокрема в справі складання зброї, та пасивна поведінка живих. А коли польські бойки почали нічні напади на членів проводу, то українська міліція під проводом інсп. Дороша, Петра Стадника та Яреми Лонатинського перевелась ревізій серед польських активістів, сконфіскувала в них зброю і арештувала. Між ними був Н. Шах, учитель із Копичинців, з походження українське. Але, оженившись з польсько-швейцаркою, став ренегатом, провокатором і донощиком супроти українських учителів і активних громадян у Копичинцях. При розшуках у нього знайшли магазин різноманітної зброї, призначеної для вжитку польської бойки. Шаха арештували, проте понесли, щоб не калуміти радесних днів перемоги. Але тут треба додати, що в кілька місяців пізніше Шах добре "відлечився". Після відступу УГА та Збруч над його проводом відбулась "карна експедиція", що перевела криваву і брутальну "нацифікацію" в повіті, особливо над активними учасниками Листопадового Чину, або над їх родинами, як Гриньком Бохоном у Чорнокинях Великих, Василем Явним і Антоном Дубиною в Гусятині та над родиною Михайла Шахновича.

В кілька тижнів після опанування ситуації в повіті з'явилась нова проблема, шим разом з-за Збруча. Це почали переходити через надзбручанські громади, Густині, Вільхівці, Шидлівці тощо, здемобілізовані частини австрійської армії до своїх країн, і то разом із зброєю та майном, вивезеним із центральної України. Спочатку українська міліція тих громад і

наша поліція з Гусятина роззброювали малі групи тих воєнк-поворотців. Вибирали від них зброю і держане майно, признаючи все для потреб української галицької армії, а самих воєнк відсилали на захід.

Але в грудні 1918 р. прийшла тривожна вістка, що малярський полк у повним озброєнні разом із гарматами та з великим майном, аклячно з художню та кінною, прямує через Гусятин на Малиришину. Тоді на нараді в Повітовому Комісаріаті вирішено силою роззброїти малярів і відібрати державне та приватне, зрабване в Україні, велике майно. Крім відділу УСС-ів зорганізовано українців-поворотців із війни, коло тисячі осіб в усякою зброєю, навіть із двома кулеметами, але й із вилами та дручками, що обсадили міст у Гусятині та інші перехідні місця через Збруч. Коли прийшла вістка, що малярський полк посувається трьома поїздами в напрямі Гусятина, щоб переправитися через Збруч із зброєю та награвованим майном, відділ УСС-ів і воєнк зїрав рейки на кілька км від заліз. станції в Гусятині на східному березі Збруча.

Командант малярського полку з невеликим відділом воєнк прибув над Збруч до східного Гусятина, а побачивши масу імпровізованого війська з другого боку моста та його рішучу поставу, мусів піти на компроміс: залишити на місці заграбване майно та зброю, а взяти з собою лише малу кількість рушниць для самооборони проти есентуального нападу в далійшій дорозі та потрібний на дорогу провіант. Транспорт малярів заладовано до 40 вагонів на станції в Гусятині, до кожного додано ніби для охорони по 4 наших стрільців і поїзд із двома машинами виїхав у напрямі Копичинців. Але коли спостережено, що малярі не дотримали умов, бо забрали з собою ще дуже багато зброї, поїзд затримано під лісом за Кругульцем, машини відчілено і вони відїхали, а тоді стрільці виїшли з лісу і почали стріляти на пострах. В такому становищі малярі згодилися на ревізію поїзду; під час ревізії відібрано їм дуже багато амуніції та всякого добра, як напикти, мануфактури, навіть мистецьких картин тощо. Після цього поїзд відїхав на Копичинці-Чортків-Станіславів. По кількох днях прийшов другий і третій транспорт, так само із зброєю та "зареквірованим" майном, але тоді роззброєння пішло без опору.

Проте з тим здобутком прийшов великий клопіт. На станції в Гусятині нагромадилось незвичайно багато всякого майна, особливо худоби та коней, що гинули без паші та опіки і без охорони проти злодіїв. Отже худоби й коні сідало для тимчасового перекховання та вжитку господарям із найближчих сіл за потвердженням громадських урядів про перебрання інвентару, а зброю під опіку галицької армії.

ПІД КОРОТКОЮ ВЛАДОЮ РЕВКОМУ ЗАТОНСЬКОГО

(На основі записів адв. Михайла Шахновича)

Польська окупация тривала неповний рік після відступу УГА за Збруч, бо вже влітку 1920 р. польські урядові мусили поспішно пакуватися і відїхати на захід перед наступом більшовицької армії. В окупованих частинах Східної Галичини більшовики негайно установили центр нової влади "Револуційний

Комітет" (Ревком) Галичини в Тернополі, настановляючи його головою Володимира Затонського.

В Копичинцях на голову повітової управи Ревкомом прислано комуніста, родом із підсовєтської України. Він не був обзаявлений з адміністраційними та громадськими справами і з галицькими відносинами, тому поклявся до помочі на свого заступника д-ра Никифора Онишука, родом із Ішлєвлєва, що пристав до комуністів під час перебування за Збручем. Онишук стягнув насильно (під загрозою "революційного права") до повітової управи колишніх своїх товаришів із студентських часів: адвоката Ол. Зелєнєцького, адв. М. Шахновича, юриста Колодубського, а навіть Корнила Троїна та Івана Заваликута, що саме втекли були із-за Збруча перед більшовицьким терором після відїзду частин УГА. Усім приділено відповідні реферати з різних ділянок: К. Троїн завідував культурно-освітнім відділом, М. Шахнович господарським і відбудови публічних будинків. Тоді чимало українських установ скористали з допомогою при відбудові, а також і окремі люди, особливо в спалених москалями Гусятині, що діставали будівельний матеріал із поміщицьких лісів.

Але панування Ревкому Затонського не тривало довго і не мало часу показати своїх кінтів проти свідомого українського населення. Після поразки під Варшавою, до чого причинилися також відїзди армії УНР, особливо на залишківському відтинку, більшовицькі війська та прислані уряди відступили з Польщі та з українських земель Галичини і Волині так само швидко, як швидко недавно втікали поляки. Але в трагічному становищі знайшлися наші інтелігенти, що проти своєї волі були заангажовані до співпраці з більшовицькою владою. Деякі з них приховались, інші мусили втікати за Збруч перед метивою польською армією та польськими бійками. Але за Збручем чекали їх тяжкі переселування, арешти, а то й смерть. Адже ж навіть найбільше заслуженого комуніста, беззастрешного прислужника Москви В. Затонського Сталінський режим розстріляв 1937 р.!

А на наші землі вернулась змішнена Польща.

Іван Заваликут

СПОГАДИ ПРО КОПИЧИНЦІ В 20-ІХ РОКАХ ХХ СТОЛ.

...Я отримав посылку з місцевої громади і відїхав вже "легально" до своїх у бобрєцький повіт. Так ставши кінєць-кінєм після довгої і небезпечної мандрівки на ніби вільні ноги, я довго-довго відпочивав, маючи дах над головою і певність, що за мною вже ніхто не гонить і я не мушу тікати і ховатися. Так проминуло кілька місяців солідного відпочинку.

Після того я поїхав у Копичинці і почав там продовжувати мою адвокатську практику в канцелярії адвоката В. Левинського. Згодом упевнившись, що мені з боку поляків ніщо не грозить, я включився в громадське життя повіту. Став головою відновленого кружка "Рідної Школи" в Копичинцях, що почав вести 7-класну прихатню школу, приміщену в "Народнім Домі", став членом

Коляда на "Рідну Школу" в Копичинцях
(Йордан, 1925 р.)

Аматорський гурток
при читальні "Просвіти" на Горі, 1926 р.

Надзірної Ради відділу "Українбанку"; спільно з кількома чільнішими громадянами повіту, представниками сіл ми заснували декілька кооператив сільсько-господарського типу і спільно з їх представниками почали думати про заснування Повітового Союзу Кооператив. І справді, в 1923 р. скликали Загальні Збори представників усіх заснованих кооператив, а вони вибрали першу Надзірну Раду Повітового Союзу. Я став її головою, а заступником голови о. Анатоль Мадіновський, парох Чабарівки, патріот і визначний проповідник. А далі на членів Ради вибрано селян, інтелігентних представників кооператив, яких прізвищ, на жаль, вже не можу собі пригадати. Всі вони чесно і жертвенно працювали для загальної справи. Ця Рада підшуквала дуже солідний і діловий склад першої Дирекції Повітового Союзу: Івана Мартюка, Петрицького і Поморянського. Перший з них, родом із Скали, став головним директором, другий торговельним, третій провадив діловодство Союзу. На організаційного референта поклали Пашкевича з Сухолоду, а потім Василя Шмату з Кривенького, пізнішого директора Союзу в Чорткові, і Романа Бриковича на керівника нововибудованого яйчарського магазину. На становищі голови Союзу я залишився аж до травня 1930 р., коли то переїхав на постійне перебування в Коломию. До того часу і пізніше по перенесенні осідку Дирекції до Чорткова Копичинський Повітовий Союз належав і з організаційного, і з торговельного боку до найкращих у Галичині.

В тому самому 1923-ому році Рада Амбасадорів у Парижі признала Галичину Польщі з застереженням автономії для Галичини, а польський уряд Пілеуського проголосив загальні вибори до польського Сейму. Повітовий Комітет, якого членом я теж став, вирішив бойкотувати ті вибори, як це зрештою діялося в цілій Галичині. Польська адміністрація відповіла на це арештами провідних громадян також і в Копичинцях, у місті, і в повіті. Коло 70 осіб, між ними д-ра В. Левицького, д-ра Сафяна, Богачевського і його дружину та інших, та й мене заарештовано і запропорено в тюрму Окружного Суду в Чорткові. В тюрмі ми стрінулися з провідними громадянами повітів Чортків, Борнів і Заліщики. Тюрма була переповнена: в кожній камері було по 20 і більше людей, і вся тюрма "зукраїнувалась". Всі ми сідали на долівки і тоді я вперше зазнав нового панування над нами. А по скінченню виборів нас усіх по трьох тижнях звільнили. Але ці вибори були збійковані всіма українськими виборцями.

В цьому періоді часу відновилося і зміцнілося господарське життя в повіті. Особливо зріс кооперативний рух у цілій Галичині по заснуванні Центр-Союзу у Львові; тоді почався експорт сільсько-господарських продуктів за кордон, головню асць та збіжжя. Відновилося теж і політичне життя в повіті, відновлено і Повітовий Комітет. У нових виборах до польського Сейму весною 1927 р. українці вирішили взяти участь і зголосити своїх кандидатів. Скликані в тій цілі Повітові Збори представників сільських громад повіту поставили мене в імені повіту кандидатом на посла, а що постанову повітових зборів затвердив Центральний Комітет Українського Національного Демократичного Об'єднання (УНДО). Великою більшістю голосів виїхав в тому часі українська посольська листа з Тернопільської виборчої Округи, в склад якої входило тоді 10 повітів Поділля, від Збаража по

Залішки. На чолі листи стояв о. Леонтій Куніцький, прелат львівської гр. кат. Консисторії, вивезений опісля (1945 р.) більшовиками в Сибір, а далі д-р Степан Баран, я, і д-р Олександра Ярославський, а з радикальної партії д-р Ладика з Тернополя.

Нові обов'язки посла я виконував відповідно до моїх сил і знання до половини 1930 р., коли то маршал Пільсудський несподівано роз'їздив Сойм, а майже всіх опозиційних послів, до яких належав і Український Посольський Клуб, виарештувано і вивезено до концентраційного табору в Березі Каргуській, або розміщено по тюрмах Окружних Судів. Мене арештовано в Коломиї, де я перебував від травня 1930 р. і перевезено до тюрми Окружного Суду в Чорткові, тобто до суду, на якого терені я доконав приписувани мені політичні злочини в часі мого посольства. Там я пересидів до кінця грудня того року в слідстві під закидом різних антидержавних злочинів. Разом з мною в чортківській тюрмі пересидів увесь той час о. Куніцький, бо віча та посольські збори із нашими звідомленнями ми здебільшого відбували обидва разом в окрузі. Судова розправа проти нас відбулась аж 1 лютого 1932 р. перед делегованим Варшавою Судом присяжних у Львові. До часу розправи нас випущено з тюрми за грошовою кавцією. В акті обвинувачення і в часі розправи прокуратор Мостовський закидав нам злочини державної зради, підбурювання одної національності проти іншої тощо. Розправа тривала 10 днів, поставлено коло 100 свідків, а були це головню польські поліцаї, польські війти та урядовці, покликані з усіх повітів Тернопільщини. А скінчилась ця розправа смішно малим вином кар, із завершенням її виконання. Оборонцями нашими були: д-р Лев Ганкевич, д-р Михайло Волошин і д-р Степан Біляк. У виборах пізньою осенню того року я не кандидував. Аж у наступній виборчій каденції 1935 р. я вийшов урядує послом.

Віо Редакції. Автор, відомий політичний діяч, тепер мешканець Сиракуз, Н. Й., народився 10 вересня 1884 р. в селі Чорнокині Мали на присілку-хуторі Завадикут. Відбувши односторонню старшинську військову службу в австрійській армії в ранзі хорунжого і покинувши 1911 р. юридичні студії, почав адвокатську практику в Гусятині, де діяв від 1912 р. до вибуху війни 1914 р. Тоді він брав живу участь у громадській праці, роз'їжджаючи у вілках від фахової праці днях по селах повіту, головню по читальнях "Просвіти". По війні в 20-их роках працював у політичній, економічній та культурно-освітній діялках у Копичинцях і був вибраний 1927 р. послом до сойму.

Віше подали ми невеличку частину його спогадів, а саме тільки про час, зв'язаний з його перебуванням на терені нашого повіту. Недостатя місця не дозволяє помстити цілості незвичайно цікавих спогадів із драматичним описом його довголітньої Одісесі, починаючи з перебування в російському полоні та мандрівки в часі революції з табору полонених у татарському містечку Бугульмі (між Волгою та Уралом) до Полтави, а далі перебування в Україні під Центральною Радою, під гетьманом, Директорією УНР, під більшовиками, втеча на Захід, під захізно-українською владою, відступ за Збруч, похід на Київ, тиф, під денікінцями, ЧУГА, на межі життя і смерті в Одесі, нова втеча пішки на Захід, Ревком у Копичинцях, під Польщею. Ці дорого-

цінні спогади повинні з'явитись окремою книжечкою. Звертаємось до людей, зацікавлених видавництвом книжок.

СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКА ВИСТАВА В КОПИЧИНЦЯХ 1928 р.

В днях 21-23 вересня 1928 р. Повітовий Союз Кооператив у Копичинцях улаштував з нагоди 5-ліття свого існування сільсько-господарську виставу в залах "Народного Дому" в Копичинцях. Про цю виставу, другу з черги після вистави в Стрию 1927 р., писав "Господарсько-кооперативний Часопис" у 40 ч. з 3 жовтня 1928 р.:

"Копичинський Повітовий Союз — це один з перших, який поширив свою діяльність на сільсько-господарську діялку. Виследи і користі цієї праці вповні потвердила вистава. Селяни копичинського повіту, беручи масову участь у виставі, як виставі і відвідувачі, ствердили, як конечно і корисною була праця ПСК на сільсько-господарській діялці. На заклик до участі в виставі взяв цілий копичинський повіт дійсно масову участь, як кооперативи, так і члени кооператив, та ніхто не пожалів труду, щоб причинитися до великого діла копичинського повіту. Селяни доставили на виставу свої продукти, рогату худобу, коні, домашню птицю та свій домашній промисл. Кооперативи десятками кілометрів доставляли на виставу свої хліборобські машини, щоб засвідчити поступ на полі хліборобства."

В дальшій частині звідомлення стаття подає докладніші інформації:

"Дня 21 вересня вже вчасним ранком сходяться громадами з далеких сіл селяни і збираються коло церкви, де вправляють священники соборну Службу Божу під проводом о. Брикочина з Кривенького, по якій виголосив глибоко обдуману проповідь о. Малиновський. По Службі Божій усталився похід багатотисячної маси, кооперативи несуть свої таблиці з написами місцевостей. На чолі походу стали гоїсти під проводом голови РСУК інж. Ю. Павличковського. В поході бачили ми посла Остапа Луцького, делегата "Сільського Господаря" у Львові, директора "Центросоюзу" С. Гарасимовича, дир. "Маслосоюзу" Андрія Мудрика, директора "Сільського Господаря" інж. Євгена Храпливого... В рядах походу бачимо всю місцеву і докозлюшню інтелігенцію. На переді походу пригравала знаменита оркестра з Тереволі під умілим диригуванням дир. ПСК Тереволі п. Козака.

Перейшовши місто, залержується похід перед Народним Домом, де відбувається вистава. До зібраної маси народу промовляв перший посол Завадикут, голова Надл. Ради ПСК в Копичинцях, і відкрив виставу. З черги промовляли інж. Ю. Павличковський від РСУК, посол О. Луцький від СТ. С. Гарасимович від ЦС та сенатор Троян іменем Української Парляментарної Репрезентації. Гоїст зі Львова і повітів пішли перші оглядати виставу. Директори ПСК в Копичинцях Мартюк, Поморнянський та Петрицький дають пояснення; не ж ті, що були головними організаторами вистави і завдяки їх праці такий гарний вислід вистави.

У великій залі Народного Дому розміщено рослинну продукцію. Вона

Сільсько-господарська вистава 1928 р. в "Народні Дому" в Копичинцях

давала образ досягнень повіту за останніх 5 літ на полі систематичної праці. Учасники переважно селяни. В тій залі міститься і городництво, яким наші селяни засвідчили уміня плекання городини. Бачимо тут садівництво та вироби овочевих вин.

У відділі рослинної продукції одержали похвальні листи: Росолович Василь — Копичинці (жито), Попелта Іван і Хоботюк Іван — Копичинці (жито петкус), Мушій Осип — Кривеньке (кукурудза), Дрегій Осип — Чорнокінецька Воля (плекання насіння люцерни), насінне господарство братів Клешинських в Яблоніві, Шанковська Леоїгіна — Нижбірок Новий (збіжжя і стручкові), Чорний Іван — Галинківці, Безкоровайний Іван — Целів, Мушій Іван — Кривеньке, о. Северин Матковський — Босири (всі за досвідництва), Рошаківський — Сорока (фасоль), Анна Білан — Кругулець (льон), Медвинський Петро — Воля Чорнокінецька (управа папі), Перевізник Іван — Сокиринці (пашні буряки).

В городничім відділі одержали ці особи похвальні листи: Остапчук Софія — Кривеньке, Міштак Осип — Товстенке, Захарин Софія і Марія Копичинці, Федюків Софія — Кривеньке, Голубович Гриць — Васильків, Товчак М. — Городниця, Христович Іван — Яблонів, Шлікула Софія Копичинці (бараболі-ріжки) і п-ні Шанковська Леоїгіна — Нижбірок Новий. Цілий відділ городини був одним з доказів, що селянське городництво стоїть у цих околицях досить високо, хоч воно може пристосоване тільки до домашнього вжитку і не має під цю пору відповідних ринків збуту. В садівництві вибивалися тільки три осля: Товстенке, де в першому ряді стоїть о. Лушнінський Іван, Яблонів, де працює о. Фаційевич, та Кобидоволок. Замітними були спроби плекання винограду, за що надано похвальні листи о. Лушнінському з Товстенського і Турчановському Власіві з Копичинців."

Далі звідомлення описує докладно залю з діярами, що показували розвиток ПСК у Копичинцях, скрині з яйцями — готовим товаром до експорту, чим з усієї Галичини в тому часі найбільше визначалася кооперація Копичинеччини, далі відділ пасічництва (Говилів, Кривеньке), вистава овочевих переробів на вина та консерви (о. Фаційевич з Яблонова, п-ні Литвинюкова з Оришківців), вистава домашнього промислу та народних одягів, кушнірських, а також дерев'яних та ганчарських виробів, навіть струнних інструментів (скрипки, бас Джаджари з Клешинів). В інших кімнатах була гуртова виставка копичинського "Союзу Українок" (вишивки, гафти, пристосування вишивок до церковних риз тощо). Участь у виставі взяли також визначні організації з-поза повіту, особливо львівські, як, напр., видавничя кооперація "Червона Калина".

В часі вистави відбувалися доповіді в переповнених слухачами залах.

"Кооперативу «Народний Дім» у Копичинцях, в якій домі містилася ціла вистава і яка виставила діярами своєї праці на кредитовім полі та збирання ощадностей, наділено дипломом."

Друга важлива частина сільсько-господарської вистави містилася на фільварку в Копичинцях. Там був відділ рілничих машин, привезених кооперативами з 20 сіл копичинського повіту, а далі вистава рогатої худоби, коней, свиней та домашньої птиці.

Івана Момотюк-Терлецька

"РІДНА ШКОЛА" В КОПИЧИНЦЯХ У 20-Х РОКАХ

Я народилася в Копичинцях і по скінченню Учительської Семінарії СС Васильянок у Станиславові почала мою вчительську працю в "Рідній Школі" в Копичинцях. Як наймолодша бувала в учительському зборі була я солідна і дуже точна. Керівником школи був тоді Василь Пеншак, а вчителювали: Степан Червоняк і його дружина Степанія Савчак-Червоняк, Степанія Болдурук, Степан Чернин, Симон Гнатковський, Микола Нападів, Марта Замирук, Анна Должанська-Хрушевська, Марта Майковська-Петринька, Марія Питель-Трегак, Микола та Іванна Білан. Учительський збір жив у великій згоді. Я вчила в Копичинцях 5 років, а описля перейшла на працю до Долини.

Вію Редакції. До історії існування народної школи УПТ в Копичинцях ми дістали ще інформації від Марії Сафян-Лозинської, що була ученицею тієї школи в її початках. Навчання в "Рідній Школі" розпочалося вже в 1922 р., а першим керівником був Іван Базник, що одружився з учителькою Р. Ш. Миклович. Вони описля дістали державні посади в коринній Польщі. Першим головою "Кружка Рідної Школи" за польської влади був Степан Сафян, син Олександри Сафян, фундатор площи під будову "Народного Дому", що то його портрет являв поруч портрету о. Северина Матковського в "Народнім Домі" аж до часу приходу більшовиків.

Другим керівником школи був Василь Пеншак.

УКРАЇНСЬКЕ ОРГАНІЗОВАНЕ ЖИТТЯ В КОПИЧИНЦЯХ У 30-ІХ РОКАХ.

Парохом церкви "на Горі" в Копичинцях був спершу о. Петро Шанковський, а по його смерті о. Пельвешкий Антін, що за большевиків перейшов на московське православ'я і став єпископом у Станіславові. На Кутній був священником о. Чорняк Михайло, а потім о. Рижевський Володимир; вони обидва були катехитами в "Рідній Школі".

Найбільшою економічною установою був "Повітовий Союз Українських Кооператив", що мстився у власному домі в центрі міста. На передмісті "Гора", недалеко залізничного двірця, була побудована Пов. Союзом Кооператив — за вимогами експортного державного закону — "Яйчарня" (гарний, просторий дім із басейнами для консервації яєць), де переробляли яйця з двох Повіт. Союзів, Копичинців і Чорткова. Перероблені яйця "Союз" у Копичинцях експортував за границю (до Німеччини, Італії, Англії тощо). "Пов. Союз Кооп." експортував також домашнє птинц. Директорами С. У. К. були: Іван Мартюк, Антін Поморинський і Роман Бриквич. Головою Надзірної Ради був о. дек. Анатоль Малиновський, парох Чабарівки.

Головною культурно-освітньою організацією була філія тов. "Просвіти", що удержувала зв'язок із усіма читальнями "Просвіти" в повіті. Головою філії "Просвіти" був адвокат д-р Володимир Безпалько, (він був теж головою УНДО), розстріляний большевиками в часі їхнього відступу 1941 р. Пізніше головою філії "Просвіти" був мгр Остап Фірух.

На розі вулиць Чортківської і Т. Шевченка був поверховий "Народний Дім", (з обширною виставково-забавовою залом), в якому був приміщений "Українбанк" і (на поверсі) сім-класна народна "Рідна Школа" УПТ.

Директорами Банку були: Довгань, д-р Василь Бабій і Гриць Безкоропайний.

"Рідна Школа" — (7-класна) мала 11 відділів (I, II, III, IV кл. по 2 відділи, V, VI, VII по одному) у "Народному Домі", а додатково ще 4 відділи (I, II, III, IV кл.) на передмісті "Баворівщина". В школі в "Народному Домі" вчилось приблизно 450 учнів, на Баворівщині коло 150, — разом приблизно 600 учнів.

Управителем школи був спершу Василь Пенцак, а коли польський інспектор звільнив його з керівництва, — Стефанія Червоняк, а опісля Роман Чучкевич. Учителями були: Стефан Червоняк (обое перейшли до Станіславова, згинувши зліковані німцями), Марія Питьль (заміжня за д-р Третяком — тепер на еміграції в Пасейку), Івана Момотюк (зам. Терлецька — тепер живе в Рочестер), Анна Должанська (зам. Хрушевська — тепер в Австралії), Іванна Гречак, Марія Замрикут (зам. Овалюк), Марія Семенівна (зам. Мара), Ірина Левницька, Микола Білан та Іванна Білан (вела шкільний хор), тепер у Нью-Йорку.

Хор тов. "Боян" у Копичинцях (1932/3)
В центрі диригент Володимир Жолкевич, тоді студ. теології

Духова оркестра тов. "Боян" у Копичинцях
У центрі голова орк. Володимир Безпалько, праворуч від нього — Антін Поморинський, нині голова, ліворуч — диригент А. Крижечек.

Дружина копаного м'яча "Стріла" в Копичинцях

"Луг" 1938 р. на трав'ях неж

Школа в Копичинцях стояла на високому науковому й національно-виховному рівні, всі вчителі були з повними кваліфікаціями. Діти вели — під наглядом учителів — "Шкільну кооперативну крамницю" з виборчою управою, "Касу ощадностей" на терені школи і збірно передавали опадності до Укр. Банку.

Високий навчально-виховний рівень Р. Ш. признавали не тільки інспектори Рідної Школи, але й польські інспектори, закладаючи, одначе, брак державного виховання, за що інспектор звільнив Василя Пенчика з керівництва школи. Останнім головою кружка "Рідної Школи" перед приходом большевиків був, мабуть, адвокат О. Зеленецький.

В Копичинцях існувало спортивне товариство "Стріла", якого головою був Големба.

Було теж співоче товариство "Боян". Головою був д-р Безпалько, (потім мгр Фірчук, диригентом деякий час о. Володимир Жолкевич (тепер у Торонті), опісля в заступстві диригента вела хор Іванна Білан.

В Копичинцях був українськ лікар д-р Радзихевич, (помер недавно на еміграції в ЗСА) і українські адвокати: д-р Безпалько, д-р Третяк (тодішній конципіст), мгр Фірчук, д-р Зеленецький, д-р Галай.

В Копичинцях накручено 1936 р. перший український кооперативний фільм "Для добра і краси" за сценарієм Романа Купчинського і Василя Софронова Левицького. Фільмував Юліан Дорош з Копичинців. В головних ролях виступали: Марійка Сафян-Лозинська з Копичинців і Андрій Полішук з Волині, тепер оперний співак у Львові.

В 1936 р. відремонтовано і помалювано церкву на Горі. Малював відомий артист-маляр Михайло Осичук.

Мгр Остап Фірчук

ФІЛІА ТОВ. "ПРОСВІТИ" В КОПИЧИНЦЯХ (1931-1939)

Читальні тов. "Просвіти" копичинського повіту були об'єднані у двох філій тов. "Просвіти": в Копичинцях і Гусятині.

Цей огляд діяльності відноситься до філій в Копичинцях за час від 1931 р. до 1939 р., тобто за той час, коли автор статті був головою філії в Копичинцях. Раніше довголітнім головою був адвокат д-р Микола Бих, що в 1931 р. перенісся до Станиславова (вивезений большевиками 1940 р., пропав на Сибірі).

До філій в Копичинцях належали читальні в таких селах і містечках: Яблунів, Сухостав, Хоростків, Увисла, Хлопівка, Карачинці, Перемилів, Верхівці, Ключинці, Говилів Великий, Говилів Малий, Сорока, Целів, Ниябірок Новий, Ниябірок Старий, Крегульць, Коцюбинці, Галинківиці, Пробіжна нова, Пробіжна стара, Гриньківці, Жабинці, Оришківці, Тудорів,

Котівка і в самих Копичинцях — у місті, Баворівщина, Калинівщина, Кавівці, Хом'яківка, Гора та Кутень, і пізніше засновані: Майдан та присілок Чагарі.

Подальшою більшість читальня мала власні дома з великою залого та сценено на театральні вистави. В домах "Прогреси" мали приміщення також інші організації: кооперативні, спортивні. Союзу Українок, Рідної Школи, Сільського Господаря тощо. Кожна читальня мала бібліотеку з великою кількістю історичних книжок, з якої користали всі члени читальні. Членами читальні були майже всі українці даного села, які швидко вибирали Управу читальні, що складалася з голови, його заступника, секретаря, касира, бібліотекаря, господаря і ще одного члена, з 3 заступників і 3 членів контрольного комісії.

Майже в кожній читальні молодь, зорганізована в аматорських гуртках, влаштовувала театральні вистави в читальній залі. В деяких читальнях існували мішані хори, що влаштовували академії та концерти в честь Тараса Шевченка, Івана Франка та в історичні роковини, як першого листопада, 22 січня, Крутів, Базару.

Напрям діяльності читальні давала Управа Філії в Копичинцях, яку швидко вибирали на Загальних Зборах делегати з усіх читальні. Філія мала приміщення в "Народнім Домі" в Копичинцях. При Управі філії постійно був зайнятий платний організатор, а також секретарка. В тому часі організатором був Остап Білинський, а пізніше Михайло Верболевський. Організатор працював головню по читальнях, де переводив перевірку лідоводства, Загальні Збори, помагав у веденні хорів та аматорських гуртків і влаштовував різні курси. Секретаркою філії була Ольга Радзівіл, що постійно працювала в канцелярії філії, вела всю канцелярську роботу, зокрема полагджувала подання читальні до Староства в справі дозволу на вистави, завідувала теж бібліотекою філії.

На Загальних Зборах у 1931 р. вибрано головою філії автора цієї статті і таких членів Управи: д-ра Степана Галай, дир. Василя Пенцака, адвоката Олександра Зеленецького, д-ра Василя Бабія, д-ра Василя Бекзорового та інших. На першому засіданні Управи приділено кожному членові Управи кілька читальні, якими обов'язаний був опікуватися впродовж року, тобто їздити в неалі до тих читальні із рефератами, брати участь у Загальних Зборах читальні, давати поради Управам читальні тощо. Крім того кожний член Управи мав визначену функцію в Управі.

В тому часі матірню тов. "Прогреси" знайшлося в дуже прикрому фінансовому становищі і тому на кожний повіт призначено було означену суму, що її філія мала влатити до матірнього товариства. На Загальних Зборах філії розділювано цю суму на окремі читальні, що негайно вплачували готівкою свою частку. Слід підкреслити, що Управа філії в Копичинцях завжди в реченні вплачувала визначену на повіт суму.

Управа філії влаштовувала теж академії, концерти та інші імпрези в Копичинцях. При філії існував мішаний хор, який швидко виступав на концертах у честь Тараса Шевченка і на академії в річницю Листопадового

зриву. В жовтні Управа влаштовувала "свято книжки", на яким велике число книжок було виставлене на сцені; ці книжки присутні вигравали, купуючи продавани в залі лоси. Із оглядних на тих імпрезах фондів Управа купувала найновіші літературні твори до бібліотеки філії, що з кожним роком постійно побільшувалася.

Крім цього Управа створила також т. зв. мандрівні бібліотеки з найновіших видань, що їх філія випозичала читальням на деякий час для користування членів читальні.

Управа організувала теж одностижнівечні вечірні реферати по окремих читальнях, що їх виходили осяніми та зимовими вечорами члени Управи. Ті вечірні реферати стягали до читальні стільки слухачів, що зала читальні ледве вмщала присутніх.

Така інтенсивна праця філії товариства "Прогреси" продовжувалася аж до вересня 1939 р., тобто до вибуху війни та приходу совської влади.

На місці читальні "Прогреси" більшовики відкрили в домівках читальні т. зв. "червоні кути". Із бібліотек читальні викинули негайно всі історичні книжки, незгідні з більшовицькою доктриною та москволюбно орієнтовані. В Копичинцях бібліотеку філії скинули до одної кімнати всімши із книжками, забраними з різних інших бібліотек, також із польських організацій та приватних польських бібліотек, як, напр., із поміщицьких домів. Тими книжками завідував назначений комуністами службовець.

Декого з членів Управи філії тов. "Прогреси" в Копичинцях арештували і вивезли, інших почали кликати на нічні переслухання. Тоді чимало членів філії текли з Копичинців перед дальшими переслідуваннями, між ними і голова філії, автор цієї статті.

К. К. К.

УКРАЇНСЬКІ КУПЦІ, РЕМІСНИКИ ТА ПРОМИСЛОВЦІ В КОПИЧИНЦЯХ

Немає що багато сказати на цю тему до першої світової війни. От ледве кілька імен: Пендзіл Іван — споживача крамнина на Баворівщині, Елія Кость — споживача крамнина і цегельня на Калинівщині, до того кілька маленьких "ятюк" у місті з продажем свинячого м'яса і виробів. Це вели родини Мараків, Обертанців, Гната та Михайла Сторожинських і Чернишів. Кущіємством, шиттям кожухів займалися дві родини Стадників.

Відродження нашого приватного купецтва і ремісництва приходить на кінець 20-их і початок 30-их років. Першими відкриваються дві крамничні споживачні товари: Марі Кушнір на Баворівщині і учителя Миколи Гречки першу на Горі, а згодом на Баворівщині. В місті першу галатерійну крамничню відкрив Потикевич Павло, родом із села Оришківців, великий м'ясарський верстат організує Момоток Дмитро, родом із Скали над Збручем, жонатий в Копичинцях. Дальше постають: мануфактурна крамничня

— власність інж. Євгена Стрільцева, далі крамниця залізних товарів Осипа Елисева та Осипа Сторожинського, готового взуття Кліма Ярослав та Опира Антона, шкіри — братів Миколи та Василя Гречків, гальванітерії Діасечка Семена, мішаних товарів — Кушніра Мирослава, мануфактури Росоловичів Ярослав та Волошина Северина, ф-ма "ТЕКА" шкільного та канцелярського приладдя Големби Ірини, гуртвіня споживчих товарів — Елисева Петра, крупарня-млин — власність інж. Євгена Турули. По перемістях відкрили крамниці мішаних товарів: на Бетьках — Чераноновський, на Горі — Турман, на Калинівщині — Черниш і на Хом'яківці — Музика. Фотографічне заведення провадив Петрицький Ярослав, а коли він перенісся до Чорткова, перебрав його Опір Мирослав. Слюсарський верстат провадив Шведак та син, знаним ковалем був Кость Клизуб, чоловічим краєм — Тарас Левчук, а жіноче кравецьке заведення вели пані Довгань і Бриквич.

К. К. К.

ПЕРЕДМІСТЯ БАВОРИВЩИНА В КОПИЧИНЦЯХ

Баворівщина — це найбільше передмістя Копичинців, розташоване в північно-східній частині, куди проходила битий шлях, т. зв. "нісарська дорога" до Гусятина. Назва "Баворівщина" тягнеться ще з панцизних часів. На кінці передмістя був великий філіварок, власником якого був граф Баворовський.

Вже перед першою світовою війною передмістя було дуже діяльне. Тут була заснована перша в Копичинцях читальня т-ва "Прогресити". Сталося це зараз після заснування матрічного товариства. Довгі роки читальня мистілася по селянських хатах. Власну домівку для читальні придбано поштою 1920 року, перенісши на власність будинок-барак, в якому до першої світової війни мистілася споживчо-торгівельна спілка "Січ", що мала доволі велику крамницю мішаних товарів. Будинок той стояв при перехрестю доріг до церкви на "Горі" і до Гусятина. Побіч стояв кам'яний хрест із залізною огорожею, поставлений на пам'ять знесення панщини. Щороку в місяці травні під хрестом відбувалося богослуження з великим числом людей із цілих Копичинців. Маніфестація починалася богослуженнями в церквах св. Миколая на "Горі" і Чесного Хреста на Кутші, обі процесії чухилися по дорозі; похід із хором, оркестром, літворою "Рідної Школи", т-вом "Луг" із Баворівщини йшов спершу до хреста на Баворівщині, а потім до міста, де похідний хрест був напроти забудовань команди поліції і дому Сліпінського. Тут відбувалося кінцеве богослуження і маніфестація розкошилася, а процесії верталися до своїх церков. За Польщі звичайно всі походи відбувалися під "охороною" польської поліції.

Згодом будинок-барак було розібрано, а Міська Рада значно поширила площу з-від бараків і принала для читальні "Прогресити". При допомозі різних збірок, коляд, фестивалів і нехрих дарів емігрантів з Америки та Канади побудовано в 1928 р. досить просторий цегляний будинок, в якому примістилася читальня т-ва "Прогресити", "Рідної Школи" — дві класи для

наймолодших, споживча кооператива "Згода" і т-во "Луг". Найбільше праці при будові нового будинку вклав Петро Станік, студент права. Цегляний матеріал подарував був власник цегельні Кость Еліш.

При читальні існував аматорський гурток, що давав різні вистави, спершу по підсінках великих жидацьких домів, а згодом в новобудованому "Народному Домі". Молодь і старші в суботи та неділі численно відвідували читальню, де була гарна бібліотека, з газет передплачували тижневики "Свободу" і "Громадський Голос". Газети читав звичайно хтось із членів уготу. На голову читальні вибирали завжди поважних господарів, як Сарвака Гігата, Пендізілова Івана, Шкілду Івана, Кушніра Михайла та інших.

Окрім читальні до першої війни існувало на Баворівщині гімнастично-пожежне т-во "Січ". Засновником і душею тієї організації був Пендізілов Іван, власник маленької споживчої крамниці. Він на своєму ґрунті при допомозі січовиків власним промислом побудував дерев'яну ремізу, в якій береглася ручна пожежна сикавка та інші пожежне знаряддя. Літом у неділі в ремізі відбувалися товариські забави з музикою. Пендізілов довгі роки був кошовим "Січ", "Січ" виступала завжди корпоративно. Дівчата і хлопці носили на голові шапки-шмирижки, через плече ленту малинового кольору. Хлопці носили топірці. В часі Великдних Свят січовики стерегли Божого гроба в церкві "на Горі". В свята Різдва Христового ходили колядувати від хати до хати. На Новий Рік січовики ходили "посіпати" з гарно прибраним живим конем. Щороку влітку в часі фестивалів "Січ" виконувала ручні справи з топірцями, лентами, вінками не тільки в Копичинцях, але і в поблизьких селах. Асеруаційне товариство "Дністер" часом давало дотацию за участь січовиків при гашенні вогню.

В часі першої світової війни і російської окупації ані читальня, ані "Січ" не існували. Російська поліція сконфіскувала бібліотеку та літоводство читальні і "Січ". За часів польської окупації т-во "Січ" не дістало дозволу на дальше існування.

На Баворівщині була своя — родина оркестра весільного характеру. Батько Фешак грав на кларнеті в різних принагідних оркестрах. Він був злібний самоуч-музикант, а три його сини переросли батька. Згодом вони опанували музичне ремесло і грали по весіллях, забавках, а навіть по балах. Мешканець Баворівщини, Шабатовський, залізнодорожний кондуктор, якого польська адміністрація не прийняла до праці і не дала пенсії, в часі Різдвяних Свят ходив від хати до хати колядувати, вигравючи на трубі коляди. До першої світової війни він грав в залізнодорожний оркестр.

Із усіх копичинських передмість Баворівщина давала до першої світової війни найбільше учнів до місцевої української гімназії, а за польської окупації всі її літвора поголовно ходила до "Рідної Школи".

По першій світової війни з дітьми польської окупації життя поволі унормувалося. Відновилася діяльність читальня т-ва "Прогресити". Вся праця готочасних проводів читальні була звернена на викичення частини відшкодування до дому. В проводі читальні "Прогресити" стояли вже випробувані довголітні

Копичинці. "Луг" на Баворівщині

*Аматорський гурток при читальні "Прогресу"
в Копичинцях на Баворівщині (вистава "Верховинці", 1937)*

працівники, як брати Демко і Яким Нарадки, Бульчак Михайло, Клим Дмитро, Клим Льво, Стадник Петро, Опир Микола, Шпікула Михайло, Сарвас Василь та інші. Бібліотека читальні, якої опікуном довгі літа був Сарвас Василь, а потім Опир Мирослав, в останніх роках перед другою війною була найбільшою в повіті. Читальня крім газети "Новий Час" пренумерувала майже всю тодішню крайову пресу.

Почав діяти аматорський гурток, зберігаючи добру традицію своїх попередників, що розбрелися по світі, як Шпікула Петро, брати Побігунці, брати Демкові (виїхали до Канади), Михайло Шпікула, Марія Кушнір і інші заклади родини, а ще інші не вернулися з війни. При допомозі таких ветеранів сцени, як Пендівол Марія, Марак Марія, Стадник Петро, гурток впродовж дальших років поповнився новими членами, як Левчук Тарас, Гречка Микола, Демчук Іван, Опир Павліна; а потім прийшли ще молодші: Клим Ярослав, Кушнір Мирослав, Кузик Осип, Опир Мирослав, Іванчук Василь, Побігунці Василь, що пізніше пішов на сцени наших театрів, Клим Текля, Опир Маріяка, Батрій Маріяка, Ухач Павліна та інші. Опікуном-режисером була учителька "Рідної Школи" Марія Замрикут. В репертуарі гуртка були такі театральні твори, як "Ой не ходи Грицю", "Назар Стодоля", "Дай серцю волю", "Сотниківів", "Микола Джеря". Свої "прем'єри" гурток ставив у місті на сцені "Народного Дому", а потім робив ще гостинні виїзди до поблизу сіл (Галинківці, Кошобишів, Оришківці, Кругулень, Васильківці, Нижбірок, Увисла та інші).

З перших літ польської окупації в місті існувала 7-класна "Рідна Школа". Передмістя Баворівщина було таке багате в малу дітвору, що виринула думка відкрити в домішній читальні т-ва "Прогресу" перші дві класи як філію. Створено кружок "Рідної Школи", переважно з батьків шкільних дітей, вибрано управу, завдання якої було дбати про удержання цих двох класів. Пройснували ці дві класи аж до вибуху другої світової війни.

В 1936 р. заходами Кружка урхуомлено перший дитячий садок. Першою учителькою була Ольга Мельник із Тернополя, що провадила садок через три літні сезони 1936, 37, 38 рр. Садок охоплював дітей із Баворівщини, Кабівців, Бетьків, а навіть з Гори. Його фреквенція була між 40-60 дітей. За приміщення служила домішка читальні "Прогресу", а користувався він також великим садом господаря Демкова Михайла.

Не діставши дозволу від польської окупаційної влади на відновлення т-ва "Сіс", а потім "Сокола", молодь Баворівщини заснувала т-во "Луг". У першій стадії свого існування праця т-ва "Луг" обмежилася гашенням вогнів і несистематичними спортивними вправами. По зміні статуту і зв'язаної з тим знаної кампанії в українським суспільстві, в 1935 р. до праці в т-ві "Луг" вклучилися нові сили. З того часу "Луг" розвинув інтенсивну працю над молоддю Баворівщини, яку охопив в яких 70-80%. В провіді товариства тоді стали такі популярні серед молоді особи: Гречка Микола, Демчук Іван, Клим Ярослав, Кушнір Мирослав, Опир Мирослав, Опир Павліна, Кузик Осип, Іванчук Василь. При т-ві організовано міщаний хор, якого диригентом був Кузик Осип. Заведено постійні гімнастичні вправи, що відігравалися на

виної за т. зв. "Туником", а зимою в домі читальні. "Дуг" брав активну участь у всіх фестинах читальні "Просвіти" або і сам їх організував. Крім того розвинув широку співпрацю з т-вом "Сокіл" у Васильківській, що єдиний існував в копичинському повіті, і з "Дугами" із Крегульця, Оришківців, Гаданківців і Нижбірка Нового.

Близька відстань від центру міста, коло 1 км, не сприяла належному розвитку кооперативи. Все ж таки в 1930 р. засновано кооперативу і відіслано крамничню споживчих товарів, що примістилася в домі читальні т-ва "Просвіти". Справником вибрано Опира Миколу, книговодом Сталника Петра, а крамарем Сарваса Василя. Завдяки наполегливій праці тих трьох людей кооператива розвивалася з року на рік шораз то краще, а свої прибутки кім дивіденд членам призначувала на цілі читальні і кружка "Рідної Школи".

Коли йде мова про розвиток успішно-громадського життя Баворівщини, слід згадати Петра Сталника, сина мішан-ремесників. Його батько, кушнір, шив кожухи і виправляв шкіри, влітку обробляв кілька моргів поля, Мав трое дітей, дочку і двох синів. Петро не скінчив правничих студій перед першою світовою війною, а по війні не вписався до польського університету, що його тоді українські студенти бойкотували, а залишився дома; тоді він розвинув широку суспільну і політичну діяльність в цілому повіті. В нових займанцях, не зважаючи на підпентні, не приймав праці.

Помер несподівано на початку літа 1936 р. Його похорон замінив а небувалу лосі маніфестацію в Копичинцях. Похоронний обряд служило священство копичинського повіту з тодішнім деканом о. А. Малиновським у проволі. Несено 52 вінці від усіх громад і установ повіту, участь брала оркестра і хор "Боянка". Коло домо читальні, якого Петро Сталник був промотором і душею, прощав його тодішній секретар читальні, від установ повіту коло "Народного Дому" дир. Василь Пеншак, а над могилкою о. декан Малиновський.

Участь у похороні взяла вся свідома громада Копичинців. Похоронний похід простягався довжиною коло одного кілометра. Порядку пильнували дуготники з Баворівщини. "Охоронка" похоронний похід позішав, стягнувши підкріплення. Сталник Петро залишив дружину і сина, тоді три-чотирилітнього.

Перший процес за приналежність до ОУН з копичинського повіту відбувся над 6-ма членами читальні т-ва "Просвіти" і т-ва "Дугу" перед Окружним Судом у Чорткові в днях 16-19 грудня 1932. Пілеудних бороли адвокати д-р Електорович і д-р Росляк. Суд визнав винними трьох пілеудних, то дістали: три роки, півтора і один рік в'язниці, інших трьох звільнено. Дальша їхня доля за совєтської окупації: два були арештовані, один з них відбув 10 літ заставання. За німецької окупації двох інших забрано, один з них відбув чотири роки концентраційних таборів (Аншів, Мавтгаузен, Мельк, Ебензе). Сьогодні — двох вже не живе, двох на еміграції, а двох на рідних землях. Берези Картуської "засмакував" лок. Клим Володимир, студент.

Почалася друга світова війна. Коли німецькі армії розторошили Польщу, українці сподівались, що після польської кормги настане час вільної праці для України. На Баворівщині знову ожив аматорський гурток, що дав виставу

"Дай серцю волю, заведе в неволю". Почав діяльність хор, що брав участь у Шевченківському святі, також баворівський хор почав співати в церкві. Але скоро виявивсяа большевицька дійсність. Почалися німцями спершу колоністів, а пізніше арендовано вже членів ОУН і свідомих громадян; родини, з яких хтось був на еміграції, були настійно готові до вивозу. Культурно-освітня праця заникла. За першої большевицької окупації арештовано було 26 осіб, яких список маємо в архіві.

З приходом німців українці сподівались багато доброго для себе. По проголошенні відновлення самостійності німці застали Копичинці урядковані і забезпечені для себе. Поліцію, уряд громадський, староство українці мали в своїх руках.

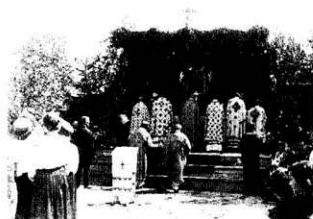
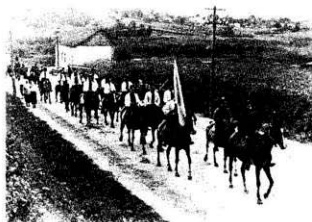
Життя в читальні на Баворівщині ожидло. Молодь на зміну "Дуготів" почала працю під назвою "Молода Січ". Вона вивчала повстанські пісні і відбувала вирави. Коло сотні дівчат та сотні хлопців в одностроях взяло участь у величавім "Святі Зброї", що відбулося 30 серпня 1941 р. в Копичинцях. Коло 20 тисяч молоді, зорганізованої з цілого повіту, брало участь у дефіляді. Це спричинило велике піднесення духа в народі.

Але воно не тривало довго. Вже в перших днях ісерсія німці перевели перші арентування "банлерівців" і якраз двох із Баворівщини. Праця в читальні ще йшла деякий час. Дано виставу "Невольника", а аматорський гурток брав участь у конкурсі. Але німецькі погроми та розстріли жидів, довлення української молоді на роботи до Німеччини, а пізніше підпільна праця молоді в УПА не були сприятливі для праці в читальні.

Молодь Баворівщини дала великий вклад у діяльність УПА. В грудні 1943 р. в часі рейду частин УПА в смугі Городишча-Гусятин двох членів з Баворівщини Опира Олександра (Джумак) і Бульчак Івана були арештовані німцями в Городищі і там розстріляні разом із 20 іншими за контакт з УПА. Похорон Опира і Бульчак в Копичинцях були величезною маніфестацією українців. Похоронний похід з вінками тягнувся майже на 2 км.

Маріяна Сафін-Дозинська і Андрій Поліщук у фільмі "Для добра і краси", що його випродукував Юліан Дорош у Копичинцях 1936 року за сценарієм Романа Кучинського і Василя Левцького.

*Знімки із "Свята Зброї" в
Копичинцях 30 серпня 1941.*

*Знімки із "Свята Зброї" в
Копичинцях 30 серпня 1941.*

СУДОВИЙ ПОВІТ КОПИЧИНЦІ

Південно-західний район

Котівка
Коцюбинці
Жабинці
Гадинківці
Оришківці
Майдан
Тудорів
Яблунів
Сухостав

Північно-східний район

Крегулець
Нижбірок Новий, Старий, Шляхоцький
Мишківці
Целів
Увясля
Хлопівка
Хоростків
Говилів Великий
Говилів Малий
Мишанець
Перемилів
Карашинці
Верхівці
Клювинці

Південно-західний район

КОТІВКА

Статистичні відомості про село Котівка (Kotówka): Загальна площа 1163 га, (в тому числі 516 двірської власності), з того орного поля 928. Число домог: 1921 р. — 243, 1931 — 272. Число населення: 1900 р. — 1408, 1910 — 1516, 1921 — 1295, 1931 — 1411. За австр. стат. 1900 р. в громаді 979 гр. кат., 372 р. к., 11 мовс. на фольварку 16 гр. кат., 21 р. к., 9 мовс. Мова: в громаді 1051 укр., 311 польск.; на фоль. 23 укр., 23 польск.

Село Котівка (Кутівка?), віддалене може на пів км на південь від Кутця, що був частиною громади Количини, становило окрему громаду, зрештою тісно зв'язану з життям Количини. Село не мало окремої церкви, бо близько була церква на Кутці. В селі була олійкована школа, за Австрії з українською мовою навчання.

До громади Котівки належав присілок Теклівка, віддалений на 2 км від Котівки (а тільки 1 км від останніх хат села Галинківиш, 4 км від центра села). Коли сусідні пани й ксьондзи поставили каплицю, щоб легше було епопшити сім'ю, українці побудували їй собі в Теклівці 1906 р. малу церквичку ім. св. Володимира.

В Котівці діяла читальня "Прогреси" ще за Австрії, з Котівки походили два брати вчителі Михайло і Микола Колодницькі, активні українці, що вчинили і були керівниками шкіл у сусідніх селах (Коцюбинині, Крегульць тощо).

КОЦЮБИНЦІ

Статистичні відомості про село Коцюбинці (польська назва Kosciubince): Загальна площа 3425 га, (в тому числі 1844 двірської власності), з того орного поля 2611. Число домог: 1921 р. — 513, 1931 — 576. Число населення: 1900 р. — 2520, 1910 — 2754, 1921 — 2460, 1931 — 2745. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1554 гр. кат., 576 рим.-кат., 28 мовс.; в дворі 181 гр. кат., 131 р. к., 50 мовс. Мова: в громаді 1135 (!) укр., 1021 польск. (!), 1 німц.; в дворі 75 (!) укр., 287 польск. (!). Пошта і заліз. станц. Количини (7 км), станція жанкармері (за Польськ "поштою") Галинківиш.

В назві села часто наголошувало склад -цю-, однак старі люди в селі ставили наголос на складі -бин-: Коцюбинці.

Село в цілому мало вигляд неправильного кола, чи нах багатокутника; насправді воно складалося з декількох частин і майже всі вони тяглися довжиною, чи короткою стьокою.

Село перетинала річка, що належить до верхів'я Нічлави і творить у Коцюбинцях два стави. Край села при дорозі до Галинківиш був малий рибиний ставок. На східному боці річки і ставу на підвищеному терені

положені три частини села: Замочок (або Підзамочок), Нарайка Велика, Нарайка Мала, Кордулівка; на західному боці в центрі села частина, звана "Містечко", де була церква, парохіяльні будинки, школа, костел і плебанія, а також частини Зелений Кут, Кастанка (Кайданка), Венгри (Веньгерщина), Кінець. Гребля з містком від Містечка до Замочку дучила обі сесії села.

Власниками великої помісності в XIX стол. були графи Фредри. В XX стол. на Кастанці був фільварок Анджая Городиського, що був патроном церкви, другий фільварок на Зеленому Куті. Крім того ще був фільварок на присілку Ліски (чи пак Лужка, як зазначено на австрійській мапі), що належав до Казімежа Мсчоховського. На Кастанці біля фільварку був млин. У селі була теж туралія.

На "Замочку" справді стояв колись, у часі татарських нападів, укріплений замок. На узбіччю яру, що ділить Замочок від Малої Нарайки, видно бою виразні сліди, що замок був гринч спалений. Замочок у XIX стол. був осередком селянської родини Балів. При будові господарських будинків знаходили сліди мурів, а в заглибленні Микола Бала на самому початку цього століття знайшов золотий ланцюг, що його продав за 100 "ринських" (200 корон). А втім про важливі археологічні знахідки в Кошобинях пор. вище статтю проф. Пастернака.

В Кошобинях із горба лупали камінь, а на мочарах коло ставів були поклали торфу.

Найчастіші родинні прізвища: Бала, Бойко, Захарків, Гапій, Дмитрів, Бережний, Хоптовий, Присяжний. Польські: Лозиські, Дучимінські.

Назви піль: на схід від села — Вовкова, Муравлева, від Васильківців, коло Баби, під Лозами, за Дубинами, на Горі, Дубини, за Нарайкою, за Кордулівкою, Ліски, за магазином; на південь — від Жабинців, за фільварком. Роздиричина, від Гадинківської фігури, від Гадинківців; на захід — Мисій ріг, за фігурою, за городами, за камінням, Бурина, під лісом; на північ — Чагарі, Вікнина, Жолубок, Кут і Жидова.

В Кошобинях стояла стара мурована церква ще з 1706 р., після пожежі відновлена 1921 р. Дзвіниця теж мурована, в стіні три входи, вгорі під дахом три дзвони. На площі коло церкви за огороженою стояв хрест на пам'ятку знесення панщини.

По смерті пароха о. Филипа Голінатого парохом став у р. 1893 його небіж о. Витовт Білінський, що був душпастирем у Кошобинях майже до першої війни, коли то перенісся на парохію до містечка Скали. О. Витовт визначався чудовим голосом, високим тенором, тим то сусіди часто запрошували його "целюбувати" Службу Богу на празниках. Щоб рятувати село від п'янства, заснував при церкві братство тверезости. Його дочка-одиначка Ростислава, діючи прикладом громад, приступила першою в несліпо до присяги не вживати алкогольних напійків. Ростислава відзначалася голосом, незвичайною музикальністю і була відомою піаністкою, що виступала на концертах також і в Кошобинях. По першій війні виїхала заміж за політичного діяча Володимира Темницького. Ростислава Темницька була

опісля вчителькою в Українському Музичному Інституті і померла на еміграції в Ньюарку.

Після о. Білінського став адміністратором парохії молодий, нововисвячений священник о. Іван Фицалович, що по двох роках виконування священничих обов'язків у часі московської інвазії, коли не було ні лікарів, ні ліків, помер на тиф (1916 р.), опісля о. Іван Вальницький. Від 1924 р. до своєї передчасної смерті 1941 р. парохом у Кошобинях був о. Петро Томашівський.

В селі був костел, "плебанія" польського священника і "Дом Людови".

Через дорогу від церкви стояв старий, мурований будинок школи; за Польш була вона 7-класна. За Австрії керівником був поляк, вчителями українці і жидівка. На початку століття довгі роки вчителькою українців Михайло Колодницький, родом із несласкої Котівки, що в часі рільничого страйку підтримував на душі українських селян. В інших часах учили поляки і українці.

Деякі селяни крім хліборобства займалися ще кошикарством, заробляли теж при вироби лісу, жинки займалися пряденням і вишиванням. Із ремісників були в селі ткачі, столярі, ковалі, шевці, кравці та кравчині. В селі жив спільний селянин, що знаменито грав на лірі і шим заробляв на життя; ходив із жінкою по ярмарках, пригравав і співав старі українські пісні. Знали його скрізь в околицях Количинців і Чорткова.

Жили займалися торгівлею, шинкарювали, орендували фільварки. В селі було колись кілька корчем, та лиш деякі проіснували приблизно до 1930 року.

В Кошобинях жило декілька багатших селян, переважали малоземельні. Безземельні працювали й жили на фільварках як "форнали". За море виїхало небагато людей (до Аргентини, ЗСА і Канади); виїздили теж на сезонні роботи до Франції.

В часі першої війни, коло 1 травня 1915 р., великий вогонь лютував у селі: погоріло 57 господарств, потерпіли також школа і церква.

В Кошобинях існувала колись читальня Качковського, але вже в 1904 р. заступила її читальня "Прогресив", що мала вже перед першою війною власний мурований будинок у центрі села, збудований 1912 р. В читальні була бібліотека, газети, при читальні існував театральний гурток і хор. Перед першою війною улаштовувало теж курси для неграмотних. Головою читальні в 20-их і 30-их роках був парох о. Томашівський.

Перед першою війною в часі рільничих страйків, боротьби за впровадження реформи та перед виборами відбувалися часто політичні віча за ініціативою національно-демократичної партії, особливо після Петрицького.

З економічних організацій кооперативна крамниця існувала ще перед першою війною, по війні крім кооперативу діяла теж молочарня.

В селі між війнами працював "Луг", із спорту провітав копаний м'яч та відбиванка. Дівав також кружок "Рідної Школи" і відділ "Союзу Українок",

якого головою була Ольга Томашівська. За Польщі та в часі війни існувало теж підпілля.

Перед другою війною було теж кілька людей із прокомуністичними симпатіями, що розчарувалися на комунізмі, побачивши його зближення з рр. 1939-41.

За Польщі існували теж польські організації: "Кулко польніче", "Стшелси", а також організація шляхти "заролово". Латинники та мішани подружжя говорили українською мовою, а справжніх поляків було в селі дуже мало. Проте польонізації поступала, бо на місці перебував польський ксьондз. О. Бала, що після двадцятих років приїхав на відвідинах до села, заархівував 1934 р., що "село змінилося не до пізнання, польський дух і польські організації взяли верх".

Кошубинські селяни рідко посилали дітей до середніх шкіл. Селянин Дмитро Бала, прослуживши кільканадцять літ при австрійському війську в Чехії, одружився з чешкою і осів там. Мав 11 дітей і послав їх до шкіл, а троє з них по гімназійній maturi вислав на рідну землю до Кошубини, де вони були захоплені українським довідками. Два брати покінчили теологічні студії у Львові, а однієї стали монахами-редемітористами; по другій війні виїхали з українськими скитальцями до Канади (Торонто). Їх сестра Ольга вступила була до монастиря і померла в Солотвині як мати Марія. Теологічні студії покінчив також уродженець Кошубини о. Ілля Оренчук, що був парохом Сятинця, де й помер. Михайло Карнишин (1907-1949) покінчив гімназійні студії в українській гімназії в Станиславові в рр. 1921-9, а юридичні в університеті в Кракові в рр. 1931-5, здобувши ступінь магістра прав. Був консілієнтом в адвокат-д-ра Ю. Лешу у Львові. Мав підготовану докторську працю, але вибух війни не дозволив закінчити студії докторатом. Із підірваним здоров'ям виїхав на еміграцію, де й помер у Мюнхені. Перед другою війною розпочало більше селянських хлонів науку в чортківській гімназії. Покінчили їх о. Григорій Миськів. Кількох гімназистів вивезли большевики з села, деякі з них вернулися, деякі покінчили студії і працюють лікарями.

Про давніші часи (з-перед першої війни) подає відомості о. Йосиф Бала і Варвара Кобилівська, про новіші — Богдан Думановський, Ольга Томашівська, мгр Михайло Карнишин і Анна Боїчук.

ЖАБИНЦІ

Статистичні відомості про село Жабинці (польська назва Żabince): Загальна площа 620 га, (в тому числі 354 двірської власності), того орного поля 501. Число дворів 1921 р. - 136, 1931 155. Число населення: 1900 р. - 723, 1910 782, 1921 751, 1931 827. За австр. стат. 1900 р. в громаді 327 гр. кат., 34 р. к., 8 мов. на філіварку 8 гр. к., 34 р. к. Мова: в громаді 316 укр., 365 поль.; на філіварку 15 укр., 27 поль.

Жабинці, невелике село, 2-3 км на північ від містечка Пробіжної, 3-4 км на південь від Кошубини, над річкою, верхів'ям Нічлави. В деяких старіших джерелах село називається "Жабинчики", може для відрізнєння від великого села Жабиниці, що лежать на схід від Збруча (7-8 км на півн. схід від Скали).

Жабинці — здавна центр польонізації: костел, осілок латинського пароху, до якого належала Пробіжна, де не було костела. Село належало до греко-католицької парохії в Кошубині, церкву побудовано шойно 1906 р.

Як постунала польонізації завдяки перетяганню на латинський обряд, "духехватство" місцевих ксьондзів, показують статистичні цифри: коли офіційна австрійська статистика з 1900 р. подавала число гр. кат. у селі 327, на філіварку 8, разом 335, то наш шематизм з 1912 р. подавав число гр. кат. душ - 260, а з 1930 р., за Польщі, - тільки 176.

ГАДИНКІВЦІ

Статистичні відомості про село Гадинківці — з ниволом на складі Га- (польська назва Gadynkowice): Загальна площа 1773 га, (в тому числі 970 двірської власності), за Польщі 1487 і колонія "Заремба" 286 га, з того орного поля 1209, лісу 386. Число дворів 1921 р. - 350, 1931 361 і "Заремба" 43. Число населення: 1900 - 1655, 1910 1867, 1921 - 1982, 1931 1835 і "Заремба" 246. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 1153 гр. кат., 344 р. кат., 71 мов.; у дворі 24 гр. кат., 55 р. кат., 8 мов. Мова: в громаді 1138 укр., 430 поль.; в дворі 23 укр., 64 поль. Пошта, залізні станції і станція австр. жандармерії та польської поліції в селі.

Др Михайло Соневицький

СПОГАДИ ПРО ГАДИНКІВЦІ ДО ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.

Мой спогади списані на основі власних переживань із юних літ та різних документів, зокрема парохіальних мереж, які дозволили не раз перестиковувати.

В давніших століттях ґрунти села Гадинківці дежали на самій межі Руського ниводства і належали коло р. 1600 до мастків шляхтичів Копечинських, разом із Копичинцями і сусідніми селами Оришківцями та Кошубинцями. Вже ґрунти сусіднього села Швайківці (чортківського повіту), що в XIX ст. становило продовження Гадинківців і було складовою частиною Гадинківської парохії, до 1772 р. належали разом із Пробіжною до Подільського Воєводства.

Село Гадинківці згадується в актах із часів повстання Б. Хмельницького.

В XIX ст. і на початку XX ст. власниками великої власності в Гадинківцях були польські шляхтичі Целецькі (de Zaremba Cielecki); Леопольд, пізніше Альфред, наостанку Артур, до яких належало й сусіднє село Оришківці, як також село Порхова в бучацькому повіті. В центрі села Гадинківців знаходився панський двір, що вже в XIX ст. був осередком польонізації, перетягання двірської прислуги на латинський обряд. Останній із

Целеських Артур, безлітний, розійшовшись у молодих літах із жінкою, рідко коли появлявся в селі, переводячи час на безділю по курортах та на Рів'єрі. Матком управляли "жонки" (грудка) та економки. Вже змолоду Артур Целеський провадив польонізаційну політику, м. і. спровадивши до села польські сестри-служебниці, для яких подарував у центрі села будинок колишньої корчми; але особливий шовінізм виявив пізніше, мстачися за рільничий страйк 1902 р. Шоправда, зараз по першій війні коло 1921 р. розпарцшовав кількадесят моргів лану "коло могилки" між українських селян, поворотів із Канади, за добрі долари, але величезну більшість свого маєтку в Галинківцях "за лісом" розпарцшовав між спроваджених із західної Польщі польських колоністів, для яких створено з днем 1 січня 1925 р. окрему громаду "Зарембу". Решту маєтку передав для далеких збубжілих своків Целеських. Зриваючи з "недавнім" селом, Артур Целеський переніс тліні останки своїх предків із підвалів двірської каплиці на місцевому швентарі до Кракова. Мурований будинок гуральні подарував польській парохії в Жабиньцях і цей будинок перероблено на костел.

У першій половині XIX ст., коли відчувався брак священиків, у Галинківцях, що не належали до краще ситуованих парохій, священики дуже часто змінювалися; здебільшого були то тимчасові адміністратори, що доїжджали з сусідніх Оршиківців або Пробишні. В 50-их роках легший час парохом був о. Тома Боратинський. У другій половині XIX ст. парохом був о. Іван Корній (1824-1890), якого дочка Олена вийшла заміж за о. Миколу Сосницького (1850-1894), відомого народолюбського діяча, посла до галицького сейму.

В тому часі декілька родин перейшло на латинський обряд, не бажаючи платити репартиції на відновлення парохійських будівлі, як, напри., Мелимуки, (що їх характеристичне, українське прізвище польські священики сполчили на Mielimka), частинно Фірманюки та інші.

Вже в шематизмах із рр. 1841 (отже ще за паншини) і 1853 зазначено, що тоді в Галинківцях існувала парохіяльна школа. Учителем у другій половині XIX ст. був Іван Сімович (родж. 1834 р. в Білобожніці, пом. 6.IV, 1886 в Галинківцях), знаменитий педагог, що його старі люди ще довгі часи згадували. Помер передчасно, залишивши 7 малолітніх дітей. Проте вдова, Юлія з Прокоповичів (1838-1932), вивела їх усіх у люди, зокрема сини відіграли опісля визначну роллю в нашому релігійному і національному житті: о. Михайло Сімович (1869-1951), катехит середніх шкіл у Чернівцях, по прилученні Буковини до Румунії апостольський візитатор р. кат. Церкви на Буковині), о. Аполоній, учитель Дам'яні (що помер на туберкульозу під час I світової війни під Віднем), і відомий науковець проф. д-р Василь Сімович (1880-1944).

1891 р. парохом Галинківців став о. Климент Соневицький (1857-1928), що 37 років керував не тільки релігійним, але й національним життям села. О. Климент вже в часі теологічних шкільних став на українській національній платформі, заприязнившись з Костем Левинським, і переплачував "Діло" від часу свого висвячення до смерті. Був головою читальні, головував на вічах у

часі страйків, боровшись за виборчу реформу і на передвиборчих зборах. Дім Соневицьких був відомий із своєї гостинності, до чого спричинювалася особливо дружина о. Климента, Марія з Авдиковських (1863-1948), опікунка бідніших селян, що підручню апеткою давала першу допомогу нещасним. Кінець її життя був трагічний: Злікавідувавши її молодшого сина в чортківській тюрмі, Сталінська влада вивезла її на Сибір у 85 році життя; там вона й померла на далекій півночі в Букаччі, Читинської області.

Учителями школи з українською мовою навчання наприкінці XIX і на початку XX ст. були почасти українці (напр., Синецький, Маліс, Клявія Лисинецька), що ширі нукілувалися молоддю, почасти поляки (Салікевич, Прізе, диавк Кондратович, мабути, українського походження, до чого не признавався).

Село Галинківи здавну здобуло собі славу тим, що батьки незвичайно дбали про освіту своїх дітей і посилали їх до середніх та й високих шкіл, не зважаючи на те, що були небагаті, бо в селі не було багатих селян, тільки середняки і малоземельці. Цей гін до освіти помітний вже при кінці XIX ст. завдяки прикладові Сімовичів і першого селянського сина, шкільного товариша о. Михайла Сімовича, пізнішого Станіславівського єпископа Григорія Хомишина (1867-1945), а збільшився він на початку XX ст. до вибуху першої війни покінчили середні, а частинно й високі школи ще такі уродженці Галинківців: суддя в Снятині Микола Фірманюк, суддя, опісля нотар Дмитро Байрак, його брат, учитель гімназії "Рідної Школи" в Дрогобичі Микола Байрак, учитель гімназії в Рогатині, опісля у Львові Микола Бабин, його брат, урядовець Шкільної Ради Красної у Львові Павло Бабин, о. Павло Миколай, що в молодому віці помер на туберкульозу, о. Іван Заверуха, парох с. Рибник у Бережанщині і декан, поет, далі: о. д-р Василь Бабин, учитель Василь Боднарчук, син Юрій, учитель гімназії "Рідної Школи" Михайло Наврошський, агроном інж. Микола Хомишин, д-р філ. Михайло Соневицький, о. Андрій Литвинюк, парох Оршиківців, Євген Бабин, Павло Байрак, Григорій Байрак (тепер в Едмонтоні), Микола Костів УСС, що помер від ран у визвольній війні в Кам'яні Под. 1919 р., Павло Костів, Василь Боднарчук, син Григорій, д-р прав Іван Винниченко, адвокат у Мельніці, син селянина-бідняка, вивезений і злікавідований більшовиками 1941 р.

Вже під час першої війни покінчили гімназії: Володимир Соневицький (помер у большевицькій тюрмі в Чорткові на провесні 1947 р.), д-р мед. Ірина Бабин-Калужна та д-р прав Євген Боднарчук, адвокат в Отинні та Коросні (помер у Торонті 1965 р.) Були й студенти поляки: лікар Йосиф Рясевич і Йосиф Фабровський.

Слід додати, що на початку XX ст. не раз відвідувала свою матір, вдову по о. Корній, Климентину з Лукасевичів, близьку родичку Соневицьких, Олена Сичинська, а з нею частими гістьми в Галинківцях у вакаційний час бували її сини Мстислав і Мирослав Сичинські, що теж брали участь у вічах.

Саме в тому часі відбувалися такі важливі події: влітку 1902 р. переведено при допомозі студентів рільничий страйк на полях ділячки

Церква в Гадинківцях

Гадинківці. Підготовні гімназійні курси 1911/12 р.

(Сидять зліва направо: Андрій Литвинюк, студ. теол., Степан Бульчак, студ. прав, о. Клімент Соневицький, Михайло Соневицький, студ. фіз., Михайло Гордій, студ. прав, студ. Павло Байрак)

Целебського, що закінчився перемогою селян-робітників. У 1907 р. відбувалися масові віча за виборчою реформою до австрійського парламенту, на яких промовляли пізніший посол до парламенту Михайло Петрицький, студент Микола Бабин, селянин Полотнянка та інші. В виборах до віденського парламенту в рр. 1907 і 1911 та в куріальних виборах до галицького союму в рр. 1908 і 1913 громадяни Гадинківців, не тільки греко-католики, але частинно й латинники, виявили національну зрілість, голосуючи на кандидатів української націонал-демократичної партії: Михайла Петрицького до парламенту та Івана Кивелюка до союму.

В Гадинківцях існувала ще з давніх часів читальня на власних, окремих статутах. На початку XX ст. її перемінено на читальню "Просвіти", а її довголітнім головою був парох о. Клімент Соневицький. Відчувалася потреба власного будинку і саме коло 1909 р. селяни самотужки поставили доволі просторий будинок (театральна зала і читальня кімната за проектом М. Соневицького), під бляхою, на громадському вигоні за громадським урядом при дорозі на зал. станцію і "під Березину", використовуючи частинно матеріал із розібраного парохіяльного дому. З того часу члени читальні сходилися тут на читання газет, доповіді, збори, концерти, а театральний гурток із селян та студентів під проводом студента Михайла Соневицького почав ставити аматорські вистави в селі і в поближких Копичинцях із репертуару Квітки-Осн'яненка, Кропивницького, Карпенка-Карого тощо. Перша вистава відбулася ще в 1907 р. в возівні при парохіяльній домі. Участь у ній брали: Анна Боднарчук, жінка Михайла, Настуня Байрак, Микола Бабин, Михайло Соневицький, Павло Байрак та інші.

В тому часі почався теж рух за заснуванням підготовчих курсів і приватних гімназій, щоб підховати більшу кількість української інтелігенції. В Копичинцях саме заснувалася одна з перших у Галичині українська приватна гімназія УПТ. Під впливом цього руху студент Михайло Соневицький організував у шк. р. 1910/11 підготовчий курс до гімназії, на який записалося 12 учнів та учениць. На закінчення шкільного року відбувся перший в селі Шевченківський концерт, в якому взяли участь учні курсу збірною деклямацією. Заохочені успіхом, батьки постановили ще рік продовжувати науку своїх дітей у рідному селі. Отже в шк. р. 1911/12 студенти Степан Бульчак (із Копичинців) та Михайло Гордій, диригент і скрипаль (із Чорнокінів) вели курс науки і кл. гімн., а також новий підготовчий курс. Наука відбувалася в домі господаря-патріота Василя Байрака в центрі села коло читальні. По закінченні шкільного року учні та учениці курсів здали вступний іспит до І і ІІ кл. гімназії в Копичинцях і стали її учнями. Хоч війна перервала їх навчання, проте деяка частина з них покінчила гімназійну науку по війні; до цих учнів належав також Михайло Погорельський, пізніше редактор "Нового Шляху" в Вінніпезі (1899-1964).

Тим часом у житті місцевої народної школи сталася така подія: Після переходу керівника школи Кондратовича на емеритуру тимчасовим керівником був українець Іван Решетило. Влітку 1911 р. при конкурсі на сталу посаду Радя шкільна померла Решетила, що мав найкращі кваліфікації з усіх кандидатів, а іменував сталим керівником поляка Владислава Крицького.

ствалення графа Голуховського з Гусятина. Громада відчула що поведінку шкільної влади як кривду та зневагу і вирішила стати на шкільний страйк. Одне за непосилання дітей до школи загрожувало батькам дошкульні кари. А щоб закласти приватну народну школу, треба було мати дозвіл. Але закон передбачав, що батьки мають право вибрати дітей приватно. Одне приватні збірні лекції не могли складатися з більше, ніж 9 учнів, інакше підпадали під категорію приватної школи. Отож шкільні діти поділено по 9 і місцеві студенти вели з ними навчання по селянських домах. Із днем 1 вересня ні одна дитина не з'явилася в школі. Страйк можна було перевести успішно завдяки тім обставині, що для всіх т. зв. "польських" дітей, тобто дітей латинників, існувала в тім часі вже польська приватна школа T.S.L. ("Towarzystwa Szkoły Ludowej"). Бо бажаючи легше сполучити діти наших латинників, польське духовенство і бюрократія постановили були відселарувати їх від українських і вчити виключно польською мовою в шкільно-цивільному дусі. Цей факт став тепер у пригоді для солідарного переведення страйку. Не зважаючи на погрози Староства і місцевої жандармерії супроти батьків, не зважаючи на приїзди комісарів і ведення слідства, громада не подалася. До витривання в страйку найбільше причинився тодішній наказний вїт Микола Хомишин, що мав магічну силу на хиткіших батьків при їх переслухованні відпоручниками Староства. Кінець-кінцем бюрократія відступила, з днем 1 лютого 1912 р. Кринького відкликали на іншу посаду, а керівником школи назначили незвичайно совісного вчителя-українця Петра Стиранку, що працював на цій посаді до вибуху світової війни. Староство, що прагнуло, не покарало батьків, але помстилося на студентах, зміщуючи справу збірних лекцій із справою підготовчих курсів. Воно засудило Михайла Соневицького на 10 і пів доби арешту або грошеву кару 150 австр. корон. Степана Бульчака і Михайла Гордія, кожного по 7 дів арешту або 100 австр. корон.

Шо торкається початків громади, вїтїв, то на початку XX ст. вїтїм у Галичківцях був українськ Антїн Венгер, податний на пресїо Староства. Тому при нових виборах, приблизно коло 1910 р., вїтїм вибрано визначного селянського діача Томка Хомишина, затвердженого Повїтовим Комїтетом нац. дем. партїї. Але Староство не признало цього вибору, підшукавши до того яких малозначні причини. Провїзоричним вїтїм воно назначило Миколу Хомишина, рідного брата єпископа (аєперсє бажанню єпископа), сподіваючись, що він буде більш поміркованим і податішим на директивї Староства. Але перерахувалисє: Микола Хомишин, амбітна, енергїйна людина, дав по лїнії інтересів української більшостї села за порадами нарока і він особливо причинивсє до успішного переведення шкільного страйку. Опісля вїтїм був Томко Хомишин аж до приходу польської окупатїйної влади.

За Австрїї керівником поштового уряду в Галичківцях був ширїй українськ Іван Грибик, вислужений підстаршина австрїйської армії (від поштових урядовцїв вимагали знання нїмецької мови), родом із Теребовельщини. За Польщі поштовими службовцями були поляки.

В селї існувало вже в першому десятирїчї XX ст. гімнастично-пожежне товариство "Сокіл", що відбувало аправи, брало участь у місцевих та

повітових манїфестаціях, мало пожежне приладдїя і спішило з рятунком у випадках пожежі в своїм селї та сусїднїх. А втїм більша пожежа трапилася ще коло 1900 р., що знищила цілу частину села "за ставом" при шляху до Пробїжної, до чого спричинилася була сильна буря. Сталося це за моєї пам'ятї на весну в часї страшного тїжня. Друга пожежа сталася тут 1908 р. З того часу ця частина села мала всі дома під бляхом (також дома обох братів єпископа, Миколи та Івана) і цим помітно відрїзнялася від інших частин. Будинки були обезпечені в українським асєкураційним товаристві "Дїстер", латинники обезпечували здебільшого в польським кравківським асєкураційним товаристві.

В серединї села стояла старенька дерев'яна церква, що нїяк не могла помістити вірних, яких число значно помножилося впродовж XIX ст. Оже на місцї цієї церкви між старезними діпами побудовано велику, муровану, а її посвячення відбулося 21 вересня 1913 р. під проводом уродженця села, єпископа Григорія Хомишина, при участї великої кількості священників, масової участі місцевих селян, людей із поблизких місцевостей та учнів Копичинецької гімназїї. Стара церква була під покровом Введення Пр. Д. Марїї, нова під покровом Рїздв Пр. Д. Марїї, в пригїшній для празників порї. Старезний парохїяльний дїм, що стояв недалеко церкви, по противленню боїи дороги, з доступом до Нічлави, зарисувася під час невеликого землетрусу на південному галицькому Поділї, мабуть, у 1908 р.; тоді впаде стеля в одній кімнатї і тому родина священника мусїла перенестися до приватного дому, власности дружини священника на т. зв. "Войнаровщинї". Через пригитовування до будови нової церкви будування нового парохїяльного дому відкладало на пізніше. Його почато будувати шойно по вїїні на площї безпосередньо за церквою заходами о. Климента Соневицького і закінчено по його смерті.

Ще до дев'ятдесятих років XIX ст. на серединї села на панському ґрунтї стояла розлога корчма. Пізніше ділїч села подарував цей будинок із великим городом для польських сестер-єлужениць, що говорили тільки польською мовою, вели дїтячий садок і мали підручну аптеку. Цим здобували собі вплив на село, особливо на латинників, що до того часу розмовляли виключно українською мовою.

В селї жило декілька жидаївських родин, що до першої війни мали свої крамнички, а декі з них провадили продавати алкогольні напїтки. Проте в селї не було п'яниць, за винятком нечисленних одиниць, з яких загально насміхалисє.

Зловж північної частини села, що називалася "кінєп", Нічлава творила довгий став, до якого позаду панського двора вся громада мала доступ для посяння коней і худоби. На кілька лїт перед першою війною ділїч, не зважаючи на нарікання громадян, спустив став, а висушену долину зужив на городи. На кішї ставу при битїй дорозї стояв над річкою ліверський дерев'яний млин, опісля перебудований на мурований, моторовий, що його ділїч винаймав жидам-мельникам.

Коли в 70-их роках XIX ст. побудовано залїзничї шлях Станїславів-Чортків-Копичини-Гусятин, поставлено залїзничу станцію Галичківцї (між

Чортковом і Копичинцями) на полях під лісом у віддаленні 2-3 км від села. Залізничний рух значно повільнішав, коли через лінію Копичинці-Гадинківці-Чортків перейшов ще залізничний шлях Тернопіль-Копичинці-Чортків-Залішки-Чернівці з відносно Залішки-Коломию. З того часу село мало невичайно логічне залізничне сполучення з усіма більшими осередками Галичини та Буковини. Наостанку побудовано ще шлях Вигнанка-Боршів-Іванів Пусте, при чому для нового відгалуження на подільській високорівні серед піль, приналежних до села Гадинківці, поставлено нову зал. станцію з придуманою назвою "Вигнанка", бо знаходилася недалеко межі піль громади Вигнанки, хоч до самої Вигнанки дуже далеко (якраз зал. станція Чортків поставлена була на території дол. Вигнанки). В околиці станції Вигнанки були здавна розкриті гадинківські хати "за лісом". На переломі XIX стол. поведено до зал. станції в Гадинківцях дозвіз із містечка Пробужної, битий шлях, т. зв. "шварську" дорогу, що йшла частиною села "за ставом", а далі попри млин і панський двір. Але головною частиною села йшла звичайна, т. зв. "польська" дорога, що ранньою весною і восени замінювалася в непрохідне болото.

Отож на користь польонізації села діяли не тільки впливи двора, польського священика з сусідніх Жабинців, польських есер-службінців, польської школи TSL, місцевого "постерунку" жанпармері, але також залізнична станція, що була обсажена польським елементом, здебільшого з Західної Галичини. Тільки один будинок коло станції, Никифор Костів був свідомим українцем, що посилав своїх синів до української гімназії, а також дехто з залізничних робітників. Діяльним полком був теж зайшлий коваль Кратус і його жінка, апробована повитуха, що підшентувала залюбки польські патріотичні імена. Проте на початку XX ст. національна свідомість була настільки висока, що ніхто більше не переходив на латинський обряд, а всі латинники місцевого походження і мішані подружжя розмовляли до першої війни українською мовою.

Після вибуху першої війни на початку серпня 1914 р. і після від'їзду в найближчих днях усіх резервів австрійської армії в супроводі плачу родини настало в селі нервово вичікування серед відгуків гармат з-над Збруча, з-під Густина. Останньою подією в селі була поява мадярського воєнка, що пригав верхи з півдня, мабуть, виставний на розвідку, а не маючи ніякої можливості прозунітис з нашими людьми, мабуть, у панії вистрілом убив на місці добродушного вчителя-поляка перед самим громадським урядом і негайно завернув конем назад. Було це десь у часі свята Спаса, а в день, чи два після цього епізоду ранім-ранком рознеслася по селі тривожна вістка, що головним шляхом Копичинці-Чортків маршують на захід довжезні колони царської армії. Вони швидко потім перейшли Дністер і зупинилися в районі Карпат.

Тоді то в наших селах настала повна тиша. Життя неначе припинилося. В тих часах ще окупантина влада не спінилася порядкувати в зайнятій території, що справу відкладала до майбутньої мирної конференції. Отож залізничний рух зовсім перервався, пошта перестала функціонувати, ніякі газети не доходили, школи зачинили свої двері, постачання товарів припинилося.

Тільки зголом, через рік-два "уздние начальство" почало видавати "пропуски", і то тільки християнам, ніколи жидам, щоб можна було привезти возом такі необхідні товари, як сіль, цукор, нафту, сіринки з-над Збруча, з містечка Городка, чи навіть із Проскурова. Вчителі та всі австрійські урядовці, що не евакуювалися вполю, опинилися без платні і могли рахувати тільки на підтримку близьких. Правда, і плачення податків припинилося. Селяни мусли прожити з плодів свого поля, але рук до праці не вистачало, бо майже в кожній родині не стало батька, або дорослого сина. Така ситуація тривала три роки в густинському воєні.

Був момент, коли німецько-австрійська офензива дійшла до Серета, але потім швидко відступила на лінію Стрипи. Тоді вже по наших селах появились залізні частини російської армії на постоях. При кінці одного тижня в Гадинківцях відбулися чотири богослуження: в церкві греко-католицькій, в каплиці римо-католицькій, полєве православне (військової "батюшка" квартирував тоді в селі) і мусулманське для кримських татар над річкою, не кажучи про притишені молини жидів, що всім серцем вичікували повороту австрійської армії.

В таких обставинах сенсацією видалася вістка, що за Дністром, у Городенці, ще в часах царської влади по новому відкриті австрійської армії до лінії Станиславова директорів гімназії Антонові Крушельницькому при допомозі Дмитра Дорошенка, тоді уповноваженого Союзу міст у Чернівцях, пошатило в листопаді 1916 р. добути дозвіл на відкриття української гімназії в часі, коли всі школи були ще зачинені. В відкритій школі стали до праці два вчителі-уродженці Гадинківців, Михайло Навроцький і Михайло Сосновський, а возами через Дністер прибула й група учнів із Гадинківців, що перед війною вчилася в Копичинській гімназії. Тим часом у селі студент Григорій Байрак на прохання громади почав приватно навчання сільської дітвори та підготовку учнів нижчих клас гімназії. Нормальна наука в народній школі розпочалася шойно зголом, після повороту австрійської влади квітку 1917 р.

Дня 9 лютого 1918 р. підписано в Бересті мир між Українською Народною Республікою і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією. В мирових переговорах та при визначенні західних кордонів УНР на Холмищині та Підлішші брав участь також уродженець Гадинківців історик-географ проф. гіми. Микола Бабін, у часі війни сотник австрійської армії. М. Бабін в часі другої війни (в 1941 чи 1942 р.) розстріляний гітлерівцями.

ОПИС СЕЛА І ПОДІЙ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ ВІЙНИ.

Село Гадинківці простягалося довгою стрічкою на невеликому підвищенні терену, в основному на правому березі невеликої, болотистої Нічлави, що її селяни називали просто "річкою". Головна вулиця називалася також коротко "село" і злізків північно-західна її частина мала назву "кінець". Ця частина тягнулася відзовк колишнього ставу і сгала до панського двора та до розлоріжжя з битого дорогою, що вела із залізничної станції до містечка

Пробіжної. Мале відгалуження, що вело з "кінця" до половини фільварку, називалося "козачина". Паралельно до головної вулиці, починаючи з району цинтаря, на південь шла вулиця "загороли", а ніби її продовженням була сліпа вуличка "кут". Але й вище на горбі з лівого боку річки паралельно до "села" йшла дорога до Пробіжної; ця частина називалася "застав", "за ставом", а мала її віднога "куток".

Від парадного в'їзду до двора вела липова алея, обсажена старезними липами, в "ріжок", де починався панський ліс, перетятий залізничною лінією біля заліз. станції Гадинківці. Його продовженням був "Оришківський ліс" на півд.-захід і на захід від села Оришківці, що далі переходив у Тудорівський і Кочиницький, і лущився з лісами над Серетом. На півд.-захід від села на межі Швайківців, був малий лісок "Березина".

На найвищий точці на схід від села (висота 308) при битій дорозі до Пробіжної стоїть від непам'ятних часів могила. А знову 1941 р. на колишнім горді польських сестер службниць висипано могилу, а на ній поставлено високий 25-30 м хрест. Але в 1944 р. більшовицька влада наказала хрест усунути з могили, а могилу розкопати. В центрі села в саї Василя Байрака стояла фігура на пам'ятку знесення панщини. Крім того були хрести й фігури при головних дорогах і на приватних полях (Баликова фігура, Наконечного фігура, дерев'яний хрест на панській долині в районі вулички "кут" коло джерельця). Джерело доброї води на долині над річкою в центрі села називалося "Філінова керниця".

Назви піль: за церквою, в глинищах, за ставом, коло могили, за могилою, на горі, на присах, за Мендєліхою (пізніше: за хатками), за броваром, за колийов, за лісом, під лісом, під ріжком, за липами, під Березиною, на рудці, на кути. На горбі коло цинтаря була копальня і глини для місцевих потреб (глинища).

Частіші родини прізвища: Байрак, Бабин, Боднарук, Хомишин, Фірманюк, Заверуха, Українсь, Козак, Костів, Мєлимука; рідні: Козіцький, Угляр, Венгер, Литвинюк, Ковальчук, Навроцький, Погорєвський, Моастирський, Микола, Микорин, Ковпак, Гриб, Цвик, Макогоник, Халущий, Солдкий, Винниченко (з Кощобинчик над Збручем).

В центрі села на західнім, підвищенім боці вулиці стоїть нова мурована церква, побудована 1911 р. на місці старої дерев'яної, посвячена 1913 р. Старий дім парохіяльний (перед першою війною) стояв недалеко на східнім, нижчим боці головної вулиці; новий, мурований, побудований зараз за церквою, теперішня влада перемістила на школу. Просто проти церкви стояв будинок школи (тепер мешкання для вчителів). Недалеко на північ йде відгалуження: дорога, що веде на цинтар, у глинища, і далі до Чорткова. На роздоріжжю стояв громадський уряд, а з другого боку в XIX стол. на давньому ґрунті велика корчма, що й при кінці того століття дідав переміняти на дім польських сестер службниць, які провадили там дитячий садок "захоронку" польською мовою. Будинок для українських сестер службниць на місці давнього парохіяльного по тому побудував своїм коштом сп. Гр. Хомишин, але він не був ще зовсім викинутий перед вибухом другої війни. В цьому будинку міститься тепер частина школи.

В XX стол. корчми в селі вже не було, але чотири жилівські родини в своїх крамничках продавали роздрібно горілку. Одне після заснування в селі кооперативи по першій війні жилівські родини покинули село, не витримавши конкуренції кооперативи.

До першої війни на Нічлаві при шляху до Пробіжної був водяний млин, приналежний до двора. Описля на його місці став мурований моторовий млин, що його спершу підпаймав, а описля відкупив від дідачка Жид Шльомко, який передше мав крамничню. За гітлерівської влади його вивезли з села. Малий водяний млин був також на північному кінці села біля Теклівки.

До першої війни недалеко млина стояла мурована гуральня, власність дідачка. По війні дідачка Цєльський подарував цей будинок на костел. До того часу латинські богослуження відправлялися в малий каплиці на цинтарі, побудованій над гробницею Цєльських. До костела доздив польський священик із сусідніх Жабинців.

У селі коло двора була станція австрійської жандармерії, описля польської поліції. За Польщі існували організації польських "стшєльшів", за Австрії і Польщі крамничня "Кулка рольничого".

Коли Артур Цєльський розпарцелював свої лани за лісом коло зал. станції Вигнанки між польських колоністів, то для них польська влада створила окрему громаду "Заремба". На початку другої війни більшовики вивели всіх колоністів на схід, а після війни переселили туди лемків.

Школу, що за Австрії була двокласною з українською мовою навчання, польська влада перемістила на чотирікласну утравківську. Керівником школи по першій війні був українсь Павло Візюра, що шире піклувався шкільною молоддю, а в останніх роках перед другою — українка, одружена з поляком, учителем Важбоком. Учителями були поляки і українці. Після упадку Польщі вчили місцеві вчителі Олена Соневицька і Ольга Шаравська.

В селі був добрий краєць, шевці, ковалі та столярі. Крім різнитища більші селяни займалися кошкарством (кошки й кобелі з швару), також виробом піток та березових мітол, а свої продукти збували на ярмарках по сусідніх містечках. У селі не було багатих селян, тільки малоземельні. Тому вже перед першою війною існувала еміграція до Канади і ЗСА, звідки емігранти прислали зароблені гроші ділому, часом верталися, купували землю, будували нові хати. Інші знову послали діти до середніх та високих шкіл, щоб забезпечити їм краще майбутнє. Але коли за Польщі вступ до високих шкіл для українців був сильно обмежений і не було вигляду на працю для українця в державних установах, частина молоді з покинутого середнього, а то й високою освітою емігрувала до Канади, як, напр., Михайло Погорєвський, засновник і редактор "Нового Шляху". Його брат Ярослав, Григорій Байрак, книговець в Елмонтоні, Павло Василишин із сусідніх Швайківців, тепер у Торонті. Після другої війни прибула за море до Канади і ЗСА ще численніша нова еміграція. Взагалі уродженці Гадинківців стали тут активними членами українських організацій. Загалим б тілки в Канаді: Григорія, Павла і Антона (з дружиною Анною) Байраків, синів Івана,

Група політичних в'язнів у "Бриґадах" у Львові після окупації Галичини поляками 1919 р. (У другому ряді сидять: перший зліва о. Климент Соневицький, парох Галинківець, третій зліва о. Петро Петрицький — помер у в'язниці —; у першому ряді третя зліва Оріся Білинська, дочка пароха з Оришківців, пов. Копичинці)

Галинківець. Липова алея в "Ріжок"

Михайла та Івана Байраків, синів Василя, Теофілю Іванців із Болнаруків, Антона, Ярослава і Володимира Костевих, д-ра Степана Манастирського, Михайла та Ярослава Погорельських.

Громадяни Галинківець взяли активну участь у Визвольній війні в рр. 1918-20. З уроженців села сотник Микола Байрак був деякий час комендантом міста Чорткова, поручник Іван Винниченко завідував провіантурою, четарі Григорій Байрак і Павло Байрак були комендантами сотень піхоти, хорунжий Микола Костів УСС помер від ран, старшим десятником був Іван Чорний, десятником Михайло Байрак. Крім них в армії УГА було ще понад 30 вояків, ролом із Галинківець. Із них 11 не вернулося додому. Полягли в боях або померли від тифу: Бабин Михайло, Болнарук Клим, Болнарук Михайло, Дячок Іван, Козак Антін, Козак Микола, Крамарчук Антін, Стахів Василь, Фірманюк Антін, Фірманюк Осип, Хомишин Степан.

Григорій Хомишин, залізничник, втік за Збруч своїми кінями та возом і помер на тиф в Ярмолинях.

По відступі УГА за Збруч поляки почали тероризувати найсвідоміший елемент села. До Галинківець вислали восени 1919 р. військову карну експедицію, зігнали все українське населення на середину села і перевели ексекую, біючи булами кожного десятого чоловіка. Опісля вибрали 10 найактивніших громадян на чолі з священиком і вивезли як закладників до в'язниці Бриґідок у Львові. Були це: о. Климент Соневицький, Байрак Василь (що помер у тюрмі в Бриґадах), Балік Петро, Венгер Микола, Журба Степан, дяк Ковальчук Степан, Козак Микола, Погорельський Степан (батько Михайла), Соневицький Володимир, син пароха, Цивик Михайло.

Теофіла Фірманюка, церковного маляра, латинського обряду, що втік за Збруч своїми кінями й возом з УГА, по повероті додому поляки арештували і вивезли до Львова до в'язниці Бриґідок, де він помер.

Гін до освіти існував злавна в Галинківець, рідношкільна ідея закорінилася тут міцно. Бо поки ще ця ідея розвинулася в крайовому масштабі, вона зродилася в домі о. Климента Соневицького. Гостинний дім Соневицьких стояв отвором для високо- та середньошкільної молоді. Там особливо в часі шкільних ферій сходилася не тільки місцева молодь, але й із цілої округи. Там снувалися плани рідношкільної та культурної праці. Негайно по першій війні покінчили середні, а частинно високі школи: Михайло Погорельський, Стах Фірманюк (тепер у Чикаго), Ольга Хомишин (зам. Шаравська), Домка Угляр (зам. Василюшин, тепер у Торонті), Олена Болнарук, Медяня Байрак (зам. Шур, учит. сем.); згодом: Антін Байрак, Степан Костів, о. Володимир Микорин, о. Анатоль Байрак, о. Мирослав Байрак, тепер у Лондоні, Онт., о. Іван Балік, Максим Бабин, Ярослав Погорельський, тепер у Торонті, д-р Степан Манастирський, тепер ветер. лікар в Едмонтоні, Антін Хомишин, Микола Шаравський, Володимира Болнарук, зам. Войтович, тепер у Балтіморі, Гміля Дячок, зам. Погорельська (в Вінніпезі), Євген Фірманюк, Ярослав Венгер, Мирослав Хомишин, Ярослав Костів, Василь Манастирський, Михайло Ковальчук.

Більшість студентів, що покинули середню школу в часі війни або зараз по війні, вписувалися до українського тайного університету у Львові і вчилися там до часу його ліквідації польськими окупантами. Університетська справа знайшла відгук і серед сільської молоді, авторуючи солідарність, товарицтво та зацікавлення до всіх актуальних проблем національної політики.

Культурне життя села зосереджувалося в будинку читальні "Прогресу", поставленім перед першою війною. Дільними головами читальні по першій війні були: Іван Боднарчук і Федько Фірманюк, а в 30-их рр. пок. Григорій Байрак, син Михайла. З нагоди ювілею товариства "Прогресу" у Львові 1938 р. Галинківці стали першому повіту у змаганні за приєднання членів цього товариства. В читальні була бібліотека і численні газети-тижневики. Тут діяв театральний гурток, що його нездаром по першій війні відновив Григорій Байрак, притягнувши до співпроєкту Євгена Боднарчука, Володимира Соневицького, Михайла Погорельського, Михайла Байрака, Павла Василюшина, Меланію Байрак, Олену Боднарчук та інших. Гурток давав театральні вистави не тільки в своїм селі, але і в сусідніх містечках. Театральний гурток у зміненому складі проіснував до вибуху другої війни. Тоді брали участь крім деяких старших молодіш аматори: Стефка Навроцька, Марія Байрак, Василь Навроцький, Юліан Боднарчук, Павло Заверуха та інші, а режисером був МIRON Погорельський.

При читальні діяв теж хорівий гурток, що улаштував 1923 р. Шевченківський концерт; описів він діяв під проводом Степана Журби. Впродовж кількох років існувала теж духовна оркестра.

В Галинківцях діяв також кружок "Рідної Школи", що переводив щорічно коляду на потреби "Рідної Школи". Змагання приймали радо і обдаровували щедро.

По першій війні існувало в селі спортивно-гімнастичне товариство "Луг", що обхоплювало всі молоді. Діяла теж споживча кооперація з філією, молочарська станція і відділ "Сільського Господаря". Польська влада завела примусову аскурацію будинків від вогню в новостворений державний агенції. Забезпеченням в українським аскураційним товаристві "Дністер" дозволено продовжувати аскурацію тільки на одну третину в "Дністрі". Всі українці села поголовно використали цю консецію.

При кінці 20-их рр. жіноцтво, зорганізоване в "Союзі Українок", теж розгорнуло свою діяльність: улаштовували "професори" та "свечані", перекладали грошові збірки, а також збірки пір'я для Лікарні ім. Митр. Шептицького у Львові.

1933 р. Галинківці пережили дві великі події. На весну того року молоді села взяла масову участь у великому зльоті "Українська Молодь Хрестові" у Львові. Незабутнім залишилася в пам'яті момент благословення молоді Службою Божим Митрополитом А. Шептицьким на Святоюрській Горі. Восени ж відбулася велика маніфестація села проти плявною спричиненого Сталіним голоду українських селян на східних землях України.

Гноблення українців польською бюрократією обслуговувало людей, як це

виявилось 1939 р. під час виборів до рад громадських. Із приводу фальшування виборчих лист усі українське населення вишло на демонстрацію під Староство в Копичинцях.

У часі війни 1940 р. почалися переслідування селян та студентів, що перед війною боролися проти гніту польської окупаційної влади. Органи Сталінського НКВД арештували і вивезли 16 осіб, головню молоді: Степана Ковальчука (ше 1919 р. в'язненого поляками в Бригідках) і його синів Антона та Миколу, Павла Манастирського, МIRON Байрака, Антона Заверуху, МIRON Боднарчука, сина Миколу, Ярослава Венгра, МIRON Погорельського, МIRON Баллика, Василя Дусана, Івана Козака, Миколу Литвинюка, КЛИМА Михайлюка, Ярослава Боднарчука, с. Івана, Стефанію Брухаль. Крім того двох із сусідніх Швайківців: Н. Яворського та Н. Шербанюка. По арештованих слід пропав і невідомо, коли і де їх знищили. Роман Візнора, син керівника школи Павла, загинув у районі Бродів у бою з московськими окупантами.

В часі війни, за першої і другої інвазії, большевики настановили головою сільради молодого людину, Ярослава Ковпача, с. Павла. В часі німецької окупації солтисом був Яким Фірманюк, якого опися большевики розстріляли. При відступі німців спалено фільварок, що його потім большевики відбудували на колгосп. Тоді ячейка з молодих людей, що пішли були на службу совської влади, разом із Ковпачем збиралася часто в млин, де брали хабарі за млино і піччю. Вони теж видавали з села нелюбим ім людей, що їх большевики вивозили на Сибір або розстрілювали. Влітку 1946 р. відділ підпілля оточив млин, забрав членів ячейки і розстріляв їх під селом Текляківню, тільки Ковпач вкритися. Очевидно, члени підпілля не були місцевими людьми, коли його не пізнали. Проте після цієї події настали нові, жакливі переслідування і вивози.

Наостанку назву села Галинківці московські окупанти змінили на "Комсомольськ".

Відомості збірав і подає пок. д-р Євген Боднарчук. Відомості з раніших часів (зараз після першої війни) доповнили Григорій Байрак і Михайло Байрак, із новіших — д-р Степан Манастирський, Ярослав Костів та інші.

Від Редакції

Автор основної частини повнішої статті д-р Євген Боднарчук (1899-1965) учився в українській гімназії в Тернополі. Під час війни, що перервала його науку, брав участь у вивільнювальних змаганнях у рядах Галинської армії. По поверненні з-за Збруча закінчив гімназійну науку іспитом зрілості в філії академії гімназії у Львові 1920 р. Юридичні студії в львівському університеті покінчив 1927 р., докторат прав осягнув 1932. Був адвокатом в Отині від 1934 р., де розвивав громадську діяльність, а під час війни в Коросні на Лемківщині. Перехішли до Канади 1948 р., оселився в Торонті; помер в автомобільній катастрофі 1965 р.

Григорій Байрак, родж. 1896 р. в Галинківцях, покінчив науку в

українській гімназії в Тернополі матурою 1914 р. Під час війни брав участь у боях в Італії, в українських визвольних змаганнях командував сотнею в ранзі четаря, був ранений у боях під Белзом, перейшов із галицькою армією за Збруч, де перебував тиф. Попавши в польський полон, пересидів рік у Тухолі. Опісля покинув ще Торговельну Академію у Львові, а восени 1923 р. емігрував до Канади до Едмонтону, де працював рахівником, беручи живу участь у громадській роботі.

Михайло Байрак, син селянина-патріота Василя, десятник УГА, тепер в Едмонтоні, найбільшій організатор земляків Чортківської Округи в Едмонтоні.

ОРИШКІВЦІ

Статистичні відомості про село Оришківці (Oryszkowce): Загальна поверхня 2165 га, (в тому числі 1284 лісової послістості), з того орної поля 1128. Число домів: 1921 р. — 390, 1931 — 430. Число населення: 1900 р. — 1761, 1910 — 1875, 1921 — 1902, 1931 — 2100. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1228 гр. кат., 455 р. к., 20 мов.; на фольварку 26 гр. кат., 14 р. к., 28 мов.; Мова: в громаді 1228 укр., 465 польс.; на фоль. 26 укр., 42 польс. Пошта, станція заліз. і заліз. ст. Коничини (4 км).

Назву села Оришківців, в устах місцевого та довколишнього населення: Оришківців, люди виводили від "оріхів" або "орішини". Але польська назва Oryszkowce, а не Orzeszkowce вказувала б, що ця назва пішла колись від якогось українського імені власного.

Дерев'яна церква в Оришківцях з пол. XVIII ст.

Село Оришківці — даншогова оселя, що тягнеться двома паралельними вулицями: "Долішнє" — над потічком "Оришко", і коротше "Горішнє", де

знаходиться церква. Ця стара, дерев'яна церква була побудована коло 1748 р. Будова нової, мурованої перед другою війною — незакінчена.

Школа за Австрії — двокласна з українською мовою навчання. Поляки заснували тоді для місцевих латинників польську приватну однокласну школу "Товариства школи людей" (T. S. L.). За Польщі була вже спільна чотирокласна, з назви утравістична, в практиці польська. Будинок школи мурований, партерний; пізніше добудовано ще поверх. Керівником школи був українськ., учитель поляки.

Найчастіші прізвища селян: Петрик, Головатий, Стельмашук, Рогатин, Балик, Зилинський, Потикевич, Ягольницький, Зрайчик.

Назви частин села: Кут, Вила, До ровів, Буларна, Під вільхами.

Назви піль: Середні гони, Долішні гони, Кут, Когутова, Загороди, На озерах, Кругляк, Залишків, Медвежа, Пріски, Довга долина, Під березиною, За фігурою, За ліщиною.

Власником фольварку був Целешський, що мав двір у сусідніх Гадинківцях. Він по першій війні розпарцелював понад тисячу моргів між спрощених із Польщі колоністів (пор. зріст населення в статистиці 1931 р., очевидно, на польську користь). А наші селяни були малоземельні або безземельні. З ремісників у селі були ковалі, стельмахи, столлярі, кравці і ткачі. В селі була цегельня.

Пароком села в останніх трьох декадах XIX стол. і на початку XX був о. Антін Туркевич (його дружина була сестрою відомого політичного діяча д-ра Євгена Олесницького, уродженця Говилова Великого). В описуваному часі (з 1908 р.) пароком був о. Семен Білинський, українськ.-народовець, знаменитий шахіст, після першої війни (з 1925 р.) о. Андрій Литвинюк, уродженець сусіднього села Гадинківців.

Латинники села розмовляли українською мовою.

Також за Польщі розвивала свою діяльність читальня "Просвіти", що мала свій будинок, де приміщались і кооператива. Читальня посідала також бібліотеку і пренумерувала газети "Свободу" і "Народну Справу". При читальні дія хорівий та оркестровий гурток. З інших організацій за Польщі існувала в селі споживча кооператива, молочарня, тов. "Луг" і садочок.

Поляки мали за Польщі "Кулко Рольніче" і організацію "Стшельніа", що ворожо ставилися до українців.

Небагато оришківських селян посилало діти до середніх шкіл. Тільки двох здобули учительську освіту і вчителювали: Теодор Стельмашук і Василь Потикевич.

В селі не було вже старого народного одиу.

Після відступу УГА за Збруч, восени 1919 р., польські окупанти зробили облаву на село, зігнали всіх чоловіків на майдан, що-десного били булами, а

десятьох забрали до львівських арештів на Бригідки. Між ними були Павло Зрайчик, Теодор Рогатин, Гаврилшин та інші, яких імена призабулись. Вивезли також Орисю Білинську, дочку священника. Після "пашифікації" польські воєнки розійшлися по селі і грабували по хатах. Комендантом експедиції був капітан Ковальський.

Після другої війни почались арешти совєтської влади.

*Інформації подали Павло Костів із Чикаго
і Теодор Стельмащук з Едмонтону.*

Відомість з іншого джерела. В Оришківнях належало до "Лугу" коло 60 хлопців. Після другого приходу московських окупантів (1944 р.) їх змобілізували, вислали неозброєних на фронт проти німців і ніхто з них не залишився живим. (В. Б.)

МАЙДАН

Статистичні відомості про село Майдан (Majdan): Загальна поверхня 654 га, (в тому числі 381 двірської посілости), з того орного поля 463. Число домів: 1921 р. — 191, 1931 — 203. Число населення: 1900 р. — 863, 1910 — 958, 1921 — 944, 1931 — 996. За австр. стат. 1900 р. в громаді 220 гр. кат., 540 р. кат., 34 мов.; на фольварку 11 гр. к., 12 р. к., 46 мов.; Мова: в громаді 213 укр., 577 польс.; на фольварку 11 укр., 58 польс.

Майдан, невелике село, положене на високорівні серед лісів, 4 км на південь від Тудорова, належало до гр. кат. парохії в Тудорові. У протилежності до Тудорова, де латинників майже не було крім напливового елементу, Майдан — було це спольонізоване село. В Майдані була двокласна школа, і за Австрії, і за Польщі з польською мовою навчання, де за Австрії вчили польські Сестри Служебниць.

Окрему церкву в Майдані поставлено шойно 1927 р.

Ближчих відомостей про життя села Редакція не отримала.

ТУДОРІВ

Статистичні відомості про село Тудорів (Tudorów): Загальна поверхня 1192 га, (в тому числі 795 двірської посілости), з того орного поля 576, за Польщі 664. Число домів: 1921 — 252, 1931 — 276. Число населення: 1900 р. — 1117, 1910 — 1167, 1921 — 1108, 1931 — 1259. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1007 гр. кат., 41 р. к., 7 мов.; у дворі 21 гр. к., 16 р. к., 25 мов.; Мова: в громаді 1005 укр., 50 польс.; у дворі 20 укр., 41 польс. Пошта і заліз. ст. Копичинці (12 км), станція жанд. Сухоствя.

Тудорів тягнеться ланцюгами між горами вздовж двох потічків, що вливаються до Серета і тільки в цьому місці село досягає ріки, 2 км від центра села коло церкви. Центр села мав вигляд туртової оселі в формі неправильної зірки.

Вид на село Тудорів з гори "Вали"

*Тудорів. Стара дерев'яна дзвіниця
(перша половина XVIII стол.)*

Про назву, що зв'язана безперечно з іменем Тулор (Теодор). — большевицький режим змінив старовинну назву села на прозаїчну "Федорівка" — ходили між народом різні версії. Одна з них виводила назву села з положення в ярах, мовляв, "сюди рів" і "туди рів", інша від слів "ту вдурів". Виник переказ, використаний подяками, що турецький полководець, не змігши здобути оборонного замку в недалекому містечку Будзанові, з розпущи зброєволів і повісився на краю лісу біля поля "Панталіха". Там знаходиться могила, звана "турецькою". А на полі між яром і другим кінем села хрест, заткнений у дуло турецької гармати, обведений штахетами. Було повір'я, що в тому місці щось "страшить", коли переходили туди нічно.

Один із горбів, на півдні села, де знаходилися останки укріплень, називався "Городиска", "Городище". Крім оборонних валів на стрімкому горбі існували своєрідні печери, що постали в результаті видобування каменю-пісковика на будівлі. В них печерах довоколишніх лісах під час першої світової війни переховувалися дезертири з російських армій. Також і з інших горбів лупали камінь, копали глину, а з Серета брали ринь. Довкола села, передусім із сходу, півночі та заходу, простягалися великі ліси, особливо яблунівські.

Частини села називалися: Завлішня, Кичані, Чайкова, Яри, за двором, над Серетом. Горби: гора Федшиня, гора Бойків; поля: Поперецькі.

Найчастіші родинні прізвища були: Мішанчуки, Пірижки, Крушельницькі, Недільські, Кішніські, Яроцькі, Злочовські, Чайки, Ганчарики.

По першій війні стародавній народний одяг зберігся тільки в старших людей, молодші одягалися по-міському.

В селі була стара дерев'яна церква з 1732 р. Коло р. 1930 збудовано нову з каменю й цегли. Тоді стару відпродало й перевезено до невеличкого села Черкашини, чортківського повіту. Дівчинки залишилися дерев'яна.

Власником великої посади був барон Благовєський, що не мешкав у селі. Після першої війни 1924 р. розпарцелював маєток 750 моргів поля і лісу між місцевих селян. Багатших господарів у селі було всього чотирьох, середняків кільканадцятьох, інші малоземельні. Дехто виїздив до Канади, а заробивши трохи доларів, докуповував собі ґрунту.

Крім хліборобства селяни були зайняті при вирубі панських лісів та виробництвом дерев'яних ложок і веретен, а також штоків з трави-осоки, збираної по лісах. Свої виробни продавали по сусідніх містах: у Копичинцях, Будзанові і Чорткові. З ремісників були в селі: коваль, швець, тесля і кравчиня.

Перед першою війною була в селі гураляня, але в часі війни знищено її. Млинів було три: більший на ріці Сереті, два менші над потоками. До першої війни існувала корчма, але в часі війни розвалено її. Була колись і друга, менша, звана "Коршминою".

Школа в Тулоріві була двокласна, будинок старий, глиняний. Учителями

працювали завжди українці. Від 1921 р. по 1936 керівником школи був Степан Бріль, другим учителем Іван Соневицький, син місцевого пароха.

Тулорів під національним складом населення був одностайним селом. У селі жило три, чи чотири родини латинників (м. і. лісничий, мельник), але всі селяни, також і латиники, говорили українською мовою.

Освітню діяльність у XIX ст. вели священики: о. Габрусевич, опісля о. Волянський. До усвідомлення села перед першою війною заслужився колишній вїт Ганчарик. О. Теофіл Соневицький, що особливо в молодших дітях стояв під впливом московського напрямку, заснував був читальню ім. Качковського, але вона не розвивалася, а з вибухом першої війни припинила своє існування. По війні парох переплачував вже багато українських газет і журналів; і він, і його старший син Іван складали педри пожертви на Рідну Школу. Молодший син, д-р Юліан Соневицький, ветеринарний лікар, у часі Визвольних змагань був старшиною Української Галицької Армії, по війні відомий із своєї жертвенности на народні цілі. Помер на еміграції в ЗСА 1960 р.

Після першої війни освітнє життя Тудорова оживилося з приходом до села керівника школи Степана Бріля, колишнього Українського Січового Стрільця. Він почав переводити збірки в селі на утримання "Рідної Школи" в Копичинцях. Коли для читальні "Прогресу" винайняли окреме приміщення, він читав людям популярні твори Франка, Ленкого, А. Чайківського тощо. В школі заснував дитячу бібліотеку, з якої користали не тільки діти, але й їх батьки. Заохочені до читання учні вже й по закінченні школи передшачували книжечки "Самоосвітні" з різних ділянок знання та інші видання. Керівник школи Бріль не тільки передшачував газети "Діло", "Новий Час" та інші, але також придбав велику бібліотеку, з якої подарував для читальні кільканадцять цінних книжок.

Діяльними членами читальні були селяни Микола і Федір Волянські, Іван Пірижок, Іван Колодницький, Іван Василіх, Степан Крушельницький.

В селі існувала гімнастично-пожежно тов. "Сокія", опісля "Луг", заснований 1927 р. Його організаторами був Іван Колодницький, Василь Пірижок "Василик" та Іван Мішанчук. "Луг" мав коло 160 членів, хлопців і дівчат. Його діяльність проявлялася улаштуванням фестивалів, забав та інших імпрез, а також читанням самоосвітніх книжок. Довголітнім головою "Лугу" був Микола Чайка. Існував теж театральний ґурток із шкільних дітей, що давав дитячі вистави.

Микола Чайка, голова "Лугу" в Тудорові

В селі працювала кооператива "Будучність", заснована 1928 р., що працювала в громадському домі; існувала теж приватна споживча крамниця.

В часах виборів діяла, як і в інших селах повіту, організація Українського

Тудорів. Могила борцям за волю України
(1942)

Тудорів. Табір пластунів тернопільської сім'яції
(коло млина)

Націонал-Демократичного Об'єднання. А втім у селі суперничали два табори: читальняники і нечитальняники. Тому що керівник школи Ст. Бріль довів до того, що в Громадській Раді, в кооперативі та в інших організаціях провід перебрали в свої руки свідоміші господарі, члени читальні, то в опозиції стали відсталі нечитальняники, називаючи свідоміших "брильщиками".

В 1936 р. приділено старому парохіві до помочі молодого сотрудинка, о. Гузана. Він оживив життя в читальні "Просвіти" і "Лузі". За його починком куплено життєвську хату і почато збирати матеріял на будову читальні. Одиаче вибух війни і прихід большевиків зичивчили пняи будови читальні; із зібраного матеріялу побудовано в 1940 р. школу. Опісія прийшов на сотрудинка о. Ярослав Бенені (тепер у Торонті), що заснував у селі читальню "Скала".

Після т. зв. паніфікації на наших землях почала поширюватися серед сільської молоді, кол. учнів Ст. Бріля, підпілляна протинольська організація, що викликала ренпресії польської влади. Вже восени 1936 р. польська поліція арештувала Гриня Правилького і примістила його в чортківській тюрмі. А 1939 р. арештували його органи НКВД, вивезли в Росію, звідкіля вже ніколи не вернулися. Поляки замучили також Степана Каськова та його дружини. 2 липня 1940 р. погіб із рук большевиків Дмитро Войцишин. Іван Наконьчевський, син Миколи, згинув як босвик УПА в Карпатах. У 1944 р. большевики подушили в печерах каменоломень коло 20 хлопців із Тудорова, м. і. молодшого сина Миколи Наконьчевського і Максима Ганчарика, сина Івана, а в 1946 р. розстріляли приблизно 200 бойовиків УПА на т. зв. Муравшині над Серетом. У рр. 1945 і 1946 вивезено на Сибір багато людей із села, так що мало хто з давніх жителів залишився в Тудорові, перезванім на Федорівку.

Основний матеріял до статті подав Степан Бріль, деякі інформації про давніші часи Григорій Окунів.

Від Редакції. Автор статті про Тудорів Степан Бріль, нар. 1886 р. в Петрикові, тернопільського повіту, закінчив Учительську Семінарію в Тернополі 1907 р., після чого вчителював у селах густинського повіту (Городниці, Мишчесь, Переміливі, Василівці, Чабарівка). З вибухом війни вступив у ряди УСС і вже при кінці жовтня 1914 р. вирушив на фронт. У боях коло Потуторів 14 серпня 1916 р. понав у російський полон. Вернувшись з

полону, в листопаді 1918 р. зголосився в Військовій Команді УГА в Тернополі; іменованій хорунжим, із початком березня 1919 р. вирушив під Львів. Із VII Львівською Бригадою УГА перебув усю військову кампанію УГА в ранзі четаря, аж у квітні 1920 під Козятином понав у польський полон. Восени того року зголосився до вчительської праці і дістав місце керівника школи в Тудорові, де поза виконуванням учительських обов'язків увесь час

Степан Бріль

присвячував культурно-освітній праці. Тоді то весь зароблений гріш видавав на українську книжку і пресу, а також на шедри пожертви на "Річну Школу", українських інвалідів тощо. Навіть по приїзді до Канади в 1948 р. із скромних зарібків старої людини жертвував шедро на різні українські цілі. Із справжньою посвятою займався також організацією збірок на "Історично-мемуарний Збірник Чортківської Округи" на терені Торонта, причиняючися тим до появи нашої книги.

ЯБЛУНІВ (Яблонів)

Статистичні відомості про село Яблунів (польська назва: Jabłonów): Загальна площа 1901 г.а, (якому чисел 3562 дирекції пошлості), з того орної поля 2290, лісу 2081. Число домог 1921 512, 1931 584. Число населено: 1900 р. 3036, 1910 3077, 1921 2714, 1931 3173. За австр. стат. 1900 р. в громаді 2140 гр. кат., 345 р. ж., 41 моек. У шк. у дворі 282 гр. кат., 214 р. ж., 11 нем. Мова: в громаді 2206 укр., 120 польсь. у дворі 248 укр., 240 польс. Пошта: Сухостав, хал. станція Котвинь (6 км), станція жапа. за Австрії і пошти за Польш в Сухоставі, переїзденя к. р. 1933 до Яблунова.

Старі люди називали своє село "Яблунів", а молодші під впливом школи та офіційно вживаного терміну "Яблонів". Тепер офіційна назва: Яблунів. Наголос у старших був на останнім складі: Яблунів, у молодших, особливо за Польщі, – різний: Яблонів, Яблбнів; Яблбнова, Яблонбва.

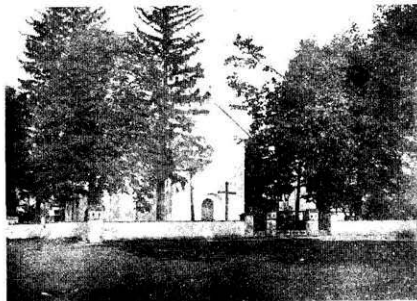
Частини родинні прізвища в селі: Денеска, Шастків, Будій, Шабатівський, Восьний, Залорожний.

Частини села починались: Тозока, Глиниська, Глиниська малі, Денесківка, Кривоуська, Коло двора, Під лісом. Назви філіарків: у селі "Яблуниський", 3-4 км у бік Хоросткова "Сухоставський", а 3-4 км за лісом біля Тудорова "Дубина".

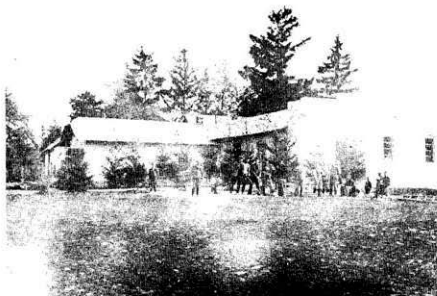
Село мало форму неправильного кола, якого одну третину займав панський двір із великим садом та парком і філіарок. Село було розташоване в долині, оточене від півдня і заходу масивом лісу (понад 2000 га), від півночі сусідувало, а навіть лучилось, із колишнім містечком Сухоставом. Частини лісу мали окремі назви: Поворотки, Подіна, Герпана, Яркі, Дубина тощо. В Яблуниських лісах були дві лісничівки, що їх селяни називали "Буди". Назви підлі: Крешівів, Глубока Долина, Охотова Долина, За Рудою, За Греблею, За Селом. Долини Мала Рука і Велика Рука є торфовищами.

В селі впливає кілька потічків, що зливаються до більшого потоку-річки, яка творить границю між Яблунівом і Сухоставом, оскільки переходить на територію Яблунова і становить верхів'я ріки Нічлави.

У віддаленні 1-2 км від села на південь, на панському лані, було дві добре ще помітні, досить широкі у підставах, могили, одна побіч одної; а у віддаленні 6-7 км на схід стояв високий (7-8 м) кам'яний пам'ятник "Яг", Опонідави, що в тій околиці на "Ковальським Горбі" була колись законана польська воєнна каса.

Церква в Яблуніві

Читальня "Просвіти" в Яблуніві

На кількох катковій толої, у віддаленні 10-15 м від церкви, між чотирма величезними, старими липами стояв залізний хрест на пам'ятку знесення панщини. У віддаленні 8-10 м від нього в рр. 1941/2 висічено високу на 4-5 м могилу з великим дерев'яним хрестом та з написом "Борцям за волю України".

В селі були "Великі" і "Малі" глиняська, звідки селяни брали глину на будову хат і стаєнь. Колись на Великих глиняських була цегельня, що давала цеглу на будову церкви.

Мурована з цегли церква збудована 1875 р., обведена муром на півтора м тавишки в формі укріплення. Дзвіниця, мурована на квадратній підставі (4 на 4 м), трьохповерхової висоти, поза церковним муром, також покрита бляхою.

В селі був також мурований костел, уфундований ділчем коло 1900 р. Мисткістю дорівнював церкві, хоч латинників не було й 20% населення. Церква була безумовно замала для числа греко-католиків. Польський священик "ксендз" був на місці, а до костела належали нечисленні латинники з сусіднього Сухоставу.

За Австрії була двокласна школа з українською мовою навчання, хоч учителі в більшості були поляки. За Польщі ділч побудував на власному ґрунті, у віддаленні 50 м від церкви, двокласну польську школу, а згодом і українську переміною на утравістичну. Українська була в тяжко доступному місці, особливо восени і ранньою зимою, через вузькі, болотисті вулиці.

До середніх шкіл яблунівські селяни почали посылати своїх синів перед першою світовою війною, користаючи з заснування гімназії РШ в Копичинях. Там училося 5 учнів; тоді також двох учнів пішло до фахових шкіл у Львові. Війна перешкодила кімчати гімназійну науку. Звіз закладні учні брали участь у визвольних змаганнях, з яких Степан Перепелко, син Миколи, і Йосафат Мельник не вернулися. Два інші здобули по війні дипломи учительської семінарії і один із них учительовав у державній народній школі, другий, Микола Напалій, у "Рішній Школі".

Крім хліборобства місцеві селяни займалися залобки пасічництвом, а заробляли вирубом лісу, головню зимовою порою, та перевозом матеріалу, особливо дубини, до залізничної станції в Копичинях. Із ремісників найбільше було шевців, крім того декількох ткачів, 2-3 ковалі. Ганчарством місцеві люди погорджували, займалися ним зайшли поляки.

За Австрії була на філярку туральня, що була чинна до приходу москалів 1914 р. В рр. 1923-5 новий ділч перебувавав її на паровий млин; перебувавав також побіч дві стайні т. зв. "воволярні", одну на верстат столярський, (цільнощич створити фабрику меблів,) другу на таргак, якого керівником був українськ. Існувала колись і цегельня. Нову побудував ділч коло р. 1930, але вона мусіла припинити продукцію через недоброярський виріб.

По знесенню панщини надлянувано селян землею відповідо до величини

родини і способу відроблювання панщини: чи одним концем ("посиднок"), чи паровою коней ("паровий господар"), чи пішки ("пішак"). На початку ХХ стол. в селі було 4-6 парових (по 25 морів тобто 5 риз, як у Яблунів було прийнято), коло 10 посидників (по 3 ризи), а решта були пішки та безземельні. По першій війні за Польщі значно зросло число бідного населення, а зменшилося багатого. Найбільший процент було малоземельного 4-6 моргового селянства. Безземельні та малоземельні жили з праці на філярках та в лісах.

До першої війни мало людей емігрувало до Канади. Більше емігрувало за Польщі, і майже всі до Канади, а малий відсоток до Аргентини. Небагато вернулося до села, і то головню з Аргентини; ш останих з порожніми кишенями, пересякли комунізмом. Поворотці з Канади привозили зароблені гроші, за які розбудовували господарства.

На початку ХVІІ стол. Яблунів був родовим гніздом пнів Яблоновських. У ХІХ стол. належав до графів Длушицьких (Дзедлушицьких). Зваго по останнім із них, Фльорентина, з дому княжна Чарторийська. (в селі називали її "ксендзю"), вийшла вдруге заміж, а опісля розвішався, одружилася втретє з ділчем з Унівців, Цеським, що теж помер перед першою війною. Ділчка жила ввесь час у селі, інтересувалася господарством, спеціально ховом коней і корів. Серед населення залишила добру пам'ять своєю добросердністю: приймала і обдаровувала білишніх, відвідувала хворих, помагаючи їм ліками. Однак на жадання останнього чоловіка припинила своє самаританство і з того часу вже ніхто не мав доступу до двора, натомість спровадила до села польські сестри-служебниці. Коли піл час першої війни на двір напали банди (озброєні солдати) і ограбили двір із готівки та дорожнщостей, місцеві селяни довгий час переховували її в себі.

Незабаром, під кінець війни, вона померла безлітною, а головним спадкоємцем вже за Польщі став граф Ян Хойський ("Хойський-Дзедлушицький"), що перевів реорганізацію двірського господарства. Мешкав у дворі з усією родиною, часто виїздив до Варшави на засідання польського союму, якого був членом. На нових працівників приймав тільки поляків та римо-католиків, давніхш працівників залишив, навіть економи-українця. Людьми до двора українцям помагав матеріально, відпускав також залю в польським "Домі Людовім" на театральні вистави аматорського гуртка читальні "Прогресіви", на які сам приходив в асисті місцевої польської інтелігенції; аж після вистави оперети "Бабський бунт" заборонив дальшого вживання залі українцям під претекстом нищення та забруднення залі.

Коли на початку 30-их рр. польський уряд почав творити збірні громади, тоді Яблунів разом із Сухоставом стали "гміною". Війтом гміни більшістю одного голосу вибрано ділчка Хойського, а заступником українця, смеритованого за Польщі колишнього австрійського комісара жандармерії, П. Лушиса. Граф Хойський, що був членом союму і здельшого перебував у Варшаві, справами громади не інтересувався і урядування перейшло в руки заступника. До Громадської Ради вибрано більшість українців; проте був у ній високий процент поляків та їх поплутувачів.

В моменті вибуху німецько-польської війни граф Хойський перебував у

Яблуніві, а втік із села лісними дорогами через Папірно-Бузанів в останній хвилині, коли більшовики були вже в селі; згодом продістався до Англії.

Ще на початку 30-их рр. ділячі розпарцлював т. зв. "Сухоставський" фільварок між яблунівських та сухоставських селян-поляків, згодом один лан (приблизно 300 моргів) із "Яблунівського" фільварку, головню між поляків (тільки кільком українцям дісталось небагато моргів). Колоністів у селі не було, але до села прибуло чимало окремих поляків.

За Австрії, а навіть у перших роках Польщі, латинники розмовляли тільки українською мовою, але пізніше під впливом костела, школи та панів із двора почали говорити польською мовою і робитися поляками. Мішані подружжя розмовляли вдома українською мовою, а польською коло костела та на інших публічних місцях.

За Австрії були здебільшого добрі взаємини в селі між українцями, що звичайно називали себе "русинами", і латинниками "поляками". Бідніші та лакоми заходили по ласку двора та польського ксьондза і в політичних справах ставали по боці двора. Їх називали хуриями. Згодом відносини погіршувалися. Польський ксьондз навіть із амвони заперечував назву "українці", а вмовлював далі назву "русини". Найбільше напруження було між українською свідомою молоддю і польським населенням ("єтшельцями") при кінці існування Польщі.

Польська бюрократія зразу поведилася безоглядно і жорстоко. От так, коли 1920 р. польська армія мусіла відступати перед більшовиками з наших сторін, а з нею тікали польські урядовці, тодішній стаційний військовий командант із Копичинців Цепара особисто приїхав до Яблунів і власноручно підпавив господарство Теодора Нападів за помсти за те, що він не дав на той день підводи до Копичинців, яку призначив Громадський Уряд в Яблуніві. Цепара з революв'ю у руці не допускав нікого до гашення пожежі і не відійшов, поки не загорілись три господарські будинки. Лише завдяки сприятливому вітрові з півночі, що ніс горючі сніпки на ліс і поле, не згоріла шла, густо забудована ділянка села "Толока". Це була для постраху кара за непослух, бо ніхто не їв радю у невідоме з поляками, що панічно втікали. А пошкодований не отримав ніколи відшкодування за зруйнуване господарство.

Зараз така подібну самовільну акцію вчинив Цепара в сусідньому Сухоставі і ніколи не потягнуло його за це до суду.

За Польщі поляки мали в селі організацію "Кулко Рольніче", підтримуване матеріально двором і польським ксьондзом. Ділячі вкладали значний капітал у будову "Дому Людового", поставленого на межі Яблунів і Сухоставу на місці колишнього панського воляного млина, де була велика театральна зала. За Польщі засновано теж молодечу організацію "Єтшелиці", що спершу не виявляла помітної протиякравської діяльності, може тому, що великий процент членів походив із мішаних подружж. Коли в часі другої війни після виспання пам'яткової могили хтось уночі побив високо на хресті плиту з написом "Боріям за волю України", серед українців виринуло

підозріння за цей вчинок на колишніх "єтшельців", але могла це зробити і підпільна комуністична ячейка.

Національна свідомість виразніше проявлялася від часу заснування в Яблуніві читальні "Просвіти", що сталося в 90-их рр. XIX стол. Заснування підготували місцеві вчителі-українці тих часів (м. і. Левинський), що в зимові вечори і в неділі збирали в школі охочих селян і вели з ними гутірки на різні теми. Потім, при активній співпраці пароха о. Данила Бахталовського засновано читальню "Просвіти" в парохіяльному будинку дяківки. До засновників належали свідомі селяни: Іван Журавель, Федір Нападів, Федір Шастків, Дмитро Схаб, Петро Малайний, Микола Перепелюк, Іван Новіцький, Микола Балацький та інші. Однак згодом по роках, коли в селі почався радикалізм і засновано товариство "Січ", що мало радикальне забарвлення, о. Бахталовський (коло р. 1910) усунув читальню "Просвіти" з парохіяльного будинку і на її місце заснував парохіяльну читальню та товариство католицької молоді "Єдність". Однак ці товариства не проіснували довго, бо коли о. Бахталовський перейшов на парохію в Стопчатові, його настуники не втручали в партійні справи села. Тим часом читальня "Просвіти" перенеслася була до комори тодішнього голови Миколи Балацького, де містилася до вибуху війни 1914 р.

Ще на початку 1900-их рр. Громадська Рада ухвалила передати під будову читальні "Просвіти" частину громадської площі. Однак меншість внесла протест до Старости, справа тяглася довго, опинилася аж у Відні і шойно по довгих роках ухвалу Громадської Ради затверджено. В 1912 р. члени читальні взялися з ентузіазмом до будови своєї домівки. В 1914 р. будову доведено до вставлення всіх футрин та покриття даху бляхом, але вибух війни припинив роботу і аж по війні коло р. 1924-5 удалося покінчити будову, не зважаючи на перешкоди ворожих елементів. Коло 1935 р. читальня докупила в громаді ще приблизно 150 м² площі і добудувала до попереднього будинку велику залу, що служила не тільки за читальняний осередок, але й за театральну залу.

Від самих початків читальні існувала бібліотека, що, однак, в часі першої війни була знищена. За Австрії читальня передплачувала газету "Свобода". По війні бібліотеку наново зорганізовано. При читальні, як за Австрії, так і за Польщі, діяв театральний гурток, а в останніх роках Польщі і в часі німецької окупації також хорівий. Існував теж церковний хор, що найкращим був у рр. 1914-7 під проводом дяка Ф. Шебиволака.

У домівці "Просвіти" містився також кружок "Сільського Господаря".

З гімнастично-пожежних організацій існувала за Австрії "Січ", за Польщі "Дуг". У 30-их рр. засновано в Яблуніві також відділ "Союзу Українок", що добре розвивався, як довго працювали віддані справі: дружина свящ. Величковського, Марія Шимків та інші. Коло р. 1935 засновано в Яблуніві дитячий садок, а першою провідницею була Ольга Радзівіл.

На початку століття засновано при читальні "Просвіти" на дяківій кравниці, що проіснувала лиш кілька літ. Опісля засновано кооперативну

Дитячий садок в Яблуніві

крамнищо. По збудуванні читальні вона приміщалася в передній частині читальні, т. зв. "сінях"; по розбудуванні читальні віднаймлено кооперативі пілу старшу частину будинку. Проте кооперативна крамниця не мала змоги успішно розвиватися через конкуренцію двох приватних українських крамниць і недалекої (в віддаленні 200 м) крамниці "Кулка Рольнічого" та старої — ще з початку 900-их рр. — приватної крамниці, якої власником був українець, що дістав був від діда відшкодування за пошкодження ніг під час служби в двірському саді; вони обі містилися в просторому двірському домі, колишній корчмі. До того ж у віддалі 700 м було містечко Сухостав із численними жидацькими крамницями.

В Яблуніві існували корчми від непам'ятних часів; вони причинилися великою мірою до зuboження селянства, головню за австрійських часів. Але ще й за Польщі були в селі три корчми, всі вони в центрі села, близько церкви, костела, громадського уряду. Одна з них, мурована, була побудована на ґрунті бідняка-форналя при головній дорозі від умовою, що по 20 роках стане власністю селянина (що й сталося). Ще більше корчем було в сусідній Сухоставі.

Коли в давніших часах за Австрії пропаговано тверезість, в Яблуніві теж засновано церковне Братство тверезості. Але воно не втрималося довго, бо корчми мали тоді значно великий вплив. Коли за польської окупації тов. "Відродження" розпочало протипальнювальну акцію, то хоч і в Яблуніві не засновано цього товариства, проте за почином і заходами тодішнього пароха о. Осина Фашівича переведено за дозволом Старства лібсцит у справі ліквідації корчем. У плескітці, що відбувся в неділю по полудні, взяв участь незвичайно великий процент громадян. Не знаючи на подальшучу більшість голосів за ліквідацію корчем, Старство ухвалило не затвердило і корчми залишилися в селі до розвалу польської окупації.

Політично селяни ділилися на менш свідомих "русина", залежних здебільшого від двора і вірних йому, і свідоміших "українців", що цікавилися політичним життям і в часі виборів йшли по лінії партії УНДО. Крім того вже в початках Польщі ходили слухи, що в селі існує підпільна організація УВО трійковою системою. Пізніше вона поширилася, а її існування стало загально відоме за німецької окупації, коли німці відкрили в лісі склад харчів, одягів та зброї. Не знайшовши винуватих, вони все те skonфіскували.

Як протест проти польонізування за Польщі шкіл, що за австрійських часів були українськими, почалася була акція заснування приватних українських шкіл. У вересні 1928, чи 1929 р. український провід вибрав Яблунів як пробне село після перемін там української школи на т. зв. утравквітчину. На учительку курсу призначено Ану Должанську, а організацію доручено М. Нападіві. На науку зголосилося коло 25 дітей. Але коли по кількох днях довідалася про те управа державної школи, урядові чинники загрожили батькам грошевими карами за непосилання дітей до державної школи. Стероризовані батьки відтягнули своїх дітей із українських приватних курсів, де залишилося ще коло 10 дітей. Навчання відбувалось у читальній домівці за шкільним зразком. Означе переслідування курсів продовжувалося: поліція заборонила навчання, а Окружний Суд у Чорткові покликав засновників на розправу. В часі переслухання А. Должанська взяла на себе всю відповідальність, щоб відтяжати М. Нападіві і не втягати в ту справу більше осіб. Суд засудив її на грошеву кару і заборонив займатися даліше навчанням. Анна Должанська, зам. Хрушевська, перебувши опісля заслання на Сибір, живе тепер на еміграції.

Проте за Польщі не траплялися в Яблуніві політичні арешти селян. Арешти та вивози почалися шойно за московської окупації. Всіх свідоміших селян, що ставили опір колись польській бюрократичній самоволі, в добі сталінізму вивезено на Сибір до копалень вугілля в Чіті. Доходили теж вісті, що в 1945 р. йшли бої в яблунівських лісах і частина села Яблунів погоріла.

Відомості списав Микола Нападів, про австрійські часи на основі оповідань батька.

СУХОСТАВ

Статистичні відомості про містечко Сухостав (Suchostaw): Загальна поверхня 1537 га, (в тому 65 двірської посідлості), з того орного поля 1089 (австр. стат. 1255 (поль. ст.) Число домів: 1921 — 390, 1931 — 401. Число населення: 1900 р. — 2229, 1910 — 2106, 1921 — 1987, 1931 — 1932. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1427 гр. кат., 193 р. к., 609 — мовс.; фільварку не було. Мова: 1400 укр., 821 поль. Пошта і станція поліції на місці, заліз. ст. Копичинці (6 км).

На північний-захід від Копичинців, при головному шляху на Теревольно-Тернопіль, обабіч "нікарської дороги", як люди називали білі шляхи, розгорнулося село, чи пак містечко Сухостав. Коли наближатися до села з корти б то не було сторони, Сухостав виднів здалеку, ніби один сад, з якого виринала церковна баня з хрестом, блищали дахи будинків, покритих бляхою,

Церква в Сухоставі

*Аматорський гурток чит. "Прогресу" в Сухоставі
("Невольник", 1925)*

виділяла на тлі зелені де-не-де червона дахівка домів, — і не все разом становило мальовничий краєвид.

Коли під'їздити до села з боку Коничинців, спершу треба було минути три господарства, що належали до сусіднього села Яблунова і тоді в'їздилося на роздоріжжя. Просто йшла головна "царська дорога", а при ній Сухостав, праворуч бита дорога до Хоросткова, ліворуч широка вулиця "Кривоуски", що належала до Яблунова. При самому роздоріжжі по боці Яблунова стирчали звалища старого млина, проти тих звалищ, праворуч Кривоуск, простора площа "Стависько" належала вже до Сухоставу, а малий потічок, що ліниво перепливав Стависько, був сільною границею, що ділила Сухостав від Яблунова. Старі люди оновляли, що колись стависька були ставами; може й з того пішла назва села "Сухостав".

Зараз за Стависьками починалась невелика дільниця, заселена виключно жилами. Тут було декілька крамниць: 4 споживчі, 3 текстильні, 2 з м'ясом, 2 пекарні, трафіка, два заїзні доми, де подорожні могли спити і перекусити, також "будка", де літньою порою продавано морозиво і содову воду. Оце все, — що давало привід називати Сухостав містечком.

За жилівською дільницею наступало від "царської дороги" розгалуження двох ширших сільських вулиць: вулиця праворуч вела до східної частини села, де була церква і школа, вулиця ліворуч вела в західну частину села в напрямі до сусіднього села Кобиліволок, теревовельського повіту, тим то її називали "Кобилівольська". На самому початку цієї вулиці при "царській дорозі" стояв будинок поліції, колись австрійської жандармерії. Трохи далі вгору (це вже можна назвати центром села) стояв будинок читальні "Прогресу", а далі знову сільське господарстві і бічні вулички. Наостанку доходило до великої площі, званої "Вигін", де влітку відбувались різні спортові гри, фестини, святкові сходини тощо. За Виноном, трохи віддалений від села, був цвинтар. За селом починались поля: Звіринець і Виллина. Тут була найбільш урожайна земля з усіх сухоставських піль.

Східно-південна частина села мала за селом глиниська, звідки люди брали глину для господарського вжитку. При глиниських була побудована цегельня Свергуза, де випалювано цеглу і всякий посуд для домашнього вжитку: горшки, миски, жбанки тощо. В центрі села знаходились усі найважливіші будівлі: церква, біля неї дзвіниця, дім для священика і парохійні будинки, дзвічка, школа, читальня "Прогресу", громадський уряд ("гміна"), побіч нього пожежна станція. Пошта містилась у будинку при хоростківській дорозі.

Що торкається минулого церкви в Сухоставі, вона була дерев'яна, зразок стародавнього будівництва, перевезена з Буковини 1644 р. Населення любило свою стару дерев'яну церкву, приписуючи їй Божу ласку і опіку над селом у часах воєнних лихоліть. На церкві, під хрестом виділо турецьке знам'я, що нібито сам султан казав покласти як пересторогу для орд, щоб не руйнували села та церкви. Цим знаменем був малий півень, півмісяць і якісь турецькі написи.

Сухоставський нарід був не тільки національно свідомий, але й дуже релігійний. Кожна важливіша подія в родинній чи громадській житті брала початок у церкві відправленням Служби Божої, молебня, чи акафісту. Щоріку перед жнивими відбувалися процесії в поля, процесійні походи на відпуст до Зарваниці. Парохом села з 1913 р. був о. Марія Рогошевський.

У селі жило багато людей одного прізвища, що не були вже споріднені одні з одними. Їх прізвища: Барабаш, Бебех, Нападій, Свергун. Прізвища ближче споріднених родин: Баладь, Бобик, Болнар, Бригдіар, Вандай, Вишинський, Волошин, Глинський, Гримак, Гусак, Галанчук, Дереворіз, Ділух, Івачевський, Кіндіак, Коваль, Ковальчук, Кульбацький, Кушнір, Лемішка, Лисий, Лушней, Масевський, Міншук, Мостовий, Новіцький, Пилипів, Пристайко, Рогатинський, Рудань, Солонинка, Тимчина, Фик, Філевич, Християн, Яроцький.

Крім згаданих вище назв піль були ще: Пасічиско, Поплави Великі і Малі, Рутка, а крім згаданих доріг і площ ще: Калитова, Ковалева, Болотниста, Гусача Долина, Глинська (як частина села).

В селі була трикласна школа, за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі — утравістична, а її керівником був поляк. Учителями були українці і поляки. Школа мала гарне приміщення біля церкви, будинок мурований, просторий.

Люди посилали дітей і до середніх та високих шкіл, особливо перед першою війною до заснованої в Копичинях української приватної гімназії Укр. Пед. Тов., по війні до гімназій у Чорткові, Тернополі тощо та до учительських семінарій. Однак за Польщі нелегко було українцям дістати відповідне заняття, тому дехто вертався на господарство. Такі родини посилали дітей до середніх шкіл: Свергун, Нападій, Дереворіз, Вишинський, Пилипів.

Сухоставське населення займалося головню хліборобство, оброблюючи свій багатородючий ґрунт. Крім пшениці, жита і всяких родів ярого зерна та городини управляли також цукрові буряки, що їх відвозили на перерібку у цукроварню. Сіяли теж багато конопель, переробляли їх на правдиво та на нитки, з чого місцеві ткачі ткали полотна на біля, верети, рушники та грубу тканину на мішки для домашнього вжитку. Плекали і годували домашні тварини, а найбільше расові коні, якими Сухостав міг справді похвалитися і на ярмарках, і на сільськогосподарських виставах.

Із ремісників у селі були шевці, кравці, боднарі, столярі, мулярі, стельмахи, ковалі, ганчарі і поворозники, що виконували свої праці не тільки для свого села, але й для околиць.

Селянських родин чисто польських у Сухоставі не було. Мішани подружжя траплялися, коли дехто із яблунівських латинників одружився в Сухоставі. Але і в тих родинях розмовляли українською мовою.

Центром організованого життя була читальня "Просвіти", що мала свою бібліотеку і хор. При читальні працював аматорський театральний гурток, що

з великим успіхом щоріку ставив декілька драматичних творів і в своїм селі і в довколишніх.

Перед першою війною молодь ділилась на дві групи, в організації "Січ" і "Єдність". "Січ" мстилася в будинку читальні "Просвіти", "Єдність" мала свою домівку на дяківці біля церкви.

Декілька літ по війні громадяни відновили і дещо поширили будинок читальні "Просвіти" і в цьому будинку групувалась більшість організацій. Тут була головна кооператива, що мала свою філію в іншій частині села в домі В. Волошина (окрім двох крамниць кооперативи була ще українська приватна крамниця Нападій). В будинку читальні містився "Сільський Господар" (що часом відбував засідання в громадському будинку), "Луг", духово оркестра, "Союз Українок", салончик для дітей, також трафіка. Дехто із селян передплачував українські газети, а хто їх не мав удома, мав нагоду прочитати в читальні.

У визвольній війні брало участь 29 вояків УГА із Сухоставу. З-поміж них у боях між Києвом і Васильковом полягли: Філевич Кость, Кушнір Іван, с. Панька, Івачевський Іван та Михайло, сини Гринька, Тимчина Іван, с. Михайла, Вишинський Михайло, с. Григорія.

Відомості подали: Марія Рогошевська-Ординець і Юрко Рудань, син Гната.

Південно-східний район

КРЕГУЛЕЦЬ

Статистичні відомості про село Крегулець (Kregulec): Загальна поверхня 1607 га. (в тому числі 708 дівської власності, з того орного поля 1221. Число домог: 1921 р. 287, 1931 320. Число населення: 1900 р. 1487, 1910 1582, 1921 1331, 1931 1334. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1326 гр. кат., 81 р. ж, 5 домог; у дворі 32 г. ж., 37 р. ж., 6 домог. Мова в громаді 1321 укр., 86 польсь; у дворі 26 укр., 40 польс. Пошта і станція поштів - Васильків (3 км), заліз. перестанок у місті.

Село має вигляд ланцюгової оселі вздовж головної вулиці, кудю йшла "мурованка" — шосе з Густини, Чабарівки, Васильківця до Копичинь. Від півночі городи і сади головної вулиці сягають річки, що не має в селі окремої назви, випливає з-під Васильківця, пливе зі сходу на захід, а в центрі села творить став. На захід від села вона зливається з потічком, що випливає з-під Нижбірки, і пливе на південь через село Кошобини та містечко Пробіжню і належить до верхньої річки Нічлави. (Інша паралельна відногу верхня Нічлава пливе через Копичині, Галинківи, Шманьківці, Колиндяни.) Головною вулицю Крегульця, довгу на 3 км, що йде зі сходу на захід, перетинає коло церкви поперечна, якої південна частина називається "Гора", що в її продовженні були розкопані глинянки, а праворуч від них цвинтар — далі на схід проти громадського уряду друга паралельна ("Качурівка") веде до

Коцюбинців, ще далі на схід третя поперечна. На північ, за ставом, був панський фольварок, а на захід від нього школа і там за річкою іде ще паралельно до головної вулиці "Кальварія", в напрямі до Хоросткова. На південь від села ріс невеликий ліс, на його краю залізничний перестанок. У відстані 1½ км на захід від села по обох боках білого шляху до Количинців лежав невеликий присілок, приблизно 10-12 родин, Чагарі (Чагри), заселений переважно українцями (жила там тільки одна польська і одна жидівська родина.)

Назви піль: Помірки, Бруславщина, Поплави, Ріжок, Ріг; назва лісу — Ріжок.

Найчастіші родинні прізвища в селі: Савки, Хомети, Кушнірі, Білани, Роги.

В селі була стара дерев'яна церква з XVIII стол., оточена колись столітніми липами та дерев'яна дзвіниця з 4 дзвонами, яких звуки були гармонійно дібрані, що їх австрійський уряд під час першої війни забрав на гармати. Коло церкви стояв дім пароха з великим садом, що сягав до річки. Перед вибухом другої війни жителі Кругельня розпочали будову нової церкви на великій площі проти старої церкви на місці, де колись стояла корчма, але будову закінчили вже большевики, влаштувавши в ній магазин на збіжжя. І стара церква стоїть тепер нечинна через відсутність священника. Совєтська влада планує перемістити її на музей проти волі населення.

Школа була двоєкласна, за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі — утравітська. За Австрії керівник-поляк, (Лопушанський), по війні учителі — українці (Колодінські).

Власники великої поміщиці Городиські не мешкали в селі. Перед першою війною розпарцешували коло 90 моргів поля між місцевих селян. Селяни були здебільшого малоземельні (1 до 10 моргів), небагато багатіших (до 20 моргів поля).

Село Кругельня відоме як родина місцевість Богдана Лепкого. Насправді поет народився 9 листопада 1872 р. в селі Кривенькім, де батько Богдана о. Сильвестер був сотрудником. Але в дуже короткому часі він перейшов на сотрудника до свого свекра о. Михайла Глібовицького в Кругельні, де опісля залишився на кілька літ парохом. Там під охрестив онука і записав до метричних книг Кругельня. Так Кругельня став формальним місцем народження поета. А втім перші спогляди дитинства в'язалися в поета з Кругельнем, йому присвячене місце в поетовій "Казці могого життя": "Кругельня" (вид. 1936 р.)

З 1882 р. парохом Кругельня став о. Ісидор Кисілевський (1848-1927), активний діяч старшого покоління. Виховані під впливом московської ідеології, тримався нього політичного напрямку конвентно, заснував теж у селі читальню ім. М. Качковського. Проте, знайшовшись серед активного українського національного довідки в гусятинському повіті, співпрацював із українським проводом у тих ділянках, що їх не вважав політичними. Так

належав до основоположників і пропагаторів будови "Народного Дому" в Количинцях, підпирав студентів, збав про економічне піднесення села. І сам був добрим садоводом, і впливав на парохів, щоб заводили сади. Оповідали, що коли хто з парохів признавався при сповіді до крадіжки яблук або грушок у сусідів, чи з саду о. пароха, признавав йому на покуту садження шеп. У результаті Кругельня покритися садами, а крадіжки припинилися, бо кожний мав власні плоди.

Його зятем був відомий український патріот о. І. Бриквич, парох Кривенького. Під час війни о. Ісидор перебував Талергоф, а бачачи наші змагання з Польщею та Московію за українську державність, в останніх літах свого життя змінив остаточно свої політичні погляди. Його син, о. Нестор, наступний парох Кругельня, обдарований неперсичним теноровим голосом, був із переконання українським патріотом.

О. Ісидор боровся також із п'янством, у селі здавна діяло засноване ним братство тверезости. Корчма існувала тільки до першої війни; число жителів у селі було мінімальне. Взагалі під національним оглядом склад населення був одностанійний. У селі жило небагато латинників (пор. вище статистику) і всі говорили українською мовою. Тим то і за Польщі не було в селі ніяких польських організацій.

Зате в селі існувала ворожнеча між московфілами, які перед першою війною становили приблизно 80% населення, і молодшими свідомими українцями. Після вибуху війни московфіли арештувала австрійська влада, українців російська. Під час польської т. зв. пацифікації також потерпіли селянські провідники.

Читальня ім. Качковського за ініціативою о. Ісидора поставила свій дім на "Торі" недалеко церкви. Вона проіснувала тільки до першої війни. По війні старі московфіли прихитили, а молоді свідомі українці заснували читальню "Просвіти" і примістили її в дім колишньої читальні ім. Качковського. Читальня "Просвіти" посідала бібліотеку, пренумерувала газету "Народна Справа", мала театральний та самоосвітній гуртки.

Перед першою війною існувала церковна крамниця, що примішувалася в половині просторого громадського дому. Біля нього була теж стоянка пожежної сторожі з пожежною машинною та всім знаряддям, потрібним до гашення вогню. По першій війні діяла в приміщенні громадського уряду споживча кооперація. В селі існувала теж товариства "Сільський Господар", "Дуг" і "Союз Українок".

Кругельня був тоді також осідком української районної молочарні, до якої належало 7 молочарських станиць із сусідніх сіл. Вона примішувалася в селянській хаті. З поширенням молочарської кооперації управа районної молочарні побудувала на громадській площі просторий будинок, але молочарня не змогла вже приміститися в ньому через прихід большевиків.

Деякі селяни посідали дітей до середніх та фахових шкіл. Антін Ангелюк по закінченні гімназії пішов за Збруч; доля його невідома. Микола Білан склав матуру в учительській семінарії 1914 р., а його молодший брат Петро,

закінчивши 6 клас гімназії УПТ в Рогатині, був мобілізований до австрійської армії, опісля був вояком УГА. Залишившись на Україні, покінчив фахові студії і працював інженером у Донбасі, де помер 1970 р. Теодосій Кушнір, не маючи змоги закінчити учительську семінарію, працював урядовцем тов. "Просвіта" у Львові. В Круглодні оселився Оріхівський, що мав закінчені фахові студії і працював різьбарем.

Народний одяг не зберігся крім вишиваних сорочок жінок і чоловіків, що їх носили і в будні.

Відомості подали Микола Білан і Теодосій Кушнір.

Від Редакції. Автор більшості поданого матеріалу Микола Білан по закінченні учительської семінарії був мобілізований до австрійської армії і брав участь у боях на італійському фронті. По розпаді Австрії вступив до УГА. Ранений у Чортківській офензиві, залишився в Копичинцях. Від 1924 р. учителював у школах "Рідної Школи", спершу в Чабарівці, опісля в Копичинцях разом із своєю дружиною Іванною. Є членом Ділового Комітету Земляків Чортківської Округи.

НИЖБРОК

НОВИЙ, СТАРИЙ І ШЛЯХОТСЬКИЙ

В XIX стол. існували дві громади: Новий і Старий Нижбірок, у віддаленні 1 до 1½ км одна від одної, і цей стан передано в австрійській статистиці 1900 р. Але ще перед 1910 р. заходами польських політиків австрійська влада виділила східну частину Нового Нижбірка в окрему громаду "Шляхотський Нижбірок" і так вже за Австрії, а опісля під окупацією Польщі існували три громади.

Статистичні відомості про село Новий Нижбірок (польська назва Nizborg Nowy) включено з Шляхотським (N. Szlachetcki): Загальна поверхня 2224 га, (в тому числі 1219 львівської посполітості), з того орного поля 1840. Число домог: 1921 р. — 411, 1931 — 463. Число населення: 1900 р. — 2027, 1910 — 2166, 1921 — 2116, 1931 — 2240. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1149 гр. кат., 550 р. к., 102 мейс.; в дворі 81 г. к., 91 р. к., 54 мейс. Мова: в громаді 1076 (!) укр., 725 (!) поль.; в дворі 47 (!) укр., 179 (!) поль. Заліз. ст. Копичинці (9 км), пошта в місті, також станція залізниці приблизно від 1930 р. в місті.

Статистичні відомості про село Старий Нижбірок (N. Stary): Загальна поверхня 1586 га, (в тому числі 872 львівської посполітості), з того орного поля 1074. Число домог: 1921 р. — 278, 1931 — 279. Число населення: 1900 р. 1213, 1910 — 1208, 1921 — 1307, 1931 — 1396. За австр. стат. 1900 р. в громаді 757 гр. кат., 323 р. к., 45 мейс.; в дворі 23 гр. к., 33 р. к., 32 мейс. Мова: в громаді 752 укр., 373 поль.; в дворі 23 укр., 64 поль.

Тому що в віддаленні 8-10 км на північний схід зближається пасмо Медоборів, назва сіл могла виникнути від їх положення "нижче борів" або як "нижні бори". (Висота Богута за Горюлиницею — 414 м, висота "Високої Гори" на схід над Нижбірками — 309 м, ліс Бакаїха на південь від села з висотою 343 м.)

Церква в Нижбірку

Посвячення будинку читальні "Просвіти" в Нижбірку Старім (1920 р.)

Новий Нижбірок має вигляд гуртової оселі форми неправильного багатокутника. Його положення на горбах; центр села — на долині над потоком, допливом Тайни. Частина села називалася: Під лісом, Передмісся, На куті, Коло школи, В кіші; врі — Дубина, Глибока долина і Кернички, де випливає дуже холодна вода; там священник освячував воду в часі обходу під із процесією. В Керничках є каменоломні. Назви під: Поплави, Гребілки, За ставками, Зали, За Грабарком, За Пасіком, Могилки (тут існує кілька горбків, де — за переказами — були поховані козаки.)

У продовженні Нового Нижбірка Шляхотський сягає до лісу, званого "Ліски". Далі за ним на схід простягається "Великий ліс", що межує з Васильківцями.

Старий Нижбірок лежить на північ від Нового, простягається над нижньою течією потоку і далі над річкою Тайною, що пливе в східному напрямі; вона, злившись в селі Трибухівцях із річкою Гнилою, вливається до Збруча. До громади Старий Н. належав присілок Гриньківці, положений далі на схід над Тайною.

В Новім Нижбірку під лісом є копальня глини, також у Старому Н. на початку села від півд. заходу.

Найчастіші родинні прізвища в Новім Нижбірку: Іванків, Олексюк, Сверлик, Олійник, Безкорований; в Шляхотському Бойко, Весоловський; в Старі: Андрейків, Іванків, Довгань, Шовдра.

Три Нижбірки становили одну гр. кат. парохію. Спільна мурована церква була в Новім Н., поставлена коло р. 1700, перебудована 1897 р. В половині XIX стол. парохом був о. Лука Сичинський, батько відомого діяча-народовця о. Миколи, дід Мирослава; від 1877 р. о. Антін Шанковський, що помер 1915 р., після нього о. Северин Шанковський (від 1920 до 1941 р.)

У серпні 1917 р. німецько-австрійські війська, відперши російську армію за Збруч, улаштували в церкві, школі та читальні шпиталі для ранених вояків. Померлих австрійських і російських вояків ховали довкола церкви, залишаючи перехід до церкви приблизно на 4 м. На кожному гробі були дерев'яні хрести, що згодом померли. Власник великої пісочистки гр. Баворовський, відвідуючи село, поручив зрубати дуба із свого лісу на великий спільний хрест і просив пароха о. С. Шанковського зробити напис українською та німецькою мовами.

Коло церкви була старовинна дерев'яна дзвіниця із дубових брусів. Старожильці на початку цього століття, як найстаріший чоловік у селі М. Іванків, званий "Мудрим", оповідали, що що дзвіницю ще за паншини перевозили волами три дні з її давнього місця на горбі під лісом, де колись у давнину була церква, що погоріла. Нижче місця, де ця церква стояла, залишилися кам'яні намогильні хрести, які записали так глибоко, що зрівнялися з землею. Грунт цієї належав до церковного поля (т. зв. "ксьондзів город під Бакаїхом"). На тому городі росла стара калина; був переказ, що росла вона на могилі вояка з часів Хмельниччини.

Дзвони під час першої війни москалі вивезли до Росії, опісля їх відібрали.

Церква в Новому Нижбірку була помальована відомим артистом-малюром Сосенком, небожем пароха о. Антона Шанковського. Стіни й вікна в церкві мали багато темно-синього кольору. Тепер церкву перемальовано.

У Старому Нижбірку почали будувати власну церкву перед другою війною, але не встигли закінчити будову.

Шляхотський Нижбірок був давньою колонією польських новостанців типу "ходячкової шляхти", що поженилися були з місцевими дівчатами. У Шляхотським Н. був костел і при нім польський священник-експозит, що обслуговував Нижбірки, а також Мишківці та Целів.

Місцеві жили мали свою божницю в корчмі.

За Австрії в Новім і Старім Н. були школи з українською мовою навчання; за Польщі в Новім Н. 3-класна утравістична, в Старім 2-класна, в Шляхотським 1-класна польська. В Новім Н. був дерев'яний шкільний будинок. 1938 р. почалася будова нової 3-поверхової мурованої школи, що її місцеві селяни та їх жінки закінчили по другій війні. Большевицька влада помістила там десятилітку.

Власниками великої пісочистки і фільварків у Новому та Старому Н. були графи Баворовські (в XX стол. Рудольф Б.), що мали свій палац у Коничинцях. Але власники жили звичайно в Відні, а до Коничинців приїздили на діло до свого двора, опісля до свого завідувача дібр Смяляцького.

По першій війні Р. Баворовський розпарцелював кількадесят моргів поля "в долниках" між поляків. Український парох на доручення списако розпарцелював кількадесят моргів між місцевих українських селян.

Селяни були переважно малоземельні, а крім рілляництва займалися пасічництвом, також вирубом лісів. У селі були олійники, ковалі, кравці, шевці, столяри, давніше також ткачі; були теж повитухи, знахари, побережники. З Нового Н. виїхало небагато людей в Америку і Канаду, ще менше в Аргентину; виїжджали теж на роботу до Франції та Німеччини.

В Новім Н. була гураляня, але під час першої війни її розвалено. У Старім Н. був млин коло ставу, другий на річці Тайні в присілку Гриньківцях. За Австрії були в Новім Н. дві корми, після війни вже їх не було; у Шляхотським Н. було аж 4.

Латинники говорили українською мовою, тільки у Шляхотському — польською.

В Новім Н. заходами о. Ісидора Кисілевського з Кругульця засновано було читальню ім. Качковського, якої головою був о. Антін Шанковський, що стояв під впливом московського напрямку. За його ініціативою поставлено дерев'яний будинок читальні, покритий бляхою, з малою театральною залюю і двома кімнатами. Після війни, з приходом на парохію о. Северина Шанковського, читальню змінено з "Качковського" на "Просвіту".

Тоді до читальні заперемуровано газети "Свободу", "Діло", "Новий Час", "Український Голос", при читальні заіснувала бібліотека, головню з видань "Прогресі". Головою читальні був Іван Сверлик.

Вже до першої війни існував театральний гурток під проводом селян. Після війни цей гурток віджив заходами Леоїни Шанковської, дружини пароха та дочки Марії. Перша його вистава "Йосиф в Єгипті" вимагала великого вкладу праці в декорації та гардеробу.

У приміщенні читальні працювала кооперативна крамниця споживчих товарів. У селі існувала теж українська агенція обезпечень від вогню, якої агентом був Данило Олексюк. Коли польська асекураційна агенція "Краківська" впала, оголошувалися до української і поляки. Але польська влада видала закон примусового обезпечення в новозаснованій державній асекурації і дозволяла на обезпечення четвертини в "Дністрі".

В 1924 р. за ініціативою Леоїни Шанковської засновано пожежно-руханкове товариство "Дуг", якого організатором і головою був Іван Петраківський.

Після першої війни засновано читальню "Прогресі" також і в Старім Н. Там діяв визначний кооператор-селянин Грицько Безкровний.

При читальні існували теж жіночі організації "Союзу Українок" в обох селах, засновані Л. Шанковською, а при них дитячі салки в сезоні жини.

Не зважаючи на існування читальні Качковського, вже перед першою війною панувала в селі українська національна свідомість. До її розбудження причинилися селянські провідники, як Іван Сверлик, Кость Гашин, Василь Олійник та Данило Олексюк, муж довір'я української національно-демократичної партії перед першою війною. Також і після першої війни відбувалися збори і село давало свої голоси на листу УНДО.

В селі існував перед першою війною підготовчий курс до гімназії. З нього декількох хлопців і одна дівчина ходили до нижніх класів гімназії УПТ в Копичинцях. Війна перешкодила продовжуванню їх дальшої науки, але вони стали опісля провідниками в селі. Аж НКВД всіх їх вивезло на Сибір. Із тих, що перед першою війною походились серйозно освіту, один після теологічних студій став священником, але швидко помер на туберкульозу. Другий по гімназійній maturі помер на тиф 1917 р. Ці випадки заохотили селян до посилавання дітей до вищих шкіл.

За Польщі існував підпільний рух, що реагував на провокації польської

Леоїна Шанковська

бюрократії. Напр., шкільний інспекторат у Копичинцях видав 1922 р. наказ, щоб на польське державне свято 3 травня всі вчителі з усього повіту враз із шкільною молоддю прибули підвозами на маніфестацію з червоно-білими прапорами в руках іперемаршували містом до парку графа Баторовського на полеве богослужіння. Попередньої ночі хтось викрав прапори і застромив їх на даху відхідних місць у школі в Новім Н. Ця зневага державного прапору викликала наслідки у селі. А в Старому Н. хтось зняв із стіни шкільної класи польського орла, що діти негайно помітили. Польська влада старалася промовчувати такі факти, щоб не поширювалися деінде. В наступних роках накази інспекторату з'являлись на 3 травня в Копичинцях не повторювалися.

Селянські провідники потерпіли шойно під большевицькою владою. Після приходу большевиків 1939 р. до Галичини наказано було вислати представників сіл і міст до Львова, щоб голосували за прилученням Галичини до Советського Союзу. Із Старого Нижбірка делеговано молодого голову читальні "Прогресі" Михайла Довганя. У Львові на запит, хто голосує проти прилучення, один-єдиний відважився підістися Михайло Довгань. Коли вернувся зі Львова в село, найближчої ночі пропав назавжди.

Тоді появилися в селі своєрідні комуністи, що видавали в руки НКВД молодих дувоників і читальників. Одної ночі потайки вивезено на Сибір найвідоміших селян і засуджено їх на 10 років. Небагато з них вернулось додому. Переслідували теж місцевого священика о. Северина Шанковського, а по його смерті вигнали з хати його стареньку дружину. Провідником їх був "Гілько", колишній кооператор у крамниці. Але по приході німців він, рятуючи свою шкуру, сховався на стриху її хати і вона врятувала його життя.

Після другого приходу большевиків селянсько-передовичку порізано в звірський спосіб на оболонку передмістя перед церквою.

П'яństwo, викорінене з сіл заходами свідомих провідників у часі між двома війнами, приборало жалюві розміри за большевицької влади, як оповідають очевидці, що їздили в села копичинського повіту.

Місцевий народний оляг зберігався тільки до першої світової війни.

Відомості подали Антін Олексюк із Вінюпегу
і Марія з Шанковських Заєзська з Торонта.

ЦЕЛІВ

Статистичні відомості про село Целів (польська назва Селівце). Загальна площа 773 га, із того числі 643 джерельної, з того орного 651. Число домог: 1921 р. 186, 1931 210. Число населення: 1900 р. 950, 1910 962, 1921 946, 1931 1044. За австр. стат. 1900 р. в громаді 750 г. кат., 90 р. к. 29 моїс; у зворі 29 г. к. 43 р. к. 9 моїс. Може в громаді 751 укр., 118 лис.; у зворі 29 укр., 52 поль. Пошта — Нижбірок Новий, заліз. станція Хоростків або Копичинці (10 км.).

Село положене над річкою Тайною (Тайною). В Целіві була стара церква, побудована 1720 р. і посвячена спискомом Атанасієм Шептицьким; нова,

мурована, побудована 1909 р. Довголітнім парохом був о. Спіридон Ганкевич (від 1871 р.), після нього о. Олексій Карнінський. До парохії належало сусіднє село Мишківці і приєднок Мазуриків. Власники великої поміщи — Брикчинські, в XIX стол. графи Дзедушицькі.

МИШКІВЦІ

Статистичні відомості про село Мишківці (Myzkywecze): Загальна площа 1048 га, із тому числі 564 лісовою поміщиною, з того орного поля 766. Число домог: 1921 — 154, 1931 — 177. Число населення: 1900 р. — 850, 1910 — 865, 1921 — 802, 1931 — 925. За австр. стат. 1900 р. в громаді 576 гр. к., 143 р. к., 41 мого; в дворі 32 гр. к., 36 р. к., 22 мого. Мого: в громаді 560 укр., 200 польс.; в дворі 22 укр., 68 польс.

Село Мишківці, подорожє над річкою Тайною (Тайною), в віддаленні 1 км на півд. схід від Целіва, мало сильну церкву з Целівом.

УВИСЛА

Статистичні відомості про село Увисла (Uwisla): Загальна площа 1662 га, із тому числі 722 лісовою поміщиною, з того орного поля 1372. Число домог: 1921 р. — 288, 1931 — 314. Число населення: 1900 р. — 1619, 1910 — 1738, 1921 — 1534, 1931 — 1676. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1330 гр. кат., 131 р. к., 34 мого; в дворі 44 гр. к., 62 р. к., 18 мого. Мого: в громаді 1330 укр., 158 польс. (до рахунку брали 7 польс.); в дворі 30 (1) укр., 93 польс. Понга (залізн. ст. Хоростків (5 км), станція пошти в селі.

Село Увисла, в народній мові "Висла", тягнеться стьожиюю по лівому боці річки Тайни, менша частина — по правому. Частини села мали назви: Джаваляка, Михалки, за рікою (= за рікою); лісок — Дубина. Поля називалися: За Дубиною, від Мазуриків, за Михалками, коло фігури Яна. За селом стояла стара могила, на якій поставлено було пам'ятник короля Яна Собеського. В селі стояли два залізні хрести на пам'ятку знесення панщини, де шороку відбувалася церквяна відрыва в тілі 16 травня. На терені села було ще 6 христів, що їх усі більшовики понижили. Українська молюдь висинала 1941 р. могили серед села в пам'яті борців за волю України і поставила залізний хрест. Після другого приходу совітів могили розкинено.

На терені села існували каменоломні.

Прізвиська місцевих селян: Ангел, Бабій, Бойко, Брелос, Бригідир, Верхоляк, Весоловський, Вишньовський, Гладун, Гуцал, Голень, Добровольський, Довгань, Довгоця, Климків, Ковальчук, Когут, Козловський, Коляковський, Кешніцький, Косинський, Максимів, Малайний, Мельник, Мисельський, Морозовський, Мостовий, Мудрейко, Музика, Поторока, Романішин, Рославський, Семенів, Слівський, Ступицький, Сулима, Тесляк, Християн, Цимбалістий, Швень, Яремчук та інші.

В селі була нова мурована церква з трьома банями, побудована 1896 р., і мурована дзвіниця. В подолний XIX стол. парохом Увисли був о. Іван Борисенків, опісля о. Стефан Гавацький; на початку XX стол. о. Теодор Турула, а

по його перенесенню до Хоросткова від 1905 до 1940 р. о. Северин Підвищський. У селі була також латинська каплиця, куди доїжджав польський священник із Хоросткова.

В селі була нова, мурована 3-класна школа, за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі — уграїстична. Учителі — українці (до 1910 р. Попалюк, потім Куліковський, Чарнецький, Мазуркевич, Павловський). Із селянських синів Увисли Вчительської Семінарії в Тернополі покінчили був Данило Брелос, що був учителем у Гусятині, і Семен Мостовий, що вчителював у Теревобі. По декілька класів гімназії покінчили Василь Когут та Климків, що внімрували опісля до Канади. За польських часів покінчив гімназію "Рідної Школи" в Чорткові Василь Сулима, що під час війни пішов у партизанку і згинув у прісілку Дерлози, вбитий більшовиками.

Слід пригадати, що в Увислі народився і довгі літа проживав один із найвизначніших діячів доби "всени народів" Іван Борисенків.

Власниками великої поміщи в XIX стол. були графи Дзедушицькі, в XX стол. шляхтичі Ценські. По першій війні розпарцшовано всього коло 50 моргів поля між місцевих людей.

В селі жило небагато багатіших господарів, здебільшого були тут мало-земельні. Тим то чимало селян емігрувало до Канади, ЗСА, Аргентини та Бразилії.

Із промислових будинок був тут турбіновий млин і гуральня. В селі з давніх часів була кормча.

В Увислі існувала читальня "Провітні", що мала свій мурований будинок, побудований перед першою війною (1907 чи 1910 р.), з бібліотекою та театральним гуртком. Діяла теж кооперативна крамниця, братство тверезости, сезонно дитячий садок. Кругок "Рідної Школи" поляки закрили. До усвідомлення села причинилися толпінні священники. В селі було колись багато ліяльних селян. Один із молодшої генерації (Сулима Дмитро) номер на Сибірі.

Крім читальні дуже добре розвивався "Луг", що належав до найкращих у повіті; нараховував коло 120 членів, хлопців та дівчат.

За Польщі траплялися арешти та переслідування. Напр., польські поліцаї вивели були зимовою порою 13-літнього Дмитра Бабія босого з хати і збили до крові. А вже справжню руйну села принесла війна, чи пак повосні поліц. Із приходом совітів усі українські установи були зліквідовані. В селі виникнув роздор. Комуністи використали існування сільської бідноти, з якої організували гурт своїх прихильників. При допомозі вивисників НКВД із Копичинців, що приїжджали вадє до села, почали вимордовувати свідоміший елемент села. Ті, щоб уникнути смерті, вадєч укривались по полях або в ліску, а вночі вертались до села і винищували своїх ворогів. Так розігрався братовбивча боротьба. Ще в 1952 р. приїжджали вісті з Увисли: "У нашому селі згинув дотепер більше сотки людей".

Відомості — А. Стуч

ХЛОПІВКА

Статистичні відомості про село Хлопівку (Сборівка): Загальна площа 1423 га, (в тому числі 456 лісової поєдності), з того орного поля 1289. Число дворів 1921 р. – 301, 1931 – 332. Число населення: 1900 р. – 1580, 1910 – 1674, 1921 – 1575, 1931 – 1663. За австр. стат. 1900 р. в громаді 783 гр. кат., 738 р. к., 37 мовців; у дворі 11 гр. кат., 5 р. к., 6 мовців. Мова: в громаді 780 укр., 778 польск.; у дворі – 10 укр., 12 польск. Пошта з залізні. станції – Хоростків (2 км).

Село розташоване над річкою Тайною (Тайною), на півд. схід від Хоросткова, на північ від села Увельси. Село, відокремлене від парохії Хоросткова як самостійна експлуатація з окремим священиком. У селі нова мурована церква, якої будова закінчена 1907 р. Школа двокласна з польською мовою навчання і за Австрії, і за Польщі.

ХОРОСТКІВ

Статистичні відомості про містечко Хоростків (Chorostków): Загальна площа 4228 га, (у тому числі 1424 лісової поєдності), з того орного поля 3672. Число дворів у 1921 р. – 1117, 1931 – 1176. Число населення: у 1900 р. – 6789, 1910 – 6879, 1921 – 6787, 1931 – 6924. За австр. стат. 1900 р. в громаді було 2701 гр. кат., 1925 рим. кат., 1871 мовців, 1 ішук; у дворі 66 гр. кат., 201 р. к., 21 мовців, 3 ішук. Мова: в громаді 2637 укр., 3761 польск., 7 німц.; у дворі 38 ішук, 248 польск., 2 німц. Пошта, залізні. станції, станція польск. – на місці.

Хоростків розташований на кількох височинах над річкою Тайною та її північним допливом Телплицею, що вливається в Тайну в самому місті. Хоростків простягається майже на 6 км з півн. заходу на півд. схід понад Тайною і Телплицею і майже стільки ж з північ. сходу. Місто, крім центра, має п'ять вулиць: Зацерква, За млином (Панська), Застав (Зарванська), Залюдка і Загора.

Первісний осередок містечка знаходився на схилі південної височини центра нового містечка, між південним кошиком Тайни та південно-західним кутком битих шляхів: Сухостав-Гриمالів, Гусятин-Теребовля. За переказом людей тодішня церква стояла на північ, напроти західної частини нового ринку. Поблизу неї, на північ, на схилі північної височини центра нового містечка при північній колії Тайни був цвинтар. Крім знахідок людських костей єдиним свідченням цього була фігура, чотири метри заввишки, з датою 1762 р. Вона стояла на магістратському подвір'ї до приходу москалів по другій світовій війні. При кінці XVIII ст. був заснований новий цвинтар, поблизу північ. частини нового містечка. Коло 1870 т. там було збудовано велику каплицю з вежею, де були гробниці власників маєтку хоростківського ключа. В східній частині цвинтаря була могила трьох українських воєнків, що згинув в бою проти поляків у 1919 р. Кожного року, на другий день Великодня, священик відправляв папахидну на могили.

Місце, де розташоване містечко, було заселене вже в сивій давнині (пор. лише статтю проф. Пастернака про археологію Зах. Поділля). В часах визвольної війни Богдана Хмельницького місцями Хоросткова брали участь у боротьбі

проти Польщі не тільки в своєму містечку, але й помагали також і сусіднім селам та містечкам.*

Центр нового містечка простягається від т. зв. "Червоного мосту" на північ. колії Тайни до битого шляху: Сухостав-Гриمالів. В його центрі був ратуш з двома характеристичними високими вежами. Там містилося багато різних крамниць, корма (пропінання), а також австрійська жандармерія, оскільки польська поліція приблизно до 1930 р. Відмінно від ратушів по інших містах, що були власністю міста, ця будова належала до властителя великої поєдності. На південь від ратуші простягався просторий ринок. На ньому живільські крамарі розкладали свій крам, особливо печиво: медлянки, обарічки, булди, хліб, а також оселіди й гарбузові зернята. Перекупи продавали і орошину, овочі та яйця. Овочі та шепи (овочеві деревця) постачали селяни з Кобиловців, тербовельського повіту, і з Яблунова, що мали великі сади. Цибулю вінками продавали головню селяни з Майдану та Скородинців, чортківського повіту, а цукру привозили дьоготь. Значним осередком торгівлі, крім ринку, була торгівля на кінці, рогату хулюбу й свині. Вона знаходилася між церквою, костелом, польським "Соколом", аптекою та "Кулом рольничим". У 1937 р. торгівину перенесли на південь від палашу, при шляху до Грималова, на місце лісового овочового саду. В Хоросткові відбувалися щотижневі міногородні ярмарки, що були знай на всю околицю. На ці ярмарки приїздили купці також і з дальших міст.

Одним із головних чинників міногородних ярмарків було добре розвинене ремісництво, що знаходилося головню в живільських руках. Найбільше було столярів, крашів, ковалів, колодів та стрижків. Різниками рогатої худоби були виключно жида. Християнське населення займалося головню ріпництвом, і тільки мала частина ремеслом. Зналими українськими ремісниками були мулярі: Досеков, з трьома синами (у 1941 р. всі три згинув в Умані) і Шевчук. Будівничими будиноків із дерева й глини були Йосиф Кулак і Антін Ворончак. Різники безрого: Кенс, Білинський, Янко Макогон та Степан Корчило, Шевці: Матвій Білоус, Василь Кенс, Михайло Ворончак, Грицько Пилипів і Василь Чорненький. Крашів: Микола Гуцал та його жидка, Ганна. Єдиним стрижком був Іван Досеков (у 1941 р. згинув в Умані). До його клієнтів належав також граф Сємський та його два сини. Зіоміж латинників-ремесників були знай слосар Тарнавський; ковалі: Підгородський і Бучинський; колодів Ф. Собешанський з двома синами і столяр Анатолій Кучма.

Торгівля була головню в руках жида. Торгували вони різним крамом, а головню сукнином, збіжжям, задіними виробами, шкірою, деревом, гальтергерою, шинкували та скуповували й пролавали сільсько-господарські продукти. Жида мали також і свої банки, з яких позичали селянам гроші на високі відсотки (12-14%). Зголом і українці почали займатися торгівлею. Одним з перших крамарів були Михайло Пастернак, мільна крамниця, Йосиф Кенс, задіні й цукрові вироби (трафіка). У 1920-их рр. мали крамниці Андрій Смаль та Андрій Жибидюк. До початку 1930-их рр. існувала

* В Будиновський. *Хоростків та Тайна*. На підставі матеріалу зібраного і опублікованого С. Томашівським. Випуск. Укр. видавничо-видав. 1917, ст. 10-12.

кооператива в "Народнім Домі". В середині 1930-их рр. число українських крамниць значно збільшилося. В 1933 р. Повітовий Союз Кооператив у Копичинцях відкрив у Хоросткові дві філії: одну в "Народнім Домі", а другу в домі Палані Палій. Закладкою. Остання проіснувала до 1936 р. Обидві філії скупували також яйця і доставляли їх до Союзу, де була модерна холодильня. Згодом Союз відкрив станицю куна збіжжя, що містилася в одному з парохіальних будинків. Союз істотно господарям на збіжжя цінні, що нотувалися того дня на Львівській біржі. У 1936 р. відкрили крамницю: Качуровський, сукняні вироби; Іван Палій, взуття; Павлішин, шкіра; Музичка, міншаний крам; Суліма-Ковальчук з Увесли-галантерія; Михайло Гайдук, Запечкою, споживчі товари.

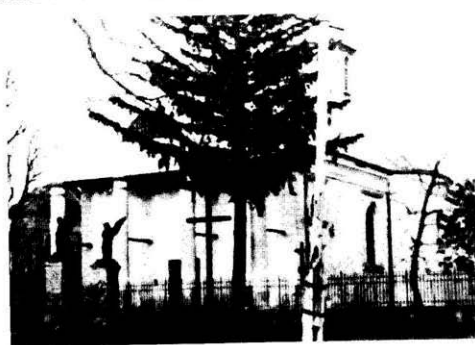
Хоч Хоростків був у центрі великого району, що охоплював 15 місцевостей, проте єдиним українським професіоналом був лікар д-р Водянийський. Крім нього були два жидівські лікарі й два спеціалісти: один дентист і один коновал. Але багато людей з Хоросткова зверталися за лікарською порадою до д-ра Брилинського в Янові, теребовельського повіту, що мав славу доброго лікаря.

В Хоросткові було теж кілька підприємств, що обслуговували не тільки місто, але й околицю. Найстарішим підприємством був млин, що знаходився над півд. коліном Тайни, при шляху: Грималів-Сухостав. Він порушувався водою і паровою машиною. Млин належав графові Семєнському, але власник винаймав його багатому жидові Гофманові. Граф був теж власником гуральні, що знаходилася над ставом, на схід від палацу. На півд. захід від млина, над ставом, була бетонярня, якої власником був Семєнів з Увесли. На північ від містечка, біля цвинтаря, знаходилося глинище й цегельня, що належала до магістрату. На терені Хоросткова були також каменоломні білого каменю. Крім того в містечку було дві олійні, власність Чужа й Петра Ворони.

З 1565 р. Хоростків був осередком ключа мастків магнатів Струєвіч, і під кінець першої половини XIX ст. власником тієї послистості став граф Кастан Левіцький, що утворив із неї філії-комісії Семєнських-Левіцьких (пор. вище статтю "Важливіші відомості про історію нашої території"). В другій половині XIX стол. власничею мастку хоростківського ключа стала єдина дочка Кастана — Зофія, що одружилася з Вілгьельмом графом Семєнським. У XX-му стол. власником мастку став Станіслав Семєнський-Левіцький. Його власність складалася з двох ключів: в Ланцуті — 12 сіл та в Хоросткові — 8 сіл. В другій половині XIX ст. той масток у моргах нарахуовав: орної землі — 6.157, городу й лук — 503, пасовищ — 353 та лісу — 80.² Згодом його лісова площа значно збільшилася.

До краних будівель Хоросткова належав палац графа Семєнського-Левіцького, побудований у XIX стол. Він стояв у середині парку, що був

обведений залізною огорожею. Палац знаходився між півн. коліном Тайни і "мурованкою" до Грималова. Побіч палацу стояли стаїні для перегонних коней, що їх ілєкали Семєнські. На захід від палацу, в кінці парку, знаходився цинний костел, збудований у 1859 р., в готичному стилі. Його вежа височіла над усією околицею. В костелі були гробниці графів Семєнських-Левіцьких. Проте ж повну рим.-кат. парохію було створено шойно у 1875 р. Фундатором костела був Кастан Левіцький.³ Останнім рим.-катол. парохом був ксьондз Горчиша. Після другої світової війни москалі висадили в повітря цей костел. На півд. захід від костела стоїть гарна, велика церква, збудована у 1837

Церква у Хоросткові

р., з класично-дорійським порталом. Біля церкви знаходиться велика мурована дзвіниця. Під час другої світової війни дах церкви з банею був значно пошкоджений, але згодом відбудований. Довголітнім гр.-кат. парохом від 1904 р. був о. Теодор Турула, а його наступником о. Євген Бахталовський. Останнім гр.-катол. парохом був о. Михайло Єднак. Він крім душпастирської праці присвячувався культурно-освітній та громадській. Катехитом народних шкіл був о. Дмитро Кубачев. Він давав не тільки про релігійне виховання своїх учнів, але й про націоналі місцеві ділячки білих батьків. Після війни москалі заслали його на Сибір і шойно за Хрушова його звільнили.

З церковного життя слід згадати, що майже щороку парох церкви організував процесію на прощу до Зарванців (55 км). До речі, вулиця "Застав", куди-о проходила процесія на прощу, набула іншу назву: "Зарванщина".

¹ Там само.

² Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Wyd. pod red. Brontława Chłebowskiego. Warszawa, 1900, t. 15, str. 322.

³ Słownik geograficzny, як вище. Wyd. pod red. Filipa Sulimierskiego. Warszawa, 1880, t. 1, str. 632.

*Хор читальні в Хоросткові
(В центрі диригент Осип Татарнюк, 1935)*

Аматорський гурток читальні "Прогреси" в Хоросткові (В центрі — С. Василенко, вгорі в правому кутку — з похилоною головою автор статті М. Палій)

Крім костела й церкви були в Хоросткові також і дві божниці (школи), що знаходились поблизу на захід від ратуша. До кращих будівель містечка належали також польський "Соціял", з великою театальною залезою; аптека, власником якої був жид; "Кулько Рольніче"; пошта; т.зв. "ятки", де продавали м'ясо; магістрат, в якому містилися мала в'язниця; "Народний Дім" із театальною залезою; ресторан-готель Пеликановича; школа й резиденції гр. - католи, і рим.-католи. парохів.

За Австрії існувала в Хоросткові 4-класна хлоп'яча школа з різьничим курсом і 5-класна дівоча, а за Польщі 6-класна хлоп'яча й 7-класна дівоча. В обох школах, як за Австрії, так і за Польщі, була польська мова навчання. При кінці XIX стол. керівником школи був українець Гайдукевич, а згодом Теофіл Ліскованський. За Польщі, у 1920-их рр. керівником був сільський німець із Познанщини Лянгер. У 1930-их рр. був ним місцевий москавіл'єць Євген Кенс, а його брат, Йосиф, був учителем у тій школі. Крім них було ще двох українців — Дарія Тищенко, дочка о. Турули, та Сорощинь. Крім українців було двох жидів — Менаше Фельнер і його жінка Райлія, а решта учителів були поляки.

Осерedom культурного і національного виховання були українські організації, а головню читальня "Прогреси". Вона існувала з давніших часів у т. зв. "дяківці", навпроти парохіяльного дому. Спершу читальня нараховувала коло 60 членів, згодом те число зросло до майже 250 членів, коли приблизно 1905 р. українська громада набула від жидів мурований "заїзний дім" у центрі міста, навпроти ратуша й магістрату. Після відповідної направи він став Народним Домом під назвою "Своя Сила". Перед першою світовою війною головою "Прогреси" бував господар Яко Ворончак. Він згинув у першій світовій війні, взятий на "форшпан" під час відступу москалів із Галичини. Від другої половини 1920-их рр. аж до війни був майже незмінним головою Іван Василенко. При читальні існувала книгозбірня. У 1930-их рр. її книгозбір зріс до 700 томів. Читальня передплатувала чимало журналів та часописів. Дітя при ній також хор та театральний гурток. У 1920-их рр., за диригентів Петра Свистуна з Великого Говилова, а після нього Володимира Доскока, хор піднісся до високого рівня. Згодом, польська влада дала їм учительські посади на польській етнічній території. У 1930-их рр. диригентом був дяк Йосиф Татарнюк. Цей хор одночасно співав у церкві. Він улаштував концерти й академії в Хоросткові та в сусідніх місцевостях.

Велику діяльність виявляв також театральний гурток, що влаштовував вистави в місті й у сусідніх селах. Режисером гуртка в першій половині 1930-их рр. був Станіслав Василенко, згодом Йосиф Татарнюк. Найбільш досвідченим, відданим і шанованим членом гуртка і хору був Павло Білоус.

У 1934 р. засновано самосвітний гурток при читальні. Він гуртував найвідомішу молодь Хоросткова. Сходили гуртка відвідували також і старші громадяни. В 1931 р. засновано читальню "Прогреси" Закладкою, званою На передмісттю. Вона спочатку приміщувалася в хаті Теодора Ворончака, а згодом в Івана Палія. При читальні існували: мала книгозбірня й

театральний гурток. Читальня закупила площу під будову будинку, камінь та виготовила плян, але польська влада заборонила будову. Першим головою читальні був Іван Ворончак (Януш). Десь коло 1934 р. о. Єдка заснував читальню "Скала", що приміщувалася в парохіальному будинку.

Директорами "Народного Дому" до початку 1920-их рр. були Андрій Смаль та Андрій Жибилко, згодом, аж до війни, був ним Іван Василєнко. В "Народнім Домі" містилися теж філії "Сільського Господаря" та забезпеченого товариства "Дністер". Керівником останнього до першої війни був Янко Ворончак. У "Народному Домі" приміщувалася також і молочарня, що була заснована в половині 1930-их рр. Директором її спочатку був інж. Оріхівський, а постійним молочарем Іван Кикуш. До молочарні привозили молоко також з Говилова Великого й Малого, Перемилова, Карашинців, Хлопівки й Увисти.

З інших організацій в місті існували: кружок "Рідної Школи", гурток "Відродження", відділ "Союзу Українок". У 1934 р. було засновано спортивно-гімнастичне товариство "Дуг". Воно нараховувало коло 150 членів, хлопців і дівчат. Луговики носили луговий однострій, а дівчата національний. При товаристві існувала дружина копаного м'яча. Капітаном її був Іван Доскок.

Основною частиною діяльності місцевих товариств були театральні вистави, концерти, академії, спортивні змагання, забави та фестини. Але найбільшими культурно-мистецькими подіями були вистави українських театрів, що відвідували Хоростків кожної осені, в тому числі театри Йосипа та Яреми Стадників, а особливо "Заграва" під керівництвом Володимира Блавацького (Грача), а також і хор Котка. Вистави відбувалися в залі польського "Сокола". Ті вистави відвідували всі національності, але переважно жидівські глядачі. Крім місцевих приходили на вистави й люди з сусідніх сіл. Також часто відвідували Хоростків різні ширки.

Найважливішою польською організацією в Хоросткові за Польщі був "Сокул". Членами його були майже виключно польські урядовці та граф Семєнський. Польки мали також господарське товариство "Кулко Рольніче", що провадило багату крамницю й гуртвню соли.

У 1934 р. під впливом спольщеного німця д-ра Шрасра засновано було пів-військову організацію "Стшелец". Члени цієї організації носили однострій і були озброєні в рушницю, шаблі та списи. Організація об'єднувала найгірший елемент містечка. Хоч у проволі організації були вчителі й урядовці, "Стшелец" робив напад на деяких жидів, а особливо на жидівський шинк у ратуші. На весну 1939 р. "Стшелец" винин збройний напад на "Народний Дім" під час дитячої вистави, знищив улаштування в залі і побив кількох молодих хлопців. Гр. Семєнський робив заходої пологості справу нападу мирним способом, але "Стшелец" його пролозілої відкинув. Хоч учасники нападу були покликані перед повітовий суд у Колицяниці, проте були звільнені від вини і карні заведої заходом представника "Коріусу Охорооні Пограниччя". Згодом нападники дістали заслужену відплату.

Українська громада в Хоросткові, як також і поляки, постачали зі свого

середовища малу кількість інтелігенції, 3-поміж перших відомих інтелігентів був д-р Гладій, лікар-хірург. Також і його син укінчив медичні студії в Кракові і там працював як лікар. Він помер у Кракові на початку 1930-их рр. Другим, з черги, був о. Теодор Чорний. Він укінчив теологічні студії в 1893 р. і деякий час був парохом в недалекому селі Ключовицях. Крім них був Дмитро Макогон, син Янка (1881-1961), батько Дарія, відомого совєтської письменниці, що ще перед другою світовою війною прибрала псевдонім: Ірина Вільде. Він скінчив учительську семінарію в Заліщиках (1902 р.) і вчителював на Буковині, а згодом в Галичині (1923-56). Макогон співпрацював у часописі "Камєнір" в Чернівцях. Він писав також вірші й прозаївав у часописі "Вчительського побуту: збірка віршів" ("Мужичківські іділи" (1907), оповідання і новелі "Шкільні образки", "Учительські гарази" (1911), "Проти філії", "По наших селах" (1914). З 1945 р. писав він байки й гуморески в совєтському журналі. З молодого покоління був л-р Йосиф Доскок, що закінчив медичні студії в Празі і там залишився працювати. Його брат, Володимир, був учителем біля Ряшева, а їх сестра, учителька, одружилася з поляком, що був управителем школи в Чабарівці біля Гусятини. Їх близький родич, Михайло Доскок, був старшиною Галицької Армії. З того самого покоління був учитель Антін Палій, син Василя, що як старшина Галицької Армії, згинув у Наддніпрянській Україні в рр. 1919-1921. Також і Іван Ворончак скінчив теологічні студії, але працював у кооперації та був директором Повітового Союзу Кооператив в одному з галицьких міст. У Хоросткові було також трьох мексифілів: д-р Кенє, що в часі першої війни залишився на Великій Україні і був директором лікарні в Чернівцях. У 1937 р. вернувся він із родиною до Хоросткова. Один його брат, Йосиф, був учителем, а другий, Євген, був управителем школи. З Хоростковом були близько зв'язані о. Мокрицький і учитель Микола Кієв, обидва з сусіднього села, Хлопівки. Останнього німці розстріляли.

Верховною управою міста була громадська рада і бургомістр (війт). За Австрії і початково за Польщі рада складалася з 26 радних, при чому кожна національність мала по 12 радних. Згодом було 24 радних і поляки, з уваги на "рацію стану", мали більше радних ніж українці, чи жили. За Австрії і в перших роках за Польщі бургомістрами були на переміну українці й поляки. Найвизначнішим бурмістром, про якого люди зберігали добру пам'ять, був українське д-р Гладій. Головиним його досягненням була розбудова й упорядкування міста, в тому числі будова магістратського будинку, брукування вулиць і хдиноків та насадження дерев. Він був також і добрим лікарем. Його погруддя прикрашувало головну залю магістрату. Другим визначним бургомістром за Австрії і в перших роках за Польщі був високошаноований і найбагатіший господар-українець Йорку Марушак. Він мав довір'я не тільки в українців, але також у жидів і поляків. В першій половині 1920-их рр. бургомістром був українське Іван Грох. Після його бургомістрами були виключно поляки. В першій половині 1930-их рр. бургомістром був охужений лікар д-р Шраср. Згодом його поклікали на працю до Варшави. Після нього і останнім бургомістром за Польщі був граф Станіслав Семєнський, людина культури й толєрантна. Хоч бургомістри мінчилися, проте від другої половини 1920-их рр. аж до війни постійним заступником бургомістра лишався

українець — Іван Василенко. Тому що д-р Шпрас раз-у-раз виживжав, а граф Семський перебував замісцьного за границю, або ж у своїх маєтках у Ланцуті, то Василенко був справжнім бургомистром міста. Йому довіряли й його поважали не тільки українці, але також жиди й поляки, бо він був освіченою й висококультурною людиною. В національному житті він був впродовж майже двох десятиліть безсмертним провідником української громади. Він був майже постійним директором "Народного Дому" й кредитової кооперації та головою "Прогресів".

Більшість хліборобського населення Хоросткова було малоземельною, а частина — безземельною. Це й було причиною еміграції до ЗСА, Канади, Аргентини та Франції. До того ж за парцеляції, на початку 1920-их рр., мало землі припало українцям і латинникам, зате велику більшість розподілили між польських колоністів із західної Польщі, званих "мазурами". Тоді на землі графа Семського було засновано три мазурські колонії: одна на півн. схід від фільварку, при шляху до Грималова; дві інші — на північ від міста, при шляху до Глешави. Праворуч дороги на 514 гектарах ланів Хоросткова та Перемилова поставили колонію "Зофіювка" з 64 домами й 346 душами польського населення; ліворуч дороги була менша колонія, звана "Степ". При кінці 1920-их рр. частина колоністів продала свої господарства українським господарям, а самі виїхали в Польщу. Після приходу москалів всі колоністи були виселені в Азію.

Рідною мовою українців гр. кат. і латинників була українська. Польську мову вживали тільки нечисленні одиниці, урядовці-поляки, в тому числі вчителі. Навіть польські ксьондзи при співі вживали української мови, коли хотіли, щоб люди їх добре розуміли. Також граф Семський розмовляв із селянами українською мовою. До речі, все його особисте обслуговування складалася з місцевих українців — Довганив, Іван Білшук, Чорний, Ковалівський, Михайло Мещан та інші. Проте при перенесенні населення не лише всім, без винятку, латинникам і жидам, але також частині українців гр. кат. комісари самовільно вивозили польську мову.

Прізвища мешканців Хоросткова (українців і латинників): Андрейків, Барабан, Бєвський, Бєганський, Бигун, Білшський, Білоус, Бобівський, Борковський, Босий, Брашчак, Бріль, Варгати, Василенко, Ворона, Ворончак, Воронюк, Гайдук, Галтук, Гладий, Галинський, Гушал, Грох, Діжона, Добровольський, Доганів, Домбровський, Домєрський, Доскоц, Дрозд, Жезник, Жибилук, Зарічний, Зілінський, Каміньський, Каньовський, Качурівський, Кене, Кіс, Кинук, Ковбєль, Козловський, Кокурський, Коністський, Корміло, Костракевич, Краєвє, Кулак, Кучма, Лабанович, Лісовський, Макогон, Марушак, Мешак, Мирик, Мисливський, Мокрицький, Мороз, Мостовий, Моравський, Наконєчний, Павлюк, Палій, Панонько, Параловський, Пастернак, Пігаровський, Пилипів, Пітура, Попоко, Пронів, Романовський, Смаль, Смерека, Собєтєвський, Солонийка, Сольський, Солярський, Сорока, Суєла, Грач, Хмєлєвський, Шипський, Чорнівський, Шевчук, Шубалий, Шуря, Юнків, Явний та інші. Найчисленнішими були Ворончаки (коля 100 родів: червоні — Угришчак, Вогришчак, Вограшчак).

Друга світова війна, а особливо московське "визволення", забрало великі жертви в людях. Після приходу совєтської армії вже в 1940-41 р. почалися арештування свідомих українців, а головну ударників. Коло 20 молодих людей із Хоросткова виселено до Уманя і там усіх зликовано. Ось що пише про це "Живий Світло":

"19 липня 1941 р. до Умані привели большевики з чортківської тюрми коло 700 в'язнів. Разом з ними прибуло й чортківське НКВД. Після 12 днів в Умань вступили німці. Коло 20 серія німці доручили упорядкувати тюрму: коли ж призначений бургомистром начальником тюрми пішов оглядати тюремний будинок, то виявилось, що у дворі дому, за мурами, валяється багато верхнього одягу. Цей одяг не був схожий на той, що його носили люди Східної України... При огляді будинку тюрми й тюремного господарського двору не знайшли нічого, що свідчило б про будь-які злочини. Урядовці, що працювали при тюрмі, всі виїхали з большевиками й не було від кого шось довідатись, але випадково зустріли й запитали одного з колишніх урядовців тюрми, що працював там як помічник-лікаря, чи не знає він шосьнебудь про долю тих людей, які перебували в тюрмі під час відходу большевиків з Умані, однак він не дав ніяких пояснєнь. На другий день він зайшов до начальника тюрми і сказав, що в господарському дворі, який належить до тюрми, в одному з хлівів, де був великий лєх, тепер все застєгєне суїльною дерев'яною дошкєвою і він зауважив, що сїд було б зняти цю дошкєву й оглєнути замаскований лєх. негаїно зїрвали дошкєву, але вийти у лєх було неможливо, вхїд засинаний уїгєльям і різними уїаками дерева. Коли ж очистили вхїд до лєху, то виявилось, що вхїд до тунєлю, де на зиму складали горюдину, є замурований і зацементований; його ж опєру розбили і з тунєлю вїарило таке повітря, що робітник єнєпригєтємив. Розгєляїти, що було в тунєлю, не було ніякої змєги. негаїно повїдомили місєву владу: прїїхали німцї з протїгєзовими масками, але з тунєлю неєло таким важким повітрям, що лєдє в масках вїадаєсь побачити склєдєні там людєські трупи. Майє двє тижнї чєкали, щоб освїтїлось повітря і можна було вноєсити з тунєлю трупи й перенєсти їх на цвинтар... З лєху вїєнесли 863 трупи. На всїх вїидили слїди катувань: у багатьох вїєколєті очї, вїїдрзани вуха, розбїтї голєви, перїзанє горло, зломанї в лїтєх руки й шкїра заєрєта аж до плєча; багато труп вїали стрїли в потїлищє... Тїлнї останки закатованих мучєників потїм перевєзли на місєвий цвинтар і поховали по-христїянськи в шєстї братських могїлах..."

Інші, що залишилися, переховувались у недалекому ліску "Дубини". Там теж переховувалась свідомі молоді із Хоросткова й околиць у побудованих німцями бункрах після другого приходу совєтів, і туди родичі та знайомі носили їм харчі. Переловили раз на моєстї дївчину, що неєла туди харчї. НКВД натрапило на слїд, вислєло сївій вїїдїл, що, оточивши лїєск, заєважав над хлєпцїв, щоб пїдїлїлись. Коли ж вони вїїмовїєлись, збємбардували їх сховкї і всїх помордували. Їхнї тїла привєзли на пїдївах поблизу жидїєвського цвинтаря, проголосївши, щоб мешканцї пїзнавали свїєх сїнів, але нїхтє не вїїдїляєсь пїти їз страху перед терором.

*Живий світло: "Шє єдинє вїїдїлє 863 замурованих большевиками", Христїєвський Голос, з. 3687, стор. 5-6, 10, 1X, 1950. Подїаємо в скорочєннї.

Подібно поновились і з лугівками з довколишніх сіл: з Сорочи, Унісиди, Ниябірка Нового, Постолівки, Ракового Кута, Гороліщи, Самолуки та інших. Большевики мотивували свої переслідування тим, що "Луг" "хотів самостійної України!" Ще восени 1939 р. вбили голову "Лугу" в Ниябірку Новим — Яська Петраківського (свідомого українця латвійського об'ярту), Семчишина з Кругульця, Івана Чвалюка з Постолівки, а в Сорочи заарештували всіх членів управи "Лугу"; їх вивезли до чортківської тюрми і там постріляли. Хоростківщина зазнала страшного переселення.

Д-р Михайло Палій і д-р Василь Бабій

ГОВІЛІВ ВЕЛИКИЙ

Статистичні відомості про село Говилів Великий (Gowilow Wielki): Загальна площа 1790 га, (в тому числі 656 лісової площасті), з того орного поля 1546. Число домог 1921 р. — 345, 1931 — 339. Число населення 1900 р. — 1984, 1910 — 1959, в дворі 1596, 1931 — 1708. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 1226 гр. кат., 680 р. кат., 4 мейде; в дворі 32 гр. кат., 34 р. кат., 8 мейде. Мова: в громаді 1220 укр., 690 польськ.; в дворі 30 укр., 44 польськ. Поняті, ділоці, ст., жандармерія (польськ.) Хоростків (5 км).

Д-р Василь Бабій

СПОГАДИ ПРО ГОВІЛІВ ВЕЛИКИЙ

Село Говилів Великий розляглося над річкою Тайною, за австрійської влади завжди належало адміністративно до тусетинського повіту, за польської окупації до його наступника: копичинського повіту; аж три роки перед виходом другої світової війни (1936 р.) польська адміністрація прилучила його до тереконського повіту разом із селами Говилів Малий, Миданець і з польською колонією Вітосувкою.

Річка Тайна бере свій початок на захід від Говилів, на полях Миданця, перетікає в південно-східному напрямі Говилів Великий, Хоростків, Хлопівку, Уніделу, Целів, Мишківці, Ниябірков Старий, Самолуки, Личківці і в районі Трибухівців вливається до Збруча. На початку її бігу на говилівських полях випадають до неї з правого боку два потоки. Перший вилітає з т. зв. Валигура, а другий із т. зв. Киричюк. Цей останній відлідає селянські поля від панських і вливається до Тайни на західному кінці села. З лівого боку випадає до неї річка Лозівка та річка Іванівка, які остання на сході в тому місці, де Тайна залишає говилівську територію. По обох берегах ріки в Говиліві простягались панські сіножаті, а серед села т. зв. "громадське ставишко". У південному та північному напрямках терен підносяться і там були орні поля.

Говилів Великий, як і Малий — це дуже давні оселі, що свідать, мабуть, далекіх перелісторичних часів, які показують, звідки, що стрічаються на полях у часі польських робіт та припадкових розкопів. Старі люди оповідали, що Говилів, златється, Малий був колись положений пал потоком, що виділяє з Валигура. Мабуть, після його зруйнування в часах татарських нападів залишки його мешканців перенеслися далі на північ над ріку Іванівку, де тепер Говилів Малий. Що якесь оселля лежало колись над потоком у Валигурах, на те

вказують оповідання старих людей, що в часі оранки на тих полях знаходилися часто різні предмети хатнього вжитку, як жорнові камені, дерев'яні полиги тощо.

Спогад із моїх дитячих літ підсилює мій здогад, що в тім місці існувала перелісторична оселя. При копанні ровів та виснуванні залізничної лінії з Тернополья до Копичинців, мабуть, 1892 р. правнано багато хлопців із Говилів Великого. Одного людя я завважив на роздоріжжі недалеко нашого обійстя турток нарубків, які про щось між собою готували. З цікавості я пібіг до них і почув, як один із них вихвалявся тим, що він терощи горинки, на які натрапив у часі копання землі під залізницю, бо хотів спробувати, чи вони мішні. На мою думку там мі бути перелісторичний цвинтар, а ті горинки — урни з тлінними останками покійників. Ця знахідка була саме в околиці Валигура.

Сама назва "Валигури" пішла, мабуть, від слів "Вали-гори", а тому, що була власністю ділчач-поляка, то він ту місцевість так перзвав польському. Та околиця як за князів, так і за польських часів була перед-підлям Тереконів і тут відбувались часто бої з кочовниками. Коло села Миданця, 2 км на захід від Валигура, були дві могили. На тих полях у часі оранки чи інших розкопів люди знаходили ще інші предмети, як пряжки від шоломів, покриті золотими, чи позолочуваними плитками.

Колись, ще за панщини самі Валигури з сіножатями та сусідніми сто моргами орного поля належали до селян. Тут селяни мали свої пасіки, і то досить великі, бо для їх догляду тримали т. зв. бортників, які там диновали й ноували у т. зв. "булах". По знесенні панщини ділчач почав процесуватися із громадою. Чи підступом, чи через підкуплення громадського писаря явлось йому виграти процес. Бо писар підсунув пійтові-аналфаветові умову, що нібито пан годиться відступити добровільно селянам тіл ґрунта. Війт витягнув з-поза халави печатку і прибив на тому документі, що якраз навпаки відступав панові поля, і так поміг йому виграти процес із громадою. Шоправла, громада за це скинула того селянина з війта, але пан став власником Валигура.

Говилів Великий — це також дуже давня оселя, бо має намятки з часів нападів кочовиків, а саме підземні ходи. З оповідаць моєї матері я чув, що в деяких місцях земля запалася, але цим ніхто не цікавився; звичайно яму засинали на тім кінцішох. От так при вїзді до парохізьного подю під самою брамою запалася була земля, також у т. зв. вулиці Воїнського. Найіпаківший випадок трапився на обійстю селянина Рабського. Вивозячи із ґноівки ґній у поле, він вибрав землю так, що зголом там зробилось загніблення, поверхня підземного холу не могла вилдержати тятару й запалася. В одному місці над стіною стояв мішчок із просом. Хтось із шківків порушив рукою той мішчок, і він розсипався. В другому місці у стіні був отвір, так що одна особа могла крізь нього пролізти. Ніхто, одначе, не рішився ту справу ближче просліпити і Рабський засинав яму. Також за польської окупації на тім самім подвір'ї запалася була земля. Тоді показалося, що той отвір у стіні провадив до іншого підземного ходу в напрямі північним, а той хід був на яких 50 м завдовжки.

Що торкається назви села "Говилів", то дехто твердить, що вона пішла від слова "говіти". Говилів, шоправда, був відомий в усій околиці із своїх празників, особливо славився своєю кухнюю, бо говилівські господині амліли зварити та й гостей погостити. Говилів славився теж своїм добробутом на всю околицю. Проте, на мою думку, від "говіти" була б назва "Говитів", а "Говилів" зв'язаний із словом "вила". Ріка Тайна з річкою Лозівкою, а даліше на півд. схід з річкою Іванівкою творили наче вилу. Навіть одна частина поля, положеного між річкою Тайною та Лозівкою, завдає "Вила".

Історик Томашівський у своїй праці "Хмельниччина в Галичині" згадує, що селяни Говилова Великого, Хоросткова, Сухоставу, Яблунова та Кобиліволок брали участь у повстанні, злобути замаху у Будзанові, вбили в Хоросткові шляхтича Козловського, що мешкав коло "червоного моста" (та назва залишилась і донині, і родина Козловських жила там ще й за нової польської окупації), як також спалили фільварок у Говиліві Великим.

Говилів Великий посідав приблизно 1800 моргів поля: село мало 1000 моргів, а ділчк 650. Крім того селяни мали садиби та присадибні городи, дежк 3-, 2-, 1½-моргові. Парохіального поля було 120 моргів крім обійстя, саду та городу. Також школа крім саду мала недалеко морг поля. Селянські мори чи "шнури" (два мори вкупі) були різної величини. Деякі мори мали по 2000-2100 квадратних сажнів, але, т. зв. "ланцюві" — всього 1600 квдр. сажнів. За польської окупації перевелено всю селянську посілість на ланцюві мори, так що селяни стали нібито більшими посідачами землі, отже мусіли платити більшй податки. Цей польський винахід спричинив на деякий час замішання між селянами, бо дехто думав, що йому приписано чуже поле і що він платити податок за когось іншого. За Австрії господар платив від мрга два "ринських" (4 корони) податку (тобто 1 "ринський" державного, а 1 крайового податку), а від садиби та городу — 5 "ринських". За польської окупації накопичили стільки тих податків, що селянин угинався під їх тягарем. Напр., мій батько від 25 моргів поля та обійстя з городом платив 55 "ринських" (110 корон) податку. Але в наступній генерації брат, що мав два мори поля менше, платив за польської окупації вже 365 злотих. За Австрії корешь пшеници коштував 5-6 "ринських" (10-12 корон), за поляків 17-18 злотих. Щоб заплатити податок, батько мусів продати 11 кірців пшениці, а брат аж 20-21.

Власник великої посілість, гр. Станіслав Семінський-Левіцький посідав у Говиліві крім орного поля сіножаті над річкою Тайною, частинно над річкою Лозівкою та у Валуґурах. Орне поле простягалось по правій боші "мурованки", що йшла з Мішана до Говилова, т. зв. "Пріски" та Валуґури, даліше "Вила" та "Заскиба". А цей граф мав у хоростківських ключі 8 сіл, а до того в Ланцютському (звідкіля походив його рід) 20 сіл, тобто коло 20 тисяч моргів поля. Граф Семінський мав свій палац у Хоросткові, а Говилівом управляв довгий час економ, українськ Рогошевський. По смерті Рогошевського, ще перел першою війною, короткий час був економом поляк до хвилини, коли граф віддав Говилів в оренду жилові з Хоросткова, Клярові. Він орендував і за польської окупації аж до часу парцеляції панських данив.

Крім поля Семінський почав випродувати свої ліси над Збручем у селак

Раїтівці та Постолівка. Хоч ліси були далеко від Говилова, проте заможніші господарі купували радо: сий ліс був для кожного вигодю, бо міг туди заглинути, коли мав час. Говилів лежав у степовій полісі, де лісів не було. Найближчі знаходились на півдні від Говилова, у віддаленні більш десяти км, в Яблуніві та Кобиліволоках. Одначе де були невеликі ліси і часто не можна було дістати там дров. Більші ліси були над Збручем, віддалені від Говилова на кних 34 км і головню з тих лісів говилівці привозили дрова. Згодом, коли розвинулася кооперація, спроваджувано дрова вагонами з Підкарпаття та вугілля із Шлезьку. Отже як трансілась нагода купити ліс у ділчк, селяни купували по одному чи більше моргів лісу, а деякі навіть по п'ять моргів. Тільки ж не могли дістати контракти на ліс, не звачаючи на заході самого графа. Польська влада не дозволяла на випродаж лісу, закриваючись тим, що це прикордонна зона. Майже п'ять літ чекали люди на контракти, та кінешником граф був змушений звернути їм гроші. А він радо продавав українцям, бо вони були добрими господарями і платили за купно дозярами. А долярів він потребував, бо викидав часто за кордон. Якби не було заборони польського уряду, він був би все поле випродав місцевим селянам, а передусім українцям як добрим платниками. Але політика польської держави змала до того, щоб земля на українській території переходила в польські руки, а українці щоб емігрували за моря.

Назви піль. На південь від ріки Тайни, зараз за селянськими городами, були поля з такими назвами: "За рікою", "Під горою", "До гостиниці" (бита дорога, що йшла з Кобилівом через говилівські поля до Хоросткова), "Кирички", "Валуґури" і "Пріски", на захід: "До мшанецької границі", "Пантелиха", а по лівім боші ріки: "Вила", "Конанка" (назва панських сіножатей, де копали "тиреу", тобто торф), "В Іванівській долині", "До Іванівської границі", зараз на півн. захід від села по лівому боші ріки була "Заскиба" та на північ "За цвинтарем".

Границі села: із сходу — хоростківські поля, із заходу — мшанецькі, лозівські та іванівські, від півдня сухоставські та кобиліволочські, від півночі т. зв. "Іванівський гостинеш", що був границню між полями Говилова Великого та Малого.

На півн. східному кінці села під горою Івана Шевчишина було кілька джерел. Улітку вода була холодна, а зимою тепла, що не замерзала навіть у час найхолодніших морозів. У цій "теплині", ніби віднозі річки Тайни, господині прили били, а по воді плавали качки й гуси. Сюди прилітали навіть стада диких качок.

Крім хліборобства в Говиліві провішало також пасічництво, що тривало аж до приходу большевиків. Ще за панщиняних часів деякі селяни мали по кількадесят, а то й більше пнів. Пасіси тримали у Валуґурах, бо там були сіножаті, а крім того на суміжних полях ділчк сів хміль. Але коли ділчк Левіцький відобрав від селян поля й сіножаті, кожний пасічник будував собі "пасічisko" на власному полі, або тримав бджолою коло хати, звичайно в саді.

Пасічництво давало гарний дохід, так що деякі пасічники поправляли свої занепали господарства, та то й докупили по кілька моргів поля. Маючи 50 пнів

пасіки, пасічник міг у роках доброго мезозбору взяти 5 до 6 центнерів меду. За австрійських часів центнер (100 кг) меду коштував коло 100 корон, а за польської окупації 150-200 зл. За панцизних часів були в Говиліві такі більш пасічники: Ангел, Бабій Василь, Сивистун, Киба, Бобівський. По панцизні за австрійських часів та за польської окупації: Матвій Ревує (120 пнів), Іван Боб'як (100 пнів), Микола Бабій, син Федя (65 пнів), Іван Киба (теж 65), Михайло Бабій, син Федя (25 пнів). Було ще кількох, що мали по 10-15 пнів. Деякі з давніх пасічників помирали, а їхні потімки вже не займалися пасічництвом.

Крім рільного господарства та пасічництва в Говиліві було розвинене ткацтво. Село нарахувало коло 19 ткачів. Ткали полотна на сорочки, верети, мішки, як також на "обруси"-скатерті. Говилівські ткачі обслуговували колись не лише жителів Говилова, але й околиці села. Та коли в пізніших часах у деяких містах побудовано фабрики полотна, ткацтво в Говиліві підупало. Фабрики принесли руїну сільського ткацтва, але й принесли полегшу жіноцтву. Бо вже жінки не мусли мочити коноплі, сушити, терти на терлищах, тіпати й чесати. Вибрані коноплі сушили, вимолочували і в такому стані відвозили до фабрики, а звідти привозили по якімсь часі готове полотно. Лише більшість даше робили по-старому. Але їх було замало, щоб ткачі могли продовжувати своє існування.

Крім того господарі, що мали вози та коні, помагали собі т. зв. "фірманками". Ще за моїх дитячих літ купном збіжжя займалися виключно жиди з близького містечка Хоросткова. Залізниця ще в тому часі не було. Щоб вівставити збіжжя до Тернопольа або Львова, наймали селян не лише з Хоросткова, але й з околиць сіл. А знову на Буковину возили пшеницю чи жито, щоб там виминувати на кукурдузу. Також відвозили збіжжя до т. зв. парових млинів, а звідти привозили вже готову муку. Пиво до корчем та міських шинків привозили теж "фірманками". Мануфактуру, залізні вироби та кухонний посуд привозили зі Львова або з Тернопольа. Коли ж 1892 р. побудовано з Тернопольа залізничний шлях до Заліщиків, "фірманки" на більшу віддачу припинилися. Лише одиниці займалися воженням яров до міста або доставкою збіжжя чи інших господарських продуктів, як щось, до залізничної станції.

Як ткацтво підупало в результаті побудування фабрик, так "фірманка" через побудування залізниці. Цей поступ приніс користь для промисловців і купців, але велике число селян страшило заробіток.

Крім ткачів були в Говиліві ще такі ремісники: двох ковалів (Вуйків та Горбаль), двох столярів (Михайло Вербошевський і Плотницький), один кушнір (Іван Сеньків), що робив і наплавляв кожухи. Також було кілька майстрів, що будували хати та господарські будинки; були теж пошивальники, що пошивали будинки сніпками. В селі були також два сільські кравчині.

Вже в 90-их рр. XIX стол. почалася з Говилова еміграція до Канади. Деякі родини виїхали туди на постійне перебування, як родини Матієві, Шевчининих та Кузів. Родина сліного в тому часі українського шляхтича Савицького виїхала на постійне перебування до Славонії. Сам Савицький був

по фаху церковним малярем. Розмалював церкву в Говиліві та в кількох довколишніх селах. У тих самих часах почалася також заробітня еміграція до Канади. В кількох перших літах виїхало туди більше сотні людей. Деякі з них, заробивши по кількасот доларів, вернулися до села, купили по кілька моргів поля і провадили в селі господарства. Але багато з них, особливо нежонаті, залишилися на постійне життя в Канаді або переїхали до Америки.

Також перед першою світовою війною багато говилівських людей виїжджали на сезонної роботи до Німеччини. Німці платили по дві марки за день праці та й давали харчі. Це була для сільської бідноти велика благодать, бо крім грошей привозили долому ще й ведрами смалець, натоплений із солонини. По першій війні за польської окупації людям із Східної Галичини, як українцям, так і полякам, було заборонено виїжджати на сезонної роботи до Німеччини. Виїжджали тоді до Франції.

Перед першою війною, коли ще існували панські лани, сільська біднота могла в часі живи чи восени при конанні картоплі придбати дещо збіжжя чи картоплі на зиму. Пан давав дванадцятий сніп за пшеницю та жито, картоплю за дев'ятий мішок, а сіно за третю коноплю. Багаті селяни давали десятий сніп за пшеницю, а дев'ятий за жито. Коли ж по війні почали парельовувати панські лани частинно між місцевих селян, а в більший мірі між "мазурів", прийшли для сільської бідноти тяжчі часи, особливо для українців. Шоправда, в перших початках усі могли купувати поле на парельяції, як латинники, так греко-католики. Але не всі мали на те готівку, а крім того боялися купувати, бо, мовляв, пан вернеться з заграниччя і повибірає поля. Хто з українців купив поле в перших початках, той його залержав. Але коли прийшла заборона пропавати українцям поле, хіба що перейдуть на латинську віру, можливість купна землі припинилася. Панський лан розпарельовано поміж т. зв. "мазурів", частинно поміж латинників, навіть із довколишніх сіл. Ні одні, ні другі не потребували робітників, отже сільська біднота не мала де заробити.

Щодо населення Говилова Великого – в селі було понад 40% римокатоликів, яких до першої війни називали латинниками. Бо тоді не всі латинники називали себе поляками чи й не всі ходили до костела, що був у сусідньому Хоросткові. Навпаки, майже половина з них ходила до української церкви. Деякі були навіть членами церковного братства, хору та членами читальні "Просвіти". До костела ходила тільки якась частина "хлонів" та вся "шляхта". І тільки шляхтичів називано "ляхами". Деяк у р. 1910 звернулося до мене кількадесятьох латинників із просябою написати повідомлення до Староства в Гусятині, що вони переходять на греко-католицький обряд, щоб Староство повідомило про це римокат. пароху в Хоросткові з тим, щоб він переслав їхні метрики народження до греко-католицького Уряду парохіяльного в Говиліві. На ту їхню просябу Староство доручило "постерункові" жандармерії в Хоросткові розслідути, хто написав їм таку просябу. Справа скоро вияснилася і Староство покларало мене гривною 50 корон або 5 лб арешту за т. зв. "похонтне пісарство". Проте всі ті особи залишилися при українській церкві, християні дітей і брали шлюбів в церкві, а по смерті ховав їх український священик. По тім випадку графиня Стеміська-Лєвська рідилася побудувати власним коштом на своєму ґрунті костел, щоб стримати

латинників від переходу на греко-католицький обряд. Костел побудовано 1912 р. Шопеліні та шопята ділили туди польський священник із Хоросткова. Проте побудування костела ситуації в селі не змінило.

Найзаможнішими поляками в селі були т. зв. "шляхта загородна". Було їх небагато, як Бобовські, Бетановські, Борковські, Бязлорські, Козловські, Лабановичі, Квятковські, Восніські, Нездзяковські, Крижанівські та Ястембські. Колись було їх більше: Богущі, Ліницькі, Стемпковські та Уруські. Але вони, програвши свої маєтки, виїхали з Говилова. Селяни у нас говорили: "Шляхта бачиться", бо їх весілля, христини тривали тижнями. Їхні ґрунти викупили українці, родини Бабіїв, Кибів, Свистунів тощо. Мій дід, Василь Бабій, купив у Богущого 19 моргів поля та загороду, тобто садibu з 4 моргами городу. Також у Устрембських купив дві садби та 36 моргів поля. Із шляхтичів, що залишилися були в Говиліві, тільки деякі (Бобовські, Лабановичі та Бетановські) мали по кільканадцять моргів поля. Крижанівський був малоземельний, а решта були "халушниками", що служили на фільварку за польових, форчалів, або пасли пасовища худобою. Золотом і ґрунт Восніського перейшов в українські руки, бо дочка-одиначка вийшла заміж за українського шляхтича Крушельницького із сусіднього села і він став співласником того ґрунту. Та родина Восніських змерла. Таке саме сталося із родиною Квятковських. Перед першою війною один із Бобівських, Андрій, теж продав свою садibu та кільканадцять моргів поля і переїхав до села Боричівки, гербовельського повіту, де купив собі 30 моргів поля. Його садibu та кілька моргів поля купув у нього мій батько. Із дітей та потомків Василя Бабія чотирьох менцало на шляхетських садбах, крім Андрія Бабія, що мешкав на батьківщині. Із селян латинників найбагатші були: один із родини Мілухів та Войтко Томків (Pewera), що посідали коло 20 моргів поля. Також Ногі та інша родина Томкових були середніми господарями; посідали коло 14 моргів поля. Інші були малоземельні, як Шавурські та одна родина Рабських, а решта безземельні.

По знесенні панщини найбагатшим господарем у селі був мій дід Василь Бабій. Посідав коло 70 моргів поля. Опісля Петро Голець (коло 40 моргів), Ревус (коло 30 моргів); також Захарко Боб'як мав 30 моргів. Далі йшли т. зв. "парові" (селяни, що робили на панщині парові коней), як дві родини Смальці, Іван Шевчинин, Василь Свистун, родина Шубалих та Кибів. Інші були т. зв. "посидинки" (відробляли панщину одним кошем), що мали по 14 моргів поля, та "пішакі" (відробляли панщину пішки), що мали по кілька моргів поля. "Халушники" мали тільки хату та город, як тепер усі селяни в Україні. Розуміється, коли село розрослося та й населення більшало, багато господарств підупало через поділ землі між дітьми. Діти багатих господарів ставали середніми або малоземельними господарями, як родини Смальці, Татаринів, (людей із шми прізвищами було найбільше в селі). В часі приходу большевиків у 1939 р. найбагатшими господарями в селі були: Матвій Ревус (коло 50 моргів поля), Йосиф Бабій, син Андрія (35 моргів), Микола Бабій, син Федя та Іван Боб'як (по 25 моргів); також один латинник, новоростів із Канади, Гресько Мілух — 25 моргів із парцелій. Було ще декількох, що мали по 12-14 моргів, а решта були малоземельні по 2, 3, 4 морги.

У початках парцеляції навіть деякі українці купили по кілька моргів, як от Боб'як Іван (10 моргів), парох о. Богачевський (20 моргів), інші по моргові або два. Та коли потім прийшла заборона продавати українцям землю, ніхто вже не міг її купити крім таких, що перейшли на "польську віру". Нездзяко Говилова створено "мазурську" колонію Вітоуску з двана Говилова та Мшанця. Колоністи були, мабуть, із міського пролетаріату, бо не вміли обробляти землі, то й деякі почали продавати свої господарства. У Говиліві поле було дороге, від 400-500 доларів за морг. Деякі з говилівських селян пропродали свої садби та поля українцям, а за ті гроші купували у "мазурів" вдвоє або втричі більше поля. Українці з Говилова та інших сіл викупили 32 господарства з-поміж усіх 62. "Мазури", діставши готівку, від'їхали назад у Польщу. Коли тільки про це довідалося Староство в Конячинях, заборонило решті колоністів продаж поля.

Що торкається переходу на римо-католицизм за Польщі, по утчі поляків із Конячинців попав нам у руки список усіх родин конячинського повіту, що перейшли були на "польську віру". Таких родин було 365. Можливо, між ними були вчителі та урядовці українці, що не хотіли їхати в корінь Польщу, бо коли хто перейшов на латинський обряд, того лишали на місці.

Щоденною мовою села була українська мова. Сдиний, що говорив польською мовою, був шляхтич Восніський, хоч і він українську мову розумів. Проте була та різниця, що "шляхтця" говорила літературною українською мовою, а "хлопи" місцевою говіркою. "Шляхтич" говорили: "рукою", "ногою", "оженився", "паяя", "теля", "п'ятка", "десятка" тощо, а всі селяни, включно з латинниками говорили: "руком, ногом, оженився, пале, тиле, пестка, десятка". В часі моїх хлоп'ячих літ я товаришував із сусідськими "шляхетськими" хлопцями, проте тісі різниці якоюсь не замивався. Коли ж у 1898 р. я вступив до української гімназії в Тернополі, спостеріг, що на науці української мови учитель і майже всі товариші говорять так, як говилівська "шляхтця", "ляхи". І читаючи такі книжки, як оповідання Марка Новачка, чи твори Шевченка, я прийшов до переконання, що вони говорять правильно, а наше село інакше. Пригадав я собі також, що ми, селянські хлопці, передражнювали "шляхетських" хлопців: "нянька", "десятка" тощо. Отже коли в часі вакацій я спитав маму, чому польська шляхтця говорить чистою українською мовою, а наші селяни інакше, мама відповіла: "Та вони не тутешні, вони заїшли". Можливо, що вони брали участь у польських повстаннях проти москалів і по розгромі повстання перейшли в Галичину під Австрію. Бо, наприклад, у сусідньому Хоросткові латинським парохом був колишній повстанець (майор польської повстанчої армії) ксьондз Гловинський, холмшак, що прекрасно говорив українською мовою. Він часто навідувався до Бобівських, як також до інших. Мабуть, вони всі походили з тих самих околиць. Приймаючи "польську віру", позмінювали свої прізвища: з Нездзяковського зробився Нездзяковский, з Білзорського — Бязлорський тощо. Деякі, як Бобівський, Лабанович, залишилися чисто українськими прізвищами.

"Шляхтця" трималась осторонь від "хлопів", уважаючи себе за вибраний народ. Жили та й дружились тільки між собою. Не було випадку, щоб шляхтич оженився з "хлопкою", або щоб шляхтичка вийшла заміж за

"хлопа". Якщо не було відповідної партії в своєму селі, то шукали по інших селах, віддалених навіть кількадесят кілометрів, аби тільки оженилися з шляхтянкою. Вони по-оряджували "хлопами", отже й "хлони" не тільки греко-католики, але й латинники, віддачувавшись їм взаємно. Хлопці, як українці, так і латинники, називали їх "дехами" і складали проти них різні ушпиливі пісні, як:

"А ляшок морквяний, коник бураковий,
А шапочка з настрянуку, жулан долуховий".
"Іхав ляшок поїдд'я, лок, на ліс залинився,
А кінь сто зашпортався, він з коня звалився".
"Лях, лях, залинився, вийшов наїдр, настрашався".
"На горолі костомеха, не боїться кітка ляха".
"Ішов Бартик на рарати та й вкрав в жиди людську з хати.
Жиди сго здогонили та й му вуса обгодили".

В часі суперечки казали: "Ти, печений ляпел!" Такий антагонізм панував у Говиліві між "хлопами" і "шляхтою".

В селі була мурована церква, поставлена 1862 р., і близько церкви мурована школа, побудована в тім самім часі. Попередня стара церква була дерев'яна, а в тому місці, де вона стояла, залишився напівзализаний хрест та п'ять столітніх лип. Зараз біля церкви стояла мурована дзвіниця. Дзвонів було п'ять, один великий, чотири менших. Навколо церкви та дзвіниці стояв мур, і тільки з боку парохіального дому був частокіл. Попри мур росли сосни, смереки та липи.

До парохії Говилова Великого був приналежний Говилів Малий. У цьому селі була тільки каплиця, побудована 1925 р. Інокли парох відрправляв там Службу Божу або вечірню.

Від 1840 р. парохом Говилова був о. Григорій Олєсницький. Помер коло 1905 р., маючи 90 років; отже був парохом Говилова приблизно 65 років. По смерті о. Олєсницького дєякий час був адміністратором о. Воробкевич, а після нього парохом о. Володимир Богачевський (1907-1930). По смерті о. Богачевського був парохом о. Куряк, по ним о. В. Барків. За часів о. Олєсницького співробітниками були о. Бровко та о. Хоминеш.

У сусідстві парохіального дому стояла мурована школа. Учителем в часі його дитинства був Микола Дрогомирецький. Він покінчив був школу т. зв. "препаранду". Крім української мови вчив також німецької. Був неконатий, винаймав кімнату в селянській хаті, а харчувався в домі о. Олєсницького. Був ошадний, мав кілька тисяч готівки і позичав господарям у випадку потреби. Коли ж по війні австрійські гроші втратили вартість, а боржники не сплачували боргу, він жив і помер у нужді. Коли Дрогомирецький пішов на смертуру коло 1890 р., керівником школи став українець Франко Мелешкевич. Коли в 1910 р. в часі пожежі села згорів також будинок школи (а згоріло тоді 52 господарства), замешкав дєякий час разом і родиною в селянській хаті. Школа також розміщувалась по селянських хатах. А коли в р. 1911 викинено читальний будинок, Мелешкевич перенісся на помешкання

до читальні; велика зала читальні служила за школу. В читальняному будинку родина Мелешкевичів пережила велику трагедію. Читальняний будинок стояв при битому шляху, що йшов із Мшани до Хоросткова. В часі відступу російської армії по т. зв. "офензиві Керенського" через Говилів переходила "дика ської армії по т. зв. "офензиві Керенського" через Говилів переходила "дика дивізія". У Мелешкевичів було двоє синів, Зенон та Іван. Зенон, студент теології, приглядався похолові війська, стоячи на порозі дому. До нього підїхав один із кінотчиків і закликав "дєньгов". Зенон обернувся, мабуть, із наміром принести гроші, але цей грабіжник вистрілів із кріса, мабуть, кулено до кількох годин. Мати з розпачі захворіла і через кілька місяців попрощалась із сьвітм. Другий син Іван був хоружим української армії і перейшов у 1919 р. з УГА на Велику Україну. Належав до числа старшин, яких більшовики арештували і вивезли до Кожухова, звідки майже ніхто не вернувся. Батько перебував ще дєякий час у Говиліві, а згодом перейшов на емертуру і перенісся до Станіслава.

Після Мелешкевича прийшов до Говилова вже за Польщі на керівника школи українець Іван Рещетіло, родом із Кривенького, людина національно свідомою та працьовитою, як у школі, так і в читальні. Та довго не засидівся в Говиліві; польські окупанти перенесли його з Говилова на захід, до Лодзі. На його місце настановили керівником школи Ганчарика, поляка, чи пак ренегата. Першим його завданням було перемінити школу з українською мовою навчання на польську. За весь час мого перебування в Говиліві не чув я ніколи польської мови в селі. Навіть урядовці із Староства чи суду розмовляли із селянами тільки українською мовою. За Ганчарика ситуація змінилась. Під час відвідин моєї рідні в Говиліві, їдучи дорогою, я наткнувся на дітей, що вертались із школи. Тоді я перший раз почув, як діти розмовляли домашньою польською мовою. Були ще, мабуть, діти латинників. Це вже був результат роботи ренегата Ганчарика.

За Австрії при вступних іспитах до гімназії або вчительської семінарії питали також німецьку мову, якої вчили в III і IV класі початкової школи в містах. Але в сільських школах німецької мови не вчили. Отже коли хтось на селі пльнував полати дитину до середніх, а потім до вищих шкіл, той мусів посылати дітей наперед до семінарії школи в місті, в нашому випадку в Хоросткові.

Чимало говилівських селян посылало дітей до середніх шкіл, але не всім їм пощастило покінчити ці школи. Дехто покінчив тільки дві-три класи, бо через незадовільні поступки в науці залишав далшу науку. Також через востні події багато покінчили тільки чотири-п'ять класи. Найпершими уродженцями Говилова, що покінчили університетські студії, були два сини св'ященця о. Олєсницького, д-р Євген Олєсницький, адвокат у Стрию, посол до австрійського парламенту, знаний політичний діяч та взагалі людина високої культури. Його брат покінчив теологію і був парохом у селі Переволоні, бучанського повіту. По ним наступив Григорій Бобяк, перший селянський син, що покінчив філософський факультет у кравіському університеті, був дєякий час гімназійним учителем у західній Галичині, а описує у східній, у місті Бережанах, де його більшовики зликували. Після них було ще п'ятеро

братів Рогошевських: найстарший, мабуть, учитель гімназії, другий Маріяні покінчив теологію і був парохом у Сухоставі, далі Казимир, Іван та Зенон. Казимир та Іван по закінченні гімназії працювали в українських установах у Львові, в "Дієтірі" чи в "Українбанку". Одночасно із ними ходив і я до гімназії. Матуру склав у Коломиї 1907 р. а після військової служби львівський університет покінчив у р. 1914 (докторат права здобув в університеті в Грацу). Кілька літ пізніше покінчили українську гімназію в Тернополі мої два кузини, Антін та Василь Бабій, сини Івана. Антін у часі вибуху війни був студентом теології, а по війні священиком, парохом Чорткова, а згодом Хотимира. Вивезений був більшовиками на Сибір і там, мабуть, загинув. Його брат, Василь Бабій у часі вибуху першої світової війни був студентом другого року прав у львівському університеті. Покликаний до армії брав участь у боях на фронті, спершу в Галичині, опісля на італійському. У 1916 р. в часі офензиви в південному Тиролі попав в італійський полон і там загинув на затросиня крові. Про двох братів Мелешкевичів була мова вище. Петро Свистун, укінчений гімназист, брав участь в українських визвольних змаганнях. В часі польської окупації доповнив учительський семінарію, вчителював деякий час у "Рідній Школі", був диригентом сільських хорів, а згодом дістав посаду вчителя на Холмщині. З надходом більшовиків втік до Німеччини, а опісля до Америки, де помер. Уже в часах польської окупації покінчив гімназію Ярослав Бабій, син мого брата Миколи. По приходою більшовиків вступив до повстанчої армії отамана Бульби, опісля перейшов до УПА, був комендантом Поділья, а по відході німців загинув у бою з московським окупантом в околиці Стрия, чи Сколього.

Було також ще кілька хлопців, що в часі вибуху першої війни мали покінчені чотири-п'ять класів гімназії, як Василь Бабій, син мого брата Михайла. Забраний 1918 р. до армії загинув на італійському фронті вже по розпаді Австрії. Іван Ревус, син Матвія, служив у Петлорівських частинах; заворив на тифі і помер у Говиліві. Також Олекса Марушак служив у Петлорівських частинах, пережив першу світову та українську війни. По скінченні другої війни розстріляний його більшовики. Олекса Гладій був старшим десятником УГА і помер на тиф в Україні.

Із дівчат покінчили учительську семінарію Катерина Боб'як та Марія Ревус, дочка Матвія. Катерина Боб'як була вчителькою в коринній Польщі, а Ревус вийшла заміж за священика. З латинників лише один із Мілудів покінчив чотири класи польської гімназії.

Крім вище згаданих осіб з університетською чи середньою освітою було кілька хлопців з покінченою сільською школою, що за австрійських часівдобилися кращих станових: вони були комендантами станиць жандармерії, як Олекса Качмар, Михайло Боб'як, Сидор Татарин.

Після знесення панщини народ запинав свободу так, що в деяких селах поважні господарі потрапили в корчмах своїм маети. Тоді за ініціативою деяких священиків творено по селах Братства тверезості і записано людей у церкви, що не будуть пити горілки. Так було і в Говиліві: о. Олесьницький записав у церкві своїх парохіян. Горілки на весіллях чи на христиних не пили.

Пили тільки пиво, що мало 3 чи 4% алькоголю, а жіноцтво навіть пива не пило. Вже молодше покоління пило горілку, але мало. На багатьому весіллі випивали 400-500 літрів пива, крім того 2-3 літри горілки перед студієм.

До національного усвідомлення села причислялися такі священики, як о. Олесьницький, о. Хоминець та учителі, як Іван Решетилло, а також такі диригенти хору, як Сапрун, як дяк Новаківський; також деякі селяни, як Іван Боб'як, що часто перед першою війною їздив на віча та й любив і сам промовляти, далі: Василь Кибба ("Бомба"), Михайло Бабій, син Федя та й інші. А що село було свідоме, це показалося у 1918 р. в часі наших визвольних змагань: Говилів вистав до УГА коло 150 хлопців. Не повернувшись з війни 33. Дехто загинув на фронті, дехто на тиф, дехто з голоду в польській неволі. Комісарем села за української влади був мій найстарший брат Михайло Бабій, син Федя, а секретарем Олекса Качмар.

У Говиліві між селянами не було ніколи москвофілів. Було тільки кількох т. зв. "хрунів", що йшли на руку польській бюрократії. Деякий час, до першої війни, був прихильником москвофільного напрямку о. Богачевський. Тримався здалека від селян та й від політичної чи культурної роботи; був навіть арештований австрійською владою в часі вибуху війни з Росією та вивезений до Талергофу. При відступі москалів із Галичини деякі члени його родини втікали в Росію, до Ростова над Доном. Там вони мали нагоду переконатися, що москалі в Україні – це не те саме, і вернулися свідомими українцями. Та й сам о. Богачевський, вернувшись з Талергофу, під впливом дітей став добрим українцем. Був головою читальні "Прогресу", головою Надвірної Ради кооперативної і взагалі інтересувався громадськими справами.

Політично село було під впливом національно-демократичної партії, а пізніше Українського Національно-демократичного Об'єднання.

В Говиліві розвивалася своя діяльність читальня "Прогресу", заснована ще 1875 р., мабуть, заходами о. Григорія Олесьницького. Вже в тім часі існував при читальні хор, що був одночасно хором церковним. О. Олесьницький утримував власним коштом диригента, справдженого, мабуть, зі Львова, або Тернополя. Диригент Сапрун виїжджав із хором і до інших сіл повіту при нагоді відкривав читальні "Прогресу". Знаю про ці справи з оповідань моєї матері, яка саме співала в тому хорі. Хор існував увесь час, а по відході Сапруна хором керував дяк Новаківський.

У перших початках свого існування читальня приміщувалася у приватних домах, а найдовше в дяків. При читальні була бібліотека, коло 120-150 різних книжок. Крім того читальня преумерувала "Свободу", пізніше також "Сільського Господаря", "Місіонар" та видання "Прогресу". Деякі селяни преумерували особисто "Свободу" та "Сільського Господаря". Загалом приходило до села приблизно по 20 примірників обох цих газет. О. Олесьницький та Матвій Ревус преумерували також "Діло". "Місіонар" розходився у великій кількості. Місичник "Зоря", що почала була виходити у Львові 1880 р., можна було стрінути у деяких селян, як у Боб'яка та Ревуса. Мабуть, її преумерував ще його батько, Захарко Боб'як.

Хор читальні "Просвіти" в Говиліві Великій

Аматорський гурток при кружку "Рідної Школи" в Говиліві Великій

Читальня мала пересічно 120-150 членів. Членські вклади для чоловіків вносили 1 корону, а для жінок та молоді 50 сотиків. Здається, коло р. 1890 засновано заходами співробітника о. Хоминця читальню крамниню. До того часу була одна чи дві жіночі крамниці. По заснуванні читальниої крамниці жили вибрані з села.

Щодо о. Хоминця, що був ролом із Покуття, слід зазначити, що це була незвичайно діяльна людина. Крім церковних справ опікувався читальнею, а тому що був сам музикальний, також читальняним хором. Підготував театральні вистави, як "Наталка Полтавка", а на Різдва "Вифлеємську Ніч". На жаль, був хворий на туберкульозу і помер у Говиліві коло 1901 р. Відчуй селяни втратили на його могили прекрасний пам'ятник.

Муровану читальню побудовано у рр. 1911/12. Будовою читальні займався комітет із 10 осіб. Головою комітету був Андрій Підвисоцький, що одночасно був війтом. Касиром був Іван Боб'як, що рівночасно був касиром читальниої крамниці. До комітету належали ще такі особи: Бабій Михайло, син Федя, Марушак Ангін, Томко Кучма, Матвій Ревус, Юрко Свистун, Гринько Томків, Павло Ігуз та Стефан Шевчишин. Читальню побудовано частинно на ґрунті, купленому у Гілька Татарина, частинно на громадському. Можна сказати, що все українське населення помагало даром при будові читальні, при возженню з теребовельського повіту каменю на фундамент, пелги та дерева на дах і підлогу.

У 1911 р. я заснував кредитову спілку; розвивалась дуже повільно. Крім того перед першою війною був ще в селі громадський шпихлір, заснований десь у 60-их рр. XIX стол. При заснуванні шпихліра кожний господар, член шпихліра, мав дати від моря орного поля по два гарші збіжжя. Шпихлір був дерев'яний, покритий гонтами, із засіками, куди зсипали різні роди збіжжя. Під час посухи, градобиття, неврожаю чи погіття на зиму кожний господар, що був членом громадського шпихліра, мів визичити деяку кількість збіжжя чи на харчування, чи на насіння. За позичений кореш збіжжя мав дати 2 гарші збіжжя за процент. Згодом той шпихлір мав на папері коло 120 кірпів збіжжя; насправді ж у шпихлірі було всього 20 чи 30 кірпів, а решта у боржників. Шпихлір, тобто будинок та збіжжя, був засекурований на 1500 "ринських".

У часі пожежі села в 1910 р. згорів також шпихлір. Ассекуранто відобрав відт Андрій Підвисоцький, що був тож головою комітету будови читальні. На засіданні громадської ради ухвалилось йому перевести ухвалу, якою рада громадська дарувала гроші з ассекурації на будову читальні. В тому часі громадська рада мала 24 радних, із того числа латинників чи поляків було всього 5 чи 6 радних. Проти нього внеску тоді зосувало лише 2 радних; один поляк і один русин. Читальня мала в часної готівки понад 1000 "ринських", так що цих грошей вистачило на побудування будинку. По закінченні читальняного будинку перенісся туди керівник школи та й вистави школа. За вшпайм будинку на нікому громада платила читальні 300 корон рино. Але на несли та свята велика для читальні буда то лисночійний членів.

Читальняна крамниця містилася далі в громадському будинку аж до часу, коли вже за польської окупації побудовано нову муровану школу. Тоді крамниця та всі українські установи перенеслися до читальняного будинку. Згодом читальню крамницю змінено на кооперативну. При крамниці засновано збірничий сметани. Була також крупарка.

Із культурних установ засновано кружок "Рідної Школи", "Союз Українок" та спортивне товариство "Дуг"; відновлено теж хор при читальні. Головою кружка "Рідної Школи" був Ярослав Бабій, син Миколи, а головою "Дугу" був при його заснуванні Михайло Смаль, син Тимка, а пізніше Володимир Василенко, що був також диригентом читального хору.

Кооператива в Говилоті розвивалася знаменито. Закупила (в Чехії) моторову молотідку за 3500 доларів, дві сіварки та залізни тарілкові вали. Побудувала також електричний млин за 20 000 злотих. Електрику провели з містечка Янова, теребовельського повіту.

Польська меншіна не мала за Австрії жадної своєї організації. За Польщі заснували "Кулко Рогодзко", що дуже слабо розвивалося. Намагались зорганізувати т. зв. "Загальному шляхту"; пробували взяти до цієї організації також українців із прізвищами, що кінчались на "-ський". Та не тільки українці, але навіть латиницькі "хлопи" не хотіли туди належати. Вся та афера покінчилась повною невдачею.

До історії переслідування українського населення польською окупаційною владою слід ще додати таку подію: Як по інших селах, так і в Говиліві стояв хрест, поставлений жителями села на пам'ять знесення панщини 1848. Щоріку в день 3 травня ст. селяни відзначали ту подію. З церкви виходила із священником процесія з хоругвами і коло хреста відправлювано молебне. За Австрії відбувалися ція манифестації спокійно, ніхто не турбував селян. За польської окупації влада почала ставити перешкоди. Часто в той день із сусіднього Хоросткова прибували до Говилова поліцаї. Десь у р. 1926 ці 27 хлопців організували бандерію, усталивши на конях довкола хреста. Священик відправляв молебне. Нараз з'явилось трьох польських поліцаїв, що почали розганяти бандерію, стягаючи хлопців із коней. Селяни ставили опір. Кінець тієї події відбувся в чортківському суді. Обвинувачено кількох селян, між ними й мого брата Михайла Бабія за "опір владзі" і засуджено кожного на кілька місяців арешту з завішенням на кілька літ. Розправу проводив суддя Єнак.

У Говиліві існувала τέше підпілля організації. Її організатором був Ярослав Бабій, про якого була вже згадка вище. Кінців цієї організації був трагічний. Були дані наказ усім залишатися на місцях. Та коли в село прийшли більшовики, наша молодь, залишена без проводу, понала сталінським енкаведистам на поталу. Вони деяких на місці постріляли, інші самі собі відібрали життя, деяких затягли в більшовицьку армію. Із тих, що потрапили на фронті, кози ж хто і вернувся додому живим, то тих вивезли на Сибір, та що і слід по них залинув.

Нині Говилів представляє собою повну руїну. Молодь та старших громадян, що колись брали участь у громадському житті чи були в проводі

села, вимордовано або застано на Сибір, де багато з них пропало. Село псувало, як матеріально, так і морально. Народ розвивав, від самогону люди зворушні на очі, а то й сліпнуть. Дітям до 16 років життя заборононо ходити до церкви. Коли ж молоді підросли, то покидали село і мандрували по цілому Совєтському Союзу. Не хоче робити, бо не має для цього ні знань, ні грошей. Колгоспники працюють гетько в колгоспі. Ніч виганяє його з хати, ніч приганяє до дому. Про все, що я тут написав, оповіли земляки, які відвідували наші села.

ГОВИЛІВ МАЛИЙ

СТАТИСТИЧНІ ВІДОМОСТІ ПРО СЕЛО Гонівів Малий (Newfow Mały): Загальна площа 640 га, (в тому числі 190 лісової покривності, з того орного поля 554. Число дворів: 1921 р. 195, 1931 185. Число населення: 1900 р. 1047, 1910 1036, 1921 1095, 1931 949. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 647 тр. кат., 362 римо-к., 21 мейс; в двори 5 гр. к., 12 р. к. Монах в громаді 644 укр., 386 польсь; в двори 4 укр., 13 польсь.

Село Говилів Малий лежить над річкою Іванівкою на північ від Говилів Великих, у віддаленні 1 км від нього. Село належало до парохії в Говилів Великих. Тим то деякі інформації про це село подано вище в спогаді д-ра В. Бабія. Обшира Говилівська польська влада прилучила в останніх роках свого існування до тересовельського повіту. З цієї рації Історично-мемуарний Збірник "Тересовельська Земля" помістив короткі статті про ці обидва села. Про Говилів Малий пише Д. Марушак (стор. 584):

"В селі була читальня "Просвіти", заснована десь по 1900 р., що приміщувалася в початку у поодиноких господарів. Донева в 1932 р. побудовано дім "Просвіти" і тоді почалося живіше культурно-освітнє життя. При читальні організовано аматорський гурток, що часто влаштовувалася вистав з побутного життя. В 1932 р. засновано теж кружок "Рідної Школи". Відтак з 1926 р. була в селі кооператива, що швидко розвивалася.

За польської окупації була в селі школа, але з польською викладавкою мовою. Основану в 1929 р. приватну українську школу польська адміністрація роз'явдала. Мимо всяких перешкод і утисків з боку польської адміністрації — село горнулось до своїх товариств, а зокрема значну активність проявляла молодь."

МШАНЕЦЬ

Статистичні відомості про село Мишань (Мишанське). Висхідна перепись 1487-га, (в тому числі 753 сірихаків), з другої переписи 1591. Число сірихаків 1921 – 239, 1931 – 204. Число населення 1900 р. 1254, 1910 1286, 1921 1242, 1931 998. На північ вистрі, старі, 1900 р. в громаді 883 гр. кат., 152 р. ж., 27 моїс.; на феліярну 31 гр. кат., 15 р. ж., 46 моїс. Моїс. в розмалі 1026 кат., 136 моїс.; на фелі. 32 кат., 40 моїс. Моїс. статистична в громаді в біжко, до правни, пів до північ стася. Північ в селі, захід стася Деревина (1,5 км).

На ланах сіл Мишани і Говилова Великого 750 га поля 1925 р. засновано польську колонію Вітосувку (Witosówka від прізвища польського

ПЕРЕМИЛІВ

людового провідника з західної Галичини Вітоса), що проїснувала до другої світової війни. В зв'язку з цим число жителів при переписі населення 1931 р. зменшилось. Велика поселість належала до ключа гр. Семінських-Левіцьких.

В селі була двокласна школа, за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі утравквітчина.

Церква мурована, збудована 1905 р. Довголітнім парохом Мшанця (від 1875 р. до своєї смерті) був о. Кирило Лукасевич, свідомий українцями-нароловцями старшого покоління (нар. 1845 р., помер в часі першої світової війни), вуйко Олени Січинської. Його син Самен (1871-1929), з 1905 р. лікар у Києві, — відомий український лікар, організатор Українського Червоного Хреста 1917-8 р., голова дипломат. місії УНР в Швейцарії, автор "Анатомічного Словника", видавець журналу "Українські Медичні Вісті".

Деякий час священником у Мшанці був відомий у повіті діяч о. Анатолій Мадзинський. З р. 1921 парохом Мшанця став о. Ілля Кливак, родом із недалекого села Перемиліва, визначний промовець. Ще на початку світової війни 1914 р. арештувала його царська влада і вивезла до Сибіру над Волгою. З цього заслання звільнено його поїзно після революції. Вертаючись до Галичини, зустрів у Києві кол. царського в'язня митр. Шептицького. Митрополит призначив його душпастирем Одеси, де асигновано було кошти на побудову української католицької церкви; однак прихід до влади большевиків перекреслив ці плани. Вернувшись до Галичини, о. Кливак був арештований польською владою і вивезений до львівської тюрми в Бригадах, а опісля з уваги на вороже ставлення панів-коляторів мусів скитатись кілька років по тимчасових адміністраціях, поки нарешті не отримав парохії в маленькому селі Мшанці (1921 р.) Тут він провадив зразкове господарство, зокрема з ділянки хову коней і худоби, за що здобував відзначення й премії, і давав добрий приклад для своїх парохіян. Розвинув теж широку громадську діяльність у різних ділянках. Отже і з Мшанця в останніх часах перел війною виселила його польська влада як із "прикордонної смуги" ніби небезпечного "тайдамаку". Все село випроводжувало свого душпастиря з церковними хоругвами.

Але ще тяжчого переслідування зазнав о. Кливак від московської большевицької влади. У вересні 1940 р. забрали його від праці в полі, коли сам возив снопи, арештували його, перевели сілство в містечку Будзанові, посадили до тюрми в Чорткові, засудили на кару смерті, що її змінили на досмертну в'язницю, і вивезли до узбецької країни, до Ташкенту, де по ньому всякий слід загинув.

Відомості про життя о. Іллі Клівака подає Софія Данко.

Вію Редакції. На три роки перед розвалом Польщі польська адміністрація придлила Мшанець до тербовельського повіту. Про події 30-их років написав статтю Павло Дацків в історично-мемуарний збірник "Тербовельська Земля" (НТШ, Український Архів, том XX, стор. 752-5).

Статистичні відомості про село Перемилів (показки перекладу назву Peremiliv): Загальна поверхня 1687 га, (в тому числі 574 двохсотні посілости), з того орного поля 1508. Число домог: 1921 р. 341, 1931 355. Число населення 1900 р. 1775, 1910 1776, 1921 1674, 1931 1657. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1520 гр. кат., 100 р. к., 32 мові; в дворі 22 гр. к., 37 р. к., 64 мові. Мокла в громаді 1556 укр., 96 польськ. в дворі 15 укр., 108 польськ. Пошта в залізні, станція: Хоростків (7 км).

Більше відомі родини в селі: Богоноси, Великі, Сирники, Галабичі, Гладі, Кливаки. Перші з родини Кливаків пішли на науку до гімназії в Тернополі ще 1889 р. Власники великої посілости поляки Семінські-Левіцькі.

Церква в Перемиліві з 1819 р.

В селі мурована церква, побудована 1819 р. Для піднесення свідомости села та організації економічного життя поклав великі заслуги коло р. 1905 тодішній адміністратор парохії о. Василь Чайковський. За його ініціативою побудовано дім читальні "Простіти" і засновано кооперативну крамницю. Опісля (1912 р.) добре вивіанувану парохію дістав о. Е. Сиданський, польського походження, що не дбав про своїх парохіян, а йшов на руку польській адміністрації, що довело до розкору в селі. Половина цього чисто українського села перейшла на протестантизм і побудувала свою церкву.

В селі була школа з українською мовою навчання, за Австрії двокласна з 4 учителями, за Польщі трикласна.

До парохії в Перемиліві належали два невеликі сусідні села: Карашини, 2 км на південь від Перемиліва, і Верхівні, на схід від села.

Відомості подає Софія Данко.

КАРАШИНЦІ

Статистичні відомості про село Карашинці (Karaszince): Загальна площа 390 га, (в тому числі 6 дівської пасілки), з того орного поля 325. Число домог: 1921 р. — 127, 1931 — 130. Число населення: 1900 р. — 641, 1910 — 663, 1921 — 610, 1931 — 566. За австр. стат. 1900 р. в селі було 489 гр. кат., 143 р. к., 9 майб. Мова: 445 (1) укр., 196 (1) поль. Дівський фольварк у селі не було.

Село Карашинці розташоване на 1-2 км на південь від Перемишля. Церква спільна з Перемишлем. Школа за Австрії опіювалася з українською мовою навчання, за Польщі двокласна з польською. Школа побудована на місці колишньої корчми. За Польщі свідоми родини в селі: Дуларі, Борейки.

ВЕРХІВЦІ

Статистичні відомості про село Верхівці (польська назва Wierchowice): Загальна площа 535 га, (в тому числі 72 дівської пасілки), з того орного поля 451. Число домог: 1921 р. — 134, 1931 — 168. Число населення: 1900 р. — 634, 1910 — 686, 1921 — 694, 1931 — 798. За австр. стат. 1900 р. в селі було 406 гр. кат., 211 р. к., 17 майб. Мова: 414 укр., 220 поль. Дівський фольварк у селі не було.

Невеличке село розташоване на півн. схід від Перемишля, недалеко битого шляху Хоростків-Грималів. Опіювалася школа, збудована коло 1900 р., з польською (!) мовою навчання за Австрії і за Польщі. В селі жили свідомі родини: Кульчицькі, Мушинські, Миски, Доскоші. В селі була мала, дерев'яна церква, побудована 1888 р., приналежна до парохії в Перемишлі. На церковних полях росли старі дуби, може триста років, їх зрубали солдати царської армії в час першої світової війни.

КЛЮВІНЦІ

Статистичні відомості про село Ключівці (Kluczewice): Загальна площа 2448 га, (в тому числі 1236 дівської пасілки), з того орного поля 2126. Число домог: 1921 р. — 406, 1931 — 421. Число населення: 1900 р. — 1085, 1910 — 2037, 1921 — 1797, 1931 — 2040. За австр. стат. 1900 р. в селі було 1181 гр. кат., 601 р. к., 39 майб. з двір 165 гр. кат., 66 р. к., 33 майб. Мова в селі 1050 (1) укр., 769 (1) поль. з двір 53 (1) укр., 103 (1) поль. Понят і політи. станція — Хоростків (7 км).

Село Ключівці розташоване на схід від села Верхівців, на межі скалатського повіту (на північ містечко Грималів, на схід село Товсте). В селі — мурована церква, побудована 1894 р. Школа за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі — з польською. Власники великої пасілки — Владислав, потім Станіслав Богущькі.

В селі була читальня "Просвіти", кооператива "Надія" та інші організації. В Ключівцях 1865 р. народився композитор Денис Січинський (1865 — 1909).

СУДОВИЙ ПОВІТ ГУСЯТИН

Північний район

Місто Гусятин
Вільхівчик
Васильківці
Чабарівка
Трибухівці
Личківці
Самолуки
Городища
Раків Кут
Постолівка

Південний район

Суходіл
Сидорів

Надзбручанські села:
Шидлівці
Зелена
Босири
Кошівнички
Сокіринці

Чорнокінь Велика
Чорнокінь Мала
Чорнокіньська Воля
Кривеньке
Васильків
Товстенке
Пробіжків і Гриньківці

*Гусятин. Церква св. Онуфрія з XVII стол.
Після воєнного знищення відбудовувана 1928 р.*

Вид на Гусятин з бани костела (1928 р.)

*Притвор на задньому плані церкви св. Онуфрія. Далі, високо на горі (за
Вербичем) видно рештки правої частини церкви, знищеної більшовицькими (в
наступних роках цілковито розібраної). В центрі знімок — будинок
мієстрату з вежею.*

Гусятин, 1938 р. Вид на руїни замку Калінівських.

Останки єдиної збереженої башти замку Калінівських (1930 р.)

Місто ГУСЯТИН

Гусятин був центром адміністраційної влади гусятинського повіту до часу його знищення на початку світової війни 1914 р. І перед війною, і по війні був осідком повітового суду для східної частини адміністраційного повіту.

Статистичні відомості про місто Гусятин (Husiutyn): Загальна поверхня 1449 га, (в тому числі 802 дварської посілости), з того орного поля 1089. Число домог: 1921 р. — 349, 1931 — 510; а раніше 1909 р. було 720! Населення: 1900 р. — 5985, 1910 — 6016, 1921 — 2133 (!), 1931 — 2675. За австр. статист. 1900 р. в громаді 984 гр. кат., 1098 р. к., 3648 мовс., 6 инш.; у дворі 105 гр. кат., 141 р. кат., 3 мовс. Мова: в громаді 769 (!) укр., 4327 (!) польс., 14 нім., 2 инш. — Отже до офіційної мовної статистики бракує 624 душ! Мова в дворі: 58 (!) укр., 185 польс. Пошта, залізн. станція, жанпармерія — на місці.

Ще більше підупав Гусятин під владою большевиків: за Укр. Рад. Енцикл. (т. III, стор. 538) він став селом і в р. 1959 мав усього кругло 2000 населення (налевно разом із східним, невраховуваним до попередніх статистик).

Саме місто Гусятин було положене в петлі Збруча на рівнині. Над Збручем біля моста була митна прикордонна комора та провадив битий шлях до містечка Городка над Смотричем і далі до містечка Ярмолинців та Проскурова. Менша частина Гусятин (т. зв. "російський Гусятин") лежала на східному боці Збруча, а на горі височила там побудована російським урядом православна церква.

Гусятин був кінцевою залізничною станцією австрійської підкарпатської лінії: Стрий-Станиславів-Чортків-Гусятин. Станція була побудована високо на подільській плиті. В часі першої війни залізничну лінію продовжено через Збруч до Ярмолинців, так що вона стала відножною новопобудованою залізничною лінією Проскурів-Кам'янець.

ДО ІСТОРІЇ ГУСЯТИНА

Неспольшена назва міста Гусятин, що перетривала віки, вказує на давнину оселі, на її походження з княжих часів України-Руси. Стояв у Гусятині колись дерев'яний замок, що на його місці новий власник Ян Свєрш збудував мурований в пол. XVI стол. В XVII стол. Гусятин став столищем ключа маєтків польських магнатів Калінівських. Власник Гусятини гетьман коронний Марцін Калінівський вирушив 1848 р. проти Богдана Хмельницького, програв битву під Корсунем і попав у татарську неволю. Замок у Гусятині здобули місцеві повстанці: "opryszkowska czern" (опришківська чернь), як подають польські джерела. Визволений із татарської

неволі за великим окупом Марцін воявав знову з гетьманом Хмельницьким і загинув разом із сином Самуелем у битві під Батогом 1652 р. Гусятинський замок займали опісля турки в рр. 1672, 1675 і 1680. З того часу власники Гусятина змінювалися: Чарнецькі, Потоцькі, Верещинські, Забелські, а в другій половині XIX стол. Голуховські. Ще перед скасуванням панщини в руках Голуховських була вже Скала і сусідні села (Лосєч, Іванків). У схематизмі гр. кат. кляри з 1841 р. подана як власність Скали і цих сіл Зофія Голуховська, а 1853 р. Агенор Голуховський.

Голуховські відіграли важливу роль в історії австро-угорської монархії, що мала негативний вплив на долю нашого народу. Граф Агенор Голуховський старший (1812-75), що служив у галицькому намісництві за Сталіона, став членом австрійського кабінету Шварценберга в листопаді 1848 р. і був намісником Галичини в рр. 1848-59. В рр. 1859-61 був він міністром внутрішніх справ Австрії, а в рр. 1866-8 і 1871-5 вдруге і втретє намісником Галичини. Він спонукав поляків, зокрема ж польську шляхту, завернути із шляху революційного романтизму до лояльної співпраці з австрійським царем за ціну уступок у 60-их рр. своєї автономії поляків у Галичині коштом українського народу. Його син, також Агенор (1849-1921) пішов на дипломатичну кар'єру, був австрійським амбасадором у Берліні та Парижі, а потім завдяки особистому довірі царя Франца-Йосифа, не вважаючи на невдоволення вієнських кіл, міністром закордонних справ австро-угорської монархії (в рр. 1895-1906). Він зайняв був примирливе становище до Росії і довів до австро-російської угоди з 1897 р., що на деякий час припинила була суперництво тих держав на Балкані, але одночасно став лояльною при союзі Австрії з Німеччиною.

По смерті Агенора старшого Агенор молодший був власником Скали, Лосєча, Іванкова та ще й Бурляківців, другий син, Адам, Гусятина та ще новонабутих сіл: Самолукс коло Гусятина та Шупарки в борщівському повіті. По смерті Агенора молодшого власником посполтею назначений знову Агенор (третій). (М. С.)

Гусятин визнавався колись шканди архітектурними пам'ятками: ратушено в стилі ренесансу, руїнами замку Каліновських, положеного на високій горбі при стрімкому узбіччі Збруча, що був побудований у формі квадрата, оточений з трьох боків глибоким ровом, з якого після першої війни залишилась була тільки глибока криниця, частини одної башти і в'їздової брами та дрібніші сліди інших частин фортифікацій та помешкань. Пізніші власники не дбали про цю пам'ятку польського панування на наших землях. Голуховські побудували собі пишний палац у ліску Грабнику на південь від залізничної станції, а рештки замку відпродали живильські громаді для місцевого чудотворного рабина. Жиди перебудували рештки замку на палац для рабина і приватну божицю для нього. Бо в самому Гусятині існувала, побудована, мабуть, у першій половині XVII стол., мурована божиця, що належала до найшанованіших пам'яток між божицями на наших землях, як зразок східної архітектури. Від бомбардування міста російською артилерією на початку війни 1914 р. завалились склепіння, що знищило шіду будівлю, як також і приватну божицю, так що з тих пам'яток не залишилося й сліду. Не

дивно, що живильське населення масово почало втікати з Гусятина на початку першої війни, головню до Копичинців, або й далі на захід, так що число населення впало з 6 тисяч 1910 р. на 2000 в 1921 р. Втекла тоді з міста і польська бюрократія. Проте від зайвого московського бомбардування (бо міста "боронила" місцева австрійська жандармерія і дрібні відділи джандитурми, що швидко відступили на захід) потерпіло і українське населення і його церква, що поруч парохіяльної церкви в Тернополі становить єдиний цінний зразок візантійсько-атонської архітектури на галицькому Поділлі, побудована на плані трираменного листка конюшини. Подібні три церкви були за Збручем у районі Кам'янця Подільського, а третьою церквою того типу в Галичині з відома церква в Лаврові (пов. Старий Самбір). Б. Януш пише, що обі церкви, тернопільська і гусятинська, збудовані з каменю в невідомому часі (мабуть, у першій половині XVII стол.) "Гусятинська церква — пише Януш, — з отворами для стрільня настільки виглядала корисніше, що не була перебудована і спотворена так, як тернопільська, натомість немілосердно повіяв з нею воєнний гурган, що знищив усе в'язання даху і горішні частини достойної будівлі".*

Автор нарікає 1926 р., що цей унікальний пам'ятник церковного мистецтва до того часу не направлено, щоб зовсім на розписався. Однак в схематизмі на 1930 р. читаємо добру відомість: "Церков св. Онуфрія, мурована, виставлена 300 літ тому, відновлена при захованні архітектури XVI стол. в 1928 р. коштом продажу 12 моргів поля з ерекції" (тобто церковного поля).

В Гусятині був теж давній бернардинський костел з 1610 р., що пригадує бернардинський костел у Львові; він був центром польонізації Гусятина та околиці (Вільхівчик) з давніх часів. Його парохом перед другою війною був теж великий польський шовініст.

До історії Гусятина слід додати, що там народився Северин Наливайко, провідник протипольського повстання 1594-6 р., що на весну 1919 р. в районі Гусятина відбувалися перемоги між УГА з московськими більшовиками, а в липні 1919 р. при відступі за Збруч останні бої частин УГА з поляками.

Михайло Ломачський

СПОГАДИ ПРО ГУСЯТИН на переломі XIX і XX стол.**

Коли пишу про надзбручанське Поділля, не можу поминути мовчанкою свєйченика з Гусятина. Був ним наприкінці XIX стол. о. Онуфрій Вергун,

*Alexander Czołowski i Bohdan Janusz, "Przeszłość i zabytki Wojevodztwa Tarnopolskiego. Tarnopol 1926, стр. 16.

**Це виняток з праці про М. Ломачського про Поділля, яку оригінал автор прислав був нашому Ділу. Комітетові. Більшість цієї праці була надрукована в другій частині газети "Український Голос", Вінніпег, 1 вересня 1965 р., але якраз потрібної про Гусятинину були там пропущені.

вловещ, батько сина-одинака, Володимира, що став опісля священником і амер, як і його мати, на сухоті, в Красноїлі на Гуцульщині.

О. Онуфрій Вергун був незвичайно ширим українським патріотом. Його знав не тільки Гусятин і приналежний до нього Вільхівчик, але й подальші села повіту, в яких він на празниках виголошував, як казали дідачі, "тайламацькі" проповіді, що захоплювали й усвідомлювали селян. Такого священника не міг терпіти козлятор Гусятина, граф Адам Голуховський. Він припинився до того, що о. Вергуна заігнорувано 1900 р. в темне село Дебеславці, коломиєського повіту, де довгі роки вїйтом був жид-орендар.

Одним із великих польських шовіністів був ксьондз Бесарабівич у Сидорові коло Гусятина. "Нешкідливим" був тодішній польський парох Гусятина Шамозький. Той навіть радо розмовляв українською мовою. У Гусятині був величавий старовинний костел, а в ньому відбувалися щорічно "на Антонего" (день св. Антонія) великі відпустки, як теж місії, на які приїжджали польські монахи. Вони послуговувалися деколи в тих часах українською мовою в своїх проповідях для вірних.

Шляхетські двори були розсадниками деморалізації. Дідачі, що їх жінки були не раз старі та неуродливі, вишукували для себе гарнісінькі селянки, а потім винагороджували їх у роді аліментів кількома моргами поля. Навіть граф Голуховський у Гусятині тримав у себе дівчину з Чабарівки.

Першим українцем із покінченими вищими студіями, уродженцем Гусятина, був син бідої мішанки-вдовиці, д-р Королик, що осів як лікар у Гусятині. На жаль, він умер молодю, заразившись недугою від пацієнта.

В Гусятині заснував читальню поштовий урядовець Лопатинський, один із нечисленної тодішньої інтелігенції. Були в Гусятині деякі урядовці українського походження, але ополечені, як Васильковський, Деревницький, учитель Кулюковський тощо.

Першими всенародними маніфестаціями селян Поділля були святкування п'ятдесятітнього ювілею знесення панщини, що його влаштовано було в повітових містах 1898 р. Організаторами того святкування були передусім священники та вчителі. Іншої української інтелігенції по менших містах у тому часі було дуже-дуже мало.

До Гусятина прибули вже раннім ранком тисячі селян, з ближчих сіл — пішки, з дальших — возами, а всі ці священниками, хоругвами і хрестами. В гусятинській церкві і довкола неї збиралося народу безліч. У церкві відправлено Службу Божу; одну проповідь виголошено в церкві, другу надворі. Після того сформувалася похід вулицею міста в напрямі залізничної станції. Наперелі йшли старі священники з крилопанськими відзнаками, за ними молодші, а всі в ясно-світлич ризах. За священниками село за селом із процесією наперелі. А кожне село мало тоді ще свій власний народний одяг, яким відрізнялося одне від одного. Тут гусятинські міщани, там селяни з Вільхівчика, Чабарівки, Васильківців, Суходолу, Шидлявця, Кривенького, Кругуляна, Увисли і далі, і далі... А та тодішня народна олежа, дівочі й жіночі

убори — це вияв великих мистецьких здібностей українського народу, помисловий добір кольорів і артистичне пов'язання їх. (Яка невіджалувана втрата й шкода, що ті скарби народу марно пропали і зникли!)

Величезний похід простягався від церкви аж ген далеко на ободоні за містом. Лунав спів: "Пречистая Діво, Мати руського краю..." А ми 8-12-літні хлопці й дівчата, самочинно побіралися за руки та й маршувемо теж чвірками, нехай, що на самому кінці походу. О, які ж горді були ми! Та гордість блистала в очах усіх учасників походу, й чути було в твердій ході й носталі. Була це національна гордість, стихійна і може ще пліведідома. Та й було почуття сили, була й наля на кращу долю. Величавість маніфестації залишилася у пам'яті всіх, а вже в пам'яті і сернях дітей вірзалося те свято на все життя.

Похід зупинився на зеленій ободоні. На ній здвигнено на пам'ятку високий, дубовий хрест із написом: 1848 — 1898. Ще одна налька проповідь священника-декана і ще одна гусятинського священника. Сонце хилилося до заходу. Учасники свята розійшлися й роз'їхалися, вертаючись до своїх сіл, шоб розповісти тим, хто не міг брати участі в святі, про його величність.

А в чотири роки пізніше нова маніфестація народної стихії: рілнничі страйки.

Не можна також забути першої гостини в Гусятині нашого театру під дирекцією Губчака влітку 1902 р. Театр давав свої вистави у просторій шоні, де містився раніше жидацький склад-магазин ясь. Та шопа була завжди переповнена. На виставу "Невольника" привіз був двома возами молоді із далекої до Гусятина Увисли сні тамошнього пароха, Євген Турула, пізніший священник і композитор. А синица молоді, що побувала на виставі драми "Ой, не ходи Гриню...", співала опісля почути в театрі пісні.

Адв. Михайло Шахович

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ РОКОВИНИ 1911 Р. НА ГУСЯТИНШИНІ

(Стаття, друквана в "Свободі", к. 83-84 з 5 і 6 травня 1961 р., — у скороченні)

Україні Гусятинщини відзначили 50-річчя смерті Т. Шевченка величозю імпрезою, що відбулася в травні 1911 р. в Гусятині. Вона визначилася масовістю учасників та посередньою участю українців з-за Збруча.

Організацією та влаштуванням Шевченківського свята зайнялася повітова Секція Українського Студентського Союзу, що в рр. 1908-14 нараховувала понад 30 активних студентів і провадила інтенсивну культурно-освітню працю в повіті, засновуючи та друкуючи читальні, Січі й Соколи, лаючи доповіді та влаштовуючи театральні вистави.

У склад гусятинського Шевченківського Комітету крім відпоручника Студентського Союзу Михайла Шаховича, студ. права, входили: Н.

Лопатинський, поштмайстер — голова, Ю. Шмериковський, суддя, і М. Марак, учитель, — всі з Гусятина та Й. Белза, голова читальні "Просвіти" з Вільхівців, дарма що латинського обрядку. Патронами свята були посли Михайло Петрицький та Іван Кивелюк, обидва з Коничинців.

Комітет проголосив Шевченківські Дні від 9 по 15 березня і видав заклики, щоб у тім часі в кожній громаді відбулося відзначення Шевченківських роковин. Громадські читальні й комітети виконали це доручення успішно.

Повітове Шевченківське свято на базі національної маніфестації відбулося в половині травня 1911 р. на вільній площі в Гусятині, на горбах у "Тягах". Комітет заздалегідь подбав, щоб свято відбулося на високому рівні в рамках здвигу громадянства та організацій. На того роду імперу, похід і академію, Староство в Гусятині довго не давало дозволу. Шойно на особисті інтервенції та занорук посли М. Петрицького та І. Кивелюка одержано дозвіл на академію "під голим небом".

Опівдні в неділю похід учасників Шевченківського свята вирушив із площі коло читальні "Просвіти" головними вулицями міста на означену площу в Гайках. У цьому імпозантному поході взяло участь понад 4 тисячі громадян. Попереду йшли на конях три юнаки з портретом Шевченка і відповідними транспарантами. За ними, також на конях, йшла "бандерія" — 150 козаків під проводом імпровізованого гетьмана з булавою в руках, Василя Мотики, громадського діяча з Кривенького, і двох осаулів, Володимира Мотики та Василя Шматки. За бандерією йшов Шевченківський Комітет, а поруч нього кілька гостей з лівобічного Гусятина та околиці над Збручем, між ними Йосиф Шимонович, абсолювент Петербурського університету, пізніше професор університету в Кам'янці і міністр УНР.

За Комітетом йшла дітвора з українськими прапорами та відзнаками, а за ними дітвора-сичовики в народних одягах. Далі маршували: організована молодь, "Січі", а наперелі "Сокіл" із Гусятина. А за молоддю ступали і повагою старші громадяни та представники громад, парохій, читалень і товариств із транспарантами. В поході взяв участь мішаний хор із Гусятина, посилений хорами з трьох читалень, в кількості понад 100 співаків. Хор під час походу співав маршові пісні. Цей масовий похід зробив сильне враження на місцеве мішанство всіх національностей. А особливо радісним відгомном зустріли його українці з лівобережної надзбручанської околиці, які численно громадилися на горбах над Збручем.

Академія відбулася на високо положеній поза містом площі, звідки був добрий вид і на Гусятин, і на гористу околицю над Збручем. Академію відкрив голова Комітету Н. Лопатинський. Після відкриття до імпровізованої могили підійшли дівчатка і склали на хресті винок з написом: "І. Шевченкові, мученикові і борцю за волю України". Далі сурмач награв салют і всі присутні вшанували пам'ять поета двохвилиною мовчанкою. Після того хор під управою М. Марака почав співати "Заповіт". Цей могутній спів зробив таке велике враження на тогочасних українців, які стояли на гористій площі над Збручем, що вони поклялися і підхопили спів. Наші люди поставали також на коліна і всі разом із хором кінчали "Заповіт".

Після "Заповіту" святкову промову виголосив Михайло Шахнович. Під час цієї промови вийшов на трибуну комісар поліції в товаристві кількох жандармів і остеріг голову Комітету, щоб виголошувати промови і вся програма академії були згідні з текстом, зголошеним до Староства. Заява комісара і поява жандармів викликали такі голосні протести, що вони мусли відступити.

Другим промовцем був суддя Іван Кивелюк. У містечкській частині мішаний хор із Гусятина, посилений хорами з Вільхівців і Кривенького, відспівав низку пісень на слова Шевченка. Були також декламації: одна — дівоча, друга — збірна, чоловіча, третя — малої дівчинки. Перед закінченням академії зголосився до слова Йосиф Белза, щоб — як сказав він — скласти пошану і поклин проти закріпачення та низкису не тільки українського народу, але й інших поневолених слов'янських народів. Сам з польського роду, Белза був українським патріотом. Але комісар Староства не допустив його до слова, мовляв, у програмі академії не подало його промови. Ця постава комісара викликала обурення і протести.

На закінчення свята виступив посол Михайло Петрицький. Обурений провокуючою поведінкою комісара і поліції, промовляв у різкому тоні. Тоді знову виступив комісар із заборонною проголошувати революційні гасла і з погрозою "потягнути його до відповідальності". Проте посол не відступив, відштовхнув комісара від себе і далі промовляв у тому самому дусі. Публіка оваційно його оплескувала. Академію закінчено національним гімном.

Польський комісар, не могутч стерпіти "провокаційної демонстрації", як назвав він академію, почав при допомозі жандармів розганяти комітет і публіку. Але посол Петрицький і тут не уступив: він звернувся до учасників свята з закликом зібратися на протилежній площі, де він проведе посольське віче, а потім попровадить усіх походом до читальні, де буде продовжуватись посольське зводомлення. Так і сталося, не зважаючи на спротив і агресивний виступ жандармерії. Знову тисячна маса старших громадян і молоді, рушивши чвіркамі під звуки оркестри і співу "Не пора", перейшли головними вулицями і через ринок до читальні. Населення українського Гусятина вітало демонстрантів окликами "слава".

Шоправда, промовців потягнуло до відповідальності за їх "революційно-підбурюючі" промови, але ці переслідування Староства і поліції були предметом інтерпеляції в соймі у Львові і в парламенті у Відні з корисним для нас результатом.

Марія Шаповська-Залеська

СПОГАД ПРО ЕВАКУАЦІЮ ГУСЯТИНА В СЕРПНІ 1914 Р.

Місто Гусятин, з 1772 р. по австрійському боці кордону, лежало на рівнині на правобережжі Збруча в п'яти ріки, що з трьох боків обливала його. Друга частина по російському боці на лівобережжі, ніби передмістя,

оточувала його півколом на високій горі, де домінувала православна церква. У підніжжю гори стояла там ще стара уніятська церква, запечатана царським урядом. Коли відправлялося Йорданське водосвяття по правому, австрійському боці, на березі Збруча, тоді люди і по лівому, російському боці, стояли на березі, молилися і черпали свячену воду, бо місто перед поділом Польщі становило одну цілість.

У часях війни східна частина на горі мала знамените становище для обстрілювання західної, а для втечі з низько положеного міста залишалась тільки одна дорога: битий шлях під гору на Чабарівку-Васильківці-Копичинці. І так було при кінці серпня 1914 року після вибуху першої світової війни. Російська артилерія вдарила стрілами по західному, австрійському Гусятині. В місті настала паніка і вже по годині бігли гусятинські втікачі через Чабарівку. А вночі втекли всі урядові Староста до Чабарівки з найважливішими актами. Для них першим етапом відступу був західний кінець Чабарівки з церквою і парохіальним домом, де жив тоді мій батько, о. Северин Шанковський з родиною. Всі урядові з актами і револьверами пересиділи решту ночі в нашому домі на крилах, а раненько вернулися до Гусятини. Комісар Староста радив моему батькові також утікати з Чабарівки на випадок другого обстрілу Гусятини під загрозою арешту. Другого дня стріли на австрійський Гусятин повторилися. Настала ще більша паніка серед мешканців міста, що втікали і пішки і возами, з дітьми та всім своїм маєтком, що могли забрати з собою. А вночі і ми мусіли забиратися з Чабарівки і поїхали до Копичинців.

В Копичинцях стояв відділ австрійського війська. Улишено міста тягнувся ряд арештованих цивільних людей. Жандарми провадили нещасних, невинних українців, арештованих здебільшого на доноси жидів. Мій батько, стоячи на тротуарі, побачив між масою арештованих свого парохіянина, А. Стиранку з Чабарівки, поважного та багатого селянина, що ступав, мов божествиний. Батько кликнув до нього: "Що сталося з вами?" Але прискочив жандарм з карабіном до батька і крикнув: "Не вольно розмазав. Заарештуйте!" І так пропав усякий слід за Стиранкою і ніхто не знає, що з ним сталося. А треба зазначити, що в Чабарівці не було взагалі ніколи ні одного москвофіла. Його дочка живе в Канаді, заміжня за І. Музикою.

ГУСЯТИН ПЕРЕД І ПО ПЕРШІЙ ВІЙНІ

Від Редакції: Вичерпної статті про життя Гусятини між двома війнами і в часі другої Редакція не отримала, не зважаючи на часті заклики в пресі. Довідались ми тільки деякі подробиці від окремих осіб. До того користуємося дописом із 158 ч. "Діла" з 1939 р. авторства З. Ф., присланого нам п. Іллею Чайківським, за що Редакція склала йому ширю подяку.

В XIX стол. і на початку XX стол. в Гусятині кінчилися не тільки залізнодорожна, але й звичайна колова комунікація на схід за винятком однієї битой дороги через кордон на Збручі. Але й на захід прикордонне місто не могло

Група учнів "Рідної Школи" в Гусятині (1928/29)
В центрі вчителька П. Смеречинська і парох о. Т. Рак-Раченко

Аматорський гурток учнів "Рідної Школи" в Гусятині (1927 р.)
В центрі вчитель М. Напівий

Аматорський гурток при читальні "Прогресу" в Гусятині (1928)

Хор при читальні "Прогресу" в Гусятині (1932 р.)

мати більшого розгалуження шляхів. Недалеко залізничної станції веде на північ дорога до сусіднього села Вільхівчика над Збручем, що належало до парохії в Гусятині (5 км), і на півн. захід битий шлях до Трибухівців, Городицького шосе. Головне шосе провадило просто на захід через Чабарівку, Васильківці до Копичинців, звідтіля далі в світ. Наостанку на півд. захід попри лісок Грабник іде битий шлях до Суходолу і далі дороги на південь до надбручанських сіл і битий шлях з Суходолу через Товстенське до містечка Пробіжної з дальшими полученнями.

За австрійських часів Гусятин як прикордонне містечко мало розвинену торгівлю. Через кордон перепацювали тютюн, яйця, свині, гуси, але також і людей. Гусятин ще перед першою війною мав каналізацію.

Перед першою війною в Гусятині була 5-класна хлоп'яча школа і 6-класна дівоча, за Польщі обі 7-класні школи, завжди з польською мовою навчання. В 1926 р. засновано в Гусятині заходами адв. конц. І. Заваликута українську приватну двокласну школу "Рідної Школи" в будинку дяківки, де вчися двоє вчителів: Микола Нападів і Павлина Смерчинська. Школярів було тоді коло 80 і так навчання продовжувалося 2 роки. Опісля з браку фондів учив тільки один учитель, а 1934 р. польська влада зліквідувала школу.

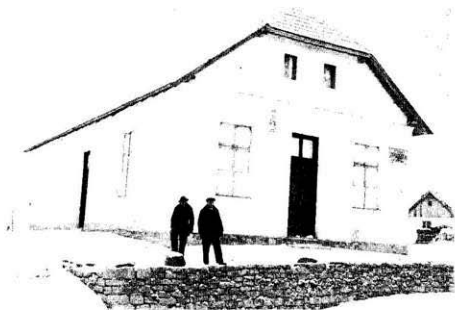
Після першої війни Староство перенесено до Копичинців, а в Гусятині відновлено тільки діяльність Повітового Суду (на східну частину повіту). Крім урядових будинків Староства, Повітового Суду і податкового уряду Гусятин мав у районі залізничної станції повітовий госпіталь-лікарню на 100 ліжок.

Перед першою війною парохом Гусятини був о. Іван Матковський, між обома війнами діяльний священник о. Теодор Рак-Раченко, що подбав про відбудовування знищеної війною церкви, парохіяльних забудовань і про побудовування заборонки коштом продажу парохіяльного поля. З української інтелігенції працювали в Гусятині в часі між обома війнами лікарі д-р Теодор Парфанович, опісля д-р Іван Малиновський, суддя Кметик, адвокати Осип Капустинський, Михайло Шахнович, Серафим, д-р Іван Хичій, д-р Олександра Зеленецький, адв. конц. мгр Євген Лозинський, адв. секретар Домінік Кришталович, учитель Іван Балацький. Диригентом був Іван Незлоstinий.

Найчастіші прізвища міщанських родів: Кришталовичі, Шахновичі, Гомотюки, Врублевські, Чаплинські. Крім хліборобства деякі наші міщани займалися кушнірством і кравецтвом.

В місті працювали різні українські інституції, м. і. філія тов. "Прогресу" (голова адв. Михайло Шахнович), кружок УПГ "Рідна Школа" (голова адв. Осип Капустинський), кооператива. Ще на початку століття побутовано в Гусятині "Народний Дім" із театральною залєю.

Гусятин видав багато інтелігенції, як лікаря д-ра Королика, адв. Михайла Шахновича, свящ. о. Павла Кришталовича, вчителя Марак, коопер. діяча Гомотюка та інших, яких імені нам не подано.

Народний Дім — читальня "Прогресу" в Гусятині (взимку 1934 р.)

Большевики вивезли з Гусятини багато українців і з-поміж інтелігенції, і з-поміж селянства.

Про Гусятин з-перед першої війни пише автор допису З. Ф. у 158 ч. "Діла" з 1939 р.: "... Передвоєнний Гусятин був гарним повітовим містом, яке завдячувало свій розвиток надграничному положенню та живому торговельному рухові з Росією... Населення жило з торгівлі, промислу й ремесла, а найбільше з великих заробітків при російсько-австрійським товарообміні. З російського боку переїжджали щоденно до Гусятини, що від 1884 р. мав уже залізницю, сотки возів, навантажених збіжжям, цукром, бураками, сушеною рибою тощо. З цього боку йшли до Росії головню залізниці і мануфактурні вироби. Гусятин мав теж невеликий промисел: два тартари, бровар, сортівню пір'я та фабричку лахівок. Серед будинків на першій площі висувалися приміщення повітових урядів і суду, шпиталь, рабинова палата тощо.

З українських установ слід відмітити філію т-ва "Прогресу", засновану 1898 р., та повітове кредитове товариство "Збруч". Нашу торгівлю репрезентував Козорис, що мав крамницю мішаних товарів і кімнату до снідань.

Основні зміни в житті Гусятини прийшли з світовою війною в серпні 1914 р. Зараз після переходу на австрійську територію москалі спалили зовсім шле місто, що горіло майже цілий місяць. Та прийшов другий удар для Гусятини в липні 1917 р. Австрійсько-російський фронт, що посувався шораз то далі на схід, у Східній Галичині зупинився на довгий час на давній границі, на Збручі. Гусятин опинився раптом у фронтовій смузі і зазнав усіх жахливих "доброблиг" фронту... Після берестецького миру (9.11.1918 р.) австрійські й німецькі війська пішли на Велику Україну; фронт на Збручі перестав існувати і Гусятин почав творити нове життя."

Дитячий Садок "Рідної Школи" в Гусятині (1938 р.)

Зліва направо стоять: Василь Недостойний, Ольга Капустинська, адм. Осип Капустинський, голова "Рідної Школи", вчителька Наталя Марак і опікун Садка Домінік Кришталюк

Бібліотекарський Курс при філії "Прогресу" в Гусятині (срудень 1936)

Сидять: другий зліва о. Теодор Раченко, Наталя Дорошенко-Савченко, керівник курсу, адм. Михайло Шахнович, голова філії т-ва "Прогресу", Домінік Кришталюк, секретар філії, і Лев Бекенбах, зродивець філії.

Про Гусятин між двома війнами пише кореспондент далі: "...з приходом більшовиків польсько-більшовицький кордон зачав на цьому відтинку зовсім, а разом з ним — зачав і Гусятин. Бо така доля всіх надграничних міст і містечок, що приєднані межувати з більшовицькою державою. Теперішній Гусятин тримається ще сяк-так завдяки городському суду, до якого належать 24 громади. Торговельний рух у Гусятині сьогодні слабкий... По промислових станіях остав тільки слід: повітова фабрика дахівок і бетонних рур, по давній торгівлі — невиразна тінь. На цьому назагал темному тлі сьогодняшнього Гусятина є одначе кілька ясних точок на українському відтинку. Це — національна свідомість нашого міщанства і тих кілька наших торговельних підприємств, що не зважаючи на невідгідані обставини — такі народилися в Гусятині і стоять уже твердо на своїх ногах. Маю на думці три крамничі з суконним товаром, одну крамничню мішаних товарів і найстарший із них склад шкір і готового взуття Евстахія Білоуса, що своєю солідністю і фаховістю придбав собі серед покупців певну й добру марку. Єдиною більшою установою в Гусятині є тепер філія т-ва "Прогресіта", відновлена одна з перших після війни в грудні 1920 р., яка має у своєму районі 29 читальень. Місцева читальня може похвалитися добрим аматорським гуртком, а колись був гарний хор. Кооператива тримається, але слабо. Взагалі життя в Гусятині тепер видатно обмежене через те, що Гусятин лежить у надграничній смузі."

ВІЛЬХІВЧИК.

Статистичні відомості про село Вільхівчик (польська назва *Olszowiek*): Загальна поверхня 1262 га. (в тому числі 561 австрійської посілости), з того орного поля 1069. Число домог: 1921 р. 193, 1931 — 251. Число населення: 1900 р. — 1296, 1910 — 1486, 1921 — 1096, 1931 — 1076. За австр. статист. 1900 р. в громаді 522 гр. кат., 694 к. ж., 5 моаб., в двох 15 гр. кат., 55 р. кат., 5 моаб. Мова: в громаді 505 укр., 711 поль., в двох 24 укр., 51 поль.

У Вільхівчику 2-класна школа, 1 за Австрії, 1 за Польщі — з польською мовою навчання.

Село Вільхівчик — принадлежало до парохії в Гусятині. Стару церкву св. Параскевії знищили москалі під час першої війни. На її місці поставлено муровану з каменю коштом продажу 4 моргів парохійного поля.

5 км на схід за Збручем лежить село Вільхівці. Сіа тієї назви багато на українських землях. Пор. Вільхівень (Ольховень) над Дністром у боршівських повіт.

ВАСИЛЬКІВЦІ

Статистичні відомості про село Васильківці (*Wasilkowice*): Загальна поверхня 2468 га. (в тому числі 1525 австрійської посілости), з того орного поля 2147. Число домог: 1921 — 619, 1931 р. — 664. Число населення: 1900 р. — 2766, 1910 — 3046, 1921 — 2898, 1931 — 2850. За австр. статистику 1900 р. в громаді 1791 гр. кат., 641 к. ж., 186 моаб., на філіях 76 гр. кат., 31 к. ж., 41 моаб. Мова: в громаді 1953 укр., 647 поль., 4 нім.; на філіях 77 укр., 65 поль. Пошта, залізні ст., станція пошти — в селі.

Село Васильківці положене на високорівні (на південь від села висота 334

м), що знижується на схід до села Чабарівки (за Чабарівкою висота 312 м). На північ від села ріс ліс, що сягав майже до села Нижбірка і був власністю гр. Баворовського з Копичинців. Через село перепливав потічок без окремої назви (випливав із джерела на філярку Райса), що далі плив на схід і півд. схід через Чабарівку. Суходіл, Сидорів і вливався до Збруча.

Село мало приблизно форму трапеца, а перетинав його битий шлях (мурованка) з Копичинців (13 км) до Гусятини (11 км). На півд. захід від села стояла залізні. станція, при "мурованці" костел, а далі в половині села школа.

Частини села називалися: Городищина, Майдан, Баранеччина, Тамта гора, Коло церкви. Під лісом тощо, а присілки: Юрківці, Глибока Долина, Коло Нужди. По дорозі до Товстенського був присілок Безодня. Назви піль: на сході — Баранеччина, Чабарівка; на півдні — Городищина, Під селом, На Присках, Кадіб, Зали, Коло Нужди; на заході — Нічлави, Кругелеччина; на півночі — Пондави, Нижбіреччина.

Ціле село було покрите густими садами, з яких овочі відвозили ваганами до Тернополя і до Львова. Тому що господарі мали городи й сади, хати не стояли скучені, як по інших селах. А на краю села на полях були теж розпорощені нові господарства.

На території села стояли великі дубові хрести, поставлені в XIX стол., як оновідали, з нагоди появи пошести холери з-за Збруча, один на межі поля від Кругелеччини, другий на полях "Кадіб" недалеко присілка Юрківці.

В селі були копальні глини під горбом коло філярку ділчича Уейського на т. зв. Баранеччині.

На переломі XVI і XVII стол. Васильківці були родовим гніздом шляхтичів Васильківських (*Wasilkowskich*), що їх назва зраджує українське походження, як і недалекого Василькова (від українського Василь, Василько, а не від польського Базил).

В першій половині XX стол. було в Васильківцях більше ділчичів. Ділчич Городиський на кілька років перед вибухом першої війни розпарцелював свою посілсть між місцевих селян (не тільки з Васильківців, але й із інших сіл).

Найбагатшими ділчичами були Уейські, що мали свої посілости також і в інших селах (вони теж були "коляторами"-патронами церкви). На початку століття власником маєтку був Станіслав Уейський. По першій війні за Польщі старий пан не стикався з селянами, тільки його син "пан поручник" Стефан, що став пострахом для села. На філярку всі дрижали перед ним, бо коли якийсь фаніаль когось не доглянув, або коли панові щось було не до вподоби, то був по лицю або нагайкою, куди пошло. А коли собака якогось господаря вибігла на його лан, негайно собаку застріляв; тим то люди називали його "пан-гизель". Коли в 1939 р. старий пан довідався, що Червона армія перейшла Збруч, сів на лозовку, щоб утекти, але зразу ж попав у руки большевикам і слід по ним пропав. Молодий "пан поручник" із вибухом війни був покинутий до польської армії і його доля невідома.

Церква у Васильківцях

Управа тов. "Сокіл" у Васильківцях

В центрі сидить засновник товариства Петро Грицак; останній праворуч голова Гр. Кошубовський

Іншого типу був другий діляч, д-р медицини Талеуш Куніцький, про якого казали, що походить із родини, яка колись була українською. Хоч сам — шляхтич, не любив "великих панів", а більше приставав із селянами. Від бідних не брав плати за лікування, а навіть платив за ліки для них в аптеці. В рр. 1919-21 за арештованими польською окупаційною владою селянами-українцями інтерв'ював навіть у Варшаві, щоб визволити їх із тюрми і завдяки йому нікого не суджено і не карано. Д-р Куніцький охоронив теж автора цього спогаду (М. Лиха) від Берези Картузької, коли польська поліція 1930 р. арештувала його, побачивши, що малює акварелю краєвид із залізничними рейками та містком коло костела, і закинула йому шпionажу. А малював акварелі, щоб подати їх до Академії мистецтва в Кракові, куди бажав вступити на науку.

Були ще й менші фільварки. Гронський, що помер під час першої війни, записав увесь свій маєток на костел. Два фільварки належали вже до жидів. Більший був власністю Райса, якого враз із родиною 1943 р. зліквідували гітлерівці, над власником меншого, Пахманом, 1940 р. большевики відбули публічний суд за те, що не здав призначеного контингенту, і присудили до 8 років тяжких робіт на засланні.

У Васильківцях на західному кінці села стояв при "мурованні" просторий костел із високою вежею, збудований із каменю в половині XIX стол. Біля нього — "плебанія" для "ксьондза", поставлена теж із каменю, і муровані господарські будинки.

Навпаки, гр. кат. церква була дерев'яна, збудована ще в половині XVIII стол. на боці, в північній частині села під лісом, з невеликою мурованою дзвіницею, де було 4 дзвони. Найбільший дзвін "св. Миколай" сховано в часі першої війни, коли окупаційна влада забирала дзвони. Але й інших тоді не забрали. Шойно 1927 р. розібрано стару церкву і на її місці поставлено власними силами селян нову, муровану з цегли, випаленої в місцевій цегельні, що була власністю снідомого українця-господаря, Михайла Рибка.

І коли польська парохія у Васильківцях була багато вивінювана, то українська мала найнижчу в повіті лотажню поля (27 моргів) і часто знаходилася там колись на довгий час пристановище тіє священники, що не мали протекції у панів-патронів краще ситуованих парохій. Так, напр., при кінці 80-их і на початку 90-их рр. XIX стол. парохом Васильківців був патріот-народовець о. Емануїл Лисинський із численною родиною, що остаточно перейшов на краще ситуовану парохію аж у Карпатах, у Космачі, де не було польського пана і не треба було діїчного potwierдження. Від 1895 р. парохом був о. Володислав Білінський, що помер у березні 1914 р. Короткий час душпастирем села був нововисвячений під час війни митр. Андресм Шенішким у Петрограді 1917 р. о. Петро Головка, зять о. Вол. Білінського; він став жертвою свого зв'язу в часі епідемії тифу, від якого помер у Кошубинцях 1918 р. У воєнних роках 1918-21 тимчасовим душпастирем був о. Струмінський, парох Сеняни (нов. Збараж). У місяці травні 1922 р. став парохом старий священник о. Михайло Марморич, москвофільський некретонань, що вернувся був до Галичини з Ростова, куди був вивіз при

відступі російської армії. Він поза церквою нічим більше не цікавився. Після його смерті 1930 р. прийшов молодий священник, що по другій соф'євській окупації залишив Васильків.

У Васильківцях, що довгі роки були під впливом польонізації дворів і костела, жив великий відсоток латинників і прізвища їх були здебільшого шляхетські: Бжезійські, Добрушські, Ковальські, Куніцькі, Шиманські, але і Зданьки. Проте латинники вдома поспілкувалися здебільшого українською мовою, а мішані подружжя вживали виключно української мови. Але приблизно від початку 30-их років польонізація помітно поступала.

Найчастіші українські прізвища: Ващишин, Войтович, Грицак, Рибак, Довгань, Дудка, Квасницький, Комаровський, Кривий, Мальський.

Крім костела та церкви в селі була ще жіночеська "школа", де збирались вірні ввечері із п'ятниці на суботу: була це стара селянська хата під соломою, якої вікна так припали із старости, що сягали майже до землі.

Вже за Австрії школа (тоді двоякісна) мала польську мову навчання, по війні перемінену її на 6-класну. По першій війні наука відбувалася в громадському будинку та по селянських хатах.

У селі була українська громадська толока, де люди пасли вівці, гуся тощо. Коли за Поділья поляки почали орати толоку, люди припиняли їх. Справа пішла до суду. Коли ж українці програли в суді процес за толоку (40 га), її пушено в продаж. Місцеві селяни розкупили її на приватну власність, а за ті гроші побудовано для школи двоповерховий будинок із цегли. До 1927 р. вчили в школі два українці, в новому будинку школи самі поляки.

В селі жили частинно багатіші селяни (10-30 моргів поля, один із господарів 40 моргів), частинно малоземельні. Тому вже перед першою війною люди емігрували за море, головню до Канади. З них частина по війні вернулася до села, частина залишилася в Канаді, забравши туди родину. По 1922 р. розпочалася знову велика хвиля еміграції до Канади, що тривала до 1930 р. Емігрували тоді теж і до Аргентини (понад 50 осіб) і до Бразилії.

Велике село мало чимало своїх добрих ремісників; у селі були будівничі, мулярі, столярі, боднярі, стельмахи, слосарі, ковалі, шевці, римарі, ткачі, кравці, малюрі, стрижі, копачі кринищ, різники.

Крім хліборобства та годівлі худоби і овець селяни займалися особливо садівництвом, частинно бджільництвом, також биттям олії, довозом товарів, пошиванням хат соломою або покриванням бляхою. Деякі селяни займалися торгівлею садівини, інші засновували приватні крамничі. Ілько Гикавий завіс плантацію лози на одному гектарі громадської толоки, що її продавано коникарям (місцеві селяни не виробляли коників).

Поляки займалися не тільки рільництвом, вони мали доступ до праці в державних установах, як залізниця, пошта, зайняти при дорогах, вони були також службовцями дільниці, як газелини тощо. Жиди мали в своїх руках торгівлю збіжжям, худобою, садівинною, яйцями, вони мали крамничі,

шринки. Але після першої війни українська кооперація, а також приватні люди, все більше й більше перебрали торговельну ініціативу в свої руки.

На території села була два млини: малий, воляний на присілку Юрківці, на два камені, що не робив пильвової муки. Другий — на західному краю села недалеко залізничної станції, з машиною Ділля, побудований приблизно в рр. 1924-5 акційною спілкою селян-поворотців із Канади (Мальський Михайло, Годич Дмитро, Залеський, Лишар Микола, Грицак Петро, крім того воєнний інвалід Пятковський Василь та інші). Млин цей на кілька каменів робив і білу муку, були і два розтовки та ще камені на інші виробі. Цей млин розвивав свою діяльність із великим успіхом, постачаючи муку і на довколишні села, а також для Гусятини і Кончинців. Коли деякі акціонери помирали, а інші повідпродували свої акції, то коло р. 1935 млин власником млина став не поверотець із Канади, а сільний інвалід Василь Пятковський, що визначався промисловим хистом.

На українських ґрунтах толоки поставлено перед 1924 р. цегельню, що почала цегли на будову церкви, а опися для місцевих потреб і для довколишніх сіл. Поляки мали свою цегельню, що її віддали на костел.

Осередком освітньо-культурного життя в селі була читальня "Прогресіт". Мурований із каменю будинок читальні побудовано на краю села в східній частині при битій дорозі до Гусятини ще перед першою війною. Його знищено в часі війни, а відновлено після війни. Тоді ще поставили залізну огорожу і обсадили деревицями. В будинку була велика зала на 200 сидічих місць із бальконом і театральною сценою, з гардеробою для аматорів, підвалом та приміщенням для читальняної бібліотеки. Від дорози була менша кімната для кооперативи. До читальні "Прогресіт" заїжджали часто театральні ансамблі, що обїжджали галицькі міста та села (напр., ансамбль Сороки, Комаровського).

При читальні діяв аматорський театральний гурток, де багато праці вклав був Ілько Гикавий, і хоровий, що його провадив молодий і дуже талановитий дяк Микола Оренчук. Члени читальні улаштували теж фестини.

В селі існувала українська споживча кооперативна крамничка, кредитівка, молочарня, приналежна до централі в сусідньому селі Кругульці, і "Сільський Господар", що особливо добре розвивався під проводом Ілька Гикавого.

Пожежна сторожа була загально-громадською справою, протипожежне знаряддя знаходилося при громадському уряді. Під час живих порядком шарварку вартував один господар із кіними та возом, щоб на випадок пожежі їхати із протипожежним знаряддям.

Гімнастично-спортивним товариством був "Сокіл". Гніздо в Васильківцях, засноване 1932 р. мало 300 членів молоді, а найкраще розвивалося від 1935 р. до вибуху війни 1939 р. під проводом голови Григ. Комаровського, секретаря Миколи Лиха, касира і чотаря Петра Грицака. Хоч васильківський "Сокіл" був найбільш віддаленим від львівського центра гніздом, проте здобув золоту медалью за свою працю. В селі пренумеровувано 100 примірників "Сокільських

Вістей", в яких Микола Лихо поміщував загадки та ребуси і дописи про місцеве гніздо.

Діяльний у селі був теж відділ "Союзу Українок".

На Зелені свята українці йшли громадною походом до недалекого села Товстенського; молодь несла хоругви і церковні ікони. Хоч поліція намагалася припинити похід, пропесія завжди дісталася до Товстенського, щоб взяти участь у всенародній маніфестації на могилі, виспаний в честь полягалих героїв.

До освітлення села причинилися такі активні громадяни, як Мудрик, Михайло Маськівський, Ілько Гикавий, Микола Оречук, Григорій Комаровський, Микола Лихо, Тарас Петраш та інші.

В селі існували теж польські організації; особливо діяльним був "Стшельц", що намагався зберігати про людське око лояльність до українців. Існував "Дом Людови", де приміщувався театральний турок, що своєю діяльністю проявляв головне в улаштуванні забав з танцями. В "Домі Людовім" мала приміщення крамниця "Кулка Рольнічного", що ледве жовтіла, а згодом зовсім замерла, бо польські службовики та селяни більше піпирали жидівські крамниці.

Місцеві селяни посилали свої діти до вищих шкіл, однак не в великому числі: Степан Квасницький покінчив юридичні студії і був на адвокатській практиці в Коломиї, звідки його большевики вивезли 1939 р. і з того часу слід по ньому пропав. Богдан Комаровський, д-р медицини, працював лікарем, його сестра Ольга покінчила вчительську семінарію у Львові і торговельну школу. Також Параскевія Маська покінчила торговельну школу. Богдан Вашишин був студентом третього року Духовної Семінарії в Станиславіві, захворів на туберкульоз і помер 1940 р. Також студент теології Михайло Грицак помер на тиф наприкінці другої світової війни. Яків Дудка покінчив вчительську семінарію, але був без праці. Хлопецький же перел перною війною втік з дому "у світ" на студії і любився по війні становища секретаря польського консула в Швайцарії. Переїздивши на еміграцію, вернувся до Васильківців, співпрацював з українцями до своєї смерті (коло 1934 р.), ходив до читальні "Просвіти", дарував книжки читальній бібліотеці. Караконюк, із бідної родини, вивідав до Канади перел перною війною і так працював над собою, що згодом став урядовцем бюра праці в Вінніпегі. Завдяки йому багато васильківських селян емігрувало до Канади, а він знаходив їм працю.

Автор інформації подає ще такий сіногал із своїх дитячих літ про пооди, який був наочним свідком: Після українсько-польської війни на село нахлидала була польська карна військова експедиція із списком осіб, що належали до української армії і вернулися додому. Ця експедиція проголосила, щоб усі кошинні військовики УГА склали зброю. Хто приніс будь-яку зброю, давали пенсію і відпускали. Хто ж прийшов оправдатися, що вернувся просто з полону, отже не міг принести зброї додому, тому вимірювали 25 нагаїв. Він такі мусів принести звільнебуль-будь-яку зброю, бо інакше чекали його нові нагаї. Автор крізь підлітну паркану прир'ядався експедиції, що відбувалася на

подвір'ї його сусіда поляка Женовського (Rzeszowski) на Городищині. Деякі катовані від болю канчуків тратили хвилює зір і аж сусіди мусили відпроважувати їх додому.

Відомості про події між обома війнами подає Микола Лихо, доповняє Петро Петраш.

Симон Гнатковський

МОЇ СПОГАДИ ПРО ВАСИЛЬКІВЦІВ

Хоч я уродженець Дрогобича, проте мої дитячі й молодечі літа пережив я здебільшого на Полілі, в Густинщині та Боршівщині, перемірюючи своїми ногами, або переїхавши велосипедом ("ровером") подільські села й містечка від Хоросткова по Залішки, та ще й у часі другої війни із Чорткова прийшлося виїхати на еміграцію.

Перед першою війною я переїздив декілька разів вакації у Васильківці і тоді мав нагоду познайомитися ближче з життям села. А зараз після війни учительював два роки в цьому селі. Отже з Васильківцями в'яжуть мене спогади з давніх часів.

Парохом Васильківців на початку ХХ стол. був о. Володимир Білинський (1861-1914), український патріот і знаменитий проповідник. Не допустив до того, щоб фільварок Городиських попав у чужі руки, зайнявся парцеляцією поміж українських господарів, а прибуток із парцеляції призначив на нову читальню, що в тому часі при грошовій допомозі емігрантів із Канади почала будуватися при битому шляху до Густина. О. Білинський дбав про освіту молоді, вищував здібніших учнів і заохочував батьків, щоб послали їх до вищих шкіл. Але у власній родині пережив трагедію: його старший син Богдан, учень IV кл. української гімназії в Тернополі, утопився, купуючись у часі шкільної прогулянки до Тербова. В тому часі виїхали з-поміж васильківської молоді учителі Юрій Кучер, Трофім Слобожан і Микола Рибак. Студент IV р. філософії (мат.-фіз.) П. Грицак помер на тиф у Вінніпегі.

Школяри о. Білинський провадив співанки хору. Мав велику бібліотеку, що займала окрему кімнату. З уваги на скупу кількість поля в парохії о. Білинський звернув увагу на садівництво: увесь город біля парохіального дому замінив на сад, спроваджуючи найкращі сорти плодівих дерев, а черв'як морга засадив самими сливами "угорками". Цим давав гарний приклад для своїх парохіян.

На освітньому полі вкладала чимало праці також дружина о. Білинського, Михайліна, дочка холмського декана і професора холмської уніятської духовної семінарії, довголітнього засланця в Архангельську, о. М. Липинського. Вона провадила в читальні для жінок курси куховарства, шиття і крою, організувала гуртки співу та аматорські вистави. "Наталку Полтавку" виставляли тоді не тільки по сусідніх селах, але і в Густині та Боршівці.

Михайлина Білінська радо помагала селянам порадами. Тому в селі дуже її любили, заступилися за вдовою, щоб могла жити до смерті в частині парохіяльного дому, і справили їй величавий похорон після її смерті 1936 р.

Також син о. Білінського Іван визначився після першої війни діяльністю в читальні "Просвіти", зокрема в аматорському гуртку та в місцевій кооперативі, поки при допомозі агенції Каракошова не емігрував до Канади (1926-7).

На посаду вчителя "руської" школи в Васильківцях прийшов я 1 вересня 1921 р. У Васильківцях було тоді дві школи, польська і "руська", але навіть у "руській" школі був керівником не українцем, а поляк Адольф Білінський, власник мастику, безприсвітний п'яниця. Під час війни в шкільному будинку квартирувало військо і будинок тоді згорів. Тому після війни не було відповідного приміщення. Керівник учив у кімнаті громадського будинку, другий учитель у селянській хаті, де долівку треба було вистелювати що кілька днів новою соломомою, щоб не творилися болото.

Праця в школі йшла спокійно нормально, селяни й дітвора любили мене. Але згодом, особливо в другому році моєї праці в школі, почалися проти мене інтриги керівнички польської школи. Вона, як і її сестра, належали до матері до греко-католицької церкви. Але за Польщі перейшли на римо-католицький обряд. Саме в тому часі я одружився з кузиною керівника залізничної станції, поляка. Моя наречена була греко-католицкою, шлюб відбувся в церкві, місцеве українське населення взяло масову участь, українська духовна оркестра супроводила нас до церкви, делегація перед церквою привітала мою дружину, зазначаючи з призначенням, що вона залишилася світлою українкою, ларма що вихована в польському домі. Однак наш шлюб викликав гостру реакцію серед польських шовіністів. Вже на сам шлюб не прийшов ніхто з учителів-поляків. А після нього поспішався низка доносів до інспекторату в Ковчинцях, де підкреслювано, що я в час польсько-української війни був старшиною УГА, опісля полоненням у Тухолі. В результаті кампанії я мусів залишити Васильківці.

В часі мого перебування в Васильківцях польський уряд почав запроваджувати прикордонну поліційну сторожу. Всякий морально підозрілий елемент із західних областей Польщі біляв поліційний мундир і квартирував над Збручем. Васильковецькі "загородні шляхтичі", що ледве кілька слів уміли сказати по-польському, радо віддавали свої дочки за тих поліцаїв. Але коли вони почали допускати всяких бешкетів, грабіжов тощо, уряд по двох-трох роках розв'язав прикордонну поліційну сторожу, а на її місце створив КОП ("Корпус охорони пограниччя"). Подавляючу більшість поліційної сторожі поставлено під суд. Дехто з них утік навіть за Збруч, до большевиків, інші залишилися голі-босі у своїх тівств, що однак не знали, що з ними робити, мовляв, "вони навіть батога не вміють у руках тримати". Тому багато з них повтікало на захід, залишаючи свої жінки. А становище цих жінок було жалюгідне: така "пані командантова над капелюшом" довгий час не показувалася ні в костелі, ні на вулиці. Проте тест були вдоволені, що поблизьку зятів-нероб.

Зазначити слід, що перед першою війною всі мішані подружжя та латинники розмовляли по-українському і навіть польський священник ксьондз Дзюніковський говорив проповіді українською мовою, щоб парохіяни могли його як слід зрозуміти.

Згадав я вище про духову оркестру. Вона створилася була в тому часі з поворотців із Канади і її називали в селі оркестрою "срібних труб (суреми)".

ЧАБАРИВКА

Статистичні відомості про село Чабарівку (Czabarówka). Загальна поверхня 2234 га, (в тому числі 840 двірської власності; з того орного поля 1929. Число домів: 1921 р. 459, 1931 537. Число населення: 1900 р. — 2250, 1910 — 2569, 1921 2182, 1931 — 2253. На основі австр. стат. 1900 р. в громаді 1382 гр. кат., 766 гр. кат., 46 мейсе; в дворі 15 гр. к., 18 гр. к., 23 мейсе. Мова: в громаді 1246 (?) укр., 930 (?) поль.; в дворі 12 укр., 44 поль. Пошта за Австрією Гусятин, за Польщею Васильківці (6 км), заліз. зупинка в селі.

Північна частина села Чабарівки лежить при битій дорозі Копичинці-Васильківці-Гусятин. У цій частині з західного боку стояла церква, школа, а трохи далі — читальня "Просвіти". Тут, на західному кінці села, була теж залізнична зупинка в місці, де залізничний шлях перетинав шосе (на інтервенцію парохів о. Шанковського соймовий посол Кивелюк подбав про установаження цієї зупинки для вигоди села). Південну частину села перетинав потік, що витікав із васильковецького лісу, а далі за Чабарівкою шлив у півд. східному напрямі через село Сухолі і нижче Сидорова вливався до Збруча. На півд. східному кінці Чабарівки цей потік творив став, до якого вливався ще другий потік із півночі. На західному боці ставу стояв воляний млин, на східному фільварок графа Баворовського, орендований жидом-"посесором".

За Австрії громада назвала головний шлях вулицею Шевченка (таблиця з назвою була прибита на читальні), вулицю на заході села — Шашкевича (таблиця на дзвіниці), на сході села — Лисенка (таблиця на першій сільській хаті). На толоші недалеко бітого шляху, на південь від читальні, стояв хрест на пам'ятку знесення панщини.

В селі була церква, побудована 1886 р., з одного баню. По відступі російської армії за Збруч 1917 р. тут містилася провізорицна лікарня-"шпиталь" для ранених на фронті Збруча австрійських воїнів. Тоді церква була густо подравлена ворожими шрапнелями, а дім священника та кілька сусідніх будинків знищені. Біля церкви стояла мурована дзвіниця з трьома отворами, де висіло 5 дзвонів. Москалі вивезли їх у 1916 р., отже люди дзвонили в тому часі молотом по довгім залізній штабі, прив'язаний до дерева.

Село, положе здавна-давна між центрами польонізації в тій околиці (замки в Гусятині, Сидоріві, Личківцях), мало велике число латинників, що належали до римо-кат. парохії в Гусятині. Між польськими ксьондзами в Гусятині траплялися часто шовіністи. Коли одного разу попри церкву в Чабарівці посувалася польська процесія, а добросердні греко-католики на її привіт задзвонили в дзвони, польський ксьондз висловився: "Я волів би, щоб

на мене пси гавкали замість "руських" дзвонів". Очевидно, більше вже ніхто не пробував вітати латинській процесії дзвонами. За Польщі побудовано в селі костел на місці колишньої корчми.

Церква в Чабарівці, 1903 р.

Всі селяни, включно з латинниками, за Австрії розмовляли вдома тільки українською мовою. Отже статистика, подана конскрипційним комісарем, ґрунтовно сфальшована.

Парохом села в рр. 1900-1919 був о. Северин Шанковський, що разом із дружиною розвинули організаційну діяльність у селі. Опісля переходово був душпастирем села о. Бачинський, що, вивезений із Львівщини в Росію, вертався додому. 1923 р. парохом Чабарівки став о. Анатоль Малиновський, декан Густинського деканату, визначний промовець та організатор, патріот, що й до польського старости говорив виключно українською мовою.

О. Анатоль Малиновський народився 1881 р., висвячений 1908 р., обдарований гарним голосом, довгий час був "сотрудником" та катехитом шкіл у Копичинцях і душпастирем в інших місцевостях, поки не отримав парохію в Чабарівці. Розвинув свою діяльність не тільки в парохії, але й у повіті. В часі другої війни був арештований ґештапівцями і перевезений до тюрми в Чорткові. Після другого приходу большевників до Галичини 1944 р. вони, бажачи використати популярність о. Малиновського в повіті, без його відома, видали відозву до духовенства з його підписом, щоб переходило на православ'я під московським патріярхом. А опісля арештували його і вивезли на Сибір. Шойно по 10 роках дозволили йому вернутись, коли був зовсім знеможений і тяжко хворий, але не до Чабарівки, а до Миданя, де був колись давню душпастирем. Там він до 6 місяців номер, а парохію поховали його в гробниці його дружини.

О. А. Малиновському, як визначному повітовому діячеві, належалася б окрема стаття; на жаль, не зважаючи на наші заходи, ми не дістали потрібних матеріалів, отже приневолени обмежитися цією згадкою. Треба ще додати, що більше знаним у Львові та на еміґрації був молодший брат о. Анатоль о. Олександр Малиновський (1889-1957), апостольський візитатор Лемківщини (1940-46) і ген. вікарій українців в Англії (з 1950).

Школа в Чабарівці мурована, двокласна, і за Австрії, і за Польщі з польською мовою навчання. Захищаючись перед польонізацією, українці села заснували 1923 р. приватну українську школу "Рідної Школи". Про її долю подано нижче відомості її кол. управителя Миколи Біланя.

Деякі селяни посідали синів до вищих шкіл. Перед першою війною особливо з родини Гранківських вийшло 5 осіб у світ: священник (о. Юліян), лікар, народний учитель, семінарійний учитель, купець. А опісля їх сілцями пішли інші.

Частіші родини прізвища: Стиранка, Дейкало, Музика, Гранківські (ходлячкова шляхта).

У селі було мало більшеземельних, більшість становили малоземельні та безземельні, що частиною виїздили до Канади, Америки та Аргентини. Деякі селяни крім хліборобства займалися пасічництвом або кошикарством (матеріал — верболози над потоком).

В селі розвивалось організоване життя. Центром була читальня "Просвіти". В будинку "Просвіти" примішалась кооператива та інші організації, як театральний гурток, "Відродження" тощо. Завдяки діяльності тов. "Відродження" зліквідувалися дві корчми, що існували в давніших часах.

Польських організацій за Австрії не було.

*Відомості (особливо про події до 1919 р.) подала
Марія Шанковська-Залеська.*

Микола Білан

"РІДНА ШКОЛА" В ЧАБАРІВЦІ

В селі Чабарівці латинники, що їх влада рахувала за поляків, становили леву третину населення. Проте мовою навчання в двокласній школі була польська мова. Невдоволені таким станом українці села звернулися до кружка "Рідної Школи" в Копичинцях із проханням заснувати в Чабарівці "Рідну Школу". Кружок під тодішнім головою адв. Іваном Заваликутом пішов назустріч їхньому бажанню і заснував 1923 р. "Рідну Школу" в Чабарівці.

Спершу наука відбувалася в сільській хаті Петра Погичайка. Були 4 відділи, але тільки один учитель (М. Білан). Він мусів учити двічі лєнно по два відділи, лєчені в одній кімнаті. Релігій вчав місцевий парох, о. декан Малинов-

ський. Спочатку дітей у школі було понад 60, опісля число їх значно зросло. По деякому часі, коли члени читальні "Прогресу" відбудували знищений воєнними діями читальняний дім, відділено частину залу на шкільну кімнату, і тоді кружок "Рідної Школи" прийняв другого вчителя. Однак по році цей вчитель (забув його прізвище) не зголосився більше до праці (мабуть тому, що кружок залигав з платнею) і знов увесь тягар навчання спав на одного вчителя.

Державний шкільний будинок у селі був знищений воєнними діями і навчання в тій школі відбувалося також у сільських хатах. Може й через нестачу відповідного шкільного будинку польська шкільна влада толерувала "Рідну Школу" в Чабарівці, а шкільний інспектор ні раз не візитував її протягом п'ятих років її існування. Однак в 1927 р. іменував до державної школи допоміжного вчителя, українця Євгена Кенса з офіційним завданням учити в "Рідній Школі" польської мови та з секретним дорученням нагляду над школою й перетягання дітей до державної польської школи. Коли ж його місія не увінчалася успіхом, інспектор відкликав того вчителя з Чабарівки, а "Рідну Школу" залишив на деякий час у спокою.

Тим часом число дітей у школі зростало шораз більше (понад 120) і кружок "Рідної Школи" розписав конкурс на вчительську посаду з додатковою вимогою вміння провадити хор. В січні 1928 р. зголосилася вчителька (Іванна Сагайдак) і тоді справа навчання покращалася: два відділи вчилися в читальняному домі, два інші приміщено в новозбудованому парохіяльному будинку. Вчителька вповні виправдала сподівання кружка, бо крім ведення науки всіх предметів у двох відділах навчала також жіночих робіт і співу. Крім того організувала триголосий шкільний хор та мішаний хор старших при читальні, а опісля з підготовленими концертами їздила до сусідніх сіл, підсилюючи тим способом фінанси кружка "Рідної Школи".

На початку шк. року 1931/2 перенесено обох учителів до 7-класної з 14 відділами "Рідної Школи" в повітовому місті Коничинях, а на їхнє місце в Чабарівці кружок "Рідної Школи" в Гусятині іменував дві молоді вчительки. Але вони вчили там тільки один рік, бо в 1932 р. шкільна влада звідкувала "Рідну Школу" в Чабарівці. До цього використала наступну подію: В сусідньому селі Говстенімі біля виспаної високої могили шороку в часі Зелених свят відбувалася — не уважаючи на заборону польської влади, маніфестація в честь героїв, полягалих за волю України, що в ній брали участь масово українці з усіх доколишніх сіл і міст. У часі маніфестації одна з учительок чабарівської "Рідної Школи" власноручно поклала терновий вінюк на хрест. Тоді польська поліція арештувала цю вчительку, а шкільна влада, уважаючи її поведінку за доказ антидержавного настанавлення вчительок, розв'язала "Рідну Школу" в Чабарівці, припинивши тим робом усі українські діти ходити до державної польської школи.

Ювілейне свято читальні "Прогресу" в Трибухівцях (6.IX.1936 р.)

Промовляє адм. Осип Копуштинський

Вправи "Дуєів" на святі читальні "Прогресу" в Трибухівцях 1936 р.

ТРИБУХІВЦІ

Статистичні відомості про село Трибухівці (Trybushowce): Загальна площа 1 205 га, (в тому числі 375 дярської поліції), з того орного поля 955. Число домог: 1921 р. — 285, 1931 — 356. Число населення: 1900 р. — 1716, 1910 — 1830, 1921 — 1371, 1931 — 1546. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1 147 гр. кат., 456 р. к., 61 мов.; в дворі 3 гр. к., 10 р. к., 39 мов.; Мова: в громаді 1094 (1) укр., 560 поль.; в дворі 2 укр., 34 поль., 16 нім. Пошта — Гороніція (7 км), заліз. станція Гусьтин (8 км).

Село Трибухівці położone над річкою Гнилою, недалеко її влиття в Збруч. Село тієї самої назви лежить у районі Стрипи, 5 км на півд. захід від Бучача. В селі була мурована церква, побудована 1888 р. і двокласна школа, за Австрії з українською, за Польщі з польською мовою навчання. Окремих відомостей про життя в селі ми не дістаємо.

В Трибухівцях родився 9 квітня 1913 р. науковець Дмитро Бучинський. Гімназійні науки покінчив 1933 р. в українській гімназії "Рідної Школи" в Чорткові, де належав до найсолідніших і найвищих учнів школи. Ступінь доктора філософії отримав 1948 р. в Українському Вільному Університеті в Мюнхені на основі дисертації "Філософська думка у Шевченка". 1949 р. переїхав до Мадриду, де розвинув незвичайно широку діяльність для української справи, особливо як журналіст: з-під його пера вийшло більше тисячі статей та нарисів українською мовою та коло 180 іспанською, крім того статті для українських радіомовлень Єспанського Державного Радіо. Улаштував теж виставки української книжки в Національному Музеї в Мадриді. Помер передчасно 4.XI. 1963 р. в Мадриді.

Відомості про Д. Бучинського — на основі інформації проф. Івана Бугуревича та некрологу в "Надій Мемі", ч. 47 з 16. XI. 1963.

ЛИЧКІВЦІ

Статистичні відомості про село Личківці (Liczkowce): Загальна площа 2472 га, (в тому числі 1314 дярської поліції), з того орного поля 1610. Число домог: 1921 р. — 325, 1931 — 378. Число населення: 1900 р. — 2082, 1910 — 2012, 1921 — 1 702, 1931 — 1955. За австр. стат. 1900 р. в громаді 457 гр. кат., 1423 р. к., 105 мов.; в дворі 7 гр. к., 39 р. к., 51 мов.; Мова: в громаді 246 (1) укр., 1 725 (1) поль.; в дворі 1 (1) укр., 96 поль. Пошта — Гороніція, заліз. станція — Гусьтин.

Село Личківці, położone над річкою Гнилою, було родовим гніздом шляхтичів Гербуртів і Сенсхів; там існував замок з XVII стол. З того часу село було осередком польонізації. Школа з польською мовою навчання, за Австрії 4-, за Польщі 5-класна. Село мало муровану церкву, побудовану 1882 р., а

належало до парохії в Трибухівцях. По першій війні виділено його в окрему парохію, але через брак священників дозидив священник із Самолушків (стан з 1930 р.)

САМОЛУШКИ

Статистичні відомості про село Самолушки (польська назва Samoluszkowce): Загальна площа 1 373 га, (в тому числі 464 дярської поліції), з того орного поля 1212. Число домог: 1921 р. — 301, 1931 — 305. Число населення: 1900 р. — 1494, 1910 — 1629, 1921 — 1541, 1931 — 1 511. За австр. стат. 1900 р. в громаді 917 гр. кат., 472 р. к., 67 мов.; 1 іш.; в дворі 18 гр. к., 19 р. к. Мова: в громаді 1 346 укр., 102 поль.; в дворі 19 укр., 18 поль. (Мовна статистика бачила правду, ніж в інших місцевостях.) Пошта — Гороніція (3 км), заліз. станція Гусьтин (12 км).

Село Самолушки położone над річкою Тайною (Тайною) перед її злиттям з Гнилою. В селі мурована церква побудована 1889 р. Школа за Австрії двокласна з українською мовою навчання, за Польщі — трикласна з польською.

ГОРОДНИЦЯ

Статистичні відомості про село Гороніцію (Horodnica): Загальна площа 3886 га, (в тому числі 2019 дярської поліції), з того орного поля 2538 (лісів — 1053). Число домог: 1921 р. — 526, 1931 — 589. Число населення: 1900 р. — 3260, 1910 — 3363, 1921 — 2872, 1931 — 2923. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1886 гр. кат., 1024 р. к., 137 мов.; в дворі 60 гр. к., 64 р. к., 89 мов.; Мова: в громаді 1553 (1) укр., 1465 (1) поль.; в дворі 49 (1) укр., 163 (1) поль. Пошта в селі; заліз. станція — Гусьтин (16 км).

На початку століття Гороніція під проводом свого пароха о. Володимира Козоровського була твердинею москвофільства в повіті. У виборах 1907 і 1911 р. тільки два села на весь гусьтинський повіт, Гороніція і Кругеуль, давали голоси москвофільському кандидатурі на посаду до австрійського парламенту, що мав трохи більше шансів у сусідньому, скалатському. Чотири роки на початку XX стол. в цьому селі учительовав Клим Чичка (пізніше оперний співак Клим Чичка-Андріско). Він писав перед смертю в листі до нас: "Гороніція! Я пережив пекло в тім селі. Туди не важився ні один українськ. прихити з доповіддю. Я почав організації й освітню працю серед неймовірних обставин. Це наслідок моєї праці, що село згодом стало українським." По першій війні багато змінилось, і погляди о. пароха змінились.

Починаючи з 1895 р., велике число селян Гороніції емігрувало за море, передусім до Канади. Тут вони в новітніх часах зорганізувались у "Допомогове товариство односельчан с. Гороніції в Торонті-Ошаві" під проводом Михайла Возного, узявши собі важливість опублікування монографії про своє рідне село і довершили діло ще 1958 р., видіючи книжку "Гороніція". Пронам'ятна книга села над Збручем в Україні, в якій появилася цінна стаття археолога, проф. д-ра Ярослава Пастернака (на стор. 11-28): "Пам'ятки старовини села Гороніції на Поділлі", що подає інформації теж про археоло-

гічні знахідки в сусідніх селах над Гнізною і Збручем, м. і. про знайденій у недалекому Збручі недалеко гори "Соколики" пам'ятного року 1848 кам'яний ідол, називаний спершу помилково ідолом Святівита. В книжці містяться також важлива стаття Михайла Возного про Городищию до першої світової війни та й інші даліш, що доповнюють її. Книжка має 167 сторінок, в ній численні ілюстрації і мапа села та довколишніх горбів Медоборів-Товтрів. Поручаємо цю книжку для ближчого познайомлення з життям подільського села, що дає цінний матеріал не тільки для археології, але також для фольклору та відомостей з обсягу флори та фауни в районі гусятинського повіту.

На основі статті М. Возного подасмо коротко важливіші інформації про село. Городищию тягнеться довгою на 6 км стожкою в широкому та глибокому ярі річки Гнізної. Село складається з кількох частин з окремими назвами. Від північного заходу сусідує з громадами Постолівкою і Раковим Кутом, а далі в південно-східному напрямі йдуть такі частини села: Восводичі, Сеньківці, Кирилівка (з-польською називали Ширилівка), За рікою, Середина села (з церквою), Майдан, на схід від нього в західній петлі ріки двір, у східній петлі Стара Городищию, далі Озерська, Бурта. Назви піл, шікали для топономастики, поміщені на стор. 45 згаданої книжки, інші назви в лісах, полях і в селі на стор. 46.

Від сходу тягнеться пасмо Медоборів-Товтрів, покритих листястими лісами. найближче села верх Богут, чи Богод (висота 414 м, коли Майдан у селі положений на висоті 266 м).

Власником великої поміщиці в ХХ стол. був Станіслав Яблонський.

В селі була мурована церква, побудована коло 1750 р. як костел, перероблена 1902 р. на східну форму. В Сеньківцях була друга церква. В Городищию був також костел та польський священник.

Церковну школу відкрито 1850/1 року за о. Лятовського в сільській хаті, потім поставлено ліплені будинок, коло 1890 р. нову муровану школу. В ХХ стол. за Австрії школа була 4-класна з українською мовою навчання, за Польщі 6-класна утравківська.

На початку ХХ стол. такі селянські сини добували освіту в гімназії (здебільшого в Тернополі): Йосафат Демків, Панько Демків, Петро Кришталович, Іван Нароженський, Лука Петрович, Мандибух, двоє Кікавіч, троє Лукіяновичів, між ними письменник Денис Лукіянович.

За спонукою поворотця з Канади Фелька Кравця, в якого столілі аматорський гурток вже 1924 р. поставив "Невольника", засновано на початку 20-их рр. читальню "Просвіти", а в р. 1926 завдяки ситуаційній молоді поставлено мурований будинок читальні, після чого почало провітати організоване життя села. В партії будинку читальні працювала кооперативна крамниця.

З часів другої світової війни книжка про Городищию занутовляла таку трагічну подію в селі: на самий Новий Рік 1944 р. відділ німецької армії без найменших причин перевів на оболоні перед школою десятикування чоловіків. Розстріляно 23.

ПОСТОЛІВКА

Статистичні відомості про село Постолівку (Postolówka): Загальна поверхня 2061 га, (в тому числі 1210 лісової поміщиці), з того орного поля 1123. Число домів: 1921 р. — 258, 1931 — 316. Число населення: 1900 р. — 1664, 1910 — 1625, 1921 — 1225, 1931 — 1572. За австр. стат. 1900 р. і громади 870 гр. кат., 637 р. к., 66 мейс; в дворі 46 гр. к., 21 р. к., 24 мейс. Мова: в громаді 800 (!) укр., 770 (!) польс.; в дворі 38 (!) укр., 52 польс., 1 нем. Пошта — Городищию (3 км), заліз. станція Хоростків (14 км).

Село положене над річкою Гнізною, належало до маєтків Семінських-Левіцьких. Церква мурована, поставлена 1853 р. Школа за Австрії двокласна з українською мовою навчання, крім неї приватна польська "Товариства Школи Людовей", за Польщі 4-класна утравківська. Ніжких окремих відомостей про село ми не дістали.

РАКІВ КУТ

Статистичні відомості про село Раків Кут (Raków Kąt): Загальна поверхня 12274 га, (в тому числі 675 лісової поміщиці), з того орного поля 580 (панського лісу 549 га). Число домів: 1921 — 116, 1931 — 191. Число населення: 1900 р. — 940, 1910 — 955, 1921 — 770, 1931 — 917. За австр. стат. 1900 р. в громаді 577 гр. кат., 320 р. к., 18 мейс; на філіварку 6 р. кат., 19 мейс. Мова: в громаді 524 (!) укр., 385 польс. (!); на філіварку 25 польс.

Громада Раків Кут над річкою Гнізною належала до парохії Постолівки, з якого мала спільну церкву. Обидва села лучилися з собою безпосередньо.

Південний район

СУХОДІЛ

Статистичні відомості про село Суходіл (Suchodół): Загальна поверхня 1235 га, (в тому числі 320 лісової поміщиці), з того орного поля 1070. Число домів: 1921 р. — 144, 1931 — 265 (! польської колонізації). Число населення: 1900 р. — 1049, 1910 — 1117, 1921 — 970, 1931 — 1242 (! польська колонізація). За австр. стат. 1900 р. в громаді 710 гр. кат., 223 р. к., 5 мейс; в дворі 35 гр. кат., 39 р. к., 37 мейс. Мова: в громаді 634 (!) укр., 304 польс. (!); в дворі 33 укр., 78 польс. Пошта, заліз. станція і станція поліції — Гусятин (5 км).

Михайло Ломацький

СПОГАДИ ПРО РІДНЕ СЕЛО — СУХОДІЛ

В давніх часах були по цю й ту сторону Збруча великі ліси: простягалися від села Шидлівцях тен поза Гусятин. Росли в них вікові дуби, а між ними граби. Сагали ті ліси тен поза село Сидорів до місяця, де пізніше була побудована в суходолі дерев'яна капличка, а з неї церквочка. У давнину осіб був тут монах, "Божий чоловік"; він то й побудував капличку, а при ній хатчинку, в якій жив. Людських осель близько нього не було. Мало було тут і орного поля. Безконечні ліси, виняючи Гусятин, простягалися аж до села Чабарівки. З тих лісів залишилися лише малі кусячки: невеличкий ліс за

Сидоровом у бік Шидлівців, від Шидлівців ліс т. зв. Дубина, а понад Збруч Стінка в бік Гусятин, а далі Грабник. Більшу частину лісів витереблено, викорчувано й замінено в орне поле.

Крім лісів були в тих сторонах великі, рібні стави. Перший був у Чабарівці, другий за Чабарівкою в бік пізнішого села Суходолу, а далі ще один. За цими ставами на півден було, але вже геть пізніше, орне поле, зване "Межистав'я", а за ним знову кілька ставів. Ті стави лучили з собою два потоки, що перепливали даліше Сидорів і вливалися до Збруча.

Геть пізніше розкопано високі грєбли, воду із ставів вилучено, залишилися лише річки, а над ними зелені, широкі луки-сіножаті. Річки були колись рібні. Над ними виростали високі, грубі й кріслаті верби й лози. Вони надавали багато краси й примани, гніздилися там багато птаства.

Первісна людська оселя була там, де сьогодні поле-дан, "Межистав'я". Про це залишилися згадки-перекази; а крім того виорювано там часто різний череп'яний посуд, жіночі прикраси й господарське знаряддя. Шкода, що ніхто не переріс там розкопів.

За переказами колись напали несподівано на оселю Межистав'я татари. Оселю спалили, людей вимордували — врятувалося лише кількоро людей у шухарах над ставами. Врятувався теж один, найбагатший із усіх, Ропій, що жив подальше за ставами в придолинку, що й понині зветься "Ропієва долина". Цю долину оминув напад татарів.

Врятовані люди знайшли притулок у лісі при капличці, залишивши зруйноване Межистав'я. Вони то дали початок оселі, що й названо Суходолом. Була тут високоріччя, що спаладала до річки й ставу, не було тут мочарів, було сухо, тому й Суходіл. Навіть пізніше, коли постало тут село, не легко було дістатися до води, були лише три глибокі річчії.

Перші "суходільці" були: Хвали, Піхніч, Галібарди, Галиняки, Саски, Стуси, Шинькарики й Шигли. До них долучилися згодом і Ропії, що були тут найбагатшими господарями.

Колись Суходіл ховався в садах, а низом понад річками шуміли верби й зеленіли луги та сіножаті. Пізніше все змінилось, посіріло й почорніло. Садки замінено на городи, верби вирубано, сіножаті розорано. Зникла й барвіста, домашнього виробу одяга наших селян.

Після загарбання Поділля поляками заповіс усісі й лани, де нині Суходіл, Сидорів, Шидлівці, поза Гусятин і Вільхівців, польський магнат Каліновський. Він побудував для себе замок у Сидорові. Коли рід Каліновських вимер, їх двір-філярки діставався дорогою купна в руки "добробєвичам": Сидорів — Пайгертам, Гусятин та Вільхівців — Голуховським, Суходіл — Кориткам. До Коритків належав ще й філярков у присілку Троянівці. Двір у Суходолі знаходився за річкою, на південь від села.

Діличі спроваджували для себе "формалів" із Польщі. Було їх трохи й у Суходолі, але вони скоро зукрайнізувалися, забули й свою мову, залишивши за собою тільки римо-католицький обряд.

Із хвилиною знесення панщини громада дуже потерпіла: діличі загарбав для себе громадське пасовисько-толоку, що простягалася від села аж по чабарівські поля. Селяни не мали вже де винасати свою худобу. Діличі замінив ту толоку в орний, урожайний лан, що даліше носив назву "Толока". Інші лани мали назви: Межистав'я, Горішні й Долішні Гонь, в Ліпах, за Дрогомирським, від Сидорова й до Долиною.

Двір став розсадником розпустити й деморалізації. Його старий власник Коритко забрав від одного селянина молоду жінку на полюбовництво для себе, вона мала від нього трьох синів, що були хрищені в нашій церкві на рахунок й шлюбного чоловіка. Діличі обдурявав її кільканадцятьма моргами поля й вибудував для неї серед сата хату й господарські будинки. Найстаршому з її синів дав у вжиткування філярков у Троянівці, другого оженив із багачкою в Сидорові, третій наймолодший залишився на господарстві при матері. Всі три держалися нашої віри й відвідували наші церкви.

Шлюбний син старого Коритка був незвичайно гордий, вести господарство не вмів. Шодітя виїжджав за кордон за позичені гроші. Згодом дав в оренду двір двом гусятинським жидом, торгівцям яйцями. Сам осів у Кракові, лише часом відвідував Суходіл. Його син після першої світової війни хотів завести модерне господарство з різними машинами й задовжив двір так, що мусів усе поле, в Суходолі й на Троянівці, розпарцелювати за допомогою банку у Львові. Сам забрався до Глини. З парцелі наші суходільські селяни нічого не скористали. Землі продано латинникам із Сидорова та Чабарівки, а головно "мазурам"-колоністам.

Стара церква в Суходолі, добудована до давньої капличці, була довга, але вузька. Вітар стояв у давній капличці, престіл та іконастас, і були старі ікони. Дмитирієм, казали, називався старий монах-пустельник, на св. Дмитрія відбувався тут храм-празник. У давнину померлих ховали довкола церкви. Коли село розрослося, побудовано недалеко церкви парохіальні будинки, мешкальний дім, столулу й стайні, осів тут парох. Усі будинки були покриті соломомою. Як церква, так і дзвіниця були дерев'яні, а на дзвіниці вмишалося шість дзвонів, незвичайно милозвучних. Їх голос — це була музика, мало хто вмів заграги на них. Їх забрано в часі першої світової війни. Все село плакало за ними.

Старовинну, дерев'яну церкву розібрали, а на її місці побудовано (1909 р.) нову, муровану церкву. Парохи-священники не засиджувалися довго в Суходолі: суходільська парохія належала до "бідних", парох мав усього сорок вісім моргів поля. До парохії належали ще й два присілки-селища: Троянівка і Боднарівка над Збручем. Тільки двох парохів померло тут. Ще найдовше парохом був о. Іван Ульяновський; коли ж він перенісся в бучацький повіт, то по ньому парохі змінювалися тут шокілька літ.

Латинники належали до польської парохії в Сидорові, туди й ходили брати шлюбні, там їх хоронено по смерті. Шойно за Польщі переіменювали один будинок із розпарцельованого двора на костел, до якого приїжджав у неділі священник із Сидорова.

Довший час по знесенні панщини не було в Суходолі школи, побудовано її геть пізніше з сирієї цегли, покрито соломою. Машенька була шкільна зала, скромне приміщення для вчителя. Спочатку були тут учителі українці, пізніше поляки, які, однак, говорили до дітей українською мовою, польонізаторства не вели. Мовою навчання була українська мова. Інакше стало за Польщі. Побудовано велику муровану школу зараз за церквою, заведено польську мову навчання. Учителями настали поляки-шовіністи, що намагалися польонізувати дітей.

Селяни займалися виключно рільництвом, у селі був лише один швець і один коваль. У селі було багато малоземельних селян, що допомагали собі заробітками на панських ланах; самовистачальних було дуже мало. Із Суходолу люди не виїжджали, було тільки два випадки еміграції за море. Матеріальна скрута малоземельних настала з хвилиною розпарцелювання дівських земель між колоністів: як не стало ланів, не було де заробити збіжжя на прожиток.

Першу читальню заснував у Суходолі парох І. Ульяновський. Була це читальня ім. Качковського. Священик був москвофільський переконаний, але москвофільства не поширяв. Селяни радо вступали в члени читальні, що містилася в приватній хаті, передусім тому, що священик учив їх у читальні і мав гарний голос, а вони любили дуже спів; священик учив їх у читальні співати. Опісля читальню Качковського замінив читальню "Просвіти".

Шойно по першій війні побудували суходільці дім читальні "Просвіти". За австрійських часів стояла в середині села велика корчма, яку орендував у дідича жид Лейбшиц. Ту корчму зліквідовано, а на її місці поляки збудували великий "Дом Людови". Тоді суходільські українці збудували за польським домом свій дім, де приміщувалася кооператива й читальня "Просвіти" з великою залезою із сценою. Там улаштувано театральні вистави, концерти, а молодь сходилася на танці й співи. Крім театрального й хорového був і самоосвітній гурток, при читальні була й бібліотека, молодь радо й багато читала. Із газет найбільше читали "Свободу" і "Народну Справу", потаємно читали й "Сурму". При виборах не було хунівства, всі голосували на кандидата українця, за виїняток малого числа латинників, що віддавали свої голоси на польських кандидатів. Це більше справа змінилася на польську користь, коли з'явилися комуністи. За Польщі поляки заснували "Стісельща".

Національне усвідомлення приходило більше самочинно й стихійно. Чим більший був національний гніт, тим більший був відпір. Можна сміло сказати, що самі поляки спричинювали національне усвідомлення наших селян і формували їх політично-дійний світогляд.

До середніх шкіл вислали були селяни Суходолу лише трьох хлопців: один тільки закінчив високу школу і був директором банку, другий після закінчення гімназії помер, третій був народним учителем.

Стародавня дуже гарна народна одяга пропала з початком XX століття.

Коли сьогодні лину думками в різні сторони, бачу їх передусім очима серця й душі, бачу всіх колишніх знайомих, бачу й чую старого "нанашка" Василя Саску, "русина-вовка" з ордерами за хоробрість у 1866 р. біля Кенігсберга-Салово, чую його розповіді, бачу, як, похиливши голову, закінчує оповідання сумною співанкою:

"Гей, як собі нагадаю мої давні літа,

Сльози очі заливають, що не бачу світа."

А йому вторує сивоноголий Шинькарник, музикант на все село:

"Та як собі нагадаю молоді літа,

Болить мене головонька, що не бачу світа."

Все давнє ношу в пам'яті, а старі очі плачуть не лише за самою молодістю, але й за ланами, завітаними червоними маками й синіми волошками, та й за дугами зеленими, та й за вербами над річками, а хоч сльози очі заливають, я їх бачу й бачитиму в хвилині смерті на чужині...

Німеччина, 1963 рік.

Від Редакції. Автор спогаду, Михайло Ломашський народився 23 листопада 1886 р. в Суходолі, до народної школи ходив у Гусятині (5 км). У листі до голови Ділового Комітету Земляків пише про себе: "Брия осінніми болотами, бродячи глибокими сітими. Іноді доводилося стрічатися з вовками, що переходили Збруч із дубового лісу з «російської» Поділля". Опісля почав науку в Учительській Семінарії в Тернополі, покинув у Залишках 1906 р., але посади на Поділлі не дістав, бо, як пише, "я був завжди «неспокоїним духом», а цього не терпіла влада." Вчительську посаду вдалось йому отримати в Святинині, де ближче познайомився із Стефанюком. Але 1913 р. шкільна влада перекинула його в карпатську закутину, до гуцульського села Голови, косівського повіту, над Черемошем. У часі другої війни стратив сина: розстріляли його гітлерівці. На еміграції залишився самотній у Німеччині. "Живу — писав, — на жербашках, швабським хлібі, на ласці тих, що розстріляли мені сина". Помер 24 жовтня 1968 р. у Фройденштадті.

Згадуючи своє довготривале перебування на Гуцульщині, написав багато нарисує та оповідань про гуцулів, як "Верховино, світку ти наш", част. I — 1956, II — 1960. "З Гуцульщини" — 1955, "Країна чарів і краси" — 1959, "Бескидом зеленим" — 1962, "Заворожений світ" — I, 1965, II, 1966 та інші. Про свої різні сторони написав: "Поділля. Спомини з молодих літ" — 1968.

Початок нових спогадів про різне село приоздоблений письменницькою уявою, спогади про пережиті автором події мають реальну основу.

На наші листові звернення автор дав ще декілька спогадів із своєї молодости. На наші питання про різні страйки в 1902 р. М. Ломашський, що був у тому часі 16-літнім юнаком, відказує в листі: "У страйковій акції брали активну участь майже всі студенти й учні середніх шкіл. Усіх опанувала була

страйкова гарячка. Ми читали селянам газети, в яких було дуже багато про страйки в різних околицях Поділля, чим загартали й захоочували слухачів до страйкового зав'язання й витривалості, хоч на селян натискали жандарми і спроводжене військо. І селяни держалися, не давали застрашити й стероризувати себе, хоч тисячі було арештованих. Велика заслуга молоді була в тому, що майже ніде не було страйколомів, а як трапився, то не минала його кара."

На наш запит про кольтортаж революційної літератури до Росії в 1905 р. через Збруч ми дістали в листі такі спогади: "Кольптортажі передусім видання РУП, а саме газети Гасло та Селянин, також брошури «Похід князя Оболенського — на голодних селян» або революційні оповідання Винниченка, що підписувався Деле. У Шидлівних керував пачкуванням нелегальної літератури Омелян Темницький, у Гусятині, де був над Збручем діє Стінка, а Збруч розливався широко по кам'яній плиті, так що вола сягала тільки по коліна, тут то вже я займався «пачкарством». «Пачкувати» не було тяжко, ні небезпечно. У випадку потреби треба було дати пограничному солдатові — а стояли тут скрізь самі родючі москалі з глибини Росії — плісину австрійської горілки, і тоді вже «валія», куди хочеш, неси, що маєш. Одного разу удалось було мені завести бібулу аж до Проскурова без пригоду. А знову раз у часі ферії прийшли були до мене по «бібулу» два студенти, здається, з Кам'яця Подільського були. Один говорив трохи українською мовою, другий «тільки ла-русськи». Він переконував мене, що «вєлікарус, маларус і беларус — єто фєсьо равно, ані ж фєсьо русськє». По українські газети й книжки приїхав, бо він революціонер, а бібула для мужиків, які ще не знають «харащо русскаво язика». Він потім, як мене повідомлено, видав у руки поліції свого товариша з бібулою, за що отримав 25 рублів. Так, було й таке..."

СИДОРІВ

Статистичні відомості про село Сидорів (польська назва Sidorów): Загальна поверхня 2571 га, (в тому числі 1378 двірської власності), з того орного поля 1958. Число домів: 1921 р. — 396, 1931 — 449. Число населення: 1900 р. — 2030, 1910 — 2087, 1921 — 2005, 1931 — 2143. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1128 гр. кат., 673 р. ж., 60 моїс; у дворі 74 гр. кат., 82 р. ж., 13 моїс. Мова: в громаді 919 (!) укр., 942 (!) поль.; в дворі 0 (!) укр., 168 (!) поль., 1 нім. Пошта і заліз. ст. Гусятин (9 км), за Польщі станція поліції в селі.

Село мало вигляд гуртової оселі неправильного багатокутника, положе на горбі, головню на правому березі місцевої річки. Від Збруча село відмежоване горою, порослою лісом, і тільки одним кінем зближається до Збруча в місті, де річка вливається до нього; це місце називається «Козацький брід». Тут є досить вигідна переправа, з якої користали не тільки в давнині, але і під час першої світової війни, бо деінде яр Збруча має високі, скелісті береги.

На території села були копальні глини та великі каменоломні.

В давніших століттях Сидорів був містом; було тоді 3 церкви і костел з кляштором Домініканів, а також сильно укріплений замок, збудований польським гетьманом польним Маршином Калиновським, що 1648 р. попар у козацький полон під Корсунем, а згинув у битві під Батою. Цей замок був

збудований турками 1657 р., описав же раз відбудований. Руїни замку на високій скелі, оточеній долиною, що нею перепливає річка, збереглися в дотепні добрим стані. Колись уся долина творила озеро, отже замок стояв на острові, що тільки вузьким, скелістим помостом сполучався з покритою лісом горою. З давніх часів залишилися були шведські та німецькі прізвища.

Частини села і прізвища: Вігін, Безодня, Слобідка, Цегольня. Найчастіші прізвища в селі: Король, Шкляр, Троян, Пушкаренько, Вівчарик, Сировий, Шарган, Каракуля.

В селі була стара мурована церква з 1826 р. Різдва Пр. Д. Марії та дерев'яна стара дзвіниця. Село мало свого священика. Метрики сягали 1783 р. Релігійні організації: Братства церковні, Апостольство молитви, Братство теврестости.

В селі за Австрії були дві школи, українська і польська, за Польщі одна, утрав'єстична.

В селі був великий мурований Народний Дім з театральною залю, де містилися народні установи: читальня "Просвіти", кооперативна крамниця. За Австрії існували теж пожежні та руханкові товариства. За Польщі установлено прикордонну зону КОП; тоді політичну організацію зовсім припинено, а культурно-економічну обмежено. Бували арешти. Під час другої війни діяло підпілля.

Усвідомлення села почалося за Австрії, а до розвитку організованого життя причинилася близькість центру в Гусятині. До вищих шкіл перший у селі послав своїх чотирьох синів місцевий дяк Троян, а згодом деякі селяни. 3-поміж братів Троянів відомий особливо політичний діяч адвокат д-р Корнило, що був вибраний сенатором.

Тенденція польонізації почалася з дуже давніх часів. Село було осідком римо-кат. парохії, в селі був костел з кляштором, побудований 1725 р., існувала теж польська заборонка щ з австрійських часів. Коло 1600 р. Сидорів був столицею ключа магнатів Калиновських, при кім XVIII стол. село перейшло до Бєльських, потім Мйончинських, Коритовських, в 40-вих роках XIX стол. належало до Пайєртів, що були його власниками до часів другої світової війни і мешкали там. Крім двора в Сидоріві були філярки Безодня, Мазарівка, Слобідка, Цегольня. Польські колоністи жили з давніх часів; після першої війни розпарцшовано коло 600 моргів поля, спершу без різниці, описали тільки між поляків. За Австрії латиниці говорили українською мовою, за Польщі — польською. За Австрії відносини між обома

Д-р Корнило Троян (1885-1959), уродженець Сидорова сенатор, обраний 1928 р.

група населення були приязні, за Польщі ворожі. В селі був "Дом людини" і "Кульм рольніче".

В давніших часах існувала кормча, в останніх її не було. В селі був млин і гуральня. Селяни займалися різнитвом; поширена була культивация тюпюну, зокрема шляхетних сорт. Із ремісників були ковалі, мулярі, столяри, теляри, шевці та ткачі. В селі жили також багаті селяни. Небагато людей емігрувало до Канади.

Народний одяг не зберігся.

Відомості подав проф. Тадей Роткович.

Надзбручанські села: Шидлівці, Зелена, (Босири, Кошобичики), Сокириці.

ШИДЛІВЦІ

Статистичні відомості про село Шидлівці (Szydłowiec): Загальна поверхня 468 га, (в тому числі 346 двірської посполтості, з того одного поля 312. Число дома: 1921 178, 1931 — 217. Число населення: 1900 р. — 1214, 1910 1247, 1921 — 862 (1), 1931 — 901. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 901 гр. кат., 207 р. к., 27 мейс.; в дворі 11 гр. к., 64 р. к., 4 мейс.; в громаді 893 укр., 239 польс.; в дворі 6 укр., 70 польс., 1 нем. Понят і залізні ст. Гусєтин (9 км).

Село Шидлівці лежить по обох боках Збруча, більша його частина на західному, правому березі ріки, що з 1772 р. належала до Австрії, по першій світовій війні до Польщі. Правобережні Шидлівці тягнулися ланцюгом одного вулицею до середини села, а від церкви на північ ділилися на дві паралельні вулиці. Підвищення терену починається за селом на захід від річки.

Один горб над селом називався "Лиса Гора", де, за народним повір'ям, всі відьми збираються на своє асє в означене своє свято. Там вони виконують різні герці, головню на кощобах. У той жеде усі корови в селі не припускають молока. Другий горб називається "Стінка", третій "Рахманський монастир". Тут, за народним повір'ям, стояв монастир, що колись під час богослуження на Великдень запався під землю з усіма присутніми. В тому місці знаходилися три кам'яні хрести, викуті з величезних блоків, що вже до трьох четвертин застрягли були в землю.

На одних гонах поля помітне широче, округле піднесення поверхні землі, приблизно 30 м у промірі. Цю смугу землі населення називало "На могилі". Лису село не мало, його зрубуно і перемінено на поле.

Правобережне село займало незвичайно малий простір: тут селяни не мали піль, тільки менші, ці більші городи. Всі поля, коло 1000 десятин, лежали на східному березі Збруча; отже по першій поділі Польщі залишилися під Польщею, по другім (1793 р.) опинилися під царською Росією. Власники піль мали право, загарантоване російською та австрійською державою, їх поля обробляти і ілюди з них привозити до своїх домів, подолоних в австрійській державі. Податки від ґрунтів платили в російським податковим уряді в Кам'яні на Поділлі. На річці Збручі стояв мішній дерев'яний міст, що

з російського боку кінчався сильною дерев'яною брамою. Ця брама починалася по заході сонця на залізний замок, а ключі від неї збирала російська прикордонна варта. По російському боці ця варта була військова, по австрійським стояла т. зв. "скарбова сторожа", або коротко "фінанси". Мостом переходили ці перізиди мали право тільки місцеві люди, тільки вельї, і тільки з кінями для обрібки поля; худоби чи овечь не вільно було перевозити. Також гостро було заборонено перевозити речі, що не належали до обрібки поля. Люди, переїжджаючи на російську територію, підлядали контролеві російської прикордонної варти, вертаючись, австрійському контролеві. Більший рух мостом тривав особливо від ранньої весни до пізньої осені. На провесні часом розбирали міст перед небезпечною повені, бо Збруч розливався іноді широко в деяких місцях. Всі жителі мусіли мати папшорти, видавані австрійською владою. З тою метою вийт діставав друковані бланкети з відповідним kwestіонарем, громадський писар винював його, Староство підписувало, а описля ще російська прикордонна влада затверджувала. Від літей до 12 року життя не вимагали папшортів.

Найчастіші прізвища селян були: Кузик, Шевчук, Зеленський, Дубинський. Деяка частина Дубинських була римо-католицького обряду.

На території села були каменоломні; того доброякісного каменю люди вживали на будову фундаментів, інколи й цілих будинків, житлових і господарських.

Церква в Шидлівцях побудована в давніх часах також із каменю, видобутого на території села. Це дуже міцна й тривка будова: стін її на півтора метра товсті. Біля неї злізниця такої самої міцної будови.

За австрійських часів костела в селі не було. Але за Польщі побудовано костел на площі, де були станиці жандармерії і прикордонної сторожі, що стояли побіч себе. До костела приїздили священники із сусіднього села. За Австрії все населення, отже й латинники, говорили українською мовою. За Польщі деякі латинники почали вживати польської мови, принаймні на прилюдних місцях.

З українських священників найглибше в пам'яті села та околиці записався о. Микола Темницький (1847-1921), що був парохом Шидлівців до р. 1906. Цей ерзаквий священник визначився як духовий провідник і виховник на полі релігійнім і народнім, зокрема як захисник селян перед несправдливою. Відомий він був на ширшому терені як визначний проповідник, промовець на зборах і вічах, політичний організатор повіту, автор цінних статей у Романчуковій "Батьківщині", опися у львівській "Свободі" та "Ділі". З його двох синів, що діли в часі різних страйків, старший Володимир під час виборів 1911 р. був кандидатом на посла до парламенту на гусєтинський повіт від української соціалдемократичної партії; в початках війни був співробітником Союзу Визволення України, в часі революції міністром закордонних справ Української Народної Республіки в кабінеті Б. Мартоса. Молодший син Омелья, визначний промовець і організатор, 1915 р. вивезений царською владою на Сибір, у часі революції був редактором українського ополчення і заступником голови Миської Ради в Оссєї, де помер 1918 р.

В самих Шидлівцях 1902 р. проголошено було також рілльничий страйк, але власники невеликого фільварку Стравінські негайно підвищили платню за живо.

Опісля, ще перед першою війною, вдова Генрика Стравінська розпарцелювала все своє поле між місцевих селян. Поле розділював комітет, вибраний селянами. На кожну родину припало по два морги, що по війні залишилися їх єдиним маєтком.

Двокласна школа в Шидлівцях існувала, мабуть, з 70-их рр. XIX стол. При кінці того століття вчила там учителька полька Мальвіна Бургтара. Але раніше того, і пізніше вчили українці, з яких найкращим педагогом і громадянином був Захарій Малис. Його заходами засновано в селі читальню "Просвіти", при читальні крамницю споживчих товарів, аматорський гурток і дитячий церковний хор. Він теж заохочував учнів підготовлятися до продовжування науки в середніх школах і організував підготовчий курс. Із цього курсу пішли до вищих шкіл і покінчили їх: Никифор Онішук, що зловбу ступінь доктора прав і працював у канцелярії д-ра Коса Левинського; під час війни і по війні він перебував на Україні, де його 1936 р. більшовики звідували. Олександр Зеленецький до другої війни був адвокатом у Копичинцях. Тадей Онішук був учителем у надвір'янському повіті, Теодор Кузик на Волині, Григор Стахів у гусятинському і бучацькому повітах. Півся 3. Малис в Шидлівцях працювали ще визначні вчителі Тимотей Перейма і Онуфрій Остапчук.

В селі за Австрії були дві жидівські корчми, а взагалі жило 7 жидівських родин. По першій війні вони виїхали з села. В селі існував турбінний млин, власність ділчач. З ремісників були шевці та майстри сільських будинків, а також нечисленні кравці чоловічого одягу.

Перед першою війною дехто в селі займався контрабандою. Т. зв. "пачкарі" переносили нелегально до Росії ті товари, що в Австрії були дешевші, а приносили з Росії те, що в Австрії було дорожче. Ця контрабанда відбувалася не офіційним мостом, але бродами в місцях, де ріка була мілка.

Але Шидлівці були також одним із найважливіших центрів кольпортажу революційної літератури до Росії, особливо коло 1905 р., в часі і після програної війни з Японією, очевидно також бродом. По обох боках кордону були організовані підпільні кольпортажні агенції, що мали взаємний контакт. Через ті агенції тилка революційна література до Росії, натомість із Росії численні гурти утікачів, особливо жидівських, що рятувалися перед чорносотеними погромами. З-поміж них і їх наслідків виїхали в ЗСА і Канаді багаті-мільйонери, або політичні потентати, що мали і мають вплив на американську, а то й світову політику. Про долю українських селян, що допомогли їм видобутися на волю, вони прибували.

Перша світова війна була катастрофою для села. В часі воєнних дій шде село вигоріло за винятком 7 загород. Багато господарств по війні вже більше не відбудовано, а їх власники поділися на емігрантів до Канади і ЗСА, частинно до тих сіл, де не були деї вигляди на купно поля з парцеляції.

Вище подана статистика вказує на великий убуток числа населення. Бо другим величезним ударом для села, що спричинив руйну селян, була втрата всього поля на лівому боці Збруча без будь-якого відшкодування. Більшовики шільно закрили кордон і сконфіскували всі поля, основне майно правобережних Шидлівців.

За Польщі існувала в селі кооператива як продовження передвоєнної крамниці при читальні "Просвіти". Інших організацій не було, головню через перешкоди влади в прикордонній смузі. Зате були польські організації: стшелнь і "Кулко ролньчї". За Польщі змінюва теж ґрунтово одяг селян, що з стародавнього народного перейшов на міщанський.

По другій війні більшовики об'єднали обі частини Шидлівців в одну адміністраційну одиницю.

Відомості подав уродженець села Григор Стахів.

Від Редації. Григор Стахів, родж. 1885 р., довголітній учитель у селах копичинського повіту (Копишівці, Оришківці), опісля бучацького, живе тепер у Вінніпеї.

ЗЕЛЕНА

Статистичні відомості про село Зелена (Zielona): Загальна поверхня 315 га, (в тому числі 149 дільської посілості), з того орного поля 226. Число ланок: 1921 — 115, 1931 — 111. Число населення: 1900 р. — 722, 1910 — 687, 1921 — 482 (1), 1931 — 528. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 651 гр. кат., 6 р. ж., 12 мов.; у дворі 23 к. ж., 17 р. ж., 11 мов.; 2 шви. Мова: в громаді 650 укр., 15 поль. (бракує до рахуку 4 особи !); у дворі 15 укр., 32 поль. (бракує 6 осіб).

Невелике село в ярі Збруча — ланцюгова оселя в формі підкови, зумовлений закрутом ріки. На території села не було лісу. На східному боці Збруча, оподаль від ріки лежало теж невелике село Слобідка Зелена.

Частини села: коло моста, з-за церкви. Назви горбів і піль: під стінкою, на лузі, у кривці, на ланках, у дубниках. "У кривці" були скелі, з яких зимою чоловіки лупали камінь.

В селі була дуже стара дерев'яна церква; село належало до парохії в Шидлівцях, кули дорогою було 8 км, в повітряній лінії через село Збруча всього 2 і пів км. Костела в селі не було. В школі вчили вчителі поляки. Деякі селяни посилали дітей на науку до "Рідної Школи" в Копичинцях і до гімназії "Рідної Школи" в Чорткові.

В селі ніхто не говорив польською мовою крім учителів, панів у дворі і членів КОП (Korpus ochrony pogranicznej).

Населення було малоземельне, тому багато людей виїмїгувало до Канади.

В селі не було корчми. Була читальня "Просвіти" і кооператива, приміщені в будинку, побудованім по війні. В читальні була бібліотека. Крім того існувало тов. "Дуг", відбиванкова дружина і театральний гурток; за того існувало тов. "Дуг", відбиванкова дружина і театральний гурток; за того існувало тов.

Польщі діяло теж підпілля. В часі після голоду на Україні перейшла була вночі група повстанців на західний берег Збруча. За большевиків у рр. 1939-41 були арешти молоді.

Народний одяг не зберігся.

Інформації подав Іван Іванчишин.

БОСИРИ

Статистичні відомості про село **Босири** (Возути). Загальна поверхня 728 га, (в тому числі 271 дівірської посідлості), з того орного поля 629. Число домог: 1921 р. — 161, 1931 — 165. Число населення: 1900 р. — 836, 1910 — 836, 1921 — 681, 1931 — 745. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 609 гр. кат., 152 р. к., 29 мов; на фільм: 7 гр. к., 16 р. к., 23 мов. Мова в громаді 600 укр., 190 поль.; на фільм: 7 укр., 39 поль. Поніта Кошобиничин, заліз. ст. Скала (10 км), стан. поліції в Кошобиничках.

Село, положене на підвищеному терені, 3 км на захід від Збруча, простягається стьожиною з заходу на схід у видолину на лівому боці потічка, що вливається до більшого потоку, а з ним до Збруча в околиці села Збрызів. Саме село невелике, але становило центр парохії, до якої входили Кошобинички, Сокиринці над Збручем і сільце Дубівка, приналежне до борішівського повіту (разом до 3.000 душ гр. кат.).

Парохом тих сіл від 1893 р. до своєї смерті (1935 р.) був невідомий діяч повітової о. Северин Матковський (пор. вступної статті: повітові діячі). Прийшов на парохію в часі епідемії холери, що саме тоді з Росії перенеслася була в прикордонні села. Хоч від цієї пошести помер був його попередник, о. Мацієвський, новий парох із нараженням життя зразу щиро зацікавився своєю паствою. Згодом заходами о. Матковського побудовано в Босирах муровану церкву (1906 р.), а коли в часі першої світової війни бої пошкодили її, відновлено 1922 р. В часі війни зруйновано було теж парохіяльний дім.

На початку своєї діяльності о. Матковський розпочав боротьбу з поширенням в околиці п'янством, що нищило матеріально наріз. Згодом на місці колишньої корчми селяни побудували гарний дім для своєї кооперативи з просторою театральною залю.

Село належало спершу до дрібн графів Козьбродзьких, яких більший фільварок знаходився в сусідніх Кошобиничках, але згодом фільварок перейшов у життєвські руки; перед першою війною власник розпродав поля (коло 200 моргів) місцевим селянам за старанням о. Матковського, що подав теж про кредити для них. Дівірський дім о. Матковський дарував на читальню "Провітні".

Читальня "Провітні" розвивалася зразково вже на початку століття, при ній існувала теж кооперативна крамниця і товариство "Сокіл". По першій війні розвинула діяльність споживча та кредитова кооператива, а також тов. "Дуг". Селяни, перші в повіті, купили кооперативу сіналку. По першій війні двох селян побудували моторовий водяний млин.

За австрійських часів село здобуло собі славу ще й тим, що впродовж кільканадцятих літ селяни не віддавали ні одної справи до суду, бо з усіма спірними справами зверталися до свого параха і він розсуджував їх, що Найвищий Суд у Відні відзначив окремим письмом, а на пам'ятку поставлено було в селі таблицю з тим відзначенням.

Школа в Босирах двокласна, за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі утравквистична.

За спонукою о. Матковського селяни перед першою війною почали були посилати своїх синів до українських середніх шкіл. Двох учнів згинувло в часі війни в рядах Січових Стрільців, інші перервали науку з вибухом війни. Закінчив студії тільки Микола Кінасенчик, що був гімназійним учителем, та син дяка Малика, лікар у Львові.

За Польщі декілька юнаків належали до УВО. По приході большевиків, на початку другої світової війни органи НКВД арештували їх, вивезли і помордували в Умані.

Відомості подав Антін Слободян

КОШОБИНЧИКИ

Статистичні відомості про село **Кошобинички** (польська назва *Kosobierzuki*). Загальна поверхня 1702 га, (в тому числі 811 дівірської посідлості), з того орного поля 1325. Число домог: 1921 р. — 281, 1931 — 287. Число населення: 1900 р. — 1367, 1910 — 1409, 1921 — 1264, 1931 — 1331. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 1015 гр. кат., 198 р. к., 86 мов; в двори 30 т. к., 24 р. к., 14 мов. Мова в громаді 998 укр., 301 поль.; в двори 27 укр., 41 поль. Поніта в селі, станція поліції теж, заліз. ст. Гусятин (17 км.).

Село Кошобинички, положене над потоком, що випливає на полях між Чорнокинями і Васильковом, та його допливами, має приблизно форму кола з численними розгалуженнями вулиць. Цей потік пливе далі на півд. схід границею села Босир поза гору Кемпа і вливається до Збруча.

Село Кошобинички — найбільше з трьох сіл, що творили парохію з осліком — Босирах. Проте в Кошобиничках була тільки мала дерев'яна церквочка, отже селяни ходили 3 км до матірньої церкви в Босирах. Для невеликого числа латинників побудовано малий костел, що належав до польської парохії в Лосці. Над полонізацією села наполегливо працював ще за Австрії місцевий учитель-польк Гончарик, якого притіснило зраджувало його українське походження. Школа була трикласна, утравквистична.

В селі був великий фільварок графа Козьбродзького; служба того фільварку та місцеві шинкарі деморалізували село. Зокрема один власник шинку інтригами підірвав довіру до провідних селян, з яких деякі, розпанившись, відходили від громадської роботи.

Акцію проти п'янства та над освідченням села провадив парох о. Матковський. У селі перед першою війною побудовано гарний будинок

читальні "Просвіти" із цегли. За Австрії працювало тов. "Сін" та інші товариства. Перед другою війною розвивалася також споживча і кредитова кооперація.

Заходами о. Матковського перед першою війною декілька селян висладо синів до середніх шкіл, але війна перешкодила їм покінчити науку. Студії закінчив тільки син дяка Колодубський, що перейшов опісля за Збруч, був деякий час секретарем ком. партії в Кам'янці на Поділлі, згодом автокефальним священником і згинув на Наддніпрянщині.

На захід від села стояла висока могила, а коло неї менша, мабуть, ранішого походження, вже розорана, т. зв. "Розбита могила", де знаходили чимало старих ганчарських черепків, кременіного знаряддя тощо. З неї видно подібну могилу далеко за Збручем.

Інформації подав Антін Слободян.

СОКИРИНЦІ

Статистичні відомості про село Сокиринці (польська назва *Siekierzycze*): Загальна поверхня 1090 га, (в тому числі 716 двірської власності), з того орного поля 846. Число домог: 1921 р. 137, 1931 — 161. Число населення: 1900 р. 801, 1910 870, 1921 — 669, 1931 — 793. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 623 гр. кат., 48 р. кат., 30 мейс.; на полях: 22 гр. кат., 49 р. кат., 29 мейс. Мова: в громаді 622 укр., 79 польсь.; на полях: 16 укр., 84 польсь.

Село тягнеться довгою на 5 км стрічкою здовж ріки Збруча в два ряди забудованих; до річки простягаються городи. Село перетинають три долини: Козакова, Чернійова і Рошівова. За річкою лежало також велике село Сокиринці, більше сконцентроване довгою. До 1772 р. була села становили одну цілість. За царських часів у лівобережні Сокиринціх стояла велика церква з шибустою банею, в правобережніх невелика дерев'яна церква з дерев'яною дзвіницею; така сама дерев'яна дзвіниця була і на лівому березі. Коли відправлялася Служба Божа, обидва хори співали разом. Часто на тім самім броді святили воду на Йордан; коли щогобічна процесія прийшла раніше над річку, потойбічна кланялася їй.

На південь від села над Збручем на скелястому горбі "Кемпа" знаходили багато кременіних скалок; під тим горбом на панському лані, називаним "Городиска", виорювано черепки примітивної форми. При будові читальні під верстовою глини на 10 м викопано бивень мамута, доволі посичений, отже уживаний, мабуть, як ковалю при обробці кременіного знаряддя, також кременіний серп тощо. Інсп. Рев. Союзу Кієдра передав знахідку до Укр. Нац. Музею у Львові. Далеко за селом існували каменоломні.

На захід здовж села тягнувся панський діл і панські лани, а за ними на 6 км від села селянські поля. Власником мاستку був граф Голуховський із Скали. Зараз по першій війні наші селяни купили приблизно 150 моргів дальшого поля, решту фільварку орендували вські вискошки.

Селяни обробляли багато кукурудзи і фасолі, а головний прибуток мали з культивування тютюну. Перед першою війною вийшли на заробітки до "Прусу", а також до Канади, здебільшого сезонно. Але три родини, що їх дочки вийшли були заміж за російських пограничників, емігрували в глибоку Росію, у В'ятську та Тульську губернію. За продане поле купили там удес'ятеро стільки. Проте з одної родини чоловік, поволівши, з туги за рідними вернувся до села. Декілька бідніших дівчат вийшли заміж за потойбічних хлопців, а ніхто з щогобічних хлопців не оженився з закордонною дівчиною.

Як в інших прикордонних селах, так і в Сокиринцях чимало людей займалося контрабандою ("шмуглярі"). З Австрії до Росії перевозили потайки особливо горілку та залізні вироби (напр., пильники), з Росії до Австрії — сіль і тютюн. Хоч і за польської окупації контрабанда була поширена, ніхто на ній не доробився: в скринях залишилися тільки безваріантні паперові "катеринки".

Селяни були малоземельні; найбагатший мав 14 моргів поля, але й він поділив їх між 5 своїх дітей.

На терені села були казарми КОП-у ("Корпус Охрони Пограниччя"), що складалася з поляків із західної Польщі. Поза своїми обов'язками береження хордону КОП займався польонізацією, але з мінімальними результатами. Впродовж 17-літнього існування тільки 3 найбідніші і морально маловарті дівчата вийшли заміж за польських вояків, а дві за польських поліцаїв. Прикордонні "шмуглярі" деморалізували вояків КОП-у: завдяки легкому зарбівку вони віддавалися п'янству, стаючи предметом насміху та погорди в очах місцевих селян.

В селі не було ні одної родини латинського обряду в цілому, а мішани подружжя говорили виключно українською мовою. Місцеві латинники в усіх справах (вибори, плебейти, кооперація тощо) йшли разом з українцями.

До першої світової війни було в селі 6 жидівських родин; тільки одна з них займалася різнитвом, інші мали крамнички, дві з них продавали горілку. Наприкінці залишилися тільки родина рілників та фактора місцевого орендаря фільварку. До першої війни була теж одна невеличка крамничка нежидівська, а дві спроби створення кооперативних крамниць не вдалися.

Найчастіші прізвища селян: Перевізники, Прокопові, Коломії.

Вже на початку століття Сокиринці належали до найсвідоміших сіл, у часі віцевої акції за загальним голосуванням до австрійського парламенту прислано до села карний відділ малярів (кілько сотні вояків); але село не дуже потерпіло, а не тільки завдяки тому, що в відділі було багато вояків-українців із Закарпаття. Як пам'ятку по собі залишили гуцульський танець "аркан", що його з того часу танцювали в селі.

До усвідомлення села та поборення найбільшого лиха, п'янства, причинився передусім парох, о. Северин Матковський (село належало до парохії в Босирах), а також учителі місцевої школи, Павло Гуменюк та Володимир Зморок, що, хоч і був латинського обряду, почувався ширим українцем. Він заснував у селі товариство "Сокіл", переводив присяги не пити горілки,

зорганізував театральний гурток. За його заходами село поставило пам'ятник Шевченкові. Учителю Змрочок виконав власноручно з алябастру погруддя Шевченка. Під час війни москалі, що стояли в селі на квартирах, 1915 р. розбили пам'ятник. (В. Змрочок помер на еміграції в Монреалі).

По першій світовій війні населення зuboжило. В Сокиринцях (також і в Босирах) не було ні одної вівці, бо не стало пасовиськ. Тому й зникли опанчі і сиряки. А ще під час війни люди заковували одяг у землю; отож багато зогинило в землі, багато поїли моєї, особливо кожухи. По війні старші люди ходили ще в солом'яних капелюхах, що їх виробляли самі, і майже всі в вишиваних сорочках із червоною, рідше синьою гарасівкою.

Перша світова війна майже в цілому знищила надбурчанське село. Воно згоріло, порите окопами, засноване колючим дротом. Російська армія виселила людей на другий бік Бзруча, до сіл Лєтали та Лянкокурня. Люди, не знайшовши там ніякої опіки, голодували, а 19 осіб померли на черв'яку і тиф. У 1917 р. в часі перемир'я люди вернулися до звичай. Проте дуже швидко, без численної допомоги, село відбудувалося. У 1923 р. село побудувало велику муровану церкву та просторий дім читальні "Прогресит". Самі селяни новели через село муровану дорогу, самі поставили склепінений міст. Споживача кооперація тепер виключно обслуговувала село. В селі заїзнувала машинова спілка (моторова молотілка, дві сівалки, тарілевий вал трісер), засновано теж кредитову кооперативу і першу в повіті аскурацію на випадок погібелі худоби. В селі розвинуло діяльність товариство "Дуг", а читальня придала дуже велику бібліотеку і створила один із найкращих в околиці аматорський гурток. Усе те з приходом большевиків пішло внівець.

Большевики зараз у перших місяцях по своїм приходах заарештували сімох хлопців; усі згинили в Умані. Арештували теж двох найвідоміших селян і судили їх аж по 5 місяцях, а їх родини негайно вивезли на Сибір.

Відомості про своє рідне село подає Антін Слободян.

ЧОРНОКІНЦІ ВЕЛИКІ

Статистичні відомості про село Чорнокінці Великі (Czarnokobce Wielkie). Загальна поверхня 3492 га. (в тому числі 1470 дільської посілості), з того оригоного поля 2985. Число домог: 1921 р. — 883, 1931 — 627. Число населення: 1900 р. — 2971, 1910 — 3075, 1921 — 2875, 1931 — 2924. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 2242 гр. хат., 385 р. к., 106 моєс.; в дворі 90 гр. к., 132 р. к., 16 моєс. Мова: в громаді 1843 (!) укр., 889 польс. (!); в дворі 59 (!) укр., 177 польс.(!). Ця статистика незначимо пофальшована. Понта і станція жандармерії (поліції) в селі, заліз. станція Гадинківці (15 км.).

Офіційно вживається в нас назва села Чорнокінці. Але на початку ХХ стол. і в самих Чорнокінцях, і в довколишніх селах нарід називав село Чорнокуйці. Це напевне правильна назва і треба її в'язати з "чорними кунями", як частину одягу жителів у праваних часах. Назва Чорнокінці калька із польської назви. Виводити її етимологічно з "кінців чорної землі" нема основи, бо на Чорнокінцях чорнозем не кінчається.

Село Чорнокінці Великі положе над малою річкою, яку називають "Нічлавою", що вилітає на східній кінці села із ставу, до якого аливняються три потічки: один, що витікає з півночі з піль від Товстенського, другий із піль на схід від села, з боку Босир, третій поруч нього із піль сходу, що переділиває сільське Чорнокінцеське Воля. Північна частина села тягнеться довгою стьожиною праворуч річки вздовж битої дороги, що веде з півд. сходу, з Чорнокінцеської Воли, віддаленої від головного села на 3 км, через село до містечка Пробижіної, завертаночі на західному кінці села на північ. Частина села ліворуч річки мала більше скоплекізовану форму, залежну від горбів і лісів, що становлять межу села на півдні. Цю частину села так і називали "під лісом". Північну частину називали Бурта, так само і джерельну кришню.

У східній частині села над ставом стояв панський двір. Отже цю частину села називали "під двором". Ще далі на схід тягнулася вулиця, заселена ще в другій половині ХІХ стол. виключно колоністами-польками, спровадженими для обслуговування двора; її називали Мазурикою. В цій частині села на полі стояв костел, а побіч нього дім для польського священика. Інші назви частин села: Вігін. За кормою.

На заході громада Чорнокінці Великі лучиться безпосередньо з громадою Чорнокінці Малі. Також річка Нічлава зливається на межі сіл, перед млином у Чорнокінцях Малих, із східною Нічлавою, що пливе до Чорнокінців Малих від Пробижіної.

Чорнокінці В. були оточені лісами, особливо з півдня від сіл Лєсяча і Давидківців. На півд. сході був ліс "Берестки", тим то й поля на схід від села називано "Заберестки", де височили невеличкі горби (числом 13 чи 14), що їх люди називали "козачкиними могилами". Був теж переказ, що там "на могилах" відбувався колись бій, "східні" билися з "західними". В околиці була ще могила на кривенських полях і загально відома "Розбита могила" під Конобинчиками. Мабуць, у 1913 р. дир. О. Маковей приїздив з екскурсією учнів Учительської Семінарії в Заліцках із заліз. станції в Гадинківцях на 8 чорнокінцеських підводах, щоб оглянути ті могили.

Ліс, що межував із півдня з селом, називався "Чехів", а далі — "Червінець". Люди оповідали, що первісно було там село Червінське і що по знищенні його татарами селяни, що врятувалися від хири, перенеслися на північ, де тепер Чорнокінці. Дещо на захід, недалеко присілку Заваликута, був ще ліс "Стінка". Поля на півдні села називалися Рутки, а гарний ліс на північ від села, з боку села Товстенського, — "Дубина".

Крім згаданого кришні-джерела "Бурта" були ще в селі кришні "Кадуб" і "Пронева киришні", де вода з-під горада впадала до річки. Звідтіля виходили блудні вогники. Селяни вірили, що ця вода помічна на очі: кого з дітей боліли очі, брали ту воду до своїх сонця, проминали нею очі і це помагало, як запевняли. Проф. д-р Панчинський зацікавився цією справою, уважаючи, що вода має лікувальні складники.

На присілку Заваликута були каменоломні, а в селі копальні глини, т. зв. глиноща.

Із старих родів залишилися в селі Данилишини, Клапки тощо. 3-за Збруча прибули Боровські, Візніори, Волзянські, Пазюки тощо. В ХХ столісті часто повторювалися прізвища: Чикалоки, Пожерноки, Равлюки, Сарахмани.

Селяни в Чорнокинях, за винятком трьох-чотирьох багатіших родин, були малоземельні, тому мусіли заробляти на панських ланах. Чимало людей емігрувало за море, до ЗСА і Канади. Були й ремісники, але виключно для потреб села, передусім шевці, а також ковалі, столяри, тесляри тощо.

Стародовній одяг вже давніше заник. На початку століття ще тільки старі господарі носили чамари з білого сукна бронзової барви, оздоблені різнокольоровими vzорами. Старі господині носили на голові т. зв. "рантухи" з білого полотна, якого кінці спадали по плечах до колін.

Чорнокині коло р. 1600 були столищею мастку шляхтичів П'ясецьких і Корабчевських. Опісля перейшли на власність Шумлянських, з якого то роду походили українські єпископи XVII—XVIII століть. У першій половині XIX стол. власником великої послистої був суворий шляхтич Андрій Шумлянський, що помер бездітно; його масток перейшов на його сестринку Матильду Добек, що вийшла заміж за Волянського. Але й вони не мали сина, тільки дочку-одиначку, що вийшла заміж за Богущького, одідавши майно напередодні першої війни. В часі війни, 1915 р., москалі, довідавшись, що в Богущьких переховується ранений маляр-гусар, арештували окрім маляра та панського конюха-"мазура" за те, що він головню переховував гусара, також і Богущьких та й вивезли їх на Сибір. Тоді перебрав опіку на мастками старший зять граф Козьбродзький, що обсадив своїми дітьми всі фільварки по Богущьких. Богущькі вернулися додому по революції 1917 р.

Йх молодший зять Коритовський записався чорною плямою в пам'яті села. Коли по відступі УГА за Збруч увійшли польські окупанти, він почав жорстоко знущатися над українським населенням, жадаючи складання зброї. За його ініціативою та на його очах були люди, вимірюючи по 25, а то й 75 буків. Одного жидка арештували і після знущань застрілили за те, що його 4 сини зголосилися були добровольцями до Української Галицької Армії і перейшли за Збруч. Коритовський, пригладуючись катуванням жертви, викликав: "Вонхай (нохай), чия сест'єма, польська, чи українська! Аж прийхав син Богущьких і заявив матері: "Мамо, якщо ти не виженеш того божевільного з села, то я його застрілю власноручно." Так наостанку припинилися знущання в селі.

Під час відступу частин наддніпрянської армії на захід згорів палац. Може це була помста за виннок Коритовського. Але згорів тоді там і шінний архів Шумлянських, що його обіцяв передати українцям син Богущьких Александер; це мав він заявити українським дітям Галицькому і Луцькому під час війни, коли служив разом із ними в австрійському корпусі. Перетягав цей архів у часі війни за дозволом графа Козьбродзького д-р Петро Пазюк, шукаючи за історією свого роду, і оновив про його шінність. Д-р Пазюк помер, одначе, на тиф у чотирикутнику смерті.

Після 1922 р. Богущькі розпарцелювали масток у Чорнокинях Малих

(коло 200 моргів поля) і фільварок Піддубину (305 моргів) між місцевих людей, головню за долари, зароблені ними й привезені з Канади. Так обидва села, особливо Чорнокині Мали, в тому часі значно розбудувалися. Богущька, вмираючи 1934 р., залишила заповіт, в якому розділила гони під Берестком між тих, що працювали в дворі, по 3, 6, або 9 моргів поля, відповідно до числа кіршів ординарії, за яку працювали.

Про події з першої світової війни автор спогадів П. Д. подає такі відомості: В часі російської окупації на початку війни не було ніякої доставки необхідних товарів. Треба було їх привозити з містечок пotoйбч Збруча, а тому, що жидів не пускали за Збруч, наші селяни пробували налагодити постачання, дістаючи перепустку в Копичинцях від "начальника уезда". Але тому що з Чорнокинів ближча дорога до Збруча в Гусятині, то люди не їхали аж до Копичинців по перепустку, а вживали простішого способу: коли "солдат" на мості запитає: "Пропуск сьть?", давали йому 2-3 рублі ("пропуск від самого царя") і дорога стояла отвором. Так робив і автор спогадів, що був тоді молодим хлопцем, не затягненим ще до австрійської армії. Але одного разу попався: коли під'їхав до мосту, побачив перед собою добре зоягненого офіцера. Зміркувавши, що два-три рублі не вистачать, сунув йому в руку п'ятак. А той подивився та й каже: "Ну, поповає, хлопче! Кубаньський козак не бере взятки. А тебе за це жеде сім років Сибіру." Але, підсунувши ближче, каже: "Беру тебе до сповіді: ти українець, чи поляк?" — "Українець." — "Ну, це перевіримо. Христия, кажи Помилуй мя, Боже!" Автор спогадів мав шастя, що знав добре молитви, і як тільки дотягнув до "тріах мосто", кубанець перервав іспит і запитає: "А Кобзаря ти мені постараси?" Автор сказав: "Кобзар у мене є, але мати не дасть, бо це пам'ятка брата, що по тім бою; одначе у сусіда є і Кобзар, і історія України, можна б від нього дістати." Кубанець випитав, з якого він села; записав собі, куди має їхати і тільки додав: "Як дістанеш мені Кобзаря, не пожалкуєш ні ти, ні твій сусід. Умію віддячитися."

Коли прийшла умовлена неділя, зайхала підлога: це офіцер-кубанець із двома солдатами. За "Кобзаря" привезли мішок мук, мішок соли, яка була тоді дорожнїннїю на селі, сушених сливok і мило. Не обійшлося без горілки, розпушеної вишняком, бо була заборона на горілку з гуралні. Кубанець бажав ще дізнатися про старі могили на полях. Автор порадив йому заїхати до о. Матковського в Боєрах, щоб там довідався. Прості нагоди о. Матковський наживав палцем авторів: "А ти мені москаликів насласи?" Ну, нічого, то були добрі хлопці."

В 1916 р. прийшли до села москалі на постій. Була це гвардія Сво Велїчества, самі вибрані, рослі хлопці, улани і гузари. Рядові солдати — майже самі українці, між офіцерами переважали москалі. Рядовики зжилися з селом за час тримісячного перебування, але офіцери — здебільшого з аристократії, горді, трималися здалека від села. Проте один поручник, Гурев, зваятий шахіст, познайомився з д-ром Пазюком і запропонував йому заграги в шахи. Д-р Пазюк пояснив, що в селі є 200 шахістів, і порадив йому хлопця, що найкраще грає. Поручник грав із ним дуже довгий час. Аж почалися в Чорнокинях Малих арешти. Тоді поручник заявив: "Наша гра скінчилася. Хтось

стежити за нами тут." На прощання приніс вина і розговорився. Він кубанець, якого батько загинув в японській війні. Він вдячний чорнокінецькому шахістові, бо мав змогу вправлятися в грі і в результаті міг побити найкращого шахіста, високого офіцера знатного роду.

Гвардія мала прегарний хор, а його диригентом був проф. П'ятниченко. Одного дня прийшла відомість, що приїде комендант корпусу, вел. князь Михайл Романов, а з ним ген. Скоропадський, пізніший гетьман України. Прийшов наказ: Співають всія малоруські пісні, тільки не пісню "Гей на гори там жінці жнуть". Там згадується Сагайдачний, а це "поре москалів", бо Сагайдачний ішов на Москву. Під час приїзду стояли збоку наші селяни як посторонні глядачі, шапок не скидали. Але автора спогад закоріло побачити вел. князя. Коли переїздила карета з достоїнностями, він скинув шапку, а тоді середущий відсалютував. Автор зрозумів, що це Романов і мав сатисфакцію, що бачив того дня і Романова, і ген. Скоропадського.

У південній частині села, що підіймається мальовничим узгір'ям, на найвищому пункті стояла мурована церква, поставлена 1850 р., коли парохом села був о. Юрій Лукасевич. Характеристичною була дзвіниця, побудована на зразок башти оборонних замків. Один із дзвінів мав напис "Андрій Шумлянський". Коло церкви стояв старий, але затишній парохіальний дім, мешкання священників.

З 1868 р. був парохом села впродовж 58 років о. Петро Мицьковский, що помер 1926 р. на 90-ому році життя, довголітній декан скальського деканату, в склад якого входили не тільки парохії північної Борщівщини, але й східної частини чортківського повіту та південної частини густинського: Чорнокіш Великі й Малі, Босири та Кривецьке. О. Мицьковский (нар. 1836 р.) був освіченою людиною, покінчив тодішню німецьку гімназію, говорив плавню німецькою та французькою мовами, переуважав усі тодішні українські газети, як теж німецьку фахову теологічну пресу. Завдяки тому, що о. Мицьковский був деканом скальського деканату, в Чорнокінях відбувалися часто "соборчики" і деканальні конференції, сюди приїжджали з різними справами доповіді священників, деякі відомі із своєї діяльності, як, напр., о. Курдилик із Циган, або о. Матковский із Босир. Перебуваючи на парохії в Чорнокінях більше півстоліття, знав добре кожного свого парохіянина. І хоч шляхетського походження, не дав ніколи нікому цього відчуття. Була це поважна і поважана всіма постать.

Був із переконання українцем-шароловцем, незвичайно діяльний, особливо в молодішні літа життя. Заснував братство твердості, викоринив п'яństwo, опікувався читальнею "Провіти", якої був постійним головою до вибуху першої війни, коли йому було 78 років. Тільки раз у життя гостро зреагував, коли деякі студенти без його відома повісили на стіні читальні портрет Драгоманова. Довольно ставився до римо-католицьких священників, як довго вони не сгалили по українські душі і самі поводитися коректно. Але коли одного разу після 1919 р. завітав до костела на латинське свято, а тодішній єксонд Матус у проповіді вилився образливо про українців, о. Мицьковский вийшов негайно з костела і без прощання відійшов. Із того часу вже до кінця

життя не був більше в костелі, що помітило все село. Навіть коли вже був нечинний у чотирьох останніх роках свого життя і заступали його сорудники, його вплива на село був дальше великий і всі слухали його слова.

Дружина о. Мицьковского посідала підручну аптеку, якою помагала селянам, не раз відвідуючи хворих.

Також родина о. Мицьковского брала живу участь в організації політичного й культурного життя села. Одна з його дочок була дружиною д-ра Антона Горбачевского, адвоката в Чорткові, організатора чортківського повіту і посла до галяшського союму. Д-р Горбачевський не раз гостював у Чорнокінях, особливо в часі вакхак і Різдвак та Великодних свят; під час перебування в селі він заходив часто до читальні "Провіти", а як знаменитий промовець-імпровізатор захоплював присутніх, напр., промовою на святкуванні пам'яті Шевченка. Інша дочка, дружина власника аптеки Електоровича, подовівши, осіла з дітьми в домі батька і тут у Чорнокінях виріс і виховався її син, д-р Володимир Електорович, пізніший адвокат і політичний діяч у Чорткові. Він ще учнем заходив до місцевої читальні "Провіти" і пізніше праповав над усвідомленням села, як також ще інший внук о. Мицьковского, д-р Олександр Кульчицький.

Після о. Мицьковского парохом села був о. Лев Ольшанський, добряча й культурна людина; одначе його дружина, прихильниця московського напрямку, попадала не раз у конфлікти з настроями села. Чимало клопоту мало тоді село з дяками, чи з Залищуким, що не хотів уступитися з дяківки, а насильно викинений людьми, пішов на судовий процес, чи з його настуником Бернатовичем, що, опанувавши кооперативу, мало що не довів її до банкрутства, а до того почав писати до єпископа неправдиві доноси на пароха. Привезений покинути діякство, перенісся на Покуття, де став парохом. Із приходом більшовицьких першох на секота, а за ними став "фолькс-дідчером", забрав 38 моргів жидівського поля і виладав жидів у руки гітлерівців. Коли ж почав видавати гестапові українців, підлітники вийшли з лісу в Товмачі і застрілили його.

Але село мало колись, на початку століття, також і дуже доброго дяка Домбровського, що вміло провадив хор. Він мав шістьох синів, з яких 5 покінчили середні і вищі школи. Діалним бун його шостий син Іван, що залишився був на господарстві. Він був дуже активний у селі. Зокрема зазначив тим, що завіз у читальні "Провіти" разом із Дмитром Візною гру в шахи. Ця гра так була поширилася в Чорнокінях, що в 1914 р. було там близько 300 осіб, що грали в шахи.

Биту дорогу ("Гостиньсь") у селісній селі претинає бічна дорога, що веде з півночі, з Товстенького, на південь у село. Там на перехресті, в гарному положенні, стояла школа, за Австрії 4-класна з доповнючою наукою, з українською мовою навчання, за Польщі — 5-класна, утравістична. Будинку школи мурований, критий дахівкою, з двома ганками, мистів 4 дуже простори

кляси і кімнату для вчителів. Вигідний мешкальний дім для керівника школи з 4 кімнатами та кухнею звертав увагу своїм мальовничим ганком, порослим диким виноградом, повним рож і різних квітів. Коло дому був теж великий сад і город.

При кінці XIX століття керівником школи був Куркевич, описи, приблизно з 1898/9 р. Олексій Синенький (нар. 1876 р. в Терехові), що раніше кілька літ учителював у Галиччині. Автор інформації, П. Д. з Вінниці, його колишній учень, згадує його з найбільшою похвалою як зразкового педагога, що ніколи не вдарив дитину за незадовільні поступки чи поведінку, а тільки лагідно поспарив. Ол. Синенький на "доповнюючій" науці вчив не тільки складніших рахунків і відомостей із природознавства, особливо потрібних для хлібороба, але також з української історії та літератури. Його дружина вчила варити, вишивати, давала вказівки, як доглядати малих дітей. Ол. Синенький заохочував селян посилати здібніших дітей на дальшу науку до середніх та високих шкіл і підготував їх до вступних іспитів до тих шкіл. Завдяки йому багато селянських дітей покінчили вищу школу.

Олексій Синенький, керівник школи в Чорнокіях Великих

Хоч шкільна австрійсько-польська влада кривим оком дивилася на вчителів, що брали участь у національній роботі, Ол. Синенький увесь час шканився громадськими справами, тримаючи тісний зв'язок із організаціями села, селянином Бохоном, із братами Остапчуками з Кривенького, з послом Петрицьким тощо. За його ініціативою побудовано коло школи на місці корми вєличавий "Народний Дім", він теж брав участь при заснуванні економічних організацій. Коли в 1919 р. УГА відступала за Збруч, Ол. Синенький зголосився до армії, де завантажував до ступеня четаря. По його поверненні з-за Збруча 1920 р. польська влада заарештувала його; він просидів у польській тюрмі в Чорткові 8 місяців і вернувся тяжко хворим. Та й потім, за Польщі, шкільна влада переслідувала його, бо шкільний інспектор Самборський із Копичинців не міг перенести того, що дружина Ол. Синенького, хоч латинського обряду, а також його дочки, замість до костела ходили до церкви. Мстився він теж на учительській-жидівці, що виїхала заміж за українця.

Дружина Ол. Синенького Феліція, учителька школи в Чорнокіях, дочка Йоганнеса Генчеля і Марії Крахтхольд, хоч не була польської походження, належала до римо-католицького віровизнання. Вийшовши заміж за українця,

полюбила український наріз усією душею і виховала своїх восьми дітей в українському дусі. Крім батька один син і одна дочка вступили були до УГА. Всі діти покінчили були середні й високі школи: один син лікарем, другий, Володимир, що покінчив філософський факультет та електротехнічний факультет Політехнічної Високої Школи в Варшаві, живе тепер у Чикаго. З-поміж дочок Іванна, відома співачка, що покінчила консерваторію в Празі і Мільні, одружена з д-р Іваничником, Людмила, одружена з проф. д-ром Олександром Кульчицьким, тепер у Сербії.

Після переходу на емеритуру 1929/30 р. Ол. Синенький із дружиною оселилися в Коломиї, де він помер 1944 р. На місці Ол. Синенького керівником школи в Чорнокіях став поляк Станіслав Бучинський, син місцевого медника.

У школі вчили й інші вчителі, поляки і українці. Зокрема слід згадати українця-вчителя Володимира Слободяна, що його після українсько-польської війни поляки порубали, хоч він і не був військовою людиною.

Читальню "Просвіти" засновано, мабуть, 1896 р.; вона приміщувалася перших 10 років у внаймлених селянських кімнатах. 1906 р. поставлено на громадській площі коло церкви двокімнатний будинок читальні. А знову, користаючи з воєнних подій, селяни розібрали розвалену корчму і на її місці збудували великий і гарний "Народний Дім" із театральною заленою. В Народнім Домі примістилася читальня "Просвіти" із своєю гарною бібліотекою та економічними організаціями, як кооператива, "Сільський Господар" та каса Райфайзена. Кооператива мала часи гарного розвитку, але й часи занепаду. Подібні клопоти були також і з молочарнею. В селі існував теж кружок "Рідної Школи", що при нагоді коляди збирав пожертви на удержання українських приватних шкіл.

Великі передвборчі віча відбувалися особливо за австрійських часів. Тоді проводив ними о. Міцьковський, а промовляли часто д-р Антін Горбачевський, д-р Володимир Електорович, д-р Петро Пазюк, а також селянський діяч, відомий у всьому повіті, Григорій Бохонок.

Освітньо-культурну працю в селі вели о. Міцьковський, пізніше його вни, родина Ол. Синенького, студенти та відомі селяни, як Гр. Бохонок. За Польщі вибивався особливо покійний Дмитро Пузак, що брав участь у визвольних змаганнях як воєк УГА.

Латинники, що родилися й жили поміж українцями, розмовляли українською мовою. Відносини між українцями й поляками сильно загострилися за часів польської окупації. В польській частині села, на т. зв. Мазурівці, заіснували польські організації, як "Кулько рольніче" і "Стшельци". Часто приходило до сутичок між українськими хлопцями, організованими в "Лузи", і стшельцями.

Із селянських дітей багато покінчило гімназію або вчительську семінарію.

Трьох із них завершили свої студії докторатами: д-р прав Петро Пазюк (одружений із найстаршою дочкою Ол. Синенюкого), що загинув у "чотирикутнику смерті", д-р прав Григорій Семчишин і д-р медицини Степан Кучер, що помер у Канаді. Іван Собків закінчив Торговецьку Високу Школу у Відні, виїхав у часі переселення Крушельницьких в Україну, де по ньому слід загинув. Незвичайним музичним талантом був обдарований студ. прав Михайло Гордій, скрипаль і диригент: він як старшина австрійської армії потрапив у російський полон і в часі революції пропав десь на українських землях. Із Чорноківців виїшли теж народні вчителі Павло Візнора, керівник школи в Гадзінківцях, Степан Гордій, Павло Галушка і Павло Пентак. Пізніше були ще студенти Візнора, Говенко, Боровський, Пожорнюк Богдан, Пожорнюк Стефанія, Соловій Петро та ще й інші молодші, яких імена нам незнані.

Відомості подав кол. житель Чорноківців Великих П. Д. з Виниету, доповнив Івана Синенюка-Іванючка. Людина Синенюка-Кульчицька і проф. д-р Олександр Кульчицький.

ЧОРНОКІВЦІ МАЛІ

Статистичні відомості про село Чорноківці Малі (Czarnokobce Małe): Загальна площа 1552 га, (в тому числі 618 дярської посілости), з того орного поля 1334. Число домів 1921 – 265, 1931 – 302. Число населених: 1900 р. – 1489, 1910 – 1581, 1921 – 1430, 1931 – 1396. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1381 гр. кат., 29 р. ж., 14 мейс.; на фольварку 17 гр. ж., 20 р. ж., 28 мейс.; Мова: в громаді 1385 укр., 39 польс.; на фоль. 28 укр., 37 польс. Полта і станція жандармерії — Чорноківці Великі, заліз. станція — Гадзінківці (13 км).

На захід від Чорноківців Великих, на горбах і в петлі річки східної Нічлави було положене село Чорноківці Малі, що мало свої присілки і частини з характеристичними назвами: Слобідка, Заболотівка, Село, Борисівка, Заваликут, Новоставі. Приблизно на 2 км від Новоставів на півд. захід східна Нічлава зливається із західною між селами Коліндани і Давидківці.

Село не рахувалося офіційно окремою парохією, але самостійною експозитурою, що колись належала до парохії в Чорноківцях Великих. У селі була мурована церква, побудована 1908 р., побіч неї дерев'яна дзвіниця. Школа — мурована, за Австрії двокласна з українською мовою навчання, за Польщі трикласна, утравієтинська, де батькам з великими зусиллями вдалось вибороти дозвіл на навчання української мови вже в першій класі, як подає Шематизм Клира Станіславівської Епархії.

Частіші прізвища в селі: Лукіянець, Хамчук, Савчук, Шимків, Говенко.

Після першої війни розпарцельовано коло 100 моргів двірського поля між місцевих селян, решту між польських колоністів. Наші люди з нестачі поля емігрували за море, найбільше до Канади. В селі було два млини, їх власниками — жидами.

Власником гостиниці був українець. Село мало своїх ремісників: ковалів, крапців, цешів, теслярів і столярів.

В селі поставлено будинок спільний для читальні "Прогресу" і для кооперативи. З інших організацій діяв "Сільський Господар", кружок

"Рідної Школи", дитячий садок, перед першою війною "Сокол", по війні "Луг".

З-поміж молоді, що ходила до вищих шкіл, виїшов алев. Іван Заваликут, посол до Союму (див. його стаття в розділі про Копичинці) і суддя Лукіянець.

З 1905 р. священником був о. Іван Палагіцький. Під час першої війни, 1915 р., мабуть, на якийсь донос царська окупаційна влада арештувала його і 4 студентів (Говенка та двох Хамчуків із Чорноківців Малих і Візнору з Чорноківців Великих) і вивезла їх на Сибір. О. Палагіцький вернувся додому після революції. А втім переслідування та арештування були і за поляків, і за гітлерівців, і за большевиків. Поляки перевели "патифікацію", німці спалили кільканадцять господарських забудовань, большевики вивезли активніших селян на Сибір.

ЧОРНОКІВЦЬКА ВОЛЯ

Статистичні відомості про село Чорноківська Воля (Czarnokobiecka Wola): Загальна площа 883 га, (в тому числі 464 дярської посілости), з того орного поля 761. Число домів 1921 р. — 168, 1931 — 182. Число населених: 1900 р. — 914, 1910 — 934, 1921 — 881, 1931 — 905. За австр. стат. 1900 р. в громаді 518 гр. кат., 309 р. ж., 28 мейс.; на фольварку 24 гр. кат., 35 р. ж.; Мова: в громаді 475 укр., 377 польс. (1); на фоль. 24 укр., 35 польс.

Невеличке село Чорноківська Воля, що його раніше наріз називав Пузиною, було положене 3 км на півд. схід від Чорноківців Великих, а саме

Церква в Чорноківцях Малих

від частини села, званої Мазурівкою, що була здавна заселена польськими колоністами, де був панський двір, костел і жив священник. У Чорнокінецькій Волі був теж фільварок і польська заборонка з польськими сестрами. Тим то цей присілок здавна підпадав під впливи польонізації і число латинників було високе. В селі існувала одно-, чи може двокласна школа, вже за Австрії з польською мовою навчання, якої керівником довгий час був свідомий українець П. Решетіло. В селі була філіяльна церква, приналежна до парохії в Чорнокінях Великих.

КРИВЕНЬКЕ

Статистичні відомості про село Кривеньке (польська назва *Krywienki*): Загальна поверхня 1637 га, (в тому числі 696 двірської посполтості, з того орного поля 1518. Число домог: 1921 р. 259, 1931 — 271. Число населення: 1900 р. — 1496, 1910 — 1443, 1921 — 1219, 1931 — 1270, за австр. статистикою 1900 р. в громад. гр. кат. 1277, р. кат. 39, моб. 31; на фільварках 61 гр. кат., 29 р. к., 58 мобс., 1 инд. Мокя: в громад. гр. кат. 92 полт. (!), на фільварках 59 укр., 89 полт. Пошта Товстенське (7 км), залізні стани. Густин (11 км), станиця поліції Сидорів.

Село Кривеньке має вигляд даншогової оселі, положеної на горбі на північ від річки Кривень, якої назва має безперечно зв'язок із назвою села. Ця річка влилася на горбівні між Пробіжною, Жабинцями і Товстенським, творить ставки в Товстенському і Кривенькім, перепливає попри село Васильків і вливається до Збруча (на північ, схід від села Кошобинички). На території Кривенького вливається до річки з півночі потік без окремої назви, що вливає на полях між Товстенським і Кривенькім.

Західна частина села при дорозі до Товстенського називалася Опарщина, присілок на північ, захід від села, де зналеда видилі тополі, Ворохівка (від імені кількох родин Ворохів), центр села — просто "село", східна частина (на межі з Васильковом) — Заболотівка.

Поля на північ від села мали назву просто перші, другі, треті і четверті гони, а далі Лісовина; на північ, захід Кериничи, Горб, Заді, на південь Гріски, Берестки, Млаки, на схід (в напрямі Сидорова) Балова долина (хоч людей із приписом Бала вже не було в селі. Люди того припису жили в Кошобинцях).

На східному кінці села, напроти Василькова, існують каменоломні, звані Кривчиком, де видобували синій граніт. Були в селі і копальні глини, але непридатні до ганчарських виробів.

На подвір'ю Дмитра Миколаєвича при копанні ями на картоплі знайдемо разом з іншим грубим череп'ям дві урни із спаленими кістками і з монетами з римських часів. Знахідку передано до Національного Музею у Львові.

Найчастіші родові прізвища селян були: Мотика, Шмата, Ворох, Остапчук, Червоняк, Федорейко, Фуг.

Мешканці села займалися виключно хліборобством. У селі були два ковали (Василь Остапчук і Василь Капай), три столярі (Петро та Павло Шевчуки і Микола Решетіло) і два ткачі (Максим Гоцалок виробляв грубе

полотно. Іван Прилипа крім грубого полотна верети з волічки як покривала на ліжка).

В селі були заможніші господарі (три родини мали по 30-40 моргів поля), але решта селян мали по кілька моргів поля. Помітнішою еміграцією з села не було, бідніші виїздили сезонно до Канади, а вернувшись з доларами, купували поля чи з парцеляції діда Маковецького, чи з частини ерекційного поля, парцельованого на доручення Владимира.

В селі були два панські фільварки. На Опарщині, при дорозі до Чорнокінь, стояв фільварок поляка Віктора Маковецького, що був "патрон" церкви. Він постійно жив у Товстім, пов. Залішки, а маєток орентував жидом. У східній частині села, від Василькова, стояв фільварок "Зашиш", власність Усейських. До першої війни власник мешкав у Кривенькім, по війні — у своїм дворі в селі Васильківцях. Після першої війни розпарцельовано коло 200 моргів двірського поля між місцевих українських селян, бо поляків у селі не було.

У селі були два водяні млини над річкою Кривень, один на заході, другий на сході села, обидва — власність ділчів. Недалеко фільварку Маковецьких стояла перед війною гуральня, також власність ділчів, знищена під час війни москалями і більше не відбудована. До першої війни існувала кормча-заїзний дім, розвалена солдатами царської армії 1914 р.

Найважливіші будівлі стояли в центрі села. Це була передусім невелика розміром, старовина, мурована з каменю церква, побудована 1757 р. за священником Верхратського, про що свідчив напис у т. зв. "бабинці" над входовими дверима: Р. Б. 1757 Божою помістю сооружена церква сія при Дмитрію Верхратском. У парохії збереглася була стара метричальна книга з полт. XVIII стол., велена о. Д. Верхратським, що її в рр. 1922 з'явлено до Національного Музею у Львові. Церква з одною навою, на церкві була одна невелика баня і два хрести на причаїлах. Взагалі стиль церкви оригінальний. Проф. Дам'ян Горяткевич пише, що її можна зарахувати до еклектичного стилю, бо обрамування вікон виявляє деякі готичні ремінісценції, але архітектура нутра барокова. Іконостас був наскрізь пізньобароковий, із наявними західними впливами. Намінені ікони були вміщені не за канonom між дяконьськими і царськими воротами, а на двох бічних престолох, зв'язаних органічно із структурою іконостасу. Це свідчить, що іконостас виконував якийсь майстер, що мав до діла з римо-католицькими престоломи.

Церква з XVIII стол. була занадто мала для населення XX стол., тому влітку богослуження відбувалися під церквою на вільному повітрі. Заходами о. Бриквича перед вибухом другої війни розпочато будову нової, більшої церкви, однак далішні події не дали її докінчити.

Парохом Кривенького в середині XIX стол. був о. Йосиф Чарнявський, потім о. Микола Котлярчук, якого могила з пам'ятником знаходилася в старій частині кладовища. В молодшій частині стояла могила о. Йосифа Левинського, що став парохом у р. 1888 по смерті о. Миколи Котлярчука і помер 1918 р. на 94 році життя. З 1908 р. став постійним помісником

"сотрудником" старенького пароха о. Іван Брикович, якого дружина була вучкою о. Й. Левицького; по його смерті о. Брикович став парохом Кривенького, де душпастировав повних 40 літ. О. Іван Брикович визначився не тільки як ревний священик, але також як патріот і знаменитий промовець, проповідник, знаний на всю округу.*

Побіч церкви стояла теж мурована з каменю дзвіниця, а біля неї друга. Під час першої війни москалі вивезли всі великі дзвони, залишаючи 5 менших дзвінків. По війні село купило два дзвони: більший "Василь" і менший із написом "Боже, Україну спаси". Ліворуч від церкви в мурі була брама, в'їзд на повір'я парохіяльних забудовань. Парохіяльний дім, збудований із невиспаленої цегли, покритий колісь гонтами, пізніше бляхою, оброслий увесь диким виноградом.

Праворуч від церкви -- швентар, а на площі перед церквою при головній вулиці мурований будинок "двокасяної" школи, за Австрії -- з українською мовою навчання, за Польщі -- утравкційної. Учителями бували українці і поляки, керівником за Австрії Василь Остапчук, за Польщі його брат Онуфрій, уродженці Кривенького.

Біля школи стояв гарний дім, де мешкала родина Мотихів. У р. 1872 жив тут, недалеко церкви, помічник пароха о. Сильвестер Ленкий і тут народився його син Богдан. Але в дуже короткому часі о. Сильвестер переїхав на помічника до свого тестя до села Кругуляки, де малого Богдана охрестив і записав до метрикальних книг Кругуляки; тим то формально Кругуляць уважається місцем народження поета.

В першій половині XX стол. Кривеньке визначилося як сільське село, з якого виїшла велика кількість інтелігенції. Селяни цікавилися справою освіти своїх дітей і посилали їх до середніх та високих шкіл. При кінці XIX стол. жили на Ворохівці крім родини Ворохів два замітні господарі, Антін Остапчук і Тимко Решетіло, яких можна назвати піонерами кривенької інтелігенції. Вони дали добрий приклад для односельчан. Антін Остапчук мав п'ятьох синів; трьох із них послав на науку до учительської семінарії, одного до гімназії, а одного лише на господарстві. Його єсиді, Тимко Решетіло послав двох синів на науку до учительської семінарії в Самборі. В тім самім часі Дмитро Стрільчик із Опаришин вчився свого сина Андрія (родж. 1870 р.), на священика, що опісля був парохом у селі Стрільчє, городеньського повіту, і деканом.

Згодом за ініціативою Василя Остапчука і душпастиря о. І. Бриковича більше число селянських дітей пішло на науку до вчительської семінарії, гімназії (перед першою війною особливо до гімназії УПТ в Копичинцях, між війнами в Чорткові) та до високих шкіл. Перед другою війною крім дітей о. Бриковича (Романа та Дарії, гімназ. учителів і Марії, абсолют. гімназії) виїшло з села 2 священики (крім згаданого о. Андрія Стрільчика о. Василь Стрільчик, місіонар), 16 учителів (Остапчук: Василь, Матвій та Онуфрій, Решетіло Теодор та Іван, Мушій Олекса, Червоняк Степан, Остапчук Гнат,

* Його сільське подання виїде між дванадцятьма повіту.

Остапчук Гриць, Томашевські Осипа та Марія, Шмата Текля, зам. Онишук, Шмата Дмитро, Шмата Андрій та Василь, Фуг Тоска), і юрист (Остапчук Степан), і лікар (д-р Степан Ворох), і інженер-агроном (Яків Мушій), і малляр-артист (Микола Стрільчик), 2 сотники української армії (Микола Пенчак, Іван Байдак), Гриць Кузь після гімназійної матурі виїхав по першій війні до Канади, Роман Мотика згинув 1944 р. на залізі, станції у Львові від бомби під час совєтського налету; гімназійні студії покінчили також Степан Остапчук, син Онуфрія, та Микола Фуг. Ворох Володимир, студ. Пешколки, працював у кооперації в Чорткові. Зокрема слід згадати Павла Червоняка (* 27. III. 1900 в Нью Йорку), що після гімназійних студій приставився був праці в українській кооперації. Він був членом Дирекції СУК в Чорткові, а на еміграції належав до засновників тов. "Самопоміч" у Нью Йорку. Він теж причинився до написання цієї статті збиранням матеріялів про Кривеньке. Крім вище згаданих ще кільканадцять інших селянських дітей ходило до середніх шкіл, але не мали змоги покінчити їх із різних причин, особливо через вибух першої світової війни. Вони здебільшого залишилися в ріднім селі і визначилися при громадській роботі.

Кривеньке мало те щастя, що не лежало при головних шляхах, кудию посувалася з давніх часів хвиля польонізації. В селі не було ні польського священика, ні костела, а в результаті цього тільки невеликий відсоток латинників. Усі місцеві латинники розмовляли виключно українською мовою; отож фальшивими є всі статистичні дані конскрипційних комісарів, що автоматично приписували латинникам і жидам польську розмовну мову. Та й мішані подружжя належали в селі до винятків. Бо душпастир села, о. Брикович, умів поправити справу так, щоб до такого подружжя не дійшло. Знаменний був випадок, коли польський пошій із Сидорова задумав оженитися з одною менше свідомою дівчиною і намовив її змінити обряд. Як тільки о. Брикович отримав із Старства повідомлення про цю зміну обряду, найближчої неділі протегосів із проповідішій зміст цього письма, додаючи тільки слова: "Пам'ятайте, що вітапер вона не наша, а ми не її." Тоді село збійкотувало дівчину, ніхто не відзивався до неї, всі відвертались від неї. І в результаті через тиждень-два прийшло нове повідомлення Старства про повернення дівчини до свого обряду. Так із задуманого подружжя нічого не вишло, дівчина вернулася до своїх.

Для усвідомлення села причинився передусім душпастир села, о. І. Брикович. Спочатку він сам проводив із місцевих організаціях, але згодом, виробивши біля себе сільський актив, передавав у його руки провід товариств. Отож у селі діяли свідомі селянські діачі. Вже на переломі XIX і XX стол. визначився особливо Василь Мотика, що став не тільки політичним провідником села, але також знаним промовцем у цілм густинській повіті. Була це людина простолінійного характеру, що ніколи не хилив чола не тільки перед "підпанками", але й перед "панамі". Він саме був організатором політичних віч за загальним, рівним, безпосереднім і тасним правом голосування до австрійського парламенту і передвиборчих віч 1907 а. А коли влада не дала була дозволу на віче, воно відбулося в формі зборів за

запрошеннями в парохіяльних забудованнях, а після нього розвинувся демонстраційний похід селом. Жандарми загородили похідову дорогу, але народ зорганізовано відкинув жандармів і зі співом національних гімнів пішов походом до Товстенького. Василь Мотика їхав на сивому коні з булавою в руці.

Коли мали будувати битий шлях із Гусятина на Пробіжну, Повітова Рада розписала конкурс на доставу піску. Василь Мотика дав від села оферту. Хоч ця оферта була найдогідніша, пани з Пов. Ради рішили дати доставу жолоді, на менше корисних умовах і з гіршою якістю піску. Для протесту Мотика приніс на засідання Ради мішок кривенького піску і висипав його в залі нарад на підлогу, мовляв, "Дивіться і судіть".

Визначним діячем був уроженець села Василь Остапчук. Перед першою війною він був учителем та керівником школи в Кривенькім, за української влади в 1918/9 р. займав становище повітового шкільного інспектора в Копичинцях. Після українсько-польської війни відмовився складати зобов'язання лояльності польській владі. Залишився в селі, господарював із своїм братом Іваном, а весь вільний час присвятив праці на культурно-освітній та господарсько-економічній ділянках у громаді та повіті. Вибраний вейтом села, перевів на громадській раді ухвалу, що кожний господар обов'язаний шосуботи і перед кожним святом позамітати частину вулиці перед своїм господарством. Завдяки тому село визначалося чистотою. А господині, йдучи за прикладом дружини священика "імосі", дбали про зразкову чистоту коло хати.

Заслуженим діячем був також Василь Шмата. До першої війни він учителював. У часі війни був звільнений австрійською владою від військової служби через недугу очей, проте після 1 листопада 1918 р. вступив добровільцем до української армії. З уваги на його короткозорість команда хотіла перекинути його до служби в запілі, але четар Шмата відмовився покинути свій курінь. Очі його підстаршини помагали йому зв'язуватися із завдання і дошляно розмішувати скорострільні гнізда. Його заслугою було, що наступ московських большевників 1919 р. перед самим Великим на вітанку Гусятина не вдался. В тому часі шойно організувався над Збручем фронт УГА проти наступу Червоної Армії, а четар Шмата вогнем своїх скорострільів не допустив до переходу большевників через Збруч. По війні не вернувся до учительської служби, а перекинувся до праці в кооперації. Спершу був директором ПСК в Копичинцях, а згодом УСК в Чорткові. Як в однім, так і в другім повіті зловбу собі велику пошану як правичин хрустально-чистого характеру. Про що його діяльність докладніше в статті про Чортків.

У центрі Кривенького, близько церкви і школи, побудовано 1923 р. просторий, мурований із каменю будинок читальні "Прогреси", критий черепицею. В читальні була доволі велика бібліотека, коло 600 до 700 книжок, а з преси Діло, Новий Час, Свобода, Народна Справа тощо. Читальня мала простору театральну залу. Отож при читальні діяв увесь час театральний гурток, якого діяльність сприяла особливо велика скількість у селі середньо-шкільної молоді та студентів високих шкіл. Поки не було ще читальняного

Будинок читальні "Прогреси"
в Кривенькім

будинку, вистави відбувалися у возівні пароха, опісля в тісній канцелярії громадського уряду. Театральний гурток виставив майже всі побутові драми й комедії, що існували тоді. Він не раз виїжджав із своїм репертуаром до довколишніх сіл, а навіть до Копичинців (із "Невольником"). Репетції відбувалися літніми вечорами, що на них дехто з аматорів приходив із нав'язаними перевеслами, щоб безпосередньо по репетції при світлі місяця до ранку в'язати снопи.

Душею аматорського гуртка та всіх культурно-освітніх імпрес був Іван Байдак, що визначався теж добрим голосом. Приблизно в місяці червні 1917 р. в часі революції в Росії, відбувалася театральна вистава, в якій участь брали крім Івана Микола Стрільчик, Гриць Остапович, Яшко Мушій, Петро Шевчук, Оліянка Стрільчик, Марія Байдак. Іван Байдак запросив був на виставу знайомих йому офіцерів російської армії, що станіювали в Гусятині, де була військова лікарня. Після вистави, за порозумінням з одним старшиною-українцем, зала заспівала "Ще не вмерла..." Як уся зала, так і всі старшини стали з місць під час співу національного гімну, тільки один російський полковник не хотів встати, аж два старшини підвели його з крісла. Здавалось, що все закінчилось гаразд, тим лаче, що по від'їзді гостей ще довго доходило до села відгомін пісні "Реве та стогне", що її співали старшини. Проте після кількох тижнів з'явилося у селі кількох москалів, що під штиками забрали нашого Івана і йому простелася дорога далеко на схід. Та по війні він вернувся здоровий додому як старшина УНР і далше забрався до любих йому вистав і концертів, поки 1927 р. не виїмагував до Канади.

В будинку читальні приміщувалася споживча кооператива "Хлібороб" для загального закупу і збуту. Крім споживчої кооперативи існувала ще машина, що закупила для своїх членів сівалку, моторову молотілку, трієр

та спіралку для очищування насінного зерна. Діяла також філія "Сільського Господаря", до якої приїздив часі повітовий агроном СГ; на досвіднім полі вирощувано краший ріл пшениці.

В будинку читальні приміщувався теж кружок "Союзу Українок" та активне спортивно-гімнастичне товариство "Луг"; луговики й луговички в двох відділах відбували щонеділі вправи на площі біля читальні. За Австрії існувало аналогічне товариство "Сокира". Крім того на великій, рівній площі на Опаришині на північ від двора, де були улаштування т. зв. "брамки", відбувалися змагання копаного м'яча спортової дружини "Острога", на які інколи приїздила спортова дружина "Стрільця" з Копичинців. А фестивалі відбувалися далі на південь на площі над невеликим ставом, в якому відбивалося гілля старезних лип і тополь.

День 1 листопада 1918 р. село відсвяткувало співом патріотичних пісень, походом до церкви та молебнем. А на вістку з Гусятини, що з України вертаються полки австрійської та німецької армій, усі юнаки та ті нечисленні старші селяни, що в тім часі не знаходилися в рядах австрійської армії, поспішили на кордон Збруча до Гусятини, щоб помагати роззброювати поворотів.

Село Кривенке було щільно в оці польській адміністрації. В часі злочасної паніфікації вона послала на село карну ескеладію, що знищила читальняне улаштування і майно, включно з бібліотекою, що нараховувала тоді коло 700 книжок. У кооперативі понижили цени, вимішуючи сіль, цукор, подиваючи¹ має нафтою. Не обійшлося й без комічних епізодів. Коли один сільський хитрун на питання польського вояка про його національність сказав, що він "русін", то щось відповідно не врятувався від побоев, мовляв "По, вишпін українці, а ти еден русін?" (Шо? Неі українці, а ти один — русін!).

У часі другої світової війни в селі діяло націоналістичне підпілля. У відплату за його діяльність Гітлерівська влада в квітні 1944 р. при відступі левих частин спалила село і розстріляла 27 осіб, як свідчить Дарія Шапар. Між розстріляними були: Яким Марак, Дмитро, Віра і Павло Федорейки, Семко Андрусек, Петро, Максим і Анна Червоньки, Степан Попіль, Анна Мушій, Гоцалук, Степан Душка, Петро Кузь, Василь Мандзук, Семко Рогатинський, Іван Савуляк, Іван Третяк та інші, яких імен свідок собі вже не пригадує.

Матеріали до статті зібрав і списав Роман Брикочин при допомозі Павла Червонька.

ВАСИЛЬКІВ

¹ Статистичні відомості про село Васильків (Wasylków): Загальна поверхня 834 га, в тому числі 304 джерельної площиною, з того орного поля 2011. Число домог: 1921 р. — 160, 1931 — 165. Число населення: 1900 р. — 770, 1910 — 790, 1921 — 704, 1931 — 717. За австр. стат. 1900 р. 632 гр. кат. — 126 р. ж., 12 моїс. Мова: 629 укр., 141 поль.

Громада Васильків була продовженням Кривенського, так що пройжджимо так само було зорієнтуватися, коли минули Кривенке і коли втікали до Василькова: границю становив потік Кривчець. В протилежності до Кривенського Васильків лежав на південь від потоку, в долині. Тут кінчилися віднога битого шляху, що йшов із Гусятини через Кривенке. Далі вже йшла болотиста т. зв. "польська" дорога до села Кошобичин.

Громада Васильків належала до парохії в Кривеньку і не мала окремої церкви. В селі не було теж окремого двора, ані фільварку. Проте в Василькові був вищий відсоток латинників, ніж у Кривеньку, і за Польщі побутовано до них халпшию, куди час від часу приїздив польський священик із Сидорова.

У Василькові існувала окрема читальня "Просвіти" і кооператива, а також відділ "Сільського Господаря". А втім усе організаційне життя Василькова об'єднувалося із Кривеньком: спільні святкування, концерти, вистави тощо.

Частіші прізвища селян: Сивуляки, Храпливі, Паламарі, Саківські, Шурі, Крілки. Коли Кривенке уважалося за багате село, то в Василькові заможніших господарів не було за винятком механіка Храпливого, що мав молотарку, якою обслуговував сусідів, і круп'ярню.

Школа в селі була однокласна, за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі — утравквітська. Селяни Василькова також посілали дітей до середніх шкіл, але не в такій кількості, як Кривенке. Один із родини Храпливих працював ще від австрійських часів у Дирекції Залізниць у Львові, Василь Храпливий, батько д-ра Євгена і д-ра Зиновія, був учителем і керівником школи в залізничному повіті, Василь Шур учителем і керівником школи в бучацькому повіті, Онуфрій Паламар працював у ПСК в Копичинцях як лостратор кооператива, Петро Капустяник працював між двома війнами в Касі Хворих у Копичинцях, Василь Саківський, вернувшись з УГА, залишився на господарстві і в 30-их рр. був вільом у Василькові.

Відомості подав Роман Брикочин.

ТОВСТЕНЬКЕ

¹ Статистичні відомості про село Товстенке (польська назва: Tostebkie): Загальна поверхня 2300 га, в тому числі 1221 австрійської площиною, з того орного поля 2011. Число домог: 1921 р. — 414, 1931 — 458. Число населення: 1900 р. — 2132, 1910 — 2095, 1921 — 1942, 1931 — 1930. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1454 гр. кат., 423 р. ж., 66 моїс.; у дворі 91 гр. кат., 90 р. ж., 8 моїс. Мова: в громаді (1172 (1) укр., 755 (1) поль. (не порухалися ще 16 осіб); у дворі 18 (1) укр., 168 (1) поль. Понта в моїс. польн. стат. Пробанка, заліз. ст. Гадичинці (13 км) або Васильків (8 км).

На південь від "мурованки" Чортків-Гусятин, 5 км на схід від містечка Пробіжної, розташовувалося в формі кишки, закрученої південним кінем на південний схід, село Товстенке.

На краю села, зараз при битому шляху, стояла славна на всю околицю велика могила з високим залізним хрестом, виспана на пам'ять полягалим за волю України. На могило шпору під час польської окупації на Зелень свята була центром маніфестації українського населення довколишніх сіл.

Біля могили бігла через село на південь головна вулиця, попри цвинтар, обведений кількаметровим поясом високих смerek, попри церкву, дім пароха, читальню "Прогресити", кооперативу, громадський уряд, молочарню, пожежне приміщення, філярварок, а далі йшла до костела та плебанії, з відгалуженням до школи. З "мурованих" йдуть на південь ще дві дороги, що розгалужуються в різні сторони, пов'язуючи окремі господарства з головною вулицею села.

Лісів близько не було, тільки на південь від села невеликий гайок "Дубина".

Церква була поставлена з каменю ще за панщини (1846 р.), а при ній дзвіниця з каменю із 4 дзвонами.

За переказами назва села пішла від "говстої" землі-чорнозему.

Північна частина Товстенського називалася "Старе село", а південна, менша — "Шляхта", де жила більша частина польського населення села і де приміщувалося "кулько рольніче" і стояв костел.

На "Старому селі" були ще такі назви: "Гураляня" — від колишньої гуральні; "Жолубок" або "Пращка" — яр, де витягло джерело води і де була збудована з бетону громадська прачка; "Окопи" — де копали глину; "Вулиця" — толока-пасовисько біля могили і "Доліни" — болотистий пояс уздовж потоку з трьома відногами, що не мав окремої назви.

Поля мали такі назви: "Загумінки" — найближче поле до села; "Великі морги"; "Рутка" — вздовж потоку на північ від села. Інші поля окреслювалися назвами сусідніх сіл, напр. "поле від Кривенького", "від Василівкеш" тощо.

Найчастіші прізвища в селі: Ворона, Попіль, Романюк, Пирожук, Власюк.

Усе населення, за винятком пана філярварку Городицького, зайждих працівників, поштового урядника, польських учителів та кількох молодших поляків, говорило українською мовою. Старше покоління латинників т. зв. "поляків" за винятком польських молитов зовсім не знало польської мови. Але польська влада, костел, польська школа намагалися виховувати молодь на польських патріотів-шовіністів.

Усе населення працювало на ріллі й належало до бідної верстви (на ціле село припадало приблизно стільки саме поля, скільки мав філярварок). Господарств, що мали понад 10 моргів поля, було лише кільканадцять. Два найбільші багаті, крім лідиача, були поляки. Серед українців найбагатшим рахувалося господарство Голубовича.

Зараз по першій світовій війні тільки коло 200 моргів лану було розпарцельовано поміж селян, а жадного промислу в селі не було. Панська гуральня згоріла під час першої світової війни і була перетворена на стайню, мала цегельня працювала лише для потреб філярварку, а глину копано тільки для мазання дощівки й стін у хатах. Було ще кілька панських ставів для годівлі риби. Правда, в селі працювало кілька ремісників, як от: теслярі, ковалі, шевці, крашні, стельмахи, столярі, але тільки взимку, бо влітку вони всі працювали на ріллі.

У кожному господарстві була принаймні одна корова, кури, гуси, качки. Більшість посідали тільки по одному коневі і сусід "спрягався" з сусідом для оброблювання поля. Жиди займалися торгівлею, а їхні крамнички люди називали іменами власників: "Сруль", "Сіско", "Фога", що теж продавав горілку.

Щоб добрити на прожиток, багато селян наймалося на роботу на філярварок, чи на постійні чи на поленину. Заробітна плата була дуже низька, напр. однієї весни жінкам за полотні від сходу до заходу сонця платили 60 грошів, а для порівняння, бохонеш хліба вагою 2 кг коштував в місті 50-60 грошів.

Люди емігрували, головню перед першою світовою війною, до Канади, ЗСА, Аргентини. Дехто з них вернувся додому, але більшість залишилася в нових краях оселення.

Побут. Населення в Товстенському жило вбого. Родина, не зважаючи на кількість членів, жила, особливо взимку, в одній кімнаті "хаті", в якій в одному куті коло четвертини площі займала кухня і піч "псу". Усі доми були стандартні, розміром 6 м на 12 м. Кожна хата мала дві кімнати, а в середині поміж ними сніп, з-заду яких була комора на муку й крупи. З кожної кімнати виходила до комори кагла, яку в зимку затикали, щоб не втікало тепло. Стіни були з болота або вальків, що їх мисили з болота та соломи і городили поміж "риглі" в стінах, дах був критий солом'яними сніпками, а дошки з глини. Посередній кімнати стояла велика скриня, де переховувалися найцінніші речі, як от: полотно, одяг тощо, і яка служила за стіл. Спали на постелі (ліжку), талчани ("бамбетлі"), печі, чи прямо на плетених з соломи матах на дошках. Крім хати, на обійсті стояв ще хлів та столота. Багатії мали ще й шпихлір на переховування зерна та лях на картоплю й бурки. В столоті молотили сіпками збіжжя та різали січку руками. Мало хто молотил машинною чи різав січку "кератом".

Воду брали переважно з громадських криниць, з яких крутили ведро корбою, і прали на громадській прачці праниками. Палили деревом, за яку треба було їхати на віддаль 20 км, а трохи вугілєм, як теж картоплиним бадиллям, соломою чи загатою на весну. Харчування складалося головню з мучних страв (затирка, мучна затирка, "пирози" тобто вареники — в неділю), з разового хліба, городини (капуста, квасоля), з кулеші й різних каш (гречана, пшоняна, леншак з ячмінної крупи). Раз у рік були свиню й розбирали по половині або четверті, а м'ясо й солонину соліли й споживали вирождати зими. Ці харчі доповнювалися молоком. Яйця продавали в місцевих крамничках на сіль та нафту, а кури возили до Прібржної на ярмарок, що відбувався там кожного вівторка.

Після першої війни одяг населення був міського типу, але із зростом національної свідомості, у 1930-их роках, почався гін до народної одяжі, головню серед літніх, що проявлявся в тім, що почали ходити в вишивках та хвистих спідницях, але лише в неділі. Парубки літом одягалися в "зуговий однострій", що складалася з "гімнастюрки" зеленого кольору, гранатових

довгих штанів, вишиваної сорочки й кашкета-мазепинки, або звичайне "убрання про свято". Зимом одягалися в чоботи, "райтки", короткий кожух та баранкову шапку.

В селі держалися ще наших старинних звичаїв, тісно пов'язаних з церковними святами Різдва, Великодня, Зелених свят, Спаса, та весіллями й похоронами. На Різдво холили хлопці козлядувати, а на Йордан дівчата шедрувати. Козлядували й шедрували тільки ввечерю після заходу сонця. На Великдень святили паски, а потім дзвонили й билилися "ягілок", спочатку тільки діти, опісля вся молодь, а на третій день і старі і малі.

Школа. Діти села вчилися у трикласній школі з 6-ма відділами, тобто в кожній класі рівночасно навчалось два відділи, один по-тихому (читачий завдане), а другий "на-голосно" з учителем. Навчання за Польщі відбувалося польською мовою, за виявленням "русского языка" тобто української мови та греко-католицької релігії, проте на перервах і поміж собою діти розмовляли завжди українською мовою, не зважаючи, чи вони "поляки", чи українці. Вчили трьох учителів, усі поляки. У шкільному будинку було лише дві класні та помешкання для керівника, а одну класу треба було винаймати. Біля школи був великий сад.

Для продовження освіти дехто посилав своїх дітей до 7-ої класи до Пробиної, а опісля до гімназії Рідної Школи в Чорткові.

Громадсько-політичне життя. Молоді і старше покоління гуртувалися в різні організації. При церкві існували церковні організації: Братство, Сестринство, Марійська Дружина.

Найбільше впливовою була читальня "Просвіти", яку засновано ще за Австрії. Колиш за австрійських часів існувала теж читальня ім. Качковського з позичковою касою в господаря Ілька Когута, але вона мала дуже мало членів. Читальня "Просвіти" приміщувалася в одному з двох домів Николи Слотюка. Вона мала більше членів і незалежно вибудувала власний будинок на громадському ґрунті напроти фігури-хреста, поставленого в пам'ять знесення пащини 1848 р. При читальні була бібліотека, до якої приходила газета "Свобода". У праці в читальні помагав о. Володимир Познанський, що читав "Діло", а Евстахій Голубович організував товариство "Союз", що брало участь у повітовому з'їзді в Гусятині перед першою війною. Деякий час перел першою війною існувала оркестра, організована о. В. Познанським.

Після першої світової війни "Просвіта" далі розвивалася. Вона була місцем зустрічей молоді ввечері та в неділю, мала залу із сценою для вистав, виконувалих аматорським гуртком, що його провадив Евстахій Ворона. Пізніше організовано хор, що давав концерти, а бібліотека зростала з кожним роком, набуваючи майже всі книжки, що появлялися у Львові. Після першої війни молодь гуртувалася в "Лузі", що переводив збірні гімнстатичні явири і брав участь у різних фестивах та здигках по всьому повіті. Існувало це товариство "Відродження", якого члени зобов'язувалися не пити і не курити, "Сільський Господар", що перепланиував свій журнал тієї ж назви, та "Союз Українок", що часом улаштував реферати на жіночі теми. У 1935 р.

група молоді організувала за прикладом сусіднього села Кривенького футбольну дружину, яка їздила "бити талку" до довколишніх сіл.

У селі була кооперація, на два дні філій: на "Старому селі" і на "Шляхті". Кооперація купила сівалку для користування своїх членів. Перед вибухом другої війни відкрито відділ молочарні "Маслосоюз" для збирання сметани. Були також спроби відкрити приватні крамниці, одну харчеву та одну мануфактурну.

Поляки мали свої організації. За Польщі існували: "Дом людowy", "Кулко польничне" та парамілітарна молодеча організація "Стшельськи".

Життя офіційної громади зосереджувалося довкола громадських радних та війта. Хоч населення села було більшістю українське, проте не завжди вдавалося здобувати більшість у громадській самоуправі. За Польщі українці мали переважно стільки саме радних, що й поляки. Перед другою війною Польща власт збірні "гміни" і настановляла по селах "солтисів", щоб у цей спосіб зменшити вплив місцевого населення в політичному житті громад.

При виборах до польського сейму та сенату свідоміші селяни допомагали українським кандидатам в їхній кампанії. За польської окупації на громадській праці відзначилися господарі Голубович, Слотюк, Гощалюк, Колісник, Романюк та інші. Совєтський Союз мав небагатох симпатиків, що з приходом большевиків у 1939 р. перші допомагали при встановленні комуністичної влади (Р. Власюк та інші).

У громадському житті велику роль відіграв священник, що нерідко був єдиним інтелігентом-українцем у селі і мав великий обов'язок супроти місцевого населення. Празником у Товстенцям був другий день Зелених свят. Тоді то по відправі виходив із церкви похід із хоругвами на могилу. Гордістю села була ця висока могила, вислана завдяки незвичайно енергійному священникові, о. Іванові Блавацькому у 1920 р. на пам'ять українських визвольних змагань. Могилу виспано заввишки на 8 метрів; на ній поставлено 10-метровий залізний хрест, викутий ковалем, братами Прокоповичами. Разом із хрестом могила мала 18 м висоти. Цю символічну могилу прикрашували вінками в часі Зелених свят.

На посвячення могили в 1921 р. прибуло 17 священників із трьох повітів, а навіть представники зі Львова. Першу проповідь ангелослов о. С. Матковський із Босир.

Але незабаром о. Блавацький, що був тимчасовим адміністратором, серед великого жалю української громади залишив село Товстенське, отримавши місце душпастиря в іншому деканаті. Парохом Товстенського став о. Іван Лушинський, що втратив у часі визвольної війни двох синів, воєнк української армії.

На другий рік польська влада заборонила похід на могилу, проте ніхто на це не зважав. Із Кривенького приїхала в народних одягах кінна бандерія і злиг відбувся. На третій рік одна сотня польського війська ротувалася довкола села із скорострілами, щоб не допускати людей із сусідніх сіл. Проте

вони прокаралася до могили поміж житами. Проповідь о. А. Малиновського з Чабарівки військо перервало, загрожуючи життям зброї.

А втім шороку польська поліція ставила сторожу довкола могили, щоб ніхто не повісив вінка на високий хрест; проте завжди знайшлися відважні хлопці й дівчата, що діставалися на залізний хрест, щоб там повісити вінки із квітів і з терня, прикрашений жовто-блакитними стрічками. А внизу чекала на них поліція, щоб їх на місці арештувати. На празник 1938 р. на особу, що повісила вінки і намагалася замішатися в юрбі, показав пальцем один із власників торговельних будок, що відчинялися на Зелених свята для комерсії. Це викликало таке спонтанне обурення серед мас, що народ, спалахнувши, повернувся усі комерційні будки. На наступний рік торгівлі із своїми будками вже не з'явилися.

Щоб усвідомити собі, яке значення й традицію створила могила, може послужити факт із 1940 р. Тоді вперше за час існування могили ніхто з священників не вийшов походом із церкви, бо це був час більшовицької влади. Проте народ, вийшовши з церкви, без хоругв попрямував, якби зачарований, до могили. Там усі повнялися і відповіли пісню "Боже великий". Зараз приїхав із Пробіжної відділ НКВД і шукав організаторів цього вчинку. Тільки ж у цьому ділі не було окремих винуватців.

Тоді вже в Товстені, як і в інших довколишніх селах, була сильно закріплена ОУН. Першими жертвами за національну справу впали юнаки: Віктор Билинський, Євген Сорочківський, яких арештовано в селі, та Богдан Голубович, якого арештувало НКВД в Чорткові. Всі вони погинули в тюрмі, нікого не зраджуючи: про це свідчить той факт, що нікого більше з села не арештували.

З приходом німців були спроби відновити національне життя, головню на початку німецько-совєтської війни, але восени дії не вийшли. Під кінець другої війни, ще за німецької окупації, чимало молоді вступило до УПА, за що село також потерпіло. Бо місцеві поляки, при допомозі німців, напали на ссєдомішних селян і розстріляли 10 осіб, а 11 господарств спалили. Отож друга світова війна сильно відбилася на житті села Товстенського, приносячи терпіння та руїну як у традиціях, так і в способі життя.

Відомості подає: Володимир Попель, Ф. С. і Р. К.

Олена Блавацька

ІСТОРІЯ МОГИЛИ В ТОВСТЕНЬКІМ.

У травні 1919 р. о. Іван Блавацький перебрав адміністрацію парохії Товстенське після о. Познанського, що помер на плямистий тиф як жертва свого звання.

Село Товстенське полегне при одному з головних шляхів із Галичини за Збруч: Чортків-Гусятин. Туди поспулався вальд Галицької армії, що заплинула річку Галичину і переходила на Велику Україну. По дорозі аступали на

короткий відпочинок до парохіального дому, положеного близько головного шляху. А тому, що подвір'я і дім були просторі, то заїжджало й виїжджало багато вояків УГА. А всі пригублені, базидійно сумні.

Одного липневого ранку до сходу сонця пересувалася вже остання валька наших вояків під горбок до річки Збруча. Люди з цілого села вийшли із своїх хат із розпущеною в серця, із словами в очах відправляючих їх очима, поки останній вояк не зник на обрії. Але сума вояків пісня ще довго гомоніла всім в ухах.

Люди верталися додому мовчки, з похиленими головами, з великим болем у серці, немов би прощали своїх найближчих на непевну дорогу. Бо за Збручем гриміли більшовицькі гармати і Галицька Армія мусіла вогнем здобувати терен, п'їль за п'ялдо, щоб промстити собі дорогу в Україну. Та, вертаючися додому, люди відчували в глибинах душі нічим неоправданий жаль, ніби докір: Кому ви нас лишаєте?

Ідуть сумні з жалом за втраченим. Збираються ще гуртками, продовжуючи болічку, недокінчену розмову. З ними їх священник. У цьому моменті в його душі родиться нова думка. Це — постановва сплатити довг тим, що полягли в обороні рідної землі і залишилися з нами. Їм належить пам'ятник.

Але як було перевести в діло свою постанову, коли вже настала польська влада?

При шляху, куди переїздили вальки, лежить громадська площа, дуже відповідна під пам'ятник. Село патріотичне. О. Блавацький підбирає собі відповідних людей. Разом обговорюють справу; треба ж якнайшвидше довершити її, поки польська влада не закріпилася, бо згодом вони не дозволить...

О. Блавацький їде до старої і просить в імені всієї громади дозволу поставити хрест на площі при дорозі, не згадуючи, яка ціль у нього.

— Прошу дуже, адже ми християни-католики — була відповідь.

Збиралась молодь і старші. Священник із ними, подає їм відгук. Разом із ковалем та його синами, що теж незадовго мешкали, зробили плян, щоб із залізних штабків, якими оббивали окопи, поставити великий хрест на високій

*о. Іван Блавацький,
ініціатор поставлення пам'ятника
в с. Товстені*

могили. Люди день і ніч звозили землю, а ковалі із синами кували залізний хрест. У короткому часі на високовиспіваній могилі стояв цей величавий хрест, перший у нас пам'ятник поляглим борцям за Україну.

Ще під час того, як люди ввозили землю, польська влада схаменулася, спостерігши, що воно щось не так, як собі уявляла. Староста прислав поліцію пильнувати, щоб українці не закопали там гармати або іншої зброї. Але завернути справи вже не могли, було запізно. Тільки мармурової таблиці, на якій були виписані слова: "Борітеся, поборете, вам Бог помагає", не дозволили примістити на могилі. Отже люди закопали її глибоко в землю.

На найближчі Зелені свята, в день празника в Товстенському, відбулося посвячення пам'ятника. Напередодні дівчата і хлопці квітами прикрасили могилу, вінками прибрали хрест. Із цілого густинського повіту, а то й сусідніх, процесійні походи із священниками, із представниками українських установ та з вінками прибули на посвячення пам'ятника.

Панахида, патріотичні проповіді священників, промови делегатів підбадьорювали і додавали надії, що не все пропало. Вирішено кожного року на Зелені свята відбувати процесійні походи з цілого повіту і відправляти панахиду в пам'ять поляглих.

Від Редакції. Авторка спогаду Олена Блавацька — здова по ініціаторі поставлення могили, о. Івані Блавацьким.

ПРОБІЖНА І ГРИНЬКІВЦІ

Статистичні інформації про містечко Пробіжна (польська назва *Probiżna*): Загальна поверхня 1940 га, (в тому числі 1024 двірської посесності), з того орного поля 1660. Число домог: 1921 р. — 466, 1931 — 526. Число населення: 1900 р. — 3101, 1910 — 3243, 1921 — 3249, 1931 — 3321. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1295 гр. кат., 369 р. к., 1207 мовців, на фольварках 108 гр. к., 54 р. к., 68 мовців. Мова: в громаді 1023 укр., 1793 поль., на фольварках 97 укр., 132 поль. Пошта і станція поліції в місті, залізн. ст. Гадинівці (7 км), поштова з Пробіжною доїздом, битого дорогою "м'руванкою".

Повищі статистичні дані про мову населення становлять яскравий приклад фальшування статистики польськими урядовцями австрійської державної машини. Польську розмовну мову приписують тут неправильно не тільки всім латинникам і жидом, але також трьом сотням греко-католиків, що ніколи її не вживали, хіба намагалися нею говорити перед польськими представниками адміністрації.

Статистичні інформації про село Гриньківці (*Grinbowce*): Загальна поверхня 644 га, (в тому числі 222 двірської посесності), з того орного поля 551. Число домог: 1921 р. — 128, 1931 — 126. Число населення: 1900 р. — 648, 1910 — 621, 1921 — 643, 1931 — 582. За австр. стат. 1900 р. в громаді 495 гр. кат., 132 р. к., 7 мовців; на фоль. 14 мовців. Мова: в громаді 290 (?) укр., 344 (?) поль.; на фоль. 14 поль.

Місцевість Пробіжна географічно ділилася на дві частини, виразно відділені одна від одної болотистою течією річки, верхів'ям Нічлави. Західна

частина, власне містечко, положена на рівнині. Його торговельний осередок, заселений виключно жидом, мав вигляд гуртової оселі в формі чотирикутника. На південь від центра сільські вулиці Старої Пробіжни називалися Петрівка і Раків Кут. "Нова Пробіжна" мала характер села, а форму довгої стожки. Зараз за річкою перехрещувалися дороги з півночі (з Жабинців), на південь (до Чорнокинів) і зі сходу (з Густина, Товстенського) на захід (до центра містечка і зал. станції в Гадинківцях). "Нова Пробіжна" переходить непомітно в громаду Гриньківці. Мабуть, тільки політичні мотиви австрійсько-польської адміністрації спонукали зберігати цей поділ на дві окремі громади, щоб містечко Пробіжна не набрало ще більше українського характеру супроти жидівсько-польської штучної більшості.

Назву Пробіжної пояснили, як "перебіжна" місцевість, недогідна для воєнних дій, або як "прибіжище", де в часі татарських нападів люди ховалися над річкою в мочарах, порослих густою тростиною.

Назви піль: Довгі гони, Межі дорогами, Піднишки, Горби, Великі і Малі Гребельки, Могилки, За гостинцем, За швинтарем, Зали, Пріски, Бесаги, Попечки, За горою. Лісу в Пробіжній не було.

Церква в Пробіжні.

На захід від Старої Пробіжни на полях Гадинківців видніє висока могила (на висоті 308 м), друга на півд. захід від містечка. На схід від Нової Пробіжни були малі могили, вже давно розорані, що залишили спогад по собі в назвах піль.

У Пробіжній були копальні глини, жовтої і сивої, та торфу.

Найчастіші родові прізвища: Серела, Топольницький, Крисків, Созанський, Деляський, Ангел, Натолочний, Польовий, Біленький, Струтинський, Стрільчук.

У Старій Пробіжній існувала стародавня дерев'яна церква, давно нечинна, що завалилася від старости; її розібрано в 30-их рр. цього століття. При тій церкві була теж дерев'яна дзвіниця. В Новій Пробіжній нова мурована церква з мурованою дзвіницею, побудована 1904 р. Від 1906 р. парохом Пробіжної був о. Николай Теодорович, визначний релігійний діяч, автор проповідей, незацікавлений світськими справами, аполітичний. Після першої війни до піднесення національно-культурного рівня причинився особливо о. Василь Саноцький, що помер у молодому віці.

В Пробіжній існував невеличкий костел. Польська парохія знаходилася в сусіднім сполонізованім селі Жабинцях (2-3 км від Пробіжної). Жиди мали в містечку дві божниці і синагогу.

За Австрії була школа з українською мовою навчання, за Польщі 7-класна утравістична, в Гриньківцях 1-класна польська. Керівники й учителі переважно поляки. В Новій Пробіжній поставлено новий будинок школи 1932 р.

На території Пробіжної існували три фільварки. Власниця великого фільварку (гр. Дроговська) підпаймала його, власником другого був поляк Сьвірський, а третього місцевий аптекар, жид. По першій війні розпарцельовано лан між місцевих людей, за іншими відомостями між "мазурів". В рр. 1926-8 багато людей емігрувало до Канади (це помітно на зниженні числа населення в статистиці 1931 р., особливо в Гриньківцях).

Селяни були здебільшого малоземельні, небагато середняків. Заробляли теж як різники продажем м'ясних виробів, в останніх часах перед війною займалися частинно і торгівлею, що до того часу була зовсім у жи�івських руках. Перший відкрив залізну крамницю Василь Шимків. Із ремісників були стельмахи, ковалі, кравці, шевці, столярі, мулярі і будівничі.

В містечку крім лікарів-жи4ів між двома війнами був теж лікар-українець (д-р Тягнибик).

У Пробіжній існувала гуральня, два млини і цегельня. В середмісті було декілька трактирів. У давніших часах ширилося п'янство. Але перед другою війною трактири зникли через брак п'яківа.

Між двома війнами на території Пробіжної існували дві читальні "Провісїті": в Старій і Новій Пробіжній. У рр. 1925-27 побудовано будинки обох читальні, а 1939 "Народний Дім". У читальнях були бібліотеки і газети ("Свобода", "Народна Справа", "Діло"). При читальнях діяли театральні гуртки, а в Новій Пробіжній духова оркестра і хор. Існували теж гімнастичні товариства "Луг", а в Новій Пробіжній спортивне товариство копаного м'яча "Бескид". В обох читальнях приміщувалися кооперативні крамниці.

В Новій Пробіжній Сестри Службниці вели дитячий салон.

Деякі селяни Пробіжної посилали дітей до вищих шкіл. Юридичні науки

покінчив д-р Микола Топольницький, що був адвокатом у Львові, кількох покінчило середні школи, а перед другою війною Пробіжна постачала чимало учнів гімназії "Рідної Школи" в Чорткові.

Латинники в Пробіжній говорили здебільшого українською мовою.

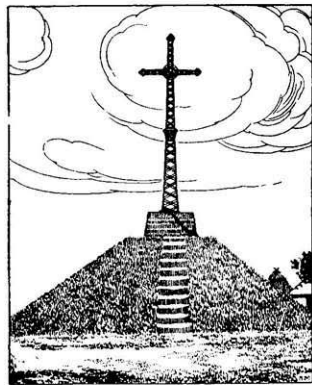
За Польщі існували також польські організації: "Кулко Рольніче" і "Стшельні". Між "стшельцями" і українською молоддю панували напружені відносини. Особливо комендант "Стшельца" давався взнаки українцям. Підпільники кинули його до криниці, де він утопився. В наслідку цього наступили численні арешти, а двох молодих людей засудили на кару в'язниці.

Підпільники з Пробіжної розгромажили теж 1938 р. шатра і прилавки польських і жи�івських крамарів, що розтаборились були із своїм крамом біля могили в Товстенському в Зелені свята. Про причину цієї події порівня, її опис у статті про Товстенське.

Польська влада переводила арешти при різних нагодах. Між арештованими були і д-р Тягнибик, Осип Варениця, Антін Гуль та інші.

В 1941 р. гітлерівці вивезли всіх жи4ів, невідомо куди. Осип Винника большевики вбили за підпілля, що він належав до підпілля. Большевики виселили всіх латинників до Польщі, а деяких українців вивезли на Сибір.

Відомості подає Павліна Будзюл і Осип Серела. Описля інформації прислали це з Едмонтону Іван Польовий про передвоєнні часа, Осип Козачок і Василь Шимків про новіші.

*Перша в Галичині могила полеглим борцям,
висипана за віцідіятивою о. І. Бзавяцького 1920 р.
Село Товстенське — при дорозі за Збруч*

БОРЩІВ

B O R S H C H I V

Повітове місто

БОРШІВ

Статистичні відомості про повітове місто Боршів (Borschowa): Загальна поверхня 2282 га, (в тому числі 840 лісової покриття), з того окремо ліси 2167. Число мешк. 1921 - 886, 1931 - 1151. Число населених: 1900 р. - 4755, 1910 - 4989, 1921 - 5122, 1931 - 6235; за союською статист. 1959 - було 5.000. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1603 гр. кат., 1646 р. кат., 1341 мовс., в двори 98 гр. кат., 71 р. кат., 45 мовс., 1 іпп. Мова: в громаді 1570 укр., 2959 польс. (до рахунку бракує 61 душі), у двори 87 укр., 127 польс. Пошта і заліз. ст. на місці.

Школи: за Австрії 6-класна хлоп'яча і 6-класна дівоча, за Польщі обі 7-класні з польською мовною навчанням, за Польщі 3-класна приватна українська "Рідної Школи". В місті прив. польська гімназія.

Степан Паладійчук

БОРШІВЩИНА І БОРШІВ

Південно-східний кут Східної Галичини, обмежений ріками Дністром і Збручем, закінчував територію галицької області та австрійської держави. Той кут галицької області становив територію боршівського повіту. Долишний біг ріки Збруча відмежовував Галичину і повіт від Росії на сході, Дністер від Басарабії і Буковини на півдні. Рікою Серетом на заході межувала Боршівщина з заліщицьким повітом, на північному заході з чортківським, а на півночі з гусятинським. Серединою повіту з півночі на південь плила ріка Нічлава з своєю допливом річкою Циганкою. В середині повіту в районі Нічлави лежало місто Боршів, яке було осідком повітової влади та повітових установ.

Територія повіту займала 1025 кв. км простору, на якому жило на початку століття близько 110.000 населення. На терені повіту було 75 громад, в тому числі місто Боршів та 8 містечок.

Повіт лежить на висоті пересічно 300 м понад рівень моря, легко похилений у південно-східну сторону до Дністрового яру, що лежить на висоті 250 м.

Терен повіту є багатозірною мозаїкою глибоких ярів, якими пливають річки й потоки, що безпосередньо або посередньо вливаються в течію Дністра, а він несе їх до Чорного моря. Стіни ярів часто зарослі лісами, що роблять враження гір, а незарослі відкривають свою геологічну структуру. Видно в них наверстоване каміння з багатими формами скам'янілих животин, різного

роду слимаків, раків, черепашок, рибацьких кістяків. Між ними парами є шиферне (лушпезе) злипище, що його легко розчуська дощове шоло. На вершині хрив тягнеться рівнина, звана "Подільською Плигою". Ця рівнина вкрита частинно лісами, але переважно є вона управним покосом, основою рільництва.

Між долішнім біом рік Серета і Нічлави є великі поклади гіпсу з наверхісно вапняка, а також піску, а це важливі матеріали для місцевого будівництва в селах та містах.

Під впливом діяння води впровадж мінущих тисководіть утворилися в цих подільських покладах шліни, пізземні коритори, печери і дьабринти, цікаві своєю величиною та дивні своєю тасмичністю. До першої світової війни вони не були задовільно досліджені. Про них ходили серед населення різні легенди й перекази, повні страхіт і тасмич. Були випадки, що цікаві та сміливі хлопчакі заходили в ті дьабринти і там пропадали з виснаження й голоду, забуваючись в підземеллях. Таких печер на терені повіту багато, а найбільші з них є в Більчу золотому га в Кривчу. Їх відкрили місцеві люди в часі між 1890 р. до 1908 р. Перпою заопікувалася і зайнялася родина князів Салітів, другою Наукове т-во ім. Т. Шевченка у Львові.

Заколом князів Салітів прочищено печери в Більчу. Тоді знайдено в печерах старинні глиняні посуди, кості передпопозових звірят і різні жіночі прикраси. Більшість із тих знахідок забрано до ролінного музею князів у їхній палаті в Більчу, частину забрали дослідники до історичного музею в Кракові. Прочищені печери в Більчу стали доступними до відвідування для місцевих жителів і для сторонніх гостей. В селі жив чоловік Петро Перун, що працював при чищенні печер. Він знав їх добре, знав усі комори й коридори, вмів до них ходити і з них вийти, тому він став провідником для відвідувачів печер. Після нього таким провідником був його син, а згодом провідниками були місцеві учні гімназії: Степан Сохаський, В. Лотоцький та Іван Тимчук, а після війни Роман Паладійчук. Печери ці оглядав наш археолог проф. д-р Ярослав Пастернак і про них написав у своїй книзі "Археологія України".

Печери в Кривчу відкрили пастухи худоби. Місцевий парох гр-кат. церкви зацікавився ними, повідомив про них Консисторію і Наукове т-во ім. Т. Шевченка. Це товариство прислало до Кривча інженера Клімха Гутковського, який в 1908 р. зробив у цих печерах розкопки і чистку, дослідив проходи. Знахідки з печер забрав він до українського Національного Музею у Львові.

Після війни за Польщі постало в Тернополі польське "Подільське Товариство Туристично-Країнознавче". Воно мало свій відділ у Боршіві. Заколом цього т-ва досліджено печери в Кривчу і забезпечено в них проходи й комори.

Боршівський Відділ згаданого т-ва в 1935 р. видав брошуру про туристичні місця на Поділлі. Опрацював її проф. Юзеф Опальський. Вона стала першим провідником туристів на Поділлі, водночас і на терені боршівського повіту.

Що торкається справи комунікації в повіті, то в часах приналежності

галицьких земель до історичної Польщі аж до її розвалу і її поділів, існували лише ґрунтові дороги. Битих шляхів шосе, званих у нас "мурованками" або "гостинями", тоді не було в Польщі. Вони появились в Галичині за володіння Австрії. Тим то биті шляхи називано в нас "шмарськими". ґрунтові, що на провесні та пізньою осінню часто бували недоступні, — "шольськими". Оліз з битих шляхів були крайові, другі повітові, залежно від того, хто їх зробив та адержував.

Через Боршів йде битий шлях із Чорткова аж до Окопів, тобто до колишнього кордону російської імперії, через Колиндяни, Озеряни, Ланівці, Боршів, Кривче, Гермаківку, Іване Пусте і Мельнишю. Це був головний, крайовий битий шлях. З Боршова від цього гостинця йшов битий шлях до Скали, до російського кордону над Збручем. Другий такий шлях іде з Боршова через Пишатинці — Стріківці і Королівку до Новосілки Костюкової, а далі до Заліщинок. З Озерян від головного шляху Чортків-Окопи, після повітового битий шлях через Глубічок — Юр'ямпіль і Шупарку до Устя Синькопського, а далі до Мельниці. З Устя Синькопського йшов бічний шлях до Дністра, де пороном в селі Качурівці був переїзд на Буковину. Бічні биті шляхи були ще з Боршова до Циган, від Переймів до Скв'ятини і Шишківців, та з Глубічка до Олексинців, з Мельниці до Кулинців. Чортків має теж просте połącження битим шляхом із Скалою через Колиндяни, Лосьч, Гуштин, попри Буряківці. Оці всі биті шляхи прилягло за австрійської влади. Нова Польща, що в 1919 р. заволоділа Галичиною, а з нею боршівським повітом, впровадж 20 літ не добавила ні одного шосе на терені Боршівщини. На повітових битих шляхах були роґачки, де переїжджі платили мито за їзду шосе. Такі роґачки були в Королівці, в шупарському лісі, перел Устем Синькоп. та в лісі на Переймах. В часі першої світової війни роґачки ці зникли на завжги.

До 1899 р. не було в Боршівщині залізниці. Першу залізницю побудовано тут в 1896-1899 рр. Вона на станції Витнанні лучила Боршівщину з головними залізничними лініями Станіславів — Чортків і Тернопіль — Чортків. Новий залізничний шлях ішов через Витнанку до Тересина, звідки йшла віднога до Скали, а головна лінія через Боршів, Волківців і Гермаківку до Івана Пустого, де кінчалася.

Залізниця поширила та поліпшила комунікацію на терені повіту і зв'язала його краще з сусідніми й дальшими повітами та культурними і торговельними осередками краю і держави. Вона в великій мірі причинилася до розвитку торгівлі, яку перетим утруднювали далекі, невідліг дороги та розбишанські банди, що часто нападвали на торговельні важки. Такими бандами славний був ліс між Волківцями і Скв'ятиним, зв. "Перейми". Залізниця відкрила нашим селянам дорогу в світ на заробітки, сразу до Німеччини, зніжнє до Америки й Канади.

Повітове місто Боршів лежало в середині повіту — на рівнині подільської плити. На північ від нього в рірі пливе річка Нічлава. Через Боршів у південно-західний бік пливе потік, що нижче міста вливається до Нічлави.

Про Боршів є згадка в книжці Подільського Країнознавчого т-ва в Тернополі, виданій після першої світової війни, коли Галичина, а з нею і

Борнів опинилися під Польшею. Але відомості про Борнів є численнішою, скупі і не зовсім вірні. В Боршеві є сліди т. зв. "Валу Гранина", високого насипу, що півколом оточує місто. Борнів мав передмістя: Підвалля, Мазурівку, Пастівник, Старий Борнів і Кут. Назви частин міста: Поля Замок, Замкова криниця, Замковий ліс вказують на те, що тут був колись оборонний замок, з якого нема сліду.

В XVI і XVII стол. Борнів належав до польських шляхтичів Дудинських. За австрійської влади в половині XIX стол. власниками його були німці Герингер і Йоч. Вони то, мабуть, розібрали зайвий для них замок і матеріял з нього зужили на будову урядових будинків. На місці, де стояв замок, побудовано великий будинок, де примістився Повітовий Виділ, а пізніше було там бюро повітового іотаря, званого "коморніком" за польським звичаєм. У другій половині XIX стол. Борнів перейшов до жидівського власника Ізаака Фельдшута.

При будові більших і менших будівель ковано потрібні ями. В тих ямах викопувано часто старі предмети та надibuвано підземні коридори. При копанні фундаментів під нову церкву 1883 р. натрачено на коридор, який треба було замурувати. В нього вмуровано 40 стовів каменю, тобто 80 куб. м. В середмісті ковано плившию під будову крамниці Блюменталя. Там викопали тоді залізну поржавілу скриню з римськими монетами. Скриню і гроші забрали жиди.

На старій дзвіниці було три дзвони. На одному з них був напис, що той дзвін придбав Роман Ковбель. На старому служебнику в церкві, оправленому шкурою, був напис кирилицею, що його придбав той самий Р. Ковбель. Служебник був виданий Ставропільським Братством у Львові. Під престолом у старій церкві був німцівськ, як знак турецької влади з кінця 17 століття.

Борнів лежить на рівнині, високо понад рівень ріки та потоку і не має води. В ярі над потоком були джерела води в т. зв. Солонівці і Замковій криниці. Звідсіля возили міщани воду бочками собі і продавали іншим, особливо жидам.

У Боршеві відбувалися щотижня ярмарки, на яких довколишні селяни та міщани й заміщеві міщани продавали продукти своєї праці. Деколи відбувалися тут більші ярмарки, що їх звали "річними".

Борнів був осідком повітового уряду та різних установ. Був тут повітовий староста і повітовий маршалок, Повітова Рада, Шкільна Повітова Рада, шкільний інспектор, Повітова Команда Жандармерії, Скарбовий Уряд, Повітовий Суд, повітовий лікар "фізик", Повітова Команда Доновисень, 7-класна народна школа, залізнична станція, фабрики тютюнових виробів.

Парохами гр-кат. церкви були в першій пол. XIX ст. о. Павло, описля о. Петро Кисілевські, пізніше о. Михайло Гулда, від 1914 р. о. Йосиф Малишкний, що 1944 р. опинився на скитальщині і помер у Вінниці 1959 р.

Церква в Боршеві

НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ВІДРОДЖЕННЯ БОРШІВЩИНИ (Кінець XIX — початок XX стол.)

Національно-політичне відродження Боршівщини почалося, як і в шлі Галичині, з часу знесення панщини 1848 р. та введення конституції в Австрії. Конституційні закони допомогли пробудити наш народ в Австрії до нового життя, якого він не знав під пануванням Польщі. Конституція забезпечила нашому народові законні права, але народ спершу не використовував цих прав, бо національно та політично був заведаний і неорганізований до правопорядку в державі. Польки й тут нас перехитрили й вивернули. Вони, маючи у проводі шляхетську верхівку, захопили владу в Галичині.

Великим нещастям для нашого народу були куріяльні вибори послів. При цій системі польки мали змогу вибирати завжди багато більше послів, ніж українці, бо куріяльні вибори базувались на майновому цензі, тобто до вищих курій належали тільки невеличкі групи багатих громадян, шляхти та промисловців, що платили вищі податки, соди українці не мали доступу й тут не могли здобути мандату. Для них залишались тільки остання, загальна курія. Але й тут справа не була легка, бо вибори були посередні, тобто громадяни не голосували на посла безпосередньо, а посередній через своїх представників, званих "правирборцями". Їх вибрано з громади кілька, або кільканадцять, залежно від величини села чи міста. Цих правирборців, особливо невідомих або безхарактерних, наші часто перетягали до себе за гроші та за інші вигоди, або просто за гостину (т.зв. "виборча ковбаса"). А де вже не помагали ці засоби, там уживали провокацій, щоб не допустити свідомих правирборців до голосування.

Такою провокацією послужились поляки в Боршівщині при виборах до парламенту в р. 1891. Тоді українським кандидатом на посла був лікар д-р Роман Ярославич з Боршова. Польки знали, що українці добре приготувалися до цих виборів і зв'язано постановою голосувати на свого кандидата. Оже застосували провокацію, намагалися розігнати правирборців додому. Тільки завдяки свідомості Боршів'ян під проводом місцевого діяча Семена Ковбеля, провокацію поляки зламано, наші правирборці дійшли всі до виборчої урни і віддали свої голоси на українського кандидата. Д-р Ярославич став першим послом Боршівщини до Віденського парламенту. Радості з перемоги не було кінця. З цієї радості наші люди везли свого посла з парадом від села до села, з Боршова до Чорткова, до поїзду, бо тоді в Боршеві не було ще залізничної.

В році 1913 відбувалися вибори до союму. Ці вибори теж були куріяльні, бо виборча ординація до союму не була ще змінена. Наші правирборці були твердо наставлені голосувати на українського кандидата. Деякі з них навіть у церквах і читальнях присягали, що будуть голосувати на нашого кандидата, а був ним о. Олександр Капустинський, парох Мельницький і декан курієвського деканату. І ось поляки знову затіяли провокацію, щоб не допустити наших правирборців до виборчого локцялю в Боршеві. Але українці,

довідавшись про це, приготувались, щоб перехитрити польські затії. Наш Виборчий Комітет у Боршеві зібрав усіх свідомих правирборців повіту до Народного Дому, дав їм потрібні вказівки та інструкції, уставив їх чвірками, наперед поставив священника о. Казновського, правирборця з Глубичка, дав йому портрет ісаря в руки і наказав правирборцям маршувати до виборчого локцялю, співаючи ісарський гимн "Боже буди покровитель". Похід правирборців маршував через місто, правирборці спітали гимн, а священник нес портрет. Глядачі походу на вулиці, а між ними жандарми і провокатори, стояли струнко і не відважались на чинну провокацію. Так наші правирборці спокійно та організовано дійшли до урни і віддали свої голоси на о. Капустинського, який став першим українським послом Боршівщини до Галицького союму у Львові. Ось якими то трудностями і хитрощами треба було нашому народові захищати свої конституційні права в конституційній державі, де владу мали наші історичні вороги.

В роках від 1899 — 1907 велася в Австрії боротьба за чотири-прикметникове виборче право до Віденського парламенту. Боротьба увінчалася успіхом, демократія перемогла. Куріяльну систему виборів знесено, а заведено нову виборчу ординацію на основі чотири-прикметникової системи.

В році 1907 відбулися парламентарні вибори на основі цієї нової виборчої ординації. Боршівський повіт належав до виборчої округи: Боршів — Залішки — Гороленка. Ця округа вибирала двох послів. Тоді вибрано послами двох українських кандидатів — д-ра Теодія Окуневського та д-ра Володимира Охримовича. Польки не могли вибрати свого посла на основі демократичної виборчої ординації. Однак міста та містечка були виділені в окрему міську округу, з якої виходив поляк.

Товариство "Просвіта" у Львові заснувало в краю свої читальні. Перша читальня в Боршівщині подала в Скалі, заснована парохом Скали о. Олександром Левницьким, а другу 1890 р. заснував у Боршеві адвокат д-р Михайло Дорундик. Обидва засновники цих читальень були народковими. За їх прикладом пішли інші народкові і позаєновували дальші читальні "Просвіти" в селах на території повіту. Москвафіли засновували читальні ім. Качковського, які лише вносили роздор між нашими людьми. На шастя, їх було небагато і вони проживали тільки до першої світової війни.

О. Олександр Левницький організував в Скалі церковний хор, який 1890 р. перший раз співав у церкві під його орулою. Скальський дяк явив читальняний хор у Боршеві. Перший виступ цього хору відбувся 1892 р. на Великдень у місцевій церкві, де парохом був тоді о. Гулла, а другий виступ був у залі народної школи на концерті народних пісень. Це був перший концерт у Боршеві — і був вдалий. На цьому концерті декламував просвітлянин Семен Ковбель. Враження з виступів цих хорів було дуже велике, небувале досі. Вістка рознеслася по шлому повіті і стала дохотю до влаштування культурно-освітніх виступів та концертів читальняних хорів.

Року 1894 збудовано при церкві в Боршеві дві читальні "Просвіти". В цьому році загостив до Боршова український театр зі Львова. Він був запрошений для театральних вистав на один місяць, а тривав два місяці, бо нарід із

Борщева та околичних сіл і містечок заповнював театральну залю і не випускав артистів з Борщева. Запеклення театром було нечуване.

В році 1893 Борщівчину навістива азійська пошесть холери. Тоді померло дуже багато людей на цю страшну недугу. В школах не було тоді навчання. Холера грасувала тоді в цілому краю.

В році 1892 приїхав до Борщева адвокат д-р Михайло Дорундяк і тут відкрив свою адвокатську канцелярію. Він був визначним діячем у Борщі і Борщівщині. За його старанням збудовано в Борщі "Народний Дім", який був осередком життя і праці цілого повіту.

Національними діячами Борщівщини були священники, учителі, мішани і селяни та професіоналісти. Із священників крім о. Олександра Левинського із Скали визначились тоді такі діячі:

1. о. Тишинський Микола — парох Більча Золотого, 2. о. Глибовицький Омелян — парох Глубічка, 3. о. Ульяницький Олександр — парох Ланівів, 4. о. Курдидик Дмитро — парох Циган, 5. о. Капустинський Олександр — парох Мельниці, 6. о. Михайло Гулда — парох Борщева, 7. о. Ортинський Сотер — ігумен монастиря оо. Василіян в Михайлівці.

З пізніших діячів треба згадати таких:

1. о. Дуткевич Євген — парох Шишківців і Худівців, 2. о. Левинський Софрон — парох Більча Золотого, 3. о. Білинський Йосиф — парох Скот'ятин, 4. о. Чайківський Василь — парох Стрілківців, 5. о. Харук Іван — завідувач парохії в Королівці, описця парохії Стрілківців, 6. о. Казновський Антін — парох Глубічка, 7. о. Гуницький Олександр — парох Ланівів, 8. о. Малицький Йосиф — парох Борщева, 9. о. Назаревич Франц — парох Волківців коло Борщева, 10. о. Фльорчук Йосиф — завідувач парохії в Шупарі, описця парох Горозка.

Всі члани священники працювали в своїх церквах і парохіях, а крім того ще й на народній ниві, де працювали в читальнях "Просвіти" та в кооперативах виховували наріз в національній ідеї та поборювали русифікацію, що його перили в нашому повіті священники русофіли під проводом о. Смольного Івана, пароха в Панівцях.

З учителів найбільше працювали в народі національно і політично свідомі вчителі та вчительки, що були членами вчительської організації "Взаємна Поміч учителів". В народній праці на терені повіту найбільше визначились такі вчителі й учительки:

1. Бойчук Петро — учитель у Борщі, 2. Николай Дмитро — учитель в Усті Єпископській, 3. Гайовський Антін — керівник школи в Сапогіві, 4. Гайманович Степан — учитель в Іванківці, 5. Грушкевич — керівник школи в Заліссі, 6. Ільницький Володимир — учитель в Заліссі, 7. Ільницька Олена — учителька в Заліссі, 8. Васильш Антін — учитель в Іванці Пустім, 9. Палайчук Степан — учитель у Більчу Золотім, 10. Палайчук Антоніна — учителька в Більчу Золотім, 11. Гладяк Іван — учитель у Михалкові, 12. Фалендиш Василь — учитель у Пилимчу, 13. Бринський Максим — кер. школи в Бурдаківцях, 14. Малицький Володимир — учитель у Монастирку.

15. Петришин Дмитро — учитель у Стрілківцях, 16. Анастасівський Тит — учитель у Гермаківці, 17. Деряк Степан — учитель у Латківцях, 18. Лисівський — учитель у Турличу.

Всі члани тут учителі брали участь у культурно-освітній, національній, політичній та економічній діяльній праці. За їх старанням введено українську мову як розговорну на вчительських конференціях. У цій мові українці вчителі писали посвідки на свої вчительські платні. В часі наших визвольних змагань майже всі вони були учасниками цих змагань в рядах української армії. В часі визвольних змагань поглизли за волю України такі вчителі: Гладяк Іван, Король, Тишинський Омелян, Максимчук, Николай Дмитро, Олійник, Шандрівський Йосип.

З-поміж інших працівників на народній ниві особливо визначились:

1. Д-р Михайло Дорундяк — засновник Народного Дому в Борщі і та провідник національно-політичного руху в цілому повіті.

2. Семен Ковбель, що працював для національно-політичної справи нашої спільноти в Борщі і на терені повіту. Тепер він живе в Канаді, вже німечині, але для народної праці він виховав тут своїх дітей.

3. В Скалі для народної справи працювали: учитель Лялька, урядовець Гродський та мішанин Мартюк із родинною.

4. В Борщі визначились ще: секретар д-ра Дорундяка — Шарковський, купець Шиманський, адвокат Савчак, адвокат Томковид, адвокат Курбас, радник скарбового уряду Мрич, судді Смалі і Воркун, адвокат Луція, мішанин Дроздовський Іван із братами, ролина Коп'яківський, директор Народної Торгівлі — Дуткевич, директор Повітового Союзу Кооператив А. Наконечний, директор ткальні — Врубель, кооператори інж. Баглай та інж. Малаховський, поштовий урядовець — Вандала, комендант австрійської жандармерії — Боднар, начальник залізничної станції — Аскентів, поза Борщевим інж. 1. Романюк в Устю Єпископській та пані Дуткевич у Шишківцях, а селянин Дмитро Ткач із Михалкова визначився як добрий політик і промовець.

Крім цих працівників були ще й інші, але про них не пишу, бо забув їхні прізвища.

При кожній церкві були дяки, яких доля була незavidна на становищі залежного від громади і пароха церкви. Вони боролись за упорядкування своїх службових відносин, але це йшло їм дуже тяжко. Для боротьби за свої права заснували дяки свою організацію. Зорганізовані дяки були національно свідомим елементом, тому зв'язали себе з народом не лише працею в церкві, але і працею на народній ниві, в першій мірі в читальнях "Просвіти". Найбільше з них відзначили себе в тій праці: Никифор та Онуфрій Дубачки в Шупарі, Тихон Яремко в Скот'ятині, Пакуляк у Волківцях коло Борщева, Сидір Рубан в Стрілківцях, Ткач у Шишківцях і Іван Кришук у Шупарі.

Між громадськими писарями, якими здебільшого були поляки, на добру славу заслуговують два писарі українці: Гуляк із Королівки та Іван Каччинський з Шупарки.

Від Редакції. Про автора статті — знадка в статті В. Вериги про Учителівську Семінарію в Залішках.

СПОГАДИ ПРО МЕЛЬНИЧИНУ ТА БОРШІВЩИНУ

Мої відомості про Мельничину і Боршівщину за винятком мого містечка народження, Устя Єпископського, неповні, бо ж я від дитячих літ проживав поза Мельничиною, в Чернівцях на Буковині, де я скінчив народну школу та гімназію, а опісля в Кракові в часі університетських студій. Проте я був майже в кожній місцевості Мельничини та й у деяких місцевостях боршівської судової округи в 1911 р. перед виборами до австрійського парламенту, а потім мав нагоду пережити тут події першої війни і перебувати тут у 20-их роках до 1930 р. включно, тобто в часах, коли відновлювались або засновувалися читальні "Провісти" та споживчі кооперативи. Частіше доводилось мені бути в місцевостях поблизу Устя Єпископського під час шкільних ферій перед першою світовою війною, коли я відвідував чи то рідну чи то шкільних товаришів. Отже мої спогади торкаються головню тих часів.

Сліди сірої давнини. Терен Мельничини був вже в сірій давнині місцем важливих подій. Свідчать про це розкопи, знахідки, оборонні булізді, перекази та назви місцевостей і піль. Відомості про археологічні розкопи та знахідки подані вище в статті проф. Я. Пастернака "Західне Поділля на заранні історії". Найціннішою праісторичною пам'яткою з VI стол. до Хр. проф. Пастернак називав т.зв. Михалківський скарб.

Частину цього скарбу знайшов у 1878 р. після зливної дощу Іван Костюк з Устя Єпископського (а докладніше — його наймичка-вівчарка) на пограниччі мого рідного містечка Устя і сусіднього села Михалкова і на тому місці поставив пропам'ятний хрест, що стояв ще в 1944 р. ненарушений. Костюк став одним із найбагатших селян Устя і аж до першої війни був банкіром і для села і для жидів. Але через воєнну девальвацію втратив усе майно і помер крайнім бідакком.

Другу частину цього скарбу відкрила туча в 1897 р. Цей "Михалківський скарб" знайшли михалківські хлопці-вівчарі, сини селян із Михалкова: Степана Русака, Василя Лакустя та ще третього, прізвище якого не можу собі пригадати. З устеньким господарям та устенькою літворою і я вибрався на місце знахідки, але михалківські люди нас не допустили. Згадані три михалківські селяни здебільшого пропили знайдений скарб по корчмах Кімельмана в Устю, Айзика Айгортна на Вигнанні на Дністрі в Устю, а також у мельничинських корчмах. Частину цього скарбу Русак, Лакустя і той третій подарували графові Дунін-Борковському в Мельниці, а за це переїхали в товаристві графа чвирковою каретою через мельничий ринок в ярмарковий день. Граф Борковський віддав подарований йому скарб до Музею Дідушицьких у Львові.

Русак і товариші подарували також громаді Михалків коло 10.000 австр. корон на створення позичкового громадського фонду, з якого могли користати за маленьким процентом тільки селяни громади Михалків. Цей фонд злевалувався по першій світовій війні й перестав існувати.

Мельничська судово округа. До мельничської судової округи належало за австрійської окупанції коло 30 місцевостей, в тому числі 4 містечка: Кривич, Кудринці, Мельниці та Устя Єпископське. Існували вони до першої світової війни. По війні залишилася містом тільки Мельниці.

Границі Мельничини творили: від сходу Збруч, від півдня Дністер, від заходу Нічлава, а від півночі полесудий річка Циганка, що між Бабинцями та Кривичем вливається до Нічлави.

Більша частина сіл Мельничини положена в ярах Збруча, Дністра, Нічлави та Циганки. В цих ярах клімат значно дагдніший, ніж на високорівні Мельничини. Зими дагдніші, а весни значно раніші.

Шляхи комунікації і перша спроба індустріялізації. Містечка Мельничини, а також і більша частина сіл мали вже перел першою світовою війною добру комунікаційну сітку. Найдавнішим комунікаційним шляхом Мельничини, вже в часах сірої давнини, був Дністер з його допливами. В давнині був не торговельний і військовий шлях.

До початку 60-их років XIX ст., як мені відомо з оповідань мого батька та діда, а також від інших устеньких старших селян, Мельничина не мала ні одного битого шляху. Були тільки т.зв. польські дороги, на яких під час розтопів та слот годі було пробитися з села до села.

Перший битий шлях, званий "шутрівкою", — почала будувати Австрія. Оповідали, що сталося це завдяки впливам пруського графа Густава Блюхера, який десь під кінець 50-их років XIX стол. закупив від гр. Пюклерія (Pückler) т.зв. устенький "кляч" великих мастків — Гермаківка, Ніара, Заліска, Новосілка, Іване Пусте та Устя Єпископське, і приступив до будови в Устю Єпископському цукроварні та рафінерії цукру, торговельно-промисловою парово-турбінною млина та парової фабрики ріпакової олії. Збудував він цукроварню та рафінерію цукру в Устю на Хрипелі над Дністром, а млин і фабрику ріпаків олії на Нічлаві посередині Устя. Було це на тодішні часи понадмільйонове підприємство. Відомо мені з оповідань, що граф Блюхер тільки доздив до своїх мастків, а управителі його, чехи, на спілку з жидими бунтмо допровадили графа до банкрутства. Коли в 70-их роках Блюхер збанкрутував, то всі його мастки устенького кляча закупив на ліштаній поляк граф Баворовський. Він зліквідував цукроварню та рафінерію цукру, а все устаткування фабрики продав жидом, що переездили його до Лужан на Буковині, де планували фабрику цукру як акційну спілку.

Коли устенька цукроварня була в русі, Дністром куреував парохід, який при допоміж дочеплених поронів звозив цукрові буряки не тільки з наддністрянських околиць Галичини й Буковини, але також із східних областей України.

Син графа Баворовського д-р Михайло Баворовський розібрав 1906 р. всі фабричні будинки цукроварні, а цеглу розпродав. Парохід пролав він як зайву річ жидом в 1912 р. на розбирання. Кільканадцять десятків моргів ґрунту, що були під забудуванням цукроварні, розпаршлював М. Баворовський в 20-их роках XX ст. здебільшого між наше селянство. І так з понадмільйонового

великого промислового підприємства в Устю не стало й сліду, залишилися тільки сильні бетонні підземні канали, прикриті шаром орної землі як доказ, що там було колись велике промислове підприємство.

Парово-турбінний млин і фабрика ріпакної олії були чинні до половини липня 1915 р. в піднямі мільйонера Лейба Бергмана. Московські війська при відвороті в липні 1915 спалили млин і фабрику ріпакної олії.

До вибуху першої війни Дністер був далі засобом транспорту. Від весни до пізньої осені майже щоденно пливли Дністром дораби-справи будівельних матеріалів — ялин, дошки, гонти, драґини. Вони пливли аж до Одеси, як оповідали гуцулі-вєсарі, які відпочивали часом на устєських берегах.

Перший битий шлях Мельничини т.зв. "ісарський" повета Австрія з Чернівців через Кучурів Малий і Вікно на Буковині, а далі через Устє Єпископське, повз Іване Пусте, через Мельниці, Звинячку аж до Окопів св. Трійці. З проведенням цього шляху Австрія відкрила поштово-телеграфічні уряди в Кучурові Малий та Вікні на Буковині і в Устє Єпископським, Мельниці, Звинячці та Окопах. Останній названо Козачківським. В 1909 р. сполучено названі місцевості ще й телефонічною сіткою з додатковою лінією з Устє Єпископського через Борнів до Тернополя.

Другий битий шлях, т.зв. повітовий, з Устє Єпископського через Більче Золоте, Чортків, збудував Боршівський Виділ Повітовий на спілку з Повітовим Відділом в Чорткові десь у 80-их роках XIX ст.

Третій шлях, також повітовий, в тому самому часі Повітовий Виділ збудував з Івана Пустого через Гермаківку-Кривче до Боршева.

Мени-більш в тому самому часі побудовано шлях із Гермаківки через Туринське до Скали над Збручем та з Мельниці до Кудринів-Борніківців і на Борніківський Віготи злучено з черновеським шляхом.

В половині першої декади XX ст. отлучено Устє Єпископське і Мельниці шляхом понад Дністром через Худиківні. Цей шлях знищив вилив Дністра в 1912 р. і Повітовий Виділ вже більше не відновлював його.

В 30-их роках Повітовий Виділ побудував бити дорогу з Устє Єпископського до Горохови, щоб уможливити варшав'якам доїзд автами до літніських осель.

Не мали битих доріг до вибуху другої світової війни такі села Мельничини: Бабині біля Кривча, Михалків, Пилипче, Вільховець, Волківці над Дністром, Звенигород, Трубочин, Білівні, Завалля, Михайлівка, Новосілка та Залісся. Шоправда, їх полями пробігали здєбильшого олин або два биті шляхи, проте літатися до тих місцевостей у слітній порі року було дуже трудно.

Під кінець 90-их років потягнено залізнодорожню лінію Вігнанка-Борнів-Іване Пусте, що й збудувала приватні спілки на акциях. На цій лінії Мельничина мала три залізничні станції для особового та товарного руху: кінцева станція Іване Пусте, а далі Гермаківка і Туринське. Поезди курсували двічі денно.

По підписанню миру з Україною Австрія протягнула цю залізнодорожню лінію через Кудринів-Борніківців-Окопи-Ісаківні (нже за Збручем) до Жання. На Збручі збудовано залізобетонний міст. В 1921 р. Польща розбирає цю залізничну лінію, а міст в Окопах висадила в повітря.

Перед першою світовою війною австрійський парламент ухвалив був провести залізничну лінію між Іванем Пустим і Віконом на Буковині. Вже була витичена траса цієї лінії: Вікно-Самушин-Устє Єпископське — через Михалківські та Індилецькі поля до Івана Пустого. На Дністрі між Устєм і Самушином плавяновою збудувати міст для залізнодорожного і колового руху. Вибух першої світової війни перекреслив ці плани. Австрійський парламент ухвалив був також перед вибухом першої світової війни будову залізничної дороги вздовж Дністра до Устє Єпископського, де ця лінія мала злучитися з лінією Вікно-Іване Пусте.

Австрійський парламент ще десь 1910 р. ухвалив був будову сплавного каналу Балтицьке море-Висла-Дністер-Чорне Море. Будова каналу Висла-Дністер для водного шляху Балтицьке-Чорне Море вже була розпочалася в районі Кривої. Працювали при будові цього каналу також два наші інженери — Вітовт Монастирський і Стефанович. Я оглядав будову цього каналу з екскурсією студентів агрономії краківського університету, та й і мешкав я в Кракові при родині інж. Монастирського. В наддністрянських селах Мельничини проєктовано побудувати пристані. Також будову цього каналу перервала перша світова війна.

Через Дністер на "ісарському" шляху Чернівці-Окопи курсував від ранньої весни до зими порон. Російські війська збудували на тому місці в 1915 р. прекрасний міст. Знищили його в 1917 р. відступаючи з Устє. В тому самому році збудували російські війська і міст на Дністрі між Вільхівцем і Перейківцями по басарабському боці. Та й цей міст знищили вони при відступі в 1917.

Порон на Дністрі на шляху Чернівці-Окопи, був державною власністю, але звичайно в піднямі жиди, що тільки інкасував переїзди. А переїзниками були наші селяни, що при пороні днювали й ночували, бо порон був день і ніч чинний. Таким пахтарем на Дністрі на черновеському шляху був Айзик Айгирон, який в додатку провадив ще при пороні як по галицькому, так і по буковинському боці корми для подорожніх та для переїзників. Але в цих кормахх пропивали своє майно і доводились селяни. В цих кормахх Айзика знахідники Михалківського скарбу Стефан Русак і Василь Лякустак пропили більшу частину знайдєних скарбів. Крім цього Айзик мав на Вігнанці склад будівельних матеріалів, як ялин, дошки, гонти та лати. Місце, де був порон на Дністрі на черновеському шосє, звалось Вігнанкою.

Другий порон на Дністрі в Мельничині був у Вільхівці над Дністром під керівництвом відділу Державної Скарбової Сторожі. Тут була митна комора і переїзд був дозволений тільки за спеціальними переїзтками з важністю двох тижнів, що їх видавало боршівське Староство, або за нормальним папшортом.

На червоноземному шляху був дерев'яний міст на Збручі в Окопах св. Трійці. По другому боці Збруча лежало село Ісакиїв. По галицькому боці була австрійська митна комора, митний уряд, а по другому боці російська "таможня". Перехід був дозволений тільки за паспортом або перепусткою, що їх видавало Старство в Борщеві на короткий час.

На Дністрі можна було побачити за австрійських часів двічі-тричі на рік моторову лодку, якою проїжджав комісар Воного уряду з Заліщиків для контролю регуляційних робіт, для контролю острівців на Дністрі та метеорологічної станції, що була в Устю. Метеорологічну станцію він керував устешкої народної школи Семен Гвишківський аж до вибуху першої світової війни. Він поділяв переписи рапорти до Воного уряду про стан води на Дністрі та звітлення про погоду, температуру і атмосферні опади.

Земельне господарство. Земля Мельниччини — це подільський чорнозем. Більша частина її — uprawna земля. Решта — ліси. Снікожатей і пасовиськ Мельниччина не має. Має тільки узбіччя над Дністром, Нічлавою та Циганкою, які від весни до стерна служили за пасовисько для овець. Коли наприкінці червня, в липні та серпні приходила надністрянська спека, ці узбіччя цілкомовно вигорали.

Більша частина управної землі в Мельниччині була власністю панських дворів і то звичайно найкращі землі і найближчі до села. Між селянством був голод на землю. Число нашого селянства з кожним роком зростало, а землі не більшало. Не було де прикупити. Перед першою світовою війною розпарцельовано тільки кількості моргів орної землі з михалківського фільварку та фільварку в Пилипчу.

Коли почалася гарячкова еміграція нашого селянства з Мельниччини головню до Канади і ЗСА, більша частина землі емігрантів перейшла в посідання селян, а менша в посідання жиїв. Так було в Устю. І так було напевно і в інших селах Мельниччини.

За часів польської окупації селянство Устя Єпископського викупило всю землю, яка була в посідання жиїв до першої світової війни. Устешкий жиїд Мошко Андерман відпродав селянам Устя Єпископського і Михалкова коло 60 моргів орного ґрунту, які він посідав в самому тільки Михалкові. Пилипешкі жиїди, що були власниками по кількандцять або й кілька десятків моргів землі, вели свої господарства аж до приходу більшовиків 1939 р. Тільки жиїд-дідич Пилипча розпарцельовував решту свого фільварку — землю і ліс — між наше селянство Пилипча.

Наші селянські господарства Мельниччини це головню малоземельні господарства, від півморга починаючи. А вже 70-моргові були надзвичайною рідкістю. Наприклад, в Устю Єпископському було ще в початках польської окупації в 20-их роках два сімдесятморгові господарства, але вони зникли через поліз після смерті власників — Михайла Костюка і Дмитра Фочака.

Взагалі в Мельниччині було найбільше наших селянських господарств до 5 моргів, менше до 10, 15 та 20 моргів. Понад 20 було дуже мало.

Не було села в Мельниччині, в якому не було б т. зв. халупників. Халупниками називано тих, які мали тільки хатину та, звичайно, невеликий городеш і садок коло хати. Напр., в Устю Єпископським халупників було коло 20 родин. Працювали вони в багатих селян за сніп та за шукльок. Сніп від 7-го до 9-го, жиїто жате за сьомий сніп, пшениця жата за восьмий сніп, а при всякій кошенні включно з вісом і ячменем за дев'ятий сніп. При культиванні кукурудзи — третій шукльок, тобто третина кукурудзи й усього того, що було поміж кукурудзою, як сім'я, фасоль, буряк та гарбуз. При культивуванні тютюну спільники-халупник діставав половину грошей, що їх отримували господар від уряду викупу тютюну. Господар був зобов'язаний доставити своєму спільникові-халупникові його пайку безплатно додому.

Страйк 1902 р. Багато нижку винагороду давали коліс у Мельниччині дідичі, бо тільки 18-ий сніп. Не диво, що коли 1902 р. українські партії та студентство піднесли думку рішучого страйку на панських ланах, то бідніше селянство Мельниччини прилучилося до страйку, який вибухнув під час жнива 1902 р. по всіх областях Галичини. Застрайкували були також усі селяни Устя, що працювали на фільварку графа Баторовського в посесії жиїда Менчера і на господарствах кількох устешких жиїв, як Меншель Шарфштайн. Арон Шарфштайн тощо. Фільварок і жиїди не хотіли погодитися на 12-ий сніп, що його жаждали страйкарі. Селянство не тільки відмовилося від праці, але почало під час жнив ногами робити різні пакости на ланах і нивах. Вже стояло по полях трохи озимини в полудніках. Отже підпалювали полудніки, скошували колосся ще нежатою збіжжя. Одної ночі страйкарі затягнули від Менделя Шарфштайна повну кошино кукурудзи з попереднього року на скелю над Нічлавою і скинули в ріку. Оповідали, що в кошині було яких 20 сотнарів метричних зерна кукурудзи в шукляках. Ще більш шкоди робили страйкарі в сусідніх селах, як Михалків, Пилипча та Горопово. Вони не тільки палили полудніки по ланах і скошували колосся, але й палили ногами ширти соломи по ланах, ушкоджували упряж до коней та мертвий інвентар.

Було двох страйколомів. Устешкий селянин із Качурівки Рого відмовився покинути працю на михалківському фільварку. Михалківські страйкарі побили його до несприятливості. Йому спаралювало ногу на все життя. Пилипешкі страйкарі зав'язали нічного фільваркового сторожа, що не хотів покинути праці, в мішок і втопили його, вкинувши до Нічлави.

Австрійське Старство з Борщеву прислало до Устя, Горопови, Михалкова та Пилипча дві сотні війська з 95-го полку піхоти з Чорткова. Одна сотня заквартирувала в Устю, Михалкові та Пилипчу, друга в Горопові, а штаб для обох сотень осів в михалківському дворі. Та страйкарі не виступали від своїх слупних домагань. Але й двори також не хотіли уступити. Шойно по більше ніж двох тижнях прийшло до замирення. Двори та жиїди погодилися на 12-ий сніп. Військо відійшло.

12-ий сніп влержався був опісля по дворах і в жиїдів аж до вибуху першої світової війни.

Лихо оплачуване робітництво в млині і фабрики олії помагало собі в

інший спосіб: крадо ночами. Пригадую собі, що в першій декаді ХХ стол. одного разу вкрали були робітники парового млина 20 сот. метр. насіння червоної коношини. Жандармерія перебуваюча була тоді ціле Устя, але насіння не знайшли. Жиди-посередники ще тієї самої ночі вивезли насіння поза Устя. Оповідав Л. Бергман, що втратив 4.000 корон за одну ніч. По якійсь часі робітники вкрали були однієї тільки ночі 35 сотнаріє метричних найкращої т. зв. "бульки" — пшеничної муки. Жандармерія віднайшла увесь запас муки в жиди Шапіра. Заарештувала 6 робітників і жиди-посередника, а Окружний Суд у Тернополі по 6 місяців засудив кожного на 3 місяці.

"Дідичі" — власники великої власності. Власники дворів та фільварків у Мельничині були польські магнати, а також жиди. І. Граф д-р Михайло Баворовський був власником і. зв. "ключач", до якого належали фільварки Горошова, Гермаківка, Залісся, Івані Пусте, Нівра, Новосілка над Збручем та Устя Єпископське. Він отримав цей ключ — понад 4 тисячі га від свого батька. Гр. Баворовський мав свою резиденцію в Гермаківці і господарив сам тільки на гермаківському фільварку. Також у власному заряді були згадані вище ліси. Решта його фільварків були в підляймі. Горошова була довгий час в підляймі якогось збанкрутованого графа Дуїні-Борковського, Нівра в підляймі чортківського адвоката д-ра Кісельмана, Івані Пусте в підляймі устського мільйонера Лейба Бергмана, що заарештував в половині першої декади ХХ століття також і Горошову, а фільварок Устя Єпископське було в підляймі устського жиди Менчера. Лейбо Бергман винаймав парово-турбінний промисловий млин та фабрику рішавої олії. Граф д-р Мих. Баворовський був одним із найбагатших польських магнатів в Галичині. Був він власником, як оповідає, багато тисяч гектарів землі в Галичині, в Хорватії і Чехії. Крім цього його дружина, уроженка Надліпнянини, мала там понад 30.000 десятин землі. Граф Баворовський належав партійно до польських консервативів. Був він довгі роки, аж до вибуху першої світової війни, маршалком Повітового Вдіву в Борщеві. Не був він так ворожо наставлений до українців, як інші польські магнати Боршівщини. Коли народився його перший син, його назвали в Гермаківці був прибранний не тільки польськими, але й українськими пранайрами. Оповідали, що це було під впливом його дружини, яка походила з нашої спільної шляхти в Україні. Між офіційністами гр. Баворовського були й українці. Директором лісів був українець Муха, а його заступником лісничий Керницький. Але пізніше — 1927 або 1928 р. — під натиском польських синєліх граф звільнив усіх українців із відпововальної праці, а на їх місце прийняв польських колінних магнатів, утікачів із Надліпнянини, які так господарили його маєтками, що кінець-кінцем опинилися в криміналі. А коли граф розпочав парцеляцію Горошови, Гермаківки та Іванія, тоді її його управителі закупили були для себе землі і ліс. Після судових процесів гр. Баворовський зліштував закуплені ними землі та ліси і закінчив вже сам парцеляцію згаданих фільварків між спротивленими "мазурами", нарівнявсью польською верхівкою та польським офіцерамством.

2. Граф Йосиф Козьобродський був власником Звинячки та Волківців над Дністром. Обидва ці фільварки (понад 1.300 га землі) були довгі роки в оренді

мельничного жиди Вексельблата. Граф Козьобродський жив у своїй звинячій резиденції. Був це великан-силач. Лесь під кінець 20-их років він оженився тайкома з нашою сільською дівчиною із Звинячки, що до того часу прибирала кімнати в його резиденції. Помер він на кілька років перед вибухом другої світової війни. На похорон уїхалися його свояки-магнати і хотіли після похорону ділитися майном небіжчика. Наша дівчина заявила на це: "Тов, панове, це я тут графиня і весь маєток мого померлого чоловіка є моєю власністю. Маю тестамент". Чув я, що большевики вивезли нашу графиню в 1940 р., і слід по ній пропав.

3. Інший граф Козьобродський, колишній австрійський амбасадор у Парижі, був власником Сапогова. Його фільварок був довгі роки в підляймі двох братів чехів — Мільмухів.

4. Граф Юліян Дуїні-Борковський із Мельниці був власником Мельниці і Худиківців, разом коло 2000 моргів землі та лісу. В 20-их роках розпарцелював він свій фільварок Худиківці між спротивлених із заходу поляків і створив нове село "Chudykowce-Kolonia" з власною громадською управою. Батько цього графа був довголітнім послом до Галицького Союзу. Відомий він із своєї заяви в Союзі, що "світ знає тільки Польщу і Москву, а Руси не було і не буде." Був він довголітнім маршалком боршівського Повітового Вдіву. Визначився як україножер. Польська Боршівщина поставила йому після смерті пам'ятник на роздоріжжі шляхів в Івані Пустому. Галицькі жиди-сіоністи домовилися були в 20-их роках з графом Борковським про хліборобський вишкіл жидівської молоді — хлопців і дівчат — на його фільварку поблизу Івані Пустого. Ця молюдь постановила була переселитися на хліборобський господарства в Палестину. Вишкіл цей проходив упродовж кількох років, від ранньої весни до пізньої осені. Жидівська молюдь працювала на ланах Борковського і жиди у великому двоверхньому бляку. Кошерна харч доставляв їм граф. Більше ніж одна тисяча жидівської молоді перейшла в нього хліборобський вишкіл.

5. Дідич Миколайчик, вірменського походження, — власник Бабинців біля Кривча, Підпича, Михалкова та Товтрів на Буквині. Наприкінці 80-их років продав він Михалків жидові Лазареві Горніштайнові, а Підпиче також жидові, прізвища якого не пригадую. Горніштайн продав в 1906 р. Михалків частинно мільйонерів Бергманов — ліс, а ори поля в більшій частині Олзю з Дрогомирецьких Сабат та о. Дуткевичів з Шинківців, а в меншій частині жидові Мошкові Андерманові з Устя. Вони розпарцелювали все куплене від Горніштайна орне поле поміж наших селян Устя Єпископського, Михалкова та Підпича.

6. Дружина австрійського сотника Галлера була власникою Турчильця. Йі чоловік, сотник Галлер — не пізніший командант армії Галлера під кінець українсько-польської війни. Галлери вели розтратне життя і попили під кінець першої декади сторіччя в безвихідний фінансовий стан. Продали свій турчильський маєток жидові Гафнерові, дідичеві Вілківцям над Дністром, але тільки орийний ґрунт. Ліс закупили наш суддя Володимир Сабат і розпарцелював поміж селян Турчильця та Мушкатівців.

7. Були ще менші польські ділочи в Окопах та Панівцях.

В Мельниччині були такі ділочи—жиди:

1. Гафнер посідав не лише великий, добре загошпосадовлений фільварок у Вільківці над Дністром, але прибирав ще й турилицький фільварок.

2. Корн чи Гори був ділочем Кривча Горішнього.

3. Чортківський адвокат д-р Кімельман був власником фільварку в Звенигороді та, здається мені, і сіл в довкіллі як Бабинички, Білівці, Латківці та Трубині. Був він і орендарем фільварку в Ніврі.

4. В Кудринцях був невеличкий фільварок, власником якого був жид, якого прізвиська не пригадую собі.

5. Наостанку розкажу про мільйонера Лейбока Бергмана з того родинного містечка Устя, якого три сини були моїми шкільними товаришами в червоношкільній другій держ. гімназії. Лейбок Бергман був ровесником мого батька. В молодості був дуже багатий і зовсім неграмотний. Навчився значно пізніше підписатись і стільки всього. В молодому віці ходив по селі з мішком і купував у наших селян полюву, таскав мішок до міста і продавав своїм одновітрян, що мали козу або корову, заробляючи сотик-два на мішку. Оженючися, дістав за жінкою в посазі 200 римських (тобто пізніших 400 корон). Тоді улаштував собі крамничку. Жінка торгувала в крамничці, а він, маючи вже трохи гроша, почав займатись пачкарством, яке в 70-их роках XIX ст., а також і в початках 80-их, дуже процвітало над Збручем, Дністром, зокрема ж на пограниччі Басарабії та Буковини, як мені відомо від мого діда і батька. Пачковано до Австрії коні, рогату худобу та свині з України та Басарабії. Не було ночі, щоб не пачковано. Австрійська жандармерія і сторожа скарбовла на пограниччя не мали сили стримати пачкарство. Кінецькінцем Австрія завела реєстри та папшпортовий примус на домашні звірята — коні, худобу, вівці, кози та свині і швидко це припинило трохи пачкарство. Та, як собі пригадую, то ще і в 90-их роках були в Устю пачкари. Лейбок Бергман належав до тих жидів, що скуповували перепачковану худобу й коні і на їм доробився чимало майна, а, маючи капітал, кинувся згодом на оренди фільварків та промислових підприємств, а опісля на купно на власність. Перед вибухом першої світової війни він крім оренди парового млина і фабрики олії в Устю та фільварків в Івані Пуштуто та Горошовій був власником фільварку в Білому Чортківському, камениці в Чорткові, фабрики лікерів у Чорткові, кільканадцять камениць у Львові та Тарнові, лісів у Михалкові, коло Богородчан та на Буковині в Глібській, як також парових млинів у Чернівцях при дорозі до Чурина і в Белзі.

Під час війни в середині липня 1915 р. російська команда наказала підпалити млин та фабрику олії і горили вони понад два тижні. Прогнаний гоїруч з Устя Лейбок Бергман не мав сили пережити понесені втрати і помер зараз таки в Мельніці на розрив серця. Сини його, мої шкільні товариші, оповідали мені тяжільно-два пізніше, що в млині і фабриці олії пішло з димом кілька сотень вагонів муки, збіжжя тощо.

В 70-их роках і мій дід по матері займався пачкарством і чимало заробляв

гроша, як оповідала бабка, але він розгульне життя з товариством і все опинялося в жидівських кормках. Згадаю тут і інших знаних мені з оповідань наших пачкарів того часу, що доробилися на пачкарстві значних маєтків. До них належав наш селянин з Оунта на Буковині Бзювий, що купив три фільварки: в Оунті, Брілку і Міткові на Буковині. До таких пачкарів належав також наш селянин із Кудринці над Збручем Іван Дашкевич. Доробившись на пачкарстві, він купив фільварки в Кудринцях, Михайлівці та Заваллі. Був бездітний. Десь у половині 90-их років він і його дружина вже були на схилку віку і дуже знеможені. Почали крутитися коло них польські ксьоуди і намовляли їх, щоб записали свої маєтки на польські костели. В тому часі був адміністратором нашої парохії в Худківцях василіанець о. Сотер Ортинський, пізніший єпископ Філадельфії, якого собі призначив з проповіді в устешській церкві в день храмового свята на Михайла. О. Ортинський переконав Дашкевичів у Кудринцях, щоб вони обся записали в завішанні свої маєтки на виховання наших сиріт під управою оо. Василіян і Сестер Василіянок. Кудринський фільварок призначили на виховання наших сиріт—діточ під опікою СС. Василіянок, а фільварки Михайлівку та Завалля на виховання наших сиріт—хлопців під управою оо. Василіян. У часах польської окупації СС. Василіанки вже відкрили були в Кудринцях захист для наших діточ—сиріт, де знайшло приміщення коло 30 наших діточок. Отті Василіян до вибуху другої війни не мали ще в Михайлівці захисту для наших хлопців—сиріт, бо ще тяжіло на тих фільварках якийсь гіпотетичний борг. Проголосили Михайлівку відсутнім місцем і шороку на Петра й Павла збиралася там маса народу.

Устя мало ще одного жидів мільйонера — Лазаря Горіштайна. Був це торговець худобою з Жидачева. Доробившись на шій торгівлі значного капіталу, купив на початку 90-их років XIX стол. від ділочи вірменина Миколасича з Бабинців фільварок у Михалкові, на якому розпочав випасове господарство. Скуповував в околиці рогату худобу, випасав її і три-чотири рази шороку відтранспортовував худобу до Відня. В 1906 р., будучи вже в поважному віці, продав він михалківський фільварок. Ліс та частину орного ґрунту купив Лейбок Бергман, коло 150 моргів землі і млини купили спілка Андерман і тов., а не шліх три сотні моргів землі купили наші люди. Сам Горіштайн із своїми зятями та внуками заснували нетаїно в Устю кредитову акційну спілку "Vorschuss-und Kredit-Verein", яка провадила великі фінансові інтереси аж до вибуху першої світової війни. По війні Лазар Горіштайн втратив увесь свій мільйонний доробок з причини девальвації і закінчив свій життєвий шлях на ласкавому хлібі мельничього кагалу, бо по вигнанні жидів з Устя осів був у Мельніці.

Ліси. Ліси у Мельниччині було обмаль, а майже всі вони були власністю ділочи. З-поміж нашого селянства в Мельниччині тільки деякі селяни Михалкова, Пидича та Худаківців мали по клантківці лісу від ¼ до 2-ох моргів найвище.

Ліси були в таких громадах Мельниччини: Бабинці біля Кривча — (власник ділочи Миколаєвич), Грмаківка, Горошова, Заліска, Іван Пуште, Новосілка — (в усіх цих селах власник жид-ділочи Корн чи Гори), Мельниця і Худківці (власник ділочи граф Дунін-Борковський).

Михалків (мільйонер жид Лейбо Бергман) і Устя Спикоське — 13 моргів парохіального лісу. Також жид-ліснич Пилипчак мав кілька десятків моргів лісу, що його розпарцелював в 20-их роках XX стол. поміж наших селян Пилипчак. Найбільші ліси були в Гермакієві, Іваню Пустім та Бабинцях біля Кривча. В цих лісах був і найкращий деревостан. Із цих лісів живітські куші експортували дубину за кордони держави на виріб паркетів.

Хліборобство і садівництво. Селянство Мельниччини вирощувало всі роди збіжжя, але, здається менш, що більше як пшениця селянських ґрунтів в Мельниччині була під культивуванням кукурудзи, бо кулеша, знача також мамалігою, була щоденною поживою нашого селянства в Мельниччині. Кулешу варили навіть і три рази на день і споживали її з солодким та кислим молоком, сиром, м'ясом або борщем. Кулеша була поширена і в домах нашої інтелігенції та жидів Мельниччини. А далі кукурудзою виготовляли свині і для власного вжитку, і на збут, та домашню птицю. Кукурудзяна крупа заступала нашому селянству риж і пшеничний "грисіс". Далі видаєність кукурудзи з моря була значно вища, ніж жита чи пшениці, і ціни на зерно кукурудзи були вищі, ніж пшениці чи жита. А до того селянство садило поміж кукурудзою також фасоль і конопли, і гарбузи та буряки. Листя з кукурудзянки правило за корм для рогатої худоби, а біля з кукурудзянки уживано для опалювання. Другим важливим засобом поживи нашого селянства була картопля (бараболя), що служила і для власного вжитку, і на збут, і для годівлі свиней.

Наше селянство Мельниччини вирощувало різні роди городини, передусім для власного вжитку, а також дещо на збут по ярмарках. Перед першою світовою війною привозили горідину та овочі на ярмарки в Мельніці та Усті Спикоському наші селяни з Басарабі.

В Мельниччині не траплялося селянської загороли-господарства, навіть найбільшого, де б коло хати не було саду або принаймні садка. Поширені були всі роди плодових дерев як для власних потреб, так також для продажу. По першій світовій війні поширилося плекання морелевих дерев, бо політ і ціни на морелі (абрикоси) були високі. Не було вже тоді довозу з Мадярщини. Найбільші і найкращі сади мали наші селяни в Іваню Пустому, Гермакієві, Заліссі, Худиківцях та Горошові. Іване, Залісся та Худиківці були знані з плекання горіхових дерев.

Торгівля овочами в Мельниччині була в жидівських руках. Жиди, торгівці овочами, закуповували сади у наших селян вже в цівті. Найкращі ціни були на горіхи і морелі. Морелі продавалися від 100.00 до 200.00 зол. за 100 кг. Але, коли сильно зародили, ціни на них дуже обнижувалися. Ціна на горіхи вагалася від 180.00 до 230.00 зол. за 100 кг. Добрі ціни були на сливи-ренклоди. Ціни на інші роди овочів були низькі.

Перший морелевий сад (коло 30 моргів) розвів був в Мельниччині ще перед першою світовою війною поляк Немесський, поштмайстер в Окопах. Але з уваги на довгі морелі із Мадярщини він йому не оплачувався. Аж за польської окупації його син-наслідник зробив інтерес на морелях і тоді кинулося також наше селянство до плекання морелевих дерев.

Знаними торгівцями овочами в Мельниччині були устєцькі жиди, Хаїм і Фройко Гольдеси. Батько й син, з професії кушнірі. Визмух шили кожухи для нашого селянства, а від весни до зими займалися виключно скуповуванням та експортом овочів до більших міст.

Я підніс був на одному з засідань Надзірної Ради Повітового Союзу Кооператив у Боршіві в 1927 або 1928 р. думку, щоб заснувати в Іваню Пустому фабричку перерібки овочів на мармеладі, повидла, соки та конфітури, але справа не вдалася, перепала, бо не було потрібного капіталу.

Лічні Мельниччини культивували на своїх ланах жито, пшеницю, овес, ячмінь, озимий ріпак, цукровий буряк, картоплі для годівлі та на виріб алкоголю і конюшину. Панських ланів під кукурудзою було дуже мало.

Тяглову силу на господарствах наших селян в Мельниччині були до початку 90-их років воли. Як собі пригладно, коли тримали в Устю тільки о. Ганкевич, мій дід Андрій Романок, його зять Дмитро Фочак та жиди-визники, що їх селяни звали балагулянами або брикарями. Мій дід тримав також воли до роботи і на годівлю для продажу. В 90-их роках почали вони винирати волів, а за польської окупації послуговувалися волами в Устю тільки один селянин Михасько Петричанко. І на дворах зникали в тому часі воли як робоча сила. Деякі двори випасали воли на збут.

Поляки і латинники. Справжніх поляків у Мельниччині за австрійської влади було небагато. Були не згадані вище ліснич та частина їхніх офіціалів, кілька польських священників — Кривче Горішні, Звинячка, Мельниця і Новосілка над Збручем, — один-два судді, кілька урядовців Полтавського Уряду, трохи більше жандармів та "стражників" Скарбової Сторожі, а решта — це наші латинники, що здебільшого польської мови навіть не знали. За польської окупації кількість поляків значно збільшилася, бо поліція та скарбова сторожа були майже чисто польські, а крім цього прибули відділи КОП-у — "Корпус Охрони Пограниччя".

В подовині першої декади цього століття Польськи Боршівщини кинулася була до будови костелів та каплиць по наших селах в цілі рятівники латинників від українців. Будови костелів і каплиць фінансували польські магнати Боршівщини, як графи Баторовські, Борковські, Голуховські, князь Снігів та ординат Чарковський-Голієвський.

Римо-католицькі костели були в Мельніці, в Гермакієві, Звинячці, Кривчу Горішньому, в Окопах та Устю Спикоському, а каплиця в Горошові, Пилипчу, Заліссі та може ще десь. До Гермакієві дожджав ксьондз із Кривча, а до Усті Спикоського кс. Касперський з Винятичів у Залішчині. У Звинячці були якісь польські черниці, що мали свій дім у єпископстві костела.

Перед першою світовою війною латинники Мельниччини не мали по селах ніяких організацій. Але в Мельніці був польський "Сокіл", "Касино" місцевих урядовців та "Кулко Рольніче". Польський "Сокіл" був власником гарного, мурованого з цегли дому з великою залезою та сценою. В домі

"Сокола" примішувалося і "Касино". "Кулко Рольніче" піднімало льокать у жи�івському домі в сусістві народної школи і аптеки.

Членами польського "Сокола" були всі урядовці поляки та польські ремісники в Мельниці. Членами "Касина" урядовців були не тільки урядовці-поляки, вчителі-поляки Мельниці та Мельниччини, але також і урядовці та судді українці, як теж деякі наші вчителі з провінції. Членами "Кулка Рольнічного" були польські урядовці та польські ремісники. Воно ледве животило впродовж усього свого існування, а в середині 20-их років XX стол. зовсім зникло, як тільки засновано в Мельниці українську споживчу кооперативу.

За часів польської окупації польська молодь була зорганізована в "Strzelec", до якого втиснено і синів наших селян-латинників із Мельниці. Польський "Сокіл", польське "Касино" та польський "Стислес" проіснували аж до приходу більшовиків у вересні 1939 р.

Жи�и в Мельниці. Число населення Мельниччини вносило перед першою війною менш-більше понад 40.000 душ. Українці були у більшості (33.000 гр. кат.), римо-католиків нараховувала австрійська статистика 1900 р. 5.165, а жи�ів 4.701. Жи�и були скупчені по містечках. По селах жи�ів було мало, звичайно по одній або кількох родин. Найбільше жи�ів мало село Горошова, коло 30 родин самих Штернберґів. В 1910 р. я переводив в Горошові перепис населення і пригадую собі тих Штернберґів з їх 102-літнім пращуром.

Жи�и по містечках Мельниччини займалися торгівлею, різним ремеслом, посередництвом, а по селах орендували шляхетські маєтки, провадили крамничі мішанні товари і займалися купом м'яса, збіжжя та худоби, а особливо кормарством. Перед першою війною не було в Мельниччині села, в якому не було б жи�івської корчми.

За часів Австрії перед першою війною жи�и, здебільшого молоді, мали по містечках Мельниччини свої сіоністичні організації. По містечках мали хайдери, в яких навчали свою молодь жи�івської грамоти. По містечках мали божинії й синагоги, а по селах існували жи�івські дома молитов: п'ять жи�ів могли заснувати собі дім молитви.

В кожному містечку Мельниччини за австрійських часів існували жи�івські "каґани" із своєю власною управою з вибору. Управа каґалу опікувалася синагогами та божиннями, жи�івським цвинтарем, хайдерами та веденням книг народних і смерті. Один із членів каґалу був призначений на керівника "Уряду жи�івських книг метричних". Управа каґалу накладала на своїх членів податки на покриття адміністративних витрат, на оплату рабінів та хайдерів, на вдержання жи�івського цвинтаря. Жи�івські вичиначі переводили рабінів, чомусь завжди на смітинку. Так було принаймні за часів австрійської влади.

Жи�івські рабини були не тільки реліґійними провідниками жи�івського населення в Мельниці, але також і суддями в спрахх між жи�има та різними рогатою худобою. Жи�и-різник завжди кликав рабина до зарізу вола,

корови чи теляти. Рабин різав худобу своїм власним ножем і ствержував, чи м'ясо зарізане худобини можливе для жи�івської кухні, тобто "кошерне", чи "трефне". По містечках Мельниччини були ще т. зв. "шехтери", що були уповноважені до різання домашнього паства та ствердження, чи м'ясо це "трефне", чи ні. За австрійських часів майже щороку відбувався устенку жи�івську громаду якийсь, сторонній визначний рабин — салатурський, белзький або чортківський. Наустріч такому рабинові вирушала жи�івська громада, старі й молоді, але тільки мужчини, з 10-ма запоядями Божими. Кожий жи�и уважав за велике щастя і благословення, коли мав змогу привітатися з рабином або принаймні торкнутися його халату.

Жи�и Мельниччини почали були вже в 90-их роках XIX стол. засновувати по містечках акційні кредитові товариства. До вибуху першої світової війни тільки в одному Устю Спикоскомському існувало 6 жи�івських кредитов. Всі ці жи�івські кредитівки тягнули прибутки з нашого селянства Боршівщини та сусідніх сіл на Буковині. Вони мали по всіх селах своїх наґанців.

Під час першої світової війни з приходом російської армії зникли по селах жи�івські корчми, жи�івські крамнички, а з ними і жи�івське населення, що з того часу в більшості скупчилося в Мельниці. А навіть у 1915 р. частина жи�ів вимандрувала поза межі Мельниччини раз на завжди, і після війни дуже мало жи�ів вернулося до села, і то тільки одна родина або дві-три до кожного села.

За австрійських часів жи�и Мельниччини були австрійськими патріотами, але співпрацювали при всяких виборах з поляками, а за часів московської окупації 1914-1917 вони вже були на услугах московської адміністрації, дарма що московська поліція і московська солдатека знущалися над ними. В 1914 р. зараз після вступлення царської армії в Мельниччину, — це був кінець серпня 1914, — жи�и по містечках зміняли притомно свої польські і польсько-німецькі вивіски на московські і почали звертатися до людей каліченню московською мовою, почали "какати", як казали наші селяни. Мельниця стала осідлом московської поліційної станції під керівництвом "пристава". Пристав проголосив — не знаю, чи на власну руку, чи з наказу начальника "уєзду" в Боршев, — що всі жи�и-мужчини від скінченого 18-го року життя обов'язані подля зголошуватися до праці — до чищення ринку та всіх завулків, а хто з жи�ів не міг з'явитися до праці з будь-яких причин, був змушений заплатити окуп у висоті одного рубля за день. Більша частина жи�ів по містечках складала цей окуп.

Під кінець жовтня або з початком листопада я зайшов до аптеки, щоб купити якісь ліки. По кількох хвилинах вібг до аптеки пристав із витягненою шаблюкою і простакською московською лайкою накинувся на аптекаря та його помічника за те, що не з'явилися до праці, чи пак, не заплатили окуп. Він махнув шаблюкою і перетяв настільну, досить велику аптекарську вагу. Перестрашений аптекар витягнув з шухляди кілька рублів і вєснув в руку пристава. Пристав негайно виїхав з аптеки, якби нічого не було, а аптекар сказав мені, що такі сцени переживають жи�и Мельниці щодня. Ші окупі складали жи�и Мельниці та Устя аж до відвороту московських полчищ.

З приходом більшовиків у Мельничину восени 1939 р. велика частина жителів Мельниці пристала до комуністів. Нашого адвоката д-ра Івана Винниченка вивезло московське НКВД на донос жителівських комуністів Мельниці і за ним пропав слід.

У 1942 р. гітлерівське Гестапо зігнало всіх жителів Мельниччини до Боршева і там в житловому гетті їх злікували. Відома мені, що устешку жителівську родину Вальдманів урятував наш устешкий селянин Думітрак тим способом, що в своїй stodolі вставив подвійну стелю, де ця родина перебувала кілька тижнів, поки наш устешкий рибалки змогли її вночі перепачувати через Дністер на Буковину. Устешку жителівську родину Нусебамів знайшло Гестапо в підземній кривій дочки Гонорати Запорожан і на місці розстріляло 4 особи — батька, матір і дві доньки.

Московфіліство. Селянство Мельниччини було дуже побожне, релігійне і відносилося до свого параха з великою пошаною. Слово священника мало великий вплив на селян. Тому то за часів о. Іларія Данкевича, що належав до московфільського табору, і його парахія Устя було московфільське. Але з відходом священника-московфіла зникло незабаром і московфіліство в селі. Так було і в Устю. З приходом о. Ісидора Ганкевича не стало в Устю московфільства за винятком мого вуйка, про що розкажу далі.

О. Данкевич видав свою дочку заміж за о. Івана Смоляного, родом із Гуцульщини, сина гуцула, що аж до приходу більшовиків 1939 уважав себе "настоящим русским" і так виховав 4 своїх дочки. Розговорію мовою в домі о. Смоляного була московська мова.

Оповідав мені мій дід, що о. Данкевич, видаючи свою дочку за Смоляного, посадив батьків Смоляного, гуцулів, у кухні і шойно на немилу заувагу гостя, о. Глібовицького з Глубічка під адресою о. Данкевича і Смоляного запрошено батьків Смоляного до головного столу. Мій дід як старший брат церковний обслуговував весільних гостей.

В 1911 р. московфіли Боршівщини поставили кандидатуру о. І. Смоляного на посла до Віденського парламенту з виборчої округи Боршів-Заліщиш-Городенка-Святин, та він провалився (діставши — на основі офіційної статистики виборів — на 42.863 голосів тільки 1,435 при першому голосуванні, а 786 при другому, головні в Мельниччині. — *Примітка Редакції*).

За часів польської окупації залишилася при московфільстві тільки маленька горстка наших священників в Мельниччині — о. Дрогомирський, о. Курилович, о. Смоляний та о. Ільницький. Але остали при житті священники-московфіли зовсім втратили ґрунт для ширення московфільства. Найбільше активними московфілами в Мельниччині були о. Іван Смоляний з Панівців та о. Никифор Курилович із Волківців.

Церковні справи. При всіх наших церквах в Мельниччині існували зладення церковні братства та сестрицтва: Старше Братство, Молодше Братство, Братство Парубоцьке, Сестрицтво Старше, Молодше та Дівоцке. Завданням їх було збирати фонди на потреби церкви, дбати про прикрасу церкви та про

світло для церкви. Збирали вони свої фонди збірками в церкві під час кожної Служби Божої в неділі і свята, членськими річними вкладками та колядою від хати до хати під час Різдвяних свят. Кожного року чоловіче братство влаштувало виливання свічок у супроводі прийняття, про які бачи сестрицтва. Виливання світла відбувалося в часі передріздвяного посту Пилипівки.

Сестрицтва мали зазвичай якусь святу покровительку. Такою була в Устю Списокопському св. Варвара. В день свята Варвари священник відправляв Службу Божу за померлих членок, а після Служби Божої відбувалися прийняття-обіди. В таких обідах брало участь майже ціле село. Після першої війни занехано виливання світла-свічок та сестрицькі обіди.

Крім цих братств існували при церквах в Мельниччині Братства Тверезости, що постали були ще в 50-их роках XIX стол. Кожний чоловік і кожна жінка, що вступали до Братства Тверезости, складали прилюдно в церкві присягу на Євангелію, що не будуть пити горілки чи то люсмертно, чи впродовж означеного часу. Братства Тверезости при наших церквах зринчилилися дуже багато до усунення пиятики по селах Мельниччини.

Після першої світової війни зникли майже по всіх селах Мельниччини корчми, що були розсадниками пиятики між нашим селянством. Братства Тверезости згодом самочинно зліквідувалися, коли по селах вже не було наліткового пиянства.

Деканом Кузиринського Деканату від 90-х років XIX стол. до 20-их років XX стол. був о. Ісидор Ганкевич, парох Устя Єпископського, а його заступниками о. Балько, парох Гурильча, і о. Сваричевський, парох Залісся. У 20-их роках о. Ганкевич зрісся керівником Кузиринським деканатом через свій похилий вік. На його місце іменував єпископ Хомишин деканом о. Олександра Капустинського, параха Мельниці, а його заступниками о. Малицького, параха Боршева, і о. Сваричевського, параха Залісся. Отець Ол. Капустинський був деканом аж до смерті 1938 р. Після нього деканом Кузиринського Деканату став о. Йосиф Малицький, парох Боршева.

Шкільництво. Народне шкільництво почало розбудовуватися в Мельниччині вже в 50-их роках минулого сторіччя. Знаю це від мого діда та мого батька. Мій батько почав ходити до народної школи в другій половині 50-их років. Раніше була в Устю Списокопському дяківка, що проіснувала в Устю, як оповідали, довгих 120 років, тобто аж до відкриття прилюдної школи. Відома мені з оповідань, що також пилипецька народна школа — дяківка.

Здається мені, що до вибуху першої світової війни вже не було в Мельниччині села, де не було б народної школи. Народні школи були одно-, дво-, три- і чотирикласні. Тільки одна Мельниця мала т. зв. "виділову" (гітлі-класну школу). Мовною навчання в мельницькій "виділовій" школі була польська. Українська мова в мельницькій школі обов'язувалася тільки шкільну дітям української національності. В решті містечок Мельниччини та в усіх її селах народні школи за Австрії були з українською мовою навчання. І

вчителі в народних школах Мельниччини, за винятком містечка Мельниці, були в більшості української національності.

Молодь Мельниччини у вищих школах. У вищеорганізованих народних школах (міських) за Аестри вчили в III і IV класах також початків німецької мови, по сільських не вчили взагалі цього предмету. Це стало великою перешкодою для селянських дітей дістатися на науку до гімназії, де вже при вступному іспиті вимагали знання початків німецької мови.

Тим то тільки одиниці з-поміж селян Мельниччини, найбільше віддаленої від центрів Галичини, зваяжилися послати своїх синів до вищих шкіл. Селяни з-над Дністра почали посилати діти здебільшого до середніх шкіл у Чернівцях, Вижинці та Кішмані на Буковині, бож ці міста були найближчі. Також і сини наших священиків вступали до середніх шкіл на Буковині, а дочка звичайно до нашого Дівочого Інституту в Перемишлі.

Подало знані мені прізвища молодих людей з Мельниччини, що перед першою світовою війною ходили до середніх шкіл або були вже на університетських студіях. Діти наших священиків: Іван, Павло і Гриць Ганкевичі з Устя Єпископського, Ольга, Осип, Микола і Гриць Капустинські з Мельниці, Іларій, Ольга і Євгенія Сварчеські з Залісся, дочка о. Волошина з Гермаківки, два сини і дві дочки о. Устияновича з Пилипча, син о. Литвинювича з Кудринівки, Наталка Соневицька з Івана Пустого, два сини о. Сербинського з Кривча Горішнього, дочка о. Алиськевича з Ніври, два сини і дочка о. Куриловича з Волківців над Дністром. Діти наших селян: два Аксентії з Гермаківки, два Зуляки з Гермаківки, Грушкевич, Іван Зельський та Нестор Слободян із Залісся, Авксентій Бойчук і Вепрук з Івана Пустого, Осип Драчницький, Стратічук з Пилипча, Теофан Афініє і Іван Зельський чи Сельський з Горошівки, Осип Малицький із Бабинців коло Кривча, Володимир і Іван Малицькі з Вільхівки над Дністром, Гриць Кришецький з Ніври, син Дмитра Ткача з Михалкова, Питилік і Ніколюк з Мельниці, Іван Романюк, Яків Нагуляк, Семен Костюк і Іван Скленівка з Устя Єпископського і дочка селянина з Панівців, пізніше заміжня Малицька.

Читальні. Першими були в Мельниччині читальні ім. Качковського. І в Устю Єпископському існувала до 1892 р. читальня ім. Качковського. До неї і я заходив з батьком. Містяться вона в хаті Василя Петрича, званого як Василь Симунів. В 1892 р. засновано в Устю Єпископському читальню "Просвіти".

В котрих роках засновано читальні "Просвіти" в інших громадах Мельниччини, мені не відомо, але знаю, що перед першою світовою війною існували читальні "Просвіти" в таких громадах Мельниччини: Бабинці біля Кривча, Гермаківка, Горошівка, Залісся, Білівці, Мельниця, Іване Пусте, Михалків, Пилипче, Нівра, Новосілка та Устя Єпископське. Читальні "Просвіти" в Горошівці, Гермаківці, Залісся, Іваню Пустім, Мельниці і Пилипчу мали свої власні будинки вже перед першою світовою війною.

Відомо мені, що перед першою світовою війною існували читальні ім. М. Качковського у Волківцях над Дністром, Панівцях та Худківцях. З москво-

фільських читальень мала свій власний будинок тільки читальня ім. М. Качковського в Панівцях.

При деяких читальнях "Просвіти" існували хори. Хор при читальні "Просвіти" в Бабинцях біля Кривча провадив парох о. Проскуринський. Хор при читальні "Просвіти" в Устю Єпископському був у часі свого існування під проводом учителя Василя Іватова, потім учителя Івана Гладька, учителя Володимира Малицького, абсолюента прав д-ра Гриця Ганкевича та селянина Якова Матієва. Ці читальні хори давали час від часу концерти та співали кожної неділі Службу Божу.

При читальнях "Просвіти" в Іваню Пустім, Пилипчу та Устю Єпископським існували також аматорські гуртки, які час від часу давали аматорські вистави у своїх селах.

При читальнях "Просвіти" існували бібліотеки головню з видань товариства "Просвіти". Читальні перед першою війною передплачували газету "Свободу".

Гостина театру і хору Котка. Перед першою світовою війною, як і опісля за польської окупації приїздив у Боршівщину щороку наш львівський театр і давав вирождж одного тижня вистави в залі "Народного Дому" в Боршівці, а потім відвідував і Мельницю на три-чотири дні. В Мельниці вистави йшли в залі польського "Сокола". По війні від половини 20-их років наш театр відвідував вже не тільки Боршівці та Мельницю, але також і Іване Пусте та Устя Єпископське, де давав свої вистави в читальнях залях. В Іваню та в Устю наш театр затримувався по три дні і давав навіть по дві вистави денно.

У другій половині 20-их років відвідав Боршівщину та Мельниччину хор Котка. Хор дав по кілька концертів у залах читальень "Просвіти" в Іваню Пустім та Устю Єпископському і в залі польського "Сокола" в Мельниці.

На вистави нашого театру та на концерти Котка приходило не тільки селянство даної місцевості, але також і з довколишніх сіл. Селянство Іваня та Устя опікувалося акторами та хористами, дбало про безплатний нічліг і про безплатне прохарчування.

Кооперативний рух у Мельниччині. Перед першою світовою війною організовано в Мельниччині тільки декілька кооперативів. Першою кооперативною в Мельниччині була споживча кооператива "Народна Торгівля" в Устю Єпископському. Засновано цю кооперативу під кінець 80-их років минулого сторіччя. Але по двох роках існування вона зліквідувалася. Наступною була кредитова кооператива "Руський Народний Дім", стоварищення з обмеженою порукою також в Устю Єпископському. Засновано цю кооперативу 7 квітня 1907 р. Була це не тільки кредитова кооператива, але і торговельна, бо вела також пролаж алькогольних напиків, ресторан, трафіку, пролаж опалювальних матеріялів, вуголь і дерево не лише для опалювання, але і для будівництва, а також фабрику солосої води. В 1911 р. кооператива купила в ринку мурований дім, що його в часі першої світової війни дуже ушкодила була московська солдатека: зруйнувала внутрішнє устаткування кооперативи в усіх 5 кімнатах, розбила огнистиваду

касу, знищила всі вікна та двері. В 1922 р. змінено статут і назву кооперативи на "Український Народний Дім". Тоді кооператива перейшла виключно на споживчу діяльність. Так відновлена по війні проіснувала вона аж до другої війни, до приходу московських більшовиків у вересні 1939 р.

Другою з черги кооперативною перед першою світовою війною була кредитова кооператива "Руська Каса" в Мельниці. Рік заснування 1908. Головою Надзірної Ради "Руської Каси" був о. Олександр Капустинський, книголюбом вїт Мельниці Николоз, а якого домі приміщено "Руську Касу". Після першої світової війни вона самостійно зникла. Трохи пізніше того самого 1908 року засновано кредитову кооперативу "Руський Народний Дім" в Ніаї. В 1924 р. змінено статут і назву кооперативи на "Український Народний Дім". Кооператива перейшла 1924 р. на споживчу діяльність. Проіснувала вона аж до приходу більшовиків 1939 р.

Восени 1911 р. засновано в Устю Єпископському "Сільсько-господарську Спільку для збуту худоби", кооперативу з обмеженого порукою, на статутах Крайового Союзу для збуту худоби у Львові. В початках на устєцька кооператива проявила дуже жваву діяльність у війні Мельничиний. Виродок нещого року вона об'єднала коло тисячі наших селян з цілої Мельничини. Майже щотижня відходила один-два вагони свиней до Відня. Приватні згиники почали безпардонну конкуренцію на торговлях Мельниці та Устю. Експортером свиней в Борщівиний і Залішчиний був тоді наш багатий мішанин Жаровський з Очерки коло Борщєва. Його люди, т. зв. згиники, почали платити за годовані свині вишї ціни, ніж платив "Крайовий Союз для хову і збуту худоби" у Львові. Тому влітї 1912 р. устєцька кооперативна Спілька для збуту худоби мусїла припинити свою діяльність.

"Сільський Господар". Влітї 1909 р. об'їхав ровером усю Мельничину проф. д-р Величко, щоб зсєрєбувати передусім наших інтелїгентів у члени крайового товариства "Сільський Господар" та заохотити їх до засновування кружї "Сільського Господар" на місцях. В 1910 р. засновано в Устю Єпископському кружок "Сільського Господар" заходами вчителя Володимира Малицького. (Про розвиток кружка пор. Устя Єпископське.)

"Сїчї", "Соколи". В другїй половинї першої декади ХХ сторїчїя почало наше сєльство організуватися в пожежних та гімнастичних товариствах "Сїчах" на статутах д-ра Кирила Грильовського та в "Соколах" на статутах "Сокола-Батька". Перед першою світовою війною засновано "Сїчї" в таких громадах Мельничини: Горошова, Залєсьї, Іванс Пустє, Михалїїв, Ніаїра, Пидлицє та Устя Єпископське. Чи були засновані "Сїчї" і в сєлах на схід від Мельниці, менї невідомо.

Наші священники-українї Мельничини були проти засновування "Сїчей", бо уважали "Сїчї" розєднаниками радикалізму.

"Соколї" засновано перед першою світовою війною тїльки в Гермаківї, де пархоном був о. Іван Волошин. Нанє сєльство Мельничини було неприхильно наставленє до "Соколї", бо їм полїки мигли свої "Соколї".

Наша інтелїгенція в Мельниці. Містечко Мельниця було осїлком

Повітового Суду, Податкового Уряду та Комїсарїату Скарбової Сторожї. В Мельниці була завжди горстка українських інтелїгентів. Пригадує собі такі прїзвища: нотар Білєвич, нотар Теодор Павлюк і його син нотар (обидва жонатї з польками, опїєся самї спольшились), судїї Залєський, Курчак, Колодїї, Рубїнович, Володимир Сарачинський, Кордєсєвич та Володимир Сабат, адвокати д-р Гринєвський, а по першїй світовїй війнї д-р Дєнис Щуровський, д-р Іван Винниченко та Гнат Баранюк. Лікар д-р Матїяшєк, вєтеринарний лікар Зуляк. Були нашї урядовїї в судї, і на поштах у повітї, в податковому урядї. Завжди було теж коло 10 наших студентів університєту в околицї Мельниці. Але з-помїж згаданих вище інтелїгентів перед першою війною тїльки о. Олександр Капустинський та ексєсудя Володимир Сабат були активними, а решта проявляла свою приналежність до українів хїба тим, що в недїлі і свята ходила на нашї Богослужби та з'їзлялася на фестїнах, якї щорічно улаштовувала мельничанка читальня "Просвітї" в дії графа Борковського. Наряховуючи коло 2000 українів, Мельниця не мала відповідного приміщення, в якому могли б сходитися самї мельничани, не кажучи про сходи-збори з цілого мельничанького судового повіту. Будинку мельничанької читальні "Просвітї" був невеличкий. Його устаткування — маленький столик і двї лавки. Коли зїйшлося 20 осіб, то льокаль вже був заповнений.

Тим то, коли довелося скликати нараду представників із сїл Мельничини, то з недовстачї приміщення такі наради відбувалися в домі о. єкєана Олександра Капустинського. І вгагалї центром всьїх зустрічей та соборників був тїльки дім о. О. Капустинського. Залє польського "Сокола" була задорога, а живїсїїї корми-ресторани не надавалися на вїдбуття нарад. Льокаль наного трохи спольненого власника ресторону Юрєчка був шоправла гарний і чистєнький, але надто малий.

Борщівинна перед першою війною. Інакша ситуація була в адмінїстраційному центрі повіту, в Борщєві. І коли про борщівський судовий повіт перед першою війною небагато маю сказати, то про організацію його центру в Борщєві можу подати декї основні інформації.

Органїзаційна праця почалася тут із приходом першого українського адвоката в Борщівиний д-ра Михайла Доружняка, що відкрив у Борщєві свою адвокатську канцєлярїю в початках 90-их років ХІХ стол. До його прїбуття повіт був під впливом москвофїлства. Існували по сєлах, хоч і не всім, читальні ім. Мих. Качковського, а асєкурацію будинків від вогню переводило єсєське асєкураційне товариство "Слєвїя". Пригадує собі таблицьї Слєвїї на декїх наших сільських хатах ще навіть перед самим вїбухом першої світовїй війни. В часї приходу д-ра Доружняка до Борщєва наших св'ященників-народовїїв було дуже мало. В борщівський судовий округї був о. Олександр Лєвїнький у Скалі над Зєрєчем, о. Гїлївонський у Глубчїку, о. Дроздовський, син нашого свідомого мішанина з Борщєва, та ще можє кількя св'ященників із борщівської судової округи, а з мельничанької о. Ієндор Ганєвїч, його зять о. Іван Лосєвський, адмінїстратор Горошовї, о. Платон Сїчинський, парох Іванї Пустєго, о. Амвросїї Сїчинський, парох у Білївцях, та о. Микола Сварєвичєв.

ський, парох Залісся над Збручем. Москвофілами були нечисленні інтелігенти, як нотарі Білевич у Мельниці і Савчинський у Боршеві.

В часі приходу д-ра Дорундяка до Боршева було дуже мало свідомих селян та міщан у повіті. З-поміж активних і знаних у повіті пригадує собі міщанські родини Дроздовських і Шиманських у Боршеві, згінника Жаровського з Озерня, а в Мельниці екскандарма Івана Козлу, судового вольного Вроблевського та шевця Кришеньського. З-поміж активніших свідомих селян пригадує собі мого хресного батька Гриця Бойчука з Івана Пустого, Василя Костюка з Устя Єпископського, Дмитра Ткача з Михалкова, Петра з Пилипча, Кришеньського з Ніври, Івана Городиського з Горошова та нашого ходоцького шляхтича Харжевського з Залісся.

З-поміж наших учителів тодішнього часу, що співпрацювали з д-ром Дорундяком, згадаю Степана Гаймановича, керівника школи в Михалкові, Кречковського, керівника школи в Пилипчу, Семена Гінського, Василя Івашова та Козловського, учителів школи в Устю. Навпевно було й чимало наших учителів у боршівських судових повіті. З-поміж них пригадує собі тільки керівника народної школи в містечку Королівці Желевича, якого син був моїм шкільним товаришем у народній школі і гімназії в Чернівцях.

У співпраці з вище згаданими священниками, учителями, селянами та міщанами розпочав і повіт усвідомлюючи працю д-р Мих. Дорундяк між нашим селянством та міщанством в повіті. По селах і містечках самі починають лікуватися читальні ім. Мих. Качковського, а на їх місця постають читальні "Просвіти". За часів д-ра М. Дорундяка засновано низку читальень, а в Боршеві філію товариства "Просвіта".

Д-р Дорундяк започаткував будову "Народного Дому" і довів її до кінця. Був це великий, поверховий, мурований прекрасний будинок із великою заленою для вистав і всяких зборів, окраса Боршева: красивого будинку в Боршеві не було. Трохи більшим будинком був тільки хіба Повітовий Суд. "Народний Дім" у Боршеві збудовано з пожертв нашого селянства і міщанства з цілого повіту. "Народний Дім" у Боршеві впаів жертвою пожежі під час відступу німців, а наступу московських більшовиків на початку 1944 р.

З ініціативи д-ра Дорундяка "Народна Торгівля" у Львові відкрила в Боршеві в 90-их роках свою філію, що вела продаж харчевих продуктів, м'ясних виробів, різного роду напівків, галантерей та товарів хатнього й господарського вжитку. Мала вона і буфетну кімнату, де часто відбувалися сходили провідних одиниць із Боршева та повіту. Шороку приїздив до Боршева літнього порою наш львівський театр і давав вистави в залі "Народного Дому". В "Народному Домі" знаходили приміщення наші місцеві та повітові організації як перед першою світовою війною, так і між обома війнами.

Д-р Дорундяк започаткував у повіті організацію кредитових кооператив. За його ініціативою засновано дві кредитивні кооперативи: "Мишанська Каса" в Боршеві і "Мишанська Каса" в Скалі над Збручем.

Під кінець життя д-ра Дорундяка відкрив у Мельниці адвокатську канцелярію д-р Іван Гриневський.

Д-р Михайло Дорундяк помер у 1908 р. Його наслідником став адвокат д-р Савчак. Він перебрив провід нашого життя в повіті, але не мав такого організаційного хисту, як д-р Дорундяк. За часів д-ра Савчака засновано в Боршеві філію "Сільського Господаря" та філію "Педагогічного Товариства". З д-ром Савчаком співпрацювали: суддя Петро Смал, суддя Іванець, екс-суддя і оборонець в справах карних Володимир Сабат, о. Курдилик із Циган, о. Казновський із Глубічка, о. Олександр Капустинський з Мельниці та інші. З вибухом першої світової війни адвокат д-р Савчак залишив Боршів і вже більше не вернувся.

В 90-их роках минулого сторіччя, коли в Мельниці не було ані одного адвоката, то жвавішій справі наших селян в суді заступав та вносили скарги нотар Білевич, а в дрібних цивільних справах та різних т. зв. "писківках" писали скарги і карні доносення сільські "адвокати" — наші більше грамотні селяни та й жида. Брали повноважності від заінтересованих і заступали їх у суді. Ці сільські "адвокати" зникли під кінець першої декади ХХ ст. Такими сільськими "адвокатами" в Устю були Федір Гринчак, агент Дністра, Василь Костюк, Іван Гриньків та Лев Тишинський, а з-поміж жидів Аба Геллер. Такі сільські "адвокати" були по всіх селах Мельниччини, а найбільше в Мельниці поміж жидами. Значими такими жидівськими "адвокатами" в Мельниці були брати Ущери, соліпняники нотаря Білевича, а пізніше нотаря Павлюка.

Перед вибухом першої світової війни було вже в Боршеві кільканадцять адвокатів-жидів та один поляк, д-р Бурдович. До першої світової війни не було в Мельниці ані одного адвоката жидів або поляка. За польської окупації відкрили в Мельниці в 1920 р. свої адвокатські канцелярії жида д-р Брестічкер і д-р Гольдберг. Адвокатів поляків у Мельниці не було, бо самих полків була тільки маленька горстка в Мельниччині.

Опіка над здоров'ям. До першої світової війни справа опіки над здоров'ям населення Боршівщини була занедбана. На цілу Боршівщину було ледве кільканадцять лікарів, хоч боршівський повіт належав до більших повітів Галичини. Лікарі були тільки в цих містах та містечках: Боршів — 2 лікарі, один урядовий при Старості, другий — приватний, д-р Бартель і д-р Кимель, Озерня коло Боршева — д-р Маргулес, прізвища лікарів в Королівці і Скалі вже пригадуєся, в Мельниці — д-р Зільберштайн, а в Устю Єпископським старенький лікар, що його прізвища теж не можу собі пригадати. Помер він в Устю на початку 90-их років ХІХ стол., а на його місце з'явився д-р Розен, що по кількох роках покинув Устю. З того часу в Устю вже більше не було лікарів. Лікарями в Боршівщині до першої світової війни були виключно жида.

До половини першої декади ХХ стол. не було по селах Боршівщини іспитованих акушерок, а були тільки сільські баби-повитухи. При родах траплялися часто смертні випадки породілльниць і дітей, причиною яких були дуже часто некаваліфіковані повитухи. В половині першої декади австрійська

влада улаштувала при шпиталях у Заліщиках і Чорткові кількомісячні курси для підготовки фахових акушерок. Кошти курсів покривали Понітові Видли. Кожна громада була зобов'язана вислати на ці курси принаймні одну добре грамотну жінку або дівчину. Напр., громада Устя вислала дівчину Ану Гриньчук, а Пилипче Ану, чи Марію Стратийчук, як собі пригадую. І вони були іспитованими акушерками у своїх громадах аж до приходу большевиків. Смертні випадки породільниць і дітей зникли.

Аптек у цілому повіті було 5 (Борішів, Королівка, Мельниця, Озеряни та Скала над Збручем). Борішівська аптека була в руках поляка Немчевського, а решта в жидівських руках. Такий самий стан був і за української влади в рр. 1918 і 1919. Всі лікарі жиди осталися були на місцях і виконували лікарську практику. Також всі аптеки були чинні.

Між двома війнами число лікарів збільшилося і в борішівській, мельницькій судових округах. Осіли молоді лікарі українці та лікарі жиди. Поліклінікарів не було в Борішівщині. Лікарі-українці: д-р Решетило — Борішів, уродженець Ніври д-р Гриць Кривецький — Скала над Збручем, д-р Кость Боєрський — Королівка, д-р А. Аксентів — Гермаківка і д-р Матіяшак у Мельниці. В усіх містечках Борішівщини було двома лікарі жидівської національності.

До першої світової війни не було селя в Мельниччині, в якому не було б знахаря або знахарки. По містечках були жиди-ширульники. На випадок захворювання багатьох наших селян зверталося по лікарську поміч не до лікарів вони ж були і далеко, і більш коштовні, а до знахарів і до ширульників. Знахарі і знахарки лікували злізлами та різними примовами. І моя бабка по матері була такою знахаркою. Завжди мала пацієнтів. Загальною знахаркою була селянка Чапличка в Горшівці. В неї було день-у-день дуже завізго. Ширульники були одночасно і фризерами. Вони лікували п'явками, баньками та спусканням крові. Деякі ширульники виконували і незгодовані заповідання: абортів. Бували смертні випадки, а опісля карні процеси. В Устю Єпископським було три жидівські родини Роффе, що були ширульниками.

Ветеринарія була лихо поставлена як за австрійської, так і за польської окупації. За австрійських часів був на цілу Борішівщину тільки один ветеринарний лікар при Старості, і усесть якого наше селянство майже не користало, бо ветеринар був далеко та й і завжди у виїздах на ярмарки. Після першої війни містечко Мельниця заангажувало власного ветеринара, а був ним українцем Зудяк, уродженець Гермаківки. Наше селянство Мельниччини часто користало з його помічі в нещасливих випадках.

В кожному селі мельницької судової округи були свої сільські ветеринари, що займалися лікуванням домашніх звірят. Були це одиниці, що в дворах при догляді худоби набули від ветеринарних лікарів яку-таку практику. В 30-их роках ХХ стол. в кожному селі були споживча кооператива і кожна з них мала ветеринарне приладдя до рятування худоби в нагліх випадках.

Ветеринарними лікарями при Старості як перед першою світовою війною, так і за Польщі були жиди.

Спогади про першу світову війну. Дня 1-го серпня 1914 року вибухла перша світова війна. 31-го липня проголошено мобілізацію резервів і асентированих із річників від 21-го до 42-го року життя. Великі кількості нашого молодого селянського активу мусіли залишити свої родини та свої господарства і зголоситися до своїх військових частин. На залізничних станціях плачі і ридання не вталяли. Із станції Іване Пусте від'їхало в першому дні кілька поїздів майже самих наших змобілізованих селян. Поїзди були вщерть набиті, як оповідали устських селяни, що випроваджували своїх синів на війну. Невеличка кількість залишилася на станції до раннього поїзду наступного дня. Від'їхали тоді і всі молоді вчителі, що мусіли йти до війська.

Студентів університету було в Мельниччині в дні мобілізації ледве кільканадцять осіб, що підлягали примусовій мобілізації. Інші ще не належали до війська.

Значно, що поїзди в першому дні мобілізації будуть переповнені, я поставився від'їхати до своєї військової частини в Коломиї аж уранці наступного дня і то не з Івана Пустого, а з Вікна на Буковині. Намовив я і вчителя Дмитра Никольяка, щоб він теж виїхав на війну враз зі мною через Вікно. Наступного дня мій батько відізва нас обох до Вікна. На станції не було вже нікого, всі від'їхали першого дня. Просянучися з батьком, я потішав його, що напевно вернусь додому, бо таких хирлявих, як я, на війну не візьмуть. Я важив небагато понад 50 кг, а ця вага на мій зріст 176 см була надто мала.

Ми приїхали з Никольяком до Лужан самітні в одному вагоні, а в Лужанах застали кілька набитих людьми поїздів, що вели гарматне м'ясо в напрямі Львова. Ледве змогли ми дістатися до одного з вагонів. Наш потяг із Лужан привіз нас за якоїсь погодини на станцію Снятин-Залуче. Тут через вікно вагону побачив я мого довголітнього вчителя і опікуна класи проф. Юліана Кобилляського в разні поручниці. Я вискочив із вагону, щоб і привітатися і розпрошаритися із моїм улюбленим професором червонової гімназії. Ми розшарувалися і обмінювалися кількома словами, а на прошення просив мене проф. Кобилляський, щоб я не забув писати до нього на адресу коменданта станції Снятин-Залуче. В часі розмови з проф. Кобилляським доскодило до нас мій шкільний товариш і з Устя і Чернівців д-р Гриць Ганкевич, що вернувся був саме з вакації у Німеччину і їхав до того самого полку, що й я. Ми обидва ввійшли до вагону і через яку годину були вже в Коломиї, а наступного дня зголосилися в нашому 36 полку красної оборони. Нас спрямували до лікарських оглядин. Якийсь лікар німець оглянув мене від ніг до голови і виставив лікарське свідоцтво, що я з уваги на мій стан здоров'я не надаюся до військової служби і на основі цього свідоцтва військова комісія визнала мене непридатним до військової служби. Д-ра Гриця Ганкевича та сама комісія звільнила на 6 місяців.

Наступного дня ми обидва вернулися до Устя і застали наше містечко в повному воєнному стані: 120 "ляндштурмаків" (тобто резервистів найстаріших річників) при допомозі устських жандармів та службовників Скарбової Сторожі

обсадили австрійсько-російський кордон уздовж Дністра, в Устю Спаському від Вигнанки по Хриплі почерез Горощову. Вони мали завдання стримати наступ російської армії. Такими самими "ляндштурмаками" обсаджено дальшу частину Дністра до устя Збруча, як також і сам Збруч. По всіх прикордонних селах Мельниччини стояло поготівля не тільки військове з "ляндштурмаків", але й селянське з косами, вилами та підводами. Проголошено розпорядок австрійської влади, що населення зобов'язане до безплатних воєнних послуг у людей, підводах та харчах. Заплата мала наступити пізніше.

5-го або 6-го серпня 1914 р. зроблено навіть наступ на прикордонні російські станції-калавари. Наступ в Устю Спаському зробила ляндштурма тим способом, що в розстрілий сховалась від командою команданта жандармерії в верболах над Дністром, а через Дністер у човні поплив на басарабський бік наш хлопчина і там підпалив московську пограничну станицю, яку залишили московські прикордонники зараз після проголошення загальної мобілізації. Так знищено всі московські пограничні станції над Дністром і Збручем у Мельниччині.

Славко Гайманович, син учителя, приїхав був до Устя до своєї матері на літні вакації. Він був по шостій класі Академічної гімназії у Львові, пласту. Організував в Устю відділ добровольців до УСС. З Устя, Горощов, Михалкова і Пилипча зголосилося 15 хлопців у віці до 18 років. Славко Гайманович переводив з ними шодня військовий вишкіл на устському ринку, а 15 або 16 серпня від'їхав з ними до Стрия. Сьогодні не могу собі пригадати поіменно всіх тих юнаків, а пригадую собі тільки тих, що вернулися після війни: Кляюк і Прокіпчук з Устя, обидва інваліди, та Іван Гринчук, старший десятник, із Михалкова. Інші не вернулися, Славко Гайманович, хворужий чи психоружий, помер на тиф у чотирокитку смерті за Збручем.

В половині серпня 1914 р. два колонійські полки, 24-ий піхоти і 36-ий красної оборони, обидва чисто українські, перемаршували через Заліщики, Королівку, Борщів, Скалу над Збручем — до Кам'янича Подільського і там попали в російський полон. В 36 полку було значне число воєвків уродженців Устя Спаського і з доволених сіл.

Десь коло 20 серпня 1914 р. російська армія перейшла австр.-російський кордон коло Скали і посунулася на захід, а також у напрямі Заліщиків. Царський уряд відкрив у Тернополі губернаторство, а в Борщеві "уездний" тобто повітовий уряд, у проводі якого станув наш змосковщений малоросс Бондарук як начальник "уезда".

Вся Мельниччина, кілька сіл із борщівської судової округи як Шупарка, Шинківці та Худівці, а також села Колодзівка та Сняків із Заліщищини творили невеличкий острівць австрійської монархії під управою кількох надпяти вахмайстрів австрійської жандармерії. Цей австрійський острівць вдержався до кінця вересня 1914 р. Шойно тоді австрійська "ляндштурма" з Мельниччини, коло одної тисячки воєвків, вирушила з великим оботом на захід. В Колодзівці переправилася через Дністер на Буковину і помаршувала через Снятин на Косів. У Карпатах злучилася з австрійською армією. Мій

батько був з підводою аж у Косові. Там звільнено всі підводи з Мельниччини. Оповідав мій батько, що не було ніде ніяких сутічок з російською армією. Кілька днів пізніше переїхала через Устя російська кінна поліція і тільки перетяла телефонічні проводи на колишньому будинку, в якому була приміщена станиця австрійської жандармерії. Були переконані, що це поштовий уряд, а справжнього поштового уряду і телефонічної централі не гнудили. З Устя Спаського та ж кінна поліція скочила і до сусідніх сіл, як Михалків, Пилипча та Горощова, а потім подалася до Худівців та Мельниці.

В кілька днів після появи цього відділу кінної поліції всі вийти сіл у Мельниччині отримали від начальника уезда в Борщеві Бондарука наказ, щоб в означеному дні з'явилися у нього. Привезли тоді вийти від начальника уряду багато розпорядків тернопільського губернатора — писаних трьома мовами, московською, польською та каленною українською. Пізніші розпорядки губернатора були вже тільки московською та польською мовами. Тими розпорядками проголошено воєнний стан та воєні суди на терені Тернопільщини, роз'явлено всі організації, всі школи, наказано скласти всю пальну зброю, доручено платити належні податки і заборонено продаж алкогольних напків. У Мельниці створено поліційну кінну станицю під керівництвом пристава, якому підпорядковано всі місцевості Мельниччини. В цій станиці було кілька десятків кінної поліції, що кожного тижня навідувала всі села Мельниччини та привозила для вийтів різні розпорядки, а крім цього вийти одержали наказ двічі в місяць зголошуватися в начальника уезда для звітувань та по дальші розпорядки.

Дехто з наших священників москвофілів (о. Устиянович із Пилипча, о. Кипрія Дума із Сапогова та й о. Михайло Ільницький) перейшли зараз після приходу московської влади на православ'я, позапсукали бороди та почали правити в церквах із московською мовою. Інші священники москвофіли зайняли вічулюче становище, навіть не згадували російського царя в своїх богослужбах, як це робили згадані вище.

Дотеперішній австрійсько-російський кордон на Збручі і на Дністрі був у часі війни закритий. Від населення Мельниччини для переходу кордону в часі війни вимагали перепустки від окупатійної влади. Жиди Мельниччини одержували перепустки за хабарі без більших труднощів. Нашому ж чоловікові було дуже трудно вислати перепустку. Зате наші селяни з того боку кордону переїздили кордон без перепусток, привозили на торги в Мельниці, Устю, Кудриняч та Криву різні товари шоденного вжитку та продавали їх по дуже низьких цінах. Наше селянство не мало змоги продавати свої продукти, і тому ціни на селянські продукти впали дуже низько. Напр., пів копи (30 штук) яєць селяни продавали за 20 сотиків. Так було до липня 1915 р.

Союз Земств України відкрив у Борщеві безплатну кухню для бідного населення. З цієї кухні користало бідне населення Борщева. Крім цього Союз Земств відкрив у "Народному Домі" крамничку з харчовими продуктами під управою нашого судді Петра Смала.

Заклики окупаційної влади платити податки залишилися без відгуку. Селянство не платило податків по-перше тому, що заплати ждала окупаційна влада, а по-друге тому, що не мало грошей.

Товариське життя в Борщівщині і Мельниччині в часі російської окупації цілком було завмерло. На цілу Борщівщину був тільки один поштовий уряд. Війти час від часу приносили з Боршева листи від вояків, що попали були в російський полон і перебували в різних таборах полонених у корінній Росії та на Сибірі.

Під кінець березня 1915 р. почали напливати до сіл Мельниччини кавалерійські полки донських козаків, що відступали з Буковини перед наступом австрійської армії. Впродовж одного тижня села заповнилися московськими військами, що почали забирати від селян усе, що попало, без ніякої заплати. 8 квітня 1915 р. російська армія здержала наступ австрійської армії, пішла в протинаступ та прорвала австрійський фронт на полях Самушина, Міткова і Мосорівки по буковинському боці Дністра. До Устя иригали яку тисячку полонених, самих чехів, між ними одного генерала, якого при шаблі завезли автою до російського штабу в Мельниці. Російські війська пішли вперед аж під Чернівці, як оповідали наші селяни, яких московські солдати забрали з підводами.

З відходом царських полків після прориву фронту почали пересуватися через Мельниччину день і ніч валячи з провіантара та амуніцією на Буковину. На Дністрі в Устю Єпископському і Вільківці побудовано погоннові мости і приступлено до будови сталевих мостів.

В половині липня 1915 р. російські війська відступили з-під Чернівців і зупинилися знову на Дністрі, де окопалися між Онутом та Мітковом. Прийшло до позиційної війни, яка тривала до липня 1916 р., тобто до прориву австрійського фронту ген. Брусіловим. Ця позиційна війна коштувала російській армії багато людських жертв. Пригадую собі, що восени 1915 р. квартирували в Устю та довколишніх селах заамерські полки, що склалися майже з самих українців. З цих чотирьох полків вернулося до Устя не більше як 100 солдатів живими, а решта наложила головами під час наступу на австрійський фронт між Онутом і Мітковом. На полях Самушина, Міткова і Мосорівки залишилися великі спільні могили українців-заамерців. Російська військова команда гнала ночами селян з Устя та довколишніх сіл копати збірні могили для поляглих на фронті. При відвороті російської армії влітку 1915 р. священики, що перейшли були на православ'я (о. Іван Устиянович, о. Дума, о. М. Ільницький) повтікали із своїми родинами за Збруч. Молодший син о. Устияновича, мій молодший товариш із черновецької гімназії, згодом добровольцем до російської армії і там пропав. Шойно за Збручем переконалися деякі із згаданих священиків, що вони ніякі москалі, бо з відворотом наших армій в 1920 р. вони вернулися назад до Галичини. Отець Устиянович вступив був навіть як духовник до армії УНР і з нею вернувся. Переблагавши єпископа Хомишина, залишилися греко-католицькими священиками. Проте о. Мих. Ільницький, не зважаючи на еміграційні переживання в Росії, залишився nadal в душі москофілом; одначе вже не ширив

москвофільства в Устю, коли по смерті о. Ісидора Ганкевича єпископ Хомишин призначив його парохом Устя Єпископського. І старший син о. Ільницького, укінчений правник, залишився москвофілом, але не провадив ніякої роботи в Устю. Молодший син о. Ільницького був вже націоналістом-підпільником і загинув від кулі Гестапо в Чорткові 1942 р.

В часі позиційної війни всі села й містечка Мельниччини були заповнені солдатською. Прийшов наказ, що селянство має злати весь свій живий і мертвий інвентар. Поліція і військо почали все це забирати, перевозити і переганяти за Збруч. Наказано теж переселення чоловічого населення у віці від 18 до 45 років у глибоку Росію. Селянство почало ховатися і рятувати свій живий та мертвий інвентар, де тільки було можливо. Солдати розбирали навіть селянські паркані та будинки, матеріал яких ішов на будову воєнних окопів.

Тоді з Устя Єпископського прогнали все жидівське населення, а всі жидівські доми в містечку знищено з фундаментами. Перекопано навіть усі жидівські підвали під домами в розшуках за біжутерією та грошима. З містечка залишилися купи звалищ та ями з підвалів. З усіх домів містечка збереглися тільки: дім кредитової кооперативи "Руський Народний Дім", дім учителя Стефана Гаймановича, греко-католицькі парохіяльні забудовання, дім Кутаського, а також дім жидки Розенштока. Це тому, що в кооперативному домі приміщено було старшинського їдальню, а в домі Розенштока кухню старшинської їдальні. Спалено тоді устецький парово-турбінний млин та парову фабрику ріпакової олії.

Грабунки і гвалти солдатні були в тому часі щоденним явищем. Наше селянство було безрадне, не було де і кому пожалітися. Мій вуйко, москвофіль, пішов пожалітися до генерала за розблені йому школи. Замість відшкодування дістав вуйко і вуйна по 25 нагаїв за образу "доблесної" руської армії. Аж це їх випікувало з москвофільства.

В міхалківському дворі квартирував російський генерал. На моїх очах вивпроваджено з двірської стайні пару добрих коней. Солдати посідали на коні і зникли. Я зголосив справу альяотантові генерала, полковникові Іванову, який негайно наказав розшуку, але без успіху. Шойно по двох тижнях донесли селяни з Устя, що вкрадені коні є в полковника піхоти в Устю. Полковник перехопував їх в опустілій хаті під охороною. Полковник Іванов приділив мені старшину і цей старшина відібрав коні і повернув міхалківському дворові.

Від літа 1915 квартирували в міхалківському дворі різні вищі російські штаби. Восени якийсь відділ привів до штабу в дворі шістьох австрійських полонених із Шулярки і передав записку полковникові Іванову. На запит полковника, а де решта полонених — повинно було бути 40 —, конвоюючий підстаршина відповів коротко: "В разход, Ваше Високочоблагородіє". І на цьому скінчилося допит полковника. Можливо, що полонених по дорозі постріляно або, може, й повтікали.

Восени того року переїжджав через Устя Єпископське інкогніто шар Ніколай, щоб звідати фронт Брусілова на відтинку Мітків-Онут. Ішло

приготування до офензиви Брусілова, що мала відбутися в 1916 р. Я бачив ту владу авт старшин і царем, але й не здогадувався, що в одному з тих авт сидить цар Ніколай. Довідався я про це пізніше з російських газет.

По селах Мельниччини у підфронтовій смузі були в 1915 і 1916 р. розташовані численні воєнні магазини, з яких російська солдатня крала все, що тільки можна було потім продати — муку, цукор, масло, сало, "палатки", залізні вироби, як підкові, вухалі та цвяки, а фураж для коней крали цілими тонами. Солдатня крада, щоб розлобути гроші на горілку. Посередниками були жида. Вони скуповували і виставляли не добро до російської військової інтендантури в Мельниці. Найбільшому скупишному цього військового майна був устський жид Йоско Геллер, який після виселення з Устя замешкав був у Мельниці.

При відвороті царських армій з Карпат 1915 р. привели москалі до Боршева 32 наших селян різного віку з Підкарпаття як підозрілих у шпигунстві на користь Австрії. Російський воєнний суд у Боршеві засудив їх усіх на кару смерті через повнішення. Вироки смерті виконано в лісі коло Боршева. Команда міста Боршева наказала о. Осипові Малицькому, парохові Боршева, щоб прибув на місце екекції та виповідав усіх засуджених, як також відпровадив кожного на шибеницю. Отець Малицький виконав наказ. Він оповідав мені пізніше, що всі засуджені заявили йому, що вони нічому не винуваті, вони впали жертвою безпідставних доносі. Усіх цих засуджених захопано в збірній могилі в тому таки лісі.

Вліті 1915 арештували москалі в Устю Єпископському селянина з Самушина на Буковині Василька. Його обвинувачено у шпигунстві на користь Австрії. В цьому випадку справді Василько був у тому часі австрійським шпигуном у Мельниччині, як він сам мені пізніше оповідав. Російський воєнний суд засудив його в Устю на кару смерті через повнішення. Засудженого Василька замкнуто перед виконанням засуду смерті в порожній селянській хаті в сусідстві мого батька і поставлено "калауур". Василько попросив солдата, щоб дозволив йому вийти для пологодження фізіологічної потреби. Солдат дозволив. Василько скочив у кукурзулу на горілі і втік. Тиждень-два пізніше я проходив устським ринком, забитим підлодами обозу і стріву Василька з кантаркою в руках. Я непомітно зробив йому завзату, що йому загрожув небезпека, але він тільки махнув рукою і сказав, що шукає за своїми кінями, що їх йому вкрали.

Восени 1915 був я в Мельниці і вступлю до моїх товаришів, синів о. Капустинського. Я застав у них одного нашого вчителя. Від Капустинських довідався я, що цього вчителя засудив недавно воєнний суд у Кам'янці Подільському на кару смерті через повнішення за шпигунство в користь Австрії. В останній хвилині йому вдалося втекти. Капустинські переодягли його і дали гроші та харчі на дорогу. Що з ним сталося пізніше, мені невідомо. Забув я й прізвище цього вчителя.

В часі постів російських військ 1915 р. в Мельниччині швидляна російська влада в підфронтових околицях майже не існувала. Не було ніяких розпорядків, вийти навіть не наважувалися до начальника "уездів" в Боршеві.

Російська солдатня допускала прилюдно гвалтів і грабунків. Мене ограбили солдати три рази на дорогах, а раз у мосмю помешканні. Забрали від мене срібний годинник, срібну папіросницю та гроші, а з помешкання забрали убрания та срібне накриття моїх господарів. Такі відносини тривали аж до прориву генералом Брусіловом австрійського фронту улітку 1916 р. Фронт прорвано між Онутом і Мігмовом.

Московський солдатні треба одне звлячати. Вона переконала наших москвофілів, що вони не "руські", а хахли. Знакло тоді москвофілство з найбільше москвофільських сіл, як Шупарка, Волківці над Дністром. Худиківці та Панівці. Парох Шупарки о. Величковський, один з найзапекліших москвофілів у Боршівщині, вирікся раз назавжди москвофілства.

Коли російські війська посуслилися на захід, селянство Мельниччини взялося до відбуови своїх господарств, до засипування стрілецьких ровів, до приготування принаймні частини своїх піль та до сівання озимини. Ті засіяв дали дуже добрий врожай. Але решта селянських піль, поритих стрілецькими ровами і занушених пірєм, стояла і далі облогом і браку робочих рук, із браку живого инвентаря та з браку насіння. Дирські лани також стояли облогом.

Після офензиви Брусілова 1916 р. Мельниччина трохи віддихнула. Тільки тут і там залишилися невеличкі залоги, здебільшого на переходах і переїздах на Дністрі та Збручі, як Окопи, Вільховець та Устя, а також полісія в Мельниці. Все ж таки шляхом до Чернівців шолня переїздили менші й більші військові колони та військові авта, бо фронт пересувався після прориву Брусілова з Дністра аж поза Чернівці і там задержався до половини 1917 р. Після відходу російських військ з-над Дністра та з Шупарки на захід, начальник уезда в Боршеві Бондарук також вже тільки зрідка присилав до громад накази та й зрідка скликав до Боршева сільських війтів із Мельниччини.

Суддя Володимир Сарачинський, маючи перепустку, їздив щотижня дватри рази до Кам'янця Подільського і привозив товари для гуртового перепродажу. В половині листопада 1916 р. також і я рішився переїхатися до Кам'янця, але без перепустки, бо я чув, що для солдата на Збручі вистарчить "катеринка", -- тобто паперова гризубівка з портретом Катерини. Я затримав на дорозі військово авто і спитав солдата, чи він винаково не їде в Кам'янець. Солдат погодився завести мене до Кам'янця і навіть привезти назад до Устя. Заплата по рубелю в один бік, тобто разом 2 рублі. За яких 10 хвилин я вже був у дорозі до Кам'янця. На Збручі не було ніякого обшуку авта, в якому солдат сховав мене під плахтою. Під вечір я вже був біля "Гранд Готелю" на поштової вулиці в Кам'янці. Під час їзди довідався я, що солдат -- наш українець із Київщини. Він обіцяв прийти до мене наступного дня коло шостої учерою до Гранд Готелю.

В готелі не хотіли дати мені кімнати. Домагалися перепустки, казали, що такий є поліційний розпорядок. Я був у клопоті і станув під готелем на хізнаку, роздумуючи, як тут щому зарпатити. Підійшов до мене якийсь жидок і почав зі мною балакати на тему, звідки я та в якій справі приїхав до Кам'янця.

Довідавшись, що в мене немає перепустки, що не можу дістати кімнати в готелі, сказав мені, що перепустка зараз буде, як тільки маю рубля. Жидок зобов'язався поладнати справу перепустки і за кілька хвилин ми вже були перед поліційним участком, до якого зайшов сам жидок із рублем. Незабаром він вийшов уже з "пропуском". Він обіцяв зайти до мене наступного дня і допомогти мені в моїх закупах. Я одержав у готелі кімнатку на першому поверсі. Тоді саме маршував попри готель якийсь відділ війська і співав солдатську пісню мішаною московсько-українською мовою: "Пише, пише цар германський, пише к русскому царю, що Россію розіб'ють і в Россію жить пайльют", а далі: "Не журися, русский царю, ми Россію не дамо, в нас в Россіи войска много, ми германішв разб'ємо."

Та кілька місяців пізніше вибухла революція в Росії. Перші вістки про упадок царату поширили в Мельниччині солдати, що перемаршували через Мельниччину.

В березні 1917 р. почув я вранці на черновецькому шляху рух і голосні балачки. Я вийшов на дорогу і побачив, що устечкі селяни обступили російських солдатів і розмовляють з ними про революцію. Приступивши ближче до гуртка, довідався я від солдатів, що в Росії вибухла революція, що вже немає царя. На запит одного з наших селян, що то таке революція, один з підпільних солдатів вияснив: "Революція — это так: генерал меня в морду, а я его."

Згодом надійшли газети з України, що принесли обширні описи подій у Росії і про те, що в Україні створено Центральну Раду, що генерал-губернатор для зайнятих російськими арміями частин Галичини та Буковини став Дмитро Дорошенко з осідком у Чернівцях, що в проволі борішського повіту став на місце Бондарука українськ. Маслов, адвокат із Петрограду. Ця вістка про упадок царату і створення в Києві власного українського уряду піднесла українців Мельниччини на дусі. Із змінами на Наддніпрянській Україні повинні були наступити і зміни в західних областях, що входили тоді в склад Австрії.

З вибухом революції в Росії Збруч перестає бути неперехідним кордоном між західними і східними областями України. Перехід був свободний, без перепусток. Деякі наші люди з Мельниччини їздили навіть до Києва.

В липні 1917 російська армія відступила з Буковини і перейшла мостами на Дністрі в Устю та у Вільківці до Галичини. Мости на Дністрі висаджено і спалено. Російська армія затрималася на лінії Кудринці-Звиничка-Волківці над Дністром аж до часу договору в Бересті в лютому 1918 р.

На місце російської армії прийшли в Мельниччині армії — австрійська, німецька і турецька: в Ніварі стояли турецькі полки, в Заліссі над Збручем німецькі, а від Кудринці по Волківці над Дністром малярські полки. Маляри поводитися в Мельниччині не краще від москалів. Малярські старшини і малярські воєнки уважали наше населення за русофільське. Відома мені не від малярського полковника, що квартирував на михайлівському фільварку. Трираменний хрест на церкві — це для малярів був доказ, що населення даної

місцевості московфільське. Малярські війська допускалися всяких зловживань супроти нашого населення. Крали ночами, а вдень забирали насильно, що попало. Про різні надужиття малярів в стало звітував послові д-рові Т. Окунєвському. Він піднісав ці справи в австрійському парламенті. Але на тому кінчалася.

Одного серпневого дня я отримав з Боршева повідомлення, що Мельниччина має в означеному дні вислати до австрійського генерала-маляра в дворі графа Борковського в Мельничній делегацію в складі о. декана Капустинського, мене і кількох наших свідомих селян, щоб скласти австрійському цисареві Карлові подяку за визволення Мельниччини з-під російської окупації. Ця делегація виконала накладений на неї обов'язок.

Із приходом австрійських військових частин появились в Мельниччині українські львівські часописи. Посол д-р Т. Окунєвський відіслав своїх виборців, які склали на його руки багато прохань та жалоб.

Надлірна Рада устечкої кредитової кооперації "Руський Народний Дім" уповноважила мене приступити до урядування в кооперативі. Я погодився і почав урядувати тричі тижнево в полудневих і вечірніх годинах. До грудня 1917 р. кооператива сплатила всі свої векселі зобов'язання в Крайовому Союзу Кредитовому, Зембанку та "Руський Шадниці" в Перемишлі, приблизно 200.000 австрійських корон.

Із приходом австрійських військ познайомилося населення Мельниччини з різними контингентами, про які досі навіть не чуло. Контингенти зерна і м'яса накладало Старство на окремі громади Мельниччини, а також і військові частини обтяжували громади контингентами в продуктах. Та стягнуті зернові контингенти було дуже трудно, бо тільки маленька частина селянських піль була під обробітком, а більша частина стояла облогом. Так само було і з м'ясними контингентами. Стан поголів'я рогатої худоби, як і свиней був дуже малий. Забрали московські військові частини, не заплативши ні копійки. Так само було й у мастках дичини. Військо і жандармерія ходили від хати до хати в розшуках за зерном і за худобою та свиньми. Результати були дуже мізерні. Військо рекуїрувало і платило селянам, як хотіло, або й нічого не платило. В Устю Спископському квартирувала австрійська інтендантура, комендантом якої був віденськ поручник Кравс. Його помешкання і бюро інтендантури були в домі, що залишився по моїй матері. Я знав особисто пор. Кравса, знав про його зловживання і повідомляв про все д-ра Окунєвського. Кравс робив по селах рекуїзиції зерна та худоби і щодругий тиждень вислав свого джурю-ординанса за пакунами до Відня. В пакунах були шинки, товщ, мука тощо.

В Устю Спископському збудовано на колишній торговій площі кілька-надять дерев'яних бараків, в яких приміщено польові госпіталі. Лікарями були там самі маляри.

Австрійська адміністраційна влада видала розпорядок, щоб кожна громада приклала всіх зусиль до засіяння піль, а військові частини зобов'язані були допомагати громадам при обрібці піль людьми та кінями. Але коні при

військових відділах та обозах були такі нужденні, що просто не надавалися до праці. Пасли їх по степях та по облогах, що висохли після літньої та серпневої посухи, а восени годували їх кукурудзяною та гарбузами. Коні ледве могли волочити ноги за собою. Військо різало їх, а м'ясо відсидало до військових польових кухонь.

Незабаром після приходу австрійських військ повітове Старство проголосило набір рекрутів, тобто перегляд усіх чоловіків від скінченого 18-го до 55-го року життя, а також видали доручення, що всі давніше тимчасово або цілковито звільнені мають негайно зголоситися до своїх колишніх частин.

Мій товариш, д-р Гриць Ганкевич, зголосився в половині серпня 1917 р. до УСС-ів і від'їхав до штабу Січових Стрільців у Пісочній біля Стрия, але 36-ий полк австрійських стрільців, куди він та я були приналежні, скоро його звідти відкликав. Я зголосився у доповнюючій команді коломийської 36-ки. Мене відіслали до лікарні у Львові, а по виході з лікарні поборова військова комісія звільнила мене тимчасово як непридатного для військової служби. Я вернувся додому та працював даліше в сільському господарстві, кредитовій кооперативі і був дорадником селянства в Устє та доволішніх селах у різних справах, як військової причини, відшкодування за воєнні знищення тощо. Доводилося часто їздити в справах селян до Старства в Боршеві та до відділу Уряду Відбудови Галичини.

В перших днях грудня 1917 Доповняюча Команда 36-го Полку Стрільців покликала мене знову до військового перегляду цим разом на Мораві, де мене втретє військова комісія в Моравській Остраві звільнила як непридатного до військових трудів. На Мораві задержано мене понад два місяці, поки я перейшов різні лікарські оглядини у військово-го госпіталі в Оломуші. Тим часом призначено мене, як резервового однорічника, до канцелярської праці перехідного відділу, якого командантом був поручник Смеречинський, бучовинський українськ, суддя Повітового Суду в Кішані. В перших днях лютого 1918 р. я знову вернувся додому, де застав звільнення від військової повинності як агроном. Звільнення це прийшло з Міністерства Крайової Оборони у Відні. Я знов працював у сільському господарстві та в кредитовій кооперативі.

Восени 1917 р. Австрія проголосила в Боршівщині підписку на воєнну позичку. По проголошенні цієї підписки зайшов до мене вахмайстер жандармерії Василь Ваховський і остеріг мене перед небезпикою, якби я відважився почати якусь акцію проти цієї воєнної позички. Як мені відомо, всі наші селяни Мельничинці підписали заяву на цю позичку та виплатили значні суми в австрійських коронах, вартість яких тоді була вже мінімальна.

З приходом австрійської влади до Боршева в липні 1917 р. філія "Народної Торгівлі" в Боршеві відновила свою торговельну діяльність. На початку 1918 р. почала вона організувати по селах Боршівщини "Кружок Консументів" на кооперативних статутах. Кожен голова родини в громаді мусів бути членом "Кружка Консументів", бо інакше не одержав би приділу. Боршівське Старство принало ці Кружки Консументів за легальні і всі

старостинські приділи переводили Кружки через філію "Народної Торгівлі" в Боршеві.

В 1918-ому році осіли в Боршеві адвокат д-р Роман Курбас і скарбовий радник Володимир Мриш. Вони обидва взялися до зрушення нашого життя з мертвої точки.

Список Хоминин призначив був на початку 1918 р. на адміністратора парохії Худиківі о. Шишкевича. Отець Шишкевич, людина дуже рухлива і енергійна, взявся був до праці в Мельничині. Пізнав я його ближче, бо часто доводилося нам співпрацювати, виступаючи в Старстві та в Уряді Відбудови Галичини в Боршеві, куди ми приїздили в справах наших селян. Отець Шишкевич був знаний і люблений в цілій Мельничині, бо радо й безкорисно старався допомогти нашому селянству. Але не судилося було йому довго працювати. В першій декаді вересня 1918 р. вінбух в Боршівщині пошесть грипи, званої "еспанкою", що гасувала по цілому повіті майже повних два місяці. Було значне число смертних випадків в кожній місцевості Боршівщини. Саме о. Шишкевич захворів на початку вересня на "еспанку" і помер на велику втрату української спільноти.

Філія тов. "Рідної Школи" в Боршеві отримала на початку серпня 1918 р. від галицької влади дозвіл на відкриття приватної української гімназії в Боршеві. З днем 1 вересня 1918 відкрито 1-шу класу класичної гімназії. На керівника школи заангажовано абсолювента філософії львівського університету Олександра Жолевича, родом з Королівки к. Боршева, де його батько був управителем народної школи. Жолевич вчив мов, українську, латинської і німецької. Перетрим вчив у гімназії в Городені. На катехита призначено нашого боршівського сотрудника о. Скипкаевича, а для навчання географії, математики та природи покликано мене.

Гімназію приміщено на 1-ому поверсі дяківки. Записалось тоді 36 дітей. Були це діти наших міщан і селян з повіту. З Мельничини не було однієї дитини. Я вчив у цій гімназії тільки два місяці, до кінця жовтня 1918, тобто до дня розвалу австрійської влади. На моє місце прийшов учитель Гриць Терлецький. За часів української влади перенесено цю класу української приватної гімназії до будинку польської приватної гімназії, яка за українських часів сама розвалилася.

Листопадовий чин і організації української влади. Як кожної суботи в тижні, так і в останню суботу місяця жовтня 1918 р. збиралась була під вечір у домі нашого пароха о. Осипа Малицького вся боршівська верхівка на товариські сходини: радник Володимир Мриш, адвокат д-р Роман Курбас, суддя Петро Смоль, о. Скипкаевич, скарбові урядовці Рушицький та Гевський, учитель Васильш, начальник боршівської залізничної станції Аксентій, поштовий урядник Ванджуря і я. Обговорювано, як звичайно в такому товаристві буває, різні справи, місцеві й позаміські, власні пригоди, найновіші вістки з Наддніпрянської України та скрутне положення Австрії й Німеччини. Ніхто міг присутити мені не знав ще тоді, і навіть не здогадувався, що Австрія в той хвилині вже немає, що вона вже розпалася. Я перед 8 год. увечері розпрошався з товариством, щоб нічим поїздом вернутись додому.

Десь коло 11-ої години вночі я вже був у дома і, повечерявши, поклався спати. Коло 3-ої години вранці хтось сильно застукав до мого вікна. Я прокинувся і запитав, хто там і з чого собі бажає. У відповідь почув я: "Це я, Царук із Циган, студент львівської теології. Вставайте і відчиняйте двері, дуже важлива справа." Я негайно одягся і попросив студента Царука до кімнати. Від нього довідався, що він, як кур'єр, приїхав зі Львова до Боршева з вісткою, що Австрія вже розпалася, що у Львові українці перебрали владу, що проголошено самостійність Східної Галичини. У Боршеві вже також перебрано Староство і створено Державний Повітовий Комісаріят. На державного повітового комісара поклали скарбового радника Володимира Мрина, а на заступника адвоката д-ра Р. Курбаса. Начальником повітового суду в Боршеві став суддя Петро Смаль, податковий уряд перебрав податковий урядовець Рушницький, а поштовий уряд у Боршеві поштовий урядовець Ванджура. Я дістав доручення негайно повідомити зв'язкових мужів довіря сіль Бабинці, Горошова, Михалків, Пилипче та Устя, щоб у цих місцевостях скликано негайно сходили селянства для вибору тимчасових місцевих комісарів, їх заступників та членів прибічних рад, які негайно перебрали б владу в цих селах. В Устю Єпископському треба розібрати австрійську жандармерію, а "ляндштурмаків" розпустити додому. Треба покласти до життя тимчасову міліцію під проводом австрійського жандарма українця. Кожний тимчасовий сільський комісар має переслати до Державного Повітового Комісаріату звіт про склад нової Управи села та поіменний склад станції міліції в Устю Єпископському. По одержанні цих інформацій я розпрошався з Царуком, який поїхав ровером (вельосипедом) до Івана Пустого, Мельничів і далі.

До світанку в невідно були вже повідомлені громади Бабинці, Горошова, Михалків, Пилипче та Худиківі через устешких і михалківських гінівців, Василя Романюка і Якова Нагуляка з Устя та Якова Стрижуба з Михалкова. Саме Устя залишив я для себе, повідомивши про що подію о. декана Ганкевича ще перед Службою Божою. Я попросив о. декана, щоб він під час проповіді не згадував ні словом про розвал Австрії, а зроблю я це після виходу мирян із церкви.

На Службу Божу прийшла вся австрійська жандармерія устешкого "попстерунку" зі всіма "ляндштурмаками" в числі коло 60. Після Служби Божої я затримав селянство коло церкви. Здержалася і жандармерія з "ляндштурмою". Я сповістив устешке селянство, що Австрія перестала існувати, що у Львові Український Уряд перебрав владу над цілою Східною Галичиною, що в Боршеві вже урядом не польсько-австрійський староста д-р Фрідріх, а наш Державний Повітовий Комісар в особі скарбового радника Володимира Мрина, а адвокат д-р Роман Курбас є його заступником. Я візав устешких селян, щоб негайно зійшлися в Уряді Громадським для вибору тимчасового комісара громади і його заступника та прибічної ради в складі 5 до 7 членів та щоб новообрана Управа громади подалася до станції жандармерії та зажадала скласти зброю. Одного з українських жандармів обремено на коменданта міліції і доберемо одного до служби в міліції з-поміж селян, що служили у війську та визнаються в уживанні зброї. Про всі ці зміни

має наш тимчасовий комісар переслати письмовий звіт до Державного Повітового Комісаріату в Боршеві. На це має проголошення присутні австрійські жандарми не зареагували ані одним словом. Усі розійшлися в порядку і спокою.

Поки я виїхав пополудневим поїздом до Боршева, устешкі селяни обрали вже були нову Управу села і розібрали австрійську станцію жандармерії. На коменданта станції міліції в Устю вибрано вахмайстра австрійської жандармерії Василя Ваховського. Коли я приїхав коло 4-ої години по полудні того ж дня до Івана Пустого до поїзду, то в Івані Пустому вже були також проведені зміни в управі села, а на коменданта станції міліції вибрано Василя Кушніриха, фельдфебеля австрійської піхоти, що був ажра на відпустці.

На станції Іване Пусте застав я коло одного десятка австрійських ювізів із Мельничини, які верталися з відпусток до своїх казарм. Я подав їм до відома, що Австрія перестала існувати, що мають вертатися додому і чекати на розпорядки української військової команди, де і коли мають зголоситися до дальшої чинної служби при українському війську. Всі вони вернулися до своїх сіл.

Вже смеркало, коли я приїхав до Боршева. Із станції пішов я просто до "Народного Дому", де застав на нараді весь наш Боршівський актив, кілька-надилять поважних міщан, як Івана Шиманського старосту, його зятя, Івана та Ісидора Дроздовських та інших. Тут довідався я, що уступаючий австрійський староста, вшехполк д-р Фрідріх, передав владу радникові Мринові без найменшого спротиву, заявляючи, що він покидає Боршів. Старостинські комісари, спольнені українсь Фелорович і спольнені німець Шмідт, заявили, що вони залишаються на своїх місцях праці. Також деякі урядовці Староства поляки залишилися при праці, а між ними і повітовий лікар жил. Начальник повітового суду і один суддя, поляки, зрезигували. Відмовився від дальшої праці також повітовий референт та інспектор народного шкільництва поляк Лєвський, а на його місце призначено, якщо не помилюся, учителя Степана Паладічука, що тепер живе в Торонті. Повітову команду і станцію жандармерії в Боршеві розбросило без опору. Повітову команду жандармерії переїхав вахмайстер жандармерії Боднар, українець, дотеперішній комендант станції. Боршівський нотаріат перебрав нотаріальний консіпієнт українськ Яворський. Начальником залізничної станції залишився українськ Ассентій. Начальником уряду вкупу зтюкнуто залишився дотеперішній начальник поляк. Посадником міста Боршева став наш міщанин, прізвиська якого не можу собі пригадати. Урядовці управи міста, поляки, покинули працю, а залишилося на місцях тільки двоє українців. Приватна польська гімназія перестала продовжувати навчання. Державний повітовий комісар Володимир Мрин і його заступник д-р Роман Курбас повідомили мене, що мене призначено на керівника повітового харчового уряду.

В самих початках перевороту створено при Державному Комісаріаті в Боршеві прибічну раду для державного комісара, в склад якій входили українці, поляки і жиди — парох о. Осни Малинський, суддя Петро Смаль, два чл. три наші міщани, між ними І. Шиманський ст., власник ресторану жил Фельдман і поляк адвокат д-р Бурдович.

В Мельніці судія-жид Таданієр перейняв керівництво Повітового Суду, тобто залишився на своєму попередньому місці начальника суду. Залишилися на своїх місцях і інші судді мельницького суду та й усі його урядовці. Не зайшли також ніякі зміни в податковому уряді в Мельніці. Начальником податкового уряду залишився чех. Не було змін і в керівництві поштових урядів у Боршівщині за винятком самого Боршевца, де начальник сам покинув працю.

По всіх станицях скарбової сторожі "стражники" поляки склали зброю без опору, але відмовилися від дальшої праці. Так само повели себе керівники скарбових комісаріатів у Боршеві та Мельніці. Один скарбовий стражник із Мельніці заявив ком. Мришові, що він не визнає української влади.

По кількох тижнях після укладу Австрії Державний Комісаріат Внутрішніх Справ видав розпорядок, що всі службовці державних установ зобов'язані до визначеного часу скласти службові присяги вірності. Більшість із колишніх австрійських службовців польської національності відмовилася від складання присяги і всіх їх тоді звільнено з праці. Не склали присяги і колишні старостинські комісари Федорович та Шмідт, отже і їх звільнено.

Найбільшою турботою в перших днях урядування Повітового Державного Комісаріату був брак військовиків у повіті, як старшин, так і рядових вояків, що були необхідні для обслуги Повітової Військової Команди та військових установ і магазинів, що залишилися по Австрії. Відділ добровольців, коло двадцять кілька багнетів, зорганізований хорунжим жандармерії Болдзаром, був невислаблений. Крім цього було відомо, що незабаром почнуть надходити з Наддніпрянщини численні австро-угорські військові частини, а то й цілі полки, з командами яких треба буде переговорювати, треба буде їх роззброювати, магазинувати військово майно та, може, й виставляти поворотні поїзди до угорської границі.

Комісар Мриш відіслав був у справі призначення військових старшин для Боршівщини до Окружної Команди в Чорткові, в проволі якої стояв бувовиньськ отаман Оробко. Він обіцяв негайно надіслати справу, але поки з'явився в Боршеві поручник Романівський і хорунжий Володимир Малицький, проминуло більше ніж два тижні.

В пенсіюлок, тобто другого дня після того, як українці перейняли владу в повіті, я, в порозумінні з комісарем Мришом, зайнявся інвентаризуванням двох харчових роздільних магазинів колишнього австрійського Староста: "Народної Торгівлі" та гуртової й роздрібної крамниці жида Блюментала. "Народній Торгівлі" і Блюменталеві наказав я негайно замкнути магазини, зробити інвентар товарів і передати харчовому відділові при Комісаріаті.

Я заявився також забором полонених італійців, що були приміщені в бараках на лані ділячка Фельдшуга. В тих бараках було понад 200 італійських полонених. Вони працювали на ланах Фельдшуга та ордината Чарковського-Голієвського в Мушкатівці, Висічці та Пишатинцях. До поміччя приділено мені вчителя Васильєва в уніформі чотаря. В бараках італійських полонених

ми не застали коменданта табору. Підстаршини табору сказали нам, що він у неділю рано спав у своїй речі і від'їхав. Ми наказали підстаршинам негайно сповістити полонених, що ще сьогодні їх відставлять вечірнім поїздом на угорський кордон, що всі стануть прохаражуваними на два дні, а ті, хто хоча б потребує, отримають старі мундири з магазину. Підстаршини зробили списки полонених, списки виданих харчів, як хліб, солонина і цукор, та списки виданих мундирів для зовсім обдертих. У магазині полонених були тільки старі, полатані австрійські мундири. В начальниці стайні замовили ми товариші вагонів. Нічним поїздом полонені італійці від'їхали з Боршевца. Опустіли бараки полонених взяв під охорону комендант жандармерії Болдзар, а наступного дня "Народна Торгівля" перебрала запаси харчів із магазину полонених. Під підлогою бараків знайдено до 50 сотнірів картоплі, змазаних полоненими на зиму.

На підставі магазинних книг та інвентарів "Народної Торгівлі" та Блюментала стверджено, що запаси товарів шоденого вжитку, як мука, цукор, сіль, сіринки, нафта, мило тощо, були невислаблені, щоб можна було задоволювати потреби сіл та містечок. Постановлено зробити замовлення на нафту і сіль, брак яких найбільше давався відчутти селянству. З Секретаріату Внутрішніх Справ почали надходити телеграми, щоб негайно слати транспортом худоби та зерна на покриття запотребувань більших міст. Справа ця була дуже трудна до реалізування в Боршівщині, тому що тут у часі постійних московських військ у роках 1915 й 1916, а пізніше постійних малярських, німецьких та турецьких частин вирізано в повіті рогути худоби та свині не менше ніж на 75% довгоногого стану. Запаси хлібного зерна були мінімальні, бо довготриваюча посуха майже до кінця червня 1918 р. знищила цілковито озимі засіви, а весняні зовсім не пошкодили. Селянство Боршівщини шойно по зливному дощі при кінці червня почало переорювати свої поля та засівати вдруге яриною, кукурудзою та салити бараболю. Осень 1918 р. була в Боршівщині надзвичайно тепла, а кукурудзяні жнива та викопи бараболю почалися пізно восени і протягнулися до грудня, як ніколи досі не було. Тільки коло 25% кукурудзи та бараболю не достигли, пропали. Зібрана кукурудза, сирого, не надалася до транспорту. Селянство не мало пшениці і жита на зимові засіви. Брак житного та пшеничного хліба покривало наше селянство мамалігою та бараболю. Шоправда можна було дістати без труднощів у жидах пшеничну муку, що її пацкачули жида з Наддніпрянщини, але ціни на неї були для нашого населення неможливо високі.

Зміна влади в боршівському повіті перейшла спокійно, без найменшого опору з боку поляків, що мали до того часу владу у своїх руках. У цілій Боршівщині був зраковий спокій. Тільки один поляк, як оповідали, прилюдно висловлювався ворожо проти нашої влади, і за це був конфінований, був зобов'язаний раз на тиждень зголошуватись у військовий команді в Боршеві. Цим поляком був ділчик, ординат Чарковський-Голієвський. Він був загально знаний ще перед світовою війною як великий україножер. Вишеполяк із партійної приналежності.

В молодому віці Чарковський-Голієвський був поштовим урядовцем у

якийсь маленький місцевості. Називався він тільки Чарковський. В Парижі доживала віку без потомства графиня Голієвська, з дому Чарковська. Вона оголосила в газеті, що шукає за потомками Чарковських. Але зголосився тільки бідний поштовий урядничина того імені. Отже графиня адоптувала його. Він, як адоптований син, дістав прізвище Чарковський-Голієвський і отримав у спадку маєтки Мушкатівку, Вісичку, Пишатинці і Стрілківці як ординацію Чарковських-Голієвських. Він сам господарював у Мушкатівці, а його єдиний син мешкав у старинному замку у Вісичці і управляв рештою маєтностей ординації. Цей син не був таким україножером, як його батько, бо відомо мені від о. Малицького та парохів о. Чайківського, що він широкі складав пожертви на наші церковні цілі та на удержання українського сиротництва в Боршевці під проводом Сестер Службищих.

Незабаром після зміни влади була наладнена справа народного шкільництва по селах, в яких можна було примістити школу. Бо в деяких селах Боршівщини шкільні будинки були сильно пошкоджені. Напр., в Устю Єпископському шкільний будинок, мурований, з сімома класами, канцелярією та мешканням для керівника школи, був дуже знищений російськими військами, не було ні дверей, ні вікон, ні підліг. Народну школу в Устю приміщено в будинку кредитової кооперації. На керівника школи в Устю призначено учителя Васильєва.

Під кінець першого тижня після зміни влади почали надходити до Боршева з Наддніпрянщини через Скалу менші й більші відділи, а то й цілі полки австрійської армії. Зустрічали їх і переговорювали з ними наші військовики: д-р Томкович, Болнар та Васильєв, вимагаючи злати всю зброю. І австрійські частини без найменшого опору складали зброю та все військове майно. Скидали все те на купи на лані діляча Фельдшуга коло залізничної станції в Боршеві під голим небом, бо не було де того всього майна примістити. Комісар Мрич звертався телефонічно до отамана Оробка як команданта Чортківської Військової Округи, щоб негайно прислав до Боршева технічний відділ для посортування і завантаження до вагонів військового майна і щоб забрано коло 200 штук рогатої худоби та велику кількість військових коней. Комісаріят примітив рогату худобу на пасовищі над Нічлавою під наглядом громадських управ у Вісичці та Пишатинцях. Військові коні приміщено на фільварку діляча Фельдшуга і поставлено коло них охорону вояків-добровольців. Поставлено теж охорону коло військових магазинів. Та, не зважаючи на всі заходи, траплялися зловживання. Одної ночі обрізано на 900 сідалх усю тверду, грубу шкіру, а коло військового магазину застрілено вояка на стійці. Слідство, ведене начальником суду Петром Смалем, не викрило злочинців. Магазин частково обробовано, але що і скільки забрано, не можна було ствердити, бо запаси магазину не були інвентаризовані. Бракувало людей до праці. Ми не були приготувані.

З усіх вертаючих австрійських та малярських частин і полків піхоти, артилерії, кавалерії і технічних та санітарних частин -- тільки один малярський полк відмовився скласти зброю, заявляючи, що зброю складуть шойно на малярському кордоні, якщо полк отримає відповідну кількість

харчів на прохарчування вояків до малярського кордону, і якщо будуть поставлені вагони для перевозу цілого полку. В цій справі відбулася нарада в Комісаріаті. Я був за виконанням поставленого домагання з тим, що треба негайно повідомити Окружну Команду в Чорткові, представити справу і попросити, щоб поставлено між Вигнанкою та Чортковом відповідний відділ війська, який взяв би малярів під обстріл, коли поїзд буде з'їжджати лісом із Вигнанки до Чорткова. Мою пропозицію апробовано, повідомлено Чортків. Малярям видало вимогати харчі, завантажено їх, і поїзд того самого дня вийшов до Чорткова. Наш відділ розбірів їх між Вигнанкою і Чортковом, а харчі звернув Комісаріатові в Боршеві.

Як тільки поручник Романівський перебрав керівництво Повітовою Командою, то він, його співпрацівник хорунжий Володимир Малицький та технічний чортківський відділ зайнялися упорядкуванням і вивізним транспортуванням усього здепонованого в Боршеві військового майна на місця, вказані Окружною Військовою Командою в Чорткові.

Ще з того часу, як австрійські та німецькі війська рушили за Збруч, почала в Боршівщині процвітати пачкарська торгівля і т. зв. чорний ринок, а займалися нею здебільшого жиди. Пачкари продовжували всю роботу і за української влади. Потворилися буди тихі спілки, членами яких були не тільки жиди, але й наші люди та поляки.

Під кінець листопада 1918 р. повідомив мене хорунжий Малицький, що його стежа придолала спілку боршівських пачкарів, що в лісі між Тересином і Боршевом почали спускати нафту з трьох 20-тоннових цистерн. Стежа задержала роботу пачкарів і повідомила Боршівську Повітову Команду. Я попросив хор. Малицького, щоб наказав стежі стягнуті всі три цистерни на станцію Боршів. Показалося, що пачкари виставили буди фрахти на Харчевий Уряд у Боршеві. Нафту сконфісковано.

Таких конфіскацій за час мого урядування було чимало. З Галичини пачковано за Збруч сіль, нафту, свінки, сіринки, а з-за Збруча мук, цукор, шкуру та тютюн. З грубих пачкарських трансаєві сконфісковано кільканадцять вагонів солі, вагон сіринків та вагон січків. Крібних конфіскацій товарів, виключених із вільної торгівлі, було тоді в повіті дуже багато. Доносили про них станції жандармерії, що відставляли сконфісковані товари до магазину філії "Народної Торгівлі" в Боршеві, яка була роздільною Повітовою Харчовою урядом.

В листопаді та грудні 1918 багато вояків австрійської армії, уродженців Боршівщини, вернулося до своїх родинних вогнищ. Державний Повітовий Комісаріят і Повітова Військова Команда в Боршеві зверталися кількакратно до поворотців із закляком, щоб негайно ставали в ряди української армії. Та тільки меншість пішла за закляком і зголосилася добровільно в Повітовій Військовій Команді. Решту треба було видовлювати і примусово стягати. Жандармерія не могла впоратися з визволюваними тих, що ховалися. Показалося необхідністю проголосити загальний набір, що й відбувся в березні та квітні 1919 р.

Під кінець січня 1919 р. Секретаріат Внутрішніх Справ переїхав повітового комісара Володимира Мрица на працю до Секретаріату Фінансів у Станиславові, а на його місце призначено його заступника адвоката д-ра Романа Курбаса.

Д-р Роман Курбас, людина дуже чесна, але й дуже нервова. А в тодішніх часах потрібно було людину з залізними нервами. Він по одному місяцеві заявив, що уступає, бо його нерви не витримать. Д-р Р. Курбас коло 10 березня 1919 р. уступив і вийшов із Боршева.

З початком квітня 1919 р. прийшов на місце д-ра Р. Курбаса адвокатський конспіциєнт Василь Бараник, що перебрав керівництво повіту в часі зростаючого напруження. Як із західного фронту, так і з східного надходили невеселі вістки, а одночасно з цими вістками почали затримуватися в боршівському повіті втікачі з теренів галицьких і з теренів надніпрянських. В повітовому Комісаріаті було нас трьох, комісар, шкільний референт та я, а також кілька допоміжних сил. Праці було понад міру. Неставало часу.

Під кінець квітня або з початком травня 1919 приділено до боршівського Комісаріату ще одного члена, адвокатського конспіциєнта д-ра Савойку, пізнішого адвоката в Дрогобичі. В Повітовому Комісаріаті був величезний рух від ранку до пізньої ночі. В травні вся Боршівщина уявляла собою великий табір і втікачі, і військових частин галицьких та надніпрянських, і їх команди. В Боршеві спинився і авесь уряд ЗУНР із Станиславова. Всі залізничні станції від Озерян по Іване Пусте були забиті вагонами з уським добром. Найбільше було вагонів із цукром.

Деяке відпруження настало по чортківському прориві, але тільки на короткий час, бо в липні прийшов другий відворот і перехід за Збруч.

16 липня Державний Повітовий Комісаріат залишив із частиною своїх урядовців Боршів, добившись увечері до Нівири. Тут заочковано я сади якогось нашого господаря. Ціліську ніч освідчували нам наш нічліг великі дуни з недалеких залізничних станцій: Волківці-Турлиць, Гермаківка та Іване Пусте. Горіло добро, якого не можна було даліше вивезти. 17 липня 1919 вранці почали всі військові частини, як і всі втікачі переходити мостом через Збруч і посуватися далі в напрямі Кам'янина Подільського. Під вечір Боршівський Повітовий Комісаріат добився також до Кам'янина і затримався в саді перед турецьким мостом.

Початки польської окупації. По занятті Боршева польськими військовими частинами староство Боршівського повіту став колишній австрійський комісар Федорович, а його заступником Шмідт. Федорович старостував у Боршеві аж до початку 30-их років. Він одночасно був і головою Польської Ради Народової боршівського повіту.

По всіх містечках і селах Боршівщини настановлено з уряду громадських комісарів з прибічними радами. Громадськими комісарами і членами прибічних рад були виключно поляки або, якщо не було або забракло поляків, то латинники. Тільки в містечкостях, в яких не було ні поляків ні латинників, призначувало наших селян, що мали марку льоцьких супроти поляків.

Польська окупаційна влада відновила всі станції жандармерії під назвою польської поліції та скарбової сторожі. Не маючи кваліфікованих поліцаїв у потрібній кількості, призначувало на їх місце польську або латинського обряду молодь, що почала свою поліційну роботу різними ревізіями та доносами на наше свідоме селянство. Устєський командант станції жандармерії за української влади вахмайстер Василь Ваховський залишився на місці і зголосився до польської поліції.

В Мельничині залишилися на місцях усі наші священники крім о. Капустинського, а з боршівської судової округи вийшли були з українською армією за Збруч о. Осип Малицький, парох Боршева, та о. Чайківський, парох Висічки. В Боршеві залишився суддя Петро Смаль. Його усунули поляки з суду.

Восени 1919 р. я вернувся з-за Збруча додому. Мене зараз заарештовано і відставлено до чортківської тюрми, де я просидів 45 днів. За час мого перебування в тюрмі чортківська тюрма була заповнена нашими людьми, інтелігентами та селянами. Всі душилися, як оселеді в боші. Пересуджування провадив Другий Військовий Відділ Дефензиви, командантом якого був син поляка-адвоката з Чорткова в ранзі поручника. Велався він був як кат. Наказував катувати наших людей у своїй присутності до несприятливості. Найстрашніше скатовано тоді залізничного урядовця, начальника станції, Радловського, батька пізнішого директора Центросоюзу, та одного залізничного кондуктора із Станиславова. Йх принесено до тюрми назад у несприятливому стані. Оповідали ті, що були з ними в одній келії, що тіла обох були скатовані від ніг до шиї на темно-синю пляму з пругами від нагаїв. Залізничник-кондуктор помер пізніше від тих побоїв у Станиславові. Про його величавий похорон була довга стаття у львівському щоденнику "Ділі".

Мене кликало під час мого перебування в тюрмі 11 разів на пересуджування і за кожним разом був я свідком, як польський старшина наказував ув'язненим складати штани і казав їх бити нагаєм по голому тілу. Старшина в товаристві свого секретаря приглядався езекуціям і сміявся із своїми секретарями, коли жертви верещали не своїми голосами. Я не попав під таку езекуцію. За 11-им разом мене покликано до окремої кімнати, де я застав хоружного, мого товариша поляка з краківського університету, що сидів колись зі мною в одній лавці на викладах хемії проф. Ольшешського. Цей хоружний списав зі мною тільки головні дані про мене і обшукав усі мої кишені, чи часом я в тюрмі не маю чогось небезпечного. Наступного дня мене звільнено, але конфіновано.

Яких три тижні пізніше, 31-го грудня, мене заарештовано вдруге і в товаристві вчителя Василія Фалендиши з Пилипча, який шойно вернувся був із полону, відставлено знову до чортківської тюрми під захиском, що ми можемо бути небезпечними для "Панства Польського". Приміщено нас у великій келії, де лежали самі хворі на тиф та червнку. По тижневі нас звільнено, але, вернувшись додому, ми обидва захворіли також на тиф та на запалення легенів. Я пролежав хворим більше ніж три місяці, а пізніше яких два місяці ледве леза по світі.

Десять при кінці червня 1920 року почався через Мельничину відворот

польських недовбитків із Наддніпрянщини. З польськими недовбитками закартирувалися в Мельниччині, в місцевостях Мельниці, Іване Пусте, Худиківці, Устї Спископське, Михайлів та Пилипче відділи наддніпрянської армії. По якому тяжіє одні й другі відступили з Мельниччини на захід. Настало безладдя і тривало воно до половини липня 1920-ого року.

Большевицький епізод 1920 р. В половині липня прийшли червоні босяки. Почали їм майже голі і босі червоноармійці наставляти по селах раліньську владу, встановлювати сільради. Скликувано по селах сходили селяни, щоб вибрати сільради. Навіть набіблишні не бажали собі бути вибраними до сільрад, маючи перед собою майже голіх представників цієї влади. Кінсь-кінсь поклекно ці сільради в Мельниччині.

В Боршеві назначено Повіт-ревком, головою якого став якийсь молодик-галичанин, дуже ревний комуніст, а до помічів додано двох помічників, малограмотних, також галичан. На секретаря Повіт-ревкому голова покликав Боршів'янина Коляківського, адвокатського соліцизатора, відомого комуніста. До праці в Повіт-ревкомі змобілізовано всіх інтелігентів із повіту. Змобілізовано й мене. Придлено до Прод-відділу, шфеом якого став наш малограмотний комуніст Новак, разом десь із Бучачина. Всіх працівників у Повіт-ревкомі було понад 150. Після борової праці 8 годин денно відбувалися щодня мітинги, завданням яких було перевихолити нас на комуністів. Викладали мали голова Повіт-ревкому та колишній гімназійний професор із Тернополя Сидорак. У Борі не було ніякої праці, бо ніхто ні з містечок ні з сіл не заглядав до Повіт-ревкому. І мій шеф Новак тільки деколи показувався в Борі.

Десь у половині серпня 1920 р. перший голова Повіт-ревкому зник, а на його місце прийшов також молодик, буковинець, абсолювент реальної школи в Чернівцях. Його прізвище було Головинський.

Повіт-ревком проголосив, що вся поміщицька земля буде незабаром розділена поміж трудяще безземельне селянство, а приватна торгівля заступлена радянськими державними крамницями. Зараз після захоплення влади Повіт-ревком закрив філію "Народної Торгівлі" та гуртівно жида Бломенталі. Завідуючим складами "Народної Торгівлі" та гуртівно Бломенталі назначив голова Повіт-ревкому дружину секретаря Повіт-ревкому, Коляківську. Одночасно наказав зинвентаризувати запаси товарів, а в тиждень чи два пізніше назначив комісію з боршівських міщан, з якою я мав перевірити інвентарі з фактичним станом запасів у згаданих складах.

Боршівські міщани знали, що Коляківська повинноє багато товарів, і перед перевіркою повідзнили мене. При перевірці стверджено значний брак товарів і міщани відмовилися від дальшої перевірки. Подано це до відомої голові ревкому. Він не відповів ані словом. Пізніше вчено всі товари з "Народної Торгівлі", від Бломенталі та з детальних жієвських крамниць, до инівини Повіт-ревкому, звідки їх вивезено ноцями, мабути, за Збручу.

При кінці вересня 1920 року, коли назад зближаєся фронт до Боршева, під час вечірнього перевихолу працівників Повіт-ревкому якийсь чекіст зайшов

на залю викладай і шось до вуха пошептав голові Повіт-ревкому. Голова проголосив, що з важливих причин мусити викладай перервати, а наступний виклад відбудеться завтра в тому самому часі. Після цієї заяви він у товаристві чекіста і проф. Сидорака залишив залю "Народного Дому", а вночі зник із усім своїм штабом із Боршева.

Густі постріли з кулеметів і гармат вказували, що фронт відступаючої червоної армії вже недалеко від Боршева і що незабаром вернеться польська окупаййна влада. Вночі зникли наставлені большевниками працівники комуністи, а з ними втекли Коляківський із дружиною.

В полудне наступного дня Борші зайняла кіннота УНР. Із Боршева пігнала більша частина цієї кінноти далі за втікаючими большевниками і коло Скали їх сильно поруділа, як оповідали люди з тих сторін.

По кількох днях вернувся до Боршева староста Федорович. Почалися арешти підозрілих у комунізмі осіб.

Тяжкі початки відновлювання українських організацій. В 1920 і 1921 рр. українці Боршівщини не проявляли ніякого зорганізованого життя. Боляся арештувань та заслани до таборів. Так само було і в Мельниччині.

Аж у 1922 р. починаються перші прояви українського організованого життя в Мельниччині. Деякі читальні "Просвіти" відновили свою діяльність: Бабинці коло Кривча, Гермаківка, Горошова, Залісся, Іване Пусте, Михайлів, Новосілка, Пилипче та Устї Спископське. Були труднощі, бо мало було охочих увійти до управ читальні, щоб не наразитися на переслідування з боку польської поліції. З трудом склено управи. При читальнях "Просвіти" починають творитися аматорські гуртки, починають відбуватися театральні вистави.

В тому самому часі починається в Мельниччині і кооперативний рух. Появляють перші споживчі кооперативи на статутах Українського Ревійного Союзу у Львові. Устелька передсовнісна кредитова кооператива "Руський 'ародний Дім" поробила вже в 1921 р. майже з усіма своїми довжниками векселями і гіпотечними в Боршівщині та Залішчині домовлення щодо сплати передсовнісних боргів у натурі, бо польська марка в тому часі була майже безвартісна. Ця кооператива мала значне число боржників у заставницькому повіті на Буковині, з-поміж яких тільки кільканадцять сплатило свої борги за посередництвом нашого православного священника о. Василя Паширинока з Мосорівки. Значна сума боргів пропала на Буковині. Устелька кредитова кооператива в 1922 р. змінила назву на "Український Народний Дім" та статут і перейшла на споживчу діяльність. На початку 1923 р. було вже в Мельниччині 4 споживчі кооперативи — Залісся, Іване Пусте, Пилипче і Устї Спископське.

Активними в перших повосенних роках і пізніше, після заснування ПСК ("Повітового Союзу Кооператив"), у читальняному і кооперативному русі Мельниччини були такі особи: Євгенія Криницька, дочка о. Сварчевського з Залісся, дружина лісничого в лісах гр. Баворовського з Гермаківки, селянин Сеньків із Новосілки, Василь Чубей, господар з Івана Пустого, селянин

польських недобитків із Наддніпрянщини. З польськими недобитками заквартирувалися в Мельничинці, в місцевостях Мельничня, Іванів Пусте, Худиківці, Устя Єпископське, Михайлів та Пилипче відділи наддніпрянської армії. По якому тижневі один із другі відступили з Мельниччини на захід. Настало безладдя і тривою воно до половини липня 1920-ого року.

Большевицький епізод 1920 р. В половині липня прийшли червоні босяки. Почали ці майже голі і босі червоноармійці наставляти по селах радянську владу, встановлювати сільради. Скликувано по селах сходили селян, щоб вибрати сільради. Навіть найбідніші не бажали собі бути вибраними до сільрад, маючи перед собою майже голіх представників цієї влади. Кінсь-кінсь покlesно ці сільради в Мельничинці.

В Боршевці назначено Повіт-ревком, головою якого став якийсь молодик-галичанин, дуже ревний комуніст, а до помічів додано йому двох помічників, малограмотних, також галичан. На секретаря Повіт-ревкому голова покликав боршів'янина Коляківського, адвокатського соліцистатора, відомого комуніста. До праці в Повіт-ревкомі змобілізовано всіх інтелігентів із повіту. Змобілізовано й мене. Придлено до Прол-відділу, шефом якого став наш малограмотний комуніст Новак, родом десь із Бучачини. Всіх працівників у Повіт-ревкомі було понад 150. Після борової праці 8 годин денно відбувалися щодня мітинги, завданням яких було перевиховити нас на комуністів. Виклади мали голова Повіт-ревкому та колишній гімназійний професор із Тернополя Сидорак. У бюрі не було ніякої праці, бо ніхто ні з містечка ні з сід не заглядав до Повіт-ревкому. І мій шеф Новак тільки деколи показувався в бюрі.

Десь у половині серпня 1920 р. перший голова Повіт-ревкому зник, а на його місце прийшов також молодик, буюкович, абсолютень реальної школи в Чернівцях. Його прізвище було Головицький.

Повіт-ревком проголосив, що вся поміщицька земля буде незбаром розділена поміж трудяще безземельне селянство, а приватна торгівля заступлена радянськими державними крамницями. Зараз після захоплення влади Повіт-ревком заклав філію "Народної Торгівлі" та гуртівно жидя Блюменталю. Завідуючим складами "Народної Торгівлі" та гуртівно Блюменталю назначив голова Повіт-ревкому дружиною секретаря Повіт-ревкому, Коляківському. Одночасно наказав інвентаризувати записи товарів, а в тиждень чи два пізніше назначив комісію з боршівських мішан, з якою я мав перевірити інвентарі з фактичним станом запасів у згаданих складах.

Боршівські мішани знали, що Коляківська повинносила багато товарів, і перед перевіркою повідомили мене. При перевірці стверджено значний брак товарів і мішани відмовилися від дальшої перевірки. Подано не до відома голові ревкому. Він не відповів ані словом. Пізніше з'ясувалося всі товари з "Народної Торгівлі", від Блюменталю та з детальних жидівських крамниць, до якихсь Повіт-ревкому, звідки їх вивезено ночами, мабуть, за Збруч.

При кінці вересня 1920 року, коли назал зближався фронт до Боршова, під час вечірнього перевишколу працівників Повіт-ревкому якийсь чекіст зайшов

на залю викладів і щось до вуха пошептав голові Повіт-ревкому. Голова проголосив, що з важливих причин мусить виклади перервати, а наступний виклад відбудеться завтра в тому самому часі. Після цієї заяви він у товаристві чекіста і проф. Сидорака залишив залю "Народного Дому", а вночі зник із усім своїм штабом від Боршова.

Гості постріли з кулеметів і гармат вказували, що фронт відступаючої червоної армії вже недалеко від Боршова і що незбаром вернеться польська окупційна влада. Вночі зникли наставлені большевиками працівники комуністи, а з ними втекли Коляківський із дружиною.

В подальше наступного дня Боршів зайняла кіннота УНР. Із Боршова пішла більша частина цієї кінноти далі за втікаючими большевиками і коло Скали їх сильно проріділа, як оповідали люди з тих сторін.

По кількох днях вернувся до Боршова староста Фелорович. Почалися арешти підозрілих у комунізмі осіб.

Тяжкі початки відновлення українських організацій. В 1920 і 1921 рр. українці Боршівщини не проявляли ніякого зорганізованого життя. Боялися арештувань та заслання до таборів. Так само було і в Мельничині.

Аж у 1922 р. починаються перші прояви українського організованого життя в Мельничині. Деякі читальні "Провіт" відновили свою діяльність: Бабинці коло Кривча, Гермаківка, Горшова, Залісся, Іванів Пусте, Михайлів, Новосілка, Пилипче та Устя Єпископське. Були труднощі, бо мало було охочих увійти до урив читальні, щоб не наразитися на переслідування з боку польської поліції. З трудом скlesно управи. При читальнях "Провіт" починають творитися аматорські гуртки, починають відбуватися театральні вистави.

В тому самому часі починається в Мельничині і кооперативний рух. Постають перші споживчі кооперативи на статутах Українського Ревізного Союзу у Львові. Устецька передсводна кредитова кооператива "Руський 'ародний Дім" поробила вже в 1921 р. майже з усіма своїми довжниками векселями і гіпотечними в Боршівщині та Заліщищині домовлення щодо сплати передсводних боргів у натурі, бо польська марка в тому часі була майже безвартісна. Ця кооператива мала значне число боржників у заставницькому повіті на Буюковині, з-поміж яких тільки кільканадцять сплатило свої борги за посередництвом нашого православноного священника о. Василья Пашаринюка з Мосорівки. Значна сума боргів пропала на Буюковині. Устецька кредитова кооператива в 1922 р. змінила назву на "Український Народний Дім" та статут і перейшла на споживчу діяльність. На початку 1923 р. було вже в Мельничині 4 споживчі кооперативи — Залісся, Іванів Пусте, Пилипче і Устя Єпископське.

Активними в перших повосенних роках і пізніше, після заснування ПСК ("Повітового Союзу Кооператив"), у читальняному і кооперативному русі Мельничини були такі особи: Євгенія Криницька, дочка о. Сваричевського з Залісся, дружина лісничого в лісах гр. Баторовського з Гермаківки, селянин Сенків із Новосілки, Василь Чубей, господар з Іванів Пустого, селянин

Василь Петрик із Пилипча, учитель Василь Фалендиш із Пилипча і я, а пізніше інж. агр. Богдан Білинський та урядовець філії "Просвіти" в Боршеві Семен Харамбура.

На початках 20-их років організація споживчих кооператив та читальня "Просвіти" була дуже трудна, бо люди боялися, щоб не потрапити до польських концентрацій та тюрем. Та коли населення побачило, що перші організатори ходять вільно, шораз більше почали горнутись і до кооператив, і до читальні "Просвіти", особливо молодші.

Вибори 1922 р. Під осінь 1922 р. польська окупаційна влада проголосила в створенні на наших землях воєнізованих, львівському, станіславському та тернопільському, вибори до польського союму у Варшаві. Наш політичний провід у Львові відповів закликом до всього нашого населення збоїкотувати ці неправдою визначені вибори. Все українське населення, селянство та інтелігенція Боршівщини, стали як один по боці нашого проводу.

В передвиборчому часі почали нештитися по селах Мельниччини та Боршівщини "члківські" та польські агітатори, скликали передвиборчі віча, щоб намовити українців до участі у виборах до союму. Наше селянство збоїкотувало передвиборчі віча, а також збоїкотувало і самі вибори. В багатьох селах Мельниччини голосували тільки члени виборчої комісії, як мені відомо з оповідань наших селян.

У вересні 1922 р. повідомило мене Боршівське Староство за підписом старости Федоровича, що мене вибрано виборчим комісарем. Я завернув отримане повідомлення з допискою, що я не дав своєї згоди на вибір. Українці не візьмуть участі у виборах, тому і я не можу прийняти призначення на виборчого комісара. В половині жовтня 1922 мене та Фалендиша заарештувала устєцька поліція і відставила до Повітової Команди Поліції в Боршеві. Тут стрінувся мене староста Федорович із завагою: "І ty тут?" ("І ти тут?") Були ми через "ти" ще з часів нашого Державного Комісаріату. Федорович натякнув мені, що поговорить з пов. комендантом, але вийшовши з бюра коменданта, дав кивком руки знати, що нібито його заходило безупини. Пізніше я довідався, що Федорович, як голова боршівської польської Ради народої, сам видав наказ, кого треба арештувати.

В Боршівщині заарештовано тоді також алев. конципієнта д-ра Томковича з Глубичка та Івана Мартюка зі Скали. Д-ра Томковича звільнено в Боршеві, а до Тернополя відставлено нас трьох — Фалендиша, Ів. Мартюка і мене. В Тернополі переслухували нас поліційні комісари. По кількох днях посортовано нас за Окружними Суди. Приналежних до Окр. Суду в Чорткові відставлено до чортківської тюрми. Заарештованих із Боршівщини, Заліщищини та Копичинеччини приміщено у великій тюремній келії. Було нас усіх 32. Тут познайомилися я з Іваном Заваликутом та іншими. Був з нами тоді і Василь Бараник, колишній державний повітовий комісар боршівського повіту.

* Молодий свідок Микола Ільків проти одностайної постанови української слідчої канцелярії від т. зв. "Укр. Хліборобської Партії". Вибраний польськими затриманим послом, був есепсудований спискомом Г. Хоминським.

Слідство проти всіх заарештованих провадив в чортківській тюрмі суддя Гонсьоровський. Закинено всім зраду держави з § 58 а австрійського кримінального кодексу. Під час переслухування звернувся до мене суддя Гонсьоровський із запитом, чому я не прийняв становища виборчого комісара, коли користаю з постанов польської конституції. Я відповів йому, що якби я користав із постанов польської конституції, то я не стояв би сьогодні перед ним. По цій моїй заяві суддя залишив мене під слідчим арештом. Аж на мос зажалення до Апеляційного Суду у Львові звільнено мене з тюрми.

Під час перебування в чортківській тюрмі опікувався всіми українськими в'язнями Український Допомоговий Комітет Пань. В'язні отримували щодня обід та зимну перекусу на вечерю. Арештантські наші харчі забирав собі чортківський в'язин, що робив порядки в нашій келії. Він приносив нам часописи з міста та тютюн.

Під час мого перебування в чортківській тюрмі в часі соймових виборів відбувся в Окружному Суді в Чорткові наглий суд над чотирма Петром Шереметою і Степаном Мельничуком. Їх засуджено на кару смерті через розстріл і вирок виконано прилюдно на тюремному чортківському подвір'ї під вікнами келії, в якій сиділи Заваликут, Бараник, Фалендиш, я та інші. Виконанню вироку смерті над Мельничуком і Шереметою приглядалися все польська колонія міста Чорткова та раділа, що вже менше двох гайдамаків.

Тихий бойкот плачення податків. Від вибуху першої світової війни селянство не платило податків. Польська окупаційна влада приступила до стягання податків. Йшли накази за наказами. Наше селянство ігнорувало ці накази. Щоб заломити опір нашого селянства, польська окупаційна влада послала в Мельниччину карні військові експедиції, кавалерію, що квартирувала свої коні по хатах, знущалася над селянами. Били, крали, нищили дорібок нашого селянства. Частина селян, бачачи безвихідне становище, полатила залеглі податки, а решта зобов'язалася в короткому часі заплатити. По двох тижнях кавалерія залишила наші села.

Доля народного шкільництва. В 1921 р. польська окупаційна влада приступила до відкривання шкіл у Мельниччині. Мовою навчання була спершу українська мова аж до шкільного плєбісциту. Під кінець 1921 р. відбудовано устєцький шкільний будинок. Керівником школи став вшехполєк Юрасик, а учительками дочка Юрасика, жидівка Фішбах і українка Олєсницька. Олєсницька включилася в культ.-освітнє життя Устє, стала членом читальні і аматорського гуртка. Виступала в усіх виставах. Була активною аж до її перенесення до Горошви. Управительською школи в Михалкові призначено українку Олену Ільницьку, в Пилипчу дружину Василя Фалендиша, в Івані Пустім Анастасівську, в Кудричівці Коляківську, в Заліссі Петричину, а в Гермаківці Бачинську. Інших наших тодішніх учителів у Мельниччині вже не пригадує собі.

Згодом за польської окупації настали великі зміни в шкільництві. Під час загального опитування населення Мельниччини, здається 1926 р., все наше селянство заявилося за українською мовою навчання. Не зважаючи на вислід

лібесітиту, польська окупаційна влада завела здебільшого двомовність-українізм, а насправді в усіх народних школах Мельничині польська мова стала мовою навчання, а українська мова залишилася предметом із двома годинами навчання в тиждень. Тільки в однокласних школах задержалася українська мова мовою навчання, наприклад, в Михалкові. Протести нашого селянства осталися без успіху.

Розвиток кооперації. В 1923 р. існували в Мельничині згадані вище чотири чинні споживчі кооперативи. Вони купували товари частинно в філії "Народної Торгівлі" в Боршевці, а частинно по мельницьких живільських крамниках. Однак філія "Народної Торгівлі" не надавалася на повітову централю для споживчих кооператив, бо вона не мала відповідних товарів, потрібних для села, і ціни були високі. Філія "Народної Торгівлі" була більше пристосована до потреб нашої провідної верстви, священників та світських інтелігентів. Заходила необхідність заснування власної кооперативної повітової гуртвини, бо кооперативний рух почав поширюватися. Відпорушки вже існуючих 4 споживчих кооперативів Мельничини під кінець 1923 р. вирішили були поробити заходи на спілку з трьома існуючими споживчими кооперативами в боршівській судовій окрузі заснувати Повітовий Союз Кооператив у Боршевці з одночасним відкриттям філії ПСК в Мельниці для обслуговування кооператив у Мельничині. Мені було доручено порозумітися в цій справі з кооперативами боршівської судової округи.

В січні або з початком лютого 1924 р. поїхав я до Боршеви і від мого шкільного товарища, о. Осипа Малицького, голови Надроди боршівської споживчої кооперативи, довідався, що в Боршевці тою справою займається д-р Андрій Луїв, який під кінець 1923 р. відірвав був адвокатську канцелярію в Боршевці. Я тоді познайомився особисто з д-ром Луївим. Від нього я довідався, що до Боршеви навідувався Володимир Заклинський із Станиславова і заявив д-рові Луїву, що він готовий фінансувати Повітовий Союз Кооператив у Боршевці вкладаючи кільканадцять тисяч доларів. Однак, Заклинський, вкладаючи свій капітал до обороту, мусить увійти в склад Дирекції ПСК. Я порадив був тоді д-рові Луїву прийняти цю пропозицію, бо до відкриття Повітового Союзу Кооператив потрібно більшого капіталу, а існуючі споживчі кооперативи Боршівщини та Мельничини не мають стільки грошей, щоб Союз міг розпочати яку-таку діяльність. У початках березня 1924 р. повідомив мене д-р Луїв, що він та о. Малицький вже домовилися з Володимиром Заклинським і що вже визначено дату заснування Повіт. Союзу Кооператив у Боршевці на день 24 березня 1924, що Заклинський вже навіть привіз із собою потрібну кількість товарів із Станиславова, що Повіт. Союз Кооператив із моментом підписання статутів розпочне торговельну діяльність та що для Повіт. Союзу є запевнений льокаль у "Народному Домі."

На 24 березня 1924 р. з'їхали відпорушники всіх кооперативів Мельничини та Боршівщини і на перших Заг. Зборах Союзу вибрано Дирекцію, Надзирну Радку, Контрольну Комісію і підписано статуту ПСК у Боршевці. Із Заклинським приїхали були тоді же Іван Волошин та Осип Курялко, що мали деяку практику, працюючи в Окружному Союзі Кооператив у Станиславові.

До першої Дирекції ПСК в Боршевці вибрано: о. Осипа Малицького на головного директора, Івана Волошина на директора-книговода, Володимира Заклинського на директора-скарбника, на заступників членів-директорів Осипа Курялка і мене, Івана Романюка, мене з тим застереженням, що Осип Курялко буде урядуючим заступником директора. До Надроди увійшли м. і. д-р Андрій Луїв, як голова, о. Казновський із Глубички як заступник голови. Заклинський згодом оправдав до Боршеви ще й свого брата Зенка Заклинського, якого призначено опісля на керівника філії ПСК в Мельниці.

У вересні 1924 р. засновано Центросоюз, центрально-гуртвину української кооперації, кулі покликано Осипа Курялка з боршівського Повітового Союзу. Тоді Надрода ПСК в Боршевці звернулася до мене, щоб я як вибраний заступник перебрав урядування по Курялкові. Я погодився тимчасово. По двох місяцях заступив мене студ. прав Гнат Баранюк із Козаччини під Боршевцем.

Під кінець 1924 р. засновано в Боршівщині і Мельничині кілька нових кооперативів. Засновано теж у Мельниці споживчу кооперативу і приміщено її в льокалі, найматим у колишнього коваля Лижечка, якого вибрано до Управи. Другим членом Управи мельницької споживчої кооперативи став Іван Болехівський. Лижечко погодився примістити в тім самим льокалі і філію ПСК, що й провів переїзд брата Заклинського Зенка.

В Боршевці Заклинський взявся не тільки до доставки споживчих товарів, але й до зкуповування збіжжя, яєць та волоських горіхів. На збіжжі та яєцях були часто-густо і втрати. Були вони оправдані, бож до праці стали люди без купельського знання, без підготовки. Та страсти і зиски менш-більш вирівнювалися. Надрода була шим невдоволена, а ще більше тим, що Заклинський і Волошин не ставили до праці як слід, спізналися. В книговедстві були великі залеглості. Тому, що пригадки і звернення Надзірної Ради не помагали, Надрода ПСК звільнила і Заклинського, і Волошина з праці. Тоді Заклинський відібрав свій капітал і ПСК знялася у важкому становищі. Йому загрожувала ліквідація з браку оборотного капіталу. Центросоюз закрав кредит для ПСК в Боршевці. ЦС зажадав забезпечення добрими векселями.

Щоб не допустити до ліквідації Союзу, члени Надроди Союзу, як також особи з-поза Союзу, склали вимагану ПС суму в векселях. На яку суму підписали векселі д-р Луїв, о. Казновський, Василь Чубей, учитель Петришин та інші, не можу собі пригадати. Я від себе підписав вексель на 1.200 зол. Це врятувало ПСК Боршів від ліквідації, уможливило дальшу діяльність. По кількох роках Союз виплив на чисту воду.

У вересні 1925 р. також Зенко Заклинський заявив, що покидає працю керівника філії ПСК в Мельниці. Дирекція ПСК у Боршевці звернулася до мене з проханням, щоб я взяв на себе керівництво філією. Я погодився, але тільки на деякий час, поки підшукають відповідну людину. Щойно по роші прийнято на керівника філії в Мельниці Антона Малиняка, колишнього УССа. Після нього керівником був Евстахій Гомотюк, а в 30-их роках, коли Гомотюк перейшов до централі в Боршевці, керівником став Богдан Ухач.

Під час моєї односторонньої праці в філії ПСК в Мельниці я стверджував, що виробив одного року Союз виплатив понад 6.000 зол. на рахунок чиншу та за доставки і магазинування товарів. Я запропонував Дирекції ПСК у Боршевці підшукати площу при залізничному шляху Іваню Пустого, побудувати магазин із власним залізничним тором і перенести філію ПСК до Іваню Пустого. Дирекція ПСК у Боршеві скликала в цій справі влітку 1926 р. нараду представників від усіх споживчих кооператив Мельниччини. Нарада відбувалася в читальні "Просвіти" в Іваню. Я з'ясував підпоручником кооператив справу будови власного магазину для філії ПСК при залізничному торі в Іваню та великі користі з нього. Кошти будови відповідного магазину разом із відповідною площею, із збірниками на нафту, оливу, бензин, з магазину на вугіль, із власним залізничним тором будуть вносити приблизно 30.000 золотих. За що суму будуть магазини, канцелярія, мешкання для керівника. Можна затягнути позику і найдалше до 5 літ сплатити. Але проти мого внеску були члени Дирекції ПСК Яків Малаховський, Іван Баглай та більшість кооператив. Мій внесок не перейшов.

Проте в серпні 1927 р. той сам Яків Малаховський поставив на засіданні Надзірної Ради внесок, щоб Надрала дозволила приступити до будови власного магазину при залізничній станції в Іваню Пустому, бо вважає за корисне і вказане перенести філію до Іваню. На тому засіданні ухвалено побудувати в Іваню Пустому магазин із власним залізничним тором і перенести філію ПСК до Іваню. Мене і Василя Чубея уповноважено підшукати і купити відповідну площу.

І таку площу ми підшукали. Це була селянська вузька площа, а на ній вже готовий залізничний тор. Ми згодили і купили 1000 квад. м землі в нашого селянина, взяли в посвідчення і на місці заплатили. Мельничини жиди, довідавшись про нашу трансакцію, заоферували селянинові кілька разів більшу ціну, щоб він зрівняв свою умову з ПСК. І селянин хотів звернути гроші, але заявлено йому, що ми купили і вже маємо площу в нашому посвідченні. А через кілька днів контракт купів був підписаний.

До кінця року всі формальності, зв'язані з будовою магазину, були поладнані, плани будови затверджені Старостом та залізницею і виданий дозвіл на будову. Ці передумови формальності були досить коштовні, бо приїздили на місце і старостинська, і залізнична комісія. Треба було скласти значні оплати з додатковими коштами на відповідне прийняття членів комісії. Я був при тих комісіях як представник ПСК.

Будову цього магазину віддано будівельному підприємству Петрові Мартюкові. Будова цього магазину (високі сутерени і партер) враз із будовою підземних збірників на нафту тощо побіч залізничного тору коштувала коло 30.000 зол. Потягнуто телефонічну сполуку через Мельницю. В 1928 р. філія ПСК перенеслася до Іваню Пустого.

За німецької окупації ПСК розбудувала цей магазин вісімкратно. Добудовано ще поверх із великою залогом на збори та імпрези. Поширено площу, на якій довкола збудовано дерев'яні магазини на переховання збіжжя.

В часі мого керівництва філією в Мельниці я прийняв на працю в магазині двох працівників, мого братака Павла Романюка з Устю та Івана Болевського з Мельниці. Працювали вони обидва в ПСК від 1926 до 1944 р. Павла Романюка розстріляло НКВД, як мені відомо від третіх осіб.

Проф. д-р Ілля Витанович згадав у своїй "Історії українського кооперативного руху", виданій "Товариством Української Кооперації" 1964 р. в Нью-Йорку, на стор. 386 також і Повітовий, пізніше Окружний Союз Кооператив у Боршеві, підкреслюючи, що Союз у Боршеві передував у збуті збіжжя, овочів, ярини, що збудував у Боршеві, Іваню Пустим, Мельниці та Залишках склади, магазини, модерні елеватор та холодинки. Насправді Союз мав гарний магазин тільки в Іваню Пустому, а в Мельниці філія не мала власних магазинів і до 1928 р. переховувала по кільканадцять бочок нафти в найманих житлових приміщеннях. Описія філії перенеслася до Іваню. Філія Союзу в Іваню була краще вивінувана, ніж центральна в Боршеві, бо мала магазини під дахом на подвір'ї і власний залізничний тор під самим магазином та на подвір'ї.

Проф. д-р Ілля Витанович згадав низку осіб заслужених для розбудови нашої споживчої кооператив в Боршівщині. Згадав там д-р Андрій Лузія як засновник Союзу і голову Надрали, адв. Степан Воркун як довготривалий голова Надрали, М. Дівонюк як засновник і довгочасний член Надрали, директор Е. Гомотюк, директор О. Наконечний, директор Р. Дуткевич, д-р Нянчур, о. Кордовський і о. Степан Іскович, обидва останні як заслужені кооператори в окрузі. Але слід було згадати ще інших, не менше заслужених кооператорів у Боршівщині, як Володимир Заклинський, о. Казновський з Глубичка, о. Осип Малицький із Боршева, студент прав Гнат Баранюк, учитель Петришин, Осип Курилко, селянин Василь Чубей з Іваню Пустого, селянин Стус із Верхняківців, Петро Мартюк із Скали, Євгенія Криницька з Гермаківки та інших, що виконали піонерську роботу і дуже багато причинилися до розбудови нашої споживчої кооператив в Боршівщині. Напр., дуже багато праці вклала в організацію споживчих кооператив у Мельничині Євгенія Криницька аж до часу її переїзду до Перегінська. Вона і на прохання, і без прохання з'являлася в селі ніколи або підвільно, де засновувалася кооператива. Робила це не для заробітку, а для цієї розбудови нашої сільської кооператив. Вона не мала ніякої винагороди за свою працю.

За моїх часів (до 1930 р.) більш активними в кооперативному русі від деяких названих були такі наші священики, як оо. Гайкевич, Олександр Капустинський, Казновський, Малицький, Гуньовський, І. Волошин та Дм. Палинич. О. Малицький був навіть першим директором Союзу. Про них не згадано в названій історії ani слівцем. Не згадано там і першого організатора наших кооператив кредитових адвоката д-ра Михайла Дорудяка, що розпочав кооперативну працю вже в 90-их роках XIX стол. А підкреслено заслуги тих осіб, що приїждили на готове і дістали готовий верстат праці.

Після вигнання жидів москалями з сіл у Мельничині 1915 р. зникли по селах житлові крамнички. Взятися тоді до торгівлі товарами першої потреби деякі наші селяни. На початку 20-их рр. не було села в Мельничині, в якому не було б принаймні одного-двох наших крамарів. Напр., в Устю було їх

двох: Онуфрій Підлубний і Степан Зайшлий, в Михалкові Василь Дуткевич, в Пилипчу Кокуруза. Але наші селяни-кравці набували товари до своїх крамничок у жидацьких крамничках у Мельниці. Коли ж почали поставати на селах наші споживчі кооперативи, то одночасно почали зникати приватні крамнички одна по одній, напр., в довіллі Устя не було вже на початку 30-их рр. ні одної приватної крамнички.

Наші споживчі кооперативи не конкурували з нашими приватниками. А причиною зникнення приватних крамничок були товарні звороти по кооперативах, яких у приватників не було. Для прикладу: устеська споживча кооператива дала своїм членам за один тільки 1928 р. понад 8.000 золотих товарного звороту, як собі пригадую, і не було ні одного року до мого виїзду до Львова, в якому кооператива не дала б товарного звороту. Від 1926 р. устеська читальня "Прогресу" давала щороку для дітвори Миколаївську виставу, під час якої споживча кооператива розділювала поміж дітьми до 10-го року життя Миколаївські дарунки вартості кільканадцять соток золотих. Перед Різдвяними святами устеська кооператива видавала-додавала безплатно кожному покупцеві, членові і нечленові, якусь дрібничку. Товарні звороти, Миколаївські та Різдвяні дарунки були тим стимулом, що устеське селянство, члени і нечлени, купували майже виключно в кооперативі.

Під кінець 1923 р. або в початках 1924 р. осіб у Мельниці наш адвокат д-р Діонісій Шуровський і відкрив адвокатську канцелярію, а кілька літ пізніше наш лікар д-р Матіяшук. Д-р Шуровський примістився із своєю канцелярією на жидацькій веранді на 4 квад. метри поверхні і там душився із своїм солідитатором-жидом.

Філія тов. "Прогресу" в Мельниці. В 1924 р. або 1925 р. засновано в Мельниці філію товариства "Прогресу". На голову вибрано о. декана Олександра Капустинського, на заступника д-ра Д. Шуровського, на секретаря мене, дальшими членами філії були Василь Чубей, господар з Івана Пустого, Василь Костинюк, господар із Курдюнів та інші. Найважливішою справою виявилася справа льокало. Не було де приміститися. Льокалі читальні "Прогресу" не надавався; був замальді, зимою неогрітий. Всякі сходино-наради відбувалися в мешканні о. декана Капустинського. Рішено порибити заходи для побудови власного будинку, який став би центром нашого життя в Мельничині. Відбулися наради-сходини представників читальні, кооператива та відпоручників із громад Мельничини, на яких одобрено справу будови власного будинку. Проте справа затяглася до вибуху другої війни.

Праця філії полягала в тому, що стягано вклади для матірнього товариства "Прогресу" з членів у Мельничині, що на Загальні Збори матірнього товариства виїждили один-два представники філії, звичайно д-р Шуровський або я, і що полагджувано всякі справи читальні у Старостів у зв'язку з аматорськими виставами, концертами та товаришескими забавами, передаючи їх на руки платного урятовця філії "Прогресу" в Боршевці. Семена Харамбури, що заступав справи обох філій у боршевському Старості.

В тому часі постали читальні "Прогресу" в Курдюнцях, Боршківцях та у Візьківці.

В 1924 або з початком 1925 р. я вплинув на громадського комісара села Михалкова Семена Ткача, щоб його прибічна Громадська Рада ухвалила, що відступає безплатно, дарує місячий читальні "Прогресу" половину громадського дому. Семен Ткач мав у Старостів славу "порядного русина". І коли ця Прибічна Рада перевела ухвалу дарування на користь читальні "Прогресу", я попросив адвоката д-ра Луценка, щоб він подбав про затвердження Повітовим Виділом ухвали Прибічної Ради села Михалкова. Д-р Луцен справді подбав про це, тимч. Повітовий Виділ затвердив ухвалу Ради Михалкова, і д-р Д. Шуровський зробив безплатно умову дарування. Михалківська молодь із пожегів громадн Михалкова і з-поса Михалкова перебувала половину громадського дому і достосувала до потреб читальні. Була своя домівка із залено та сценою, що вистачала для потреб невеличкого села Михалкова.

Читальні УХО. В середині 20-их років списком Хомишин заініціював "Українську Християнську Організацію"(УХО), яка мала свій шоденник під редакцією д-ра Осипа Назарука. Членами цієї організації були майже всі наші священики в Боршівщині. При церквах постали читальні УХО під назвою "Скала". Відомо мені, що такі читальні були в Устю та Пилипчу. Вони не проявляли назовні найменшої діяльності.

Українські адвокати в Мельниці. Перед першою світовою війною мав свою адвокатську канцелярію в Мельниці в справах карних тільки колишній суддя Володимир Сабат. Після війни крім заст. голови філії т-ва "Прогресу" в Мельниці д-ра Д. Шуровського прибули ще інші наші адвокати до Мельниці. В 30-их рр. відкрили свої адвокатські канцелярії емер. суддя Петро Смал, д-р Іван Винниченко і мр Гнат Баранюк. Шуровського, Винниченка та Смала вивезли в 1940 р. енкаведисти і вони безслідно пропали. Врятувався тільки Гнат Баранюк, що помер на еміграції в ЗСА.

"Луги". Польська окупатійна влада заборонила відновляти діяльність наших передвоєнних пожежно-гімнастичних товариств "Січей". У другій половині 20-их рр. почато організувати в Боршівщині пожежно-гімнастичні товариства "Луги". Організацію "Лугів" у повіті розпочав директор ПСК Іван Багала і він був повітовим керівником "Лугів" у Боршівщині аж до приходу большевиків у 1939 р. В Мельничині "Лугів" не було. Багала заарештувало московське НКВД в 1941 р. і він пропав без вісті.

В 1925/6 р. боршівська філія "Рідної Школи" відкрила в Боршеві "Ткацькі курси". Приміщено їх на партері в Народному Домі. Керівником ткацьких курсів був Гураль. Виробляли сільські полотна та килими. Курсантів було щороку коло 15 хлопців і дівчат із різних сіл Боршівщини.

Парпеліяція більшовістської. В 20-их роках згідно з ухвалою польського Союзу переведено частинну парпеліяцію великої посілости. Граф Дунін-Борковський розпарпелював свій фільварок у Худківцях поміж спроваджених колоністів із корівної Польщі, т.зв. "мазурів". Для них створили польська влада особну адміністраційну одиницю "Колонія Худківці". В другій

половині 20-их років граф Михайло Баворовський розпарцелював свій фільварок у Гермакії також поміж спровалжених "мазурів". Для всіх цих мазурів побудовано нові доми і нові господарські будинки. В тому самому часі граф Баворовський розпарцелював свій невеличкий фільварок в Устю Єпископським переважно поміж наших селян з Устю та Худиківців. Були це переважно лани, що раніше були під забудованими устеської цукроварні та рафінерії цукру. Під тими полями ще й сьогодні знаходяться фабричні канали та залізобетонні фундаменти колишніх фабричних споруд. Між тими, що набули землю з цієї парцеляції, було і двох зайців-полювців та двох перекінчиків - Кришчій і Соцький, що змінили свій обряд на латинський.

В половині 20-их років список Хомішин доручив священикам перевести частину парцеляцію ерекціональних ґрунтів у кожній парохії поміж наше селянство. О. декан Ганкевич з Устю розпарцелював тоді коло 20 моргів.

В 20-их роках колишні устеські жиди, що їх виселили москалі з Устю в 1915 р., випродали свої поля як в Устю, так і в Михалківцях устеським та михалківським селянам. В тому самому часі закінчено парцеляцію колишнього михалківського та пилипівського фільварків. Власником пилипівського фільварку був жид, що розпочав був парцеляцію ще перед першою світовою війною. Поля з цих двох фільварків викупило наше селянство Устю, Михалкова і Пилипча. Це все були дрібні парцелі.

Але в 20-их роках граф Михайло Баворовський розпарцелював свій фільварок у Горошові між саму варшавську верхівку та польське офіцнерство. Ця варшавська верхівка та польські старшини улаштували в Горошові вакаційну колонію з вілами та овочевими садами, винницями, плянтаціями помідорів та кавунів і шляхетних віднів тютюну. Переважали морелєві (абрикосові) сади.

КОП. В 1926 р. польська влада злікувала на кордонах із північною Буковиною та Басарабією, тобто з румунським окупантом, прикордонну сторожу ("Straż Pogranicza"). Прийшов на зміну військовий відділ — Корпус Охорони Пограниччя ("Korpus Ochrony Pogranicza"), коротко КОП, коло 50 вояків і кілька підстаршин під командою поручника. В Устю збудовано казарму для цього військового відділу, що патрулював лень і ніч кордон на Дністрі від Колодзівки по Худиківці через Устю та Горошову. Поведінка вояків із цього військового відділу супроти українського населення була брутальна. Ночами наші селяни стракалися показатися на дорозі. Вояки нападали і били. Походили вони з коринної Польщі та із Шлезьку. Скатували вони устеського селянина Чабана. Він скалічив на шіде життя і ходив на милинах.

Бомба під пам'ятником графа. В 20-их роках поляки і латинники Залісся над Збручем поставили пам'ятник Й. Підсудському в Залісі. А ще в 90-их роках XIX стол. боршівський Повітовий Відділ поставив був пам'ятник графові Дуїні-Борковському в Івані Пустім на роздоріжжі шляхів, чернечецького і тернопільського. Наше підпілля Івана підірвало було під кінець 20-их рр. бомбу під цей пам'ятник. Пам'ятник не вилетів у повітря, а був тільки

частинно ушкоджений і з одного боку була знищена огорожа та поствументові плити. Іванська поліція перевела арешти серед нашої молоді. Найбільше підозрілим видався поліції Хушнірик, колишній австрійський вахмайстер та комендант іванської станиці в часі української влади. Та ні поліційні заходи, ні судове слідство не могли нічого викрити і згодом підозрілих випущено на волю.

Вибори 1928 р. Українці постановили брати участь у других виборах до варшавського Сейму, щоб не допустити до цілковитого ігнорування українських поствулатів. Однак в боршівському повіті не було між українцями згоди щодо поставлення кандидатів. Кінець-кінець Центральний Комітет УНДО у Львові поставив на своїй листі кандидатом на сенатора адвоката д-ра Андрія Лукева, а на посла о. Олексія Гуницького, пароха Ланівців. Радикальна партія висунула кандидатуру на посла інж. агронома Богдана Білинського, урядовця ПСК у Боршеві, що зібрав чимало селянських голосів. Польська виборча ординація потворила була величезні виборчі округи, що склалися з низки повітів (напр., від Тернополя і Збаража по Борщів). Кожна партія складала листи своїх кандидатів і громадяни голосували на ці листи, не на особу кандидата. Відповідно до числа здобутих голосів в окрузі призначувало число послів, отже найбільшу шансу мали кандидати на перших місцях кожної з округних лист. Тому, що боршівські кандидати опинилися були на дальших місцях українських лист, ніхто з них не був вибраний ні до сенату, ні до сейму.

1928 р. польська влада проголосила, що наказні комісари з їх прибічними радами будуть знесені, а їх місце займуть виборні війти і виборні Громадські Ради. Вийшли громадські вибори. Вийшли у великій більшості по всіх селах Боршівщини наші селяни. Але не обійшлося і без хитрощів. Напр., в Устю проурядові прихильники — наші під проводом сотрудника о. Тадея Жегаловича — здобули невеличку більшість голосів і перебрали урядування. Війтом став неграмотний господар Василь Романок, мій подальший свояк.

Але урядування вітей та їх Громадських Рад з 1928 р. було коротке. Бо в початках 30-их років скасовано вже й що куцу автономію громад. Польська окупайна влада створила збірні громади "гмини", у проводі яких стали майже виключно вітей польської національності, при них громадські секретарі поляки та прибічні ради, в склад яких входили у великій більшості поляки україножери. По селах впроваджено уряди солтисів із кількома дорадниками. Солтиси стали виконавчим знаряддям вітей збірних громад. Напр., війтом устеської збірної громади — Устю Єпископське, Горошова, Бабиний, Пилипча, Михалків, Худиківці і Шупарка — призначено поляка, управителя фільварку піділка Миколаєвича в Бабинцях.

Організаційний повітовий повіт: д-р Луїв, суддя Борков. В 1920-их рр. організаційний повітовий повіт у Боршівщині знаходився в руках адвоката д-ра Андрія Лукева (1883-1933). Його передчасна смерть була великою втратою для української спільноти в Боршівщині. Бо д-р Луїв був гарною та чесною людиною, спокійною владі. Наше селянство дуже любило його. Я стрічався з ним дуже часто: на засіданнях Надрдай ПСК, в Повіт. Комітеті, бував у його

домі та його адвокатській канцелярії. Був він завжди серйозним, ніколи не бачив я його усміхненим.

Після трагічної смерті д-ра Лукева до проводу в боршівському повіті покликало суддю Степана Воркуна. В 1933 р. польські судові власті звільнили його з праці, перенесли на пенсію. Степан Воркун, як довголітній суддя, відкрив у Боршеві свою адвокатську канцелярію і провадив її аж до польової окупації у вересні 1939 р. Його вивезло НКВД в 1940 р. і по ньому слід загинув.

Інні українці-адвокати в Боршеві. В 30-их рр. відкрили були в Боршеві свої адвокатські канцелярії також уроженці Боршівщини д-р Томкович і мгр Дроздовський та його шурин мгр Романівський, колишній командант Повітової Управи в Боршеві. Романівського вивезло НКВД. Пропав також адв. мгр Дроздовський. Крім згаданих було ще двох адвокатів українців: д-р Іван Венгловський і д-р Чижевський. Д-р Іван Венгловський осів у Боршеві при кінці 1925 р. або з початком 1926 р. Виступав і як член УНДО, і як християнський суспільник. Він під кінець 1927 р. залишив Боршів і перенісся до Бібрки, звідки вивезло його НКВД. В середині 30-их років відкрив був у Боршеві адвокатську канцелярію вже старший віком адвокат д-р Чижевський. Він був активним у Боршівщині як християнський суспільник.

Вихід другої світової війни. Втеча польської верхівки через Дністер. У літку 1930 р. я перенісся на сталий перебування до Львова і з того часу в Боршівщині бував рідко. Тим то дальші мої відомості опираються здебільшого на оповідання близьких і знайомих осіб. З оповідань селян довідався я, що в 1939 р. після надлого розвалу Польщі через Мельничину втікала польська варшавська верхівка і переправлялась у Вільхівці та Худиківцях через Дністер до Басарабії. Між тією варшавською верхівкою був і польський міністер внутрішніх справ Складковський. Іванський селянин, що перевіз Складковського з іванської залізничної станції до Худиківців, повідомив наше іванське підпілля швидко про доконаний факт. Міністер Складковський був загальною знайомою селянству. Він же видав розпорядок, що всі плоти по селах мають бути помальовані, що кожний селянин мусить мати вбиральню. Боршівське Староство покало дошкулними грошевиими карами дуже багато наших селян за невиконання розпорядку міністра Складковського, якого наші селяни назвали міністром від мальованих плотів і "вихолків" (вбиралень).

Прихід большевиків. Нові порядки. 17 вересня 1939 р. вмаршували в Боршівщину та Мельничину московсько-большевицькі полки. Полки Боршівщини були свято переконані, як оповідали наші селяни, що большевики прибувають, щоб рятувати Польщу перед німцями. Полки містечка Королівки вийшли навіть із своїм священником та хоругвами з костела, щоб зирнути большевиків-союзників і подякувати за поміч. Та королівські полки не тільки розчарувалися, але й дісталося їм. Варшавські вакаційні гості, яких застала була німеччина-польська війна в Горощові, повтікали, як оповідали мені горощівські селяни, через Дністер до Басарабії і

на Буковину. Коли я був у Горощові в листопаді 1939 р., висланий Центросоюзом, горощівські відли варшав'яків стояли пустою.

З окупацією большевиками Боршівщини та Мельничини зачмерло наше життя сілкотів. Перестали існувати наші організації. Большевики залишили в спокою в перехідній стадії тільки Союз Кооператив та сільські кооперативи. Союз і кооперативи почали випорожнюватися з усіх товарних запасів. Доставка з Центросоюзом зліпла. З початком 1940 р. Окружний Союз Кооператив у Боршеві став Районовим Союзом, як усіюди в наших областях. Кооперативи почали торгувати тільки московською "водкою" і махоркою. Зникли збірні громади, потворени Польщею. На їх місце прийшли по селах Сільради. Сільради в Мельничині склалися в початках, у 1939 р., з середньозаможних селян, а в 1940 р. з сільських біляків.

Народне шкільництво зукраїнізовано. Прибули вчителі із східних областей. Керівником устенької школи настановлено вчительку українку з Наддніпрянщини, що залишилася в Устю після втечі большевиків в 1941 р. і дала вчительювала.

В 1940 р. большевики вивезли у глиб Росії, на Сибір, усіх польських колоністів із Гермаківки, Івана Пустого та Худиківців. Перед заняттям Басарабії і північної Буковини большевики виселили половину населення Устя (з Хриплєва і Долини) поголовно. Ці дві частини Устя знищили сілкотів присланою колоною робітників під проводом Петра Мартюка із Скали. Знищено тоді в Устю також до фундаментів кооперативний дім і будинок читальні "Прогресу". Остатніх селян Устя почали намальовувати на мітингах до вступу в колгоспи. До колгоспу в Устю зголосилося тільки невеличке число з-поміж найбідніших. Багатіші селяни, що відмовилися від вступу до колгоспу, обкладали високими податками і то кілька разів у році. І були б селяни Устя, як оповідали, не змогли встоятися під тягарем шораз більших податків, якби не вибухла була німеччина-большевицька війна. І так було по всіх селах Мельничини та Боршівщини.

Вивози і ліквідація українських провідних людей. В 1940 і 1941 рр. НКВД вивезло з Мельничини: адвоката д-ра Дениса Шуровського з дружиною; адвоката д-ра Івана Винниченка, хоч у 1939 р. вибрано його було на голову Миськради; лікаря д-ра Матішика; селянську родину Петра Стефанюка з Устя Єпископського за те, що син Стефанюка, заарештований як член підпілля, втік був із рук НКВД. Кого вивезло НКВД в тому часі з інших сіл Мельничини, мені невідомо.

З Боршева вивезло НКВД в роках 1940 і 1941: суддю, пізнішого адвоката Степана Воркуна, голову Надради Окружного Союзу Кооператив у Боршеві; суддю, пізнішого адвоката в Мельничині Петра Смеля, який був також головою і адміністратором "Народного Дому" в Боршеві; лікаря Решетилу. Напевно попали були до вивозу також інші особи з боршівської судової округи в роках 1940 і 1941, але їх імена мені невідомі.

В червні 1941 перемаршував-втікав через Устю якийсь московський полк. Один з червоноармійців застрілює зятя Василя Ключа, що сапав кукурудзу на горолі при дорозі.

Під Гітлерівське окупацио. В 1941 р. гітлерівське Гестапо стягнуло всіх жителів із сіл Мельничини до "гетта" в Мельниці, а в 1942 р. переведено їх до "гетта" в Боршеві і тут їх зликувало.

За часів німецької окупації в Боршівщині і Мельничині були активні УПА і польське підпілля. УПА зликувала верхівку польського підпілля на її нараді в Іваню Пустім в місціх лютім або березні. В тому самому часі зликувала УПА польську підпілля бойку в Гермаківці та верхівку польського підпілля на замку ордината Чарковського-Голіського у Висіч біля Боршева. Ще раніше зликувало в ярмарковий день на головній вулиці Боршева начального керівника польських бойок у Боршівщині, гімн. вчителя родом із Циган. Відомо мені це все з оповідань селян із Устя, що відвідували мене у Львові. Польське підпілля в Боршівщині не спрямовувало своїх акцій проти окупанта, а виключно проти українців. У польським підпіллі Боршівщини були активні і місцеві "фольксдойчі". Провідником польського підпілля в Гермаківці був Міллер, спольщений німець із Наддніпрянщини, син власника моторового млина в Гермаківці. З оповідань адвоката мгр Гната Баранюка відомо мені також, що УПА поставила була до полків під кінець 1943 р. вимогу, щоб вони добровільно покинули Боршівщину і переїхали в корину Польщу. В цій справі інтерв'ював у німецького льандкомісара в Боршеві голова "Польського Допомогового Комітету" на Боршівщині адвокат д-р Буракович. Льандкомісар заявив д-рові Бураковичеві, що він найнише може видати полякам переписки на виїзд у корину Польщу, бо відносини є такі, що він безрадий, неспроможний нічого зробити.

Влітку 1943 УПА забрала всі речі з німецького мануфактурного магазину в Боршеві та із споживчих магазинів філії Союзу Кооператив в Івані Пустім. Оповідав адв. Баранюк, що Гестапо тільки переслало працівників філії Союзу Кооператив. Далі не реагувало, бо почувалося безсилним.

Нова московська окупация і новий терор. В 1944 р. зайняли московські більшовики втретє Боршівщину (1920, 1939 і 1944). За часів третьої окупации сколективізовано всі господарства нашого селянства. Полків і діячників переселено до міст і сіл німецької частини Шлезьку, з якого поляки вигнали німців.

З 1944 р. почавши, більшовики вивезли чимало наших селян до концетраційних таборів на Сибірі і в Казахстані. В 1944 р. вивезли вони мого молодшого брата Якова, його зятя Петра Олексюка з родиною, мого тіточного свояка Якова Ткача з Михалков. Мій брат вернувся по 10-літнім засланні з відмороженими ногами і помер з початком 1959 р. Петро Олексюк і його дружина згинули на засланні. З уродженців Іваня Пустого вивезло НКВД на примусові роботи о. д-ра Аксентія Бойчука, ректора Духовної Семінарії в Станіславові та о. Вепрука-Вепровича. Шойно по більше як десятилітньому засланні вернулись вони обидва до Іваня Пустого і проживали при своїх рідних. Також о. Аксентій, уродженець Гермаківки, вернувся до своєї родини в Гермаківці по 10-літнім засланні. Від кулі НКВД згинув мій братанок Павло Романюк, довголітній працівник ПСК Боршев. із Боршева вивезло НКВД наших адвокатів Романівського і Дроздовського. Мішанина Дроздовського,

застав Павла, що за німецької окупации був бургомистром Боршева, повісили на дхтарні при головній вулиці Боршева.

В часі боїв між німцями і більшовиками в 1944 р. горів "Народний Дім" у Боршеві. По відступі німців із Боршівщини на провесні 1944 р. московська окупацийна влада затягнула негайно до своїх полчищ усе чоловіче населення Устя, здібне до зброї, і пігнала на фронт без вишколу. Маю вістки, що багато моїх односельчан наложило тоді головами на фронті.

Віо Редакції. Автор спогадів про Мельничину та Боршівщину, що написав теж статтю про своє рідне містечко Устя Спископське, поміщену далі в нашій книзі, інж. агр. Іван Романюк покінчив народну школу і гімназію в Чернівцях, а університетські студії на агрономічному факультеті в Кракові. Про свої переживання в часі першої війни і про свою діяльність у 20-их рр. у Мельничині та Боршівщині згадує в нових споминах. 1930 р. переїхав до Львова, де мав свій власний дім, працював декілька літ у Спілці Українських Агрономів у Львові, заснував у Львові склад насіння, що його опісля відпустив інж. агр. Б. Поповичеві, заснував у спілці з О. Курилком фабрику картонів "Декор", яку опісля відкупили інж. В. Рижевський та інж. Ошнікевич, заснував 1935 р. фабрику свічок і хем. перетворів "Астрон". Ошнікевич, заснував в Мюнхені як книговод у Кооперативному Об'єднанні Споживачів "КОС", в Каналі на фармах своїх сестричків біля Вінніпегу, а з 1957 жив у ЗСА, спершу на фармах, опісля в м. Сиракузах, Н. Й., де працював в українських інституціях і де помер 1973 р.

Ірина Луїна

СПОГАДИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЛІЇ "СОЮЗУ УКРАЇНОК" У БОРШЕВІ

Після воєнного лихоліття, яке знищило чимало здобутків попередньої праці, Боршівщина почала пробуджуватися в рр. 1921-1922 до нової діяльності. Сталося це завдяки новим діячам, що в тому часі прибули до Боршева. Провід у цій роботі перейняв д-р Андрій Луїна, що відкрив адвокатську канцелярію в Боршеві і при допомозі інших активних громадян відновив усі місцеві та повітові організації.

В самому Боршеві дуже активно стала читальня "Просвіти", яка асвідлася головно аматорськими театральними виставами під вмілим проведом колишньої артистки театру Губчака Л. Петровичової, що, поповівши, стала дружиною Петра Смаля, місцевого судді, і брала живу участь у житті містечка. Допомогала їй в тому її сестра Філомена Лопатинська, відома співачка, що в повосновому часі перебувала в Боршеві декілька років. Мішанин, як Дроздовський, Шалащій, Шарковські та інші, яких прізвища я призабула, були широ віддані громадській праці на терені Боршева.

З повітових діячів добре запам'ятали ось які прізвища: суддя Степан Воркун, М. Путько, С. Харамбура, Яр. Дроздовський, Кость Паньківський,

*Мішаний хор читальні "Просвіти" в Борщеві (1934)
(В центрі Л. Смазева і диригент Йосиф Шалякський)*

*Драматичний гурток чит. "Просвіти" в Борщеві
(Вистава "Степового Гостя" 1934. В центрі кол. артистка театру Української Бесіди Л. Петровичева-Смазева)*

що впродовж двох років, які перебував на адвокатській практиці в Борщеві, живо займався всіма справами повіту. Із селян-діячів треба згадати А. Стефанюка із Жилинів, І. Стуса з Верхняківців та Ст. Фецука із Салогова.

Як довголітня голова та засновниця філії "Союзу Українок" у Борщеві я можу дещо більше сказати про діяльність цієї нової тоді на терені Борщевської організації. Спершу не все місцеве жіноцтво з ентузіазмом привітало заснування чисто жіночого товариства, мовляв, пощо окремо організувати жінок, коли вони поруч чоловіків можуть працювати в усіх вже існуючих організаціях. Але згодом слабенька в члені філії "С. У." стала міцніша, приймати в свої ряди і тих, що скептично досі до неї ставилися. Запаллення росло і праця пішла новою паром, спочатку в самому місті, потім у повіті, по селах. Як не скрізь буває, праця розгорталася завдяки кільком одиницям, що вміли погодити суспільну роботу з домашніми обов'язками і з запалом до неї взялися, рідними успіхами. Перелусім слід тут згадати Станіславу Воркунову, невиспущу народну робітницю, що також у часі еміграції не вгавала в своїй роботі і діяла головно в ділянці Суспільної Опіки в таборі Фрайман, в Німеччині, де добре записалася в серцях людей, що до неї зверталися за допомогою. Станіслава Воркунова була довголітньою зразковою секретаркою нашої філії. Згадаю тут прізвища тих жінок, що своєю активністю причинилися до розвитку філії: Ст. Бачинська, К. Вишньовська, Ант. Зіпінська, Т. Левчукова-Багласва, М. Малицька, С. Пашковська, Чижикова та інші. На окрему увагу заслуговує голова кружка "С. У." в Скалі І. Равцова і Лисинешкі з Турилча.

Зараз у першому році по заснуванні філії "Союзу Українок" нове товариство улаштувало перший в історії Борщевської курс крою та шиття, що викликав велике зацікавлення в місті та в повіті. І коли потім впродовж дальших років улаштовувало щорічно такі курси, то жіноцтво до них громадою горнулося. Всі ці курси велено під керівництвом фахових інструкторок, спроваджених зі Львова. Філія влаштовувала також курси домашнього господарства, варення та вишивання.

Зараз по створенні філії відкрито курс неграмотних, на який зголосилася безліч охочих, але в часі першої лекції ввійшла на залю польська поліція і курс закрила. Голова філії добивалася довгий час права ведення такого курсу, проте безуспішно.

Заходом філії відбувалися аматорські вистави. Особливий успіх мала дитяча вистава "Сон Івасика" Л. Лепкого. Філія влаштовувала теж Листопадові свята, чайні вечори, вечірники тощо.

Спільно з товариством Опіки над Інвалідами оправлено могили українських борців за волю на місцевому цвинтарі, на що зібрано значну суму грошей.

Коли філія розгорнула вже повну діяльність на терені Борщевської, її більш активні члени почали проявляти діяльність і по селах. Засновувано кружки "Союзу Українок", роблено поїздки з рефератами і з радістю ми спостерігали, як охоче бралася селянське жіноцтво до такої праці. Пригадую собі, що

кружки "С. У." постали по таких селах: Туриліччє, Жилинци, Цигани, Стрілківці, Мушкатівка, Саногів, Верхняківці; про інші, на жаль, забула.

На кожні Загальні Збори "С. У." у Львові наша філія висилала своїх делегаток. На кошт нашої філії покінчила одна членкиня курс моднярства у Львові, а другу вислала філія спільно з Союзом Кооператив на курс господарства в Коршіві.

Мушу ще згадати, що тов. "Просвіта" у Львові, оцінивши працю нашої філії, відзначило її почесною грамотою т-ва "Просвіти".

По моєму від'їзді з Боршева працю філії перейняла Станіслава Воркунова.

Інж. Стефан Кушій

БОРШІВ У 30-ИХ РОКАХ І В ЧАСІ ДРУГОЇ ВІЙНИ

Місто Боршів лежить по обох боках дороги, що йде в напрямі із сходу на захід від Скали над Збручем до Товстого, пов. Заліщики.

Заліщицька станція лежить на схід від міста, а ще далі коло $\frac{1}{4}$ км на схід від неї йде дорога до Кривча і далі через Мельницю до Окопів, а в північно-східному напрямі, коло 1 км на захід від цього двірця — дорога на Цигани-Гуштин.

В місті коло "Народного Дому", починаються розгалуження головної дороги: одно йде в південно-західному напрямі на Заліщики, друге, коло $\frac{1}{2}$ км на захід від "Нар. Дому" в північно-західному напрямі, через Ланівці-Озеряни на Чортків, а просто на захід через Верхняківці-Глубічок до Товстого.

Крім залізничного получення місто мало в 30-их роках також автобусове з Чортковом, Мельницею і Скалою.

Високорівню, на якій положе місто, на півдні перетинає досить глибокий яр, яким пливе малий потік, що випливає з північного передмістя, Мазурівки, пливе спершу на південний схід, опісля на південь, а в районі "Замкової керниці" скручує на захід і приблизно 2 км за містом вливається до Нічлави.

Від "Замкової керниці" в південно-східному напрямі тягнеться дорога, що за містом розгалужується на півд. схід — до Волківців, а на південь до битого шляху на Кривче.

По лівому боці дороги на Волківці був "Замковий Ліс" діляча Фельдшуга, а по правому боці до Кривча, дальше від границі міста, на т. зв. "Переймах", ще інший лісок.

Горб над південною частиною яру т. зв. Старий Боршів заселявали міщани-селяни. Північний горб поступнево переходить у рівнину, де лежить власне місто з окремими частинами.

Український Народний Дім у Боршіві

На західному кінці міста вздовж шляху до Верхняківців-Товстого лежали цвинтарі (католицький на півночі, жидівський на півдні), далі на схід парк, дім пожежної сторожі, а на південь торговня. Дільниця між шляхами до Товстого і до Залішків (через Висічку та Королівку), називалась Кут, а далі на схід "на Старій гуральні". На північ від цієї дільниці за головним шосе була частина "на Валах". На південь від шосе стояла тут наша мурована церква, побудована 1886 р., а на північ від шосе наш "Народний Дім", а далі на схід магістрат.

На північ від дільниці "на Валах" лежав фільварок і палац Фельшуга, на схід від нього частина "Мазуриків", а на південь від неї "Середмістя". З "Середмістям" лунчуть на півд. схід дільниця "на Замчищу", де містилися адміністративні будинки Староства, Суду, Виділу Повітового, Каси Комунальної, а також польські інституції "Гвязди", "Касино" і костел. На південь від дільниці "на Замчищі" була частина "коло Замкової кернини". На півн. схід від цих дільниць при битій дорозі до Скали недалеко заліз. станції побудовано збіжжівий магазин "Повітового Союзу Кооператив" і ясний магазин Союзу, а далі стояли забудовання фабрики тютюну. При дорозі до Циган побудовано казарми КОП-у.

Хто їхав залізницею з Тернополя до Боршева, мав враження, що наближається до дуже гарного міста. Та велике було його розчарування, коли побачив зближся куп старих будинків. Небагато було будівель, що додавали місту краси. Між ними перше місце займав український "Народний Дім", а далі будинки фабрики тютюну, Суду, Староства, т. зв. "Каси залічкової", "Гвязди" і казарми КОП-у. Натомість занедбані партерові одні-і дво-поверхові старі кам'яники середмістя могли тільки відрашати сторонніх. На периферії міста господарські будинки нічим не відрізнялися від сільських забудовань. Та й під санітарним оглядом Боршів стояв позаді інших. Місто не мало водопроводу, ні каналізації, ні навіть примітивної лазні. Вулиці не були очищені, а на бінних вулицях у часі дощів можна було загрузнути в болоті. Столиця одного з найбільших повітів не мала навіть примітивної лікарні і шойно при самому кінці польського панування виникло невеличкий будинок, призначений на поліклініку. В нагліх випадках північна частина повіту зверталася до Чорткова в віддаленні 40-60 км, але південна мусіла шукати рятунку аж за кордоном держави, в румунській лікарні в Хотині, в Басарабі.

Як за Австрії, так і за Польщі господарсько-економічний розвиток не лише самого Боршева, але й цілого повіту був швидко занедбаний місцевою і повітовою управами.

До першої світової війни вся торгівля була в жидівських руках, з гуртвеною товарів Блюменталі і ясь Бішля. Єдиною українською установою в тому часі була крамниця "Народної Торгівлі". Її відкрила централа "Н. Т." ще до першої війни, вона прирощувалася у фронтоних кімнатах "Народного Діма" і була найкращою споживчою крамницею цілого повіту. Її кімната для сидіньків притягала багато людей, зокрема в ярмаркові дні. В новітніх часах її керівниками були Юр. Кігач і Б. Гарасимович. Навіть гуртова торгівля

свиней, що до першої війни була в руках наших торгівців з містечка Озерня, згодом опинилася теж у жидівських руках, з українцями, як тихими співниками. Проте жиди, незацікавлені в економічно-господарському розвитку міста, доробившись, покидали Боршів і переносились до інших центрів.

Крім торгівлі жиди займалися хравецтвом, шевством, бляхарством, кімнатним малюванням, напровамо годинників і фризерством. Їх населення і підприємства згущувалися в Середмісті, у їхньому гетто. Між ними було там чимало бідаків. Їхню інтелігенцію становили адвокати, лікарі, дентистичні техніки, фармацевти, землеміри. Їхня велика синагога стояла в ринку, близько міського уряду, при головній вулиці, недалеко нашої церкви. Крім того було в місті ще кілька малих домів молитви. Слід додати, що мали вони у своєму центрі дуже добре вивічану бібліотеку, з якої користали також українці та поляки.

Поляки займали всі важливіші державні та муніципальні пости в Старостві, Повітовім Виділі, Суді, Податковім уряді, на пошті, в школах, на залізницях, в тютюновій фабриці, при поліції, станції КОП-у тощо. З вільних фахів мали вони одного адвоката (Л-ра Бурдовича), двох цивільних лікарів і одного при КОП-і та аптекаря. В купецтві та ремеслі було лише кілька польських м'ясарів, фотограф, фризир, швець, власний ресторан. На передмістях чимало поляків мали свої господарства. Мали теж своє досить біленьке "Кулько Роднічє", Гарний, мурований костел із мешканням для священника містився побіч будинку Староства. Польський парох обслуговував також довколишні села.

В Боршеві і в повіті існували різні польські політичні угруповання, в основі всі ворожо наставлені до української суспільності. Група місцевих "халеків" (християнських демократів) не мала багато прихильників. Її очолював ксьондз Маховський, а належав до неї судія Срочинський і вчителька Корбутівна. Більше було шовіністичних "єндєків" (народових демократів) і вони довгий час були в проводі. Очолював "єндєків" діляч Висічки Чарковський-Голієвський, а належали до партії адвокат Бурдович, нотар Рад, судді Луска і Благута, аптекар Немчевський, деякі вчителі та грохи мішан.

Згодом прийшла до голосу партія підсудчиків т. зв. "бебєків" (Безпартійний Більок испудчирани з жондем — гздем: ББВР), до якої перейшли всі кар'єристи, бюрократи. Провідну роллю, почавши з 1930 р., грали тут офісери КОП-у. Розвічий офісер КОП-у Мажен рішав навіть у багатьох справах, приналежних до старости. З цивільних осіб до "бебєків" належав директор тютюнової фабрики та її урядовці, вчителі, начальник пошти в Боршеві, начальник суду Войтош, секретар Повіт. Виділу Сенковський, ксьондз з Озерня, новий директор дібр князя Санґи Вагнер тощо. До цієї партії належало мало місцевих мішан-поляків.

Ця група ставилась ворожо до українців і, де могла, там школила. Для прикладу подам пережикти мною епізод. На провесні, мабуть, 1936 р. дир. Гомотюк і я прибули до Іванкова на збори в справі організації Районової Молочані у Верхняківцях. Та швидко на наших нарадах з'явилась патрузья

КОП-у. Не зважаючи, що всі наші документи були в порядку, капраль забрав їх і казав нам іти з ним до станиці КОП-у в селі Трійці. По перевірці документів на станиці сержант казав відвести нас обох до районної команди КОП-у в Скалі. Там чекали ми кілька годин, поки з'явився офіцер, що, переглянувши наші папери, сказав, що все в порядку і що можемо вертатися додому. Ми відбули дорогу — принаймні 12 км пішки до Іванкова, при чому дорога була місцями із снігом, місцями болотиста. Наступного дня ми обидва пішли до староости в Боршеві на скаргу. Але староста, вилудхавши нас, розвів тільки руками, бо це, мовляв, справа війська.

Українські міщани займалися в основному господарством і жили переважно на окраїнах міста.

На державній службі було дуже мало українців. В суді — судді Войтович і Янович, в податковому уряді — Пашковський, Гевський і Козанський, в староості — Кайда і Галащук, на залізничі Угорчак, в тютюновім магазині Саган, в школі Малинський; касиром гротали був Кобиленський.

Натомість багато наших інтелігентів почало по війні працювати в українських повітових організаціях, як "Повітовий Союз Кооператив" (ПСК), філія "Прогресу", філія "Сільського Господаря", повітовий "Луг", "Союз Українок" тощо, а також у вільних фахах: лікар д-р Я. Шалаута, н'ятьох адвокатів: б. суддя Ст. Воркун, д-р Томковид, д-р Чировський, мгр Романівський і мгр Я. Дроздовський.

Вже було і своє кулцтво: Сорокопуд був керівником взуттєвої крамниці Батя, Петро Гораль, власник ткацьких верстатів "Повісею", Галина Баглай — власниця пекарні, м'ясарі — Момотюк і Шиманський. Була багата на книжні крамниці, дві приватні споживчі крамниці і пральня. Працювали теж українські кравці, шевці, столярі, бондарі і ковалі. Жили теж родини смертіїв.

При головній вулиці недалеко "Народного Дому" за гарною мурованою залізною огорожею, на великій площі стояла мурована церква з дзвіницею, а також поверховий дім, канцелярія і мешкання пароха. Довголітнім парохом до кінця другої світової війни був о. Йосиф Малинський, а дьяком міщанин Шалапський. Парох був патрістичною людиною, шанованою не лише своїми, але й чужими. Але під впливом церковної влади впроваджував до наших обрядових традицій деякі звичаї латинської церкви.

Для обслусти церкви були Сестри Службинські, які також учили в місцевій "Рідній Школі".

Українське населення Боршева і повіту було у своїй основі консервативне. Крайні ліві напрями, поза нечисленими олініями, не мали тут ґрунту. Можна сказати, що загаль був національно і державницько свідомий і проволоти легко було спрямовувати енергію загалу в потрібному напрямі, чи то освітньо-культурному чи кооперативно-економічному. Із політичних партій існувало У. Н. Д. О. і радикали, а згодом дійшов "Фронт Національної Єдності" Палівея. Представником УНДО в повіті був П. Гораль, а в союзі д-р Степан Баран, організатором радикалів інтелігент-купець Іван Волошин.

Найбільше впливу радикали мали в Шупарні, Скоч'ятині, Бабинцях коло Кривча і частинно в Горошіві. По приході советських військ виявилось, що деякі провідники радикалів були прихованими комуністами (Лучик і Ковальчук у Шупарні, Шкварок у Бабинцях). Більшу активність проявляли партійні провідники в передвиборчих кампаніях та у скликуванні політичних нарад. Фронт Національної Єдності мав більше симпатиків особливо серед інтелігентів.

Селяни були релігійні, тим то віддане та щире духовенство мало на них вирішальний вплив. Селянство твердо і солідарно йшло за своїм духовним і світським проводом, зокрема через безпардонне насильство польського колонізаційного елемента, переслідування цивільної та військової влади (КОП), і польонізаційний тиск.

Завдяки цьому заіснувало теж сильне підпілля О. У. Н. На сторожі діяльності підпілля стояла "рада старших", яка не допускала до зайвих виступів, які давали б владі привід до репресій.

Роз'єднаними та шкідливими були в Боршеві людські чвари на особистому підкладі т. зв. "Дулішів" і т. зв. "Смалівцями", що тягнулися роками. По першій війні було в місті декілька активних інтелігентних родин: суддя П. Смал, нач. станиці Аксентій, нач. скарб. уряду Мрич, парох о. Й. Малинський, Пашківський, Копяківський, Рушицький, Кобиленський. Але незабаром умер Аксентій, а Мрич по спенсіонуванні переїхав до Львова. Натомість до Боршева прийшов суддя Ст. Воркун і адвокат д-р А. Луція.

Головою Інституту "Народний Дім" був тоді суддя П. Смал, який при допомозі своєї дружини, професійної артистки, що дала на що шль кілька театральних вистав, сплатив борги "Нар. Дому" з-перед війни. Тим то, на його думку, заслужив собі особливі привілеї щодо керування Інститутом "Народний Дім" і щодо мешкання в ньому.

В тому самому часі почали швидко відновляти свою діяльність або організуватися в місті та повіті численні українські установи.

В короткому часі канцелярія д-ра А. Луцея, що містилася в "Народному Домі", стала центром усієї громадської праці повіту. А тоді також П. Гораль з'являється в Боршеві, делегований з УПТ у Львові, і відкриває килимарсько-ткацькі курси "Рідної Школи" для вишколу фахівців у пій ділянці. Для верстатів і курсів "Народний Дім" відступив безплатно 6 кімнат, а 3 кімнати підняв "Повітовий Союз Кооператив", що почав організуватися. В "Народнім Домі" почало ставати тісно. Інститут "Народний Дім" був статутним товариством, а тому, що його збудовано зусиллям усього повіту, повинен був служити своїми приміщеннями і державна політа і міське кіно, а також приватні дьякатори та підприємства, тоді як повітові та місцеві українські установи та організації тиснулися в ньому по кутах.

У пій ситуації д-р А. Луція переніс свою канцелярію в інше місце і на найближчому засіданні Управи Інст. "Народний Дім" поставив домагання.

щоб те саме зробили й інші приватні льокатори. З цього почалося непорозуміння між д-ром А. Луновом і П. Смалем.

Вирішальним моментом у розколі Борщівщини на два табори була подія, що заєнувала на Шевченківському концерті в 1923 р., підготованим групою судді Смеля. На свято прибуло дуже багато місцевої і позамісцевой публіки, а між нею група українських студентів із польських університетів, що зломали проголошений Студентською Громадою бойкот цих університетів. Перед початком концерту кол. підстаршина У. Г. А., член У. В. О. зажадав, щоб ті студенти покинули залю. Суддя Смеля став у їх обороні, а д-р А. Лунов проти них. Коли ж суддя Смеля загрозив поліцією, селяни палицями вигнали із залу студентів із польських університетів.

По концерті міське шумовиння, організоване викиненими, побито до крові студентів українського поганоного університету.

Тим часом до Боршева прибували нові професіонали і ставали по цьому, або по тому боці фронту. Постійний ріст числа службовців П. С. К. та інших повітових централі скріпила позиції "Лунівців". Після передчасної смерті д-ра А. Лунова 1933 р. у проводі повітових організацій став адвокат Ст. Воркун.

Чоловічий хор чит. "Просвіти" в Борщеві (В центрі диригент — Мих. Дрибнюк)

Установи, в яких домінували "Смелявці", почали тим часом підупадати. Інст. "Народний Дім" не мав фондів на необхідні направи даху, підвалів, стін, бетонування підвір'я тощо. Централь "Рідної Школи", втративши 800 доларів, відреклася ткацько-клизмарської школи, а на її місце прийшла акційна спілка "Повісма". Коли ж це не допомогло і спільники відмовилися скласти додаткові фонди, Петро Гораль проголосив себе власником цього підприємства. Тоді "Лунівці", бачачи, що "Народний Дім" іде до катастрофи, за посередництвом дир. ПСК Ол. Наконечного запропонували "Смелявцям", що всі видатки, зв'язані з ремонтом "Народного Дому" візьме на себе Пов. Союз Кооператив під умовою, що звільняться для його ужитку деякі кімнати

"Повісма" і одного льокатора. На цю умову, не вважаючи на сильний спротив Горалів, "Смелявці" пішли і з того часу наступило відруження в громаді.

УКРАЇНСЬКІ ТОВАРИСТВА ТА УСТАНОВИ В БОРЩІВЩИНІ

Т-во "Просвіта". Найстарішою українською культурно-освітньою установою в повіті були читальні тов. "Просвіти". Працю фії товариства, перервану війною, відновлено в початках 20-их років і повосним головою фії до 1933 р. був д-р А. Лунів. По нм обрано головою фії "Просвіти" адвоката Ст. Воркуна, а від 1935 р. до вибуху другої світової війни головою був лікар д-р Я. Шалаута.

Першим урядовцем фії (в рр. 1926 до 1930) був Семен Харабюра. опісля до 1936 р. д-р Юліан Ласовський, наостанку до вибуху війни мр Бажанський і мр Василь Пакулук. В місті була також читальня "Просвіти". Для Мельниччини була окрема філія в Мельниці, в якій безплатно працював Ракочий, секретар адвоката д-ра Яр. Шуровського.

Т-во "Рідна Школа". провадила на терені повіту три народні школи: в Борщеві в приміщенні "Народного Дому" під опікою пароха о. Й. Малицького, в якій учили Сестри Службницькі, в Глубичку, у власному будинку, збудованому о. Казновським, ведену теж Сестрами Службницькими, в Циганах, з двома світськими учительками, приміщену в читальні "Просвіти". Були теж вже попередньо згадані ткацько-клизмарські курси т-ва "Рідна Школа".

Т-во "Союз Українок" почало діяльність в 1922 р. під головуством Грині Лунів і було дуже активним. В 30-их роках Староство роз'їздило і філію, і кружки "Союзу Українок" в повіті. В 1935 р. при фії "Сільського Господаря" створено повітову секцію господинь, що з успіхом заступала "Союз Українок". Поруч фахової сільсько-господарської праці і допомоги інструктора Пов. Секції Господинь Ол. Старицька, а пізніше ще й Леся Гарасевича-Бажанська, влаштуовували районів куховарські курси, а також курси консервування городини і смаження овочів та ягід і вели також культурно-освітню працю.

Головою Пов. Секції Господинь була Станіслава Воркун, заступницею Тетяна Баглай, секр. Ол. Старицька.

Т-во "Відродження" існувало під головуванням Ів. Волошина, але не проявляло більшої діяльності, бо ні саме місто, ні села, де вже не було хочем, не здолжжвали алькоголю.

Т-во "Сокіла". В 1930-их роках було кілька гнізд цього т-ва в повіті: Іванків, Бабинці к/Кривча, Гермаківка, Нівра і ще, мабуть, у трьох-чотирьох селах.

Т-во "Луг". Крім згаданих вище сіл, де існував "Сокіл", т-во "Луг" існувало у всіх інших містечках та селах повіту. Головою Повітового "Лугу"

був Іван Баглай. Перетяжений працею в Пов. Союзу Кооператив, він не міг її організації присвятити більше часу, тому з 1937 р. головою Повітової Централі "Лугу" став інж. Ст. Кушей. Тоді до праці в "Лузі" заангажовано спеціальних інструкторів. Фінансово Лутова організація стояла добре і завжди мала фонди на удержання потрібних інструкторів. Організованої в "Лугах" молоді повіту було коло шість тисяч осіб. На випах і виступах хлопці уживали луговий однострій і відзнаки на підстаршинські ступні.

Слід підкреслити, що до цієї дуже популярної молодечої організації в повіті належало багато латинників і що головою Лугу в Циганах був латинник. Кожного літа "Луги" по своїх селах відбували свої виступи, на які масово з'являлися люди з довколишніх сіл.

Тов. "Луг" у Борщеві на прохулях, 1937

Філія "Сільського Господаря". Сільсько-господарська продукція була основним джерелом прибутку населення повіту. За винятком ферментаційної тютюнової фабрики в Борщеві інші промислові підприємства не мали впливу на економіку повіту: кілька гуралень, кілька каніальних млинів, пегельня Дроздовських, малий млин на перемелювання гіпсу і ганчарський варстат з печено до випалювання глиняного посуду. Та ще в Мельніш була мала гарбарня, в Скалі промисловий млин і в Озерних невеликий гартак. Тому й піднесення рівня сіль-господарської продукції та її дохідності було основним завданням філії "Сільського Господаря" та її кружків.

Вже в 1908 р. в селі Глубічку о. Антін Казновський заснував кружок "Сільського Господаря". За його почином постають такі кружки і в сусідніх селах. З інших священників о. Глібовицький і о. Курдиків відіано працювали для економічного піднесення селян.

Філію "Сільського Господаря" засновано в Борщеві, мабуть, 1912 р. і її першим головою був о. Курдиків. В 1921 р. відновлено, перервану війною, її діяльність і першим, повним головою філії став о. А. Казновський, а по нім д-р А. Дунів. Від 1933 р. до вибуху другої війни головував адв. Ст. Воркуна.

Повосні початки філії були повільні через брак фондів на удержання фахових інструкторів для різноманітної праці в терені. Шойно із швидким роз-

витком споживчої кооперації і заснуванням Пов. Союзу Кооператив та його широкими пільгами в ділянці закупу і збуту сільсько-господарських продуктів та завдяки фінансовій його допомозі можна було прийняти на працю в філії "Сільського Господаря" відповідних фахівців. Першим її урядовцем був у 1926/27 р. інструктор садівництва Бардега. По нім прийшов інж. Богдан Білинський, а по деякій перерві, заангажовано в 1931 р. інж. Вол. Франтика, а після нього інж. Ст. Кушея, що залишився на праці до 1943 р. Йому до помічч прийнято в 1936 р. агр. Павла Климока, а в 1939 р. агр. Ів. Лучку. Принадібно працював теж садівник Іванцидх.

В 1939 р. завдяки о. пар. Баричкому філія "С. Г." виорендувала в Худиківках від директора польського банку в Тарнові садівниче господарство на приблизно 28 моргах землі, в тому 8 моргів морелевого (абрикосного) саду, 4 морги виноградів, 2 морги молодизня — решту поля під культуваний городини, а також асигну теплицю та багато інспективних вікон.

В 1936 філія "С. Г." брала участь у повітовій виставці городини та овочів, улаштований господарським відділом у великій залі тютюнового магазину і здобула золоту медалью Повітового Відділу. З того часу Повітовий Відділ постійно запрошував на засідання свого господарського відділу голову філії адв. Воркуна та інж. Ст. Кушея.

На одному з таких засідань вони були свідками гострої сутички між графом Голуховським зі Скали і Каминським із Борщівців. Перший закупив другому брак польського патріотизму нібито за підтримку українського становища. На це Каминський відповів, що в той час, коли рішалася доля Польщі, він брав активну участь у боях за її кордони, а такі патріоти, як граф Голуховський, сиділи тоді безпечно за границею, а, вернувшись сюди, не вміють жити у згоді з місцевим населенням.

В основному філію "Сільського Господаря" фінансував П. С. К., що мав у Дирекції і Надзирній Раді людей з великим зрозумінням для підтримки праці селянських рук. Зокрема референт відділу сіль-господарських продуктів Евст. Гомотюк і фінанс та торговельний дир. Ол. Наконечний разом із головою Надз. Ради адв. Ст. Воркуною, що був одночасно головою філії "Сіль. Господаря", давали зразок співпраці двох споріднених із собою організацій.

П. С. К. у своєму бюджеті призначував щорічно значні суми, що доходили до десяти тисяч золотих. Від 1936 р., пам'ятного для філії відзначенням золотою медаллю, Повітовий Відділ давав їй додатно у висоті 3,000 зол. річно. Решту потрібних фондів діставала філія з вкладок кружків "Сільського Господаря", а також із легких торговельних трансакцій, як перепродаж овочів і виноградних шен та хемікалій для поборювання шкідників. Крім усіх кружків з повіту до філії належало теж сіль-господ. життєве товариство із села Ланинів, а навіть фізичні члени.

Для облегшення комунікації в терені філія придбала для своїх працівників один мотоцикл і кілька "роверів" (вельосипедів).

Слід додати, що борщівська філія "С. Г." обслуговувала теж і частину

Заліщищини, де працювали інж. Вас. Жовнірчук, садівник Дорожинський та інструкторка Городиська.

Від 1936 р. річні Заг. Збори філії мали характер сіль-господарського союму. На них бували присутніми староста, представник Виділу Повітового і потюнового магазину, а також згаданого вище жидівського сіль. госп. товариства.

Великим осягом філії був її представник-обсерватор у тютюновому магазині при здачі тютюну-сирцю селянами-підплатарам, яким дуже часто при цьому діялася кривда. Ним був голова кружка в Іванкові Шлапак, що заступав і полагоджував спірні справи селян з дирекцією магазину.

З 1936 р. філія С.Г. щоразу влаштовувала т.зв. "Селянські Вечеринки". В них могли брати участь тільки запрошені гості і тільки в народнім одязі. Вияток становили гості із сусідніх повітів, а також аранжери вечериць і голова та секретар філії. Забава починалася о 9 год. веч., а кінчилася о 7 рано. В ній брало участь пересічно 1000-1100 осіб. Могло б бути і більше гостей, але в приміщеннях "Народного Дому" не було місця понад що скількисть.

На цих вечерицях бавилися разом селяни та інтелігенти, що абсолютно нічим не відрізнялися і становили один, суцільний український гурт.

В буфеті, приготуванім і обслуговуванім місцевим жіноцтвом, було все бажане до їди і до пиття, крім горілки. З напояв було вино, пиво і содова вода.

В програму цих вечериць входили окремими точками показ та конкурсу народного одягу і показ старих народних танців перед сценією для його комісії-журі. Призначувало звичайно 10 нагород за найкращий одяг і 3 нагороди за найкращіше вивезений давній народний танець. Ці нагороди, не раз досить дорогі — як історичні образи в мистецьких рамах, цінні книжки, артист. вироби з дерева, кераміка, вишивки, фудували: П.С.К., члени його Набд. Ради і Дирекції, а також наші професіонали.

Матеріальний успіх цих вечериць був завжди дуже добрий і звичайно частина з нього йшла на допомогу кружкам "Рідної Школи" в Боршеві та в Циганах. Проте аранжерам цих Селянських Вечериць залежало передусім на зацікавленню громадськості повіту, зокрема молоді, красою народного одягу і танцю, на збудженні та плеканні любови до нашої незрівняної традиції та повороту до неї.

Банки. В Боршеві було два українські банки: один т.зв. "Повітовий Кооперативний Банк", заснований ще до першої війни, другий "Український Кооп. Банк", заснований групою "Смалівців".

Ні один, ні другий не проявляли значної діяльності аж до часу, коли П. С. К. зацікавився першим і поміг йому своїми людьми, їх уділами та членством усіх кооперативів — стати сильною фінансовою установою. Другий Банк почав швидко занепадати. Розмови про злиття обох банків, початі в 1938 р., продовжувалися до другої війни.

Повітовий Союз Кооперативів в Боршеві засновано в 1924 р. Постійні зміни в керівних органах П.С.К. гатували його розвиток, поки він остаточно при кінці 20-их років став могутньою товарною централею і гуртвинником та експортером сіль-господарських продуктів для кооперативів повіту. Для обслуги південної частини повіту Союз побудував був товаровий магазин і склав сіль-господарських продуктів з окремим залізничним тором в Івано Пустім.

При шораз кращій співпраці членів Дирекції і лояльності та торговельній вірності кооператив-членів П.С.К. скоро вибився на безконкурентний повітовий гуртвинник товарів і сіль-господарських продуктів у повіті. Мільйонна ячна фірма Бішля мусіла ліквідуватися і свої магазини продати Союзові.

В 1929 р. у склад дирекції Союзу входили: Ів. Баглай, Ром. Дуткевич, Ол. Наконечний. Та прийшла відома, загальна криза. Ціни на сіль-господарські продукти почали нагло спадати, запотребування на товари теж. Кооперативи не мали ні готівки ні с.г. продуктів на закуп товарів у Союзі. Центросоюз, як закупочна і збутова надбудова Союзів, переставала нею бути. Товарний магазин Союзу опорожнився і в його інструкторській та організаційній праці настає застій.

Деякі члени Дирекції схилилися до думки проголосити банкрутство Союзу, але двох, дир. Ол. Наконечний і заст. дир. Вас. Тарнавський, постановили рятувати його за всяку ціну. Для цього виготовили план, в якому передбачували знижку платень службовцям на 25% продаж товару тільки за готівку, або за с.г. продукти, закуп товару тільки першої потреби і дозвіл фінансовому директору затягнути позицію до висоти 60 тисяч золотих. Коли цей їх план Набд. Рада одоголосно прийняла, дир. Ол. Наконечний вклав до Союзу 35 тисяч зол., а 20 тисяч позичила Галина Баглава, власниця пекарні. Зголом Союз винайняв що пекарню Баглаїв і він під своїм управлінням, бо її власники перенесли до Отинів. Тоді Союз поширя діяльність і на закуп овочів, зокрема морель та помідорів. Від 1933 р. до 1937 р. в Дирекції Повіт. Союзу працювали: дир. Р. Дуткевич, дир. Евст. Гомотюк і Ол. Наконечний, а заступниками Ол. Зудяк і Б. Ухач.

З 1935 р. боршівський П.С.К. перебрав під свою оліку кооперативів Заліщищини і на першого керівника складівні в Товстів перейшов керівник складів, в Івано Пустім дир. Е. Гомотюк, а його місце зайняв Богдан Ухач. Олічаче дир. Гомотюк був необхідним у Боршеві, отже скоро туди вернувся. Тим часом в Дирекції П.С.К. почалися інтриги, так що Набд. Рада звільнила з праці дир. Р. Дуткевича, а на його місце прийняла д-ра Гордія Няньчура. Хоч і прийнято його на доручення Р.С.У.К., як компетентного і надійного діяча, то скоро виявилось, що він під впливом жинки-німки і дітей відлучився від української громади і що всю працю в Союзі і поза ним виконували тільки дир. Е. Гомотюк і дир. О. Наконечний.

Перед другою світовою війною П.С.К. стояв фінансово дуже міцно і мав на уділах та запасному фонді пів мільйона золотих, а його торговельні

обороти, тобто торги за товари і с.т. продукти, сягали кільканадцять мільйонів золотих.

Самого збіжжя експортував Союз в останньому неповному, передвоєнному році коло тисячі вагонів, а разом із кукурудзою, насінням олійних рослин, овочів, помідорів коло 1400 вагонів. Самих яєць річно дадував пересічно 58 вагонів.

Інструкторську, освітлюючу і контрольну кооперативну роботу в повіті виконував окремий для цього апарат Союзу: інструкт, організаційний відділ. Його довгий час очолював Я. Зулук, опісля інж. Р. Карпінський. В цьому відділі в різних часах працювали: Павло Кожушко, Б. Ухач, інж. Вец, О. Смулка, Зен. Шведлак і на залишковому терені Петро Скальський та Б. Заринський.

В товарових, яєчних, овочових, городничих магазинах П.С.К. в різних часах працювали в Боршеві: Вас. Ковалишин, Дорожничий, Костешків, П. Сливка, Ал. Дерешівський, Вишнівський, Фещук, Вас. Забрюцький, Лотоцький, Л. Ганкевич, а в Івано Пустім Б. Ухач, Мішко, Павло Романок, Ів. Болехівський, Б. Фальорчук, Ст. Паскарік та інші.

Керівником Союзової канцелярії був мгр Пугько, а книговодом Ол. Рушицький. Канцелярськими працівниками були: мгр Пиглар, А. Дідур, Ю. Бачинський, Володимир Малицька, Королюва, Васильвіна.

З-поміж директорів П.С.К. слід відмітити тих, які дійсно залишили глибокий і тривалий слід своєї праці, на місці і в повіті. Такими були: дир. Іван Баглай — на 100% відданий кооперативній ідеї діяч, провідник організаційного відділу, дир. Яків Малаховський — організатор торговельного відділу, дир. Ром. Дуткевич із незвичним купецьким хистом, що започаткував збут збіжжя і торгівлю мануфактурою, дир. Ол. Наконечний — фінансовий і торговельний референт, що в білі ритував Союз вкладом власних грошей, дир. Евстахій Гомотюк, збутовий референт, що шуканням важливи нових можливостей, солідним плануванням і своєю послідовністю розбудував цю ділянку до імпозантних розмірів. Заст. директора Богдан Ухач на становищі керівника складщини в Івано Пустім вкладав дуже багато праці, завзяття, щільності у її ріст.

Слід знадати долю, яка стрінула ідейних кооперативних та суспільних діячів Боршівщини від крикливих "визволителів" Західної України. Вже в 1939 р. Н.К.В.Д. арештувало дав. П. Смула і дав. Ст. Воркуна і за ними пропав слід. Дир. Ів. Баглай арештовано в 1940 р. і теж ніхто про нього нічого більше не чув. Влітку 1941 р. арештовано в Боршівщині дуже діяльного міщанку Зелінську з дому Гресків і її замордовано в горах Н.К.В.Д. у Львові. В тім часі пропали теж Юл. Ласовський і П. Дроздовський. З тих, що волили вибрати шлях у неспівне, ніж нову зустріч із кровожадним ліквідатором українських суспільних діячів, змержли на еміграції: о. шамб. Й. Малицький, Малицька, Ст. Воркунова, мгр М. Шалдутова, інж. Ром. Карпінський, мгр Богдан Гарасимович і дир. Евст. Гомотюк.

Народний Дім. Центром культурного та організаційного життя україн-

ського Боршева був "Народний Дім". Ініціативу до його будови дали провідні діячі кінця XIX стол.: адвокат д-р Михайло Дорудяк, його кошипінст д-р Сронім Калиговський, лікар д-р Дроздовський та відомі духовні діячі: о. Глибовицький, о. Казановський і о. Курдилик, що на його плечах спочивав головний тигар будови. Особливо важливою була для міста і повіту велика театральна зала з гардеробою. В окремих кімнатах "Народного Дому" призначали різні українські установи, а крім того частину чартеру винаймала пошта. "Народний Дім" був збудований зусиллями і жертвенністю всього українського суспільства Боршівщини.

Від Редакції. Автор повищої статті, як також усіх поданих далі коротких нотаток про громади боршівського повіту, інж. агр. Степан Кушей, нар. 1895 р. в Комаровичах, нов. Добромилів, студіював в українській гімназії в Перемишлі, а іспит зрілості склав під час війни 1917 р. перед іспитовою комісією в Відні. Як старшина артил. другої коломийської Бригади УГА перебував кампанію за Збручем, а 1920 р. перейшов із т. зв. Херсонською Дивізією до Чехословаччини, де був інтернований у Ліберці і Йозефові. Покінчивши опісля Високу Господарську Школу в Брні на Моравії, вернувся 1929 р. до Галичини. Тут працював рік повітовим агрономом при філії "Сільського Господаря" в Заліщиках, а з 1933 до 1943 р. при філії "Сільського Господаря" в Боршеві, де мав нагоду побувати в кожній місцевості боршівського повіту. До ЗСА прибув 1949 р. Живе тепер у стейті Вісконсин.

Мгр Василь Паскарік

ОБРАЗКИ З ОСТАННІХ ДІТ ФІЛІЇ Т-ВА "ПРОСВІТИ" В БОРШЕВІ (Спомини просвітництва)

Села і містечка. Боршівський повіт можна назвати серцем галицького Поділля, бо він має всі ознаки характеристичні для Поділля: високоріччя, і прекрасні яри Збруча та Серета, і ще краший та більш мальовничий яр Дністра, від Добровляна аж до Окопи. Окопи св. Трійці (Козачівка) — це затинний куток, де річка Збруч надає в обійми Дністра. Оті села в ярах над річкою, прим., яр Монастирок біля Білчя золотого, там мальовничі своїм положенням, що тільки сідай з паїтроно і берися до роботи. А вздовж Збруча села обабіч ріки. І по цей бік Бережанка, і по той бік Бережанка. І тут Залуччя, і там Залуччя. Ті села та близько Збруча, що було іноді глядіш на них і здається тобі, що то не хати над рікою, але дівчата прибігли води напиться і поставили погуторити на видинку. Прекрасне наше Поділля, а передусім той закуток замкнений від сходу Збручем, від заходу Серетом, а на півдні відмежований кругобережжям Дністром. Коли в Горощіві глянеш згори вниз на Дністер, то виглядає він тоді наче хлопчик-убиточник, що сховався за лозину, щоб подальше знову вистрибнути і заявити усміхненим личком. Або коли із Жилинців через Пилатківці заїдеши у циганський ліс, то й серед літа стає холодно поза плеча. А там вже за лісом усміхнеться до тебе Іванків гушавиною своїх садів та запашком своїх долин. Вибереши на битий шлях у

напрямі на Іване, то назустріч вийдути тобі і веселе Туринське із своїх горбків, і поважна Нівра (на другім боці була Ніверка), і замасна волосськими пахучими горішками Гермаківка, а там як поважний газда, мов із лесу, вийде Іване. Кажав дехто, що там світ кінчився, а то навпаки, там починався. В Іваню кінчилися заднішня, але коли було їхати на Паніву до Окопів, то із-за кожного горба, із-за кожного закруту дороги відкривався перед очима прекрасний подільський краєвид. Коли віз тебе бабинський або горошопеньський господар на високім "сидзенью" з горохвиння і до хвилини розмови розкадавав перел тобою такий звичайно чорною тасьмою обшитий капіуш з гютоном пахучим (сам пан – ріж!), то тоді тобі не хотілося і Америки. Коли в селі Худівцях ти глянув із боку швентара на село, то ті хатки із салками так виглядали, мов ліни, що в піжмурки бавляться. А таких хатних сіл як Глубічок чи Шупарка не знайти там багато. Коли з-під церкви в Скалі глядіти було вниз на туреський замок і даліше в талісню коні поїв, і почувш прозянне "вію-вію" скаленських водовозників, нап'явшись води з Королівки, то Скали не забудеш повік. Із Скали вийшло багато людей у світ, із скаленської "гори" поївсі у світ рідну пісню Мирослав Скала-Старицький, і в Скалі жив старий просвітянин Грольський, що своїм обличчям та козаським вусом так дуже нагадував Шевченка. А в пейзажах артиста-малюра Анастасійського й досі є задуманість, ярія над Збручем, а в його орнаментах та вишчахках промовляє до нас уся Боршівщина. Така була моя кохана сусідка Скала.

Далекі світи. Коли мене ще малим хлопцем вели тато до Чорткова "до шкіль", а їхали ми тоді попри село Бурляківці, через Гутини, Лосюк, то мені видавалося, що я шонаймніше Євн Гелін, або Марко Полью, який відкриває світи. Тоді мені той світ виглядав такий великий, а шлях "ісарський" такий широкий, що я із дива не міг вірити. Не знав я тоді, що перелі мною ще більші світи та океани. Не знав я ще й того, що це кожне село і містечко свого опівту переїду вздовж і впоперек із запалом несефіта і цікавістю відкриває, щоб оповідати людям, чого хоче від них "Просвіта".

Вчена пані. Поки я навчився розказувати щось людям про "Просвіту", мене вчила одна гарна пані. Коли я хотів не раз заглянути їй у вічі, вона завжди дивилася тільки в книжку і ніби шептала до мене: "Васильку, вниси, бо в житті треба багато знати." І пізніше я думаю про ту вчену жінку на обкладинках видань "Просвіти", що завжди читала і мала перед собою розгорнену книжку, а бачи не було ще й багато неперечитаних книжок. І аж згодом я пізнав, що та пані – це персоніфікація "Просвіти", що мала завдання вести наріз до кращого.

Нові приятелі. Літа минали. Я підростаю. Вже не та пані, а такі наша читальня "Просвіти" в Іванівці подолала мене. Бібліотекар читальні став моїм найкращим другом. Я вже малавша афіші на театральні вистави та фестивали, вже виступав на сцені в туртах, переводив голосне читання і навіть вже парубкам міг наказати, щоб у часі читання не курили. Під час одних ферій

мені доручили, щоб я на святі "Просвіти" виголосив промову. Я так тим переїнявся, що перед самим виступом на сцену розплакався. Щоб мені дати нагоду прийти до себе, голова читальні вислав на сцену якогось декламатора, а я виступав пізніше. Підкріплений на дусі головою читальні, я говорив бадьоро. Під час останніх слів я глянув на образ "Просвіти". Ілюстрація до мене усміхнулася і ніби шепнула: "Добре. Ти будеш мій." І ту усмішку бачу, і ті слова чую й сьогодні. Відтоді я полюбив "Просвіту" ще більше.

Колоди під ногами. Чим ближче було до другої війни, тим більше перешкод стігала праця "Просвіти". В одній місцевості, коли читальня була заповнена людьми, подішай виліз на сцену з рушвинною і крикнув: "В ім'я права Жечи Посполітій розкажусь розейсьм сен." ("В ім'я права Річпосполітій накажусь розейсьм сен.") Шо, куди, як? Шо сталося? – почувшись голоси.

"Нема бачку з водем, небезпечество пожара." ("Нема бачку з водею, небезпека пожежі!"). Гомонять люди. Не розходяться. Встряє голова читальні: "Ви чули, що казав пан постеруковий. Треба розійтись! Розходяться люди. Через два тижні знову вистава. Людей не більше. Помініська нова бочка вилз під читальною і намотані на кінцях дрючків шматки, еперті під стіною. "Постеруковий" оглянув і посміхнувся. А як зачалася вистава, він і ще двох воєвк з Корпусу Охорони Граничаря продерлися до сцени, а тоді знову прозунуло: "В ім'я Жечи Посполітій... бо було "небезпечество завалєся сен будинку..." (небезпека, що будинок завалиться!)

Вже тоді був пояє граничний (зона), "стрєфа" (нашмуга) гранична і "стрєфа" надгранична. А дозвіл на всяку імпрєзу мусів бути зголошений у волеєній управі, в поліції і на військовій станції. В т.зв. "стрєфу" граничну було тяжко дістатися, а як вже хто туди дістається, то бережись!

Село Залуччя над Збручем. Загальні збори читальні. Перед самим початком зборів входить на залю "постеруковий", "Пшеводіючии, чи на такі вишиси сон члєнокво?" (Голово, чи всі, що на залі, є члєнами читальні?) Сал... – відповідає голова. "Сиравдім" (Перевіримо) – бурмоче ніби до себе подішянт. І нагдо лєсь із кутка вириваєся хлопчєско-підрєсток, бїжить у двері і вітєас, "А по то?" ("А це шо?") глумливо пїтєас постеруковий. То був нечлєн, пілісланий таки самим полішєм. Подішай трїюмфус: "В ім'я Жечи... Збєранє неєлєгалєне..." ("В ім'я Річпосполітій – збори нелегалні"). І збори не відбулися.

"Бережанська інсуляція". Одній зими в тріскучі морози Управа читальні "Просвіти" в Бережані забажала улаштувати просвітянську акцєту. Запросили мене, Бережанських людей я знав. Були гостинні, привітні, а декотрі називали мене "делєкатом"(делегатом). Майже ніде по читальнях не було ogrїяання, бо управи читальні брали в рахунок, що "люди надїхаютъ". Назначали були не люди молодші, добре зодягнені, поголовно в чоботях, а в тих чоботях не до рїкєсти надбавєа жмут доброї своєї інсуляції (ізоляції) із соломи, що звалєся "віхті" і добрі оунчі. Зійшлися люди, голова відкрив збори і, покїнаючи мене до слова, сказав: "Вони вам щєсь мають сказати." Не

вспів я зачати, а тут грим шастя в хату! Входить "постерунковий" Францішок Ш. Зараз витягає нотес і нотує щось, поглядаючи на окремих людей, а дальше ходить попіт стіну і далі щось пише. Увага слухачів розсіяна. Люди поглядають то на нього, то на мене. Мене злість бере на таку "кросову" поведінку поліція, і я замість говорити сорок хвилин, як я собі плянував, говорю три години. Ще спочатку яку годину поліцай робив записки, а потім сховав нотес, ховив здогв стіни і добре підтупував "краковяка". А мої просвітяни стояли муром, підморгували до мене і підміхалися злегка. Інсуляція в чоботах своє завдання виконувала чесно! Анкета скінчилася. "Просвіта" зі стіни послала мені ширю і тенду усмішку. Я пізно вернувся додому. Вночі прийшла гарька. Я відлежав два тижні, а пан Францішок місяць — і подався на емеритуру. Одного разу стрінув мене і просив, щоб я посвідчив, що він "у випеліно служби надаренний своє здоров'я". ("У виконуваний служби надшверсє своє здоров'я") Шоправда, ніхто мене не кликав свідчити в тій справі, але пан Францішок таки пішов на пенсію.

Заборонені книги. Від самого початку існування Польщі деякі українські книжки були на індексі. Подички по бібліотеках світили дуською. Люди хотіли читати, а не було що, бо квішіві книжки були сконфісковані. Коли нагінка на читальні зростала і поліція знаходила сконфісковані книжки, ми зладили списки заборонених книжок, що не повинні бути в бібліотеках. У кількох читальнях поліція знайшла такі книжки. Тоді голови платили карі, а читальня діставала наказ припинення статутної діяльності на декілька час. З театральними п'єсами був ще більший клопіт. Старостів в Боршеві, як інші староства, на одні театральні п'єси давали дозволу, а на інші ні. На тім полі була чиста "нерозбериха". Староства і поліція робили такі посунення, які їм подобались. Їх слово було вирішальне і невідкличне. В театральному репертуарі треба було й надалі зганяти губи на турках, повторювати побутові п'єси тощо. На всяку статутну діяльність "Просвіти" приходили обмеження. На однім прохання про дозвіл на концерт чи виставу тодішній заступник старости в Боршеві Вундерліх написав власною рукою таке: "Зе вгледнудф службових не згадма сен". ("Із службових мотивів не погоджуюсь").

Їдемо на село. Проте не було краших хвилин над ті, коли в неїлі і свята заїжджало під "Народний Дім" у Боршеві кільканадцять возів по "делетатів" чи прелегентів. Кожний, хто їхав у поїзду на село, вже докладно кілька днів наперел знав своє призначення і рід обов'язку, що його чекав. Тут мали бути загальні збори, там анкета, ювілей чи концерт тощо.

В таких поїздках брали участь майже всі працішники "Повітового Союзу Кооператив", "Просвіти", "Рідної Школи". А крім того завжди можна було підшукати охочого до поїздки. В повітовому осередку відбувались тоді різні курси: кооперативні, просвітні, сільсько-господарські та інші. На деякі курси Львів прислав своїх інструкторів, а пенгу курсів ми "обганяли" своїми силами. Був занал і охота до праці. Роки 1937-39 були роками оживленої праці.

Як ми переживали події на Закарпатській Україні. Події на Закарпатській Україні будили великі надії в наших серцях. Село було спірале новини зі широкого світу. Навіть бідин читальні старались набути добрий радісвий апарат. Коли заговорила Братислава з її ключем "Правда переможе", то слухачам моментально виростали крила. Люди сильно вірили, що українська правда ось-ось вже наблизиться. Зростала ненависть до поляків. Винна була в тім їхня "монарствова" (великодержавницька) манія і шовінізм. На терені нашого повіту на поміч Закарпаттю йшла збірка акція. У банку "Дністра" у Львові було відкрито конто для Закарпаття.

Тямлю, як одного разу вислали мене, щоб я перенів таку збірку серед священників, що збиралися були на деканальний соборчик в Озернях.

Поки священники обговорювали свої справи, я ждав на коридорі. Ждав і думав, що маю говорити. Уп'янувши реферат якийсь не тримався голови, аж тут відчинилися двері і котрийсь із священників звернувся до мене: "Вас просить". Я увійшов. "Слава Ісусу Христу" — вимовив я гірмо. "На віки Богу" відповіли священники. О. декан представив мене присутнім. Як глянув я на збір священників, аж моя вівага зникла. Перелі мною сідали переважно старі, сиві, поважні. Це були ті, що лігали сіяли зерно сіваца на церковнім і на громадським полі. Що я їм маю сказати, я, що не маю досвід промовляти, а тільки люблю "Просвіту". В мене перед очима ще й годі була та гарна пані, що нишком все шептала мені: "Васильку, вчесь." І я вчесь, читав багато, слухав добрих промовців, але того всього було мало. Проте я зачав. "Коли я дивлюсь на вас от тут присутніх, то мені пригадується "Руська Грійця" і її "Руська Дністрова". Сто років тому було тільки трьох з о. Маркієм у провозі, що вірили в будуче народу, в його відродження. Це відродження — це та цвітка дрібная, що просила ниску-нису, щоб дозволила їй записати, вкрасити весь дуг і кригнорити увесь світ до себе. А ця священство стоїть у перших рядах з народом. Нині за верхів'ямі Карпат по дових століттях неволі будиться зі сну, протягає руки до нас наш брат, а веде його людина в скромній рясі, о. Августин Волошин..."

Не знаю, як я далі говорив і як я з літератури зійшов до такої прозаїчної речі, як збірка, але коли я скінчив, то навіть у декотрих старих священників я бачив на нових слюзи. Посипалися такі шедрі пожертви, що я не встигав записати. До звіту я ставився із значною сумою грошей. І в повіті збірка мала великий успіх.

Події на Закарпатській Україні переживало наше село і місто дуже глибоко.

Польські настрої. Чим ближче було до війни, тим більше псувався гумор поляків. Одного разу ще 1937 р. на салінічнім двірці при віконечку, де пролазали квіткі їди, я попросив по-українському і собі квітка. Уродивсь відпові: "Не розумем по хінську. Нема такої стації." ("Не розумію по-китайськом. Нема такої стації.") І розкричався, вимухуючи руками. З'явився поліцай. Зажадав від мене особистих документів. Поїзд рушав. Я вискочив до поїзду, а в поїзді заплатив кару "златоро".

Польські адміністративні чинники в своїх компетенціях ставали необмежені. Особливо поліція ставала все більше й більше дошкульною. Закон про граничну зону зачав діяти. За т. зв. антипанацькову (проти-державну) діяльність після візбуття кари виселено з повіту кільканадцять осіб. Ані п'яді землі не сміло піти в непольські руки. До міст і містечок приїжджають на оселення польські купці, щоб на "кресах" збільшувати "стан поселення". Все тяжче й тяжче було робити не тільки просвітянську, але взагалі всяку роботу.

Зловіщі хмари. Від весни 1939 вже такі добре пахло порохом. Робота не бралася рук. Люди чекали війни, що зближалася скорими кроками. Для багатьох просвітян відкрилися брами тюрем. У Чорткові в тюрмі було повно, і в Тернополі повно, а львівські тюрми розвантажували, висилаючи великі транспорти до Берези Картузкої. Німецькі бомби. Війна. Нас "визволили", а Польщу поділили. "Просвіта" перестала існувати. Але зерно, засіяне в душі народу, не пропало.

СУДОВИЙ ПОВІТ БОРЩІВ

Північно-східний район (Надзбручанський)

Дубівка
Лосич
Цигани
Гуштин
Бурдяківці
Збрись
Скала
Іванків
Гуштинюк
Бережанка
Трійця
Мушкатівка
Слобідка мушкатівська
Волківці (коло Боршева)
Сапогів
Турильче
Слобідка турильська
Підфиліп'я
Вербівка
Залуче

Західний район (Нічлава-Серет)

Села в районі
верхньої Нічлави:

Звіголь
Тарнавка
Пилатківці
Жилинці
Озеряни і Констанція
Козаччина
Ланівці
Верхняківці
Глубічок

Села над Серетом:

Капустинці
Шерешівці
Олексинці
Мушкарів
Більче золоте і Монастирок
Юріямпіль

Села в районі
нижньої Нічлави:

Висічка
Пишатинці
Стрілківці
Королівка
Сков'ятин
Шинківці
Худивці
Шупарка

СУДОВИЙ ПОВІТ БОРШІВ

Північно-східний район (Надзбручанський)

ДУБІВКА

Статистичні відомості про село Дубівку (польська назва Dębówka; Загальна поверхня 182 га, (в тому числі 72 діверської посілости) з того орного поля 151. Число домог: 1921 р. - 49, 1931 - 57. Число населення: 1900 р. - 226, 1910 - 260, 1921 - 205, 1931 - 228. За австр. статист. 1900 р. в громаді 111 гр. кат., 103 р. кат., 6 мейс; на філіярку 1 гр. кат., 5 р. кат. Мова: в громаді 197 укр., 23 польс.; на філія. 2 укр., 4 польс.

В селі була однокласна школа, за Польщі - утравієстична, двомазика.

Найбільш на північ висушене в повіті маленьке село Дубівка лежало на межі гусятинського (пізніше копичинського) повіту і під церковним оглядом належало до парохії в Босирах, копичинського повіту (3 км), тоді як до найближчих сіл боршівського повіту (Люсяча і Бурляківців) було по 4 км. Після побудування нової церкви в Циганах 1904 р. українці Дубівки відкупили стару 200-літню дерев'яну церкву з Циган і поставили церквушу у своїм селі.

ЛЮСЯЧ

Статистичні відомості про село Люсяч (Łosiecz); Загальна поверхня 2420 га, (в тому числі 1177 діверської посілости), з того орного поля 1709, лісу 309. Число домог: 1921 р. - 392, 1931 - 462. Число населення: 1900 р. - 2060, 1910 - 2135, 1921 - 1889, 1931 - 2011. За австр. стат. 1900 р. в громаді 956 гр. кат., 825 р. кат., 118 мейс; в дворі 51 гр. кат., 50 р.ж., 65 мейс. Мова: в громаді 1584 укр., 308 польс.; в дворі 54 укр., 106 польс. Пошта за Австрію на містці, за Польщі - Скала, станція жандармерії - Скала, залізн. ст. - Скала (12 км), або Шманьчівка (16 км).

Школа за Австрію двомазика, спершу з українською мовою навчання, від 1910 р. з польською; за Польщі - чотирокласна польська.

Йосиф Ваврик

СПОГАДИ З МОЇХ ХЛОП'ЯЧИХ ЛІТ ПРО РІДНЕ СЕЛО ЛЮСЯЧ
(Автор у 14-ому році життя, 1903 р., виїмігував із батьками до Канади)

Село Люсяч (у місцевій говірці "Лосеч"), положене на подільській високо-рівні, в основному простягається довгою стьошкою, приблизно на 3½ км з північного заходу на південний схід уздовж битого шляху Чортків-Скала. Обабіч "шсарської" дороги стояли хати у вишневих та черешневих садах.

(росли там теж яблуні, груші та сливи); за хатами простягалися городи, одні довші, але вужчі, інші коротші, зате ширші. В селі росли теж липи, ясені та верби.

Долиною вздовж північно-східних городів пливе потік, зазначений на старих географічних картах як "Рудка", що його в селі називали "фосою". Раніше були там мочари, що їх діляч граф Голухівський казав осушити і для цього викопати рів-"фосу". Зробили це справджені ним з корини Польщі "бараби", як їх називали в селі. Селяни винаймали в гр. Голухівського ці долини над потоком на пасовиська. Цей потік вливався з кількох нор на північних полях Лосєч; на східному кінці села він вливається до ставу. Випливаючи із ставу, пливе далі в південному напрямі; там перетинає його битий шлях до Скали. В тому місці, на південь від шляху, стояв млин. Опісля потік плив через село Цигани, приймаючи по дорозі менші потічки. Вже далі, за селом Циганами, називали його "Циганським потоком". Далеко, аж за Кривцем, вливався він до Нічлави, а з нею до Дністра. В потіці "фосі" досяжкі газдині мочиди коноплі, прали шмаття на кляках і білили над потоком свої полотна, вироблені ткачами з півсвом на верстатах. А діти-пастухи літньою порою купалися щодня в потоці.

Яких півтора км на захід від села, на південь від битого шляху, ріс "Старий ліс", що тягнувся до села Звігля. А далеко від села на захід був невеликий грабовий ліс, званий "Зрубом". Цивил там на весні чудові фіялки; таких у Канаді нема. Цей "Зруб" був клопотом для селян, бо з нього виходили на поля дікі кабани. Отже люди збиралися ночами гуртом, каталати дручками і верещали, щоб криком відстрашити кабанів від своїх кукуруд.

Назви лосєвських гіл: "На моргах", "На довіх гонок", "Від кіпів", "За мостом", "На гірчицях", "На криках", "Коло керничок", "Коло Галамея", "На глибокій долині", "На дубках", "За кадовом", "На ставках", "За дубиною".

В Лосєчі жили селяни з прізвищами: Боднарчуки, Ваврики, Ковальчуки, Крискові, Куки, Мазуркевичі, Пуніари та інші.

Західну частину села називали "Мазурівкою", східну "Липихівкою".

В середині села, де бити дорогу перетинала бічна дорога до села Дубівки, стояв шкільний будинок з негли, покритий дахівками. Вигляд будинку був зовсім задовільний, але внутрішня обстановка (напр., вигляд таблиці) — примітивна, коли порівняти з канадською.

Також у центральній частині села, при бічній дорозі до Пилатківша, стояла стародавня церква, може й з-перед 400 літ, побудована з грубих дубів, що — за переказом — росли на території села. Пам'ятю, що дата будови була викарбована на зрубі знайдено. Було в ній доволі місця, але трохи темнувало. Вона згоріла коло 1899 р. Колись на церковному майдані був шинтар, бо при розкопах знаходилися кості. Будову нової церкви, мурованої, закінчено 1902 р.

На лосєвських полях були два хрести-"фігури", побудовані на пам'ятку скасування панщини 1848 р. Один із тих христів ще й тепер стоїть, хоч дуже

пошкоджений. Пригадую собі добре, як десь у місяці червні, або пізно в травні, коли жита були вже великі, церковний похід вирушав з протесної хрестом у поля, щоб благословити нива і людську праю, вкладену в них. Священик їхав поволі на возі пільною дорогою і співав, а дяк і нарді вторували йому. Дівчата та хлопці біли пошекуди боками і зав'язували "гузлі" (вузли) на житах. Коли дійшли до панцинного хреста, похід зупинився близько нього, а священик відправив перед хрестом, ніби перед престолом, Бого-службу і казав проповідь. Ах, як чарівно було! Хрест під величними лишами, яких листя легесенько шелестіло. І жайворонки десь високо спинав понад безмежними полями, вкритими буйним збіжжям. День ясний і теплий, як у раю. Все це наводило на серце чар поезії, якої не можна забути. Похід обходив село польовими дорогами на всі чотири сторони.

Тепер, писав мені знайомий, суворо заборонено церковному походові виходити поза межі церковного майдану.

У східній частині села стоїть мурований костел, поставлений гр. Голухівським у 90-их роках XIX стол. До часу мого візду з села (1903 р.) польського священика в Лосєчі не було. Але потім писали нам до Канади, що латинники дістали свого священика, який замешав у Лосєчі.

Власниками земельної власності і великої гуральні в Лосєчі були гр. Голухівські. В давніх часах, мабуть, ще за панщини, один із Голухівських спровадив із корини Польщі колоністів, т.зв. мазурів, і від них західна частина села дістала назву "Мазурівка"; з того часу число римо-католиків у Лосєчі майже дорівнювало числу греко-католиків. Тим способом граф хотів, мабуть, сполучити село. Та сталося коло. Колоністи, як радніше їх діти, так засмілювалися, що не було ніякої різниці між ними і автохтонами. На ший Лосєч, за моєї пам'яті, не було селянської родини, яка б розмовляла польською мовою. (Навіть конскрипційний комісар 1900 р. признав, що принаймні подавляюча більшість римо-католиків у Лосєчі розмовляла українською мовою, чого конскрипція в інших селах не допускала, приписуючи латинникам поголовно польську мову. — Прим. Редакції).

Щоб рятувати ситуацію, ще за Австрії побудовано костел, створено польську парохію, змінену мову навчання в школі на польську. Особливо вчитель Якуб Скавінський помагав ксьондзові будувати Польщу в Лосєчі. Як було по війні, можна тільки здогадуватися. Холія я до школи з Міхалом Мрочком, якого лід був "мазуром" і ми обидва бавилися дітьми, бо він був нашим сусідом. В його родині ніхто не говорив по-польськи. Будучи в Канаді, я з ним листувався. Отже по приході Польщі він написав мені листа вже польською мовою: "A teraz, mój przyjacielu, będziemy pisać po polsku, bo już mamy matkę Polskę" ("А тепер, мій друже, будемо писати по-польськи, бо вже маємо матір Польщу"). Після моєї чермної відповіді він вже більше до мене не писав.

Читально "Просвіти" засновано приблизно 1898 р. Було тоді ще небагато книжок. А часопіси? не було. Активності в той час було дуже мало. Був один селянин, що передплачував книжки з "Просвіти" у Львові. Отримував шомівня одну книжку. 1926 р. земляки з Лосєча просили мене листовно скласти пожертву на будову читальні, яку запланували побудувати з

щогод. Я збирав грошеві пожертви поміж досяжними односельчанами в Канаді і посила їм що збірку. Шойно 1959 р. я отримав листа від моєї колишньої шкільної товариша з Лоссяча із фотознімку читальні, що тепер називається "клубом". Він написав: "Се той дім, що і ви прислали датку. Се мала бути читальня Просвіти. Але поляки не дозволили кінчити." Аж совєтська влада докінчила будову на "клуб".

На початку століття було в Лоссячі аж 6 корчем, а корчмарями були жида. В одній, недалеко нас, пивняк було досить шовня, хіба за винятком часу пильних робіт на полі. Але брали горілку і пили по домах. Таку забаву називали "кабачичкою". Попронивали багато майна та поля, а корчмарі багатіли. Приходили до села бідаками, а швидко і стаїні бідли в них повні худоби, і великих стіжків кінька. Як було пізніше, не знаю. Але під час німецької окупації у другій війні сталася з жидами трагедія. Мій приятель, Ілько Болдирчук з Лоссяча, писав мені: "Виділем також, як німці убивали жида. У Боршевці зігнали на окопський до 200 осіб і взяли бити з автоматів. То як zobачивим, том 3 дні не міг іти та нелюбе зробило ми ся."

Були в селі старі люди, що любили багато оповідали про свої переживання з молодих літ. Я був ще дуже малим, але пам'ятаю нашого старого сусіда, що бився за Австрію під Малдженото і Сольферино 1859 р. А старий "Кліш" бився під Кенігтреном (1866). Але на весілля, як тільки музики заграли на подвір'ю, старий танцював козака, аж колоти йшли.

До Лоссяча часом пробірались люди з-за Збруча і оселялись у селі. За маминої пам'яті прийшов один Збручанин. Він вихрився і оженився з нашою дівчиною. Прийшов теж з-за Збруча чоловік, якого прозвали "Марціном Таракхалом". Був плечистий, незвичайно сильної будови тіла. Шию мав грубу, а як заговорив у хаті, то аж у горшках дзеленекотало. Він ніколи не зрадив, що його привело до нас. Але булово й напавки: деякі люди шукали шастя за Збручем. Так пішов туди Шумський з родиною, проте чути про себе не дав. Бідніші селяни ходили до Басарабії на сезонну роботу, кукурдузу сапати.

В селі жили здебільшого малоземельні. Але траплялись і великі бідаки. Був один, Бандолька, що ходив красти кури і тгати картоплі з чужих ям, щоб якось вижити, бо заробити не було де. Крав підпори з плотів, щоб було чим зварили. Хто дістав роботу, отримував по 25 грейнарів (50 сотиків) денно. А чоловіки, що щопомолотили цілий день, діставали 50 грейнарів (тобто і корону пізнішої валюти). Деякі наймались до двора до панського плуга, або до гуралні. Але і ці роботи бракувало. Дехто крав шукльи кукурдуз на полі, лущив і зсипав у великий хрощівний міх. Інші пускалися на жабраків.

Один чоловік жив самітню в хатині. Він їв картоплі без соли, бо не було зашо її купити, хоч толпа соли була дуже дешево. Він латав чоботи і з того нужденного зарбіку жив. Одного року град був вибив жита на полі. Тоді одна родина іла ячмінний хліб, а визнуку поспулавалося однією парочо чобіт, чергуючись. Хто залишався в хаті, сидів на печі, або завивав босі ноги в шматті і встромлював їх у корбук. Коли дихали, в повітрі булово пар, бо в хаті було холодно, а не було чим затопити в печі.

Були й такі, що жили в малесеньких хатах з одною кімнатою. Одного разу послали мене батьки до газди Антона. Я відчинив двері і зразу став при порозі, бо не було куди далі поступитися. Бо на два кроки від мене сидів на скрині високий чоловік. Праворуч стояла велика піч, ліворуч у стій одне вікно. Всє разом - ніби тісна в'язнична келія. Були такі родини, що мали лише малу хатину, навіть без города, не кажучи вже про поле. Не можу збагнути, як вони жили. Якби десь від 1896 р. не відкрилася була Канада, то там з голоду гинули б люди, як у перенаселених країнах.

Велика навальна еміграція з Галичини почалася десь від 1902 р. Тут, у західній Канаді давали кожному дорослому чоловікові вільний "гомстед" (наші оселенні вимовляли "гомтпат"), тобто фермерську садибу з 160 акрів (112 моргів). Можна було також дістати роботу в фермерів і при залізницях. Годі вихало до Канади багато людей із Лоссяча, між ними і моя родина.

Наші галичани поселялись компактно масою на фермах у Манітобі, Саскачевані і Альберті. Коли імігранти вже трохи загосподарились, уряди цих провінцій почали організувати шкільні округи, щоб дати освіту їх дітям. Посилали до них організаторів, звичайно свідомих українців, що володіли добре англійською мовою і знали шкільні закони. Так виникали шкільні округи з українськими назвами, що їх уряд апробував. Подам деякі назви з тієї частини Саскачевану, де я 25 літ працював учителем, покінчивши доволітні студії в Канаді. Отже крім таких загально відомих українських назв, як: Володимир, Мазепа, Лисенко, Драгоманів, Кошко, Київ, Полтава тощо, є й такі, що в'яжуть поселення тісно з найближчими околицями їх подільського походження: Скала, Заліщики, Озерня, Озерянка, Дністер.

Що торкається народного одягу, то за моєї пам'яті чоловіки носили опанчу, що сягала нижче коліна, біту з грубого сукна. Носили також сирани, що сягали лише до пояса. Були також довгі, теплі кожухи, з довгою, овальною ювною до середини. Замість штанив надівали теплі колошії з грубого, бітого сукна. Жінки носили фартухи. Як у неділю йшли до церкви, то обвивали голову сніжно-білим рантукхом, якого два кішці звисали позаду до колін. Тепер те все шезло, як бачу з присланих мені фотографій.

Від одного досвідчого латиника довідався я, що совєтська влада виселила з Лоссяча поляків до Польщі, а на опорожнених господарствах оселила лемків, евакуйованих Польщею з їх прадідських земель. Проте, з якихось невідомих мені причин, у селі залишилось таки ще 35 польських родин, що мають там свій костел, до якого доїздить деколи польський священник із Боршеви.

Від Редакції. В нотатках *ниж.* Ст. *Кішес* до історії 30-их років стоять такі інформації про село Лоссяч: В селі велика мурована церква, читальня "Просвіти", "Луг", кружок "Сільського Господаря", кооператива. Також мурований костел і латинський парох, великий фільварок гр. Голуховського, велика народна школа, який керівник крайній польський шовініст. Організаційно українське населення мусить покладатися виключно на власні сили. Населення дуже свідоме. З прізвищ пригадує собі діди Сенюків і Колодубських.

ЦИГАНИ

Статистичні відомості про село Цигани (Сугапу) Закарпаття: площа 3331 га, (в тім числі 2069 лісової площі), з того орного поля 1552, лісу 1462. Число домог: 1921 р. — 393, 1931 — 464. Число населення: 1900 р. — 2267, 1910 — 2154, 1921 — 1930, 1931 — 2148. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1023 гр. кат., 960 р. кат., 155 мов; на філярку 39 гр. к., 79 р. к., 11 мов. Мова: в громаді 883 (!) укр., 1254 (!) польск., на філяр. 14 (!) укр., 102 польск. Пошта на Австрії — Лосеч (4 км), на Польщі Скали (7 км), заліз. станція Тересин (3 км).

За Австрії школа була з польською мовою навчання, за Польщі на панері українствениця. Тому українці заснували приватну "Рідну Школу".

Назва села походить, мабуть, від мандрівників циганів, що на довше були задержалися над річкою, для якої ужито пізніше назву села. В 1945 р. Совети переіменували село Цигани на "Рудка" в пам'ять полковника червоної армії Руденка, що загинув під київськ війни на території села. (Однак і річка називалася Рудка, як зазначено в старих географічних картах між селами Лосеч і Цигани. Прим. Редакції) Філярк і станцію Тересин (по імені київської Тересі Савіги) селяни називали Терезия. На терені філярку ки. Савіги за Польщі засновано польську колонію.

Вулиці тягнулися попіл горби понад річку і її долини-потічки. В північній частині села був на річці польський став, спущений після 1930 р. під садження бурків. Вище ставу обабіч річки було громадське насовишко "Верховина", а нижче ставу обовош "Воболони".

Частини села: По східному боці від півночі 1. "Халамеївка" з великим кам'яним хрестом у квітнику перед крайньою хатою Дмитра Волохатюка та "Захоронкою", 2. "Від Скали" (з кашличкою), 3. "Нагоринка" із "Старим швинтарем", на якому похоронено жертви холери, що навістиса село 1865 р. і який пізніше, в другій половині 1917 р., був заловнений вояками могилами вояків австро-російського фронту. По західному боці: 4. "Від Вузырин" (Озеряни) з великим дубовим хрестом на пам'ять скасування панщини і швинтарем за селом. На півн. захід 5. "Від Лосечного" (Лосеч), на схід від неї одностовпна вулиця 6. "Мазуриця". На південь від греблі, в центрі села була вулиця 7. "Коло Цапеллярів" (Громадське урля), що переходила в вулицю 8. "Кругулин" від трикутного роздоріжжя. Тут в 1903-1904 рр. збудовано кам'яну церкву і таку ж дзвіницю, на місці старої дерев'яної церкви, що проіснувала 200 років. Її купило недалеко сілце Дубівка. На захід від церкви простягався город і сад, а лалі резиденції священика, парохіяльні будинки і парохіяльний ґрунт. При дорозі до Борщова став панський двір, а на захід від нього костел. За селом на півд. схід від дороги до Борщова був пологий присілок 9. Сочівка, з "Новим Швинтарем", започаткованим померлими на тиф (коло 200 осіб) восени 1919 р.

Назви піль: На зрубі, Від Гуштина, Чаподоть (від школи), від Лосечного, в Дубині, за Гримнаком, в Стінці (із заходу), на Площі (з півдня). Назви лісів: Від Скали, від Іванкова, На Писку (із сходу), Гулин (із півдня), Дубина, Соснина, від Вузырин та Стінка (із заходу).

В селі мало що не половину населення становили латинники, які за Австрії розмовляли українською мовою. Польської мови уживали: посесор філярку, два лісничі, учитель і польський ксьондз. По-польськи вміли ще говорити "побережники" (сторожі лісів), лісничі ремісники та найбагатший селянин у селі Башак, власник 60 моргів поля, що тримав із панами і завдяки йому був у селі через чотири 6-літні каденції вийтом. За його "хрунство" хлопці робили йому школу, а вимагаючи в липні картоні на його полях.

Найбільш поширеними прізвищами в селі були: Царук, Семчишин, Костюк, Панагапка, Галай, Буар, Волохаток, Паршей, Вільховий, Душенька, Вершімаха, Големей, Варовей, Мельник. З кількох родів із шляхетськими прізвищами — Скавнівські, Шкульські, Шкуковські, Кравацькі, Уруські ("Рускі"). Зімірські були римо-католиками і називали себе поляками, хоч говорили по-польськи не вміли, а Стругинські, Козловські, Дрогомирецькі, Матковські та Хоштинські були греко-католиками, українцями.

У 1903 р. число "поляків" у селі збільшилося: коло 20 багатіших родин, що мали по 15-20 моргів поля, "перейшло з руського на польське", щоб не платити 20 "ринських" (40 корон) від морга т. зв. "репартиції" на будову нової церкви, призначуваної законом на членів віровизнаневої громади і "колятора"-патрона церкви.

У мішаних подружжях христили хлопців за віровизнанням батька, а дівчат за матір'ю. Шлюби відбувалися в обряді молоді. В мішаних родинах святковано поплійно Різдвяні та Великодні свята.

В селі був малий мурований костел "каплиця", а після першої війни латинський священик осів на постійне перебування і для нього побудовано резиденцію.

В селі був великий філярк князя Лева і Тересі Савігі.

На північ від церкви збудовано в 1910 р. з матеріалу, подарованого ки. Савігою, критий черепицею "Народний Дім", в якому приміщувався: читальня "Просвіт", (заснована парохом о. Ом. Глибовицьким в 1896 р.), курси для неграмотних і деякий час споживча кооперація. Також же до І. світової війни учитель Антін Васильєв організував при читальні хор.

Недалеко від церкви стояв будинок школи, що згорів 1920 р. і описав шкільні класи довго приміщувався в укр. і польс. читальнях. Для обори перед польонізацією в державній школі в Циганах засновано приватну народну школу "Рідної Школи", що мислилася в "Нар. Домі", удержувана засобами всіх українців села, в якій учили дві вчительки.

Коло 1900 р. ки. Савіга уфундував в селі "захоронку", яку вели Сестри Службинні. Крім допомоги хворим і немичним вони вчили дошкільних дітей молитов, пісень, читання та писання, а старших церковного співу.

Пробудителем села і великим народолюбцем був парох о. Омелян Глибовицький. Відвідуючи по Йорданських святах своїх парохіян із свяченою водою, о. Глибовицький не відмовлявся приймати і від найбіднішої родини те, що люди по стародавньому звичаю кляли як "козду" для священика

(бохонеш хліба, миску зерна, повіємо та принаймні 4 грейшари), бо була б образа не прийняти, зате казав прислузі, що збирає те все на віз, заносити до снієї бідних родин, а особливо вліз із дрібними дітьми, 5-10 бохонців хліба, пів кірця зерна і лишав на столі "для дітей" корону або й дві грішми, так що хліба та зерна зовсім ладом не привозив.

О. Глібовицький мав багато власних дітей, а проте опікувався і помагав фінансово селянським дітям здобувати вищу освіту. А ніколи звертався по допомогу до свого шкільного товариша Менцінського, славного нашого співака королівської опери в Штотгольмі, і цей тоді перебирав деякі тягари на себе. За його допомогою, між іншим, Михайло Царук скінчив середню школу, а по І. світовій війні теологію і по смерті о. Дм. Курдилика став парохом у рідному селі.

По переході о. О. Глібовицького на кращу парохію в Глубічку, парохом Циган став о. Дмитро Курдилик. Записався від дуже добре в історії села і відіграв дуже важливу роллю не лише у своїй парохії, але і в цілому повіті.

Вийня перервала всяку громадську працю при читальні. Відновлено її аж улітку 1920 р. заходом передового заступника голови Івана Шварка, що вернувся з італійського фронту, і учасників визвольних змагань: учителя Кліма Царука та гімназиста Тараса Волохатюка, що вернулись до села з-за Збруча. Обидва вони емігрували до Канади в рр. 1923-4. Тарас Волохатюк став 1926 українським православним священником. Поміг йому дістатися до Канади його родич Михайло Волохатюк, також із села Циган, батько покійного каналського сенатора Василя Волохатюка-Вала.

За Польщі читальня мала бібліотеку та аматорський гурток, хор та духову оркестру і приміщувала "Рідну Школу". В селі була теж кооперативна крамниця, кружок "Сільського Господаря" та тов. "Луг".

Після війни поступала польонізація села, передусім латинників, завдяки діяльності місцевого ксьондза і польських учителів. У селі було "Кулко Рольніче" і "Стіселен". Проте були ще латинники, що признавалися до українців. Навіть головою "Лугу" був латинник.

Після другої війни в часі вимини населення між Польщею та Україною тільки 4 родини латинників залишилися українцями і залишилися у рідному селі, а решту вивезено до Польщі на "земі одписане". На місце виселених привезено приблизно по половині — лемків і сокальців, через яких повіт проведено нову польсько-українську границю.

Варто зазначити, що і в Канаді дальші покоління емігрантів-латинників, які вважають себе поляками, розмовляють українською мовою і польської мови не знають, хоч польські ксьондзи поцірюють серед них польські читанки та газети. Серед емігрантів із Глубічка "поляків" в околиці Мікало в Саскачевані ще першою світовою війною zorganizувала громада польського "Косцюла Народоує", незалежного від Риму; перекну з польською богослужбовою мовою. Але й вони не бралися говорити по-

польськи і їх список Маркевич із Вінніпегу проповідував у них українською мовою.

Відомості подая колишній мешканець села Циган.

Від Редакції. Для ілюстрації постаті колишнього пароха Циган, о. Глібовицького та інших діячів кінця XIX стол. містимо цей додаток.

В газеті "Америка" з дня 3 жовтня 1964 р. у рубриці "З нотатника шпарталера" поміщено розділ "З архіву Б. Ленкого" під заголовком "Поділля і Франко". Цитуюмо початок оповідання Богдана Ленкого: "У жнива, мабуть, 1893 р. в хаті мого дядька (маминого брата) Омеляна Глібовицького, що був парохом у Циганах, коло Борщова на Поділлі, гостило не будь-яке товариство. Приїхала дружина Івана Франка з дітьми та молодий письменник Василь Шура".

Б. Ленкий у своєму описі гостинного лому о. пароха згадує і про інші особи, що часто приїздили з недалекого Борщова, а саме: лікаря д-ра Ярославича з дружиною та адвоката Михайла Дорундяка із його помічником-консипієнтом Євронімом Калитовським. Бували там і Василіани — о. Доминицький і о. Ортинський, а також і княгиня Тереса Санґа, вдова по Леві.

Богдан Ленкий пише між іншим: "Моя нині бачу різко зарисоване обличчя дядька Омеляна з чорними, палкими очима, з вірним носом Глібовицьких, то весміхнене добродушно, то тівно захмурене, готове виявити найтонші почування і найрізкіші докори. Знаменитий бесідник і найкращий проповідник, якого я чув у своїм житті, був він неосіненним господарем для любих йому гостей, а разом із тим — жорстоким «обличчелем» людей безвартісних і негідних. Бачу щось у ньому, що нагадувало нашого Іларіона і польського Скаргу, а хвилями появлялися на тій небуденній постаті також далекі рефлексії колишніх наших варягів. Незвичайно емоційний, поривав юрбу за собою і міг з нею робити, що хотів... Виянятковий оповідач і людина незвичайно талановита, вмів гостей зворушувати до сліз, або примушував їх еміятися на ціле горло. Шо хотів.

Хоч зразковий греко-католицький священник — високо ціння «недовірка» Франка, а Франко його поважав, чого доказом їхні листування.

А кругом дядька Омеляна бачу кремену постать борнівського адвоката й організатора повіту, Михайла Дорундяка, не великомовного, а більше скупченого в собі, але також охотника посміятися сердечню. Бачу малого ростом, але великого енергією, Євроніма Калитовського і доктора, лікаря та поета Ярославича з снімим, раз живим, то знову розміреним очима. Поміж ними, як «не от міра сего», зарисовується висока стать княгині Тереси, гарна якоюсь винятково достойною красою, гідною кисти найкращих майстрів Ренесансу".

Б. Ленкий оповідає теж про приїзд самого Франка з Відня після студій на відпочинок до Циган. Оповідає, як Франко любив вставати зранку і босоніж по росі йшов у ліс збирати гриби, або як ішов на став ловити риби й раки. А найбільше любив говорити з старими подільськими газдами-філософами. В

недільно залюбки йшов до церкви, ставав у кріслі з дяками, слухав Служби Божої і проповіді, а опісля довго розмовляв з о. Глібовицьким на тему проповіді.

А в листі до А. Кримського з 30 липня 1895 р. Іван Франко, описуючи важкі умовини свого життя та безнадійність габілітації на доцента української літератури через опозицію такі своїх "новоорієн", пише: "Жінка моя з дітьми на селі, куди й я незадовго подамся". І подає адресу: Омелян Глібовицький — Цигани, пошта Лосєв.

ГУШТИН

Статистичні відомості про село Гуштин (Gushtyn): Загальна поверхня 864 га, (в тому числі 460 дівірської посілості), з того орного поля 610. Число домів: 1921 р. — 139, 1931 — 177. Число населення: 1900 р. — 755, 1910 — 693, 1921 — 730, 1931 — 770. За австр. статист. 1900 р. в громаді: 502 гр. кат., 196 р. кат., 28 мейс; на филів: 10 гр. кат., 15 р. кат., 4 мейс. Мова: 477 (7) укр., 219 (5) польс.; на филів: 11 укр., 18 польс. Пошта і заліз. станція в Скалі (8 км).

За Австрії школа була двома класами українська, на Польщі утравієтська.

Село належало до парохії в Бурдяківцях. В селі була читальня "Просвіти", кооператива, кружок "Сільського Господаря", "Луї". Село було осідком збірної громади. За Польщі поляки під проводом учителя були дуже активні. (См. Кушей)

БУРДЯКІВЦІ

Статистичні відомості про село Бурдяківці (польська назва Burdakówce): Загальна поверхня 1799 га, (в тому числі 514 дівірської посілості), з того орного поля 1408. Число домів: 1921 р. — 316, 1931 — 378. Число населення: 1900 р. — 1845, 1910 — 1802, 1921 — 1518, 1931 — 1849. За австр. статист. 1900 р. в громаді: 1334 гр. кат., 285 р. кат., 59 мейс; в двори 113 гр. кат., 46 р. кат., 8 мейс. Мова в громаді: 1334 укр., 341 польс.; в двори 93 укр., 74 польс. Пошта і заліз. станція — Скала (7 км).

Школа за Австрії була двома класами з українською мовою навчання, на Польщі утравієтська.

Село мало гарну, муровану церкву, збудовану 1823 р., відновлену 1896. Пароком був о. Яр. Лушк, хоч раніше русофіл, проте в новіших часах ширівідданий церкві та громаді. В селі була читальня "Просвіти", кооператива, кружок "Сільського Господаря", "Луї". Село було дуже свідоме під національним і державницьким оглядом. До українства горнулося багато римо-католиків. Керівником школи був Брилинський. (См. Кушей)

ЗБРИЗЬ

Статистичні відомості про село Збризь (польська назва Zbryż): Загальна поверхня 300 га, (в тому числі 249 дівірської посілості), з того орного поля 203. Число домів: 1921 р. — 25, 1931 — 43. Число населення: 1900 р. — 249, 1910 — 251, 1921 — 159, 1931 — 214. За австр. статист. 1900 р. в громаді: 75 гр. кат., 79 р. кат., 27 мейс; на филів: 41 гр. кат., 26 р. кат., 1 мейс. Мова в громаді: 75 укр., 106 польс.; на филів: 29 (5) укр., 39 польс.

Школа за Австрії польська, на Польщі утравієтська.

Село належало до парохії в Бурдяківцях. Пошта і заліз. станція в Скалі (7 км). Велике село Збризь лежить у петлі Збруча, на лівому його березі.

Скала над Збручем

СКАЛА

Статистичні відомості про містечко Скала (Skala): Загальна поверхня 3159 га, (в тому числі 1872 дівірської посілості), з того орного поля 1892. Число домів: 1921 р. — 739, 1931 — 788. Число населення: 1900 р. — 6105, 1910 — 6159, 1921 — 4248, 1931 — 5130; за совєтською стат. 1959 р. — 4900. За австр. стат. 1900 р. в громаді: 2412 гр. кат., 732 р. кат., 2494 мейс; в двори 189 гр. кат., 200 р. к., 78 мейс. Мова в громаді: 2511 укр., 2836 польс., 5 нім., — 286 луж браукс до рахунку! —; в двори 101 (7) укр., 156 (1) польс., 4 нім., 6 луж браукс. Пошта, заліз. ст., станція польщі на місці.

За Австрії дві 6-класні школи, (одна для хлопців, друга для дівчат), на Польщі 7-класна хлопчів, 5-класна дівчат, навчали з польською мовою навчання, не зважаючи на високий відсоток українського населення.

Містечко Скала над Збручем належить до старих осель Поділля, знане особливо з історії литовсько-української доби поруч Кам'янина над Смотричем. Тут литовсько-українські князі, брати Коріятовичі, побудували в другій половині XIV стол. мурований замок для захисту перед татарами. По смерті Витовта 1430 р. західне Поділля остаточно дісталось під Польщу. Тоді Скала попалась у руки польських магнатів Лянкоронських, що відбудували замок у половині XVI стол. після знищення його волецьким військом 1538 р. Знищено його теж у часі козацьких воєн за гетьмана Хмельницького, особливо 1651 р. В часі турецьких воєн замок переходив із рук до рук. У спокійніших для Польщі часах, в половині XVIII стол. скальський староста Адам Тарло побудував собі розкішний палац.

Старий замок був побудований із твердого каменю, з кам'яними мурами та високою баштою порн в'їзді. Т. зв. "малий замок" круглої форми стояв на висушеному ґрунті скелястого берега річки Збруча з отворами в мури для стрільнян. За ним замок більших розмірів прямокутної форми. Крім стрімкого узбіччя до Збруча замок був оточений ще й з двох інших боків

яром, на дні якого плив потік, званий Помийником. Цей потік випливав із лісу, потім плив долинами до містечка, а далі ярutoю, званою "під Юрлігою". Із замку залишилися щільні башта та припинені мурі.

Попри замкову башту на захід йшов битий шлях на Лосєч до Чорткова, а на південь від нього стояла мурована церква, побудована 1882 р., а далі за нею читальня. Шлях до Чорткова перетинав потік, а за мостом було пригороддя, зване "Королівка", знане з того, що мало дуже сильне джерело доброї питної води. Був переказ, що наш король Данило пив із нього воду, відпочиваючи там. Далі шлях до Лосєча перетинав частину селища, що звалася "Старою Скалою".

У протилежному напрямку від брами до замку шлях скручував нагло із сходу на південь і йшов паралельно до Збруча властивим містечком попри великий костел старинної будови, оточений оборонним муром із стрільницями і вже по першій війні добудовано вежею готичного стилю. В містечку стояло приблизно 60 невеликих житлових кам'яниць, що становили малий ринок обабіч шосе. В крамницях нормальне було багато всякого товару, з якого перед першою війною користало тихим населенням по той бік Збруча. За містечком була побудована кінцева залізнична станція відносно залізничної лінії Боршів-Вигнанка. В містечку була станція жандармерії та пограничної сторожі, пошта, аптека і лікарі.

Перед залізничною станцією битий шлях звертав знову на захід і йшов через Іванків до Боршева. Тут праворуч простягався величавий парк і палац графів Голуховських, до яких належав у XIX і XX стол. великий ключ маєтків (пор. статтю про Гусятин). До гр. Голуховського належали в Скалі два великі фільварки, млини і гуральня. Поля скаличай були оточені звідуєюди ланами й лісами гр. Голуховського.

Бургмістрами та радними міста за Австрії бували українці, як Дмитро Романюк, що керував довгий час містечком, або Микола Модний, що урядовав ще й у часі першої світової війни, аж російське військо при відступі забрало його як закладника в глибину Московщини. За його урядування і за його почином побудовано прегарний будинок української захоронки.

Крамниця "Народної Торгівлі" і кілька родин м'ясарів та приватних купців надавали містечку українського характеру прийнятну частину. Існувала теж олійня Ганишова. Кооперативу "Зоря" провадив Гродецький, касу позичково-шадничу дир. Дяляка зі Львова, опісля місцевий громадянин Карайм.

Ще наприкінці XIX стол. за почином пароха о. Олександра Левницького та свідоміших міщан засновано читальню "Прогреси" на місці існуючої до того часу читальні ім. Качковського і негайно приступлено до будови мурованого дому читальні. Так Скала перша в повіті побудувала читальний будинок. Тоді теж розмальовано церкву. Церковний хор та високо поставлена праця читальні були головною заслугою о. Олександра Левницького та кількох рухливих міщан. У читальні "Прогреси" згуртувалися всі свідомі міщани. В читальні заіснувала доволі численна бібліотека, пренумеровано українські

газети, при читальні засновано аматорський гурток, що вже 1905 р. виставив драму "Ой, не ходи Грицю" під проводом Івана Шостаковського, що одночасно провадив дуже солідно шадничу касу Райфайзенку, що називалась "Міщанською Касою". Згодом, по смерті Шостаковського, головою каси був Павло Дяляка.

В тому часі засновано теж пожежно-гімнастичне товариство "Січ", а згодом січову оркестру під проводом першого кошового Василя Ковалишина і першого диригента Івана Чорпіти.

Тов. "Січ" у Скалі, 1910 р.

Польки мали в Скалі своє "Кулько Рольніче" і "Дом Людови" з досить великою заленою на виставі, в середині міста.

До першої світової війни в гарній, мурованій 7-класній школі вчителювали українці, жили і польки, але по війні за Польщі переважно польки.

По війні, за польської окупації, настали докорінні зміни. Все, що носило український характер, змінено на користь польського. Настало переслідування свідомих громадян, згодом арешти українців, особливо молоді. Тоді теж почалася нова хвиля еміграції до Америки та Канади. Проте, не зважаючи на утиски, відновлено давні організації і засновано нові, як кружок "Рідної Школи", відділ "Союзу Українок", "Сільського Господаря", згодом споживчу кооперативу в містечку та філії в "Старій Скалі".

В тому часі багато нашої молоді покінчило вчительські семінарії, гімназії та високі школи. З абсолютівит семінарії двох стали на працю в "Гідний Школі", інші мусіли йти на працю в корінну Польщу. Але Скала видала з-поміж себе теж одного лікаря, одного адвоката, одного директора "Центросоюзу", кількох кооперативних працівників по повітових Союзах, а зокрема була горда на своїх відомих у широкому світі мистців: мистця-малюка Миколу Анастасівського, драматичного артиста українських театрів Євгена Курила — слід тут згадати, що перед першою війною в рр. 1896-1914 визначився був на українській сцені артист Василь Юрчак (1876-1914), також уродженець Скали — та Мирослава Скалу-Старицького, тенора європейських опер та концертних естрад, українських та світових.

Батько Мирослава, Григорій Старицький (1875-1943), народжений у Шилах, пов. Збараж, був із професії дяком та диригентом хорів. Невдарицею музикальній, співав гарним ліричним тенором. Сприяв йому до Скали 1899 р. парох Скали, о. Олександр Левницький, що сам був організатором та диригентом хору, з яким давав концерти та виступав на національних імпрезах, напр., при відкритті та посвяченні "Українського Народного Дому" в Боршеві. Після смерті о. Левницького 1910 р. Григорій Старицький перебрав диригентуру також єврейського хору, що його провадив до 1938 р. Скальський хор славився добрими голосами, високим мистецьким рівнем і великим та добірним репертуаром. Також дружина Григорія Анастасія з Гурманів була музикальна, співала алтом. Батьки Мирослава вивчилися активними громадськими діячами в Скалі, членами управ різних товариств. Виступали теж у головних ролях у місцевому театральному гуртку при читальні "Прогресу", що його режисером був Григорій Старицький. Він був теж добрим промовцем, мав доповіді в читальні. Був агентом аскураційного тов. "Дністер" і "Народної Торгівлі". Григ. Старицький був особисто знайомий з Іваном Франком і бував у домі поета у Львові. Григорій Старицький, як підстаршина австрійської армії, брав участь у воєнних діях, опісля перебув 4 роки в російському полоні, а після повернута додому, арештований польською окупаційною владою, сидів у тюрмі в Чорткові. Старицький мав 5 синів і дочку-учительку. Всі діти були музикальні і співали в хорах батька. Мирослав декламував, у 12-ому році життя грав роллю Шевченка, співав соля у хорі батька, малим хлопцем допомагав батькові у кіриді, читав Псалтир умерлим, служив до Служби Божої.

Перед другою війною завелася в Скалі партія сільробіт, головню серед молоді, та її існування не тривало довго. Самі полії другої війни розбудили в молодім покоління реакцію в бік патріотичного поруху. Потайки працювало підпілля, що звало себе "Лесовниками". При відступі большевників, а пізніше гітлерівців, прихизило до малих сучок та нападів на малі групи ворогів із наміром роздобути зброю. Були вбиті і ранені. Після нового приходу совєтської влади почалися вивози населення в Казахстан і на північний Сибір.

Основну частину відомостей подає Іван Момотюк; доповнення черпано з нотаток уродженця Скали М. Анастасівського та Мирослава Старицького і з історичних джерел.

Від Редакції. Автором статті про Скалу є Іван Момотюк, уродженець містечка, де жили його предки. Батько посилав його до гімназії в Чернівцях. Разом із братом Дмитром Іван брав участь у визвольних змаганнях 1917/8 рр., був ранений у Проскурові і перебув там тиф. Після повернута з-за Збруча польська окупаційна влада арештувала його враз із батьком і вивезла до Тухолі. По визволенні з табору не вернувся до Скали, а покінчив українські кооперативні курси у Львові. Опісля вернувся на Поділля, де працював у кооперативі в Копичинцях та в інших місцевостях, найдовше в "Подільському Союзі" в Тернополі, звідки вийшов на еміграцію. В 1948 р. прибув до Торонта, де помер 1 грудня 1966 р.

*Іван Момотюк,
автор статті*

ІВАНКІВ

Статистичні відомості про село Іванків (Iwanków): Загальна поверхня 2565 га, (в тому числі 810 лісової послоні), з того 1580 орного поля, 650 дісу. Число домог: 1921 р. 520, 1931 — 517. Число населення: 1900 р. — 2438, 1910 — 2561, 1921 — 2131, 1931 — 2347. За австр. статист. 1900 р. в громаді 2323 гр. кат., 39 р. кат., 29 мейс., 1 іуд.; на филарку 29 гр. кат., 9 р. к., 8 мейс. Мова: в громаді 2329 укр., 53 польс., 9 нім.; на филз. 32 укр., 14 польс. Пошта Скали, заліз. станція за Австрією Скала (3 км), та Польщі в селі.

Школа з українською мовою навчання, за Австрією 4-класна, за Польщі 5-класна.

Василь Пауляк

СПОМИНИ ПРО ІВАНКІВ

У моїх споминах про Іванків (в селі казали Іванків) спіраюся головню на оповіданнях мого 97-літнього діда Василя Пауляка. Дальшим важливим джерелом для мене була хроніка читальні т-ва "Прогресу" в Іванкові. Започаткована по першій війні м-ром Іваном Вербицьким, була вона доведена до 1939 р. Пропала в часі воєнної завірюхи. Крім того багато цінного матеріалу, і то головню про часи перед першою світовою війною, зачерпнув я з оповідань Дмитра Колісника п.з. "Моє село" — про село Гермаківку, пов. Борща, виданих у Саскатуні в Канаді. Вони дають образ толішнього життя не тільки села Гермаківки, але й Скали, Іванкова та Іваня Пустого. Багато цінних вказівок та інформацій отримав я від учителя Івана Басараби, співучасника культурно-освітнього життя в Іванкові, тепер на еміграції в Канаді. Кінець-кінець і я гірший походжу з Іванкова. Вже пам'ятаю часи від 1918 р. таки досить добре. Від 1922 р. починав я брати участь у житті села. За'язку із селом не переривав я до 1943 р.

Іванків своїм положенням, своїми долинами й садами є типовим українським селом. В 1952 р., вже на еміграції, стрінув я в Манітобі в околиці містечка Комарна старенького чоловіка з Іванкова, на прізвище Бартків. Коли на

привітання я сказав йому, що я з Іванкова, старенький приторнув мене до грудей, роздікався і не хотів випустити з хати. "Сину, — мовив, — коби мені ще раз почути солов'яка на наших долинах, коби мені ще раз закувала закула, то я нічого більше не хотів би. Коби я міг принаймні подивитися на ті стежки, що ними я бівав малим хлопцем, то було б мені легше вмирати."

Іванків-Скала це шлях, яким у липні 1919 відходили наші воїни за Збруч. Це вони "Збруч річку проходили", бо всього-то не було сил. Іванків — це село, де уродилися інж. Дмитро Бессараб, чоловік Ольги Бессарабової, замученої в польській тюрмі. Вона сама була кілька разів в Іванкові. В Іванкові прийшов на світ проф. Дмитро Николішин, поет і драматург. Здається, в 1938 р. він був на похороні свого батька. Відвідини ті й переживання знайшли свій вислід у сонетах. В 1941 р. в Іванкові квартирував Буковинський кур'єр. Ці переважно молоді емігранти йшли на Київ, як багато інших похідних груп. Багато було в тих молодих людей запалу.

Іванків село мов рілля, й досі бачу тебе через призму моїх юних споминів! Бачу тих людей, що вкладали стільки праці для поступу села. І чим більше літ кане у вічність, тим більше відчуваю обов'язок віддячитися рідному селу за те, що оставило в моїй душі стільки дорогих споминів.

Минуле Іванкова. Іванків це прадання оселя серед лісів, на що вказують назви піль, як Дубина, Грабнина, Ломі, За вілками тощо. Назву села Іванкова найстаріші люди села виводили від якогось "Іванка", що перший оселився "за ставком" ще в часах татарських набігів.

Село було чистоукраїнське, а кілька мішаних родів говорили українською мовою і ходили до церкви. Перед другою світовою війною село мало декілька родин напівпольського елементу. Багато даних про село було в архіві графів Голушевських в сусідній Скалі. Один з Голушевських був від 1849 р. намісником Галичини, отже після короткої весни народу, у часах найбільшої реакції абсолютизму в Австрії. (Більше про заворотну кар'єру Голушевських пор. статтю про Гусятин). Той архів Голушевських 1939 р. за більшовицької окупації перевезено було до Боршова до будинку колишнього Староства. Вартісні речі скидано на купи. В тих купах порпалася бібліотека, вибирали собі, що хто хотів, бо не були "трофеї війни" по польській Польщі. Яка доля стрінула п'янище той архів-бібліотеку, мені невідомо. Десь перед останньою війною пошта мені була до рук мала книжечка н.з. "Про гроші". В тій книжечці я вичитав, що в Іванкові знайдено було скарб, який під назвою "Iwankowski skarb" описаний в польській музею в Кракові.

За селом була давня могила, де, за переказом старих людей, поховано тих, що масово вимерли на дзямбу. На граничних пунктах між окремими селами стояли кам'яні хрести. На пограниччі між Іванковом і Мушкатією стояв високий дерев'яний хрест, який колись називали люди "фігурою". Стояв він на найвищому місці. Може як назва мала щось спільне із стороженими фігурами для охорони перед ворогом. На полях "за ставком" та "до глибокої долини" виорювали люди кремене знаряддя та рештки глиняного посуду. Десь 1938 р. в селі Бережанці та в Іванкові знайдено по одній римській монеті.

До найквіших пам'яток села належала дівиння, будована в стилі галицького дерев'яного будівництва XVII — XVIII ст. Натомість церква, будована з каменю 1845 р., своєю архітектурою не представляла нічого збудованого. Перед церквою на майдані стояв кам'яний хрест на пам'ятку скасування панщини в 1848 р., а біля нього росли дві липи-вельетні.

На старім кладовищі "За Гайдамаховим городом" була могила іванківського пароха о. Урбановича з польським написом з 1832 р.

Іванківські "газди". В понятті слова "газда" місцевістю уявлення чогось чесного, статочного та поважного. Сказати про когось, що "пін не газда", — це було пониження, якого кожний боявся. До таких газдів-господарів, більше або менше заможних, належали: Бугери, Бессараби, Буртинки, Гайдамахи, Гарасими, Дідури, Козарі, Пакуляки, Приди, Паламарі, Ратушники, Кравчинці, Николішини, Ковалішини, Ризаки, Гнибиди, Помозбиди тощо. Праві родових прізвищ мали люди ще й свої прізвища, як Бессараби Члєки, Пакуляки Закуті, Пакуляки — Холіки тощо. Деякі прізвища були такі знані і поширені, що згодом майже заступали справжні прізвища. Були й такі прізвища, що їх уживалося тільки "поза очі". Такі роки, як Бугери і Бессараби, замандрували напевно з Бессарабії чи з Молдавії. А такі прізвища як Гоненій, Побулуй чи Гайдамаха — говорять самі про себе. Відома річ, що в давнину останні прізвища не мали, книг метричальних не було, село рахувалося "на душі", а податок платився "від диму" тобто від оселі, або від душі т.зв. подушне.

Ділічі і їхні помічники. Іванків ні "свого діліча", ні фільварку не мав. Здавна право презенту на парохію мали графи Голушевські. До скальського "клоча" належав іванківський дан т.зв. "Довжок". Голушевські були багаті. Характеристичною рисою їхнього способу господарювання було те явище, що вноси, де був фільварок, там була одночасно і гураляня і корчма. Корчми, млини були переважно в жицьких руках. Такими шинкарами у Голушевських на терені Іванкова були Зандберги. Корчми приносили ділічам і орендарям добрий прибуток, а часом деякі фільварки переходили в жицьські руки. Старі люди розказували, що ділічі безприварно загарбали дан Довжок. Так само живою була пам'ять в селі про багатира-шинкара Фішля. Така велика мурована корчма зведена була в Іванкові. Фішель мав 120 моргів претарної польської землі. В селі була тьма п'яниць. Часті біжки частин села Горболовки з Вергониюком, або з кінцівських (частина села "Конєць"; була ще й Хоминівка) кінчилися на "мирових конференціях" у корчмі. Фішель ще й Хоминівка) кінчилися на "мирових конференціях" у корчмі. Фішель, Братство тверезості, хоч вело корисну роботу, не могло дати ради. Священники приволили людей до присяги, щоб не пили горілки, але були такі хитруни, які, щоб не ламати присяги, називали горілку до миски, кришили гули хліба і їли, а не пили. А це вже не був гріх! Корчма була в тих безпривітних часах центром життя. Перед новим роком корчмар з великою банькою горілки ходив хата від хати і складав "повнучування". Чарка не минала навіть малих дітей, бо "то поміче, від того ніяк (густі) тинує". За "повнучування" шинкар діставав новісню або гарнішч збіжжя.

Промішня в темряві. Одним із тих, що підкопали "монархію" Фішля, був

довголітній вїїт села Василь Пакул'ях. Був із роду польської шляхти Онолинських. Сам плечистий, кремезний і твердої в'ачи. Він серед білого дня заходив до корчми і, кого з п'яниць застав там, того бив наголою-вишнівкою, куди попало. Для цього добирав завжди інший претекст. Це давало добрі наслідки. П'янки боялися вїїти і обминали корчму. Щоб п'яниці не пропивали останнього шматка землі на школу власних дітей, за почином вїїти їх брали під судову курателю як марнотратників. В очах громади це був свого роду урядок. Але того всього було ще замало. Отже почали зачато правновати тодішнє "іншілля". Їх називали "інчлїжнї". Це були кївні загопи парубків, що гонили конї на нїч пасти. Ці "інчлїжнї" так збайливо підпасали Фінделє поля з року на рік, що Фінсель почав поле випродувати. Із понад ста моргів землі останній городи враз із руйнами корчми опинилися знову в селянських руках, вже по першій світовій вїїні. А від 1932 р., від смерті Біласа і Данилишина, люди бойкотували спиритусовий монополє. Шлях був довгий і важкий.

Борівщина вибирає посла. Вїїт Іванкова при співвїрачі односельчан прихняється до вибору свого посла до австрійського парламенту у Відні. Цим послом був Федір Гайдамака, (Уживалося мєтричального прїзвища Гайдамаха). Був він послом 12 лїт в 1860-70-их роках. Це був селянин і, як на ті часи, досить свідомий. Вибрати в ті часи свого посла була невелика справа. Мій дід (тодішній вїїт) і ще декількох однодумцїв, почали з'їздити від села до села, щоб вести виборчу роботу. До тієї роботи втягнуто і тодішнього коменданта етатнїи жандармерїї в Іванковї, Карнася. Нав'язування зв'язків відбувалося на ярмарках, відлустах; крім того щорічні празники були добрим нагодом для цієї мети.

Роль священників у селі. З давніх священників перед першою світовою вїїною треба згадати о. Кушника, о. Дмитра Курдлика, гнїзного довголітнього пароха села Циган, засновника і широго опікуна "Рідної Школи" в Циганах, о. Тита Чубатого, що за його ініціативою засновано в Іванковї читальню "Просвітї" приблизно в 1903-4 р. Родина о. Чубатого осїла по його смерті на постійне перебування в Іванковї. Один син та три дочки вчїте-довали, а другий син Зенон Чубатий був сільським лікарем. Він увесь час жив у селі і працював для села. Спеціально по першій світовій вїїні під час епїдемії тифу він врятував від смерті сотні людей. Мїж двома вїїнами священнічї родини о. Гарасимюка, о. Стрийського, о. Шуровського, о. Острівського, брали живу участь у житті села. Декотрі священники очолювали провіт читальнї, або були головами Надїрної Ради в кооперативї.

Організатори села. Перед першою вїїною один з Николишиних був диригентом хору та співзасновником читальнї. Йому помагали студенти, зокрема його син Дмитро, пізніше гімназійний учитель, поет, драматург. Всєбічну роботу на користь села вів Михайло Король. Король і Бассараб Дмитро зуміли згуртувати всю молодє села. Бассараб був дуже здібний для освітньої роботи, а Король був добрим диригентом і громадським правником упродовж довгих лїт. Помер 1941 р. Живу діяльність проводило тоді в селі т-во "Сїч".

Федір Гайдамака з Іванкова,
посол до австр. парламенту

Степан Гайдамака-Гайманович,
учасник і дїяч у пов. Борща-Запорожця

мїр Михайло Пакул'ях,
(як дїяч, учасн.), засуджений
на смертну кару у Львові 1941 р.

З окупацією Галичини російським військом 1914 р. національне життя в селі притихло. З читальні "Просвіти" в Іванкові зробили для війська "баню" (лазню). Проте в тому часі в рядах українських Січових Стрільців боролися проти московської навали деякі юнаки з Іванкова: Зюбрешкий Микола, Козар Микола, Ярчук Теодор, Басараба І., Пакуляк В., Рибак В.

Українські часи в Іванкові. Зараз таки в перших днях листопада 1918 р. село Іванків береться до праці. Перед ведуть у тій роботі Гит Анастазієвський, Іван Добровольський, Петраші, Басараби. Комисарем села стає Пакуляк Андрій. В селі був запал-радість, але показалися і неврадлині явища. Село кинулося рубати ліс, бо то був панський, а замість їти до своєї армії, в лісі "на дубниках" сиділи здорові парубки як дуби і чекали, що то буде. А деякі навіть зробили бешкет у Боршеві в часі урядування вербункової комісії. Соромно було за них іванківським людям перед цілим повітом. А в тім самим часі були молоді хлопці середньошкільники, що радо і добровільно йшли до своєї армії. Це були Ратушняк Іван, пізніший євангелістський пастор у Станіславові, вивезений большевиками в 1940 р.; Басараба Іван, пізніший учитель семінарії, тепер на еміграції в Канаді; Пакуляк Василь, учитель, що з українською армією пішов за Збруч, опісля вчителював в Умані і пронав під час сталінських чисток 1936 р.

З Іванкова походили або працювали в Іванкові крім згаданих вище ще такі особи: Чубатий Іван (учитель музики і співу), Валій Микола, учитель музики в Крем'янці; учителі: Рибак Василь, Русак Василь, Ратушняк Василь, Ратушняк Марія, Козар Теодор, Маюк Марія, Маюк Юлія, Кравчишин Меланія, Николишин Павліна, брати Анастазієвські, Гарасимова Ельця, мір Вербицький Іван, кол. поручник Самбірської бригади, Голінатий Степан, за українських часів комендант м. Скали, пізніше лікар Центрального Шпиталю в Чернівцях.

До селян, що брали активну участь у культурно-освітньому житті села, належали голови читальні "Просвіти": Добровольський Іван, Петраш Іван, Головацький Василь, Басараб Василь та Зюбрешкий Петро. В 1939 р. читальня "Просвіти" мала 400 членів, добірку бібліотеку, добрий драматичний гурток та мандолінову оркестру. З газет найбільше читали "Народну Справу", "Наш Прapor", "Новий Час" та "Громадський Голос".

В останніх літах перед другою світовою війною перебрала провід у житті села молода генерація. Її виразником був Петро Зюбрешкий. Закінчивши Торговельну Школу в Станіславові, він осів на господарстві і розвивав прорано на кооперативним та культурно-освітнім полі. Прекрасним режисером був М. Дівонько.

При читальні знайшли приміщення всі інші товариства. Започатковане економічне життя села відновляється зараз по першій світовій війні. Відновляється кооператива "Єдність" у будинку читальні, засновується шашлича кооператива, кружок "Сільського Господаря" та молодарська станція. Роки 1926-29 були найкращими роками кооперативного розвитку. Кооперативна ідея прищеплювалась людям за допомогою курсів, анкет,

*Група івне-аївентія з Іванкова; в її центрі сидить проф. Дмитро Николишин
(Перший зліва стоїть, оп. 1. Чубатий, четвертий - І. Басараба)*

*Церква і шкільниця в Іванкові
Похорон І. Пасі-Паса, батька автора статті,
грудень 1962 р.*

зборів та літератури. Клич "Свій до свого" був не тільки зазивом до самооборони перед визиском, але й виявом почуття національної гордості. Були випадки, що навіть завзяті курші не хотіли вживати інших паперів до курення, як тільки кооперативної фабрики "Калина" в Тернополі.

В організації молоді важливу роль по першій війні відіграли пожежно-гімнастичні товариства "Луг" і "Сокіл".

В часі виборів до польського союму 1922 р., бойкотованих українцями, арештовано в селі 20 осіб, що пересиділи довгий час у тюрмах у Чорткові і Тернополі. При виборах 1928 р., в яких українці брали вже участь, жителі Іванкова дали на листу ч. 22 (радикали) понад 700 голосів, на листу ч. 18 (УНДО) 280, а на листу Сель-роб (правих і лівих), під якою ховалися комуністи, впало лиш кілька голосів. У пізніших роках арештувала польська окупаційна влада передусім студентів та провідних селян. Треба підкреслити, що якраз переслідуваних польською поліцією арештувало опісля сталінське НКВД.

Українських учителів польська адміністрація переносила поголовно на Захід, у корінну Польщу.

Із села Іванкова вийшли в ширший світ такі особи: Дмитро Николишин, проф. гімназії в Коломиї і письменник, інж. Дмитро Бассараб, І. Ратушняк, учитель гімназії в Теревовлі, Іван Бассараб, учитель семінарії в Свіслочі і Троках, Т. Ярчук, І. Чубатий, із молодших Марія Король, фармацевтка, мгр Василь і мгр Михайло Пакуляки, о. Ярослав Гайманович, тепер священник в Монреалі.

Особливо гордились були іванківські інтелігенти своїм земляком Дмитром Николишином, що визначився письменницьким хистом. Друком появилася збірка його поезій, як "Світання й сутінки" (1936), "Листопадава симфонія" (1937), його драматичні твори: "Розладдя", "Прод Великий", "Самсон", "Маєві акорди". Написав він теж наукові розвідки: "Козаччина в поезії Т. Шевченка", "Історичні поеми Шевченка" (1922), "Недостачі української письменницької мови" (1923), займався теж перекладами з чужих мов. Друком появилася, м.і., Саллюстія "Змова Катилини", Шієрона "Бесіди проти Катилини". Був він видавцем "Загальної Книгозбірні" в Коломиї.

Фрагмент із збірки сонетів Д. Николишина "Світання й сутінки" на смерть батька:

"...І поїзд лісом покотився з гуком...
Я переміг іше одну розлуку
і смуток свій у зруб життя поніс.

І знов далеко ти, мое прекрасне
закохане в буйних садах село.
Тепер, коли мое полудне гасне,
ти в себе знов мої думки втягло.

Ось я — самотній лебідь серед плеса
довлою акорди норваних гремтінь.

та слухаю; безшумно пруть колеса
часу в життя імлісту далечинь...

Коліс холодна дієність сірих ранків
тепер сміється казкою: "Іванків",
а в ній краски веселкою мигтять.

Твій тон розливсь мені в душі, в безкрає
та в сорокатий монодіт зливає
мрачні світанки й сутінки життя."

ГУШТИНОК

Статистичні відомості про село Гуштинь (польська назва Guszyniec) (Нар. назва "Гуштинка"). Загальна поверхня 689 га, (в тому числі 252 двірської власності, з того орного поля 543. Число дворів: 1921 р. 138, 1931 158. Число населення: 1900 р. 808, 1910 804, 1921 671, 1931 — 778. За австр. статист. 1900 р. в громаді було 670 гр. кат., 67 р. кат., 2 мейс.; на фил., 30 гр. кат., 19 р. кат., 20 мейс. Мова: в громаді 705 укр., 34 польсь. на фил., 240) укр., 27 поль., 18 нім. Пошта і заліз. станція в Скалі (7 км).

Село, положене при дорозі Іванків — Турилець, належало до парохії в Іванкові. Населення нац. свідоме, зорганізоване в чит. "Просвіти", кооперативі і кружку "Сільського Господаря". Громадською працею села керував злібний та ційний селянин Микола Дівоцько.

Цінна пам'яткова річ, знайдена за селом, переховується на Вавелю, під назвою "Iwankowski skarb" ("Іванківський скарб").

(Инж. Ст. Кушій)

БЕРЕЖАНКА

Статистичні відомості про село Бережанку (польська назва Bereżanka). Загальна поверхня 521 га, в тому числі орного поля 396 га. Фільварку не було. Число дворів: 1921 р. 99, 1931 104. Число населення: 1900 р. 524, 1910 513, 1921 416, 1931 473. За австр. статист. в 1900 р. в громаді 387 гр. кат., 111 р. кат., 23 мейс. Мова: 382 укр., 112 поль. Пошта і заліз. станція в Скалі 4 км.

Невелике село Бережанка над Збручем належало до парохії в Іванкові. Мало читальню "Просвіти", кружок "С. Господаря", кооперативу, "Луг". Прізвища селян: Кулики, Бучки, Брехуни.

(Ст. Кушій)

ТРІЙЦЯ

Статистичні відомості про село Трійцю (польська назва Trójca): Загальна поверхня 249 га, в тому числі орного поля 160. Фільварку не було. Число дворів: 1921 р. 54, 1931 — 49. Число населення: 1900 р. 298, 1910 266, 1921 241, 1931 — 264. За австр. статист. 1900 р. в громаді 124 гр. кат., 174 р. кат. Мова: 140 укр., 158 поль.

За Австрії школа з польською мовою навчання, за Польщі українстична.

Невеличке сільце над Збручем належало до парохії в Турилчі. В селі була станція КОП-у (Корпус Охорони Пограниччя).

МУШКАТІВКА

Статистичні відомості про село Мушкатівку (Muszkatówka). Загальна поверхня 1861 га, (в тому числі 947 двірської посілости), з того орного поля 1397. Число домів: 1921 р. – 256, 1931 – 264. Число населення: 1900 р. – 1310, 1910 – 1411, 1921 – 1266, 1931 – 1347. За австр. статист. 1900 р. в громаді 728 гр. кат., 496 р. кат., 20 моїс.; на фольварку 11 гр. кат., 10 р. кат., 45 моїс. Мова: в громаді 718 укр., 526 польс.; на фольк 5 укр., 58 польс. Пошта з заліз. станції в Боршеві (3 км).

За Австрії була тут 2-класна польська школа, за Польщі утративши.

Село Мушкатівка (Мушкатіві) położone над Циганським потоком. Мало муровану церкву, збудовану 1900 р. Було раніше філією парохії в Боршеві, по першій війні самостійною експозитурою. В селі була читальня "Просвіти", кружок "Сільського Господаря", кооператива, "Луг". Довголітнім душпастирем був о. В. Нарowski, що записався в пам'яті села як дуже енергійний і діяльний його провідник. Село свідоме, затратило народний одяг.

(*Иж. Ст. Кушій*).

СЛОВІДКА МУШКАТОВСЬКА

Статистичні відомості про село Словідку Мушкатовську (Słobódka Muszkatówska). Загальна поверхня – 849 га, (в тому числі 375 двірської посілости), з того орного поля 546. Число домів: 1921 р. – 182, 1931 – 225. Число населення: 1900 р. – 938, 1910 – 1012, 1921 – 844, 1931 – 1020. За австр. статист. 1900 р. в громаді 387 гр. кат., 514 р. кат., 16 моїс.; на фольк: 7 гр. кат., 14 р. кат. Мова: в громаді 629 укр., 288 польс.; на фольк 6 укр., 15 польс.

За Австрії і за Польщі була однокласна школа з польсько-молочарним навчанням.

Село, położone над Циганським потоком, належало до парохії в Мушкатіві. Громада свідоме, мала читальню "Просвіти", кружок "С. Господаря", кооперативу, "Луг". (Ст. Кушій)

ВОЛКІВЦІ

Статистичні відомості про село Волківці коло Боршева (польська назва Wołkowice). Загальна поверхня 2740 га, (в тому числі 1734 двірської посілости), з того орного поля 1681. Число домів: 1921 р. – 372, 1931 – 468. Число населення: 1900 р. – 1944, 1910 – 1931, 1921 – 1588, 1931 – 1931. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1370 гр. кат., 347 р. кат., 78 моїс.; на фольварку 53 гр. кат., 60 р. кат., 36 моїс. Мова: в громаді 1317 укр., 407 польс., 41 нім.; на фольварку 53 укр., 75 польс., 21 нім. Заліз. станція в Боршеві (6 км).

За Австрії була українська однокласна школа з двома учителями, за Польщі однокласна утративши.

Село Волківці коло Боршева, położone над Циганським потоком, мало муровану церкву, збудовану 1832 р., і діяльних священників, як о. Ф.

Назаревич, о. Вол. Антонович, о. Іриней Готра ЧСВВ. Село свідоме, мало читальню "Просвіти", кружок "С. Господаря", кооперативу, "Луг" і грималося народною одягу. Часті прізвища: Довганюки, Криві, Дулейки, Дутки, Кузики, Бессараби, Болібухи, Рыбоконики, Годоруки. (*Иж. Ст. Кушій*)

САПОГІВ

Статистичні відомості про село Сапогів (Sapów). Загальна поверхня 1690 га, (в тому числі 852 двірської посілости), з того орного поля 1018. Число домів: 1921 – 288, 1931 – 306. Число населення: 1900 р. – 1420, 1910 – 1489, 1921 – 1188, 1931 – 1284. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1192 гр. кат., 110 р. кат., 23 моїс.; 1 нім.; на фольк 24 гр. кат., 46 р. кат., 23 моїс.; 1 нім. Мова: в громаді 1182 укр., 143 польс.; на фольк 6 (1) укр., 88 польс. Пошта в Криву (4 км), заліз. станція – Боршів (10 км).

За Австрії була тут українська школа, за Польщі утративши.

Село, położone над Циганським потоком, мало гарну, муровану церкву, збудовану 1777 р. Село було самостійною експозитурою. Мало читальню "Просвіти", кооперативу, кружок "Сіль. Господаря", "Луг". Населення свідоме, зберігало народний одяг. Дуже активним діячем був селянин Стефан Фецух. Часті прізвища в селі: Фецуки, Соломони.

(*Иж. Ст. Кушій*)

ТУРИЛЬЧЕ

Статистичні відомості про село Турилічє (Turylcze). Загальна поверхня 1498 га, (в тому числі 856 двірської посілости), з того орного поля 1135. Число домів: 1921 – 220, 1931 – 263. Число населення: 1900 р. – 1150, 1910 – 1239, 1921 – 1093, 1931 – 1108. За австр. статист. 1900 р. в громаді: 918 гр. кат., 109 р. кат., 16 моїс.; на фольк 34 гр. кат., 60 р. кат., 12 моїс.; 1 нім. Мова: в громаді 867 (1) укр., 176 (1) польс.; на фольк 11 (2) укр., 95 (1) польс. Пошта в Криву (4 км), заліз. станція в Скалі (10 км), заліз. станція Скала. Школа за Польщі утративши.

Село, położone над потоком, притокою Збруча, при дорозі Іванків—Нівра, мало муровану церкву, збудовану 1873 р., читальню "Просвіти", кооперативу, кружок "С. Господаря", "Луг". Село було осідком збірної громади і постерунку поліції. Була тут польська районна молочарня, фольварок гр. Годуховського і руїни давнього замку.

Дуже відданим церкві і громаді був парох о. Іван Кузик. А вчителька Шевчук та її чоловік – вели організації роботу.

(*Ст. Кушій*)

СЛОВІДКА ТУРИЛЕЦЬКА

Статистичні відомості про село Словідку Турилецьку (польська назва Słobódka Turylczka). Загальна поверхня 423 га, (в тому числі 122 двірської посілости), з того орного поля 419. Число домів: 1921 р. – 76, 1931 – 102. Число населення: 1900 р. – 459, 1910 – 406, 1921 – 350, 1931 –

422. За австр. статист. 1900 р. в громаді 279 гр. кат., 143 р. кат., 7 мовс.; на фільв. 14 гр. кат., 9 р. кат., 7 мовс. Мова: в громаді 225 (1) укр., 204 (1) поль.; на фільв. 6 (1) укр., 24 поль.

Село сусідувало безпосередньо з Турилчем і належало до парохії в Турилчі. Латинники мали мурований костел і латинського пароха.

(См. Кушеї)

ПІДФІЛИП'Я

Статистичні відомості про село **Підофіліп'я** (Podfilipie): Загальна поверхня 338 га. (в тому числі 94 двірської посілости), з того орного поля 261. Число домів: 1921 — 84, 1931 — 96. Число населення: 1900 р. — 428, 1910 — 417, 1921 — 367, 1931 — 372. За австр. статист. 1900 р. в громаді 342 гр. кат., 35 р. кат., 19 мовс.; на фільв. 9 гр. кат., 10 р. кат., 13 мовс. Мова: в громаді 350 укр., 46 поль.; на фільв. 7 укр., 25 поль.

Школа за Польщі утравквічана.

Село, положене над Збручем, належало до парохії в Турилчу. Село дуже мале, більша його частина лежала за кордоном, на лівому березі Збруча. Мало читальню "Просвіти", кооперативу, "Дуг".

(См. Кушеї)

ВЕРБІВКА

Статистичні відомості про село **Вербівка** (польська назва Wierzbówka): Загальна поверхня 706 га. (в тому числі 336 двірської посілости), з того орного поля 562. Число домів: 1921 р. — 111, 1931 — 157. Число населення: 1900 р. — 226, 1910 — 260, 1921 — 205, 1931 — 228. За австр. статист. 1900 р. в громаді 517 гр. кат., 35 р. кат., 13 мовс.; на фільв. 3 гр. кат., 12 р. кат., 9 мовс. Мова: в громаді 516 укр., 49 поль.; на фільв. 24 поль. Школа за Польщі утравквічана.

Село, положене в петлі Збруча, мало свою церкву, що належала до парохії в Турилчу.

ЗАЛУЧЕ

Статистичні відомості про село **Залуче** (Zalucze): Загальна поверхня 692 га. (в тому числі 265 двірської посілости), з того орного поля 588. Число домів: 1921 р. — 113, 1931 — 131. Число населення: 1900 р. — 647, 1910 — 619, 1921 — 527, 1931 — 717. За австр. статист. 1900 р. в громаді 542 гр. кат., 55 р. кат., 11 мовс.; на фільв. 8 гр. кат., 17 р. кат., 14 мовс. Мова: в громаді 533 укр., 75 поль.; на фільв. 7 укр., 32 поль.

За Австрії і за Польщі школа однокласна з українською мовою навчання.

Село положене над Збручем. Друга його частина у петлі на лівому боці ріки. В селі мурована церква, збудована 1861 р. Село належало до парохії в Ніврі. В селі була читальня "Просвіти", кооператива, кружок "С. Госп.", "Дуг". Село свідоме і зберігало народний одяг.

Подаьше від села була станиця КОП-у. Прізвища селян: Козачок, Західняк, Дубок.

(См. Кушеї)

Західний район (Нічлава-Серет)

Громади в районі верхньої Нічлави: Звіголь, Тарнавка, Пилатківці, Жилини, Озеряни, Констанція, Козаччина, Ланівці, Верхньоківиці, Глубічок.

ЗВІГОЛЬ

Статистичні відомості про село **Звіголь** або **Звягель** (польська назва Zwiahel): Загальна поверхня 347 га. (в тому числі 167 двірської посілости), з того орного поля 261. Число домів: 1921 р. — 66, 1931 — 87. Число населення: 1900 р. — 353, 1910 — 371, 1921 — 396, 1931 — 414. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 256 гр. кат., 51 р. кат., 36 мовс.; на фільв. 4 гр. кат., 3 р. кат., 5 мовс. Мова: в громаді 256 укр., 87 поль.; на фільв. 4 укр., 6 поль.

Невеличке село на лівому боці Нічлави належало, (як і сусіднє село Тарнавка), до парохії в Пилатківцях.

ТАРНАВКА

Статистичні дані про село **Тарнавку** (польська назва Tarnawka): Загальна поверхня 643 га. (в тому числі 349 двірської посілости), з того орного поля 425. Число домів: 1921 р. — 91, 1931 — 118. Число населення: 1900 р. — 565, 1910 — 551, 1921 — 567, 1931 — 619. За австр. статист. 1900 р. в громаді 358 гр. кат., 139 р. кат., 13 мовс.; на фільв. 30 гр. кат., 3 р. кат., 22 мовс. Мова: в громаді 358 укр., 152 поль.; на фільв. 30 укр., 25 поль.

Школа за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі з польською.

Село положене на правому боці Нічлави на півд. захід від Звягеля, мало муровану церкву, побудовану 1908 р. на місці дерев'яної, і належало до парохії в Пилатківцях.

ПИЛАТКІВЦІ

Статистичні відомості про село **Пилатківці** (Piłatkowce): Загальна поверхня 1598 га. (в тому числі 903 двірської посілости), з того орного поля 1203. Число домів: 1921 р. — 233, 1931 — 312. Число населення: 1900 р. — 1236, 1910 — 1187, 1921 — 1152, 1931 — 1299. За австр. статист. 1900 р. в громаді 699 гр. кат., 395 р. кат., 26 мовс.; на фільв. 68 гр. кат., 24 р. кат., 24 мовс. Мова: в громаді 699 укр., 421 поль.; на фільв. 68 укр., 48 поль. Понта і заліз. станція "Озеряни-Пилатківці" в Озерях (5 км).

За Австрії школа з українською мовою навчання, за Польщі з польською.

На місці старої церкви, побудованої ще 1581 р., що погоріла 1897 р., поставлено нову, муровану в 1904 р.

В селі невеликий фільварок спольщених німців Рудрофія, що його набула сім'я напих власників нафтових теренів: лікаря д-ра Герльського, інж. Гойдина, Понеля, Зарицьких.

В селі була читальня "Просвіти", кооператива, кружок "С. Госп.", "Луг".

(*інж. Ст. Кушій*)

ЖИЛИНЦІ

Статистичні відомості про село Жилинці (польська назва Żylińce). Загальна площа 771 га. (в тому числі 113 лісових наділів), з того орного поля 538. Число домог. 1921 р. — 183, 1931 — 208. Число населення: 1900 р. — 850, 1910 — 857, 1921 — 831, 1931 — 876. За австр. статист. 1900 р. в громаді 602 гр. кат., 210 р. к., 14 жидів; у дворі 11 гр. кат., 11 р. кат., 2 жидів. Може в громаді 602 укр., 224 польс., в дворі 11 укр., 13 польс. Пошта, залізні, станції і станція поїздів в Озернях.

Назву села пояснювали собі місцеві люди довгим життям людей (напр., селянин Забудний прожив 102 роки, його жінка — 99).

Село, положене на східному березі річки Нічлави, мало вигляд неправильного кола. Ліси Жилинський і Стінка ("Сінка") належали до ділячки, кн. Сапіги. Окремі горби і яри мали назву: Бабіракова гора, Яр, В рові коло Піріжка. Поля: Пісок, Ваканець, Ліски, Зали, Бесаги, На чиганській дорозі, Озеро, Пішаки; Під ланом, Мирлава, Долиники, Під дубинів. Частина села: Залипи, Нагірська, За млином, Поруби, На чиганській дорозі.

В селі прізвища: Андрейчук, Онуфрейчук, Федчук, Данилюк, Сафінюк, Стефанюк, Данилевич, Струк, Черепок, Ваврик, Горошок, Цимбалюк, Стратуляк, Вовк, Чернега, Періжок, Корса, Василька, Дутка, Журба, Муха, Ластівка, Безидько, Кондронюк, Веронюк, Пятілак, Бабій, Поважний, Качоровський, Долинський, Забудний, Жуковський, Почащинський, Глуговський, Коваль, Кравець, Лісовий, Скочильс, Гуляк, Солтис, Стахів, Респетіло, Орловський, Жолницький, Рачинський, Валовський, Присижий, Рибусь, Гнугель, Голомий, Марків, Гінбіла, Василів.

Крім офіційних прізвищ були ще й жартильні прозвища: Джигуни, "Єсли б то було в рахунок", Мули, Бас, Бабірака, Ганшів тощо.

На Мирставі добували камінь "грудшан", з якого випалювали капно, а "під білим каменем" дупали камінь, з якого випадали алябастр-гікс.

В селі був старий хрест на пам'ятку скасування панщини.

Село мало нову, муровану церкву і дзвіницю з виглядом фортеці. Належало до парохії в Чиганах, де парохом був о. Курцильс, дуже активний у селі й повіті, пізніше до парохії в Пилатинцях. Для латинників збудовано каплицю, яку обслуговували римо-католицькі священики з Озерня. Латинників було мало, вони розмовляли українською мовою.

Школа за Австрії — однокласна з українською мовою навчання, учитель українськ.; за Польськ двокласна, укральїстична, 1 учитель українськ., 1 — поляк. Будинку школи із сировини, під гонтами.

Великим землевласником був князь Павло Сапіга, що жив у Білчі Золотому. Все поле ділячок розпарцелював між місцевих селян. У селі було головню середньо- і малоземельні. Недостатки спричинювали еміграцію до Канади, Франції і Люксембургу. Заняттям жителів було хліборобство, також праця в лісі. З ремісників були ковалі, стельмахи, шевії і крапії. Народний одяг не зберігся, а прийнявся одяг містечка Озерня.

В селі над Нічлавою був промисловий млин, власність кн. Сапіги. Серед села стояла корчма, шинкарював жил.

Вогнищем освітнього життя в давніших часах була читальня ім. Качковського, що її на багаті ліси перед першою війною замінила читальня т-ва "Просвіти". В 1926 р. читальня збудувала власний будинок, критий бляхою. Бібліотека нараховувала до 3000 книжок і пренумерувала майже всі українські газети. При читальні існував хор і аматорський гурток; в будинку читальні приміщалися тов. "Сокіл", кружок "Рідної Школи", відділ "Сільського Господаря", діяла кооператива крамляня і молочарня.

Жилинці належали до свідомих сіл повіту. До усвідомлення села причинилися колиціи воєки Галицької Армії та підстаршини австрійської армії. Політичні віча улаштувала партія УНДО. Підпільний рух — дуже активний і добре закриптований.

По 1924 р. із села пішло до середніх шкіл 5 учнів: вищу педагогічну освіту здобув Богдан Федчук, середню трое дітей учителя Василя Бабія (Володимир, Михайло і Галина); Ярослав Скочильс студіював політехніку (булова пароплавання) у Данигю.

По першій світовій війні поляки арештували за участь у будівництві української держави Дмитра Федчука, Василя Данилевича, Дмитра Скочильса, Івана Черепка, Якова Струка та Андрія Стефанюка.

В рр. 1939-41 більшовики арештували Ілдо Данилюка; дружину його і дві дівчинки вивезли на Сибір.

В часі німецької окупації гітлерівці зруйнували ціле господарство Миколи Данилюка, розібравши з фундаментами, бо хотіли його арештувати, а не могли зловити. Спалили теж ціле господарство автора цього спогаду, бо підозрівали, що там переховувалися члени УПА. Ще в 1942 р. партизани вбили буди одного гестапівця. Німецьке військо оточило було село і жилинський ліс. Бій тривав цілу ніч. Рано партизани зникли. Військо увійшло до села. Забрали всіх чоловіків, яких знайшли дзєнебудь і хотіли десятикувати. Коли селяни на підставі зняденої по городах зброї, залишеної партизанами, доводили, що не були більшовицькі партизани, бо зброя була совєтською виробу і Ковчак тоді бушував у тих околиях, німці задекларі свого шляну, зате вивезли всіх чоловіків до Німеччини. Проте в Чорткові вибрали 3-поміж них на основі свого списку і розстріляли Володимира Данилевича, Дмитра Маркова, Дмитра Данилюка, Дмитра Рибуса, Петра Г., Тараса Д. та інших, що їх прізвища автор не пригадує собі. Разом із села Жилинців розстріляли 15 чоловіків, жонатих і холостів. — Пізній полі в селі авторів невідомі.

Відомості подає Богдан Федчук.

ОЗЕРЯНИ І КОНСТАНЦІЯ

Статистичні відомості про містечко Озерня (польська назва *Jezierny*). За Австрії були дві громади: містечко Озерня і село Озерянка, за Польщі Озерню прилучено до Озерян. Цифри австрійської статистики Озерні і Озерянки збігаємо докупити.

Загальна поверхня 1840 га, (в тому числі 984 дярської посілості), з того орного поля 1356. Число домів: 1921 р. — 642, 1931 — 781. Число населення 1900 р. — 4669, 1910 — 4676, 1921 — 3925, 1931 — 4318. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 2009 гр. кат., 596 р. кат., 1898 мовс., 2 шк.; у дворі 76 гр. кат., 88 р. к. Мова: в громаді 2111 укр., 2309 поль., 4 нім.; у дворі 69 укр., 89 поль. (Статистичні цифри щодо мови не порівнюємося з числом населення). Пошта, телеграф, станція (Озерня-Пісатківці), поліц. станція — все в Озерянах.

До парохії Озерня належав присілок Констанція, положений на південь від Озерян, що становив окрему громаду.

Статистичні відомості про село Констанцію: Загальна поверхня 430 га, з того орного поля 303. Число домів в 1921 р. — 103, 1931 — 121. Число населення 1900 р. — 486, 1910 — 524, 1921 — 509, 1931 — 544. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 274 гр. кат., 194 р. к., 4 мовс.; на фоль. 2 гр. к., 12 р. к. Мова: в громаді 330 укр., 142 поль., на фоль. 2 укр., 12 поль.

В останніх роках Польщі Озерня становили центр волости (гміни). Війт був поляк, секретар — українець.

Озерня — це типово галицьке містечко. Про себе люди тут говорили, що вони "возернянські", "з Воезин", "у Воезинях" ("Возьиринях"). Назву місцевості пояснювали тим, що там колись було багато озер. Містечко, положене на рівнині вздовж шляху Чортків-Боршів, мало форму неправильного багатокутника. Ліси мали назви: Галилея, Липник, Дубина, а поля: Рутка, Піски, На горбі тощо.

В Озерянах була мурована церква, збудована 1765 р. Дзвіниця з дубових брусів. Патронами церкви були князі Саліги, землевласники Більча Золотого. Між обома війнами парохом був о. Іван Вальницький, декан скальського деканату. Ревний католик: у культурно-освітнім житті містечка не брав участі. В 1932 р. Озерняні будували нову, модерну церкву з цегли.

Озернянські поляки мали дуже гарний костел із червоної цегли; в містечку перебувало трьох польських священників. Жиди мали свою синагогу.

Містечко мало гарну, поверхову школу. За Австрії була це 4-класна школа з доповняючим хлібопробним курсом, за Польщі — 7-класна; і за Австрії, і за Польщі — з польською мовою навчання. В Констанції існувала однокласна школа також із польською мовою навчання. Вчителіми були поляки або жиди. Містечко було призначене на колонізацію.

В Озерянах нашими дітьми піклувалася постійно українська Захоронка Сестер Службицьких.

Найчастіші прізвища між українцями містечка: Жаровський, Сокальський, Сороковський, Монастирський, Гасцький, Романюк, Степінши.

Заняття населення: українці — переважно рільники, також кушнірі,

м'ясарі, торгівні безрогами, ковалі, столярі; поляки — рільники, службовці; жиди — торгівці. В Озерянах було двох лікарів: українець (д-р Кривський) і жид.

Багатих хліборобів — небагато, переважали малоземельні. Одначе мало людей емігрувало: еміграція йшла до Канади. Власник великої земельної посілості кн. Саліга давав землю в оренду. З неї розпарцельовано левку кількість між польських колоністів, що побудувалися вздовж дороги до Козаччини.

В містечку був тартак і шкілька овочевих дерев Гарбуза.

Культурно-освітнє життя концентрувалося в читальні "Просвіти", що мала свій будинок ще перед першою війною. Коло 1930 р. українці побудували Кооперативний Дім. При читальні діяли гуртки: театральний і оркестровий. У читальні були газети "Новий Час", "Нова Зоря" та інші. Від 1932 р. існувала теж читальня "Скала". В Озерянах діяло товариство "Сокол" і відділ "Сільського Господаря".

Політичні віча організувала партія УНДО.

В Озерянах активними були польські організації, як Штупелі і Кулко Рольніче, що приміщалося в "Домі Людовім". Місцеві латинники і мішани подружжя давніше розмовляли українською мовою, молодша генерація пробувала говорити польською.

Деякі місцеві українці посилали своїх синів до середніх та вищих шкіл. З містечка вийшло двох українських священників і двох українців адвокатів.

У 1929 р. польська окупаційна влада арештувала свідомих громадян, передусім активних у "Соколі" та "Просвіті".

Відомості подав д-р Андрій Гасцький

КОЗАЧЧИНА

Статистичні відомості про село Козаччину (польська назва *Kozaczyna*): Загальна поверхня 1126 га, з того орного поля 932. Число домів: 1921 р. — 185, 1931 — 192. Число населення: 1900 р. — 915, 1910 — 973, 1921 — 802, 1931 — 821. За австр. статист. 1900 р. 746 гр. кат., 76 р. к., 93 мовс. Мова: 801 укр., 114 поль. Пошта і станція поштової в Озерянах, заліз. ст. Тересині або Озерня-Пісатківці.

Село Козаччина, положене на північ від села Ланівців, належало до парохії в Ланівцях, мало спільну з тим селом церкву та школу, спільний фольварк і було його безпосереднім продовженням. Проте становило окрему громаду. Назву села пояснювали колишнім поселенням реєстрових козаків. Найчастіші рокові прізвища: Бойки, Путери, Заселіби, Цуркани, Кисілі, Баранюки, Габрухи, Прозоровські. Поля мали назви: Довбушка, в Дубині.

Частина села була положена в долині річки, частина вище на горбі. Село лежало при битій дорозі Чортків-Озерня-Боршів. Коли наближатись до села

ї північ, заходю, відлітає до Озерів, віддаленого на 4 км, віджається легко в річ річку, що її місцеве населення називало Нічлава (з того самого на першому складі ні-). Високо на закріті па стіною першого ступеня убіччя стояла гарна, мурована капличка Пр. Діви Марії, а з-під каплички витікала свіжа, джерельна вода, що її люди вживали як лікувальну. Діви в рош приходили сюди пропесії і відправляли молебнє. Завісела претераний від на село, що починається за мостом на Нічлаві. В цьому місці Нічлава творила колись став, по яким заплинцали тієї назва "Станівська". Вони сягали до підніжжя високого убіччя (гори, якою проходила залізнична лінія до Боршева і де на парохійному ґрунті побудована була залізнична станція Тересин, недалеко фільварку тієї назви.

За заданням вчителів на Нічівці на Ставиську поведено було канал із шлюзами, звідки проходила вода, що порушувала великий млин. Попід збіччя гори на схід попри млин ішла дорога до сіл Жилинців і Пилатківців, а при ній стояла гураляня з великими будинками і приміщеннями для працівників. Млин і гураляня належали до маєтку князя Сапінга. На горбі проти млина був цвинтар для жителів Козачинців. Село мало свою каменючню, добувало теж пісок і глина для власних потреб. В селі існувала також цегельня.

Далі в селі при битому шляху стояв просторий громадський уряд, де за Австрії приміщувалася також читальня "Просвіти".

В давніших часах при битій дорозі стояли жидівські корчми, що ширили в селі п'янство. Пили не тільки старші люди, але й молодь, що зчиняла не раз бешкети. Завдяки діяльності братства тверезости і тов. "Відродження" під проводом о. О. Гуньовського і П. Кисіля село згодом перестало зовсім вживати делькогольних напків. Останню корчму зліквідовано 1935 р.

Читальня "Прогресиві" була заснована ще на початку століття. В рр. 1935 — 37 громадяни збудували будинок читальні, де була театральна зала і де мали приміщення сільські організації: кооператива, Лут. відділ "Сільськогосподар", кружок "Рідної Школи". При читальні була бібліотека, приходили газети, як "Новий Час" і майже всі видання І. Гітлера. При читальні діяли гуртки: хорівий, театральний, самосвітний. У селі існував теж відділ "Союзу Українців". На час пільних робіт організовано Дитячий Салок.

Д-р Ігнатій Баранюк

До вищих шкіл послали своїх дітей тільки одиниці з-поміж селянства. Із села вийшло двоє священиків і один адвокат: Гнат Баранюк. Д-р Баранюк, учасник Визвольних Змагань у рядах УГА, був опісля адвокатом у Борщеві, де заслужився на кооперативний та культурно-освітнім полі. Помер він на еміграції в Мамі на Флориді 2 липня 1969 р.

Головним заняттям людей було хліборобство; крім того були ремісники, що задоволювали місцеві потреби: ковалі, столярі, шевці, кравці. Люди заробляли теж при вирубі лісу.

Велика посілість належала на початку XIX стол. до графів Ржевських, опісля перейшла до князів Санітів. В селі не було окремого фільварку, двір був у Ланівцях. Із двірських ланів по першій війні розпарцельовано між місцеве населення коло 300 моргів, а решту між колоністів із західної Польщі. Латини-ки і міщани подружжя розмовляли українською мовою.

За большевицької влади були арешти і вивози, особливо молодих селян.

Відомості подали Семен Гнатківський і Прокіп Кисіль.

ЛАНІВУ

Статистичні відомості про село Ланівці (Lanowce): Загальна площа 2605 га, (з чого числ. 1126 лісової покривності), з того орного поля 1959. Число домог. 1921 р. 454, 1931 504. Число населення: 1900 р. 2417, 1910 2434, 1921 2417, 1931 2242. За австр. статистик, 1900 р. в громаді 1585 гр. кат., 492 р. к., 102 мейс., у дворі 120 гр. кат., 100 р. к., 18 мейс. Мова: в громаді 1639 укр., 540 польс.; у дворі 152 укр., 86 польс. Пошта і станція пошти в Очереві (6 км), заліз. станція Телесні (3 км).

Ланівці — це гуртова оселя, що, як це буває в наших селах на Поділлі, тулиться до річки, в цьому випадку до Нічлави і її лівобережної притоки (без назви), що творить тут закрут. Частини села називалися: Застав'є, Помірки, Шляхта. Про давнину оселі говорили назви: Замчисько і Старі Вали. Лісок "Стінка".

Село, положене при битому шляху Чортків-Озерин-Борина, на півночі, звучить безперервно із селом Козацькою. Границю між цими селами становить полева дорога до Озерня, що перетинає битий шлях. При польовій дорозі, на захід від бігот, стояли будинки фільварку і панський двір князів Сапінг, що його перед першою війною логів роки виважала родина Дуських. За двірськими будинками, паралельно до згаданої полевої дороги, з бітого шляху йшла вулиця; її південну частину займали сільські господарства, до яких прилягала власність парохії. Тут вулиця скручувалась на захід і йшла паралельно до головного шляху. При цій вулиці був в'їзд до дому священика, а далі стояла величава, мурована з каменю церква, з мурами на олині метрів заввишки, побудована 1785 р. озородежана грубим муром. Біля церкви була теж мурована плоска дзвіниця, побудована вузько на кожний дзвін зокрема. Також передня частина парохіяльного дому була побудована ніби фортеця з каменю.

Традиція передавала, що парохами в Ланівцях два-три століття були Лукасевичі. Після смерті о. Ігнатія Нападівського, зятя останнього з Лукасевичів, о. Івана (1785-1854), за підтримкою колятарю, князя Саліги, парохію дістав о. Михайло Липинський із Липини, колишній декан холмський і професор уніятської духовної семінарії в Холмі. В часі переселування уніятської церкви

ВЕРХНЯКІВЦІ

Статистичні відомості про село Верхняківці (польська назва Wierzniakowice): Загальна площа 1176 га, (в т.ч. лісової ділянки 469), з того орного поля 902. Число домог: 1921 р. — 255, 1931 — 274. Число населення: 1900 р. — 1326, 1910 — 1265, 1921 — 1124, 1931 — 1262. За австр. статист. 1900 р. в громаді 891 гр. кат., 366 р. кат., 35 мовців на філ'ях: 3 гр. кат., 11 р. кат., 20 мовців. Мова: в громаді 808 укр., 484 польськ. на філ'ях: 34 польськ.

За Австрії школа двоєкласна з українською мовою навчання, за Польщі 3-класна з польською.

Село, подожене над річкою Нічлавою, належало до парохії у Висічці. В селі була велика мурована церква, збудована 1898 р., також читальня "Просвіти", кооператива, районова молочарня, "Дуг". Національно село дуже свідоме, його душою і провідником був довгі роки селянин Петро Стус.

(див. Ст. Кушій).

ГЛУБЬЧОК

Статистичні дані про село Глубьчок (польська назва Głębokie): Загальна площа 3020 га, (в т.ч. лісової ділянки 875), з того орного поля 2541. Число домог: 1921 р. — 511, 1931 — 651. Число населення: 1900 р. — 2706, 1910 — 2791, 1921 — 2446, 1931 — 2805. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1343 гр. кат., 1210 р. кат., 67 мовців на філ'ях: 17 гр. кат., 39 р. кат., 30 мовців. Мова: в громаді 1219 (1) укр., 1401 (2) польськ. на філ'ях: 14 укр., 72 польськ. Пошта і залізні станції в Озернах (9 км).

За Австрії була в селі 4-класна, а за Польщі 5-класна школа з польською мовою навчання. Але за Польщі Сестри Службинські вели українську 4-класну школу у власному, вільному, мурованому домі.

Село, подожене на високорівні над потоком, правобічним допливом Нічлави, при шляху Озерня — Білче, мало муровану церкву, збудовану 1896 р. В селі була читальня "Просвіти", кружок "С. Гоеп.", кооператива, "Дуг". Латинники мали свою велику і сильну парохію з мурованим костелом. Село було осідком збірної громади. В селі був фільварок кн. Саліги з гуральнею і корчмою. Наші люди визначалися національною свідомістю. Велику працю поклали для освітлення села: о. Омелян Глибовицький і по його смерті його зять о. Антін Казновський. О. А. Казновський не лише пильно дбав про церкву і своє господарство, але цілою душою працював над національним усвідомленням і економічним піднесенням своїх парохіян. В селі, що було гніздом польського шовінізму, він опікувався місцевим кружком "Рідної Школи" та школою, веленою Сестрами Службинськими.

В селі зустрічалися прізвища: Томковиди, Кашуби, Градові.

(див. Ст. Кушій)

О. Антін Казновський, народжений у Бучачі 1878 р. — від 1906 р. був парохом села Глубьчок. Подовина цього села була спольщена і ворожо наставляла до якогось національної, церковної чи громадської праці

нашого о. пароха. Ще до першої світової війни місцеві поляки спалили двічі парохіальні забудовання. Вернувшись із-за Збруча, куди влітку 1919 р. о. Казновський пішов із відступальними частинами УГА, був кілька разів арештований і ув'язнений польською окупаційною владою. На донос цих самих місцевих поляків був 1941 р. арештований німцями.

Проте, не оглядаючись на ніщо, невтомно працював для добра своїх парохіян і села. Як власник послисти в Гаю під Бучачем, був заможною людиною і дуже щедрим жертводавцем на народні цілі. За ініціативою його тестя о. Омеляна Глибовицького і опікою його самого вже в шкільні роки 1905/6 вчилася в українській гімназії в Кішмані коло 15 хлопців із Глубьчка. Його заходами побудовано в селі приміщення для "Захоронки", що була одною з перших в повіті. Він організував 4-класну народну школу при Кружку "Рідної Школи", опікувався нею і дбав про утримання учителів, якими були Сестри Службинські.

о. Антін Казновський, совєтський ув'язнений, на повірку торгів в Жданові, 1959 р.

Та за його віддану працю для свого села і народу московський окупант помирився на нім. У 1940 р. забрав сина Богдана, за яким пропав слід; також другий син, Володимир, карався довгі літа на Сибірі і доля його невідома.

Він самий, як вірний своїй церкві і народові провідник, не перейшов у 1945 р. на режим московське православ'я, а у своїй хаті відправляв Служби Божі і виконував інші обов'язки душпастиря. За не стрінула його та сина доля, що й синів. Арештований і висланий до Жданова (колишнього Маріуполя) над Озівським морем, там і помер невгнутим борцем за права своєї церкви і народу.

Відомості про о. А. Казновського подає його родичка Теодосія з Гайтківичів Козичова з Рощестеру.

Про участь о. А. Казновського в діяльності повітових організацій знаходяться численні згадки вище в статтях авторів про розвиток організованого життя в повіті.

Села боршівського повіту над Серетом: Капустинці, Шершенівці, Олексинці, Мушкарів, Більче і Монастирок.

КАПУСТИНЦІ

Статистичні відомості про село Капустинці (польська назва Karpińce): Загальна поверхня 781 га, (в тому числі 178 лісової посілости, з того орного поля 636. Число домог: 1921 р. - 169, 1931 - 194. Число населення: 1900 р. - 835, 1910 - 893, 1921 - 753, 1931 - 782. За австр. статист. 1900 р. в громаді: 757 гр. кат., 33 гр. кат., 32 моїс; на фільм: 1 гр. кат., 1 гр. кат., 11 моїс. Мова: 775 укр., 47 польс; на фільм: 13 польс. Пошта в Улашківцях (5 км), заліз. станції: Товсте, Ягольниця або Остерня (13 км).

За Австрії школа була з українською мовою навчання, за Польщі з польською.

Село, położone на лівому березі Серета, було самостійною експлуатуючою парохією в Улашківцях. В селі була мурована церква, побудована 1886 р.

ШЕРШЕНІВЦІ

Статистичні відомості про село Шершенівці (Szerszeniec): Загальна поверхня 1623 га, (в тому числі 800 лісової посілости, з того 1208 орного поля. Число домог: 1921 р. - 242, 1931 - 280. Число населення: 1900 р. - 1331, 1910 - 1440, 1921 - 1254, 1931 - 1431. За австр. статист. 1900 р. в громаді: 1034 гр. кат., 195 гр. кат., 48 моїс; на фільм: 12 гр. кат., 10 гр. кат., 32 моїс. Мова: в громаді 1000 укр., 277 (5) польс; на фільм: 6 укр., 48 (5) польс.

Школа в Шершенівцях за Австрії однокласна з українською мовою навчання, за Польщі двокласна утравістична.

Село, położone на лівому березі Серета в петлі ріки, мало муровану церкву, побудовану 1901 р.; парох мешкав у Шершенівцях, хоч церква була філіяльною Олексинців. В селі була читальня "Просвіти", кружок "Сільського Господаря", "Луг" і кооператива. Село відоме, селяни носили народний одяг. В селі був великий водно-турбінний млин власності парохіа о. Михайла Дроздовського.

(*Иж. Ст. Кушій*)

ОЛЕКСИНЦІ

Статистичні відомості про село Олексинці (Oleksiniec): Загальна поверхня 1472 га, (в тому числі 658 лісової посілости, з того орного поля 1200 га. Число домог: 1921 р. - 254, 1931 - 309. Число населення: 1900 р. - 1481, 1910 - 1518, 1921 - 1356, 1931 - 1644. За австр. статистикою 1900 р. в громаді: 1193 гр. кат., 122 гр. кат., 34 моїс; на фільм: 55 гр. кат., 54 гр. кат., 23 моїс. Мова: в громаді 1193 укр., 156 польс; на фільм: 37 (5) укр., 94 (5) польс. Пошта в Більчому Жолотім (6 км), заліз. станція в Товсті (10 км) або в Остернях (12 км), станція поштів в селі.

Село położone в долині, на лівому березі ріки Серета. Його хати простягалися стьохою обабіч двох рівнобіжних вулиць, з яких горішня була битим шляхом. Двірські поля лежали ближче, селянські даліше від села. Один із горбів називався "Панська скіпка" (Стінка). В ньому, як ховив переказ, була колись схованка перед нападами турків. Вхід до неї мав залізні двері, замкнені на колючку.

В селі була мурована з каменю церква, збудована заходами парохіа о. Гіля в 1881 р., і при ній тек мурована дзвіниця. До парохії в Олексинцях належала філіяльна церква в Шершенівцях, де був осідок парохіального уряду і

пароха. Латинники мали каплицю, збудовану діточкою Громницькою, до якої раз на місяць доїздив латинський священник із Товстого. Майже в центрі села стояв хрест на пам'ятку знесення панщини. Були й інші хрести на роздоріжжях і в полі.

В селі були каменоломні і глиниська для домашнього вжитку.

В селі жило лише кілька заможніших селян, інші мало- і безземельні. Були свої ткачі, кушнірі, кошикарі. Люди емігрували на початку XX стол. спершу до Бразилії, а від 1906 р. до Канади.

В селі була читальня "Просвіти" з бібліотекою, що приміщувалася в ломі дяка Трача, кружок "Сільського Господаря", "Луг" і спож. кооператива, хор і аматорський та самоосвітній гуртки. Селяни були доволі свідомі і зберігали народний одяг. До усвідомлення села причинився вчитель Олекса Чук і дяк Василь Трач. Прізвища селян: Козак, Валюк, Вирозуб, Твердохліб, Буштинський, Зарівний, Срібний, Снежик, Питльований, Вовк, Лозинський, Николів, Барладня, Медвідь, Роляк.

Селяни не посилали дітей до вищих шкіл. Перед першою війною ходив до львівської гімназії тільки Петро Валюк. По сьомій класі він працював на Чехах. Асентирований 1909 р., служив при австрійській кавалерії, а по розпаді Австрії воював у рядах Укр. Гал. Армії. По війні знову опинився на Чехах, де й помер на тиф 1921 р. Кирило Валюк, брат Петрового батька, з 7-ого року життя перебував на фільварку діда Громницького для товариства його синові. Обидва хлопці вчилися спершу вдома, пізніше за кордоном. Кирило Валюк, що змінив прізвище на Валецький, завідував мастком намісника Галичини. Перед своєю смертю у Львові в 1909 р. Кирило Валецький записав на тов. "Просвіту" половину своєї посілости при вул. Садівничий, а саме на утворення стипендіального фонду його імені. З цього фонду мали користатися українські діти — учні середніх шкіл, а першочисто на стипендії мали своїми фундатори і селянські діти з Олексинців та Шершенівців.

Школа мала вигідний, поверховий мурований будинок і в ній вчили два українські вчителі. За Австрії школа 3-класна з українською мовою навчання, за Польщі утравістична.

*Відомості подали Ірина Гайовська,
Юлія Лецишин та Антоніна Чубоха,
також *Иж. Ст. Кушій*.*

МУШКАРІВ

Статистичні відомості про село Мушкарів (Muszkarów): Загальна поверхня 543 га, (в тому числі 195 лісової посілости, з того орного поля 453. Число домог: 1921 р. - 98, 1931 - 101. Число населення: 1900 р. - 567, 1910 - 502, 1921 - 421, 1931 - 471. За австр. статист. 1900 р. в громаді: 513 гр. кат., 25 гр. кат., 16 моїс; на фільм: 9 гр. кат., 4 гр. кат. Мова: в громаді 538 укр., 16 польс; на фільм: 9 укр., 4 польс.

Село położone на лівому березі Серета, належало до парохії в Мишківці, заліщицького повіту, на правому березі ріки.

БІЛЬЧЕ ЗОЛОТЕ — МОНАСТИРОК

Прим. Сільське Монастирок адміністративно становило окрему громаду, проте австрійська земельна статистика подавала поверхню обох громад спільно.

Статистичні відомості про містечко Більче (польська назва *Bilcze*): Загальна площа 4334 га, (в тому числі 1698 дівських посівних), з того орного поля 2595, лісів 804. Число домог: 1921 р. — 713, 1931 — 755. Населення: 1900 р. — 3625, 1910 — 3534, 1921 — 3080, 1931 — 3338. За австр. стат. 1900 р. в громаді 3051 гр. кат., 120 р. кат., 203 мовців; в дворі 87 гр. кат., 154 р. кат., 6 мовців, 4 іні. Мова: в громаді 3015 (!) укр., 359 (!) польс.; в дворі 202 укр., 46 польс. Пошта і станція жандармерії на місці, залізні станції Озерни-Підляшані (14 км).

Статистичні відомості про село Монастирок (*Monastyrzek*): Число домог: 1921 р. — 83, 1931 — 86. Число населення: 1900 р. — 418, 1910 — 417, 1921 — 417, 1931 — 416. За австр. стат. 1910 р. в громаді 364 гр. кат., 3 р. кат., 6 мовців; дівських 31 гр. кат., 8 р. к., 6 мовців. Мова: в громаді 367 укр., 6 польс.; дівських 29 укр., 16 польс.

Громада Більче ділилася під церковним оглядом на дві частини: на парохію Більче Золоте і виділену на правому боці Серета самостійну експозитуру Більче Добрукут (на основі схематизму з 1912 р. Більче Золоте нарахувало 2461 вірних — крім того прилучене село Монастирок 385, а Більче Добрукут — 786.)

Инж. Мирон Левіцький

СПОМИН ПРО БІЛЬЧЕ ЗОЛОТЕ

Назва села. Назва "Більче" пішла, мабуть, від скелистих берегів Серета. Голі вапнякові скелі викликають на сонці враження ясної білоти. Чому село мало ще й додаток "золоте", — трудно сказати. В моїх спогадах воно справді "золоте". Невелика оселя "Монастирок" дісталася назву від колишнього монастиря. У XVII стол. був тут монастир оо. Василіян, церква і келії в скелі.

Опис села. Більче розташоване між доволі стрімкими берегами ріки Серета на розлогій долині, перетятій срібною лентою ріки. Частина села на лівому березі називається Більче Золоте, на правому Більче Добрукут. Інші назви частин: Підбілечка, Шологонівка, Гирівка. Далі на південь на лівому березі Серета положене сільське Монастирок. Із Борщова йшов битий шлях до Заліщиків. Віднога цього шляху доходила до Більча і тут за мостом кінчалася.

Здовж битого шляху і пообабіч сільських доріг розмістилися селянські загороди, білі, немалі хати з великими вікнами, просторими, гарно удержаними подвір'ями та господарськими будинками. За подвір'ями тягнулися городи й садки. Селянські хати кріті в більшості солом'яно, ліплені з глини на дерев'яній, звичайно дубовій, основі. Бували і кріті бляхою муровані дома. Вже з першого погляду село робило враження багатого, культурного українського села. Заселене майже у 90% українцями. В центрі обох сіл простірі муровані церкви, а в Монастирку дерев'яна. В Більчу

золотому на церковній вежі великий всесвітній годинник, проти церкви два муровані шкільні будинки, один із них поверховий, далше гарні будинки парохії, громадського дому, управи дйр князя Сяпіги, захоронка для дітей і селянські хати. Клімат Більча назгали лагідний і здоровий, зими сніжні, прекрасні весна і літо, а замріяна осінь із кукурудзяними стернями, бараболюськими і "бабиним літом" робили незабутні враження.

Мешканці. Тип і характер людей, що замешкують Більче, Монастирок і всю околицю на південь від Борщова, на схід від Серета через Волківів, Нівру, Гермаківку, Новосілку до Заліщиків і Мельничі над Дістром, робить враження чогось спеціального в дуже позитивному розумінні цього слова. Як сприячилося до цього позитивного добробуту, чи може віддалення цих околиць від більших міст, — не знаю. Насправді — селяни цих околиць вражали своєю поставою, ростом, виглядом і господарською самопевністю, а жіноцтво красою, привітністю і гідністю.

Одягалися жінки й чоловіки у свої дома ткані та шиті одягання. Вишивки у жіноцтва з перевагою темних, чорних кольорів створили особливий тип нашого народного вбрання, т. зв. борщівський народний одяг. Вишивки на передах сорочок і рукавах шиті вільною в темних кольорах, сорочки з білого, дома тканого полотна, вовняні з вовни одержуваної із власних овець, дома ткані "обортки"-світліші, широкі крайки — викликували естетичне враження. Дівчата прибирали голови герданами та квітами, жінки зав'язували голови хустками, а в старшому віші шеремітками-рантухами з білого льняного полотна. На ноги вбирали чорні, жовті, а часто і червоні чоботи.

Чоловіки носили довгу до колін, попущену по штанах, сорочку з білого, т. зв. згрібного полотна, ковпирі і пазухи вишивані також темними кольорами. На неелі та свята вбирали чисті, білі, спеціально складані "рисовані" штани. Підперезувалися широкою крайкою темного кольору, тканого з вовни. На головах носили вліті високі солом'яні капелюхи, а зимою високі чорні банарячі шапки. По цих капелюхах можна було легко розпізнати, з котрого села людина походить. Парубки прибирали капелюхи герданами і пір'ям із когутячого хвоста, розкладаючи його на цілу висоту капелюха. На ногах носили зграбні чоботи.

Як жінки, так і чоловіки мали гідний, інтелігентний вигляд, що знаменувало їх характерність. Релігійність була високо розвинена, вона виділяла з глибини душі. Зодіюкватість була рідкістю, нечесність у жіноцтва майже не існувала. Характеристичними були господарська чесність, ширість і брак двочисності чи підлабузництва.

Церкви. Парохія була в Більчу Золотому. Експонована парохія, чи сотрудиштво, в Добрукоті і прилучена церква в Монастирку. Всі три оселі мали свої церкви. В Більчу золотому та Добрукоті були муровані просторі церкви, на Монастирку дерев'яна, стара церква, а в скелях камінного узябця гори були печери-келії, в яких колись жили монахи.

Нову муровану церкву в Більчу золотому вбудував в роках 1868-71 о. Іларіон Тишинський, тодішній парох Більча. Зробив він новість для всіх

околиці, бо на вежі церкви помістив великий вежовий годинник, який може ще й до нині ходити. В Доброкуті була також нова мурована церква, побудована 1899 р. В Монастирку ціле XVIII століття жили монахи Василіани, звичайно один або два. В часах церковних реформ за австрійського імператора Йосифа II уряд роз'єднав монастир, а церкву прилучив до Більча золотого. Залишилися руїни мурів монастиря і келії в скелі. По монахах при церкві в Монастирку остався також знайний у шкільній околиці відпуст восени на Чесного Хреста. Тоді то до Монастирка сходилися прочани і процесії до довколишніх сіл і церковні виправи дунали в старих монахах обителях та церкві.

До 1904 р. парохом у Більчі золотому був о. Іларіон Тишинський. Після о. Тишинського завідателем парохії став о. Вонсуль, в роках 1904-1906, разом з сусіднього села Мишкова. Від 1906-1909 парохом був о. Микола Сіменювич, батько д-ра Сіменювича із Чикаго. Від 1909 до 1923 р. парохом був о. Софрон Левицький. По відході о. С. Левицького деякий час завідував парохією о. Михайло Ганкевич, опісля в 1924 р. дістав парохію о. Семен Гребенюк.

В 1913 р. за починим і старанням о. Софрона Левицького перемальовано церкву в Більчу золотому. Малював її артист-малюк Модест Сосенко. Розмалював він її у візантійському стилі і Більче золоте могло бути гордим на неї. Як зачуваємо, в часі другої світової війни бомба розбила дах церкви і не гарне мальовисто замало й нишилося, бо громада не могла дістати дозвіл від влади на напругу даху.

За о. Тишинського дяком у Більчу золотому був Семиррозум, добрий співак і диригент хорів. Пізніше дяками були місцеві селяни, підлучувані і виховувані о. Софроном Левицьким та о. Степаном Сохаським, теологом, уродженцем Більча золотого.

В Більчу-Доброкуті священником був до року 1934 о. Іван Кравич, а після нього о. Гаврилів.

При церквах були церковні братства для господарів і жінок, як також для дівчат і хлопців. В кожному селі було братство тверезості.

Власники Більча, князі Сап'їги, хоч латинського обряду, заходили часто до церкви в Більчу золотому на Служби Божі, головою в неділі. В самій резиденції князів був латинський костел, до якого доїздив латинський священник із Глубічка.

При церкві в Більчу золотому під духовною опікою парохів була "захоронка" для дітей, яку провадили Сестри Службинні. "Захоронка" приміщувалася в будинку власності князів Сап'їгів і вони давали сталу допомогу на її удержання. Сестри подавали селянам першу лікарську допомогу, провадили дитячий салончик для дошкільних дітей і вчили дітей церковного хору. В захисті виховувалося кількох селянських сиріт, з яких дві живуть тепер в Канаді, в Торонті. В передвоєнних часах жила сестра Моніка, що вигиналася добрим голосом та слухом і чимало допомагала при веденні хорів; тепер живе вона в монастирі Сестер Службинні у Сльовзбурзі біля Нью Йорку.

Фотознімка з Більча Золотого

Сидить, м. л., перший ряд: о. Йосиф Філарчук із Дельського (Чикаго). Стоять з першого ряду: другий ряд: о. Олександр Вікторський з Нової Коси (Чикаго), далі о. Софрон Лепішків, парох Більча Зол., о. Іван Кравич з Більча-Доброкути, о. Іван Харчук, парох Спирівської, третій ряд: о. Іван Ганкевич, парох Замкової, далі: о. Василь Мисюк, парох Колюбіжів.

Фотознімка з Більча Золотого (з нагоди висвячення о. М. Феїцького з 1922 р.)

Сидить зліва: князь Іван Сап'їга, о. Софрон Левицький, князь Терентій Сап'їга, о. М. Феїцький, Сестри Левицькі. Стоять: перший ряд: о. Григорій Капустинський, четвертий ряд: о. Микола Капустинський, п'ятий ряд: Марія Левицька, другий ряд: Мирон, перший ряд: Василь Левицький, сини о. Софрона.

Культурно-освітній та економічний розвиток села. Національне й освітнє відродження села почалося заходом о. Тишинського з хвилюючого занування народної школи в 1878 р. і читальні "Провітні" в 1903 р. Наступні священники о. Вонесуль і о. Сіменюк продовжали працю свого попередника, а з приходом на парохію о. Софрона Левицького і на вчителя школи Степана Паладійчука освітнє життя значно поживалося. Обидва ці провідники не тільки розвинули його, але ще й збагатили економічною діяльністю. В 1912 р. громадську крамницю перетворено на кооперативу системи Рочдейля і створено дві філії кооперативу, одну на т. зв. Шологонівці, а другу на Гирівці. Керівником цих кооператив був учитель Ст. Паладійчук, головою управи о. Софрон Левицький, крамарем на Шологонівці був у тому часі Василь Шологін, а на Гирівці Тимчук, обидва молоді селяни.

В 1913 р. засновано при кооперативі пекарню. Пекарі там разовий хліб і булки. Селяни купували радо готовий хліб або мияли його за муку, головню в часі пильних робіт у полі. Пекарню приміщено в будинку власників села князів Салігів, а першою пекаркою була дружина князького кухаря Подолькова; пізніше найнято фахового пекаря, що значно розвинув пекарню. Загалом пекарня розвивалася добре, печиво забирали кооперативи в Глубичку, Озерянах, Олексинцях і Шерешівцях.

Заходом о. Левицького і учит. Ст. Паладійчука засновано в 1913 р. кредитову спілку "Райфайзенку" під патронатом Українського Ревізійного Союзу у Львові. Головою цієї кредитівки став о. С. Левицький, скарбником селянини Лукіяна Матвійчук, книговодом учитель Степан Паладійчук. Членами засновниками від самого початку стали князі Саліги, чим захопили селян до вступу в члени кредитівки і надали їй фірму певності. Членами засновниками були також Володимир Лотоцький, Юліан Бернцальський, Гнат Прутула, Іван Лушук, Василь Шологін, Ілько Соханський та інші. Кредитівка розвивалася дуже добре і ставала у великій пригоді селянам позичками.

При читальні "Провітні" існував аматорський гурток, що давав аматорські вистави і концерти. В повсякденних часах працювали тут головню діти о. С. Левицького: МIRON, Василь і Маріяка.

При читальні існував теж хор і оркестра. Засновником і диригентом був на переміні старіючий хліб Семіроном і селянини із Добружук Михайло Вовчук. Після першої війни диригентом був теолог, пізніший священник о. Степан Соханський, а по його виході М. Вовчук. Хор співав у церкві і на концертах, оркестра грала на різних національних святах у часі маніфестацій і була знана в цілому повіті.

В 1913 р. відбулися куріяльні вибори посла до Крайового Союму у Львові. Вибори відбувалися в Боршеві. Кандидував на посла від українців о. Олександр Капустинський, а від поляків граф Борковський. Після виборчої перемоги українців відбулися в Боршеві велика маніфестація з походом вулицями міста. В цій маніфестації брала участь оркестра з Більча під проводом диригента Михайла Вовчука.

В літі 1914 р. відбулося в Більчу окружне свято (для Більча і околиць) в

честь Тараса Шевченка на горі Пісочній над Серетом проти мосту. Гору що названо тоді горою Т. Шевченка. Господарем цього свята була читальня "Провітні" Більча Золотого. Ініціаторами цього свята були: о. Софрон Левицький і вчитель Степан Паладійчук. Книгачка Саліга подарувала найбільшого дуба із своїх лісів на хрест на цій горі і він висів на цілм селом, може ще й нині. В часі свята був великий здвиг народу, священства та інтелігенції з усієї околиці, після свята відбувся фестин.

Громадське життя. Від 1910 до 1918 р. найтотом громади був Юрко Матвійчук, після війни до 1925 р. брат Юрка, Лукіяна Матвійчук, а від 1925 р. до другої світової війни солтисом був Іван Качура. Село було добре адміністроване. Секретарем громадського уряду був часто Володимир Лотоцький і Кіт. Витатини і заслуженими громадянами села були: брати Юрко і Лукіяна Матвійчуки, Михайло Вовчук, Гнат Прутула, Іван Лушук, Іван Качура, Василь Шологін, Юлія Бернцальський, власник крамниці, брати Стрільбицькі, різьбярі, В. Лотоцький, маляр, Берегуляка, механік, Струк і Жук городники, Кіфер, коваль, Яків Соханський, млинар, Борейко м'ясар та інші.

Школа і наука. Школа в Більчу була заснована о. І. Тишинським. Вчили першу о. Тишинський і дяк Семіроном, учнів було мало. Згодом розвинув о. Тишинський цю школу до 2-класної і подбав про будову будинку. Вибудовано тоді мурований будинок з трьома залами для навчання, канцелярією і мешканням для керівника. Першим керівником був Войцеховський, він розвинув школу до 3-класної. Після нього став керівником Володимир Крижанівський, за нього школа стала чотирикласною і тоді громада вибудувала другий мурований будинок. В обох будинках містилися 8 класів, учнів було поперех 300. Учителів було звичайно 10. В чотирикласній школі навчано також німецької мови і вона давала право по закінченні 4-ої класи вступати до гімназії. Мовою навчання була українська мова. Учителями були українці, поляки і жида. За Польщі 6-класна школа стала вже двомовною, 3 українців в часі по першій війні учительовали: Степан Паладійчук, його дружина Антоніна, Дмитро Никольяк, Сильвестер Гронський, Осип Шандрівський. Керівник школи Крижанівський був з походження українцем, але польонофілом, він не втручався до національно-освітньої праці села і з неохотою ставився до вчителів, що працювали на громадському полі. Катехитами були кожноточасні священники. Хоч село не вислало багато дітей до середніх чи вищих шкіл, але вплив цієї доброї народної школи був у загальному позитивний.

Власники села. В другій половині XIX стол. князі Саліги набули дорогою купна села Більче і Монастирок. Князі Саліги походили з українського роду, що спільшався в часі наших дикотів. По довершенні купна власником дібр став Лев Саліга і його дружина княгиня Тереса з роду Сангушків. У часі пошестей тифу та холери в 1895 р. помер князь Лев. Матки перебрала його дружина Тереса. Коли їх син Павло осягнув в 1913 р. повноліття, він перебрав управу маєтків.

Обоє князі були під кожним оглядом людяні та вирозумілі. До українських національних стремлінь і відродження ставилися прихильно.

Вони створили закоронку Сестер Службиць, дали їй приміщення і стали допомогу. Сестри провадили дитячий салон, хор у церкві, дбали про церкву, подавали першу медичну допомогу. За допомогою і участю князів організувалися в селі кооператива з філіями, вони дали безплатне приміщення для кооперативної пекарні. При заснуванні позичкової каси Райфайсна вони належали до перших її членів. Цими ділами князі Саніги заслужили на вдячну пам'ять у громаді.

В 1887 р. приїхав до Галичини молодий наступник престоло, архикнязь Рудольф, щоб пізнати край. Адміністрація Галичини влаштувала для його привітання Крайову Хліборобську Виставу у Львові, де старалася показати все, що край продукував і чим жив. Головою організаційного комітету і президентом вистави став князь Лев Саніга з Більча. За його впливом Більче виступало на виставі із своїм хором під проводом тодішнього священика о. І. Тишинського та дяка Семирозума, диригента. В цій хорі співав, між іншими, селянин Ілько Соханський, батько Петра, що тепер живе в Торонті, і о. Степана, що пізніше став диригентом хору і заснував оркестру в Більчу.

Митрополит Андрей Шептицький бажав привернути родину Санігів до українства і крім особистих зв'язків живив це вплину на виховання дітей княгині Тереси. Митрополит поділяв на виховника і вчителя дітей спершу о. Сотера Ортинського, а по виїзді о. Ортинського до Америки о. Микиту Будку, пізнішого єпископа Канади.

В цьому самому напрямі працювали пізніше ревно о. Софрон Левницький і вчитель С. Паладійчук. Вони називали не раз при відповідних нагодах князів Санігів українськими князями.

Князь Павло живе тепер в Нью Йорку із своєю дружиною і цікавиться українськими справами, як нащадок українських князів.

Особливості Більча. Окрім мальовничого положення великою особливістю села була його печера "Вертеба". Печери Більча — це природні виюлобини води в надсередньому вапняку, що їх пізніше поглибили чи очистили людські руки.

В останніх декадах XIX ст. і на початку XX стол. очищено вхід до цих печер, самі печери та їхні розгалуження і відносно для наукових дослідів археологічним катедрам університетів Відня і Кракова. Велику частину коштів відкопання і удержання печер взяли на себе князі Саніги. З місцевих селян провідником очищувальних праць, а пізніше провідником по печерах був селянин Петро Перун, якого прізвисько так і навізувало до нашої старовини, до поганської мітології. Під проводом Петра Перуна робітники прочистили вхід до печер, прочищено коридори і гроти. Перун знав там кожну стежку, кожне відгалуження, ходив без шнура чи будь-якої мапи. Вже в часі початкових розслідувань знайдено в печерах кістки мамута, ікла, знайдено кам'яні сокири, череп'яні вироби. Багато з цих речей вивезено до музеїв у Відні, Кракові та у Львові.

Цей мій спомин торкається тільки короткого часу перед і по першій

світової війни. Проте організаційні розмах тих часів мав великий вплив на пізніше життя села. Найкращим доказом викладеної праці був відрух села, що в 1917 р. послало 20 селянських хлопців, як добровольців до УСС.

ЮРІЯМПІЛЬ

Статистичні відомості про село Юріямпіль (польська назва Jurajmpol: Загальна поверхня 703 га, (в тому числі 222 джерельної покривності), з того орного поля 621. Число домог: 1921 р. 178, 1931 183. Число населення: 1900 р. 871, 1910 757, 1921 740, 1931 785. За австр. статист. 1900 р. в громаді 440 гр. кат., 369 гр. кат., 12 мейс.; на філіярку 27 гр. кат., 13 гр. кат., 10 мейс. Мова: в громаді 440 укр., 381 польс.; на філія, 31 укр., 19 польс.

За Австрії була однокласна школа з польською мовою навчання, за Польщі також із польською, двокласна.

Невелике село Юріямпіль відрізняється від сусідніх подільських сіл тим, що не лежить в ярі річки, а на високорівні на половині дороги між Нічлавою і Серетом.

Село належало до парохії в Королівці. Мало муровану церкву, збудовану 1840 р. В селі була читальня "Прогрес", кооператива, кружок "С. Господаря", "Дуг". Були випадки переходу греко-католиків на римо-кат. обряд, мабуть, із вини нетактовного священика.

(См. Кушій)

Оселі над нижнім бігом Нічлави: Висічка, Пишатинці, Стрілківці, Королівка, Скова'тин, Шницівці, Худівці.

ВИСІЧКА

Статистичні відомості про село Висічку (польська назва Wysiczka): Загальна поверхня 543 га, (в тому числі 311 джерельної покривності), з того орного поля 406. Число домог: 1921 р. 123, 1931 — 162. Число населення: 1900 р. 659, 1910 — 725, 1921 685, 1931 — 744. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 489 гр. кат., 119 гр. кат., 11 мейс.; в дворах 19 гр. кат., 15 гр. кат., 6 мейс. Мова: в громаді 453 укр., 166 польс.; в дворах 18 укр., 22 польс. Пошта за Австрією на місці, за Польщі в Борщеві, заліз. станція Борщів (7 км) або Озерня (11 км).

Школа сільська з Пишатинцями.

Село, положене на дуже високому березі Нічлави та її правобічної притоки, мало стару, дерев'яну церкву, побудовану 1793 р., дерев'яну дзвіницю і парохіяльні забудовання. Зараз побіч була римо-катол. каплиця, до якої доїздив польський священик із Борщевця.

В селі був філярарок і двір із старим пишним палацом Чарковських-Голієвських, де була велика збірка старих грамот та рідкісних стародруків, яку більшовики забрали в другому тижні по приході 1939 р. Стояв там колись і польський замок з початку XVII стол., що 1672 р. піддався був туркам. Казав його збудувати один із Голієвських.

Читання "Просвіти" і кооператива приміщувалися в підпаймленіх будинках. Був теж аматорський гурток, хор і "Дуг". Місцеві латинники і міщани подружжя розмовляли українською мовою. Прізвища селян: Марушани, Штангетти, Яловеги.

(Іош. Ст. Кушій)

ПИЩАТИНЦІ

Статистичні відомості про село Пищатинці (польська назва: Piękaszewice): Загальна поверхня 1611 га, (в тому числі 922 акрового посілля), з того орного поля 901. Число димів: 1921 р. - 316, 1931 - 267. Число населення: 1900 р. - 1129, 1910 - 1225, 1921 - 1104, 1931 - 1181. За асф. статист. 1900 р. в громаді 883 гр. кат., 111 р. кат., 17 моїх; в двори 36 гр. кат., 27 р. кат., 55 моїх. Мова: в громаді 925 укр., 86 польск.; в двори 31 укр., 81 польск. і нім.

Школа списана з Висікою, і за Австрії і за Польщі з польською мовою навчання (1).

Село, положене в ярі річки Нічлави, належало до парохії в Стрілківцях. Мало муровану церкву, збудовану 1816 р. Село мало читальню "Просвіти", кружок "Сіль. Госп.", кооперативу.

(Ст. Кушій)

СТРІЛКІВЦІ

Статистичні відомості про село Стрілківці (польська назва: Strzałkowice): Загальна поверхня 1403 га, (в тому числі 512 акрового посілля), з того орного поля 1134. Число димів: 1921 р. - 316, 1931 - 311. Число населення: 1900 р. - 1374, 1910 - 1446, 1921 - 1366, 1931 - 1444. За асф. статист. 1900 р. в громаді 1135 гр. кат., 169 р. кат., 23 моїх; на фільв. 8 гр. кат., 24 р. кат., 15 моїх. Мова: в громаді 1121 укр., 206 польск.; на фільв. вса 44 (1) польск. Поліція та Австрія з Висікою (2 км), та Польщі у Боршів, заліз.-станція Боршів (9 км), станція польської заліз. в Королівці.

За Австрії була школа з українською мовою навчання; за Польщі утравістична.

Село положене в долині поабачів річки Нічлави. Назви його частин: Кут, Бишівка, За корчмою, Семаниха.

В селі є стара, побудована 1816 р. церква з каменю і також кам'яна дзвіниця. Латинники мали малий мурований костел, що якого доїздив ксьондз із Королівки, а від 1935 також "Дом Людови".

У селі був фільварок ділячи Чарковського-Голієвського, що жив у величавому палаці у Висіші.

В селі була могила в пам'ять борців, що полягли у визвольних змаганнях. Хрест на шій могилі зрізали (мабуть, у 1928 р.) місцеві і пиштинські поляки. Був теж хрест на пам'ятку знесення панщини.

Селяни займалися хліборобством. Будували свої ковалі, шевії, ткачі, кушнірі. В останніх часах, перед другою війною в селі жило 5 життєвських родин, що крім дрібної торгівлі обробляли землю. Корчми не було, була ще перед церквою віиною. Колоністів не спроваджували, але й селяни не могли набути польського поля. Була незначна еміграція до Канади та Аргентини.

В роках 1925-29 збудовано поверховий "Народний Дім", в якому, на партері містився споживча кооператива і відділ районної молочарні у Верхняківцях, а на поверсі читальня "Просвіти" із залом. Був теж кружок "Сільського Господаря" і пожежо-гінмнатична організація "Дуг". При читальні існував хор, театральний та освітній гуртки і бібліотека. Пренумеровано "Новий Час", "Народну Справу", "Громидський Голос", "Батьківщину", "Наш Прапор", "Життя і Знання".

Культурно-освітню працю вели священники, (зокрема діяльний парох о. Іван Харук), українські вчителі, студенти і активніші селяни. Село посилено дітей до вищих шкіл.

В селі відбували віча представники УНДО і радикальної партії. Частіші прізвища селян: Костельний, Стешко, Галас, Паліка, Матлак.

За большевицької окупації в роках 1940/41 були арешти, а з їх поворотом в рр. 1944-46 відбулася жахлива масакра серед населення і вивози.

Відомості подав Іван Ориляк та іош. Ст. Кушій.

КОРОЛІВКА

Статистичні відомості про містечко Королівку (польська назва: Korolówka): Загальна поверхня 2610 га, (в тому числі 1216 акрового посілля), з того орного поля 1301, асф. 439. Число димів: 1921 р. - 660, 1931 - 619. Число населення: 1900 р. - 3769, 1910 - 3531, 1921 - 3127, 1931 - 3046. За асф. статист. 1900 р. в громаді 1356 гр. кат., 624 р. кат., 1596 моїх; в двори 98 гр. кат., 47 р. кат., 48 моїх. Мова: в громаді 1419 укр., 2138 польск.; в двори 98 укр., 94 польск. Поліція, аптека і старшина польщі в містечку, заліз. станція - Боршів (10 км).

За Австрії 4-класна школа, та Польщі 6-класна, завжди з польською мовою навчання.

Містечко Королівка положене на правому боці Нічлави і над її допливом-потічком. Його частинами були: Килени, Монастир, Вітрина, Білячка не сильне джерело, з якого випливає потік. Частину містечка за потоком називали "На тім боці". Там була велика площа і три хрести (1640 р.), де була колиш. церква і швинтар. Друга церква і монастир стояли колиш. на 1/2 км в сторону Нічлави; її спалили турки в останніх десятиліттях XVII стол. На тому місці стояв хрест із датою 1701 р. Третя з черги церква була в самому місті, а біля неї швинтар; на тому місці поставлено 1879 р. високу кам'яну фігуру. Нову, муровану церкву, обсаджено липами, побудовано заходами тодішнього парохом містечка, о. Йосифа Соневицького 1847 р., як також парохіяльний дім. Тодішній "колятух" граф Борковський подарував площу на будову церкви, землю на швинтар і покритв 80% коштів; отже над входними дверима поміщено його герб: білий лебідь, над ним корона. Біля церкви стояла дзвіниця з 6 дзвонами, гармонійно дібраними.

За Нічлавою існували три великі могили. Долина, де відбувалися великі бої з турками, називалась Кровина, а ліси: Стінка, Ясеновиц. Ганчина; поле: Мокірець.

У Королівці були останки колишнього оборонного замку. Власителями

Диригент Софрон Врублевський

Аматорський гурток чит. "Просвіти" в Королівці: Вистава "Ой не ходи Грицю", 1927 р.

(В центрі організатор вистави Іларій Врублевський у ролі Грицю)

великої земельної посілости в XIX стол. були графи Борковські, в XX стол. жид Бартель. Латинники мали свою парохію з мурованим костелом.

Після смерті о. Й. Соневицького довголітнім парохом був о. Домінік Стеблецький (нар. 1839 р., + 1914 р.), батько надрадика суду Евстахія Стеблецького у Львові, культ.-освітнього діяча, почесного члена "Сокола-Батька", що помер 1934 р., подарувавши читальні "Просвіти" в Королівці частину своєї бібліотеки. В старіших літах о. Д. Стеблецького працювали помічники-сотрудники, що визначилися діяльністю як на релігійній, так і на народній ниві: о. Іван Бриквич, о. Іван Любонич і, майже 15 літ, о. Іван Харук (пізніше парох сусіднього села Стрільківців). Заходами о. Харука відновлено і побито блатою церкву і побудовано "Народний Дім", він допомагав численній молоді здобувати вищу освіту. Керівником школи був у давніших часах українець Іван Жовнір. Незвичайно активним у громадському житті був довголітній дяк парохії Софрон Врублевський, що 48 літ (до 1931 р., тобто до виїзду до ЗСА) провадив церковний і світський хор, учив молодших на дяків та на диригентів і гри на скрипці, організував аматорські вистави, спершу в стололах та на підсіннях заїзних домі, опісля в "Народному Домі", провадив агентуру аскураційного тов. "Дністер", дбав про освіту своїх дітей, носилаючи 5 до шкіл у Чернівцях. Деякі з його дітей виїхали до ЗСА ще перед першою війною, як син Микола.

Вищу освіту досягнули крім дітей священників два сини визначного мішанина і бургомистра Королівки Константина Мисевича, о. Василь Мисевич, парох Вільхівця, боршівського повіту, і Осип Мисевич, суддя в Коломиї, а опісля в Бучачі. Іван Поповський, що був учителем гімназії в Перемишлі, два сини Іллі Клапоушак: Станіслав, що був учителем української гімназії в Станіславові, і Володимир, нотар у Надвірній. З уродженців Королівки були вчителями Михайло Ковпак, син Якимча, і Григорій Ковпак, син Івана. Син керівника школи Олександр Жолевич був гімназійним учителем, а д-р Василь Ожоган ветер. лікарем. Августин Крушельницький, що мав закінчених кілька класів гімназії, виїхав до Аргентини. З молодшої генерації двох було священниками, про інших невідомо.

В 30-их рр. в Королівці була читальня "Просвіти", кружок "Сільського Господаря", кооператива, "Луг". У містечку жило досить т. зв. "ходчаківної" шляхти, що держалася осторожн від т. зв. "хлопів", які трималися народного одягу.

Громадську працю в 30-их роках провадив лікар-українець д-р Кость Боярський. Жив і працював тут також ветеринарний лікар д-р Василь Ожоган.

В містечку відбувалися щотижня в четверги ярмарки, а крім того три великі річні.

*Відомості подає о. Іларій Врублевський,
про 30-ті роки інж. Ст. Кушій.*

СКОВ'ЯТИН

Статистичні відомості про село Скoв'ятин (Сковатин) Галицької повітки 1884 г. (з тому числі 626 двірської власності, з того орного село 1080. Число дворів 1921 р. 243, 1931 277. Число населення 1900 р. — 1189, 1910 — 1253, 1921 1056, 1931 1210. За австр. статист. 1900 р. в громаді 962 гр. кат., 136 р. кат., на філія 51 гр. кат., 31 р. кат., 9 мовів. Мова, в громаді 962 укр., 136 польс. на філія, 51 укр., 40 польс. Пошта за Австрії в селі, за Польщі в Королівці (3 км), залізні, станція Борща (11 км). За Австрії станція жандармерії в селі, за Польщі в Королівці.

Сков'ятин має типову форму польською ярівного села. Тягнеться воно на 2 км здовж яру Нічлави, по обох боках т. зв. повітової дороги, відомого "шарської" дороги, що веде з Івана Пустого на Борща до Чорткова. Лівий берег яру стрімкий і скелястий, під ним розклалися на півдні частина села "Гумніско". Правий берег нижчий і загірніше похилій; його узбіччя називали "Обозиско". Широка долина між Гумніском і Обозиском становила центр села, звана просто "Село". На північ від Гумніска була ще частина "Заріччє", а далі на захід із закрутом ріки "Ставишко".

До долини села врізувалися ще з обох боків два поперечні глибокі яри, що ними стікали джерельні потічки. Яр із південного боку називали чомусь "Шганським", а з правого "Шшиківським" від сусіднього села Шшиківця, або також "Дзюрок" (вода із скелі дзюрчала). Про "Шганський" яр був переказ, що він колись був закритий, мав глибокі скованки, де ховалися "розбійники".

Правий берег Нічлави при вступі до села зарослий мадим лісом, званим "Стінкою". Маленька його частина належала до громади, більшість до двора. До двора належав ще невеликий ліс, званий "Ісок" і білий "Довжок". Були також малі останки з колишнього великого дубового лісу, званого "Помірками". Із громадської частини "Помірок" залишилися були окремі дуби на громадських полях, а з панських і парохіяльних малі дубові ліси "Помірки".

На лівобічному узбіччі було невелике місце для випасу худоби, головню овець, "Толічки", на правому "Обіч" із призначенням для "села".

Кращі поля довкола села належали дітяччє. Селянські поля мали гірший ґрунт (скелі, глина) — це "Над Скалами", "Пієрки", "Голитин", "Копанки", "В Кадові", або були далеко за селом (3-4 км), так, що в часі жнив деякі селяни навіть ночували в полі. Їх назив: "Під Ліском", "На Помірках", "Під Довжком".

Селяни були малоземельні або безземельні, тільки два господарі мали до 20 моргів поля. Селянські ниви ділилися на півторки, морги, півморги, подовини півтораків, чвертки, а то й півчвертки. Малоземельні і безземельні селяни лоробляли працю на філіярках, яких було два: "горішній" і "додішний", а деякі з безземельних служили філіярцями.

Але в рр. 1924 - 1930 перевелено парцеляцію "горішнього" філіярку. Спиродажено з коринної Польщі колоністів і створено нову, окрему частину села "Гурни Скoв'ятин" (місцеві люди називали "Мазуравка"). Місцеві латинники скористали з цієї парцеляції, але наші селяни ні, бо для цього треба

було змінити обряд, на що ніхто в селі не пішов. Цей "Гурни Скoв'ятин" зликували більшовики 1939 р., а колоністів вивезли. Обидва філіярки заступлені тепер колгоспами, до яких приписано і людські нивки.

Крім філіярків у середині села стояв панський двіреш із великим городом і садом, обведений високим, грубим муром, з гарною в'їздовою брамою, що належала до шляхтичів Доманських.

В 1824 р. збудовано муровану церкву з мурованим іконостасом і обведено муром. Побіч неї стояла дерев'яна, поверхована дзвіниця, на ній сім дзвонів. Їх забрали москалі в першій світовій війні; по війні село прибудило нові. До 1902 р. священником був о. А. Казновський, в рр. 1902-1926 о. Йосиф Білінський.

При головній вулиці в центрі села стояла колись велика мурована корчма, власність двора, орендована жидами. Вона згоріла під час першої світової війни. По війні орендарі провадили корчму в приватній хаті. Після заснування кооперативи і поширення клівів "Відродження" корчму зликувало, а власники перенеслися до Королівки.

В селі була гуральня і водний млин, власність ділячи, що його піднімали жиди. На дівірському лані — по лівому боці Нічлави — стояли одна побіч одної дві високі заорані могили, про які йшов переказ, що це козацькі могили.

По лівому березі ріки лупали твердий і гіпсовий камінь, по який приїжджали з сусідніх сіл, а по правому шутер на повітової дороги. Глину копали лише для власного вжитку.

В селі були свої ковалі і шевці. Був випадок, що один хлопець виїхав аж до Віля на науку краєштва. Довго не було чути про нього, шойно за Польщі вернувся до села і провадив свій кравецький верстат. Була незначна еміграція за океан, з якої до першої війни вернулося три особи. По війні виїхало до Канади 6 осіб, які пізніше стягнули туди свої родини.

В селі було найбільше прізвищ закінчених на -ук: Бойчук, Щербанюк, Копальчук, Цимбалюк, Тимчук, Гасюк, Галюк, Гринчук, а також на -ан: Сірман, Продан. Були також такі характеристичні, як: Чайка, Дутка, Музика, Мазил, Дуляблин.

Школа за Австрії 2-класна з українською мовою навчання з українськими вчителями, за Польщі утративши значна з прийняти одним учителем польком. Шкільний будинок дерев'яний із трикутним мешканням для керівника школи. Експоновані класи приміщувалися в будинку колишньої корчми або в громадському будинку. Керівник школи з австрійських часів українсь Липинський брав участь у вивольненні знатня і не вернувся з них живим.

Читальню "Просвіти" засновано у приватній хаті за ініціативою учителя Стефана Паладійчука. В 1925 р. збудовано будинок читальні дослідно продовж одного тяжія зусиллям цілого села, коли показалося, що нема де дати театральну виставу, що збудувалися діси по столідолах. В 30-их роках засновано також читальню "Скала", але вона мала тільки кількох членів. При чит. "Просвіти" був аматорський гурток і хор. Був теж і церковний хор.

ШИШКІВЦІ

Статистичні відомості про село Шинківці (Szykolowce): Загальна площа 844 га, (я тому числі 452 дільської власності), з того орного поля 676. Число домог: 1921 р. 148, 1931 144. Число населення: 1900 р. 811, 1910 770, 1921 687, 1931 632. За австр. статист. 1900 р. в громаді 624 г.р. кат., 25 р. кат., 39 мейс; на фольварку 58 г.р. кат., 65 р. кат. Мова: в громаді 622 укр., 64 польс.; на фольварку 58 укр., 65 польс. За Австрії пошта Скв'ятин, за Польщі Королівка, залізні. станція Борщів (15 км).

В селі школа однокласна, за Австрії з українською мовною навчання, за Польщі двомовна.

Марта Дудкевич-Кавуля

СПОМИНИ З ДІТЯЧИХ ЛІТ ПРО СЕЛО ШИШКІВЦІ

Село положене в розлогіх долинах в розпорощеному порятку над річкою Нічлавою, що несе свої води на південь до Дністра. На річці стояв млин, де селяни мололи своє збіжжя на муку, бо крупи мололи на жорнах у себе вдома. Вола, що порушувала млинське коло, сливала довгими лотками назал у течію річки.

Битий шлях, що ірвав до Скв'ятини, а звідти до Борнєва, збудовано завдяки старанням о. Євгена Дудкевича, тодішнього пароха Шинківців.

На захід від Шинківців підносилися відноги масиву подільської високорівні аж поза село Шупарку. Широке узбіччя цього масиву покрите лісом, спадало стрімко до села і люди називали це місце "Стінка". Ця Стінка була покрита буковим лісом, а росли там також окремими групами вічно зелені смерічки та ялини. Під лісом на Стині линалися віночком чисті селянські хатки з гарними пласовими салами і невеличкими заганами землі під кукурुзу та соняшник. На Стинку до ліса ходила сільська молодь збирати гриби та ягоди, а старші збирали там хворост і шишки на опал, а листя на пастілку худоби.

Через село плив потічок, що вливався в річку Нічлаву, творячи крутежі, куди дітвора боялася вхлювати в воду. Найбільшу вигоду в цьому потічку мали гуси і качки.

Дорогою в південному напрямку на Худийці, праворуч тягнулася смуга толоки, яку селяни називали "Зарінок". Над дорогою від зарінок росли верби, що творили привабливе місце для різних гор і забав, де селяни улаштували фестивалі, забави з танцями тощо.

По другому боці проти зарінок підносилися невелика гора, яку люди називали "Скалки". На тім горі була збудована мурована церква поруч із дзвіницею, а подальше церкви стояв дім священика. Старші віком люди розказували, що в тому місці, де тепер Скалки, було колись море. Як води устинули, то на тому місці міг камінчиками і плиточками шпату застигнути різні скаменілі фігури. Ліги, бавлячися на тих Скалках, знаходили різні закамінчені предмети, що їх люди називали "громавина" або "шрубка" або "сгрілка".

Красою тих околів був ліс, що тягнувся широкою стіною по обох боках дороги аж до Шупарки. В тому лісі росла буїна подільська фольора. Селянська

Існував кружок "Сільського Господаря", "Луг" і кружок "Рідної Школи", що збирав фонди на потреби товариства і на удержання місцевого дитячого садка в літні місяці. Крім споживчої кооперації була молочарня, а також агенція аскураційного т-ва "Дністер".

До усвідомлення села причинилися: учитель Ст. Паладійчук, парох о. Білинський і по першій війні місцеві студенти: Терлєський, два Бойчуки, два Шербанюки, Яремки і довголітній дяк Тихон Яремко.

До першої війни всі латинники ходили до нашої церкви. Різнилися від ренти селян тим, що жінки ходили в перкалях і замість "си казали" ("бавлюси" — "бавлюсь"). Та ще різнилися тим, що деякі з них святкували "польські" свята, але і в "руські" не виходили на роботу. Щойно по війні перероблено гробницю діда на лат. калачикі і до неї довший час від часу польський ксьондз із Королівки. За Польщі відносини значно загострилися. Латинники демонстративно виходили в "руські" свята на роботу, а Кульчицький, що колись звався "Семиротом", голосно різав січку, коли люди виходили з церкви на Різдо. Тоді й наші люди перестали здержуватися від роботи в латинські свята. За Польщі існував під опікою вчителя поляка "Стшєлєси", що поводилися дуже зухвало.

Селяни невеликої громади Скв'ятини посідали свої діти до вищих шкіл. Перед першою світовою війною закінчили високі студії султя Стефан Вовчук, зашторений більшовиками, о. Іван Тимчук і Ганчарик, що згинув у визвольних змаганнях. Перед першою війною почали середні і вищі студії Василь Бойчук, Павло Лебедь і Д. Цимбалюк (всі три згинув у визвольних змаганнях), Михайло Бойчук, (учитель нар. школи), Гриць Терлєський (учитель музики), Іван Бойчук (гімн. учитель, живе в Торонті), Гриць Шербанюк (лікар у Чікаго), Мих. Шербанюк і М. Яремків.

При австрійському війську служив професійним підстаршиною Василь Шербанюк. В часі наших визвольних змагань освогн старшинський ступінь і відбув цілу кампанію. За Польщі господарював у селі аж до приходу червоної армії, яка заслала його на Сибір, де й загинув.

Зимом 1917/18 р. перед переходом за збуч, квартирувала в Скв'ятині сотня У. С. Сів, що зі своїм казеляном взяла участь у Волохореші на Нічлаві (знімка з цього свята поміщена в Альбомі УССів).

В часі першої світової війни село навістило два нещастя: з лівого берега річки зсунулася лавиною глина і засинала кілька господарств; в часі дитньої спеки вигоріла майже четвертина села. Цей цілий кут, пізніше відбудований, покрито бляхою і з того часу майже кожен нову хату крито бляхою або черепицею.

Типовою хатою села була хата двокімнатна, перелінена на половину сіними і коморою. В останніх часах, перед другою війною, будовано вже 3-4 кімнатні хати з більшими вікнами і ганками. В селі зберігався народний одяг, але по війні появлявся також і міський таплита.

Відомості подає Іван Бойчук.

молодь Шишківнів, що часто ходила до того лісу на гриби, малини, черниці, ожини та суніші, на зрубках бачила не раз перед собою диких кабанів, не здаючи собі справи з небезпеки. Діти часто стрічалися з побережником, що відбирав від них назбирані гриби чи ягоди. Діти, вступаючи до лісу, зривали з галуззя листочки і трічі кидали поза себе у вірі, що не стрінуть там побережника.

Український священник о. Євген Дудкевич, що мешкав з родиною біля церкви, обслуговував свою парохію в Худидівцях і Шишківнях.

В парохіяльній горілці також росли морелі та виноград, а красою саду була алея білих акацій, що в місяці травні розносили пахощі далеко в село. На площі коло церкви, як люди казали, "на цвинтарі", росли багато вишневих та черешневих дерев. Люди зупинялися там на відпочинок у святочні дні по відправах у церкви. А в часі Великодних свят під цілоденними звуками дзвінів дівчата і хлопці виводили гагілки.

Коло кожної хати було багато квітів, серед яких красувалися мальви та рожі. Дівчата любили м'яту та любисток, васильок та канувер. Персубаючи в товаристві, тримали це злля в руках для запаху. Барвінок був призначений для молоді на вінок, як теж для дружок і світилок на весіллі.

Поза хатою звичайно був сад, а дальше тягнулися поля під засів збіжжя. При кінці села стояла гуральня, а в середині села були дві корчми, що призначалися до п'янства серед селян. Власник гуральні і філярку рідко коли показувався в селі, бо мав там свого економа.

Школа стояла серед села при битому шляху, а вчителем був Фалендиш.

Селяни, всі українці, були середньо заможними хліборобами, що самі собі ставили хати, стаї та конішні. Деякі селяни вміли робити з глини горшки (гладушки) і макітри.

Найчастіше стрічалися родинні прізвища: Паладійчуки, Саранчуки.

До усвідомлення села причинявся у великій мірі о. Євген Дудкевич, який навіть з амвоу давав своїм парохіям науки з різних галузей господарства. Він подбав про заснування Братства Тверезості, так що в недовгому часі п'янство серед селян заникло і власник одної корчми покинув село. О. Євген заснував при церкві Райфаєнську, а недалеко церкви крамничню, що її провадив дяк Тях.

Душею культурно-освітнього життя була дружина о. Євгена, Валерія. За її ініціативою поставлено дім читальні "Провітні"; цей будинок будували селяни шарварком. Всі з охотою викладали свій труд у буюлов лому читальні. При читальні був аматорський гурток. Крім доповідей у читальні Валерія Дудкевич учила вишивання і тим самим зберегла на довгі роки місцевий народний одяг. Тло кольорів на рукавах сорочок було переважно чорне, а на ньому зелені, жовті та червоні кольори. В святочні дні носили дівчата на голові гердани, віночки з квітів, а при самім чолі кучері з качачого пір'я. До вінка були причіплені стьожики різного кольору, що сягали аж до колін. На ший

носили правдиві коралі, а також і срібні монети. Цілість була естетична і приваблива.

Хлопці носили вишивані сорочки домашнього виробу. Штани полотняні були складані в т. зв. "гармонійку". Капелюхи закріплювали квітами, китайками, а також і герданами.

В часі дозвілля молоді, як і старші, грали на дрибні.

На вакації приїздили до села студенти з доповідями. Під впливом праці в читальні селяни посидили свої діти до вищих шкіл, зокрема до вчительських семінарій. Вони по закінченні студій були прикладними вчителями по селах.

В читальні палало багато слів про добру поведінку молоді, про взаємні товариські форми. До свого пароха зверталися селяни словами: "прошу отця духовного", а до дружини пароха "прошу пані". Чужих польських титулів "єгомось" і "іймось" зовсім не уживали в Шишківнях.

Кілька бідніших родин із села емігрували до Канади.

Дуже живою організацією в селі було товариство "Січ", якого провідницею була В. Дудкевич. Згадаю одну подію, що приключилася січовикам: Одної неділі зібратися січовики на свої вправи на горбку в селі. Всі були одягнені в вишивані сорочки з лентою-крайкою через рамено, що була червоного кольору із золотим написом "Січ у Шишківнях", вишиваним тамошніми дівчатами. В руках мали дерев'яні спис на кінці загострені й позолочені, що під полиском сонця виглядали немов правдива середньовічна зброя.

Саме в тім часі переїздив австрійський жандарм і бачив ті вправи. Він зараз зробив донос до своєї влади, мовляв, хлопці мають металеві, нездолані спис. Незабаром прийшло завізвання ставитися на переслухання до повітового суду в Боршеві, на якому мала з'явитися Управа "Січ". За порадою Валерії Дудкевич хлопці, як і дівчата, зодягнені святочно, на возах вистелених килимками, зеленню та квітами, при чому також і коні були прибрані зеленню, з пісню на устах заїхали перед суду у Боршеві. Їх поява викликала в місті велику сенсацію. Суддя, перевірявши справу, перерішив усіх за неперозуміння і січовики вернулися в найкращому порядку додому.

Подано ці інформації про село Шишківні до року 1915. Коли о. Євген Дудкевич залишив Шишківні на іншу парохію, то люди випроваджували його і його родину з хоруговми в святочному поході кілька миль поза село.

ХУДИВЦІ

Статистичні відомості про село Худидівці (Худидівцеве): Загальна площа 810 га, (я кому числи 473 вершкові покосів, з того орного поля 569. Число домог 1921 р. 147, 1931 168. Число населення: 1900 р. 825, 1910 948, 1921 715, 1931 735. За австр. статист. 1900 р. в громад. 699 гр. кат., 13 р. кат., 37 моїс, на фоль. 34 гр. кат., 14 р. кат., 38 моїс. Мова в громад. 699 укр., 50 польс.; на фоль. 24 укр., 52 польс. Пошта за Австрія в Сьомоїнівці (2 км), за Подоль в Корчівці (5 км), заліз. станція Боршів (13 км).

За Австрію школа однокласна з українською мовою навчання, на Поділь утварюєся.

Село розташоване над річкою Нічлавою, мало муровану церкву, читальню "Провісвіт", кружок "С. Господар", "Луг". В селі було багато овочевих садів. Селяни зберігали народний одяг.

Ст. Кушій

ШУПАРКА

Статистичні відомості про село Шупарку (Вулька): Загальна площа 2453 га, (з тому двірської площістю 1396), з того орного поля 1574. Число домог: 1921 р. 395, 1931 482. Число населення: 1900 р. — 2237, 1910 2432, 1921 — 1700, 1931 2209. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 1912 гр. кат., 96 р. кат., 21 мейс.; в дворі 129 гр. кат., 72 р. кат., 7 мейс. Мова: в громаді 1903 укр., 126 польс.; в дворі 123 укр., 85 польс. Пошта за Австрію в селі, за Подляш в Королівці (8 км), залізні станція — Борши (21 км).

Село, що має вигляд неправильного чотирикутника, типу гуртової оселі, розташоване на високорівній подільської плити, обабіч битой дороги Королівка-Устя Єпископське. Головна дорога села, що тягнеться на 2 км, була поперетина сімома поперечними вулицями.

Село визнавалося красою, воно все потопало в садах, а ліси сягали до села. При головній дорозі стояла гарна школа, будинок читальні "Провісвіт", будинок споживчої кооперації та пам'ятник полягалим у визвольних змаганнях, два кам'яні хрести на старому цвинтарі, хрест на пам'ятку скасування панщини та велика церква на височині, що її видно було з сусідніх сіл.

Частина села називалися: Середина, Під лісом, Машкова вулиця, Борисова вулиця, Данануки, Дунлаві, Крукова вулиця, під Лазковом (ліс), На Додатках, Ткачуки, Толоки. В селі є тільки вулиця, що виливає біля двора, тече на півд. схід і вливається до Дністра в сусідній селі Колодзіївці. Назви піль: За горолами, Голятин, Слобідка, Миликова Долина, Дібрівка, Гнила, Гнилище, Завалина, Додатки, під Лазковом, за Лазковом. Прізвища селян: Василіки, Паладійчуки, Петрінчуки, Авдирішчуки.

Село мало муровану церкву, збудовану 1893 р. на місці старої дерев'яної. Поставив її будівничий чеського походження Слєпш, що жив у Скок'ятині, знавний в тому часі скрізь у східній Галичині. При церкві стояла дерев'яна дзвіниця.

Село було при кінці 30-их років осідком збірної громади і станиці поліції, яка часто давалася взнаки українському населенню села. По війні збудовано на місці розібраної корчми римо-католицький костел, приналежний до парохії в Королівці. Тоді теж засновано організацію "Стіслєци", дуже активну і дошкільну для українського організованого життя.

До першої війни все населення говорило українською мовою. За Польщі латиністи намагалися вже говорити по-польськи.

Власником фольварку, лісів і найкращого поля був граф Адам Голуховський, що жив у Гусятині; фольварок він піддавав своєму колишньому економісту Северінові Доманському. На двірських полях безземельні селяни працювали за віяларма. Взагалі в селі не було багатих. Тільки одні селяни мали 18 моргів поля, решта середняки, мало- або і безземельні.

Із села йшла сезонна зарбікова еміграція до Німеччини, — а на довшу мету до Канади та ЗСА.

Від 1884 р. існувала в селі народна школа. Першим її керівником був поляк Мор, другим українець Гайманович, що добре вчив і добре виховував своїх школярів, третім Соболевський із жінокою; за нього школа стала двоєдиною. Шкільний будинок був дерев'яний, а в ньому одна зала для науки і помешкання для керівника. Друга шкільна зала приміщувалася в громадському уряді. В 1900 р. громада вибудувала другий будинок з двома шкільними кімнатами. По Соболевським від 1898 р. керівником школи був Томаш Стеліга, поляк-шовініст, який не дбав про стан науки. Вчителем був тоді також лемко Барна, завітаний русофіл. За Австрії школа була з українською мовою навчання, за Польщі — українстична.

Шупарка не мала щастя ні до вчителів, ні до парохів. У другій половині XIX стол. вирождж 30 років парохом був о. Людвік Бонковський із спольщеної родини. За нього реторичною мовою в домі священника була польська мова. Після нього парохом став о. Володимир Величковський, русофіл, що заснував в селі читальню ім. Качковського, яка приміщувалася в підпаймленій хаті. Може в зв'язку з тим же в 30-их рр. в селі існувала велика секта суботників.

Національне усвідомлення громади почалося за короткого душпастирського адміністратора о. Йосифа Фльорчука. Помігав йому в цьому і продовжував цю роботу студ. Учительської Семінарії в Заліщиках Стефан Паладійчук. Він разом з Мих. Юсипюком подібав, що в селі засновано в 1905 р. читальню "Провісвіт". З того часу починається занепад читальні Качковського, яка зовсім зникла з вибухом першої війни, а й сам засновник змінив свої погляди і приходить до читальні "Провісвіт". По першій війні богослов Йосиф Дунлавіч при допомозі свідомих селян, зокрема молодших, як Івана Царука, Івана Лучика, Івана Петрінчука, довели до побудування дому читальні "Провісвіт". Опісля побудовано ще й другий для споживчої кооперації.

Засновники відродження села о. Фльорчук і учитель Ст. Паладійчук діяли у селі в 1930 р. двадцять-п'ятнадцять чит. "Провісвіт". На цьому новітньому святі вони обидва, як також перший голова цієї читальні Яким Василіук були проголошені почесними членами читальні.

В читальні була своя бібліотека і газети Народна Справа, Свобода, Діло та кооперативні журнали. При читальні діяв аматорський гурток. З інших організацій у селі існував кружок "Сільського Господаря" і "Луг". Діяло теж тов. "Відродження": село належало до тверезих і свідомих громад повіту.

Політично селяни йшли по лінії УНДО, але були також селяроби.

Село вислало небагато своїх дітей до вищих шкіл. Першим, що закінчив учительську семінарію, був Стефан Паладійчук, син Теодосія, що по закінченні школи вчителював, а згодом був шкільним інспектором. Пізніше покінчили середні школи: Федь Олексій, Йосиф Дунлавіч і Микола

Паладійчук. Всі вони брали участь у визвольних змаганнях у рядах УСС-ів, а по війні, здобувши вищу освіту, працювали за професією. Проць Горолеччук, покінчивши школу, став купцем.

Село трималося народної одежі, головню жінки.

З інших подій: В 1894 р. навістила Шупарку пошесть азійської холери-чуми. Люди мерли, як мухи, і в кожній хаті було два-три мерці. Оповідали, що це друга пошесть у Шупарці, а жертви першої похоронено окремо за селом, на панському лані, де й досі зберігається цей цвинтар.

Ще і в часі першої війни появилася в селі холера, але тоді померло лише кілька осіб.

*Відомості подав Степан Паладійчук,
доповнення Ст. Кушій.*

СУДОВИЙ ПОВІТ МЕЛЬНИЦЯ

Західний район

Мельниця
Кривче Долішні і Горішні
Бабинці (коло Кривча)
Пилипча
Михалків
Устя Єпископське
Горошова
Худківці
Іванс Пусте
Наддністрянські села:
Вільховець
Волківці
Звенигород
Латківці

Надзбручанський район

Нівра
Гермаківка
Залісся
Новосілка (єпископська)
Кудринці
Завалля
Михайлівка
Звеничка
Бабинці (Бабинчики)
Панівці
Боришківці
Наддністрянські села:
Трубчин
Білівці
Окопи-Козачівка

МЕЛЬНИЦЬКИЙ СУДОВИЙ ПОВІТ

Західний район

МЕЛЬНИЦЯ

Статистичні відомості про місто Мельницю (польська назва Mielnica): Загальна поверхня 3077 га. (в тому числі 1587 давірської посольності) з того орного поля 2239. Число домог: 1921 р. — 729, 1931 — 875. Число населення: 1900 р. — 3921, 1910 — 4162, 1921 — 3841, 1931 — 4611; за совєст. статист. 1959 — кругло 4500. За австр. статист. 1900 р. в громаді було 1862 гр. кат., 526 р. кат., 1200 мойс., 1 ін.; в двори 188 гр. кат., 125 р. кат., 18 мойс., 1 ін. Мова в громаді: 1804 укр., 1756 польс., 4 нім.; в двори 4 (!) укр., 327 (!) польс. Пошта на місці, залізн. станція — Іванів Пусте (4 км).

За Австрії була 4-класна школа, за Польщі 7-класна з польською мовою навчання.

В містечку давня, мурована церква, положена на високому горбі над Дністром, збудована в 1772 р. і відновлена в 1913. Золота медаль, подарована російським генералом в часі російсько-турецької війни, пропала з церкви під час першої світової війни. Містечко мало повітовий суд, пошту, поліційну станицю і на східному боці Дністра станицю КОП-у. Були тут: філія "Просвіти", читальня "Просвіти", кружок "Сіль. Господаря", "Дуг" і кооператива у власному домі, яку провадив Лукіянець. В 30-их роках було 4 адвокати українці: д-р Шуровський, д-р Винниченко, мгр Гн. Баранюк і суд. радн. П. Смаль. Був українець лікар д-р З. Маньовський і вет. лікар д-р Зудяк. Був мурований костел і рим. католич. парохія. Граф Борковський мав дуже гарний палац і парк у самому містечку.

Гр. кат. парохом був довгі роки о. Олександр Капустинський, декан Кудринського деканату, посол до Галицького Союму, а по його смерті, син о. Григорій.

В молодших літах о. Олександр був дуже діяльним на народній ниві. Про темноту населення, його рабську покірність і почуття меншовартості в давніших часах, хай послужить такий факт: Місцевий діляч прилучив деякі селянські поля до свого лану, і, коли селяни приходили до свого пароху на скаргу, — то інакше не оповідали, як тільки: "Пан граф зволіли забрати наше поле..." і при тому згинались до самої землі. Завдяки пароху і численній світській інтелігенції міщанство дуже швидко піднеслося, як національно, так і культурно. Міщани в більшості носили традиційний, народний одяг.

Ст. Кушій

О. Олександр Капустинський народився 16 серпня 1860 р. в містечку Садагурі на Буковині, де його батько Осип був судовим офіціалом, перенісшись туди з Галичини. Батько помер передчасно і вихованням дітей займався мати з дому Лавренська, дочка професора реальної школи в Чернівцях. Її стрим був Василіяннин о. Павло Лавренський, перший парох новоствореної греко-католицької парохії в Чернівцях. Тим то вдова перенеслася до Чернівців і тут її син Олександр покінчив науку в народній школі і гімназії, що в тих часах велися німецькою мовою. По maturi записався на юридичний факультет університету в Чернівцях, але по році перенісся до Львова на богословські студії. Як студент теології і вихованець духовної семінарії в початках 80-их років XIX стол. Ол. Капустинський належав до гурта семінаристів-народовців, з якого вишло чимало визначних народних діячів.

о. Олександр Капустинський, посол до Галицького Союзу.

По скінченні богословських студій Ол. Капустинський одружився з дочкою пароха Синькова коло Залічків, Лукією Ганкевич, і по висвяченні 1886 р. став помічником пароха (сотрудником) у Кудринцях, опісля в Залісся, борщ. пов., потім самостійним експлітом у Колодзії, заліщ. пов. Першу парохію дістав 1896 р. у Горошів над Дністром, а 1905 р. став парохом Мельниці і на цьому становищі прожив 33 роки.

Весь час свого життя о. Ол. Капустинський займався національним усвідомленням та організацією своїх парохій, будучи одночасно зразковим священиком. За часів його душпастирства в Боршівщині осів у Боршів адвокат д-р Михайло Доруняк, опісля його коншиєнт д-р Єронім Калитовський, що започаткували організацію боршівського повіту. Разом із ними став до праці о. Капустинський. Їх заходами збудовано в Боршів великий "Народний Дім", де примістились українські установи, а по першій війні і семикласна народна школа "Рідної Школи". О. Ол. Капустинський займався зокрема освітніми справами, даючи почин до заснування низки читальень "Прогресу" в повіті. Дбав про збільшення української інтелігенції і його заходами, а то часто й допомогою, гурт селянських хлопців пішов до вищих шкіл. Для шкільної справи він працював злавна як член Повітової Шкільної Ради в Боршів. Був він членом Повітової Ради і повітовим віце-маршалком. Був він теж діяльним членом Української Національно-Демокра-

тичної Партії, від якої вийшов у виборах 30 червня 1913 р. послом до Галицького Союзу, а з моментом створення Української Держави 1918 р. членом Національної Ради в Станіславові. Віддав він тоді чималі заслуги при організації українського життя і пішов із представниками нашої влади за Збруч у часі наступу польського війська. Осів у Кам'яні на Поділлі і був там греко-католицьким парохом для численних тоді вихідців з Галичини.

До Мельниці вернувся на початку січня 1920 р. і негайно в навечер'я Різдва польська окупаційна влада арештувала його і вивезла до табору інтернованих у Домбю коло Кракова, де просидів до Великодних свят 1920 р. і де набрався недуги тяжкого, затяжного ревматизму в ногах, що й спиновало з того часу свободу його рухів.

В 1920 р. став він леканом Кудринського деканату і ще напередолгі своїм смерті полагав декілька справ як декан.

Помер 10 травня 1938 р. в 78-ому році життя, а його похорон був великою релігійною і національною маніфестацією: відбувся він у супроводі 34 священників і тисячній маси вірних, а прощало його 9 промовців, духовних і світських. О. Ол. Капустинський залишив дочку Ольгу, вдову по о. Василеві Мисевичеві, і 3 синів: Осипа, адвоката в Гусятині, о. Миколу, катехета української гімназії в Коломиї, та о. Григорія, яких виховав на свідомих українських громадян.

Стаття написана на основі некрологу С. Б. (д-ра Степана Барана) в "Ділі" з 7 червня 1938 р. та інших джерел.

КРИВЧЕ (ДОЛІШНЕ І ГОРИШНЕ)

Статистичні відомості про село Кривче Долішнє (Kryweze Dolne): Засадна поверхня (у статист. полоні разом із К. Горішнім) — 3029 га, (в тому числі 1428 лісової пасадності); Кривче Долішнім орного поля 993 га. Число домог: 1921 р. — 212, 1931 — 256. Число населення: 1900 р. — 1146, 1910 — 1113, 1921 — 918, 1931 — 1084. За австр. стат. 1900 р. в громаді 795 г. кат., 268 р. кат., 1 мовця, в двори 26 г. кат., 19 р. к., 37 мовця. Мова в громаді 746 кат., 318 (!) польск., в двори 25 кат., 57 польск.

Статистичні відомості про громаду Кривче Горішнє (Kryweze Górne): Засадна поверхня — дов. вище Кривче Долішнє, орного поля в К. Горішнім 990 га. Число домог: 1921 р. — 379, 1931 — 407. Число населення: 1900 р. — 2095, 1910 — 1955, 1921 — 1770, 1931 — 1758. За австр. стат. 1900 р. в громаді 1138 г. кат., 422 р. кат., 483 мовця, 1 шм. д. двори 13 г. кат., 21 р. к., 17 мовця. Мова в громаді 1126 кат., 914 польск., в двори 10 кат., 41 мовця. Совєтська статистика нараховує в Кривче (Гор.) і Дол. разом — 2500 душ, в тім числі 2485 українців, 10 поляків, 5 москалів.

Повітовий уряд був у Кривче Горішнім, заліз. ст. і станція поштів в Гермакиї.

Село Кривче Долішнє положене в ярі річки Циганки, що, вилітаючи коло Лосьма, тече через село Цигани, від якого о вляда назву, далі через села Мушківку, Волків і Сапогів, і нижче Кривча в районі села Бабинці вливається до Нічлави, а з нею до Дністра.

Громада Кривче Горішнє, положена на горі над східним берегом

Циганки, складалася з села, заселеного християнським населенням (за статист. 1900 р. — 1578 мешканців) і з жицького містечка (466 мешк.) у центрі.

Через обі громади веде головний шлях із Боршева через Гермаківку і Мельниці до Окопів і Кам'яниці, що має в тому місці стрімкий схил до яру з п'ятьма закрутами-кривинами в роді серпентини; можливо, що з того пішла назва Кривча. Посторонні люди казали про покручені межі: "В тебе така межа, як у Кривчу гостиниць". (Слово "гостиниць" уживалося в значенні оборонного замку, побудованого в першій половині XVII стол., що відіграв велику роль у війнах Польщі з турками. Тим шляхом у 1919 р. виступали частини УГА за Збруч на Кам'янець.

Частини села Кривче Долішнє називалися: "Фігура" — центр села з філіальною церквою і помешканням пароха, "Когутівка", де був фільварок із гуральнею над потоком, "Заболотівка" з волиним млином на Циганці і "Хоми" — хутір родини Когутів, де були найбільш урожайні поля.

Ліс називався "Стінка", а поля: Глинка, Горболівка, Над печерами, Кривуля і Оплакана, де колись відбувалася битва з турками.

Кривче було відоме в краю передусім своїми печерами. Про існування цих сталактитових печер знали здавна, як і про печери в Більчі, та вони довго не були досліджені. Прослідив усі таємні проходи підземелля коло 1908 р. Клим Гутковський, тоді студент Львівської Політехніки. Він визначив їх на окремому плані і позначив назвами різних українських світочів: Мазепи, Хмельницького, Богдана, короля Данила, Шевченка тощо.* Однак в часі воєни та польської окупації неможливо було українцям близько прикордонної смуги використати ці цінні скарби підпольської природи для розвитку туристики, і тим самим для піднесення добробуту місцевого населення.

В зв'язку з свідченнями дітей про появу Матері Божої побудовано було біля печер дві богослужбні каплиці, окремо для греко-католиків і окремо для латинників.

Печери, каменоломні і скелі виявляють перевагу микі і кварцу молодшого походження. Селяни добували пісок і глину для власного вжитку.

Крім печер і руїн замку з XVII стол. в Кривчі знаходяться сліди городища з княжої доби. В селі стояв пам'ятковий хрест скасування панщини.

* Клим Гутковський (1881-1915), метицький діяч серед студентської молоді, брав участь у спортовому русі, зокрема в тов. "Сім" і "Соні-Батько". Деякий час перебував у Бразилії, де редагував газету "Праці", описав вернувшись до краю, деякий час займався хором і оркестрою в театрі Стадника, мавши музичний талант. Захопився січово-стрілецьким рухом і, працюючи на копальнях нафти в Бориславі, очолював свій рух у бориславському басейні. Вишколена ним факцією сотня Січових Стрільців виступила під його командуванням на славнім Залізі "Січень" і "Соколі" 1914 р. у Львові з нагоди 100-ліття з дня народження Шевченка. Після вибуху світової війни був сотником УСС і брав участь у бою у Карпатах. Помер у лікарні в Булаешті. — Відомості подав ред. Лев Лепкий із Черна. Н. Дяк.

Родові прізвища селян у Кривчі Долішнім: Гречка, Буртняк, Мемчук, Бойко, МIRONOK, Тіснотуз, Яловега, Герман.

Люди села займалися хліборобством. Були й ремісники: шевці, ковалі, теліарі, століарі, а зокрема ткачі — в селі випасали багато овець. Народний одяг Кривча був загальною знаний, а жіноцтво славилось мистецтвом вишивок. Місцевий народний одяг зберігався вперто до другої світової війни.

В селі переважали середньо- і малоземельні. Нечисленна еміграція спрямовувалася головню до Канади.

В Кривчі Долішнім була гуральня і млин.

Власниками великої помісності в першій половині XIX стол. були графи Голієвські, що мешкали в старім замку в Кривчі Горішнім. Коли в часі після знесення панщини масток перейшов у руки жицьких власників Зайдманів, замок розібрано. В 70-их рр. XIX стол. власником був Соломон Шуман, а в XX стол. Лазар Мельшер. Після вибуху війни 1939 р. більшовицька влада вивезла його з родиною на Далекий Схід.

В селі жили ще потомки давніх колоністів із XVII стол. (Закревські, Домбровські, Дереновські, Білінські, Чарнецькі тощо), які чванилися, що їх предки належали до кінноти Володийовського. Вони також займалися ріллянством. А в 1936 р. польська влада розпарцелювала коло 200 га двірської землі між нових колоністів із західної Польщі на території "Фігури", називаючи ту оселю "Ясна", і таку саму скількість поля між родини підфіцерів польської армії на "Оплаканий", називаючи її "Розесьмяна". Після приходу Червоної армії 1939 р. більшовицька влада вивезла всіх тих колоністів і з "Ясною", і з "Розесьмяною" в Сибір, чи на Казахстан.

Вхід до печер у Кривчі
(фотографія з-перед другої війни)

У Кривчі Горішнім була велика мурована церква, поставлена 1856 р., відновлена 1926, у Долішнім дуже стара дерев'яна.

Костел і польська плебанія знаходилися в Кривчі Горішнім. Тут теж були всі польські організації, були вони дуже активні, особливо завдяки керівниці школи. А втім латининки села вживали української мови в щоденному житті.

Школа для обох кривчевських громад знаходилась у Кривчі Горішнім, за Австрії двокласна, за Польщі 4-класна, завжди з польською мовою навчання. Вчителями були поляки, за дуже нечисленими винятками (як українця Гарасимовича). Взагалі Кривче було призначене на приспівену польонізацію. До вищих шкіл селяни з Кривча своїх дітей не посилали.

Освітнє і кооперативне життя Кривча Долішнього концентрувалось при кімні 30-их рр. у "Народнім Дім", збудованім 1936 р. Там містилася читальня "Просвіти", "Луг", кооперативна крамниця. Читальня мала досить значну бібліотеку, пренумерувала газети "Новий Час", "Український Голос" тощо. При читальні організовано хорівий, театральний і самоосвітній гуртки. В селі відбувались передвиборчі віча УНДО. Між старшими були ще прихильники московської орієнтації, але ця течія вже зовсім замирала.

В Кривчі Горішнім була читальня "Просвіти", "Луг", відділ "Сільського Господаря" і кооператива.

До усвідомлення сіл причинялись священники, повітові організатори і активніші селяни.

Зайнявши Кривче 1944 р., московські окупанти погнали понад 60 чоловіків до армії; з них 20 загинуло на фронті, а 14 було ранених, як подальше совєтські джерела.

*Відомості (передусім про Кривче Долішнє)
подає Богдан Гарасимович.*

БАБИНЦІ (коло Кривча)

Статистичні відомості про село Бабинці — коло Кривча (польська назва Babiecie nad Krzywczem): Загальна поверхня 1839 га, (як тому числі 796 двірської посілости, з того орного поля 1284. Число дома: 1921 р. — 345, 1931 — 369. Число населення: 1900 р. — 1630, 1910 — 1591, 1921 — 1428, 1931 — 1582. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1410 гр. кат., 25 р. кат., 47 моїс.; в дворі 73 гр. кат., 59 р. кат., 14 моїс., 2 ішші. Мова: в громаді 1421 укр., 61 поль.; в дворі 52 укр., 96 поль. Пошта — Кривче (5 км), залізн. станція Гермаївка (10 км).

За Австрії була в селі 2-класна школа з українською мовою навчання, за Польщі 3-класна утравкєвічна.

Село положене над річкою Нічлавою. В селі мурована церква, збудована 1869 р. "Народний Дім", в якому приміщувалася читальня "Просвіти", кооператива, кружок "Сільського Господаря", "Сокіл". Була ще й друга читальня "Просвіти" — радикалів.

Маєток діліча перебрав "Банк Рольни" під розбудову польської колонії.

Село свідоме, зберігало народний оляг. Прізвища жителів села: Андрейчуки, Шкварки, Крупки.

(Ст. Кушні).

ПИЛИПЧЕ

Статистичні відомості про село Пилипче (політєк перекладає як Filipkowce): Загальна поверхня 1879 га, (як тому числі 617 двірської посілости, з того орного поля 1295. Число дома: 1921 р. — 405, 1931 — 459. Число населення: 1900 р. — 2089, 1910 — 1908, 1921 — 1688, 1931 — 1822. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1705 гр. кат., 98 р. к., 199 моїс.; в дворі 17 гр. кат., 25 р. к., 45 моїс. Мова: в громаді 1652 укр., 350 (1) поль.; в дворі 0 укр., 87 поль. (1) залізн. станція Івані Пуєте (8 км), пошта і станція політєк. Устя сивек (4 км).

Найчастіші родинні прізвища: Бандура, Воронок, Домітрак, Дутка, Карачко, Кубей, Стратійчук.

Село типу данногового оселі тягнулося понад річку Нічлавою (Нішлава) між убіччями яру, на яких випасали вівці, а також над двообичним долином Нічлави, потоком Бівково (на австр. мапі "Білки"). На убіччях добували алябастер, що його вивалявали і розбивали на порох, щоб уживати для білення хат. Був також пісок і крейда.

Церква нова, з-перед першої світової війни, мурована, дівинця дерев'яна на підмурованні.

В селі побудовано також невеликий костел, до якого доїжджав польський священник. В селі було коло сотні латининки, дуже давніх поселення із західної Польщі, яких називано "мазурами".

Власниками великої посілости в XIX стол. і на початку XX були польські ділчичі (граф Голєвський, описав Каспар Миколасєвич, Франц Войнарський) по перній війні — жили (Ямпольск), що жили в занушеному дворі. В селі був млин водяний, власність жидів.

За Австрії існувала двокласна школа з українською мовою навчання, за Польщі — утравкєвічна; учительська — латинського обряду, а її чоловік-учитель, українець, — безробітний.

Заняттям мешканців села було різьництво, жиди займалися дрібною торгівлею. В селі свої ткачі, шевці, столярі. Люди виробляли теж коники, головню для власного вжитку. В Пилипчі було кілька середняків (до 15, 20 моргів), рента малоземельні. Еміграція до Канади і ЗСА мала сезонний характер: емігранти вертались додому.

В селі був будинок читальні "Просвіти", де в одній кімнаті приміщувався кооператива. Читальня організувала хор та аматорський гурток і мала бібліотеку. В селі існував відділ "Сільського Господаря" і товариство "Луг". Крім кооперативи було ще кілька приватних українських крамниць.

До першої світової війни було в селі декілька жителівським корчем, де

селяни пропивали свої масти. Коли при церкві засновано братство тверезості, почалася протизакопна акція, для якої заслужився місцевий дяк Яків Гніздовський, що походив із родини дяківителів. У результаті акції в селі не стало пияків і після першої війни в Пилипці не було вже ні одної корчми.

До піднесення культурного рівня села причинилися: священник, студенти і місцевий селянський акція.

У селі за Польщі були арешти, представники польської окупації brutally поведилися з місцевим священником, о. Дмитром Паланіном.

Два селянські сини, що були членами УПА, загинули в боях. В селі були теж прихильники комунізму.

Акцію посилення дітей до середніх шкіл започаткував місцевий дяк Яків Гніздовський, якого син Василь загинув у боях під Києвом. За його прикладом пішли селяни, так що в часі між двома війнами кодо 10 селянських дітей покінчило середні, а деякі вищі школи. Один із них був священником.

До другої війни зберігався місцевий народний одяг.

Відомості подая колишній жителів села.

МИХАЛКІВ

Статистичні відомості про село Михалків (польська назва Michałków). Загальна площа 641 га, (в тому числі лісових насаджень 293), з того одного поля 414. Число домог: 1921 р. - 117, 1931 - 130. Число населення: 1900 р. - 629, 1910 - 503, 1921 - 473, 1931 - 528. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 532 гр. кат., 21 р. кат., 11 мовців; в дворах 19 гр. кат., 18 р. кат., 28 мовців. Мова: в громаді 531 укр., 33 поль.; в дворах 21 укр., 44 поль.

В селі 1-класна школа, з Австрії з українською мовною навчання, за Польщі утративши.

В селі мурована церква, що належала до парохії в Пилипці, читальня "Просвіти", кооператива, кружок "Сіль. Господаря", "Дуг". В школі вчила українка Ільницька. Про т. зв. "Михалківський скарб" пор. статтю про Устя Єпископське.

(Ниж. Ст. Кушій)

В Галичині є два села під назвою Михалків: одне в боршівському, а друге в коломийському повітах. Крім того в ковівському повіті є гора тієї самої назви.

Село Михалків положе в ярі річки Нічлави. З сусідніми селами. Устям Єпископським і Пилипцем становить майже одну цілість, а з Пилипцем одну парохію.

З трьох сіл Михалків — найменше. Воно положе в глибокому польському проваллі, з якого східна гора була "обочено", де винеслися виноград, а західна, покрита лісом, називалася "стілкою". Ліс був власністю місцевого жиди, що мав також млин. Поля західною "гору" виділила широка мальовнича долина Дністра, а за рікою широчіла буковинська рівнина. За часів

польської окупації Дністер творив границю між Польшею і Румунією, отже Михалків був прикордонним селом із усіма наслідками для його національного й економічного життя, бо за Польщі в прикордонній смузі свобода населення була значно обмежена.

Географічне й політичне положення цього району вплинуло на те, що його населення зберегло старинний, патріархальний стиль життя. Народна одяга, власний виріб полотна і вовняних матерій (їх виробляли на т. зв. фоллошах), кожухів, вузликів, хатньої обстановки тощо збереглися, за незначними винятками, аж до 1939 р. На селі виробляли також скрипки, цимбали, сопілки тощо. В селах були свої кушнірі, шевці, болнарі, кожом'яки.

Родинне життя спиралося на авторитет батька, голови родини, хоч жінка була на рівній позичі з ним. Вірність жінок своїм чоловікам і пуританізм незамужніх дівчат були мірлом їх моральної пошани в селі. Подружжя зрада, або свавільна поведінка дівчат належали до винятків. Злодійство в селах було рідкістю. Загче часто траплялися бійки за дівчат, або сварки та бійки за "межі", за землю.

Селяни допомагали один одному в роботі, а формою, в якій така допомога частіше виявлялася, були т. зв. "толоки". Толока, крім економічного значення, розвивалася в гарний народний звичай. Сусіди та приятелі сходилися вечорами до одного із господарів і гуртом виконували якусь більшу роботу: дупили кукурдулу, дерли пір'я на перини та подушки, зимою вивозили гній на поле тощо. Господар гостив їх ввечерю, а при роботі всі гуртом співали й жартували. З'являлись між ними часто й музиканти, або сопілкарі і перетворювали толоку на розважний вечір.

Селяни мельницького району були прив'язані до церкви і тільки рідко траплялись особи, що не відвідували б церкви в неспілі та свята. Величаво відзначували Різдва, Новий Рік, Йордан і Великдень. Селянські родини передавали собі з покоління в покоління традиції родової честі. Кожний стався поставити високо свою і своєї родини пошану в очах односельчан і сторонніх людей. "Образ гонору" (чести) часто доводила до бійок, а ще частіше до скандальних (часто й гумористичних) проєсів у сільських полюбовних судах. Суспільними часто бували священики і вчителі.

Економічне становище села було тяжке, проте велика працьовитість і вроженна зарідність та самовистачальність допомагали селянам до того, що вони не жили в злиднях. Тільки найбільшій відчували нестачу харчів на передлітку.

Селяни були фізично здорові, гарної раси, дівчата вродливі. Дітей годягли чисто й дбайливо. Хати з невиспаленої цегли, або т. зв. "дильників", міцні і теплі під солом'яним накриттям, були чисті, полів'я охайні. Споживання харчів у селянських родинах відбувалось звичайно з одної миски, що символізувало тісну родинну зв'язь.

Хати Михалкова групувались уздовж головної дороги, що проєстягалась від Устя Єпископського до Пилипча і проходила через такі частини його, як

"Хабунивка", просувалась попри млин (був електрифікований десь коло 1930 р.), а далі минала гарний, великий шкільний будинок (разом із мешканцями для керівника школи), двір і церкву і аж там розтажувалась: одна її вілкова простелялась уздовж лівого берега річки Нічлави і, перетягнувши присілок "за Гринчуками", вризалась у Пидишче. А друга вілкова згиналась з горбочка в долину, до "зарічку", пробігала крізь вузьку калку, через брід Нічлави до присілка Завітка і через "пирогів" думчалась із пидишчаними дорогами.

Дві більші бічні дороги перетинали село із заходу на схід і думали присілки "Передодину" і "за рікою" з головною артерією села та з тією його частиною, яка розкинулась високо на східній горі.

Школа в Михалківці була одно-класна. За Австрії і за перших років польської окупації була чисто українською, а десь з 1930 р. переміщено її на українсько-польську, хоч у селі було тільки дві польські родини і дві жидівські. Польський колоніст (Янкевич), що доробився в Америці, мав 18 моргів поля в Качорівці, а друга польська родина й одна жидівська належали до найбільш вбогих у селі. Жид Шрайбер мав млин і діл був найбагатішою особою в селі. Латинники не проявляли будь-якого патріотизму, з українцями жили дружно, прийняли їх звичай. Костел, а насправді мала капличка, був тільки в Устю Єпископському (в Пидишчу збудували костел десь у 1930 р.). Колоніста Янкевича більшовики вивели в глибоку Росію в 1939 р.

У школі перед першою світовою війною вчив українець Глазків, а від 1920 р. до 1933 Олена Ільницька, якої чоловік, також учитель, помер у 1919 р. Не зважаючи на утрактивистичний характер школи, О. Ільницька вчила дітей майже виключно по-українськи, бо польської мови вони школи не чули і невелико було їм її вивчити. Від 1933 р. в селі вчили польські вчителі.

Церква була мурована, гарно положена посередній східній горі на просторій ділянці із старезними деревами. Була, мабуть, стара, про що свідчили її темні образи, від яких віяло старовиною. Дзвіниця дерев'яна, в середині пидишченська. За церквою, на тій самій горі, був старовинний шпиталь, павно вже неживаний, з хрестами знищеним часом. Бувши пивитар був недалеко від церкви по протилежному боці дороги. Зараз же коло церкви, на роздоріжжі, на горбочку, громада збудувала (здається, в 1928 р.) читальню "Прогіт" з двома кімнатами. Більша служила за театральну залу, а менша за канцелярію і бібліотеку, в якій було кількадесят томів повістей інших популярних авторів. До села приходило яких 25 газет, переважно "Народна Справа" і "Громадський Голос". Щоденники "Діло" і "Новий Час" були тільки в учительки. При читальні був театральний гурток, кружок "Сільського Господаря", а також молодече т-во "Дуг". Всі ті організації провадили Степан Ільницький, найстаріший син учительки. За його ініціативою організовано при кінці 1920-их рр. споживчу кооперативу, в якій під час нахаїй продавали діти вчительки (Наташка, Степан і Роман), бо не було в селі нікого, хто міг би з таким ділом справитись. Аж після кількох тяжких впадосів вишкочили і продавали із селян.

У селі було приблизно 25% неписьменних між старшими громадянами. Зате всі молоді читали і писали і радо користувались приватною бібліотекою

вчительки. Село мало кілька здібних скрипалів-самоуків і шимбалістів, які разом творили оркестру, що пригравала на весіллях, суїриводала обіді молоді по хатах під час Маланки, а головню пригравала в невіді і свята до танців, які відбувались під відкритим небом на вигоні, або "під стінкою". На такі гуляння збиралось майже ціле село: старші сиділи на горбках, у тій дерев, дівчата бавились коло річки, а молоді танцювали. Дивно, що танці відбувались також вимку під відкритим небом, аж поки не збуловано читальні "Прогіт".

Крім кооперативи, в селі була приватна крамниця, якої власником був багатий селянин Дуктевич. Село, в більшості, продавало свої продукти Повітовому Союзові Кооператив (його філії в Івано Пустім, де директорами були по черзі Антін Маланяк, Евстахій Гомотюк і Богдан Ухач).

Вісно багато людей з Михалківки виїжджали до ЗСА на заробітки. Вернувшись додому, вони купували кілька моргів поля і ним значно поправляли долю своєї родини. Одним із таких "американців" був селянин Василь Данильчук, що, вернувшись з Америки після війни, владка для життя театрального гуртка свою велику муровану столову, а сама виконувала в деяких її ссах головні ролі. Десь коло 1925 р. в селі відбулось перше Шевченківське свято. Після того, як О. Сабатова продала двір та поле, вибудувала дім у Львові і дожила там самотню свою віку. Її син Юліан був директором молочної "Маслосоюз" в Золочеві. Зинув з рук більшовиків у 1940 р.

Степан Ільницький склав матуру в українській гімназії в Тернополі в 1929 р. і після того занісався на ступі в Братиславі (Чехословаччина). Але, не одержавши права на виїзд, усеїло присвятився народній роботі. Помер несподівано на 22 році життя, у 1933 р. Його похорон став національним маніфестацією. Організовано виступили "Дуги" і "Соколи" з доповідними сіл, кілька священників, оркестри і хори. Його могила й до нині є в Михалківці, а поруч йогої спочиває його мати Олена Ільницька, що померла в 1945 р.

Олена Ільницька, після арештування її сина Романа за приналежність до юнацтва ОУН у тернопільській гімназії (у 1930 р.), мала постійні турботи з польською шкільною владою. Перейшовши під примусом на еміграцію і вратившись найстарішого сина, вона з цілою родиною перенеслась в 1934 р. до Львова, але не зривала зв'язків із Михалківкою, де мала малий маєток. В 1939 р., після узалку Польщі, учителька-полька втекла з Михалківки, а її місце знову зайняла Олена Ільницька і вчила там аж до своєї смерті. Її син Роман (зростає і політ. діяч), заарештований німцями у Львові в липні 1941 р., просидів у концетраційному таборі в Саксенгаузені до жовтня 1944 р. Доньки Наташка Швет та Ірина Дайчківська брали участь в українському революційному русі в околицях Львова.

Михалківка належала до національно свідомих сіл. Зокрема молоді горілись до народної роботи. Влохмиз у цій окрузі був селянин Іван Екам, добрий промовець, член радикальної партії.

Відомості подає Р. І. П. III.

УСТЬЯ ЄПІСКОПСЬКЕ

Статистичні відомості про містечко Устя Єпископське (польська назва Uście Biskupie): Загальна площа 1257 га, в тому числі 117 ділярок (посілости), з того орного поля 878. Число мешк.: 1921 р. 346, 1931 375. Число заселення: 1900 р. 2467, 1910 2243, 1921 1432, 1931 1585. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 1424 гр. кат., 149 р. кат., 831 моск., 1 инш.; ділярок 3 тр. к., 26 р. к., 33 моск. Мова: в громаді 1371 укр. (1), 1026 польс. (1). 8 душ бракує до рахунку! В устк ділярок 62 польська мова! Залиш. станція Іване Пусте (7 км), пошта за Австрією в містечку, за Польшею в Мельніці. За Австрією станція жандармерії та польської окупації (позній) на місці. Цей станцій підлягає єпископській території: Горощова, Микитків, Писиче і Бабини.

В Устю за Австрією Єпископська школа з українською мовою навчання, за Польшею після переселення жидів під час війни. Звідси українським, дипломатом!

Інж. Іван Романюк

СПОГАДИ ПРО УСТЬЯ ЄПІСКОПСЬКЕ

Своє село називали місцеві люди: Вустя. Назва містечка походить від того, що в Устю річка Нічлава (в місцевій говірці "Нічлава") вливається до Дністра проти басарабських піль селя Перемішківці, а прикметниковий додаток Єпископський походить із тих часів, коли устешківі ключ великих земельних маєтків (Устя, Горощова, Гермаківка, Залісся над Збручем, Іване Пусте, Нівра та Новосілка, а далі Чорнокозини за Збручем тощо) належав до єпископських дідів латиського кам'янець-подільського єпископства, заснованого поляками на окупованих українських землях при кінці XV стол. і швидко вивинуваного польськими королями. (Кам'янець і за галицьких князів, і за історичної Подолі не мав окремого православного єпископства, а належав до Галича-Львова, Православне єпископство в Кам'янці заснувала німцями Росія 1799 р. *Прим. Редакції*).

В Устю було найбільше родин Романюків, а всі вони походили від мого пра-прадіда Дмитра Романюка, родом з Уманщини, Дмитро Романюк служив козаком у сотні Гонті. Йому вдалося врятуватися із польської неволі, він утік на захід, оженився в Устю, "пристав на грунт", як кажуть в Устю, і став прашуром Романюків. Це відомо мені від мого діда. Поширені були прізвища родин Амбросюхів, Антонюхів, Бохоновичів, Горбулів, Гричаків, Зайшлих, Іванчуків, Микитків, Ісаковів, Петричанків, Піддубних, Прокіпчуків, Олексюків, Рогів (звали їх також Роджаками), Стефанюків і Фочаків. Подаю ще й інші родини прізвища з Устю: Балійчук, Бузляк, Бузда, Бутедевич, Василішин, Волощук, Гладий, Гриньків, Гнатішин, Глалек, Гидейчук, Данилів, Данильчук, Ленце, Довгань, Думітрак, Дутка, Завальницький, Захарчук, Запорожан, Зборотюк, Кондрин, Костюк, Крайнік, Кришків, Маланюк, Малицький, Михайлишин, Михайлюк, Матів, Нагуляк, Никольяк, Олексин, Паскарик, Проланюк, Прошок, Сенюк, Сеньків, Сірман, Склепкевич, Соцький, Тишинський, Тишук (перейшов на латинство і змінив прізвище на Тишинський), Ткачук, Шульган, Юрчик і може ще кілька інших. З латинників: Вишинський, Бучарський, Залеський, Качуровський, Балтазар, Кутасовський, Курнік, Клоїк, Кваснішків, Малік, Худіковський, Шельвішків, Шидловський та Залучка. Все це напівшовиністий елемент, що осів в

Устю головню в часі урукомлення цукроварні, парового млина та фабрики ріпакової олії. З чехів залишилися в Устю Копельські. Всі вони вже жували української мови, а польську мову знали не краще за наших селян. Шидловський і Клоїк як латинники пожегалися з українцями і своє потомство виховали в українському дусі і обряді.

Колішнє містечко Устя — це ґрутова оселя форми неправильного багатокутника, положена на 3 км довгім перешийку великої пелі Дністра, на якій південному кінці лежить лиш одне село Горощова, що була получена із світом тільки дорогою до Устю (7-8 км). Устя лежить і на височині над Дністром від заходу — (частини села: Голитин, Гора і Качурівка), і на більшій частині в долинах над Дністром від сходу і над Нічлавою, що вливається в тому місці до Дністра. Між Нічлавою та Дністром лежали на півночі частини: Деренівка (від Нічлави) і Хриплів (від Дністра), в центрі містечко з ринком, на півдні — Долина. Інші дрібніші частини Устю називалися: На Спори, Коло шварця, Коло млинів — господарських, водних, Темнішки, За окопським, Коло парового млина, В глиницьких, Коло церкви.

Нічлава ділить Устя на дві частини — горішню та долишню, сполучені мостом на Нічлаві на червоношкочому битому шляху. Горішня частина було це виключно село з великим торговельно-промисловим парово-турбінним млином на Нічлаві та паровою промисловою фабрикою ріпакової олії. Долишня частина — це в XIX стол. здебільшого містечко з цукроварнею на Хрипліві.

Над Дністром від сходу було високо положене "Городище", оточене від сходу Дністром, а від заходу потоком у глибокому ярі. Доїзд на Городище був можливий тільки з півдня. На цьому Городищі були вже тільки поля.

Назви піль: Бобиння, Верхставка, Вершівка, Вузька долина, Гора, Городище, Дойгоні або Довгі гоні, Жабокричка, Качурівка, Коло болота, Коло старого хреста, Коло хрестів, Копане, Межі, Нова толока, Острови, Підгороддя, Під ліском, Просіря, Риг, Стара толока, Чайки, Хрестики і може ще які інші. Бо багато назв вже призабулося.

Про старовину Устю говорять назви: Городище, Підгороддя. На Городищі мав мій батько поле і виорвану попелища і рештки хатніх посудин та деякі металеві речі, до яких не прив'язував ніякої ваги. А був в Устю переказ, що попіл устешківі поля проходила підземний хідник від заходу над Дністром до сходу над Дністром і що Устя в давню довшину було положене високо над Дністром, саме над входом до підземного хідника від сходу. В ньому населення оселі ховалося перед наїздами всяких диких орл. Одного разу орди добилися до входу підземного хідника, розклали вогні при входах і вивидили всіх, що там ховалися. На тому місці, де нібито в давнину було селище, є тепер поля, звані "Новою толокою". У підніжжі Нової толоки над Дністром лежать поля, звані Підгороддям, до яких є доїзд з Городища. Оповідали також, що люди, які тоді врятувалися, вже не вернулися на давнє місце, а осіли трохи далі на північ від колишнього селища в низовинах Дністра та Нічлави, там, де сьогодні є Устя. В 1906 і 1907 р. дослідник Клім Гутковський під час перебування на фєрїх в о. декана Ганкевича почав

досліджувати підземний хідник Устя та Городище, але занехав роботу, не маючи грошей на розкопки. Населення Устя оповідало також, що в тому хіднику заховані великі скарби.

Над Дністром, як від школи, так від заходу, були скелі та каменоломні, а також поклади білого, чистого піску. Каменоломні використовували селяни для власних потреб, а громада продавала камінь до будови там на Дністрі. Також і пісок та гліну використовувано тільки для місцевих потреб.

В громаді були три цвинтарі, найстаріший при дорозі до Михалкова високо над Нічлавою. Там поставлено вже в ціпніших часах промаїятин хрест, що на тому місці спочивають пращури Устя. Щороку відбувалась там вісправа. Казали, що більша частина цвинтаря вже під городами та забудованнями.

Другий цвинтар – також старий; на ньому в 60-их роках XVIII сторіччя побудовано муровану з каменю церкву св. Михаїла і посвячено 1774 р., як свідчить промаїятна таблича в її захисті. Мури церкви грубезні, склепіння також із каменю.

В середині церкви – два грубезні стовпи для підтримки склепіння. В 1906 р. значно пошкоджено церкву, усунути дерев'яну прибудовку, т. зв. "бабник". До поширення церкви закупили цеглу в графа Баворовського із знищеної цукроварні. Під час копання фундаментів від нової прибудовки відкрито багату могилу, в яких очайдало лежкі старовинні речі.

Дзвіниця – з мурованим партером із каменю, поверх – дерев'яний, а на ньому баня. Виміри дзвіниці приблизно 10 м на 10 м. На дзвіниці було 7 дзвонів. Великий дзвін пожегся в якийсь устський парохійний Йоан. Напис на крисах дзвона з роком пожегства в церковно-слов'янській мові. В дзвіниці був склад старих церковних книг. Між ними ми, д-р Гриць Ганкевич і я, знайшли були "курєнт" львівського митрополита у відписах румун друкром. Ми передали їх о. дек. Ганкевичеві.

На шьому другому цвинтарі стояв хрест від піпнїчї, а на піпнїчїні кам'яна плита. На шьому кам'яному хресті був напис, що там спочивав якийсь дідуньо із шьомім внуком. Оповідали, що той хрест дуже старий, із XVI сторіччя. Коздо церкви на схід від захисті була могила о. Іларія Горбачевського і його дружини з напскамі з 1822 р. Третій цвинтар, новіший, дежав на піпнїч від "міста" біля бітого цїляку до Іваїя.

Устя мадо завжди свого власного священника. З метрикальних книг устської парохії відомі такі прїзвища наших священників, що були парохами або адміністраторами Устя: о. Іларій Горбачевський, о. Микола Добранський, о. Осип Черивський, о. Павло Маршківський, о. Іларій Данкевич, о. Ісидор Ганкевич, о. Михайло Ільницький та о. Ярема Дянкевич. Оо. Горбачевський, Маршківський, Данкевич, Ганкевич та Ільницький закінчили свій життєвий шлях в Устю і там спочивають. О. Дянкевич виїхав в 1944 р. на захід, а в 1949 р. до Канади. Де він є парохом.

Відомо мені від мого діда Андрія Романюка та від інших старших селян

Устя, що о. Маршківський був польським вербувковим комісарем під час польського повстання 1863 р. Не вдалося йому нікого з наших селян звербувати до польських повстанців. О. І. Данкевич був москвофілом. За його ініціативою засновано в Устю в 70-их роках XIX стол. читальню ім. Качковського.

Після смерті о. Данкевича 1890 р. отримав презенту на Устю о. Ісидор Ганкевич, батько адв. д-ра Івана Ганкевича, ветер. лікаря Павла Ганкевича, що як скиталець помер у Відні, та адвоката Й. посла до Варшавського Союму з Святиниши д-ра Гриця Ганкевича, мого шкільного товариша від народної школи до університету. Д-р Гриця Ганкевича вивели більшовики в 1939 р., а також його дружину і діти, всіх окрема. Даліша доля їх усіх мені невідома.

О. Ісидор Ганкевич, довголітній декан Кудринського деканату, цюправда не мав організаційної хисти, але як народовець і добрий син свого народу він найбільше причинився до національного усвідомлення своїх парохіян. Коли тільки його попрошено до співпраї, ніколи не відмовився і самою своєю участю та присутністю в громаді він багато доброго зробив. За його душпастирства засновано в Устю в початках 90-их років за радою д-ра Михаїла Лорундяка, адвоката з Боршова, першу в повіті споживчу кооперативу "Народна Торгівля" на статутах "Народної Торгівлі" у Львові. За його душпастирвання і не без його впливів селянин Василь Костюк заснував в Устю читальню "Прогреси", що її головою аж до 1924 р. був о. Ганкевич. За його підтримкою з амвони ми, учитель Василь Івагіт і я, склали в 1906 р. нараду устських селян, на якій обговорено заснування кредитової кооперативи в Устю і в квітні 1907 р. кредитова кооператива "Руський Народний Дім" розпочала свою діяльність. В тому часі устські жици мали вже в Устю 6 своїх кредитних акційних спілок, що розвивались виключно з нашого селянства. Боршівщини та Заліщищини по галицькому бої і Заставненщини на Буковині. Жидівські кредитові спілки Устя допровадили не одне наше селянське господарство до руїни. Устська кредитова кооператива дуже гарно розвивалася, а головою її Надзірної Ради був о. Ганкевич аж до 1924 р., коли вже був дуже немічний. Він був теж увесь час головою кружка "Сільського Господаря". Він за мого порадою взяв участь у перших Загальних Зборах засновників "Січі" і був їх президентом, хоч статут "Січей" заборонявав священникам брати участь у житті "Січей". Він був головою Надзірної Ради єдиної в повіті кооперативі "Сільсько-Господарська Спілка для Збуту Худоби в Устю", що її засновано в 1911 р. на статутах Красного Союзу для Збуту Худоби. Він був головою Надрадї Кружка Коопемітів в Устю, який засновано під кінець 1917 р. Він був головою Надрадї споживчої кооперативі "Український Народний Дім" в Устю через одну каленішу, а відійшов із причини лихого стану здоров'я. З його синів головою наймолодший син Гриць включився був у пращу устської читальні "Прогреси", був теж деякий час диригентом хору та працівником кредитової кооперативі. Два інші сини перебували звичайно поза Устям.

О. Ісидор Ганкевич помер в Устю 1936 року, маючи 96 літ життя.

Сотрудник із часів о. Ганкевича о. Талей Жегалович, безземний із

повоєнних років, залишив по собі лиху славу, закінчивши свою кар'єру негідно священничої ряс.

На місці о. Ганкевича прийшов о. Мих. Ільницький, завязуєтський москвофіл, що в 1914 р. перейшов був на царське православ'я, в 1915 р. утік перед наступом австрійської армії в Росію, а після революції в Росії вернувся назад і навернувся знову на католицизм, залишаючись москвофілом. Проте його син Зенко був націоналістом-підпільником і загинув в 1942 р. від кулі Гестапо в тюрмі в Чорткові.

О. Ярема Ляшківч перейняв устєцьку парохію в 1942 р. Був добрим священником, але в 1944 був змушений втікати на Захід.

При церкві св. Михаїла в Устєю існували здавна церковні братства як Старше Братство, Молодше Братство, Парубоцьке Братство, Старше Сестрицтво, Молодше Сестрицтво та Дівоче Сестрицтво, а також "Братство Тверезости" з 1948 р. Знаю, що мої батьки, мій дід і моя бабка по батькові були членами братства тверезости. В результаті його діяльності споживання алкогольних напій серед устєцького селянства значно зменшилося і в Устєю не було вже налогових пияків, як колись бувало.

В Устєю Спископськом було коло 13 родин латинників здавна осілих. Із них деякі виїхали до Аргентини (Вишинський) і до ЗСА (Курнік), а родина Залського та Балтазара перенеслася до Мельнін. В Устєю жило також завжди тимчасово кілька польських родин жандармів і скарбоних сторожів. Родина Шидловського і Ключка за Австрії покинули латинство і перейшли на греко-католицький обряд.

В 1906 р. граф Михайло Баворовський із Гемкавіки, власник устєцького ключа, подарував колишній просторий, мурований із каменю мандаторський дім у ринку під будову костела. На мурах цього дому поставлено великий костел і зведено до даху. Проте він залишився в сирому стані аж до приходу большевників, бо для задоволення релігійних потреб кількох десятків устєцьких латинників вистачало будована маленька прибудівля.

Довждав до Устєя рік у місяць латинський парох із Виятинів ксьондз Касперський, польський шовініст-ендєк. За час від 1906 до 1939 р. вважалося йому претягнути на латинство дві наші мішанські родини Крицького і Соцького. Намагався він навернути назад до латинства Шидловського, Ключка та дві польські, що в ЗСА виїхали за устєцьких хлопців і приїхали з ними до Устєя, але не повелось йому.

За часів польської окупації число поляків трохи збільшилося напливним елементом: польська поліція, польські фінансові службовики, сторожі з Пограничної Сторожи, а після воєни та офіцери з Корпусу Пограниччя (КОП-у). Тепер Устєя вже не має латинників. Напливний елемент із останніх років утік у 1939 р., а давніші латинники Устєя переселилися до Польщі на "земє одзисканє".

Устєцькі жили мали за Австрії двох своїх рабів і дві муровані з каменю синагоги, що їх знищили з фундаментами в липні 1915 р. солдати царської армії.

В Устєю була народна школа вже з давніх літ. Перший шкільний будинок був дерев'яний із двома класами та мешканням для керівника школи, як мені відомо з оповідань. В 80-их роках розібрано старий будинок, а на його місці вибудовано дім із каменю з двома класами. Незабаром цей шкільний будинок виявився малий і три класи приміщено в мандаторським домі та жидівських домах, а в 1896 р. в новобудованому домі моїх батьків у сусідстві школи. В 1906 р. добудовано до первісного мурованого будинку другу більшу, поверхову частину з 4 класами, канцелярією та 4-кімнатним мешканням для керівника школи. При школі був двомовний шкільний город, а крім того було ще 6 моргів шкільного поля в користуванні кожнорічного керівника школи.

Як мені відомо від мого діда по батькові, в Устєю існувала школа-дівка ще з половини XVIII стол. В половині 50-их років XIX стол. Устєя дістало прилюдну школу з німецькою мовою навчання, яку в 60-их роках замінено на українську. До школи з німецькою мовою ходив ще мій батько. Першим керівником устєцької прилюдної школи був Березовський, як знаю від батька і діда. По його смерті перейняв її керівництво Семен Гінський, що був її керівником аж до вибуху першої світової війни. Був він добрим педагогом. За часів його керівництва школою в Устєю зникла неграмотність майже цілковито. Виховав він кілька поколінь. Він був українцем, сиротою по наших сільських безземельних дворах із Скв'ятини. Я був також його вихованком.

Його первісне прізвище було Семен Гніла. Ще малим хлопчиною остався круглим сиротою. Підрісши трохи, найнявся за свинопасуа в о. Січинського, пароху в Івані Пустім. Хлопчина мав добрий голос, як оповідав о. Ганкевич і його дружина-удомка Івана Пустого, дочка о. Січинського, він у неділі та свята співав із урядом у церкві. А був неграмотним. Отець Гінський запитався його, чи не хотів би він навчитися грамоти. Хлопчина радо погодився і о. С. взявся до праці над ним. За кілька літ переробив шкільний матеріал настільки, що хлопчина в т. зв. "Окружній школі" (Kreischule) в Чорткові здав іспит як скетеріст з 6 клас. Маючи такий диплом подавав Семен Гніла на посаду вчителя і отримав працю в народній школі в Пилипчу. Після кваліфікаційного іспиту став дійсним учителем в Пилипчу. Рік-два пізніше опорожнилася посада керівника народної школи в Устєю і цю посаду одержав Семен Гніла. Вже в Устєю змінив своє прізвище на Гінський. Був добрим українцем, передплатником "Діла". Перед владою удавав "порядного русина" і час від часу заїжджав до польського "Касина" в Мельніні на карти з поглядами судовиками та урядовцями Податкового Уряду. Син його Осип скінчив Академічну гімназію у Львові та Львівську Політехніку, але помер в Устєю на сухоті при кінці 90-их років. Мав С. Гінський три доньки. Найстарша виїхала заміж за українця — Голинського, нач. Уряду Податкового в Самборі, і два його вуйки Голинські були старшинами УГА. Молодший загинув на Україні.

Керівник школи Гінський був також добрим садівником та пасічником. При школі розвів зразковий двомовний сад і мав також пасіку понад 50 пнів. Шкільна молодь працювала і в саді і в пасіці та вносила чимало прак-

тичного знання в цих ділянках. Сад і пасіку зруйнували в 1915 р. російські полці.

За Австрії учителями в Устю були переважно українці, як Березовський, Колдівський, Семен Гіницький, Василь Іватів, Дмитро Никольяк, Василь Фаленциш і його дружина, Іван Глазьяк, Ільницький і дружина, Володимир Малицький, вчителька Петричок, що виїхала в Устю заміж за вчителя в Устю перекиначка Галєрєвца, німця Кіншубер, жид Фішер та жінка Фінбах. За української влади 1918-9 керівником школи був Антін Васильєвич. За польської окупації керівником школи став виходець Юрасек, а вчителями переважно поляки. Вчидя також увесь час і переловства жидівка Фінбах і жидівка лт українка Олєсєницька. Під час шкільного і плебействі все українське населення Устя завидюся за українською мовою навчання, проте засідено в школі утравієм, а насиравді завдяки Юрасекові її спольонізовано. Не помодли протєсти.

Учителі-українці причинилися чимало до національного усвідомлення напного устєського населєння. Учитель Василь Іватів організував був мішаний хор, що проіснував аж до другої світової війни. Він, Іван Глазьяк та Володимир Малицький вишколили місєвих диригентів. Найкращим диригентом із сєлян був Яків Матів. Під час ферії провадив хор деякий час д-р Гриць Ганкевич. Заходами вчителя Іватова і моїми засновано в Устю в 1907 році кредитову кооперативу "Руський Народний Дім", що дуже добре розвивалася. Учитель Володимир Малицький був засновником кружка "Сільського Господаря", а учитель Василь Фалєнциш пожежно-гімнастичного товариства "Січ". Інші учителі брали активну участь у місєвих організаціях. Засновником драматичного гуртка при читальні "Просвіти" був учитель Василь Іватів; він гурток проіснував до 1939 р. (із перервою під час першої світової війни).

Нечисленні устєські латинники були малоземельними хліборобами: мордєдє або кілька мордєв. Між ними було кілька ремісників, що своє ремєсло виконували, як наші сєльсьє-ремєсники.

Устєські латинники не мали в Устю за Австрії ніяких окремих організацій. Деякі з них були членами читальні "Просвіти" і кредитової кооперативи "Руський Народний Дім".

Устєські латинники розмовляли і перед першою війною і за часів польської окупації виключно українською мовою, бо польської не знали більше, ніж наші сєляни. Шойно лтє латинників у часах польської окупації намагалися розмовляти польською мовою під впливом свіжого напливового польського елєменту, як погранична сторожа, вояки Корпусу Пограниччя, поліціянти та скарбові службовики.

По розпаді Австрії мольдє латинників з Устя стояла осторожно від наших агитовлих змагань, правдоподобно за тихими впливами сєльондє Касєрського. Її ніхто не змущував. Але з приходом польської поліції вона майже вся зголосилася до польської поліції, а з відступом розбитків польської армії 1920 р. втекла перед більшовиками на захід. Вернувшись, зорганізу-

валася під впливом напливового польського елєменту в "Стєсєльцї" та частогусто бєшкетувала -- без вїдома польської поліції і при помочі вояків з Корпусу Пограниччя. Пізніми вєчорами нападали вони на нашу мольдє і часто тяжко лобинали. Побили вони дуже тяжко нашого хлопця -- Чабана, що вертався пізньою порою з рєсєтїшї аматорського гуртка при читальні "Просвіти". Побили його до неспроможности і зробили калїкою на підє життя: паралїч обох нї. І все це проминуло безкарно.

В 1848 р. наше устєське сєльєство поставило було 3 кам'їни хрєсти на пам'ятку знесення ланцишми: сєредий великий і два трохи менші побїв вєшєкого. Поставлєні вони були на квадратній кам'їній плїмуринї на роздоріжжі червоєньєського битого шляху та дороги, що вєдє до церкви, коло ронаків на мостї над Нічлавною.

Шорку наше устєське сєльєство вєрєстє відначувало річєнню знесення ланцишми. Хрєсти були заквітчані квітми і синьо-жовтими стьєжками та пралоричками. Прибравши хрєстів і влаштування прєстєду на плїмуринї під хрєстами приотовляди жінки, чоловіки, хлопцї і дївчата наперелодї свята. Шорку 16 травня свєяцєник відправив під пропам'ятєними хрєстами Богослужбї і виголосчував відповідну проповідь. Шорку 16 травня після полудня відбувалася на площї коло хрєстів всєнародна забавка. Так і 15 травня 1932 р. наскїльки собі пригадую рік, устєське сєльєство приготувало все до "свєята знесення ланцишми". Але вночі члєни устєського "Стєсєльцє" позирвали з хрєстів вїнки та квітє, знішили приготований прєстїл і порозкидали по дорогї, а самї хрєсти обхїлювали людським калєм. Я був тоді саме в Устю і доравив устєським сєлянам через моїх братів, щоб вони залишили хрєсти в тому станї на ганьбу польської влади. Свєято знесення ланцишми не могло відбутися під пропам'ятєними хрєстами, а відбулося того року в церкві.

Кілька днів стояли збезчєненї хрєсти як доказ вїшної польської культури. Варшавські шишки, переїжджаючи автими до Горохови, відєртали голови, щоб не дивитися на подвиги польської мольдє. Наостанку котїрьєсь із варшав'яків жєзали від станції польської поліції в Устю, щоб те безчєщення і неєзавлєнення хрєстів та рєлігїйних почувань автохтонного населєння неєтайно усунєно. Нашє сєльєство відмовилося. Змунєні були те все усунути і обміни хрєсти батьків польської мольдє.

В 30-их роках устєська мольдє висинала на цвинтарї коло церкви високу мольдє, прикрїдє плїтєками із зеленї мурави, а на вершку мольдє поставила високий дубовий хрєст із герцєвним вїнком на пам'ятку по полятих героєх за волю і незалежність України. На хрєстї була примїєнена й таблича з відновлєним написом. Але устєська поліція розрїзла що мольдє руками місєвного польського "Стєсєльцє". Скїльки разів наша мольдє почали відновляди цю мольдє, та кожним разом поляки розносили її.

Сєлєдї село Шупарка поставило було пам'ятник по полятих наших героєх на площї коло народної школи. Пам'ятник із тєсєної кам'їної бриди до двох м заввишки з хрєстом на вершку. В Шупарї, мабуть, не було таких ревних польських патріотів, бо пам'ятник вєстоявся аж до 1944 р.

Жиди перед першою світовою війною займалися в Устє торівлею, промислом, ремеслом, шинкарством, заїзничим домами, транспортом, посередництвом у продажі землею. Але було також декілька родин, що мали різні господарства, в яких послуговувалися наємною працею нашого селянства.

В Устє було багато корчем. Одна була в горішній частині Устє, а решта кілька вишніх, а ще більше покунтих у місті з головною корчмою графа Баворовського в піднаймі жиди Рубіна Фаслера. Всі корчми були до 1911 р. в руках устєських жидів.

Співпраці з жидками перед першою світовою війною ніколи не було. Устєські жиди стояли завжди по боці "власть імущих". До 1911 р. Управа містечка була в жидівських руках. Шопрвад, начальником громади була наша людина, але хурич, який з корчми Фаслера не виходив і робив все, що жиди казали. Влітку 1909 р. були розіслані нові вибори до Громадської Ради містечка. Українці покликali до життя виборчий комітет, який займався справою громадських виборів. Перевірено виборчі листи та виєсно понад 300 рекламій, а тодішній староста Маковський зив усі до уваги. За мою порадою приготовано в секреті виборчі кольорові картки до голосування, щоб пізнати хуричів. Для кожного кола виборців були картки іншої барви. Значна частина наших непевних людей хоч-не-хоч прилучилися до нашої листи. Завдяки кольоровим виборчим карткам українці злобули всіх радних у трьох колах. Не вдалося перемогти в першому колі, бо там було на 11 управнених 5 жидів, 5 наших і представник графа Баворовського, що прилучився до жидів. Тим робом жиди отримали всіх радних з першого кола. Будучи в меншості, жиди почали бойкот, відмовилися прийти на перше засідання нової вибраної Ради для вибору управи містечка. Староста Маковський обияв наший устєський делегат швидко поладнати справу, але тоді саме він подався на емеритуру, а його наступник шехполяк л-р Фідріх, являюк два роки. Шойно влітку 1911 р. жиди-радні прийняли на відкриті засідання, але і швидко забралися, а вибір Управи містечка відбувся в їх неприсутності. Аж до вибору першої світової війни устєські жиди-радні не брали ніякої участі в Раді містечка.

Хоч устєські жиди жили серед самих українців і з українців, проте всі їх вивіски були тільки польською та німецькою мовами. А коли в 1914 р. з'явилася російська окупційна влада, всі вивіски були вже через ніч московською мовою. Проте московська влада давала устєським жидкам аж налто знаки: не падали їм нагаїв і стіляла погодовно "налог" по рублевій тижнево від особи, що хотіла бути звільнена від примусових робіт.

Під час усіх виборів устєські жиди йшли рука в руку з поляками. В часі парламентарних виборів в 1908 р. устєські жиди зробили понад 10 лонесень проти наших свідоміших селян за уявні погрози на випадок, якби жиди віддали свої голоси на польського кандидата старосту Миллера. Всіх наших селян заєдуив тоді Окружний Суд у Гєрнополі на кару по три місяці тюрми.

Устєські жиди жили виключно з праці рук нашого селянства, яке ніколи не ставилося до них ворожо, хоч добре знало, що жиди своїми махінаціями

були причинниками руйни не одного нашого селянина. Устєський жидівський бізнєс наші селяни помагали. І в раз був свідком, як жидівська бізнєс приходила до моєї баби по матері, що менікала під самим містечком, і бабка ніколи не відмовляла допоміж тим жидівським бідакам. Так само робило і багато інших наших селян.

Російські війська прогнали жидів з Устє в липні 1915 р., а містечко цілковито знищили. З того часу Устє перестало бути містечком.

За польської окупації було в Устє тільки три жидівські родини. Вернулася одна жидівка з дітьми, якої дім врятувався, бо в ньому примістилася була в 1915 р. офіцерська кухня. (а в кооперативі "Народний Дім" офіцерська столовіка). В 20-их роках осіли в Устє два багаті жидівські родини (Вальман і Нусєнбаум), що набули від графа Баворовського спалений млин і мурі спаленої фабрики ріпакової олії і там улаштували готеларський турбінний млин.

З тих жидівських родин Гєстапо злікувало дво, а одній вдалося втекти до Румунії. Переховувалися вони майже два роки у наших людей. При кінці 1943 р. Гєстапо зробило ревізію за ними в Устє і викрило крикуку родини Нусєнбаума в дочку нашої міщани Гонорати Запорожан. Нусєнбаумів на місці злікувано. Родину Вальмана наші устєські рибалки з Качурівки врятували, перевізили нічно на Буковину.

Першу читальню в Устє засновано в 70-их роках XIX стол. заходами московфіла о. Іларія Данкевича. Була це читальня ім. Мих. Качковського. Проіснувала вона до часу заснування читальні "Просвіти" в 1892 р. Тоді сама злікувувалася.

Читальню "Просвіти" засновано в Устє з ініціятиви о. Ієлора Ганкевича та селянина Василя Костюка. Проіснувала вона з перервою під час першої світової війни аж до большевицької окупації в 1939 р. Читальня приміщувалася спершу в хаті Василя Петричанка, потім в Івана Підлубного коло шарового млина, а на джівий коло церкви. Всей імперії вшатовувано в столілі о. декана Ганкевича, а вироджє кількох літ за польської окупації в шкільний будинок, якщо керівник школи Юрасек дозволив.

Ця залежність від польського повініста незвичайно лошкунувала діяльності аматорського гуртка при читальні, що саме в тому часі був дуже активний. До того ж шкільна зала була невелика та й за неї треба було платити. Отже восени 1926 р. устєське населення приступило за мою ініціати-вою до будови власної домівки у величині, яка відповідала б місцевим потребам. Селяни, їдучи за моїм прикладом в часі ухвали про будову читальні "Просвіти", заєкларували потрібну кількість цегли. Кооператива "Український Народний Дім" пожєртвувала частину своєї площі побіж свого дому. Адвокат у Мєльній л-р Шуровський зробив безплатно контракт дарування. Громада Пилипче поларувала потрібну кількість каменю на фундаменти, бо доїзд до устєських каменюкоземь і покладів ієску можливий тільки зимою льодом Дієстра. Михалківський двір поларував потрібну кількість ієску. Селяни, що не мали спроможности скласти пожєртви,

зобов'язалися безплатно працювати при будові. Селяни зобов'язалися теж прохачувати майстра і звести безплатно всі потрібні матеріали. О. парох Ісидор Ганкевич пожертвував 300 доларів із продажу парохіальних ґрунтів, що тоді перевозилися. За ці гроші закуплено бляху. З жертв селянства оплачено майстра Петра Мартюка із Скали. За час 3-ох місяців будинок вже був готовий в широкому стані - велика зала, сени, читальня, гардероба, кімната на буфет, а поверх буфету місце для музики. І вже у вечір перед святом Миколая йшла в ньому перша вистава для дітей, хоч дім ще не був у повній викінченості. А по кількох днях виступав у ньому хор Котка. З 1928 р. виступав тут щоразу кілька днів львівський український театр.

Устєвський читальняний будинок був найбільший з-поміж сільських читальняних будинків у повіті. Сама зала мала 20 м довжини і 10 м ширини.

Будинок читальні "Просвіти" в Устєю збудував Петро Мартюк, а в 1940 р. він сам його з наказу Москви розібрав до фундаментів. Розібрав він тоді і кооперативний дім в Устєю і всі селянські забудови на Долині і Хрипліві. Коли в 1942 р. зайняв був до Устєя, устєвське селянство вислало свій жалй від адресою Петра Мартюка. Проте він помер на московськїм засіданні, про що була згадка в "Свободі".

В 30-их роках засновано в Устєю з ініціативи сотрудника о. Іаака Жезаювича по думи розпорядку спискою Хоминина читальню "Скала", а називали її читальнею УХО (Української Християнської Організації). Але вона не проваляла ніякої діяльності.

В 1928 р. засновано в Устєю кружок "Рідної Школи" ім. Івана Франка. Управа кружка рішила заснувати в Устєю приватну українську школу, щоб не допустити до польонізації українських дітей у державній школі. До відкриття школи треба було мати відповідний будинок. Управа кружка звернулася з закликом до устєвських селян до пожертв на будову шкільного будинку. І знову, як раніше при будові читальні "Просвіти", устєвське селянство поставилося дуже прихильно до справи рідношкільного будинку. Кожен із членів-засновників зобов'язався пожертвувати 1000 штук цегел, кооператива подарувала площу під будову, громада Пилипе пожертвувала камінь, а двір у Михалкові потрібну кількість діску до будови. Селянство Устєя склало значні пожертви, крім того кооператива "Український Народний Дім". Д-р Шуровський, адвокат у Мельніці, зробив безплатно контракт, а інж. архітект Нежаєвський зі Львова безплатно цятини, що їх комісія Староства і Шкільного Інспекторату в Боршеві на місці в Устєю загвардила. Підприємцем будівельним був Петро Мартюк. Столярі Іван Матвій і Віктор Тининський зробили безплатно всі вікна і двері. Через 3 місяці будинок вже стояв в широкому стані під дахом.

Устєя мало дві бібліотеки, одну меншу при читальні "Просвіти", а другу, значно більшу, при кооперативі "Український Народний Дім". Кооператива заснувала свою бібліотеку за вказівками товариства "Просвіта" у Львові. Користали з неї бібліотекарі і члени і несли за річний оплатою, а готівкою з оплат та й грошових приділів кооператива рік-річно поширювано бібліотеку.

Вже 1930 р. нараховувала вона тисячу томів. Обі бібліотеки знищили московські большевики в 1940 р.

З газет були в читальні "Просвіти" і в кооперативі: Свобода, Діло, Нове Село, Новий Час, Госп-коопер. Часопис, видання "Просвіти" та "Сільського Господаря".

При читальні "Просвіти" існували аматорський гурток та мішаний хор, зорганізовані ще вчителем Василем Іватовим. Проіснували вони аж до приходу большевиків. Провідниками цих гуртків перет першою війною були вчителі Устєя, а по війні керівником аматорського гуртка був селянин Фелір Зайшлий, а мішаного хору деякий час селянин Яків Матвій та вчителька Олєсєнічка. Дуже активним був увесь час аматорський гурток. В Устєю давав свої концерти для Устєя та околиці хор Котка, а в 30-их роках зайждав до Устєя наш Львівський театр на кілька вистав. Аматорський гурток улаштував вистави майже кожного місяця, а після вистави також товариську забаву.

В Устєю існував дитячий садок у 30-их роках. Був він чинний тільки від ранньої весни до пізньої осені. Садківничкою була увесь час дочка мого молодшого брата Гата Романюк, абсолютентка курсу садківничок.

В 1908 р. засновано в Устєю пожежно-гімнастичне товариство "Січ". Устєвська "Січ" проіснувала до російської окупанції в 1914 р. Польська окупційна влада не дозволяла на відновлення "Січів".

В 1914 р. з Устєя відійшло 15 хлопців до УСС-ів. В роках 1918 і 1919 устєвське селянство стояло в рядах УГА. Скільки з тих ряловників не вернулось, згинило на фронтах, а опісля в чотирихитинку смерті, не могу сьогодні сказати і поіменно назвати. З УСС-ів вернулось тільки троєх, а решта полягла із своїм провідником, хоружим Славком Гаймановичем. Пригадую собі тільки двох інвалідів з українсько-польської війни: Василя Кльока та Ілаша Прокіпчука. Останній втратив ногу.

Політично майже все українське селянство в Устєю стояло на позиціях Народного Комітету національно-демократичної партії у Львові. В Боршівському повітовому відділі Устєя мало свого представника. За мєси пам'яті віча в Устєю улаштував д-р Теофіл Окунеский у столоті о. декана Ганкевича або під голим небом на устєвському ринку. З 1926 р. всякі віча відбувалися в просторій залі читальні "Просвіти". Вибори до парламенту, а опісля до сойму відбувалися в громадському домі.

Боршівська Польонія улаштувала віча в будинку народної школи, на яких польська верхівка почула не раз дуже гіркі слова головної від устєвського українського жіноцтва. В 1908 р. староста Мідлер як кандидат на посла і графи та підпани з Боршева втікали через вікна зі школи керел роздратованим українським жіноцтвом Устєя. Не поміг і дижурний жандарм.

В Устєю перед першою війною залишилася тільки одна московськільська родина. А це був мій вуїко Дмитро Фочак, один із найбагатших госноларів Устєя. Його дружина, його зять і дочка. Я щоразу під час моїх ферій перекочу-

нував вуйка, що він ніякий москаль, але ніяк не можна було його переконати. Він уважав московського царя за Бога, який от-от прийде і всіх нас виволопить із чужого ярма. Він був членом "Общества ім. Качковського" у Львові та перепідписником його видань, як також московської газети.

Аж відликував вуйка Фочака московський генерал в 1915 р., коли вуйко з вуйною пішов до нього пожалітися, що російські солдати знищили весь його збір. Московський генерал уважав скаргу вуйка за образу руської "доблесної" армії і вимірив вуйкові і вуйні по 25 нагів. Вимірену кару "доблесна" прислуга московського генерала виконала як слід на місці на дні і цим засобом відликувала вуйка і вуйну раз-на-весь з московськості і наресла-я. Гребя підкреслити, що російська армія, будучи на постоях в 1915 р. в боршівському повіті, своєю поведінкою супроти нашого селянства спричинила, що московськість зникло в боршівському повіті цілковито.

Після першої світової війни настали і в Устю великі зміни. Вже не було в Устю селян, які б не знали, хто вони с. Зникли слова русин, австрійки. Кожний селянин вже знав, що він українське, а починаючи до вироблення цієї свідомості передусім о. декан Ганкевич, учителі, свідоміші селяни, студенти, наші часописи та книжки, а помогли також москалі і полки своїм ставленням до нашого селянства.

Зав'язки кооперативного руху сягають давніх часів в Устю Спископському. Вже при кінці 80-их років XIX стол. засновано в Устю першу, здається, в повіті, споживчу кооперативу "Народна Торгівля" на статутах "Народної Торгівлі" у Львові. Але вона довго не втрималася через несовісне ведення крамарем, присланим НТ зі Львова. Я пригадую собі цю першу кооперативу.

В квітні 1907 р. розпочала свою діяльність в Устю кредитова кооператива "Руський Народний Дім". Проіснувала вона до 1921 р. Мала значні обороти. В 1921 р. змінено статут і назву кооперативи, Кооператива "Український Народний Дім" перейшла на споживчу ділянку і також добре розвивалася аж до приходу большевиків.

В 1911 р. засновано в Устю "Сільсько-господарську Спілку для збуту худоби". Була вона сільною того роду в повіті. Розвинула широку діяльність у цілому мельницькому судовому повіті, частинно і в боршівському та заліщському, але по році припинила свою широко закросну діяльність, не витримавши ринкових конкурентів ціи. Удільний і резервний капітал цієї кооперативи понад 20.000 австр. корон пропав через девальвацію воєнних часів. Ця кооператива вже не відновила своєї діяльності і тихим сама зликувалась.

В 1917 р. засновано в Устю з ініціативи філії "Народної Торгівлі" в Боршеві "Кружок Консументів" на зразок споживчих кооператив. Займався він розподілом урядових приділів. Всі родини Устя були членами Кружка з одним уділом. Проіснував цей "Кружок Консументів" до початку польської окупації.

В 1911 р. з ініціативи учителя Володимира Малицького засновано в Устю кружок "Сільського Господаря", який проіснував аж до приходу большевиків 1939 р.

В 1926 р. засновано в Устю кредитову кооперативу "Українська Каса", що також проіснувала до 1939 р. За часів німецької окупації засновано в Устю молочарську кооперативу на статутах "Молососюну". Ця кооператива була тільки сметанковою станцією. Керівником устешкої молочарської кооперативи був селянин Ілько Матів. Він перейшов молочарський вишків в одній із районних молочарень "Молососюну". Він був також і добрим столярем.

Коли 1908 р. перший австрійський парламент у Відні, що вийшов із безпосередніх і тайних виборів, ухвалив закон про знесення виключного права дідичів на продаж алкоголів, увійшов у силу новий закон про продаж алкогольних напків. Ревізійний Союз Українських Кооператив у Львові на основі нового закону порадив кредитовим кооперативам, що на основі статуту могли вести також торговельну діяльність, щоб вони вносили до старства зголошення щодо надання їм концесії на роздрібну продаж алкогольних напків. Кредитова кооператива "Руський Народний Дім" в Устю зголосилася до Старства в Боршеві і ввесні 1909 р. дістала концесію. Концесія була, але не було дому в місті, а серед села кооператива не хотіла відкривати продажі алкогольних напків. Жаден жил у місті не хотів винаймати на це свій льокаль. Тоді рішено купити в місті площу і побудувати власний будинок. Площу куплено в Шльоймі Шарфштайна і закладено, але наступного дня Шльойма приніс завадять назд, бо кагал Устя під проводом Фаслера заборонив йому продавати площу в гетто. Залаток прийнято назд, бо Шльойма був малоділим.

Тоді мене уповажено перевести справу. Я зазначив, що треба тільки задержати таємницю, і зараз оголосив у червоношій газеті, що пошукую посередника для переведення невеликої трансакції. Зголосилося кілька-нашіть посередників, а з одним я зробив умову, що він купить згадану парцелю для себе і з місця погайки відпродасть кооперативі. Справа вдалася, а устешкі жили довелися шойно ввесні 1910 р., що українці вже всадовилися в ринку, тоді коли прийшов до громади наказ для "Народного Дому" в справі оплат від двох контрактів купна-продажу. В 1911 р. на весні кооператива могла була приступити до будови власної домівки. Тим часом зголосили до кооперативи найбільший її ворог, провідник устешкого кагалу, Рубін Фаслер, і запропонував продаж свого дому враз із усіми концесіями та дозволами і з фабричною содовою водою. І так з початком літа 1911 р. кооператива мала вже свою власну муровану, обширну домівку, в якій примістилися також інші наші місцеві організації. Кооператива понизрила свою діяльність і на торговельну ділянку: продаж алкогольних напків, ресторан, продаж матеріялів будівельних та опалових, тютюнових продуктів та виріб содової води.

Устя мало більше й менші промислові підприємства перед першою світовою війною. Ще в 60-их роках минулого сторіччя устешкий "кляч" набув німеш-прусак граф Блюхер. Він побудував в Устю на Хрипліві цукроварню

та рафінерію цукру, а на Нічлаві парово-турбінний промисловий млин та фабрику ріпаків олії. Про долю цих промислових підприємств я написав у "Спогадах про Мельничину і Боршівщину".

Крім цього Устя мало два водні господарські млини на Нічлаві коло мосту, що мали по два камені і по парі валків. Один був власне-давня власність нашого селянина Івана Ісаюка, а другий власністю сніосаря-поляка Худківського, який в 90-их роках продав його жидові, а сам втік до Львова.

В Устю була фабрика содової води Фелера, яка в 1911 р. перейшла на власність кооперативи "Народний Дім". Зникливі її російські війська влітку 1915 р.

В Устю було кілька селянських олієрень, ручного примітивного типу, із знаряддями витискання олії з конопляного сім'я, льну, насіння гарбузів та соняшника, а саме великими важкими дубовими колодами і ступами. В першій половині ХХ стол. застосовано ці примітивні засоби фабричними ручними машинами та залізничним шрубовими прасами.

Україні займалися головню хліборобством, але були теж наші ремісники, що в основному займалися господарством, а ремеслом визиму та у вільному часі від польових робіт. За польської окупації були вже наші ремісники, що жили виключно із свого ремесла. В Устю було кілька панних ролин, що займалися виключно риболовством на Дністрі.

Граф 3-р Михайло Баворовський, власник пошлості в Устю, мав свій осідок до першої війни в Гермаквіці, а між двома війнами у Львові з головною управою всіх своїх великих маєтків під керівництвом 3-ра Вайса у Львові при вул. Академічній.

До першої світової війни в Устю не було парцеляцій. Устеські селяни набули перел війською тільки приблизно 100 моргів із парцеляцій фільварку в Михалкові. По першій війні устеські лани, які ще за панщини включено до фільварку в Горошові, граф Баворовський розпарцелював виключно між польську варшавську верхівку, як напр., міністер Цар, та польське офіцерство, а між устеське селянство та селянство з Худківщин тільки ті лани, що були під їх фабричними забудованими кошишної цукровні. З парцеляцій пофабричних ґрунтів скористало і двох поляків із коринної Польщі, що служили в Устю при відділі Пограничної Сторожі, та устеський перекичник Соцький.

Варшав'яки та польські офіцери на цих устеських та горошівських ланах побудували вілли і розвели морселів сали та виноградини, а також плантації тютюну, полуниц та помідорів. Жили вони по своїх віллах тільки літньою порою. Працювало на цих плантаціях наше без- і малоземельне селянство Горошови.

За багатих селян в Устю рахувалися всі ті наші селяни, що мали понад 15 моргів. В Устю було тільки двох селян, Дмитро Фочак і Михайло Костюк, що мали понад 50 моргів одного поля. Та ці господарства зникли в 20-их роках у результаті спадкового поділу.

З Устю виємігрувало значна скількість наших селянських родин. Гарячкова еміграція, головню до Канади, почалася в 1896 р. і тривала кілька літ. В 1896 р. переїхало до самої Канади коло 30 родин. Кілька родин виємігрувало в тих роках також до Аргентини та Бразилії. Під впливом агітації різних агентів корабельних компаній наші селяни проважали за безцін свої парадіські господарства і мершій виїжджали за море. Пригадую собі що еміраційну гарячку дуже добре, бо і я відпроваджував свої тітки з їх родинями на залізничну станцію в Івані Пустім.

Емігрували тоді наші селяни і однимем на зарібки до ЗСА, до Канади, а пізніше і до Німеччини. Більша частина з них вернулася назад, оліні не перед першою війною, а пізні вже за польської окупації. Привезли вони чимало гроша і викупили землі, що були в послинні устеських жидів та релігій з парцеляцій михалківського фільварку. В перших роках 90-их років XIX стол. якісь агітатори почали намовляти білішнє селянство Мельничину до переселення в Росію на "свободу". І в Устю знайшлося кілька наших селянських родин, що вирішили переселитися в Росію, між іншими і дві родини, що працювали в моїх батьків за сніп, за шуклок і за частку — Іван Яківчук та Іван Юрчик. Боршівське Старство відмовилося видати їм паншпорти, проте вони покинули свої хати, городи та й поле, передали все під опіку своїх кривних, а самі почали переправлятися через Дністер тайкомом голоруч із жінками та дітьми до Басарабії. По двох роках Іван Яківчук та Іван Юрчик вернулись голоруч назад, і оповідали, що їх обманули, що в Росії вони дуже бідували. Решта переселенців не вернулася і навіть не дала знаку про себе.

З першим приходом большевиків при кінці липня 1920 р. устеське селянство, як і взагалі скрізь у Боршівщині, не пішло за кличами большевницьких агітаторів "грабуї угарбаванне", не грабувало, не мордувало. Навіть найбільшнє селянство не далося втягнути до сільських рад, бачачи перед собою голих і боєих московських червоноармійців. В Устю захопився їх кличами тільки один селянин і то не бідак, а досить заможний господар Іван Паскарик, що почав большевницьку роботу творення колгоспу. Але пізніше нарозумівся і жалів свого нерозважного ащипку. В 1940 р. вивезли большевики і його.

Також по приході большевиків восени 1939 р. білішнє устеське селянство не дало себе втягнути до Сільради Устя. Хоч-не-хоч створено Сільраду з заможнішого селянства, але на весні 1940 р. її усунуло, а на її місце нібито вибрано нову з білішніх селян під проводом Якова "Рудого" як голови Сільради. Оповідали селяни, що Яків виявився московським большевиком недолужним, отже незабаром усунуто його з усією прибічною ралою, а до проводу нової Сільради назначено людей із усіх сіль, що вдержалися на своїх становищах до відступу большевиків у 1941 р.

В 1940 р., як мені відомо з оповідань устеського селянства, почали большевницькі агітатори нагисати на селянство Устя, щоб воно добровільно зріклося своїх парадіських господарств і добровільно вступило до колгоспу. Митиши не помогли. Тоді агітатори заходили хата в хату і намовляли до колгоспів, але і це не помогло. Потім почали накладати на всіх,

а головню на багатших селян, великі податки. І це не помогло. Влітку 1940 р. почали вивозити устешьких селян з Долини і Хриплева переважно в околиці Тернополь і осаджувати на господарствах польських колоністів, вивезених ними на Сибір. Звідси планували вивезти і всіх переселених устешьких селян на Сибір, але перешкоди вибух війни з Гітлером. З околиць Тернополь пошло на Сибір тільки кілька устешьких родин, а решта вернулася на початку осені 1941 р. назад до свого Устя. Але застала в Устю на Доліні та Хриплеві тільки пустку, бо по вивозі устешьких селян з Долини та Хриплева прислали большевики Петра Мартюка з кількома десятками помічників і він збурих всі селянські забудовання на Доліні і Хриплеві, не оставивши майже нічого. На господарстві мого молодшого брата Якова залишилися тільки більший курник, що його мій брат перебував на хатчині і в ній замешкав. Збурено тоді до фундаментів будинок читальні "Просвіти" та будинок кооперативи "Український Народний Дім". Не збурено тоді ще церкви, нікільного будинку та будинку Кружка "Рідної Школи".

Селян із другої половини Устя, із західної частини, не встигли були большевики вивезти, бо вибухла німецько-большевницька війна. В 1940 р. московське НКВД вивезло з Устя всю родину Петра Стефанюка, кільканадцять осіб, переважно малі діти. Стефанюк був свідомим селянином і досить заможним. Він був за польської окупації понад 10 літ головою Надзірної Ради споживчої кооперативи "Народний Дім". Причиною вивозу був 16- чи 17-літній син Стефанюка. НКВД підозрівало його в приналежності до підпілля. Приїхало по нього кілька енкаведистів, але хлопчина втік їм з-під носа. Погоня за ним була безуспішна. За це заарештовано всю родину Стефанюка. Родина Петра Стефанюка пропала.

В 1944 р. НКВД вивезло декілька старших устешьких селян до примусових таборів праці на Сибірі. Попав тоді до сибірських концтрактів і мій молодший брат, звідки вернувся до своєї родини по більше ніж десятих літах із відмороженими ногами і номер у квітні 1959 р.

Згадую ще стихійні нещастя, що навістили Устя. В 1895 або 1897 р. вибухла в Устю та в околиці епідемія холери. Вимерло було тоді в Устю, в селі і в містечку, понад 10 родинного. Першим на холеру помер косар мого батька Іван Горбуль, а по нім вже кожного дня було по кілька похоронів тільки під охороною жандармерії, без священника і без рідних та знайомих. Холера гасувала в Устю пізніше літо. Померло тоді в Устю не менше ніж триста осіб.

Містечко Устя потерпіло було двічі від великих пожеж, раз у початках 90-их років XIX стол., а другий раз при кінці травня або з початком червня 1902 р. За першим разом пожежа знищила була декілька десятків житлових домі, а за другим кільканадцять житлових домі у "Місті" та більшу половину перелістія Долини. Жандармерія підозрювала живів у підпіллі. Тягали їх довгий час на слідство, але нічого не відкрило. Жили отримали асеруацію і відбудувалися.

Від початку 90-их років XIX стол. до 1942 р. селянство Устя понесло було великі втрати на полях і городах, а також і в забудованнях через виливи

Дністра. Ці виливи нищили засіян на полях Качурівки, Підгороддя та ґрунти коло забудовань на Доліні і Хриплеві. Таких виливів було три. Найбільшим і найстрашнішим у наслідках був вилив Дністра, мабуть, у місяці травні 1942 р. Від нього виливу потерпіли не тільки частини Устя – Долина, Хриплев та Гора – в низовині Нічлави, але також села Михалків та Пидишче, бо води Дністра підійшли були коритом Нічлави аж до Бабинців, заливаючи городи, поля і забудовання селянських господарств. Проте голоду не було. Навпаки, селянство Устя, Михалкова, Пидишча та Горощови пришло було в 1942 р. чимало ґуцульської дітвори на прохарчування. Бо на ґуцульщині постав був тоді, за німецької окупації, голод, а Український Допомоговий Комітет нестайно розгорнув був рятункову акцію на ґуцульщині та Підкарпатті і передусім зацікавився був молодістю, щоб рятувати дітвору перед голодовою смертю.

ГОРОШОВА

Статистичні відомості про село Горощову (польська назва Hogosowa): Загальна поверхня 1798 га, (в тому числі 711 дільської поселянської), з того орого поля 1208. Число домог: 1921 р. 428, 1931 497. Число населення: 1900 р. 2000, 1910 1887, 1921 1855, 1931 1992. За австр. статистикою 1900 р. в громад 1852 укр. кат., 29 р. кат., 55 мейс; на фільд: 25 р. кат., 32 р. кат., 7 мейс. Мова: в громад 1852 укр., 84 польс.; на фільд: 14 укр., 50 польс. Пошта за Австрію в Устю Сіпек (10 км), за Польщу в Мельніні (17 км), залізч. станція Івані Пуєте (19 км).

Школа за Австрію була 2-класна з українською мовою навчання, за Польщу 3-класна також з українською.

Сел. положене на рівнині, в південній частині селі, створеної Дністром, що обливає його з трьох сторін, крім північної.

В східній частині цього містечка засновано за Польщі польську колонію для офіцерів та варшавської еліти. Станція КОП-у містилася на високому березі ріки, а коло неї так зв. "Горилище".

В селі була мурована церква, збудована 1798 р. Останнім парохом перед війною був о. Василь Попадюк, безженний, який, як і його попередник, також безженний, о. Желалювич, не записався добре в життя та історії громад. Перенесений дисциплінарним шляхом із становища пароха Залішків у цю далеку закутину, не дбав про добро церкви і народу, а приставав із панамі офіцерської колонії. А ця колонія варшавських турністів деморалізувала домашню прислугу і робітників на своїх плянтациях ґютюну та винограду (пор. також статтю про Устя Єл).

В селі був дім читальні "Просвіти", в якому містилися також кружок "Сільськ. Господаря", "Луг" та інші організації. Кооператива мала власний дім.

Село зберігало народний одяг, якого особливістю були солом'яні капелюхи з малими крисами, подібними до капелюхів у Колодзівці, Сінкові, Зазулині, каліш, повіту.

Дуже діяльним у селі був учитель Барабаш, який мусів зате як лиригент

хору шороку їздити з хором у народних одягах до Варшави на т.зв. "дожинки" (обжинки).

На офіцерській колонії мали посілости деякі наші люди, як л-р Кокуревич великий морелєвий (абрикосний) сад і винницю, інж. Голяш – морелєвий сад, українсьць із Америки Гаврилів – поля.

Інж. Ст. Кушей.

ХУДИКІВЦІ

Статистичні відомості про село Худиківці (польська назва Chudkowice): Загальна площа 1143 га, (в тому числі 381 двірської посілости) з того орного поля 678. Число домог: 1921 р. – 223, 1931 – 296. Число населення 1900 р. – 1072, 1910 – 1003, 1921 – 999, 1931 – 1163. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1002 гр. кат., 11 р. кат., 5 мовців, і нід. на фольварку 30 гр. кат., 18 р. кат., 5 мовців. Мова: в громаді 1002 укр., 16 польск. на фоль. 19 укр., 34 польск. Пошта – Мельниця (2 км), залізн. станція Іване Пусте (6 км).

Школа однокласна, за Австрії з українською мовною навчанням, за Польщі українстична, а за колонії польська.

Село Худиківці, самостійна експозитура парохії в Мельниці, положене в Дністровому ярі, мало стару, муровану церкву, відновлену в 1906 р. Довголітнім парохом був о. Антін Баршійський, безжениий, зразковий душпастир, дуже діяльний на культ-освітньому полі. В селі була читальня "Просвіти", кооператива, кружок "Сільського Господаря", "Луг". Село свідоме, мало багато садів, зберігало народний одяг. Довголітнім ірвідником села був селянин Пакуславський.

По перній світовій війні на північ від села засновано польську колонію з 35-40 господарств.

Інж. Ст. Кушей.

ІВАНС ПУСТЕ

Статистичні відомості про Іване Пусте (польська назва Iwancie Puste): Загальна площа 1790 га, (в тому числі 675 двірської посілости) з того орного поля 1378. Число домог: 1921 р. – 423, 1931 – 492. Число населення 1900 р. – 1973, 1910 – 1995, 1921 – 1852, 1931 – 2108. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1666 гр. кат., 233 р. кат., 28 мовців; в дворі 24 гр. кат., 13 р. кат., 9 мовців. Мова: в громаді 1658 укр., 269 польск.; в дворі 6 (1) укр., 40 (1) польск. Пошта – Мельниця (4 км), залізн. станція на місці.

В селі була двокласна школа, за Австрії з українською мовною навчанням, за Польщі українстична.

Село велике, положене на високоріччя між Дністром і Збручем, як туртова осяця, в формі неправильної еліпси, піде в садах, головню еликвихих та горіхових. В селі дерев'яна церква з 1763 р., читальня "Просвіти", кооператива, "Луг", кружок "Сільського Господаря".

Селяни заможні, свідомі, держалися народного одягу, традицій та доброї

поведінки, зокрема молодь. Напр., щоб запобігти непорозумінням, а то й бійкам на забавах, чи інших розвагах на тлі заздрости за лічач, зокрема, коли йшлося про гостей із сусідніх сіл, провід брав у свої руки абсолютний авторитет сільської молоді, т. зв. "старший парубок". Він підбирав гостям дівчат і то до кожного танцю інших, він ними ошукався і за них відповідав до кінця забави.

При залізничній кінцевій станції ліній Вигнанка-Іване були два готелі та велика складниця борщівського Повітового Союзу Кооператив з окремими товарними магазинами і залізничним доздом до них. Була також корчма, поліційна станція і рештки давніх забудовань графа Баворовського.

Поляки і латинишки мали "Дом Людови". За залізничним двірцем простягалася велика новостворена польська колонія із 100-110 господарств на ланах гр. Міхала Баворовського "Януфка Слонечна" (Іванівка сонячна).

Довгі роки, ще з попереднього століття, парохом був о. Нестор Сеневицький, а по ним з 1923 р. о. Іван Чолган (пізніше парох Залісся над Збручем). Керівником школи був українськ Анастасійський.

Частіші прізвища селян: Бойчуки, Болнаруки, Никифорові, Кізіми, Андрейчуки, Шмиглички, Крайовські.

Інж. Ст. Кушей, Б. Стефанович.

Наддністрянські села на південь і півд. схід від Мельниці: Вільховець, Волківці, Звенигород, Латківці.

ВІЛЬХОВЕЦЬ

Статистичні відомості про село Вільховець (польська назва Włchowiec): Загальна площа 2706 га, (в тому числі 1074 двірської посілости) з того орного поля 2120. Число домог: 1921 р. – 552, 1931 – 548. Число населення 1900 р. – 2443, 1910 – 2546, 1921 – 2204, 1931 – 2300. За австр. статист. 1900 р. в громаді 2162 гр. кат., 79 р. кат., 76 мовців, 2 інші; в дворі 60 гр. кат., 15 р. кат., 49 мовців. Мова: в громаді 2157 укр., 160 польск.; в дворі 52 укр., 72 (1) польск. Пошта – Мельниця (4 км), залізнична станція Іване Пусте (8 км).

Школа в селі двокласна, за Австрії з українською мовною навчанням, за Польщі з польською (1). За Польщі вчили самі поляки.

Велике село Вільховець, положене на березі Дністра та його притоки, частинно на горбах, розтягалося довжиною 3-4 км з півночі на південь, тобто довжж течії Дністра. По другому боці ріки в Басарабії видіне висока сіра гора, а проти південної половини села пишний ліс, що міняє свої кольори з кожним сезоном.

Село мало нову муровану церкву, збудовану напередодні другої війни 1936 р. на місці старої дерев'яної з кінця XVIII стол. в той спосіб, що будовано її довкола старої. І аж тоді, коли нова церква була готова, розібрано стару. Під час копання фундаменту довкола старої церкви добуто велику кількість людських кістяків, черепів і навіть довгі коси жіночого волосся. Всі ці людські останки

давніх предків перевезено в часі Зелених Свят 1936 р. на цвинтар, де їх похоронено, відправивши над ними пахаджу, в якій крім місцевого пароха о. Ст. Ісковиця, взяло участь десять сусідських священників і велика громада людей. Наявність людських останків близько коло церкви пояснювано двома можливостями: або стара церква була збудована на давньому цвинтарі, або був звичай хоронити померлих коло самої церкви. При розбиранні старої церкви притрапився нещасливий випадок: упав із руштування робітник Матвій Мартинюк і згинув на місці. Церкву збудовано з пожертв парохіян. Вже раніше записували багатші або безплідні люди перед смертю поле на будову церкви, а в часі будови і складали пожертви, і помагали майстрам при будові.

Висока дерев'яна дзвіниця мала 7 дзвонів, а між ними один, дуже великий і голосний, названий св. Петром, скликував людей на Служби Божі, повідомляв про смерть парохіянина. Коли ж були в один бік, чи в крисо, то не був азирм на тривогу у випадку вогню в селі.

Стара дерев'яна церква у Вільхівці з 1784 р.

Від 1929 р. парохом Вільхівця був безсмертний священик, о. Стефан Ісковиць, що пішов на богословські студії спіралі з поклоняння. Він посвятився зовсім справам церкви і вихованню своїх парохіян. Сам був головою Надзірної Ради кооперативи.

(Відомість подав Ст. Кушеч)

Церковна земля в користуванні священиків була оподаток селом, тільки одна частина недалеко села, що називалася "Поновою пасіка", бо там колись напевно була пасіка. В останніх часах був там великий сад.

В селі була споживча кооператива на членських уділах з двома філіями. Її члени організували ще аскураційно-допомогову кооперативу, в якій на випадок, коли аскураційному згинув корова, видачували гроші на купівлю другої.

Кооператива мала свідку, якою користувалися члени за чергою. Була теж шестироду для відбірання сметани. Крім молотарки у дворі мав молотарку також один господар, якою користувалися інші господарі.

У Вільхівці було 5 млінів, усі над потоком, але тільки один був власністю господаря (Петра Дячкова), решта 4 належали до жидів Гафнерів.

В селі була читальня "Просвіти", де відбувалося в неділі і свята голосне читання газетних новин; при читальні була велика бібліотека, з якої безплатно користали члени. Зголом члени склалися на набуття радіоапарату, щоб слухати новин, зокрема під час подій на Закарпатській Україні 1938 р.

При церкві і читальні були добре організовані хори під диригентурою Іларія Малицького та Юрка Слобожня. Був теж аматорський гурток, що давав вистави і в Вільхівці, і в сусідніх селах. При т-ні "Луг" була духовна оркестра, що грала до вправ і маршів, а також на весіллях членів.

Село садило на велику скалку тютюн, якого культивувати давала добрі прибутки. Навіть безземельні садили тютюн на полях заможніших за половину ціни. В селі були для цього в останніх роках перед другою війною модерні сушарні, з яких до трьох днів виходив тютюн із гарним жовтим кольором. Цей тютюн відвозило до магазинів у Борщеві, де його піддавали ферментатії.

Поля мали такі назви: На долинах, Верх Стінки, Влодів, На других гонях, На третіх гонях, Торкотина, На могилі, Студена, Короткі гони, Довгі гони, Поперечні гони, Ушивка, Корчунюк, Суголовики та інші.

У Вільхівці були каменоломні, де добувано легкий сірий камінь, що надавався до обробки. З нього саме збудовано нову вільхівську церкву. Добували теж пісок і жовту та червону глину, що полям надавалися за випалювання цегли. В 30-их роках існувала невелика цегельня, що належала до одного з селян.

Великий філярник, що в XIX стол. належав до гр. Дідунівських, в XX стол. був власністю жидів Гафнерів і Фрідмана, які мали ще й ліси під сусіднім селом Волківцями. До філярнику належала і гураляція, але її знищено під час першої війни і більше не відбудовано. В часі примусової парцеляції за Польщі поле і ліс жиди розпродавали місцевим селянам, особливо поворотним із Канади та з Америки, по ціні 250 доларів за морг.

Один ліс називався Стінка, другий, від Волківців, Нерист.

В селі перед першою війною була велика кормча, але по війні її замінили на громадський уряд, частинно на читальню та кооперативу.

З жидівських родин залишилися в селі перед другою світовою війною тільки власники філярнику, решта забрала до міст.

У Вільхівці жило лише кілька родин латинників, всі вони розмовляли українською мовою.

В селі зберігався дбайливо народний одяг: вишивані сорочки та кошушки з овечих шкір і одяг з овечої вовни. Для цього і найменше господарство тримало кілька овець, більшість по кільканадцять, а то й кількадесят. З овечої вовни виробляли сука на сірці і на теплі штани, т. зв. "гачі" для чоловіків, а

для жінок пражено вовну красили на різні кольори і з тої пражі виробляли горботки, запаски, а також "верені", налавники.

Селяни культивували теж коноплі на пражу, з якої виробляли полотно. Вже готове полотно кільканадцять разів намочували у воді, розстелювали на кам'яних берегах Дністра проти сонця, щоб було біле як сніг на сорочки, що їх прикрашували вишивками.

Часті прізвища в селі: Дячок, Савчук, Костенчук, Мартинюк, Баранюк, Гарасимчук, Лаба, Королєнко, Яковенко, Костів, Данич, Аламан, Пасовистий. Частини села називалися: На нім куті (церква і потоки). На тім куті, В горбах, На Маринівці, Верх гуральні, Коло двора, Коло церкви.

За Польщі були арештування селян. У часі конспірації 1921 р. поліціянти з війтом прийшли арештувати тодішнього священника о. Василя Мисевича, що адміністрував парохією в рр. 1915-21, під закидом протиконспіраційної агітації, однак застали його тяжко хворим у ліжку. Ця сцена так зворушила хворого о. Мисевича, що він дістав атаку серця і помер.

В березні 1940 р. совєтська окупаційна влада евакуювала село та й інші прикордонні села аж до дітя, коли червона армія окупувала Буковину та Басарабію. Коли жителі Вільхівця вернулися до села, то не всі застали свої хати на місці. За тих кілька місяців "селенсько-робітничка" влада повалила і поруйнувала багато хат і то переважно нових і великих, критих бляхою. Говорили, що з тієї бляхи, як матеріял, артілі за Збручем виробляли хатній посуд, як ведра і горнята на продаж. Сталінська влада вивезла з Вільхівця кількох селян, що ніколи вже не вернулись до села.

У віддалі 3 км на півні, схід від села дежав прієдкок Зелена на подільській високорівні над потічком, що у Вільхівці влинявся до Дністра. Зелена належала до громади і до парохії Вільхівця, але мала свою власну нову церкву, побудовану 1924 р.

Відомості подає Б. М. Н.

ВОЛКІВЦІ (над Дністром)

Статистичні відомості про село Волківці над Дністром (польська назва Wołkowce nad Dniemogrodem). Загальна площа 1526 га, (в тому числі 621 двірської пасовища) з того орного поля 1295. Число домог: 1921 р. - 264, 1931 - 291. Число населення 1900 р. - 1231, 1910 - 1228, 1921 - 1042, 1931 - 1204. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1144 гр. кат., 10 р. кат., 23 мови; у дворі 23 гр. кат., 26 р. кат., 5 мови. Мова: в громаді 1142 укр., 35 польс.; у дворі 18 укр., 36 (1) польс. Пошта в Мельнику (10 км), заліз. станція - Іванів Пусти (15 км).

Село Волківці, подложне над самим Дністром і на його узбіччях, мало гарні сади. Перед першою світовою війною селяни купували землю з лавів графа Козьбродського, так що село було досить замовне. В 1924 р. розпарцельовано між польських колоністів 200 моргів двірського поля. Тоді було з'явилося кілька родин колоністів, але вони по кількох роках забрались.

Місцеве населення займалося хліборобством, але були в селі будівничі і майстри, що виробляли вози.

Частини села звалилися: Зелена, Лісничівка, Левада. В центрі села стояв хрест на пам'ятку знесення панщини. Прізвища в селі: Вісєянники, Касіяні, Віхенки, Кривешки, Хавруники, Зазуляки, Озарки, Цибульські, Городенські.

Місцеве населення говорило тільки українською мовою з місцевими особливостями, як: "ходи суда", "я са не бою", "я борю са".

Село мало стару дерев'яну церкву, збудовану в 1780 р. і відновлену в 1901 р. з мурованою дзвіницею. Коли будовувано захристію, то при розкопуванні землі натраплено під церквою на людські кістки і довге волосся. До парохії належали села Латківці, і Звенигород.

До 1898 р. парохом села був о. Михайло Соневський, а по нім о. Никфор Курілович — знаний, активний москвофіл. В першій війні австрійська влада вивезла його до табору в Талергофі, де до кінця війни інтернувала, разом з іншими москвофілами, але й по війні він залишився москвофілом.

Від 1901 р. аж до смерті о. Куріловича в 1935 р. існувала в селі читальня Качковського і "Рускі дружини", зорганізовані старшим сином о. Куріловича. Перед другою війною в селі була вже читальня "Прогреси", кружок "Сільськ. Господаря", "Дуг" і споживча кооператива. Дуже діяльним колись у селі був селянин Петрик.

В школі, приміщеній у гарнім мурованім будинку, вчили вчителі українці, і мовою навчання за Австрії була українська мова, але за Польщі заведено українців (!).

З села Волківців походить протопресвітер православної церкви о. д-р Семен Савчук у Вінніпезі і його два брати, вчителі в Саскачевані. Совєти тепер забрали з села молодих до війська або до роботи на Урал, а залишилися у селі задебільшого старі люди. Совєтська влада перейменувала село на "Дністрове".

Відомості до 1927 р. подає Петро Касіяні, новіші інформації інж. Ст. Кушеї.

Від Редакції. Автор відомостей Петро Касіяні, син колишнього вїйта с. Волківців, що перед першою війною вчився в Буаччі і в гімназії в Чорткові, емігрував 1927 р. до Канади, де вчив у "Рідній Школі" в Річмонті та Едмонтоні, а опісля став залізничним урядовцем і одночасно співпрацював з ред. М. Пого-рським та іншими, будучи членом УНО.

ЗВЕНИГОРОД

Статистичні відомості про село Звенигород (польська назва Złotogrod). Загальна площа 618 га, (в тому числі 357 двірської пасовища, з того орного поля 411. Число домог: 1921 р. - 100, 1931 - 121. Число населення 1900 р. - 524, 1910 - 524, 1921 - 458, 1931 - 577. За австр. статист. 1900 р. в громаді 253 гр. кат., 158 р. кат., 18 мови; на філії 32 гр. кат., 41 р. кат., 22 мови. Мова: в громаді 243 укр., 186 польс.; на філії 28 укр., 87 польс.

Село положене на горбах над Дністром і його притокою, має муровану церкву, збудовану в 1861 р., що належала до парохії у Волківцях. Церква побудована на високому березі Дністра в суєспільні оборонного валу. На цвинтарі біля церкви знаходилися надгробні плити ще з турецькими та арабськими написами. Меморіальний палац із великим парком містився на площі, обведений із заходу, півночі та сходу добре збереженим оборонним валом, на дуже високому горбі, що спускався прямою до Дністра. Палац, що колись належав до польських шляхетських родів, мав перед другою війною електричне освітлення, а його власником був Кіммельман.

Село було бідне — ділилося на шляхту і "хлопів". Останні дотримувалися народного одягу. Селяни були національно свідомі та здібні. Напр., оркестра братів Шелестів із Звенигороду грали шороку в Констанції над Чорним морем по курортних локаліях.

В Звенигороді була читальня "Просвіти", кружок "Сільського Господаря", кооперація, "Луг".

За Австрії була школа з українською мовою навчання, за Польщі двомовна.

Іжж. Ст. Кушеї

ЛАТКІВЦІ

Статистичні відомості про село **Латківці** (польська назва Łatkowice; загальна площа 636 га, в тому числі 265 дворів і населення), з того орного поля 538. Число дворів: 1921 р. 131, 1931 142. Число населення: 1900 р. 546, 1910 595, 1921 539, 1931 578. За австр. статист. 1900 р. в громаді 371 гр. кат., 129 р. кат., 25 мовців; на фольк. 8 гр. кат., 1 р. кат., 12 мовців. Мова: в громаді 371 укр., 154 польск.; на фольк. 21 (1) польск.

За Австрії була тут однокласна школа з польською мовою навчання, за Польщі двомовна.

Село мало муровану церкву, збудовану в 1876 р., приналежну до парохії у Волківцях. В селі була читальня "Просвіти". Фільварок Кіммельмана. Село відстає; зберігало народний одяг.

Іжж. Ст. Кушеї

МЕЛЬНИЦЬКИЙ СУДОВИЙ ПОВІТ Надзбручанський район

НІВРА

Статистичні відомості про село **Нівра** (Niwra; загальна площа 2055 га, в тому числі 1047 дворів і населення), з того орного поля 1452. Число дворів: 1921 р. 338, 1931 361. Число населення: 1900 р. 1694, 1910 1721, 1921 1308, 1931 1571. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1352 гр. кат., 157 р. кат., 85 мовців; на фольк. 31 гр. кат., 36 р. кат., 33 мовців. Мова: в громаді 1349 укр., 245 польск.; на фольк. 32 укр., 68 польск. Поніта і залізні станції в Гермаківці (5 км).

В селі школа двомовна, за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі українською.

Село, подложене над потічком, що вливається за селом до Збруча, мало велику муровану церкву, збудовану 1770 р. В селі були: читальня "Просвіти", кружок "Сільського Господаря", кооперація. Село було свідоме, досить заможне і зберігало народний одяг.

На колишній фільварку графа Баворовського за Польщі засновано велику польську колонію, коло 100 господарств.

В селі прізвища: Кривенькі, Басюки.

Ст. Кушеї

ГЕРМАКІВКА

Статистичні відомості про село **Гермаківка** (польська назва Germakówka; загальна площа 2376 га, в тому числі 798 дворів і населення), з того орного поля 1777. Число дворів: 1921 р. 617, 1931 637. Число населення: 1900 р. 2612, 1910 2877, 1921 2667, 1931 2794. За австр. статист. 1900 р. в громаді 2081 гр. кат., 382 р. кат., 65 мовців, 4 пів. в дворі 32 гр. кат., 42 р. кат., 6 мовців. Мова: в громаді 2083 укр., 449 польск.; в дворі 25 укр., 55 польск. Поніта, залізнична станція і станція польної на міст.

Село розлоге, положене на подільській високорівні як гуртова оселя в формі неправильного трикутника, підле в садах. Частина села називалися: Глинка, Клебан, Коло фільварка. В околиці села є два ліси: Глинка і Муравінець. Назви пілі: Дубина, під Валом, За цвинтарем, від Кривач. Т. зв. вал Траяна тягнувся аж до залізни. станції в Гермаківці; від ніверанських пілі був місцями розкопаний.

В Гермаківці була стара, стилева, мурована з каменю церква, побудована 1815 р., а побіч неї новообудована дерев'яна дзвіниця. Церква розмальована славним мистцем Василем Касіяном. На зовнішніх стінах церкви були муровані плити з написами, ніби надгробні. На одній із плит був напис: "Єрмак". (Село колись називалося Єрмаківка).

В селі була читальня "Просвіти" з бібліотекою — ще з-перед першої світової війни у власний будинок, споживача кооперація, для якої побудовано окремих будинок 1932 р., з двома фільмами, району молочарня, райфайзенка, кружок "Сільск. Господаря", кружок "Рідної Школи" і пожежно-огнімничне г-во "Сокіл". З політичних організацій було УНДО і гурт радикалів. Під час виборчих віч приходило до непорозуміння. При читальні був аматорський гурток, оркестра, а також церковний хор. До культурно-освітнього піднесення села причинився незвичайно освічений парох о. Іван Волошин із родинною. По першій війні в селі жив і ординував лікар-українець д-р Теодор Аксентів, уродженець села.

Село було осідком збірної громади в 30-их роках. Поляки мали мурований з каменю костел, до якого доїздив ксьондз із Кривач. "Дом Людові", "Кулько Рольніче" і "Стигільца". Латинники за Польщі розмовляли польською мовою, місцями подержува українською. Після першої війни відносини між українцями і поляками незвичайно загострились, особливо в часі т. зв. паніфікації. Були численні арешти. Від 1930 р. записувало підпілля.

В селі була цегельня і паровий млин. Був великий філярварок гр. Баворовського, що в останніх роках перед війною мешкав у Львові. Парцеляцію переведено коло 1935 р. між польських колоністів, справданих здебільшого з Горішнього Шлеську. Наші селяни були переважно малоземельні, значна еміграція відбувалася до Канади і ЗСА.

Частіші прізвища селян: Акептів, Лесюк, Босчко, Борденний, Заплітний, Зуляк, Костельський.

Школа за Австрії 3-класна з українською мовою навчання, за Польщі 5-класна утравістична. В школі вчили українці і поляки; вчила теж українка Бачинська.

*Народна одяга
в селі Гермаківці*

*Інформація про часи між обома війнами
подали: М. Матій, В. Матій, а також
жн. Ст. Кушій.*

Примітка Редакції. Оповідання про село Гермаківку з-перед першої війни н. з. "Мое село" видав у Саскатуні колишній мешканець села Дмитро Колісник, 1950, 1952 і 1955 (3 книжечки).

ЗАЛІССЯ

Статистичні відомості про село Залісся (Zalesie): Загальна площа 1277 га. (в тому числі 209 ліської площі), з того 905 орного поля. Число домог: 1921 р. 357, 1931 403. Число населення: 1900 р. 1964, 1910 1837, 1921 1517, 1931 1629. За австр. статист. 1900 р. в громаді було 1524 гр. кат., 339 р. кат. і 72 мейс. люде; на філярвару 7 гр. кат., 7 р. кат. і 15 мейс. Мова: в громаді 1814 українська, 94 польська; на філярвару: 7 укр., 22 полс.

Поніта і залісн. станція в Гермаківці 15 км, станція польської залізниці в Гермаківці, північж перенесена до Івана Пустого.

Залісся, що його називали Єпископським, położене на обширному горбі, східною частиною межувало із Збручем, а південною з великим лісним ділом. Цей горб дуже прикрий, якщо підходити до села із заходу, з Гермаківки, але поверхня самого села була майже рівнинною. Від Збруча село

відділене вузькою смугою поля, званого "Коноплицками". Шойно за цією смугою починався високий берег, а там уже й хати. В деяких місцях віддалі села від Збруча — коло 300 до 400 метрів. Збруч, при нормальному стані води, в тому місці був уже досить глибокий і переходить його можна тільки там, де був брід. Таких бродів було напроти Залісся 5.

Великий ліс, що прилягав до села, належав до графа Баворовського, що мав свій двір у Гермаківці. Ліс тягнувся понад рік у південь, аж до села Кудринів, віддалюючись подекуди від Збруча, особливо там, де були петлі, або поселення. Частини лісу мали свої назви, як "Логушівка", "Шоб", "Гандзин Яр" (зв'язаний з повітрям, що там Гандзя душить людей, які знайдуться в тому крі опівночі), "За валом". Через ліс тягнувся з півдня на північ т.зв. Трагів вал, що за селом ішов далі полями в напрямі Гермаківки, де виступав уже виразніше й був високий понад 3 м. Під валом були кринички, що в ній навіть у найбільшу посуху не бракувало води, викопано глечик із римськими монетами, що їх парох о. Н. Сваричевський переслав до Національного Музею у Львові.

Село мало форму еліпси, з трьома поздовжніми вулицями й багатьма поперечними в напрямі Збруча. Частини села мали назви: Логушівка, Над Збручем, Межіївка, За селом, За левадами.

Назви піль: В долинах, За річкою, На обозиську, На могилках, На мочарах (хоч там було зовсім сухо), Під Семінчам, За валом, На клин, За стінкою, За ставом, Під лісом, На ренделях, В кадовбі. Могил у селі не було, але була назва "Могилки", "На могилках", "На обозиську" й це вказувало б на давні воєнні події на цьому місці.

В частині села, названої "За селом", на вигоні, де схрещувались вулиці, між чотирма старими липами, стояв хрест, присвячений пам'яті знесення панщини. До першої світової війни коло цього хреста щорічно збиралося 16 травня село, щоб згадати тяжкі часи панщини. Більшість селян того дня не працювала. Після першої війни цього святкування вже не продовжувало. Винув коло церкви — церква на горбі — на толіччі, при схрещенні трьох вулиць, на трикутній площі побудована була капличка, на якій був напис: "На пам'ятку Берестейської унії". Після другої світової війни вона зникла.

При західній і північній в'їздах до села стояли великі дерев'яні хрести, мабуть, теж пам'яткові. При різних розкопках у селі селяни знаходили в землі старі монети й деякі дрібні предмети. Пригадую собі, як я був ще учнем сільської школи, то керівник школи, Зенон Ігнатович, усе наказував нам, щоб усієї, знайденої в землі речі, приносили йому, бо те все буде вилане до музею у Львові. І школярі часом дещо приносили.

Понад Збручем були каменоломні і звітлі, переважно зимою, винувизі камінь на напругу болотистих вулиць та на будову легких будинків. Із такого каменю збудована церква й читальня "Просвіти". З нього робили теж мурі, огорожу господарств.

Глину до машення хатів та долівок (дерев'яних підлог у хатах не було) копали в берегах Збруча. Це відбувалося тричі в році: перед Великднем,

перед Зеленими святами і перед Спасом (храм у селі). Бували випадки, що при копанні глини яма засипалася й привалювала людину. Піску було обмаль у селі.

"На шовбі" в лісі, а місцями і на узбережжях Збруча, добували "бігами" (джаганам) "галабастер", випалювали його в печах, потім товкли на порох, розводили водою і білили ним хати. Стайні й стодоли білили переважно "глинкою", що її теж викопували з берегів Збруча. Вона була майже біла.

В селі стояла величава церква, мурована із збручанського каменю, побудована в 1835 р., а відновлена в 1896 заходами о. Сваричевського. Внутрі була гарно розмальована 1912 р. малюєм Зозуленю і мала чудовий іконостас. В часі першої війни була пошкоджена артилерійськими стрільнями. Побіч церкви стояла дерев'яна дзвіниця і в ній висіло 5 дзвонів різної величини. В часі війни москалі наказали злати всі дзвони на гармати. Виночі перед рішенням злати зникли деякі дзвони з дзвіниці, а між ними і найбільший. Парох о. Сваричевський із довіреними людьми закопали ці дзвони в землю, а менші дзвони злати москалям. Ніхто цього вчинку не зрадив і дзвони залишилися в селі.

Парох мав просторий мешкальний дім близько церкви, господарські забудовання з городом і садом, мав теж понад 60 моргів доброї упрочної землі. Довголітній парох о. Николай Сваричевський і перед першою війною, і по війні провадив зразкове господарство. До парохії належала філіальна церква в Новосілі.

У селі був теж костел. У 1913 р. граф Баворський подарував латинникам велику муровану корчму, що стояла на вигоні "за селом". Це була величезна будівля із заїздом на кілька возів із кімнати та з кількома кімнатами по боках заїзду і з великою залом на забави й пиятику. Латинники що корму розібрали і з того каменю почали будувати костел. Піштягли трохи мурі, але вибух війни припинив дальшу будову. Її закінчено аж після війни, коло 1922 р.

До першої війни було в селі лиш кілька родин, що зміogli говорити польською, але й вони в щоденно-домашньому житті розмовляли тільки українською мовою. Майже всі вони ходили до нашої церкви, а лише Гурські й Комарницькі їздили до костела. Невелика частина латинників ходила до костела в сусідньому селі, Новосілі, але тільки на Різдво й Великдень. Аж уже будова костела була закінчена, тоді латинники не потребували йти до Новосіли, бо священник приїждив до Залісся служити в костелі. Розуміється, що це посприяло полонізувати латинників.

За австрійської влади була в селі велика мурована школа з двома великими шкільними залами та 3-кімнатним мешканням для керівника. При школі був город, а далі велика толока, де дітворі могла забавлятися в часі перерви. За моїх шкільних днів керівником школи був Зенон Грушкевич, а другим учителем Дмитро Петришин. Керівник школи мав свій власний, дво-морговий сад, обсаджений живоплотом, близько школи. В тому саді він практично навчав учнів старших класів садівництва, як теж і городництва. Дмитро Петришин, молодий учитель, енергійний, із запалом до громадської

праці, почав вносити нового, вже українського, а не "руського" духа в село. За його спонукою селяни почали посилати своїх дітей на дальшу науку до шкіл у містах. Він зумів теж і мого батька переконати, щоб мого брата й мене після двох шкіл в місті. В часі його вчителювання в селі (1907-1912) 7 хлопців виїхало з села здобувати дальшу освіту. Розбудив теж культурно-освітній рух серед старших громадян села.

В останніх роках перед війною було вже троє учителів у селі — всі українці. Третя шкільна зала була в громадському будинку при іншій вулиці. Тоді, крім керівника Грушкевича, вчителями були В. Ільницький і його дружина.

В часі війни шкільний будинок був зруйнований, а керівник школи помер. Чотири роки (1914-18) школа не існувала, учителів не було. Тоді молоді хлопці-студенти, що були в селі, Євген Стольницький, Осип та Іван Зельські та Василь Слободян зорганізували групове навчання дітей по хатах. Група не могла мати більше ніж 9 дітей, бо це вже була 6 школа, а на школу москалі не дозволяли. Таких лекційних груп було кільканадцять. Молоді хлопці навчали грамоти сільських малят, по кілька годин денно, бігаючи від хати до хати, і то в різних частинах села, і пророблюючи матеріал чотирьох класів. Гімназистка Євгенія Сваричевська, дочка священника, вела групу учнів (5) і проробляла з ними матеріал I-III класів гімназії.

Після війни було вже тільки двох учителів і польська влада перемінила школу з українською мовою навчання на утравістичну, але впродовж 20 років володіння не спромоглася збудувати новий шкільний будинок, так що школа приміщалася в громадському будинку, зовсім невідповідному для школи. Керівником школи був українцем Степан Сагайдак, а вчителькою Плеховська, полька з Боршева, що походила з українського роду, але її батько, Плішка, змінив прізвище на "панське". З нею пізніше С. Сагайдак одружився.

Найчастіші родинні прізвища в селі: Соловий, Вельган, Чубей, Недакус, Коновальчук, Соколовський, Харовський, Калчук, Слоновський, Стольницький, Вишньовський.

В часі першої війни, з поверненням австрійських військ улітку 1917 р. в Заліссі була встановлена фронтова лінія. Село було евакуйоване здебільшого до села Шупарки, а частинно теж і до інших сіл. Через Залісся проведені були лінії окопів. Городині були пориті глибокими шпаннями, сади понищені, хати поруйновані, а деякі спалені. Селянам дозволено було вернутися до села аж у квітні 1918 р., коли австрійська армія після Берестейського миру пересунулася в Україну; але багато людей мусіло на довгий час відштовхуватися в землекіях. Багато праці й коштів мусіли вкласти мешканці Залісся, щоб хоч частинно відбудувати свої понищені господарства. Австрія не встигла виплатити селянам відшкодування, а Польща про це й не думала.

В селі існувала вже на початку століття читальня "Прогреси", але її діяльність спершу була дуже скромна, бо вона не мала відповідного приміщення: містилася в малій кімнаті в дяківні. Голова читальні о. Сваричевський запланував будову читального дому в сусідстві церкви, на

церковному ґрунті. Взимі 1913 р. селяни почали звозити камінь на будову із збручеських каменоломень, однак восні події 1914 р. припинили не лише будову, але й діяльність читальні. Аж на початку 20-их років напроти церковної брами поставлено гарний мурований поверховий дім. На поверсі містилася простора театральна зала, а внизу споживча кооператива, відбірня сметани для районної молочарні та приміщення для сівадки "Сільського Господаря". Будинок читальні став осередком культурно-освітньої та економічної праці в селі. Довгі роки провідником цієї праці був о. Сваричевський; в пізніших роках провіді перебрали молодші віком селяни.

Мішаний хор при читальні "Прогресу" в Заліссі (1936).

В центрі о. Николай Сваричевський, праворуч від нього Володимир Грушкевич, ліворуч — Дмитро Петришин, диригенти в різних часах.

При читальні "Прогресу" існував аматорський гурток і хор, що його диригентами були о. Сваричевський, а пізніше Вол. Грушкевич. Слуга відмінити виступ заліського хору, підготовлений о. Сваричевським, на святі в 100-ліття народження Тараса Шевченка 1914 р. в повітовому місті Боршеві. Концерт кінчився живим образом, що в ньому постать Т. Шевченка зобразив громадянин Залісси Григорій Харкевич. (Про нього окрема згадка нижче). Була теж мала оркестра, 6 інструментів.

Читальня мала свою скромну бібліотеку, яка постійно поповнювалася. З наших газет там були: "Новий Час", "Народна Справа", "Наш Пролетар", "Сільський Господар".

За австрійської влади діяло в селі товариство "Сокол", що гуртувало в своїх рядах багато сільської молоді, хлопців і дівчат. Наша молодь брала участь у Сокольському З'їзді у Львові в 1914 р. Організатором і провідником "Сокола" був Петро Драчинський. Після війни польська влада не дозволила на відновлення цього товариства ani на зусилання т-ва "Дуг". У 30-их роках засновано товариство "Скала", але воно не виявило жадної діяльності.

Ще на початку 1900-их років була заснована каса при церкві, а також і так звана "католицька крамничка", що приміщувалася в громадському будинку. Вона була під опікою церкви й досить добре розвивалася до вибуху війни. Після війни, по закінченні будови читального дому, організовано в селі споживчу кооперативу, що примістилася в читальному домі. Кооператива розвивалася добре, мала значні обороти й прислужувалася щораз більше членам. Із зростом кооперативи почали зникати в селі приватні крамнички, а одночасно і їх власники. Кооператива причинилася до злізкування майже всіх жидацьких крамниць у селі, яких до війни було понад 10. Вона злізкувала теж і польське "Кулько ролініче", що було організоване кілька разів і за кожним разом, по короткому існуванні, банкрутувало, і тоді наша кооператива забирала від нього рештки товарів.

Із польських організацій за Польщі були в селі "Дом Людови" і "Стшельс", що своїми вибирками дошкудля нашим селянам. Разом із "Стшельсом" дошкудлювали українським селянам у Заліссі польські вояки з охорони пограниччя, т. зв. "КОП", що мали свої казарми на тому місці, де колись були забудовані фільварку. Вони не дозволяли нашим селянам виходити ввечері поза ворота, а інколи арештували тих, що вийшли з хати на власне подвір'я. Не давали дозволу на працю на полях близько кордону. А всіх небажаних у селі примусово виселяли до інших повітів віддалік від кордону, без права повороту. Вони були в селі носієм польонізації, дбаючи разом з поліцією, костелом і "Стшельсом" про вживання польської мови латинниками. Спільними зусиллями вони досягнули свою мету: всі латинники вивчили польську мову. В тому допомогла їм і школа.

Ця польонізаційна акція мала погані наслідки. Коли до першої війни українці й латинники жили в згоді, в добросусільських взаминах, то польська польонізаційна акція зразу почала погіршувати співжиття, напруження зростало і швидко перемінювалося у ворожнечу. Такий стан тривав до останніх днів польської влади.

Коротко перед другою війною почали навідуватися до села представники т. зв. "шляхтих загродовей" і всіх українців, що їх прізвиська кінчилися на -ський, або -ський намовляли переходити на польський обряд, а то й стали погрожувати виділенням із села. Війна перешкодила довершити "шляхецьку" акцію. Щоб послабити культурно-освітню працю в селі, польська влада перевелила часті арешти сільських діячів. Їх цілими групами садили в тюрму в Чорткові, де їх присиджували по кілька місяців, а потім звільняли без суду.

Основним заняттям мешканців села було хліборобство. Взимку дехто заробляв при вироби лісу. В селі були великі сали. Збір горіхів посилював бюджет багатьох родин села. Овочі закуповували колись жили, тоді, як вони були ще на деревах. У новіших часах хто торгувало перебрала у свої руки кооператива. Додаткові прибутки мали селяни з культиватії тютюну. В селі було вже багато сусідарень тютюну, збудованих за приписами закону. Однак при здачі тютюну польські акцизники кривдили наших селян, класифікуючи тютюн до нижчої класи, отже знижуючи ціну, або дискваліфікуючи його, як

непридатний, що його відбирали безплатно. Незабаром за селян заступилася філія "Сільського Господаря" в Боршеві, здобувши право на свого представника в магазині.

В селі були всякого роду ремісники: шевці, кравці, боднарі, столярі, стельмахи, ковалі, будівничі та ткачі. Ткачів було найбільше. Особливо взимі в багатьох хатах можна було побачити ткацькі верстати. Ткачами були теж і жінки. Деякі ткачі працювали весь рік, бо це було головним джерелом їх заробітку, інші працювали тільки сезонно. Були теж спеціалісти, що ткали чудові запарки, переткаві сухоли́ткою, а також і плахти (обгортки) та кравки. В кожному господарстві сиділи коноплі та льон.

Щоб мати власну вовну на сукно, що з нього шили холощні (штани), сердаски та інші частини одягу, селяни годували багато овець. Господарі спільно удержували вівчарю, що із своїми помічниками пас вівці на узбіччях Збручу. Жінки, або старші діти зранку виганяли свої вівці на толоку за селом, передавали вівчареві пил опіку, а ввечері відбирали. Коли вівчар гнав вівці попри господарство, де вони належали, то вівці з того господарства на заклик вівчаря "луча, луча, луча!" виділялись, входили на поле подвір'я і блеканням повідомляли господаря, що вони вже вернулися. Вівчарі та його помічників харчували власники овець. Кожного дня інша господиня зранку виносила гарячий обід на толоку й передавала вівчарям харчі на весь день.

У селі був фільварок, що до нього належало коло 300 моргів землі. До його власника, що мав свій осідок у Гермаківці, графа Баворовського, належало ще декілька сіл. У часі війни фільварок був зруйнований і тому граф після війни орендував землю селянам, а згодом розпарцелював її між місцевих селян. Поляки мали першість при купні, але що вони не були спроможні закупити всю землю, то й наші люди скористали з нагоди і приробили собі теж дешево землі.

Багатіших селян було мало, може 10 селян зараховувались до багатих, що мали 20 до 30 моргів землі. Таких, що мали 10 до 20 моргів, теж не було багато, не більше 30 господарств. Рента — це господарства нижче 10 моргів. Було в селі около 30 т. зв. "халушників", що не мали власної хати, а жили в комирнім у наймлених хатах. Ткачів стан був до першої війни. Після війни він трохи змінився, бо дехто приїхав землю з парцеляції в Заліссі і в Івано Пусти, а також в інших селах. До того ж деякі латинники залишили село і оселилися на колоніях.

Еміграція із Залісся в Канаду й Америку (ЗСА) почалася при кінці 90-х років минулого століття. Одні їхали на постійне цілим родинами, інші одинцем, із наміром заробити дещо грошей і через два-три роки вернутися. Деякі потім змінюли думку й забирали родини. Були й ті, що два й три рази виїздили і потім вертались. Більше їхало до Канади, менше до ЗСА. Бували рідкі випадки виїзду до Аргентини. Виїздили теж до Чехії й до Німеччини на сезонної роботи, дехто й до Франції. За польської влади сезонною еміграція майже зовсім припинилася; вона була можлива тільки для поляків.

Початок культурно-освітнього руху в організованій формі датується

призначенням о. Н. Сваричевського на пароху села Залісся. В початках постані церковні організації, "церковна каса", "католицька крамниця", церковний хор; потім читальня "Прогресіт" та хор читальні, т-во "Сокіл". У проводі цього руху бачимо всіляко о. Сваричевського. В 1908 р. призначено на вчительську посаду в Заліссі Дмитра Петришиного. Він зразу включається в культурно-освітню роботу. До помічів стають селяни, як Петро Драчинський. Розмірниця та інші. Започаткована приблизно 1910 р. акція висилання дітей до міста на дальшу науку припиняється в часі війни. В 1914 р. таких учнів було вже в селі 9, крім дітей учителя й священика (жних було 6). Не всі вони після війни продовжували свої студії. Один з них, Євген Стольницький, не вернувся з війни.

Після війни о. Сваричевський ще далі опікувався культурно-освітнім рухом, але з уваги на його похилий вік у проводі стали вже молодші, а між ними Володимир Грушкевич, син кола, керівника школи, укіненний богослов, що не висвячувався, а вернувся до села і господарював на своїх одиноких 15 моргах землі. Це був єдиний інтелігент, що в рр. 1923 до 1939 міг керувати громадською справою, бо був незалежний від польської влади, отже не мав причини боятися, що втратить посаду. Був чергово, або й одностаною диригентом хору, головою читальні "Прогресіт", режисером аматорського гуртка, головою споживчої кооперації, членом сільської ради. Завнавав теж переслідувань польської поліції та "вигід" польської тюрми в Чорткові. Від 1939 р. працював учителем у Заліссі, вже в українській школі, аж до переходу на пенсію.

Посилання дітей із сіл до середніх та високих шкіл належало до рідких випадків за польської влади. За 20 років існування Польщі тільки неповний десяток дітей ходив до середньої школи. Та не всі вони її покінчили. Дехто віддавав дітей на науку ремесла у майстрів, але й у цьому були перешкоди.

Взагалі з-поміж молоді вищу освіту здобули перед 1939 р.: Володимир Грушкевич — теолог, Атанас Сваричевський і Нестор Слободян — право, Богдан Стефанович — філософію. Вчительську семінарію покінчили: Осип та Іван Зельські, Василь Слободян та Стольницький. Гімназійну матуру осягнули: Софія Стефанович та Володимир Харжевський.

На місце прекрасної народної одягу по першій війні почала появлятися в селі міська тандита. Замість білих штанів із власного полотна чоловіки почали носити "райтки", пошиті з грубого матеріалу ("штурхес"). Сорочок не носили вже поверх штанів, а штани опоясували крайкою. Зовсім зникли зимові штани-холощні. Дівчата перестали носити чоботи, замінивши їх черевками, або підчеревками. Почали теж зникати обгортки (горботки); їх заступили спідницями. Майже зовсім зникли чоловічі рантихи на головах старших жінок, що носили їх тільки на великі свята. Проте до другої війни залишилися багатотисячними сорочки, жіночі й чоловічі, запарки, лейбники (кептарі), кожухи. Гарні чоловічі капелюхи, власного виробу, з герданом, невисокі, з малими хрестами носили далі, але більше про свято, а на будень заступали їх фабричні кашкеті.

Слід зазначити, що народну одягу, пошити з матеріалу, виробленого

я власними руками, носила більша частина селян, звана «мужиками» або «хлопами». Друга частина, т. зв. шляхта, вбиралася в м'яскій одяг. Вона говорила міншину, що складалася з українів, латинчиків і поляків. Обі ці групи жили зі собою, можна сказати, мирно, але на віддалі, почасти забуваючи один поїді, як залишок зі часів панщини. Може шляхта ще легко погорджує «мужиками», бо серед них таки було залишилося до деякої міри почуття меншовартості і значна неспокійність.

Мова Залісся зчинилася в дечому від сусідніх сіл — Гермеків, Ніври та Іваня Пустого. У Залісся казали: бурян, бурик, попатрати, заридити. У сусідніх казали: бурян, бурик, попатрати, заридити (заридити). У нас було: наця, теле, телця, ягня, ягня, ягня, ягня, а в Гермеків та в Ніврі було: нацє, теле, телє, ягє, ягє, ягє, ягє. А в Іваню Пустім уже казали: телця, ягєнцє тощо. У нас було: сьмься, бая, бавня, бавня, а там сьмься, баясь, бавьсь, бавьсь. Не вжиали в дісловах м'яченого кінцевого "и", а часом зовсім його пропускали, наприклад: беру, даю, хатає, носить, або ходя, носю, роб'ю, молотя жито, орут поле. Казали: швах; хотіється м'яко вимовляли такі слова, як сьніг (снїг), сьніп, нє, нїж, сьтїв (стїл), ослїн, вони їдїя (їзїя); вимовляли Рїзлївай (сїва), Ярдєнськї сьває.

Залісся вирізнялося добрими співаками. Співали при вській роботі, при сапанні кукурудзи та картоплі, при повороті з праці в полі, вечорами на вулиці, або в неділі та свята по полудні "за селом". Завжди співали на кілька голосів і самі гармонізували на кілька голосів десь почуту пісню.

Десь під кінець 20-их років польська преса розтрубила про польський патріотизм мешканців Залісся, які, мовляв, побудували в Заліссі пам'ятник Йосифові Пилсудському. Насправді громадська рада, якої членами були теж і поляки, погодилася збудувати пам'ятник тільки терором поляків, особливо прибулих на засідання офіцерів з КОП-у, і відіслати на цю шість громадську площу в вимаганню поляками місць. Разні, боячись виселення із села поза межі повіту, прийняли мовчки вимогу поляків. З урядком Польщі громадяни Залісся мали велику наसолоду оглядати порожнє місце, де ще недавно піднявся бюст Пилсудського.

Написав Іван Зельський

Богдан Стефанович

СПОГАД ПРО ГРИГОРІЯ ХАРЖЕВСЬКОГО

В статті Івана Зельського є згадка про Гр. Харжевського, що на Шевченковому святі 1914 р. в Боршеві зображував постать Тараса в живому образі.

Григорій Харжевський (шляхтич, гербу де Шренява, чого дуже соромився), мій дід по матері. Народився в половині минулого століття в родині дяка, номер 1924 р. Мав двох старших братів, одного вищим урядовцем в управі міста Чернівці, другого священиком у Коломийщині. Був женатий з Анною Багінською з Королівки. Баба поза хатнім господарством

нічим не інтересувалася, ніде не була та і якось зле почувалася в товаристві, навіть у гурті найближчих. Кухня та безугавна біганина з кухні до сіней, до комори, на під, до льоху, до курника — це її заняття від досвітку до ночі.

Баби були римакатолицькою, але крім отчуження по-польськи, мабуть, не знала більше ні слова. Проте всі три дочки похристіла в костелі. Матко того. У апертими заходами дочки її трьох дочок, тобто всі вучки, були теж похрищені в костелах. Вучки зовсім не були свідомі свого римакатолицизму, бож всі ходили з батьками і братами тільки до церкви. Моя сестра Софія вчилась в українській гімназії УПТ в Чорткові і Сестер Василенко у Львові, де і здала матури. І аж тоді, коли до матури була потрібна метрика, вона і я дозволілись, що її охрищено в костелі.

Мій дід, разом із старшими братами був у Чернівцях у школах. Та не подобалося йому старшунство братів і припинкувати до науки. Він покинув школу і вернувся на господарство. Військову службу відбував на Чехах. Крім української і польської мови знав німецьку, чеську і трохи мадярську. Любив математику, зокрема геометрію, яку вивчав при війську, при піонерах. Оперував поширеною табличкою множення, дробами і правилами простриятости, як добрий рахунковик і геометр. Мав феноменальну пам'ять. Запам'ятав і переповідав дуже багато касарнських епізодів, а також спени з життя та побуту чеського народу. Кількасторікову поему Могильницького "Русин вояк" пам'ятав до смерти, хоч ніколи її не читав, тільки чув кілька разів від брата-світеника. "Кобзар" Шевченка, історію України, зокрема Козаччини і Гайдамаччини, панцизний історії, пісні і вірші міг переповідати без кінця. Проте майстром був мій дід від байок. Як байкаря-оповідача фантастичних, пригодницьких історій із переживань окремих людей, чи гуртів міг дикийми звірами, на глибоких ріках і бурхливих морях, із дикунами, чи в повітрі з птахами-лижачками знали його в шлій околиці. Мав дід і гарний голос-баритон, і ми не раз чули його голос у церкві, у курлозі. Як не дивно, але тільки моя мама одличила, хоч і не повністю, діловий розповідальний талант і голос, яким востаннє розсвєдзела мене в 1966 р. на останній нашій зустрічі, у 82-му роїш свого життя.

В дідовій хаті панував повністю національний дух і свідомість. Стіни кімнат були прибрані портретами наших славних людей. На полицях було повно календарів і видань "Просвіти", з яких дід любив нам часто вголос читати.

Був пов'язаний з церковним та громадським життям. Часто вечорами перебував поза хатою, а вернувшись, оповідав про церковну храмию, про читальню, хор, а також новини із часописів. Був членом місцевої громадської і шкільної ради. Бував на передвиборчих вічах, а також судових розправах як член лави присяжних в окружнім суді.

В 1914 р., в століття народин Т. Шевченка святковий комітет Боршева, де відбувалося повітове свято, за порадою пароха Залісся о. М. Сваричевського, що виступав на цьому святі із своїм хором, запросив діда виступити на святі, як живий образ поета. Бо дід будовою, обличчям, ну і вусами, таки дуже був

подібним до Тараса. Дід запрошення прийняв, але до смерті не міг зрозуміти, як це його, селюха, піднесено до такої гідності і шани. Оповідав, що потрібний, добрий кожух він мав, але шапко-кримку кутив нову, і то дуже дорогу, бо без неї не було б повного Шевченка. Згадував, як по закінченні акту публіка довго оплескувала його.

Відійшов дід і його всі діти. Старіються внуки і їх пам'ять. Хай цей спогад лишиється пам'яткою по моїм дідові-байкареві і живім образі Шевченка.

НОВОСІЛКА

Статистичні відомості про село Новосілку (польська назва Nowosilka): Загальна площа 1119 га, (в тому числі 586 лісової площі), з того орного поля 361. Число домог: 1921 р. — 264, 1931 — 273. Число населення: 1900 р. — 1350, 1910 — 1220, 1921 — 1016, 1931 — 1126. За австрійською статистикою 1900 р. в громаді 740 гр. кат., 550 р. кат., 26 мейс., на філярку 4 гр. кат., 18 р. кат., 12 мейс. Мова: в громаді 674 укр., 641 (1) поль., на філярку 4 укр., 30 поль. Совєтська влада змінила назву села на "Збручанське".

Село Новосілка, називане також Новосілкою Єпископською, під багатомою оглядами несподібно до всіх інших доволішніх сіл.

Село положене в петлі Збруча, мало форму лука, або півмісяця. — ширше посередині, а звужене при кінцях. Випукла сторона оточена Збручем, а протилежна відмежована великим лісом, що з одного й другого кінця села доходив до самого Збруча. Ліс і ріка замикали село в шій низинній заглибині. На східному боці Збруча виступав високий скелястий берег, відсунений від ріки смугою поля, рівниною. На тому високому березі стояв оборонний замок, з грубеними мурованими стінами. На південь від замку терен-берег обнижувався й переходив у рівнину і там розложилось село Чорнокожинці, відділене рікою від Новосілки. Колись була тут суха границя між давньою і новою течією Збруча, пригніда для пакування товарів і людей.

Новосілка мала дуже мало орного поля. Воно було в тій смузі, що відділяла село від лісу, а теж у тій частині рівнини, що була між рікою і високим берегом за Збручем. Мешканці села до першої війни мали вільний доступ до свого поля. Ідучи до праці, переходили ріку вброд, а також і возами переїздили там, де був брід, і перевозили своє збіжжя. Після першої війни люди втратили цю свою землю, що звалась "Пастівник", бо Збруча не вільно було переходити. Совєтська влада прилучила "Пастівник" до колгоспу по тому боці. Ще був інший простір поля, що належав до села, в другій петлі, на південь від села. Ця частина називалась "Соколові".

Отже село було дуже вбоге. Землі мало, — зарібків жалких не було. Тільки взимі можна було дешо заробити при вирубі дерева в лісі. Заможніших селян було небагато. Люди садили переважно картоплю й кукурузу. Пшениці, жита і ячменю сіяли дуже мало. В "Пастівнику" й на городях садили багато капусти, буряків та огірків. Хліб у більшості пекли з кукурудзяної муки; це т. зв. малці. Від цього пішло й те, що мешканці села називали "малаями".

Були тут каменоломні при кінці села, де високий берег переходив на цей бік Збруча. Праця в каменоломнях давала мешканцям деякий зарібток. Під лісом добували теж глину й алябастер, що їх жінки вживали до мащення та білення хатів. Майже всі огорожі господарств від вулиці були з каменю, кам'яні мурі. Стаїні, шопи, стодоли були теж муровані з каменю; шіле село виглядало "кам'яне", хоч хати рідко були муровані. Їх будували з дерева й глини. Овочевих дерев було в селі дуже мало, садів не було. Всього інших дерев теж небагато, хіба де-не-де верби, особливо над рікою. Були спроби розводити сади, але кудя земля, із скелястим підкладом, не сприяла цьому. Це вдалося тільки на "Соколові".

При в'їзді до Новосілки з північного напрямку, від Залісся, дорогою лісом, стояла над берегом Збруча старинна церква. Вона, правдоподібно, належала до комплексу оборонних споруд, яких остатки залишилися ще й досі. Ця церква св. Миколая ззовні виглядала досить велика, але всередині була маленька, бо її стіни з каменю були грубі на один метр. Коло церкви були залишки оборонних башт. А й мур-огорожа церковної площі був теж дуже грубий. Ця церква, дзвіниця і башти стояли на стрімкій скелі, що її називали "Стінкою", коло 10 метрів заввишки, а коло 200 завдовжки. Між Збручем і "Стінкою" тягнулася вузька смуга дуже урочайної землі, що належала до церкви. Це була філярська церква парохії в Заліссі, де довгі роки пархом був о. Миколай Сварчевський. Богослужби відправлялися тут що другу неділю. Люди говорили, що цю церкву збудувала австрійська імператриця Марія Терезія.

По середині села, що належала колись до маєтків польського єпископа в Кам'янці, стояв здавна просторий костел, а побіч нього мешкальний будинок польського пароха, що жив тут постійно. В невеликому віддаленні від костела, при широкому вигоні стояв шкільний будинок із двома шкільними залами й мешканням для керівника. Учителі бували тут переважно поляки. Мова навчання в школі польська. Кількість мешканців поляків була трохи більша, ніж українців. Латинки почувалися такі поляками і знали польську мову (про це бдав польський єпископ), але в щоденному житті вживали обох мов. Співжиття між українцями й поляками було згідливе, але по війні, за польської влади, воно дуже погіршилося. Це завогнення спричинилося поведінкою військовиків із КОП-у (охорони пограниччя), поліції та "Стшеляна". Їм ніхто не міг ставити опору, бо це була погранична смуга.

Ще за австрійської влади була заснована в селі читальня "Просвіти". У провіді українців стояв дуже свідомий й очитаний селянин, Олександр Сеньків. Під його провідом українці задумали вибудувати дім для читальні. Набули площу й почали будову, але польська влада заборонила продовжувати цю будову, вимуджуючи різні причини, між іншим і таку, що частина із зайнятої площі є власністю громади. Читальняники кілька років прощувалися з польською владою, але процесу за цю будову не витрили, а О. Сенькова постійно переслідувала поліція й тягала по судах, а то й в'язниці. Цей негтомий громадський діяч дожив поважного віку і ніколи не стратив авторитету в співгромадін. Умер в серпні 1971 р.

Варто відмітити, що Новосілка не мала "традиційної" корьми: були жидівські "шинкваси", але й ті по війні вже не астоялися.

В селі був великий водяний млин із фоліошами для втовкування домо-робного сукна. Цей млин обслуговував теж і село Залісся.

Мешканці Новосілки, побіч своїх господарських робіт, шукали роботи і по сусідніх селах. Особливо багато їх виходило до фільварків у часі жнив, щоб заробити збіжжя на хліб. В селі було багато мулярів і вони шукали мулярських робіт поза своїм селом. Частина мешканців займалася ткацтвом. Культиватія конопель була поширена в селі. Були тут, як і по інших селах, різні ремісники для обслути своїх односельчан, а саме: шевці, крапів, ковалі, стельмахи, боднарі, будівничі. Крім учителів і священника не було в селі інтелігенції, ані теж студентів, що вчилися в міських школах.

Дуже багато людей емігрувало до Канади, менше до Америки. Переважно їхали цілими родинами на постійне оселення. Посилена еміграція відбувалася між 1900 і 1910 роками.

З польських організацій у селі були: "Дом людowy", "Кулько Рольніче" та "Стиселен". — Станція польської поліції була в Гермаківці, а потім в Іваніо Пустім.

Новосілка — це, здається, сдине село в Мельничині, що не мало й не знало народного одягу. Одяг був мішаний, напівмишанський, а решта власного виробу. Крій і пошиття одягу були типові, новосільські. Хоч жителі ткали своє полотно, а подекуди й сукно із власної вовни, то в більшості жвавили фабричних матеріялів. Після війни мішанська одяга зовсім витиснула мішену.

Мова Новосілки відзначалася тим, що всі мешканці села не признавали звука "а", а заступали його звуком "в". Замість: ходила, робила, була, взяла, давала, казали: ходива, робива, був, взяв, дав. Як тільки хтось перейшов жити в інше село, то швидко пристосовувався до тамашньої вимови і добре вимовляв звук "а". Після війни ці різниці почали в селі зникати, бо мешканці, що були виселені із села в тому часі, як тут було фільваркове ліня, навчилися в інших селах вимовляти звук "а".

Село зазнало великих матеріяльних втрат у часі виселення й встановлення тут бойового фронту в 1917 р.

Іван Зельський

КУДРИНЦІ

Статистичні відомості про містечко Кудринці (Kudryńce): Загальна поверхня 2473 га. (в тому числі 1388 дярської посполітості), з того орного поля 1743. Число домог. 1921 р. — 418, 1931 — 400. Число населення: 1900 р. — 2589, 1910 — 2387, 1921 — 1699, 1931 — 1975. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1821 гр. кат., 54 гр. кат., 598 моїсе, 7 ин, на фільв. 16 гр. кат., 32 гр. кат., 60 моїсе, 1 ин. Мова: в громаді 1800 укр., 619 польс., 2 нем.; на фільв. 4 (1) укр., 105 (1) польс. Понята і станція поліції на місці, залізні ст. — Іваніо Пусте (13 км). Школа за Австрії двоюмоуна з українською мовною навчання, за Польщі утравківщина.

Село і містечко положене на горбах, частинно над потічками, що вливаються до більшого потоку і разом до Збруча на території села. Невелика частина села лежить за Збручем потойбіч кордону. Зазбручанські Кудринці получені з Кам'янцем битим шляхом.

Частини села називалися: від півночі — Під лісом, Когутівка, від заходу — Село, від півдня — Містечко, Буранівка, від сходу — Долина. Назви горбів: Стрілка (на схолі), Бурта (в центрі над потоком), Говда, Окописка, Городища.

Ліси оточували село з двох боків. Їх назви: Борсуки, Дубинки, велика Стінка, мала Стінка, Городище і Кут. На півночі над Збручем був присілок Зелена, відділений від Долини скелями і лісом. Частина села Долина простигалася над самим Збручем, і між нею та Когутівкою, на високій горі "Стрілі" пишався стара будівля замку, звідки видніс один із найбільш мальовничих краєвидів на Поділлі. Замок побудували на початку XVI стол. польські шляхтичі Гербури. В XVIII стол., коли вже не було небезпеки турецького нападу, шляхтичі Гумецькі влаштували в ньому панський палац. Про красу краєвиду з цього замку писав Гр. Логвин в канадській газеті "Український Голос" з 15 червня 1967 р.

Останки цього просторого замку вказують на значення Кудринців на шляху до Кам'янця Подільського в давніших часах. Про це свідчить і збережена назва деканату "кудринського" (не мельницького чи боршівського).

В XIX стол. землевласниками Кудринців були графи Козьобродські, а при кінці століття власником головного фільварку став жид Бартфельд, другого фільварку полях, що не змія господарювати і ще перед першою війною випродав свої мастиги селянам. Третій фільварочок недалеко старої церкви купив заможній українськ Ів. Дашкевич і, амірочачи бездітним, записав оо. Василям як фундацію (пор. вище статтю інж. І. Романюка "Спогади про Мельничину та Боршівщину").

В узбіччях скель були каменоломні, а на узбережжя Збруча поклали піску та глини, що їх село добувало для власних потреб. Між лісами Дубинками і великою Стінкою є довгий і коло 15 м високий вал, що його селяни називали "турецьким валом".

Після першої війни жиди, ліквідуючи свої мастиги, розпродували свої поля селянам. Також і ділч Бартфельд розпродав частину своїх піль. Кількох спроводжених колоністів не могли зжитися з новим оточенням та обставинами і вертались у свою Польщу.

В селі тільки кількох селян мали від 10-15 моргів поля, рента була малоземельна, а то й безземельна. Отже вже від 1894 р. йшла еміграція до Канади, куди виїхало з Кудринців коло 500 осіб. Тільки коло 20 осіб емігрувало до 3СА.

В давніших часах село мало дві церкви — одну велику муровану біля "містечка", збудовану 1862 р., другу меншу, теж муровану, побудовану 1906 р. в "селі". Коло церкви в містечку була дзвіниця з широкими, мурованими з

каменю стінами, висока на 3 поверхи. В налєснім поверсі була широка вхідна брама і з лівого боку склепіння кімната для нічних сторожів з одним малим вікном. На другім поверсі було три дзвони. Звук найбільшого було чути на кілька кілометрів. На третім поверсі були 4 менші дзвони.

Першу церкву разом із містечком, де було 79 домоів, в яких мешкали самі жиди, дощільно розвалили москалі під час першої світової війни 1917 р. і більше його не відбудовано. З того часу Кудринці перестали бути містечком.

Недалеко від цієї церкви був монастир СС Василіянок із філярварчком, фундація ім. Ів. Дашкевича для сиріт-дівчат.

Перед першою війною була гуральня і млин; залишився лише млин. В Кудринцях був осілок станиці КОП-у, а також і збірної громади при кінці польської окупації. Під тиском КОП-у село мусіло поставити пам'ятник Юзефові Пілсудському — на високому березі Збруча, хоч латинників у селі було тільки 5 родин і всі говорили українською мовою. Катиня в селі не було, тільки жиди за Австрії мали дві божищі.

Село не мало щастя до провінційних людей. Передвоєнний парох села з 1898 р. о. Михайло Литвинюк, завязується москвофіл, забрався за Збруч із жінкою та дорослими дітьми при відступі царської армії 1916 р. Аж на весні 1919 р. він вернувся вже самий до села, але село не прийняло його, так що він мусів його залишити. Очевидно, за його душпастирського існувала в селі до першої війни читальня ім. Качковського, що приміщувалася по селянських хатах.

До першої війни в селі було 2 корчми, а в містечку 4.

При кінці 30-их років була вже в селі читальня тов. "Просвіти", кружок "Сільського Господаря". "Луг" і споживча кооператива у власному будинку. Частина людей йшла за програмою радикальної партії.

Перед другою війною застрілено однієї ночі на середині села вїїта Петра Мукомелу, великого польового. Наступного дня поліція і вояки КОП-у аreshтували багато хлопців і знушались над ними.

Найчастіші прізвиська в селі: Прокопчуки, Мизичуки, Яремі, Шпаків. В селі зберігався народний одяг.

Матеріал зібрав і списав Михайло Мизичук при співучасті Івана Шимчишиного і Петра Кривоного. Доповнення — вжж. Ст. Кушея.

ЗАВАЛЛЯ

Статистичні відомості про село Завалля (польська назва Zawale): загальна поверхня 437 га, (в тому числі 380 дівської посполістю), з того орного поля 161, луку, 215. Число домоів: 1921 р. 47, 1931 — 50. Число населення: 1900 р. — 249, 1910 — 274, 1921 — 205, 1931 — 239. За астр. статист. 1900 р. в громаді 214 гр. кат., 8 р. кат., 6 мовів, 3 ініи; на філярварку 4 гр. кат., 14 мовів. Мова: в громаді 218 укр., 13 поль.; на філярварку 4 укр., 14 поль.

Завалля належить до найменших сіл боршівського повіту. Своєю площею і числом населення могло рівнятися із селом Бабиницями (коло Звенигороду), або з присілкою Зеленою над Збручем, віддаленим від Завалля на 6 км, що його злізкували большевики, нібито тому, що там ховалися "українські націоналісти".

Завалля положе над річкою Збручем, тобто на південно-західному березі річки. На північно-східній її березі лежить велике село Завалля, яке впродовж малошо не двох століть було для нашого маленького Завалля зовсім "чужим". Довжина цього маленького села досягає кілометра. Положене воно над самим Збручем, під лісною скелею; його західна частина лежить зовсім на узбіччі гори, а вже середина в долині під досить високою, бо не менше 1000 стіп скелею, відкритою густою ліщиною, дереном, кленом та грабиною. В східній частині цього села є кілька хат, яких ніколи не досягає сонце, крім двох годин літнього порою, тоді, коли сходять. Як дивитесь на це село із тієї скелі, то бачите повну панораму, кожен хатину по обох боках Збруча, овочеві сади та садиби, а лісній скелі весело усміхаються до горадо Збруча.

Підземними мінералами тих скель є гіпс, синій камінь, є і твердий, трошки забарвлений камінь, що нагадує граніт. Часто подибується жовтий камінь, якого колір дуже схожий на тамошню "мамалугу", а коли потерти цей камінь, то просто масте з нього кукурудзяну муку, він є довготривалий у воді, а повітря і в землі. По другому боці Збруча над Заваллям видніють плоскі скелі, навіть без ніякої рослини.

На терені Завалля існують залишки високого валу, що його місцеві люди називали "турецьким валом". (Це насправді частина т. зв. "валу Траяна". — Прим. Редакції.)

Економічний стан села був жалюгідний, як і в деяких інших поділених кордоном надзбручанських селах. Селянські поля були головню по східному боці кордону. На громаду Завалля на західному березі Збруча припало всього 60 моргів орного поля, а решта орного поля і ліс були дівською посполістю, що огортала найурожайнішу смугу, на сході села — Кошелів, на заході — Замість. Тим то в селі було невдоволення, що що дівську посполість купила одна людина, Іван Дашкевич, який перед смертю записав свій насток у Кудринцях, Заваллю та Михайлівці оо. Василіянам (пор. статтю інж. І. Романюка про Мельничину і Боршівщину).

Школи в цьому маленькому селі не було ніколи, не було також окремої церкви, село належало до церкви в Кудринцях, віддаленої лише на три кілометри. Тим то село не було грамотне, читати вміло всього 8 осіб. Аж у 1924 р. селяни, а головню молоде покоління, відчули потребу освіти. В цьому році за ініціативою Василя Костанюка та Севера Горбачевського з Кудринців засновано читальню "Просвіти". Завдяки тим діям активістам

засновано теж споживачу кооперативу, як філію кооперативу в Кудринцях. Автор цих рядків провадив цю кооперативу 3 роки, аж до вїзду до Америки.

В тому самому часі появився був у нашому селі чоловік Петро Беднарський, по професії судовий секретар. Він запропонував селянам свою готовість вчити їх дітях грамоти. Його думку наші батьки прийняли з великою віткою. І після короткого часу самозвавич вчитель почав самодіяльну школу. Але нікому тоді і на думку не прийшло, що ця школа мусить мати апробату польського уряду. Отже перед закінченням шкільного року прийшло письмо до громадської управи, що адміністраційна влада роз'ясує цю самодіяльну школу.

Тепер ніякої кооперативу в Заваллі немає. Зате є "кооператива" в селі Кудринцях, але не завжди вдається нашим людям літати там у тім "магазині" потрібний товар. Колись українські кооперативи були заповнені різним необхідним товаром, а тепер цей магазин, у батьових випадках, не може задовольнити всіх селян, бо в нім недостача товарів. Колись наші кооперативи не знали, що таке брак товарів.

Колись люди направляли головну дорогу та вулиці т. зв. "шарварком", а тепер цього немає. В результаті дороги селом просто непрохідні, а нічню це та небезпека, що світла немає, за винятком свічки на ціле село діяти біля "магазину". В час дощів — страшне болото в селі. Це все я бачив у 1966 р., коли їздив із туристами в Україну, дистанції доїзду у Львові на два з половиною днів відвадилося мені різне село, що його я не бачив 38 років! Гарного подвір'я біля хат людей тепер не мають. Стодоли ніхто там не має. Гарних парканів, воріт ніде не видно. Всього час сходить їм на колоснісних днах за мізерну платню. Життя не легке.

Я довідався, що в околиці не було ані одного села, яке могло б було уникнути сталінського терору. Другий прихід большевиків у Західну Україну 1944 р. — це найбільше жахливий терор і вбивства. В кожному селі було вбитих від 10 до 20 людей за самі підозріння, а скільки ж було заслано в Красноярьск! У моєму маленькому селі було вбитих 9 молодих людей, включно із двома моїми братами, а 9 молодих чоловіків і дві дівчини було заслано на Сибір. І це все діялося не в часі війни, але вже 2 роки по її скінченні. Тоді вбито було моєго брата пострілом із заду в голову. Але ще перед замордуванням його страшно мучили. Молодого брата мого вбито на його подвір'ю. Тіло його вивезли до недалекого містечка Мельниці і викинули під мури домія на хідник, на пострах людям. Після трьох днів тіло почало заражувати повітря не десятки метрів довкола. Отже мусіли забрати його і викинути в непрохідні місця, мочари, біля Звинячки. Таких трупів було там кільканадцять.

МИХАЙЛІВКА

Статистичні відомості про село Михайлівку (польська назва Michałowka): Загальна поверхня 464 га. (в тім числі 189 дільської власності), з того орного поля 399. Число домів: 1921 р. — 155, 1931 — 170. Число населення: 1900 р. — 764, 1910 — 751, 1921 — 734, 1931 — 767. За австр.

статист. 1900 р. в громаді 490 гр. кат., 252 р. кат.; на філія: 15 гр. кат., 7 р. кат. Мова: в громаді 437 укр., 305 польс.; на філія: 15 укр., 7 польс.

За Австрії школа однокласна.

Село Михайлівка положе на високорівні подільської плити. В селі мурована церква, філіяльна парохії у Звинячці. Крім цієї церкви був ще й монастир оо. Василіян, положений на горбі, серед лісу, що належав до філіярку, який у 1895 р. записав оо. Василіанам його власник Ів. Дашкевич. Манастир мав трохи поля, більше лісу і велику пасіку. Ігуменом манастиря був о. Партика.

В селі була читальня "Просвіти", кружок "Сільськ. Господаря", кооператива, "Луг". Душею села був дяк Маркевич і справник кооперативу Сухий. Селяни зберігали народний одяг. В селі було чимало садів.

(См. Кушей)

ЗВИНЯЧКА

Статистичні відомості про село Звинячку (Dźwiniaczka): Загальна поверхня 1377 га. (в тому числі 696 дільської власності), з того орного поля 1161. Число домів: 1921 р. — 267, 1931 — 317. Число населення 1900 р. — 1349, 1910 — 1422, 1921 — 1143, 1931 — 1364. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1028 гр. кат., 216 р. кат., 37 мов; в дворі 30 гр. кат., 31 р. кат., 7 мов. Мова: в громаді 1004 укр., 277 польс.; в дворі 23 укр., 40 польс. Пошта за Австрію на місці, за Польськ в Мельниці (6 км), залізні, станція в Іванію Пуєтні (10 км).

За Австрії школа з польською мовою навчання, за Польськ утратилася.

Село положе на високорівні по обох боках битого шляху Мельниці-Околи, над потоком, що вливається в Звенигороді до Дністра. Мало гарин, муровану церкву, збудовану в 1886 р. В селі були: читальня "Просвіти", кружок "Сільськ. Господаря", "Луг" і кооператива у власному домі. Парохом був о. Богдан Дрогомирецький, москвофілійський переконаний, проте між ним і громадою не було тертя.

Граф Козьобродський записав свій маєток для жінки з дому Лесюк, що епершу служила в його дворі.

Село було при кінці польської окупації осідком збірної громади. Місцеві подляки були дуже активними за Польськ. В селі було багато овочевих садів. Прізвища селян: Лесюки, Петришини, Кривешчі.

(См. Кушей)

БАБИНЦІ

Статистичні відомості про село Бабинці біля Звенигороду (польська назва Babince ad Dźwinięb): Загальна поверхня 426 га, з того орного поля 340 (філіярку не було). Число домів: 1921 р. — 82, 1931 — 94. Число населення: 1900 р. — 339, 1910 — 336, 1921 — 360, 1931 — 416. За австр. статист. 1900 р. 221 гр. кат., 96 р. кат., 22 мов. Мова: 208 укр., 131 польс.

Школа за Австрію однокласна з польською мовою навчання.

Невелике село Бабинці біля Звинячки (також "Бабинчики"). — положене вздовж потоку що плив від Звинячки на Звенигород, мало муровану церкву з 1854 р., що належала до Австрії до парохії у Волківцях, за Польщі у Звинячці. В селі в 30-их роках була читальня "Просвіти", кружок "Сільськ. Господаря", кооператива. У школі вчив українськ Ст. Дергак. Була тут станція польської поліції для збірної громади в Звинячці. Зберігався народний одяг.

(Ст. Кушій)

ПАНІВЦІ

Статистичні відомості про село Панивці (Panowiec): Загальна поверхня 1602 га, (в тому числі 736. ліврської посілості), з того орного поля 1223. Число домог: 1921 р. — 271, 1931 — 310. Число населення: 1900 р. — 1552, 1910 — 1437, 1921 — 1221, 1931 — 1369. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1407 гр. кат., 29 р. кат., 38 мов.; 1 ін.; в дворі 25 гр. кат., 11 р. кат., 41 мов.; Мова в громаді 1404 укр., 71 польс.; в дворі 25 укр., 52 польс. Пошта за Австрією в Кулірниках (5 км), за Польщі в Мельніні (13 км); залізн. станція в Івано Пустім (15 км).

Школа двоязична, за Австрією з українською мовою навчання, за Польщі з польською.

Село, положене на високоріччі, у віддалі 3 км від Збруча, мало муровану з каменю церкву з 1852 р. В селі була кооператива, крп. "Сільського Господаря", "Дуг" і читальня Качковського. Село було москвофільське завдяки довголітньому парохові о. Іванові Смолянському, а тримав селі в руках поворотень з Америки Жеребний. Він купив у ділчача Бартеля коло 280 моргів поля і трохи роздав родині, а решту затримав собі. Читальню "Просвіти" засновано в 1934 р. При читальні "Просвіти" був дуже гарний хор. Диригент, дяк Левицький, мав чудовий тенор і був душою української частини села. Село зберігало народний одяг.

(Ст. Кушій)

БОРИШКІВЦІ

Статистичні відомості про село Боршківці (Boryskowice): Загальна поверхня 1294 га, (в тому числі ліврської посілості 354), з того орного поля 1000. Число домог: 1921 р. — 262, 1931 — 261. Число населення: 1900 р. — 1194, 1910 — 1285, 1921 — 1209, 1931 — 1345. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1060 гр. кат., 59 р. кат., 11 мов.; на филл. 38 гр. кат., 19 р. кат., 5 мов.; 2 ін. Мова в громаді 1060 укр., 70 польс.; на филл. 39 укр., 34 польс. Пошта — Окопи (поштова станція на Вігелі, залізн. ст. Іване Пусте (22 км).

Село положене над самим Збручем, частинно на т. зв. валі Траяна. Присілок — Вігуду Боршківську перетинає битий шлях (т. зв. "царський"), що йшов із Мельніні на Окопи. Присілок був осідком поштового уряду.

В XIX стол. Боршківці були осідком парохії, до якої належали філійні церкви в Білівцях, Трубичні і Козачівці за Окопами. В XX стол. (пнематизм з 1912 р.) Білівці значачені як центр парохії і тільки в дужках при Білівцях подана назва Боршківці; за Польщі (пнематизм з 1930 р.) Боршківці подані як самостійна експозитура.

В селі була мурована церква, збудована 1819 р. При ній стара дзвіниця з каменю в формі фортеці.

За селом були каменоломні граніту і глиниська, в яких виконувано римські монети, серезжи, стару зброю, посул, господарське знаряддя тощо.

Частини села мали назви: Середина, Толюка (місце танців при музиці), Долина (над Збручем), Другий кут, Говда (громадське пасовисько) та інші, а ліс над Збручем називаво "Стінком".

За австрійських часів була в селі цегельня, гуральня і корчма, збудені під час першої війни і невідбудовані. Залишилися лише великий млин, власність епопленого німця.

За Польщі школа містилася в будинку колишньої корчми і вчителями були поляки, а по розвалі Польщі в новому триповерховому будинку КОП-у, збудованому в 1921 р., і вчителями були українці. За Австрії школа була двоязична з українською мовою навчання, за Польщі утравіквітчина.

За Австрії існувала читальня ім. Качковського, по війні читальня "Просвіти" з бібліотекою. В 1933 р. збудовано "Народний Дім", в якому містилася читальня "Просвіти" і кооператива. Був теж аматорський гурток і хор.

В селі було 5-6 родин заможніших, по 20 га поля, решта малоземельні (від 1-5 га) і безземельні. Безземельні працювали на філярках у своєму селі або по сусідніх. Їх зарібки були неухудні. За одного польського злотого треба було працювати від сходу до заходу сонця, а дівчата і хлопці за пів злотого. Та й таку працю тяжко було дістати, філярков робив ніби ласку, приймаючи на роботу, і мав засіб пресії над душами людей. Люди емігрували до Канади (коло 20% населення), але, заробивши гроші, верталися додому.

Крім хліборобства деякі селяни займалися рибеоловством, інші етолярством, ткацтвом, кушнірством, кожущинством, шевством, каменярством.

В селі було 5 родин латинників, з яких тільки дві говорили по-польськи і то каліченкою мовою. Було одне мішане подружжя (чоловік — українськ-учитель), що розмовляло по-польськи.

В центрі села був положений філярков, що належав до Конвенту польських "Сестер Милосердя" у Львові. За Австрії управляли філярком "посесори" Рачинські, що ставились до населення обережно. Але обставини змінилися за Польщі, коли Зофія Рачинська вийшла заміж за капітана польського війська Камінського, що був шовіністично наставлений до кожного прояву українського життя. "Посесори" плали ніс до церковних та громадських справ села, до церкви, як її жертводавці і відвідувачі, а до частини селян, як їх хлібодавці. Мали вони вплив і на виїти та на вчителів.

Їм помічною була станція КОП-у із 20 вояками залоги, які вже терором, а то й побоями застрашували село, зокрема молодь, намагаючись галувати населення в його сиробах культ-освітньої праці. КОП видав розпорядження, що по заході сонця не вільно ходити по селі. І хто тільки вночором вертався додому, того вояки нобидали до крови. Всяка праця в читальні могла відбуватися тільки вдень у неділі та свята. До села не допускали нікого з міста. В

терені могли порушуватись тільки кооперативні ревізори, на яких погодилися адміністрація.

Моголи, яких уживали ті вороги села, були часто провокаційні. Напр., вони наповняли фільваркову службу і посилали її на Загальні Збори читальні чи кооператива, щоб там викликати бешкет. В тому моменті з'являлися в читальні вояки КОП-у і розганяли збори.

Проте, не зважаючи на всі ті підступні і прямі перешкоди та труднощі, ніщо не могло здержати ріст національної свідомості, яка спонтанно добувалася і виявлялася наверх. Отже в селі існували і самоосвітні гуртки, а також і підпільні гуртки, з кольпортажем "Сурми".

Комуністичні ідеї в селі не приймалися, хоч дехто з поворотців емігрантів привозив їх з Америки.

Село видало чотири особи з університетською освітою.

Були такі прізвища в селі: Дутчак, Олексів, Ільків і багато на -юк: Івасюк, Іванюк, Павлюк, Палагнюк, Долинюк. Крім офіційних прізвищ було ще багато прізвищ. Напр., Палагнюки, один "Оледа", другий "Неборенька", третій "Ільчик" тощо.

Село зберігало народний одяг.

Відомості подає С. Б.

Наддністрянські села: Трубочин, Білівці, Козачівка.

ТРУБОЧИН

Статистичні відомості про село Трубочин (Тубоштин): Загальна поверхня 631 га, в тому орного поля 432. Фільварку не було. Число домог: 1921 р. — 86, 1931 — 95. Число населення: 1900 р. — 485, 1910 — 415, 1921 — 381, 1931 — 428. За австр. статист. 1900 р. в громаді: 438 гр. кат., 21 гр. кат., 26 мов. Мова: 429 укр., 56 польс.

За Австрії школа з українською мовою навчання, за Польщі двомовна.

Село, положене на узбіччя берега Дністра, мало муровану церкву, поставлену 1854 р., читальню "Просвіти", кружок "Сільського Господаря", кооперативу, "Луг". Село національно свідоме, любувалося в конях. Було трохи садів і виноградників. В селі була станція КОП-у. Село належало до парохії в Білівцях.

(См. Кушії)

БІЛІВЦІ

Статистичні відомості про село Білівці (польська назва Біловесі): Загальна поверхня 1012 га, в тому числі 312 дварської (посілости), з того орного поля 809. Число домог: 1921 р. — 144, 1931 — 157. Число населення: 1900 р. — 646, 1910 — 674, 1921 — 707, 1931 — 732. За австр. статист. 1900 р. 634 гр. кат., 1 гр. кат., 11 мов. Мова: 634 укр., 12 польс. Пошта — Окопи, залізн., станція Іванів Пусти (22 км).

За Австрії і за Польщі 2-х класна школа з українською мовою навчання.

Село, положене на узбіччю яру Дністра, мало муровану церкву з 1875 р. Парохіальний будинок виглядав, як палац, оточений великим садом. Його збудував колишній парох о. Амвросій Синицький. Завдяки йому село виглядало, як суцільний сад. З 1924 р. парохом був о. Антін Кордовський, що менше цікавився господарством, зате визначався як релігійний священик та як суспільний діяч. В селі була читальня "Просвіти", кружок "Сільськ. Господаря", "Луг" і кооператива у власному будинку. Дуже діяльною в селі була дочка пароха о. Кордовського, а він самий дбав про культ-освітній розвиток також у приналежних до його парохії селах. Селяни носили народний одяг.

(См. Кушії)

ОКОПИ — КОЗАЧІВКА

Статистичні відомості про село Окопи (Окору їв, Trójcy) і Козачівку (Kozaczówka), що були адміністративно трактовані, як одна громада: Загальна поверхня 533 га, в тому числі 209 дварської (посілости), з того орного поля 299. Число домог: 1921 р. — 144, 1931 — 149. Число населення: 1900 р. — 752, 1910 — 779, 1921 — 701, 1931 — 687. За австр. статист. 1900 р. в громаді: 542 гр. кат., 17 гр. кат., 157 мов.; в дворі 3 гр. кат., 28 гр. кат., 5 мов. Мова: в громаді 540 укр., 173 польс., 3 нім.; в дворі 2 укр., 34 польс. Пошта на місці, залізн. ст. — Івано Пустім (22 км).

За Австрії і Польщі була народна школа з польською мовою навчання.

Обидві прикордонні оселі, положені на найбільше висуненій на схід скелистій петлі, де Збруч вливається до Дністра, лежать при шосе з Мельниці до Кам'янка на Поділлі, Окопи ближче Збруча, Козачівка над Дністром. За кордоном на Збручі лежало село Ісаківці, а 3 км далі на схід за ним містечко Жванець із руїнами замку, що його облягав гетьман Богдан Хмельницький у війні з Польщею 1653 р.

В XVII стол. територія сіл належала до шляхтичів Чернінських, опісля до генерала Маршина Конського. Польський гетьман Станіслав Яблоновський вибрав 1692 р. це стратегічно важливе місце для збудування фортеці проти турків, що уфортифікувалися були в Кам'янці. Фортецю назвали "окопами або шанцем св. Трійці", а 1700 р. спровадили сюди жида і надали оселі титул містечка та право відпущати ярмарки. В часі барської конфедерації Казімирж Пуцільський боронив Окопи проти наступу москалів, але російський генерал Ізмайлов 1769 р. випер його з фортеці. По прилученні Галичини до Австрії австрійська армія використала це ціл прикордонні фортифікації 1787 р. як військову базу для воєнних операцій проти Хотини.

Приблизно 2½ км на захід від села тягнувся дуже добре законсервованний т. зв. "вал Траяна" довжиною на два км. Починався він на дуже високім березі Збруча на півночі і кінчився на стрімкім березі Дністра на півдні.

При в'їзді до Окопів були ще залишки оборонних мурів, а коло них кілька старих, мурованих будинків, в яких приміщувалися митниці, поліція і кілька жидацьких родин. Була тут теж станція КОП-у. Польща пробувала створити тут відпочинкову оселю.

Були теж два малі фільварочки. На кілька літ перед війною запроваджено тут електричне освітлення, що його діставали з водно-турбінового млина над Збручем.

Село належало до парохії в Білівцях, а останніми роками перед війною до Боришківців. Козачівка мала муровану церкву, збудовану 1867 р., читальню "Просвіти", кружок "Сіль. Господаря", кооперативу. Ціле село виглядало як один сад, а переважали морелеві (абрикосні) дерева.

Деякі селянські родини мали власні авта. Селяни носили народний одяг. Їх прізвища: Дідичі, Криворучки, Кузяки. Понад берегом Дністра росли дикі персики (бросквині) і жив греський вуж "ескуляп".

(вж. Ст. Кушей)

Дністер біля Заліщиків. Вид на буковинський бік

ЗАЛІЩИКИ

ZALISHCHUKY

Вид на Заліщики здалека з буковинського боку (зі сходу)
(Міст на Дністрі для колового руху, за ним парк граф. де Турнає)

Вид на Заліщики з півдня — від парку граф. де Турнає.
(Ліворуч залізничний міст на Дністрі, за ним буковинське село Кострижівка)

Повітове місто

ЗАЛІЩИКИ

За австрійських часів і на початку польської окупації (ще й за статист. відомостями з 1931 р.) Залішки були поділені на дві громади: Залішки (Місто) і Старі Залішки (село), парма, що дотичилася з собою безпосередньо. Міська громада Залішків обмежувалася будинками та городами, не мала ні орного поля ні фільварків. Фільварок і поля були на території Старих Залішків. Подаємо статистику обох громад окремо.

Статистичні відомості про місто Залішки (Zaleszczyki). Залішка повітря 80 га. Число домів: 1921 р. 559, 1931 629. Число населення: 1900 р. 5916 (разом із військом у казармах). 1910 4993 (сабуть, без військових). 1921 р. 4014, 1931 4114. Офіційна статистика населення міста Залішків із 1900 р. незвичайно помпезна, пона помилков, може й завищена. Залішке число населення подано 5916, з того числа військових у казармах 627, отже на міське населення припали: 5289, з того 580 гр. кат., 921 р. кат., 3763 мейс., 25 інших. Але мовна статистика в офіційній публікації — одна всяка неспівнісна. По візрухуванні військових виходило б, що з 580 гр. кат. українською мовою розмовляло тільки 286, а вся решта населення 5903 людей говорила польською мовою! Ще більш безглузда статистика військових. За візрухуванням нараховано 80 гр. кат., 385 р. кат., 17 мейс., 145 інших, разом 627. Що торкається мови, подано, що з тих 627 ніхто не говорив українською мовою, польською розмовляло 114, німецькою 41, іншими 7, гоїбро разом 162 говорили іноземними мовами. До рахунку браху аж 465 осіб. Статистика ніде не каже, що ставали з ними, чи всі стали безлізми при війську?

Статистичні відомості про село Старі Залішки (Zaleszczyki Stare). Залішка повітря 817 га, (в тому числі 395 лісвської поїсності), з того 528 орного поля. Число домів 1921 р. 190, 1931 258. Число населення: 1900 р. 1229, 1910 1854 (сабуть, впаховано сюди військових у казармах), 1921 1086, 1931 1428. За австр. статист., 1900 р. в громаді 791 гр. кат., 184 р. кат., 33 мейс.; в дворі 82 гр. кат., 77 р. кат., 62 мейс. Мова: в громаді 679 (1) укр., 329 польс., в дворі 39 (1) укр., 182 (1) польс.

Тевор, по винищено живих гітлерівцями і виселеній поляків до корінної Польщі, Залішки нараховували 1959 р. — за інформаціями УРЕ — 6200 жителів (напівне з Старими Залішками, а може й з Доброводами).

Прим. Ще було село Мали Залішки на лівому березі Стрипи в будучньому повіті коло містечка Язлівка.

В історичному аспекті Залішки нічим не визначалися за старої Польщі, коли повітовим центром був недалекі Червоногород. Своє значення Залішки завдячують Австрії. Бо в два роки після першого поділу Польщі та окупації Австрією Галичини Австрія зайняла також Буковину (1774 р.). І тоді Залішки стали помістом між Галичиною й Буковиною та угорськими поїсностями Габсбургів. У тій відійшов тоді не тільки Червоногород, але й містечко Устечко, що раніше в'язало Покуття з Поділлям.

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО МІСТО ЗАЛІЩИКИ.

Заліщики, положені на розлогій низині в петлі Дністра, творять гуртову оселю в формі кола, що становить своєрідний півострів, оточений Дністром із трьох боків: від заходу, півдня та сходу. Тільки на півночі Заліщики лучаться з польською високорівною, що захищає місто від північних вітрів. Тим то теплий і сухий клімат Заліщиків дуже добре надається для відпочинкової оселі та лікувального курорту, а також на вирощування винограду, морель, кавунів, соняшників тощо. На північно-західному боці вище міста існувала над Дністром у районі залізничного моста т. зв. "соняшна пляжа", а на схід від міста "гіниста". Стрімкий правобічний берег Дністра покритий лісами.

Просто з півночі на південь серединою Заліщиків ішло головне шосе з Тернополя й Чорткова до Чернівців, якелучило Галичину та Буковину мостом на Дністрі, 310 м завдовжки, 90 завшишки, що перед першою війною був одним із найвищих мостів у Східній Європі. По буковинському боці на схід від шосе лежало село Хрешатик, на захід – село Звиняче.

Залізнична станція була положена на півн.-східній окраїні міста. Залізничний шлях завертав за станцією на захід і простягав до залізничного моста над західною течією Дністра в районі буковинського села Кострижківки.

Над берегом Дністра, приблизно 3 км на півн.-захід від Заліщиків, тягнулися т. зв. "вали Траяна". На півн.-схід від міста за селом Добровлянами були чотирикутні вали, звані "козашкинями", з часів походів гетьмана Сагайдачного під Хотин. В обох цих місцях провадив розкопи польський регіональний музей у Заліщиках. З українців на власну руку вів розкопи проф. Маріян Панас, що з викопаних там кам'яних та керамічних виробів (сокири, стріли до луків, кам'яні жорна, керамічний посуд із Трипільської доби), як також із пів сотні римських срібних монет, знайдених на "валі Траяна", створив при філії тов. "Просвіти" в Заліщиках гарний музей. На жаль, ці експонати вивезли офіси більшовики в глибок Советського Союзу. Одну скриньку, уфудовану Марією Стажинською, передав був М. Панас Українському Національному Музеєві у Львові.

За містом у напрямі села Жежави був високий скелястий берег, з якого дупали камінь, а в напрямі села Добровляни були великі копанні глини. Тут з давніх часів існувала цегельня, що і зараз по першій світовій війні розбудовано на модерну фабрику цегли.

На північ від міста в районі Добровлян ріс лісок Вошчівка. Назви піль: Вошчівка, за вахтербудкою.

Частини Старих Заліщиків мали назви: Кути і Салище, коло хреста. Міським вулицям поляки надавали назви здебільшого від імен польських діячів або подій (напр. Грунвальська вул.).

В місті було Староство, Повітовий Суд, Повітова Команда жанцармерії (поліції), за Польщі теж прикордонна сторожа КОП і центр "збірної гро-

мади". За містом, на північ від зал. станції, при битій дорозі на Чортків приміщався госпіталь-лікарня ("шпиталь"), а ще далі казарми.

Гарна мурована церква Покрови Пр. Богородиці, побудована 1873 р. в стилі бароко при вул. Шевченка, як вона називалася ще за австрійських часів, була оточена площею з деревами, а побіч неї стояла дерев'яна дзвіниця та парохіяльні забудовані з морелевим садом. В місті стояв теж у районі на північ від нашої церкви римо-католицький костел у готичному стилі з 3 священниками, а за австрійських часів також протестантський для декількох німецьких родин протест. віровизнання та з уваги на гарнізон війська, що складалося з різних віровізнань. По першій війні цей костел стояв пустою і при кінці 20-их рр. його розібрали. В місті була теж велика жидівська синагога.

В Заліщиках була 7-класна школа з польською мовою навчання, як за Австрії, так і за Польщі, що до 1925 р. містилася в старому будинку, побудованім на просторій площі біля парку, який відділяв школу від головної вулиці. В 1925 р. на місці старого будинку побудовано новий, модерний, триповерховий. Т. зв. "виділовна" школа і приватна польська гімназія містилися тоді в жидівському будинку ім. барона Гірша. Учительська Семінарія містилася до 1914 р. в будинках графині фон Турнав. По першій війні за ініціативою дир. Маковея вона приміщалася у судовім будинку при головній вулиці.

Власниками великої посілости в XIX стол. були поляки барони Бруніцькі, в XX стол. німка графиня де Турнав (з довгим титулом: Стелія де Турнав фон Добчице з роду баронів Wattman-Maelscamp-Beaulieu). Її двір, з одного боку палац з великим парком, з другого філіварок для 2000-гектарового господарства (Залішки-Добровляни-Бєсарієвіч), простягався обабіч шосе на північ міста саме перед головним мостом для пішоходів і колового руху на Буковину.

За Австрії були ще й німецькі урядовці, зокрема офісери заліщицького гарнізону.

На території Заліщиків існувала цегельня, гарбарня, ткацька, фабрика повозів, фабрика мотузів, фабрика солової води, а також фабрика мармеляд, конфітур та вин при державній Городничій школі.

До 1914 р. в Заліщиках була безліч жидівських корчем, де селяни, з'їжджаючись на торги, пропивали свої зарібки. В 1908 р. заліщицькі семінаристи заснували тов. "Відродження" і повели протипольську акцію. Після 1920 р. українське населення перестало пити, бойкотуючи при тому польський монопол, і 90% корчмарів перекинулося на торгівлю номінарами та морелями. В місті було 3 ресторани, з них найкращий ресторан українця Юркова, що містився в центрі міста. Було теж два готелі і один залізний дім; всі належали до жидівських власників. Жиди були теж власниками крамниць, лікарями та адвокатами. В польських руках була вся бюрократична машина, крім того за Польщі появився новий польський напіввійськовий елемент: власники пансіонів, вікоди. Заліщики стали відпочинковим вакаційним центром

Польщі. З українців були в Заліщиках деякі купці і ремісники: 2 м'ясарі, шевці, кушнірі, один краєць та кілька столярів. В місті мешкала не дуже численна українська інтелігенція, в Старих Заліщиках українські селяни, що крім хліборобства займалися дуже інтенсивно, особливо перед другою війною, городництвом (помідори на експорт) та садівництвом, крім того мали плянтаній тютюно, що давало нашому селянству кращий життєвий стандарт. Дуже мало людей емігрувало із Старих Заліщиків до Америки.

Деяку частину фільварків землі в часі обов'язкової парцеляції власники продали місцевим українським селянам, але перед другою світовою війною розпарцельовано між польських колоністів фільварки Жиравку та Могилки.

Найчастіші прізвища селян у Старих Заліщиках: Романко, Клічук, Гембатюк, Ткачук, Чорний, Красій, Мамалина, Черліпка, Шух.

*Відомості подали Іван Мажук, Іван Бараник,
Неоніла Лісевич-Кучик, Анна Лісевич-Ганкевич.*

Ниж. Роман Коцка

ЗАЛІЩИЦЬКИЙ ПОВІТ НАПРИКІНЦІ XIX І З ПОЧАТКОМ XX СТОЛІТТЯ.

В другій половині XIX стол. заліщицький повіт був національно чисто українським, але політично вповні незорганізованим. На послід до віденського парламенту та красивого союму у Львові вибрано польських лідерів, що відповідало "заступали" інтереси українського села. Виймок становив єдиний посол до першого галицького союму в р. 1867 М. Гой, селянин із містечка Товстога. Довгий час політичним представником повіту був власник маєтку Торське, поляк Семігновський, а по нім також поляк Талеуш Помян-Ценський, власник Дорогичівки. Ценський промовляв на відах українською мовою і здобував мандат у так званій селянській курії аж до останніх соймових виборів в 1913 р., коли він соромно провалився. Довгий час Ценський був також маршалком Ради Повітової в Заліщиках, де велику перевагу мали польські лідери, а хіба для декорації належало туди кілька неграмотних селян. Будучи описав пресомом "Ради Наролової", політичної організації поляків Галичини, мав усеюди великі впливи і зрушюти його було грудно.

По легких селах, як Виятинці, Шитівці, Цапівці, Угринівці і Хартонівці жила також "шляхта", селяни, що різнилися від своїх сусідів "хлопів" лиш трохи іншим одягом і були латинського обряду, але ходили лиш до нашої церкви та святкували лиш наші свята. Була загальна привинка: "Шляхтич різнився від хлопів тим, що носить золотийш пшани на наску, а хлоп на окурці". Займалися так само хліборобством і їх розповідною мовою була тільки українська. Латинські костели були лиш у містах, Заліщиках та Товстим, в містечку Устечку та селі Червоногородці. Шойно з початку XX стол. пани фундуєть латинські костели, каплиці та парохії по селах, як Шитівці, Виятинці, Касперівці, Торське, Цапівці. Скористали з цього поляки під час

свого польонізаційного походу, опираючись на польські двори, притягнули до себе насамперед "шляхтя" римо-католицького обряду, а описія і шляхтичів, яких предки ніколи римо-католиками не були. Польонізаційному наступові ставили опір лиш патріотично наставлене наше духовенство та дуже нечисленні світські інтелігенти.

Першими організаторами-будителями повіту були: о. Іван Велигорський (що описія вийав до ЗСА), о. І. Кошк, парох Шитівці, і д-р Володимир Охримович, адвокат у Заліщиках. Заходом їх трьох та селянина з Песерної Лядки вдалося набути від живів дімки перед костелом, при головній вулиці в Заліщиках. Їх збурено і побудовано гарний "Народний Дім" і будинок "Руської Народної Каси", кредитової установи. Місцевій Польонії, що її тоді очолював аптекар, до речі вірменин, Зидор Зеригівський, було не дуже не до вподоби, пробували не допустити до того, однак мужня постава наших людей відбила цей наступ. Заліщицька земля одержала "Народний Дім", яким можна було похвалитися.

Село за Австрії стояло набагато краще, ніж 30 літ пізніше під Польшею. Однак кормча, анальфабетизм та примитивні способи управи поля залишали наше село далеко позаду сіл західної Європи. Нешастям села був алкоголізм — кормча. Право пропінати було своєрідним монополем власника табулярних дібр, ділчя, на виключний продаж алкоголів в обсягу громади, в якій лежали його добра. Ділчя ніколи сам його права не виконував, але віднай-мив його жидам, віддавав їм в "оренду". Платили орендарі ділчачам як оренду значні на ті часи суми, від 300 австр. гульденів по малих селах до кількох тисяч по містечках, де відбувалися торги та ярмарки. Право це вигалося шойно в 1910 р. Орендарі пропінати Лям у Заліщиках і Лянгогдлу у Товстим уважались чи не найбагатшими людьми в повіті. Маски свої здобували розпачуван-ням села, руйнуючи його морально і матеріально. Лявський митрополит Йосиф Сембратович, що під час своїх канонічних візитів бачив не нещастя села, започаткував боротьбу за тверезість. Тим однак поставив проти себе польську еліту-ділчач, що не хотіли дати себе позбавити величезних доходів із права пропінати, і мусів уступити з митрополитичного престоло. Але започатковане ним діло не пропало, знайшлися сотні ідейних священиків, що дали боролони за тверезість по селах.

Прийшлося витягати наше село з віковичного сну, щоб воно могло користуватися тими конституційними свободами для розвитку, які давала йому австрійська держава. Сільський крамар та кормчар, використовуючи неспадність та темноту нашого селянина, позбавляв його кінець-кінцем прадідовського ярмарку праці, землі. В селі Касперівцях місцеві жиди викупили понад 200 моргів найкращої селянської землі і майже всі селянські грунти в середині села. Виникла середня земельна посілість із ґрунтів наших селян. Поля їх обробляли їх колишні власники, а дохід забирали фактичні власники — жиди. Не було законних обмежень продажу чи заставу нерухомостей, рухливий жидівський елемент шораз більше витискав наших селян із прадідовських земель. Жидівські адвокати, виступаючи ніби оборонцями в безчисленних, не раз дуже малавжних судових процесах "за гонор", "за межу", наживалися через невідомість наших селян. Орендні зна за один

морг поля раз-у-раз підносилися, дійшла з 5 до 10 австр. гульденів за морг річно. Польським дітям ставало невідгідно самим господарити на своїх фільварках, взагалі панувала думка, що лиш жил-посесор може найбільше витягнути із землі, а насправді добре використовувати малоземельного селянина, що не міг вижити із свого маленького клаттика землі, отже мусів шукати зарібку по фільварках. Це власне було причиною різних страйків у 1902 році. В заліщицькому повіті тільки землевласник граф Юрій Борковський з Горолка, що зразу згодився дати жінням земельні сніп, не мав у своїх мастках страйку. Вийшов на тім краді, зібрав все збіжжя без мита. Різнічї страйки потрясли всім повітом. У Кошицїлях юрба розбірола перед двором двох жандармів, що намагалися її розгнати. До більшїх екセスів не прийшло, хоч в окружїні судї в Тернополї ще довго відбувалися розправи проти страйкарів, нїби за заколочення публічного спокою. Кінчилися здебільшого звільненням або засудженням на мінімальні карї.

В 1906 р. почався вічевий рух за загальним, рівним, тайним і безпосереднім правом голосування в виборах до вієньського парламенту. "Геть із курїями" – стало гаслом, що сколихнуло селом. Наше патріотичне духовенство активно взялося до цієї роботи, хоч список Хомишин кривим оком дивився на громадську роботу священників, бо на його думку "священник повинен стояти здалека від громадських справ." Патріотї священників це однак не зламало і їм треба заявляувати, що заліщицький повіт був до першої світової війни вільним з одного боку від радикалізму Трильовського, з другого — від москвофільства. В перших виборах 1907 р. на підставі чотири-прикметникового права голосування до вієньського парламенту наша 58 виборча округа (Заліщики, Борща, Городенка і Снятин) вибрала обох наших кандидатів: д-ра Теофіла Окуневського, адвоката в Городенці, і д-ра Володимира Охримовича, адвоката в Заліщиках. Польський кандидат, емеритований староста Мільнер, дістав мале місце голосів різних хрунів та збаламучених латинників. У других виборах 1911 р. виийшли також обидва наші кандидати, лише замість д-ра В. Охримовича, що переїїсся був до Львова, вийшов письменник Василь Стефанїк. Сїльські жили, не хотїчи наражуватись українському населенню, шїлком відтягувалися від виборів, польський кандидат, рефлектуючи на їх голоси, соромно провалився.

В 1903 р. засновано заходом професора учительської семінарії о. Йосифа Раковського філію т-ва "Прогрєсїтї" в Заліщиках. Філія організувала бурсу для учнів місцевої учительської семінарії і вела до часу заснування філії т-ва "Сїльський Господар" усю роботу, зв'язану з розвитком сїльського господарства серед наших селян. На першій хлїборобській виставї в Стрию в 1910 р. експонати селян заліщицького повіту, сївїська пшїня та сївїнництво, здобули нагороди. О. Йосиф Раковський першїй звернув увагу на морелї, як джерело багатства заліщицької землі. Його заходом створилась перша шїкля моревих деревць у Добровдїях і тисячї їх розпродано помїж наших селян усюго "теплого Подїлля".

По вїзді д-ра В. Охримовича колишїй його співробітник д-р Роман Стефанович у Заліщиках і Василь Баранук у Товстїм перейняли провід повіту. Їм до помочї крім діячів священників, як о. декан Іван Рудницький з Торського,

о. П. Ілевич із Горолка, о. І. Кошик із Шитївїв, о. О. Боярський із Новосїлки та о. Йосиф Флорук із Дупликс, стали директор кредитового т-ва "Народний Дїм" у Товстїм, кол. учитель Василь Баллюк, селяни Іван Попович із Касперївїв, Василь Загарїя із Шитївїв, І. Горин із Блишанки, Федір Скорєвич з Устєчка і Стефан Оробчук із Хмєлєвї. В самїм мїсті Заліщиках зорганїзувалось т-во українських робїтників, слуг та зарїбників "Сїдла" і т-во "Руська Бєсїла", де збиралась місцева інтелїгенція. На директора повітової лїкарні прийшов у 1910 р. д-р Марїян Долинський, що своїм факховим знанням і бажанням служити сїльському населенню лїкарською допомогою зловбу загальну пошану в усіх мешканцїв повіту без різниці національностї.

В 1912 р. прийшов на директора Учительської Семінарії д-р Осип Маковей, відомий письменник і педагог. Він поставив на відповідну висоту цю, хоч і утраквістичну (польсько-українську), семінарію і прїтягнув до неї наших хлїбшїв із сїл повіту. Сїчовим рухом керував кандидат адвокатури з-р Дуликєвич, його співробітниками були М. Баньківський із Касперївїв та Михайло Орїшук із Шитївїв. Свїта в столїття народження Т. Шевченка відбулась майже в усіх селах повіту. Імпозантними були в Касперївїв заходом місцевого вчителя Миколи Фїола та в Устєчку. Повїтовий Сїчово-соїльський зїзд 12 липня 1914 р. на передодні вибуху війни вийшов дуже гарно; такого ще Заліщики не бачили, 12 тисяч сїчовиків і сїчовичок перемаршували містом Заліщиками. Під час полевої Служби Божої виголєсив місєвїй парох о. І. Чорнодоля патріотичну проповідь.

Перед першою світовою війною не було вже в заліщицькому повіті села, де б не було читальні т-ва "Прогрєсїтї". Кружки т-ва "Сїльський Господар", кредитово-торговельні установи та "Сїчї" на статутах "Сокола-Батька" гуєтою мережею вкрили села повіту.

На жаль, вибух першої світової війни та московська інвазія 1 вересня 1914 р. в Заліщиках перервали розпочате діло. Всяка культурно-освітня праця стала виключеною. Повїт, положений довгим пасмом на лівому, північному березї Дністра, зазнав дуже багато горя від позиційної війни на мостових прилїчках. Третина мешканцїв сїл була виселена з бойової лінії, 50% мешкальцїв домів зруйновано. Міста Залішки і Товсте та містєчко Устєчка були на 75% спалєні москалями. Примусова евакуація жидів із шїлого повіту з наказу парських генералів привела до повного їх зубожїння. Єдиним добрим ділом московських окупантїв повіту було знищення гураленї і корчем по селах. Керувала ними, очевидно, думка про небезпеку пняїства серед солдатів, що замість битися за царя чинили б у нїяному станї бєшкетї.

Іван Стернюк

СПОГАДИ ПРО ЗАЛІЩИКИ (1902-1907).

Залішки положєні на самїй границї Буковини, на просторїй низинї над рікою Дністром, получєні з Буковини двома мєстами: заліщицким на луж високих кам'яних стовпах і другим для пїшходів та кошового транспорту.

Вдовж берега ріки на східі положена громада Старі Залішки, заселена переважно нашими селянами. Від міста Заліщиків вона була відділена тільки вулицею.

Поля були положені оподаті від осель, а сади при господарських забудованих і в них вже тоді пекли морелів дерева (абрикосо), що приносили значні річні прибутки. Звичайно плоди цих дерев продавали наперед на кілька урожайних літ під тією умовою, що купці мали заявити вже в часі розцвітання садів, чи вважають рік за урожайний, чи ні. Коли признали рік за неурожайний, то власники продавали того року збір овочів на власний рахунок, а речень контракт продовжували на один дальший рік.

Селяни носили народний одяг. Жінцтво ходило в вишиваних сорочках, а чоловіки жінки мали завіс на головах. Чоловіки носили білі полотняні сорочки з вишивками на ковнірах і на грудях.

Влітку збиралися на толоці і при музиці виводили ганець, уставившись колом, обіймаючись, як при аркані, та приспівуючи, напр.:

"Василишко, буде лихо,
Буле Василь бити," —

при чому колихались повільно в обидва боки і посувались повільним кроком у правий бік. А при співанні другої частини в прискореному темпі:

Та не буде Василича
Кому боронити,"

танцювали довкола парами рід прискореної польки.

Крім хліборобства деякі селяни займалися риболовством у Дністрі. При тому одного разу вдалося зловити малого сома (приблизно 70-80 см), іншим разом замість риби вилуру. Дуже смачною була риба чечуга (аспенгер Ruthenus, стерлядь), що траплялась рідко. Ловили сітками "волоками".

Місто Залішки невелике, заселене головно жидками, крім того урявощами, здебільшого поляками, і дрібними ремісниками. Жили в місті жили з торгівлі, також із ремесла. В Залішках було тоді всього дві гуртовні товари, один готель з каварнею, один старовітський заїзний дім із кімнатами, а решта мали жидівські крамничі та шиночки. Існували тоді теж дві польські кімнати з перекусками "покос снідачникове", але власник одної опинився в домі божовітських у Кудьларкові, а другу зліквідував в наслідок заборговування. Також була в місті аптека, якої власником був поляк-шовініст.

У міських урядах посади були обсяджені здебільшого поляками, а нечисленні українські урядовці стояли постійно від польською пресією і жили в страху, щоб влада не перекинула їх, як тоді казали, "на мазури", тобто до Західної Галичини. Навіть відвідування читальні уважалося ризиковою політичною справою.

Староста Вельке і всі комісари були поляками, так само маршалок Повітової Ради ідич Цесний, відомий з парламентарної діяльності заявляти ворог українців, а секретарем "вшехполя" Павловський. Українського походження був повітовий лікар д-р Доліницький, що його син

Зенон був опісля знаним оперовим співаком у Відні, другий — лікарем, як батько. Дороговим інженером був українсь Дудинський (прибув шойно в часі мого перебування в Заліщиках). Нотарем був поляк. Його конципієнтом українсь Дяків, що прибув тут у мої часи.

У повітовому суді судьями українського походження були судді Кимакович, Гльницький, а в пізніших часах Стрийський.

Зате в менше відповідальному Податковому Уряді було пропорційно більше українців: інспектор-начальник Переволоцький, "поборень" Гавран, урядовці Юрко Мартинюк і Крижанівський.

Директором повітової лікарні "шпиталю" був "русин" д-р Смоловський, жонатий з полькою чи німкою. Цилий його високо як лікаря. Навіть уночі відвідував хворих, ідучи вулицями з ліхтарнею в руці, а винагороду приймав без опротиву, що хто дав.

На залізничній станції працював урядовцем українець Палох, батько д-ра Яр. Палоха з Нью Йорку, а в поштовому уряді урядовцем був українець Слезюк.

У Заліщиках стояв постом один батальйон піхоти, в якому служив українець, надпоручник Ничай і військовий лікар д-р Кос (наймолодший брат адвоката в Калуші д-ра Андрия і старшого військового лікаря в Перемишлі).

В народній школі вчили дві українки, з них одна називалась Витковичка. Директором Учительської Семінарії був у тих часах греко-католик за метрикою Червінський, українським катехитом о. Іван Туркевич, батько відомого музиканта Лева Туркевича. Професором семінарії був діяльний українець о. Йосиф Раковський. Жінка проф. семінарії, поділка Старжинського, була дуже діяльною українською патріоткою, що виховала також дочку на українку.

В Заліщиках жив тоді визначний український промисловець Микола Глинський (про нього мова далі), а з ремісників добрий столяр Орелюк. Були теж різники, м'ясарі, шевці, що їх прізвища вказували на українське походження.

Пароком церкви був за мої часи о. Олександр Княгининський, а по його смерті о. Ілля Чернодоло. Польський парох ("пробш") Піотрковський славився злідовими проповідями та способом їх виголошування, що іноді мезужав з комізмом: згадуючи, напр., давні пристойні танці, критикував тогочасні як "гала драда" і демонстрував їх на проповідальниці.

До Заліщиків прибув я в 1902 р., а сталося не так:

По відбутті військової служби в австрійській армії я зголосився в Дирекції "Народної Торгівлі" у Львові з проханням зайняти мене денсбуль у відділі "Народної Торгівлі", в якій я працював раніше. Директори Ничай і Нагірний дістали були саме пропозицію від судді Кимаковича із Заліщиків заснувати там складчину Н. Т., але їм ця пропозиція в тому часі не відповідала. Отже вони заохотили мене заснувати власну крамничню в Заліщиках і прибіждали допомогти мені постачанням товарів.

З доручення директорів я зголосився в судовому будинку в Заліщиках до судді Кимаковича, а той притисненим голосом казав мені прийти до його помешкання ввечері, оглядаючись при вході, чи не стежить хто за мною. А втім і наша конференція ввечері була дуже коротка: суддя Кимакович відіслав мене до українського промислового Миколи Глинського, що виробляв повозки-фастони та люксові брички і провадив верстаті ковальський, колодійський, танцювальний (оббивання меблів) та лахеричний (покривання поливою). Крім того був адміністратором лікарні. Глинський був свідомим українцем, хоч і жонатий із полькою. (Його син закінчив експортну вищу школу у Відні і одружився з вдовою Кт. Авдиківичевою, власницею фабрики солодощів "Фортуна" у Львові). Отже Микола Глинський порадив мені вільний льокаль недалеко ринку біля костела. Оглянувши його, я поїхав до його власника до Чернівців і винайняв за поміркованою ціною. Крамниця була наріжана з одного кімнатою, приналежною до неї. Поїхавши до Львова, я замовив товари в "Народний Торгівлі", дежні просто з фабрики, а одержавши промислову карту, відкрив крамницю. Але на подібний продаж алкогольних напівків та закусок треба було окремої концесії від Староства на основі опінії організації шинкарів та громад. І хоч я отримав із згоду, Староство не хотіло видати концесії, а навпаки, щоб мені докучити, час від часу насилало озброєних жандармів до крамниці ніби для контролю, чи я не шинкую. Шойно в 1906 р., коли староста Вельше вийшов на відпустку, його заступник, комісар Кишкяк за спонукою прихильників мені поляків видав мені кінець-кінцем концесію. Хоч староста, вернувшись із відпустки, накинувся за це на комісара, концесія на ведення кімнати для закусок була вже в моїх руках.

Та на тому не кінець. Проти мого льокалю була цукорня (кондитерська), куди заходили члени польської верхівки. Всі вони були тієї думки, що треба б dokonче позбутися українця з центра міста, і взагалі з Заліщиків. У дискусії дійшли до висновку, що найкраще було б відкупити дім, де була моя крамниця. Зауваж не попитаний урядовцем українським Слезюк і переказав нам. Організатор повіту д-р В. Охримович скликав нараду, на якій вирішено випередити поляків і самим купити дім. Присутні склали на це підпис пожертви, а решту рішили позичити в банку "Дністра" у Львові і підставити тим часом ніби приватних купців д-ра В. Охримовича, о. Ом. Боярського та одного селянина. У великій таємниці перед поляками списано в Чернівцях умову з власником, який — до речі — був дуже задоволений, що продас дім українцям, а не полякам, так що польська бюрократія записалася зі злості, довідавшись про поліцію шойно тоді, як дім був уже заїмбований. Дім звільнено від логотакторів, у ньому приміщено українські установи, а я перебрав до того часу помешкання поліція.

В часі рильничого страйку 1902 р. горіли панські стирти збіжжя. Організатором них вогнів був Шинитко (ісєвським Шинака). Він нічно вийшов на село, а досвіта вертався до Заліщиків і спав у день у мене, не показуючись на місто.

На початку століття не було ще українських організацій у Заліщиках. Натомість поляки мали "Сокул", касино (урядовців) і "Гвізду". В першій

половині 1903 р. відкрив свою адвокатську канцелярію д-р Володимир Охримович і розпочав організаційну працю в місті та повіті. В своїй канцелярії дав заняття коншистивоті Василеві Баранковичу, що виявився дуже добрим і загальнолюбним промовцем. Тоді засновано в Заліщиках філію тов. "Просвіти", "Селянську Бурю", націонал-демократичну політичну організацію, кредитову установу "Руська Народна Каса", що перебрала куплений саме дім і площу. Директорами "Каси" вибрано д-ра В. Охримовича, Миколу Глинського і мене. Доводовство "Каси" провадив д-р Охримович і установа дуже швидко розвивалася. Священники вкладали церковні гроші та власні на ошадність, "Крайовий Союз Кредитовий" і банк "Дністер" позичали і дисконтували вскільки. Селяни користали з позичок на купівлю землі, а емігранти на подорож до Америки. Засновано тоді теж "Руську Бесіду", що стала осередком товариського життя. Головою був о. Туркевич, а я господарем. Вечорами сходилися члени на гутірки, реферати, шахи, а в карнавалах на вечорині при фортепіані (грав о. Туркевич і його дружина). На ці вечорини приїжджали священники з родинами, на танцюристів запрошувало теж учнів із семінарії. Доходами з таких імпрез "Бесіда" сплачувала борги за улаштування та за куплене фортепіано. Влітку улаштувано прогулянки.

В Заліщиках організовано міщаній хор під батуту о. Туркевича, підсидений учнями семінарії. Улаштувано концерти, а на один із них запрошено співачку Анну Крушельницьку, сестру Саломеї.

Почалися виїзди на села з рефератами д-ра Охримовича або В. Баранника, опісля улаштувано віча в справі зміни виборчої ординації до віденського парламенту.

Села заліщицького повіту були обсяжені священниками свідомими українцями: оо. Волоський, Боярський, Темницький, Рудницький, Залуцький, Кошик, Ковч, Фльорчук, Яворський. В повіті було небагато "старорусинів" або москвофілів (о. Нанася, Левчик), але вони відрізнялись від українськороловців головним тим, що пренемерували "Галичанам" замість "Діла чи "Руслана". В загальнонародних справах шили солідарно з українцями і записувались у наші установи.

Священники були активні, а селянство доволі свідоме. У Дзвинячі, наприклад, був добрий селянський хор під керівництвом селянина. По селах вчили тоді українські вчителі по школах. Майже всюди існували читальні "Просвіти", а при них засновувано крамниці. Означе в тому часі крамниці не вдержували довго через недостатку контролю і гуртвєни. А часто крамари, намовлені живільськими конкурентами, перебивали крамниці на власний рахунок, а опісля в наслідок боргів не вдержували конкуренції і платили за такий експеримент втрату шматка власного поля.

Коли д-ра В. Охримовича покидали до Львова на редактора "Діла" і директора "Дністра", його місце займав д-р Роман Стефанюк. Але тоді вся праця в "Руській Народній Касі" спала на мене. Від раннього ранку до 4-5 год. дня я був там зайнятий, бо урядовці годин не можна було притримуватись. Селяни приїздили досвіта з плаченням рат, будили мене зарання, бо або

кнапились на жнива, або хмарилось ім, а треба було звести сіно. Через це я трохи занедбував свою крамницю і дружина мусіла мене виручувати.

Куплений "Касою" будинок був дуже старий, а площа біля нього велика. Отже українська суспільність вирішила збудувати цей будинок, а поставити відповідніший. До того трапилися добра нагода. Пошта в Заліщиках не мала потрібного приміщення. Отже запропонувала заплатити чинш за 10 чи навіть більше років наперед під умовою, що їй винаймється частина будинку на уряд і помещання для директора. Українська громада прийняла цю умову і вже по моїм візді із Заліщиків побудовано поверховий "Народний Дім", де мистилася пошта і всі українські установи та організації. В подвір'ю поставлено залю на більшій імпрези.

На весну 1907 р. відбулися перші вибори до парламенту на основі загального, рівного, таємного і безпосереднього виборчого закону. Послом вийшов д-р В. Охримович. Але саме місто Заліщиків приділено до міської округи (Бучач-Залішки-Синтич-Товмач), де український кандидат не мав шанси перейти. Українці тих міст підтримали жиди проти польських кандидатів і послом вийшов жид. Отже поляки на повноріч нараді в "Соколі" рішили бойкотувати мою крамницю за те, що я ходив на жидівські переліборчі збори і промовляв. Але це вже мені не могло пошкодити, бо я саме свою крамницю продав був у тому часі і перенісся до Чернівців, де помер був єдиний український купець, а буховинці намовили мене перенестися до них. Жиди, дізнавшись про це, відмовляли мене від переселення, бо вони рішили жиди вибрати мене бурмістром Заліщиків. Так закінчилося моє перебування в Заліщиках.

УКРАЇНСЬКЕ ОРГАНІЗОВАНЕ ЖИТТЯ В ЗАЛІЩИКАХ НАПЕРЕДЛОДНІ ПЕРШОЇ ВІЙНИ.

Провід організованого життя в повіті спочивав у руках адвоката д-ра Романа Стефановича.

Визначним діячем у Заліщиках був о. Йосиф Раковський, учитель господарства в Учительській Семінарії. Він був засновником філії тов. "Провітій", головою філії УПТ та засновником Селянської Бурси УПТ і організатором кружків "Сільського Господаря" в повіті. До Управи "Селянської Бурси" належав ємерит учитель Пітулей, виховником Бурси був учитель Бирович, опісля Галей Залеський, учитель семінарії, а господарством Бурси займалася дружина адвоката Стефановича (дочка інспектора Омеляна Поповича з Чернівців). Також в "Інтернаті" красної фундації крім поляків жили українці, учні-стипендіати. Крім хлоп'ячої бурси існувала теж українська дівоча бурса, якою опікувалася вдова по священнику Весоловська.

Діяльними членами української громади в Заліщиках були: суддя Стрийський, голова філії "Провітій" (але він незабаром відійшов із Заліщиків), промисловець Микола Глинський, директор "Української Каси" і член управи філії "Провітій", з учителів В. Колоденко із Блишанки, Рудакевич, учительська Олена Дубіна та Іванна Вітковицька. Із діяльних

священників у повіті відомі були о. Омелян Боярський з Новосілки Костюкової, о. Михайло Баричко, парох Бедриківців (він опісля відійшов до Ширця), о. Григорій Ковч із Цапівців, о. Йосиф Фльорчук із Дуплиск.

В повіті в тих часах виникалися селянські ділчі, добрі промовці: Гринь Кузич із Добровлян, Левандовський із Бедриківців, Іван Попович із Касперівців, Степан Оробчук із Хмелеви. Як організатори читальні "Провітій" визначилися: Дідух, судовий канцелярист Вітульський, скарбовий ємерит Дембиський і власник крамниць споживчих товарів Юрків.

На основі інформацій проф. Тадея Залеського.

Іоже, Роман Коцик.

КООПЕРАЦІЯ В ЗАЛІЩИЦЬКІМ ПОВІТІ ПЕРЕД ПЕРШОЮ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ.

Заліщицький повіт при кінці XIX стол. вважався одним із найбільш незорганізованих у Галичині. Розвій промислів в західних краях австрійської держави і розбудова залізниць викликали подорожіння хліборобських продуктів. Уряд витягав із села в формі податків шораз більше гроша. Підставою всього оподаткування був ґрунтовий податок, без будь-якої про- чи дегресії. До основного і ґрунтового податку додавано різні "долатки" на утримання шораз більш зростаючого суди бюрократії у краєві та повітовім самоврядуванні. Це все втворювало по селах загальне зубожіння. Селянська маса почала приходити до свідомости, що сільський корчмар і крамар, використовуючи добродушність та легковірність селянина, не лиш наживаються на його праці, але все більше й більше витискають його з його прадилиських ґрунтів.

Першим організатором повіту був о. Іван Велигорський, що дав почин до заснування сільських крамниць. На жаль, його захопили не завжди унічувальні успіхами. Трудно було знайти в селі чену і письменну людину, що господаряла б дісно з посвятою дорученим їй громадським майном. Найгірше давалася в знаки селянам лихва, що провітала по селах, хоч була виразно заборонена австрійським законом. Селянин платив лихвареві дозволених 8% річно, але крім того зобов'язувався свій продукт збіжжя чи фасолі лиш йому продати, ніби по такій ціні, яка тоді існувала, а насправді по такій, яку спілка лихварів означила. Шораз більше селянських ґрунтів, і то в найкращому положенні села, переходило в жидівські руки.

Щойно розвиток кредитового товариства "Віра" в Перемишлі, заснованого батьком української кооперації в Галичині, д-ром Теофілем Кормошем, дав почин до заснування "Стіваришніня зареєстрованого з обмеженою порукою Руська Народна Каса" в Заліщиках. Засновано його на основі закону з 1873 р. заходами адвоката д-р Володимира Охримовича, священників о. Івана Кошика із Штінців, о. Петра Ілєвича з Горюлка, о. Йосифа Фльорчука з Дуплиск, о. Омеляна Боярського з Новосілки та

о. Йосифа Раковського, професора Учительської Семінарії в Заліщиках. Удів виносив 5 ринських (тобто півніжні 10 корон). "Руська Народна Каса" давала позики селянам за порукою двох ручителів. Селяни дуже совісно сплачували свої борги, не треба було судом доходити претензій.

Виявилось однак, що селяниною надолго заходитись про дрібну позичку в Заліщиках, де його ніхто не знав. Тим то засновувались подібна кредитова кооперація "Руський Народний Дім" у Товстім заходом місцевого пароха о. Теодосія Курп'яка та вчителя Василя Баллюка, що зрештою був з учительської посади і весілля віддався веденню цієї установи. До першої Надзірної Ради належали, наскільки собі пригадую, селяни: Стефан Оробчук із Хмелеві і Федір Скоревич з Устечка.

В селі Шитівцях засновувалась така сама кооперація в р. 1905 також під назвою "Руський Народний Дім", але вже з двома відділами, кредитовим і торговельним, заходом місцевого пароха о. Івана Кошика. Відділ кредитовий укладав позики селянам на "довжні скрити" за порукою двох ручителів, а торговельний продавив крамничню мішаних товарів. Удів виносив 10 корон. Село Шитівці не мало двора і було одним із найзаможніших у заліщицькій повіті. Отже потребувало небагато позичок, але складало однаковість за вкладанням і гроші ілчаніно 5%, а позики лавано на 7%. "Шитовський банк", як його називали в околиці, давав позики селянам також із сусідніх сіл. Хто хотів одержати позичку, мусів принести посвідку від свого пароха, що її дійсно потребує і на неї заслуговує. На початку першої світової війни всі боржники сплатили свої борги, так що 1917 р. було 78.000 австрійських корон готівки (на ті часи велика сума). Згідно з розпорядком тодішньої нашої кооперативної централі у Львові "Красового Ревізіонного Союзу" мусіла лишити готівка бути переведеною до каси "Красового Кредитового Союзу", що й зроблено. На жаль, австрійська валюта здевальвовувалась після програної війни і всі однаковість пропали.

Кооперація "Руський Народний Дім" у Шитівцях розвивалась дуже гарно. Набула по середині села гарну нерухомість, перебудувала дім, де містилася читальня "Просвіти" і кооперативна крамничня. Набула для своїх членів грідер до чищення збіжжя, чим причинилася до висіву дорідного насіння, а головню вільного від кукілю. Спироджалував для своїх членів штучні погної, щоб видобувати більше користі з землі. Справником торговельного відділу ввесь час до своєї смерті 1916 р. був місцевий селянин Василь Загарія, що був незвичайно відданим кооперативній ідеї. До управи кооператива крім її організатора о. Івана Кошика, місцевого пароха, належали селяни Михайло Молдован, Григорій Бачинський, Михайло Слободян і Стефан Драчук.

У 1907 р. засновано торговельно-кредитову кооперативу "Єдність" у Касперівцях. Батьком її і всією душею був місцевий селянин Яків Богущкий, що всю свою енергію вкладав у неї. Помічниками його були Іван Попович і Кость Мартинюк.

В рік пізніше, заходом місцевого пароха о. Дмитра Лойванюка, засновано кооперативу крамничню у Винятицях; провадив її місцевий селянин А. Король. У Куляківцях засновано кооперативу за починим місцевого пароха о.

Петра Ілевича, а провадив її дуже содільно місцевий селянин Дмитро Сопіняк і як Василь Максимеш.

По 1912 р. половина сіл повіту мала вже свої кооперативні крамничні. На жаль, не було тоді не повітового центру, що забезпечував би сільські крамничні в товар. Гуртіником для наших кооператив був увесь час до війни жил Зальпман у Заліщиках, дуже содільний і чесний купець. Спроби набувати через "Народну Торгівлю", що мала свій склад у Боршіві, не мали успіху. "Народна Торгівля" торгувала головню товаром для місцевого населення; спироджалувані через неї товар для сільських крамничні калькулювався значно дорожче і трудно було конкурувати з приватниками.

За приміром наших кооператив поляки в 1909 р. заснували своє "Кулко Рольнічне" в Заліщиках, також такі самі крамничні до тих сел, де було трохи мешканців римо-католицького обряду. Їх розвиток ішов дуже пиняво і наші сільські кооперативні не мали в них конкурентів.

Нишівного удару нашої кооперативії завдала перша світова війна. Царські солдати грабували не лиш жилі, але і кооперативні крамничні. В Шитівцях москалі розграбили крамничню, а вогнетривалу касу кредитового відділу висадили динамітом, шукаючи там за "телефоном". Малярські війська розібрали дім, уживаючи з нього камінь на брукування дороги. Дім "Руської Народної Каси" в Заліщиках наче чудом опівів під час бомбардування і пожежі міста, але квартирування московських військ учинили багато шкоди. Польська влада по війні не дала на відбудову ні сотика. В 20-их рр. прийшлося власними силами відбудовувати, при чім дуже заслужилася Марія Стажинська, дружина вчителя державної Учительської Семінарії. На місці "Руської Народної Каси" став "Українець", зразково ведений адвокатом Василем Баранником аж до його арештування і вивезення тим разом червоными москалями восени 1939 р. Через загальне зuboження широким мас нашого селянства в поверальській Польщі кредитова кооператива не дійшла вже до того розквіту, який був за австрійських часів.

Івж. Роман Кошик

САДІВНИЦТВО І ШКІЛКАРСТВО НА ПІВДНІ ГАЛИЩЬКОГО ПОДІЛЛЯ.

Пряма лінія, що веде від містечка Нижнева над Дністром до містечка Скали над Збручем, розмежує наше Поділля на дві частини. Південна частина Поділля з ярами Дністра та його допливів: Стрипи, Журжина, Дуни, Серета, Нічлави та Збруча, по нійми телю з півдня, наче кальорифером, доходить до середини континенту, має спеціально корисні умовини для садових культур. Працюючи від 1936 р. до большевицької інвазії у вересні 1939 р. членом польської державної допомогочної комісії для встановлення добору відмін усіх овочевих дерев, я мав нагоду дуже докладно познайомитись з гереном південної частини галицького Поділля.

Про сади на південному Поділлі маємо документальні спомини олександрійського патріярха Петра з Алепо, що, переїзджачи з тодішньої Туреччини до Києва в середині XVII стол., був здивований високою садовою культурою цієї країни. З його описів подорожі довідуємося, що ягідні куші, агрест та порічки, які він там вперше побачив, це віковічні культурні рослини нашої землі. По ярах понад Дністром росли вже тоді морелі, принесені, мабуть, купцями, що перепливали ріку Дністром із середнього Сходу до княжого Галича. Вась Південь Поділля становлять найвідповідніші в світі землі для садової культури. В ярах і на південних узбіччях рік дуже добре влаштовують морелі і виноград, на дугах, де в повітрі досить вогкості, сливки, на високорині яблук, грушки, вишні, черешні, волоські та ліщинні горіхи і ягідні куші.

В 1861 р. мій дід о. Іван Александрович, розводячи новий сад у Хмеліві, набув щепи нових відмін яблук та грушок у Львові, привезені з Чехії. Згодом розводились нові сади при парохіальних домах і по дворах із різних відмін, що колись були модними в західній Європі. Але цим відмінам трудно було достосуватись до нашого клімату. З давніх часів знані були села Шупарка та Іване пуста, пов. Борщів, із своїх яблучних садів; села Близанка та Шутромині, пов. Заліщики, ставилися своїми вишнями та черешнями, а Горошова, пов. Борщів, та Зазуліччя і Устечко, пов. Заліщики, своїм виноградом. В Устечку вже в 1850 р. була плантація винограду при парохіальній церкві. Залішківські морелі стали славними вже в часі кримської війни, коли Австрія для забезпечення своєї території стаціонувала там свій корпус війська.

Головним і дуже поплатним овочем Залішківців та шілого Півдня галицького Поділля стала мореля *Armenica vulgaris*, колись проведеною залізничною лінією Львів-Чернівці, а в 30 літ пізніше з Чернівців до Залішків і Чорткова. Бо тоді наставала можливість експорту овочів. Греко-кат. парох Залішків о. Олександр Кияницький розвів коло парохіального дому один із перших морельних садів на більшу скало. Ужив щеп власного вирощування, щеплячи на звичайній дрібній дикий морелі місцеву, тоді дуже поширену, відміну, що й до нині приймає під назвою "залішківська". Дерево цієї відміни росте сильно, кора пня і старих гонів брунатно-ржаво, молоді гоні зелено-брунатні, багаті в листя. Листя не дуже велике, кругло-овальне, темно-зелене, край його виразно зубковані, з полиском зверху, хвоштики листя недовгі, легко зачервонілі. Цвіт цієї відміни досить витривалий на приморозки, відміна ця самозаплідна і дуже плідна. Овочі великі, жовтопомаранчові, від сонця зарум'янені. Мякуш помаранчово-жовтої, сочистий, смачний, кістка невелика, насіння гірке. Дозріває при кірні липня і з початком серпня. Звичайно добре родить щодругий рік. Відміна ця в Залішках і на всім Півдні галицького Поділля не підпадає жалким шкідливим тваринного або зиринного світу. Ніхто не потребує їх оприскувати (в ЗСА немає налі мати нехробачливий овоч без оприскування хемікаліями).

В 1903 р. філія т-ва "Прогресті" заходом о. Йосифа Раковського, професора Учительської Семінарії в Залішках, розвела шкільку морельних дерев у Добровлянах, що поширила тисячі щеп цієї вартісної деревини по всій

південній частині галицького Поділля. Але з відходом о. Й. Раковського до Станіслава ця шкілька швидко занепада. Коли в 30-их рр. прибутковість морельних садів сильно зросла, а не ставало саджанців-щеп, спроваджено з Франції нові відміни. Але вони виявилися куди гіршими від місцевої, від вивів закліматизованої, "залішківської" морелі.

В 1902 р. Красивий Виділ відкривав в Залішках 2-річну городничо-садничу школу. Першим її директором став Казімир Бржезневський, відомий польський помілог. Ця школа, як оголошено тоді було, поставила собі за мету підготувати "двірських городників" і вирощувати щепи для продажу. Саме цією настановою на панській дворі вона нехтувала потреби українських селянських мас. Бржезневський клав велику вагу на плекання карлових груп, французьких відмін, що на ґрунтах школи (південний схід до Дністра, уржайний чорнозем на вапнястій підложці) лінійно добре розвивалися, але для наших селян були менше відповідні, а під час гострої зими 1928/9 р. шкільного вимерзли. Підготовка т. зв. "двірських городників", що мали б у майбутньому провадити городи, сади та квітники по дворах, розділювала їх фахову підготовку. Школю по закінченню залішківської садничо-городничої школи й абсолютно пізнава, що його набути знання ще далеко не вистачає до виконання своєї професії. До того наука встала виключно польською мовою, для наших сільських хлопців мало зрозумілою. Результат був, що з науки в цій школі користали майже виключно місцеві учні, або місцеві поляки. Шкілька вирощувала справді добрі щепи яблук, груш, слив та морель, але вирощені на дуже добром ґрунті в дуже загідним підсонні не надавалися до садження на польських високорині, де вони поголовно вимерзали. Школа вважала вирощувати щепи ренклодів, що на них не було зовсім покущів. Щоб якихось цього товару позбутися, Дороговий Виділ Ради повітової обсядав ними щепи із Залішків до Товстого і вони до двох літ усі вимерзли. Добрим директором школи записався в рр. 1926-28 поляк д-р Кубіс, що перший спровадив американські відміни агресту, нові відміни вишні на мучника. Після його передчасної смерті його наступники давали різні напрямки школі, як управа городин, вирощування саджанців винограду і плекання морель. Жаден із них не втримався довго і не приніс бажаних успіхів. Щепи залішківської школи не витримували конкуренції приватних шкільок і вважалися за матеріал другої класи.

Запогребування на шкільковий матеріал і труднощі спроваджувати його з Чехії та корінної Польщі дали поштовх до заснування приватних шкільок овочевих дерев: Несмірської в Кошицях, пов. Залішки, в р. 1921, Митрофана Дехтєрова в Залішках в р. 1925, Романа Кошика в Хмеліві, пов. Залішки, в р. 1929 та фундації в Шутроминях в р. 1934. Усі вони вирощували щепи не лиш для Поділля, але також на експорт до цілої Польщі і за кордон. Шкількарство в Залішківщині мало всі дані до розвою і давало працю сільським робітникам, куди ліпше платну, ніж по панських ланах.

Розвиток садівництва на Поділлі по першій світовій війні йшов у прискореному темпі. Багато ділянок закладало сади на своїх ланах, боїлися земельної реформи. Садилі й селяни, еностерігаючи, як польська держава через штучне обезцінювання продуктів села змела їх верстати праці до непри-

бутковості. Сали давали завжди надію на прибуток, овочів у Польщі було дуже мало, а привіз із-за кордонів був дуже утруднений. Різноманітні, не раз безвартісні, але захвалювані відміни показалися в наших підсознанні зовсім невідповідними. Почалася стандартизація відмін. Яблунки у відмінах: Ренета Кокса помаранчова, Ренета Ляндсберська, Бойкен. Іонатан і Зимова золота пармена вибилися на перше місце. Так виникли нові промислові сали. До поширення садівництва на Поділлі переродило світовою війною причинилися особливо філії т-ва "Сільський Господар" у Товстім. Заліщицях та Боршеві. Хліборобський вишкіл молоді при кружках т-ва "Сільський Господар" поставив собі мету розбудити в дорослому поколінні охоту й зацікавлення цією діяльною хліборобської культури. Імена Івана Рогожинського, агронома філії "Сільського Господаря" в Товстім, та інж. агр. Степана Кушеч, агронома філії "Сільського Господаря" в Боршеві, золотими буквами записалися в історії розвитку садівництва на Півдні галицького Поділля. По селах коло кожної хати засаджено принаймні по кілька шев та ягідних кущів. Ніхто вже не боявся, що чужі діти зеленцем обірують, бо в кожного були вже свої овочі. На жаль, друга світова війна та московська інвазія перервали цю корисну для розвитку сільської культури працю.

Від Редакції. Автор трьох повисших статей та дальших про деякі села Заліщищини, інж. агр. Роман Кошк, син о. Івана, народився в Хмелеві, пов. Заліщики, 1895 р. Гімназійні студії покінчив в українській гімназії в Перемишлі 1914 р., агрономічні в Високій Агрономічній Школі у Відні 1927 р. По воєнних переходах вернувся до власного родинного сільськогосподарського маєтку в Хмелеві. Про свою фахову працю на терені Заліщищини загавує в статті про Фундацію в Штурмниках, заліщ. повіту. Після знайомлення з власною маєткою большевиками в часі другої війни працював агрономом у Німеччині, де перебув еміграцію, а 1949 р. перейшов до ЗСА, де два роки працював на фермі в Мерленді, а згодом переїхав до Ромештру. Н. І. де 14 літ працював у городничстві, помішачучи одночасно фахові статті в українській пресі ("Наше Життя" тощо). Помер 11 квітня 1970 р. в Ромештрі.

УКРАЇНСЬКЕ ОРГАНІЗОВАНЕ ЖИТТЯ В ЗАЛІЩИКАХ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ ВІЙНИ.

Залішки були осередком культурно-освітнього життя повіту. До визначних культурно-освітніх та політичних організацій повіту між обома війнами належали такі діячі, записані в Заліщиках: адвокат Роман Стефанович та його дружина Наталя, адвокат Василь Бараник, Гриць Кузяк, д-р Марія Долинський, д-р Осип Маковей, Марія Стажницька, Роман Скоморівський, диригент хору Іван Ткачук.

Центром організованого життя був "Народний Дім", побудований на початку століття нещадно церкви в центрі міста, де мундир Шевченка і Панська переховалися у вул. Добровлянський. "Народний Дім" складався з двох комплексів. В одному була театральна зала з двома гардеробами, непомпан-

ням для сторожа, малою залом на партері і з 4 кімнатами на поверсі. Другий поверховий будинок у східній кріплі при вул. Добровлянський мав на партері від фронту приміщення на крамниці, а позаду 3-кімнатне помешкання; західне крило займав поштовий уряд. Австрійський уряд домовився з "Народним Домом", що за згоди заплачений чини займатиме західне крило будинку, мабуть, на 25 літ, а після того платити повинен умовлений чини. Приміщення, призначене на крамниці, винаймав був на кілька років перед другою війною Роман Скоморівський на кінтарно. В залім, трикімнатнім приміщенні містилася "Українська Народна Каса", а в помешканні на поверсі жив директор "Української Каси" адвокат Василь Бараник. На фронтовій стіні цієї частини будинку в соту річницю від народження Тараса Шевченка вмурована була мармурова таблиця з написом: "Тарасові Шевченкові Заліщицка Земля". Вище неї ще раніше вмурована була москвичка таблиця з написом: "Руська Народна Каса". На посвяченні таблиці 1914 р. зібрався був маси народу не тільки з заліщицького повіту, але й із сусідніх та й із Буковини.

Між двома війнами жило вже в Заліщиках більше число української інтелігенції. Було тоді в місті три українські адвокатські канцелярії: д-ри Романа Стефановича, д-ра Івана Гурка і спільна адвокатів Антоана Виницького та Василя Бараника. В повітовім суді були на посаді два українці: судді Кашовський і Денис Ястремський. Працювали теж два українські інженери: землемір Григорій Чехович і Гордицький. В тому часі було вже досить українськ-лікарів: д-р Марія Долинський, д-р Тимчук, д-р Соловський, д-р Гр. Кривецький, д-р Манличевський і дентист д-р Джахан.

В Заліщиках працювала філія тов. "Прогресі", що її головою був адвокат д-р Роман Стефанович, а діяльними членами Іван Рузакевич та д-р Василь Вовк. У Старих Заліщиках діяла читальня "Прогресі", при якій існувала бібліотека, хор, духово оркестра (диригент Нездельський), театральний гурток, що давав вистави; переплываючи газети: Свободу, Діло, Новий Час та інші. Також доріст "Рідної Школи" давав вистави.

Залішки були осідком "Повітового Союзу Кооператив", що мав сітку кооперативних крамниць по всіх селах повіту, а також філію в місті Товстім. В склад Дирекції ПСК в рр. 1941-44 входили: Омелін Смулка, Нестор Кузич і Павло Скальський. В місті Заліщиках працювала місська споживча кооператива, в р. 1941-44 під управно справника Олександра Ганкевича, скарбника Осипа Гембатука і книговода Петра Кузика. "Міс.дослідно" відкривав свої крамниці в часі літніх сезонів.

У Заліщиках ще з-перел першої світової війни існувала "Руська", згодом "Українська Народна Каса", описана "Українка", якого директором був адвокат Василь Бараник, а головою Нагірної Ради судія Ястремський. Діяло теж тов. "Сільський Господар".

З пожежно-гімнастичних товариств перел першою війною розвивалися в повіті "Січ" й "Соколи". По війні польська окупанти вклда заборонила організацію "Січ" й "Дуг". Тоді постав "Дуг", якого повітовим головою був лікар д-р Марія Долинський. У часі війни знову заіснувала "Січ".

Товариство "Луг" у Заліщиках Старих, 1933 р.

*Чоловічий хор читальні "Просвіти" в Заліщиках Старих, 1933 р.
Директор Іван Івакош.*

В Заліщиках працював теж відділ "Союзу Українок" під проводом Марії Бараник і кружок "Рітної Школи" під проводом Розалії Будзинської. Відбувалися курси сільсько-господарські, кооперативні, проводилися дитячі садки тощо.

Ще перед першою світовою війною заіснувала була в Заліщиках Захоронка СС Службниць, що містилась у власному будинку на розі вулиць Грунальської та Граничної, що його дарував міщанин Сіменович. По першій війні побудовано новий гарний будинок із відповідним приміщенням для дітей і сестер. У будинку, призначеному фундатором для опіки над дітьми, містились тепер центр московської пропаганди: бібліотека "Райпартку".

Політичну роботу в повіті вела головною організацією "Українського Національно-Демократичного Об'єднання", якого головою був адвокат і пізніший сенатор Василь Бараник. Віча УНДО відбувалися в "Народнім Домі", бо польська влада заборонявала у прикордонній смузі віча під голим небом.

Поруч легальних політичних партій діяло підпілля, зорганізоване в Заліщиках восени 1922 р., а на весну 1923 р. по селах. Спершу провід УВО вишколював своїх членів ідеологічно, опісля також військово. В багатьох випадках організація нереслідувала хвунів солтисів та війтів. Коли УВО переміщено на ОУН, повіт поділено на райони, по 9 сіл у кожному.

Сенатор Василь Бараник

Зараз після окупації Заліщинщини Польщею почалися арештування провідних людей. Вже в 1921 р. арештовано українського патріота, селянина Грия Кузняка, що помер у в'язниці в Чорткові по шістьох місяцях тюрми. Суд видав тіло родині, а повіт справив йому величавий похорон. В 1921 р. арештовано також директора Учителської Семінарії д-ра Осипа Маковця, якого по 6 місяцях тюрми випущено на волю. В 1922 р. під час перших виборів до польського сейму, бойкотованих українськими партіями, арештовано в Заліщиках за протиприборну агітацію адвоката Василя Бараника, директора садівничої школи Владислава Кучеру та семінаристів: Івана Малюка, Осипа Гембатюка, Сильвестра Сохаського, Павла Никорука та Василя Кабана. Їх вивезено до Тернополя, а по 11 днях до чортківської тюрми, де вони всі просиділи по кілька місяців.

Нова хвиля арештів покотилася в часі т. зв. паніфікації в рр. 1931-2 (процес у Чорткові).

Напередодні другої війни польська поліція арештувала і вивезла до концентраційного табору в Березі Каргузькій диригента хору Івана Ткачука, якого описія в лютому 1941 р. арештувало Сталінське НКВД і з того часу він пропав без вісти. Московські більшовики арештували, вивезли і знищили в рр. 1940-41 велике число заслужених для українського народу діячів: адвоката Василя Бараника, лікаря д-ра Маріяна Долинського, проф. Маріяна Панаса, Романа Скоморівського, коопер. пращника Володимира Юрійчука та багато інших.

*Відомості подали: Іван Малюк, Іван Бараник,
Неоніла Лісевич-Купич, Анна Лісевич-Ганкевич.*

Табей Залеський

СПОГАДИ ПРО УЧИТЕЛЬСКУ СЕМІНАРІЮ В ЗАЛІЩИКАХ У ЧАСІ МОГО ВЧИТЕЛЮВАННЯ (1909-1913)

Вчительська Семінарія в Заліщиках, як ще й друга, в Сокалі, повинна була мати суто утравістичний характер, отже напівукраїнський. Українською мовою призначено було вчити математики, біології та господарства з одночасним подаванням польських термінів, польською — педагогіки, історії, географії, фізики та гімнастики з подаванням українських термінів. Але цього мовного плану дотримувались точно тільки вчителі-українці, поляки навчали здебільшого тільки польською мовою, а навіть деякі виразно зазначували, що української мови не розуміють, дарма що це було дивовижно в двомовній школі.

Але бувало, що й учитель українського роду, як от Корніль Червінський, брат президента апеляції, син священика, вповні легковажив свій предмет, українську мову, і не вимагав від учнів знання приписаного матеріалу, не контролював їх знання, не давав негативних оцінок, завдання поправляв тільки щодо форми (чи чисто, чи недбало писані), а не щодо змісту. Виправлювався тим, що не хоче зачіпатися з поляками, бо він вже старий. Нехай прийде, мовляв, молодий учитель, то він це питання розв'яже. За таке легковаження української мови, за ширення погорди до цієї мови серед учнів-поляків Червінський, хоч і не мав повних кваліфікацій, отримав титул "шкільного радника". Інспектори по візитації вихвалювали його, бо він умів на лекції при візитації затратити комедію, питаючи кращих учнів із переленого матеріалу, про загально відомі речі.

Будучи молодим ще вчителем, я перебрав працю по Червінським восени 1909 р. і знайшовся в дуже прикрому становищі. Учні заявляли, що з української мови нічого не навчилися, бо попередній учитель не вимагав знання. Я мусів дуже обережно поводитись з учнями при класифікації, особливо з поляками. Бо якби я хотів оцінити як слід їх знання, то мусів би дати слабі ноти навіть тим учням полякам, що визначились в інших предметах. Тоді вчителі поляки напевне відплатились би негативними або слабкими нотами учням

*Даріст "Рідної Школи" в Заліщиках
з нагоди концерту в честь Шевченка 1936/37 р. (В центрі Розиля Будишська, рідношкільна
діячка)*

українцям, що потерпіли б на цьому тяжко, втрачаючи стипендії, які звичайно були головною підтримкою для учнів у часі науки. Отже треба було примружувати очі на недостатнє знання української мови в учнів поляків, щоб рятувати слабших учнів українців. Це проявилось особливо по відношенню українця учителя сільського господарства та біолога о. Й. Раковського, коли я крім катехита залишився єдиним українцем в Учителському Зборі.

Директором Учителської Семінарії за моїх часів був д-р Талей Мандибур, українського походження, син учителя і керівника школи в Тернополі. Будучи вчителем академічної гімназії у Львові, він написав і видав підручник логіки для VII кл. гімназій українською мовою, друкував теж переклади з грецької мови у Видавничій Спілці НТШ ("Юлітер у клопотах" тощо), але казали, що офіційно признавався до польської національності. Проте був греко-католиком, обряди не вирикався, і так похристів своїх дітей. З українськими священниками завжди розмовляв українською мовою, тільки з катехитом семінарії о. Іваном Туркевичем — польською. А причина була така: Коли Мандибур прибув до Заліщицької на посаду директора, стрінувся на вулиці з о. Туркевичем, знайомим із львівських часів. Цей його радісно привітав: "Як ми тішимося, що ви прийшли на директора, бо нас дячина тут обісла". На те Мандибур польською мовою: "Що ксьондз муви?" ("Що отець кажуть?"). О. Туркевич зрозумів, що зле заадресував своє привітання. З того часу Мандибур звертався до українського катехита тільки польською мовою. Після атентату Січинського на намісника Потюшського Мандибур на Великодньому прийняв у домі заліщицького аптекаря осудив вчинок Січинського і заманіфестувався поляком.

Проте українську мову знав добре і звертав увагу на її чистоту. Не раз розмовляв з учнями українцями українською мовою і помагав їм улаштувати імпрези, як, напри., вечір Котляревського. Приходив щороку на вечори в пошану Шевченка, які давала власними силами Селенська Бурса УПТ. Коли місто Заліщики заснувало приватну польську гімназію, на жадання Мандибура поставило українську мову як обов'язковий предмет, не зважаючи на те, що спочатку на 30 кількох учнів було тільки троє греко-католиків. Коли Мандибур отримав посаду директора державної дівочої Учителської Семінарії у Львові, прощав його також учень-українець. Мандибур подякував йому і заявив, що коли учні потребуватимуть до своїх імпрез помочі в поставанні українських нот чи інших речей, хай звертаються до нього, а він радо їм допоможе. Не був злого людюдиною ані шовіністом, проте був дуже вразливий на національні прояви політичного характеру і, напри., покарав учнів за їх участь у поході в річницю знесення папиши. Бо підпадав під впливи польських шовіністів в Учителському Зборі, вчителів, що навіть не мали університетської освіти, як учителя Гіртлера (Gürtler), німецького походження, і Марчинського, що був, мабуть, українського походження і називався первісно Мамчур.

До Вчителської Семінарії в Заліщиках Красна Шкільна Рада признавала й інших учителів українського роду, що не признавались до української національності. Учитель фізики Кошовський, небіж Володимира Кошовського, літературознавця й автора граматики української мови,

дійсного члена НТШ, заявляв, що української мови не розумів, хоч обов'язаний був при науці фізики вживати українських термінів. Великою втратою для Заліщиків було перенесення вчителя біології та господарства о. Йосифа Раковського. На його місце прийшов учитель Станіслав Юхнович з українського роду, проте завзятуший польський шовініст. Учня природознавства та господарства польською мовою, дарма що в програмі школи ці предмети були призначені до навчання українською мовою. Проте були деякі вчителі-поляки, що поводитись толерантно. До них належав учитель Старжинський, що знав українську мову, якого дружина була українською патріоткою, і вчитель музики шведського походження, що навіть скомпонував був на хор деякі партії із "Слова о полку Ігореві".

В травні 1913 р. перебрав директуру д-р Осип Маковей. Спочатку українська громада поставилась до нього не дуже прихильно, бо він належав до уголовської групи "Руслана". Але відносини до нього незабаром змінились, бо він не був таким, за якого його мали. На концерті з нагоди посвячення "Народного Дому" Маковей виголосив промову, яку закінчив словами: "Ми не дамося, нас більше тут".

Характеристичним було відношення поляків до його особи ще в часі його кандидатури на директора. На першій шкільній конференції, на якій Маковей представився Вчителському Зборі як директор, олин з учителів, поляк-шовініст привітав його словами: "Ми всі тішимося вісткою, що отримаємо на директора визначного педагога й письменника. Але згодом ми почувли, що ви відмовляєтесь до нас прийти. І наші серця задрижали." По конференції сказав до мене директор Маковей: "Той, що так мене вітав, належав до депутатів від заліщицької Польонії до Львова з домаганням, щоб мене не прислалли на директора до Заліщиків, бо тутешня Польонія того собі не бажає". Зразок польського лицеміртва.

За директури Маковея я вчив коротко в Заліщиках (від травня до вересня), тому про дальші відносини в школі, про зміну настроїв до української молоді не буду згадувати.

Учні семінарії щороку виступали перед публікою з концертами без окремої марки, що складалась із деклямацій та хорових продукцій українською й польською мовами. Проте в 1909 р. улаштували концерт у честь Котляревського і виставили "Наталку Полтавку" при помочі шкільної оркестри, а в 1911 р. концерт у честь Шанкевича.

Мітр Василь Верига

НАРИС ІСТОРІЇ УЧИТЕЛЬСЬКОЇ СЕМІНАРІЇ В ЗАЛІЩИКАХ

Друга половина XIX століття в історії Галичини знаменна безперервною боротьбою українських парламентарних послів у Відні та послів до Красного Союзу у Львові за збільшення числа українських середніх шкіл та за створення українського університету. У висліді цієї боротьби українцям удалось

добитись під кінець XIX століття заснування хлоп'ячої Учительської Семінарії в Заліщиках. На жаль, ця семінарія не була українською, а утравківською, тобто двомовною, прийнятні в теорії. Корисним, оцінює, було те, що директором семінарії мав завжди бути українець, чи, як це тоді офіційно називалося, — русин. Та тут треба додати, що поляки під "русинами" розуміли кожного греко-католика, навіть хоч би він сам себе до українців не зараховував. Отже Красна Шкільна Рада у Львові, що була в польських руках, зміла дати собі раду з недвозначною умовою, що директором семінарії повинен бути українець. Директорами настановлено "русинів" із похвалення, але поляків із переконання, титул "геніте русі", напівне польсьон".

У вересні 1899 р. новозаснована заліщицька Учительська Семінарія вперше відкрила свої двері для шкільної молоді. До війни семінарія приміщувалася у долишній частині міста, недалеко від пішохідного моста на Дністрі, що сполучав Залішки з селом Дзвинячкою на буковинському боці. Були це звичайні два партерові домики, що різко відрізнялися від чудового палацу баронової Турнав на західному боці дороги з розкішними водограми та просторим парком, який простягався аж до берегів Дністра.

Директором нововідкритої семінарії назначено Титуса Слоневського, що, хоч походив з українського священничого роду, але був польським шовіністом. Він був директором і вчив ще й німецької мови, а згодом педагогічних предметів. Першим катехитом для учнів греко-католиків був о. Софрон Глібовицький, якого Шкільна Рада перенесла по кількох роках, а на його місце прийшов о. Іван Туркевич, батько відомого диригента Лева Туркевича. Він, як говорили його колишні учні, був добрим катехитом, любив молодь, чим здобув собі в неї велике довіря. Поза своєю працею в семінарії та в церкві він також учив ще сніву та диригував хором при заліщицькій "Руській Бесіді". Він дійсно мав великий вплив на релігійне та національне виховання молоді, плакаючи в неї любов до української пісні.

Залішки були малим провінційним містечком і тому учительський склад доволі часто мінявся. Це мало від'ємні сторінки, але також і додатні, бо часті зміни збільшували можливість дістати учителів, ширих українських патріотів і трудівників на народній ниві. До таких належав о. Йосиф Раковський, не тільки авторитетний і добрий учитель-природник, але й голова філії Українського (Руського) Педагогічного Товариства та опікун "Селянської Бурси УПП" в Заліщиках. Він був теж організатором кружків "Сільської Господарки" в заліщицькому та боршівському повітах. Це був дійсно представник тієї частини українського духовенства, що найбільше спричинялась до національного відродження Галичини.

Математики учив Е. Старжинський, по національності поляк, що, як пише у своєму споміні Семен Фолчук, трактував своїх учнів по-батьківському. Він був одружений із сестрою української поетеси Марії Підгірній з дому Ленерт. Пані Старжинська, свідома українка і патріотка, брала живу участь в українському житті. Довгий час вона зовсім безінтересово провадила господарство "Селянської Бурси". Історії та географії вчив учитель-поляк Яворський.

Заліщицька семінарія на мала шастя до доброго українця впродовж першого десятиліття років. Насамперед української мови вчив поляк В. Гіртлер, після нього Корнелій Червinskий з високою освітою, проте без крихітки патріотизму, а до того страшний боляк. Він як учитель української мови, вимагав від учнів дуже мало, щоб поляки були з нього вповні задоволені. Пізніший директор семінарії, Мандибур, був змушений заявити наступникові Червinskого, що "кандидати були в мене й запитували, що їм робити з українською мовою при maturi, якій вони не знають, бо Червinskий їх нічого не вчив". Учні поляки, а то й деякі українці лежоважили собі українську мову, бо були певними, що на свідоцтві вони не одержать від'ємної оцінки.

Шойно в 1909 р. до Заліщик прийшов молодий і енергійний учитель Тадей Залеський, який скоро здобув собі загальну пошану як серед молоді, так і серед місцевих українців взагалі. Він не тільки навчив багато своїх учнів, за що його всі любили, але також був душею учнівського життя. Але по чотирьох роках навчання він покинув Залішки в 1913 р.

Наставлення учителів-поляків та деяких "русинів" до української літератури було наскрізь від'ємне. Вони не шанували й не хотіли знати української мови й літератури, а тільки під примусом закону мусіли її толерувати. Яскравим прикладом польської "толеранції" хай буде випадок, про який згадує у своїх споминах Семен Фолчук:

"Одного разу екстерніст Дмитро Макогон вступив до книгарні, щоб купити книжечку. Втім надійшов професор-польоніст Ю. Маринський, а, побачивши українські книжечки, сказав: "В руській літературі нема ніяк до читання". Та екстерніст відповів йому з містком: "Так може говорити людина, яка ніколи не читала українських книжок." Професор, як то було в його звичці, відкашлюнувшись, поклав очима й вибів на дорогу — закінчує С. Фолчук і додає, що Дмитро Макогон не пізніший автор нарисів з учительського життя п. н. "Учительські гаразд".

Щоб заманіфестувати утравківзм семінарії, на весну 1901 р. влаштовано "Микевичівсько-Шевченківське свято", що відбулося в залі польського гімнастичного товариства "Сокул". Тому що сам задум, як і імпреза були дивоглядом, на концерт не прийшов ніхто з-поміж учителів та учнів семінарії, бо всі поляки, ані українці не трактували серйозно цього свята. З доповіддю польською мовою виступив сам директор Слоневський і ввесь час говорив про Микевича, а про Шевченка згадав тільки кількома словами, бож тоді було не згадати. Більше таких коментарів до 1909 р. не влаштовувалося.

При семінарії існував хор із учнів-українців, що виступав на різних шкільних імпрезах, а в неїлі співав на церковних богослужіннях для шкільної молоді. Для створення репрезентативного учнівського українського хору запрошено також дівчат із нововідкритої приватної дівочої семінарії і так постав мішаний учнівський хор. Цим хором диригував у часі свого перебування в семінарії Михайло Орест Гайворонський, що пізніше являвся як композитор та диригент. В 1913-14 р. диригентом хору був студент прав львівського університету Богдан Вітвинський, старший брат Василя, відомого

музиколога та композитора. (Б. Витвицький загинув на італійському фронті 1917 р.)

В 1906 р. директор Слоневський пішов на емеритуру і на його місце прийшов д-р Талей Мандлибур, що раніше вчив в українській гімназії у Львові. Він також показався кар'єристом, що сліпо йшов за директивами шкільної влади, яка була в польських руках, і пильно прислухувався до настроїв польських учителів-шовіністів.

Переслідування учнів-українців з боку шовіністично наставлених учителів-поляків, або, що гірше, своїх ренегатів, викликали, як звичайно, відрух. Вже в 1900 р. на терені Заліщиків за починком учнів Семена Фодчука та Юрія Павлака серед учнів-українців засновано потайний "самоосвітній гурток". Безпосередній поштовх до цього дав з'їзд делегатів тасмних гуртків українських учнів середніх шкіл Галичини, що відбувся в Станиславіві в часі Різдвяних канікул у 1900/1901 шк. році, де заліщицьку семінарію застали два згадані вище учні. Весною 1901 р. формально організовано гурток і першим його головою вибрано Володимира Савкевича. Кожен із членів складав присягу такого змісту: "Присягаю на вірність Батьківщині, що ніколи не зраджує свого народу ані товаришів і буду їй вірний. Так мені, Боже, допоможи".

Цей гурток організував бібліотеку українських книжок, яких школа сама не купувала. Бібліотека скоро більшала завдяки жертвенності самих учнів, чи там "кандидатів", як офіційно називали учнів семінарії в розумінню кандидатів на вчителів. Учнів-членів гуртка читали й українські часописи такі, як тижневик "Гайдамаки", що виходив у Львові, та "Гасло" із Чернівців. Але читання української преси шкільна влада вважала за шось небезпечне. Зате читання польської преси, навіть такої шовіністичної, якою було "Слово польське", вважалося за річ самозрозумілу. Коли кандидат Михайло Булка замовив на свою адресу, але під псевдонімом, часопис "Хлопська правда", що через сліпий припадок попав у руки дирекції, перед самою матурою в 1903 р. мусів виступити із семінарії, щоб не виявити "революційної" діяльності своїх товаришів. Справою читання української преси кандидатами-українцями зацікавився навіть "Дзєннік польскі" у Львові, і з цієї нагоди писав, що "учні-русини Учительської Семінарії в Заліщиках займаються кольтпортажем гайдамацької преси й занедабуться в науці". Останній закид був зовсім безпідставний.

Подібний випадок трапився трохи пізніше, коли учні семінарії почали діяльно помагати в організуванні читальне "Просвіти". Кандидат семінарії Степан Паладійчук, активний організатор читальні "Просвіти" в Бурківні, заліщицького повіту, поїхав у 1908 р. на офіційне завершення свого діла — святочне відкриття читальні. Нешастя хотіло, що польські чинники з наміром розбити не загально-громадське святування села Бурківки рішили алаштувати в той самий день відкриття польської установи "Дом людюви", на яке приїхав із Заліщиків учитель семінарії Гіртлер. Вони обидва стрінулися у тому самому селі на подільних, але в гуртні речі протилежних своїх завданням, імперіях. Ця непередбачена й неофіційна зустріч учителя із своїм

учнем закінчилась виключенням учня із семінарії і то на останньому році навчання. Але на тому не скінчилося. Знайшовся посередник, що готовий був дістати для Паладійчука дозвіл вернутись до семінарії та сідати до матури за піну хабара — 200 корон. Паладійчук погодився на пропозицію при свідках і, довго не думаючи, пішов із тією справою до директора Мандлибура. По немих торгах директор семінарії, щоб уникнути скандалу, в якому особисто були замішані вчителі Гіртлер і Мариницький, дозволив Паладійчукові вернутись до шкільної лавки з правом сідати до найближчої матури.

В 1903 р. голова Самоосвітнього Гуртка В. Савкевич склав матуру і пішов учителювати на Гуцульщину (згинув у першій світовій війні на італійському фронті). Головою гуртка став Семен Фодчук. У дальших роках аж до вибуху війни головами були такі учні: Михайло Приймак, 1904-1905; Іван Бакун, 1905-1907; Степан Паладійчук, 1907-1909; Орест Онуляк, 1909-1910; Іван Казиміруч, 1910-1911; Божовський, 1911-1913; і Адам Мартинюк, 1913-1914.

Зібрання Самоосвітнього Гуртка відбувались потайки, кожного разу в іншому місці. Визмук звичайно на квартирах учнів, а вліті здебільшого під голім небом у характері прогулянок. На таких сходинах відчитували доповіді на різні теми, після яких відбувались дискусії. Цікавим саме було явище, що протягом існування гуртка аж до вибуху війни його не розкопировано. Майже від самих початків у тасмному гуртку учнів-українців семінарії були дві течії: національно-демократична і радикальна. Щоб згадані течії, що себе взаємно поборювали, не привели до розбиття "Самоосвітнього Гуртка", в 1908 р. схвалено, що кожнотчасний голова має бути від національних демократів, а заступник від радикалів. Молоді учні розуміли, що для цих і тих головним ворогом було польки, польська шляхта і бюрократія. А трохи пізніше схвалено принцип чергування в урядуванні голови: рік націоналіст, рік радикал на череміну. Отже різниці політичних поглядів ніколи не були причиною до ворогування.

Гурток мав свою власну бібліотеку, що складалась із книжок, заборонених шкільною владою. Були тут твори М. Драгоманова, І. Франка, не бракувало також і книжки Ю. Бачинського "Україна іредента". "Самоосвітній Гурток" учнів мав зв'язок із подібними гуртками у Львові, Самборі, Станиславові, Тернополі та Сокалі. Централія цих гуртків, що держала контакт з усіма семінаріями та гімназіями, була у Львові й видавала пресовий орган "На розвіт", який появлявся аж до вибуху війни в 1914 р.

В 1908 р. відбувся у Львові перший з'їзд делегатів усіх самоосвітніх гуртків при семінаріях. Від заліщицького гуртка було двоох делегатів: від національно-демократів — Степан Паладійчук і від соціалістів — Матій Попович (останній у 1910 р. виїхав до Канади і по першій війні був одним із провідних членів "прогресистів", чи краще так: комуністів).

Підсумовуючи діяльність "Самоосвітнього Гуртка", мусимо підкреслити, що він мав великий вплив на українську семінаріюну молоддь. Завдяки тасмному гурткові учні самі почали змагатися за урівноправнення української мови в заліщицькій семінарії і остаточно змусили польонизаторську управу школи робити деякі полегші, як, напр., кандидати українці могли писати

свої аплікації до школи українською мовою. Крім того свідомість самої спільноти та постійного обговорювання різних проблем на сходинках гуртка впливали морально на скріплення моралі та єдності серед молоді.

Крім почуття національної нерівноправності дошкучало українській молоді також економічні обставини. Щоб допомогти українським селянським дітям учитися в семінарії, що вимагало значних коштів, заліщицький суддя Кимакович дав почин до zorganizowania гуртожитка, що перекладено в діло в 1902 р. В перших роках гуртожиток приміщувався в приватних домах, що заспокоювало вповні початкові потреби, бо на перший рік згодилось всього сімох учнів і то аж із двох повітів, а саме: Степан Паладійчук із села Шупарки Борівського повіту, Іван Дребіт, Гриць Якимівський, Петро Лукашевич та Яків Кикоть із Колодиріки і Василь Верига із Синькова заліщицького повіту.

На 1903/04 рік число учнів у гуртожитку зросло до 30, а пізніше було їх аж 64. Це було найкращим показником зросту свідомості серед нашого селянства, що відчувало потребу своїх учителів. Такий раптовий зріст аплікацій до гуртожитка заставив Філію УПТ в Заліщиках набуті окремих дім для бурси. До реалізації цього діла найбільше спричинилися багатий і сідомий господар Гриць Кузник із сусіднього села Добровляни, що вступив для "Селянської Бурси" просторий дім на розі вулиць Шашкевича та Шевченка в Заліщиках. Існування гуртожитка щиро піддержували патріотичні священики (о. Володимир Яворський із Колодиріки, о. Михайло Баричко із Бедриківців, о. Омелян Боярський із Новосілки Костокової, о. Й. Фльорчук із Душлиць, о. Кошик із Шитівців та о. І. Рудницький із Торського). Крім наших професіоналістів та учителів шедрими добрдами "Селянської Бурси" були Іван Стернюк, купець із Заліщиків, а з-поміж українських селян-господарів Г. Кузник із Добровляни, Попович із Касперівців та Степан Орбачук із Хмелеви. Українська "Селянська Бурса" вдержувалась виключно коштами українців.

Від самих початків існування семінарії був також zorganizований офіційний гуртожиток на красній коні т. зв. "Інтернат". Але як урядова установа був він під управою поляків і через те українські батьки не хотіли давати там своїх дітей на виховання. Насправді в Інтернаті, як установі, удержуваний громадськими коштами, учні обох національностей повинні були мати рівні права. До управи повинні були належати катехити обох віровизнань, а педагогічний нагляд повинен був належати до одного українця та одного поляка. Але в Заліщиках тих прав українці в Інтернаті не мали. Хоч було двох наставників, то обидва були поляки. На засідання управи Інтернату ніхто ніколи не запрошував українського катехита.

Те, чого через польську узурпацію не могла дати українській молоді семінарія, а тим більше урядовий гуртожиток, те спільними силами свідомих українських священиків, професіоналістів та хліборобів давала "Селянська Бурса".

Життя учнів-українців у заліщицькій семінарії було незвичайне за директорування "русина" Т. Слонського. Але і його наслідник д-р Т. Мандибу проловжував політику дискримінації. В травні 1913 р. Мандибура перенесено за його "заслуги" на кране становище і на його місце прийшов відомий тоді

український письменник д-р Осип Маковей. З його приходом нагінка на українських учнів припинилась, але навіть і він не міг привернути семінарії її законом визначений утративаційний статус. А вітім йому не довелося довго працювати на тому становищі за Австрії, бо вже в серпні 1914 р. відбулася війна і д-ра Маковей, як резервового старшину, покликано до війська.

Вибух першої світової війни та захоплення Галичини російськими арміями припинили діяльність семінарії. Багато учителів, як і учнів, покликано було до війська. Московська окупация показалась більш ворожою до всього, що українське, ніж австрійсько-польська з-перед війни. Заліщищина стала тереном воєнних дій впродовж трьох років війни. Шойно в 1918 р. д-р Осип Маковей вернувся до Заліщиків і взявся за реорганізацію семінарії та відбудову знищених приміщень. Тут при праці застав його Листопадальний Зрів та польсько-українська війна. Хоч навчання відбувалось у семінарії, та цей час не був відповідний на науку, бо, як писав сам Маковей, "настав такий час, що умре кожний з нас не на ліжку, а в полі у бою". Його учні були одночасно і воєнками Української Галицької Армії, вони повинні військову службу на терені Заліщиків.

Бурхливі роки 1919-1920 відсміно відбилися на існуванні семінарії, особливо із приходом польської окупации. Багато учнів семінарії було на війні, вони виконували свій обов'язок супроти України. Взимі 1921 р. польська окупацияна влада заарештувала директора Маковей під закидом державної зради. Але згодом його звільнили і він дальше очолював семінарію в Заліщиках аж до своєї смерті 21-го серпня 1925 р. Умовини розвитку семінарії були аж надто несприятливі. В шкільних лавках сиділи поруч себе молоді юнаки та загартовані в боях воєнні ветерани. Польські переслідування та часті арешти утруднювали ще більше праю в школі.

Смерть улюбленого директора д-ра Осипа Маковей була болочим ударом і для семінарії, і для української спільноти. Хоч смерть припала на час шкільних вакацій, учні семінарії подбали про те, щоб гідно віддати останній поклін своєму директорові. Вони zorganizували свій хор під управою Вол. Титенча. Від учительського збору прощав Маковей учитель Марчинський; двох учнів прощало його від шкільної молоді на подвір'ю самої семінарії, яка в той час приміщувалась на другому поверсі заліщицького суду. Від абсолютів семінарії прощав Е. Котельницький. Це був день жалоби, в якому взяли участь не тільки українці, але й жида, що на той день позачинили всі свої підприємства.

Д-ра Осипа Маковей між живими не стало, але пам'ять його залишилась у серцях його учнів. Його портрет висів на почесному місці в канцелярії директорів семінарії, поки його більшовики не замінили портретом Сталіна.

По смерті Маковей директором став С. Галібей, також з ролу українень, але кар'єрист, дарма що його товариші з університету знали як активного члена українського студентського товариства "Академічна Громада". Закон з

австрійських часів про те, що директором семінарії повинен бути українець, був у силі ще й за Польщі, але так само зберігалась і польська політика підшукування відповідних українців на директорів.

Ще перед війною відкрито було в Заліщиках також приватну ділову семінарію, що була в іншому будинку. Але вона була з польською мовою навчання і складалась тільки з двох курсів: одного року з I-го і III-го, наступного з II-го та IV курсів. З неї користали також і українські дітвара. Навчання вели учителі хлоп'ячої державної семінарії.

По війні державна семінарія і надалі залишилась утравквітчиною, а з нею получено передовому ділову семінарію і так створено коедукативну школу. Цей стан потрапив до 1926 р., коли коедукатію знесено і семінарія продовжувала своє існування як чоловіча школа.

Галібея перенесено в 1929 р. до Львівської Шкільної Кураторії. Управителем тимчасово іменовано вчителя Євгена Котовича, також з роду українця, що однак завжди подавав себе за поляка греко-католика і був одружений з полькою. Проте Євген Котович, як учитель і як заступник директора, в відношенні до учнів був справжнім. Є. Котович задержав на цьому становищі всього один шкільний рік. Наступного року заступав директора Е. Мишкевич, а в рік пізніше Шкільна Кураторія призначила директором Еміліяна Мисловського, що залишився на цьому становищі до 1935 р., коли існування семінарії добігло до кінця.

На час керівництва Євгена Котовича, тобто на 1929/30 р. припало поновне організування потайного гуртка серед учнів-українців, цим разом клітину Української Військової Організації (УВО), а пізніше Організації Українських Націоналістів (ОУН). Члени цього гуртка провадили дискусії на різні актуальні теми і читали українські часописи й журнали, видавані за кордоном, зокрема "Український Голос" з Парижу та підпільний орган УВО-ОУН "Сурму".

В Заліщиках була повітова команда УВО, що мала чотири відділи: кольтортажний, організаційний, вишкільний та фінансовий. Шпелілі гуртки УВО влаштовували сходили, звичайно поза містом, в яких брали участь також і учні, почавши з третього курсу семінарії. Молодіші не могли належати до тих гуртків. На таких сходинах читали часопис "Сурму" та журнал "Розбудова нації". У міжчасі прийшов наказ УВО, щоб українці, які то того часу бойкотували відділи військової підготовки при середніх школах, т. зв. "Гуфину Прияспосібення Військового", висунались до них і вчилися військового діла.

Заліщицька комендантура УВО була у зв'язку із Коломиєю та Станиславом і її кольтортажний відділ місячно одержував приділ 40 кілограмів "Сурми". Частина цього матеріалу розхилялась на терені заліщицького та борнішівського повітів, але більшість його перепачковувало через осередок у

містечку Скалі на підсовєтську Україну. Влітку 1930 р. учні-члени УВО Мирослав Осадчук, Гриць Романко, Дмитро Потятинник та Галей Юрійчук взяли участь у з'їзді УВО-ОУН у Горганах, що мав характер туристичної прогулянки.

Організаційний відділ заліщицької комендантури, в якому активним елементом були учні семінарії, розбудовував організаційну сітку на терені повіту. В 1932 р. полякам випадково вдалось відкрити одну клітину в селі Дзвиничі і цей випадок мав далекосяглі наслідки на терені семінарії, а навіть у Коломиї. 24 учнів поліція арештувала і вони попали в тюрму в Чорткові. Арештовано було не тільки учнів, але й абсолювентів семінарії, між ними Романа Мигала та Євгена Оніщука з Коломиї. Арештовані просиділи в тюрмі 11 місяців, при чому сам процес тривав від кінця лютого до початку травня 1933 р. У процесі оборонними виступали адвокати з Чорткова Володимир Електорович та Михайло Росляк і Лев Ганкевич зі Львова. У висліді цього процесу Романа Мигала, Євгена Оніщука, Ярослава Комаринського та Дмитра Потятинника засудили кожного на чотири роки тюрми, а по одному роковій тюрмі присудили Дмитрові Осадчукowi, Гр. Романкові і Галесі Юрійчині.

У зв'язку з цією подією варто навести один епізод. В рр. 1929-31 в заліщицькій семінарії учив дуже здібний учитель психології, д-р Е. Рогман, родом із західної Польщі, мабуть, із походження німець. Він ставився дуже критично до польської політики в Галичині, а до українців відносився прихильно. За його ініціативою учні семінарії організували "дискусійний клуб", де вони обговорювали польсько-українські відносини. До клубу могли належати всі зацікавлені без уваги на національність; усі справи дискусювались доволі вільно. З уваги на обізнаність д-ра Рогмана з поглядами учнів поляки задумали використати його як свідка проти зарепрентованих учнів та абсолювентів українців у згаданому процесі. В тому часі д-р Рогман був уже директором жіночої семінарії в Чорткові. Його поява в Окружному Суді зовсім не вийшла на користь прокуратурі, бо він із свідка став фактичним оборонцем підсудних, чим здобув собі загальне признание як людини чесної та гідної довіря, яким його обларовували молоді учні в дискусійному клубі під його провідом.

При семінарії існував український шкільний хор, яким диригував у роках 1926/27 кандидат Володимир Титеня, а в 1927/28 р. диригенту перебрав Ярослав Смеречанський. Під його диригентуру цей хор влаштував Шевченківський концерт у березні 1928 р. Коли директор С. Галібея започаткував неприхильну політику супроти українців, деякі добрі хористи мусіли покинути заліщицьку семінарію, що відгемно відбилосся на хорі. На весну 1929 р. Я. Смеречанський склав матуру і діяльність хору припинилась. Але в 1930 р. керівник школи Є. Котович заохотив учнів, щоб відновили діяльність хору і за це діло взявся кандидат Гр. Романко. Спочатку це був тільки церковний хор, що співав релігійні пісні на шкільних богослужіннях у церкві. Згодом директор почав вимагати, щоб це був загальносемінарий-

ний хор, а не тільки український, і щоб цей хор співав на перемиї то в церкві, то в костелі. Остаточно воля директора перемогла і такий хор зорганізовано, але він довго не проіснував. Офіційним диригентом цього хору був учитель музики при семінарії Куліньський (поляк). Звичайно хор слабше виходив у костелі, куди учні-українці йшли тільки під примусом. Кінськ-кінсьм дійшло до того, що хор, як і раніше, співав тільки в церкві, бо й учні-поляки не дуже вважали співати в костелі.

В березні 1930 р. цей мішаний українсько-польський хор семінаристів влаштував Шевченківський концерт. Тому, що це було офіційно шкільне свято, на концерт прийшли всі повітові достойники, включно із старостою та комендантом поліції. Одною з точок програми концерту була пісня Недільського "Засяло сонце золоте". Та ще не встигли були хористи проспівати до кінця слова "Шумлять прапори малинові", як зашуміло і на залі. Всі державні достойники із старостою на чолі остентативно покинули залю, не чекаючи кінця концерту.

По концерті дісталось усім, але найбільше вчителів музики й співу Куліньському, що помистив цю точку, складання, чи як апробуючи програму концерту. Дістали нагану й учні-поляки з хору за те, що дались намовити співати пісню, яка своїм змістом є "антипанетства" (протидержавна). Цей концерт, чи може сама пісня "Засяло сонце золоте", стали заходом сонця для шкільного семінарійного хору, що з того часу перестав існувати.

В 1931 р. в Заліщиках помер відомий організатор українського шкільництва на Буковині з члєв австро-угорської імперії, Омелян Попович, автор праці "Відродження Буковини", шкільних підручників, а також редактор, публіцист і педагог. На його похорон приїхали студенти-українці з чернівського університету, які разом із учнями заліщицької семінарії на швидко руку зорганізували хор, що відспівав цілу похоронну відправу. Ця співучість семінаристів у хорі послужила шкільній владі за привід покарання учнів обниженням ноти з поведінки та грошевою карою нібито за те, що вони, греко-католики, посміли співати в хорі разом із православними студентами із Чернівців ще й до того на православному похороні. Диригента цього "ал гок" зорганізованого хору, Гр. Романка, кавілдата останнього курсу семінарії, покарано гривню в сумі 25,00 золотих.

Помилкою було б думати, що ввесь учительський збір семінарії беззаперечно одобрював політику того чи іншого директора, який застосовував дискримінаційні засоби супроти українців. Навпаки, серед учителів були й ширі оборонці справедливості. На особливу увагу заслуговує учитель біології та німецької мови Йосиф Шварц. Сам він був уродженцем Заліщиків і походив із німецької родини. Чи він почував себе поляком, трудно сказати, але як римо-католик мав кращі можливості ставати в обороні українців. Поза своєю професійною роботою Й. Шварц любився ще археологічними знахідками, яких у Заліщиках було доволі, зокрема різного роду керамічних предметів. У цьому відношенні він конкурував з іншим любителем і збирачем перед-

історичної кераміки, Маріаном Панасом. Маріан Панас, відомий ще з "листопадних днів" у Львові в 1918 р., по війні державної праці дістав не міг, отже заробляв на прожиток приватними лекціями як інструктор слабших учнів заліщицької семінарії та гімназії. В 1940 р. Йосиф Шварц вийхав із Заліщиків на основі совєтсько-німецької умови про виміну німців із захоплених совєтами теренів. Маріан Панас якось удержувався протягом існування совєтської влади, тільки в останній хвилині з вибухом німецько-совєтської війни 1941 р. його арештували і, як у багатьох таких випадках, по ньому слід пропав.

З початком 30-их років Польща запровадила шкільну реформу, що на її основі учительські семінарії ліквідувались так само, як і восьмикласні гімназії. На їх місце впроваджено нові чотирокласні гімназії, до яких ніхто було вступати по закінченні шостого класу народної школи та після вступного іспиту. По чотирьох роках гімназії учні складали т. зв. малу матуру, а по ній матуранти могли йти до дворічних ліцей з різною програмою. Педагогічний ліцей тривав три роки; інакше кажучи, догочасні чотири роки навчання збільшено до сімох років. Це мало додатні сторінки, бо вчителі остали б кращі кваліфікації. Але для української спільноти ця зміна мала негативну сторінку, бо з причини незavidного економічного стану небагато було таких селян, що могли собі дозволити удержувати синя чи дочку впродовж сімох років у середній школі. Для Заліщиків було ще й те лихо, що найбільшій педагогічній ліцей засновано аж у Станіславові, що значно збільшувало кошти прожитку і транспорту. Хоч-не-хоч доводилось ствердити, що реформи середніх шкіл у 30-их роках утруднювали доступ до них української молоді. А відм розвал польської держави 1939 р. не дозволив полякам перевести свою реформу до кінця. Проте залишилась факт, що в травні 1936 р. відбулась у Заліщиках остання семінарійна матура і вчительська семінарія перестала існувати.

Коли в результаті нової шкільної реформи учительські семінарії ввійшли в стадію поступеного ліквідування, настала можливість, що Залішки залишаться без середньої школи. Але збереження середньої школи стало престижевою справою міста Заліщиків тим більше, що в тридцятих роках воно набуло слави однієї з кращих відпочинкових осель. Поляки любили називати Заліщичину "польською Рів'єрою", отже як би то виглядало, коли до століття "Рів'єри" не мала навіть загально-освітньої школи? Дальше збереження середньо-освітньої школи в Заліщиках було також в інтересі учительства семінарії, з якого більшість була вже на добре загосподарована в Заліщиках. А найважливішою справою була проблема виховання молоді, не так тих тисяч української молоді до доокончаних українських сіл, як десятків польської молоді, синів і дочок різних державних урядовців, з яких більшість не була місцевого походження.

Отже з початком вересня 1933 р. відкрито державну гімназію нового типу на місце ступенево ліквідованих семінарійних курсів. А тому, що в Заліщиках перебував раз чи двічі на вакаціях сам Юзеф Пілсудський, гімназію назвали іменем Юзефа Пілсудського. Одне не вже не була навіть утративши школа, але чисто польська з польською мовою навчання і, як показали

практика, призначена в основному для поляків. Проте згадаємо коротко і про неї, бо між її учнями все таки були українці, що не загратили своєї національності, а навпаки, в несприятливих умовах захищали права автохтонів заліщицької землі.

З відкриттям гімназії організовано четверту класу старого типу та першу класу нового чотирокласного типу. Гімназія, так само як і семінарія в останніх роках, приміщувалася у будинку колишнього Інтернату, біля якого побудовано гімнастичну залу.

Першого року в гімназії була введена й українська мова (офіційно це називалося "снзик рускі") як предмет, з одного лекцією української мови на тиждень. На наступний 1934/35 шк. р. українську мову знесено як обов'язковий предмет, але залишено її ще в категорії надобов'язкових предметів. Учитель Олександр Жолевич, який довгі роки вчив української мови, перейшов на вчителя німецької мови. Та знесення української мови викликало з одного боку бурхливі протести батьків-українців, а з другого боку неопитність такого акту взагалі примусила відповідальні чинники перевірити своє становище і з початком нового шкільного року українську мову не тільки введено в реєстр обов'язкових предметів, але навіть збільшено кількість лекцій навчання до двох годин на тиждень. Проте ця перемога в змаганні за введення української мови до заліщицької гімназії була більш теоретична, ніж дійсна. Бо число учнів-українців було мінімальне. Так, напр., в 1936 р. прийнято до першої класи гімназії нового типу 45 учнів (це було максимальне число учнів у класі, дозволене владою). На всіх 45 учнів прийнято тільки 9 українців і 9 жидів. Багато українців, навіть тих, що склали іспит, не прийнято "за браку місця". А навіть, коли в 1937 р. створено два відділи, по 45 учнів кожний, то в кожному з цих відділів було по 9 українців і по 9 жидів. Ясна річ, що це не вдовольняло ані жидівського населення міста, ані тим більше українських народних мас Заліщищини.

Коди українську мову знову введено як обов'язковий предмет, то тільки українці та жиди вважали за відповідне ставитися до неї серйозно і уважати за хомод лекцій. Поляки прямо бойкотували українську мову. Шоправда, впродовж одної чи двох лекцій на тиждень небагато можна навчити, проте вчитель О. Жолевич намагався дати українській молоді максимум за той обмежений час. У зв'язку з тим поміж учнями-українцями часто можна було почути нарікання, що вчитель має дві різні мірки, одну для поляків, другу для українців, тому що від українців вимагав, а на поляків дивився крізь пальці. Треба було, щоб минули роки, поки ці його учні-українці зрозуміли причини "несправедливості" вчителя.

Першим директором гімназії і рівночасно останнім семінарі був Еміль Мисловський. У нього було чимало клонів з учнями українцями, зокрема коли приходили різні державні свята, як третнього травня чи 11 листопада. На 11 листопада 1935 р. всі учні українці, деякі вчителі, а також державна повітова верхівка прибули до церкви на полячне богослужіння. Ці повітові достойники сиділи на спеціально приготуєних кріслах перед іконостасом. На закінчення Служби Божої всі учні як гімназії, так і народних шкіл почали

співати "Боже, вислухай благання...", при чому всі повкликали. Державні представники осталися ні в цих, ні в тих, і вслід за учнями приклакнули. Розуміється, що після цього в гімназії була велика несприємність, особливо для тих, що перші почали співати.

Учні українці незалежно від того, з котрої класи вони були, жили з собою дружно, на перервах творили звичайно окремі гуртки та завжди розмовляли українською мовою, не дивлячись на постійні заваги вчителів, а особливо польовістки Пржеворувни. Сильніші в науці учні помагали слабшим, щоб не давати причини до нарікань учителів поляків, що українці погано вчаться.

Після директора Мисловського короткий час керувала школою учителька Павловська, а опісля в 1935 р. став директором В. Завалкевич, який залишився на своєму становищі аж до вивозу на Сибір совєтською владою в січні 1940 р. Павловська погано ставилася до українців, натомість Завалкевич трактував усіх учнів однаково. У своїх промовах до учнів дуже часто вживав українських прислів'їв, а його улюбленим було одне, "говори до гори, а гора горою". Звичайно виминав назву "русін", а як не сказав "млодзєж українська", яку він дуже часто ставив полякам за зразок, то в крайньому випадку вживав терміну "млодзєж грешко-католицька".

Група учнів-українців заліщицької гімназії 1938 р. В центрі катехит о. Іван Чукур.

З українців учителів у гімназії, крім О. Жолевича, прийшов ще молодий учитель фізики й математики Борушак. Того самого року до заліщицької гімназії прийшло декілька нових учителів, між ними Францішек Головатий.

вчитель латинської мови. Головатим він у Заліщиках довго не побував, бо змінив своє прізвище на Фрадинський. У Заліщиках він був "довуша гаршикуф" (провідник польського пласту), завжди говорив тільки польською мовою. По приході совітів у вересні 1939 р. він не тільки раптово навчився говорити українською мовою, але навіть перед своїми учнями в приватних розмовах заявляв, що він українець — Василь Головатий. На Різдвяні вакації в 1939/40 р. він вийшов на свята і більше не вернувся.

В 1936 р. на катехита для українців прийшов молодий священник о. Іван Чукур, людина надзвичайно чесна і повна посвяти. За його ініціативою засновано товариство "Марійську Дружину", що стала організаційним осередком для української гімназійної молоді. Під покровищем "Марійської Дружини", що дістала від дирекції дозвіл на періодичні сходини, старші гімназисти почали робити заходи, щоб на сходинах вивчати історію України. Але ця проба не вдалась, бо сходини без катехита заборонено, а навіть сходини з катехитом не обходились без несподіваних візитів. На одних таких сходинах, де "заго스티в" учитель математики Кубічек, дійшло до неприємної сцени. Учні 7-ї класи Анна Баранів поставила катехитові в присутності Кубічека провокативне питання, чи вчителі плянують також належати до "Марійської Дружини". Ясна річ, що ні о. Чукур ні вчитель Кубічек не знали, що на те питання відповісти, але після того вчителі вже більше не приходили на сходини "Марійської Дружини".

В часі існування гімназії учні українці організували були хор, яким деякий час диригував абсолювент семінарії Ярослав Баранський. Однак це був хор тільки для окремих святкувань і його існування було сезонне, а не постійне.

На весні 1937 р. в заліщицькій гімназії відбулась перша "мала матура", а восени того року відкрито гуманістичний ліцей, але з нього вийшов тільки один рік абсолювентів у 1939 р.

В вересні 1939 р. в Заліщиках увійшли совєтські війська. З кінцем вересня розпочалося навчання в заліщицькій гімназії і в перших місяцях було збережено стару програму з тим, що українська мова стала мовою навчання. Однак незабаром почалась реорганізація шкільництва і гімназію замінили на десятирічку совєтського зразка. Багато учнів поляків не вернулось уже до школи в вересні, тому що більшість із них не були місцевого походження. Під кінець першого навчального року гімназію поділено на дві частини: маленьку чисельно польську середню школу та велику українську середню школу, до якої переведено й жидів. Польська школа залишилась в старому приміщенні з тим самим директором Завалезвичем, а українську перенесено до великого будинку народної школи в центрі міста, яку перетворено на повну десятирічку. До Різдвяних свят директором української середньої школи був Олександр Жолевич, але вже в січні 1940 р. його замінив учитель із Совєтського Союзу, а Жолевич перейняв обов'язки "завідуючого педагогічною частиною", що в скороченому називалось "завпед". Із усіх непосредних учителів він єдиний залишився на праці в Заліщиках в українській середній школі, решту вчительського складу доповнено новими вчителями з-поміж українців

та жидів. До того пришло чимало вчителів із східних областей України, головню членів комуністичної партії. Заліщицька гімназія за польських часів не була українською школою, проте учні-українці та українські вчителі робили все можливе, щоб серед них процвітав український національний дух. Совєтська середня школа була українською школою за формою, але чужою українцям своїм змістом. Після вибуху німецько-совєтської війни в 1941 р. Галичину перетворено в Дистрикт Галичини Генерального Губернаторства і в тому часі середня школа в Заліщиках перестала існувати.

* * *

Завданням учительських семінарій було виховання кваліфікованих учителів для народних шкіл, і заліщицька семінарія це завдання виконувала. Проте слід додати, що чимало учнів ходило до семінарії через брак гімназії в Заліщиках; описів вони складали додаткові іспити та вступали в університети.

Учительська семінарія в Заліщиках, не зважаючи на всі несприятливі обставини, була свого роду горнилом, в якому гартувались молоді юнаки на свідомих снів українського народу. Прикладом може бути вихованок заліщицької семінарії Яків Кикоть із Колодзівки, який, будучи старшиною Української Галицької Армії, попав у польський полон і волев'я смерть, ніж визнання польської влади на своїй батьківщині.

Із заліщицької семінарії вишло багато "безіменних пугаторів", що сідали зерно правди, науки та національної свідомості серед свого обездоленого народу. А деякі однієї з-поміж вихованків цієї школи здобули собі добре ім'я також в історії нашої культури.

Перлиною, яка заблестіла, мабуть, понад усі інші, був композитор Михайло Орест Гайворонський, уродженець Заліщиків та вихованок заліщицької семінарії. В рр. 1914-19 він був організатором військових оркестрів ескадри УСС, згодом капелмейстром армії УНР. Від 1923 р. проживав у США до своєї смерті в Нью-Йорку 1949 р., залишаючи по собі багату музичну спадщину. Про його життя і творчість появилася друком звітна монографія пера музиколога Василя Витвицького (Нью-Йорк, 1954).

Були й такі, що крім своєї вчительської праці видавалися літературі. З-поміж них варто згадати Івана Федорака, що писав під псевдонімом Іван Садоний, автора повісті "Безіменні пугатори", "Танок смерті", комедії "Денугат" та багатьох статей у часописах "Учительське Слово" та "Рідна Школа". Під кінець життя був арештований більшовиками і помер у московському концтаборі на Сибірі в 1956 р.

Далше Михайло Ломашків, автор збірок нарисів із гуцульського життя. Сам він подолання, родом із Сухолоду з-під Гусятини, а свою літературну творчість присвятив у більшості Гуцулящині, де він учився людей. (М. Ломашків написав для нашого збірника спогади про своє рідне село Суходіл, пор. повіт Копичинці-Гусятин, де більше інформацій про автора. — Прим. Редакції).

Семен Фодчук, довголітній педагог на різних землях, автор численних дописів в українських періодичних виданнях у Галичині, а також і на еміграції в Канаді (Новий Шлях, Наша Мета, Гомін України тощо) на виховні та літературні теми, спогадів, історичних розвідок. Він також перекладав класиків німецької літератури на українську мову.

Михайло Базник, учитель "Рідної Школи" в Копичинцях, за німецької влади шкільний інспектор; автор низки розвідок і статей з педології, педагогіки, психології та методики навчання.

Годі поминути мовчанкою відомого в Канаді гумориста "Штіфа Табачника", співробітника "Українського Голосу" та "Канадійського Фармера", а також автора збірки гуморесок "Дивні пригоди Штіфа Табачника". Штіф Табачник — це псевдонім Степана Фодчука, вихованка семінарії в останніх роках перед вибухом першої війни.

До найбільш активних на суспільно-громадській ниві належить Степан Паладійчук, уродженець Шупарки, боршавського повіту, учасник Визвольних Змагань і відданий прапирів на місяцях своєї праці перед першою війною. По війні був призначений учителювати на польських землях біля міста Лодзі, де організував українську громаду та школу для українських дітей. За часів німецької окупації був інспектором шкіл на Лемківщині. Приїхавши до Канади, включився в ряди Українського Національного Об'єднання, де був секретарем Красної Екзекутиви, а пізніше провадив "Рідну Школу" при філії УНО в Торонто. (В нашому Збірнику поміщені його статті про Боршівщину та про село Шупарку — прим. Редакції.)

Заслуженим діячем був Іван Малюк, уродженець Ворувлиць, заліщицького повіту, довголітній учитель за часів польської окупації. Він належав до тих колишніх вихованків семінарії, що за часів польсько-української війни були одночасно учнями семінарії і воїнами УГА. За совєтської окупації в рр. 1939-1941 він умів поєднати воду з вогнем, будучи совєтським інспектором шкіл, а одночасно активним членом ОУН. За німецької окупації був заступником лядкомісара на заліщицькому повіті. Тепер він живе в ЗСА. (Для нашого Збірника Іван Малюк подав відомості не тільки про своє рідне село Ворувлиці та про сусідні села, але також про місто Залішки — прим. Редакції).

Згадав б ще одного вихованка заліщицької семінарії, покутянина, одностельця Василя Стефаніка, Михайла Вахнюка. Він перед першою війною вчителював на Гуцульщині, опісля був старшиною УГА, по війні засланний до корінної Польщі, потім з листи Української Радикальної Партії був вибраний послом до Варшавського союму, де заступав інтереси свого народу в рр. 1931-35. По другій війні виїхав на еміграцію та оселився в ЗСА.

Також вихованком заліщицької семінарії є о. Петро Каменецький із Торонта, який багато праці вклав у розбудову української католицької Церкви в Канаді, зокрема в степових провінціях, та в розбудову релігійно-національного життя української громади взагалі, а в Торонті зокрема.

Багато учнів заліщицької семінарії брало участь у Визвольних Змаганнях

1918-1920 рр. Деякі наложили своїми головами за волю свого народу, а деякі, хоч і осталися у живих, не мали змоги вернутися на рідні землі і працювали на чужині, популяризуючи серед чужинців українську проблему. До таких належав Дмитро Ткачук, колишній старшина УГА, що втік із польського табору полонених українців у Тухолі і остаточно опинився в Югославії, де вчив у дівочій семінарії в місті Крушеваці.

З повосних вихованків семінарії слід згадати інженера архітекта Володимира Кореня, талановитого диригента, що кілька років диригував жіночим хором Арфа при церкві св. Миколая в Торонті. Тепер він проживає в ЗСА.

До цього повосного періоду належить також професор Богдан Гнатюк, інженер-конструктор літаків, який працював по своїй професії в Данії, Відні та Фрідріхсгафені, а тепер є професором літунського факультету в університеті Нотр-Дам у ЗСА і головою централі "Організації Державного Визволення України".

З учнів заліщицької гімназії, мабуть, приблизно половина залишилась на рідних землях, а половина опинилась на еміграції. Деякі з них взяли активну участь у т. зв. "похідних групах" у східній області України після московсько-більшовицького відступу в липні 1941 р. Але німецький наїзник не був кращим від московського, а багато ентузіастів відбудови української державності заплатили за це своїм життям, між ними Івана Левинька та Володимир Ільницький, вихованки заліщицької гімназії, що їх німці розстріляли. В часі організації дивізії "Галичина" багато вихованків заліщицької гімназії та семінарії вступили були в ряди цієї української військової формации. В її рядах згинув Юрій Нешеретний при відступі з-під Бродів у 1943 р., також Ярослав Малюк та Роман Кашовський, а декількох пропало без вісті.

До огляду історії Вчительської Семінарії та її продовження — польської гімназії в Залішках автор використав статті Семена Фодчука "Мої спогади про заліщицьку семінарію" ("Наша Мета", Торонто, листопад-грудень 1959) і "Тяємний Прох" ("Новий Шлях", ч. 34 з 29 квітня 1955), а також усні інформації проф. Тадея Залеського, Степана Паладійчука, Семена Фодчука, Анни Бараник-Коринь, Грися Романька, Василя Стангretta і Тадея Юрійчука.

Д-р Осип Маковей в центрі дитячого аматорського гуртка 1924 р.

Праворуч д-ра Маковей — І.Малюк, ліворуч Наталія Стефанюк

Іван Малюк

Д-Р ОСИП МАКОВЕЙ (Спомини колишнього учня)

Осип Маковей народився 23 серпня 1867 р. в місті Яворові, де закінчив народну школу в 1879 р. Українську гімназію у Львові закінчив у 1887 р. Вже на шкільній лавці О. Маковей виявляв нахил і здібності до малювання, музики та літератури. Вже тоді зачав писати вірші й оповідання і відчував їх на зібраннях лотайного студентського гуртка.

В 1885 р. Маковей познайомився з Іваном Франком, який позитивно оцінив письменницьку здібність Маковей, став його дорадником і допоміг увійти в літературу, надрукувавши в 1885 р. в "Зорі" його переклад з Гайне, а в рік пізніше переклад з Овідія "Орфей і Евріліка", та оригінальний його вірш "Заказані яблука".

По закінченні гімназії Маковей вступив на філософський факультет львівського університету, який закінчив у 1893 р. Під час університетських

студій Маковей працював у різних редакціях, як "Діла", "Зорі", заробляючи на життя та друкуючи свої власні твори. В тому часі вийшла друком його збірка п. з. "Руські Вояцькі Пісні в Австрії" та п'як ліричних поезій. В 1897 р. Маковей переїхав до Чернівців на становище редактора часопису "Буковина". В 1899 р. на весну виїхав на дальші студії до Відня, звідкіля мусів повернутися того ж року восени, покликаний на час маневрів до війська. Вернувшись із війська, Маковей виїхав до Чернівців на посаду вчителя української мови в Учительській Семінарії. В 1901 р. здобув ступінь доктора філософії, а в 1905 р. склав учительський іспит. В 1910 р. переїхав до Львова на посаду вчителя жіночої Учительської Семінарії, а в травні 1913 р. одержав посаду директора Учительської Семінарії в Заліщиках.

З його приходом у Залішки українська семінарична громада відіахнула. Бо хоч і небагато міг Маковей в тодішніх обставинах зробити, але все те саме, що директором семінарії став відомий українець, піднесло на душі тих, що рвалися до громадської праці. Отже поширено роботу в різних гуртках, в яких працювали чільніші семінаристи, що організували концерти, реферати, театральні вистави на місці і в читальних повіту, а навіть сусіднього городеського повіту. Українська бурса була головною квартирою українського культурно-освітнього осередку. В злеті "Січей", що відбувся в Заліщиках напередодні першої світової війни, брали участь і ми, пластуни організованого при бурсі першого пластового полку ім. полковника Івана Боггуна.

В липні 1914 р. почалася перша світова війна і Маковей, як військовий, мобілізовано до австрійської армії. В 1918 р. він вернувся в Залішки і зразу по проголошенні 1-го листопада української державності на галицьких землях зачав організувати в Заліщиках Українську Державну Учительську Семінарію. На його заклик зголосилося з повіту понад 120 учнів, з яких створено підготовчий курс і перший рік семінарії. Всіх учителів учительської семінарії з-перед війни та деяких учителів відлової школи прийняв на викладачі і, хоч бракувало підручників та найелементарніших посібників навчання, праця в семінарії провадилася майже нормально.

Створено шкільну самоуправу, яка мала на меті допомагати відстаням учням. Створено самоосвітнє товариство, хороний і драматичний гурток. Ми, як наші попередники з-перед 1914 р., виїжджали на села повіту з концертами й театральними виставами. Крім того багато з нас, зараз же в листопаді 1918 р., вступило до української армії, яка організувалася по всіх повітових стаційних командах.

В пам'яті з того часу залишилась у мене ось така подія: Десь коло 20 листопада борнівська Повітова Військова Команда повідомила заліщицьку Повітову Команду, що через Борнів в напрямі Заліщиків посувається мадярська дивізія з артилерією, обозами, повним озброєнням та великим запасом амуніції. На повітовій Стаційній Команді відбулася воєнна нарада, в якій взяли участь: повітовий командант поручник Стефан Романко, його брат хорунжий УСС Теодосій Романко, хорунжий УСС Олександр Українець, четар Павло Баранешський (семінарист), хорунжий Василь Хомський

(семінарист), хорунжий Юрко Боринський (семінарист), старший десятник Михайло Малюк (семінарист), УСС Северин Борачок та інші.

Тоді в Заліщиках була всякого одна сотня стрільців, здебільшого невиско-лених та недостатньо озброєних, один кулемет без запасу набоїв та кілька скриньок ручних гранат. Проте на нараді постановлено спробувати задержати і роззброїти малярську дивізію, обіцяючи їм залишити запаси харчів на дорогу і доставити їх поїздом до кордонів Мадярищини. Того ж дня зайшов до нашої кляси хор. Іван Казимирчук, що склав матуру в заліщицькій семінарії в 1913 р., повідомив дир. Маковей про рішення Поїтрової Команди і просив від-пустити нас 18 семінаристів-воєнів для підкріплення сотні. Ми зараз таки вийшли, забрали із стащійної команди рушницю і під проводом хор. Казимирчука зайняли становища на перехресті вулиць Добровлянської та Коляйової, біля цвинтаря. Сотня під командою згаданих вище старшин УССів, підкріплена може двома сотнями підростків-хлопців із Заліщиків та Добровлян, зайняла становище горбами від цегельні вздовж добровлянської дороги.

Перед вечором малярська дивізія ввійшла в село і розташувалася на відпочинок. Цілу ніч ми були в погріті. Палили вогні, щоб погрітися, бо ніч була холодна і щоб наш противник думав, що в нас велика сила. Пізно вночі добровляни повідомили статійну команду, що малярі здеморалізовані і що єдиним їх бажанням є якнайшорше дістатися додому. Малярські генерали (а було їх трьох) знали бажання своїх воєнів та й самі не мали охоти вдавнатися в воєнну авантюру з українцями. Тому то, коли наступного дня прибула українська делегація і запропонувала малярській команді скласти зброю і злати все військове майно і прибічка, що дістануть паровіз та вагони і ще того самого дня будуть відправлені до малярської границі, малярські генерали по короткій нараді пропозицію прийняли. Коло полудня малярські полки вмаршували на залізничну станцію, склали зброю на площі біля школи і зараз таки ладувалися до заздалегідь приготованих товарних вагонів. Зброю залишено тільки старшинам. Ми здобули кілька польових гармат із великою кількістю амуніції, кулемети, понад 2,000 рушниць, коло 400 коней, поліві кухні, вози і безліч амуніції та ручних гранат. Все те пізніше віддано враз із заліщицьким кулеметом до диспозиції українській команді оборони Львова. Після цієї пригоди ми вернулись до семінарії до своїх нормальних занять, вислухавши годинку лекцію про потребу оборони границь молодого українського держави.

І пішли дні за днями, ми вчилися, організували громадське життя, виїздили на села в справах мобілізації і вишколювалися у військовій діяльності. В січні 1919 р. хор. Теодосій Романко вийняв під Львів з трьома сотнями заліщицького повіту, а в березні він поляг на полі слави. Його тіло привезено до Заліщиків і похоронено з військовими почестями на заліщицькому цвинтарі. Могила його аж до 1939 р. була для заліщан символом боротьби за волю України і шороку на Зелені свята влаштовувано величний церковний похід на його могилу.

В березні 1919 р. наша семінарія влаштувала в Заліщиках перший у

вільній українській державі Шевченківський концерт, що його підготував проф. Е. Старжинський. Грала наша симфонічна оркестра, відспівали ряд пісень, а доповів про Тараса Шевченка виголосив сам дир. Маковей. Того першого Шевченківського свята на вільній українській землі я не забуду ніколи. Те піднесення і радість селянських мас та завзята виявилися в добровільному зголошенні до української армії майже всієї молоді та молодших із тих, що вернулись з австрійської армії.

На нас семінаристів прийшла черга в травні 1919 р. Тому, що повітова військова команда приділила нашу семінарію групу до підстаршинської школи, дир. Маковей призначив кіншевий іспит на 26 травня. 27 травня 1919 р. всі ми переїхали до Чорткова, де нас приділено до підстаршинської школи під команду сот. Костюка. Та вже в липні цього року зачався відступ нашої армії під натиском переважаючої сили ворога, а 16 липня ми перейшли Збруч. Прийшли тяжкі часи, боротьба на три фронти, брак зброї, набоїв, харчів, зимового одіння і кінець 1919 р. застав нашу армію в чотирихвилинку смерті. Тут ми втратили наших двох друзів, Нестора Ворика та Павла Тимчука, що померли на тиф у Барі.

Д-р Осип Маковей залишився в Заліщиках і з приходом польської влади став директором семінарії. Коли ми в 1920 р. вернулись у Залішки, дир. Маковей прийняв нас на підставі наших свідоцтв на другий курс. За його порадою ми відновили пращу в наших гуртках із тим, що на села нам виїждати було заборонено. В 1921 р. дир. Маковей арештовано під замітом державної зради і без судового слідства продержано 6 місяців у чортківській тюрмі. Ця подія потрясла семінарію, а передусім нами, українцями. Ми ходили наспулені, вчительм полякам відповідали чменно, але стримано, так само ставилися до поляків товариші. І вони це відчували. Зачали атакувати Марчинського, Старжинського й інших, аж прийшло до того, що вчителі, включно з Марчинським, на своїх лекціях оправдувалися, що вони томи не винні і що вони будуть робити все, щоб дир. Маковей оправдали і звільнили з тюрми. Слова дотримали: написали прохання через львівську Кураторію до Міністерства Справедливості і підписали його всі вчителі та учні поляки.

По 6-ти місяцях тюрми дир. Маковей вернувся й зайняв знову свій пост директора семінарії. Ми вернулись до наших нормальних занять у школі і поза школою. Давали вистави, концерти, робили доповіді на сходинах нашого самоосвітнього гуртка. За спонукою дир. Маковей я організував дитячий хор із дітей садочка та закоронні, і з ними давав концерти в Народному Домі, що втішалися великою фреквенцією аж населення Заліщиків, так також сусідніх сіл. Концерти відбувалися постійно шордурі нещадно. Для цього дитячого хору дир. Маковей написав пісеньку і сам компоновав мелодію до неї. Пісню я розробив на три голоси, виявив і на першому концерті діти її відспівали на самому початку, після чого склали дир. Маковей велику китицю квітів із полякою за пісню та за віпну над дівчорою. Авдиторія зробила йому велику овацію.

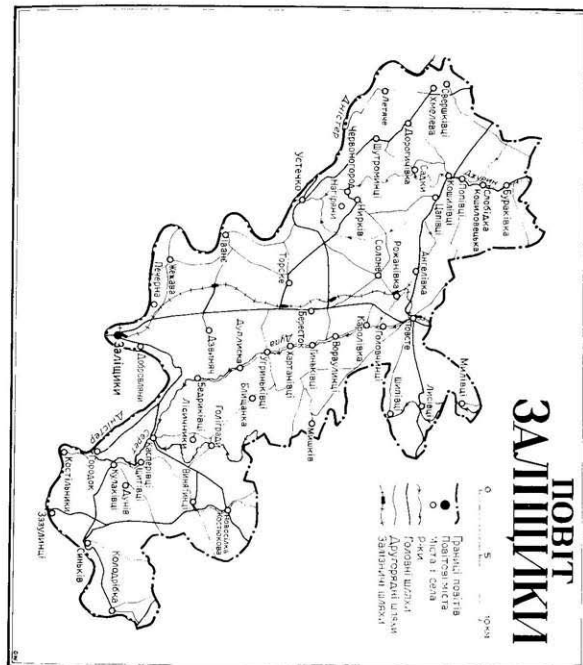
Д-р Осип Маковей любив дуже дівчоро та молодь, може тому, що не мав власних дітей. Отож збирая він часто нас кількох, як казав, молодших друзів і

йшли ми з ним над кручу над Дністром проти цукроварні в Кострижині, там сідали на великому камені і Маковей читав нам свої недруковані ше твори, або оповідав різні цікаві історії, переважно з свого власного життя. Ту алею, якою ми ходили, прозвано алеєю Маковея. Цю назву прийняло населення і управа міста назвала її "алеєю Маковея".

А камінь? Цю гранітну скелю, на якій ми з ним кілька літ, майже день-день, проводили незабутні хвилини, слухаючи цінних порад та вказівок, або веселих оповідаць в роті його "Прижмуреним оком", ми назвали каменем Маковея і вирізьбили напис "Камінь д-ра Осипа Маковея", що, мабуть, простоятъ віки.

В червні 1924 р. я склав матуру і, як багато інших, виїхав на вчительську працю, призначену мені в корінній Польщі, а рік пізніше, 21 серпня 1925 р., д-р Маковей помер на удар серця, вернувшись з весілля одного із своїх колишніх учнів. Заліщицька громада похоронила свого улюбленого директора так, як ще нікого тут не хоронили. Дубову домовину, акриту синьожовтим прапором та квітами, складено на селянському возі, запряженому з шість пар білих волів. Майже всі священники повіту, тисячі народу та делегації наших центральних установ відпровалили домовину до церкви, а звісткія на заліщицький швинтар.

І рік за роком минав, а його учні не забували про могилу Маковея, шороку в день Зелених свят, коли відвідували могилу Теодосія Романка, вступали й на могилу Маковея, щоб помолитись та скласти китицю квітів у пам'ять дорогого директора.

**СУДОВИЙ ПОВІТ
ЗАЛІЩИКИ**

Західний район:

Наддністрянські села
в районі Заліщиків:

Добровляни
Печерна
Жежава
Іванс. Золоте над Дністром

На північ від Заліщиків:

Дзвиняч
Бедриківці
Дуплика
Блишанка
Угриньківці

Східний район:

Села над Дністром:

Колодирівка
Синьків
Зазулинці
Костільники
Городок

На схід від Серета:

Новосілка Костюкова
Винятинці

Села над Серетом:

Мишків
Голігради
Лисичини
Касперівці
Щигівці
Дунів
Кулаківці

ЗАЛІЩИЦЬКИЙ СУДОВИЙ ПОВІТ.

Західний район

Наддністрянські села в районі Заліщиків: Добровляни (на схід від Заліщиків), Печерна, Жежава, Іване золоте (на півн. захід від Заліщиків).

ДОБРОВЛЯНИ

Статистичні відомості про село Добровляни (Dobrowlany): Загальна поверхня 1461 га, (як тому числі 565 лісової покритості), з того 742 орного поля. Число дворів: 1921 р. — 259, 1931 — 303. Число населення: 1900 р. — 1455, 1910 — 1508, 1921 — 1349, 1931 — 1542. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1328 гр. кат., 27 мейс., 21 ін.; в дворі 48 гр. кат., 26 р. кат., 3 мейс. Мова: в громаді 1331 укр., 26 поль., 21 нім.; в дворі 48 укр., 29 поль.

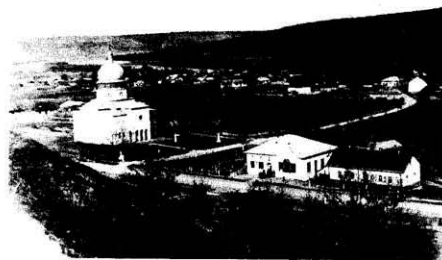
Школа за Австрії 2-класна з українською мовою навчання, за Польщі 4-класна утраквістична з польськими читальнями.

Село Добровляни, 2 км на північ від Заліщиків, довжиною коло 4 км, простягалося вздовж Дністра з півдня на півн. схід, положене в його ярі. Селом ішов битий шлях із Заліщиків до Боршева. В місцевій говірці назва села звучала "Дібривени", а цю назву одні поясняли, що нібито "добро" (тобто добру, родючу землю) "влила" Дністрова вода, інші, що над селом ріс ліс-діброва. Частина села називалась: Могилки, Жиравка, Гасівка, Вошилівка, Підгора, Гукало. Назви піль: Над Горою, Дудівка, На задах, Обіжева. На терені села були каменоломні, копальні глини та піску. Часті прізвища в селі: Війтюк, Романко, Клічук, Юрійчук.

Село, належало до парохії в Заліщиках, мало стару дерев'яну церкву, поставлену 1767 р., у віддаленні 3 км від матірньої. Був переказ, що дерев'яну церкву принесли в село під час повені води Дністра, дець з-під Галича. Про це довідалися тамешні люди і забрали її туди, звідки вона приплила. По кількох роках це повторилося і церква осіла на тому самому місці, де й попередню. Люди зрозуміли так, що це Божа воля, щоб церква тут таки залишилася. Отже добровляни заплатили за церкву, хоч їх тоді ще не було багато, домурували до неї захристію і бабинеш та хори і вживали її довгі роки. Будову нової, мурованої церкви розпочато 1934 р., а закінчено 1943. Для будови створено було комітет: Рачик Микола, Печенюк Василь, Костиник Данило; цей комітет працював спершу під проводом пароха о. Петра Мельничука, а пізніше о. Романа Добрянського. Церкву побудовано коштом 140,000 зол. з добровільних пожертв парохіян, бо примусової репарції не можна було накладати, тому що існувала парохіяльна церква в Заліщиках.

*Хор читальні "Просвіти" в Добровлянах 1938 р.
(на фоні церкви, села і Дністра)*

*Вид на Добровляни і на буковинський берег
При дорозі церква (ліворуч) і "Народний Дім" (праворуч)*

"Союз Українок" у Добровлянах, 1935 р.

"Народний Дім" у Добровлянах (1933 р.)

Управа кредитивної кооперації в Добровлячах, 1937 р.

Сидять зліва направо: Микола Рачин, Василь Клічук, Василь Печенюк, Петро Кузнюк і Микола Монах. Стоять: Онуфрій Юрійчук, Степан Устимюк, Овкска Монах, Степан Петришин, Микола Устимюк, Дмитро Гойман і Михайло Федорашко.

Аматорський гурток чит. "Просвіти" в Добровлячах

Читальню "Просвіти" засновано, мабуть, ще в 1892 р. Її засновниками були: Юрко Головяник і Михайло Війтюк. Будинки для читальні почали ставити ще перед першою війною, а закінчили в 1930 р. Будинки назвали "Народним Домом", бо в ньому містилися всі товариства. При читальні була бібліотека та часописи: Новий Час, Наш Прапор, Народна Справа, Громадський Голос, Нове Село. Діяли театральний, хорівий, оркестровий і самосвітний гуртки. В "Народному Домі" мали приміщення споживча кооператива, молочарня, кредитівка, кружок "Сільського Господаря" та "Рідної Школи", відділ "Союзу Українок" з дитячим садком і т-во "Дуг".

Перед першою війною було пожежно-гімнастичне тов. "Січ", по війні 1926 р. засновано "Дуг", якого засновником був Федір Юрійчук. Кружок "Сільського Господаря" засновано в 1936 р., а його першим головою був Микола Клічук, син Петра. При С.Г. організовано вишкіл хліборобської молоді, якого опікуном був Ілько Лугофет. Вишкільний гурток розвивався незвичайно успішно, діставши два морги досвідно-пробного поля-городу від місцевого громадського уряду. В селі удавалися морелі та виногради, але шепелені бросквині (персики) америзали, росли тільки дички.

Читальня "Просвіти" і кооператива "Шовк" у Львові заснували в селі спілку годівлі шовкопрядки, засаджено морви-шовковичі і влаштовано в 1932 р. спеціальний курс під керівництвом фахівця інж. Б. Гнятевича.

Ще в 1908 р. засновано Касу Райфайзена. Її першу управу становили: Григорій Кузнязк-керівник і Василь Романко-скарбник, книговод, що опісля 25 літ був душею кредитівки. Після нього кредитівкою керували Василь Клічук і Михайло Федорашко, а з 1936 р. ще Петро Кузнязк. Коли село звернулося до садівництва та городництва, що приносило людям добрі прибутки, то обороти Каси значно збільшилися і в 1936 р. виносили суму 230 тисяч золотих, з чого 120 тисяч пересладо до централі на поточний рахунок. З 1937 р. діяльність кредитівки поширено на сусідні села: Касперівці, Бедриківці та Дзвинич.

Споживчу кооперативу "Надія" засновано за ініціативою Михайла Гоймана перед першою війною (коло 1910 р.) Відновлено її по війні швидко 1935 р. під назвою "Сад". Вона перебрала закуп і збут помідорів і морель. На її загальних Зборах в 1938 р. вибрано управу в складі: Микола Клічук с. Петра, Дмитро Гойман і Михайло Війтюк, яка вела кооперативу аж до приходу більшовиків восени 1939 р. За останній, неповний рік кооператива вислала до різних міст Польщі (Варшава, Лодзь, Катовиці, Глина тощо) 42 вагони помідорів і морель на суму понад 160 тисяч золотих. Мешканці села, переважно малоземельні, займалися ріллям, а від 1928 р. городництвом та садівництвом, а дехто теж рибальством. В селі були свої шевці, теслі, мулярі і столлярі. Кілька мешканців Добровляч були кущами в Заліщиках. В 1890 р. дві родини емігрували до Бразилії, пізніша еміграція йшла вже до Америки і Канади.

Власниками фільварку були барони Брунішкі, після них Стелія де Турнав. Польську колонію "Сміглова" засновано в 1936 р.

Культурно-освітню працю в селі вели селянські провідники. Село поспішало дітей до середніх шкіл. Учительською Семінарію в Заліщиках покінали перед першою війною Степан Король, що вчителював на Гуцульщині, опісля Іван Романко та Роман Романко, сини Василя, Петро Кузняк, Григорій Костиник, Петро Гуйван. Григорія Романка, с. Івана до матури не допустили після арештування за приналежність до О. У. Н. Микола Кузьмак починав у Відні в 1920-их рр. медицину, виїхав до Советського Союзу і там пропав.

В часі виборів за Польщі селяни голосували на листу УНДО або на радикальну партію. Польські окупанти переслідували селянських провідників. Зараз після окупації в 1920 р. польська поліція арештувала кошового повітового т-ва "Січ" Григорія Кузняка і забрала до Чорткова. Побитого й покаліченого дозволено родині забрати додому, де він зараз і помер.

В 1930 р. арештовано двох абсолютенів Учительської Семінарії — Григорія Романка і Миколу Устятника. Романко відсидів рік у в'язниці, Устятника звільнено. В 1939 р. арештовано і вивезено до Берези Картузкої двох учителів і одного селянина; вони по розвалі Польщі вернулися додому.

В 1940 р., коли Буковина була ще під окупацією Румунії, большевики виселили всіх людей із села, як і з інших прикордонних сіл, і розкинули їх по всій тернопільській області на колишніх поселеннях польських колоністів. Декому тоді пощастило приміститися по сусідніх селах у кривих або знайомих.

У вересні 1941 р. по зливних дощах Дністер залив майже все село, чого ніколи не бувало в історії села. Вода плавила в селі по шосе до 2½ м поверх нього.

Після повороту большевиків в 1944 р. наступили в селі численні арешти і вивози на Сибір.

Відомості подали колективно чотири колишні мешканці села.

ПЕЧЕРНА

Статистичні відомості про село Печеру (польська назва Рісєгапа): Загальна поверхня 420 га, (в тому числі 23 дівірської посілости.) з того 253 орного поля. Число домів: 1921 р. — 123, 1931 — 129. Число населення: 1900 р. — 614, 1910 — 596, 1921 — 561, 1931 — 630. За австр. статист. 1900 р. в громаді 591 гр. кат., 13 р. кат., 10 мойс. Мова: 585 укр., 29 польс. В селі не було філіарку.

Школа — філія Жежави, за Австрії і Польщі з українською мовою навчання.

Невелике село, положене над самим Дністром, 3-4 км на північний захід від Заліщиків, належало до парохії в Жежаві (1-2 км). Церква в XIX стол. дерев'яна; нова мурована поставлена 1909 р.

ЖЕЖАВА

Статистичні відомості про село Жежаву (Жежава): Загальна поверхня 1170 га, (в тому числі 588 дівірської посілости.) з того 829 орного поля. Число домів: 1921 р. — 171, 1931 — 196. Число населення: 1900 р. — 988, 1910 — 883, 1921 — 816, 1931 — 813. За австр. статист. 1900 р. в громаді 861 гр. кат., 25 р. кат., 4 мойс. в двох 51 гр. кат., 11 р. кат., 34 мойс. 2 ін. Мова: в громаді 859 укр., 31 польс.; в двох 43 укр., 55 польс. Понта в Заліщиках (7 км), станція залізній в Дивичеві, залізні станція — Дивичев-Жежава (4 ½ км) або Залішки.

Школа за Австрії і Польщі з українською мовою навчання.

Село Жежава (в місцевій вимові Жижава, Жиживи, з наголосом на останньому складі) положене на узлізлі, приблизно на один км від ріки Дністра. Незрозумілу назву села пояснили собі так, що одна жінка померла, але потім ожила і пішла вістка "жи жина". Частинами села були Заплотівка і Полощицківка. Поля мали назви: "На присах", "На долині", "В діброві". Частини лісу звалися: Бергетовий, на Говлах, на Соколові. На території села були каменоломні, білий валяк і червоний.

Село мало стару дерев'яну церкву з 1784 р. з мурованою дзвіницею. Парохом був о. Олександр Руденський. В селі була теж римо-катол. капличка над панською гробницею. Школа мала мурований будинок, вчителями були українці і поляки. Читальня "Прогресу" містилась у власному будинку, збудованому в 1926-28 роках. В ньому мала приміщення споживча кооператива, відбірня есматин, кружок "Сільського Господаря", відділ "Союзу Українок" з дитячим літнім садком і молочно-тваринний "Дуг". За Австрії була "Січ". Читальня мала бібліотеку і часописи, між інш. "Народну Справу" і "Нове Село".

До першої війни була в селі корчма і гураляня, по війні замишлася гураляня. Власником філіарку був поляк Лукасевич.

Часті прізвища в селі: Хомяки, Шевчуки, Осадлуки, Стасюки, Човгани, Дубевські.

Селяни були переважно малоземельні. В селі працювали ткачі, шевці, ковалі та стельмахи. Була невелика еміграція до Америки та Канади.

В 1921-22 роках відбулися в селі арештування: арештовано двох синів священика і Федора Хомяка. Від 1939 існувало підпілля. Культурноосвітню та організаційну працю вели сини священика і селянські провідники. Селяни не посілали дітей до вищих шкіл. Село зберігло народний оляг.

Інформації подали два колишні мешканці села.

ІВАНЕ (п. Дністром)

Статистичні відомості про село Іване (Іванів): Загальна поверхня 1556 га, (в тому числі 566 дівірської посілости.) з того 1037 орного поля. Число домів: 1921 р. — 252, 1931 — 296. Число населення: 1900 р. — 1412, 1910 — 1239, 1921 — 1211, 1931 — 1290. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1318 гр. кат., 42 р. кат., 17 мойс.; в двох 10 гр. кат., 25 мойс. Мова: в громаді 1311 укр., 66 польс.; в двох 35 польс. Понта в Устечку (12 км), залізні станція — Дивичев-Жежава (5 км).

Школа за Австрії і Польщі з українською мовою навчання.

Село Іване, назване також "Золотим" або з долатком "над Дністром" для відрізнєння від Івана п'яного, простягається у формі стовпця в долині ріки Дністра. Його частини називалися: Марашівка, Сивуляна, Луг, Нагірка, Ліси: Діброва, Гай. На території села були каменоломні, копальні глини та піску, а також печери. В 1939 поляки відкрили поклади міді. Була давня могила, як казали, з татарських часів. Часті прізвища в селі: Гандзюки, Данилюки.

Село мало муровану церкву, поставлену 1895 р., і муровану дзвіницю. Будинок читальні "Просвіти" збудовано ще за Австрії. Головною читальні в 1907 р. був Іван Вістовський, а головою "Сокола" Іван Кручак. При читальні була бібліотека, аматорський, хорівий і самоосвітній гуртки. В селі була споживча кооператива, молочарня, кружок "Сільського Господаря", кружок "Рідної Школи", відділ "Союзу Українок", каса, молодець т-во "Луг" і братство тверезости. В селі діяло підпілля ОУН. Село посіладо дітей до вищих шкіл. Теологію покінчив о. Кузик; інж. Яків Гандзюк працював у кооперативі.

Селяни були середньоазможні. В селі працювали кушнірі, кравці, ковалі, столярі. Була еміграція до Канади.

Власником фільварку був у XIX стол. ки. Понійський, потім поляк Лукасевич, опісля Зареґевич. Латинники й мішані подружжя розмовляли українською мовою. До першої війни була в селі корчма. Село зберігало народний одяг.

Інформації подає колишній мешканець села.

Села на півночі від Заліщиків: Дзвиняч, Бедриківі, Дуплиська, Блишанька, Угриньківі.

ДЗВИНЯЧ

Статистичні відомості про село Дзвиняч (Dzwiniacz): Загальна поверхня 1476 га, (в тому числі 548 діврської послистісти), з того 1253 орного поля. Число домів: 1921 р. — 338, 1931 — 378. Число населення: 1900 р. — 1859, 1910 — 1730, 1921 — 1641, 1931 — 1730. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1592 гр. кат., 120 р. кат., 32 мейс; в дворі 58 гр. кат., 54 р. кат., 3 мейс. Мова: в громаді 1556 укр., 188 поль.; в дворі 54 укр., 61 поль. Пошта в Дуплишк (4 км), залізні станції Дзвиняч-Жезав (4-5 км), станція польши ("Постерунок") у селі.

Село Дзвиняч (народна назва Дзвінече, Дзвінечого) положене на горбах, а частинно на долині над потоком. (Малий потік мав неофіційну назву Дзвинячка або Луг.) Окремі частини села: Нагорянка, Луг, Горішній кінець, і вулиці: хсьонька і Козьмукова. Назви гіл: Толока, Шанці, Дукта. За долиною. В полях було багато хрестів, а при в'їзді до села кілька капличок. На території села були каменоломні, копальні піску та глини. Часті прізвища в селі: Найдан, Угринюк, Сохашський, Паньків, Мартинчук, Олійник, Сторожук, Боднарчук.

Селяни були малоземельні: тільки один мав 15 моргів поля і кількох по 4-

5. Багато людей емігрувало до Канади й ЗСА. До Аргентини тільки 2-3 родини. Село мало своїх ковалів, столярів, шевців, кравців, ткачів, мулярів.

У селі був двір, власність вірменина Варгановича, два млини і гуральня, а також корчма, яку тримав українці. Колоністів на території села не було, тільки на поближніх полях, що належали до Заліщиків. Нечисленні латиники розмовляли українською мовою.

В центрі села стояла стара, мурована церква, побудована 1791 р. у формі костела, при ній мурована дзвіниця. Був теж у селі малий мурований костел (каплиця), до якого доїздив хсьондз із Заліщиків.

За Австрії була 2-класна школа з українською мовою навчання, за Польщі 4-класна утравкитиця. Вчителями бували поляки і українці. Керівником був поляк греко-католицького обряду Менкарьський, потім Гавран українського походження. Шкільний будинок мурований, що погорів був під час першої війни.

Читальня "Просвіти" мала власний будинок ще перед першою війною, який в часі війни згорів. По війні фундами односельчан з Віннигу поставлено новий читальний будинок. При читальні була гарна бібліотека і часописи: Народна Справа, Новий Час, Свобода, Діло, Громадський Голос і Місіонар. Були гуртки: аматорський і хорівий. Село мало споживчу кооперативу, філію молочарні в Торськми, кружок "Сільського Господаря" і "Рідної Школи", літні дитячі салки і відділ "Союзу Українок". Перед першою війною молють гуртувалася в "Січі", в 30-их рр. в тов. "Луг". Із політичних партій У.Н.Д.О. влаштувало віча. Успішніо-громадську працю перед першою війною і в перших роках по війні вів парох о. Ісидор Ганкевич із кількома селянськими провідниками, з 1924-5 р. працю перебрав сільський актив.

До першої війни кількох селянських синів вчилися головню в гімназії в Кшмані. По війні до школи вже не вернулись через свій вік, залишилися в селі і працювали для його національного та економічного розвитку. Імена деяких із них: Іван Мартинчук, Іван Вівар, Дмитро Борсух, Павло Никорук. До них долучилися активні селяни: Яків Боднарчук, Павло Вівар, Лев і Володимир Думні, Іван Худий, Іван Бариський і Максим Найдан.

По 1930 р. були міжнаціональні непорозуміння на тлі виборів до громадської ради. Підпільний рух проявлявся від 1930 р., але активнішим став від 1940 р. За Польщі були арештування. Зокрема три рази був арештований і раз суджений Олекса Ганкевич. До цієї розправи на всіх 12 суддів присяжних покликано 10 колоністів. На розправі Окружного Суду в Чорткові прокурор висловився, що саботажів у повіті не було тому, що повітовий провідник Олекса Ганкевич сидів у тому часі у в'язниці. Проти цього вислову заперечував адвокат д-р Степан Шухевич. З польських організацій був за Польщі "Стшельс", що від 1935 р. виявлявся активним.

Науку в Учительській Семінарії почали перед першою війною і покінчили по ній: Юстина Сохашка, Марія Найдан, Гриць Сохашський, Михайло Найдан, Василь Борсух, Юрко Козьмух, а з молодших Сильвестер Сохаш-

кий і Павло Заравещкий. Високі школи покінчили: д-р Степан Боднарчук (порівняльна філологія), що опісля працював асистентом професора Віденського університету, Іван Костинюк - право, Лев Сохальский - політехніку на Чехах (згинув у мотоциклевій випадку), о. Володимир Ганкевич - Богословську Академію (помер у 1958 р.). Олександра Ганкевич - філософію у Львівському університеті, за якої не зміг користатися через конфлікт з польським карним кодексом за приналежність до ОУН. По другій війні Маріян Боднарчук закінчив політехніку у Відні і там залишився на праці.

Народний одяг по першій війні почав уступати місця міському, проте дехто носив його до другої війни, особливо в часі Великих свят. Зразки цього одягу збереглися в домі О. Ганкевича та в українському музею в Чикаго.

Відомості подає Олександр Ганкевич.

БЕДРИКІВЦІ

Статистичні відомості про село Бедріківці (Bedrykivci): Загальна площа 2129 га, (в тому числі 1510 лісової покритості), з того 1151 орного поля. Число домог: 1921 р. - 309, 1931 - 366. Число населення: 1900 р. - 1942, 1910 - 1868, 1921 - 1864, 1931 - 1740. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1626 гр. кат., 23 р. кат., 27 моїс.; в дворі 137 гр. кат., 50 р. кат., 79 моїс. Мога: в громаді 1629 укр., 47 польс.; в дворі 130 укр., 136 польс. Пошта - Дуліська (4 км), заліз. станція Заліщики (8 км). Церква мурована з 1883 р.

Школа 1-класна, за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі укр.-німецька.

ДУПЛИСКА

Статистичні відомості про село Дуплиська (Dupliśka): Загальна площа 1365 га, (в тому числі 839 лісової покритості), з того 908 орного поля. Число домог: 1921 р. - 132, 1931 - 153. Число населення: 1900 р. - 1005, 1910 - 868, 1921 - 751, 1931 - 783. За австр. статист. 1900 р. в громаді 806 гр. кат., 88 р. кат., 10 моїс.; в дворі 49 гр. кат., 17 р. кат., 35 моїс. Мога: в громаді 801 укр., 103 польс.; в дворі 45 укр., 56 польс. Пошта на місці, заліз. станція в Горішках (4 км).

Школа за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі укр.-німецька. Вив. тоді учителів українськ. Борчук.

Село Дуплиська (я прийнятий офіційний назви, а "Дуплиши" в народній) довгої - вузької форми, розташоване в широкому річці між високими берегами річки Тупи (Дупи), на південні від Угриньківців. Воно й належало спершу до парохії в Угриньківцях, опісля стало самостійною експозитурою. Назви його частин: Горішний кут, Долішний кут, Під Стінкою, Під Деренівкою, Під горою. Назви філіарків: Доброполе, Гелена, Марцеливка і Лісничівка. Назви піль: Долинка, Пончерні, За нісарсков дорогов, Заліс гони. Під могилою і Під могилками. Назви горбів: Під Стінкою, Коло Спаса (на сході), Коло Богородиці (на заході). Назви лісів: Стінка (півд. захід), Стулене (на півн. заході), Ліснички, Деренівка, За горою (півн. схід). На території села були каменоломні і глинища. В ярах знайдено багато глиняних черепків, що

свідчили про давнину ганчарства, а також старі великі мідні монети. В полі при дорозі з Дзвинича до Угриньківців стояли три давні могили, недалеко одна від одної, середня з них мурована. На полях були хрести; на західному боці на горі за селом стояла статуя Богородиці, на східному боці села на горі статуя Спасителя. Перед першою війною понад млинівою були три водні млини, "фолоші", (де ступами товчено-вигладжувало власної роботи сукно), і олійня.

Часті прізвища в селі: Натуркачі, Стадники, Качури, Семенці, Стасюки, Білоуси, Цивириньки, Микитюки, Тимчук, Янішкі, Штокалюки.

В селі була нова, велика, мурована церква, поставлена 1896 р. і дерев'яна дзвіниця, а також мурований костел проти двора, до якого доїздив римокатол. священик із Заліщиків. Латинники і мішани подружжя розмовляли українською мовою. На 12 родин поляків були 4 спользовані німці Франклі. В селі був двір лідача Якубовича з Буковини, що не жив у селі, а мешкав у ньому його сестрині Богусевич, що управляв філіварком "Геленою"; філіварку "Доброполе" доглядав лідич Вартанович із Дзвинича, а філіварки Лісничівку та Марцеливку орендував жид Рубель. Селяни, переважно малоземельні, займалися крім хліборобства виробом лісів, а дехто працював на філіварку. В селі були свої муляри, столярі, ковалі. Жиди перед першою війною орендували філіварки, млини, корчми, вели крамниці, скуповували яйця. Перед першою війною була еміграція головню до Канади, частинню до Америки, а одна родина емігрувала до Боснії.

На початку століття була в селі читальня Качковського, а від 1905 р. читальня "Просвіти", що приміщувалася спершу в приватній хаті. Тоді існувала теж агенція асекураційного тов. "Дністер", кружок "Сільського Господаря" і т-во "Сів". В селі відбувались віча в 1907 р. за загальним, безпосереднім, рівним і тайним правом голосування і люди вибрали до Відня українського посла д-ра Т. Окунєвського, адвоката з Горолени. Після війни в селі було ще більше організацій.

Над освідченням села працювали священики, зокрема душпастир села о. Йосиф Фільорчук (в рр. 1905-1923), читальняники і січовики. Вони скинули старого неграмотного віята, хруня.

До першої війни тільки один хлопчик із села вчився в гімназії в Кішмані.

Селяни збирали народний одяг: перемітки, горботки, запаски, вишивані сорочки, стьожки, гердани, коралі, намиста з монет, а також сіраки і кожухи.

Відомості про давні часи подає емігрант з 1912 р. Йосиф Семенці при співучасті Варвари Зуліков та Володимира Норіс, про новіші часи деякі відомості подає інж. Ст. Кушій.

БЛИЩАНКА

Статистичні відомості про село Блищанку (Blyshanka). Загальна площа 1033 га. (в тому числі 518 вірської посілости), з того 777 орного поля. Число лемків 1921 р. — 246, 1931 — 293. Число населення: 1900 р. — 1324, 1910 — 1264, 1921 — 1171, 1931 — 1339. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1126 гр. кат., 113 р. кат., 65 моїх; на фольварку 6 гр. кат., 4 р. кат., 10 моїх. Мова: в громаді 1127 укр., 177 польск., на фоль. 6 укр., 14 польск. Церква приналежить до парохії в Угриньківцях, дерев'яна з 1867 р.

Школа за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі українствичена.

Село Блищанка (в місцевій вимові Блишківка з наголосом на першому складі Бли-) położone на подільській високорині, 4 км на схід від Угриньківців. Селом, що має вигляд гуртового оселі, перебиває потік, що на півночі села творить ставок. Частина села: Нагорінка (на сході), Краківка (на півн. заході), Королівка (на півд. заході). Назви пілі: "Ярмівка", "Куті", "Рудка", а фольварку — "Марцелівка". Його власниками були поляки — Якубович і Богусевич. Від 1936 р. були колоністи.

В селі стояла фігура в пам'ять знесення панщини, а в 1941 р. во втечі большевиків при дорозі до Дулішк висічено могили. В центрі села стояла дерев'яна церква, побудована 1867 р., з новою мурованою дзвіницею; вона була філіальною парохії в Угриньківцях. Був теж новий костел. До першої війни була в селі корчма, після війни тільки гуральня. Селяни займалися рільництвом, але були між ними ремісники: ковалі, шевці, столарі. Була еміграція до Канади і ЗСА. Частіші прізвища селян: Горобець, Друзик, Проданик, Дорош.

В селі була читальня "Просвіти" з бібліотекою і часописами. При ній був театральний, оркестровий і самоосвітній гуртки. Будинок читальні і споживчої кооперативи збудовано в 1937 р. Існував теж кружок "Сільського Господаря" і відділ "Союзу Українок". В селі жило кілька непомітних прихильників комунізму. Поляки мали свого "Стшельца". Від 1930 р. в селі були постійні біжки між українським і польським населенням. В селі діяло підпілля. Були арешти. Усвідомлюючи працю вели в селі селянські провідники. Латинники і мішани подорожжя розмовляли українською мовою. Народний одяг носив тільки дехто.

Інформації подав колишній житель Блищанки.

УГРИНЬКІВЦІ

Статистичні відомості про село Угриньківці (Uhrýnkowce). Загальна площа 1935 га. (в тому числі 1009 вірської посілости), з того 1668 орного поля. Число лемків 1921 р. — 348, 1931 — 348. Число населення: 1900 р. — 1855, 1910 — 1770, 1921 — 1521, 1931 — 1600. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1237 гр. кат., 356 р. кат., 99 моїх; в двох 58 гр. кат., 31 р. кат., 74 моїх. Мова: в громаді 1222 укр., 470 польск.; в двох 58 укр., 105 польск. Пошта і залізниця, станція в Торісмі (5 км).

Школа за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі — українствичена.

Село Угриньківці (в поточній мові Гриньківці) лежить в ярі над річкою

Дупою на південь від села Хартанівців. Колись ділилося на дві частини: Долішній Кут, замешаний українцями, і Горішній Кут з латинниками і русинами. Парохом села був довгий час о. Володислав Нанасі. Церква стара, мурована, поставлена 1769 р. В селі був теж і костел.

До 1936 р. шкільна наука відбувалася по селянських хатах. В 1936 р. село за ініціативою управителя школи Михайла Чайківського власними силами, без втручання шкільного інспекторату, збудувало впродовж шістьох місяців приміщення для 3 класів і мешкання для управителя школи. В школі вчили вчителі поляки. Один із них, погрозив Боревський, забороняв шкільним дітям носити вишивані сорочки і шпозувати, що поскидає їх із сцени в читальні "Просвіти", коли будуть там виступати. Проте це на дітей та на їх батьків не мало впливу. Але Михайла Чайківського, що учителював в Угриньківцях від 1921 р. і був сталим керівником школи від 1926-37 р. міністерство перенесло "для добра школи" до Слобідки Кошильської, а по році далі, до Милованів.

В тому часі на Долішньому Куті збудовано також дім для читальні "Просвіти", що мала гарну бібліотеку і часописи для своїх членів. Бібліотека значно збільшилася книжками, які по смерті пароха його син інж. Юліан Нанасі подарував читальні. В читальному будинку містилася споживча кооператива, відбірня сметани, кружок "Сільського Господаря", відділ "Союзу Українок", аматорський, хорівий і танцювальний гуртки. Танцювальну групу організував і навчив національних танців учень В. Авраменка Максим Петраш. Він приїхав був з Америки до села на відвідини матері та рідних на пів року і цей час використав на переведення повного курсу цих танців майже для всієї молоді села. До танців грала мандолинова оркестра, в якій виступали Йосафат Дідушок, Федір Никифоров та інші. З ними танцюристами гзав управитель школи або його дружина до Заліщинок, Товстого, Більча Золотого, Мишкова та Білобожниць. Організаторами концертів та вистав були Й. Дідушок, Ф. Никифоров, Дорко Слугочині, Микита Пасичник та інші.

Майже вся молодь села належала до тов-ва "Луг", відбувала фізичні вправи, сама влаштувала фестини і ходила на Лугові фестини до сусідніх сіл.

В часі пацифікації села в 1930 р. два поліцаї з Угриньківців і два із Дзвинича забрали управителя школи Михайла Чайківського з класів і повели до його мешкання, де перевели ревізію і забрали деякі книжки (Листопадіві війни, Берестейський мир, Перед навалюю тощо). По якійсь часі відбулася проти управителя розправа в суді в Заліщиках, в якій оборонцем був адвокат д-р Стефанович. По звільненні від вини поліція повернула книжки крім одної ("Перед навалюю").

Тому що латинники з Горішнього Кута переводили нечесним способом вибори до громадських рад, а також наслідком поведінки учителя Боревського і провокативного нищення пам'яткових могил перед Зеленими святами, між мешканцями Долішнього і Горішнього Кута панувала велика ворожнеча. Ще перед приходом большевиків 1944 р. на Горішньому куті вибух уночі в

кількох місяців вогонь, що спричинив багато жертв у людях і багато матеріальної шкоди.

В 1944 р. совєти забрали до війська всю молодь села і вона майже вся згинувла на фронтах, вернулись тільки три інваліди.

Відомості подає Михайло Чайківський.

Східний район

Наддністрянські села (від сходу на захід): Колодзівка, Синьків, Зазулінич, Костілівники, Городок.

КОЛОДЗІВКА

Статистичні відомості про село Колодзівку (польська назва Kłodzówka): Загальна поверхня 2099 га, (з тому числі 787 дворської посілости), з того 1559 орного поля. Число домів: 1921 р. — 405, 1931 — 486. Число населення: 1900 р. — 2068, 1910 — 2072, 1921 — 1827, 1931 — 2076. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1906 гр. кат., 39 р. кат., 82 мов.; в дворі 18 гр. кат., 13 р. кат., 10 мов.; Мова: в громаді 1902 укр., 125 поль.; в дворі 16 укр., 25 поль. Пошта і заліз. станція Зазулінич (32 км), також заліз. ст. Іванівське (19 км).

Школа за Австрії 2-класна з українською мовою, за Польщі 3-класна утравнічена.

Мгр Василь Верига

ТАМ, ДЕ ДНІСТЕР КРУТО В'ЄТЬСЯ.

Село Колодзівка — це найбільш висушена на схід місцевість у заліщицькому повіті. Вона розкинулася на широкій низині на лісовому березі Дністра. Дністер, що пливе від сусіднього села Синькова в південносхідному напрямі, минаючи село Мітків на буковинському боці, майже під прямим кутом повертає на північ у віддалі двох із половиною км перед Колодзівкою. Від Міткова аж до Мосорівки впродовж, мабуть, двох кілометрів буковинський берег Дністра становить стрімка й висока на яких 150 м гора, вкрита дрібними кушами, що де-не-де світить нагими скелями. На колодзівському боці Дністер обливає широкі лани, колись власність графів Де ля Скаля. За якого півтора км на південь від Мосорівки над берегом Дністра лежить закутаный у розкішні корони вікових тополь панський двіроч, що творить південну межу поселень села Колодзівки. Від панського двору село тягнеться вздовж Дністра на яких три км. Далше на північ за селом Дністер пливе в тому самому напрямі ще, мабуть, не цілий кілометр аж до другої гори, що замикає Колодзівську долину від півночі. Тут він повертає знову на схід, а потім на південь, у бік Устя Спископського. Гора на півночі села покрита лісом, званим Глоди. Але лісок швидко кінчиться, щоб відкрити голі скелі високої на яких 150 м гори, що стрімко спадає вниз Дністра. Ця "гора", берег подільської височини, представляє собою об'єкт зацікавлення для геологів своєю великою кількістю різних нашарувань. Північний бік колодзівської долини не довший одного км. Її замикає від півночі і заходу подільська високорівня, що,

густо порізана різної величини яругами, робить враження не одного суцільного горба, а цілого комплексу гір, тут і там вкритих невеличкими гайками, у тінях яких знаходились джерела холодної як лід води. На більш стрімких місцях, які в селі звали "обочками", росли трави, на яких паслись вівці, а рідше худоба. Місцями ці гори світіть нагими скелями, на яких не росте нічого крім моху. Тут залюбки бавились пастухи, бо під їхніми малими ногами завжди шось дуділо, немов би там знаходились порожняча чи величезна печера під тонкою верствою каменю, з якого селяни винаювали вапно до білення хат. Через цю гору на півночі села провадило дві дороги, одна на північ понад лісок Глоди до шляху, що йшов із Заліщицьких через Устя до Мельнич, а друга на північний захід до цього самого шляху в напрямі села Шупарки, а звідти до Боршева, Чорткова і "дальше у світ за очі". Це була так звана "камінна дорога", бо вздовж неї під гору знаходились громадські каменоломні твердого, як мрамур, каменю, а місцями були багаті зложя білого піску, що його селяни використовували для своїх цілей.

Дальшу частину "гори", що замикала Колодзівську долину від північного заходу, прорізував глибокий і стрімкий яр, яким протікав потік "Бурти", що розділяв долину і село на дві частини, північну і південну. На північ від потоку Бурти гора називалася Фішик, на південь — Мочарки. Обидва ці горби в західному напрямі розходяться і з-поміж них піднісється ніби третя гора т.зв. Середній горб, що відділений від гори Фішик глибоким ярком, покритим Колодзівським лісом, який простягається на північний захід у бік села Шупарки. Від гори Мочарки Середній горб відділений трохи меншим ярком, дном якого пропливає головна віднога потоку Бурти (друга випливає із Колодзівського лісу). Стрімкі береги цього яру вкриті лісом, званим Грабівкою, в якому було багато грабину, а також ліщини. Далше на Середньому горбі простягається на захід у бік села Винятинів декілька гонів урожайного подільського чорнозему. Це були найбільш на захід висушені поля, знає як Вірлів.

Горб Мочарки замикає Колодзівську долину від заходу і простягається від Бурти аж до Дністра. Вздовж понад ріку він зветься Шелепівка, а стрімкий скелястий берег, що спадає до Дністра, вкритий лісом, називається Дерісів. Далше на захід від Дерісова понад Дністер, починається скелястий берег, відділений від Дерісова малим потічком, але це вже терен села Синькова. Лісок Дерісів своїми деревами ховає вхід до підземної печери, чи може підземного ходу, про який у селі говорили різно, але ніхто не постарався був його прослідити. Під кінець 30-их рр. завдяки дощовим зливам вдалось ствердити, що підземний хід із Дерісова простягається шонайменше на один км, тобто до місця, де земля від дощів провалюється. Одне чи й тоді ніхто не пошканився тим ходом. Все, що було зроблено, це прилежно величезний звій колючого дроту, якого не бракувало на Мочарках ще із фронтонів ліній першої світової війни, і цим дротом яму закрито було зверху. Польські туристичні довідники спромомались були тільки на короткий згадку про наявність печер, "лосі не досліджених". Через Шелепівку провадила найкоротша дорога до Заліщицьких 32 км, з яких 16 км, з Колодзівки через Синьків аж до Городка над Серетом, були в дуже поганому стані.

Населення Колодзібки за нечисленними винятками становили українці. Розговорною мовою в селі була українська мова навіть для латинників, що по-польськи не тільки що не говорили, але навіть не вміли говорити. Шойно по першій світовій війні під впливом польських ксьондзів вони здекларували себе поляками і намагалися говорити по-польськи, принаймні у присутності представників державної влади. Крім тих "поляків" у селі було перед другою війною ще й сім жидівських родин, які для свого внутрішнього зв'язку користувались своїм жаргоном, але всі вони говорили поправно також українською мовою села. Деякі з них не мали навіть питомого й акценту.

Мова села Колодзібки, подібно як і Синькова, становила своєрідний острів серед довколишніх говірок. Тут не було зміни "я" на "ти", напр., завжди вимовлялось "теля", а не "теле". З другого боку м'які голосні після "и" вимовлялись твердо, напр., "пшеница", а не "пшениця", "дййищу" а не "дййишицу", що нагадувало гуцульський говір. Східно-українські говірки пригадувала відміна деяких дієслів, як напр.: ходити — "ходю" у першій особі однини, так само просити — "просю", а не прощу, платити — "платю", а не плачу тощо.

Географічно село поділялося на три частини, звані "кутами". Центральним та найбільшим кутом була Жабирівка. Згідно з усьним переланям назва походила нібито від жаб, яких колись у давнину тут мусіло бути дуже багато. Шоправда, їх не бракувало в останніх часах і при мілких берегах Дністра. Жабирівка — це південно-східна частина села, між Дністром із сходу і потоком Буртами від півночі. Тут знаходився в південно-східному розі панський двір із парком. При головній дорозі, що вела зі сходу на захід у бік Синькова, стояла парохіяльна резиденція, за нею школа, а далше читальня

Церква в Колодзібці

"Просвіти" із кооперативною "Єдністю" під одним дахом. На північному боці дороги пишалась велика мурована церква Успення Пресвятої Богородиці,

оточена старими липами. Від заходу церковне подвір'я відділялось залізним парканом і брамою, де й був головний вхід до церкви. З усіх інших сторін церковне подвір'я обведене муром на приблизно півтора м висоти. У східній частині подвір'я височіла стара, також мурована, дзвіниця із п'ятьма мелодійними дзвонами. На півночі за церковним муром ріс маленький, вирощений між обома війнами овочевий садок, що був власністю читальні "Просвіти". На схід від дзвіниці через дорогу знаходився невеликий морелевий сад, власність школи.

Сама церква побудована так, що її оточують дороги з усіх сторін. На захід від церкви стоїть пам'ятник знесення лашини в 1848 р. Це невелика квадратова підмуріпка, на якій стоять три хрести та ростуть три липи. За шим пам'ятником далше на захід через дорогу ген аж під цвинтарем стоїть ще один громадський невеликий будинок із двома кімнатами: одна — це трупарня, а друга — громадська в'язниця, що вживались дуже рідко. Далше за шим будинком простягалось місце вічного спочинку колодзібчан — цвинтар із маленькою капличкою при дорозі. Тут кінчалась Жабирівка, село, і починались поля, звані "Доліною".

При шляху, що провадив із півдня на північ паралельно до бігу Дністра, знаходилась громадська канцелярія, а також за Польщі великий "Дом Людови", якого поляки ніколи не могли заповнити своїми людьми. За польських часів Жабирівка удостоїлась ще одного державного будинку, шоправда, лежи на боці від села: це станиця сторожі для охорони кордону, який пробігав уздовж Дністра, відділяючи Буковину від Галичини, тобто польського окупанта від румунського. Кут Жабирівки нарахував більш десятка вулиць, з яких п'ять провадять до берегів Дністра, та шість більших або менших громадських площ, званих у селі "толчкми".

На захід від Жабирівки розкинувся другий кут у формі трикутника, званий Томаківка. Довжина Томаківського трикутника не сягала більше півтора кілометра вздовж Бурти. Крім двох головних доріг на цьому куті є ще шість менших вулиць, які перетинають кут із півдня на північ. Оповідали, що перший поселився на цьому куті якийсь козак Лукашевич над берегом потоку Бурти.

Північною межею Томаківки є потік Бурти, що відділяє Томаківку так само, як і Жабирівку, від третього кута, званого Германі. Цей кут у дійсності складається із двох частин: одної у формі трикутника шириною на якого пів кілометра вздовж потоку Бурти та довжиною більш кілометра на північ вздовж Дністра. Друга частина — це ряд господарств вздовж потоку Бурти, які в своєму шоденому контакті та громадським життям були пов'язані із Томаківкою. Цю частину села заснував нібито якийсь Герман. В селі чимало родин називались Германі, але в останніх роках вони знаходились у всіх частинах села. На "Германях" мешкали також нащадки татарів, які своїм зовнішнім виглядом здавалися монгольське походження. Але душею і серцем як вони, так і Германі були ширими та свідомими українцями. Проте помалчало, що жителі частини Германів завжди держались осторонь від тих із Жабирівки чи Томаківки. Між останніми двома війнами різниці почали

трохи затиратись; але коли парубок із Жабирівки одружувався із дівчиною із Германів, чи навпаки, він мусів викупити свою молоду, ніби вона із другого села. Найбільше ці різниці відчувались між шкільною дівторого, які себе взаємно недолюбили. Не раз бувало так, що жабирівська та томаська дівтора виганяла германську із жабирівської частини села, зокрема на Великдень, коли всі збирались на гайки біля церкви. Через Жабирівку та Германів проходила головна дорога паралельно до Дністра із півдня на північ. Від неї провадило п'ять коротких вулиць у напрямі на північ. Було тут також п'ять малих толчок, а на двох із них пам'яткові кам'яні хрести. Через Германів, або докладніше, через германську долину (так називались поля між потоком Буртами і Германями) провадила на північний захід дорога до битого шляху у напрямі села Шупарки.

Приблизно на $\frac{1}{2}$ км від впадіння до Дністра, яр Буртів розширюється, так що біля головної дороги із Жабирівки на Германів створився широкий приблизно на 100 м майдан, де відбувались різні громадські імпрези, як, наприклад, фестини, а також часто і недільні танці. Біля вулиці села були обсажені акаціями, яких цвіт весною запаморочував своїми пахощами.

Вдовж Жабирівки на Дністрі лежать два острови. В часах великих повеней із високих верб на цих островах видно було тільки вершки їхніх корон. Дністрові води заливали майже всю долину Буртів, і зв'язок між Германями та Жабирівкою був можливий лише човном. В той час води заливали також буковинські поля та долину частину буковинського села Мосорівки, що лежить за Дністром напроти Жабирівки. Щоправда, така повинь грапляється приблизно раз на десять років і вона за винятком двох чи трьох господарств, побудованих у долині Буртів, Колодирівці жалкої школи не робила.

Крім чудових краєвидів, яких чимало в Колодирівці, село мало ще одну atrakцію. Це були два великі млини, побудовані на сплавах, що плавали під літо на бистрих хвилях Дністра. Їх держали на місці довгі сталеві динки, прикріплені до землі на Дністрових островах. Не зважаючи на міждержавний кордон, ці млини працювали як ніч, так день, порушували силою Дністрової течії впродовж літніх місяців. На зиму ці млини витягали на берег, а сплави розбирались. Вони спочивали на суходолі до найближчої весни. Але восени 1939 р. їх витягнуто з Дністрових вод передчасно і востаннє. За совєтської влади доступ до Дністра був заборонений, навіть і після того, як прилучено Буковину до Совєтського Союзу.

Крім цих оригінальних млинів на Дністрі було ще два млини над потоком Бурти, а по першій війні було побудовано ще один паровий млин на Германах, також у Буртах. Перед першою війною була ще 2 км на захід від села під Мочарками гуральня, власність графів Де ля Скаля, яку зруйнувано в часі війни. За Польщі мурі гуральні було відбудовано, навіть деякі цистерни встановлено, але, мабуть, із браку фінансів її не докінчено. Гора Мочарки, у підніжжя якої стояла гуральня, помітна ще із двох інших причин. У першій світовій війні тут проходила австрійсько-російська фронтова лінія, якої окопи місяцями залишились були у своєму первісному вигляді аж до 1944 р.

Впродовж півтора року (1915-16) в Колодирівці стояли російські війська, а в Синькові, по другому боці фронту австрійські. Тим то ця гора різко зрошена людською кров'ю, а передусім українською. Очевидці оповідали, що не раз у часі наступів із цілих російських батальйонів, що складались дуже часто із самих українців, верталось кілька воєнк живими, а возами вивозили погільних, як у живих синопі. В 30-их рр. за часів Польщі, на цих самих Мочарках було побудовано колонію Смілзуку, до якої спровалжено "мазурів", тоді як згодоплідний на землю український селянин не міг купити свою працьотківську землю, хіба що перейшов на римо-католицький обряд. А що з українців ніхто віри не змінив, то й ніхто землі не дістав.

Колодирівська долина була місцем дуже давнього оселення, що посвідчас знайдеий у 1912 р. скарб римських монет із II-III стол. по Хр. Ці монети знайдеено в глиняній посудині, що й відкопано випадково при земних роботах. Також над Дністром на полях недалеко Глодів є сліди фундаментів колишніх забудовань, в які раз-у-раз орачі зачіпали плугами. Ніхто ними знахідками не пошківався раніше, аж у 1963 р. робила тут досліди спеціальна археологічна комісія Львівського університету.

Із доступних нам історичних джерел відомо, що в XVI стол. тут вже існувала чимала оселя. В тому часі Колодирівка, так як і ціле південне галицьке Поділля, належала до Подільського воєводства, а Буковина та Басарабія належали до турецької імперії. З уваги на безпосереднє сусідство з Туреччиною з одного боку, і часті татарські напади із другого життя тут було тяжке і повне небезпек. Про початки села не можна шовнебуль сказати, не маючи основних джерел, а ті джерела, мабуть, сьогодні взагалі не існують. Л. Бялковський¹ стверджує, що, не зважаючи на всі намагання віднайти документи Кам'янець-Подільського воєводства із середньовіччя в Центральному Київському Архіві перед першою світовою війною, він знайшов там небагато. На підставі своїх розшукув він ствердив, що в ЦКА немає ані городських актів ані судових книг подільських із XV та початку XVI стол. Найстаріші книги подільського воєводства, що в той час ще зберігались, починались шойно з р. 1521.

Як відомо, поляки по захопленню українських земель в XV стол. скоро почали займати рілочище землі Поділля. В першій половині XVI стол. одним із найбільш землевласників був рід Лянчикоронських гербу Задора, родом із Краківщини, що отримав Ягольницьку волюсть разом з іншими посліотями у спадку по Ісжижських. Разом це становило не більше 20 сіл, але між ними була, мабуть, і Колодирівка, бо в 1547 році Лянчикоронський видав її у застав діччівці села Гродовиці із Сандомириши, Якову Гродовському Мишурі.²

Із інших джерел можна здогадуватись, що Колодирівка XVI століття була містечком. Польський історик А. Прохаса стверджує, що коли гетьман Станислав Жулєвський ішов на поміч молдавському господареві Яремі Могилі в 1600 р., то переправився через Дністер із своїм військом дня 6

1. Leon Białkowski, Podole w XVI wieku, Warszawa, 1920, стр. 3.

2. Там само, стр. 150 (На основі Центр. Київ. Архиву).

вересня коло "містечка Колодзівки"³. Що Колодзівка була в тому часі більш помітною місцевістю, на це вказує ще й лист гетьмана коронного Ст. Жулкевського до польського короля, в якому він звітував про новий напад татарів на Поділля в вересні 1612 р. Тут він каже, що 15 вересня 1612 р. татарське численне військо перейшло від "Волочиску уздовж Збруча до Сатанова, а звідти поміж Густатином і Скалою до Дністра, який вони перейшли 15 вересня повніше Хотина, а понижче Колодзівки і пішли на Волокшину"⁴. З цих слів виходило б, що Колодзівка в тих часах була визначною місцевістю, найбільшою на просторі шонайменше на захід від Хотина. Потвердження цього згодом знаходимо в праці М.Г. Крикуна⁵, де він згадує що "у 1629 р. татари переправилися через Дністер і кіш свій розклали, а польські війська розташувалися в старості (скальському) з великими шкодами для селян. Внаслідок цього, в м. Колодзівці над Дністром, де було 150 домів, залишилося їх лише 15". Ще й сьогодніні роді жителів села повторяться переказ про те, що колись це село було розташоване трохи більше на північ, тобто під Глодами й на Германах уздовж Дністра, якраз проти Долішнього Броду через ріку і воно було знищене татарами, а його населення вирізано або забрано в полон. В 1629 р. татари нападали двічі на Поділля. Другий раз це було в вересні. Із 27 на 28 вересня вони переправилися через Дністер недалеко Колодзівки і ввійшли на Поділля, посуючаючись на північний захід у напрямі Голубинці і Чорткова. Як бачимо, наявність бродів через Дністер біля Колодзівки відбилася негативно на її існуванні.

Нам покищо не вдалося відкрити сторінки історії далішого минулого Колодзівки до 1809 р., коли західне Поділля було вже під владою австрійських імператорів. В 1809 р. Австрія програла другу з черги війну із Наполеоном і 14 жовтня того року в ішарській палаті Шенбруні підписано договір, на підставі якого Австрія тратила в користь Наполеонового союзника, російського царя Олександра I частину земель на захід від Збруча. Величина території не була визначена за географічним принципом, але за кількістю населення. Тому, що до російської імперії повинна була ввійти частина Галичини із 400,000 населення, в 1810 р. було переведено перепис населення. На підставі цього перепису нам відомо, що Колодзівка мала тоді 141 житлових будинків, в яких жило 161 родин, що разом нараховували 746 осіб.

Адміністративно село належало тоді до заліщицького повіту. З того самого документу довідуючись, що Колодзівка була тоді власністю неназваного спадкоємця по графові Станіславу Козаковському, що проживав у Скалі. До доміній цього власника належали ще крім Колодзівки та сусіднього Синькова також Скала, Стара Скала і села в її околиці: Бережанка, Гуштинюк, Іванків, Лосяч, Давидківці та Слобідка.⁶ Але ця частина, загарбана

москалями з ласки Наполеона й названа Тернопільським краєм, не довго знаходилася у складі російської імперії. На підставі першої точки австро-російського договору з дня 1 травня 1815 р. весь "Тернопільський край" було повернено Австрії. Дня 6 серпня 1815 р. Австрія формально перебрала його від Росії і його дальша доля була пов'язана знову з австрійською монархією.

Дивлячись із гори на Колодзівку, в очі впадала пишна панорама села, захищеного в деревах, серед яких масштатично біліла нова трибна церква Успення Пресвятої Богородиці. Побудовано її із власного будівельного матеріалу в рр. 1900-1906 при активній співпраці всіх парохій. Крім церкви, при вході на швинтар була ще й маленька капличка зараз при головній дорозі до Синькова. Даліше, по середині швинтаря, була ще одна капличка, що була побудована на гробниці родини Де ла Скаля. Цією каплицею користувалися латинники, коли до села приїжджав польський священник із Винятинів. В 30-их рр., коли було побудовано резиденцію для римо-католицького священника повніше Буртів на Германах, горстка поляків мала свого пароха на місці.

Колодзівка аж до 30-их рр. не була окремою самостійною гр. католицькою парохією, вона належала до Синькова. Але в Колодзівці постійно перебував священник "сотрудник", згодом як самостійний експозит. І якраз цим священником село задовлявало свою національну свідомість.

Одним із найбільш заслужених і довго згадуваних священників був о. Володимир Яворський, що справді належав до тих, що вже поклали на жертвник національного відродження. Завдяки йому під кінець XIX ст. в селі вже була читальня "Просвіти", кооператива "Єдність" та школа в повному розквіті, все це із власними будинками. Завдяки йому із села пішло пів десятка хлопців на науку до Учительської Семінарії в Заліщиках. Всі вони перебували там у бурсі, якої він був шедрим меценатом.

В селі існувало також гімнастично-пожежне товариство для молоді "Січ" аж до вибуху першої війни. Але не бракувало тоді і корчми з жидом-орендарем.

Із молоді, що ходила до заліщицької семінарії, слід згадати Прокопа Романюка, першого селянського юнака, що пішов до вищої школи, який опісля учителював на Буковині. По закінченні польсько-української війни він відмовився підписати заяву лояльності польській державі і через те не отримав більше учительської праці. За польських часів він виконував постійно уряд справника кооперативи, а помер за часів німецької окупації Галичини в 1942 р. Годі помянути мовчанкою колишніх учнів заліщицької семінарії, а пізніше молодих старшин УГА: Якова Никотя, що загинув у польському таборі полонених, відмовившись підписати заяву лояльності, та Лілю Вірстюка, що згинув під час визвольних змагань на полі бою.

Мешканці села — це в основному хлібороби, хоч не бракувало й різних ремісників, як кушнірів, ткачів, шевців, ковалів та стolarів. За винятком ковальства всі ці заняття були сезонними, бо коли надходила гарячий час селян, взовинні тощо, все йшло до сільсько-господарських робіт. Загалом село не було багате, бо найбагатший господар за польських часів мав коло 30

3. Авторі Ргоснаська, Hetman Stanisław Żółkiewski, Warszawa, 1927, стор. 39.

4. Там само, стор. 115.

5. М. Г. Крикун, "Декі питання аграрних відносин в королівських Польщі в першій половині XVII стол.", Збірник робіт аспірантів філологічного та історичного факультетів Львівського Університету, Львів, 1903, стор. 106.

6. Jan Łęczyński, Rządy rosyjskie w kraju tarnopolskim 1809-1815, Країні 1903, стор. 52 і стор. 200 (таблиця).

моргів землі. Пересічно це були господарі від 5-10 моргів землі, але було і чимало родян зовсім безземельних. Вони звичайно служили на фільварку графів Де ля Скаля, які розпоряджали повноцінною орних земель села та всіма лісами та пасовиськами. Але господарювання на фільварку було незадовільне, а сам фільварок у великих боргах. Отож наприкінці 20-их рр. стара панна графиня віддала в оренду більшу частину фільварку разом із двором у селі, а сама перейшла жити до дуже непомітного хутора на Шелєпіві, над Дерисовом. Її брат, також неоруджений, перебував здебільшого в своїх маєтках на Буковині.

Визвольні змагання 1918-20 рр. та польська дискримінаційна політика по війні значно вплинули на національну свідомість села. Не зважаючи на всі перешкоди з боку окупантів, зараз по війні відбудовано читальню "Просвіти" та негайно відновлено діяльність кооперативи. Також засновано було гімнастично-спортивне товариство "Сокіл" для молоді, а коли поліція припинила його діяльність, -- товариство "Луг", що перед вибухом другої війни нараховувало понад 300 активних членів і був найбільшою організаційною кліткою "Лугу" в повіті. Довгі роки головою "Лугу" був Петро Кикоть молодший, брат згаданого Якова Кикотів; він згинув у рядах УПА в 1944 р. Читальня "Просвіти" нараховувала в роках перед другою війною понад 200 дуже активних членів. Хор, аматорський гурток та різні товариства, як кружки "Рідної Школи", "Сільського Господаря", "Союзу Українок", товариство "Відродження", Дитячий Садок тощо, все це приміщувалося у читальні "Просвіти". Будинок показався різноце замальовий і на початку 30-их рр. рішення було побудувати новий, просторий будинок. Із тією метою наведено навіть каменю із громадських каменоломень. Однак польська влада не дала дозволу українцям на будову просторого "Народного Дому", за те вона примусила горстку сільських поляків збудувати просторий "Дом Людови" при допомозі з державних фондів. Але чим більше Польща тиснула, тим краще йшла організована праця в різних товариствах, що взаємно себе доповнювали.

Колодязка крім звичайних поліційних перешкод, як прикордонне село мала залогу КОПу, що завжди давала відчуття своєї близькості. Також давався відчуття брак інтелігенції. Насправді, тільки священник мав вільні руки до суспільно-громадської праці, бо учителі українці, залежні від уряду, мали зв'язані руки. На шість. Колодязка мала здебільшого добрих священників. Перед війною на місці о. Вол. Яворського прийшов був о. Василь Мисевич, який перебував там кілька років аж до вибуху війни. В часі визвольних змагань був о. П. Вергун та о. В. Харжевський, під кінець 20-их років о. Роман Жолкевич. В 1929 р. на місці о. Р. Жолкевича прийшов о. Василь Луцький, повний енергії та охоти до праці. В часі його перебування відбудовано зруйновані воєнними діями парохіальні будинки. В 1933 р. прийшов йому на зміну о. Юліан Гордінський, колишній учасник визвольних змагань та видатний патріот. Він перебував у селі першу окупацію більшовиків, але по закінченню другої світової війни більшовики вивезли його на Сибір, де він і загинув у примусових таборах праці.

Із учителів, що найбільше спричинились до національного осявідомлення,

слід згадати Івана Стадника, що учителював тут ще з-перед першої війни, та Ягнич, а з часів польської окупації Зиновій Комарницьку, Володимира й Ольгу Синистунів та Варвару Ягнич-Панас.

Велику роль у усвідомлюванні односельчан відіграв аматорський гурток, що зосереджував свою діяльність передусім на історичні п'єси. Визначними й талановитими акторами-аматорами були Петро Кикоть, Михайло Нічка, Марія Смух-Олійник, Марія Ліпка-Олійник, Федір Соколюський та й інші. Із режисерів варто згадати І. Веригу, Петра Динського та Івана Манчуленка. При читальні був також хор, яким диригував звичайно дяк, на початку 20-их років І. Верига, пізніше студенти, як Володимир Жолкевич, що приїжджав на вакації до свого брата (тепер о. В. Жолкевич, живе в Торонто), а пізніше дяк Василь Москалюк. Крім хору була при читальні ще й духова оркестра.

Читальня пренумерувала чимало українських часописів, як щоденник Новий Час, тижневики Народна Справа, Український Пропор, Українські Вісті, а також журнали, як Життя і Знання. Діючі тоді в Галичині політичні партії як УНДО та Укр. Радикальна Партія, влаштовували віча, зокрема перед виборами до союму. Явних комуністів у селі не було. У 20-их рр. комунізм знайшов був декількох своїх однодумців. Один із них Антін Динський на власну руку одного разу з нагоди 1-го травня висів був на будинку читальні "Просвіти" червоний прапор, чим село було дуже обурене. Хоч Антін Динський походив був із знаної родини, сам він був людиною без характерною. Він поповнив бігамом, що й було також одною із причин його втечі до Канади, коли справа вийшла наверх. Другим комуністом, що виявив себе швидко із приходом більшовиків, був Іван Манчуленко, людина надзвичайно талановита, але політично зовсім збаламучена. Зрештою комуністів у селі не було, хоч село було в основному біле.

Село вкрито держалося своїх стародавніх українських традицій та народного одягу.

В тридцятих роках засновано було також польські організації, а саме "Стишля", до якого належало 13 або 14 осіб включно із одним жидом. Коли українці зорганізували Дитячий садок, що його провадила Глиньська із Станіславова, поляки негайно зорганізували свій садок, де було кількадекатор дітей. Насправді, все це організувало і давало субсидії заліщицьке Староство. Засновано також і "Кулко Рольніче", щоб могло конкурувати з українською кооперативною. Але навіть і Староство не могло удержати при життю мертворожденної дитини, "Кулко Рольніче" скоро саме зліквідувалося.

Але студентської молоді в селі за Польщі не було. Першим пішов до середньої школи у 1936 р. автор цих рядків.

З приходом більшовиків суспільно-громадське життя в селі завмерло. Шо насправді представляв собою комунізм, село мало нагоду переконатися вже в лютому 1940 р., коли в брутальний спосіб більшовики вивезли польських колоністів із новоствореної колонії "Смігдуки" на Мочарах. Хоч наші селяни цих колоністів не любили, проте жорстокість у поведінці із жінками й

дітьми не подобалась нікому. І хоча все це діялось серед найлютіших морозів та сніговій, вночі і далеко від села, всі були поінформовані про все, що і як діялось. Село ще більше насторожилося.

І довго чекати не довелося. У березні 1940 р. оголошено евакуацію всіх сіл з-понад кордону з Буковиною, між ними і Колодиріби. Виродовж цілої зими в селі йшла вже пропаганда за створенням колгоспів, шоправля, без примусу. Та на диво, найбільший опір ставили ті, що свої землі не мали і завжди були на службі у фільварку. Агітація за колгоспом не дала бажаних успіхів. Коли ж проголосили евакуацію села, кампанія за колгоспом відновлено. Хто записався до колгоспу, той мусів перейти на колишню "Смігдувку", де організовано колгосп імені Сталіна. Тому, що кожне господарство одержувало тільки п'ять лідов на перів та не більше 600 крб. відшкодування за забудовування, більшість селян була призначена на шліхтову руїну. Але цим разом акція за колгосп була успішніша і коло 50 родин зголосились "добровільно" до колгоспу. Декому удалось приміститись у сусідніх селах подаліше від кордону біля своїх рідних, але в основному село було розбите на три групи. Одна була поселена в районі Товстого, друга частина в районі Глубічка Великого недалеко Тернополя, а третя у Шумському районі на Крем'яничині, яку більшовики включили до Тернопільської області. Всіх евакуйованих розміщено по господарствах колишніх колоністів-поляків, по дві, а то й три родини в одній хаті. Незабаром після цього почалося руйнування господарських забудовань у селі Колодирібі. Варто згадати, що хоча в Колодирібі багачів не було, проте кожний господар мав амбіцію посідати гарну хату під бляхою, дахівкою чи черепицею. Руйнування почалося з найновіших та найкращих будинків. У висліді такого "соціалістичного" господарювання половину господарств, зокрема подаліше від Дністра, зрівняли було із землею, ще поки наступило т. зв. "визволення" Буковини та Басарабії. Після прилучення Буковини до СРСР, по деякому часі дозволено було вертатись назад у село, що й зробили майже всі виселені з незвичайними вилітками. Але колись "неначе писанка село" перестало було існувати, залишились були тільки всі старші забудовування та шліхтові руїни нових. Багатьом довелося замешкати в колишніх стайнях або такі копати землянку. Сам поворот до села умовний: кожий, хто вертається, вступає до колгоспу, або одержить ті землі, яких колгосп не оброблює.

Хоча державний кордон тепер був пересунений більше, ніж на 50 км на південь, проте на Дністрі і надалі стояла прикордонна залага із "проти пограничників" (за Польщі було тільки 16 воєнок) і на Буковину тепер було багато трудних дістанків, коли вона була вже у складі "Української Радянської Республіки", ніж колись, коли вона знаходилася під Румунією, а Галичина під Польшею. На Дністрі і далі не вільно було виходити без окремого дозволу, навіть щоб іроти. Тепер самого командного складу для охорони неіснуючого кордону було більше, ніж за Польщі усіх пограничників разом. Щоб дістатись до Колодиріби на вквд, до власного дому до батьків, на те треба було окремого дозволу НКВД.

Із поворотом людей до села посилилась і підпільна прая. Почались і

частіше арештування та вивози на Сибір. От так впродовж двадцятьдво-місячного перебування московських окупантів крім жалкої руїни матеріальних доводних досягнень, знищення українського культурного життя, було вивезено три родини на Сибір, а двох молодих чоловіків, Андрія Антонока та Ілька Вірстюка, замордовано в казематах НКВД. А далі слід врахувати призовників до Червоної Армії, що згинув, обороняючи свого власного ворога, бо з вибухом війни переведено частини мобілізацію.

Але 7 липня 1941 р. у село прийшли перші німецькі стежі, а Червона Армія неслано відступила, не знаходячи жадного співчуття серед населення. Німецька окупація Галичини розпочала нову сторінку в історії села, що проіснувала до березня 1944 р., тобто 42 місяці. Хоч німці не називали себе "братами", то не зважаючи на воєнні вимоги та поновлення кордону з Румунією на Дністрі, в селі було далеко вільніше жити, ніж не було за більшовиків. Навіть "татарські" напади німців на село, щоб здобути людей на роботи до Німеччини не були такими безнадійними, як більшовицькі вивожування на Сибір.

На весну 1943 р. проголошено організацію української військової формції СС Стрільничої Дивізії Галичина. Не зважаючи на чужу назву та на жорстоку поведінку німецької цивільної адміністрації в повіті, проголошення Дивізії народ сприйняв з ентузіазмом, бо люди вірили, що це буде зв'язок українського війська. З Колодиріби зголосилося більше сотні добровольців, але під кінець 1943 р. в рядах Дивізії знаходилось 52 особи.

В березні 1944 р. Колодиріба знайшлась знову під окупашеною совєтською армією, яка негайно проголосила мобілізацію всіх босдатних до війська. Та совіти одержали пропорушні небагато босдатних, бо в цей час уже близько пів сотні молодих хлопців і чоловіків були в рядах УПА, якої відділ оборони Колодиріби. Результат був трагічний, більша частина з них згинув, а частину захоплено та відіслано на Сибір, щоб у скорому часі приділити їх до карних батальйонів і вислати на фронт. Проте деяку з них удалось відістатись на Захід. Після встановлення совєтської адміністрації почались нові переслідування українського населення.

СИНЬКІВ

Статистичні відомості про село Синьків (Sînków): Загальна поверхня 2081 га, (в тому числі 781 директної посілості, з того 1379 орного поля. Число домі: 1921 р. 467, 1931 494. Число населення: 1900 р. 2315, 1910 — 2281, 1921 1902, 1931 1966. За австр. статист. 1900 р. в громаді 2141 (р. кат., 51 р. кат., 55 мейс.; в дворі 30 р. кат., 15 р. кат., 23 мейс. Мова: в громаді 2149 укр., 98 польс.; в дворі 36 укр., 32 польс. Пошта за Австрі в Касперівці, на Польщі в Залишках, залізнична станція в Залишках (27 км). В селі була станція пошти і КОП-у.

Село має форму неправильного трикутника. Половина села лежить над Дністром, центральна частина на долин, а решта на горі, яка простирається рівниною аж до села Шушарі. Село перетинає потік, що вливається до Дністра. Назви частин села: Дересів (східна частина), Ділори, Серетня, Запорожани (північна) і Швабівка (західна). За селом простягаються ліси:

Верховина, Діброва, Шербанева, Просколіє. Назви піль: Перейма, Гончарівка, Діброва, Долатки, Задні гони і Шелєпівка. Довкола села були скелі, каменоломні, копальні глини та піску.

В селі стояла стара, дерев'яна церква Різдва Пресв. Богородиці з XVIII стол., відновлена 1882 р., а біля неї двоповерхня дзвіниця з трьома дзвонами. Цю церкву звали "селянською". Була й друга церква, мурована, побудована 1883 р., звана "монастирем". Це була церква св. Миколая (перенесення мощей 22 травня і в цей день відбувався тут відпуст і празник). Біля цієї церкви була мурована, двоповерхня дзвіниця з 4-ма дзвонами. Крім того на цвинтарі побудували два парохіян каплицю на 150 осіб із двоповерхню дзвіницею і трьома дзвонами. Парохами села в XIX стол. були о. Олексій Ганкевич і його син Григорій (+1893), опісля о. Іван Кушник і о. Василь Мандрусек. У селі побудовано за Польщі 1930 р. закладами прикордонної сторожі костел, до якого доїздив ксьондз із Винятинців (10 км).

В селі була велика, мурована нова школа, трикласна, за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі утравквістична. В ній учили переважно учителі-українці, рідко траплялися поляки.

Найчастіші назви родин у селі: Запорожани, Когуті, Марушаки, Костиньки, Дідори, Карлаші, Пупези, Бзові, Сторощуки, Курійці, Федюки, Саламандики.

В селі була читальня "Просвіти", що мала свій власний двоповерхній будинок, побудований перед першою війною. В долішній частині будинку мстилася олійня, а на поверсі читальня з театральною залюю і бібліотекою. Після війни зала читальні виявилася малою, тому в рр. 1929/30 побудовано "Народний Дім", з великою театальною залюю і приміщенням для кооперативи. При читальні була бібліотека, а в читальні газети: "Народна Справа", "Новий Час", "Діло", "Правда" і "Селя-Роб", а пізніше "Перелом". Існував театральний гурток і хор. З економічних організацій діяла кооператива споживчих товарів "Надія" з двома крамницями-філіями, в східній і західній частині села. В р. 1937/38 заіснували кредитова кооператива та молочарня. В р. 1935 зорганізовано товариство "Луг". Згодом засновано в селі Дітячий Салок на час літніх робіт та відділ "Союзу Українок". В селі мали вплив УНДО та Радикальна Партія.

Була теж польська організація "Стшельці" та "Кулко Рольніче". Стшельці і члени "КОП" поводитися брутально і не скріпляло тертя та ненависть. Пасифікація не минула Синькова. Найбільше потерів тоді від неї місцевий учитель Іван Курієць. Його арештовано і позбавлено вчительської посади, опісля вивезено до Берези Картузької, де перебував аж до вибуху війни 1939 р.

До усвідомлення села найбільше причинили керівник місцевої школи Іван Курієць, уродженець Синькова, абсолютне Учительської Семінарії в Заліщиках, його дружина Софія і дочка, також толішній студент В. Жолкевич, що є тепер священиком в Торонті, який приїздив часто до Синькова на вакації до родини, та вчитель М. Гумєнок. З Синькова походили вчителі, два брати

Андрушки, з яких Петро вчителював у Скалі, боршівського повіту, а Іван, мабуть, у корінній Польщі.

За австрійських часів була в селі корчма, але вона згоріла в часі першої війни і вже її не відбудовано. На Дністрі було кілька водяних млинів, які зимку не були чинні, бо Дністер замерзав. Млини зимували на березі Дністра, на воду спускали їх аж на весну.

Ремісниками були місцеві люди: кушнірі, шевці, ковалі, мулярі і теслярі (будівничі хат).

Власником маєтку був граф Голуховський, власник Густина. Він не мешкав у селі, а господарювали посесори-орендари. В рр. 1936-1937 розпарцельовано дуже багато дівірської землі між колоністів із Шлєска. А синьківські селяни в більшості були мало- або безземельні, середньо-земельні було небагато. З причини нестачі землі і праці наші люди емігрували до Канади, Америки та Аргентини.

За Австрії всі жителі села говорили українською мовою, за Польщі латиньки говорили вже польською, а мішані подружжя українською.

Відомості подали два колишні мешканці Синькова, а доповнив С. Паладійчук.

ЗАЗУЛИНЦІ

Статистичні відомості про село Зазулинці (Zazulince): Загальна поверхня 1174 га, (в тому числі 435 дівірської посілости), з того 903 орного поля. Число домів: 1921 р. - 267, 1931 - 290. Число населення: 1900 р. - 1269, 1910 - 1248, 1921 - 1077, 1931 - 1176. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 1136 гр. кат., 33 р. кат., 27 мейс.; в двори 30 гр. кат., 11 р. кат., 26 мейс., 6 ін. Мова: в громаді 1134 укр., 62 поль.; в двори 21 укр., 52 поль. Пошта за Австрії в Дорошіві; на Буковині (3 км через Дністер), заліз. ст. Заставна на Буковині (12 км), та Польщі пошта і заліз. ст. Заліщики (24 км).

КОСТІЛЬНИКИ

Статистичні відомості про село Костільники (польська назва Kościelniki): Загальна поверхня 495 га, (в тому числі 42 дівірської посілости), з того 329 орного поля. Число домів: 1921 р. - 130, 1931 - 155. Число населення: 1900 р. - 569, 1910 - 596, 1921 - 551, 1931 - 638. За австр. статистикою 1900 р. 557 гр. кат., 12 мейс. Мова: в громаді 557 укр., 12 поль., Фільварку не було.

Невеличке село, положене в петлі Дністра, над рікою, проти буковинського села Василєва, 3 км на південь від Городка, 5 км на захід від Зазулинців, до якої парохії належало; мало нову муровану церкву, поставлену 1892 р.

ГОРОДОК

Статистичні відомості про Городок (польська назва Gródzko): Загальна поверхня 1259 га, (в тому числі 485 лісової покривності), з того 855 орного поля. Число домог: 1921 р. — 202, 1931 — 218. Число населення: 1900 р. — 986, 1910 — 956, 1921 — 961, 1931 — 942. За австр. статист. 1900 р. в громаді 820 гр. кат., 49 р. кат., 48 мейс.; в дворі 3 гр. кат., 57 р. кат., 9 мейс. Мова: в громаді 813 укр., 104 польс.; в дворі 3 укр., 66 польс. Пошта в Касперівцях (5 км); за Польськ в Залішках, залізн. станція в Залішках (18 км).

Школа І-класна, за Австрії з українською мовою навчання, за Польськ утратили; вчителі — поляки.

Село Городок, колись містечко, положе стьожиою вздовж ріки Дністра на півн. захід від місця, де річка Серет впадає до Дністра. Також над Серетом було кільканадцять хат і ту частину села називали "На хатках". Західна частина села називалася "на Клобоках".

Сама назва вказує на роллю селища в давніх часах. Положене на високому березі, в княжих часах було зупинкою для купців, що плили з Чорного моря до княжого Галича. Острови при гирлі Серета називалися "Славна". Село Василів на буковинському боці Дністра єдине на нашому терені згадується в літописі.

Під час першої світової війни влітку 1915 р. в цьому місці малярська дивізія кавалерії сфоруєвала перехід через Дністер.

Селянські поля були положені на другому боці Серета. Через брак відповідного моста господарювання було утруднене, бо провізоричні мости забирала вода. Аж на кілька літ перед війною уряд побудував тривкий дерев'яний міст через Серет.

В середині села стояла стара мурована церква, поставлена 1799 р. За престолом був вмурований рельєф гербу гр. Борковських, що були "коляторами" села. При церкві була велика дяківка.

Формально Городок був осідком парохії, до якої належали села Кулаківці і Дуни, одначе парохі мешкали постійно в Кулаківцях, бо парохіяльні поля знаходилися по лівому боці Серета, в районі Кулаківців.

Коло церкви в Городку стояв пишний палац гр. Дуни-Борковського, а біля нього прегарний парк. Власники мешкали тут лише влітку. В палаці Борковських була римо-кат. каплиця, до якої доїздила польський ксьондз із Шитівців. Латинники розмовляли українською мовою. Фільварочні забудовання стояли на північ від церкви по другому боці дороги.

На т. зв. "Лузі" був великий волю-турбиновий млин на Сереті і велика мурована станція КОП-у (Корпус Охорони Пограниччя) — на захід від села. Корчма існувала тільки перед першою війною, перед другою війною жила в селі лиш одна життєва родина рільників.

Селяни були здіблогою середньозаможні, багатших було небагато; головню були це ті, що мали поля на правому боці Серета "На лузі"; де кукурудза давала рекордний урожай. Дівірської землі розпарцельовано дуже

мало і то лиш між місцевих латинників. Селяни займалися хліборобством, але над самим Дністром за Австрії мешкали рибалки (їх у селі називали "паскарями"), що влітку займалися також кошикарством. Але коли після першої війни на Дністрі став кордон Польщі з Румунією, їх зарібки відпали. Так само відпали зарібки малоземельних, що за Австрії переділивали малими поронами "канюками", порушуваними несплами, до буковинського села Василева, де зарібки рільних робітників були трохи виші. За Польщі до Дністра не вільно було підходити.

Перед першою війною була еміграція до Канади, і на зарібки, і на поселення.

Прізвища в селі: Вітюк, Королюк, Мандлюк, Григорчук, Шербанюк, Осадчук, Скрипник, Мельник, Бобик, Українець, Півторак, Франкель, Чимбур.

Село було свідоме, особливо завдяки праці свого пароха о. Йосифа Фльорчука. В часі виборів голосувало на листу УНДО. В селі в будинку дяківки примішталася читальня "Просвіти", кооператива і кружок "Сільського Господаря". Молодь гуртувалася у "Лузі". В селі було досить салів.

Відомості подали інж. Роман Коцик та інж. Степан Кушій.

Села на схід від Серета: Новосілка Костюкова і Винятинці.

НОВОСІЛКА КОСТЮКОВА

Статистичні відомості про село Новосілку Костюкову (польська назва Nowosilka Kostukowa): Загальна поверхня 2343 га, (в тому числі 929 лісової покривності), з того орного поля 2064 га. Число домог: 1921 р. — 334, 1931 — 540. Число населення 1900 р. — 2534, 1910 — 2600, 1921 — 2403, 1931 — 2587. За австр. статистику 1900 р. в громаді 2165 гр. кат., 327 р. кат., 112 мейс.; в дворі 47 гр. кат., 39 р. кат., 44 мейс. Мова: в громаді 2057 (1) укр., 547 польс.; в дворі 46 укр., 84 польс. В селі був поштовий уряд за Австрії (тільки поштомат), за Польськ в містечку Корюків. За Австрії була в селі жандармерія, за Польськ поліц. станція (постерунок). Заліз. ст. в Залішках (22 км).

Село мало вигляд багатокутника, положе в долині, над малим потічком. Кругом села були лагідні горби, вкриті полями. Село купалося у зелені дерев. Село пам'ятало наїзди татарських орд: на одному горбі була ще кругла башта, в стіні якої доволу були отвори на дула пушок. В селі збереглися ще чужі прізвища, як Бей, Брчка.

Були в селі кональні глини, піску та вапняку, тільки для власного вжитку.

Проф. Юрій Полянський робив геологічні та археологічні розкопки і знайшов у селі та околиці давню кераміку, підпильний гріб із скитських часів (фрагменти людського черепа та спіральний перстень передано до

українського музею у Львові), а також багато кременного знаряддя з доби палеоліту та неоліту.

Частини села і присілки: Маричків, Нижник, Під замком, Мархонівка, Під ліском, За потоком. Назви піль: Петринське, За селом, Під ліском, Заруби, В гаю, Балки, Лиса гора, Голіградське поле. Ліси: Лісок, Діброва. Найчастіші прізвища: Курик, Шкільнюк, Рибух, Заяць.

В селі була велика мурована церква, побудована 1900 р., прикрашена малюнками маляра Ставничого. Дзвінниця залишилась була ще давня, дерев'яна, але за Польщі її розібрали, маючи в плані побудувати нову, муровану. Після старенького пароха о. Василя Кархута священником села більш сорока літ був о. Омелян Боярський до 5 липня 1941 р., коли то большевики в часі відступу розстріляли його. Крім церковного братства був церковний хор.

Була теж мурована школа з двома класами та мешканням для управителя. Учителі були переважно українці, але були теж і поляки. В школі мова навчання була зразу виключно українська, а пізніше, за Польщі теж польська. Управителем школи був завжди українець.

Ще за Австрії побудовано читальню, яку знищила перша світова війна. За Польщі побудовано нову, більшу, з невіпаленої цегли, в якій теж містилась кооперативна крамниця. При читальні організовано драматичний гурток, що давав досить часто вистави та концерти. Була теж невеличка бібліотека, газети та журнали Сільського Господаря.

В селі польська влада перевела пацифікацію; потерпіла головню кооператива.

Освідненням села займалися ще за Австрії о. О. Боярський та його дружина Климентина Попович Боярська, молода тоді ще поетка, обоє захоплені новими кличами національного та політичного пробудження Галичини. Пізніше культурно-освітню роботу продовжали в селі діти священника та кооператори, а то й самі свідоміші селяни. До середньої та високих шкіл ходили тільки діти священника. Перед першою світовою війною середню освіту (гімназію) здобув один селянин, але він згинув на війні.

В селі був маленький польський костел, що був властиво гробницею Шилінських; у підвалі костела були домовини забальзованих дітичів. Із сусіднього села Винятинців доїздив польський священник Касперський. Латинники жили в приятних відносинах із рештою населення, в шоденному житті говорили українською мовою. Десять коло 1928 або 1929 р. спроваджено польських колоністів, що побудували собі декілька хат на розпарцельованих дахах тодішнього діда, жиди Менкеса. В селі був польський "Дом Людови", "Стшелец" і "Кулко рольніче".

Давніше за Австрії була корчма, але за Польщі її вже не було. Була в селі теж гураляня (належала до діда). Панський двір та гураляня мали електричне освітлення з власного електричного мотору.

Селяни займалися головню рільництвом. Були в селі і ремісники, як

Церква в Новосіці Костюковії

Селянська родина в Новосіці Кост.

Яр Серета у Голіградах

столярі, теслі, боднарі, шевці, ковалі, ткачі, олійники, музиканти, але виконували ці заняття тільки як додаткові. Селяни були середньо-заможні, але були й бідніші, що заробляли на фільварку. Деякі емігрували на зарібки до Канади, Америки, а то й до Німеччини.

Народний одяг зберігся до другої війни.

Відомості подав Б. Мирослав Боярський

ВІНЯТИНЦІ

Статистичні відомості про село Виятинці (польська назва Wiatuńce): Загальна поверхня 1852 га, (в тому числі 942 дворів) населення, з того 1247 орного поля. Число домог: 1921 р. 383, 1931 — 410. Число населення: 1900 р. — 2113, 1910 — 1932, 1921 — 1632, 1931 — 1917. За австр. статистикою 1900 р. в громаді 1890 гр. кат., 103 р. кат., 19 мовс: у дворі 28 гр. кат., 11 р. кат., 62 мовс. Мова: в громаді 1876 укр., 136 польс., в дворі 23 укр., 78 польс. Пошта: Новосілка Костюкова (4 км), заліз. станції Заліщики (20 км).

Школа за Австрії і за Польщі 2-класна українською.

Церква мурована з 1826.

Село Виятинці położone над потоком, що перепливає Новосілку Костюкову, а на австрійських мапах зазначений назвою "Хрумова". В околиці села є недосліджені печери, а на межі з Новосілкою руїни старого замку. На двох швинтарях були старі могили, гробниці й хрести з кириличними написами, здебільшого на могилах священників. З новіших — гробниця о. Дмитра Лойбанюка, що найдовше був парохом села. Побіч неї могила його дядька Петра Карія, дяковичеля, що провадив теж і дяківську школу. Село завдячувало йому, що в нім майже зникла неграмотність.

У Виятинцях крім селян жила й шляхта, а був окремий кут, вулиця Перемітківка, де жили латинники. Між селянськими прізвищами були Козаки, Козачки і Козачковські.

В селі були ремісники: ткачі, кушнірі, шевці, вишивальники. Були окремі спеціалісти до виробу сукна, майстри до будовання хат, пошивання дахів, копання криниць. Поширене було виробництво з дерева: саней, возів, ярем, меблів, ложок тощо, бо деревного матеріалу було доволі з сусідніх лісів. Траплялось, що в одній хаті виробляли все потрібне до господарства. На диво, не було ремісників і майстрів із металу. Щоб підкувати коня, люди йшли на друге чи третє село. Що недоставу підглядав Володимир Комарницький і вже замолоду звернувся на науку до вищої ремісничої школи в Чернівцях, а по закінченні науки та фахових курсів заснував 1892 р. у селі великий деревно-металевий верстат. В 1900 р. виїхав до Америки, щоб заробити гроші на куплення відповідного ґрунту, а, вернувшись 1909 р., провадив далі свої верстатні полковки. Володимир Комарницький лав середню, частинно й вищу освіту своїм синам і дочкам. Дві дочки учителювали: Зіновія (зам. Яновська) і Марія (зам. Гаврилук, закінчила гімназію і Вищий Учитель. Курс у Варшаві).

Один із синів Ярослава Богдан Комарницький, покінчивши 6 клас гімназії в Станиславові, перенісся до Вчительської Семінарії в Заліщиках, де стігнувся з підпільям. Польська влада арештувала його 1931 р. і після процесу він відсидів 9 місяців у чортківській в'язниці. Опісля, переїхавши до Львова, покінчив гімназійну студію і став студентом Богословської Академії. Одначе вибух другої війни не дозволив йому покінчити теологічні студії. Вернувшись на Поділля, став учителювати в сусідньому селі Синькові. Але большевики арештували його під закидом поширювання підпільних летючок і членства в Екзекутиві на Поділля і розстріляли в Чорткові разом з іншими 11 молодими людьми 21 листопада 1940 р.

Відомості подав Антін Комарницький, син Володимира.

Польські дідачі та польський напильниковий елемент намагався якнайшвидше спольонізувати чисто українські повіті, як Заліщики та Боршів. Першим етапом спольонізації було фундування костелів та плебаній по селах, де до того часу був мінімальний процент латинників, що зрештою влома розмовляли українською мовою. Таким селом були, напр., Виятинці, де на 2113 мешканців австр. статистика 1900 р. нараховувала всього 124 римо-католиків. Для них вибудовано костел і плебанію, а душехватавством вславівся на всю околицю парох того села ксьондз Касперський. Йому не вистачало сотня душ, отже намагався перетягати на латинський обряд якнайбільше греко-католиків не тільки у Виятинцях, але і в сусідніх селах. Він ходив ногами по хатах, ходив також із кропилом, дарма, що в лат. обряді не було того звичаю, і де тільки надбиав жертву, то вже не випускав її з рук. За його ініціативою КОП вибудував у чисто українських селах Синькові та Колодиріві муровані костели для жінки латинників. А хитрим способом витягав фонди на свою роботу з кишень українського населення. Коли розійшлася вістка, що група дітей у Виятинцях мала видіння появи Богоматері, то о. Касперський перебрав ініціативу, улаштував відпусту, т. зв. Кальварію, що давали неабиякі прибутки, бо з околиці стягалися не тільки громадки латинників, але й українські маси.

Подав інж. Ст. Кушеї

Теодосія Гафтикович-Козікова.

КАЛЬВАРІЯ У ВІНЯТИНЦЯХ.

Село Виятинці розташоване по обох боках потічка. З одного боку мешкали селяни, з другого сільська шляхта. Колись польський король, набираючи проти турків військові добровольці із наших селян, давав їм за вірну службу титул шляхтича, а тим самим вони були звільнені від панщини. Виятинські шляхтичі-селяни були їх нападками, вони мали свої упривілейовані місця в церкві, свої хоругви тощо. Трималися свої церкви.

Але місцева дідачка, грабіна Ванда Яблоновська побудувала костел і

цлебанію. Парохом став ксьондз Касперський, що стягнув на нову парохію ще й польські черниці. В лісі графині Яблоноської буде калішню із етажніми хрестою дороги, винятинську Кальварію. Юрби народу з сусідніх сіл сунули 15 серпня на Кальварію у Винятинці. Не помагали перекопування наших священників, що ми маємо свою Зарваницю чи Гошів. Кальварія манила: проповідь по-панськи, обхід священника під балдахимом, багато вітарників як янготів, органи грають, як у небі... Ксьондз Касперський просить доволішніх наших священників з духовною допомогою: сповідати греко-католиків. Відмовитись від обов'язку не можна. Як зарплати лихов? Потопаючий хапасте бритви. Рішилися на одне: при сповіді покута: маси тут останній раз бути на цій Кальварії. Згодом прорідла Кальварія.

Седа над Серетом: Мишків, Голіград, Лисичники, Касперівці, Шитинці, Душинів, Кулаківці.

МИШКІВ

Статистичні відомості про село **Мишків** (Muszków): Загальна поверхня 179 га, (в тому числі 1065 двірської власності, з того 783 орного поля. Число домог: 1921 р. 254, 1931 255. Число населення: 1900 р. — 1340, 1910 1265, 1921 1094, 1931 1182. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1116 гр. кат., 102 гр. кат., 37 моїс; в дворі 41 гр. кат., 25 гр. кат., 19 моїс; Мова: в громаді 1124 укр., 131 поль.; в дворі 39 укр., 46 поль. Пошта — Більше колозе (5 км), заліз. станція Товсте (13 км).

Школа за Австрію 2-класна з українською мовою навчання, за Польщу 2-класна утравківська.

Село положене на правому березі річки Серета. В селі церква мурована, поставлена 1784 р., добудована 1884 р., докінчена 1893 р., відновлена 1927 р. До парохії в Мишків належало село Мушкарів (на лівому березі Серета, на північ від Мишкова) і маденка громада Текліва (на півд. захід від Мишкова).

ГОЛІГРАДИ

Статистичні відомості про село **Голіград** (Holibrad): Загальна поверхня 757 га, (в тому числі 352 двірської власності, з того 540 орного поля. Число домог: 1921 р. 143, 1931 165. Число населення: 1900 р. 712, 1910 671, 1921 657, 1931 724. За австр. статист. 1900 р. в громаді 653 гр. кат., 23 моїс; в дворі 19 гр. кат., 17 гр. кат. Мова: в громаді 653 укр., 23 поль.; в дворі 19 укр., 17 поль.

Школа в чисто українському селі і за Австрію і за Польщу 1-класна утравківська.

Село положене на лівому березі Серета на північ від Лисичників. Церква побудована 1849 р., приналежна до парохії в Винятинцях (5 км).

ЛИСИЧНИКИ

Статистичні відомості про село **Лисичники** (Lysichniki): Загальна поверхня 1242 га, (в тому числі 663 двірської власності, з того 758 орного поля. Число домог: 1921 р. 219, 1931 236. Число населення: 1900 р. — 1067, 1910 1116, 1921 994, 1931 1120. За австр.

статист. 1900 р. в громаді 912 гр. кат., 41 гр. кат., 23 моїс; в дворі 13 гр. кат., 58 гр. кат., 20 моїс; Мова: в громаді 935 укр., 41 поль.; в дворі 33 укр., 58 поль.

Школа однокласна, за Австрію з українською мовою навчання, за Польщу утравківська. Керівником школи між обома війнами був українець. Дольницький.

Село Лисичники (в мові місцевих людей: Лисишники), положене на правому березі річки Серета на високорівні, має вигляд гуртової оселі. Винизу яр Серета творить петлю, оточуючи півколом територію села з півночі на схід, потім на південь, на останку на захід і тягнеться далі в напрямі села Касперівців.

Село було доволі багате, бо ще перед першою світовою війною розкупило на шарудяній фільварок ділеча Заругевича. Відомі прізвища селян: Вітюки, Тимчуки, Прокіпівці. Перед першою війною три хліпці з тих родин ходили до школи в Заліщиках і мешкали там у селянській бурсі. З родини Тимчуків був один учитель у Колодзівці, другий у Мишків.

Церква в селі мурована, поставлена 1898 р., — приналежна до парохії в Касперівцях (4 км).

В селі була читальня "Просвіти", кооператива, "Дуг".

Інформації подали інж. Ст. Кушеї і С. Паладійчук.

КАСПЕРІВЦІ

Статистичні відомості про село **Касперівці** (Kaspetowice): Загальна поверхня 1484 га, (в тому числі 767 двірської власності), з того 1078 орного поля. Число домог: 1921 р. 284, 1931 — 357. Число населення: 1900 р. — 1563, 1910 — 1595, 1921 — 1395, 1931 — 1519. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1240 гр. кат., 95 гр. кат., 156 моїс; в дворі 50 гр. кат., 11 гр. кат., 11 моїс; Мова: в громаді 1236 укр., 255 поль.; в дворі 12 (2) укр., 60 (1) поль. Пошта і поштова станція в селі, заліз. станція в Заліщиках (11 км).

Село Касперівці (Каспрівці, в селі казали також Кашперівці) положене на південь від Лисичник, в долині ріки Серета та її допливу Дупи (Тупи). Ріка Серет ділить село на дві рівні частини: меншу на півдні боці, звану "містечком" і більшу з назвою "Гори-долина" по правому боці і понад допливом, що тягнеться в бік села Бедриківців. Ці обидві частини лучив дерев'яний міст через Серет, яким ішов битий шлях Залішки-Боршів. В давніших часах цим "чумацьким" шляхом доставлявано сіль із Підкарпаття на забручанське Поділля. Моста тоді не було, а переправа Серета відбувалася поронами. Пристань для поронів була коло церкви на "містечку". Руїни хати перевізників і корчми-заїзду залишилися до останніх часів. Окремі частини села називалися Гори-долина, Кадові, Липники, Голстин, Деревіва, Гниза, фільварок Ділина.

Поля мали назви: Гниза, Гай, Ключ, Тернсько, Кадові, Голстин. При дорозі до Винятинців був горб, званий могилою.

Ліси мали назви: Растова (на півдні) і Самотиня (на північ від села).

В 1908 р. в ярі біля фільварку при дорозі на Лисичники, знайдено скарб срібних римських монет, що його передано до музею Длушницьких у Львові.

Власником ключа маєтків із центром у Городку був граф Юрій Дунін-Борковський, що перебував у Львові, опісля його потомки. Маєток складався з трьох фільварків, управляли ними жили Ельбергері в трьох генераціях. В 1926 р. фільварок на "місточку" дістав за довголітню службу колишній директор дібр Антоні Домбровський, званий популярно "польський генерал". По першій війні була парцеляція двірського поля і його набули головню латинники та жида, а тільки винятково наші селяни. Від 1904 р. була в селі гураляня і чотири водні млини. До першої війни було дві корчми, опісля залишилася одна.

Село було перед другою війною осідком збірної громади і станиці пограничної сторожі.

Часті родинні прізвища в селі: Штогрин, Боднарчук, Мартинок, Мисевич, Богущий, Андрийчук, Полян, Попович, Заверуха, Мазена, Сподарик, Данилюк, Мандзюк.

Селяни були малоземельні, окрім одного господаря, що мав 70 моргів поля, працювали на своєму або жідувському полі, яке колись було їх власністю, а теж на фільварках і при вирівні лісів.

Жида, яких у селі було дуже багато, мали свій дім молитви, займалися торгівлею, але деякі господарювали: жидавіські родини Самет і Ельбергері мали коло 200 моргів землі в самій середині села, набутої від наших селян при допомозі корчми в рр. 1880 до 1910.

Латинників було небагато; вони мали свою каплицю, збудовану в 1910 р. За Польщі мали вони вже і "Кулко ролічце" і "Щестьльща" і почали брати участь в управі громади (напр., вїт Скаржинський).

Від 1905 р. в "місточку" на площі коло церкви відбувалися щопонеділка торги на худобу і свині, але по першій війні їх не відновлювано. Село мого своїх ковалів, шевців, крапців, мулярів, будівничих, був і українець різник.

Коло 30 родин емігрувало на заробітки до Америки і Канади.

В селі було дві церкви: одна св. Юрія в "місточку", стара, мурована з дзвіницею у церковній вежі, що була філіальною парохією в Шитівцях, де парохом від 1901 до 1932 р. був о. Іван Кошик. Друга церква св. Параскевії теж давня, збудована в 1772 р., мурована з каменю, не вміщувала всіх вірних і була призначена на перебудову. Її довголітнім парохом був о. Іван Білоруський, що помер в 1920 р. Від 1926 р. парохом був його зять о. Михайло Микула.

Школа за Австрії була 2-класна з українською мовою навчання. Шкільний будинок, розібраний москалями в 1915 р., по війні не відбудовано і навчання відбувалося в будинку пошти і по селянських хатах. До першої війни її керівниками були Квасинський і Микола Фіголь, обидва дуже добре записані в історії села. По війні, не вважаючи на протести села, школу замінено на

утраквістичну по назві, з польськими вчителями, тільки з українською керівником, уродженцем села Адамом Мартиномком. Ще за Австрії село робило заходи в справі заснування 4-класної школи і вже був іменованій її керівник українець Іван Александрович, але війна знівечила ці плани.

Читальню "Просвіти" засновано 1902 р. заходами пароха Шитівців о. І. Кошика, до якого парохії належало "місточко". "Народний Дім" із просторою театральною залю збудовано в 1910 р. В ньому приміщувалася читальня з бібліотекою і часописами, райфайзенка та крамниця мішаних товарів. При читальні був хор і аматорський гурток під керівництвом М. Баньковського, кол. артиста театру Стадника. Будинок "Народного Дому", знищений москалями під час першої війни і відбудований по війні, став наново центром культурно-освітнього та економічного життя села.

До першої війни в селі було т-во "Січ" на статуті "Сокола Батька". В 1914 р. алаштовано районове свято в 100-ліття народин Т. Шевченка, перше в заліщському повіті. А 12 липня місцєва "Січ" брала участь у Повітовому Завізі, до якого ініціаторів належав диригент капсєрської оркєстри, згаданий вище М. Баньковський. У перших днях світової війни на донос місєвих поляків він був арештований і пропав без вісти.

У відбудованому "Народному Домі" крім читальні, її бібліотеки, містилася споживча коопєратива, Районова молочарня, каса Стефчика, кружок "Сільського Господаря", кружок "Рідної Школи", відділ "Союзу Українок", т-во "Луг", хор, аматор. гурток і духова оркєстра, що нараховувала 36 музикантів, гурток "Відродження" і футбольна дружина. Коопєративна ідея знайшла пригоийний ґрунт у селі завдяки ідейному і відданому цій справі сєлянинові Якову Богущькому. За його ініціативою вона взялася теж за доставу шутру на державні дороги. Кредитова коопєратива раз на все позбавила місєвих дихавців-жидів немилосердної наживи.

В 1924 р. в "місточку" коло церкви побудовано приміщення для філії споживчої коопєративі і відбірні сметани.

До згаданих вище діячів села слід ще додати імена дяка І. Ворика, сєлян Костя Мартинока, Івана Поповича, Сподарика, Штогриня, Андрийчука, що в історії села записалися золотими буквами.

Село було дуже свідоме. У виборах до австрійського парламенту 1907 і 1911 р. сєляни голосували на кандидатів націонал-демократичної партії, також під час польських виборів здебільшого на листу УНДО. Провідниками були Яків Богущький (УНДО) та Іван Попович (радикал).

В часі пацифікації потерпіло коло 100 осіб. В селі діяло підпілля УВО-ОУН.

За Австрії кількох юнаків із села покінчили Учительську Семінарію в Заліщцях, з-поміж яких Адам Мартинок довгий час учительовав і був керівником школи в своїм ріднім селі.

В селі дуже дбайливо зберігано народний одяг. Причинилася до цього годівля овець. Громала мала великі пасовиська і не дала собі їх вилерти при

регуляції сервітутів, як це траплялося в інших селах повіту. Навіть у 1912 р. виграла пронес із двором за толоку над Серетом.

Дня 7 травня 1967 р. страшна повнь навістила частину села "Горидоліна". Вола перервала на річці грєбї, про які совєтська влада зовсім не дбала від часу "соціялізації" млинів. Повнь затопила шду частину села "горидоліну". Було кільканадцять людських жертв і повне знищення господарства, хат, худоби. Самозрозуміло, совєтська преса все це промовчала, а "робітничо-селянська" влада нічим не допомогла пошкодованим.

Відомості подали інж. Роман Коцик, Петро Штигирин, о. Ю. Федорів та інж. Ст. Кушєй.

ШИТИВЦІ

Статистичні відомості про село Шитівці згідно даним на 1 січня 1921 року (польська назва *Szytywice*). Загальна площа 1086 га, (як тому числі 236 лісової площі), з того орного поля 788 га. Число дворів 1921 р. - 248, 1931 - 261. Число населення 1900 р. - 1165, 1910 - також 1165, 1921 - 982, 1931 - 1056. За австр. статист. 1900 р. в громаді: 963 гр. кат., 135 р. кат., 30 мейс.; в дворі 15 гр. кат., 11 р. кат., 11 мейс. Мокас в громаді 944 укр., 184 польс.; в дворі 15 укр., 22 польс. Пошта і пош. станція в Касперівцях, залізнич. станція - Заліщики (17 км).

Село, положене в ярі над потоком, що влиняється таки в селі до ріки Серета, простягається приблизно на 4 км. Довкола села сірмікі, безлісні узбіччя яру становлять існаче нит, з того може й пішла назва села Шитівці. Тільки з північного боку (Бзинів) та з заходу (Запест) горби вкриті лісом, що був власністю гр. Дуїн-Борковського з Городка. Поля, що належали до селян, були положені на горі над ярами, де в т. зв. Хренєлів було два господарства, а після першої світової війни добудувалися ще три.

На полях Кадовб і Золота Ріля існує висока могила (про неї пор. село Кулаківці). В горі Лиличка є підземна печера; ахіл до неї завалений камінням. Був переказ, що там ховалися жителі села перед татарами. В селі над потоком були два малі млини.

Назви частин села і присілки: Бзинів, На вигоні, Над Серетом, За потоком. В частині "За потоком" мешкала шляхта.

Назви горбів і піль: Хренєлів, Циганські гони, Могилки, Кадовб, Золота ріля, Голятин. Найчастіші прізвища в селі: Оршук, Мандзюк, Волюшин, Волопук, Навольський, Салєвич.

В селі була мурована церква Вознесіння Христового, побудована 1786., а поширена 1923 р., та мурована дзвіниця.

Школа мурована, знищена за першої війни, відбудована 1925 р. коштом самих селян. За Австрії доволена українська, в якій учили два вчителі польки, за Польщі укрівєтинська, а на ділі підком польська; управитель українськ., а вчительська полька.

Про національне усвідомлення села дбали місцеві провідні селяни, як

Василь Загаріє, Михайло Слободян, Григорій Бачинський, Михайло Молдован, а передусім місцевий парох о. Іван Кошик (о. Кошик (нар. 1867 р.) став парохом Шитівців весною 1901 р. і працював там до смерті (1932 р.). Село Шитівці стало тоді одним із найвідоміших сіл Заліщищини. В р. 1918 перше дало вояків до УГА, що вже 2 листопада створили перший гарнізон у повітовому місті Заліщиках.

*Читальня "Прогієвіт" в Шитівцях
(В центрі сидить читальня о. Іван Кошик)*

Засновану в 1898 р. читальню "Общества Качковського" перемінено в 1902 р. на читальню "Прогієвіт". Читальня мала свою власну бібліотеку і пренумерувала щодіно українську пресу. В 1905 р. побудовано мурований будинок читальні. В ньому містилася крамниця, торговельний відділ кредитового товариства "Руський Народний Дім", що належало до найкращих у тому часі сільських кооператив у Галичині. Розробована москалями 1915 р. і зруйнована малярами 1916 р. не відновилися по першій війні. В 1907 р. засновано тов. "Сіс" на статуті "Сокола Батька", що брала участь у повітовому зльззі Січей у Заліщиках дня 12 липня 1914 р. За Польщі товариство не існувало. Тоді також діяльність читальні "Прогієвіт" послабла. До середніх шкіл місцеві селяни дітей не посілали.

Польський костел побудувала для місцевих латинників графиня Борковська при кінці XIX стол., а 1904 р. засновано в селі латинську парохію. Проте місцевий парох Балінський не був такий активний, як ксьоньз Касперський із Винятишів.

Шитівці були одним із найзаможніших сіл заліщицького повіту. Врожайна земля, пересічно по 2 га на душу, рекордні урожаї кукурудзи, а за Австрії теж плянташі гануку та тютюну приносили селянам добрі прибутки.

Безземельних не було, отже т.зв. "багачі", яких було 20%, мусіли наймати робітників із сусідніх сіл. Крім 10 родин, що виїхали на оселення до Канади в рр. 1903-07, заріркової еміграції не було. 3 ремісників було 3 ковалів, 5 кушнів, 3 гачів та 7 мулярів.

Із трьох генерацій священників із роду Угрінівських, що були парохами в Штітвіях, збереглася пам'ять про останнього з них, що був сам добрим садоводом, заклад сад і на парохіяльному городі і на полі "Пасіка", і навчив садівництва місцевих селян: де раніше не було ні одного овочового дерева, там із кінцем XIX стол. село купалося в зелені садів.

Кружок "Сільського Господаря" за австрійських часів був першим у повіті. Справджуюно вагонами штучні добрива для селян, що тоді було ще новістю по наших селах, випозичувано рілничі машини, як трієр та млиники до чищення збіжжя, справджуюно добріє насіння, організовано кооперативний збут свиней до Відня.

За Австрії була ще кормча, але 1 вересня 1914 р. її зліквідовано.

Місцевий оригінальний народний одяг був гордістю селян у Штітвіях. Сприяла цьому дуже поширена в селі годівля овець. А коноплі дуже добре удавалися на т.зв. конопеликах над потоком. Зимом жінки прали, а вироблені місцевими ткачами полотна білили в лузі над Серетом. Жіночий одяг був гарно вишиваний чорною заполочною. Жіночі фоти, називані там "гобортками" та чоловічі зимові штани "холошні" і рукавиці були теж власного виробу з вовни власних овець; так само верхній одяг: козушки, півкозушки та кинтарі. Чоловіки носили капелюхи з широкими крисами, виплетені з власної пшеничної соломи, а парубки до того оздоблені биндами. Замешкала за потоком шляхта, частинно латинського обряду, що проте говорила між собою лише по-українськи, носила лещо відмінно від селян, але також і їх одяг був власного виробу із власних конопель і вовни. По першій війні вони переходили все більше на міський одяг; селяни додержувалися народного.

Відомості подає інж. Роман Коцик.

ДУНІВ

Статистичні відомості про село Дунів (Dunów): Загальна поверхня подана разом з Кулаківцями. Число домог: 1921 р. - 102, 1931 - 115. Число населення: 1900 р. - 583, 1910 - 584, 1921 - 385, 1931 - 495. За австр. статист. 1900 р. в громаді 523 гр. кат., 3 пр. кат., 17 мовс.; на фольварку 2 гр. кат., 8 пр. кат., 30 мовс. Мова: в громаді 523 укр., 20 польс.; на фоль., 40 польс.

Школа за Австрію з українською мовою навчання, за Польщу утратила статус.

Село положене на високорівні, приблизно 2 км на схід від Кулаківців. Не мало окремої церкви, вірні ходили до церкви в Кулаківцях. Парохом був о. Й. Фльорчук.

Читальня "Просвіти", споживча кооператива, кружок "Сільського Господаря" і "Луг" містилися у підпаймлюваних хатах.

В селі був фольварок гр. Дуїні Борковського в оренді жида Брелшній-дєра. На фольварку була велика гуральня. На південний схід від села тягнувся трохи підвищений терен, званий "козацьким горбом". Село зберігло народний одяг. Часті прізвища в селі: Макухи, Максимці, Бурденюки, Стадники, Росохаті, Шербані.

Відомості подає інж. Стенан Кушєй.

КУЛАКІВЦІ

Статистичні відомості про село Кулаківці з загальною площею і (польська назва Кулаковець): Загальна поверхня 1184 га, (в тому числі 631 дєрєвної послєдності, з того 822 орного поля. Число домог: 1921 р. - 161, 1931 - 177. Число населення: 1900 р. - 767, 1910 - 761, 1921 - 734, 1931 - 765. За австр. статист. 1900 р. в громаді 615 гр. кат., 111 пр. кат., 41 мовс. Мовк: 625 укр., 192 польс. Пошта і поліц. стан. Касперів, залізнична станція Заліщика (20 км).

Село, положене на лівому березі ріки Серета, тягнється стьожею обабіч дороги з півночі від т.зв. Гудилво на південь. Приблизно на 2 км на південь від села Серет вливається до Дністра. Від Дуїнівського потоку частина села "Стінки" вкрита кушами, а на горі лісом. Яри Серета тут дуже високі і незвичайно мальовничі.

Приблизно на 4 ½ км на півн. схід від села, при польовій дорозі на Шупарку, лівобіч на високому горбі була висока на 15-20 м могила, в насаді в промірі 60 м, з лійковою западиною вигляду малого вульчака. 80-літній вїйт із Вигоди Винятинського розказував інж. Кушєві, покликуючись на свого діда й прадіда, що ця лійковата западина була в давнину штюльною до видобування золотої ріи; тому й поля на схід від могили мали назву "Золотарія" (на австр. генер. мапах височина 288 позначено Stotaria). З цього саме пункту кидається в очі величезна панорама на околицю.

В 1905 р. під час копання криниці знайдено ікло мамута, яке передано до музею Дєдушинських у Львові. Кулаківці були старовинною оселено: при копанні фундаментів під столу та шпихлїр на парохіяльному ґрунті знайдено людські кості та багато жіночих прикрас, як глиняні подивані намиста, срібні серезки. Багато з тих прикрас робітники понишли рискалями, деякі з них передано до регіонального музею в Заліщиках. Інж. Ст. Кушєй знайшов доист. великі срібні серезки (3 до 3 ½ см у промірі, з сїлідами оксиду мїлі) і передав їх до Нац. Музею у Львові; проф. Ю. Полянський оцінив їх вік на IX-X стол.

Назви частин села та прізвища: Коло греблі, Балабанівка. Над потоком: ліс мав назву: Гудилів (від заходу), На Зазулинській горі (від півдня).

Найчастіші прізвища селян: Колодїї, Максимці, Подубки, Безури, Росохаті, Гаврилюки, Глігани (штані) та рілші: Воробко, Григорішин, Матвіїв, Бурак, Круташевський, Халко, Мандзюк, Сопівник.

В селі були свої ремісники: цєвїї, столярї, мулярї. За Австрію була кормча,

за Польщі продавали там тільки пиво. Сільські жида займалися злебільного підприємством.

Селяни були переважно заможні; малоземельні заробляли на панському філіварку на горі, що був вже на території громади Дунів; Кулаківці належали до ключа дїбр графа Юрія Дунін Борковського, а в селі філіварку не було. За Австрії поля не парцельовано, за Польщі лещо церковного поля закупили наші селяни. Дехто з малоземельних емігрував до Канади.

В центрі села стояла дерев'яна церква з 1862 р. та стара дзвіниця, що були під консерваторською охороною воєвільського уряду в Тернополі як архітектурні пам'ятки. Через дорогу стояли гарні забудовані парохії. Парохом довший час був о. Петро Ілевич (+1916), від 1924 р. о. Йосиф Фльорчук.

Недалеко церкви була двокласна школа, за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі т.зв. утравістична, а вчили в ній учителі поляки. Передостанній з них, родом із корінної Польщі, не знав ні слова по-українськи. За Австрії довший час керівником була українка Йосифа Копель.

В селі був невеликий будинок кооперативи, а на громадській толозі на убіччю кру стояв дім читальні "Просвіти", розбраний москалями 1915 р. і відбудований по війні. В ньому приміщувався також "Дуг" і кружок "Сільського Господаря". Існував теж сметанковий збірний пункт "Маслооузу".

Селяни Кулаківці були національно свідомі люди. При виборах 1928 і 1930 р. голосували на УНДО. Москвофілів не було, а засновану 1902 р. читальню ім. Качковського переіменено в 1908 р. на читальню тов. "Просвіти". Село пробудило із сну місцевий селянин Дмитро Сопівник, що кільکانалити діт був його провідником. До усвідомлення села причинилися чимало місцевий парох о. Петро Ілевич, опісля о. Йосиф Фльорчук.

В селі була латинська кашлянка-костел, побудована 1922 р. Доїздив парох із Шитівців, але польонизаційну роботу провадив ксьондз Касперський із Винятишів.

До середніх шкіль селяни не посилали дітей. До гімназії ходив тільки син Василь Оробка, що, перервавши науку, виїхав до Канади, де покінчив медицину і є лікарем, другий покінчив юридичні студії.

Селяни крім хліборобства займались теж рибальством. При в'їзді до села із заходу була гребля на ріці Сереті, що відпроважувала воду для млина в Городку. Ранньою весною шили з лиманів Дністра над Чорним морем до його приток для нересту деякі роди риб, як впрозуби, марени (сулаки трималися Дністра). Коло греблі в Кулаківцях відбувалася їх ловля. Зокрема риба відсутства, більша за оселедців, густо кривала дно Серета. Жінки діли в студену воду, ногами намащували рибу, руками витягали з води і вкидали до кошів. Зловлену рибу сушили на зиму. Повітовий Висіл у Заліщиках орендував рибні ревіри, проте контролю над ловлею риб майже не було. А втім польська держава не дбала про розвиток рибного господарства, збут риби не був налашований, єдиним ринком збуту були Заліщики, а головним консумен-

том — заліщицькі жида. Риби, яка не мала луски, вони не їли. Тим то збуту на чегу або сома не було взагалі.

В селі зберігався ще старолатинський народний оляг.

Відомості подали інж. Степан Кушей та інж. Роман Коцак.

Про визначного народного діяча Заліщищини о. Й. Фльорчука Редакції вдалося зібрати декілька інформації.

О. Йосиф Фльорчук народився 1871 р. в мішанській родині в місті Чернівцях. Після закінчення там німецької гімназії вступив до Духовної Семінарії у Львові, на теологічний факультет львівського університету. По закінченні студій одружився з Євою Долницькою, дочкою кол. парох села Засулинів, зал. пов. По висвяченні 1897 р. працював сотрудником у Шупарці, Шитівцях, опісля на бідних експозитурах, у Заставній на Буковині, а потім довгий час у Дулібських, зал. пов. Доводилося жити йому і його численній родині в скрутних обставинах. Проте о. Фльорчук присвятив своє життя несписній праці для добра свого народу: він віддався з повною посвятою не тільки службі Божій, але й своїм ближнім. Почав свою працю в часах, коли наші села становили несвідому масу і тільки одиниці були охочі стати до боротьби з темрявою та п'янством. О. Фльорчук увесь вільний час присвятив культурному та господарському піднесенню селянства. Отож не одне село на Заліщищині завдячувало його ініціативі заснування читальні "Просвіти" та інших товариств, він брав активну участь у різних зборах та передвиборчих в'їздах.

Шойно на старші літа його праця для слави Бога і добра народу здобула зрозуміння і в р. 1923 сп. Хомишин надав йому парохію Городок із прилученою Кулаківцями, де знаходилися парохіальні забудовання, та Дуновом. Тут о. Фльорчук заснував кооператив і піклувався культурним життям повірених йому громад. 1932 р. списком іменував його завідувачем заліщицького деканату. Однак наприкінці 30-их рр. о. Фльорчук занедужав, в часі приходу більшовицької армії був частинно спаралізований і під впливом відомості, що нова влада забирає метричальні книги, наступила його смерть у березні 1940 р.

СУДОВИЙ ПОВІТ
ТОВСТЕ

Східний район:

Товсте (Таусте) місто
Товсте — село
Ангелівка
Рожанівка
Головчинці
Каролівка
Ворвулинці
Гиньківці
Бересток
Хартанівці
Теклівка
Торське

Села над Серетом:
Милівці
Шинівці
Лисівці

Західний район:

Села над Джурином
Бураківка
Слобідка Кошилівська
Попівці
Кошилівці
Цапівці
Садки
Нирків
Солоне
Нагір'яни
Червоногород

Села в районі Дністра
Хмелева
Сверківці
Летяче
Дорогичівка
Шутроминці
Устечко

ТОВСТЕЦЬКИЙ СУДОВИЙ ПОВІТ

Східний район

ТОВСТЕ (місто і село)

Від Редакції. Народна назва містечка звучала "Товсте", так само, як і села в недалекому скалатському повіті. Поляки перекладали назву містечка на польську мову "Tuste" (Тлусте), але назву скалатського села для відрізнєння залишили в українському звучанні "Товсте". За цим прикладом нішла була також офіційна українська термінологія, вживаючи назву "Тлусте" для означення містечка Товстого (проте в шематизмі з 1874 р. подибуємо ще назву міста "Товсте").

І австрійська, і польська адміністрації трактували Товсте як дві окремі громади: Товсте-місто (північна частина) і Товсте-село (південна), дарма що вони лучилися безпосередньо з собою.

Статистичні відомості про місто Товсте (польська назва Tuste Miasto): Загальна поверхня 1261 га. (в тому числі 457 дярської посілости), з того 1140 орного поля. Число лонів: 1921 р. 382, 1931 — 565. Число населення: 1900 р. — 3778, 1910 — 3883, 1921 — 2629, 1931 — 3490. За австр. статист. 1900 р. в місті 1075 гр. кат., 424 р. кат., 2172 мейс.; в дворі 36 гр. кат., 30 р. кат., 41 мейс. Мова: в місті 1077 укр., 2594 поль.; в дворі 35 укр., 72 моль. Пошта і станція жандармерії (за Подоль повіті) і залізн. станція на місці.

Школа спільна для обох громад Товсте-місто і Товсте-село, за Австрії 4-класна, за Польщі 7-класна, даєкти з польською мовною навчання.

Статистичні відомості про село Товсте (польська назва Tuste wieś): Загальна поверхня 367 га. (в тому числі 15 дярської посілости), з того 333 орного поля. Число лонів: 1921 р. — 154, 1931 — 185. Число населення: 1900 р. — 755, 1910 — 886, 1921 — 992, 1931 — 1032. За австр. статист. 1900 р. в громаді 513 гр. кат., 178 р. кат., 41 мейс.; на фільв. 11 гр. кат., 2 р. кат., 10 мейс. Мова: в громаді 446 (?) укр., 286 (?) поль.; на фільв. 10 укр., 13 поль.

За більшовицькою статистикою Товсте "селище міського типу" (мабуть, обидві колонії громади, а може й суцільні) нараховувало 1963 р. кругло 3 900 жителів (У. Р. Е., том 14, ст. 448), тобто після доказанні підтвердженнями життєвого населення і офіція виселення польського).

Д-р Лонгин Горбачевський

СПОГАДИ ПРО ТОВСТЕ (В РР. 1902 — 1922)

До Товстого був перенесений мій батько, що був судовим урядовцем, на посаду директора уряду ґрунтових книг і з того часу починаються мої спогади із Заліщищини.

Товсте (офіційна польська назва "Тлусте") — це маленьке містечко, położone на самій границі заліщицького і чортківського повітів, в половині заліщицького шляху між Чортковом і Заліщицями, над болотистою річкою Дупою. Згодом річка називалася "Тупа", бо випливала до ставу, а не з джерела, отже не мала кінця, а перекрутили її німецькі землеміри при померах для ґрунтових мап для податкового катастроу за Марії Тересі (1760-1780), які не відрізняли звуків "д" і "т", звук "т" прийняли за "д" і так записали в катастроальних мапах. Це мало той наслідок, що літом ніхто в річці не купався, а ходили купатися до ставу поза містечком під селом Свидовою, що вже належала до чортківського повіту.*

Містечко перетинав битий шлях із Чорткова до Заліщиць, а другий перехресний до нього з Бучаки до Боршова. Поза битими шляхами у сільні дні на весні і восени в бичих вулицях було непроглядне болото, в якому люди грузнули по кістки, бо тротуарів не було. Безпосереднім продовженням містечка було село Товсте.

З державних установ були в містечку: суд, податковий уряд, пошта, заліщицька станція, станиця жандармерії, 7-класна прилюдна школа, а крім неї жидівська приватна школа фундації бар. Гірша. Одним словом було це тодішнім визначенням "ліра".

Товсте — було осередком окремого від Заліщиць судового повіту. Терен цього повіту мав типовий подільський, горбовинний краєвид, без лісів, за винятком околиць над Дністром і села Ниркова. Населення доволі щільне сіл майже виключно українське і доволі заможне, бо сиділо на найкращій подільській чорноземі.

Як тільки мої батьки прибули в 1902 р. до Товстого, я перейшов із золочівської гімназії до української державної гімназії в Коломиї і провів у Товстому мої молоді літа аж до закінчення першої світової війни та й деякий час після неї. Ші роки провів я дуже мило завдяки українському середовищу містечка. Зокрема були дуже дружні стосунки між спочатку нечисленними, а вже перед першою світовою війною досить численними представниками української інтелігенції. Як тільки батьки прибули до Товстого, застали лише начальника суду Антона Бошкорука, що був ширим українським патріотом і, не зважаючи на своє урядове становище, яке не дозволяло йому займатися

* *Від Ребукі*. Насправді цей згодом автор не має добрих основ, бо річка не випливає із ставу в Товстому, вона тільки перетікала його, а випливає із під Луцького, отже перетікала село Мухавку в Свидову, де також творить став, куди ходили купатися мешканці Товстого. Автор відомостей про село Воружинці 1. Малюк, що вірне дитиною в селі, каже, впрямую, що і його рідні села і в довколишніх селах австро-угорське українське населення називало річку Дупа.

Назва річки, мабуть, неслов'янська, так само, як і гіршин на нашій території. Дністер, Джурин, Серет, Нецлава (чи Нильдава), вона могла б бути, напр., готського походження від прикметника *dihrac* (пор. англ. *deer*) "зубовий". А втім цей корінь нелюбового і в слов'янських слові "дупло" (капінщина, порожнина в дереві), пор. теж назву села Дупіська (Дупішча). Назва налево на багато століть раніше від приходу польських окупантів у XIV-XV стол. у яких нелітературній мові готських слова має вульгарне значення. Тільки як обставина спричинила популяцію відповідної назви: Тупа, Ступа, Дуба тощо. Після знищення напівгоного польського елементу з наших земель немає причин втрачати народної назви.

політикою, був ініціатором усіх національно-організаційних починань. Незабаром прибув із Коломиї на місце померлого пароха о. Геодосій Курпак, знаменитий співак, дуже музикальний, колишній диригент "Боянів" у Перемишлі та Коломиї.

Судовий товстеський повіт був у порівнянні із заліщицьким під оглядом національно-освітнім досить відсталим, за винятком сіл Лисівців, Горського, Устечка, в яких були такі діяльні священики, як о. Григорій Ковч та о. Іван Рудинський. Заліщицькі мали шість мати дуже активних національних діячів таких, як адвокати д-р Володимир Охримович, д-р Калитовський, д-р Стефанович, адв. конкіпінт Василь Бараник, пізніший сенатор, професор господарства в Учителській Семінарії о. Йосиф Раковський, пізніше директор тої ж семінарії д-р Осип Маковей, катехит о. Іван Турквеч, як також дуже діяльні священики по селах. Вони розгорнули свою усвідомлюючу діяльність передусім на свій судовий повіт і піднести його культурно та освітньо дуже високо.

Але згодом прибувало і до Товстого більше інтелігенції, як учитель Василь Бадлюк, що, кинувши школу, став директором Українського Кооперативного Банку, адв. конкіпінт, а пізніше адвокат, д-р Стефан Мудрецький, сотрудики філіальної церкви в Головинцях оо. Чужак, Мисевич і Капустинський, а в останніх літах перед війною судді Іванець та Калинич, адвокатські конкіпінти Пекій та Волчук, начальник заліз. станції Палдох, батько теперішнього головного секретаря УНС д-ра Ярослава Палдох. У зв'язку з тим поживалося в Товстому товаришеске життя, а одночасно теж і культурно-освітня праця в містечку та повіті. Зокрема засновано позичково-одноставне товариство, перемінене по війні на "Українбанк", зорганізовано філію "Просвіти" і кружок "Рідної Школи" на судовий повіт, оживлено працю в читальні "Просвіти" тощо.

Коли я приїхав по закінченні другої гімназійної класи в Золочеві до Товстого, то застав страйк рілних робітників, який у 1902 р. огорнув майже всю східну Галичину для виборення кращих заробітків по дворах поміщиків і їх посесорів. Ділічі (помішки) та їх орендарі-посесори, серед яких було багато жидів, що викупили або орендували маєтки від збанкрутованих ділічів-поліків, визискували немислосердно сільських робітників, які рекрутувалися з малоземельних і безземельних селян; їхня заробітна плата вносила в життя 14-16-й сніп, або 40-50 центів (австр.) за день (12-14 год.) праці. Ініціатором страйку був, здається, Михайло Петрицький із Копичинців, редактор популярної газети "Гайдамаки" і пізніший носол до австрійського парламенту. З копичинського повіту поширився страйковий рух на Чортківщину, Борщівщину, Заліщищину, а далі на весь край. Помішки і посесори підняли гвалт, бо збіжжя синалося на пні і пропадали всі живина, отже звернулися до уряду за поміччю, представляючи страйк як бунт. Уряд вистав, що правда, у страйковій районі військо для внаслідання порядку та спокою, означе військо не втручалось до страйку і поводитися коректно. На місцях вели страйк комітети робітників, на чолі яких бували наші священики, і вели переговори з поміщиками. Страйк закінчився перемогою робітників, які

виборили 8-ий-10-тий сніп і 1-2 корон за день праці. Я саме бачив, як через Товстого переїжджали відділи кавалерії, але до них ніхто здуварів з військом не приїшло. Визначну ролу в організації і веденні страйкового руху в нашій повіті зіграв о. Григорій Ковч, тодішній парох Лісівців.

У перших роках нашого перебування в Товстому молоді середніх шкіл було небагато: тільки старший від мене гімназист бучацької гімназії Володимир Кучер, селянський син з Товстого-села та Володимир Гой і його сестра Марія, діти міщанина, що вчилися в Чернівцях. Володимир Кучер студіював пізніше в університеті у Львові теоретичну фізику, писав із тієї ділянки наукові праці, по закінченні університету був гімназійним учителем у Львові, а по приїзді більшовиків 1939 р. професором університету. В. Гой по скінченні гімназії студіював медицину в Чернівцях, а його сестра Марія вийшла заміж за о. Котарійчука, православного священника на Буковині, що недовго помер у Чикаго.

Згодом прибувало в Товстому і поближких селах більше середньошкільної молоді: через два роки пішов до гімназії мій молодший брат Сидір, син нашого пароха Йосиф Курник, Марія Білоус, дочка міщанина, що вчилася в ліцею в Перемишлі і згодом вийшла заміж за вчителя гімназії Йосифа Касіна, родом з Устечка, його брат Василь, пізніший адвокат у Городені, а крім них було ще кілька учнів середніх шкіл з Устечка. З-поміж них згадуємо Іллю Кибюка, мого товариша з коломийської гімназії, пізнішого адвоката в Обертині, Кирила Голованця, пізніше гімназійного вчителя, та кількох учнів з Учительської Семінарії в Заліщиках. Із сусідньої Силдови були учнями Заліщицької Семінарії Василь Грейчук, що потім вмігрував до Канади, де став католицьким священником і недавно помер в Чикаго. В пізніших літах стали посилати до середніх шкіл свої діти також інші селяни; згадуємо Василя із Солоного, що, закінчивши гімназію, студіював у Відні і згинув як воїн у перших днях першої світової війни, Петра Марчишина з Кошилівців, що в часі війни попав до російського полону і опинився аж на Далекій Сході. По вибуху революції 1917 р. він відіграв визначну ролу в українському русі на Далекому Сході як організатор та політичний діяч, був навіть міністром в автономному уряді Далеко-Східної Республіки. Про нього згадує у своїх нарисах з історії українського руху на Далекій Сході, Зеленим Клинці, письменник Іван Світ. З Шинівців походить о. Захар Золотий, священник у Вінниці, в Салках ролював д-р Іван Дорожницький, адвокат у Товстому в часі другої війни, та його брат Микола, політичний діяч ОУН у Львові та на еміграції в Німеччині, а його син Павло, визначний діяч українського студентського руху та молодечих організацій в Європі, голова ЦЕСУС-у, діяльний діяч у ЗСА, (тепер голова Крайової Платформи Старшини в Америці — *прим. Редакції*) — с уродженцем містечка Товстого.

Ще один епізод з моїх гімназійних часів залиша на мені велике враження: це стріча і знайомство з бандуристом Гнатом Хоткевичем, який після революції в Росії в 1905 р. опинився був у Галичині. З професії він був інженером, але крім того був він прекрасним бандуристом, що перенісши від живучих ще тоді народних бандуристів їхній репертуар, зокрема історичні

думи. Він використав своє перебування в Галичині для знайомлення галичів з бандурою, об'їздив міста та містечка з концертами і, м. і., завітав також до Товстого. Для нас був його концерт справжньою сенсацією, бож ми до того часу бандури не чули. Тому, що в Товстому не було відповідної зали на концерт та й на широку публіку не можна було в нас рахувати, концерт відбувся в вітальні пароха о. Курника, де збиралася вся тоді ще нечисленна українська інтелігенція, так що концерт мав більше інтимний, товариський характер. На цьому виступі Хоткевич переіграв найперше кілька козацьких дум та історичних пісень, а після того кількакандидат побутових, жартівливих і танцювальних. Цей концерт зробив на нас незвичайне враження. Згодом, переїхавши в Карпати, Хоткевич захопився Гуцульщиною, zorganizував із гуцулів оригінальний театр, з яким потім роз'їздив по Галичині з великим успіхом. Акторами цього театру були самі гуцули без освіти і грали так природно, немов би в себе вдома. Всі п'єси, за винятком "Верховинців", творив сам Хоткевич. Із своїм гуцульським театром приїздив Хоткевич в 1910 р. також до Товстого, що мало вже тоді "театральну" залю, перебудовану із старих мурів давнього будинку.

В часі університетських студій я перебував здебільшого вдома, бо вписався на юридичний факультет у Львові, який давав змогу за тодішнього практично вчитися вдома і поза працею для заробітку віддатися теж суспільній роботі. Передусім я поживав разом із товаришами життя в читальні "Просвіти" і кружку "Рідної Школи", упорядковував і поповнив бібліотеку читальні та й zorganizував при ній хор, з яким виступив в 1911 р. на ювілейній концерті Маркіана Шапкевича.

Я заявився упорядкуванням бібліотеки читальні, де були, між іншими, книжки, що їх перебрала читальня "Просвіти" від спільного польсько-руського освітнього товариства, яке існувало в Товстому перед заснуванням читальні "Просвіти". Між ними я знайшов деяку кількість польських книжок ще з часів історичної Польщі, зокрема "Дзєнін" подружжя Імші круля Станіслава Августа, коли то останній польський король гнав в Україну на стрічу з царицею Катериною II, що тоді разом із Потьомкіним оглядала Україну, прилучи Дніпро. Такі книжки я вилучив із бібліотеки і відіслав як бібліографічну рідкість до архіву Наукового тов-а ім. Т. Шевченка у Львові.

В останніх двох роках перед першою світовою війною жили ми в Товстому повним життям, шороку прибувало молоді середніх шкіл, прибувало теж української інтелігенції, що жила в дружних, товариських стосунках. Відбувалися часто товариські сходили то в домі о. Курника, то в Баранків, то в судді Бошоркова, на яких обговорювали політичні та суспільні події, а також залюбки співали. В тих роках склався в нас прекрасний вокальний квартет, який міг імпонувати навіть знавцям музичного мистецтва. Бо дуже часто сходились ми в домі о. Курника, називаючи його баса-баритона (контра "а") і великого знавця хорového співу. А саме тоді був коніспіцитом у Товстому П. Волчук, високої культури тенор із високим "с", що свого часу співав в українському театрі головні партії в операх "Фавст" і "Маддам Батерфляй". В другому тенорі співав я, а перший бас заступали мій брат Сидір і син пароха

Осип Курпак. В бібліотеці о. Курпак ми знайшли для себе репертуар, до якого входили твори церковної та світської музики на великі хори, як концерти Бортнянського, пісні О. Нижанківського: "Гуляли", "Золоті зорі", "Слов'янські гимни", а далі композиції Людкевича, Лисенка та інших. Цікаво, що в Товстім мав я нагоду почути Бортнянського теж своєрідною мовою. Бо в тім часі завітав був до нас сингагальний хор із наддніпрянської України, що виступив у місцевій синагозі з концертом. На тім концерті був я присутній і, почувши на ньому твір, що своєю фактурою нагадував Бортнянського, запитав диригента хору про автора і диригент potwierдив мій здогад.

Такі співники були для нас найбільшою насолодою і залишилися в пам'яті як найкращі хвилини духового та містечкового піднесення. Для іностранин голосу о. Курпак наведи, що Служби Божі, які він відправляв у старовинній, дерев'яній церкві, розбуджували у вірних справді глибокий, молитовний настрій, а особливо незабутнє враження робили у Страсний Четвер Страсті Христові, коли він читав страсті євангелії таким низьким тоном і виразною чіткою дикцією, що мимоволі при описі мук Христа виступали на очі сльози. Служби Божі співала самуільною вся церква, але коли ми долучувалися своїми голосами до загального співу, то трудно було знайти кращий хор. У великі свята співав хор, ведений дяком Онуфрієм Боднаром.

Одного року, (мабуть, 1912) завітав до нас театр "Української Бесіди", що його директором був тоді Микола Саловський. Із ним та деякими артистами з Наддніпрянської України мали ми нагоду познайомитися у домі о. Курпак, де збиралося поза виставами все товариство. Мит артистами пізнав я тоді теж молодого галичанина Костева, що покинув був ужитковцями, вступив до театру і виїхав описів із Саловським на Україну, де працював ще й у 30-их рр. під прізвищем Верховищев. Наддніпряни своєю чистою полтавською мовою, способом співання народних пісень, своєю вільною, невимушеною поведінкою та розмахом дуже нам-галичанам імпонували. Театр перебув у нас два тижні і ставив здебільшого п'єси Карпенка Карого, як "Хазяїн", "Суса", "Мартин Боруля" тощо.

В 1913 р. вийшли вибори до галицького Сейму, яких треба було доповнювати, щоб повалити дотеперішнього посла нашого повіту, поміщика Пенського, члена найбільш шовіністичної партії, т. зв. "вшехполяків". Нашим кандидатом був д-р Володимир Охримович, який був кілька років раніше адвокатом у Заліщиках і був у повіті добре відомий. Завдяки нашій агітації і стійкості — ми виграли вибори і регабілізували довголітню несправу, що наш чисто український повіт репрезентував у Сеймі наш найбільшій політичний ворог, вшехполяк Пенський. А вибори ці мали для нас величезне значення, бо на черзі стояла зміна виборчої системи до сейму, завдяки якій поляки одержували досі при виборах перевагу і мали в сеймі велику більшість. Про Пенського дозаяв, що він був великим землевласником у брідській повіті, але мав теж село Дорогичівку в нашій повіті.

В жовтні 1913 р. прийшлося мені зголюватися до військової служби, як я мав відбавити у Відні. Але по місяцях через недостатній фізичний стан супер-абітразна лікарська комісія признала мене нездатним до військової служби.

По звільненні з війська мав я ще перед собою останній правничий іспит, що його я здав 8 квітня 1914 р. По іспиті вінс я прохання про допущення до судейської практики, але мені відмовлено, очевидно, через мою політичну неблагонадійність. Так прийшло літо 1914 р., таке вагітне подіями, що записалися в історії світу вибухом першої світової війни.

Ще перед вибухом війни, здається, в червні загостив у наші сторони театр "Української Бесіди", тоді під дирекцією Сиренського, з талановитими артистами та новим репертуаром. Після виступу у Заліщиках заїхав театр до Товстого і перебув у нас два тижні. Пробуючи п'єсою репертуару була тоді прем'єра історичної трагедії Василя Пачовського "Сонце Руїни", яка своїм патріотичним змістом захоплювала публіку. З артистів крім раніших прекрасних акторів, Рубчаків, Стадників, Коссаків, вибивався Лесь Курбас, пізніший корифей і геніальний режисер київського "Березиля". Саме в "Сонцю Руїни" приходила пісня "Ой у лузі червона калина", яку співав хор козаків, і мелодію тієї пісні зразу підхопила публіка, особливо молодь, і занесла на початку війни до УСС-ів.

Після виступу у Товстім переїхав театр до Чорткова. В часі його перебування в Чорткові відбувся окружний з'їзд "Соколиків" і "Січей" із повітів заліщицького, густинського, борщівського та чортківського з нагоди Шевченківського ювілейного року. З'їзд був імпозантний, у маніфестаційним похідом маршували відділи "Соколиків" та "Січей" із цілої округи в одностроях, із прапорами, оркестрами, а похід очолювали організатори і командири З'їзту — д-р Лев Лопатинський, адвокат із Количинців, та Іван Коссака, пізніший старшина УСС-ів. У похід взяло участь понад 10.000 українців, між ними теж група з театру "Української Бесіди", що співала в похід пісню "Ой у лузі червона калина" з рефреном "А ми тую червону калину пініміємо, а ми нашу славу України, гей, гей, розвеселимо." Такі з'їзди відбувалися в тому часі в цілому краю і наглядно показували польський панівний верхівці національну свідомість наших селянських мас, їх організованість та силу, з якою треба було рахуватися. Закінчився цей рух великим красивим зльотом "Соколиків" і "Січей" у Львові, на якому вже вступили пішіматірі відділи Українських Січових Стрільців. Під закінчення цього зльоту впали стріли в Сараєві, від яких згинув наслідком австрійського престолоу аркиняк Фердинанд із дружиною, що стало приводом до першої світової війни.

Вибух першої світової війни перекреслює усі плани на найближчу майбутність як в особистому, так і в національному житті, а видивив в українців на перше місце ідею збройної боротьби за власну національну самостійність.

Розпочалась мобілізація австрійської армії. Ми з братом Сидором мобілізації не підлягали, залишилися на місці в Товстім і вже в другій половині серпня побачили перші патрулі російської армії. У нас виникла цікавість побачити близька російських воєнків і стріснути з наддніпрянськими українцями, яких у російській армії було багато. А втім у містечку панувала масова психоза, страх, що російські війська будуть грабувати і мордувати мирне населення, особливо жінок, з-поміж яких багатші втекли з

австрійськими військами, прямуючи аж до Відня. В тій загальній паніці мешканці, щоб позначити свою християнську приналежність, виставляли у вікнах християнські ікони. Ми жили тоді у найманий, жидівський хаті, досить далеко поза містом у полі, при битій дорозі в напрямі на Залишки, і тут стрінули першу патрулю. Перше враження з появи патрулі було більш радісне, ніж страхотливе. Справа в тому, що в авангарді наступної російської армії йшли кубанські козаки, нащадки Запорожжя. Перейшовши місто іншим порядком, відділ козаків затримався перед нашою хатою, а командир відділу, старша віком людина із сивою бородою, в сивій емуковій шапці з червоним денцем, звернувся до нас із питанням, чому немає у нас у вікні ікони, на нашу відповідь, що ми не жиди, зайшов до хати, а, побачивши в хаті погруддя Шевченка, сказав: "Ага, то ви українці!" зацікавив, чому ми не поступили до Українських Січових Стрільців. Видно, був добре поінформований про утворення легіону УСС-ів. Одержавши на те відповідь, що не було на те часу з уваги на близькість кордону, відійшов до свого відділу, що тим часом розташовувався на відпочинок і до сніданку. Після сніданку патруля рушила далі, а за нею наїхали вже на конях дальші відділи, що тільки змінили наше перше позитивне враження, бо зайняли українську пісню з "Запорожжя за Дунаєм" "Місця ясній, зірки прекрасні".

Та незабаром залили містечко нікотні частини з артилерією, настроєні дуже вірогідно і воєнною, особливо на наше злизування, запасні офісери, яких ми хотіли бачити, як російських інтелігентів, революціонерів. Та вони були тільки перемаршем, бо російська армія перла за наступуючими на захід австрійськими військами і наше містечко швидко опинилося в запліті під московською окупацією.

Фронт спинився на півдні - в Карпатах, а на заході - аж біля Краковом і перед нами стало питання, як і з чого жити, бо Австрія не мала часу забезпечити своїх урядовців, яким у таких випадках виплачували принаймні 3-місячну пенсію.

Зараз після того, як фронт посунувся далеко на захід, окупаційна влада прислала на місце австрійської адміністраційної влади в Залишках свого представника в особі поліційного урядовця Сенокосова та декілька скількості поліційних людей, що мали бачити про безпеку запліти армії і вдержувати порядок між цивільним населенням. Візків у терені не було, аж трохи згодом розв'язувалося по селах відділи старих воїв із загального ополчення.

Назначений начальником залізничного повіту Сенокосов, очевидно малорос Сенокосів, говорив гарною українською мовою. Він зараз після перебрання свого поста приїхав до Товстога і склав візиту начальникові суду Бошоркову, в якого застав мене. Він почав інформуватися про місцеві відносини і поручив начальникові відновити діяльність суду і дрібних цивільних справах. При тому зацікавився моєю особою, а довідавшись, що я знаю російську мову і що ми опинилися без засобів до удержання, запропонував мені працю у своїм уряді. Але я відмовився, бо ця праця несумісна з обов'язками австрійського громадянина.

Для тих урядовців, що не встигли, або не могли були вийти з австрійськими військами, стало рубом питання, як забезпечити свої сім'ї засобами прожитку, бо окупаційна влада тим не цікавилась. А тут не було дозволу товарів першої потреби. Найперше створився комітет, який займався збіркою харчів і грошей на удержання урядовців та їх родин між тими людьми, що залишилися були, між пососмерами та багатими людьми. А далі треба було наладити довіз товарів першої потреби. Окупаційна влада встановила курс австрійської валюти: 2 австрійські корони за одного рубля. Що торкалося дозволу товарів, треба було дістати перенеску на переїзд російського кордону, який далі залишався для цивільних осіб, бо тільки з-за Збруча можна було привезти потрібні для населення товари. Найближчим містом був Кам'янець на Поділлі. Зайнявся цією справою наш товариш Володимир Гой; пізніше знайшлося таких більше, і мали з того заробіток.

Начальник суду Бошорків відновив діяльність суду, до якої притягнув і мене, як адвокатського практиканта, однак та діяльність була мінімальна, бо мало кому в часі війни приходило в голову судитися. Та все таки дрібні справи траллялися на тіх розрахунках, родинних непорозуміннях тощо.

Поза тим ми мали багато вільного часу, отже сходилися до на шахи чи карти, то щоб поспівати, то довідалися про вісті з фронту. Щодо них ми були обмежені російськими воєнними повідомленнями з російських газет, але деколи діставали теж опізнану віденську газету, яку хтось приніс, прокравшись через фронт у Карпатах. Тоді сідали ми за ману, порівнювали австрійські воєнні комунікати з російськими і коментували воєнні події, вірючи в остаточну перемогу Австрії та Німеччини, не тому, щоб ми були австрійськими патріотами, але тому, що вважали москалів нашим найгіршим національним ворогом і бажали його поразки.

Назавгад окупаційна влада поводитися досить коректно в нашому містечку, бо в краю все українське національне життя підпало репресіям, всі наші культурні установи були закриті, чимало нашої інтелігенції з митр. А. Шептицьким на чолі вивезено в глибоку Росію.

Органи окупаційної влади пильнували в містечку порядку і чистоти, до чого найбільше притягали жидів; але ті швидко зорієнтувалися в ситуації і з поміччю хабарів потрапили наладити співжиття з москалями. Найбільше попитним артикулом у москалів була горілка, бо з вибухом війни цар заборонив армії вживання алкоголю, а для виконання цієї заборони був припинений пролаж усяких алкогольних напків; ту заборону проведено особливо в окупашійні терені, всієї знайдені запаси в шинках і гуральнях випускали просто на землю, а гуральні нищили. Проте деякі шинкарі потрапили трохи тих напків приховати і не їм пришлося, бо "руський чоловік" без горілки не може обійтися. Коли не можна було дістати горілки, то пили "колонську воду" і всякі парфуми, які випускавали по аптеках і крамницях. Але в притягувати треба зазначити, що був попит теж за культурними цінностями, бо переходячі офісери та солдати пили за нецензурованим Шевченком і мені прийшлося роздати їм всі мої "Кобзарі" нашого видання.

Незабаром Сінокосова замінив прапорщик Несторенко, свідомий українське, поміщик із Херсонщини, але й він не був догод. Тим часом ледь під зиму — австрійці виперли москалів з-поза Дністра, так що фронт на наших платинку станув на Дністрі під Заліщицями, а з тим скінчилося наше спокійне життя в заміллі. На наш відтинок перенесено кавказьку т. зв. "дику" дивізію, що складалася з сімох полків кавказьких народів: грузинів, чеченців, інгушів, дагестанців, осетинців тощо. Командантом цієї дивізії був брат царя, вел. князь Михайло, що зайняв квартиру в одній опущеній віллі. Це була для нас новість, що розбуджувала нашу цікавість до тих незанихтих нам досі кавказьких народів, але одночасно з тим принесла неспівність нашого життя, бо дивізія складалася з добровольців, які не дуже зберігали військової дисципліни. Зокрема в прикрому становищі знайшлася наша родина, бо наша хата, вписана поза містом у полі, стала постом для нічних застав з метою забезпечення охорони великого князя та його штабу. В такій ситуації ми витерпіли до весни, а на весну перенеслися на мешкання до міста. Десять прирідних зими перекинуло кавказьку дивізію на інший відтинок.

На наше Рідзіво нас чотирьох хлопців, тобто я з братом, Осип Курняк і Володимир Гой улаштували поїзду з козлами до деяких сіл в околиці, де були панночки. Спершу завітали в Капустинці, звідтіля поїхали до Чорнокинів, колюч. повіту, до управителя школи Сіньського, який мав дочку з прекрасним голосом, що нам проспівала тоді сольову пісню "Минули літа молоді" Остапа Нижанківського. По війні вона (Сіньська-Іванівська) вибилася на концертну співачку, наспівала дещо із свого репертуару на платівки і живе досі на еміграції в Німеччині. В поворотній дорозі поступили ми до монастиря оо. Василян в Улашківцях і тут на наше здивування застали примадонну українського театру Катерину Рубчаківу з двома її донями-красунями. Одна з них є тепер дружиною кол. директора українського театру в Харкові Гната Юри, а друга дружиною нашого музики й композитора Я. Барича, тепер у Кієвській ЗСА. Після того, як війна захопила український театр "Бесіди" в Бершіві, оо. Василяни дали Рубчаківій з дочками у себе захист. Ця воєнна прогрілка залишилась у нас мидим спомином, бо всім нам дуже радісно і мило вітали й гостили.

Впродовж літа фронт держався далі на Дністрі (20 км від нас), аж несподівано вліті вибухла на фронті пошесть холери, яка захопила і наше містечко. Із фронту почали привозити до містечка хворих на холеру солдатів, які до кількох годин вмирали і їх хоронили на окремій т. зв. холерній цвинтарі за містом. Пошесть перекинулася теж на цивільне населення. В місті організовано санітарну службу, яка стежила за чистотою міста та ізоляцією захворілих родин. Місто охопила паніка, ніхто не показувався на вулиці і не стрічався з іншими, щоб не заразитися, тільки позначені хрестом із вагана двері вказували, що в хаті панує холера. Найбільше потерпіло від холери жидівське населення, але не минула вона і християнських родин. У деяких вимерли всі до останньої душі, напри., у стрія нашого товариша Володимира Гоя вимерла вся сім'я (6 душ) за винятком однієї дочки Кляди. В місті з вибухом війни залишився був тільки один лікар-поліклінік Гільдрийнгер, що з поспівом давав населенню поміч у часі пошесть. Наостанку сам упав

жертвою свого обов'язку: заразившись, помер до 24 годин, дарма що російські військові лікарі докладали всіх зусиль, щоб його врятувати. По смерті лікаря пошесть вигасла, так немов би він своєю смертю замкнув її дальню дорогу.

Тим часом на фронті полі обернулися в користь Австрії та Німеччині. Після травневої офензиви і прориву під Горлицями союзної армії почали випирати російські війська на схід, в короткому часі фронт наблизився до нас, у вересні 1915 р. російська армія залишила наше містечко і появилася австрійські патрулі.

Тепер почався новий період у нашому житті, бо по приході австрійських військ проголошено негайно нову мобілізацію чоловіків у віці від 18 до 45 року життя для поповнення втрат армії в першій періоді війни. Мобілізації підлягали теж і ми з братом і нам наказано ставитися до наборової комісії в Городенці. Перегляд був тільки формальністю, бо майже всіх, за винятком очевидних калік, признано здатними до військової служби. З Городенки відправлено нас транспортом до табору в Карпатах коло Жаб'яго, де ми відбули 6-тижневий карантану з уваги на те, що походили з околиць, навішених холерою.

За нами поїхав теж до Коломиї мій батько, щоб дістати загоду від початку війни службу платно, але вернувся до родини вже не всім, бо тим часом москалі відперли австрійців назал до Дністра; хоч батько намагався за всяку ціну продістатися до Товстого, навіть через фронт у Торськім, австрійці його очевидно не пропустили.

В тому місці настає перерва в моїх споминах про Товсте, спричинена військовою службою на італійському та румунсько-російському фронтах. У Товстім мав я змогу побути аж у жовтні 1917 р. на двигнєвій відпустці після дворічної військової служби, після того, як австрійські війська відперли москалів до Збруча. Тим часом помер на еміграції в Австрії батько, так що стріча після його смерті з мамою і ріднею була сума. Відпустка проминула швидко на взаємних розповідях про наше життя за час розлуки. Мати і сестра розповіли, як вони радили собі в тому часі. Голоду не знали, бо постійно мали на квартирі російських офіцерів, що їм допомагали харчами. Переважно це були українці, які набиралися від наших національної свідомості; багато з них не вміли навіть української мови і з них сміялися поляки-офіцери з Наддніпрянської України, що прекрасно говорили українською мовою. А вже після революції в лютому 1917 р., коли Земський Союз організував по містах та містечках допоміжні пункти, в якому знайшла зайняття і моя сестра, їм стало зовсім легко жити.

Після тієї короткої відпустки я опинився в складі австрійської армії аж у Херсоні, звідки знов побував у вересні 1918 р. на короткій відпустці в Товстім. Тоді вже було видно, що Центральний Державний війну програли і Австрія скоро розпадеться. І дійсно по повероті з відпустки до Херсону, через місяць часу приїхав Австрії князь, а з тим і наш Листопаловий Зрив. Після розпаду Австрії всі війська, що були в Україні, рушили самочинно додому. Поляся і

я, вибравши дорогу на Київ. В Києві дістав я достовірні інформації про події останніх днів, як також про ситуацію у Львові, і подався далі подому, міркуючи, що я там буду більше потрібний. Однак в дорозі захворів на шалюючу тоді в Європі грипу, т. зв. "еспанку" і мусів у Тернополі зголоситись до лікарні. По кількох днях, як тільки гарячка у мене спала, я покинув шпиталь і поїхав до Товстого. Вдома застав я вже молодшого брата Сидора, в місті урдувала вже українська влада і військовий комісаріят, до якого я негайно зголосився. Але не дістав тимчасово приїзду, бо після еспанки переходив ще фазу реконвалесценції. Військовий комісаріят підлягав Окружній Військовій Команді в Чорткові з командантом отаманом Оробком, колишнім австрійським активним офіцером. Його альянтаном був пор. Володимир Слюзар, що тепер є протокресом Української греко-православної Церкви в Монреалі. Коли я прийшов після хвороби до сил, доручено мені перевести в нашій судовій повіті мобілізацію до української армії. Мобілізація огортала річички від 18 до 35 року життя, а проводила її комісія, складена для цього з представників цивільної влади, лікарів і мене, як відпоручника військової команди. Поборова комісія пригнала 700-800 новобранців здібними до військової служби і мобілізованих відправлено в розпорядження Окружної Команди в Чорткові. Між мобілізованими було багато вояків з австрійської армії, що втекли були вже продістатись додому.

Але й тепер не прийшлося мені побути довго в Товстім, бо вже в січні 1919 р. Окружна Військова Команда відрядила мене з братом на фронт під Львів. Начальна Команда армії приділила мене до групи "Схід", а звідси назначено мене командантом сотні в Лисиничах на відтинку біля Чортівської Скали. З тією сотнею відбув я всю кампанію наших Визвольних Змагань, що знову перериває мої спомини про Товсте.

Після заломання наших Визвольних Змагань я прибився до Товстого аж у серпні 1922 р. За той час перебув я всю трагедію УГА, одружився з дочкою православного священника у Вергунах, черкаського повіту, Катерину Ганкевич, та, побачивши большевицьку дійсність, втікх негальним шляхом до Галичини. Перейшовши Збруч, знайшовся в карантинній таборі поворотців "Юр" JUR (Сьниш, ухользши, репатріяції) в Тернополі і тут захворів на сипний тиф, яким заразився в дорозі, і по вичудженні приїхав подому. Вдома довідався з розповідей матері, яке тяжке було їхнє життя після відвороту нашої армії за Збруч, спершу від переходячих польських військ, що раз-у-раз заходили до хати на ревізії нібито за зброєю та військовими речами і при тому грабували, що попадали під руки, а згодом і від місцевої поліції, що не давала матері спокою; розповідали, що перебули той час тільки завдяки добрим людям, які уважали за свій обов'язок прийти з поміччю матері, яка віддала для оборони батьківщини двох синів.

Прийшовши після хвороби до сил, я зголосився в Старостів в Заліщиках, яке, маючи про мене всі інформації, заліпило мене покішно в спокою. Та не довго втідався я волею, бо вже 25 жовтня 1922 р. мене арештували і відставили до Тернополя в зв'язку з виборами до варшавського Сейму. З Тернополя перевезли до тюрми в Чорткові.

Від Редакції. Дальша частина спогадів д-р Лонгін Горбачевського, що торкається переживань автора в Чорткові, поміщена вище під Чортковом. Там теж полані інформації про автора.

ВІДОМОСТІ ПРО ТОВСТЕ В 20-ІХ І 30-ІХ РОКАХ.

Товсте лежить в долині річки Дупи і правобічного її донизу. Серединою йде шосе з півночі на південь, з Чорткова до Заліщиків, а перетинає його друге шосе із заходу на схід: з Бучача до Боршева. В центрі міста на західному боці битого шляху стояв сул, церква і магістрат, на східному пошта, божиця, костел і будинок Союзу Кооператив. Чащини Товстого: Боднарівка (півн. частина), Ковалівка (півн. західна), Горбалівка (півн. східна), Нагірянк (південна), Довганівка. Назви сіл: Плахочина, За рогакою, За Ковалівкою, Під дубиною, Під могилою, Лисівське. На території Товстого були каменоломні, ковальні динні і піску.

Частіші прізвища: Боднар, Тракало, Смутило, Чортик, Семерез, Карабан, Смітох.

Курс передовиків Хайборського Вишколу Молоді філій т-ва "Сльвський Господар" у Товстім, 1938 р.

(Сидять перед сідомі: голова: вжж. аср. Степан Кушій, директор ПСК Г. Гомоньтук, о. Антон Навольський, парох і голова філії, вжж. аср. Роман Коцак)

В місті Товстім була дерев'яна церква, поставлена 1731 р. Її розібрали перед першою війною, а богослужіння довгі дні відбувались в привокзальній каплиці. Шойно в 30-их рр. закінчено будову нової мурованої церкви. До

парохії належало Товсте-село, Ангелівка, Рожанівка і експозитура Головчинці. В містечку був костел, латинська парохія і жидівські божниці.

Землевласниками були князі Понінські, опісля князі Любомирські, після першої війни дідачі Маковські. По першій війні розпарцельовано між місцеве населення 150-200 моргів поля.

Українське населення, переважно малоземельне, займалося рільництвом і частинно торгівлею. Були теж українські судді (Микола Хомин та інші), адвокати, лікарі, інженери. Латинники теж управляли рідно, інші полями працювали в адміністрації громади, суді, на пошті тощо. Село мало своїх шевців, крапців, ковалів, столярів. Була еміграція до Канади, Америки, Аргентини, а також сезонова до Німеччини (до "Прус") і до Франції.

Читальня "Прогрес", заснована на початку століття, містилась у "Народному Домі", мала гарну бібліотеку і часописи. При ній був театральний, хорівий та оркестровий гуртки. В містечку була складниця Окружного Союзу Кооператив для обслуговування судового повіту, споживча кооператива, молочарня і кредитівка. Був кружок "Сільського Господаря" і відділ "Союзу Українок", а також молочна організація "Сокіл", по першій війні "Луг".

Поляки мали "Дом Людови", "Кулко Рольніче", "Гвязлу", "Стішльча", проте мішані подружжя і латинники розмовляли українською мовою (крім бюрократії).

В рр. 1939-1944 було активним підпілля. На весні 1941 р. більшовики арештували понад 20 хлопців і всі вони пропали без вісти.

Організаційну, культ.-освітню і кооперативну працю вели священники, інтелігенти та студенти. Діти селян ходили до середніх та фахових шкіл, а Михайло Смітох закінчив інженерію і збудував у Товстім електривню.

З народного одягу зберігся тільки кожух.

Відомості подали: інж. Михайло Смітох, Микола Ростицький та інж. Лев Боднар.

АНГЕЛІВКА

Статистичні відомості про село Ангелівку (польська назва Anielówka): Загальна поверхня 253 га, (в тому числі 120 дівських посестей), з того 239 орного поля. Число домів: 1921 р. - 54, 1931 - 59. Число населення: 1900 р. - 309, 1910 - 322, 1921 - 283, 1931 - 298. За австр. статист. 1900 р. в громаді 225 гр. кат., 82 р. кат., дівських 2 моє. Мова: в громаді 230 укр., 77 польск., дівських 2 польск. Пошта і заліз. станція в Товстім. Школа І-класна, за Австрію з українською мовою навчання, за Польщу утратилася.

Присілок Ангелівка, положений на високорівні, 3 км на захід від Товстого. В селі каплиця мурована, поставлена 1895 р., принадлежала до парохії в Товстім.

РОЖАНІВКА

Статистичні відомості про село Рожанівку (Rożanówka): Загальна поверхня 960 га, (в тому числі 638 дівських посестей), з того 876 орного поля. Число домів: 1921 р. - 205, 1931 - 252. Число населення: 1900 р. - 913, 1910 - 1114, 1921 - 1059, 1931 - 1100. За австр. статист. 1900 р. в громаді 630 гр. кат., 197 р. кат., на філіях 25 гр. кат., 19 р. кат., 42 моє. Мова: в громаді 623 укр., 204 польск., на філіях 25 укр., 61 польск.

Школа з польською мовою навчання за Австрію І-класна, за Польщу 2-класна.

Село Рожанівка, положене на високорівні, 3 км на півд. захід від міста Товстого, принадлежало до парохії в Товстім. У селі була читальня "Прогрес" вже перед першою війною.

ГОЛОВЧИНЦІ

Статистичні дані про село Головчинці (Holewszczyce): Загальна поверхня 1222 га, (в тому числі 671 дівських посестей), з того 1144 орного поля. Число домів: 1921 р. - 208, 1931 - 236. Число населення: 1900 р. - 1095, 1910 - 1126, 1921 - 1009, 1931 - 1129. За австр. статист. 1900 р. в громаді 774 гр. кат., 174 р. кат., 2 моє; в дворах 85 гр. кат., 21 р. кат., 43 моє. Мова: в громаді 762 укр., 188 польск. в дворах 83 укр., 66 польск.

Школа за Австрію 2-класна з українською мовою навчання, за Польщу 2-класна утратилася.

Церква мурована з 1876 р., відновлена 1927 р., раніше принадлежала до парохії в Товстім; 1928 р. креована окрема парохія.

Село Головчинці положене над річкою у продовженні Товстого. Частини села: Коло церкви, Коло школи, Свобода. Власниками філіварку були жиди, брати Роті. В селі були два млини; один із них, принадлежний до філіварку, згорів 1934 р. Кормча була до першої війни.

Родинні прізвища: Петрося, Придуни, Скадани.

Школа мурована, вчителі українці і поляки. Латинники розмовляли українською мовою.

В селі була читальня "Прогрес", що містилась у селянській хаті. Була теж кооперативна крамниця. В селі жили головню малоземельні селяни, мало бідних, що мали 10-30 моргів.

Підпілля було активне по приходах більшовиків. Багато людей вивезено на Сибір, що й слід по них пропав.

Відомості подали: Марія Ваножура.

КАРОЛІВКА

Статистичні відомості про село Каролівку (Karolówka): Загальна поверхня 445 га, (в тому числі 226 дівських посестей), з того 416 орного поля. Число домів: 1921 р. - 72, 1931 - 87. Число населення: 1900 р. - 382, 1910 - 422, 1921 - 394, 1931 - 435. За австр. статист. 1900 р. в громаді 304 гр. кат., 40 р. кат., 8 моє; на філіях 11 гр. кат., 1 р. кат., 18 моє. Мова: в громаді 310 укр., 42 польск., на філіях 10 укр., 20 польск.

Школа за Австрію і за Польщу І-класна з українською мовою навчання.

Прісідок Каролівка на південь від Головинців належав раніше до парохії в Товстім, з 1928 р. до новоствореної парохії в Головинцях.

ВОРВУЛИНЦІ

Статистичні відомості про село Ворвулиці (польська назва Worwoliczki): Загальна площа 1526 га, (в тому числі 683 дярськіх посілости), з того 1415 орного поля. Чис. дод. 1921 р. - 235, 1931 - 305. Число населення: 1900 р. - 1397, 1910 - 1478, 1921 - 1333, 1931 - 1559. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1114 гр. кат., 42 гр. кат., 77 мусіс; на фольварках 43 гр. кат., 42 гр. кат., 59 мусіс. Мова: в громаді 1121 укр., 112 польс., на фоль. 38 укр., 126 польс. Пошта і мазур. станція Товсте. За Австрії в селі була жанармерія, за Польщі псалм. станція.

Школа за Австрії і-класна з українською мовою навчання, за Польщі 4-класна утравічешна.

Село мало вигляд данцогової оселі, що тягнулася вздовж головної вулиці приблизно на 3 км. Село положене в долині невеличкої річки Дуни під безлісною скелистою горою. Ліс починався приблизно на 3 км за селом; називався Голчинський. На захід від села був ліс Пужириння.

Назви частин села і прісідок: Середина (села), на північ від неї — Слобода і Брідок (де був брід, перехід через річку), на схід — Підгора, на захід Загороди, на південь Жирманівка і Граніца. Долини: на захід від села Панська долина, де були поля дідичів, Попова долина, де було 70 моргів ерек, поля, та Могили, де були селянські поля. На схід від села під горою була невеличка долина "Вербова". В самому селі було два яри: Ковалів яр та Чортів яр. На селянських полях "Могили" були кургани; старі люди оповідали, що це козацькі могили з часів Б. Хмельницького. На одній із тих могил був хрест із нечитким написом, але рік 1647 можна було відрити.

В селі були каменоломні, копалині піску та глини на виріб цегли-сірківки, але тільки для місцевого вжитку.

Найчастіші прізвища в селі: Нантзівський, Лисак, Безжорований, Совусн, Олексини, Ухань.

В селі була мурована церква, побудована, мабуть, у 1734 р., а після того, як погоріла, вібудована 1879 р. коштом дідича Скульського, завдяки чому родина колятора мала в церкві окрему давку. Церква — стилю готичного, з двома вежами. Дзвіниця теж була мурована (5 дзвінів). Церква з дзвіницею на горі домінували над усім селом. Побіч них стояв гарний діл священика з господарськими будинками, великим садом і пасікою. Священник змінявся вирождж півстоліття; вони були переважно не тільки добрими душ-пастирами, але й громадськими діячами.

В селі не було костела, а невелика група латинників приходила на богослуження до церкви; тільки на Різдво та Великдень ходили до костела до сусіднього села Гиньківці. Коли в 20-их роках XX стол. до села прибули польські колоністи, з гробиниці дідича Скульських зроблено каплицю, куди доїздила польський священик з Угріньківців. Автохтоні латинники завжди говорили українською мовою, і за Австрії, і за Польщі. Після приходу до села

польських колоністів т. зв. "мазурів" настали напружені відносини між ними і місцевим населенням.

На початку століття жив у селі жищівський рабин і в його домі була божниця. В 1915 р. солдати царської армії вивезли кудись рабина з родиною, а будинок спалили.

На початку століття в селі були аж три фольварки. Найбільший із них, на півночі села, належав ще з половини XIX стол. до родини Скульських. Владники здебільшого перебували за кордоном (переважно на Рів'єрі), а фольварком завідували економ. Кінеш-кінеш масток родини Скульських купив жид Рот, але по кількох літах (коло р. 1928) мусів його розпарселювати між колоністів із Польщі. Два інші фольварки (на півдні села) належали до жидів, Мердінгера та Голенберга. Мердінгер не мав щастя, бо його збіжжя в століть хтось постійно палив; отже коло 1931 р. він розпарселював усі поля між місцевих селян. Голенберґ вдержався до 1939 р. На початку 1940 р. більшовики переміняли фольварок у Радогосн, а Голенберга вивезли.

Нещастям села були колись корчми. На початку століття було їх аж 5; їх власниками були виключно жиди. Корчми розпинали селян, що, зоборгувавшись на горілку, тратили худобу та поля. Після першої війни було ще три корчми в селі. Залишків семінаристок коло р. 1924 зорганізували при читальні гурток "Відродження". В результаті в р. 1930 залишилася тільки одна корчма Берка Голенберга, але й він мусів її звинутти і перенестися до міста, бо не було охочих до горілки.

Подавляючу більшість населення (коло 95%) становили малоземельні селяни, що посідали від пів до трьох моргів землі; тому мусили ще додатково заробляти на фольварках. Проте вже в березні на передлітку позичали збіжжя у лихварів-жидів, що його потім віддавали інколи на 100% більше. Недостатки гнали селян також на еміграцію, переважно до Канади, частиною до ЗСА, менше до Аргентини та Бразилії.

Селяни займалися головню різництвом, але були теж сільські шенці, стелари, боднари, теслі, колодії, олійники, кушніри. В селі була своя повитуха з ліцензією, що помагала також неужим ставленням баньок, п'явок тощо. Селяни в рідких випадках посилали дітей до середніх шкіл. П'ять покікнців вчительського семінарію в недалекі Залішники, один гімназію в Чорткові.

Організаційну роботу в селі вели світломіші селяни, священики та студенти. Читальня "Просвіти" існувала в Ворвулицях від 1905 р. Збори засновників відбулися в присутності двох делегатів матірнього товариства в домі члена матірнього тов. "Просвіта" Матея Малюка, що працював тоді дяковчителем та урядовцем українського асеруаційного товариства "Дністер". М. Малюк закупив усі видання товариства "Просвіти", що стали основою гарної читальничої бібліотеки. Читальня передбачувала тоді "Діло" і "Свободу". По війні, 1922 р. читальня відновила свою діяльність. Тодішній голова читальні Микола Малюк, син Матея, зорганізував театральний гурток і хор, що співав також у церкві. Театральний гурток давав вистави, а хор виступав із концертами не тільки в своїм селі, але також і в довколишніх та в

містечку Товстим. Від 1908 р. була зорганізована каса Райфайзена, що її керівником був селянин Іван Христоріз. А по війні в 1920 р. засновано кооперативну крамницю та товариство "Сільський Господар", де працювали за посватою Василь і Богдан Навізівські (батько і син), Василь Совсун, син Петра. Юрко Лисак, Дмитро Мironюк, Осип Маршинок, Василь і Петро Безкоровайні та о. В. Лозовий.

До 1914 р. існувало в селі товариство "См", що його отаманом був Лука Навізівський. По війні, мабуть, 1926 р. засновано пожежно-гімнастичне товариство "Дуг", що в 1938 р. нараховувало понад 400 членів молоді; його головою до вибуху другої війни був Микола Малюк.

Перед першою війною відбувалися віча, як велике передвиборче віче на площі біля школи 1911 р. За Польщі українські віча були заборонені. Українські селяни Ворвулинці на заклик українських організацій збійкотували перші польські вибори до сейму та сенату, як це діялось і в інших селах заліщицького повіту. В других польських виборах (1926 р.) українські виборці взяли зорганізовану участь, голосуючи на список ч. 18 (УНДО).

В селі існувало теж українське підпілля з 1922 р. Польська адміністрація арештувала хлопців за приналежність до УВО-ОУН, але, не добувши доказів, згодом звільняла їх.

Большевики арештували і вивезли до Чорткова Миколу Малюка, Василя Совсуна, Василя та Петра Безкоровайних і Богдана Навізівського. Всіх їх 22 червня 1941 р. враз із іншими 720 в'язнями чортківської тюрми вивезено до Уманя і, як зізнав д-р Турула, розстріляно. В 1944 р. в ліську долину Вербової большевики знищили ворвулинський відділ УПА. Згинули там тоді також батьки та матері, що принесли харчі хлопцям; між ними Богдан Малюк із матір'ю, син Миколи, розстріляного в Умані.

В селі збереглася була до другої війни народна одіж, і чоловіків, і жінок.

Відомості подав Іван Малюк.

ГІНЬКІВЦІ

Статистичні відомості про село Гіньківці (польська назва Гіньковце): Загальна поверхня (разом з Берестком) 823 га, (в тому числі 379 двірської посілости), з того 599 орного поля. Число домів: 1921 р. — 151, 1931 — 178. Число населення: 1900 р. — 848, 1910 — 760, 1921 — 752, 1931 — 858. За австр. статист. 1900 р. в громаді 485 гр. кат., 230 гр. кат., 30 мов; в дворі 54 гр. кат., 22 гр. кат., 27 мов. Мова: в громаді 494 укр., 251 поль.; в дворі 51 укр., 52 поль. Політовий украл — Турске.

Школа за Австрії і за Польщі І-класна з польською мовою навчання. Були дві школи з нетиловими.

Село ландшафтової форми, тягнеться як продовження села Ворвулинців понад річкою Дупою. Над її берегами були каменоломні.

Церква мурована, побудована 1876 р., дзвіниця теж мурована як підвіщення муру, що оточувала церкву. П'я філіяльна церква належала до парохії у Ворвулинцях.

Часті прізвища в селі: Кравчук, Бордун, Долничук. Селяни малоземельні займалися хліборобством, а також працювали як робітники або служба на фільварку жида Погорілеца. Зможніші були три родини, селянин Бордун і дві родини з української шляхти: Іван та Базилько Карпінські. До 1930 р. існували три корчми, потім залишилась одна. Були два водні млини і гуральня. В селі були свої шевці, ковалі, кушнірі, колодії.

Напроти церкви стояв костел, до якого доїздив р. кат. священик із Угриньківців. Велику частину населення становили латинники, яких польонізацію почато 1920 р. До того часу всі вони розмовляли українською мовою. За Польщі був "Дом Людоу" і "Стшелец", але поведились спокійно.

Була слаба еміграція до Канади та Америки.

Крім споживчої кооперативи "Згодні" в селі не було ніяких установ, бо селяни ходили не тільки до церкви, але й до читальні та до кооперативи в Ворвулинцях.

Інформації подав Іван Малюк.

БЕРЕСТОК

Статистичні відомості про село Бересток (польська назва Berestek): Загальна поверхня разом з Гіньківцями. Число домів: 1921 р. — 51, 1931 — 64. Число населення: 1900 р. — 188, 1910 — 216, 1921 — 236, 1931 — 285. За австр. статист. 1900 р. в громаді 130 гр. кат., 54 гр. кат., 4 мов. Мова: 129 укр., 39 поль.

Школа за Австрії і за Польщі І-класна з польською мовою навчання.

Сільце, розкинене недалеко залізничного шляху Чортків-Заліщики на значній височині, бідне у воду. На цілий присілок була тільки одна криниця питної води. Лісок зараз за битим шляхом Чортків-Залішки називався Пужирниця. До церкви ходили вірні до Ворвулинці, а до костела в Гіньківцях. Селяни малоземельні. Латинники і мішані подружжя говорили українською мовою.

Інформації подав Іван Малюк.

ХАРТАНІВЦІ

Статистичні відомості про село Хартанівці (Chartanowce): Загальна поверхня 886 га, (в тому числі 455 двірської посілости), з того 813 орного поля. Число домів: 1921 р. — 103, 1931 — 114. Число населення: 1900 р. — 546, 1910 — 634, 1921 — 532, 1931 — 511. За австр. статист. 1900 р. в громаді 456 гр. кат., 15 гр. кат., 13 мов; в дворі 41 гр. кат., 19 гр. кат., 2 мов. Мова: в громаді 451 укр., 33 поль.; в дворі 31 укр., 31 поль.

Школа за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі угорієтська.

Церква мурована, приналежна до парохії в Угриньківцях.

ТЕКЛІВКА

Статистичні відомості про село Теклівку (Teklówka): Загальна площа 627 га, (в тому числі 562 двірської посілости), з того 149 орного поля. Число дворів: 1921 р. — 16, 1931 — 20. Число населення 1900 р. — 122, 1910 — 95, 1921 — 100, 1931 — 113. За австр. статист. 1900 р. в громаді 44 гр. кат., 24 р. кат., на фольварку 32 гр. кат., 21 р. кат., 1 мейс. Мова: в громаді 45 укр., 23 польс.; на фольварку 32 укр., 22 польс.

Невеликий присілок Теклівка, 4 км на схід від Хартанівців, оточений із трьох боків лісами, концентрувався коло фольварку. Проте становив окрему громаду.

ТОРСЬКЕ (ТОРСЬКЕ)

Статистичні відомості про село Торське (Torskie): Загальна площа 2898 га, (в тому числі 1889 двірської посілости), з того 2115 орного поля. Число дворів: 1921 р. — 435, 1931 — 553. Число населення: 1900 р. — 2154, 1910 — 2364, 1921 — 2062, 1931 — 2544. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1656 гр. кат., 209 р. кат., 22 мейс.; в дворі 145 гр. кат., 83 р. кат., 39 мейс. Мова: в громаді 1657 укр., 230 польс.; в дворі 142 укр., 125 польс. Пошта і казен. станція в місті (2 км), станція жандармерії (описля польської пошти) в Устечку (6 км).

Школа за Австрії і за Польщі 2-класова з українською мовою навчання.

На захід від Гиньківців і Хартанівців на подільській височині лежить село Торське — ланцюгова оселя, що тягнеться на 5 км в ярі вздовж потоку, званого "Золотий Потічок", який впадає в сусідньому селі, Іваню Золотім, до Дністра. Торське має ще й присілки (з наголосом на — сіл-), деякі досить віддалені від села (Глушка — на південь, по дорозі до Іваня, Пруса — на півн. захід від села). Назви частин села та інших присілоків: Біла, Заплота, Гинла, Коршмише, Рів, Луг, Рутка, Гончарівка. Назви лісів: Мартинівка, Глушка, Чорний ліс. Назви горбів, гіл: Висока гора, Площа, Кадовби, Леговища (ця назва — за переказами — пішла від обозвування в тому місці групи польських повстанців, мабуть, 1831 р.)

Каменоломні були на "Присілках" (назва частини гори-яру), пісок добували на Високій горі і в частині лісу, що звався "Піски".

За селом були могили, давно заорані, залишилась лише назва "Могилики". Коло церкви була новонастанена 1941 р. могила на 10 м заввишки, з дубовим хрестом. На території села були придорожні хрести, зокрема один хрест у лісі Мартинівці над глибоким проваллям.

Село Торське — це стародавня оселя, якої початки сягають ще кам'яної доби. Вказують на це археологічні розкопки і знахідки. Проф. Юрій Полянський відкрив тут стоянки солотерської доби — прибіл. 18.000 літ до Хр. — (пор. Я. Пастернак, Археологія України, стор. 71); знайдено теж пам'ятки лінійнострічкової кераміки з прибіл. 4.000 літ до Хр. (стор. 180-3), далі сліди ранньо-слов'янської доби, липищого типу — IV — VIII стол. до Хр. (карта ч. XVI), також городище княжої доби (пор. вище статтю проф. Я. Пастернака, прим. 9) і погребнище княжої доби (там само, прим. 10).

Церква і пам'яткова могила в Торськмі, фот. 1941 р.

Дитячий садок у Торськмі, 1935 р.
Посередина парох села о. декан Петро Саврій і провісниця садка Вацлавка

Духова оркестра чит. "Просвіти" в Торськiм 1931 р.

Хор читальні "Просвіти" в Торськiм

З історичних подій: на підставі праці д-ра Ст. Томашівського "Народні рухи в галицькій Русі 1648 р." (Записки НТШ, том XIII) селяни з Торського під проводом селянина Петраша, "ватага" або полковника, брали участь у походах на замок у Червоногороді. Під час першої світової війни на полях Торського стояв австрійсько-російський фронт, що спричинив великі знищення в селі.

Церква була мурована, ззовні викінчена заправою цементу і вапна (стукко), збудована 1842 р. Мала велику центральну баню, меншу баню над престолом і дві інші мали на фронті, одна над входом на хори, друга над дзвіницею, в якій було 4 малі дзвони і 1 великий. Церкву помальовано в рр. 1928/9.

Костела в селі не було, бо процент латинників був низький; вони належали до лат. парохії в Устечку ("Вустю"). На двірському маєтку була мала каплиця. Місцеві латинники розмовляли українською мовою, це були здебільшого члени мішаного подружжя. Шойно члени "Стшельца" обов'язково намагалися говорити польською мовою. В XIX стол. і на початку XX великими землеволодінцями були шляхтичі Семігінювські. Опісля маєток перейшов у руки графа Лоса, одруженого з Семігінювською. Ділячі навідувались до села рідко. Двір підтримував також і фінансово польські організації в селі. За Польщі існували: "Дом Людови", "Стшельца", "Кулко Рольніче" і польська районна молочарня.

До першої війни була в селі корчма з заїзним домом, де в неділі грали музики і танцювала молодь. В часі війни москалі знищили корчму і по війні був тільки малий трактир. До першої війни була теж гуральня, але її збурили російські війська. В селі було 3 малі водні млини.

Будинок школи був поверховий, учителями були майже самі поляки.

Частіші родинні прізвища: Земледух, Непийвода, Слярчук, Стасюк, Решітник, Корнацький, Любінешський, Турешський, Гандзюк.

Селяни займалися тільки хліборобством, але в селі були теж свої ремісники: 3 ковалі, 5 столірів, кілька стельмахів, 5-6 ткачів тощо. Селяни мали переважно 5-10 моргів поля, було лише кілька багатих (до 40 моргів), бідніших було мало.

Поле з парцеляції двірської землі перейшло в руки колоністів із Польщі, а лише винятково купили деякі українці. Раніше "мазури" були тільки робітниками гуральні (їх називано "бразениками" — від слова "брати"). Еміграція перед першою війною йшла до ЗСА і Канади, по першій війні до Бразилії та Аргентини.

Читальню "Просвіти" засновано на початку століття (коло 1900 р.) заходами місцевого пароха о. Івана Рудницького, який був довголітнім головою читальні; її писарем був Тадей Белендюк. Будинок, спільний для читальні і для кооперативи, побудовано 1923 р. При читальні "Просвіти" була дуже велика бібліотека, вона мала всі важливіші українські видання, що появились по першій війні, і пренумерувала дуже багато газет (Діло, Новий

*Під Районою Молочарнею в Торськім 1933 р.
(В центрі сидить сенатор Василь Бараник)*

Перед посвяченням будинку Районової Молочарні "Молосоюзу" в Торськім 1933 р.

Час, Народна Справа, Сільський Господар, Життя і Знання, Літературно-Науковий Вісник тощо).

При читальні був аматорський гурток, що ставив багато різних п'єс, деякі навіть тяжкі. Існував теж хор під управою місцевих диригентів-самоуків, як Михайло Непийвода, або пізніше випускників Учительської Семінарії з Заліщиків: Рибчука, Миколи Стасюка. Була теж духовна оркестра під керівництвом Василя Недзвиського, який провадив також духові оркестри в Цапівцях та Угриньківцях. Існувала і секція молоді, організована Скалецьким, урядовцем відділу Центросоюзу в Товстім.

В селі була кооператива, приміщена в мурованім будинку з читальнею. Крім того "Молосоюз" 1934 р. поставив мурований будинок, де приміщалася районова молочарня, в якій було зайнятих 4-5 працівників. Крім нашої молочарні були ще окремі молочарні: польська і жидацька. Кооператива відкрила свою м'ясарню, для якої поставила мурований будинок у 1933/4 р.

Селянська родина з Торського

До першої війни діяла організація "Соколів", між обома війнами "Луг". Луговики не вживали алкогольних напитків і не курили: в шім напрямі велася інтенсивна праця. Гурток "Відродження" існував при читальні. З політичних партій існувало Українське Національно-Демократичне Об'єднання, яким керував посол Бараник із Заліщиків. У селі десь від 1934 р. діяли влітку дитячі

садки під керівництвом фахових учительок. Клубок "Рідної Школи" ходив з колядою на цілі "Р. Ш."

Дуже багато праці над освідченням села поклав на початку ХХ стол. о. декан Іван Рудницький, продовжали його працю свідомі селянські провідники, а в 30-их рр. крім того ще й випускники Учительської Семінарії. Деяка кількість селянських дітей ходила до середніх шкіл. Учительську семінарію покинули 4 особи. Гімназію та юридичний факультет покинув Богдан Гандзюк. Перед війною 1939 він працював, мав, у Станіславові, але арештували його більшовики.

Перед вибухом війни 1939 р. було в гімназії "Рідної Школи" в Чорткові 7 учнів з Торського, а 2 учні в торговельній школі.

В 1939 р. польська поліція арештувала 6 молодих людей, а з початком війни вивезла 3 селян до таборів у Березі Картузкій. По приході більшовиків у листопаді 1939 р. НКВД арештувало тих самих 5 молодих людей, а їх родини вивезли на Сибір. В 1941 р. більшовики зарештували ще 5 селянських дітей. Дальші події нам невідомі.

Стародавній місцевий одяг зберігався досить добре до 30-их рр. Опислі дотримувалися його тільки чоловіки і жінки.

Відомості подали: Михайло Гандзюк і Степан Чернях.

Села над Серетом: Милівці, Лисівці, Шипівці.

МИЛІВЦІ

Статистичні відомості про село Милівці (польська назва Miłowice): Загальна площа 1514 га, (в тому числі 710 дівської пасіки), з того 1233 орного поля. Число домог: 1921 р. — 235, 1931 — 259. Число населення: 1900 р. — 1199, 1910 — 1266, 1921 — 1119, 1931 — 1256. За австр. статист. 1900 р. в громаді 984 гр. кат., 146 р. кат., 13 мов; в дворі 42 гр. кат., 9 р. кат., 5 мов. Мова: в громаді 964 укр., 179 поль.; в дворі 34 (!) укр., 22 поль. Пошта в Улашківцях (2 км), заліз. станція — Ягольниця (7 км).

Школа за Австрії і за Польщі 2-класна утравістична.

Церква в XIX стол. дерев'яна, від 1910 р. нова, мурована. Парохіяльного дому не було. Парохія в Милівцях була завжди під адміністрацією оо. Василіян з сусіднього монастиря в Улашківцях. Село Милівці, заліз. повіту, лежить на правому березі ріки Серета, так як і монастир оо. Василіян в Улашківцях (у віддалі 2 км), саме містечко Улашківці (чортк. повіту) на лівому березі Серета.

ШИПІВЦІ

Статист. відомості про село Шипівці (Szypowice): Загальна площа 1168 га, (в тому числі 630 дівської пасіки), з того 922 орного поля. Число домог: 1921 р. — 171, 1931 — 198. Число населення: 1900 р. — 1019, 1910 — 971, 1921 — 899, 1931 — 1033. За австр. статист. 1900 р. в громаді 675 гр. кат., 261 р. кат., 45 мов; в дворі (фундлі) 9 гр. кат., 27 р. кат., 2 мов. Мова: в

громаді 639 (!) укр., 342 (!) поль.; в дворі 1 (!) укр., 37 поль. Пошта, заліз. станція і станція поліції в Товстому.

Школа за Австрії 1-класна з українською мовою навчання, за Польщі теж, а польки до першої війни створили окрему польську школу з польськими вчителями у винятковим призначенні для швидкої політизації латиників.

Село положене на правому березі ріки Серета. Назви лісів: Грабина і Великий ліс. У селі були скелі, каменоломні, копальні піску і глини. Кожен мешканець міг добути в громадській глиняській потрібну кількість глини і власним коштом виробити цеглу-сірівку, потрібну на мешканеві та господарські будинки. Були знахідки старих монет із римських часів.

Часті прізвища в селі: Золотий, Чернецький, Вербицький, Буртняк, Сорба.

Селяни займалися крім хліборобства вирубом лісу і кошикарством. В селі були власні шевці, кравці, бондарі, століри, ковалі, будівничі. До першої війни була еміграція до Канади і ЗСА, а також до Південної Америки. Так званий у селі "двір" був фундацією, якою управляв Повітовий Виділ у Залішкях, піднамоючи різним особам, також і українцям. Один з орендарів поляк Свідерський збанкрутував на цій дворі і поповнив самотовство. В селі був теж млин.

В селі була мурована церква, поставлена 1867 р., а також мурована дзвіниця. Ця філіяльна церква належала до парохії в Лисівцях (3 км). Був також новий мурований костел, до якого доїздив латинський священник із Лисівців. Але латиники і міщани подружжя говорили українською мовою.

Перед першою війною була в селі корчма. По війні на її місці збудовано "Народний Дім", в якому містилися читальня "Прогрес", споживча кооператива і "Луг". При читальні була бібліотека і аматорський та хорівий гурток. З польських організацій за Польщі був "Стешелі" і "Кулко ролічиче".

До усвідомлення села причинилися священники, довголітній учитель місцевої школи, добрий педагог Матвійчук і селянські провідники. Селяни не посилали дітей до середніх шкіл. Гімназію і духовну семінарію закінчив тільки один уродженець села, о. З. Золотий.

По першій війні міський одяг почав заступати народний, але вишивані сорочки зберігалися.

Відомості (головно про давніші часи) подав о. Захарій Золотий.

ЛИСІВЦІ

Статистичні відомості про село Лисівці (польська назва Lisowice): Загальна площа 2029 га, (в тому числі 1028 дівської пасіки), з того 1682 орного поля. Число домог: 1921 р. — 368, 1931 — 434. Число населення: 1900 р. — 2073, 1910 — 2050, 1921 — 1761, 1931 — 1945. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1412 гр. кат., 536 р. кат., 24 мов; в дворі 27 гр. кат., 25 р. кат., 49 мов. Мова: в громаді 1333 (!) укр., 639 (!) поль.; в дворі 22 укр., 79 поль. Пошта і заліз. ст. Товсте (8 км).

Село пологожене на правому березі ріки Серета.

Школа за Австрії 2-класна з українською мовою навчання., за Польщі 2-класна утративши будинок. Довголітнім керівником школи в Лисівцях перед першою війною був Василь Храпливий (1863-1908), родом із Василькова, конія, повіту, що являвся незвичайним запікальником агрономією і провадив тразкове господарство. Його дружина Стефанія, дочка о. Спіридіона Ганкевича з Целіска, кончинецького повіту, похована, зуміла дати освіту всім 4 синам: з них Іван (1895-1965), уродж. у Ворувинцях, клясичний філолог, працював учителем укр. гімназії в Колодні, Роман, старшина австр. армії і УГА, помер на тиф за Збручем, Євген (1898-1943), уродж. у Лисівцях, інженер-агроном віденської Високої Школи, д-р економічних наук, науковець і журналіст, кооперативний діяч, директор "Сільського Господаря" (1928-39) та Хліборобської Палати у Львові (1942-44), проф. УГПІ та УВУ, дійсний член НТШ і Зіновій, уродж. 1904 р. в Лисівцях, фізик, д-р філософії львівського універ., учитель укр. гімназій у Перемишлі та Львові (1931-9), проф. і викон. обов'язки проректора унів. ім. І. Франка у Львові (1939-41), проф. універ. УНРА в Мюнхені (1946-7) та проф. універ. св. Людовика в Ст. Луїс, Міссурі (1948-72). Уродженцем Лисівців був ігмн. учитель Фотинюк.

В Лисівцях була колись стара дерев'яна церква з-перед 150-160 літ. В 1911 р. побудовано нову, муровану. Село мало в XIX стол. визначних священиків, що були й народними діячами. Це о. Григорій Ковч у рр. 1894-1908, о. Йосиф Вигнанський від 1911 р., після нього о. Віктор Лозинський від 1923 р.

Великими землевласниками села в XIX стол. були дідичі Орловські, в XX столт. Жиди.

Про життя села і події Редакція не отримала ніяких інформацій.

Західний район

Села над Джуриною: Бураківка, Слобідка Кошилівська, Попівці, Кошилівці, Садки, Нирків, Червоногород.

БУРАКІВКА

Статистичні відомості про село Бураківку (Burakówka): Загальна поверхня 1923 га, (в тому числі 837 дівської посілости), з того 1812 орного поля. Число домог: 1921 р. 298, 1931 - 379. Число населення: 1900 р. 1860, 1910 2007, 1921 1703, 1931 2070. За австр. статист. 1900 р. в громаді 771 гр. кат., 806 р. кат., 26 мейс.; в двори 133 гр. кат., 76 р. кат., 43 мейс., 5 нп. Мова: в громаді 712 (1) укр., 889 (2) польс., 2 нім.; в двори 126 укр., 131 польс. Пошта в Кошилівцях (9 ксо), залізн. станція в Толстім або Джурині (20 км). Церква мурована з 1792 р.

Школа за Австрії і за Польщі 3-класна з польською мовою навчання.

СЛОБІДКА КОШИЛІВСЬКА

Статистичні відомості про село Слобідка Кошилівська (Słobódka Kościłowska): Загальна поверхня 812 га, (в тому числі 165 дівської посілости), з того 648 орного поля. Число домог: 1921 р. 221, 1931 282. Число населення: 1900 р. 1116, 1910 1129, 1921 1146, 1931 1312. За австр. статист. 1900 р. в громаді 759 гр. кат., 328 р. кат., 21 мейс.; на фільв. 4 гр. кат., 4 р. кат. Мова: в громаді 743 укр., 365 польс.; на фільв. 4 укр., 4 польс.

Школа за Австрії 3-класна з українською мовою навчання, за Польщі 2-класна з польською.

Церква мурована, поставлена 1882 р., філіяльна парохії в Бураківці.

ПОПІВЦІ

Статистичні відомості про село Попівці (Porowice): Загальна поверхня 1165 га, (в тому числі 647 дівської посілости), з того 1056 орного поля. Число домог: 1921 р. 181, 1931 172. Число населення: 1900 р. 896, 1910 962, 1921 831, 1931 926. За австр. статист. 1900 р. в громаді 685 гр. кат., 49 р. кат., 32 мейс.; в двори 84 гр. кат., 30 р. кат., 16 мейс. Мова: в громаді 667 (1) укр., 99 польс.; в двори 40 (1) укр., 90 (1) польс.)

Школа за Австрії 2-класна з українською мовою навчання, за Польщі 1-класна утративши будинок.

Церква мурована з 1884 р., приналежна до парохії в Кошилівцях.

КОШИЛІВЦІ

Статистичні відомості про село Кошилівці (Kościłowiec): Загальна поверхня 2030 га, (в тому числі 1351 дівської посілости), з того 1672 орного поля. Число домог: 1921 р. 177, 1931 235. Число населення: 1900 р. 1128, 1910 1054, 1921 1001, 1931 1046.

За австр. статист. 1900 р. в громаді 802 гр. кат., 87 р. кат., 75 мейс.; в двори 70 гр. кат., 78 р. кат., 16 мейс. Мова: в громаді 726 (1) укр., 188 польс.; в двори 43 (1) укр., 121 (1) польс. Пошта і станція австр. заліз. на польській поліції в селі, клясн. станція в Толстім (12 км).

Школа за Австрії 1-класна (2 учителі) з українською мовою навчання, за Польщі 2-класна утративши будинок.

Село пологожене частинно на рівнині в петлях річки Джуринки, частинно на горбах по обох боках битого шляху, що йшов з Бучача через Язлівців на Товсте, з півн. заходу на півд. схід. Одну частину села звано "Долина", другу "Гора". На південь від села вливалася до річки Джуринки притока Закалівка, за якою був ліс, який називали також Закалівка. Назви горбів і піль: Губи, Стінка, Пушкарі. Обоча. На території села були каменоломні та глиняська, пам'ятні хрести та фігури, вали, підземні печери: люди оповідали про тунель, що нібито колись вів аж до замку в Язлівці (15 км). (А там про археологічні знахідки в Кошилівцях є мова вище в статті проф. Яр. Пастернака прим. Редакції.)

В селі є стара мурована церква, відновлена 1849 р. Люди оповідали, що попередня дерев'яна церква була збудована за часів Б. Хмельницького.

В селі були два малі млини, дві одліни і пегельня, а перед першою війною

гуральня. В селі були свої шевці, кравці, столярі і ковалі. — Селяни в основному — малоземельні. Була еміграція до Канади. Частіші прізвища селян: Панчишин, Марчишин, Тихоліз, Лесик.

Читальня "Пресвіті" і споживча кооператива містилися у власному будинку, збудованому в 20-их роках. При читальні була гарна бібліотека і часописи, аматорський, хоровий і самоосвітній гуртки. Був теж кружок "Сіського Господаря" з хліборобським вишколом молоді та кружок "Рідної Школи" з літнім дитячим садком, відділ Союзу Українок і "Дуг".

Латинки і мішані подружжя розмовляли українською мовою і були навіть членами споживчої кооперативи.

В 30-их роках розпарцельовано між колоністів-поляків понад тисячу гектарів двірської землі. Підпілля існувало після першої війни за всіх окупай.

Були переслідувані й арештовані: Марчишини, Галушка, Мельник.

Усвідомлюючи працю вели священник, студенти і селянські провідники. Було із села кілька учнів середніх шкіл. Дуже дбайливо зберігався народний одяг.

До парохії Кошилівців належали села Цапівці і Попівці. Парохи мешкали при церкві в Цапівцях, де було найвище число вірних (стільки, що в Кошилівцях та Попівцях разом).

Інформації подав Дмитро Галушка.

ЦАПІВЦІ

Статистичні дані про село Цапівці (Sapowce): Загальна поверхня 1525 га, (в тому числі 496 двірської власності), з того 1015 орного поля, 265 лісу. Число домог: 1921 р. — 339, 1931 — 398. Число населення: 1900 р. — 1847, 1910 — 1960, 1921 — 1448, 1931 — 1867. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1573 гр. кат., 120 рим. кат., 57 мовс.; на фільа. 20 гр. кат., 14 р. кат., 63 мовс. Мова: в громаді 1540 укр., 210 польс.; на фільа. 24 укр., 73 польс.

Школа за Австрії 2-класна з українською мовою навчання, за Польщі 3-класна українствена.

Село ланцюгової форми, в середині розширене, положене на високорівні на півд. схід від Кошилівців, при битому шляху Бучач-Товсте; в ярі, над річкою Джурин був присілок "На млинах". Назву села пояснювано великою кількістю диких цапів і кіз, що колись виводилися в лісах понад річку.

Частина села: За коршмою, За церквою, Кіншеві, Пушкарі, Долина.

Назви піль і горбів: На рудні, За могилів, Піднітинка; ліси: Чагор і Салова.

В полі багато хрестів і фігур, а під лісом Чагор давня могила. Були каменоломні і поклади гіпсу та глини. По першій війні роблено розкопки. В різних місцях знаходжено давні предмети хатнього вжитку.

Церква в Цапівцях

Самоосвітній гурток у Кошилівцях

На річці Джурині стояв млин, якого власником був жил Мельнер. На схід від села фільварок "Підєнятинка" (Підєнітин), розпарцельований за Польщі поміж польських колоністів, спроваджених з околиць Бельська. Так постанала нова польська громада "Подєнятинка". На австрійських картах цей фільварок названий "Гайдлівка" від імені колишнього власника (Haydel), що прибув з польським королем Августом із Саксонії і від нього отримав українські землі між Стришою та Джуриною. При битому шляху на Товсте був фільварок "Святин", призначений в 1939 р. на розпарцелювання також між польських колоністів. Велику кількість моргів набули наші селяни з продажу парохіяльного поля по першій війні.

Власниця фільварків Марія графиня Бонда постійно проживала у Відні, а її добрами управляв поляк Добжанський, що за німців зробився "фольксдойчом".

Поляки мали мурований костел, побудований 1912 р., до якого доїздив латинський священник (ксьондз Юраш) із Червоногороду. Латинники і мішани подружжя розмовляли українською мовою. Відносини між національними групами по першій війні постійно погіршувалися.

Прізвища селян: Марцишин, Мельничин, Мельник, Польовий, Приймак, Кальба, Ландяк, Базюк, Смерека, Ониськів і латинників: Яєніський, Свідєрський, Яєвіч, що уважали себе за шляхтичів.

Населення, в основному малоземельне, займалося управою землі, а до першої війни працювало теж при вирубі лісів і витіснуванні дерев'яних шпиль (порогів) для залізниць. Один селянин набув моторову молотілку і нею обслуговував також і докопаних селян, інших мав споживчу крамницю. В селі були шевці, кравці, качі, мулярі, ковалі та будівельники. До першої війни йшла еміграція до Канади, Америки, Аргентини та Бразилії. В часі першої війни згоріло в селі 15 господарств.

Читальню "Просвіти" засновано в 1902 р., а мурований будинок для неї з просторою театралною залено поставлено в 1926 р. В цьому будинку приміщувалися теж: споживча кооператива, (що мала також і філію), відбірна сметана, кружок "Сільськ. Господаря" і "Рідної Школи". При читальні діляли аматорський і самоосвітній гуртки, мішаний хор, духової оркестра і хліборобський вишкіл молоді, що його інструктором від філії "Сільськ. Господаря" був Іван Рогожинський. Читальня мала бібліотеку і преінумерувала часописи (Народна Справа, Новий Час, Наш Прапор, Сільський Господар, Батьківщина, Правда).

Церква мурована, поставлена 1909 р. на горбі, по середині села, панувала над усією околицею. Хоч як філіяльна, належала до Кошилінів, проте священники жили і господарували в Цапівцях, між ними: о. Бачинський, о. Григорій Ковч (1905-1919), що вийшов з УГА за Збруч і помер там у Старо-константинові, його узяв о. Антін Наконечний (1922-1932) і о. Іван Кошик до своєї смерті (1932-1945). Всі ці священники з учителями і свідомішими селянами широкі працювали над національним та економічним піднесенням

села. Між сільськими дітями особливо визначився Борис Гришик. В селі було кілька середньошкільників, а Ландяк, покінчивши в Станіславіві теологію, не виступав, але учителював. П. Болішак закінчив сільськогосподарську школу в Милівані.

По першій війні тільки частинно зберігався в селі народний одяг.

В селі було підпілля У. В. О. і О. У. Н. За Польщі були арешти. Арештовано Бориса Гришика, Кольбу, Івана Ландяка. В 1941 р. большевики арештували і вивезли керівника школи Ст. Гришика з родиною і за ними пропав слід. По другій війні вивезли з села багато людей на Сибір.

Відомості подали Роман Коцик і Дмитро Гадушка.

САДКИ

Статистичні відомості про село Садки. Загальна площа 1213 га, (в тому числі 385 двірської посілости), з того 772 орного поля, 361 лісу. Число домог: 1921 р. — 293, 1931 — 286. Число населення: 1900 р. — 1388, 1910 — 1463, 1921 — 1390, 1931 — 1468. За австр. статист. 1900 р. в громаді: 1289 гр. кат., 20 р. кат., 38 мейс; двірських 14 гр. кат., 4 р. кат., 23 мейс. Мова: в громаді 1285 укр., 62 польс.; двірських 14 укр., 27 польс. Пошта в Кошилінів (4 км), заліз. станція в Товстім (17 км).

Село Садки, полегне далеко від головних шляхів, у радіусі 30 км від свого повітового міста Заліщиків та інших повітових центрів: Чорткова, Бучача, належало до найкращих закутків галицької землі в заліщицькому повіті. Вже сама назва села "Садки" говорить про себе: в селі — виймкове багатство садів, що на весну красуються ніби морем білого й рожевого цвіту. На диво, місцеві люди не наголошували назви села на кіншовею складі "садки", як слід би очікувати, а на початковому "Садки", і в родовому: "ми з Садок" (не з Садків).

Село мало форму прямокутника, розложено на двох горбах, розділених потчком. Ці горби називали просто "одна гора" і "друга гора", або "ваша" і "наша", залежно від того, на котрій хто жив. В південній частині села були ще назви менших частин: Батранівка, Безденна, Лопатівка.

В долині між горами є криниця з чистою водою, особливо з джерела, що зветься "Гукало". Тут над потчком сходилися жінки прати білія і при цьому ділилися сільськими новинами.

На схід від села в ярі пливе річка Джурин, до якої впавде згаданий потчок.

Минуле і вік села мало відомі. Запали могилки на двох швинтарях ("За селом" і "Під гаями"), без кам'яних хрестів у гущі дерев. Зберігся тільки один великий хрест при дорозі, з прізвищем на ньому, вже нікому невідомим у селі, Дмитра Кокотала, — що вказує дату початку XIX стол.

На південному сході села поля називалися Під гаями, на півд. заході Могилки, на заході Копанка, на півн. заході Ровени, Глинки, Довгі Гони, Горби, Зали, на півночі за ними: Під Чигром. Назву поля Могилки

пояснювали так, що там колись, мабуть, у часі татарського чи турецького нападу поховано багато побитих людей. На цьому полі збереглася була старезна каменюка, може колишній хрест, а один селянин виврав там плити, покладані в формі прямокутника, немов би домовина. На полі Ровени, при дорозі на Шутроминші стояв старий, похилий і почорнілий хрест, на якому неможливо вже було відчитати напис.

Між селами Садками, Цапівцями і Кошильцями, в лісі Закалівці, роблено розкопки, пошукуючи, мовляв, за якоєсь золотого корону. Під час розкопок селяни, що при них працювали, приносили для дітей якісь старі монети, камінці джляки та різні череп'я.

В горбах добувано камінь, глину і т. зв. глей; так називаво рід глини, лише жовтіший, що ним на побілених стінах відводили жовті поски вниз.

Над річкою Джурином було два млини, один на північний схід від села в присілку "Лугах", другий на південний схід. До них уїжджалися також господарі з довколишніх сіл молоти збіжжя. Перед Різдвяними та Великодніми святами завжди в цих млинах було дуже завісно. Був ще й третій, невеликий млинець, над потічком, в якому мололи білі люди принесене таки на своїх плечах збіжжя.

Власничкою лісу, якого частини називалися Закалівка та Чигор, що тягнувся до млина над річкою Джурином, була ділчина з Кошильців. Ліси, т. зв. "Бураківські" належали до Марії гр. Бонди, що проживала у Відні, а ними управляв т. зв. "шамбелян". Проте властивим паном лісів на місці був всіми знаваний лісничий Добжанський. І він, і його побережники дуже жорстоко поводитися з людьми і навіть із дітьми, що забігли до лісу по гриби чи суниці. Бували часті випадки побиття і загибання сорочок з дітей.

Ліси з лівого боку річки Джурина називалися Терпушка, а далі Скиток і Гаї, що лучилися з нирківських та шутроминських і далі тягнулися аж до Устечка над Дністром.

Відміню від інших сіл більшість господарств у Садках була відгороджена від вулиць кам'яним муром. Потрібний для цього твердий камінь добували з горбів із глибших покладів, бо верхні були м'які і розсипалися, немов пісок. Твердого каменю уживано теж як матеріялу на господарські будинки, стайні й стодоли.

На південному горбі, ближче західного кінця села, стояла невелика мурована церква, збудована в 1831 р., а побіч неї висока дзвіниця з 1899 р. Близько церкви приміщувалася дво-класна школа, за Австрії з українською мовною навчання, за Польщі з польською. В школі вчили українські вчителі: Вирузумський, Кобиланський і його жінка (полька), пізніше поляки В. Боський з жінкою і українка М. Пельвещька. За більшовицьких часів (1939-41) учили В. і М. Боські, Ст. Стасюк, А. Григорків, Л. Козлов, Н. МIRONENKO.

Селяни, хоч і малоземельні (найбагатіший господар мав 20 моргів поля), але працьовиті та амбітні. Із села відходили доволі інтелігентів, бо батьки бажали забезпечити дітям краще життя, ліпшу майбутність.

Инж. екон. Захар Рудик,
нач. книговод Центросоюзу
у Львові

Найчастіші родинні прізвища в селі — Стасюки, але вони — для відрізння — мають ще свої окремі прізвища: Мазурові, Мадярчині, Савкові, Глинкові, Пукіненківські, Цабехові, Ліжникові тощо. Описля йдуть Рудики, з яких Захарій, абсолютент Високої Торговельної Школи у Відні, був головним книговодом Центросоюзу. Далі Сасанчичи і Гришечки; з них Степан Гришечка був керівником школи в недалеких Цапівцях. Були Кінчучки, Макари і Ягничі. Іван Кінчучук "Синчиків" був доволітним головою читальні "Просвіти" і кружка "Рідної Школи", а також і солісмом громади. Варвара Ягнич учительствовала в Колодздрібі. В родині Дорожинських один брат Іван, д-р прав, був адвокатом у Товстім, а другий брат Микола був провідним лікарем ОУН, а на еміграції в Німеччині головою Центр. Предст. Укр. Еміграції (номер у Мюнхені 1956 р.).

Садки були ще й тим горді, що їх село пробудилося швидше, ніж сусідні села. Коли по інших селах люди ще пропівали макети і під впливом альгоголю зчиняли бійки, в Садках злізівдовано кормчу вже в 1919 р.

А ще в 1902 р. селянин Микола Макар організував читальню "Просвіти", яка містилася таки в його хаті. Там була і невеличка бібліотека і туди сходилися селяни на розмови, наради, читання новин. Для молоді Петро Макара "Мантулятин" організував т-во "Січ", яке за Польщі заступило "Лугом". Ініціатори цих організацій ходили і по інших селах із торбіною книжок на плечах і пропугували освіту.

В часі визвольних змагань село давало багато воїнів, оборонців рідної землі. Дехто з них і не вернувся додому, як один з родини Приймаків ("Тупалових"), що його білі батьки, заробляючи тяжко бо фільварках, послали були до шкіл. А загинув він у рядах УСС-ів.

Ще поки воєнки із Садків пішли воювати за свою державу, група людей постановила була знищити найлютішого місцевого ворога, згаданого вже лісничого, поляка Добжанського. Та він, перелбачачи біду, лесь сховався, чого не хотіла виявити його довірена, уродженка села Ковбасючка, як її прозивали в селі. За не вона згинула.

В 1920 р. польська влада зробила з цього випадку великий процес у Чорткові. На даву обвинувачених поставлено кільканадцять селян, з яких Петра Макару засуджено на 10 літ тюрми, а комісар села за часів української державності Йосиф Рудик згинув у тюрмі.

Згаданий вище організатор "Січі" Петро Макара, поларував шматок свого городу під будинок читальні, яка по першій війні містилася в його домі. За ініціативою поворотця з Чехословаччини Петра Юрія ("Іваси") там в

1925 р. поставлено будинок читальні. В ньому приміщено теж споживчу кооперативу і відбірню сметани. Та я їдеїна і працьовита людина, яку село дуже шанувало й слухало, на жаль, передчасно померла. Для їдеїного піднесення села в тому часі причинився тодішній священик о. Володимир Бонсульт та його родина.

При читальні існували хорівий та театральний гуртки і приміщувалося т-во "Луг". В цьому товаристві була zorganizована майже вся молодь села. В читальні в тому часі була велика бібліотека і часописи: Народна Справа, Наш Прапор, Громадський Голос, Правда, Нова Зоря, Новий Час. Релігійні часописи знаходилися в читальні "Скала".

В селі був кружок "Сільського Господаря", в якому господарі і молодь при допомозі повітових інструкторів набували знання із сільськогосподарських ділянок. Був теж відділ Союзу Українок; він належав до перших у повіті, що провадив дитячий садок.

Селяни займалися головню хліборобством: бідніші працювали у заможніших, а також по сусільських фільварках, а зимою в лісах. Проте до більших вирубів по лісах спроваджували з Карпат гуцулів. В селі були свої шевці, ковалі, стельмах, столяр.

До першої війни розпарцельовано лише приблизно 20 моргів поля на Глинках, а в 1931 р. такі під самим селом коло 40 моргів лісу, який нові власники викорчували і замінили на поля й городи. Лише стільки землі могли були придбати наші селяни.

Із села йшла еміграція до Америки, Канади та Бразилії, а по першій війні також до Аргентини, але еміграція була нечисленна, разом коло 80 осіб. Емігранти з Америки та Канади матеріально помагали товариствам та організаціям села, зокрема збирачі пожертв Трафрон Запечковий і Мартин Вівчар.

Латинники, яких було кілька родин, хіба тільки перед Великднем ходили до костела до сповіді; більш нічим не ризнилися від інших селян, ні мовою, ні одягом. Навіть родина мельника Айзлера крім життєвого жаргону не раз вживала української мови. А втім сільські крім із часу заснування в селі кооперативи поліквідували свої крамничі і переселилися до міста. З двох, що залишилися, один зв'язався за слюсарство, другий за столярство.

Перед другою війною село Садки вибивалося в повіті на одно з передових місць і нетерпляче приготувалося до сподіваних змін. Із вибухом війни всі сподівалися, що час зміни надійшов. Але наступило велике розчарування. Вже у вересні 1939 р. більшовики арештували Ст. Стасюка і засудили на смерть на розстріл, а Грися Чимича на 10 літ заслання. Арештували ще й іншого Ст. Стасюка, учня гімназії в Городенці, одинака батьків-бідняків, за яким і слід прогав.

З приходом німців молодь зв'язалася до роботи. Висипала високу могилу в пам'ять полягалих, відбувала військові вправи і ждала відповідного моменту.

Та приходить нове розчарування. Дня 15.II.1944 німці спацифікували село, вбили 30 жителів і спалили 72 господарства.

Та найбільше потерпіли Садки з новим приходом більшовиків. З провідних селян не залишили вони майже нікого. З-поміж молоді, що колись належала до "Лугу", давала концерти і вистави, хіба чудом хтось врятувався. А юнак, що вже 17-літнім хлопцем муштрував молодь, разом з грома іншими згинув, спалений живцем. Так розстріляно і знищено душу та мозок села.

Відомості подав Степан Стасюк

НИРКІВ

Статистичні відомості про село Нирків (Nyrków): Загальна поверхня 2942 га, (в тому числі 1340 лісової площини), з того 1827 орного поля. Число домів: 1921 р. – 414, 1931 – 459. Число населення: 1900 р. – 2240, 1910 – 2164, 1921 – 1911, 1931 – 2070. За астр. статист. 1900 р. в громаді 1351 гр. кат., 799 гр. кат., 54 мого; на філіях 10 гр. кат., 15 гр. кат., 11 мого. Мого; в громаді 1379 укр., 825 поля; на філіях 11 укр., 25 поля. Пошта в Червоногороді (1 км), заліз. станція в Рожанівці (7 км), станція пошти в Устечку (8 км).

Школа за Астрії 2-класна, за Польщі 4-класна укралічівська, насправді польська з польськими вчителями, м. л., керівник викришений жид, що признавався до поляків.

Село положе на горбах на лівому березі річки Джурини, частинно над самою річкою. Всю що околицю зараховували до найкращих на Західному Поділлі. Відзначає її червона барва: червоні гори, червоні скелі, навіть червона вода в водопаді річки Джурини, що особливо чарливо відбивається вимжу на тлі снігу. На тому тлі пишний замок у Червоногороді. Навіть народну одягу відзначає у шій околиці червоний колір (червоні вишивки, фоти, хустки на головах жінок), що становило контраст до чорного кольору вишивок у східній частині заліщицького повіту. Проте туристичний рух не міг розвинутися через нестачу впорядкованих шляхів.

Гора від Червоногороду називалася "Лиса", на північ від села в напрямі на Солоне була "Панська могила", як зазначено на астрійських мапах (кота 370). В 1938 р. асистент при катері петрографії львівського університету Константин Глажевський відкрив родовища міді, проте не дійшло до їх експлуатації через неприхильні ставлення вдовісільських урядовців. На ґрунтах села були теж поклади кристалічного вапняку-гіпсу, якого по випаленню селяни вживали до білення хат ("алібастер"). Були теж поклади червоного каменю-пісковика.

Гр. кат. парохом до 1864 р. був о. Іван Кисілевський, учасник з'їзду "русских вчених" у 1848 р. після нього о. Йосиф Гоцький до 1915 р., а по першій війні о. Юліян Свистель, заліщицький декан (1921-1932).

В селі була читальня "Просвіти" у власному будинку з бібліотекою і часописами, також читальня "Скали". Була теж українська споживча кооператива і польське "Кулько ролічне". Місцеві латинники та міншні

подружжя розмовляли українською мовою. По першій війні "Стшелси" дався добре знаки українському населенню.

Населення, переважно малоземельне, займалося крім хліборобства вирубом панських лісів. Була еміграція до Канади і Америки.

Парцеляцію і спровадження колоністів заплановано на 1940 р., але цей план Польща не встигла вже перевести.

До усвідомлення села причинився о. Барнич, а передусім о. Юліян Свістель.

Під впливом польського довкілля народний одяг поступався міській тандиті.

Відомості подав Роман Коцик.

СОЛОНЕ

Статистичні відомості про село Солоне (польська назва *Słone*): Загальна площа разом із Нирковом. Число домог: 1921 р. — 196, 1931 — 211. Число населення: 1900 р. — 802, 1910 — 860, 1921 — 843, 1931 — 951. За австр. статист. 1900 р. в громаді 732 гр. кат., 55 р. кат.; на фімлі 1 гр. кат., 14 мейс. Мова: в громаді 738 укр., 49 поль.; на фімлі 1 укр., 14 поль.

Школа за Австрії і за Польщі 1-класна українцівина.

Невеличке село, położone на високорівні, 2 км на захід від Рожанівки, 5 км на схід від Ниркова. Церква дерев'яна з 1860 р., належить до парохії в Ниркові.

НАГІР'ЯНИ

Статистичні відомості про село Нагір'яни (польська назва *Nagorzany*): Загальна площа 1786 га, (в тому числі 846 двірської власності), з того 1219 орного поля. Число домог: 1921 р. — 209, 1931 — 219. Число населення: 1900 р. — 1115, 1910 — 1148, 1921 — 900, 1931 — 988. За австр. статист. 1900 р. в громаді 896 гр. кат., 147 р. кат., 17 мейс.; на фімлі 8 гр. кат., 45 р. кат., 2 мейс. Мова: в громаді 861 (!) укр., 199 (!) поль.; на фімлі 7 укр., 14 поль.

Школа за Австрії 1-класна з польською мовою навчання; за Польщі українцівина.

Церква мурована, дуже стара, відновлена 1920 р. Село було самостійною експозитурою парохії в Ниркові.

ЧЕРВОНОГОРОД

Статистичні відомості про Червоногород (польська назва *Czerwonoogród*): Загальна площа 427 га, (в тому числі 346 двірської власності), з того 17 орного поля. Число домог: 1921 р. — 67, 1931 — 75. Число населення: 1900 р. — 437, 1910 — 407, 1921 — 368, 1931 — 361. За австр. статист. 1900 р. в громаді 85 гр. кат., 259 р. кат., 5 мейс.; в дворі 22 гр. кат., 50 р. кат., 16 мейс. Мова: в громаді 80 укр., 269 поль.; в дворі 20 укр., 68 поль.

Школа за Австрії українцівина, за Польщі 1-класна з польською мовою навчання.

Червоногород (в народній мові коротко: "Червоне"), положений на високій горі над яром Джурина, стоїть на місці одного з найстаріших

українських городів. В литовсько-руських часах за Коріятовичів відіграв важливу роль на Поділлі (згадується Гринко, червоногородський воевода). За старої Польщі був столицею червоногородського повіту Подільського воєводства, тобто західного Поділля, що сягало від Стрипи по Збруч. У XV і XVI стол. королівськими старостами були польські магнати Бучацькі, опісля Язловські і Даниловичі. Вони на початку XVII стол. поставили на місці дерев'яного мурованого замку, оббитий навколо волюю. У XVIII стол. він утримувався в напівзруйнованому стані. В 1778 р. австрійський уряд продав його кн. Каролеві Поїнінському, що 1820 р. частинно розібрав його, а решту перебував на пишній палац, який його син ще раз перебував. На початку XX стол. Червоногород перейшов у руки кн. Любомірських як центр "панства Червонограда", до якого належали сусідні села Нирків та Нагор'яни і фільварками Пороська і Нагор'яни. Між двома війнами мешкала там вдова Марія із Замойських кн. Любомірська з дочкою Ядвігою Свяжаською. Директором усіх дібр був Павел Санті, поляк із Наддніпрянщини, італійського походження.

Ще з часів старої Польщі Червоногород як столиця старостів став центром колонізації охочих. Тут була найстарша в повіті латинська парохія, дуже добре вибудована. В останніх десятиліттях її парохом був євконтд Юраш. Української церкви в цім колишнім центрі не було, нечисленні греко-католики належали до парохії в Ниркові.

Про Червоногород із часів перед першою війною оповідає в своїх спогадах д-р Лонгин Горбачевський так: "Одного дня ми виїхали з батьками до недалекого села Червоногороду над річкою Джурином. Стояв там старий замок на стрімкому горбі, що мав вигляд природної фортеці. Належав він до родини графів Поїнінських, які перебували його на елегантній палац. Останній нашлох проживав в тому палаці і помер десь на початку 1900-их рр. Після його смерті перейшов Червоногород до родини кн. Любомірських. Замок остався під опікою службовця мистку, називаного "маршалком", в такому стані, як його замешкував останній Поїнінський. Зокрема всі кімнати мали історичну обстановку з тяжких нюрнберзьких меблів, збірку саксонської порцеляни і кришталів та окрему кімнату із збіркою старовинної польської зброї, з якої пригадую собі добре повну зброю польських гусарів із крилами. В замковому парку стояв пам'ятник, що торкався нападу татар (року не пригадую собі) з барельєфами із сцен нападу.

Цей замок можна було оглядати вимково, а тому що батько був знаним судовим урядовцем, допущено нас до його оглядин. Стрінув нас т. зв. "маршалок" в однію з лобів Люї XVI. Тобто у фракці з галланомі і жабоном на гулях, в коротких до колін штаних і білих панчохах та в білій (пудрований) перуці на голові. Він обводив нас по всіх кімнатах, показав всякі помітні речі, а після того вогостив нас чашм у саксонській порцеляні. Були ми теж на даху башти, звідки простягався чудовий вид на околицю. Жалко, що не довелося мені побувати в цьому замку ще раз у пізнішому часі, бо тоді був я ще гімназистом і не звернув уваги на деякі цікаві деталі. В часі першої світової

війни російські війська цей замок сплюндрували і, як оповідали очевидці, царські офіцери вивезли з нього всі помітніші меблі."

Від Редакції. Про автора спогадів — згадка при його спогадах про Чортків.

Теодосія Гафтович-Коцкова.

СПОГАД ПРО ЧЕРВОНОГОРОД

Найкращий подільський яр у Червоногороді — масток князів Любомірських. В ярі на горбку, обвешений муром із червоного каменю, стояв палац, облитий довкола потоком Джурином із водопадом, побудований італійськими архітектами. Червоні скелі, червона земля, люди та й сніг при заході сонця також яскраво червоні. Дивися, і очам своїм не віриш. Сільце маленьке, може 50 родин. Населення жило з праці в дворі.

Гарна латинська плебанія з костелом посідала 300 моргів дуже доброї землі. В склад ключа мастків "Червоногород" входило містечко Устечко та села Нирків, Солоні і Нагоряни. Був ще "філе-коміс", ненодільний масток.

Колись була в селі дволітня школа для шляхтянок і попалянок. Веди її польські монахині, а головними предметами навчання була французька мова і фортепіано. Бабка наша, вихована в червоногородській дівочій школі, часто жила в розмові польської мови, а дідусю знову німецької. Наш батько о. Іван Кошик, нового виховання, пробуджений Шашкевичем, робив переворот як у родині, так і в народі, за що бідував на посадах.

Села в районі Дністра: Хмелева і Сверхківці, Летяче і Дорогичівка, Шутроминці, Устечко.

ХМЕЛЕВА

Статистичні відомості про село Хмелеву (польська назва Chmielowa): Загальна площа 705 га, (в тому числі 327 дівачих посістості), з того 567 орного поля. Число домог: 1921 р. — 139, 1931 — 166. Число населення: 1900 р. — 714, 1910 — 819, 1921 — 768, 1931 — 872. За австр. статист. 1900 р. в громаді 663 гр. кат., 22 р. кат., 8 мейс.; в дворі 3 гр. кат., 7 р. кат., 11 мейс. Мова: в громаді 661 укр., 32 поль.; в дворі 3 укр., 18 поль. Пошта в Летячому (4 км), за Польщі в Яхнівці (11 км), залізн. станція в Пашиках (22 км), станція австр. жандармерії у Сверхківцях, польської пошти в Дорогичівці.

Школа за Австрії 1-класна з українською мовою навчання, за Польщі 2-класна українською.

Село Хмелева розділене на узбіччях горбів, що в продовженні на південь спадають стрімко до Дністра. Назва взялася, мабуть, від дикого хмелю, що росте на узбіччях гори над Дністром. Від півночі, сходу й заходу село зовсім закрите, до півдня відкрите. З криниць по середині села випливає потік, що веде до Дністра. Ніби продовженням села є невеличке село Хмелева на

правому боці Дністра, належить до парохії Чернелиш, городенського повіту.

Назви частин села: Нове село, Бзини, Панська вулиця. Назви гір: Конопляки, Кременяки, Шибінська, Кругле болото, Через легку дорогу, Пилипцева долина, Довгі гони. Гора від заходу, поросла лісом, — Дубник і безлісна гора від сходу — Хом.

Серед поля на схід від села стояла висока могила, зазначена на австрійських мапах як ката 397, в якій при кінці минулого століття знайдено залізний щит із княжих часів. Щит при ударі кулемком заліза видавав голосний звук, тому його уживано як "клепало" до скликування дітей до школи.

Шкільний будинок згорів в 1912 р. і відтоді аж до другої світової війни шкільні класи містилися по селянських хатах, бо польська шкільна влада відмовила громаді позички на побудову нової. В школі вчив українці і поляки.

Під час першої світової війни село потерпіло від воєнних дій. Коли виселені з фронтової зони мешканці по році вернулися в село, застали його в руїні.

Церква в селі мурована, побудована 1880 р., покрита бляхою 1926, коло неї також мурована дзвіниця. Село було до 1856 р. капелянією, а з 1857 піднесене до статусу парохії. Довголітнім парохом (від 1867 р.) був о. Іван Александрович.

Читальню "Просвіти" засновано в 1903 р. і для неї збудовано в 1904 р. гарний дім. Під час першої світової війни москалі цей дім розібрали, а читальню бібліотеку знищили. В 1927 р. село поставило на тім самим місці новий великий, мурований будинок із театральною залом. В будинку читальні приміщувалися: споживча кооператива, що належала до найкращих у повіті, вибірня молока, кружки: "Сільського Господаря" та "Рідної Школи" (з дитчим садком у літніх місяцях) і відділ "Союзу Українок", що належав до найкращих заснованих на селі. При читальні існував аматорський гурток, що давав щорічно кілька вистав, і хор, що з нагоди національних свят влаштовував концерти. В 1937 р. організовано мандолінову оркестру. В читальні були такі часописи: "Наш Клич", "Народна Справа", "Свобода", "Жіноча Доля", "Правда", "Сільський Господар", Кружок "Сільського Господаря", один із перших у Галичині, провадив хліборобський вишкіл молоді. До першої світової війни існувало тов. "Січ" на статутах "Сокола-Батька", з 1928 р. "Сокіл". Село голосувало при виборах на листу кандидатів УНДО.

Частіші прізвища в селі: Оробчук, Бадзюк, Клевчук, Кметюк.

Селяни були малоземельні крім 4-ох багатших і займалися хліборобством, зокрема прибутковою плугатістю тяготи. В селі жили два ковалі, три степьмахи, кілька шевців і кілька надіяв гачків. В селі була шкільна лавра і овочевих куців Романа Кошика, що обслуговувала довколишні села, а ще

*Хмелева.
Инж. аэр. Роман Коцик
під 5-літнім деревцем морелі*

*Дитячий Садок у Хмелеві 1938 р.
(Ліва голова Кругла "Союзу Українок" Геводія Коцик, направо провідниця
Садка Ольга Дитяк)*

*Шкілка плодових дерев Р. Коцика в Хмелеві
(Квадрант зліва: одинокі "Бойки" ліва — і "Попія Литовська" — права)*

Дорога з села Хмелева до Дністра

Яр Дністра в Хмелеві

більше висилала на замовлення з Волині. Власниками більших двох поспіностей були поляк Адам Глажевський, вилучений директор банку "Товариство Кредитове Земске" у Львові та українське інж. Роман Кошик.

Перед першою військовою еміграцією до Канади і Бразилії, а також сезону до Америки і "Прусу".

По першій війні селяни докупили собі 180 моргів поля з нарієльованих фільтрів у сусідніх селах Летячів і Сверхківці.

В часі всіх окупацій в селі діяло підпілля, якого провідником Тараса Кметюка вбили більшовики в березні 1944 р.

За Польщі 6 хлопців із села ходило до середніх шкіл, з яких один закінчив богослов'я, другий учительську семінарію.

Душею організаційної та культурно-освітньої праці в селі була Геологія з Гафтовичів Кошик, що впровадив шістьох літ буда громадською радою.

Як старші, так і молодь, піддавалися оміт відділу "Союзу Українок" шанували і зберігали народний одяг:

Відомості подав інж. Роман Кошик.

СВЕРШКІВЦІ

Статистичні відомості про село *Сверхківці* (польська назва *Świerkówce*): Загальна площа 689 га, (в тому числі 368 дварської поспіності), з того 513 орного поля. Число дворів: 1921 р. 70, * 1931 - 147. Число населення: 1900 р. 647, 1910 660, 1921 553, 1931 710. За австр. статист. 1900 р. в громаді 618 гр. кат., 9 гр. кат., 4 морге; в дворі 6 гр. кат., 10 морге. Мова: в громаді 615 укр., 16 польск.; в дворі 6 укр., 10 польск.

Школа за Австрії і-являла з українською мовою навчанням, за Польщі і-являла українською.

Село, положене на подільській високорівні, у віддаленні 1 км від Хмелеви, було найдавніше висуненем на захід селом заліщицького повіту. Воно належало до парохії в Хмелеві і мало муровану церкву, поставлену 1896 р. на місці дерев'яної.

2 км на захід лежить село **Берем'яни**, яке за Австрії належало до заліщицького повіту, за Польщі до бучацького.

ЛЕТЯЧЕ (Лятяч)

Статистичні відомості про село *Летяче* (польська назва *Latacze*): Загальна площа 1772 га, (в тому числі 1068 дварської поспіності), з того 1007 орного поля. Число дворів: 1921 р. 327, 1931 357. Число населення: 1900 р. 1626, 1910 1551, 1921 1382, 1931 1607. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1321 гр. кат., 213 гр. кат., 29 морге; в дворі 15 гр. кат., 40 гр. кат., 8 морге. Мова: в громаді 1321 укр., 242 польск.; в дворі 10 укр., 53 польск. Поняття за Австрії в місті, за Польщі в Явочині, катин. ст. Товсте (22 км) або Бучач (33 км), заліщицька станція в місті, від 1936 р. в Дорочині.

* Мабуць, друкарська помилка в польській статистичній.

Микола Півгас

ЛЕТЯЧЕ

Село Летяче, що його в офіційній термінології називали за польською назвою "Лятяч", лежить на лівому березі ріки Дністра. До села провадили дві дороги, одна із села Дорочинівки, що була засаджена по обох боках черешнями, друга із села Хмелеви, засаджена липами й акаціями. Обі дороги, проведені за часів Австрії, за окупації Польщі були зовсім знищені і ніхто їх не наставляв. Головний битий шлях, що провадив із Заліщицького до Бучача, був віддалений 3 км на північ від села.

Ріка Дністер, що оточує територію села з двох боків від заходу і півд. заходу, пливе у глибокому "жолубі". Правобережжя Дністра покрите зовсім лісами. На лівому березі Дністра, від заходу, долиною над рікою, було коло 120 моргів "лугу", з того 80 моргів орної землі, 20 моргів виноградників, а решта пасовиська. Повише "лугу" все було вкрите лісами. На південь над Дністром простягалися ледади, власниками яких були господарі українці. На ледадах росли переважно овочеві дерева, як сливи, черешні й вишні. В 1928 р. майже всі сливи вимерзли, їх повикорчовували і насадили молодняк. Більшу частину землі власники скопали, - бо кіними орати там було неможливо, - і засажували кукурудзою, гарбузами, лямими й тютюном. На південний схід над Дністром, були т. зв. "гори", що були вкриті скелями, печерами й камінням. Там нічого не росло за винятком кількох кушів терну. Над самим берегом Дністра подекуди росла трава і там вносили випасали вівці. Далеше на схід знов простягалися ліси, які межували із селом Шутроминями, а на північ сягали до села Дорочинівки. На північ від села, що оком можна було глянути, простягалися поля-чорнозем.

Назва села "Летяче", як оповідали з переказів старші люди, походила з часів нападу турків і татарів, які "налітали" на нашу землю. Мешканці села і околиці вимовляли назву села "Ликсиче". Коли, прим., хтось питався: "Куди ти їдеш?" — відповідали: до "Ликсичого".

На горбі повише "жолуба", яким пропливляв Дністер, простягасться село Летяче як гуртова оселя у формі баньки. Серед села була велика площа, т. зв. "Містечок". Довкола Містечка мешкали всі латинники і частинно жиди, які мали там свої крамнички. Частина Містечка була засаджена каштанами і липами.

Про назву "Містечок" старі люди оповідали так: всі довколишні села над Дністром мали дуже далеку дорогу до міста. Отже котрийсь власник фільтварку, — а діялося не давно — рішав розбудувати торговельний центр на площі серед села. Там мали бути різного роду крамнички, корчма, кузні тощо, а на самій площі торговця. Щоб усе це зреалізувати, обов'язково потрібно було мати поблизу цієї площі воду. Але за воду в селі було дуже тяжко. Почали конати кришню серед площі, де мала бути торговця; викопали глибоко, а води таки не добули. Ще й при тому копанні були жертви в людях, кілька осіб убитих. І це стало причиною до заненання розбудови

торгового центру. Але від спроби збудування містечка, плану й до сьогодні називають "Містечко".

Село на захід від Містечка ділилося на три частини з назвами: Кут (на півночі), Середнє і Діброва (на півдні). Були два присілки, що належали до Летячого. Один з них лежав на північний захід за селом над потічком, мав кілька господарств та один великий "чворак", в якому мешкали форіалі; він називався Вербішів. Другий, що лежав 3 км на півд. схід за селом, над потічком, що вливається до Дністра, називався Білинці. Там жило близько 20 родин. А втім назви "присілок" у нас не вживали.

Центром села був Містечок, до нього збігалися всі головні вулиці, як також дороги з Хмелеви та Дорогичівки. З лівого боку дороги, що веде з Дорогичівки до Летячого, йшла пішля дорога до Діброви і далі до присілку Білинці. Весною й осінню проїхати цією пішляю дорогою було неможливо: болото непрохідне. Та не тільки шість пішляю дорогою, але всіма вулицями в селі в тому часі проїхати було трудно. Існували й піші входи до села, — це з сіл городського повіту Далеших, Дубок, Репушниця: там стежка провадила лісом до Дністра, потім перевіз човном, і знов пішки, скелестим берегом, де входилося на Діброву. Другий піший вхід до села провадив з містечка Чернелиці, майже ввесь час лісом аж до Дністра, тут перевіз човном і стежкою ледарями одні входили до "керинок" на Кут, другі йшли на "мочула" на Середнє. Ще був третій піший вхід, побічний, із Хмелеви, який провадив тільки лісом, і входилося на Кут.

Поля, які належали до села Летячого, ділилися на т. зв. "гони", а поміж них проходили пішляі дороги-суголовки, і від суголовок до суголовок кожні гони мали свою назву. Перші гони в кожному місці за селом звали Загородами, далші назви були такі: Коло пивняря, Пісочне, Рови, Горб, Пасіка, Середні гони, Задні гони, Мартинова долина, Капачкова долина, Леваля, Коло білої криниці, Парцеляція, Пістрялівка, Під гасм, За гасм, Під Чигром, За Чигром, Млака, Болота, Кут.

Село Летяче, полегнене на високірній, бідувало з водою, бо в селі було лише дві криниці: одна на Діброві, друга на Куті. Вода в цих криницях була джерельна, випливала з білого каменю. Ці криниці були цементовані й обложені брусами. На кожній з них був дерев'яний дашок, з трьох боків оббитий дошками. Воду возили з цих криниць "подульщиками", тобто бочками на двох колесах з двома дилщиками; хто не мав коней, то носив воду на плечах "путнями" на коромеслі. Було кілька менших криничок із "піл-шкірною" водою, що meno тільки напували худобу, чи попиляли городню. Вітку під час великих снєжків вода висихала. З уваги на нестачу води майже в кожного господаря на подвір'ї мусіла бути бочка з водою, щоб на випадок вогню було чим гасити. Це так у селі, а не краще було з водою в полі. На всьому просторі пів Летячого була тільки одна криниця, яку від того, що вода випливала з білого каменю, називали "біла криниця". Це було одне велике джерело води, що просто "линувало" з білої скелі і творило невеличкий потічок, що впадав до Дністра. Коли хтось пішов чи їхав до праці в поле, то брав із собою дерев'яні "гарчики", до яких набирив воду і по кілька камінців-

крутляків, що довгий час тримали холодну воду. Інші, що працювали подальше від села, йшли по воду до Хмелеви чи Дорогичівки.

Забудування в селі були майже на 75% муровані. Хати здебільшого з білого каменю, а де в кого з негли, стояли й стайні з червоного. Було небагато забудовань ліпшених із глини. Більшість дахів була під бляхою, черепом чи дахівкою, мало вже було під соломомою. Дошка в хатах здебільшого була з глини, в новіших хатах чи "чворках" ставили підлоги. На подвір'ї в кожного господаря була хата, стодала, стайні, шопи, де стояв увесь різнорідний інвентар, окреме приміщення для свиней "кучка", курник для курей, а де в кого "сушаря" для сушення тютюну, кошиця на кукурузу та "надвірна комора". На тоді були один-два обгори, одянки (на сіно) тощо. До в'їзду на подвір'я стояли одна-два брами і фіртка. Кожне господарство було обведене якоюсь огорожею: муром, штахетами чи плотом, городженням із милогого пруття ліщини й грабину.

Хати переважно складалися з чотирьох частин: кімнати з кухнею й печено, світлиці, комори та сіней. В кожній хаті, на трьох стінах, горою під стелею, висіли ікони. Хатня обстановка була різна, найчастіше одна-два лави, стіл, т. зв. "бамбетель" (тапчан, ліжко, покрите на день дошкою, що становило лавку), ослін, стільці, постіль одна-два, намисник, одна-два скрині, джа, яка де в кого служила за стіл тощо.

Кожна господиня займалася кухнею. Господині варили такі страви: борщ із буряків, борщ огірковий, борщ "дзервовий" (з кислого молока), капуста з фасолею, капуста з різними крупами, як пішно, гречані крупи й пеняк (жмичині крупи, логаз), джур (рідка розчина з житнього, разового тіста) з фасолею та різними крупами, терті квашені буряки з крупами, каша із різних круп, як кукурудзи, пішно, гречки, пеняку й рижу з молоком, голубці, вареники-пирогів, сушенія-вар, гриби, підпеньки, кулеша, ковтанка (з кукурудзяної мукі на молоці), супи-юшки з городини, бараболі в дупині з огірками, гижки-суденеші, душенина (варене м'ясо з росолом), м'ясна куряч, качачі, гусячі, овечі тощо, смажена капуста з олією, макарон, чир (із кукурудзяної мукі), лемішка, фасолія, біб, горох. Усі ці страви господині варили на кухні, але коли траплявся якась більша казія, як весілля, похорон, празник, толока, то тоді варили у великих череп'яних горшках у печі, де випалили хліб. До варення на великі казі в селі було кілька кухарок, яких наймали до кукуварення та за це їм платили. Кожна господиня сама випікала для своєї родини різні печива, як хліб у кошиках, малаї, барабляники, а на Великдень бабки, калачі, наски та інші ласощі. У великих дзервових бочках квасили капусту, огірки, буряки на борщ, помідори, кривжалки на голубці, і ним забезпечували себе харчами на цілу зиму й весну.

Село Летяче було славне своїми великими й гарними садами. Майже кожний господар, навіть і найбідніший, на своєму господарстві мав великий овочевий сад, з якого користав насамперед він сам, а решту продавав купцям, але перед другою світовою війною купцями садівниками були вже українці. Овочі на дереві продавали купцям переважно тоді, коли ще був світ на дереві. Частину овочів, що впали на землю, господар залишав для себе і суння. Із

тих "сушениць" варили "вар". Сушили всі овочі, як яблука, грушки, сливки, черешні.

До села часто приїжджали цигани, з якими не раз було досить клопоту. Вони отабарювалися серед села на Містечку і мали право бути в селі тільки одну добу.

Майже від "снігу до снігу", як не раз говорилося, не було дня, щоб не спинювалися в нас гуцули із своїм крамом; вони також отабарювалися в селі на одну добу і за той час торгували. На своїх гуцульських возах привозили дерево на будову, як бальки, крокви, дошки, лати тощо. Інші привозили такі речі дерев'яного виробу, як бочки, цєбри, барильця, тачівки (качалки), макогонки, копистки, ложки, гарчки на воду та такі господарські речі, як топорина до сокир, різні держакі, граблі, також і сопліки. Але найбільше приїжджали гуцулів привозили гагачарський виріб, як миски, макітри, різного сорту та величини горшки, горшки, дзбанки на воду, різноманітні горнятка тощо. Ще інші привозили цимір до мазання воза, льоготь, оливу тощо. Свій товар гуцули дуже часто прихвалювали різними приповідками чи приспівами. Увесь товар гуцули продавали чи мінали тільки за збіжжя.

Летяче було славно на всю околицю ткацким промислом. Тут виробляли різного роду писані верети, скатерті, рушники, крайки, пояси, полотна, міхи, сука вовняні тощо. Цим ділом найбільше займалися господині. Вони самі пряли прядиво, вовну з овець чорну й білу, яку згодом красили на червону і зелену барви, і з цього ткачі виробляли різні писані тканини.

Найбільше була занедбана медична обслуга, а то й її взагалі не було, про це не дбали ні австрійська, ні польська влада. Здебільшого селяни самі шукали й знаходили різні засоби, які були їм за "медичину". Найчастіше жували різного зілля, а для поранення тіла масть "щепову" своєї роботи. В конечній потреби, коли треба було заступити лікаря чи мед-сестру, звертались до кількох чоловіків-санітків з австрійської й української армій. Вони мали в себе деякі санітескські запаси, які принесли із собою з війни і тим обслуговували селян у першій потребі. Поміж першою й другою світовими війнами за лікаря було дуже тяжко в тій околиці, аж десь в 30-их рр. з'явився якийсь лікар у селі Сверхішків, що говорив російською мовою. Акушерками в селі були три старші жінки, вони часом обслуговували також інші села.

Одною з традицій серед членів церковного братства й сестринства було засвітити й тримати свою власну свічку в церкві ввесь час під час богослуження. Шо свічку кожний член і членкиня самі собі оплачували. Виробом цих свічок займалися комітети братства, вони купували за гроші, зібрані від своїх членів, віск і перед Великимднем у великий піст відлімали.

Для влаштування весілля, забав тощо село мало до диспозитії три оркестри. Одну з них, що складалася з трьох осіб: дві скрипки і бас, творили поляки в старшому віці. В другій, також з трьох осіб: скрипка, цимбали і бубон, були українці. Склад третьої "модернішої", що мала п'ять різних інструментів, становила польська молодь. Шо оркестру звали "ангели", Дзя

більших, гучних весілі чи забав, кращі оркестри спроваджували з Чернелиш або з Устечка.

До добрих прикмет належав той звичай, що всі мешканці села Летячого взаємно себе шанували й поважали. В розмові зверталися на "ви" без різниці, хто б це не був. При зустрічі на вулиці, біля церкви, біля криниці чи деінде, на привітання чоловіки знімали шапку-капелюх і старо-християнським звичаєм вітали себе словами "Слава Ісусу Христу". При переході біля церкви, фігури, хреста чи костела всі знімали шапки-капелюхи, а жінки й дівчата хрестилися.

Якщо до села прибула чужа людина, селяни завжди казали якісь "сторонські люди", — тоді чоловіків називали "батько", а жінок — "матка". Людей у старшому віці, що були близькі-рідні по матері кликали: дід, баба, вуйко, вуйна, тета, — по батькові: дід, баба, стрий, стрийна, тета.

Батьки завжди вчили своїх дітей пошани до себе самих, до старших у селі і до всіх інших, з ким діти зустрічались; діти, як до старших, так і до батьків звертались на "ви". В селі не було ні одної родини, де б діти звертались до когось на "ти".

Українці — народ гостинний, гостинними були й селяни села Летячого. Кожна гостина, яка б вона не була, завжди була мила й шира. Навіть у часі снідання, обіду чи вечері, коли челядь сиділа за столом, а в тому часі хтось із посторонніх увійшов до хати, зараз запрошували й саджали за стіл. Навіть якщо на той час увійшов дід-прохач, його просили до стола, гостили, чим мали, дали на дорогу дещо, і тоді він ішов у дальшу дорогу.

Прізвища селян-українців були: Швайчук, Бєсащук, Трембюк, Дученчук, Бєсага, Тиміш, Тарабавка, Поном, Федоршин, Кушнір, Аксєнин, Карачинський, Сойка, Кашак, Буга, Головецький, Репунжинський, Рокіцький, Богач, Рудько, Дружияк, Гуцул, Данилевський, Воробчук, Микитин, Тимчук, Пінґас, Ділай, Черніцький, Корокій, Пшенішчук, Гапін, Машборко, Кравчук, Качур, Шижик, Нєлопінський, Іванський, Кметюк, Кішак, Запотоцький, Юськів, Стєпюк, Крижанівський, Гуменюк, Сандак, Маначинський.

Селяни-латинники чи, як дехто називав їх, "міщани", мали такі прізвища: Стаховий, Василюк, Урбанський, Черніцький, Туркевич, Гостинський, Чугайовський, Бєбровський, Карпак, Пияновський, Сандельський, Шидловський, Думанський, Сторожинський, Міхальський, Завальський, Сохаський, Корчинський, Шиманський, Кульчинський, Чайковський, Дуик, Бравовський. Але крім прізвищ, що були записані в метриках, люди додавали ще дуже багато прізвищ, часто для відрізнєння подібних імен, як напр. Семенів, Хандашків, Кузичин, Ялєжичин, Магалоучин, Мальвінин, або Вєрбовельський, Грецький, Оранський, Пілєсичин, Керничин, Гуцул, Герман, або Когутик, Качур, Ціпунік, Максьо, Пріма, Шамбєлян, Дідух, Порхавка, Губий, Глухий, Кривий, Шиктий тощо.

В центрі села, на Містечку, жило шість життєвих родин, які мали свої крамнички: Бєрко, Йона, Шає, Йось, Хаїм і Фішко. Інший жид Кан, що жив на Діброві, мав також маленьку крамничку з тютюном. До другої світової

війни залишилися тільки дві крамнички, Хаїма та Йося, всі інші самі зліквідувались. Майже в кожній жидівській крамниці продавали тютюн і товар першої потреби, як сіль, нафта, цукор тощо. Була і мануфактура, але безвартісна.

Головним торговельним центром в селі перед другою війною була кооператива "Будучність", зразково велена крамниця, яка навіть частинно була причиною до самозліквідування жидівських крамниць. В кооперативі товар завжди був першої якості, устаткування її було дуже добре, все було за склом. Довголітнім кооператором був Михайло Стег'юк.

В тому самому будинку приміщувалася читальня "Прогресу" з невеликою залесою і сценою, де час від часу відбувалися вистави. В читальні була велика бібліотека, якою завідував Степан Тарабавка, дуже енергійний хлопець, який нещодавно помер на заслання в Хабаровську. Десь від 1930 р. почала діяти в тому самому будинку молочарня. Згодом, коли молочарня розвинулася, приміщення стало тісне і тоді її перенесено до приватного будинку-чворака Анни і Степана Швайчуків. Із приходом більшовиків молочарню перенесено до "Дому Людового", де вона була і за німців.

Бо напередодні другої світової війни поляки на злість українцям вибудували великий будинок на Містечку, що став польським культурним і торговельним центром. Дім, що його вибудували самі фахівці-українці, поляки хотіли назвати "Дом польські", але на посвячення його приїхав сам староста із Заліщиків і привіз із собою готову таблицю з написом "Дом Людови"; це місцевих поляків дуже заскочило. В тому домі поляки заснували крамницю "Кулка Рольнічого", але вона дуже марно розвивалася.

Тим часом кооператива "Будучність" розвивалася все краще й краще. Майже два-три рази в тиждень відіжджали фіри, наладовані збіжжям і яниями до Центросоюзу до Товстого, а звідтіля привозили мануфактуру та інші потрібні речі.

В центрі села на Містечку стояла велика мурована церква, побудована ще 1828 р. Біля церкви триповерхня, мурована дзвіниця, на якій було шість дзвонів. Найбільший дзвін звали св. Михаїл Архистратиг, бо й храм був св. Михаїла. На цвинтарі біля церкви стояла дерев'яна каплиця, в якій відправлялися богослуження в гарячі літні дні. Церковна площа була обведена муром і мала дві великі входові брами. Біля брам росли старі липи, а біля самого входу до церкви із західної сторони дві сосни. На цвинтарі ріс старий сад, який згодом вирубано і насаджено молоді шени яблунь та груш.

Подаальше від церкви був дім пароха та парохіяльні будинки.

При дорозі до Дорогичівки, на краю села праворуч, латинники мали мурований костел, побудований, мабуть, у 1900 р. Шо три-чотири тижні відправляв у ньому польський священник із Берем'ян.

Коло церкви стояв будинок школи, а біля нього город і молодий садок, завбільшки одного морга поля. В половині шкільного будинку мешкали польські черниці, що вчили дітей у школі, а в другій половині була велика шкільна зала, де можна було примістити коло 50 дітей. Для інших трьох клас

Церква в селі Летячій

*Селянська родина з села Летячого
Василь і Надія Пирогас із сином Миколою, — автором цієї статті про рідне село.*

громада винаймала будинок-чворак у поляка Сандеяського. В усіх класах вчили виключно польські сестри-законниці, що їх як старші, так і молоді звали "матечками". І за Австрії, і за Польщі польська мова була мовою навчання. Української мови вчили дуже мало, дарма що навіть офіційна статистика нараховувала понад 80% українців у селі.

На присілку Бідинці було два млини. В них млинах молоди тільки мешканці Летячого, присілку Бідинці і частинно мешканці села Шутроминів.

В селі на Вербінях була гураляня, що належала до філярку; по приході большевиків в 1939 р. її розібрали і всі машини вивезли в Совєтський Союз. В гураляні працювали тільки самі українці, від чорноробочого до наставників включно. Але директором гураляні був прибулий поляк. Гураляня працювала сезонно, від листопада до квітня. Горілку виробляли з бараболі та ячменю.

Колись до першої світової війни існувала й працювала негедьня; опісля тільки те місце на Діброві звали "негедьнею".

Українці займалися всім хліборобством, бо їх найбільшійшій із них мав дватри морги поля. Латинники всі були безземельні, вони мали маленький городець з пів морга і на ньому хатину, зате всі вони займалися ткацтвом. Майже в кожній хаті було два-три ткацькі верстати. Платно за ткацьку працю вони завжди брали збіжжям. Тільки в часі жнив йшли вони до філярку на лан жати за 10-ий сніп. Жиди займалися тільки торгівлею. Але двох з них, Нута й Зейда, мали господарства, проте самі не працювали, бо все обробляли українські селяни за половину. Крім збіжжя приблизно половина господарів вирощувала тютюн, що приносив великий прибуток, коли його доставили до магазину. Кожна плянтація тютюну мусіла мати не менше 1200 кв. м. Коли тютюн був доброї якості, то власник його отримував до 1.000, або й більше злотих.

Крім хліборобства наші люди сезонно мали інші заняття. Одні тесали хрести та різні фігури з білого каменю, також жолуди, сходи тощо. Інші ранньою весною і восени працювали в каменоломнях, де лупали червоної та білий камінь на будову хат, стас, столі, огорож тощо. Багато господарів мали свої власні каменоломні, бо городи їхні приносили до скелястих берегів Дністра. Переважно займалися шевством. Але багато готового взуття купували в Золотому Потоні; їх навіть називали "потішські" чоботи. Жив у селі один кушнір, що сам виправляв овечі шкіри і шив нові кожухи, а до того був добрим фахівцем у вишиванні кожухів шовком. Кошикарством займався Семен Пішенишук, що жив на Бідинцях. Його сезонна праця плетіння кошиків відбувалась восени перед копанням бараболі. Було кілька груп мулярів, що по скіненні праці на полі займалися мулярською. Мурували хати, стайні, столони, огорожі довкола господарств тощо. Були в селі столярі як будівельні, що ставили дахи на будовах, був і болшар, славний на всю околицю. В селі було дві кузні, яких власниками були поляки, а челядниками українці. Були й такі, що займалися пасичництвом. Тому, що на Дністрі не було моста напроти села, щоб можна було зістатися на другий бік річки, існували три перевози. Перевізники мали свої власні човни, або й порони. Щоб забезпечити себе на шлій рік паливом, кожний господар, вже пізно сіл

зиму, йшов до лісу на вирубку дров. Найдрібніший молодиак вирубували за половину, а то й за третину. Грубіші ліси рубали за десятий метр-купу, або й за дванадцятий.

Власником великої посілости був поляк-дідич Міхал Краснопольський. Двір-палац мав він у центрі села на Містечку, там був великий овочевий сад, парк і квітники. Всюди були проведені алеї, засаджені овочевими деревами, а також соснами, бозом і грабиною. Сад-огорож, був обведений муром і живо-плотом із грабини. Господарський відділ філярку був розбудований на Вербінях: великі стайні, столони, шпихлір, кузня, гураляня і весь річний інвентар. Друга частина його господарства була на Діброві. На обох філярках був великий кім, де складали збіжжя в ширти та солому. Всю працю на полі пан відбував тільки, тракторів у нього не було. Всі ліси довкола села були його власністю, але не був майже сирим молодиак. На лузі мав коло 20 моргів виноградника, на Бідинцях великий морельовий сад. Робітники-форнали, що працювали в дворі, були самі українці. Багато з них були зайшлих, які вже напостійно оселилися в Летячому. З правила на що працю вони годилися на один рік. Власник філярку платив їм річно 12 кіршів збіжжя, кілька метрів дров, безплатне пасовисько для худоби, безплатне кормлення худоби зимою в його стайнях "братого" з гураляні тощо. Інші сезонні робітники, що працювали коло винограду, морель та в саді, були також українці; це переважно була молодь: хлопці і дівчата. Вони працювали від ранньої весни до Покрови, а згодом, як було потрібно, то залишалися до пізньої осені. Вони мали таку саму платню, як формали, тільки в меншій кількості.

Сам дідич не мав родини, він був самотній. Була в нього сестра, чи це якісь кузини, що жили в Польщі і у Львові, куди він дуже часто до них їздив. Допоміжною адміністрацією його, що завідувала його маєтками, як лісничий, "жонка" тощо, були самі поляки. Також ковалем і головним машиністом був поляк, а тільки помічником його був українець.

Дідич дуже часто виїжджав у корінну Польщу, а часом навіть і до Франції. По першій світовій війні розпарцелював майже половину орної землі в рр. 1927/8. Парцельовану землю розкупили були українські селяни Летячого й Хмелеви.

Село Летяче було тим щасливим, що між першою і другою світовими війнами не мало нових колоністів. Латинники, що жили в селі, — це колишні переселенці, постійні працівники на філярку, і ніхто із старих людей не пам'ятав того, коли вони прибули до села. Прізвиська латинників, що жили в селі, майже на 50% були українські. Большевики вивезли дідича і всю польську адміністрацію, яка була в селі, в глибині Совєтського Союзу, а на його ланах і частинно на найкращих селянських полях зразу заснували колгосп, що появився першим на всю околицю.

Багатих селян у селі було кілька; це головні ті, що вернулися з Америки, куди їздили на заробіток. Вони накупили багато поля з парцельної і згодом деякі бідинці люди працювали в них. Рільничих машин вони не мали, за

війском сіварки, рада, млинка та косарки. Інші селяни були середняки та малоземельні.

Перша еміграція селян із села Летячого за океан почалася перед першою світовою війною. Там вони перебули по 6-8 років. Вернувшись додому з заробленими грошми, почали відбудовувати свої господарства. Інші, побачивши, як можна краще провадити господарство і як за морем можна добитися, виїздили теж за океан до ЗСА, Канади, Аргентини й Бразилії, і так почалася друга зарбкова еміграція. Більша частина цієї другої еміграції вернулася додому до своїх рідних, але дехто залишився на постійне життя за океаном. Загальне число емігрантів із села Летячого в тім часі могло бути 80-100 осіб.

Мова в селі була тільки українська. Нею розмовляли не лише селяни українці, але навіть латинишки-поляки, жили та й філіяркова адміністрація. Правда, поляки в останньому часі вже почали розмовляти поміж собою польськи, головню в своєму середовищі, як, напри., коло костела, але швидко переходили на українську мову. Це вже так робила польська мова у поверальській Польщі. Латиники в старшому віці польської мови взагалі не знали. Насправді дехто з "міщани", як дехто їх називав, почав вважатися поляками шойно з початком ХХ стол.

Адміністрація в селі між обома війнами була в польських руках. В останньому часі війнами в селі були латиники. З приходом большевиків в 1939 р., а згодом німців, адміністрація в селі була в українських руках.

Культурно-освітнє життя, як на ті часи, було досить можливе. Постійно працював драм-гурток під керівництвом студента Йосипа Швайчука і Йосипа Данилейка. Драм-гурток працював тільки сезонно: осінню й зимою. П'єси ставили такі: "Ой не ходи Грицю", "Мати наймичка", "Жидівка вихрестка", багато п'єс на тему Визвольних Змагань, як також комедії. Участь у драм-гуртку в головних ролях брали: сестри Бєсащуків, Михайлина Данилейко-Цицуник, сестри Данилейкові, Параска Гімцей. Анна Гатни, Павліна Карачинська, Павліна Кушнір та інші. З чоловіків: брати Степан та Йосиф Данилейки, Василь Алексин, Михайло Грембюк, Микола Швайчук, Василь Доченчук, Степан Тарабаска, Микола Богач, Микола Репунжський, Іван Кашак, Микола Пинькас.

Існував чоловічий хор, що складався із сорок чоловіків, ким керував прибулий з Бучаччини кооператор і диригент Кость Овчар. Кожний член хору мав вишити сорочку, шаравари й чоботи. Кожна голосова партія мала відмінні шаравари, як, напри.: перший тенор — сині яєві, другий тенор — сині темні, перший бас — червоної яєні, другий бас — червоної темні. Хор відзначився на конкурсі хорів у місті Товстім, отримавши другу нагороду. Хор дуже часто вийждав із виступами по сусідніх селах, як Хмєлева, Дорогичівка, Шутроминіш. Була й танцювальна група під керівництвом студента Йосипа Данилейка, але вона проіснувала недовго.

Майже щороку відбувалися фестини, на яких кожночно брав участь хор. відбувалися вільноручні иправи, приїжджала духова оркестра в складі 40 осіб

із села Цапівш, як також приїжджали лутовники із села Шутроминіш. Фестин відбувався в саді студента Йосипа Швайчука, бо на публічному місці поляки не дозволяли. Дуже часто на фестин приїжджав хтось із промовою; одного разу польська поліція заарештувала промовця. Молодецькі товариства за польської окупації не було через заборону влади, аж після приходу німців була зорганізована "Січ", якою керував колишній військовик із польського війська.

В селі діяли економічні організації: кооператива, молочарня, кружок "Сільською Господаря". Був також кружок "Рідної Школи", де вже за тринадцю рік-річно йшли з колядою на "Рідну Школу".

Організаційну і культ-освітню працю в селі вели "військовики", колишні УССтрільни і члени УГАРМ. Згодом по війні деякі свідомі селяни вергалися з-за Океану і також включилися до праці на культ-освітньому полі. Було й кілька студентів із австрійських часів, як також і з польських, здебільшого студентів теології, що стали у проводі праці на культ-освітньому полі. А наарешті всі військовики, що вистудили в польському війську, також активно працювали з ними.

Мало було також селян, що носили своїх дітей до середніх чи вищих шкіл. Якщо й були такі, то дуже часто через матеріальні нестатки по кількох роках їх діти вертали додому і працювали на господарстві. Правдою є, що всі ті, які побували десь "у світі", чи за океаном, чи на війні, при війську, чи навіть на науці десь у місті, вернувшись додому і працюючи на господарстві, були зразковими людьми в товаристві, між чужими чи своїми. Їхні господарства були велені так зразково, що загаль громадянства брав собі приклад від них.

Польська мова була зорганізована в організації "Стшельш", Старші мали "Кулько ролничє" і "Дом людюві". Найбільше шовіністично наставлені до українців були "Стшельш". Пізніше з приходом німців вони належали до підпільної організації "Вахляж".

Українське підпілля почало діяти з приходом німців. Тоді то приїхав до села студент музики "Богдан", що організував і керував різними бойками. Відкрито підпілля почало діяти літом у 1943 р. Тоді почалися справжні бойові акції, як із німцями, так і з поляками. "Богдан" був добрим диригентом. Під час перебування в Летячому організував був чоловічий хор. Він також активно працював при організуванні молодечої організації "Січ".

За польської окупації були арештовані за приналежність до ОУН два сільські хлопці, що відіслали по два роки тюрми в Чорткові: Микола Швайчук-Вербовецький і ще один. Згодом вони брали участь у похідних групах на Схід. Після кількох місяців вони вернулись додому. Микола Швайчук в скорому часі помер від німецьких побитів.

Стаття подана в скороченні з більшої монографії Миколи Пинька про його рідне село Летяче.

ДОРОГИЧІВКА

Статистичні відомості про село Дорогічівку (польська назва Drohicówka): Загальна площа 1213 га, (в тому числі 595 дярської покосності), з того 981 орного поля. Число домог: 1921 р. 171, 1931 194, Число населення: 1900 р. 992, 1910 926, 1921 - 840, 1931 - 1057, За австр. статист. 1900 р. в громаді 851 (р. кат., 18 р. кат., 45 мовців, в дворі 48 гр. кат., 22 гр. кат., 8 мовців. Мова: в громаді 830 (р. кат., 84 польск.; в дворі 30 (р. кат., 48 польск.).

Школа за Австрії і за Польщі і-зв'язки з українською мовою навчання.

Село, położone на польській високорівні в віддаленні 3 км на пів, схід від села Летячого, належало до парохії в Летячому. У селі мурована церква, побудована 1818 р.

ШУТРОМИНЦІ

Статистичні відомості про село Шутроминці (Szutrominiec): Загальна площа 1345 га, (в тому числі 849 дярської покосності), з того 959 орного поля. Число домог 1921 р. 188, 1931 192, Число населення: 1900 р. 1042, 1910 1007, 1921 980, 1931 925, За австр. статист. 1900 р. в громаді 935 гр. кат., 26 р. кат., 19 мовців, в дворі 42 гр. кат., 20 р. кат. Мова: в громаді 940 укр., 40 польск.; в дворі 33 укр., 29 польск. Пошта в Устечку, залізні станція в Товстому, станція поштової в Устечку, описи пошти і поштів в Дорогічівці.

Школа за Австрії з українською мовою навчання, за Польщі з польською.

Іноз. Роман Коцик

ФУНДАЦІЯ В ШУТРОМИНЦЯХ

В залішнячій повіті, при битій дорозі з Устечка до Янівців, лежить село Шутроминці. Власником його був до 1898 р. Ян Калікст Гогендорф, якого предки прийшли враз із польським королем Августом Сасом в XVIII стол. із Саксонії. Король цей щедро обділював своїх дворянських маєтків на українських землях. Гогендорфи і Гейдлі одержали землі над Дністром, між річками Стрипою і Джуриню. Останній із роду Гогендорфів, Ян Калікст, був довгий час ад'ютантом імператора австро-угорської монархії Франца Йосифа I. На старість, будучи вже зрудимим цією службою, старий кавалір, а до того хворий на ноги, осів на постійно в Шутроминцях. Згодилось багато кривих, що нетерпеливо очікували його смерті і маєтку. Було там 750 моргів дуже доброго поля і 780 моргів добре загощених лісів. Ріс там червоний дуб чудесної густоти, що дуже нінився як матеріал на фюрніри, а було його понад 100 моргів. Рівні наче свічки, 100-літні дуби були єдиними на всьому наддністрянському Поділлі. На однім із Дністрових островів винишов я дико ростучі чорні порічки. Пересаджені до мого городу, відзначалися сильною родючістю, великими овочами, із спеціальним посмаком. Поріччяні до всіх відомих чорних порічок, які доводилося мені знайти у світовій городничій літературі, становили зовсім нову відміну. На жаль, друга світова війна і більшовицька інвазія в 1939 р. не дали змоги опантентувати цю дуже цінну відміну чорних порічок.

За намовою мого діда о. Александровича, з яким в'їзала Я. К. Гогендорф давня приязнь, він на злість своїм кривим записав цей усеє маєток на різничу школу для місцевого населення, "мисливської людності". Мовами навчання повинні були бути польська і українська, а вчитися мали передусім хлопці з околиці, щоб "поступово господарили". Крім цього Гогендорф залишив 35.000 австрійських "ринських" (70 тисяч пізніших корон) в золоті у віденському банку. Цей акт нотаріальний я дуже докладно перестудіював, будучи в 1932 р. покликаним до Кураторії різничої Дослідної Станції, що постанала в 1931 р. на терені шутроминської фундації. Тому, що мовами навчання повинні були бути і польська і українська, Галицьке Намісництво, як куратор фундації, ввесь час зводило із відкриттям цієї школи, а тим більше, що управителем маєтку став Єловицький, якого швагер Возняковський був шефом фундаційного відділу Намісництва. Наперелоні першої світової війни помер Єловицький, а адміністраторкою стала вдова по ньому. Під час війни шутроминський маєток майже нічого не потерпів, резидував там офіцер російської армії, як командант постачання корпусу, граф Потоцький. За української влади призначено там на управителя студента теології, Тарнаєвського, бувовиця, але він не вмів собі лати ради. За польського панування з тяжкою білою вигризено Єловицьку з посади адміністраторки, даючи їй шляху відправу. Директором став агроном Цинкель, німець із Шлеська. Як протягом року поставив на належну висоту маєток і збирався згідно з волею фундатора пустити в хід школу. Але по короткім часі його усунуто, а директором став В. Државковський, людина без жалого стажу; однак діяльність його жінка була шкідливою товаришкою жінки прем'єра Польщі, полковника Пристора. Државковський господарював так, що вирубував ліси і, де міг, затягав борги. В травні вже пролавав на пні пшеницю. Держава оплачувала всіх службовців, між іншими його самого місячною платню 600 зол., плюс 400 зол. тантисми та повним удержанням з 2 люкаями і 2 парами коней до виїзду. Будучи раз у мене, дуже нарікав, що, мовляв, працюю за "дурно"! Тоді, як українські інтелігенти з кулі вищим стажем не заробляли більше, ніж по 100 зол. в місяць. Але нагло іррем'єр Пристор попав у неласку і стратив свій пост. За ним рівно в три тижні директор Државковський почав пошукувати для себе місця економ. Маєток мав аж 5 офіціалів: директора, лісничого, бухгалтера, "ржонці", старшого горничого, оплачуваних державою (департамент фундаційний міністерства скарбу). Держава давала час від часу ще субсидії, а в. 1932 аж 110.000 зол. Зате ж робітники сезонної і сталі повинні були бути оплачувані з доходів маєтку. Маєток при поганій адміністрації не приносив прибутків, отже не плачено їм роками. Втерлася в околиці приповідка: "В Шутроминцях заробити форналь лиш те, що вкраде". По Државковським уряд призначив директором С. Левандовського, колишнього поміщика на Полісі, в якого маєтку переховувалися колись Псалудський по втечі з тюрми в Петербурзі. Це був стаж і головна кваліфікація нового директора фундації. Директор Левандовський переставля господарство: почав на велику скало вирощувати цукрові буряки, хоч мусів їх відвозити аж 40 км фірманками до цукроварні в Горолени. Заселив лан кавунами, виродилися дуже гарні, але в сусідстві були селянські городи, де масово садили звичайні гарбузи, і купці з Катовиш, що закупили були кавуни,

попасти в халепу, вийав я потайки до Німеччини. Дослідна Станція перестала працювати. Всього її масток та й результати її праць пропали.

С. Б.

МОЄ РІДНЕ СЕЛО ШУТРОМИНЦІ

Село Шутромиці (в місцевій вимові Шутрумиці, пераісно з наголосом на другому складі з киши) гуртова оселя в формі неправильного кола, положена на високоріччя у віддалі 2 км від Дністра. Майже прямокутно до нього на заході села пливе потік Млинівка, над яким стояв млин. Стари люди оповідали, що колись давно мешкав у млині мельник Шутерман. Одного разу полилась така злива, що затопила й забрала не тільки його млин, але й його самого з родиною. Від імени того мельника нібито пішла назва села.

Село було оточене з трьох боків лісами, а з заходу ще й стрімким берегом Млинівки, т. зв. "Провалом". Більші ліси називались від сусідніх сіл: на заході ліс Летяжський і Дорогичівський, на півні. схолі Кошилівський, на схолі Нирківський і Червоногородський. Чащини дубового лісу, що відділяли село на півні від Млинівки та Дністра, мали окремі назви: на заході Обіч, Білинні, далі на схід: Лоза, Гнатів заруб, Білий Камінь, Клин, де була лісничівка, Український зруб, на Ровах, за Нивами, Чукурин. Був теж ліс на Шутромицьким острові на Дністрі.

Ліси були добрим захистом для партизанів, але їх сусідство страшним нещастям для села після другої війни.

Назви горбів: Чегор, Могилки, Мужева, Тямпа. Назви рів: Марків рів, Чабанів рів, Осафатів рів, Вивіз, рів на Мужеві.

Назви піль: Бачки, за Данилом, Долинки, Вишнівська, Під гаями, Коло грушки, Чегор, Коло капішки, Корюванка, Липинки, Мальованка, Могилки, Під могилков, на Муляці, на Мужеві, коло Устечкої дороги, За швинтаром, За селом, на Тямпі, Зали.

Чащини села: Долинки, Гостиньш, Панська вулиця, Осередок, Поноки, Колінки.

На швинтарі, край села, була висинана в 1927 р. пам'яткова могила дев'ятим војкам У. Г. А., де вони разом спочивали, впаши в бою у польським наїзником. На перехресті дорі за швинтарем стояв т. зв. Білий хрест на пам'ять скасування панщини.

При роботах на полі викопувано старі монети, а також глиняний посуд. На території села були каменоломні, копальні глини і піску. В Летяжському лісі, 2 км на півд. захід від села, є велика підземна печера, де колись люди ховались від диких кочовників, де ввесь час жили колись пустельники.

В селі стояла мурована церква, збудована в 1800 р., з домурованою до неї дзвіницею. Під церквою була гробниця колишніх дідачів німців Гогендорфів. Церква належала до парохії в Садках. Була теж каплиця латинського обряду.

до якої деколи доїздив польський священик з Устечка для обслуги кількох польських родин із фільварку.

Народна школа містилася в новому мурованому будинку; до 1936 р. учителями були українці, потім до 1941 р. поляки, опісля знов українці. Крім народної школи була ще на півні. захід від села рілничка школа і Дослідна Станція.

Читальня "Просвіти", заснована 1904 р., містилась у власному будинку, поставленім 1927 р. Читальня мала випозичальню книжок і часописи (Батьківщина, Діло, Новий Час, Громадський Голос, Народна Справа, Нове Село) та журнали; при ній діяв аматорський, хорівий і самоосвітній гуртки та мандолінова оркестра. В будинку читальні мали приміщення кружок "Сільського Господаря" і "Рідної Школи" та молодече т-во "Луг". Відліт "Союзу Українок" провадив для села літні дитячі садки. В читальні приміщувалась також споживча кооперація, (в селі було 3 крамниці), молочарня і каса однадности.

Тільки до першої війни була в селі корчма, тоді також гуральня. Над Млинівкою ввесь час були два млини, існувала теж цегельня та олійня. Крім хліборобства селяни займалися частинно каменярством, а найбільше працювали при вирубі лісу: одні рубали, другі тесали, інші різали на "трачки" швиці, пляхосни, опівки тощо, а хто мав коні, возив матеріал на зал. станцію у Воружинях.

Жіночтво зараз після закінчення осінніх робіт починало прости (вечерини), опісля шити й вишивати, почавши від рубця аж до церковних речей, як хоротви, фелони, церковні обруси. З воини та волики виплітали китари, светри, шалі. Дівчата з перед виплітали різні візерунки, тризуби, левія тощо.

За вийком кількох багатіших і середнячих решта селян була малоземельна, але завдяки прибутковому садженню тютюну жила досить можливо. Крім того процвітало садівництво, городництво та пасічництво. Село мало своїх шевців, 3 кушнірів, 3 ковалів, 3 стельмахів, 2 столярів, були теж бодіари, мулярі, ткачі, а також один різьбар, що славився на всю околицю своїми хрестами та фігурами.

Власниками фільварку були колись німці Гогендорфи. Останній з них записав масток на фундацію, що мала вести агрономічну школу і дослідну станцію. По першій війні розпарцельовано між місцеве населення коло 100 га фільваркового поля. Із села тільки кілька родин емігрували до Америки, Канади та Аргентини.

Латинники і мішани подружжя, а також латинники із фільварку розмовляли українською мовою. Село було національно свідоме, посилаю дітей до середніх та вишніх шкіл. Інж. В. Чеховин працював геометром у Заліщиках. Учительською Семінарію закінчили і вчителювали: Кароліна Деревенко, зам. Годованець, Степан Бабій, Максим Ванчук, Василь Кобузяк і Семен Григорів. Фелір Ткач і Тимофій Понюк згинули 1919 р. як старшини Української Галицької Армії.

До організації села причинились найбільше селянські провідники, що служили колись в австрійській армії, де добились підстаршинських ступенів, як Дмитро Зюбер, Степан Кобузяк, Василь Кобузяк, Семен Григорків, Федір Понюк, Микита Понюк, Федір Івасенко, Корнело Івасенко. Вони, розглянувшись у широкому світі, пробуджували село: ставили засновниками читальні, кооперативи та інших організацій. До освідмлення села заслужився чимало парох Садків та Шутроминців, о. Володимир Вонсуль, що прибувши до наших сіл 1923 р., виявився не тільки дуже ревним душпастирем, але й громадським діячем. Працю продовжували опісля сільські провідники з молодшої генерації.

В селі з незвичайним успіхом діяло між обома війнами братство тверезости і відділ тов. "Відродження". Молодь переставала курити, не зважаючи, що в селі вирощували на власних полях тютюн, алкогольних напитків перестали перед другою війною лживати, а навіть на таких okazіях, як весілля, христини, празник тощо, замість горілки чи пива подавали напитки власного виробу з овочів і меду.

Особливо успішно розвивалась організація "Дуг" під проводом Якова Николіна та Павла Григоркова. Вона була тричі першом у повіті, за що дістала в нагороду цінні книжки та історичні картини, як "Візд Богдана Хмельницького до Києва". Вручення відбулось 28 серпня 1938 р. під час великого повітового фестину в селі Цапінцях на просторій громадській площі коло млина над річкою Джурином під проводом голови Повітового Дугу, д-ра Маріяна Долинського, лікаря з Заліщиців.

Що торкається родинних прізвищ, то в селі найбільше було із закінченням на -ук, -ок, -ак, -як: Ванчук, Кравчук, Маланчук, Бінок, Кметюк, Литвинюк, Присяжнюк; Марушак, Курчак, Кобузяк, Голуб'як; небагато на —ський, —цький: Крижанівський, Липинський, Тишківський, Черницький. Траплялися і від імен власних: Григорків, Яшків, Николін, Тимчишин, Івасенко, небагато від зайнят: Садівник, Ткач. А були й такі своєрідні: Архитко, Бабій, Гельмич, Зюбер, Карайм, Клевеш, Коропка, Мандлбур, Ромпало, Тарабалка.

В селі не було комуністів крім двох-трьох жидів та тих наших емігрантів, що в Канаді підпали під вплив агітації "прогресистів". Вони, доробившись у Канаді, купували за долари по 15 або й 20 моргів поля, розгосподарювалися і почали бавитися в комуністів. По вибуху другої війни раділи з приходу совєтської влади, але недовго. Бо як "куркулів" большевики вивезли їх на Сибір і шойно тоді вони познайомилися з совєтською дійсністю.

Польських організацій у селі не було, бо не було польських родин, але існували організації "Стшельців" по деяких наших селах і містечках; з ними прийшло до несподіваної зустрічі на святі Покрови 1931 р. Вийшовши з церкви після богослуження, ми, дубовики, 28 хлопців, вибралися на празник до сусіднього села Ниркова. Але, підійшовши до громадської площі, т. зв. толоки, в Ниркові, застали на ній поверх сотні "Стшельців" з усього Товстенського району, що відбували там справу з рушницями. Ми оформилися у чвірки і помаршували, співаючи стрілецьку пісню, "Стшельни", почувши нас,

Хор читальні "Просвіти" в Шутроминцях

Товариство "Дуг" у Шутроминцях (весна 1939 р.)

установились у розстрільному порядку і посунули до дороги, кудю ми йшли, і з польською лайкою: "хамська бандо" та ще поганішими словами кинулись на нас із рушницями, що були без набоїв. Та не тривало кілька минут часу, як кожний із нас вже мав у руках рушницю, вирвану з рук стешельця. Проте чисельна польська перевага (4:1) загрожувала нам. На наше щастя, на поміч прибігли нірківські дуговики, почалась навіть стрільнина, поляки пустились у розтіг. Але жертви сутинки були: по нашому бою двох мали розбиті голови, один зломану руку, один зломану ногу, а серед поляків ще більші втрати. До того ж командант "стешельця" пан Мілер із Заліщиків у результаті сутинки до трьох днів помер у лікарні в Заліщиках. Тим часом, коли ми вернулись із празника до свого села, чекала вже на нас поліція, що повила нас на "постерунок". Там тримали нас на допитах у підвалі три дні без краплі води. Не зважаючи на побої, не довідались від нікого, ані хто з нас був "командантом", ані хто стріляв.

В селі за Польщі почало діяти підпілля. В рр. 1930-32 були підпалі стирт із збіжжям по полях, на фільварках і в колоніях. Були арешти серед молоді, особливо 1937 р. Під мостом на Сереті в Чорткові знайдено трупа полка, гасового Міхала, що мав свідчити проти арештованих. В 1936 р. засуджено Володимира Тишковського на 15 років в'язниці. В 1937 р. ув'язнено Якова Ніколіна, 1938 р. Петра Кметюка: їх тримали без засуду в чортківській в'язниці до вибуху війни 1939 р.

З хроніки села. Оновідала мені моя бабуня, яка померла 1945 р., проживши 105 літ, що в час її молодості коло 1865 р. тодішній власник фільварку, якого називали "шамбеляном", справив для села велику гостину перед палацом, на яку казав убити кілька бичків та кілька свиней. Не жалів і горілки, бо мав свою гарушку, ще й замовив музику. І старі, і молоді їли, пили, танцювали. А війта та громадську раду запросив до середини палацу, де вже були гості, якісь великі пани, що разом бенкетували з представниками громади. Не тільки місцеві люди, але й доволених села вихваляли нана шамбеляна за його гостинність супроти простих людей. Та недовго тривала радість. Через кілька, чи кільканадцять тижнів село доводилось, що на тій шедрий гостині вийт із Громадського Радою підпалени документ, яким подарували панові шість 300 моргів найкращого поля. З того часу поле, що раніше називалося "Гірки", названо "Бички" на пам'ятку вбитих на гостину панських бичків.

Діялось це коло 1902 р., приблизно в часі різничих страйків. У лісі служив гасвий Омелян Сяндик, дуже вірний панові. А визначався він кремезною будовою тіла. Кого зловив у лісі, бив до несприятливості. Тим часом невідомо люди зловили й перемогли Сяндика і не тільки, що побили його жорстко, але ще й вкрутили в'язи, вирізали язика і прив'язали до дуба. Жандарми три дні водили до покаліченого всіх людей із села, і чоловіків, і жінок, у наші, що він чи рухом руки, чи ноги, чи моргненням ока вказав на винуватця. Село переживало незвичайну тривогу, бо будь-який порух пальця міг би вказати навіть на невинного. Але покалічений був майже непригномий і четвертого дня помер, а винуватих ніколи не відкрили.

В 1915-16 рр. австрійсько-російський фронт став на Дністрі. Тяжка російська артилерія була вкопана на терені села, а австрійська відповідала своїми "мерзерами", що робили велике спустошення. В селі було багато побитих людей і худоби, а частина села, звана "Долинки", де стояла російська артилерія, була цілковито знищена.

Зайнявши Галичину, Польща почала 1921 р. набирати рекрутів до польського війська. Колишні вояки УГА та й інша сільська молодь відмовилися стати до набору і ховалися по лісах. Тоді приїхав до села каварий відділ кавалерії, що не знайшовши молоді в селі, почав бенкетити над рештою населення: зривали з будинків лахи, демолували хати, били вікна, образи, кухонний посуд, з подушок та терин пір'я висипали, по коморах муку, збіжжя нафтою зливали, гвалтували дівчат і жінок, знущалися над старими господарями, привневолюючи їх цілий день чистити коні і раз-у-раз приносили їм воду, а як щось не подобалося воякам, били гаршниками старих людей. Тоді теж застрілили Антона Ващука, що втікав до лісу. Василія Понока Іванового, Матія Клевця і Мирона Кравчука так катували, що по кількох днях вони померли.

Часи німецько-совєтської війни, половина липня, всі люди в полі на жнивах. А тут гітлерівські союзники, малярська полєва жандармерія звозить тягачами автомашини малярських жінок і скидає їх під селом. Голодні люди приходять до села і просять їсти. Село милосердиться, дивлячись на людське поневір'я, кожний чим може, приймає чужинців, молвля, чим хата багата, хоч час перелітків, все збіжжя ще на полі. Але минає тиждень, другий, а авта не перестають возити, самі жиди кажуть, що їх вже 10 тисяч. А тут ще частини малярського війська, що стояли як охорона мосту, шодня по 20-30 чоловік приходять у село, розбивають хати, комори, скрині. Харчовими продуктами годують своїх жінок, а все добро із скринь забирають собі. Голова села Павло Тарабалка безрадий, резигнує з свого становища і ніхто не хоче займати його посту. Доручають мені як мужеві довір'я далакти всі справи. Іду насамперед на Дослідну Станцію, але зайняті там наші інженери-агрономи Іван Троян, Паланіца, Філінський самі в клонотях, Іду до Українського Комітету в Заліщиках, але там тільки знизують плечима: в них саме малярі розбрили українську організацію "Січ" і в Товстім роблять бенкет. Щоб мене якось підтримати, виставляють прохання німецькою мовою до малярської команди в Устечку. Та дельє я в'їхав у село, як чую погану новину: в лісі між селом і мостом малярі знайшли 7 своїх вояків убитих. У селі приїхала малярська жандармерія, знайшла досить зброї, зокрема в мене, де була станиця місцевої "Січі". Забрали голову села, кільканадцятьох чоловіків, також мою дружину і сина як закладників і видали ультимат: якщо село до 24 годин не видасть винуватів, то закладники будуть розстріляні, а село злестяковане. Іду негайно на Дослідну Станцію по раду і довідуюсь, що там малярі розбили і пограбили магазин, здемолували канцелярію, на два вози наладували всякого добра, забрали дві пари коней. Інж. Троян побило, коли він протестував проти грабежу майна Дослідної Станції. Але інж. Паланіца хотівся останньої дошки рятунку: поїхав на фільварок у Кошилівцях, де перебував німець, що мав нагляд над усіма фільварками в околиці, і

повідомив його, що маляри ограбили державне майно Дослідної Станції в Штуроминцях. Німці скочили, як попарених. Негайно приїхав з інж. Паланіцею на Дослідну Станцію, оглянув ограблений магазин, стайню без коней, здемольовану канцелярію, все списав, тільки на побитого до синців директора Дослідної Станції не звернув уваги, бо він не належав до інвентаря державного майна. Потім сім'я мій віз разом з інж. Паланіцею й, їдучи через село, де всі вулиці були переповнені жиди, спостеріг малярів, що вели піду фуру награвовану в селі дощом. Німці тільки закричали, а вже хоробрі малярські "союзнники" потікали від воза. Німці наказав відвезти награвоване добро до громадської канцелярії і віддати його пошколювачам. Описав доручив мені відвезти його разом з інж. Паланіцею до Устечка до команданта малярської частини. Тут ми ще наперед поступили до місцевого пароха, що уясував німцями малярські зловживання в містечку. Тоді німці пішов сам до малярського команданта на розмову. Що і як вони там говорили, не знаю. Але через пів години всі забрані в Штуроминцях закладники — на мою велику радість — були на волі. Маляри звернули коні й вози з награваним добром Дослідної Станції. І поки ми відпочили в домі о. пароха в Устечку, в тому часі відділ малярського війська забрав усіх своїх жителів із нашого села. Що далі з ними зробив, не знаю. А в громадському уряді застали ми двох офіцерів (маляр і німця), що списували заграблене в селян малярськими воєнками збіжжя та худобу з обичайкою, що не все буде зараховане кожному до контингенту, накладаного німцями на всі села.

Всякі тяжкі часи перебувало наше село, оточене лісами, та найтяжчі хвилини напевно за весь час свого існування пережило 28 серпня 1947 р. у свято Успення, коли мене вже не було в селі, а про що я згодом довідався. Молодь тоді перебувала в лісах без промону, без потрібної зброї. Вже коло 10 год. ранку чути було стріли в лісах. Коли люди виходили з церкви після богослуження коло 12 год., большевицькі спецвідділи привели на вигін коло черкви поверх три сотні зловлених по лісах хлопців та дівчат. Усіх їх та всіх людей, що вийшли були з церкви, оточили вартою з кулеметами і казали людям визнавати своїх синів та дочок. Усіх, що призналися, затримали разом з половинними. Коло 3 год. по пол. почалися нечувані тортури, катування та розстріли, при чому всі присутні мусили приглядатися серед зойків та вересків неслухняній масарці.

В наших руках далеко неповна листа жителів села, розстріляних сталінськими НКВД та МГБ в рр. 1944-48 з 85 іменами вбитих. Крім того 19 дівчат і жінок засуджено було на 25 літ каторги. Безліч пропало без вісти. Після того почалися ще вивози родин на Сибір.

УСТЕЧКО

Статистичні відомості про містечко Устечко (польська назва *Usteczko*) Загальна площа 2143 га, (в тому числі 1162 двірської земельності), з того 1114 орного поля. Число домог. 1921 р. 376, 1931 475. Число населення: 1900 р. 2680, 1910 — 2493, 1921 1916, 1931 2259. За австр. статист. 1900 р. в громаді 1847 гр. кат., 165 р. кат., 595 мовців, в дворі 33 гр. кат., 25 р. кат., 15 мовців. Мова: в громаді 1792 (1) укр., 815 (3) польсь. в дворі 33 укр., 40 польс. Пошта в місті, залізнична станція у Ворувинцях (11 км).

Школа з польською мовою навчання, за Австрії 2-класна, за Польщі 4-класна.

Місто Устечко положене в ярах Джурин та Серета в місці, де Джурин вливається до Серета, з чого й пішла назва "Устє", в зарічковій формі "Устечко" для відрізнєння від інших "Устє" над Дністром (Зелене, Спискошкє), що також були містечками.

Назви присілки: Батринівка, Черче, Кут, Луг. Церква мурована, побудована 1881 р. з каменю, погоріла і відновлена 1904 р. В містечку був теж костел для невеличкого числа латинників як експозитора костела в Червоногоролі, віддаленого від Устечка всього на 3 км.

Устечко належало коло 1600 р. до магнатів Яздовських, в XIX стол. до князя мастків кн. Понінських, в XX стол. до кн. Любомірських. Власники Устечка мали теж права перевозу через Дністер у цілому районі. Через Устечко провадив своєрідний "чумацький шлях", яким возили сіль із салін із Косова на Поділля, поки ще не було залізниць. Сіль була в топках із гербом Потоцьких, ладована на довжених возах, що їх тягнули по дві парі волів. Один такий віз, зроблений із дерева без одного цяха, переховувався в Українським Національним Музею у Львові. Уздовж перевозу попід гору, вкрити лісом, новиростали були корчми. Жиди винаймали перевіз від князя, а наші селяни перевозили.

Населення Устечка займалося ганчарством; ногою порушували коловоротки з відповідно приготовленої глини виробляли горшки, миски та макітри, а випалювано їх по городах терсяними скипками, що давали гарну чорну барву.

Місцеві люди продукували теж деревне вугілля для ковалів, для залізкоз гладження тощо. Дрова приписали землею, а від один кіл відкладали жар воєно; дерево без доступу повітря не горіло, а тало і давало добре вугілля. Дрова були дешеві, бо ліси вкривали всі північні береги Дністра.

Пошта в Устечку належала до найстаріших у Галичині. Лямна напроги пропінанні світілись раз у рік, на іменні бургомистра, щоб підхмелені гості, вертаючись додому, не залиши в болото.

Побудована залізниця з Чернівців через Залішки до Чорткова. Тернополь з поминанням Устечка була причиною занепаду містечка. А новіе зубожіння українського селянства прийшло по вироланні частини панських земель між польських колоністів із коринної Польщі. За польської окупатії продавала княгиня Любомірська львівським жидом пляксони (4-метрові влізмки дубів без гудів) червоного подільського дуба "кверкус рубра" за 200 мільйонів польських марок. Дубина пішла до Відня на форніри до люксових меблів, а купці за самі залишені тріски вибрали вкладений капітал. Із чарівних надлістківських дубов залишилися голі зруби, на яких засаджено скороструку грабину.

Відомості подає Теодосія з Гафковичів Коцикова.

КІНЦЕВА ЧАСТИНА

ДІЛОВИЙ КОМІТЕТ ЗЕМЛЯКІВ ЧОРТКІВСЬКОЇ ОКРУГИ

*Ольга Сонецька,
голова*

*Богдан Стефанович,
секретар*

*інж. Мирон Левицький,
касир*

*м.р. Остап Фірчук,
секретар у рр.1962-1967*

ДІЛОВИЙ КОМІТЕТ ЗЕМЛЯКІВ ЧОРТКІВСЬКОЇ ОКРУГИ

Іван Носик,
заст. голови

Микола Білан,
член ДК

д-р Степан Ворох,
член ДК

д-р Роман Дразньовський,
член ДК

ЗВ'ЯЗКОВІ ДІЛОВОГО КОМІТЕТУ

Люба Сося-Бульба,
Філадельфія

Степан Бріль,
Торонто

Олекса Ганкевич,
Чикаго

Василь Захарчук,
Вінніпег

Григорій Байрак,
Едмонтон

Михайло Байрак,
Едмонтон

ДІЛОВИЙ КОМІТЕТ ЗЕМЛЯКІВ ЧОРТКІВСЬКОЇ ОКРУГИ І ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ.

Ідея видання пропам'ятної книги Чортківської Округи виринула після доповіді Ольги Соневицької в 1961 р. в Літерат.-мист. Клубі в Нью-Йорку, в роковини Листопадового Чину на основі спогадів про листопадові дні 1918 р. в Копичинцях, що збігалось з сорокріччям смерті її батька Константина Ласовського, який брав у них активну участь.

Після доповіді і виміни думок про потребу видання пропам'ятної книги свого повіту створено для цього ініціативний Комітет в складі: Ольга Соневицька, Марія Лозинська, мгр Остап Фірчук і мгр Сильвестер Мартюк.

Вже 10 грудня 1961 р. на ширших сходинах, які скликав цей комітет, піднесено і обговорено плян поширення діяльності комітету на цілу Чортківську Округу, тобто на чотири повіти: копичинський, чортківський, боршівський і заліщицький.

Хоча проти цього пляну були голоси, мовляв, це не під наші сили, бо на видання такої книги будуть потрібні великі фонди, а людей з тих повітів немає тут багато, бо большевики на ці терени прорвалися несподівано і небагато землякам вдалося уникнути нової зустрічі з Сталінським терором, проте перемогла думка оптимістів.

Вибрано Організаційний Комітет, до якого увійшли представники чотирьох повітів: з Копичинщини — О. Соневицька і О. Фірчук, з Чортківщини — інж. Богдан Мак, з Боршівщини — мгр С. Мартюк і інсп. Богдан Стефанович, із Заліщищини — інж. Мирон Левицький. Цьому комітетові доручено опрацювати ширший плян дії на цілу округу і представити його на Загальному З'їзді Земляків. 21 січня 1962 р. комітет ухвалив ухвалу ось як: О. Соневицька — голова, О. Фірчук секретар, С. Мартюк касир, члени: М. Левицький, Ярослава Мисевич-Левицька, Б. Стефанович, Прокіп Кисіль і Б. Мак.

Другі ширші сходини відбулися 25 березня 1962 р. в справі підготовки Загального З'їзду Земляків чотирьох повітів, на якому присутні познайомилися б із плянами комітету і остаточно рішили, чи видавати пляновану пропам'ятну книгу і чи має вона бути спільною для цілої округи.

Голова О. Соневицька намітила плян і програму З'їзду, а також зобов'язалась вислати до всіх українських газет ЗСА і Канади заклики-статтю до земляків, щоб явилися якнайчисленніше.

По довший підготовчий праці Загальний З'їзд відбувся 11 листопада 1962 р.

в залах "Народного Дому" в Нью Йорку і в ньому взяли участь понад 100 земляків, з різних околиць ЗСА і Канади. Програма Зтзд складалася з трьох частин: ділової, мистецької і спільного обіду. Звідси голова О. Соневицька, а його діловою частиною проводив представник Канади дир. Іван Носик.

Голова по привітанні присутніх, попросила до слова запрошеного на Зтзд голову Комісії Регіональних Дослідів при Н. Т. Ш. проф. д-ра Василя Лева, що з'ясував потребу видання історично-мемуарних збірників і пояснив організацію цієї ділянки в Н. Т. Ш. Другу доповнив мав дійсний член Н.Т.Ш. проф. д-р Михайло Соневицький про завдання такого видання, подаючи план тематики пропам'ятної книги. Секретар О. Фірух повідомив докладно про працю ініціативного та організаційного Комітетів, про збирання адрес земляків, про статті в пресі і платні оголошення. По живій дискусії Зтзд рішив одногосно видати пропам'ятну книгу під назвою "Історично-мемуарний Збірник Чортківської Округи", що містить би історію чотирьох повітів. Вирішено також не вибирати на Зтзд Редакційної Колегії, а тільки Діловий Комітет із кількох осіб, якого завданням було б збирати матеріал до книги, адреси земляків і зв'язувати з праці в газетах, а коли набиратиметься вже доволі матеріалу, запросити відповідних людей на редактори. На внесок д-ра Степана Вороха вибрано одногосно Діловий Комітет: Ольга Соневицька — голова, Остап Фірух, Сильвестер Мартюк, Іван Носик і МIRON Левницький — члени.

В мистецькій частині виступали мистці-земляки, чи то особисто (Роксолана Росляк і Ігор Соневицький), чи на плакатах (М. Скала-Старийський, Клим Чічка-Андриєнко, Іванна Синька-Іванюк), що здобились виконувати твори композиторів-земляків (М. Гайворонського, Д. Сичинського, І. Соневицького). Твори Б. Лепкого, уродженця Круглих, читали Леся Храплива, дочка земляка д-ра Євгена, і Аскольд Лозинський. Відбулася теж виставка мистців-земляків (Анастасійського, Гніздовського, Василичина, Носиківної, Танасевича) і показ народного одягу з Борщівщини і Заліщищини (Зірка Бернадина, Софія Лала).

На спільним обіді прочитано багато привітів від земляків, що з далеких містечок не могли прибути на Зтзд, між ними також і збірні з численними підписами.

Ліквідаційне засідання Орг. Комітету відбулося 18 листопада 1962 р., на якому мгр С. Мартюк зрегістрував з членства в Діловому Комітеті, мотивуючи це тим, що вибір відбувся в часі його несприятливості на зад, а він теж не вірить, щоб Діловий Комітет у теперішньому складі міг довести справу пропам'ятної книги до успішного кінця.

На черговому засіданні 23 грудня 1962 р. Діловий Комітет під головуванням О. Соневицької розділив між себе основні функції ось як: заступником голови став І. Носик, що заступав справу Ділу. К-ту в Торонті, (але з уваги на віддалі не міг брати участі в засіданнях Д. К. в Нью Йорку), секретар О. Фірух, касир М. Левницький. З уваги на резигнацію мгр-а С. Мартюка кооптовано до Ділу К-ту Б. Стефановича, що раніше був членом Орг. К-ту. Коли ж агенди Д.К.

розрослися, постала потреба кооптувати дальших членів з-поміж зашквалених працею Д.К. земляків з Нью-Йорку та околиць. Дня 17 вересня 1963 р. кооптовано колишнього вчителя "Рідної Школи" в Копичинцях Миколо Білана, 25 лютого 1966 р. кол. вчителя гімназії "Рідної Школи" в Чорткові Богдана Боярського і д-ра мед. Степана Вороха, а 27 червня 1968 уродженця Чорткова д-ра Романа Дражницького, куратора мап америк. географічного т-ва в Нью Йорку.

Незмінним скарбником Д.К. є М. Левницький, натомість секретарі Д. К. змінювалися з різних причин. О. Фірух згинув трагічно в автовін випадку 21 грудня 1967 р. На його місце запрошено Б. Боярського. Коли ж він вийшов з Нью Йорку, 17 травня 1970 р. — секретарем обрано Б. Стефановича.

На постійного зв'язкового Д.К. з Н.Т.Ш. запрошено проф. д-ра Михайла Соневицького.

Вже на початку своєї діяльності Діл. Комітет звернувся в пресі до земляків із закликом, щоб прислали матеріали до "Збірника". За поралою проф. М. Соневицького виготовлено запитниць-квєстїонарі, які, переписані на друкар. машинці, поміжнено на Зіраксі і розіслано всім, хто бажав вказівок, про що слід писати до "Збірника".

Десять років (1963-1973) тривало збирання матеріялів і листування в їх справі, бо територія чотирьох повітів, які взято до уваги, такі дуже велика: чотири адміністративні повіти, що огортали 7 судових, а в них приблизно 220 громад (деякі дрібні зміни в межах повітів роблено за австрійських часів і більше за польської окупації). Праця над збиранням матеріялів затяглася. Часто треба було звертатись особистими листами, і то по кілька разів, до тих земляків, що повинні були причинитись до завершення спільного діла, а яких адреси були знані Діл. К-ві. Траплялися і такі земляки, що 10 років мовчали і матеріал прислали, коли книжка вже друкувалася. Очевидно, це добавляло зайвої праці і впорядникам матеріялів і друкарні.

Окрім збирання матеріялів важливим завданням Д.К. було збирання пожертв на Видавничий Фонд, який започаткував о. декан Антін Борса своєю пожертвою 17 лютого 1963, заявляючи, що в Америці без грошової бази ніщо не дається зробити.

Отже на засіданні Д.К. 1 березня 1963 рішено проголосити збірку на Видавничий Фонд і звернутись до земляків із закликом до пожертв і через пресу, і особистими листами.

За прикладом інших Земляцьких Комітетів (Теребовля, Бережани) Діл. К-т рішив відзначити пожертвувачів почесними назвами трьох рівнів:

"Фундатори", що жертвувють 1000 дол. і більше,
"Меленати", що жертвувють 500 дол. і більше,
і "Добродії", що жертвувють понад 250 дол. а в книзі помістити їх знімки і короткі життєписи.

Створення Видавничого Фонду з добровільних пожертв виявилось

конечним, бо з уваги на невелику кількість земляків на еміграції, що могли б набути книжку, самі передплати книжок ніколи не дали б суми, потрібної на їх видрукування: на кошти друкарні, паперу, інтродукторів (палітурні), виготовлення необхідних географічних карт для 4 повітів, оформлення фотографічного матеріалу для ілюстрації історії нашої землі до моменту "Великого Ісходу", не кажучи про кошти перенесення на машині пригатованого до друку матеріалу, адміністративних коштів, коштів величезного листування і накінєнь оплати пересилки книжок. Діл. Ком. вкрався на Видавничий Фонд окреме conto в кредитиві "Самозомі" у Нью Йорку.

Для інформації і пропаганди нашої справи Д.К. вже на першому засіданні 23 грудня 1962 р. рішив творити Ширший Комітет, або злочальні комітети по більших скупченнях нашої еміграції в ЗСА і Канаді (Філадельфія, Чикаго, Клівленд, Детройт, Мінеаполіс, Торонто, Монреаль, Вінніпег, Едмонтон), що мали б завдання вишукувати наших земляків, збирати їх адреси і організувати їх для фінансової допомоги і для збирання матеріалів.

Для познаномення канадських земляків із працею Д.К. заходами заст. голови І. Носика відбувся день 31 серпня 1963 р. дуже добре зорганізований з'їзд наших земляків в Торонто з мистецькою програмою і спільним обідом, при участі сотні осіб з Торонта і околиць.

В цьому з'їзді взяла участь голова Д.К. О. Соневицька, скарбник М. Левинський і зв'язковий з НТШ проф. М. Соневицький з інформаційним рефератом.

Дня 22 березня 1964 р. відбулися пірні сходили земляків в Нью Йорку, після них голова Д.К. організувала поїздку в Філадельфію, а у вересні того року відбула поїздку по більших скупченнях наших земляків в Чикаго, Детройт, Клівленд і Торонто, де на ширших сходинах уясовувала справу "Збірника", після чого організовано місцеві комітети, яких голови чи окремі відпоручники ставали зв'язковими з центральним Д.К. в Нью Йорку. При цих нагодах земляки складали або декларували пожертви, з яких почався ріст konta Діл. Ком. в кредитиві. Напр., з 574 дол. на 22 березня 1964 conto на 20 лютого 1965 зросло до 1020 дол.

З дальшими скупченнями земляків, як Вінніпег чи Едмонтон, не було особистих контактів через кошти, а тільки посилене листування із зацікавленими справою земляками. Аж у квітні 1970 р. Д.К. звернувся до нашого активного земляка м-ра В. Паукляка з Мінеаполіс і він відвідав Вінніпег, де зреорганізував місцевий комітет з діяльним залученням, Василем Захарчуком, у проволі. Голова Д.К. відвідала ще 3 червня 1967 Нью Гейвен, де навізала особистий контакт із земляками, а 26 листопада 1967 була на ширших сходинах в Торонто.

Найпимі заслуженими зв'язковими, що перто і з вірою помагали Діл. К-ві збиранням матеріалів і фондів були в Торонто Степан Бріль і Марія Залеська, у Вінніпегі Вас. Захарчук, в Едмонтоні Григорій Байрак, описав Михайло Байрак, в Чикаго сл. п. Олександра Ганкевич, у Філадельфії Ділія Бузьбаба.

В днях 25 і 26 вересня 1965 з ініціативи Д.К. відбувся з великим успіхом на "Союзіш" в Кергонсоні з'їзд колишніх учнів Колічницької і Чортківської гімназій "Рідної Школи" і їх родин, на якім колишній учитель гімназії "Р. Ш." в Чорткові д-р М. Соневицький прочитав реферат не тільки про історію тих гімназій, але і про справу видання "Історично-мемуарного Збірника", в якій історія тих гімназій буде зафіксована. На з'їзді вплинули пожертви на Видавн. Фонд.

В червні 1966 р. вплинув щедрий дар нашого земляка Йосифа Ваврика з Саскачевану в сумі 1100 канад. доларів, так що 10 лютого 1967 р. на конті в кредитиві було 3.374 дол., а 22 лютого 1970 р. 6.265 дол. Тоді то Д.К. виділяв зі себе Фінансову Комісію в складі: Б. Стефанович, д-р С. Ворох і д-р Р. Дразньовський, що спеціально мала зайнятися справою фінансів для припшення видання книжки.

Тому що закляки до пожертви в газетах давали тільки незначні впливи, а дальші поїздки ставали для голови Д.К. шораз більш томлячі, рішено в листопаді 1970 р. почати кампанію особистими письмами на знані Діл.К.-ні адреси земляків з нагоди Різдвяних свят у грудні 1970 р. і в січні 1971 р., а частинно і на Великдень 1971 р.

Ця акція, хоча й коштувала багато часу та праці двох-трьох членів Д.К., дала дуже гарний вислід, бо за час від 29 листопада 1970 р. до 3 квітня 1971 р. conto в кредитиві зросло з 7.804 дол. до 11,826 дол., ларма що тільки 20% земляків відгукнулися на вислані листи.

Маною вже мішну грошеву підставу і доволі матеріалів, Діл. К-т міг приступити до розв'язки проблеми регулювання та друкування книги.

Для цього він звернувся до відомих редакторів і почав з ними пертракції. Виявилось одначе, що це не така легка справа. Один редактор, наш земляк, в часі перетоворів занедужав і описав помер, других відстрашувала кількість і якість матеріалів, а інших ніс й небажаність з територією, про яку в них мова.

Після невдачних спроб знайти відповідного редактора Діл. К-т рішився створити Редакційну Колегію з-поміж власних членів і запросив до неї голову Д.К. журналістку О. Соневицьку, секретаря Б. Стефановича і д-ра Р. Дразньовського, всіх колишніх учнів гімназії "Рідної Школи" в Чорткові. Всі вони працювали відповідно до своїх сил і часу і всі відмовилися від якої-небудь винагороди за свою працю. Завдяки їм зредаговано в цілості пропам'ятну книгу і віддано до друку в місяці січні 1974 р.

Богдан Стефанович,
секретар Ділового Комітету

Фрагмент з концертної частини Загального Узгоу в Нью-Йорку
11.XI.1962 р.

Роксоляна Росляк співає, при фортепіані Ігор Сосевицький

Президія Етно-Земельної Чортківської Округи в Торонті, 31.VIII.1963 р.
Зліва направо: д-р І. Ворон, д. Савицька-Данилюк, проф. д-р Я. Писарчук, О.
Сосевицький, голова ДП, Ковч. І. Новак, заступник голови, проф. д-р М. Сосевицький
(засідання вільно), д-р Я. Ворон.

Учасники Уряду Желанскіх Чортківської Округи в Таропині 31 VIII 1963. В центрі сиділи солдати Діа. Кошмента Овса Свєтлицька, ліворуч від неї жарт. солдати І. Нотис з дружиною.

Копишечівська група учасників Уряду Желанскіх в Таропині

[illegible]

смысле Две Сестры, зовца Дл. Космента.

880

Фотомемориал 3100-у на "Созвездии"

3100 на "Созвездии". Митр Романов, Институт проблем космических исследований
(на первом ряду слева: Николай Николаевич Митрофанов, Николай Николаевич
Митрофанов, д-р Михаил Смирнов)

Видання нашої книги вимагало величезного вкладу праці при десятилітньому збиранні матеріалів, листуванні з авторами дописів, редагуванні зібраного матеріалу, перевірванні подробиць, а наостанку переведенні корект та вислішні примірників. В інших обставинах, зокрема в СРСР, працює над виданням того роду книги цілий штаб платних редакторів (напр., при виданні одного тому "Історії міст і сіл УРСР" ми нарахували 55 імен редакторів різного роду і їх помічників, не кажучи про незазначене число машиністок та помічного штабу). В наших обставинах все що працю мусили виконувати одиниці: дві-три особи. Нам тяжко було знайти навіть платних редакторів, бо маса матеріалу з 4 повітів забрала б їм непомірно багато часу та й належна платня за їх працю та витрату часу надшербила б значно Видавничий Фонд.

Наша книжка була б не появилася і ввесь цінний матеріал, праця сотні земляків, залишився б тільки в архіві, якби не знайшлися в Діловому Комітеті люди, з яких можна було створити Редакційну Колегію. Вони взяли на себе тяжкий обов'язок і довершили його при безнастанній допомозі зв'язкового з НТШ, дійсного члена НТШ, д-ра Михайла Соневицького, зовсім безкорисно, без цента винагороди, тільки як свою пожертву для справи Незабутньої Батьківщини.

Проте і повна посвяти праця наших редакторів залишилася б була невикористаною, якби не знайшлися були земляки, що підтримали Видавничий Фонд матеріально, хто меншими пожертвами, хто щедрими ларями, відповідно до своєї спроможності і зрозуміння необхідності допомоги. Всім їм належить подяка від читачів цієї книги і від спільноти наших земляків, тих, що не забули своєї землі, чи землі своїх батьків. Бо наші жертводавці виявили віру у важливість справи і повне довіря до Ділового Комітету, здебільшого до незнайомих їм осіб. Діловий Комітет почувався щасливим, що міг завершити заплановане діло, щоб виправдати довіря. Нижче подасмо список усіх жертводавців, а окремо знимки нашого фундатора, меценатів та добродіїв, що склали разом левину пайку пожертв, представляючи їх нашим читачам на основі зібраних про них матеріалів, наскільки пошестило нам їх дістати.

Тоді на "Соневі". Д-р Ст. Воробчак читає доповідь.
Після нього: д-р Ст. Воробчак, д-р Михайло Соневицький і Ольга Соневицька.

Йосиф Ваврик

Фундатор нашого Збірника *Йосиф Ваврик* народився в селі Лосячі, боршівського повіту, 11 грудня 1889 р., де покінчив сільську школу. Його спогади про рідне село поміщені в розділі про боршівський повіт (село Лосяч). 1903 р. емігрував з батьками до Канади, де родина осіла в провінції Саскачевані на фермерській садибі (говмстеді), віддаленій 50 миль від найближчого міста і залізниці. Перших декілька літ прийшлося йому тяжко працювати фізично, допомагаючи на фермі батькам, що привезли з собою до Канади всього 40 дол. Але юнака тягло до освіти. Отже в 1909/10 р. вступив до школи, що її уряд провінції заснував для української молоді. Опісля пішов до середніх шкіл, потім до т. зв. Нормальної Школи, де по закінченні 12 класи отримав першої класи сталий учительський сертифікат.

По закінченні студій учителював 25 років у провінції Саскачевані, працюючи над освітою молоді переважно українського роду, а 1958 р. пішов на вчительську пенсію. Будучи самотнім, посвячував багато часу на читання книжок, англійських і українських, та нашої преси. Має велику книгозбірню, а особливо захоплюється поезією, що посвідчують часті цитати з наших класиків у його листах до Редакції.

За рідною землею, за рідним селом тужив увесь свій вік. В однім листі писав до нас: "Мені розлогі поля досяжки не можуть зійти з пам'яті. Так хотілося би дивитись на їх красу, мінливу в різних порах року. І на потоки з чистою джерельною волою, що днюрчать серед піль, і на дуги, обрамовані вербами, і на ліси з пахучими травами та всяким зіллям. Краса зеленого гаю наповняє людину почуванням, немов би то в якійсь величавій, містичній святині. І досі здається, ніби чути весняний запах густих вишневих садів досяжських".

Прочитавши в пресі повідомлення про запляноване видання нашої книги, писав: "Я з великою радістю привітаю появу Мемуарного Збірника Чортківської Округи. Бо він напевно буде найкращою перлиною історії з світлої мозаїки Галицької землі". А свою віру засвідчив книжним даром.

Меченат Видавничого Фонду *о. Ярослав Софрон Гайдамаха-Гайманович*, син народного вчителя Степана і Анни з родини Пакуляків-Петрашів, народився 24 березня 1924 р. в селі Іванків, боршівського повіту, де покінчив початкову школу. До середньої ходив у Боршеві й Чорткові, а покінчив її 1947 р. в Італії, в таборі полонених воїнів Української Дивізії в Риміні. В рр. 1947-1951 перебував у різних місцевостях Англії та Валії. Переїхавши 1951 р. до Канади, працював на різних роботах, а 1952 р. вступив до Духовної Семінарії при Монреальському університеті, де закінчив 1954 р. студії філософії. Описав працював ще на ріллі, залізницях та в лісах Бритійської Колумбії, а по році вийшов на теологічні студії до Риму, де мешкав у Колегії св. Йосафата на Джаніколю, а студіював 4 роки в коллегії "де пропаганда фіде" і один рік у Східному Інституті коло базиліки Марія Маджоре. На священника рукоположив його дня 15 серпня 1960 р. в Кастелі Гандольфо Преосв. Кир Гавриіл Букатко, єпископ Крижницької єпархії в Югославії.

о. Ярослав Гайманович

О. Ярослав Гайманович вернувся до Канади в серпні 1961 р. Божим провидінням почав своє душпастирство в Монреалі по різних церквах, а описав 4 роки працював у парохіях св. Духа. В рр. 1965-66 душпастирствовав у північних мейсінних сторонах провінції Квебеку (Валь д'Ор, Малартік, Руан, Норанда, околиця Абітібі), після чого Преосв. Кир Ісидор Борсцький

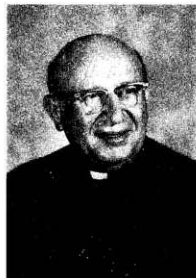

Преосв. Кир Букатко висвячує Яросла Гаймановича 1960 р.

покликав його знову до Монреалю з призначенням на помічника в парохії Успіння Божої Матері на Роземонті, де працює й досі на Божу славу.

Меченат Видавничого Фонду *Роман Мандрюсяк*, земляк із Заліщищини, тепер живе у Венесуелі.

Добродій* Видавничого Фонду, *Впр. о. Антін Борса*, син Антона і Анни з дому Захарчук, уроджений у Товстенським, густинського повіту, дня 20 грудня 1905 р., у 1914 р. покінчив народну школу в Чорткові, куди його родина перенеслася з Товстенського. Гімназійну науку розпочав у гімназії "Рідної Школи" в Чорткові, а закінчив її, як також філософію, в школах оо. Василіан. Теологічні студії відбув у Львові та Станіславові. Висвячений 8 травня 1932 р., душпастирську працю виконував у Городенці, Коропі над Дністром і в Будзанові, звідки 1 грудня 1936 р. вийшов на душпастирську працю до ЗСА. В Америці працював у парохіях: Україна, Горам і Вілтон у Норт Дакоті, Галсон, Н. Й., Пітсфіл, Мас., Нью Гейвен, Конн., Пітсбург, Па, Джерсі Сіті, Н. Дж., де досі працює на Божу славу.

о. дек. Антін Борса

В Галичині перебував переслідування польської влади в боротьбі за україн-

*Добродій Видавничого Фонду поміщений в поштовому порядку.

ську молитву в школі, за що був засуджений на 3 місяці арешту. Описів за це відібрано йому право навчання релігії в цілій Польщі, що й було остаточною причиною виїзду до ЗСА.

В Америці побудував дім Сестер у Норт Дакоті, церкву в Галсоні, парохіальний дім у Пітсфілді, дім Сестер у Пітсбургу, закупив площу в Нью Гейвені, де тепер міститься церква, і побудував парохіальну школу в Джерсі Сіті. З 1961 р. настановлений деканом Джерсіського Деканату.

Впр. о. А. Борса вчинив велике добродійство для української політичної еміграції по другій світовій війні, спроваджуючи поперх 1,000 наших поселенців із таборів УНРА в Європі до Америки. Він теж активно причинився до видання нашої книги: він перший піліне потребу створення Видавничого Фонду на видання "Історично-мемуарного Збірника Чортківської Округи" і для прикладу перший склав на цю ціль свою пожертву.

Добродій Видавничого Фонду д-р Степан Ворох, уроженець села Кривенького, копичинського повіту, абсолювент гімназії "Рідної Школи" (описів державної української гімназії) в Чорткові, 1949 р. д-р дентистичної медицини в університеті в Мюнхені, а 1956 р. д-р дентистичної хірургії в Нью Йорк-університеті, ветеран американської армії в ранзі капітана 1957-60.

Д-р Степан Ворох є активним членом Ділового Комітету Земляків Чортківської Округи, автором статті в нашому "Збірнику" про історію гімназії "Рідної Школи" в Чорткові в прр. 1934-39 та її продовження: державної української гімназії в прр. 1941-44, де читаємо також і натяки на його участь у підпільному русі тих часів. Але й на терені ЗСА д-р Ст. Ворох виявляє незвичайну різнобічну діяльність. В прр. 1966-68 був він головою Українського Лікарського Товариства Північної Америки, відділу Метрополії в Нью Йорку, і тепер є членом Головної Управи того товариства; був він теж дократим головною Конференції Українських Центральних Академічних Професійних Товариств у Нью Йорку в прр. 1967-70. Крім діяльності в професійних товариствах виявляв також велику активність в діянні нашого церковного життя: він був засновником і головою Комісії зв'язку з Ісраїлами Українських Церков при Екзекутиві У.К.К.А. 1966-69 р., представником У.К.К.А. під час ІV-го Архисинодального Синоду Української Католицької Церкви в Римі 1969 р., головою Комісії Фонду Верховного Архисинода

Д-р Степан Ворох у колі своєї родини:

В центрі стоїть д-р Степан Ворох, праворуч від нього син д-р Богдар, ліворуч син д-р Святослав, при них наймолодший син Роман. Сидять (зліва направо) мати дружини Анна Маньовська, дочка Росана і дружина Степанів Наталія.

"Церква в потребі" в Ньюарку, Н. Дж., від 1972 р. В громадських справах виявив свою діяльність як засновник і секретар Консолідаційної Комісії при Екзекутиві У.К.К.А. в прр. 1966-69. Тепер є членом Пленуму Секретаріату С.К.В.У., обраним під час 2-го СКВУ в Торонті

Д-р Степан Ворох одружений із Степанією-Наталією, абсолювенткою української чортківської гімназії, дочкою пок. педагога Остапа Маньовського і Анни. Їх діти: найстарший син Богдар, доктор медицини 1973 р., і другий з черги Святослав, теж доктор медицини 1974 р. (докторат осягнули в університеті в Саламанці, в Іспанії). Молодші діти: син Роман і дочка Росана.

Добродій Видавничого Фонду о. Іларій Врублевський народився 1898 р. в містечку Королівці, боршівського повіту, в родині місцевого дяконачителя Софрона і Анни, де змалку діставав глибоке релігійне виховання і знання церковного богослужіння. Перша світова війна перервала його шкільну науку. Асентирований до австрійської армії, перебував кампанію на Великій Україні (Юзівка, Донбас), а по розвалі австрійської монархії зголосився до Української Галицької Армії на стаційній команді в Ягольниці. З УГА відступив 16 липня 1919 р. за Збруч і перебував кампанію потойбіч Збруча, поки при кінці березня 1920 р. не захворів на тиф на зал. станції в Бірзулі. В часі реконвалесценції добрі люди заховали його перед большевиками і він пережив на Великій Україні сім років. Працював там у кооперативі рахівником, учив спілу в школі в селі Боруках, підготовляв аматорські вистави і очолював кооперативний рахівничий курс у м. Балті в березні 1926 р. Але одночасно серед тяжких обставин завдяки опікунам з високою богословською освітою поперх 5 літ переходив потайки підготовні та богословські студії і був призначений до висвячення. Однак, коли спостеріг, що йому загрожую небезпека від большевців, вирішив вертатись до Галичини. При кінці серпня 1926 р. йому пошатило добитись до рідного містечка. Тут працював книговодом у кооперативі, режисерував вистави в читальні, улаштував фестини, де молодь виступала з вільними виравами під звуки духової оркестри з Більча Золотого.

о. Іларій Врублевський

В тому часі він мав уже дві сестри і двох братів у Нью Йорку. Тому виїхав туди з батьками в листопаді 1931 р. Тут одружився з українкою і тут був рукоположений на дякона, а в квітні 1932 р. на священника грецьким архієпископом Атенаромом, пізнішим патріархом. Сімнадцять літ був парохом у Ковтсвілду (в Пенсильвенії), де згодом померли його батьки і

Родина Василя Захарчука, знищена окупантами. Вгорі: Текля Захарчук, мати; в другому ряді Антін і Максим Захарчуки, брати; внизу Розалія та Іван Мостовичі, діти сестри Анни.

дружина, що залишила йому дочку-одиначку (тепер дипл. медсестру) Марію, виховану своєю тіткою Анною. З 1950 р. о. І. Врублевський є парохом правосл. церкви св. апост. Петра й Павла в Фріленді, Пенс. За довголітню душпастирську працю о. І. Врублевського, канцлера дієцезії, відзначено почесною мітрата.

Добродій Видавничого Фонду *Василь Захарчук*, найстарший син Тимка і Теклі з Бойків, народився 1899 р. в селі Шманьківцях, чортківського повіту. В шк. р. 1913/4 скінчив був другу класу в українській державній гімназії в Коломиї. Перша світова війна перервала продовжування науки. Його батька зразу змобілізували на війну, мати хворіла, в родині було четверо менших дітей і Василю довелося зайнятися господарством. З приходом австрійського війська 1917 р. його теж змобілізувано до армії. Після розпаду Австрії Василь Захарчук вступив у ряди УГА і перебував усям кампанію за Збручем та й тиф. аж 1920 р. під Козятином з рештками нашої армії потрапив у польський полон. Але в Тернополі втік із транспорту і щасливо добився додому. Тут з 1924 р. увійшов у вир культурно-освітньої праці в ріднім селі: був секретарем читальні "Просвіти", книговодом кооператив, споживчої і кредитової, головою "Дуги", провадив гурток вишколу хліборобської молоді, займався організацією хору і аматорського гуртка читальні, а далі став членом Управи Чортківської Філії "Просвіти", а 1938 р. був вибраний до Виядлу Повітової Ради в Чорткові. Але з вибухом польсько-німецької війни 1939 р. вивезли його до Берези Картуської. За більшовиків працював книговодом кооперативу в Коліндіянах, за німців — в українському Комітеті в Чорткові.

На еміграції в Австрії працював у фабриці зброї, звідки по приході альянтів дістався до табору "перемішених осіб" (ДП). До Канади прибув у грудні 1949 р., де заробляв на життя на різних роботах, поки не надіслав здоров'я. Шойно 1960 р. прибула до нього його дружина через Польщу. В Вінніпезі вступив був у члени парокії св. Володимира і Ольги, був бібліотекарем в управі Філії УНО до 1973 р., та й в останніх роках працює в різних українських установах. Василь Захарчук незвичайно заслужився для видання нашого "Збірника" як голова відділу нашого ДК в Вінніпезі.

Доля найближчої родини Василя Захарчука, якої світліни подані побіч, була незвичайно трагічна. Брат Антін брав участь у рейді УПА в Карпатах. НКВД, довідавшись про це, вивезло матір і вона померла на засланні 1947 р. Група, в якій був брат Антін, потрапила до рук НКВД. Брат Максим помер у німецькому концентраційному таборі. Сестра Анна, зам. Мостович, по другому приході більшовиків утекла в ліс із сином і дочкою, яких більшовики вбили як членів УПА, а вона сама, вернувшись додому, померла.

Проків Кисіль

Добродій Видавничого Фонду *Проків Кисіль*, родом із Борщівщини.

Добродій Видавничого Фонду *інж. Богдан Мак* народився 1926 р. в Поліссях, чортківського повіту. 17-літнім юнаком він вступив до Першої Старшинської Школи УПА в Карпатах, згодом одержав ступінь поручника і брав участь у боях УПА. Шойно в 1948 р. Богдан Мак пробився в Західну Європу, а в 1950 р. переїхав до ЗСА. Тут здобув титул магістра механічної інженерії та магістра бізнесової адміністрації.

Протягом сімох років Богдан Мак працював у Департаменті Оборони, був викладачем у Маямському університеті і давав семінари із своєї спеціальності для інженерів американської армії. У Богдана Мака десятки похвал від американської армії та морської фльоти, від міністра оборони та з Бюро Президента ЗСА. Не менші досягнення має Б. Мак і в приватній індустрії. Він працював головним інженером Юстон Корпорейшен та керівником фабрики Прешіжен Лайтінг Корпорейшен. Опісля перейшов на працю головного інженера до Валінгтон Метал Компані, де в грудні 1972 р. був підвищений до становища віцепрезидента продукції.

інж. Богдан Мак

Інж. Б. Мак є теж активним в українському громадському житті в ЗСА. Він є секретарем Пластингту, секретарем Головної Управи т-ва кол. Войків УПА, членом т-ва Українських Інженерів, УККА, Рідної Школи, СУМА та інших українських та американських громадських та професійних товариств.

Трос дітей інж. Мака вчаться в українській школі та в Школі Українознавства, належать до українських молодечих організацій і говорять поправно українською мовою, за що наляжить теж похвалу дружині інж. Мака.

Добродій Видавничого Фонду *Василь Пакуляк*, учитель, родом із Поділля, походить із українізованого шляхетського роду Опалінських. Гімназійну матуру склав в українській гімназії в Тернополі. Опісля студював у Львові та на еміграції, отримав учительський диплом і склав також іспит на перекладача мов. Багато часу присвятив культурно-освітній праці. Був кореспондентом концерну "Українська преса", збирав етнографічні матеріали. В 1930-их рр. відвідав письменника Василя Стефаника та видатного збирача усної словесності Петра Шекерика-Доникова в Жаб'ю. Був арештований трьома різними займаннями.

Мтр Василь Пакуляк

На еміграції в Клягенфурті був співосновником Церковної Управи гр. кат. Церкви та організатором самоосвітніх курсів. У Канаді брав участь у житті "Провісті" (1949-55). З 1956 р. перебуває в Мінесоті, Мінн., де вчителює, поширює українську книжку, є представником Об'єднання Працівників Літератури для дітей і молоді (ОПЛДМ) і бере участь у громадському житті. Пише під псевдонімами Ярє, Свербітус, Богонг і під своїм власним прізвищем. Студіює літературне відродження Закарпатської України.

Жонатий з Олександрою Щорпайлович із Жовкви біля Львова, має трос дітей. Працює в залізничній компанії.

В. Пакуляк виявився ентузіастом видання нашої пропам'ятної книги і не тільки пропагував справу між знайомими, але також безкорисно поїхав делегатом Ділового Комітету до Вінніпегу. В нашому "Збірнику" в розділі про Борщівщину поміщені його споми́ни "Образки з останніх літ філії т-ва Провісті в Боршеві" і стаття про село Іванків.

СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД:

<i>Фундатор:</i>	Ваврик Йосиф	1100.-дол.
<i>Меценати:</i>	о. Гайманович Ярослав	597.-
	Мандрусяк Роман і Надія	500.-
<i>Добродії:</i>	мгр Пакуляк Василь	350.-
	д-р Ворох Степан	335.-
	о. Врублевський Іларій	300.-
	мгр Мак Богдан і Марія	260.-
	о. декан Борса Антін	250.-
	д-р Бучок Роман	250.-
	Захарчук Василь	250.-
	Кисіль Прокіп	250.-
<i>Жертводавці:</i>	Ухач Богдан	245.-
	Романюк Іван	170.-
	Чолкан Роман	155.-
	д-р Шанковський Льонгін	150.-
	Шафранюк Михайло	150.-
	Соневиські, д-р М. і Ольга	136.-
	Мельничук Василь	131.-
	Василишин Роман	125.-
	д-р Дражньовський Роман	125.-
	інж. Негребський Ол. і д-р Софія	125.-
	д-р Перейма Конст. і Ака	125.-
	інж. Коцик Роман і Теодосія	110.-
	Боярський Богдан Мирослав	100.-
	д-р Боярський Константин	100.-
	д-р Блавацька-Коструб'як Дарія	100.-
	мгр Блавацька-Лемішка Лідія	100.-
	д-р Дерій Омелян	100.-
	Малицька Ірина	100.-
	Маньовська Анна	100.-
	Микуляк Петро	100.-
	Никифоряк, д-р Сава і Анна	100.-
	<i>(в пам'яті братів с. п. д-ри Івана, мгр Павла і мгр Остия Кривонизирських)</i>	

Павлишин, д-р Юлія і Мирослава	100.-
Палидик Степан	100.-
Плошанська Євгенія	100.-
д-р Пундій Павло	100.-
Стефанович Богдан	100.-
д-р Чолган Іларій	100.-
Шербаневич Іван	100.-
Ганкевич Ярослава	80.-
Швеляк Зенон	80.-
Врублевський Микола	75.-
Будурович Іван	70.-
Бульба Лілія	70.-
Клим Андрій і Павліна	60.-
Бассараба Іван	55.-
Ганкевич Олексій і Анна	55.-

Жертводавці по 50 дол.

Байрак Григорій	Кравчук Ярослава
Байрак Михайло	Кришталевич Домінік
мгр Баранюк Гнат	інж. Левіцький Мирон і Ярослава
Беднарський Броніслав	родина Лисих
інж. Брикович Іван	д-р Монастирський Степан
Брикович Роман	Онуляк Роман
д-р Будурович Богдан	інж. Орлин Михайло
Войтович Петро і Володимира	Панчишин Теодор
Гановський Євген	Полотнюк-Костюк Галина
Голубець Михайло	Семенюк Йосиф
проф. Горняткович Андрій	Смулка Олена
проф. Горняткович Дам'ян і Дарія	Сось Іван
Друневич Марія	Червоняк Ярослав і Катря
Ковалишин Василь і Ольга	

д-р Бернадин Ярослава	45.-дол
Блавацька Олена	45.-

Гаврилюк Марія	40.-
д-р Дорожинський Іван	40.-
Носик Іван	40.-
Господин Андрій	35.-
Гембатюк Осип	35.-
Лозинська Марія	35.-
Фірманоук Станіслав	35.-

Жертводавці по 30 дол.

Балюк-Гайовська Ірина	Василишин Петро
Бариський Лаврентій	Вашук Дмитро

Думановський Богдан
Зельський Іван
о. Еліїв Ярослав
Іванчишин Іван
Клим Ярослав і Іванка
інж. Кушей Степан і Володимира
Кушнір М. і А.

Наконечний Олександр
Ординець Марія
Росткович Іван
Саловська-Денисюк Анна
Угріничук Василь
Яхницька Ростислава

Жертводавці по 25 дол.

о.дек. Баландюк Степан
Бараник Іван
Бараник Юрій
Берегулька Станіслав
Бойко Дмитро
Ванджуря Ісидор і Марія
Галушка Дмитро і Наталя
Данко Софія
о. Золотий Захар
мгр Ільницький Роман
Костів Стах
Кривар Володимир
Кушнір Теодосій
Музика Теодор
Олесницька Софія
д-р Палій Михайло

Пінкас Микола
д-р Процьків Антін
о. Пуляк Йосиф
Росляк Ярослав
Савка М.
Савчун Михайло
мгр Сааричевський Атанас
Смерчинська Павліна
Сторожук Богдан
о. Тарнавський Володимир (25%)-
Чайківський Михайло
Червоняк Павло
Шиманська Марія
д-р Штогрин Дмитро і Евстахія
Штогрин Степан

Жертводавці по 20 дол.

Байрак Іван
Бартків Григорій
Бісюк Володимир
Бріль Степан
Ганкевич Юрій і Анна
Гугелік Михайло
Журавель Михайло
Еліїв Зенон
Касіян Петро
Козак Михайло і Марія
Конюк Ярослав
Копиляк Ольга
Костів Володимир
Крупельницький Іван
мгр Крупельницький Леонтій

Кузич Нестор і Неоніля
Лихо Микола
Лукіянець Степан
Марчишин Нестор
Онуляк Дмитро
Осалда Тетяна
Пачківський Василь
Росляк Олена
Рудань Антін
д-р Сивистун Богдана
інж. Синьський Волод. і Л.
Ситник-Криг'якевич Зенона
Смерчинський Леа
Степ'янух Теод. і Ст.
Стиранка М.

Фелорів Михайло
Фірманюк Богдана
мир Фірчук Остап і Марія

Чернюх Степан
Яворська Евстахія

по 15 дол.

Бойко Ольга, д-р Годованець Кирило, Дячок Теодосій, Залеська Марія, Зелена Анастасія, Лушней Панько, Мизинчук М., Мостовий Антін, Мостовий Михайло, Перецька-Король Степанія, Сверчук Григорій, Слободян Антін, Стадник Павло, п-і Юркевич.

Довганюк Володимир 13 дол.
Пиливський Лев 12 дол.

по 10 дол.

о. Байрак Мирослав, Байрак Павло, Байрак Павло (Калгарі), Багрий Олена, Балух Степан, Беленюк Михайло, Білан Микола, Богомоє Орест, Боднар Лев, Боднарчук Василь, Бойчук Анна, Бортняк Василь, Боцян Петро, Брагар Василь, Бубнюк Степанія, Бушій Степан, Василишин Павло, Винник Микола, д-р Гасцький Андрій, Ганкевич Любомир, Гніздовський Яків, Гошуляк Осип, д-р Григорчук Наталя, Грицик Микола, Глук Петро, Дейчаківська Ірина, Демкович Василь, Ділик Володимир, Дражньовський Еміліян, Жевко Ольга, Захарчук Григорій, Захарчук Петро, Еліян Михайло, Кавуля Марта, Карабін Пилип, Клим Ю. і Ж., Клчук М. і В., Кобиланська С., Кобузяк Степан, Ковалишин Микола, Козак Євген, Костів Петро, Краснопера К., Крушельницький Михайло, Літинський Петро, Ліщинський Юліан, Мазур Дмитро, Момотюк Софія, Мотуз Яків, Н. Н. (через В. Захарчука), Наваринська М., Нападій Анастасія, Носик Дарія, Олійник Степан, Опир Данило, "Орбіт" (краніція Торонто), Паладійчук Василь, Паладійчук Степан, д-р Перецький Августин, Петрівська І., Петришин Михайло, Продан Дмитро і Ярослава, Проланик М., Рогатинський Іван, Росляк Роксолія, Рудань Юрій, Рудий Петро, Свергун Григорій, Сегеда Петро, Сисак Андрій, Скопівський Степан, Солодка Марія, Солодкий Фелір, Сопівник М., Сось Юлія, Стасюк Василь, Сторожинський Осип, Федчук Богдан, Фірманюк Рой, Фірманюк Ярослав, Фірчук Іван, Фльорчук Олександра, Парук Клим, Цибульський Іван, Циншар Орест, Цепенда Кирило, д-р Чеховський Іларій, Чічка Марія, Чуйко-Бура Марія, Шведяк Теодосій, Шевців Анна, Шимків Василь, Шкварок Василь, Шпачинський Осип, Шпікула В., Ячишин-Колодінська.

Іліїв Теодосій 7 дол.

по 5 дол.

Балацький Іван, Білешський Юліан, Василишин Марко, Гевюк Іван, Гнатюк Люба, Горбовий Володимир, Гойман С., Кінащук М., Козачок Осип, Костів Павло, Лукінець Степан, Маланчук Микола, Нападій Степан, Олексюк.

Пашковський Теофіл, Печерва Степан, Польовий Іван, Романко М., Романко Н., син Дмитра, Романко Н., син Івана, Рослицький Микола, Сандей Петро, Скоропад В., Слободян Ярослав, Соробей Лідія, Тимофій С., Терлецька Уліяна, Томашівська Ольга, Федорів Ярослав, Холодило М., Циншар Антін, Школьна-Візнюра Лукія, Штогрин Петро, Юрків Михайло, 131-ий відділ "ООЧУС" (Чікаго \$5.50), члени АБН (Чікаго).

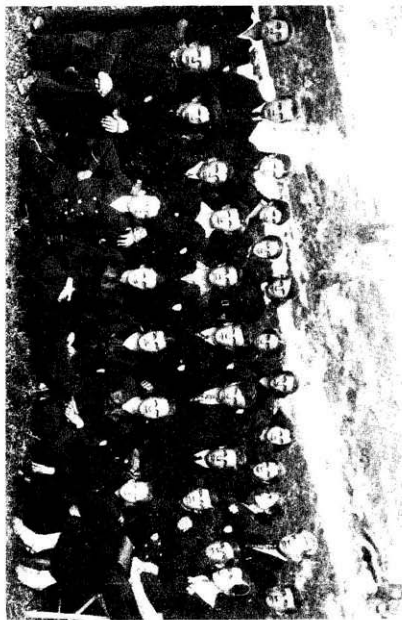
*Група членів "Української Бесіди в Чорткові
(до стор. 78-80)*

з нагоди концерту Анди Остапчук (1920-ті рр.)

(Сидять зліва направо: Ю. Сось, о. А. Бабій, Євг. Лисовська, д-р І. Гринчишин, Анда Остапчук, дириж. І. Ворончак, Олена Пігут, М. Волощуківа, Калинякова, Маньовська)

Протиськогільне тов. "Відродження", 1942 р.
(В центрі провідник: лікар д-р Юліян Павлович)

Українська гімназія в Чорткові.

Древна книга "Нового муну", 1937 р. (до стор. 114)

[illegible]

ДОДАТКОВІ ФОТОГРАФІЇ
(Місто Чортків)

Українська з'являється в Чорткові.
"Мурівська дружина" 1942 р.
В центрі: капітан О. М. Дарда (на стор. 18)

Джури, пов. Чортків. Йордан у Джури.

"Обжиги" в Джури, 1935 р.
(до стор. 198)

ВИБРАНА ЛІТЕРАТУРА ПРЕДМЕТУ
ДО СТАТТІ ПРОФ. ЯР. ПАСТЕРНАКА
(див. стор. 14-25)

- П. Борисковский* — Палеолит Украины, Москва-Ленинград 1953.
- Хв. Вовк* — Вироби передмікенського типу у неолітичних становищах на Україні (Матеріали до укр.-руської етнології VI, Львів 1905).
- В. Гребеняк* — Сліди скитської культури в Галичині (Записки НТШ, 117, 1913).
- О. Кандиба* — Досліди на галицькому Поділлі в рр. 1928-1929. (Записки НТШ, 154, 1937).
- В. Кравець* — Изучение поздне-трипольских памятников в Верхнем Поднестровье (Краткие Сообщения Института Материальной Культуры АН УССР, 4, Київ 1955).
- П. Куриний* — Святівіт ("Визвольний Шлях" VI, Лондон 1954).
- М. Міллер* — Поганські боги в Україні ("Нові Дні", Торонто 1957).
- Я. Пастернак* — Нові археологічні набутки Музею НТШ у Львові за 1928р. (Записки НТШ, 150, 1928) — за 1929-1932 рр. (там-же, 152, 1933), — за 1933-1935 рр. (там-же, 154, 1937).
- Коротка археологія західних українських земель, Львів 1932.
- Пам'ятки старовини с. Городищі на Поділлі (пропам'ятна книга "Городища", Торонто, 1958).
- Археологія України, Торонто 1961.
- Наші йні гривні в Україні (збірник в пошану Р. Смаль-Стоцького, Нью Йорк).
- А. Петрушевич* — Представляет ли открытый истукан в руслѣ рѣки Збруча в восточной Галиции божка Святовита или Хорса ("Вѣстник", Відень 1851).
- А. Петрушевич* — Михалково-Дибстрянскій клад ("Слово", Львів 1878).
- Ю. Полянський* — Подільські етюди (Збірник матем.-природн.-лікар. Секції НТШ у Львові XX, 1929).
- И. Свешников* — Культуры линейно-ленточной керамики в Верхнем Поднестровье (Советская Археология XX, 1954).

- I. Свешніков — Пам'ятки голігральського типу на Західному Поділлі (Матеріали дослідження з археології Прикарпаття і Волині, 5, Київ 1964).
- Ю. Сіцінський — Нариси з історії Поділля I, Вінниця 1927.
- И. Срезневский — Збручій истукан краковского музея (Записки Императ. Археолог. Общества V, Москва 1853).
- Е. Черныш — Неолитическое поселение у с. Торское на Днестре (Краткие Сообщения Инст. истор. матер. культуры АН СССР, 92, Москва 1962).
- W. Antoniewicz — Osada neolityczna z starszą ceramiką wstęgową w Torskiem w pow. zaleszczyckim (Wiadomości Archeolog. VI, Warszawa 1921).
— Archeologia Polski, Warszawa 1928.
- J. Bayer — Zur Frage des Alters der Paläolithstation von Novosilka Kostiukowa (Die Eiszeit III, Wien 1926).
- A. Czołowski — Zamki i twierdze na Rusi halickiej (Teki Konserwatorska, Lwów 1892).
- K. Hadaczek — Złote skarby michałkowskie, Kraków 1904.
— Osada przemysłowa w Koszyfowcach, Lwów 1914.
- B. Janusz — Kultura przedhistoryczna Podola galicyjskiego, Lwów 1914.
— Zabytki przedhistoryczne Galicji wschodniej, Lwów 1918.
- O. Kandyba — Die fortlaufende Spirale in der bandkeramischen Ornamentik (Archiv für Anthropologie, XXIII, Braunschweig 1937).
- A. Kirkor — Wycieczka na Podole galicyjskie (Kłosa, Kraków 1877).
- L. Kozłowski — Młodsza epoka kamienna w Polsce, Lwów 1924.
— Epoka brązu w Polsce, Lwów 1928.
— Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej, Lwów 1939.
- K. Majewski — Plastyka terrakotowa kultury ceramiki malowanej w zbiorach lwowskich (Światowit XVII, Warszawa 1937).
— Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich, Wrocław 1949.
- J. Pasternak — Die Kronenhalsringe im Osten (Jahrbuch für Vorgeschichte I, Posen 1943).
— Ruské Karpaty v archeologii, Praha 1928.
- G. Polanskyj — S. Krukowski — Die erste Paläolithstation Nowosilka Kostiukowa (Збірник матем.-природн.-лікар. Секції НТШ, XXV, 1926).
- G. Polanskyj — Bericht über Quartärforschungen in Podolien während des Sommers 1927 (Sitzungsberichte der mathem.-naturwissensch.-ärztl. Sektion der NTS, Lemberg, 1928).
- M. Śmiszko — Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce wschodniej, Lwów 1932.
— Osady kultury lipickiej (Prace Lwow. Tow-wa Prehistor. I, 1934).
- T. Sulimirski — Kultura wysocka, Lwów 1931.
— Scytowie na zachodnim Podolu, Lwów 1936.
— Die thrako-kimmerische Periode in Südost-Polen (Wiener Prähistorische Zeitschrift, XXV, 1938).

RÉSUMÉ

The collection of memoirs and historical data of the Tchortkiv district is yet another in the series of collective works written by emigrés from Western Ukraine whose purpose is to preserve historical materials, particularly those dating back to the first half of this century, which are either ignored or flagrantly distorted by the present communist regime in Ukraine, subservient to the Moscow rulers.

Historically, the territory of the Tchortkiv district belonged first to *Kievan Rus* and then, from 1097 on to the constituent principality of *Halych* (Galicia) ruled by the *Rostyslavychi* dynasty, the great-grandsons of the Kievan Grand Prince, *Yaroslav the Wise*. After the *Rostyslavychi* dynasty died out, the territory became part of the *Halych-Volhynian* state, which was united in 1199 by Prince *Roman* of Volhynia and covered a large portion of Ukrainian lands. With the death of the last Prince of the *Romanovychi* dynasty in 1340, King *Casimir* of Poland, claiming a dynastic connection, occupied Galicia and its capital, Lviv. Afraid of the Tatars, however, whom he would have had to fight, *Casimir* did not move further east. The struggle against the Tatars fell to the Lithuanian princes who had already occupied Kiev. Following the Lithuanian victory over the Tatars, the territory passed to the Lithuanian house of the *Koriyatovychi*, who made Kamyanets their capital; they also built castles in Skala and Chervonohorod. It was not until 1440 that the Poles were able to consolidate their rule over this territory, making it a part of the province (*voyevodstvo*) of Podilya with Kamyanets as its capital.

The subsequent centuries were marked by savage attacks on this territory by the Tatars who made Crimea their home, and later also by the Turks, as well as by the oppressive policies of the Polish nobility (*shlakhta*), whom the Polish kings generously endowed with Ukrainian lands and Ukrainian serfs. The Polish magnates were supposed to protect the local population against the attacks by the Tatars. But it was the tragedy of the Ukrainian peasantry that most of these Polish nobles, upon hearing news of the approach of the Tatar horde, were usually the first to flee to the West leaving their serfs at the mercy of the attackers. Those of the serfs who were unable to escape into the forests were taken captive by the Tatars and eventually sold at Turkish slave markets. Even if a nobleman did remain to defend his castle, he had no room behind its walls for his serfs.

In the first partition of Poland in 1772, the Tchortkiv territory fell to Austria with the boundary running along the Zbruch River. After the second

partition of Poland in 1793, this territory found itself for many years on the boundary of two worlds — between West European influences and Russian tsarist despotism. Austria divided its newly acquired province of Galicia into 17 administrative districts, the southeastermost being the district of Tchorokiv. In the new administrative division into counties in the second half of the nineteenth century, the district of Tchorokiv was divided into four counties: Tchorokiv, Husyatyn (Kopychyntsi), Borshchiv, and Zalizshchyky. This division remained in effect until the end of World War I, when in the Treaty of Riga (March 18, 1921) the Soviets yielded Galicia to Poland against the wishes of the Ukrainian people whose ultimate objective has always been independence from both Poland and Russia (or later the Soviet Union).

The present Tchorokiv territory has been settled since the Paleolithic age. Archeological excavations have uncovered a number of important findings, dating back primarily to the Neolithic age and later, including articles from the Roman era. The most significant discoveries were made in the Zbruch and Seret river ravines and along the smaller tributaries of the Dniester River, which served as the principal artery of communication between Halych and Byzantium. The introductory section of this book begins with an article by professor Yaroslav Pasternak, author of "Archeology of Ukraine" (Toronto, 1961), who describes the archeological research conducted in the Tchorokiv territory. This is followed by several other articles on the history of the territory prior to the twentieth century.

The main body of this volume is divided into four sections — one for each of the four counties comprising the Tchorokiv district: Tchorokiv, Husyatyn-Kopychyntsi (the city of Husyatyn, which lay on the border of the Zbruch River, was the county seat until shortly after the outbreak of war in 1914, when it was destroyed by Russian artillery; afterwards the county seat was moved to Kopychyntsi), Borshchiv, and Zalizshchyky. These administrative counties, with the exception of Tchorokiv, were also divided into county court areas: Kopychyntsi (Kopychyntsi, Husyatyn), Borshchiv (Borshchiv, Melnytsia), and Zalizshchyky (Zalizshchyky, Tovste). Thus each of the four sections contains a description of life in the county capital and in various county organizations, followed by materials on the life of each community in each of the county court area in geographic order. Most of the Podilyan villages are situated along the river gullies. Dating back to prehistoric times, the Podilyan settlements were usually established in the valleys and gullies formed by rivers, while the Podilyan plateau with its fertile "chornozem" (black soil) was used for the cultivation of various crops.

This collection includes all communities, regardless of size, which existed before World War II. Information on each includes at least a brief statistical report on the size of the community, the amount of arable land

(the size of the land holdings of large landowners are in parentheses), the number of houses and the number of residents, based on Austrian statistics from 1900 and 1910, and on Polish figures from 1921 and 1931; religious and linguistic affiliation is also given, based on the Austrian census of 1900.

This is followed by materials collected over a period of ten to twelve years from eyewitnesses of various events — former residents of varying ages, professions, and educational levels. The editors contacted these people in person and through the press, as well as by mailing out questionnaires. The collected materials are, therefore, not uniform in length, scope or detail. They range from brief factual items written in response to the questionnaire to lengthy monographs. The essential material was submitted by people who lived in the county seats and were active in public life. Even though the age differences between the contributors reflect different areas of emphasis on the developments in their localities, very often their narratives supplement each other.

We were fortunate to be able to obtain materials from people born in the 1880's and 1890's, who recorded their recollections from Austrian times. Most of these contributors have died in recent years, not living to see their work in print (for example, school inspector Lev Yasinchuk submitted his memoirs exactly two weeks before his death). Nevertheless, they were able to assist us in preserving for future generations their recollection of important events which occurred at the beginning of the twentieth century.

Thus, the reader of this volume will find descriptions of the widespread agricultural strikes of 1902 on the estates of large landowners (which ended in the victory of the share croppers), of the struggle for a democratic electoral system to the Austrian Parliament in the years 1906-7, and of the movements preceding the elections to the Viennese Parliament in 1907 and 1911 and to the Galician Diet (*Sejm*) in 1908 and 1913. The reader will also learn of the various religious and nationality problems of that period, of the flourishing Ukrainian cultural life in the libraries and reading rooms of "Prosvita" Enlightenment Society established in all the larger villages and of community-inspired efforts to construct buildings to house these societies, and of the establishment of theatrical ensembles, choirs and such youth organizations as "Sich" and "Sokol" and their mass participation in the commemoration of the centennial of the birth of Ukraine's greatest poet, Taras Shevchenko, on the eve of the war in 1914.

In the economic sphere, the reader will learn of the organization of cooperatives, credit unions, and branches of the agricultural association "Silskyi Hospodar" (The Village Farmer), with the intent to help Ukrainian peasants to increase their efficiency in agricultural production and thus improve their lot.

Starting at the end of the nineteenth, but primarily at the beginning of the twentieth century, the official Austrian name "Ruthenian", which was applied until the outbreak of World War I and which bore a close resemblance

blance to the term "Russian", began to be spontaneously replaced under the literary influence of central and eastern Ukraine (especially the works of Taras Shevchenko) by "Ukrainian" and "Ukrainians". The parliamentary elections in 1911 gave the representatives of the Ukrainian parties of Galicia and Bukovina (National-Democratic, Radical, and Social-Democratic) 29 seats in the Austrian Parliament, and only 2 seats to the Russophiles, a group that counted on help from the tsar and attempted to replace the Ukrainian language with Russian. Our four border counties gave only 4.15% of their vote to the Russophile party, but 61.77% to Ukrainians, with the remainder of the votes, 33.96%, going to Polish and Jewish parties.

World War I brought great devastation to the Tchorokiv territory, particularly along the line of the front. The population of this region was evacuated, trenches were dug, homes, schools, and churches were bombed or razed, and large numbers of civilians were killed. Under the Russian occupation between 1914-1917, all railway transport was halted, all postal stations, schools, cultural, and economic institutions were closed and payments of wages to teachers and former Austrian officials discontinued, forcing these people to live on the charity of their families and friends. Three years later, in the summer of 1917, the Austrians returned to this territory with the front holding on the Zbruch River. The border communities continued to bear the full brunt of the war.

As the end of the Austro-Hungarian empire neared, on the historical day of November 1, 1918, Ukrainians in Galicia proclaimed establishment of the West Ukrainian National Republic and replaced all the Austrian officials in all county seats and communities with their own people.^{*} They opened schools and formed a militia recruited from Ukrainians demobilized from the Austrian army. Border counties along the Zbruch River encountered difficulties from the very beginning. Whole units of what had been the Austrian army consisting of various nationalities were returning from central Ukraine. Some of them carried with them not only large arsenals of weapons, but also goods plundered as "war booty". In disarming these troops and acquiring the badly needed weapons, it took a great deal of tact for the Ukrainian militia to avoid unnecessary bloodshed along the Zbruch River. The large numbers of foreign troops had to be persuaded to lay down their arms and their plundered booty peacefully. Only then were they supplied with railroad coaches to transport them across the border into the Carpathian mountains. After some time it became necessary to defend the eastern borders in the region of Husiatyn from Bolshevik units.

In the meantime, the hastily assembled Ukrainian Galician Army (UHA) was fighting the Poles for the city of Lviv and the western borders. But the well-armed Polish divisions of General Haller, which had been recruited and trained in France and designated by the Allied powers to fight the

Bolsheviks, turned instead against the Ukrainian Galician Army. Unable to secure materiel and medical supplies, the Ukrainian Galician Army was forced by Haller's forces to retreat eastward. Nevertheless, it was able to mount one more offensive near Tchorokiv (the so-called Tchorokiv Offensive of June 1919) and push back the Polish army far west. The desperate lack of arms, munitions and medical supplies, as well as lack of support and understanding of the Ukrainian cause by the Entente made itself felt in the Ukrainian struggle for national self-determination. Eventually, the Ukrainian Galician Army was itself forced to retreat. Crossing the Zbruch River eastward on July 16, 1919, it went to the aid of the army of the Ukrainian National Republic, which continued to fight the Bolsheviks without any help from outside sources. These fateful events in the Tchorokiv territory are described by numerous participants and eyewitnesses.

The Polish occupation of Galicia in the summer of 1919 brought with it harsh persecution of the Ukrainian population. Leading figures from among the intelligentsia, both secular and clerical, as well as peasants, were arrested and imprisoned. Former soldiers of the Ukrainian army were brutally beaten. In 1922 the Ukrainian population unanimously boycotted the first elections to the Polish Diet and Senate, thereby refusing to recognize the forced annexation by Poland of the eastern part of the former Austrian province of Galicia with its overwhelming Ukrainian population, and provoking a fresh wave of bloody reprisals. The Ukrainians, nevertheless, soon revived their pre-war cultural and economic institutions. In 1928, in order to protect the interests of the Ukrainian population, Ukrainian political parties in Galicia decided to take part in the elections to the Polish Diet and Senate, also winning mandates in the Tchorokiv territory.

However, Polish political leaders were determined to Polishize Ukrainian ancestral lands at an accelerated rate by applying devious measures toward this end. In the realm of education, under the Austrian rule school instruction had been given in the Ukrainian language (officially known as "Ruthenian") only. The new Polish government transformed most of local elementary schools in Ukrainian villages into bilingual institutions, a measure that in effect meant that instruction was given in Polish and the Ukrainian language was relegated to the position of a secondary subject. Ukrainian teachers were transferred into central Poland, while Polish teachers, usually chauvinists, were assigned to Ukrainian schools. The number of state secondary schools (*gymnasiums*) with Ukrainian as the language of instruction had already been limited under Austria, because the Polish majority in the Galician Diet had blocked an increase in their number. At first the Polish regime allowed Ukrainian-language instruction to continue in these *gymnasiums*. But in September 1930 they ordered one of them closed (in Ternopil). While still under Austrian rule, the Ukrainian people had grown tired of waiting for the establishment of state secondary schools, and had, therefore, started establishing private Ukrainian *gymnasiums* at their own expense. Such private schools under the patronage of the Ukrainian Pedagogical Society had been established

^{*}It should also be noted that the independent and sovereign Ukrainian National Republic was proclaimed east of the Zbruch River on Jan. 22, 1918 in the territory which before the First World War was included in the Russian Empire.

before World War I on this territory in Kopychynsi and Tchortkiv. At that time they had been recognized as equivalent to the state schools. Under the Polish occupation, only the Ukrainian *gymnasium* in Tchortkiv was reopened, and it became the target of unprecedented persecutions. In spite of the harassment by the local Polish authorities, who even went so far as to disperse the construction laborers working at the building site, the Ukrainian population provided the Tchortkiv *gymnasium* with a modern building. The relentless onslaught on the Tchortkiv *gymnasium* and the bilingual State Teachers' Seminary in Zalisshchyky which was founded still under Austrian rule is described in this volume in articles by the former president of the Tchortkiv branch of the Ukrainian Pedagogical Society and by former teachers and students. In the sphere of higher education, the Polish government abolished a number of Ukrainian chairs at the University of Lviv which had existed under Austria and introduced the *numerus clausus*, which forced Ukrainian students to seek opportunities for education either in Poland proper or abroad.

Even worse was the blow dealt to the peasantry of Western Ukraine. Under the influence of democratic trends in Western Europe, and because of the close proximity of the Soviet Union, Polish authorities initiated a policy of breaking up the large estates among those holding very little or no land. At first, during the sudden devaluation of the Polish mark in the early twenties, the large landowners sold land to local Ukrainian peasants, especially to those returning from USA and Canada who could pay for their land with the dollars they brought back with them. But the landowners were soon instructed to divide the land exclusively among the Polish colonists who had been resettled from the western areas of Poland. Thus all the subdivided lands went to the Polish colonizers, for whom the government established even separate communities. This caused a steady pauperization of the prevailing majority of the Ukrainian peasantry who had only small holdings of land. Deprived of the opportunity to earn a meager living on the large estates where they had worked for centuries, the poorest peasants were forced to emigrate abroad in order to escape starvation. This was precisely what the Polish government wanted, for it reduced the percentage of the Ukrainian population and aided in colonizing the eastern part of Galicia.

The Polish government also refused to give government jobs to Ukrainian graduates of higher educational institutions on the occupied Ukrainian territories. These young people, in order to develop for themselves economic opportunities, turned to the organizing of cooperatives. Each village had a consumer and a credit cooperative, while the county seats — Tchortkiv, Kopychynsi, Borschiv and Zalisshchyky — were the headquarters of county or district cooperative unions and of the branches of the agricultural society "*Siskiy Hospodar*". Soon agricultural production and trade passed from private hands into the hands of the prospering Ukrainian cooperatives, which exported high quality consumer goods even beyond the borders of Poland and quickly found markets in Western Europe, e. g. in the United Kingdom.

Poland's high-handed colonization policies quickly aroused sharp reaction among Ukrainian youth. An underground para-military organization emerged soon after the Polish military occupation of Galicia in 1919. Later, as a result of further Polish repressive measures, the Ukrainian underground organizations expressed their opposition by means of assassinations or the burning of crops on the fields of large Polish landowners. This resulted in the notorious pacification of 1930, whereby detachments of Polish soldiers and police went through villages and cities destroying libraries and "*Prosvita*" reading rooms, destroying property belonging to the cooperatives by drenching flour, sugar and other foodstuffs with gasoline, and abusing the helpless population, frequently beating up older people and raping women. For the politically suspect a large concentration camp was set up in Bereza Kartuzka.

As once before the imperialist policies of the nobility in the Kingdom of Poland had brought the Polish state to ruin and to its partition in the eighteenth century, so the chauvinism and shortsightedness of her politicians and bureaucracy in the post-Versailles period of the twentieth century aroused the hatred of the enslaved Ukrainian people. The irony of fate decreed that in September 1939 the entire ruling class and the Polish government should flee in panic to Rumania before the advance of Hitler's armies, then allied with Stalin, and that in their final stages of flight they should pass through this territory, through Tchortkiv, Zalisshchyky and across the Dniester River in Borschiv county. It was then that a young Ukrainian lawyer, Dr. M. Roslak, was given the keys to the prison of the District Court in Tchortkiv, where a few days before the catastrophe the Polish police had senselessly rounded up hundreds of members of the Ukrainian intelligentsia and peasantry and herded them into tiny cells. Fate chose the young Ukrainian lawyer on that historical day of September 17, 1939 to be the one to set free these innocent people only an hour or two before the first tanks of the Soviet Army rumbled through Tchortkiv along the Husyatyn-Kopychynsi road. In this collection, Dr. Roslak describes these events in vivid detail.

The residents of Tchortkiv were hostile toward new Communist occupiers. They had lived much too close to the border not to know the terror of the Stalinist regime, especially in Soviet Ukraine. On September 17, 1939, Molotov announced in a radio broadcast that the Red Army was coming to liberate their "blood brothers, the Ukrainians, from under the yoke of the exploiting Polish "*shlachhta*". The Bolsheviks' first steps were typically demagogic: that same day, members of the Ukrainian, as well as Jewish and Polish intelligentsia, were invited to take part in organizing the new administration. But this lasted only a few days — until NKVD, the Soviet secret police, brought in their agents and Communist party members supplanted the local people.

Shortly thereafter, in order to gain favor with the poor peasantry, the new invaders rounded up by night all Polish colonists and deported them to Siberia. But soon Moscow began to show its real face: it closed all cultural

and educational organizations which existed before the Soviet occupation, just as the tsarist regime had done before it. It also forcibly established collective farms, disregarding the opposition of the peasantry. The Communist regime began deporting to Siberia all those who had previously been arrested by the Polish authorities, considering them also dangerous to the Soviets, as well as anyone who had been denounced, frequently for personal reasons without so much as a legal investigation. Without exception, all residents of the border villages along the Dnister River border with Rumania, were resettled further inland, and their homes were destroyed. When Bukovina and Bessarabia were annexed by the USSR, the peasants were permitted to return to their villages, but only to the collective farms, since their former homes no longer existed. The Stalinist terror reached its peak after the outbreak of the German-Soviet war in the summer of 1941. Fleeing Hitler's advancing armies, the NKVD organs took with them hundreds of members of the Ukrainian intelligentsia, peasantry and youth, only to massacre and brutally murder them in the cities of Vinnytsia and Uman in central Ukraine.

It seemed that after the harsh rule of Stalin, life could only become easier under the German occupation. However, the Hitler regime soon showed its true intention. The Germans began requisitioning grain, and started deporting young Ukrainians to force labor in German factories which were constantly bombed by the Allies. Following the Stalinist pattern of genocide, the Nazis deported and liquidated the entire Jewish population and executed young Ukrainians active in the underground and in the Ukrainian Insurgent Army (UPA).

Hitler's rule also came to an end and was followed by the return of the previous occupier. Before his arrival, a large wave of refugees fled west, determined not to suffer the terrors of Stalinist rule yet another time. Already abroad news reached the émigrés of fresh massacres of Ukrainian youth, of the forced dispatching of the remainder of the able-bodied population without adequate arms and training to the front lines as cannon-fodder (later hypocritically memorialized by the Soviet government which ordered the erection of monuments in their honor as "heroes of the Soviet Union"), of the forcible establishment of collective farms, of intensive Russification policies, of the total destruction of the Ukrainian Catholic Church and the deportation of all its hierarchs. Among them was a native of this territory, the son of a peasant from the village of Hadynkivtsi in Kopychyntsi county, His Excellency Bishop Hryhoriy Khomyshyn, murdered in a Kiev prison on January 17, 1948.

The narrative of historical events in this collection is supplemented by occasional physical descriptions of localities, information on place names, ethnography, modes of life, and so forth.

The work concludes with a report on the activity of the Executive Committee of the Tchorokiv District Countrymen in New York, a list of donors whose contributions made possible the publication of this work, and an index of communities.

ПОАЗБУЧНИЙ СПИСОК ГРОМАД ЧОРТКІВСЬКОЇ ОКРУГИ*

*Скорочення: Назви повітів: а) Борщів — Б
б) Заліщики — З
в) Копичинці — К
г) Чортків — Ч

стор.

Ангелівка,	З	808
Антонів,	Ч	254
Бабинці к. Звенигорода,	Б	689
Бабинці к. Кривча,	Б	640
Базар,	Ч	260
Бедриківці,	З	758
Бержанка,	Б	595
Бересток,	З	813
Бичківці,	Ч	189
Біле,	Ч	226
Білий Потік,	Ч	193
Білівці,	Б	692
Білобожниця,	Ч	200
Більче,	Б	612
Блишанка,	З	760
Боришківці,	Б	690
Боршів,	Б	481
Босири,	К	444
Бураківка,	З	822
Бурдяківці,	Б	582
Васильків,	К	464
Васильківці,	К	416
Вербішка,	Б	598
Верхівці,	К	398
Верхняківці,	Б	608
Винятинці,	З	780
Висічка,	Б	619
Вільхівчик,	К	416
Вільховець,	Б	665
Волківці к. Боршева,	Б	596
Волківці над Дністром,	Б	668
Ворувинці,	З	810

Гадинківці, К	325	Касперівці, З	783
Гиньківці, З	812	Клювинці, К	398
Глубічок, Б	608	Козаччина, Б	603
Говилів Великий, К	380	Коліндани, Ч	235
Говилів Малий, К	395	Колоднівка, З	762
Голігради, З	782	Констанція, Б	602
Головчинці, З	809	Копичинці, К	277
Городниці, К	431	Королівка, Б	621
Городок, З	776	Косів, Ч	193
Горошова, Б	663	Костільники, З	775
Гриньківці, К	472	Кошилівці, З	823
Гусятин, К	401	Котівка, К	321
Гермаківка, Б	671	Кошобинці, К	321
Гуштин, Б	582	Кошобинчики, К	445
Гуштинок, Б	595	Крегулець, К	359
Давидківці, Ч	236	Кривеньке, К	458
Джурин, Ч	194	Криволюка, Ч	258
Дзвиняч, З	756	Кривче Горішнє, Б	637
Добровляни, З	749	Кривче Долішнє, Б	637
Долина, Ч	250	Кудриш, Б	684
Дорогичівка, З	850	Кулаківці, З	789
Дубівка, Б	573	Ланівці, Б	605
Дунів, З	788	Латківці, Б	670
Дуплиса, З	758	Летаче, З	838
Жабинці, К	324	Лисичини, З	782
Жежава, З	755	Лисівці, З	821
Жилинці, Б	600	Личківці, К	430
Заболотівка, Ч	246	Лосяч, Б	573
Завалля, Б	686	Майдан, К	342
Зазулинці, З	775	Мельниці, Б	635
Залісся н. Збручем, Б	672	Милівці, З	820
Залісся, Ч	237	Михайлівка, Б	688
Заліщики, З	699	Михалків, Б	642
Залуче, Б	598	Мишків, З	782
Збрязь, Б	582	Мишківці, К	368
Звенигород, Б	669	Монастирок, Б	612
Звиняч, Ч	173	Мухавка, Ч	253
Звинячка, Б	689	Мушкарів, Б	611
Звіголь, Б	599	Мушкатівка, Б	596
Зелена, К	443	Мишанець, К	395
Іванків, Б	587	Нагіряни, З	832
Іване Пусте, Б	664	Нагірянка, Ч	252
Іване над Дністром, З	755	Нижбірок Новий, К	362
Калинівщина, Ч	225	Нижбірок Старий, К	362
Капустинці, Б	610	Нирків, З	831
Карашинці, К	398	Нівра, Б	670
Каролівка, З	809	Новосілка (Єпископська), Б	682

Новосілка Костюкова,	3	777
Озерини, Б		602
Окопи - Козачівка, Б		693
Олексинці, Б		610
Оришківці, К		340
Паушівка, Ч		258
Панівці, Б		690
Перемилів, К		397
Печерна, З		754
Пидатківці, Б		599
Пидиліччя, Б		641
Пишатинці, Б		620
Підфиліїв, Б		598
Полівці, Ч		254
Попівці, З		823
Постолівка, К		433
Пробіжна, К		472
Раків Кут, К		433
Ридодуби, Ч		194
Рожанівка, З		809
Ромашівка (Грамушівка), Ч		193
Росохач, Ч		239
Салки, З		827
Салівка, Ч		252
Самолуски, К		431
Салогів, Б		597
Свершківці, З		838
Свидова, Ч		253
Семаківці, Ч		193
Сидорів, К		438
Синьків, З		773
Скала, Б		583
Сков'ятин, Б		624
Скоринці, Ч		189
Слобідка Джуринаська, Ч		194
Слобідка Кошилівська, З		823
Слобідка Мушкатівська, Б		596
Слобідка Турилецька, Б		597
Сокиринці, К		446
Солоне, З		832
Сосулівка, Ч		240
Стрілківці, Б		620
Струсівка, Ч		232
Суходіл, К		433
Сухоостя, К		355
Тарнавка, Б		599
Теклівка, З		814

Товсте, З		795
Товстенське, К		465
Торське, З		814
Трибухівці, К		430
Трійця, Б		595
Трубчин, Б		692
Тудорів, К		342
Турилець, Б		597
Увисла, К		368
Угринь, Ч		237
Угриньківці, З		760
Улашківці, Ч		240
Устечко, З		860
Устя Спиконське, Б		646
Хартанівці, З		813
Хлопівка, К		370
Хмелева, З		834
Хом'яківка, Ч		253
Хоростків, К		370
Худівці, Б		629
Худиківці, Б		664
Цапівці, З		824
Целів, К		367
Цигани, Б		578
Чабарівка, К		425
Червоногород, З		832
Черкащина, Ч		246
Чорнокінецька Воля, К		457
Чорнокінь Великі, К		448
Чорнокінь Малі, К		456
Чортків (Старий Чортків і Вигнанка), Ч		61
Швайківці, Ч		229
Шершенівці, Б		610
Шидлівці, К		440
Шипівці, З		820
Шийківці, Б		627
Шманьківці, Ч		230
Шманьківчики, Ч		232
Шульганівка, Ч		250
Шупарка, Б		630
Шутроминці, З		850
Щитівці, З		786
Юріямпіль, Б		619
Яблунів, К		348
Ягольниця, Ч		251
Ягольниця Стара, Ч		247

З М І С Т

	стор.
<i>Слово від Редакції</i>	7
<i>Д-р Ярослав Пастернак. Західне Поділля на заранні історії</i>	14
<i>Важливіші відомості про історію нашої території (На основі матеріалів, зібраних сл. п. д-ром Леонідом Соневицьким)</i>	26
<i>Ольга Соневицька. Наші визначні люди</i>	43
<i>Ольга Соневицька. Шкільництво на наших землях у половині XIX стол.</i>	50
<i>Богдан Стефанович. Читальняний рух на початку XX стол.</i>	52
<i>Богдан Стефанович. Останні вибори до австрійського парламенту (1911 р.)</i>	53
ЧОРТКІВ	59
Місто Чортків (Статті д-ра Романа Дrajнiвського, д-ра Лонгина Горбачевського, Лідії Горбачевської-Носикової, Олени Пізун-Рослякової, Антона Слободяна, д-ра Михайла Соневицького, д-ра Івана Бойчука, Івана Будуровича, д-ра Степана Вороха, д-ра Михайла Росляка та інших)	61
Чортківський повіт (Більші статті д-ра Дмитра Штогрини — Звиняч, Кирила Цепенди — Джури, Лева Ясінчука — Білобожниця та багато менших)	169
КОПИЧИНЦІ — ГУСЯТИН	265
Визначні повітові діячі: М. Петрицький, о. С. Матковський, о. І. Брикович	269
Місто Копичинці (Статті Дам'яна Елцва, Анни Садовської-Денисюк, Кліма Чика-Анорієнка, Анорія Кліма, Михайла Шаховича, Івана Явазликута, Миколи Білана, Оксана Фірчука та інших)	276
Копичинський судовий повіт (Більші статті д-ра Михайла Соневицького — Гадинківці, Степана Бріля — Тудорів, Миколи Нападія — Яблунів, д-ра	319

Михайла Паля — Хоростків, *д-ра Василя Бабія* — Хоростків, Говилів та багато менших, деякі — збірні)

Гусятинський судовий повіт

(Більші статті *Михайла Ломацького* — Гусятин, Суходіл, Григора Стахова — Шидлівці, Антона Слободяна — Босири, Кошобичники, Сокиринці, Романа Бриковича — Кривеньке, збірні про Чорнокішні Великі, Товстенське та багато менших)

БОРЩІВ

Місто Борщів

(Статті *Степана Паладійчука*, *інж. Івана Романюка*, *Ірини Луїв*, *інж. Степана Кушея*, *міра Василя Пакуляка*)

Борщівський судовий повіт

(Більші статті *Йосифа Ваврика* — Лосяч, *Івана Момотюка* — Скала, *міра Василя Пакуляка* — Іванків, *інж. Мирона Левцького* — Білече, *д-ра Івана Бойчука* — Скв'ятин, *Марти Дуткевич-Кавулі* — Шишківці та багато менших)

Мельницький судовий повіт

(Більші статті *інж. Івана Романюка* — Устя Єпископське, *Івана Зельського* — Залісся, Новосілка та багато менших)

ЗАЛІЩИКИ

Місто Залішки

(Статті *інж. Романа Коцика*, *Івана Стернюка*, *Тадія Залеського*, *Василя Вериги*, *Івана Мазюка* та збірні)

Заліщицький судовий повіт

(Більші статті *міра Василя Вериги* — Колодзівка, *інж. Романа Коцика* — Шитівці, *інж. Степана Кушея* — Городок, Куляківці та багато менших, також збірні)

Товстенський судовий повіт

(Більші статті *д-ра Лонгіна Горбачевського* — Товсте, *Івана Мазюка* — Ворвулишці, *Степана Стасюка* — Садки, *інж. Романа Коцика* — Хмелева, Шутроминці, *Миколи Пиньгаса* — Летяче, С. Б. — Шутроминці та багато менших)

КІНЦЕВА ЧАСТИНА

Босдан Стефанович. Діловий Комітет Земляків Чортківської Округи і його діяльність

Післяслово від Ділового Комітету

Наші жертводавці. Список жертводавців на Видавничий Фонд

Résumé in English — *Резюме англійською мовою*
Попозбучний список громад Чортківської Округи

911

919

ГЕОГРАФІЧНІ КАРТИ:

Чортківська Округа, (чотири повіти разом — з означенням історичного кордону до 1772 р.)

Чортківський повіт

Копичинський повіт

Борщівський повіт

Заліщицький повіт

169

57

317

569

745

399

479

481

569

633

697

699

747

793

863

869

885

887